

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**DEMOKRATİKLEŞME ENDEKSLERİ
AÇISINDAN HÜKÜMET SİSTEMLERİ ANALİZİ**

Fatma Zehra ARSLAN

2520160166

TEZ DANIŞMANI

Mustafa Görkem DOĞAN

İSTANBUL, 2022

ÖZ

DEMOKRATİKLEŞME ENDEKSLERİ AÇISINDAN HÜKÜMET SİSTEMLERİ ANALİZİ

Fatma Zehra ARSLAN

Hükümet sistemleri demokratikleşme ilişkisi konusunda yapılan tartışmalar iki temel ekseninde yürütülmektedir. Bunlardan ilki kuramsal bakış açısı ile hükümet sistemlerinin getirdiği anayasal yetki ve ilişki biçimlerini merkeze alarak bu sistemlerin demokratik süreçlere olan yansımasını incelemektedir. İkinci yaklaşım daha ölçülebilir ve sistemsal veriler ışığında hükümet sistemlerinin demokratikleşme bağlamındaki konumlarını karşılaştırmalı bir bakış açısı ile analiz etmektedir. Tez çalışması ülkemizde de son yıllarda sıklıkla tartışılan demokratikleşme endeksleri ile hükümet sistemleri arasında bir ilişki olup olmadığını, bu alandaki başlıca endeksleri esas alarak, değişkenler temelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Freedom House, V-Dem, Economist gibi başlıca izleme ve değerlendirme kuruluşlarının endeks hesaplama yöntemleri ile gerçekleşen hükümet sistemlerinin demokrasi ile ilişkisinin olup olmadığı analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokratikleşme, Demokrasi Endeksi, Başkanlık Sistemi

ABSTRACT

AN ANALYSIS OF POLITICAL SYSTEMS IN ACCORDING TO DEMOCRATIZATION INDICIES

Fatma Zehra ARSLAN

Our Discussions on the relationship between government systems and democratization are carried out on two main axes. The first of these examines the reflection of these systems on democratic processes by focusing on the constitutional authority and relationship forms brought by the government systems with a theoretical perspective. The second approach analyzes the positions of government systems in the context of democratization with a comparative perspective in the light of more measurable and systemic data. The thesis study aims to examine whether there is a relationship between democratization indices and government systems, which have been discussed frequently in our country in recent years, on the basis of variables, based on the main indices in this field. The index calculation methods of major monitoring and evaluation institutions such as Freedom House, V-Dem, and Economist will analyze whether the actual government systems have a relationship with democracy.

Keywords: Democracy, Democratization, Democracy Index, Presidential System

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı, Türkiye’de yıllarca süren sistem arayışlarının demokratikleşme eğrisindeki yerini tayin etmektir. Demokrasiyi arzulayanın demokrasiyi sistemlerde değil verdikleri her kararda aramalarının umuduyla yazılmıştır. Benzer yollardan geçen başka topraklardan ilham alınarak onların hatalarının tekrarlanmaması ya da kendi çıkarlarından vazgeçerek kaybedecekleri her şey pahasına ülkelerinin bekaları lehine ilerleme kaydedenlerin adımlarının tekrarlanması dileğiyle yol çıkılmıştır.

Tezin hazırlanmasındaki rehberlik ve yönlendiriciliği ile emekleri ölçülemeyecek olan Danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Görkem DOĞAN’a, tezin hazırlık sürecinde görüş ve önerileri ile yardımcı olan Doç. Dr. Barış KABLAMACI ve Dr. Öğr. Üyesi Eylem ÖZDEMİR’e en içten minnetlerimi sunarım. Tezimi hazırlamaya başlamadan önce fikirleriyle beni aydınlatan tez konumu seçmeme yardımcı olan Prof. Dr. Haluk Alkan’a teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte bana sabırla yol gösteren sevgili babam ve idolüm Mehmet Arslan ve benden desteğini hiç esirgemeyen, akıl hocam ve canım annem Aysel ARSLAN sayesinde yazdığım tezimi onlara adamaktan şeref duyarım. Ayrıca öğrencilik hayatımın çoğunda bana hiç bahane sunmadan yardım eden bilge arkadaşım Tuğba BAKIRCI’ya ve ne zaman ihtiyacım olsa yanımda olan en iyi arkadaşım Esmâ YASAN’a teşekkür ederim.

Fatma Zehra ARSLAN

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
TABLOLAR LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, DEMOKRATİKLEŞME VE SİYASAL SİSTEMLER	11
1.1. DEMOKRASİ	11
1.1.1. Genel Olarak Demokrasi Kavramı	11
1.1.2. Siyasi Düşünce Tarihinde Demokrasi Kavramının Yeri ve Önemi	13
1.1.3. Antik Çağdan Modern Çağa Demokrasi Kavramı	15
1.1.4. Demokrasinin Temel Unsurları Demokrasi ilkeleri	19
1.1.5. Demokrasi Modelleri	28
1.2. DEMOKRATİKLEŞME	42
1.2.1. Genel Olarak Demokratikleşme Kavramı	42
1.2.2. Demokratikleşme Teorileri, Yaklaşımları ve Biçimleri	43
1.2.3. Demokratikleşme Süreçlerini Etkileyen Faktörler	57
1.2.4. Bir Aktör olarak Sivil Toplum	59
1.3. SİYASAL SİSTEMLER	60
1.3.1. Siyasal Sistemler Üzerine Yapılan Çalışmalar	62
1.3.2. Juan Linz ve Eleştiriler	66
1.3.3. Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sisteminin Kısa Tarihi	77
1.3.4. Başkanlık Sistemi	81
1.3.5. Parlamenter Sistem	84
1.3.6. Yarı-Başkanlık Sistemi	88

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ ENDEKSLERİ	93
2.1. Demokrasi Endeks Çeşitleri	96

2.1.1. Demokrasi Endeksleri Alanında Farklı Çalışmalar	97
2.1.2. Demokrasinin Açıklayıcı Değişkenleri.....	101
2.2. Demokrasi Endeksleri Alanında Öne Çıkan Çalışmalar	107
2.2.1. Freedom House	108
2.2.3. Vanhanen Endeksi	120
2.2.4. The Bertelsmann Stiftung's Transformation Endeksi	128
2.2.5. V-Dem Endeksi.....	131
2.2.6. Economic Intelligence Unit Endeksi	144
2.3. Demokrasi Endeks Kriterleri.....	148
2.4. Demokrasi Endekslerinin Yöntem Çeşitliliği	167
2.4.2. Veri Değerlendirme	170
2.4.3. Veri Gruplama	173
2.4.4. Kapsadığı Alan	175
2.4.5. Kapsadığı Zaman	176
2.4.6. Demokrasi Konsepti ve Bölümleri	177
2.5. Demokrasi Endekslerine Yönelik Eleştiriler.....	178
2.5.1. Konseptlere Yönelik Eleştiriler	180
2.5.2. İndikatörlere Yönelik Eleştiriler	183
2.5.3. Veri Toplama Yöntemlerine Yönelik Eleştiriler	185
2.5.4. Sıralı ya da Derecelendirmeli Sonuçlara Yönelik Eleştiriler.....	186
2.5.5. Gruplama ve Ayırıştırma Sorunları	187
2.5.6. Endekslerde Güvenilirlik ve Geçerlilik Sorunları	191
2.5.7. Endekslerde Önyargı Sorunları.....	195

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE DEMOKRATİKLEŞME TARİHİ.....	203
3.1. Türkiye Cumhuriyeti İlk Demokratik Temsil Dönemi	203
3.1.1. Cumhuriyet Tarihinin ilk Muhalefet Partileri	208
3.2. 1946 Çok Partili Sisteme Geçiş.....	213
3.2.1. Demokrat Parti İktidarı	219
3.2.2. 27 Mayıs İhtilaline Giden Süreç	227
3.3. 1961 Anayasası ve İkinci Demokrasi Dönemi.....	231
3.3.1. Anayasa Yapım Süreci ve 1961 Anayasası	233

3.3.2. İhtilal Sonrası Kurulan Siyasî Partiler	242
3.3.3. İhtilal Sonrası Cuntalar	245
3.4. İkinci Demokrasi Döneminde Siyasal Gelişmeler	247
3.4.1. 1965 Seçimleri	252
3.4.2. 1969 Genel Seçimleri.....	256
3.4.3. 12 Mart Muhtırası	257
3.4.4. 1973 Yılı Seçimleri.....	263
3.5. 1980 Sonrası Siyasal Gelişmeler.....	267
3.5.1. 12 Eylül Darbesi İkinci Ara Dönem	267
3.5.2. 1982 Anayasası	271
3.5.3. Üçüncü Demokrasi Dönemi.....	276
3.6. Koalisyon Hükümetleri Dönemi	280
3.6.1. 28 Şubat “Demokrasiye Balans Ayarı”	284
3.6.2. 1999 Seçimleri ve Yeni Gelişmeler	289
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİYE’DE BAŞKANLIK SİSTEMİ	293
4.1. 2007 Cumhurbaşkanının Genel Oyla Seçilmesi ile ilgili Anayasal Değişiklik ve Öncesinde Yaşanan Siyasal Gelişmeler	294
4.1.1. Freedom House 2002-2007 Yılları Arası Türkiye Özgürlük Raporları..	297
4.1.2. BTI 2002- 2007 Yılları Arası Türkiye Demokratikleşme Raporu.....	307
4.2. 2014 Cumhurbaşkanının Genel Oyla Seçilmesi ya da Fiili Yarı Başkanlık Dönemi ve Öncesinde Yaşanan Siyasal Gelişmeler.....	315
4.2.1. Freedom House 2007- 2015 Yılları Arası Türkiye Özgürlük Raporları.	329
4.2.2. BTI 2007- 2014 Yılları Arası Türkiye Demokratikleşme Raporu.....	340
4.3.1. Freedom House 2016 ve 2017 Yıllarında Türkiye Özgürlük Raporları .	363
4.3.2. BTI 2017 Yılı Türkiye Demokratikleşme Raporu.....	368
4.4. 2012 Anayasa Değişiklik Taslağı ile 2016 Anayasa Değişikliği Karşılaştırması.....	371
4.4.1. Yürütmeye İlişkin Hükümler	371
4.4.2. Yasamaya İlişkin Hükümler	374
4.4.3. Yargıya İlişkin Hükümler	375
4.4.4. Kamu İdaresine İlişkin Hükümler.....	376

4.5. 2017 Anayasal Değişikliği ve Türk Tipi Başkanlık Sistemi Sonrasında	
Yaşanan Siyasal Gelişmeler	377
4.5.1. Freedom House 2017- 2021 Yılları Arası Türkiye Özgürlük Raporları.	394
4.5.2. BTI 2017 Yılı Sonrası Türkiye Demokratikleşme Raporları.....	403
4.6. BTI, Polity, V-Dem, EIU, Freedom House ve Vanhanen Endekslerinin 2000-	
2021 Yılları Arasında Türkiye Değerlendirmeleri	417
BEŞİNCİ BÖLÜM	
ÖRNEK ÜLKELERDE SİYASAL SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİ	434
5.1. Moldova Siyasal Sistem Tercihleri	434
5.2. Ermenistan Siyasal Sistem Tercihleri	451
5.3. Hırvatistan Siyasal Sistem Tercihleri.....	474
5.4. Moğolistan Siyasal Sistem Tercihleri	486
5.5. Venezuela Yürütmenin Güçlendirilmesi Tercihleri	498
5.6. Kırgızistan Siyasal Sistem Tercihleri.....	510
5.7. Kazakistan Siyasal Sistem Tercihleri.....	536
5.8. Fransa Yarı-başkanlık Sistemi Tercihi.....	551
5.9. İsrail Siyasal Sistem Tercihleri	577
GENEL DEĞERLENDİRME	594
SONUÇ.....	619
KAYNAKÇA	628
ÖZGEÇMİŞ.....	679

KISALTMALAR LİSTESİ

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BTI	: Bertelsmann Stiftung's Transformation Index
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu
MKYK	: Merkez Karar Yürütme Kurulu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
FH	: Freedom House

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2. 1.: Freedom House Anahtar Puanlama ve Statü	114
Tablo 2. 2.: Demokratikleşme Endeksinin Açıklayıcı Değişkenleri ile Korelasyonu	124
Tablo 2. 3.: 2020 Yılı EIU'ya Göre Rejim Tipleri.....	145
Tablo 2. 4.: Karşılaştırmalı Endeks Kriterleri.....	158
Tablo 2. 5.: V-Dem, Freedom House, Polity2 ve Polity Korelasyonu.....	193

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4. 1.: Türkiye Freedom House Puanları	417
Şekil 4. 2.: Türkiye Bertelsmann Transformation Index Puanları	422
Şekil 4. 3.: Türkiye Vanhanen Demokratikleşme Puanları.....	424
Şekil 4. 4.: Türkiye Polity Puanları	427
Şekil 4. 5.: Türkiye Economic Intelligence Unit Demokrasi Puanları.....	428
Şekil 4. 6.: Türkiye V-Dem Puanları	431
Şekil 5. 1.: Moldova Vanhannen Endeksi Puanları.....	449
Şekil 5. 2.: Moldova Freedom House Özgürlük Puanları	449
Şekil 5. 3.: Moldova Polity Endeksi Puanları	450
Şekil 5. 4. : Moldova Bertelsmann Transformation Index Puanları	450
Şekil 5. 5.: Moldova Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları	450
Şekil 5. 6.Moldova V-dem Puanları.....	451
Şekil 5. 7.: Ermenistan Vanhannen Endeksi Puanları.....	473
Şekil 5. 8.: Ermenistan Freedom House Özgürlük Puanları	473
Şekil 5. 9.: Ermenistan Polity Endeksi Puanları	473
Şekil 5. 10.: Ermenistan Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları.....	474
Şekil 5. 11.: Ermenistan Bertelsmann Transformation Index Puanları.....	474
Şekil 5. 12.: Ermenistan V-dem Puanları.....	474
Şekil 5. 13.: Hırvatistan Vanhannen Endeksi Puanları	484
Şekil 5. 14.: Hırvatistan Freedom House Özgürlük Puanları.....	485
Şekil 5. 15.: Hırvatistan Polity Endeksi Puanları.....	485
Şekil 5. 16.: Hırvatistan Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları	485
Şekil 5. 17.: Hırvatistan Bertelsmann Transformation Index Puanları	486

Şekil 5. 18.: Hırvatistan V-dem Puanları	486
Şekil 5. 19.: Moğolistan Vanhannen Endeksi Puanları.....	496
Şekil 5. 20.: Moğolistan Freedom House Özgürlük Puanları	497
Şekil 5. 21.: Moğolistan Polity Endeksi Puanları	497
Şekil 5. 22.: Moğolistan Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları	497
Şekil 5. 23.: Moğolistan Bertelsmann Transformation Index Puanları.....	498
Şekil 5. 24.: Moğolistan V-dem Puanları.....	498
Şekil 5. 25.: Venezuela Vanhannen Endeksi Puanları	509
Şekil 5. 26.: Venezuela Freedom House Özgürlük Puanları.....	509
Şekil 5. 27.: Venezuela Polity Endeksi Puanları.....	509
Şekil 5. 28.: Venezuela Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları.	510
Şekil 5. 29.: Venezuela Bertelsmann Transformation Index Puanları	510
Şekil 5. 30.: Venezuela V-dem Puanları	510
Şekil 5. 31.: Kırgızistan Vanhannen Endeksi Puanları	534
Şekil 5. 32.: Kırgızistan Freedom House Özgürlük Puanları.....	534
Şekil 5. 33.: Kırgızistan Polity Endeksi Puanları.....	535
Şekil 5. 34.: Kırgızistan Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları	535
Şekil 5. 35.: Kırgızistan Bertelsmann Transformation Index Puanları	535
Şekil 5. 36.: Kırgızistan V-dem Puanları	536
Şekil 5. 37.: Kazakistan Vanhannen Endeksi Puanları	550
Şekil 5. 38.: Kazakistan Freedom House Özgürlük Puanları.....	550
Şekil 5. 39.: Kazakistan Polity Endeksi Puanları.....	550
Şekil 5. 40.: Kazakistan Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları	551
Şekil 5. 41.: Kazakistan Bertelsmann Transformation Index Puanları	551
Şekil 5. 42.: Kazakistan V-dem Puanları	551

Şekil 5. 43.: Fransa Vanhannen Endeksi Puanları	577
Şekil 5. 44.: Fransa Polity Endeksi Puanları	577
Şekil 5. 45.: Fransa V-dem Puanları	577
Şekil 5. 46.: İsrail Vanhannen Endeksi Puanları	592
Şekil 5. 47.: İsrail Freedom House Özgürlük Puanları	592
Şekil 5. 48.: İsrail Polity Endeksi Puanları	592
Şekil 5. 49.: Kazakistan V-dem Puanları	593

GİRİŞ

Demokrasi endeksi, ülkemizde çok sık adı anılmayan, benzer sıklıkla referans olarak kullanılmayan ya da günlük hayatımızda duyabileceğimiz kavramlardan biri değildir. Ancak pek çok uluslararası kurum, kuruluş, ticari işletme, global marka, sivil toplum kuruluşları, gazeteciler ya da araştırmacılar endeks sonuçlarına göre ülkeleri değerlendirmekte ya da endekslerin onlara sağladıkları bilgiler doğrultusunda ülkeler hakkında fikir edinebilmektedir. Demokrasi endeksleri hazırlayan kuruluşlar pek çok global markaya danışmanlık hizmetleri vermektedir. Böylece bu markalar, grup şirketleri ya da ticari kuruluşlar ülkelerde büyüme stratejilerini, yatırım planlarını ya da ülkeden çekilme kararlarını alırken ülke hakkında detaylı bilgi sahibi olabilmektedir. Özellikle Economic Intelligence Unit'in bu alanda danışmanlık vermek için hazırladığı detaylı raporlar bulunmaktadır. Ticari faaliyette bulunacak kurumların ülkedeki istikrar, siyasal karışıklık, siyasi patronaj altında tekelleşme, sivil özgürlükler, ülkedeki refah durumu, mülkiyet hakkı, seyahat özgürlüğü, basın özgürlüğü, sivil toplum kuruluşları gibi konular hakkında bilgi almaları bir ülkede ticari faaliyet kararı almadan önce riske girmelerini önlemektedir. Hiçbir ticari kurum tekelleşmiş bir ülkede ticari faaliyete girerek ya da belirli siyasi çıkar gruplarının baskın olduğu ülkede büyüyerek sermayesini riske atmayacaktır. Elbette ülkedeki demokrasi derecesi açılan Starbucks dükkân sayısıyla ölçülemez. Ancak serbest piyasanın kendini koruma iç güdüsü o kadar kapsamlıdır ki büyümeyi hedeflediği herhangi bir ülkede söz konusu olan her konuda bilgi sahibi olmak ve kendini güvenceye almak ister. Endekslerin ekonomik değişkenleri genellikle değerlendirmeye almalarının başat sebebi bağımsız araştırmacılara karşılıksız bilgi sağlamak değil demokrasinin hem siyaset hem de ekonomi için birincil öncelikli konu olmasından gelmektedir. Sadece ekonomik kuruluşlar değil pek çok farklı ülkenin siyasi aktörü de endeks raporlarından yararlanmaktadır. Bu raporlardan edindiği bilgiler doğrultusunda o ülkede bir önceki yıl yaşanan önemli gelişmelerden detaylı bilgi sahibi olabilmektedir. Hiç kimse 170 ülkede ne olup bittiğini zaman ayırıp araştırmayacaktır bunun yerine ülkelerde yaşanan önemli gelişmeleri bir sayfalık rapordan takip etmeyi tercih etmesi daha kolay olacaktır. Zaten dikkat edilirse pek çok

uluslararası politikacı endeks raporlarında kullanılan ifadelere yer vermektedir. Türkiye ile ilgili değerlendirmede yer alan raporlara dikkat edilirse benzerlik görülebilecektir. Aynı bilgiler aynı ifadelerle tekrarlanmaktadır.

Bu çalışmanın araştırma sorusu “demokrasi endeksleri sistem değişikliğini ölçebilir mi?” dir. Demokrasi endekslerinin siyasal sistem değişikliklerini ölçebilecek hassas verilere sahip olup olmadığı incelenmiştir. Sistem değişikliğinin demokratik bir ilerleme kaydedilmesine yardımcı olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmaktadır. Pek çok ülke çeşitli sebeplerle siyasal sistemlerini değiştirmektedir. Genellikle mevcut sistemin işlemediğini ileri sürerek bu değişiklikler yapılmaktadır. Beşinci bölümde karşılaştırmalı bir çalışma ele alınmıştır. Bu karşılaştırma kapsamında sistem değişikliği yapan Moldova, Hırvatistan ya da Ermenistan gibi ülkelerin sistem değişikliği dönemleri endeksler yardımıyla incelenmiştir. Endekslerin hem final puanları hem de final puanlarını oluşturan indikatörleri incelenerek sistem değişikliklerinin demokrasi üzerindeki etkileri detaylı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Demokrasi endeksleri ülkelerdeki seçimler, siyasal katılım, partilerin rekabet edebilme kapasitesi ve yöneticilerin göreve gelme şekilleri gibi veriler sunduğundan siyasal değişiklikleri inceleyebilmek için uygun bir çalışma alanı temin edebilmektedir. Final puanlarına göre ülkeler demokratik ya da demokratik değil olarak tanımlanabilmektedir. Bu noktada endeksler sadece final puanlarıyla değil aynı zamanda indikatörleri ile de önemli veriler sunmaktadırlar. Final puanlarında bir değişiklik olmasa bile indikatörlerine yansıyan değişiklikler ülkelere ilişkin veriler olduğu için çalışmanın kapsamına alınmıştır. Pek çok endeks sadece demokrasi üzerine değil aynı zamanda sivil özgürlükler üzerine de değerlendirme sunmaktadır. Bu bağlamda seçim demokrasisi ile liberal demokrasi kavramları ayrı olarak incelenmiş ve değerlendirmeler seçim demokrasisi üzerine yapılmıştır. Pek çok siyasal sistem değişikliği ağırlıklı olarak siyasal hakları etkilediği için bu ayrım önem arz etmektedir.

Siyasal sistemlerde değişiklik söz konusu olduğunda yürütmenin başının seçimle göreve gelip gelmediği, güçler dengesi, hukukun üstünlüğü, adil ve özgür seçimler, katılımın demokratik koşullarda gerçekleşmesi, genel oy hakkının genişliği,

seçim kurumlarının özerkliği, seçilen hükümetin ülkenin tamamında gücü elde etmesi, siyasal partilerin özgürce seçimlerde yarışabilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının zgr olması gibi konular önem kazanmaktadır. zerinde çalışılan endekslerin çoğu bu değerlendirmeleri yapabilen indikatörler ile çalışmaktadır. Freedom House endeksi siyasal çoğulculuk, seçim süreci, hükümetin işlevi ve hukukun üstünlüğü gibi indikatörlere yer vermektedir. Hukukun stnlğ indikatörü ile güçler ayrılığını, hükümetin işlevi indikatörü ile de hükümetin açık ve şeffaf olarak ülkeyi yönetip yönetmediği, hükümet dışında başka aktörlerin siyasi karar alma sürecine dahil olup olmadığı ölçülebilmektedir. V-dem endeksi seçilmiş görevliler endeksi, yüksek seçim kurumunun bağımsızlığı, zgr ve adil seçimler, seçimlerde yolsuzluk, genel oy hakkı, kurumların özerkliği gibi pek çok indikatör ile ölçüm yapmaktadır. Economic Intelligence Unit endeksi siyasal katılım ve çoğulculuk, hükümetin işlevi ve seçim süreci indikatörleri ile çalışma için gerekli olan verileri sunabilmektedir. Polity endeksi görevlilerin nasıl göreve geldiği, yürütmenin kısıtlanması gibi alanlarda ölçüm yapabilmektedir. The Bertelsmann Stiftung's Transformation Index olarak geçen BTI endeksi benzer şekilde siyasal katılım, hukukun üstünlüğü, hükümetin kaynakları etkin kullanımı gibi indikatörlerle ölçüm yaparken demokratik kurumların sürekliliği ve dayanıklılığını da ölçmektedir. Vanhanen endeksi her ne kadar katılıma ve rekabetçiliğe odaklanmış olsa da seçim süreçlerini başarılı bir şekilde gzlemleyebilmekte ve siyasal alanda demokratik rekabete ilişkin sayısal verileri sunabilmektedir. Bahsi geçen indikatörler detaylı olarak ikinci bölümde ele alınmıştır. Gelişmiş bir demokrasiye sahip olmayan ve otokratik sistem özelliklerinin hepsini taşımayan ülkeler endekslerde karma ya da hibrit ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Bu lkeler Freedom House endeksinde kısmen zgr, Economic Intelligence Unit endeksinde hibrit, V-dem endeksinde seçim otokrasileri, Polity endeksinde anokrasi, BTI endeksinde kusurlu demokrasi olarak kodlanmıştır. Bu sınıflara dahil olan ülkelerin siyasal sistem değişiklikleri demokrasi endekslerinde final puanlarında dikkate değer oranda değişiklikle gözlemlenebilmektedir. Çalışmanın genel değerlendirme kısmında bu ülkelerin puanlarındaki değişikliklere de yer verilmiştir. Türkiye başkanlık sistemine geçmeden önce pek çok endekste hibrit ya da karma ülke olarak geçmektedir.

Türkiye’de, uzun yıllardır siyasal sistem tartışmaları süre gelmiştir. 1980’lerin sonlarında sistem tartışmaları Türkiye’de Turgut Özal ile başlamış ve sonrasında Süleyman Demirel Cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği bir sistemin Türkiye için daha uygun olduğunu ileri sürerek yarı-başkanlık sistemini tartışmaya açmıştır. Hatta 1998’de Cumhurbaşkanını halkın seçtiği yarı-başkanlık sistemine yakın bir düzenlemeyi öneren anayasa taslağı hazırlatmıştır. Türkiye’nin çoğunlukla karma rejimler kategorisinde yer aldığı bu dönemlerden sonra iktidara gelen AK Parti ile Türkiye’nin demokrasi skorlarındaki puanları kısmen yükseliş yakalayabilmiştir. Ancak bu yükseliş kısa süreli olmuş ve özellikle 2013 yılından sonra Türkiye demokrasi endekslerinde düşüş yaşamaya başlamıştır. Türkiye’de Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine ilişkin düzenleme 2007 yılında kabul edilmiş olsa da 2014 yılına kadar Cumhurbaşkanı doğrudan seçilmemiştir. AK Parti iktidarı süresince yeni bir anayasanın gerektiği sıklıkla dile getirilmiştir ve 2012’de yeni anayasa ve dolayısıyla yeni bir sistem için çalışmalara başlanmıştır. Taslak metin geniş çevrelerden olumsuz tepkiler geldiği için Anayasa taslağı ve sistem değişikliği “rafa kaldırıldı” denilmiştir. Ancak sonrasın 2017’deki Anayasa teklifi ile karşılaştırıldığında taslağın raftan indirildiği anlaşılmıştır. 2017’de kabul edilen yeni sisteme “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” adı verilmiştir. Yeni sistemin tüm unsurları 2019 yılı itibariyle yürürlüğe girmiştir. Ülke karşılaştırmalarında elde edilen sonuçlar dikkate alınarak Türkiye’nin yeni sisteme geçişinden önceki ve sonraki yılları endeks verileri ışığında incelenmiştir. Türkiye’deki başkanlık sistemini tercih etmesinde endekslere yansıyan değişikliklerin benzerinin diğer siyasal sistem değişikliği yapan ülkelerde de meydana gelip gelmediği bu çalışmada araştırılmış ve elde edilen bilgiler sunulmuştur.

Endekslerin tercih edilmiş olmasının sebebi çoğunun somut, ölçümlenebilir ve net veriler sunmalarından kaynaklanmaktadır. Endeks verilerinden elde edilen bilgilerle karşılaştırmalı bir çalışma yapılmış ve ülkelerin siyasi sistem değişikliklerinin endeksler aracılığıyla ölçülüp ölçülemediği üzerinde inceleme yapılmıştır. Bunlarla beraber başkanlık sisteminin demokratik bir sistem olup olmadığının anlaşılması amaçlanmaktadır. Güçlü bir yürütmenin olduğu ülkelerin ne kadar demokratik olabileceği endekslerin raporlarında ve puanlarında aranmıştır. Pek

çok endeks ülkelerdeki uzmanlarıyla çalışmaktadır, ülke uzmanları gündemi takip eder, raporlar ve ekibin kalanıyla birlikte puanlandırır. Bu her endeks için geçerli olmasa da bu yöntem en çok tercih edilen yöntemdir. İkinci bir yöntem ise ankettir. Anket sonuçları bazen halka açık olan paylaşılmakta bazen paylaşılmamaktadır. Economic Intelligence Unit anket verileriyle çalışır Freedom House ya da V-dem gibi endeksler ülke uzmanlarıyla çalışmaktadır. İki yöntem arasında bir fark yoktur, her iki yöntem de doğru ve geçerlidir. Çalışmada kullanılacak endeksler tercih edilirken endekslerin güncelliğine dikkat edilmiş olsa da Vanhanen ya da Polity gibi benzersiz endekslere güncel olmasalar da yer verilmiştir. Burada bahsedilen güncellik yıllık olarak günümüze kadar kapsamlı demokrasi puanı sunmaları gerekliliğini ifade etmektedir. Endeksler tercih edilirken Türkiye'nin endeksin ölçüm yaptığı ülkelerden biri olmasına dikkat edilmiş ve örnek olarak seçilen ülkelerinde endekslerde yer almasına önem verilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda demokrasi ve farklı çalışma alanlarını karşılaştıran endeksler çalışmanın dışında bırakılmıştır. Tek dönem için hazırlanan endeksler de aynı şekilde bu çalışmanın alanı dışındadır. Çoğunlukla başka çalışmalarda en çok tercih edilen demokrasi endekslere yer verilmiştir. Bunun sebebi ise birincil kaynaklara ulaşımın kolaylığı ve endekslerin güvenilirliğinden emin olmaktır. Pek çok endeks kaynaklarını internet siteleri üzerinden doğrudan kullanıcıya ulaştırmaktadır. Pek çok çevrimiçi kaynağın bulunması ve bunlar üzerinde bilgi veren ikincil kaynakların varlığı endeksleri bir birleriyle karşılaştırmayı kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmada tek bir endekse yer verilmemiş aksine altı farklı endeks temel endeks değerleri olarak kullanılmıştır. Bunun sebebi ise tek bir endeks kullanıldığında bilginin doğruluğu ya da final puanının kesinliğinin ölçülememesidir. Vanhanen endeksi hem 1800'lere kadar geriye gitmesi hem de seçim dönemlerini ve siyasal katılımı nicel verilerle paylaşabilmesinden ötürü tercih edilmiştir. Endeksin sonuçlaması doğal ve doğrudandır. En az değişken ile çalışan endekslerden biri olması sebebiyle ne ölçtüğü konusunda kesinlik temin etmektedir. BTI endeksinin tercih edilmesinin sebebi bu endeksin demokratikleşme eğrisini detaylı olarak gözlemleyebilmesidir. Demokrasiye yeni geçen ya da demokratikleşme süreci yarıda kalmış geliştirmekte olan ülkeleri titizlikle incelemektedir. Geliştirmekte olan hemen her ülkeye ait veriler bu endeks ile kolayca bulunabilmektedir. Polity endeksinin tercih edilmiş olmasının sebebi bu endeksin otokrasiyi ölçmekte çok başarılı olmasıdır.

Aslında otokrasi endeksinden demokrasi endeksine dönüştürülmüş bu endeks detaylı bir otoriter yönetim tanımına ve otoriter değişkenlere sahiptir. Geçiş dönemlerini, darbe dönemlerini ve bunun gibi özel durumlarını belirlemek için özel bir puanlandırma sistemi bulunmaktadır. Polity endeksi Vanhanen gibi 1800'lere kadar olan verileri sunmaktadır. Freedom house endeksi özgürlük endeksi olarak geçiyor olsa da aslında bir demokrasi endeksidir. Bu endeksin tercih edilme sebebi güçlü tarafının sivil haklar ve özgürlükler olmasıdır. Sivil haklar ve özgürlükler bu endekste %60 oranında yer tutmaktadır. Aynı zamanda siyasal özgürlükleri de ölçümleyebilen endeks seçim demokrasisi ölçümünü de başarılı bir şekilde sunabilmektedir. Economic Intelligence Unit endeksinin tercih edilmesinin sebebi bu endeksin verilerinin anketlerden geliyor olmasıdır. V-dem endeksi 2014'te hazırlanmaya başlamasından sonra akademik çalışmalarda en çok tercih edilen endekslerden biri olmuştur. Sebebi ise işlenmemiş veri setlerini ve ağırlıklandırılmış verileri sunabilmeleri ve bunları tek endekste birleştirip final puanı olarak yayınlayabilmeleridir. En geniş demokrasi endeks veri setine sahip olan endeks olması dolayısıyla bu çalışmada kullanılması tercih edilmiştir. V-dem sayısız endeksi ve yüzlerce indikatörü barındırmasıyla çalışılan endeksler arasında en fazla veri sağlayabilecek endekslerdendir. Demokrasi endekslerinde önemli olan endekslerin diğer endekslerle korelasyona sahip olmasıdır; bu da endekslerin sonuçlarının paralelliklerini göstermektedir. Aynı zamanda korelasyon çalışması endekslerin güvenilirliğini test etmek için de bir yöntemdir. Bu çalışmada endeksler arasındaki korelasyon incelenmeyecek olsa da endekslerin detaylı örnek ülke çalışmalarında aynı gelişmeye yakın final puanları verip vermedikleri incelenebilecektir. Bu çalışmanın öngörüsü endekslerin siyasal değişiklikleri ölçümleyebilecek hassaslıkta olmaları yönündedir. Bu çalışmada John Hösgström'ün, Kenneth A. Bollen'in, Michael Coppedge'in, Gerardo L. Munck ve Jay Verkuilen'in çalışmalarından ve Robert A. Dahl'ın Demokrasi Üzerine kitabından etkilenilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, demokrasi, demokratikleşme ve siyasi sistemler üzerinde durulmuştur. Antik Yunan'dan günümüze kadar gelen demokrasi kavramını farklı bakış açılarıyla ele alan düşünürlerin demokrasi tanımlamalarına yer verilmiştir. Demokrasi endekslerinin temelinin daha iyi anlaşılması için demokrasinin unsurları, demokrasi teorileri ve demokrasinin ilkeleri incelenmiştir.

Demokratikleşmenin demokrasi kavramında ayrı tutulması amacıyla demokratikleşme kavramı ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Demokratikleşme teorilerinden ve demokratikleşme kavramından kısaca bahsedilmiştir. Birinci bölümün üçüncü ayrımında siyasal sistemler incelenmiştir. Burada Linz'in teorilerine ağırlık verilerek siyasal sistemler üzerindeki tartışmalara, kısaca siyasal sistemlerin özelliklerine ve siyasal sistemlerin tarihsel kökenlerine değinilmiştir. Çalışmada demokrasi kavramına değinilmesinin sebeplerinden biri demokrasi endekslerinin demokrasi kavramları üzerine çeşitlenmesi ve ikincisi ise demokrasinin bu çalışma içindeki yerinin belirlenmesidir. Demokrasi kavramının kapsamlı ya da dar anlamı üzerinde çalışılıyorsa endekslerin sonuçlarını etkileyen değişkenler bu konseptler üzerinden tercih edilmektedir. Bu bölümde özellikle Robert A. Dahl'ın demokrasi kavramı üzerinde durulmuştur bunun sebebi ise pek çok endeksin Dahl'ın demokrasi kavramı üzerinden seçim demokrasisi endeksi oluşturmastır.

İkinci bölümde, demokrasi ve demokratikleşme endeksleri incelenmiştir. Demokratikleşme endeksi geçiş ülkelerinin demokrasiyi ölçme ve demokratikleşme süreçlerini incelemektedir. Demokrasi endeksleri alanında pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar üzerlerinde çalıştığı ülke sayısı, çalıştığı değişkenler ya da ölçmek istediği olgular gibi konular üzerinde çeşitlenmektedir. En bilindik demokrasi endeksi Freedom House endeksi ve Economic Intelligence Unit endeksidir. Freedom House endeksinin popüler bir endeks olmasının sebeplerinden biri endeks çalışmaları arasında günümüze kadar devam eden en eski endeks çalışmalarından biri olmasıdır. Economic Intelligence Unit ise pek çok uluslararası kuruluşun değerlendirmelerinden yararlandığı bir yayın sunmaktadır. Bu iki endeks dışında V-Dem son dönemlerde akademik çalışmalarda en çok rağbet gören ve en geniş kapsamlı çalışmalardan birini sunmaktadır. Diğer endeksler BTI endeksi, Polity endeksi ve Vanhanen endeksidir. BTI endeksi siyasal dönüşümleri başarılı bir şekilde sunmasıyla ve gelişmekte olan ülkeleri incelemesiyle öne çıkmaktadır. Gelişmiş demokrasilere sahip ülkeler bu endeksin çalışma alanı dışındadır. BTI iki yıl arayla endeks raporları ve puanlamaları sunmaktadır. Örneğin 2016 yılı raporu 2015'in ocak ayına kadar olan dönemi incelemektedir. Bu sebeple 2016'da gerçekleşen bir değişikliğe bakmak için 2018 yılının raporları da değerlendirmeye alınmıştır. Sadece Polity, V-dem ve

Vanhanen endeksleri 1800'lere kadar geriye gitmektedir. Polity ve Vanhanen endeksleri 2018'e kadar olan dönem için veri sunmaktadır. Bu sebeple 2019'da gerçekleşen değişimleri gözlemleyebilmek için bu endekslerden yararlanılamaz. Bu bölümde endekslere dair detaylı bilgi paylaşılmış, yöntemleri incelenmiş ve endekslere yöneltilen eleştirilere yer verilmiştir. Bu bölüm için eleştiriler önem arz etmektedir çünkü endekslerin ölçülmek istenilen olgu ve olayları ne kadar başarılı ölçülebileceğinin anlaşılmasının yanında endekslerin gözden kaçırabileceği noktalar eleştiriler doğrultusunda da teşhis edilebilir. Ekonomik büyüme ve demokrasi ilişkisini temel alan, demokrasiyi soyut veriler üzerinde değerlendiren endeksler bu çalışmanın alanı değildir ve bu yüzden çalışmanın dışında bırakılmıştır. Buna rağmen bu endeksler hakkında ikinci bölümde kısaca bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Türkiye siyasi tarihi demokratikleşme doğrultusunda anlatılmıştır. Türkiye'nin ilk anayasası ile başlayan bölüm 1999'a kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu bölüm günümüz Türkiye'sinin kökenlerini, siyasi kültürünü, anayasaların içeriklerini, günümüzdeki siyasi gelenekleri, siyasi partilerin ve günümüz politikalarının kökenlerini anlamak için gereklidir. Türkiye'nin demokratikleşme süreci kuruluşundan bu zamana kadar çeşitli kesintilere uğramıştır. Türkiye'nin ilk kurulan siyasi partileri, ilk muhalefet partileri, tek parti dönemi, 1960 Darbesi, 1961 Anayasası, 1980 Darbesi, 1982 Anayasası ve 1997 Post Modern Darbesi demokratikleşme süreçlerin dönüm noktaları olarak işlenmiştir. Bu dönemlerde kurulan partiler, Anayasaların içerikleri, partilerin kampanya dönemleri, seçim dönemleri, seçimlerde aldıkları oy oranları, yeni kurulan partiler, ordu ve ordudaki cuntalar detaylı olarak anlatılmış ve aralarındaki ilişkiler açıklanmıştır.

Dördüncü bölümünde 2002 tarihinden sonra Türkiye'nin siyasal sistem tercihleri incelenmiştir. Türkiye'nin başkanlık sistemine geçiş sürecinin hem Türk basınına hem de endeks raporlarına yansımaları paralel olarak incelenmiş ve aralarında bir fark olup olmadığı incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca raporların incelenmesindeki ikinci sebep de Türkiye'nin demokrasi puanlarındaki düşüş ya da yükselişlerin sebeplerinin raporlara nasıl yansıdığını gözlemleyebilmektedir. 2002'de AK Partinin iktidara gelmesi, 2007'de Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesine ilişkin

düzenleme, 2010'da yapılan Anayasa değişikliği, 2014'te ilk halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının göreve gelmesi ve 2017'de başkanlık sistemine geçilmesi detaylı ve karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ayrıca 2017'deki anayasa değişikliği 2012'de hazırlanan anayasa tasarısı ile benzerliği de ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bunun sebebi 2012 Anayasa taslağının pek çok kesim tarafından tepkiyle karşılanmış olması ve başkanlık sistemi yolunda ilk ciddi adımın 2012'de atılmasıdır. Bu bölümde partilerin internet sitelerinden, gazetelerden, kamuoyuna yansıyan olaylardan, Yüksek Seçim Kurulu'nun paylaştığı seçim sonuçlarından, Resmî Gazetelerden, TBMM tutanaklarından, Anayasadan, çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının paylaştığı bilgilerden, Freedom House Özgürlük raporundan ve BTI endeksi ülke raporlarından yararlanılarak siyasi aktörlerin söylemleri paralelinde 2002-2021 arasındaki dönemde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Bu dönem ele alınırken siyasal sistem değişikliğine ilişkin gelişmeler odağında değerlendirmeler yapılmıştır. Ülke raporları başlığı altında yer alan bilgiler endekslerin ifadelerini yansıtmaktadır. Bölüm sonunda endekslerin puanlandırmalarına ilişkin şekiller ve tablolar yer almaktadır.

Beşinci bölümde, Türkiye'deki siyasal sistem değişimini endeksler üzerinden karşılaştırmalı olarak inceleyebilmek için benzer şekilde siyasal sistemlerinde değişikliğe gitmiş ülkeler incelenmiştir. Yarı-başkanlıktan parlamenter sisteme, parlamenter sistemden yarı- başkanlık sistemine, başkanlık sisteminden parlamenter sisteme ya da parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçmiş olan ülkeler incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken sadece sistem değişiklikleri değil yürütmenin güçlendirilmesi de bir değişken olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda siyasal sistemlerinde değişiklik yapan Moldova, Hırvatistan, Ermenistan, İsrail, Fransa, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan ve Venezuela ülkeleri incelenmiştir. Ülkeler incelenirken siyasal sistem değişikliği dönemlerinde devletin başının göreve gelişi ve yetkileri değerlendirilmiş, kurulan hükümetlere, seçimlerde aldıkları oy oranlarına, seçimlere katılım oranlarına, siyasi aktörler dışında ülke siyasetinde etkili olan kişi, grup ya da kurumlara, yürütmeye ilişkili kurumlara, siyasal sistem değişikliğinden sonra devletin başının yetkilerinin kapsamına, devletin başının göreve geliş sürecinde yaşanan olaylara, partilerin genel bilgilerine, kısaca devletin kuruluş sürecine, partilerin ideolojilerine, koalisyon hükümetlerine, varsa seçim sürecinde ortaya çıkan

ayaklanmalara, seçim yolsuzluklarına ve muhalefetin konumuna dair açıklamalar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler, BTI endeksinin 2006 yılından itibaren sunduğu demokratikleşme raporlarına ve Freedom House'un sunduğu özgürlük raporlarına dayanmaktadır. Ülkelerdeki değişiklikleri doğru tespit edebilmek için, anayasal referandum dönemlerine özellikle dikkat edilmiştir. Birkaç ülkede demokrasi endeksi incelenirken siyasal sistem değişikliğine dahil olmasa da puanlardaki düşüş ya da yükselişe neyin sebep olduğu kısaca açıklanmıştır. Ülkelerin değişim süreçleri açıklandıktan sonra değişimlerinin sonuçlarının endeks puanlarına yansıyor yansımadığını inceleyebilmek için BTI, Freedom House, V-Dem, Polity, Economic Intelligence Unit endeksi, Vanhanen endeksinin puanlarından yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, DEMOKRATİKLEŞME VE SİYASAL SİSTEMLER

1.1. DEMOKRASİ

1.1.1. Genel Olarak Demokrasi Kavramı

Antik çağlardan itibaren en sık tartışma konusu olan demokrasi kavramı tüm sosyal bilim tartışmalarında olduğu gibi net bir tanımlamaya haiz olmamakla birlikte geniş bir kitlenin kabul etmiş olduğu kısa bir tanıma sahiptir. O tanımlama da “*halkın egemenliği ve çoğunluğun kendi kendini yönetmesidir*”. Bir yaşam felsefesi, dünya görüşü olmasının ötesinde demokrasi hükümet sistemlerinin temellerinin oturtulduğu bir prensip ve siyasi yönetim şekillerine yol gösteren bir doktrindir.¹

İnsanlar hayatlarını sürdürebilmek için birlikte yaşamaya ve bir topluluk olarak hareket etmeye başlamasından sonra yönetmek ve yönetilmek temel sorunlardan biri olmuştur. Karar verici ve uygulayıcı kişilerin veya grupların topluluğun hangi kesiminden seçilmesi gerektiği, yetkileri, sınırları ve sorumlulukları tarihin en büyük ve en önemli tartışmalarından biridir. Bu sebeptendir ki antik çağlardan itibaren teoriler üretilmiş, üzerine kitaplar yazılmış, tartışılmış ve üzerinde çalışılmış olan yönetim teorilerinde en çok tutulan ve benimsenen kavram demokrasi kavramı olmuştur. Demokrasi etimolojik olarak ele alındığında “demos: halk; kratos: otorite”² yani halkın otoritesi anlamına gelse de pek çok siyaset bilimci bu tanımlamayı genişleterek, farklılaştırarak açıklamış ve demokrasiyi defalarca tanımlamışlardır. Abraham Lincoln'un 1863 yılında Gettysburg söyleminde yer alan “halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” tanımlaması literatürde en sık yer alan ve en sade tanımlamalardan biri olarak kabul edilmiştir.³

¹ Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1986, s. 73.

² Bernard Crick, **Demokrasi**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, Dost Yayınları, 2012, s. 25.

³ Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Dönüş**, Çev. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s. 8.

Held'e göre demokrasi genel olarak siyasal eşitliği güvenceye almayı, özgürleşmeyi, özgürlüğü korumayı, ortak çıkarı savunmayı, yurttaşların gereksinimlerini karşılamayı, ahlaki öz gelişime yardımcı olmayı ve karar alma sürecini herkesin çıkarlarını dikkate alarak yürütmeyi amaçlayan bir siyasal düzendir.⁴

Aristoteles'e göre demokrasi özgür fakat varlıklı olmayan insanların çoğunluğu oluşturarak yönetimi ellerine almalarıdır.⁵

Montesquieu'ya göre demokrasinin ilkesi siyasal erdemdir; siyasal erdem ise yurt sevgisi ve yasalara saygı ile olur.⁶

Hobbes'a göre eğer egemen güç bir mecliste ise ve meclise herkes girebiliyorsa devlet yönetimi demokrasi olur; eğer egemen güç mecliste ama meclise sadece ayrıcalıklı kişiler girebiliyorsa bu yönetim şekli aristokrasi olur.⁷

Locke'a göre devlet biçimini tanımlama yasama gücünü elinde tutana göre belirlenir. Locke siyasal düzenin kurulmasını sağlayan toplum, yasaları uygulayacak görevlileri de yine kendisi belirlerse, bunun demokrasi olduğunu ileri sürmektedir.⁸

Rousseau'ya göre egemen toplumun yönetim görevini halkın tümüne vermesi ya da halkın büyük bir bölüne vermesiyle ortaya çıkan yönetim şeklini demokrasi olarak tanımlar. Bu tanımlamaya rağmen Rousseau demokratik yönetimin ancak tanrıların toplumunda gerçekleşebileceğini ve insan işi olmadığını savunur.⁹

Marx'a göre demokrasi ancak insanlar arasında gerçek özgürlüğün ve eşitliğin sağlandığı sınıfsız bir toplumda varlık kazanabilir.¹⁰

⁴ David Held, **Models of Democracy**, Stanford, Stanford University Press, 2006, s. 11.

⁵ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul, Beta Yayınları, 2015, s. 50.

⁶ A.e., s. 200-201.

⁷ Thomas Hobbes, **Leviathan**, Çev. Semih Lin, İstanbul, Yapıkredi Yayınları, 1993, s. 192.

⁸ Göze, a.g.e., s. 177.

⁹ Jean-Jaques Rousseau, **Toplumsal Sözleşme veya Siyasal Hukukun Prensipleri**, Çev. Cenap Kaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 110-111.

¹⁰ Göze, a.g.e., s. 325.

Proudhon’a göre demokrasinin “egemen halk” ve “genel oy” gibi değerlerinin boş sözler olduğunu, insanları köleleştirmek için kullanılan yalanlar olmaktan öteye gitmediğini ifade etmiştir.¹¹

Mill’e göre özgürlüğü mümkün kılan sistem liberal demokratik sistemdir.¹²

Schumpeter’e göre demokrasi “bireylerin bir yarışma sonunda, halk oyu ile iktidara geldiği siyasal karar alma mekanizmasıdır.”¹³

1.1.2. Siyasi Düşünce Tarihinde Demokrasi Kavramının Yeri ve Önemi

Heredot tarihinde yeri olan demokrasi en çok Aristoteles’den etkilenmiş ve yakın çağlarda konuya en çok ilgi duyan düşünür de Robert A. Dahl olmuştur. Demokrasi üzerine yapılan pek çok çalışmada bu iki kişinin eserlerine ve düşüncelerine yer verilmiştir. Biri antik dönemdeki doğrudan demokrasinin ve yönetimin tanımlamasını yapmış; bir diğeri ise çağdaş demokrasinin geldiği noktayı ele alıp liberal demokrasinin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini belirlemiştir. Bu belirleme pek çok kaynak tarafından kabul edilmiş ve değerlendirme yapılırken referans noktası olarak görülmüştür. Bu iki düşünür dışında pek çok kişi demokrasi üzerine tartışmalar yürütmüş ve adı “demokrasi” olan ya da içinde “demokrasi kavramı” geçen pek çok eser üretmiştir. Bu noktada demokrasinin neden bu kadar çok tartışılan bir kavram olduğu ve tanımlamasının neden bu kadar sık değiştiği dikkat çekmektedir.

Başlangıç olarak halkın egemenliği ya da halkın yönetimi kavramı basit bir şekilde ifade edildiği halde yeterli olmuyorsa sebebi kavramın ortaya çıktığı dönemde ve coğrafyada bu kavramların basit bir karşılığının olmamasıdır. Çünkü *demos* yani halk o coğrafyada yaşayan herkesi kapsamamaktadır. Günümüzdeki “halk” kavramı ile Antik Yunan’daki halk kavramı nasıl aynı değilse, yasalar ve kurallar nasıl aynı değilse, coğrafya aynı kalmadıysa demokrasi kavramı da aynen bu şekilde sürekli

¹¹ A.e., s. 340.

¹² Ömer Çaha, **Siyasi Düşüncelere Giriş**, İstanbul, Dem Yayınları, 2000, s. 130.

¹³ David Beetham, **Demokrasi ve İnsan Hakları**, Çev. Bilal Canatan, Ankara, Liberte Yayınları, 2014, s. 4.

değişmiştir. Halk, devlet, yönetim ve hak kavramları değiştikçe, değişen demokrasi kavramının da bu kavramlardan beslenerek değiştiği ileri sürülebilmektedir. Bu kavramların tamamından hatta daha da fazlasından oluşan üstelik daha derinlerinde pek çok kavram yatan demokrasi bu kavramların değişmesiyle değişmeseydi çağ dışı kalır ve günümüzde uygulanabilirliği olamazdı. Bu kadar çok kavramı ihtiva eden ve neredeyse siyasetin ahitlerinden biri sayılan bu doktrin değişiminin sürekliliği ile pek çok siyaset bilimcinin kavram üzerine düşünmesine sebep olmuştur. Demokrasi sadece siyaset bilimcilerin değil farklı dönemlerdeki siyasetçilerin de favori siyasi terimlerinden biri haline gelmiştir.

Bernard Crick demokrasi kavramı açıklanırken tarihsel bir yaklaşım benimsenmesinin sebebini iki maddeyle açıklamıştır: ilki insan ürünü bir kurumu anlamak için onun neden oluşturulduğunu, neler olduğunu ve nasıl geliştiğini bilmemiz gerektiği ve ikinci sebebi ise kavramın tarihsel olmasıdır.¹⁴ Atinalıların **demokratia** diye isimlendirilen doğrudan demokrasiye işaret eden yönetim şekillerini kişiselleştirip kutsallaştırmaları ve onu tanrıça olarak görüp adaklar adamaları kavramın antik dönemde bile ne kadar önemli olduğuna bir işarettir.¹⁵ Tıpkı Antik Yunanlıların demokrasiyi tanrılaştırdığı gibi Rousseau'da kendi tanımlamasında demokrasiyi yüceltir ama biraz daha farklı sebeplerle... Rousseau' ya göre demokrasi mükemmel bir yönetim biçimidir. O kadar mükemmeldir ki ancak tanrılar toplumunda hayata geçebilir. Bu yönetimi hayata geçirmek insanların harcı değildir. Ona göre demokrasi hiç var olmamıştır. Çünkü ayrılması gereken unsurlar ayrılmamış ve egemen güçle egemen toplumun bir araya gelmesiyle hükümsüz bir hükümet ortaya çıkmıştır.¹⁶ Günümüzde de demokrasi kavramına adaklar adanmasa da kavramın kutsallığı korunmaktadır. Fakat bu kutsallık şekil değiştirerek liberal demokratik anlayış içinde özümsemiş, kişisel hak ve özgürlükler olarak benimsenmiş ve bu özgürlükler pek çok ülke ve ülke vatandaşı tarafından kutsal addedilmiştir.

¹⁴ Crick, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁵ **A.e.**, s. 30.

¹⁶ Rousseau Jean-Jaques, **Toplumsal Sözleşme veya Siyasal Hukukun Prensipleri**, Çev. Cenap Kaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 27.

İlerleyen bölümlerde yer verildiği gibi Atinalılar, kendi yönetim biçimleriyle oldukça gurur duymuştur. Etrafındaki pek çok şehirde halk yönetime katılmazken ve de tiranlık hakimken Yunanlılar kendi kaderlerine kendileri karar verebilmiştir. Demokrasi kavramı zaman içerisinde sıklıkla popülerlik kazanıp ardından popülerliğini kaybeden kavramlardan biri haline gelmiş ve popüler olduğu dönemlerde oldukça fazla eleştiriye maruz kalmıştır. Antik Yunan döneminde ortaya çıkıp çok benimsenip, çevresel yayılıma kavuşmuş ardından unutulmuş bu rejim yeniden popülerliğini kazanmak için yüzyıllarca beklemiştir ve 18. yüzyılın sonlarına doğru yeniden keşfedilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında daha çok arzulanan başka rejimler karşısında yeniden geri plana itilmiş olan demokrasi 2000'li yılların başında tekrar gündeme oturmuştur. Dunn'a göre 11 Eylül 2001 yılından sonra demokrasinin anlamı yeniden değişmiş üstelik Amerika'nın etkisiyle aciliyet¹⁷ kazanıp Amerikan bayraklarının altında bir nefer olarak mevcudiyetinin devamı için başka sınırlara fethe doğru yol almıştır. Tarihin, devletlerin, toplumun hatta insanın sonuna ilişkin pek çok teori bulunmaktadır. Toplumun, tarihin ve devletlerin sonunda demokrasinin varlığını sürdürüp sürdürmeyeceğini bilinmemektedir ancak sürekli yeniden dirilişine tanık olunan bu kavramın bir süre ortadan kaybolursa da yine ortaya çıkacağını ileri sürebiliriz. Tarihin sonu bilinmese de demokrasi kavramının tarihi kökenleri incelenebilir. Bu incelemenin yapılmasındaki temel amaç o kadar kavram arasından neden demokrasinin öne çıktığı ve bu kavramın farklı yüzyıllarda ne ifade ettiğidir.

1.1.3. Antik Çağdan Modern Çağa Demokrasi Kavramı

İnsan politik bir hayvan olarak sürekli yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi anlamaya, tanımlamaya, kurallar koymaya çalışmıştır. Belli bir zaman sonrasında da bu ilişkiyi sınırlamaya meyletmiştir. Bu arayışlardan bir tanesi de demokrasidir. Demokrasi yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi açıklayan tek kavram değildir.¹⁸ Aristokrasi, monarşi ve teokrasi gibi daha pek çok yönetim modeli üzerine düşünen ve tartışan insan en çok demokrasi kavramını benimsemiş ve pek çok yönetim şeklini bu kavram üzerine kurmuştur. Demokrasi kavramı insanların birlikte

¹⁷ John Dunn, **Halkın Özgürlüğü**, Çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017, s. 55.

¹⁸ Yavuz Özdemir, Şimşek, Ufuk, Aktaş, Elif, "Demokrasi Üzerine", **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.0, S. 14, 2010, s. 259.

yaşayıp, topluluk olarak nitelendirilip ve birlikte karar alabildiği dönemlere kadar giden en eski yönetim modeli olduğu halde kavram gelişimini hala tamamlayamamış, ortak bir tanımlamaya ya da kurallar bütününe sahip olamamıştır. Bu sebeple demokrasi kavramı incelenirken Antik Yunan düşünürlerinden başlayıp günümüze kadar gelen pek çok tartışmaya ve tanımlamaya yer vermek gerekir.

Demokrasi kavramına yakın ilk düşünce M.Ö 700'lü yıllarda Hesiodos ile görülmüş ve ondan bir asır sonrasında Solon keyfi olmayan yönetim şeklini savunmuştur.¹⁹ Demokrasinin yazılı olarak bir yönetim tartışması olarak geçtiği ilk kaynak M.Ö. 490- 420 tarihleri arasında Herodot tarihindedir.²⁰

John Dunn *Halkın Özgürlüğü* kitabında demokrasi tarihini demokrasinin birinci gelişi ve ikinci gelişi olarak iki ayrı döneme ayırır. İlk dönemde demokrasi tarihini Pericles, Thucydides, Solon, Kleisthenes, Platon, Aristoteles, Thomas Hobbes, Polybius ve Spinoza gibi düşünürlerin üzerinden ilerletir. Pericles'in demokrasiden yana söylemlerine Thucydides'in Penepolez Savaş'ını anlattığı kitap üzerinden ulaşılır.

Crick demokrasiyi tarihsel olarak dört bölümde inceler. İlki Antik Yunan, ikincisi Roma Cumhuriyeti, üçüncüsü Fransız Devrimi ve dördüncüsü Amerikan Anayasasının hazırlandığı 19. yüzyıl dönemlerinde ele alır.²¹ Crick, demokrasinin ilk kullanımını incelerken Platon'un demokrasiye fakirin ve cahilin eğitimi ve bilgiliyi yönetmesine izin vermesinden ötürü eleştirmesine değinmiştir. Plato'nun tanımına karşılık Aristoteles demokrasinin biraz yumuşatılmış ve üzerinde değişiklik yapılmış hali olan *politiea*²² kavramını geliştirmiştir. Politiea, çoğunluğun yönetimini benimsemekte ve sadece herkesin yararına uygulanması şartıyla iyi bir yönetim biçimi olabileceğini savunmaktadır.²³

¹⁹ Barry Holden, **Liberal Demokrasiyi anlamak**, Çev. Hüseyin Bal, Ankara, Liberte Yayınları, 2007, s. 6.

²⁰ A.e.

²¹ Crick, **a.g.e.**, s. 21-23.

²² Crick, **a.g.e.**, s. 21.

²³ Dunn, **a.g.e.**, s. 55.

Demokratik diktatör yani demagog sayılan Pericles'in²⁴ Atina yönetimi için söylevini aktaran Thucydides'in yazılarında şu ifade yer almaktadır:

*“Bizler komşularımızın kurumlarına öykünmeyen bir yönetim biçimi altında yaşıyoruz; aksine bizler, başkalarının taklitçileri olmak yerine diğerlerinin takip edeceği bir modeliz”.*²⁵

Soylu bir Atinalı olan Solon M.Ö. 594 yılı için başkan seçildiğinde şehir-devletinde soyluları kayıran pek çok uygulamayı yeniden düzenleyip *demos*'u bir noktaya kadar özgürleştirmiştir.²⁶ Kleisthenes M.Ö. 507 yılında Atina için istikrarlı bir çerçeve kurma amacıyla soyluları ve varlıklarını bu çerçeve dışına çıkarmış ve şehir örgütlenmesini tümüyle Atinalı *demos*'a bırakmıştır.²⁷ Her iki girişim de demokrasinin Antik Yunan döneminde kurumsallaşmış bir düzene sahip olmasına yol açmıştır.

Roma'nın tarihsel gelişimini Polybius üzerinden anlatan Dunn, Roma'nın monarşi olmaktan çıkıp yönetimin konsül ve senatolara kaldığı dönemde Polibus'un Roma'da artık demokrasinin olmadığını ve yönetimin talihsiz bir şekilde demokrasinin en kötü hali olan oklokrasiye dönüşeceğini iddia etmesine yer vermiştir.²⁸ Oklokrasi ayak takımının yönetimde yetkin olması olarak tanımlamıştır. Oklokrasi tanımı tam olarak halkın ya da alt sınıfın yönetimi değil aslında manipüle edilmiş alt sınıfın popülist siyasetçileri yönetime getirmesidir.

Crick, demokrasinin ikinci evresini Cumhuriyet dönemi olarak nitelendirir. 17. yüzyıl olarak belirttiği bu dönemde Machiavelli ve Hollandalı Cumhuriyetçiler - Spinoza- gibi düşünürler yer almaktadır. Halkın kendi yasalarını ortaklaşa yapabileceği fikrinin yerleştiği bu dönemde halkın gönüllüğünün önemi kavranmış ve bu anlayış birçok düşünür üzerinde etkili olmuştur.²⁹ Ayrıca bu dönemde din önemli bir faktör olarak öne çıkmış ve yönetim kavramlarının içine dahil edilmiştir.

²⁴ Crick, **a.g.e.**, s. 34.

²⁵ Dunn, **a.g.e.**, s. 27.

²⁶ **A.e.**, s. 36-38.

²⁷ **A.e.**

²⁸ **A.e.**, s. 66-70.

²⁹ Crick, **a.g.e.**, s. 24.

Demokratia kelimesinin Latinceye girmesi 1260 yılında Aristoteles'in Politika kitabının çevirisiyle olmuş ve zaman içinde kelimenin kullanışlı bir kelime olması ayrıca Aristoteles'in farklı türden rejimlerde de demokratik unsurların olabileceğini ileri sürmesiyle kavram işlerlik kazanmıştır.³⁰

17. yüzyılın en büyük iki siyasi düşünürü Hobbes ve Spinoza demokrasi kavramı üzerinde durmuştur. Ancak iki düşünürün demokrasi üzerine düşünceleri birbirinden farklıdır. Hobbes demokrasiyi düzensiz, istikrarsız ve aşırı ölçüde tehlikeli bir rejim olarak tanımlarken Spinoza demokrasiyi tüm rejimlerin nihai kaynağı ve doğanın tüm insanlara bahsettiği özgürlüğü korumaya en yakın yönetim şekli olarak görmüştür.³¹

Crick demokrasinin üçüncü dönemini Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği yüzyılda incelemiştir. Jean-Jacques Rousseau'nun yazılarında geçtiği gibi sosyal statüsü, ekonomik durumu ve eğitimi ne olursa olsun herkes kendi arzu ve ihtiyaçlarını bir kamu meselesi haline getirebilme hakkına sahip olmalıdır.³² Bu fikir demokrasinin bir tanımından öte siyasal haklar tanımı gibi görülmektedir. Bu dönemde demokrasi popüler bir kavram değildir bu sebeple özgürlük fikrini savunanlar kendilerini yasa yanlısı olarak görmekte ve özgürlüğü yasa ya da anayasa kavramları üzerinden ilerletmektedirler.

Dunn iki kısma ayırarak incelediği demokrasi tarihinin ikinci kısmında demokrasiyi politik yaşama getiren iki olayı, Amerikan Anayasası ve Fransız Devrimi, ele almıştır. Bu dönemleri anlatırken ağırlıklı olarak James Madison, Marquis d'Argenson, Jean-Jacques Rousseau, Sieyes, Paine ve Robespierre'den yola çıkmıştır.

Marquis d'Argenson "demokrasi halk yönetimidir ve içerisinde halkın tümü eşit paya sahip olup soylularla avam arasında hiçbir ayrım yoktur" ifadeleriyle Fransa için önerdiği Yeni İdare Planında en üstün yasa olan kamu yararını savunmuştur.³³ Sieyes'e göre halk politik bir rol için bir araya gelip etkili olmaz ama halk tarafından

³⁰ Dunn, **a.g.e.**, s. 70.

³¹ **A.e.**, s. 74-84.

³² Crick, **a.g.e.**, s. 22.

³³ Dunn, **a.g.e.**, s. 120.

seçilen, halktan aldığı yetkiyle hareket eden seçilmiş bir grup halk adına hareket edebilir.³⁴

Crick demokrasinin dördüncü dönemini anlatmak için Amerikan Anayasası ve 19. yüzyıl Avrupası üzerinde durmuştur ve John Stuart Mill ile Alexis de Tocqueville gibi düşünürlerin çalışmalarına değinmiştir. Tocqueville eşitlikten bahsederek demokrasinin kaçınılmazlığını savunurken yerel olarak da nasıl demokratik idare sağlanabileceği üzerine olan düşüncelerini ileri sürmektedir.³⁵ Tocqueville eşitlikten kavramında ekonomik eşitliği değil, siyasi eşitliği ele almaktadır

Alexis de Tocqueville Amerika'daki demokrasinin tüm gelecek toplumlara emsal olacağını fark etmeden önce James Madison “*bir Cumhuriyet, içerisinde temsiliyet mekanizmasının işleyebileceği*” tek meclisli Amerikan Konfederasyonu önerisini sunmuştur. Madison'ın önerisinde farklı yetki ve sorumlulukları olan iki kabineden oluşan yürütmenin dahil olduğu rekabet halinde üç ayrı temsil grubundan oluşan farklı yönetim organları ile sistemin yeniden inşası yer almaktadır.³⁶ Bu üç bağımsız organ Amerika Birleşik Devletleri'nde demokrasiyi temin etmiştir.

Yunan ve İtalyan şehir devletlerinde kısıtlayıcı da olsa da kendine özgü yurttaşlık kurumları oluşturulmuştur. Neticede eşitliği korunan, karşılıklı ve bağlayıcı istişare için mücadele eden yurttaşlar Avrupa'da demokrasiye katkıda bulunmuştur. Ne var ki sadece 18.yüzyılda bu yönde önemli adımlar atılmış beraberinde 19. yüzyılda Batı Avrupa'da kısmen demokratik ve yerleşimci sömürgeler oluşturulmuştur. 20. yüzyılda ise günümüzdeki demokrasi modeli şekillenmiş ve geniş anlamda kapsayıcı tam yurttaşlık kavramı ortaya çıkabilmiştir.³⁷

1.1.4. Demokrasinin Temel Unsurları Demokrasi ilkeleri

Daha önce ele alınan demokrasi tanımlarının çeşitliliği göz önüne alınırsa bu tanımlamalara göre demokrasinin unsurlarının da farklılık gösterdiği

³⁴ A.e., s. 138-139.

³⁵ Crick, a.g.e., s. 88.

³⁶ Dunn, a.g.e., s. 95.

³⁷ Charles Tilly, **Demokrasi**, Çev. Ebru Arıcan, Ankara, Phoenix Yayınları, 2014, s. 57.

anlaşılabilmektedir. Ancak demokrasinin ilkeleri ve unsurlar arasındaki farklılıklar demokrasi tanımlamalardaki farklılıklara kıyasla daha azdır. Söz konusu olan modern demokrasi unsurları ya da liberal demokrasi unsurları olduğunda siyaset bilimciler çoğunlukla belli maddelerde fikir birliğine varmış gibi gözükmektedir. Yine ortaya çıkabilecek farklılıklar uygulamaya yönelik olacaktır. Uygulamaya yönelik farklılıklar ise demokratikleşme çalışmasında daha görünür olmaktadır. Siyaset bilimciler, adil seçimler, katılım, kişisel hak ve özgürlükler gibi ilkelerde neredeyse fikir birliğindedir.

Demokrasi ile ilgili yayınlanmış pek çok kaynakta Robert Dahl'ın demokrasi kriterlerine yer verilir. Bunun sebeplerinden biri ise Dahl'ın bu ilkeleri hem açıklamış hem uygulama yöntemlerini anlatmış hem de kendi içinde ayrıntılı olarak eleştirmiş olmasından ileri geliyor olabilir. Bunun dışındaki başka bir neden ise Dahl'ın bu ilkeleri öne sürerken başka siyaset bilimcilerin öne sürdüğü ilkelerin kısa bir özelliği gibi olmasından kaynaklanmaktadır. Robert Dahl her ne kadar sonrasında görebileceğimiz gibi elitist demokratik teorinin bir alt başlığı olan plüralist elitist teorinin öncülerinden de olsa liberal demokrasiyi anlama ve kavrama noktasında modern koşulları ve uygulamaları ele alan bir siyaset bilimcidir.

Robert Dahl'a göre geniş ölçekli demokrasi için gerekli şartlar şunlardır:³⁸

- 1- Seçimle belirlenmiş memurlar
- 2- Özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler
- 3- İfade özgürlüğü
- 4- Alternatif bilgilenme kaynakları
- 5- Kurumsal özerklik
- 6- Vatandaşların dahil edilmesi

³⁸ Robert A. Dahl, **Demokrasi Üzerine**, Çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoenix Yayınları, 2010, s. 99.

Seçimle belirlenmiş memurlar ilkesini Dahl, Neumann'ın -daha sonra ele alınacak olan maddelerde geçen- egemenliğin halka ait olması gibi bir ön koşul gerektirmeden ele almıştır. Çünkü Dahl'ın ileri sürdüğü maddeler zaten geniş ölçekli liberal demokrasiler için geçerli olan koşullardır. Dahl hükümette tepedeki memurların, yetkililerin vatandaşların isteklerinden bağımsız olarak karar almalarını bu maddeye aykırı bulur. Seçimle belirlenmiş memurlar ilkesini açıklarken klasik görüşün büyük coğrafyalarda temsili hükümetlerin gerçekleşmeyeceği iddiasının 19. Yüzyıla gelindiğinde çürütülmüş olduğundan bahseder.³⁹ Çam'ın da ifadesiyle *kişi-toplum ilişkilerinin belirlenmesi sürecine halkın (veya en azından belli bir yaşın üzerindeki halkın tümüyle katılmasıdır*.

Özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler maddesine ek olarak oy kullanmak için eşit ve etkin fırsat tanınmasını ve her oyun eşit olmasını ileri sürer. "Özgür olması vatandaşların seçimlere bir misilleme korkusu olmadan gidebilmeleridir"⁴⁰ diyen Dahl gündem üzerinde seçmenlerin kontrolünün olması gerektiği için sık sık yapılması ibaresini ekler. Burada bahsedilen *seçim eylemi*/kurumu aslında gizli oylama ve açık sayım anlayışını yansıtmaktadır. Çünkü her ne kadar oylamaların nasıl olacağına dair pek çok tartışma yürütülmüş olsa da liberal demokrasi anlayışının genel olarak kabul etmiş olduğu oylama seçimi budur. Açık oylama gizli sayım ise daha çok totaliter/otoriter rejimlerde görülen bir yöntemdir.⁴¹ Neuman'ın *halkın katılması kadar önemli bir başka nokta da farklı seçenekler arasında bir seçim yapabilme olanağının var olmasıdır* maddesi yine özgür ve adil seçimleri açıklamak için kullanılmış sadece Dahl'dan biraz daha farklı ifade etmiştir. Grazia bu *ilkeyi kanunilik ve siyasal kontrolün yayılması* olarak genel bakış açısıyla ele alır.

İfade özgürlüğü ilkesinde ifade özgürlüğü sadece düşündüklerini ifade etmekle sınırlı değil, ifade edebildiğin düşünceler yönetimin fikirleriyle aynı olmasa bile ifade edebilmeyi, bu sebeple yargılanmamayı getirir ve düşünce suçları gibi bir kavramın varlığı bu maddeyle ters düşmektedir. Dahl "vatandaşlık yeterliliğine sahip olmak için

³⁹ A.e., s. 107-109.

⁴⁰ A.e., s. 110.

⁴¹ Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Liberte Yayınları, 2012, s. 40-42.

de vatandaşların kendi görüşlerini ifade etme, birbirlerinden öğrenme, görüşmelere ve tartışmalara katılma, uzmanların, siyasi adayların ve yargılarına değer verdikleri insanların yazılarını okuma, onları dinlemeye onlara soru sorma ve ifade özgürlüğüne dayanan diğer yollarla da bilgi alma fırsatları olmalı" diye açıklar.⁴² Neumann'ın *kişisel özgürlükler ve girişim, engellemeden güvenlik içersinde gerçekleştirilmeli Grazia genel düşünce ve eylem özgürlüğü ve siyasal liderleri gereğinde sert bir şekilde eleştirme olasılığı Kışlalı'nın İnsanların eşitlik ve özgürlüğe, hoşgörü ve uzlaşmaya dayalı bir değerler sisteminin ulusal kültürde egemen olması Çam'ın kişiye ait hak ve özgürlüklerin korunması* maddelerinden de anlaşılacağı gibi pek çok siyaset bilimcinin demokrasi ilkeleri arasında mutabık kaldığı konulardan biridir. Şunu diyebiliriz ki demokrasileri diğer tüm rejimlerden ayıran en önemli fark ifade özgürlüğü temel olarak özgürlük kavramıdır.

Alternatif bilgilenme kaynakları bilgilendirme kavramlarının tamamının devletin elinde ya da bir grubun elinde olmaması yani tekelleşme olmamasından yola çıkılarak ortaya sürülen bir maddedir. Neumann'ın *“demokrasi kişiyi temel alan bir rejim olduğuna göre, her şeyden önce kişiler de rasyonel karar alabilmelidir”* maddesi bu madde ile örtüşmektedir. Bireyin rasyonel karar alabilmesi için bilgi kaynaklarının açık anlaşılır ve tarafsız olması gerekir böylece birey çeşitli kaynaklardan öğrendiği bilgi ile akılcı karar alabilir. Bilgi kaynaklarının halkın, bireyin görüşünü manipüle edip kararlarını etkilememelidir.

Kurumsal özerklik maddesinde ifade edilmek istenen siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, çıkar grupları, lobicilik faaliyetleri gibi politik kurumların yönetimden bağımsız olmasıdır. Bağımsız olması gereken bu kurumlar demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesi için önemlidir ve bireyin yönetime etkin katılma araçlarıdır. Dahl'ın üzerinde çok durduğu "vatandaşlık eğitiminin" ve aydınlanmanın da kaynağı olan bu bağımsız kurumlar vatandaşlara sadece bilgi değil aynı zamanda tartışma, görüşme ve siyasi yetenek de kazanma fırsatı sunar.⁴³ Neumann *demokrasi yalnızca seçimden seçime varlığı hatırlanan bir yönetim biçimi olmamalıdır. İçerdiği*

⁴² Dahl, a.g.e., s. 111.

⁴³ Dahl, a.g.e., s. 112.

"çoğulculuk" günlük yaşamın her alanında kendini duyurmalıdır maddesi aynı anlamı içermektedir. Birey böylece günlük hayatının her noktasında siyasete katılım fırsatlarını bağımsız kurumlarla icraa edebilir. Grazia yüksek sosyal ve siyasi hareketlilik olarak ele aldığı madde ile neredeyse aynı anlama gelir.

Vatandaşların dahil edilmesi bir ülkede sürekli olarak ikamet eden ve o ülkenin kanunlarına tabi olan hiçbir yetişkin diğerlerinin sahip olduğu haklardan mahrum edilemez.⁴⁴ Çam toplumun tüm üyelerine fırsat eşitliğinin sağlanması ve Neumann'ın demokrasinin işlevi siyasal kurumlarla toplumsal güçler arasında bir denge sağlamaktan ibaret olmamalıdır. Denge unsuru, bireylerin yaşamlarının her aşamasında bir ana ilke olarak bulunmamaktadır ilkesi ile Dah'in ilkesi örtüşmektedir. Kışlalı'nın yorumuna göre de hiçbir toplumsal sınıfın diğerleri üzerinde kesin üstünlüğünün bulunmamasıdır.

Neumann demokrasi tanımının yalnızca halk yönetimi olarak anlaşılmaması gerektiğini belirterek demokrasinin içerdiği nitelikler olarak şu noktaları saptamaktadır⁴⁵:

- Egemenlik halka ait olmalıdır. Bu hangi yolla kullanılırsa kullanılsın doğrudan, ya da dolaylı parlamenter bir yolla ya da plebisit yoluyla, sonuç fark etmez. Temsilcilere sınırlı bir yetki verilmiş olmakla ve her an geri alınabilmektedir.

- Halkın katılması kadar önemli bir başka nokta da farklı seçenekler arasında bir seçim yapabilme olanağının var olmasıdır.

- Liderlik kurumu demokrasinin önemli kurumlarından birdir.

-Demokrasi ancak bir hukuk devletinde yaşar. Kanunların üstünlüğü sağlanmalıdır.

⁴⁴ Dahl, a.g.e., s. 100.

⁴⁵ Toktamış Ateş, **Demokrasi Kavram Tarihi Süreç İlkeler**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1991, s. 103.

-Siyasi partilerin temel görevlerinden en önemlisi, halka vatandaşlık bilincinin kazandırılması olmalıdır.

-Demokrasi yalnızca seçimden seçime varlığı hatırlanan bir yönetim biçimi olmamalıdır. İçerdiği "çoğulculuk" günlük yaşamın her alanında kendini duyurmalıdır.

- Demokrasinin işlevi siyasal kurumlarla toplumsal güçler arasında bir denge sağlamaktan ibaret olmamalıdır. Denge unsuru, bireylerin yaşamlarının her aşamasında bir ana ilke olarak bulunmamaktadır.

- Ekonomik olarak gelişmiş bir toplum yapısı ve dengeli bir büyüme gereklidir.

-Kişisel özgürlükler ve girişim, engellemeden güvenlik içerisinde gerçekleştirilmelidir.

- Demokrasi kişiyi temel alan bir rejim olduğuna göre, her şeyden önce kişiler de rasyonel karar alabilmelidir.

Neumann, Dahl'dan farklı olarak liderlik kurumunu öne çıkartır, kanunların üstünlüğünün altını çizer, siyasi partilere bir görev bilinci yükler ve demokrasi için ekonomik gelişmeyi bir ön koşul olarak ele alır. Liderlik kurumundan bahsedilmesinin sebebi otorite ya da egemen güç kavramının altını çizme ihtiyacından kaynaklanır. Neumann'ın demokrasi için duyduğu endişe gücün kimde olduğu ve bu gücü anayasal olarak sahip olup olmadığı, eylemlerinin hukuki olup olmadığıdır. Neumann vatandaşlık bilincini kazandırma görevinin partilere ait olduğunu ileri sürerken Dahl bilgi edinmenin ve vatandaşlık derslerinin devletin üstlenmesi gerektiğini söyler. Dahl ise *alternatif bilgi kaynakları* maddesi ile vatandaş eğitiminin artık devletin ya da siyasi kurumların sorumluluğunda olmadığını, demokrasinin bir süreç içerisinde ilerlediğini, önümüzdeki yıllarda vatandaşlık eğitimi için eski siyasi yapılanmalara ihtiyaç kalmadığına ve yeni araçlarla bireyin vatandaşlık eğitimini alabileceğine inanır.⁴⁶

⁴⁶ Dahl, **a.g.e.**, s. 205.

Esat Çam'a göre bir yönetimin demokrasi olarak adlandırılabilmesi için bazı temel ilkeler vardır. Bu ilkeler⁴⁷:

-Kişi-toplum ilişkilerinin belirlenmesi sürecine halkın (veya en azından belli bir yaşın üzerindeki halkın) tümüyle katılması;

-Azınlık haklarına saygılı bir çoğunluk yönetiminin sağlanması;

-Kişiye ait hak ve özgürlüklerin korunması

-Toplumun tüm üyelerine fırsat eşitliğinin sağlanması

Çam'ın dört maddeden oluşan kriteri oldukça kapsamlı yine de fazla ayrıntıya yer verilmeden ele alınmış olduğu ileri sürülebilir. Dikkat çekici nokta ise Çam'ın demokrasi kriterleri içinde azınlık haklarını da eklemiş olmasıdır. Çünkü genelde yapılan tanımlar plüralist bir yaklaşımla ele alınıp azınlığın haklarına vurgu yapılmamış sadece eşitlik kavramı üzerinden bir görüş bildirilmiştir. Pek çok çalışmada yer alan seçme ya da seçilmeye yönelik bir madde eklememiş bunun yerine "kişi ve toplum ilişkilerine..." şeklinde bir genelleme kullanmıştır. Dahl'ın vatandaşlık kavramı "bir ülkede sürekli ikamet eden ve o ülkenin kanunlarına tabi olan" olarak yer alır; bu noktada pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Çam demokrasinin ön koşullarında ise *azınlık haklarına saygılı bir çoğunluk yönetiminin sağlanması* maddesine yer verir. Dahl 20. yüzyılın sonlarına doğru kültürel çeşitliliğin arttığı, ayrımcılığa maruz kalan grupların bir araya gelip örgütlendiğine yer verir ve "*Demokrasinin doğası ve nitelikleri yine çoklukla demokratik ülkelerin halklarının kültürel çeşitlilikleriyle başa çıkmak için yaptıkları düzenlemelere dayanır*" der.⁴⁸

Kışlalı demokrasinin var olabilmesi için gerekli koşulları kapsamlı ayrıntılı olarak beş ana noktada toplar⁴⁹:

⁴⁷ Çam, **a.g.e.**, s. 388.

⁴⁸ Dahl, **a.g.e.**, s. 201-202.

⁴⁹ İnan Özer, "Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.14, S.1, 1996, s. 75-76.

- Ulusal bütünlüğün sağlanmış olması,
- Hiçbir toplumsal sınıfın diğerleri üzerinde kesin üstünlüğünün bulunmaması,
- Toplumsal sınıflar arasındaki geçiş akışkanlığının yüksek olması,
- Toplumda çoğunluğun, kitle iletişim araçlarını izleyebilecek bir eğitim düzeyinde bulunması,
- İnsanların eşitlik ve özgürlüğe, hoşgörü ve uzlaşmaya dayalı bir değerler sisteminin ulusal kültürde egemen olması

Kışlalı farklı görüşü destekleyenlerin örgütlenebilmeleri desteklerken barışçıl ve hoşgörüye dayalı bir uzlaşi içinde olabileceklerini ileri sürer, bu uzlaşi ulusal kültürde yer edinen demokrasi anlayışı ile sağlanacaktır. Kışlalı Neumann'dan farklı olarak vatandaşlık dersini halkın kendisinin öğrenebileceğini ve bunu da kitle iletişim araçlarını takip ederek rasyonel bir değerlendirme yapabileceğini ileri sürer ancak eğitim düzeyi olarak ele alındığında alt koşul olarak devlet destekli bir eğitimden bahsetmektedir. Her siyaset bilimcinin fikirleri bulunduğu dönemden etkilenmiştir. Kışlalı'nın demokrasi kriterlerinden biri olan *ulusal bütünlük* kriteri ise bundan kaynaklanmaktadır. Yaşadığı dönemde sağ ve sol siyasi görüşler arasında gruplaşmalar ve ayrılıklar fazlaca artmış üstelik şiddetlenmiştir. Bu dönemdeki siyasi gelişmelerin ışığı altında iyi işleyen demokrasi için ulusal bütünlük kavramını da ele almış ve bu kavramın bir alt metni olarak "uzlaşi" kavramına da kriterler arasında yer verir. *Sınıflar arası geçiş akışkanlığının yüksek olması* kriteri (plüralist) seçkinci demokrasi teorisi savunucularından Dahl'ın değinmeyeceği ön koşullardan biridir. Son olarak Kışlalı demokrasiyi bir denge ve uzlaşi -karşıtlar birbirini yok etmez aksine tamamlar-rejimi olarak görür.

A.D. Grazia da demokrasinin yedi özelliği olması gerektiğini savunuyor⁵⁰:

- Genel düşünce ve eylem özgürlüğü

⁵⁰ Ateş, a.g.e., s. 104-105.

- Halkın yaşantısını yükseltmek için şiddetli çaba
- Kanunilik ve siyasal kontrolün yayılması
- Yüksek sosyal ve siyasal hareketlilik
- Siyasal liderleri gereğinde sert bir şekilde eleştirme olasılığı
- Kişisel olarak hep daha iyiye yöneliş
- Otoritenin sağlanması için güç kullanılması yerine eğitim ve gelir düzeyinin yükseltilmesinin savunulması

Grazia demokrasinin ön koşullarından birini *halkın yaşantısını yükseltmek için şiddetli bir çaba* olarak ele alması yine ekonomik refah devletine ve sosyal devlet politikalarına işaret eder. Dahl ise devlete ya da demokrasiye böyle görevler yüklememektedir. Ekonomik refah ve demokrasi sıklıkla beraber anılan ikililerden olmuştur. Ama hangisi hangisinin ön koşuludur bu konuda çok bir mutabakat sağlanamamıştır. Grazia ise demokrasinin ön koşulu olarak ekonomiye işaret eder. Grazia demokratik yönetim şekillerinde otorite sağlamanın yöntemini iyi ekonomi ve eğitimde iyileşmelerle olmasını savunur. Diğer siyaset bilimcilerden farklı olarak kriterlerinin daha birey odaklı olduğunu, birey toplum ilişkilerinin ya da toplum içinde birey anlayışının biraz daha geri planda kaldığını iddia edebiliriz. Grazia'nın iktisadi demokrasi ilkelerine ilgi duymuştur ve bu etki demokrasi ilkelerinde de kendini göstermektedir.

Tilly, Dahl'ın demokrasinin uygulanma kriterlerini çeşitli yönlerden yeterli bulmamakta ve belirlenmiş sınırlar aşıldığında sıraladığı kriterlerin birbiriyle çeliştiğini öne sürer. Anayasal ya da hukuki bir alt yapıya yer vermemesi, toplumsal ön koşulları tanıma dahil etmemesini, bilgi edinebilme bir ön koşulken bağımsız kurumlarda edinilen bir deneyim olarak ele alması, demokratik kurumların asgari bir paketini sunması, eşit oylama gibi bir ön koşul olsa bile yöneten ve yönetici ilişkilerine

yer vermemesini ve son olarak bu kriterin birinden bile sapma olduğunda sistemin demokratik olmayacağı fikrini eleştirir.⁵¹

1.1.5. Demokrasi Modelleri

Demokrasi tanımı yapılırken nasıl birden fazla görüş ortaya çıkıyorsa demokrasinin modelleri, kuralları, ön koşulları, gereklilikleri ile ilgili de çok fazla görüş mevcuttur. Pek çok siyaset bilimci demokrasi modellerini oluştururken başka modellemelerden yararlandığı gibi aynı şekilde modelleştirmelerini oluştururken başka siyaset bilimcilerin modelleri üzerinden eleştiri yaparak da kendi modellemesini oluşturur.

Demokrasiyi incelerken karşılaşılan temel sorunun çağlar boyu kendisine pek çok şey atfedilmiş olmasından ileri geldiğini savunan Beetham⁵² demokrasiye atfedilen bu kavramların bir biriyle örtüşüyor görünseler bile aslında bir arada tezat oluşturduklarını ve tez- antitez ikililiklerin temsili demokrasiye karşı doğrudan demokrasi, katılımcı demokrasiye karşı seçkin demokrasi, radikal demokrasiye karşı müzakereci demokrasi, sosyal demokrasiye karşı siyasal demokrasi, uzlaşmacı demokrasiye karşı çoğunlukçu demokrasi olarak ortaya çıktığını öne sürer.⁵³

Demokrasi tanımlaması yapılırken bir mutabakata varılamamış olmasının sebeplerini demokrasi koşulları üzerinde bir fikir birliğine varılamamış olduğunu ileri sürülmüştü. Aynı sebeple demokrasi modelleri üzerinde de bir fikir birliği bulunmadığı ve pek çok siyaset bilimcinin pek çok farklı demokrasi modeli ileri sürdüğünü söyleyebiliriz.

⁵¹ Tilly, **a.g.e.**, s. 26-28.

⁵² Beetham, **a.g.e.**, s. 1. "Halk iradesi, halkın temsilcilerinin idaresi, halkın partisinin idaresi, çoğunluk idaresi, proletarya diktatörlüğü, maksimum siyasal katılma, seçkinlerin halk oyu için yarışması, çok partililik, siyasal ve toplumsal çoğulculuk, eşit vatandaşlık hakları, medeni ve siyasi özgürlükler, özgür toplum, sivil toplum, serbest piyasa ekonomisi, Birleşik Krallık'ta (veya ABD'de) yapılan her şey, 'tarihin sonu', güzel olan her şey, ... güzel olan herşey ..." Bkz.: **A.e.**

⁵³ Beetham, **a.g.e.**, s. 1-2.

Örneğin Heywood demokrasi modellerini sıralarken: Klasik demokrasi, koruyucu demokrasi, gelişmeci demokrasi, halk demokrasisi olarak ele alır.⁵⁴

Holden, demokrasi teorilerini ele alırken geleneksel ve modern teoriler olarak bir ayrıma gider ve modern teorileri kendi içinde elitist demokratik teori, plüralist demokratik teori, müzakereci demokrasi, korporatist teori.⁵⁵

Schmidt'in demokrasi teorilerini seçkinci demokrasi, ekonomik demokrasi, çoğulcuların demokrasi, sosyal demokrasi, katılımcı demokrasi, eleştirel demokrasi, bütünlükçü demokrasi olarak ayırır.⁵⁶

Held demokrasi kuramlarını ayırırken daha çok klasik modelleme üzerine eğilmiş ve klasik modeli kendi içinde dörde ayırıp Atinalıların klasik demokrasisi, cumhuriyetçilik, liberal demokrasi, dolaysız demokrasi olarak adlandırır. Klasik model dışında elitizm, plüralizm, müzakereci demokrasi ve demokratik otonomi gibi modellemeler bulunsa da klasik demokrasi modeli ayrımı çalışması daha dikkat çekicidir.⁵⁷

Bu modellerin dışında tartışmalı başka teoriler de bulunmaktadır: Kozmopolit demokrasi⁵⁸, endüstriyel demokrasi⁵⁹, etnik demokrasi⁶⁰, agonistik demokrasi⁶¹ gibi...

Bu kadar çok çeşitleme ve model olsa da üzerine neredeyse uzlaşmaya varılmış genel bir modellemeye gitmek daha mantıklı olacaktır. Üstelik bazı çalışmalarda sadece model isimlerinin değiştiği ancak düşünürlerin ve fikirlerin değişmediği görülmüştür.⁶² Çalışmanın odak noktasının dağılmaması için diğer demokrasi

⁵⁴ Andrew Heywood, **Siyaset**, Çev., Bekir Berat Özipek, Ankara, Adres Yayınları, 2015, s. 106-112.

⁵⁵ Holden, **a.g.e.**, s. 62-132.

⁵⁶ Manfred G. Schmidt, **Demokrasi Kuramına Giriş**, Çev. M. Emin Köktaş, İstanbul, Vadi Yayınları, 2001, s. 113-196.

⁵⁷ Held, **a.g.e.**, s. 11-120.

⁵⁸ Bu alanın öncüleri David Held, Daniel Archibugi, Richard Falk, Mary Kaldor'dır.

⁵⁹ Bu alanın öncüleri Sidney ve Beatrice Webb'dir.

⁶⁰ Bu alanın öncüleri Sammy Smooha, Juan Linz'dir.

⁶¹ Chantal Mouffe, **Demokratik Paradoks**, Çev. A. Cevdet Taşkın, Ankara, Epos Yayınları, 2009, s. 89.

⁶² Holden, **a.g.e.**, s. 62. Holden geleneksel demokratik teorisinin liberal demokratik teori olup olmadığıyla ilgili tartışmanın varlığına değinir. Demokrasi ve demokratik teori gibi kavramların yer aldığı her yerde aslında liberal demokratik teoriyi ele aldığını açıklar. Bkz.: **A.e.**

modellerine girilmeyecek olup bu başlık altında kısaca ele alınacak modeller: klasik demokrasi, liberal demokrasi, seçkin demokrasi, radikal demokrasi, sosyal demokrasi ve katılımcı demokrasidir. Bu demokrasi türlerinin incelenme sebebi endekslerde kullanılan kriterlerin temellerini oluşturmalarıdır. Seçkin demokrasi endeksler de yer almıyor olsa da bu alanın önde gelen isimlerinden olan Dahl'ın endekslerin oluşmasında katkısı oldukça dikkate değer niteliktedir.

1.1.5.1. Klasik Demokrasi

Klasik demokrasi modeli ele alındığında Antik Yunan dönemi demokrasi söylemlerinin incelenmesi önceliklidir. Her ne kadar demokrasi kuramının ortaya çıkış noktasındaki tarihsel öneminden bahsedilmiş olsa da aynı dönemde yer alan önemli düşünürler demokrasiye çoğunlukla eleştirel bir bakışla yaklaşır. Eleştirel bakışın kaynağı Platon'a (Eflatun) dayanmaktadır. Platon akıllı bilge azınlığın yönetimini çoğunluğun yönetimine tercih etmiş⁶³ ve demokrasinin doğuştan eşit olmayan insanlara adaletsizlik getirdiği savını ileri sürmüştür.⁶⁴

Bugünün demokrasisinin atası Antik Yunan'da birkaç şehirde ortaya çıkıp sonrasında yaygınlaşmış ve Helenistik dönemde devam etmesine rağmen Roma hakimiyetiyle birlikte M.Ö. 196 sonrasında hızla yok olmuştur.⁶⁵ Bu yüzden bu dönem incelenirken Roma dönemine de değinilir.

Atina yönetim sisteminin kuramsal yapısına işaret eden klasik demokrasi modeli uygulama alanı darlığı sebebiyle klasik yöntemlerin modern yöntemlere çıkış sağlamış olmasına rağmen gerçekçi olmaması konusunda eleştirilir. Bu eleştiri genelde Atina demokrasisindeki halk kavramının sınırlılığı, uygulama alanının küçüklüğü ve kölelik ile ilgilidir. Atina nüfusunun neredeyse yarısını köleler oluşturuyor ve kölelerin hiçbir yurttaşlık hakkı yoktu; yurttaşlar köleleri kişisel eşya sahiplenir gibi sahiplenebilir, üzerlerinde hak iddia edebilirlerdi. Köleler yurttaşların yönetime

⁶³ Çaha, **a.g.e.**, s. 24.

⁶⁴ Nihal Petek Boyacı, "Çağdaş Demokrasinin Açmazları Üzerine Platoncu Yaklaşımlar", **Mavi Atlas**, C.6, S.1, 2018, s. 133.

⁶⁵ Held, **a.g.e.**, s. 11-27.

katılmaları için onları özgürleştiriyordu.⁶⁶ Platon köleliği doğal bir kurum olarak görüp üzerinde bir tartışmaya çok fazla girmese de Aristoteles köleliğin gerekli olduğunu ve neden gerekli olduğunu ayrıntılı bir şekilde *Politika*'da ele alır.⁶⁷ Aristoteles köleleri önce canlı bir alete sonrasında evcil bir hayvana benzetmiş bunun sebebi olarak da bedenleriyle hizmet vermelerini ileri sürmüştür.⁶⁸ Aristoteles'in düşünceleri elbette bulunduğu yüzyıldaki Yunan şehir devletlerinin görüşlerini yansıtıyordu. Aristoteles erkek ve dişi, yetişkin insan ve çocuk, özgür insan ve köle, yöneten ve yönetilen ayrımı hem dönemin görüşlerine ışık tutacak hem de klasik demokrasinin kökenlerini anlamamıza yardımcı olacaktır.⁶⁹ Ne Atina'da ikamet eden yabancılara ne de Atinalıların çocuklarına ve karılarına yurttaşlık tanınırdı sadece özgür yetişkin erkekler yurttaş kabul edilirdi.⁷⁰

Antik Yunan yönetiminin Yunan şehir devleti olarak anılmasından anlaşılacağı gibi yönetim sınırlılığı sadece şehirle ve şehrin yurttaşlarıyla sınırlı kalıyordu. Bulunduğu dönemin siyasi yapısından, şehir devletlerinden etkilenen Aristoteles'e göre devletin küçük olması iyidir. Aristoteles yurttaş sayısının sabit olması gerektiğini ileri sürer ve Yunan devletlerinin vatandaş sayısını kontrol altında tutamadığı için sorunlarla karşılaştığına, fazla nüfusun yoksulluğa, devrime ve suça sebebiyet vereceğini savunur.⁷¹

Atina şehir devletinde sistemin meşrulaştırıldığı kısım özgürlüktür, burada özgürlükten kasıt ise yurttaş sınıfındaki insanların yani yetişkin özgür erkeklerin siyasal kararlara katılması ve sırayla yönetimde sorumluk almalarıydı.⁷² Atina şehir yönetiminin temel özellikleri ise⁷³:

Vatandaşlar, yasama ve yargı fonksiyonlarında direkt yer alırlar.

⁶⁶ Tilly, **a.g.e.**, s. 52-53.

⁶⁷ Geoffrey E. R. Lloyd, **Aristoteles**, Çev., Aylin Kayapalı, İstanbul, Pinhan Yayınevi, 2014, s. 223.

⁶⁸ **A.e.**, s. 224.

⁶⁹ **A.e.**, s. 222-224.

⁷⁰ Tilly, **a.g.e.**, s. 52-53.

⁷¹ Lloyd, **a.g.e.**, s. 218.

⁷² Held, **a.g.e.**, s. 26-28.

⁷³ **A.e.**

Yurttaş meclisinin egemen gücü/rolü vardır.

Egemen gücün alanı, şehre ait ortak işlerin tümünü kapsayacak kadar yaygındır

Kamu görevlerine adaylık için çok sayıda seçme yöntemi (direkt seçim, kura, rotasyon) vardır.

Sıradan vatandaşlarla kamu görevlilerini tefrik edecek hiçbir imtiyaz payesi yoktur.

Savaşla alakalı pozisyonlar haricinde hiç kimse, aynı görevi ikiden çok üstlenemez.

Herkes için kısa süreli görev tanımı geçerlidir.

Kamu hizmetleri için belli bir ücret ödenmesi esastır.

Genel şartlar⁷⁴:

Temel siyasi birim, tarımsal hinterlandı olan küçük şehir-devlettir.

Vatandaşlara boş vakit sağlayan kölelik sistemine dayalı ekonomik yapı vardır.

Kadınların çalışmasından dolayı, erkeğin kamu hizmeti için fırsat bulabildiği ev içi çalışma sistemi revaçtadır.

Vatandaşların nispeten bir küçük gruplarla sınırlandırılması esastır.

Atina şehir-devletinde meclis yılda en az 40 defa toplanır, bütün vatandaşların üye olduğu mecliste ortaklaşa karar alınır, eğer devlet ile ilgili bir görevde yer alınması gerekirse kura ile seçilir ve katılımı teşvik etmek için de görev süreleri kısa tutulurdu.⁷⁵ Meclis'in yürütme ve idare komitesi olarak faaliyet gösteren ve 500 vatandaştan oluşan bir konsey vardı ve 50 kişilik bir Komite de bu Konseye teklif hazırlardı. Komite

⁷⁴ A.e., s. 27.

⁷⁵ Heywood, a.g.e., s. 107.

başkanlığı görevi sadece bir günlüktü ve hiçbir Atina'lı bu onura hayatında bir defadan fazla kavuşamıyordu. Bunun tek istisnası, çalışma ve tecrübeye duyulan ihtiyaçtan dolayı, diğer kamu görevlilerinden farklı olarak on generalin yeniden seçilmesinin mümkün olması durumuydu.⁷⁶

Doğrudan demokrasinin Atina'daki yönetim şekli şehir devleti yönetimiymiş. Bu sebeple küçük topluluklarda uygulanması gerçekleştirilebiliyordu. Günümüzde ise küçük İsviçre kantonlarındaki müşterek meclislere ilham vermiş ve kendine uygulama alanı bulabildiği iddia edilebilir. Bununla beraber anayasal konularda yapılan referandumlar, halk panelleri ve elektronik demokrasi gibi kendine uygulama alanı bulabildiğini de ileri sürebiliriz.⁷⁷

1.1.5.2. Liberal Demokrasi

Günümüzde pek çok siyasi rejim kendilerini liberal demokrasi model olarak tanımlamaktadır. Bunun sebeplerinden biri de daha sonra da ele alınacağı gibi özgürlüklere ve haklara oldukça sık yer vermesidir. Liberal demokrasi söylemleri devletler ya da partiler tarafından halka iletildiğinde bir vaat iletmektedir. Bu vaat ise halkın özgürleşeceği ve haklarının korunacağıdır. Bu söylemler son dönemler de oldukça popüler hale gelmiş ve neredeyse anlamından oldukça uzaklaşmıştır. Pek çok otoriter ve totaliter lider kendi sistemlerini demokratik ya da gerçek demokrasi olarak nitelendirmiştir.⁷⁸

Mill ve Locke liberal demokrasinin öncülerinden sayılır. Temsili demokrasilerin esin kaynağı Mill'in *Özgürlük Üstüne* adlı eserinde demokratikleşmenin etkilerinden ve siyasal bir ideal olarak özgürlüğün değişen rolünü ele alır. "Meşru olarak toplum tarafından bireyler üzerinden hüküm sürebilen iktidarın

⁷⁶ A.e., s. 107.

⁷⁷ A.e., s. 108.

⁷⁸ Anthony Arblaster, **Demokrasi**, Çev., Nilüfer Yılmaz, Ankara, Doruk Yayınları, 1999, s. 19.

doğası ve sınırları" ifadesiyle yönetim ve özgürlüğün kesişim noktasına dikkat çekmiştir.⁷⁹

Bir siyasal yönetim olarak demokrasi, çoklukla liberalizmle özdeş sayılmakta ve çoğu kez somut siyasal rejim "liberal demokrasi" tamlaması ile kullanılır ve Holden liberal demokrasi kuramını, Geleneksel Demokrasi kuramı olarak adlandırır.⁸⁰ Liberal demokrasi kuramını savunanlar liberal demokrasiyi, demokrasinin gerçekleşeceği yegane ortamı oluşturduğunu düşündükleri için savunurlar. Kökeni İngiltere olan bu düşünce sisteminin dayandığı ekonomik temel kapitalizm olduğundan bireyi ön plana alan bir yapıdadır ve aynı zamanda liberal demokrasiler "rıza dayalı yönetim" fikri üzerinde temellendirilmektedirler. Yönetimin var oluş nedeni vatandaşların haklarını korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak olduğundan vatandaşlar da yönetilmeye rıza göstermektedirler.⁸¹

Liberal demokrasi başta ekonomik alan olmak üzere kamu alanına devlet müdahalesinin azaltılmasına çalışmakta ve bu çerçevede hukuk devletinin egemen olmasına önem vermektedir. Hayek ise demokrasi ve liberalizmin aynı olmadığını aralarında farklılıkların olduğunu söyler ve bu farklılıkları iki başlık altında toplar: Yasalara bakıştaki farklılık ve Egemenlik kullanımı konusuna bakıştaki farklılık.⁸² Yasalara bakıştaki farklılığı demokrasi yasaların nasıl yapılacağına, sürecine ve taraflarına odaklanırken liberalizm yasaların içeriğine bireye tanıdığı haklara odaklanır. Egemenlik kullanımı konusundaki farklılık ise demokrasi kimin yöneteceği, yönetecek olanların nasıl belirleneceğiyle ilgilenirken liberalizm egemenlik kimin elinde olursa olsun yönetimin sınırlarıyla ve nasıl yönetildiğiyle ilgilenir.

Liberal demokrasi, farklı dünya görüşleri, farklı ideolojileri destekler ve onlara kendilerini ifade etmek için alan sağlar. Bunun ana şartı, her görüş ve eğilimin liberal demokrasinin ortak toplumsal var oluşun en barışçıl zeminini sağlayan negatif özellikli

⁷⁹ Donald Tannenbaum, David Schultz, **Siyasi Düşünce Tarihi**, Çev., Fatih Demirci, Ankara, Adres Yayınları, 2007, s. 367.

⁸⁰ Holden, **a.g.e.**, s. 62.

⁸¹ Heywood, **a.g.e.**, s. 77.

⁸² Çaha, **a.g.e.**, s. 132-138.

genel çerçevesinin benimsenmesidir.⁸³ Bu anlayışa karşıt olarak Hegel ise farklı ideolojilerden koparıp kollektif bir yapıda toplayarak tek bir karaktere dönüştürmeyi devletle bütünleşmek olarak tanımlar.⁸⁴ Radikal demokrasi liberal demokrasiyi demokrasinin yüzeysel kaldığı ve derinleştirilmediği için eleştirir ve bu eleştiri halkın katılımını arttırmaya yöneliktir.

1.1.5.3. Radikal Demokrasi

Radikal demokrasi teorisinin kökeni Rousseau'ya kadar uzanmaktadır. Bu alanda öne çıkan çalışmaları Mouffe, Laclau gibi isimlere ait olup Türkiye'de de radikal demokrasi alanında yine ön planda olan çalışmalarına değinilen isimlerden biri Keyman'dır. Radikal demokrasi teorisinin temel çıkış noktası liberal demokrasideki temsil sorunudur. Bu alanda yapılan çalışmalarda, ileri sürülen fikirlerde ve teorilerde yönetilenle yöneten arasındaki ilişkiyi tanımlama, düzenleme, eleştirmeye yöneliktir. Renault'un politik soğuma olarak ifade ettiği işsizliğin artışı, refah devletinde ortaya çıkan krizler ve bireylerin sosyal problemlerinin siyasi partiler tarafından göz ardı edildiğini düşünmesiyle ortaya çıkan kompleks yapının bir ürünüdür.⁸⁵ Bu politik soğuma bireyin politik gündemde arka plana düştüğü hissini verir ve demokrasi modelinin işlemediğini düşündürür. Bireyin siyasal katılımı yeterince temsil edilmediğini düşünmesi ya devrime ya da siyasal katılımı isteksizliğe yol açar. Yukarıda belirtilen sebeplerden ve siyasi soğumadan yola çıkarak altını çizmek gerekirse radikal demokrasinin kökeni her ne kadar Rousseau'ya dayanıyor olsa da son yarım yüzyılda kuvvetlenen demokrasi modellerinden biridir.

Radikal demokrasinin tam olarak liberal demokrasi eleştirisi sayılmıyor olmasının sebebi liberal demokrasinin tamamen reddedilmesi değil aksine daha derinleşip demokratik ideallere yaklaşması için teşvik edici olmasıdır.⁸⁶ Radikal demokrasi kelimesini kullanmasa da düşüncelerinin ihtivası açısından radikal demokrasiye en yakın söylemleri olan hatta radikal demokratik teoriye ilham veren

⁸³ Atilla Yayla, **Sosyal ve Siyasal Teori**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 64.

⁸⁴ Çaha, **a.g.e.**, s. 113.

⁸⁵ Bican Şahin, "Liberal Demokrasinin Temelleri", Ed., Bican Şahin, **Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar**, Ankara, Orion Yayınları, 2008, s. 90.

⁸⁶ **A.e.**, s.91.

Rousseau'nun demokrasi tanımlaması ve eleştirisine değinmek gerekir. Rousseau *Toplumsal Sözleşme* eserinde egemenlik tanımını yaparken egemenliğin devredilmeyeceğini ileri sürer. Halkın iradesi devredilmez, halkın iradesi devredilmeyeceği gibi temsil edilmesi de mümkün değildir çünkü halk kendine temsilci seçtiği an kendisine de bir efendi seçmiş olur ve bunun sonucunda köle olup özgürlüğünü kaybeder.⁸⁷

Radikal demokratlar iki temel argümanı işaret eder biri Rousseau'nun da savunduğu gibi siyasal katılımın yaygınlaşması ve kamu tercihlerinde doğrudan görev sahibi olmaları; ikincisi ise çıkar, baskı grupları ve güç politikası yerine müzakere yapmayı önerir.⁸⁸ Mouffe toplumda kusursuz bir uyum ve sorunsuz bir birleşmenin olmayacağı gerçeğini kabul ederken iktidarı tamamen ortadan kaldırmayı değil, iktidarla ilişkilerin demokratik değerler üzerine yeniden kurulması gerektiğini vurgular.⁸⁹ Demokratik yurttaşlığın⁹⁰ çeşitliliği, siyasal katılımın yaygınlaşması demokrasi için bir tehlike değil demokrasinin temel ilkesidir.⁹¹

Keyman'a göre radikal demokrasi demokrasiyi demokratikleştirmeyi amaçlayan kurumsal bir girişim olup "kimlik fark ilişkisine dayalı, devlet egemenliği söylemini sorunlaştıran, siyasal alanı global/ ulusal/ yerel etkileşim eksenine doğru genişleten, sivil toplumun da devlet/ parti gibi bir siyasal özne olarak düşünen ve bu bağlamda katılımcı demokrasinin katılımcı demokrasinin liberal demokrasi için önemini vurgulayan yeni bir siyaset anlayışıdır."⁹² Holden, radikal demokrasi teorisyenlerinin siyasi aktörleri temsilci olarak değil de seçmenin fikrini üzerine kendi yorumunu katmadan hayata geçiren bir aracı, delege gibi görmek istediğini bunun da idealize edilmiş bir dolaysız demokrasi modeli olduğunu ve temsil sisteminin de ölçek

⁸⁷ Rousseau, **a.g.e.**, s. 37.

⁸⁸ Şahin, **a.g.e.**, s. 93.

⁸⁹ Mouffe, **a.g.e.**, s. 34.

⁹⁰ Chantal Mouffe, **Siyaset Üzerine**, Çev., Mehmet Raip, İstanbul, iletişim Yayınları, 2010, s. 21-22. Demokratik siyasetin özgüllüğü, bazı liberallerin inanmamızı istediklerinin aksine, biz/onlar, karşıtlığının aşılmasının değil, bu karşıtlığın farklı bir biçimde kurulmasını gerektirir. Demokrasinin ihtiyaç duyduğu şey, modern demokrasinin kurucu unsuru olan çoğulculukla bağdaşan bir biz/onlar ayrımı yapmaktır. Bkz.: **A.e.**

⁹¹ Mouffe, **a.g.e.**, 2010, s.111, 83-84.

⁹² Şahin, **a.g.e.**, s. 94.

problemini aşmak için mecburiyetten tercih edildiğini ileri sürer.⁹³ Bahsedilen ölçek sorunu klasik demokrasi modelinde şehir-devletlerinin özellikleri açıklarken değinilen coğrafi olarak küçük bir alan ve belirli sayıda yurttaşın aracılığıyla gerçekleşebilecek doğrudan demokrasi modelinin günümüz devletlerine uyarlandığında ortaya çıkacak olan sorunsaldır. Holden geleneksel demokrasi modeli ile karşılaştırma yaparak ele aldığı radikal demokrasi modeli temsil sorununa gerçekçi çözüm getiremediği için eleştirmektedir.

1.1.5.4. Seçkinci Demokrasi

Seçkinci elit demokrasi, demokratik seçkinci teorisi, plüralist elit teorisi, gibi alt tipolojilere ayrılan, başlığı değişse de genel itibariyle bir grup insanın yönetimde üstünlüğünü ileri süren halk-elit ilişkisini inceleyen yaklaşımlardan biridir. Bu alanda öne çıkan siyaset bilimciler Max Weber, Gaetano Mosca, Joseph Schumpeter, Raymond Aron, Seymour Martin Lipset'dir.⁹⁴

Geleneksel otorite, karizmatik otorite ve yasal-ussal otorite olarak otoriteyi üçe ayırarak inceleyen Weber politik elit ve bürokratik elit üzerinde de durur. Weber halka seçim hakkı dışında bir siyasal katılım hakkı tanımaz; çoğunluğun egemenliği ele geçirdiği bir sistemden ekonomik ve toplumsal olarak bağımsız bir elit grubun iktidarda olduğu ve halk tarafından halk arasından seçilen bir elitin yönettiği sistemi daha doğru işleyeceğini savunur.⁹⁵ Demokratik elit teorisinin öncüsü olan Mosca yönetici sınıfı (ruling class) betimlemeye, tanımlamaya ve değerlendirmeye çalışmasında fazlaca yer vermiş organize azınlık ve organize olamayan çoğunluk başlığı altında savlarını ileri sürmüştür. Temsili demokrasi, halk egemenliği, halkın hükümetin işleyişi hakkında bilgilendirilmesi, kuvvetler ayrılığı, seçimler bireysel hak ve özgürlükler konusunda ortaya sürdüğü fikirlerin destekleyici olması onu Weber'den

⁹³ Holden, **a.g.e.**, s. 70-71.

⁹⁴ Weber'in 1968'de yazdığı *Economy And Society* (Ekonomi ve Toplum) eseri, Mosca'nın 1939'da yazdığı *The Ruling Class* (Yönetici Sınıf) eseri, Pareto'nun 1968'de yazdığı *The Rise And Fall Of The Elites* (Elitlerin Yükselişi ve Düşüşü) eseri, Schumpeter'in 1992'de yazdığı *Capitalism Socialism And Democracy* (Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi) eseri ve Aron'ın 1950'de yazdığı *Social Structure And The Ruling Class* (Yönetici sınıf ve Sosyal Yapı) eseri bu yaklaşımın örneklerindendir.

⁹⁵ Schmidt, 2002, **a.g.e.**, s. 116- 125.

bir noktada ayırarak demokratik elit teorisinin şekillerini oluşturmada yardımcı olmuştur.⁹⁶ Bağımsız elitlerin demokratik düzendeki önemini açıklarken seçimle iş başına gelen siyasi aktörlerin seçilmiş diktatörlere dönüşmesinin önündeki engeli yargı ve bürokrasinin bağımsızlığı ile sağlanabileceğini ileri sürer.⁹⁷ Schumpeter, halkın yönetimle ilgili işlerle ilgilenebilecek yeterliliğinin olmadığını kamusal işlerin ele alınmasında önyargılı ve güdüsel hareket etmeye meylettğini bu sebeple de birey kendi adına karar alabilecek seçkinler arasından temsilci seçmekten başka bir siyasal eylemde bulunmamasını savunur.⁹⁸ "Demokrasi bireyin bir yarışma sonunda halk oyu ile iktidara geldiği siyasal karar alma mekanizmasıdır" tanımlaması da siyasal katılıma yönelik bir değerlendirme yapmak için yetersizdir.⁹⁹

Plüralist elit teorisyenlerinden sayılan Dahl'a göre geniş toplumlarda katılımcı demokrasi devlet işlerinin karışıklığı sebebiyle halkın üstesinden gelemeyeceği için işlevsel değildir ve bu yüzden kararlar dar (hesap verebilen) azınlık tarafından alınır.¹⁰⁰ Hesap verilebilirliklerine göre bir sıralamaya gidilirse elitlerin sınırlı hesap verilebilirliğini kabul eden görüş elitist elit demokrasi; elitlerin tamamen hesap verilebilirliğini kabul eden düşünceye plüralist elit demokrasi diye adlandırabiliriz.¹⁰¹ Bir çok elitist teorisyen halkın siyasal katılımının gereksizliğini ilgisizlik ve yetersizlikle açıklama yoluna gitmiştir. Schumpeter, birey günlük hayatına o kadar odaklanmıştır ki onda kamusal işlere, karar mekanizmalarına katılmaya itecek dürtüsü yoktur. Bireyin kamusal işlere katılmasının önündeki engellerden birini kamusal işlere ayrılacak zamanın bireyin hayatını idame ettirmesini engelleyecek kadar uzun sürmesi iddiası da ileri sürülür.¹⁰² Doğal eşitsizliğe inanan, akıllı ve bilge azınlığın yönetiminden yana olan, kapalı kast sistemini ileri süren ve filozof kral terimini ortaya atan Platon'da bir noktada elitist teorisyen olabilirdi.¹⁰³ Hakikatlerin bilgisine ulaşp

⁹⁶ Gaetano Mosca, **The Ruling Class**, Çev., Hannah D. Kahn, Newyork, McGraw-Hill, 1965, s. 240, 394.

⁹⁷ A.e., s. 72-82.

⁹⁸ Beetham, **a.g.e.**, s. 4. Demokratik perhiz: "Bir kişiyi seçtikten sonra siyasetin artık kendilerinin değil, o kişinin işi olduğunu kabullenme." Bkz. A.e.

⁹⁹ Beetham, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁰⁰ Michael G. Roskin, **Countries and Concepts: Politics, Geography and Culture**, London, Prenticehall, 2000, s. 131.

¹⁰¹ A.e., s. 130.

¹⁰² Beetham, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁰³ Göze, **a.g.e.**, s. 21-27.

iyi ideasına ulaşabilen insanların sınırlı sayıda olması demek yönetimdeki kişilerin de az sayıda da belli insanlardan oluşması demektir.¹⁰⁴ Böylece Platon'un ideal devleti de elit sınıfın iktidarda olduğu bilgi aristokrasisine dönüşür bu da Platon'u elitist teorinin çıkış noktası yapar. Katılımcı demokrasi seçkinci demokrasiyi halkın siyasal katılımını sınırlandırdığı için eleştirir.

1.1.5.5. Katılımcı Demokrasi

Katılımcı demokrasi modeli liberal demokrasinin eleştirildiği noktaları düzeltmeye, halkın siyasetin içinde gerçek bir aktör olarak ön plana çıkarmaya ve temsil kurumlarını iyileştirmeye yönelik düşüncülerden ortaya çıkar. Temsil sisteminin iyi işletilmesine odaklanan katılımcı demokrasiye göre siyasi hayatın en önemli unsuru oy verme işlemi olsa da katılım için tek unsur değildir. Oy vermek ve “seçime katılmak” gerçek bir katılım olarak nitelendirmek doğru değildir.¹⁰⁵ Kişi kendi başına kendi kaderini çizmenin önemini anlayarak siyaseten aktif olmalı, kendisi ve toplum için doğru kararları almak bunların uygulanması için siyasal katılımını oy vermenin ötesine taşımalıdır. Dernek kurmak, parti kurmak, siyasi kurumları hukuki sınırlar içinde tutabilmek için örgütlenmek gibi aktif siyasal eylemler bireyin temsili hükümet içindeki rolüdür. Günümüz temsili hükümetlerinde yer alan kişilerin kurdukları derneklerin, birliklerin önemli görülmesi ve parti içi demokrasi gibi konular, katılım konusunun demokrasi içindeki önemini artıran geniş bir katılım literatürünün varlığına işaret etmektedir. Katılımcı demokrasi kuramı, oy hakkına sahip olanların oluşturduğu alanı genişletmek istediği gibi bunların kamusal işler konusunda konuşma, irade oluşumuna ve karar vermeye katılımını yaygınlaştırmak ve bir o kadar da yoğunlaştırmak ister.¹⁰⁶

Katılımcı demokrasi halkın yönetime doğrudan katılımını vatandaşlara karar sürecine dahil edilip, kararların alınması, alınan kararların denetlenmesi ve uygulanmasıyla ilgili eşit söz hakkı verip bunu sağlayacak kurumlar ve bilgilendirme kaynakları oluşturmaktır. *Demokratik katılım halkın yönetime doğrudan katılımını*

¹⁰⁴ Boyacı, **a.g.e.**, s. 131-155, 132.

¹⁰⁵ Sartori, **a.g.e.**, s. 122-125.

¹⁰⁶ Schmidt, **a.g.e.**, s. 164-165.

*sağlayabilir nitelikte olmalıdır.*¹⁰⁷ Katılımcı demokrasi siyasal karar alınma sürecinde sadece girdilerin oluşmasına değil aynı zamanda çıktıların da kontrolünü içermeli, katılım biçimleri göstermelik olmamalı, katılımcılara eşit söz hakkı tanınmalı, katılımın yöntemleri uzlaşmaya dönük ve çatışmayı ortak paydaya dönüştürmeyi hedeflemelidir.¹⁰⁸ Bireyin kendi hayatında eğitimin önemini kavramasıyla birlikte ya da devlet teşviğiyle eğitime olan ilgilinin artmasıyla yurttaşlık bilinci artmıştır. Katılımcı demokrasi kuramına göre, özellikle eğitim sisteminden daha önce yararlanamayan kesimlerin artık yararlanması ve bunun da etkisiyle 1960'lı yıllardan itibaren vatandaşların bilgi donanımının önemli ölçüde artması, etkin katılım taleplerini artıran bir unsur olmuştur.¹⁰⁹ Vera- Zavala'ya göre, katılımcı demokrasiyi örnekler üzerinden anlatır. Porto Alegre' Katılımcı Bütçe örneği üzerinden ilerlettiği bölümde bilgilendirmenin öneminden bahseder.¹¹⁰ Yerel yönetimlerde katılımı ele alan Zavala sadece katılabilme ve dinlenilme değil, kararların ortaya çıkma sürecinde değiştirici yahut oluşturucu katkı sağlayabilmek de gerekli sayılmalıdır.¹¹¹ Eğitim düzeyi, bilgi edinme, kurumların ve iktidarın vatandaşların bilgilendirmesine ayırdığı önem, vatandaşların bilgilendirilmesine ayrılan bütçe, bilgi kaynaklarının artırılması ve gelişen teknolojik gelişmelerin ışığında bilgi edinme yollarının çeşitlenmesiyle birlikte birey siyasal katılımın önemini daha iyi kavramış olduğu söylenebilir. Gelecek yıllarda vatandaşların katılımını önemli ölçüde artacağını ve yönetici kurumların buna gönüllü olsa da olmasa da halktan gelen taleplerle katılıma daha açık temsili kuruluşların olacağını ileri sürebiliriz.

1.1.5.6. Sosyal Demokrasi

Pek çok demokrasi modeli özgürlük ve eşitlik üzerinde dururken sosyal demokrasi modeli çoğunlukla eşitlik üzerinde durur. Eşitliğin sağlanacağı kurumları, birey ve toplum ilişkilerini, yöneten ve yönetici ilişkilerini eşitlik kavramları üzerinden

¹⁰⁷ Fatih Turan Yaman, "Katılımcı Demokrasi: Kapsam ve Unsurlar", **Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.6, S.2, 2017, s. 138.

¹⁰⁸ A.e.

¹⁰⁹ Schmidt, **a.g.e.**, s. 167-174.

¹¹⁰ America Vera-Zavala, **Katılımcı Demokrasi**, Çev., Naile Aras, Ankara, Dipnot Yayınları, 2006, s. 161.

¹¹¹ **A.e.**, s. 126.

ele alır. Sosyal demokrasi kuramına göre demokrasinin işi, devlet, toplum ve ekonomiyi düzeltmek, siyasal demokrasiyi topluma yaymak, devletin sorumluluk alanlarını artırmak ve eşitliği sağlamak amacıyla iktidar ve bölüşüm yapılarını kontrol etmektir.¹¹² Eşitlik konusunda en çok ekonomik eşitlik üzerinde durur ve pek çok savunusu ekonomik eşitlik ile ilgili konular da ileri sürer. İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan "Halk Demokrasisi" kavramı demokrasi anlayışında yeni bir görüşe kavuşmuş Marksist geleneğin ürettiği demokrasi modellerine ilham kaynağı olmuştur.¹¹³ Marksist demokrasi anlayışlarında parlamenter ve liberal demokrasi burjuva ve kapitalist demokrasi olarak nitelendirilip reddedilse de¹¹⁴ sosyal demokrasi bu kurumları tümüyle reddetmez daha ılımlı bir eleştirel bakışla düzenlemeler önerir.

Bu teorilerinin savunucularından önde gelen isimlerden biri Bernstein'dir. İlk başlarda Marx ve Engels'e yakın fikirlere sahip olsa da zamanla fikirlerinde değişiklik olmuş hem Alman Sosyal Demokrat Partisinde hem de Avrupa'da gelişen Sosyal demokrasi anlayışında etkili olmuştur. Bernstein'ın fikirlerinin değişmiş olması Marksist anlayışı savunanlarca tepkilere sebep olmuş ve dönek olarak sıfatlandırılmıştır. Bernstein Marksizmin dogmatik olarak algılanmamasını, eksik bıraktığı yerlerin tamamlanmasını ileri sürer.¹¹⁵ Bernstein'a göre Marksist demokrasi gerçekleşmesi oldukça zordur, bu zor olacak durumu mevcut sistemlere yapılacak müdahalelerle düzeltmek mümkündür.

Bernstein'ın vatandaş kavramı Marksizm' deki sınıf ve proletaryanın önüne geçer ve Bernstein eşit şartların savunulduğu, sosyalleşme bilincinin geliştiği sosyal demokrat bir toplum amaçlar.¹¹⁶

Bu kuram savunucularına göre demokrasinin gerçekleşmesi için temel unsurlar; siyasal hak ve ödevlerin toplumsal-ekonomik kurumlara ve süreçlere yaygınlaştırılması, hukuki hakların dağıtımı ve genişletilmesi ve toplumda ekonomik çıkarların özerk ve demokratik olarak örgütlenmesidir. Sosyal demokrasi kuramı

¹¹² Schmidt, **a.g.e.**, s. 152-156.

¹¹³ Heywood, **a.g.e.**, s. 111.

¹¹⁴ **A.e.**, s. 112.

¹¹⁵ Çaha, **a.g.e.**, s. 165.

¹¹⁶ **A.e.**, s. 166.

sadece birey katılım yönelimli değil, aynı zamanda devletçi olan bir bileşen de içerir. Bu kuramın demokrasi anlayışı ekonomik ve sosyal iktidara karşı korunma düşüncesinin yanı sıra eski kuvvetler ayrımı öğretisinin ve liberal kuramın temel düşüncelerini benimseyen bir demokrasi anlayışıdır.¹¹⁷ Sosyal devlet kuramı siyasal demokrasi hem de toplumsal demokrasiye ulaşmayı hedefler. Demokrasi toplumun ve siyasetin her noktasına kadar ulaşmalıdır.

Bernstein'ın sosyal demokrasi anlayışındaki hedef kitleleri emekçiler olmakla birlikte geniş tabana yayılmasını, ekonomik kaynakların topluma yaygınlaştırılmasını, her aşamada siyasi eşitliğin sağlanmasını hedefler ve demokrasi sayesinde sınıflar arasındaki uçurumun kalkabileceğini savunur.¹¹⁸ Bernstein'e göre demokrasi hem amaç hem de araçtır şöyle ki: demokrasi sosyalizmin mücadele aracıdır ve sosyalizmi gerçekleştirme şeklidir.¹¹⁹ Bernstein demokratik öğeleri temel almadan demokrasinin gerekli şartlarını yerine getirmeden demokrasinin gerçekleşmeyeceğini ve gerçek sosyalimin antik dönemdeki gibi doğrudan demokrasi kavramında hayatta geçebileceğini ama bu çağda bu mümkün olmayacağı için mevcut kurumları yenilemeyi savunur. Ona göre demokrasinin siyaset, ekonomi ve kültürde kayıtsız şartsız kullanılması sosyalizmin için temeldir.

1.2. DEMOKRATİKLEŞME

1.2.1. Genel Olarak Demokratikleşme Kavramı

Demokratikleşme, en yalın haliyle sosyal ve siyasal alanlardaki değişimleri ifade etmek için kullanılır. Demokratikleşme, seçme seçilme haklarının kişisel özgürlüklerin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün uygulama sürecidir. Demokratikleşme otoriter sistemden demokratik rejime geçişi ifade etmek için de kullanılır. Huntington'a göre demokratikleşme bir otoriter rejimin sona ermesi, bir demokratik rejimin kurulması ya da demokratik rejimin pekişmesi anlamına gelir.¹²⁰

¹¹⁷ Schmidt, **a.g.e.**, s. 157.

¹¹⁸ Çaha, **a.g.e.**, s. 165.

¹¹⁹ A.e.

¹²⁰ Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga**, Çev., E. Özbudun, Ankara, Türk Dil Vakfı Yayınları, 1993, s. 34.

Demokratikleşme "kişiler arası güven ağlarının kamu politikasıyla bütünleşmesiyle, kamu politikalarının kategorik eşitsizlikten yalıtılması ve özerk zor kullanarak kontrol eden iktidar merkezlerinin, sıradan insanların politikalarının devletin performansı üzerindeki etkisini ve kamu politikalarının devletin performansı üzerindeki denetimi arttıracak şekilde bertaraf edilmesi ya da etkisizleştirilmesinin kısmen ya da tamamen gerçekleşmesiyle" ortaya çıkan süreçtir.¹²¹ Demokratikleşme demokrasinin hayata geçmesi ve hayata geçmesi için gerekli olan koşulların temin edilmesi sürecine denmektedir.

1.2.2. Demokratikleşme Teorileri, Yaklaşımları ve Biçimleri

Demokratikleşme teorileri, hesap verilebilir olmalı, otoriter sistemlerin demokratik sistemlere dönüşmesinin nedenini açıklamalı, deneysel olarak temellendirilmiş olmalı, demokratik sistemlerin otoriter sistemlere dönüşmesinin nedenlerini açıklamalı, tüm zamanları ve tüm ülkeleri kapsayacak şekilde olmalıdır.¹²² Demokratikleşme teorileri çalışmalarında Makro ve mikro teoriler bulunmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar yapısalcı yaklaşımla, kronolojik bir çalışmayla, aktör odaklı ya da ekonomi temelli olarak çeşitli dönemlerde ele alınmıştır. Her bir teori açıklayamadığı sebepler ya da üzerinde durmadığı faktörlerle ilgili eleştirilmiş olsa da bir noktada demokratikleşmeyi açıkladığına kanaat getirilip bu teoriler üzerinden çalışma yapılmaya devam edilmiştir.

Demokratikleşme teorilerinin en başat olanı modernleşme olsa da en çok eleştirileni yine modernleşme yaklaşımı almaktadır. Günümüzde hala geçerliliğini korumakta olan bu yaklaşım her ne kadar klasik bir yaklaşım olur günümüz koşullarını açıklamaya yetmediği öne sürülse de teoriler arasında en fazla dikkate alınan teori olmaktadır.

Eğer özet olarak ifade edilecek olunursa modernleşme teorisi merkezine ekonomiyi, yapısalcı teori kurumları, geçiş yaklaşımı da bireyleri ve hareketleri

¹²¹ Tilly, **a.g.e.**, s. 135.

¹²² Jan Teorell, *Determinants of Democratization: Explaining Regime Change in the World 1972-2006*, London, Cambridge University Press, 2010, s. 16.

demokratikleşmenin merkezine almaktadır. Her bir çalışma alanı bir diğerini eleştirdiği noktada kendi çalışma alanını oluşturmuş ancak demokratikleşmeyi teorik ve geniş bir çevre tarafından kabul görmüş bir düzeleme oturtmanın zorluğu sebebiyle biri diğerini geçersiz kılamamıştır. Bu sebeple her bir demokratikleşme teorisi ve her bir yaklaşım aynı ölçüde doğru ve yararlıdır. Ne ekonominin ne kurumların ne aktör olarak bireylerin ne de kolektif hareketlerin tek başına yeterli olduğu ya da en önemli olduğunu iddia edebiliriz. Modernleşmenin günümüzde geçerliliğini korumadığını ileri süremeyiz.

1.2.2.1 Modernleşme Teorisi

Seymour Martin Lipset'in (1959) modern devletin sosyal dönüşümlerini weberci bir yaklaşımla incelediği "*Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*"¹²³ çalışması modernleşme teorisinin temellerini oluşturur.¹²⁴ Geleneksel toplumdan modern topluma, tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine, feodal yapıdan kapitalist topluma geçişleri inceleyen ve demokratikleşmeyi sebep ve sonuçlarıyla açıklayamaya çalışan modernleşme teorisi uzun süre geçerliliğini korumuştur. Günümüzde de pek çok çalışmada savunularak ya da eleştirilerek demokratikleşme alanında ileri sürülen fikirlere katkı sağlamaktadır. Demokratikleşmeyi toplumun gelişim sürecinin doğal bir sonucu olarak açıklayan Lipset'e göre ekonomik gelişim sosyal ve siyasal alanlarda da gelişime yol açar.¹²⁵ Modernleşme teorisi hem işlevsel hem de ekonomik bir bakış açısıyla demokratikleşmeyi kapitalizmin bir sonucu olarak açıklar.¹²⁶ Lipset, kapitalizmin demokrasinin kalbi olduğunu, eğitilmiş bir orta sınıfın ortaya çıkmasını sağladığını ve demokrasinin hayatta kalabileceği kültürel değişimlere yol açtığını iddia eder. Kapitalizmin sınıf ayrımını ortadan kaldırdığını ileri sürer. Ekonomik gelişme toplumun alt tabakalarında gelirin yükselmesi, finansal güvenlik, kaliteli bir eğitim,

¹²³ Seymour Martin Lipset, "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy" **American Political Science Review**, Vol. 53, No.1, 1959, s. 69-105.

¹²⁴ Jean Grugel, **Democratization A Critical Introduction**, Plagrave Macmillian, New York, 2002, s. 47.

¹²⁵ Yaprak Gürsoy, "Rejim Değişiklikleri: Otoriterleşme ve Demokratikleşme", **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, Ed. Hasret Dikici Bilgin, Sabri Sayarı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 87.

¹²⁶ Grugel, **a.g.e.**, s. 47.

daha kalıcı ve ileri görüşlü bir gelecek planlaması, daha kompleks ve ileri politik bir yaklaşım oluşumuna imkân verir.

Daha eğitimli ve ekonomik olarak refah içinde olan bireyler var olan düzeni koruyan, sahip olduklarının güvenliğini sağlayan daha sağlam rejimlere yönelir ve böylece uç fikirlerden, sapkın ideolojilerden, ekstrem politikaları destekleyen rejimlerden uzaklaşır.¹²⁷ Ekonominin gelişmesi sadece işçi sınıfının sosyal statüsünü değiştirmez aynı zamanda sınıf oluşumunu da etkiler. Sosyal sınıf piramidinin¹²⁸ tabanına yayılmış geniş işçi sınıftan büyüyen bir orta sınıfa doğru toplum yapısını değiştirir. Büyüyen ve gelişen orta sınıf toplumda arabulucu bir rol üstlenip demokratik ve ılımlı olan partileri ödüllendirip, uç ve ekstrem ideolojileri cezalandırabilir.¹²⁹ Büyüyen orta sınıfın yatıştırıcı etkisi çalışan ve rejim öncesi toplumun büyük bir kısmını oluşturan işçi sınıfı ile yöneten ve kazanan toplumun az bir kesimini oluşturan ama daha imtiyazlı elit sınıf arasındaki tampon bölge olarak önemli rol üstlenir. Büyüyen orta sınıf çatışmadan uç ve ekstrem politikalardan büyük ve ani değişimlerden oldukça kaçınma eğilimindedir. Dahl'a göre de demokrasi ve kapitalist sistem ayrılmaz bir ikilidir. Kapitalizm başka rejimlerde varılamaz çünkü kapitalist sistemde piyasada her zaman rekabet olmalıdır. Rekabetin desteklendiği bir rejim olarak demokrasi de seçmenlere her zaman alternatifler sunmalıdır. Bireye ve topluma hem piyasada hem de siyasette alternatifler sunan buna olanak tanıyan tek sistemin demokrasi olduğunu ileri sürer.¹³⁰

Lipset'in kapitalizmin demokrasinin kaynağı olduğu görüşü Walt Rostow (1960) gibi ekonomistlerin dikkatini çekmiş ve modernleşme yaklaşımının temeli olan ekonomik gelişim demokratikleşme ilişkisi üzerine çalışmalar yapılmasına yöneltmiştir. Rostow ekonomik gelişimi kapitalizme giden doğrusal bir yol üzerinden ele alarak aşamalarla açıklamıştır.¹³¹

¹²⁷ Lipset, **a.g.e.**, s. 78.

¹²⁸ Burada bahsedilen piramit aslında “diamond” olarak ifade edilir. Elmas görünümünde olan bu piramit dar ve az bir alanı kaplayan taban yani işçi sınıfı, geniş ve daha büyük bir alanı kaplayan orta sınıf ve sivri en az küçük alanı kaplayan uç, elit sınıfı belirleyen bölümler olarak Kabul edilir.

¹²⁹ A.e.

¹³⁰ Dahl, **a.g.e.**

¹³¹ Grugel, **a.g.e.**, s. 64.

Rostow geçiş sürecini beş aşamada inceler. Toplumsal ve iktisadi olarak beş aşamalı kuramı oluşturan Rostow'un aşamaları şunlardır: Geleneksel toplum (the traditional society), hazırlık aşamasındaki toplum (pre-take-off society), değişime geçen toplum (take-off), iktisadi aşamadaki toplum (road to maturity) ve tüketime toplumu (mass consumption society).¹³² Bu modellemede bahsedilen geleneksel yapıda geleneklerin hakim olduğu, bireyin toplum içinde eriği, aile ve soy bağlarının güçlü olduğu ve teknolojik ilerlemenin görölmediği bir toplum yer alır. Geleneksel bir toplumun modernleşme aşamasında zamana ihtiyaç duyulduğunu ileri süren Rostow bu aşamayı hazırlık aşamasındaki toplum olarak tanımlar. Teknolojiyi gelişmeyi sağlayan bir etmen olarak ileri süren Rostow, İngiltere ve İngiltere tarafından zengin olan ölkelerin ilerlemesini buna dayandırarak gelişmeyi engelleyen etmenlerin ortadan kalktığı değişime geçen toplumları üçüncü aşamaya yerleştirir. Teknolojinin önemli bir etmen olduğu modernleşme sürecinde yatırımların ön plana geçtiği ve sanayileşmenin ilerlediği ve yeni sanayi faaliyetlerin ortaya çıktığı ayrıca ekonominin iyileştiği süreci iktisadi aşamadaki toplum olarak ele alır. İktisadi faaliyetlerin uluslararası bir nitelik kazanmasıyla yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar bu da ihracatı geliştirir ve bu aşama modellemenin son aşaması olarak kitle tüketim aşaması olarak tanımlanır.¹³³

Gabriel Almond ve Sidney Verba 'da modernleşme teorisine katkıda bulunmuş ve demokrasinin ancak belli költürlerde hayatta kaldığını ileri sürmüşlerdir.¹³⁴ Yurttaşlık költürüyle demokrasi arasında bir bağlam kuran Almond ve Verba'nın çalışmaları yurttaşlık költürünü (civic culture) katılmaya hevesli, kurumlar ve yapılar üzerine anlaşma sağlama becerisine sahip, prosedürler üzerine anlaşma sağlayabilme yetkisine sahip vatandaşlar olarak tanımlar.¹³⁵

Demokratikleşme alanında yaptığı önemli çalışmalarla bilinen Huntington yine modernleşme teorisyenleri arasında en çok eleştirileni olmaktadır. Otoriter rejimlerin

¹³² Walt Whitman Rostow, "The Stages of Economic Growth", **The Economic History Review**, Vol.12, No. 1, 1959, s. 1.

¹³³ **A.e.**, s. 14.

¹³⁴ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 87.

¹³⁵ Dankwart A. Rustow, "Transiton to Democracy Toward a Dynamic Model", **Comparative Politics**, Vol.2, No.3, 1970, s. 338.

demokrasiye geçiş sürecini ele alan Samuel P. Huntington (1991) “Demokrasinin Üçüncü Dalgası” isimli çalışmasında Lipset’in modernleşme teorisini açıkça benimsemiş ve ekonomi ile demokratikleşme bağının çok güçlü olduğunu açıklamıştır. Demokrasi ve ekonomi arasındaki korelasyonu açıklarken ekonomik refah seviyesi olan ölkeleri en demokratik, orta seviyede ekonomik gelişme göstermiş olan ölkeler demokrasiye geçmesi en muhtemel olan ölkeler, en kötü ekonomiye sahip olan ölkeler ise demokratikleşme sürecinde geriye kalacak ve başarılı olması düşük ihtimal olan ölkeler olarak nitelendirmiştir.¹³⁶ Huntington’ın çalışmasında kötü ekonomi demokratikleşme önünde bir engel olarak görölmüşür. Afrika ölkelerindeki demokrasinin işlemiyor olmasının sebebini düşük ekonomik seviyeyle, Ortadoğudaki ölkelerde demokrasinin yürümüyor olmasını ekonomik yapıların modernleşmemesi ve demokrasiye uymayan, din temelli politik kültürle Uzak doğu ölkelerinde ise hem kültürel hem siyasal hem ekonomik yetersizlikleriyle açıklar.¹³⁷

Demokratikleşme dalgası, belli bir zaman dönemi içinde demokratik olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru gerçekleşen ve aynı zamanda dönemi içinde aksi yöndeki geçişlerden çok fazla sayıda bir grup geçişidir. Bir dalgada genellikle demokratlaşmayan siyasal sistemlerde liberalleşme veya kısmi demokratlaşmalar söz konusu olur. Modern dünyada üç demokratlaşma dalgası gerçekleşmiştir.¹³⁸ Siyasal elitlerin arasındaki pazarlığın demokratikleşmenin merkezinde yer aldığı, siyasal güçlerin sosyal gruplarla anlaşma sağlama yoluna girip demokratikleşme için gerekli düzenlemeleri yapmaları¹³⁹ 1970’lerdeki demokratikleşmenin ilerleyişini açıklamaya yardımcı olur. Huntington’ın bu yaklaşımı demokratikleşme teorisinin kısmen elitist teorilere yakın olması olarak değeriendirilebilir. Demokratikleşmenin bir trend olmasıyla birlikte pek çok sosyal topluluk siyasi güçlerden taleplerini yerine getirmeleri ve demokrasi için gerekli düzenlemeleri yapmaları için pazarlık sürecine girmiştir. 1970’lerden itibaren üçüncü demokratikleşme dalgası hakim olmuş ve

¹³⁶ Huntington, **a.g.e.**, s. 30-33.

¹³⁷ **A.e.**, s. 34.

¹³⁸ **A.e.**, s. 11.

¹³⁹ **A.e.**, s. 160.

1980'lerde pek çok otoriter devletin gücünü kaybetmesi ve yıkılmasıyla demokratikleşme süreçleri daha hızlı gerçekleşmiştir.¹⁴⁰

Tarihsel olarak incelendiğinde birinci uzun demokratlaşma dalgası 1828 ve 1929 arasında gerçekleşmiştir, birinci ters dalga 1922 ve 1942 arasındadır, ikinci kısa demokratlaşma dalgası 1943 ve 1962 yılları arasında gerçekleşir ve ikinci ters dalga 1958 ve 1975 arasındadır, son olarak üçüncü demokratlaşma dalgası 1975 yılında başlar. Bazı araştırmalar ise 1990 sonrasını dördüncü demokratlaşma dalgası olarak ele alır.

Devlet eski tanımlarından yavaşça uzaklaşırken, toplumlar git gide daha çok ön plana çıkmış ve yapılan pazarlıklarla yerel yönetimler daha özerk hale gelmiş, yerelin özerkleşmesiyle birlikte sivil toplum siyaseten daha aktif hale gelmiş bunun sonucunda da birey ve sivil toplum geleneksel devletin karşısında güç kazanmış ve iktidarı paylaşmaya başlamıştır. Huntington Üç dalga halinde sirayet ettiğini ileri sürdüğü demokratikleşme süreçlerinden en çok üzerinde durduğu üçüncü dalga olmuştur. 19.yüzyıl döneminde incelenen ilk dalga İngiliz kolonilerinin bağımsızlık kazanması, Birinci Dünya Savaşının sonuçları, Kıta Avrupa'daki güç dengelerinin bozulması ile ekonomik ve sosyal gelişmelere yol açmış bu gelişmelerde ilk dalgayı etkilemiştir.¹⁴¹ İlk demokratikleşme dalgası İngiltere, Fransa ve ABD'nin içsel yönelimleriyle, pazarlıklarla ortaya çıkmış halkın genel ve eşit oy hakkına sahip olmasıyla devam etmiş ve temel hak ve özgürlüklerinin güvenceye alınmasıyla ve yirmi dokuz ülkede demokratik yönetimin ortaya çıkmasıyla sonlanan uzun bir dönem olmuştur.¹⁴²

Daha sonrasında ters dalga olarak adlandırılan dönemde yirmi dokuz olan demokratik ülke sayısı yarı yarıya azalmış ve 12 ülke demokratik yönetim ile ilerlemiştir. Demokratikleşme teorilerinde sıkça değinildiği gibi demokratikleşmenin geri çevrimi süreci dalga teorisinde de yer bulmakta hatta pek çok başarısız

¹⁴⁰ A.e., s. 162.

¹⁴¹ A.e., s. 11-13.

¹⁴² A.e., s. 11-30.

demokratikleşme girişiminin sonunda demokratikleşme aşamasında olan ülkeler tekrar otoriter yönetimlere çevrilmektedir.

İkinci Dünya Savaş yine pek çok teorisyenin üzerinde durduğu gibi ikinci demokratikleşme dönemidir. Huntington siyasal ve askeri faktörlerin ağırlıklı olduğu bu sürece ikinci dalga demektedir. Savaş sonrası müttefik devletlerin kazanmasıyla kolonileşmenin kaldırılmasında etkili olmuş ve devletler işgal ettikleri bölgelerde geçici de olsa demokratikleşme sürecini başlatmıştır.¹⁴³ 1943 ve 1962 yılları arası ikinci dalga olarak adlandırılan dönemde otuz altı ülke demokratik yönetime geçmiştir. 1960'larda ikinci ters dalga ile demokratikleşme kendini tüketmiş siyasal yönetim sistemlerin çoğunluğu otoriter rejimlere dönmüş ve en dramatik olan dönüşüm ise Latin Amerika'da cereyan etmiştir.¹⁴⁴

Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın demokrasiye geçişiyle başlayan demokratikleşmenin üçüncü dalgasını oldukça lirik bir şekilde dile getiren Huntington kitabında her şeyi başlangıcını şu şekilde ifade eder¹⁴⁵:

"Çağdaş dünyada demokratlaşmanın üçüncü dalgası, 25 Nisan 1974 Perşembe günü gece yarısını yirmi beş dakika geçe Portekiz'in Lizbon şehrinde, bir radyo istasyonunun "Grandole Vila Morena" şarkısını çalmasıyla beklenmedik ve düşünülmelik biçimde başladı"

Demokratikleşmenin üçüncü dalgasını 1980'lerin sonunda Doğu Blok'unun çökmesiyle zirveye ulaşmış Meksika, Şili, Güney Amerika'dan altı ülke ve Orta Amerika'dan üç ülkeyi içine alarak devam etmiştir.¹⁴⁶ Batı ülkelerindeki demokratikleşme sürecini Amerikan ve İngiliz etkiye dayandıran ve bunun dışında kalanların ise bilinçli bir yönlendirmeye batılı ülkelerin ısrarlı yönlendirmesiyle olduğu ileri sürülür. Üçüncü dalgada demokratikleşme sürecine giren ya da demokratikleşen ülkelerin pek çok açıdan farklı olması, farklı ekonomik gelişmişlik,

¹⁴³ A.e., s. 15-16.

¹⁴⁴ A.e.

¹⁴⁵ Samuel Huntington, **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**, New York, Simon and Schuster, 1996, s. 1.

¹⁴⁶ A.e., s. 6.

farklı siyasi kültür, farklı siyasi yapıda olması bu ülkeler için bir kalıp çıkartmayı ya da genelleme yapmayı zorlaştırıyor.

Huntington demokratik rejim için belirli ölçüde ekonomik gelişmişliğin şart olduğunu ileri sürer, üçüncü dalgada ise demokratikleşmede itici güç olarak dış ülkelerin çok büyük etkilerinin olduğu tezini ileri sürmüştür.¹⁴⁷ Adam Przeworski ve Fernando Limongi 1997 yılında yaptığı “Modernleşme: Teoriler ve Gerçekler” isimli çalışmada ekonomik gelişme ile demokratikleşme arasındaki bağlantı üzerine ampirik çalışmalar yer almaktadır. “Demokrasi ekonomik gelişmenin bir sonucu mudur? Demokrasi Avrupa’ya has bir yönetim şekli midir? Avrupa’daki ekonomik gelişme, az gelişmiş ülkelerde örneklense aynı demokratikleşme sürecini geçirebilirler mi?” gibi sorulara cevap aranan çalışmada ortaya çıkan sonuca göre ekonomik gelişme demokrasi için birinci ve en önemli koşul olmasa demokrasi ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde, az gelişmiş ülkelere göre daha güçlü ve daha uzun ömürlü olmaktadır. Refah düzeyi yüksek 32 ülkede demokratik rejim devam etmekte, refah düzeyi düşük 69 ülkenin 39 tanesi ise demokratik rejimi sürdüremediği sonucuna ulaşmışlardır.¹⁴⁸

Avrupa ve Amerika’da gerçekleşen ekonomik ve politik gelişim değişimin her coğrafyada aynı seyredeceği fikriyle toplumların yapısını ve politik kültürünü gözardı ederek belirlenen koşullar modernleşme teorisini eleştirilere açık hale getirmiştir.¹⁴⁹ Bunun dışında 19. Yüzyıl’da ortaya çıkan demokrasilere yönelen modernleşme teorisi aynı zamanda tarihsel kapsayıcılık açısından da yeterli değildir.

Modernleşme teorisi etnik merkezci yaklaşımı (etnosentrik), fazla yapılsal olduğu ve tarihsel bir temellendirme yapmadığı (ahistorik) yönünde eleştirilmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Huntington, **a.g.e.**, 1993, s. 281-285.

¹⁴⁸ Şebnem Yardımcı Geyikçi, Uğur Çil, “Modernleşme Teorisini Yeniden Düşünmek: Ekonomik Kalkınma ve Demokrasi İlişisine Eleştirel Bir Bakış”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, C.11, S.18, 2019, s. 3006. Limongi ve Przeworski 1997’de yaptıkları çalışmada gelir seviyesi düşük (kişi başı gelir 1500 Dolardan az) ülkelerde demokrasinin ömrünün 8 yıl sürdüğü ve gelir seviyesi yüksek (Kişi başı gelir 6000 Dolardan fazla) ülkelerde demokrasinin ölümsüz olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bkz.: **A.e.**

¹⁴⁹ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 86-87.

¹⁵⁰ Grugel, **a.g.e.**, s. 51.

Modernleşme teorisine yöneltilen ve ciddiye alınması gereken eleştiriler¹⁵¹:

- 1- Modernleşme teorisi bir ülkede doğal bir şekilde kendi ortamında gerçekleşen bir sürecin kopyalanıp başka bir ülkeye ve başka bir kültüre uyarlanmasındaki zorluğu ve imkansızlığı görmekten uzaktır.
- 2- Modernleşmenin geç oluşumu ya da kötü bir taklidi demokratik bir kapitalist sisteme değil otoriter bir kapitalist sisteme yol açmaktadır. (Frank 1971; Cardoso and Faletto 1979)
- 3- Kaçınılmaz olarak demokrasiyi destekleyen “market” maalesef sürdürülebilir değildir. Market bağımlı bir demokrasi marketin hareketleriyle düşüp yükselebilir. Böylece kararsız bir ekonomi ve kararsız bir rejim ortaya çıkmaktadır. Yani market hem demokrasiyi destekleyip hem de ona bir tehdit oluşturmaktadır. (Beetham 1997)
- 4- Modernleşme yaklaşımı doğası gereği etnosentriktir. Batı’nın tek büyük güç olduğu delüzyonu ile boğuşurken gelişmekte olan üçüncü dünya ülkelerini gözden kaçırmaktadır.
- 5- Yapısalcı yaklaşımla kurumların gücünü abartmaya eğilimli modernleşme teorisi aktör olarak sivil toplumu ve bireyi göz ardı etmektedir. (Schmitz ve Sell 1999)
- 6- Son olarak; metodolojik olarak Lipset’in teorisi oldukça yetersiz görünmektedir. Sadece iki değişken ile sınırlı olan bu kategorileştirme çalışmasında ülkeleri “az ya da çok demokratik” olarak sınıflandırır. Bu sınıflamada refah ve eğitim iki bağımsız değişken olarak eksik bulunmuştur. (Diamond 1992)

1.2.2.2. Tarihsel Sosyoloji ya da Yapısalcılık Teorisi

Yapısalcı yaklaşım 1960’ların fazlaca toplum temelli davranışçı yaklaşıma tepki olarak merkezine devleti ve kurumları alan bir yaklaşım olarak ortaya çıktı.¹⁵²

¹⁵¹ A.e., s. 48-50.

¹⁵² A.e., s. 64.

Modernleşme teorisi gibi demokratikleşmenin geleceğini ön görme çabasından değil demokratikleşme temelini incelemeye önem verilmektedir. Bu alandaki çalışmalar demokratikleşmeyi, modernleşme yaklaşımında ele alındığı gibi kısa dönemli fazla indirgemeci bir şekilde değil de kendi zamanlarının içinde kurumlar üzerinde ele almaya özen gösterir. Yapısalcı yaklaşım devleti merkezine alan bir ve toplum temelli siyasi değişimleri inceleyemeye eğilmiştir. Yapısalcı yaklaşımın teorisyenleri kendilerinin de ifade ettiği gibi “devleti tekrar oyuna sokmak” (Bringing the state back into the politics¹⁵³) kurumlara, devlet toplum ilişkilerine, sınıflar arası ilişkilere oldukça fazla vurgu yaparak demokratikleşmeyi açıklamaya çalışmışlardır.

Tarihsel yaklaşımı savunanlar tek tek bireylerin değil kolektif halde toplulukların ve sınıfların demokratikleşmede önemli bir rol oynadığını kabul eder. Barrington Moore’s (1966) “Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri” Dietrich Rueschmeyer, Evelyne H. Stephens and John D. Stephens (1992) ve “Kapitalist Gelişim ve Demokrasi” kitaplarıyla tarihsel sosyoloji teorisinde önde gelen isimlerden olmuştur.¹⁵⁴ Rueschemeyer, Stephens ve Stephens çalışmaları Marksizm düşüncesiyle klasik sosyoloji düşüncesinin bir birleşimidir.¹⁵⁵ Demokrasiyi üç alandaki güç dengeleriyle kodlayan yazarlara göre bu üç yapı; devlet ve toplum, ekonomik sınıflar ve uluslar ötesi yapıdır. Bu yazarların ileri sürdüğü yaklaşım modernistler gibi ekonomi temelli olsa da onlardan oldukça farklı konumlama yapmaktadırlar. Demokrasi karşıtı toprak sahibi elitlerin (land lord) gücü azalırken işçi sınıfının artar ve genişleyen bir orta sınıf değil genişleyen bir işçi sınıfı oluşur.¹⁵⁶ Organize olmuş bir işçi sınıfının tam demokrasi için en önemli koşul olduğunu, ancak işçi sınıfın tek başına olmasının yeterli olmadığını mutlaka müttefiklere ihtiyaç duyacağını ileri sürer. Sahip olmak istediği özgürlüğe ve haklara ancak işçi sınıfıyla iş birliği yaparsa ulaşabileceğini fark eden burjuvazi işçi sınıfıyla başarılı bir ittifak kurabilir.¹⁵⁷

¹⁵³ Dietrich Rueschemeyer, et. al., “The Paradoxes of Contemporary Democracy: Formal, Participatory, and Social Dimensions”, **Comparative Politics**, Vol. 29, No.3, 1997, s. 332.

¹⁵⁴ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 89-90.

¹⁵⁵ Grugel, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁵⁶ Rueschemeyer, **a.g.e.**, s. 325.

¹⁵⁷ **A.e.**, s. 323.

Moore da modernleşme teorisyenleri gibi ekonomi ile demokratikleşme arasında bir ilişki olduğunu savunur ancak Moore' un ileri sürdüğü ilişki Lipset'in teorisinden çok farklıdır. Moore'a göre ekonomik gelişmeler sınıf yapısını değiştirmektedir bu değişim siyasi değişimler üzerinde dominant sınıf yapısında değişime neden olur.¹⁵⁸ Moore kitabında 8 büyük ülke üzerinden karşılaştırmalı araştırma yapar. Fransa, Amerika, Almanya, Rusya, Japonya, Çin ve Hindistan'daki rejim değişikliğini 19. yy'dan başlayarak inceler. Kitabında faşizmi ve komünizmi inceleyen Moore bir ülkenin demokrasi, faşizm ya da komünizme geçişini sınıflar arası ilişkiye yani köylüler, toprak sahibi elitler ve burjuvazi arasındaki ilişkiye bağlar.¹⁵⁹ Moore moderniteye giden üç yol haritası olduğunu iddia eder: Burjuvazi devrimi demokrasi ve kapitalizme yöneltir, yukardan devrim endüstrileşme ve faşizm, aşağıdan başlayan devrim komünizm.¹⁶⁰ Moore İngiltere, Fransa ve ABD'de ortaya çıkan burjuva devrimi sınıfsal ve ekonomik yapısıyla demokrasiyi getirirken, Almanya ve Japonya'da tepeden inme gerçekleşen burjuva devrimi faşizme götürürken , Rusya ve Çin'de olduğu gerçekleşen köylü devrimlerine komünizme götürür.¹⁶¹

Tüm yapısalcı açıklamalar ve yaklaşımlar gibi tarihsel sosyoloji yaklaşımı da çok hızlı popülerliğini yitirmiş ve modası geçmiştir. Yapısalcı yaklaşıma yöneltilen eleştiriler genellikle:

- 1- En büyük eleştiriler teorinin ontolojik ve epistemolojik olarak fazla basit olduğunu yönünde yapılanlardır. Przeworski (1991) yapısalcı yaklaşımı demokrasinin kimsenin ve hiçbir kurumun katkısı olmadan koşullar öyle gerektirdiği için ortaya çıktığını ileri sürmekle eleştirir. Her ne kadar yapısalcılık teorisi devleti merkez alan demokratikleşmeyi sınıflar ve devlet üzerinden açıklasa da demokratikleşme aktörü olarak sadece bireyi ele alanlar için yapısalcılık aktör odaklı bir yaklaşım ileri sürmez.

¹⁵⁸ Barrington Moore Jr., **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, Çev. Şirin Tekeli- Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitapevi, 2003, s. 419.

¹⁵⁹ Grugel, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁶⁰ **A.e.**, s. 53.

¹⁶¹ Moore, **A.g.e.**, s. 400-490.

- 2- Yapısalcı yaklaşım demokrasinin geleceğini tahmin etmekte yetersiz kalmış ve sonradan demokrasiye geçen sovyet ülkelerini, bazı avrupa ülkelerini gözlemleyememiştir. Aktör odaklı olmayan yapısalcı yaklaşımın yeni demokrasileri tahmin etmede yetersiz kalması ve aktör temelli olmaması geçiş yaklaşımının 1980’lerde ortaya çıkmasına temel hazırlamıştır.
- 3- Tarihsel sosyoloji yaklaşımı demokratikleşme sürecini eski bağlar, eski kurumlar üzerinden anlatmaktadır. Elbette tarihi gelişimini ele alması açısından benzersizdir ancak tamamen köken odaklı bir çalışma demokratikleşme gibi çok boyutlu bir gelişim sürecini açıklarken yetersiz olmaktadır.
- 4- Aktör olarak devlet ve sınıf merkezli bir açıklama sağlayabilen yapısalcı yaklaşım bireyleri göz ardı etmiştir.

Özetlemek gerekirse; Yapısalcı yaklaşım demokratikleşmeyi bir güç mücadelesi, taraflar arası bir pazarlık olarak ele alır, demokrasinin bir gece de gelmediğini tarihsel faktörlerin etkisiyle ortaya çıktığını ileri sürer, sınıf çatışmalarının tarihten günümüze inceleyerek demokrasinin ortaya çıkışını incelerler, ekonomiyi incelerken ekonominin sınıf mücadelesini nasıl etkilediğini açıklamak için kullanır, her ülkeyi kendi koşulları içinde değerlendirir.

1.2.2.3 Geçiş Teorisi

Geçiş yaklaşımı modernizasyon teorisi ve tarihsel sosyoloji teorisinin demokratikleşmeyi sadece belli açılardan ele aldığını ama en önemlisi bireyin rolünü göz ardı edildiğini eleştirerek ortaya çıkmış bir yaklaşımdır. Ajans perspektifi de denilen bu yaklaşım aktör temellidir. Geçiş yaklaşımı elitlerin doğru olanı yapacağına “kendi faydaları için demokrasiyi tercih edeceğine” dayanan bir perspektifle demokratikleşme süreçlerini ele alır.

1970’lerde Rustow’un modernleşme teorisini eleştirmesiyle ortaya çıkan geçiş yaklaşımı Alfred Stepan, Guillermo O’Donnell, Philippe Schmitter ve Laurence Whitehead, Prezeworski gibi siyaset bilimcilerin katkılarıyla zenginleşmiştir.

Rustow’a demokratikleşmenin dinamik bir süreç olduğunu ve üç aşaması olduğunu bu aşamalarında: hazırlık, karar ve alışma aşamaları olduğunu ileri sürer.¹⁶² Rustow karar alma aşamasında halkı dahil etmez küçük bir lider grubunun karar alması olarak ele alır, aslında burada gücü elinden bırakmaya razı siyasi elitlerden bahseden. Bu noktada rasyonel tercih kuramı ile ele alınacak olunursa kendi çıkarlarını korumak ya da korumayı sürdürmeyi isteyen aktörler¹⁶³ demokrasinin halk tarafından da makul kabul edilebilecek kurallarını belirler ve kural belirleyenler olarak daha az zararlı güçlerini delege edebilirler. Üçüncü aşama yani alışkanlık aşaması ise demokratik kuralları kabul eden halk ve liderler kurallara adapte olur. Daha sonraları bu aşamalar pek çok kaynakta da yer alacağı gibi “liberalleşme, geçiş ve uzlaşma” olarak adlandırılacaklar.

Schmitter, O’Donnell ve Whitehead’ın hazırladığı “Transitions from Authoritarian Rule” yazısı bu yaklaşım için oldukça önemlidir. Bu çalışma demokratikleşme sürecini otoriter rejim aktörleri ve yanlılarıyla demokratik muhalif cephenin arasındaki pazarlıklar, paktlar, etkileşimler üzerinden açıklar.¹⁶⁴ Geçiş teorilerinde devlet kuramının eksikliğine değinen Stephan demokratikleşme yolları olarak üç varsayımda bulunur: savaş ve işgal sonunda demokratikleşme, otoriter rejim liderlerinin ayrılıkçı gruplarıyla ilerleyen demokratikleşme, otoriter rejime muhalefet eden grupların liderliğinde başlatılan demokratikleşme.¹⁶⁵ Vatandaşlık kavramı ile devletin bir birinin varlığıyla yaşadığını ele alarak devlet kavramına çalışmasında önem vermiş ve devlet olmazsa vatandaş, vatandaş olmazsa demokrasi olmayacağını ileri sürmüştür.

Demokratikleşmeyi ekonomik bağlamdan ayıran geçiş yaklaşımı demokratikleşmeyi pazarlıklara, kararlara ve mücadelelere bağlamıştır. Geçiş yaklaşımı tarihsel kökenlerden hareketle değil demokrasiye geçişin öncesindeki kısa

¹⁶² Rustow, **a.g.e.**, s. 352.

¹⁶³ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁶⁴ Grugel, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁶⁵ Juan Jose Linz, Alfred Stepan, **Problems of Democratic Transition and Consolidation**, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1996, s. 21-30.

bir dönem, demokrasiye geçiş aşaması ve demokrasiye geçtikten sonraki kısa dönemi birey merkezli olarak onların karar alma süreçleri üzerinden inceler.¹⁶⁶

Geçiş yaklaşımı fazla elitist, gönüllülüğe dayanan ve fazlaca deneysel olduğu yönünde eleştiriler almıştır. Demokratikleşmeyi fazlaca sınırlı bir alanda incelediğine yönelik eleştiriler¹⁶⁷:

- 1- Demokrasiyi hücre formunda inceleyerek fazlaca sınırlı bir bakış açısıyla ele alır. Devlet ve politik liderler arasında bir uzlaşma olarak resmedilir. (Remmer 1991)
- 2- Demokrasiyi çoğunluğun yönetimi (rule of people) tanımlamasından uzaklaştıran ve tamamen hükümet ve siyasi cepheler arasında bir etkileşime dönüştüren bu yaklaşım sivil toplumun demokratikleşmedeki rolünü yok saymaktadır. (Baker 1999)
- 3- Kısa dönem içinde yaşanan değişiklikleri ele alan geçiş yaklaşımı demokrasinin kökenlerini tarihi alt yapısını ya da demokrasi kültürünü açıklamamak ve demokrasiyle bağlantısını kuramamasıyla eleştirilir.
- 4- Geçiş yaklaşımı neden farklı ülkelerde farklı sonuçlar alındığını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Demokrasinin başarısızlığını bireyler üzerinden açıklamaya girişen bu yaklaşım demokratikleşememeyi yetersiz liderlik ya da yanlış politikalarla bağlamasıyla eleştirilir.
- 5- Bu yaklaşımda yapısal şartlar ve yapısal kısıtlamalara yeteri kadar yer verilmemiştir.

Demokratikleşme yaklaşımlarını incelediğimizde genel olarak demokratikleşme sürecine etki eden faktörlerin aktörler, yapılar (ekonomi, eğitim,...), kültür, sınıflar arası ilişki olduğunu görebiliriz. Modernleşme teorisi neden demokrasinin ortaya çıktığını, gelecekte izleyeceği yol üzerine yapılan çalışmaları; geçiş yaklaşımı ise politikalar üzerine yoğunlaşarak otoriter rejimin çöküşünden hemen sonra elit grupların davranışı üzerine çalışmaları kapsar. Tarihsel sosyolojinin

¹⁶⁶ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁶⁷ Grugel, **a.g.e.**, s. 60.

koşullar uygun değilse demokrasinin o coğrafyada gelişemeyeceğini ileri süren kötümser yaklaşımı, geçiş yaklaşımının elit sınıfının doğru kararı verip demokratikleşmeye öncü olacağını iyimser yaklaşımı ve modernleşmenin sadece ekonomik gelişmişliğe ulaşan ülkelerde demokrasiye geçişin olacağını ileri süren tek taraflı yaklaşımı ele alınmıştır.

1.2.3. Demokratikleşme Süreçlerini Etkileyen Faktörler

Demokratikleşme süreçlerinde en önemli rollerden biri siyasal aktörlerdir. Seçimler, partiler, hukuki yapılar, siyasi elitler, siyasi gruplar, muhalefet gruplar ve siyasi kurumlar yer alır. Demokratikleşmeye katkıda bulunan değişkenler: yüksek bir genel ekonomik refah düzeyi, Gelir ve servetin nisbeten eşit dağılımı, piyasa ekonomisi, ekonomik gelişme ve sosyal modernleşme, toplumun tarihinin belli bir döneminde bir feodal aristokrasi, toplumda feodalizm olmayışı, güçlü bir burjuvazi, güçlü bir orta sınıf, yüksek okuryazarlık ve eğitim düzeyleri, araçsal bir kültür, Protestanlık, sosyal çoğulculuk, siyasal katılmanın gelişmesinden önce siyasal yarışmanın gelişmesi, sosyal gruplar- özellikle siyasetle yakından bağlantılı olanlar içerisinde demokratik otorite yapılar, toplum içi şiddetin aşağı düzeyde olması, siyasal kutuplaşmanın alt seviyelerde olması, demokrasiye bağlı siyasal liderler, İngiliz sömürgeliği deneyimi, uzlaşma geleneği, demokrasi yanlısı bir dış gücün işgalinde yaşama, demokrasi yanlısı bir dış gücün nüfuzu altında olma, elitlerin demokratik milletleri taklit etme arzusu, bireysel haklara saygı geleneği, hukukun üstünlüğünün siyasal kültürde yerleşik olması, cemaat türdeşliği, cemaat türdeşliğinden yoksunluk; siyasal ve sosyal değerlerde oydaşma; siyasal ve sosyal değerler üzerinde oydaşmadan yoksunluk. Huntington bu faktörlerle demokrasi ve demokratikleşme arasında ilişki kuran teoriler akla yatkın bulmaktadır.¹⁶⁸

Üçüncü dalga ülkelerinde pek çok faktör demokrasinin pekişmesini etkileyebilir ancak demokratikleşme süreçlerinin sekteye uğraması ya da demokratikleşen ülkelerde demokratikleşmenin geri çevirimi sürecinin ortaya çıkmasını etkileyen en önemli faktör siyasal liderlerin onu sürdürmeyi ne ölçüde

¹⁶⁸ Huntington, **a.g.e.**, 1993, s. 36.

istediklerine ya da demokratikleşmeyi sağlamak adına bedel ödemeye hazır olup olmadıklarına bağlıdır.¹⁶⁹ Demokratikleşmeye ilişkin faktörler¹⁷⁰:

- Hiçbir faktör tek başına, bütün ülkelerde veya tek bir ülkede demokrasinin gelişmesini açıklamaya yeterli değildir.
- Hiçbir faktör tek başına, bütün ülkelerde demokrasinin gelişmesi için zorunlu değildir
- Her ülkede demokratikleşme, bir sebepler kombinasyonu ülkeden ülkeye değişir
- Demokrasiyi doğuran sebepler kombinasyonu ülkeden ülkeye değişir.
- Bir demokratikleşme dalgası için genel sorumlu olan sebepler kombinasyonu, diğer dalgalar için sorumlu olanlardan farklıdır.
- Bir demokratikleşme dalgasındaki ilk rejim değişiminden sorumlu olan sebepler, o dalga içinde daha sonra meydana gelen rejim değişimlerinden sorumlu olanlardan farklı olabilir.

Demokratikleşmede önemli olan faktörlerin çok farklı ve fazla olması göz korkutmamalı pek çok demokratikleşme sürecinde her birine ihtiyaç duyulmasa da bu faktörlerin daha minimize edilmiş parametrelerle ve daha spesifik tanımlamalarla demokratikleşme ölçütlerinde belirlenmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi her faktörün o sistemde bulunması zorunluluğu yoktur ancak olmazsa olmaz denilecek şartlar mevcuttur. Genellikle bu koşullar kişisel hak ve özgürlükler, siyasal katılım ve kurumlarla ilgili olanlardır. Örneğin vatandaşlık tanımı o ülkede yaşayanların ne kadar çoğunu kapsarsa o kadar demokratik olmaktadır. Belli etnik grupları ya da görece baraj olarak alınmış yaş gruplarındansa oldukça büyük bir kitleyi kapsayacak vatandaşlık demokrasinin ilerlemesi için yardımcı olacaktır. Aynı şekilde seçimle göreve gelip yine halkın kararıyla görevden alınan siyasi yetkililer aynı ölçüde vazgeçilmezdir. Bir ülkenin din olarak Protestanlığı seçmesi ya da ekonomisinin ileri düzeyde olması gibi faktörler her ülkede geçerli olmamakla birlikte demokratikleşmeyi getireceği kesin de değildir. Demokratikleşme için minimum şartlara yoğunlaşmak genelleme

¹⁶⁹ A.e., s. 273.

¹⁷⁰ A.e., s. 37.

yapabilmeyi ve ülkeler arası karşılaştırmalı bir çalışma yapabilmeyi mümkün kılar. Bu minimum şartlarda çeşitli demokratikleşme endeksleri tarafından incelenmiş, değerlendirilmiş ve belirlenmiştir.

1.2.4. Bir Aktör olarak Sivil Toplum

Sivil toplum devlet ile birey arasında aracı bir tabaka olarak görev alan bireyle devlet arasındaki pazarlıkları yürütme, sorunları çözme ve baskı unsuru olan eylemleri kontrol etme yetisi olan bireylerden oluşmuş gruptur.¹⁷¹

Demokratikleşmenin siyasal partiler, muhalefet, sivil toplum, dış ülkeler, ekonomi gibi pek çok aktörü bulunmaktadır. Ancak şüphesiz ki en baskın olanı ve en etkili olan aktörü sivil toplumdur. Geleneksel toplum normlarından ve geleneksel yönetim şekillerinden uzaklaşan pek çok ülkede gittikçe güçlenen, iktidarla pek çok siyasi ve sosyal haklar konusunda pazarlığa oturan devletlerin güçlerini kontrol eden bir sosyal grup haline gelmiştir.

Demokratikleşme hız kazandıkça özellikle 1980 sonrası dönemde bireysel siyasal eylemlerden çok grupsal eylemler ön plana çıkmıştır. Demokratikleşme döneminde "grup ekseninde gelişen siyasi süreç, sosyal grupları siyaset düşüncesindeki kavramlarında odağına yerleştirmeye başladığını görürüz.¹⁷² "Sivil toplum demokrasi ilişkisinde hangisinin diğerinin sonucu olduğu netlik kazanmamış olsa da" demokrasinin dinamizmini sağlaması açısından taşıdığı misyon ve rol üzerine odaklanılmış¹⁷³ sivil toplumun zamanla kapsamı genişlemiş ve siyasal hayatta oldukça önemli görevler üstlenmiştir. Demokratikleşme sürecinde de oldukça etkin bir aktör olan sivil toplumun işlevselliği, siyasi güçler karşısındaki niteliği önemli hale gelmiştir. Aşkın devlet anlayışından ayrılıp, demokratik bir devlet anlayışına doğru açılan bir kapı olmuştur. Demokrasinin gelişmesi ve kurumsallaşması için önemli bir kurum haline gelen sivil toplum yer altına inip faaliyetlerinin seyrettiği sosyalist

¹⁷¹ Phippe Schmitter, Terry Karl, "What Democracy is... and is not?" **Journal of Democracy**, Vol. 2, No.3, 1991, s. 80-82.

¹⁷² Ömer Çaha, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Ankara, Orion Yayınevi, 2012, s. 62.

¹⁷³ **A.e.**, s. 67.

ülkelerde -Polanya işçi dayanışması Hareketi- demokrasinin gelişmesine katkı sağlayamamış ve bu ülkelerde o dönem demokratik kurumlar oluşamamıştır.¹⁷⁴

Nasıl ki Totaliter bir devlet sivil toplumun geri planda kalmasını ister ve onun politik, ekonomik, etnik ve kültürel yapılarını silmeye çalışırsa demokrasi tam tersine sivil toplumu daha çok ön plana çıkarmaya onu siyasaten aktif kılmaya uğraşır. Bununla beraber sivil toplumda yönetim şeklini demokratikleşmeye uğraşır. Sivil toplumun gelişmesine yönelik arzular hem ülke için hem de uluslararası boyutta önem kazanmış pek çok demokratik ülke diğer ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarını destekleyici adımlar atmış, ortak çalışmalar yapmıştır.

Aktif ve uyumlu sivil toplum otoriter rejimlerin seçimsel demokrasilere ve seçimsel demokrasilerin de liberal demokrasiye başarılı dönüşümünü kuvvetlendirir tanımı demokratikleşme süreci için sivil toplumun önemini net bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁷⁵ Demokratikleşme endekslerinde de görüleceği üzere pek çok kriter sivil toplumun etkinliği, siyasal hayatın içinde yer verimli bir şekilde yer alıp almadığını ölçmeye yönelik sorulardır. Hatta bazı endekslerde sivil toplumun bastırılmış olması o ülkenin puanlamasını oldukça düşürmekte hatta karma demokrasi olarak nitelendirilen yarı otokratik yarı demokratik bir kavrama doğru çekmektedir. Sivil toplum yönetim gücünün kötüye kullanılmasının önündeki engellerden biri; yönetimin, gücünü devletlerin üzeri bir yapıyla paylaşmasını imkân tanıyan, siyasal karar alma sürecini bireyleri dahil etmeyi ve siyasal eşitliği getiren en önemli faktörlerden biridir.

1.3. SİYASAL SİSTEMLER

Siyasal sistemlere ilişkin tartışmalar demokrasi kavramı üzerindeki tartışmalar kadar eski olmasa da uzun yıllardır süre gelmektedir. Hangi sistemin en iyi olduğu, hangisinin istikrarı getirdiği ya da hangisinin daha demokratik olduğu sürekli tartışılan ve tartışılmaya devam edecek olan bir konudur. Özellikle 90'lı yıllarda ağırlıklı olarak

¹⁷⁴ A.e., s. 69.

¹⁷⁵ Hüseyin Aksu, "Demokratikleşme ve Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinde Karşılaşılan Temel Sorunlar", *International Social Sciences Studies Journal*, C.4, No.27, 2018, s. 5954.

ele alınan siyasal sistemler tartışmasında şüphesiz ki en çok öne çıkan isim Juan Linz'dir. Literatürde hangi sistemin daha demokratik olduğu ya da daha fazla istikrar getirdiğine yönelik ileri sürülen fikirler sadece sistemlerin ortaya çıktıkları ülkelerin üzerinden ele alınmaktadır. Ancak Linz pek çok başka örnek ülkeyi de inceleyerek literatüre katkıda bulunmuştur. Linz'in bu konunun bu kadar popüler hale gelmesindeki öncü rolü sistemler üzerinden ele aldığı konuların bazılarının alanda oldukça yenilikçi olmasından kaynaklanmaktadır. Siyasal sistemlerin özellikleri ele alınmadan önce de tartışmaların incelenmesi gerekmektedir. Bu sayede tartışmaların ışığında siyasal sistemlerin demokratik kurumlara getirdiği yetkiler ve sınırlılıkların arkasındaki felsefe anlaşılabilir. Siyasal sistem tartışmaları önceleri tek bir bakış açısıyla değerlendirilirken zaman içerisinde gelişmiş ve daha fazla değişken tartışmaların içine dahil edilmiştir. Ancak buna rağmen ülkeden ülkeye değişen uygulamadaki farklılıkları sebebiyle bu değişkenlerin gözlemlenmesi pek mümkün olmamış ve bu tartışmalar hükümetlerin siyasal sistem tercihlerinde etkili olamamıştır. Hükümetlerin siyasal sistem tercihleri genellikle parti içi politikalarıyla ya da siyasal geleneklerle şekillendiği gözlenebilmektedir. Bu sadece Türkiye için değil hemen her ülke için geçerli olmuştur ve örnekleri bu çalışmanın ülke incelemeleri kısmında detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Çalışmanın bu kısmında hangi sistemin daha iyi olduğuna yönelik tartışmalara yer veriliyor olsa da amaç sistemlerin arkasındaki düşünceyi inceleyebilmektedir.

Robert Elgie, hazırladığı çalışmada başkanlık ve parlamenter sistemler üzerine yapılan tartışmaları üç ayrı bölümde değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeye göre ilk dalga Juan Linz'in çalışmasıyla 1990'larda başlarken ikinci dalga 1992'de başlamakta ve üçüncü dalga için bir tarih belirtilmemektedir. Elgie'nin çalışmasında bahsi geçen dalga teorisi tartışmaları zamanlara göre ayırmaktan çok farklılıklarını yansıtmaktadır. Parlamenter sistem ve başkanlık sistemine ilişkin tartışmalar elbette ki 1990'dan önce de yapılmıştır. Ancak bu tartışmaların en dikkat çektiği ve sayıca fazlalaştığı dönemler 1990'lara denk gelmektedir. Parlamenter sisteme ilişkin yapılan ilk değerlendirme Walter Bagehot ve Woodrow Wilson tarafından ve başkanlık sistemine ilişkin ilk değerlendirme ise Don Prince tarafından 1850'lerde

gerçekleşmiştir.¹⁷⁶ Harold Laski ise sonradan detaylı incelenecek Horowitz'ın çalışmasına daha yakın bir yaklaşımla hiçbir sistemin temelde en iyi olamayacağını savunmuştur. Birinci dalgaya ilişkin ileri sürülecek her argüman ele alınmasından dolayı olsa gerek birinci dalganın bittiği ileri sürülmekte, ikinci dalga üzerine hala çalışmalar devam etmekte ve yenilikçi sayılabilecek üçüncü dalga geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Elgie'nin öne sürdüğü birinci dalga genel olarak tek bir açıklayıcı kavramla sistemler arasındaki farka odaklanmıştır.¹⁷⁷ Juan Linz'in önderlik ettiği bu alanda Horowitz, Sartori, Riggs, Stepan ve Skach, Mainwaring ve Shugart, Power ve Gasiorowski çeşitli çalışmalar yaparak Linz'in iddiasını desteklemiş ya da karşı çıkmışlardır. Elgie'nin ele aldığı birinci dalga bu çalışmanın kapsamındadır ancak ikinci dalga ve üçüncü dalgada yer alan değerlendirmeler çalışmanın alanından uzaktır. Bunun sebebi birden çok açıklayıcı değişkenin yer aldığı değerlendirmelerin bir kısmının ölçülebilir olmamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Seymour Martin Lipset'in öne sürdüğü *kültürel etken* sistemler arasındaki farklılıkları belirlemeyi zorlaştırmaktadır.¹⁷⁸ İslam kültürünü, ikinci dünya savaşı sonrası ortaya çıkan ülkelerin siyasi kültürünü ve Latin Amerika'nın siyasi tarihini bir değişken olarak değerlendiren Lipset'in ileri sürdüğü fikirler elbette yadsınamaz. Ancak bu değişkenler kontrol edilebilir ya da ölçülebilir nitelikte değildir. Linz de Lipset'in ele aldığı değişkenlerin haklılığına, eleştirilere cevap verdiği makalelerde değinmiştir.

1.3.1. Siyasal Sistemler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Siyasal sistem tartışmalarında Elgie'nin dalga teorisi genel geçer sayılan bir yaklaşım olmasa da tartışmaları sınıflandırmak adına oldukça işlevsel olduğu dikkat çekmektedir. Birinci dalgaya, Linz'in çalışmalarına ve Horowitz'in eleştirilerine ilerleyen bölümde detaylı olarak yer verilmiştir. İkinci dalgaya kısaca değinmek gerekirse bu alanda yapılan çalışmalar sistemlerin istikrarını birden fazla değişkenle açıklamaya girişmişlerdir. Matthew Shugart ve John Carey, Scott Mainwaring,

¹⁷⁶ Robert Elgie, "From Linz to Tsebelis: Three Waves of Presidential/Parliamentary Studies", **Democratization**, Vol.12, No. 1, 2005, s. 106-108.

¹⁷⁷ **A.e.** ss. 106-122.

¹⁷⁸ Seymour Martin Lipset, "Siyasi Kültürün Merkeziliği", **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s. 169-173.

Cheibub ve Limongi, Aren Lijphart, Stephan Haggard ve McCubbins ikinci dalga çalışmaları arasında sayılmaktadır.¹⁷⁹ Elgie, Seymour Martin Lipset'in "*Siyasal Kültürün Merkeziliği*" çalışmasına ikinci dalga çalışmaları arasında yer vermemiş olsa da Lipset yaptığı eleştiriler dikkate alındığında ikinci dalgaya dahil olmaktadır. Shugart ve Carey premier başkanlık, başkanlı parlamenter ya da başbakanlık sistemi gibi başkanlık sisteminin farklı uygulamalarına değinerek literatüre katkıda bulunmuştur.¹⁸⁰ Sistemin farklı örneklerine ya da başbakanlık sistemi gibi tekil (çalışmanın yapıldığı dönemde tek örneği bulunuyordu) örneklerle yer vererek sistemin çeşitliliğini incelemişlerdir. Bu tanımlar günümüzde genel geçer kabul edilen kavram olmamıştır. Lijphart oydaşmacı demokrasilerin çoğunlukçu demokrasilerden daha iyi işlediğini ve sistemin orantılı seçim sistemiyle daha başarılı olduğunu ileri sürmüştür.¹⁸¹ Mainwaring iki partili sistemlerin istikrarlı olduğunu, sosya-kültürel etmenlerin istikrarda önemli rol oynadığını ve çok partili bir yapı ile başkanlık sisteminin yürümeyeceğini ileri sürmüştür.¹⁸² Cheibub ve Limongi parlamenter sistemde çoğunlukçuluğun zorunlu olmadığı, koalisyon hükümetlerinin başkanlık sisteminde de görülebileceğini, parlamenter sistemlerin merkezi olması gerekmediği ve başkanlık sisteminin ademi merkeziyetinin temel bir özellik olmadığı çıkarımlarını yapmışlardır.¹⁸³ Stephan Haggard ve McCubbins temel tartışma merkezinden uzaklaşarak ekonomik unsurları değişkenler arasında göstermişlerdir. İkinci dalgada yer alan çalışmalar Linz'in çalışmaları kadar etkili olmamış ve akademik olarak her yerde geçerliliği olan kavramlara dönüşmemişlerdir.¹⁸⁴ Daha çok farklı değişkenler üzerinde duran test süreçlerini andırmaktadır. Elbette Shugart, Carey, Mainwaring ya da Lijphart literatüre önemli katkılarda bulunmuşlardır ancak sistem karşılaştırmaları bağlamında kalıcılığı olan bir teori ileri sürmedikleri dikkat çekmektedir. Buna karşılık birinci dalga olarak tabir edilen çalışmalardan Sartori, Linz, Horowitz ve ikinci

¹⁷⁹ Elgie, **a.g.e.**, s. 110-115.

¹⁸⁰ A.e.

¹⁸¹ Arend Lijphart, "Presidentialism and majoritarian democracy: Theoretical observations", Eds. Juan J. Linz & A. Valenzuela, **Presidential or parliamentary democracy: Does it make a difference?** Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1994.

¹⁸² Elgie, **a.g.e.**, s. 110-115.

¹⁸³ A.e.

¹⁸⁴ Matthew Soberg Shugart, Stephan Haggard, "Institutions and public policy in presidential systems", eds. Stephan Haggard and Mathew D. McCubbins, **Presidents, Parliaments, and Policy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, pp. 64-102.

dalgadan Lipset ikinci dalgadaki siyaset bilimcilerin yeni teoriler ileri sürerken dahi referans aldıkları iddialar ileri sürmüşlerdir. Elgie'nin ileri sürdüğü üçüncü dalga geliştirilmeye açık yenilikçi bir çalışma alanı gibi görünmektedir. George Tsebelis'in veto oyuncularını yaklaşımı ve Kaare Strom'un asil-vekil teorisi siyaset sistemlerinin avantaj ve dezavantajlarını değerlendirirken sistemi etkileyen yeni araçlar ya da aktörler üzerinde çalışmışlardır.¹⁸⁵ Üçüncü akım çalışmaları ekonomi teorilerinden alınmış kavramların siyasi sistemleri açıklamak üzere dönüştürüldüğü izlenimini vermektedir. Metodolojik olarak kurgulanan bu teoriler çok detaylı çalışmalar olmakla birlikte çalışma konusunun odağını dağıtmasından ötürü fazla ilgi görmemiş olduğu düşünülmektedir.

Sistem tartışmalarının birinci dalgası, Juan Linz'in makalesi ile başlamıştır. İlk dalga tek bir açıklayıcı değişkenle siyaset sistemi incelemeye yöneliktir. Sistemlerin temel özelliklerine vurgu yapılır. Elgie bunu tek açıklayıcı değişken olan siyaset sistem seçeneği ile bağımlı değişken olan demokrasinin konsolidasyonu üzerine olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸⁶ Linz başkanlık sisteminin parlamenter sisteme göre demokrasiyi temin etmekte daha çok zorlanacağını ileri sürerken başkanlık sisteminde ortaya çıkacak tehlikeleri ele almaktadır. Bununla beraber dikkat çekici bir iddia ileri sürerek başkanlık sisteminin istikrarı sağlamakta başarısız olma ihtimalinin yüksek olduğuna dikkat çekmiştir. Farklı ülkelerden yola çıkarak verdiği örneklerle zenginleştirdiği iddiasını sıfır toplamlı seçimler gibi yeni kavramlarla açıklamıştır. Linz'in çalışmasında başkanlık sisteminin istikrarı sağlamadığı varsayımı pek çok akademisyenin iddialı bulduğu bir yaklaşım olmuş ve benzer şekilde eleştirilerin odağı haline gelmiştir. En baskın eleştirileri yapan siyaset bilimciler dahi Linz'in ileri sürdüğü fikirlerin en az birini kabul etmiştir. Alfred Stephan Linz'le aynı fikirde olduğunu ileri sürerken Timothy Power ve Mark Gasiorowski ampirik kanıtların bu sonuca ulaştırmadığını iddia etmiştir.¹⁸⁷ Scott Mainwaring ve Matthew S. Shugart¹⁸⁸ hazırladıkları inceleme yazısında Linz'in başkanlık sisteminin beş temel soruna

¹⁸⁵ Elgie, **A.g.e.**, s. 115-118.

¹⁸⁶ A.e.

¹⁸⁷ Timothy J. Power, Mark J. Gasiorowski "Institutional Design and Democratic Consolidation in The Third World" **Comparative Political Studies**, Vol.30, No. 2, 1997, s. 140-152.

¹⁸⁸ Scott Mainwaring, Matthew S. Shugart "Juan Linz Presidentialism and Democracy: A Critical Appraisal", **Comparative Politics**, Vol. 29, No. 4, 1997, s. 469.

odaklandığını ifade etmişlerdir. Mainwaring ve Shugart çalışmalarında Linz'in pek çok fikrine katılıyor olsalar da parlamenter sisteme geçilmeli tavsiyesinin disiplinsiz partilerin olduğu siyasal sistemlerde büyük krizlere sebep olabileceğini ve böyle bir sistem değişikliğinden önce kurumsal iyileştirmelerin yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu ifadelerine ek olarak Linz'in başkanlık kavramını tümevarımcı bir yaklaşımla ele aldığını farklı başkanlık modellerinin olabileceğini gözden kaçırdığını iddia etmişlerdir. Başkanlık sisteminin daha işlevsel olabileceğini ve sistemin öne çıkan sorunlarının çözülerek yeniden tasarlandığında avantajlı bir tercih olacağını ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁹

Alfred Stepan ve Cindy Skach Latin Amerika ve Avrupa ülke örneklerinden oluşan çalışmalarında başkanlık sisteminin daha zayıf demokrasilerde tercih edildiği ve parlamentarizmin daha istikrarlı demokrasilerle ilişkili olduğu fikrine ampirik bir destek sağlamıştır.¹⁹⁰ Fred Riggs ise üçüncü dünya ülkeleri üzerinde yaptığı çalışma ile başkanlık sistemi ile yönetilen hükümetlerin sıklıkla çöktüğü ve uygulanan başkanlık sisteminin kusurlu olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.¹⁹¹ Bu tartışmalar sadece başkanlık ya da parlamenter sistem lehine odaklanmamış melez sistemlerin de tartışmaya dahil edilmesiyle geniş bir alana yayılmıştır. Giovanni Sartori ne başkanlık sistemini ne de parlamenter sistemi erdemli bulmaktadır ona göre her iki sistem de benzer şekilde tehlikelidir ve bu yüzden Sartori yarı-başkanlık sistemini savunmaktadır.¹⁹² Linz'in çalışmasına yöneltilen en ciddi eleştiriler Donald Horowitz tarafından yapılmıştır. Horowitz'in eleştirilerine Linz'in verdiği cevaplarla birlikte yer verilmiştir. Horowitz'in eleştirilerinin desteklenmesi Linz'in doğrudan Horowitz'e cevap niteliğinde yeni bir makale yayınlamasına yol açmıştır. Horowitz'in Linz'i eleştirmesi Linz'in iddialarını daha sağlam temellendirerek "Parlamenter sistemin erdemleri" makalesini yazmasına sebep olmuş ve istikrar konusunda kesin bir görüşü dile getirmediğini ileri sürmesini sağlamıştır. Bununla beraber Horowitz'in eleştiri

¹⁸⁹ A.e.

¹⁹⁰ John T. Ishiyama, *Comparative Politics Principles of Democracy and Democratization*, USA, Wiley- Blackwell, 2012, s. 191.

¹⁹¹ Elgie, **a.g.e.**, s. 109.

¹⁹² Giovanni Sartori, "Semi-Presidentialism", *International Economic Association Series, Comparative Constitutional Engineering*, chapter 7, pp. 121-140, Palgrave Macmillan, 1994, (Çevirimiçi) https://ideas.repec.org/h/pal/intecp/978-1-349-22861-4_7.html, 20 Temmuz 2022.

makalesi Elgie'nin¹⁹³ ele aldığı ikinci dalganın yani siyasal sistemle etkileşime giren daha fazla sayıda açıklayıcı değişkenin değerlendirmeye katıldığı çalışma alanının fitilini ateşlemiştir.

1.3.2. Juan Linz ve Eleştiriler

Juan Linz'in yayınlanan "Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri" isimli makalesi siyasal sistemler için önemli bir kaynak olmuştur. Başkanlık sisteminin yol açabileceği tehlikelere makalesinde yer veren Linz hangi önlemlerin alınması gerektiğine ve doğabilecek sorunlara açıklık getirmiştir. Linz'e karşılık olarak pek çok siyaset bilimci çeşitli çalışmalar yapmış, pek çoğu Linz'in görüşlerini desteklerken Donald L. Horowitz ve Seymour Martin Lipset gibi siyaset bilimciler Linz'in görüşlerine karşı çıkmıştır. Yayınlanan eleştiri makalelerinin üzerine Linz "*Parlamentarizmin Erdemleri*" isimli başka bir çalışma yaparak eleştirilere cevap vermiştir. Linz "*Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri*" makalesinde başkanlık sisteminin katılığından, başkanlık sisteminin çelişik ilkelerinden, sıfır toplamı (Zero-Sum) sonuçlarından, çifte meşruluk sorunundan, uzlaşıdan uzak çoğulcu yaklaşımından, azınlıkları sistemin dışına itmesinden, istikrar sorunundan, görev süresi faktöründen ve toplumu kutuplaştırmaya yöneltmesinden bahsetmiştir. Linz çalışmasında başkanlık sisteminin yasamaya karşı yürütmeyi güçlendirirken ve ona istikrarlı kararlı bir duruş atfederken diğer yandan yürütmenin iktidarına karşı şüphe içinde yaklaştığını iddia etmiştir. Bu iddialar ışığında Linz iktidarın keyfi potansiyelinin seçim dönemi ile sınırlandırılması ve başkanın tek dönem için aday olması gerektiği fikrini ileri sürer.¹⁹⁴ Linz'e göre parlamenter sistemin siyasi aktörleri kolayca değişikliğe uyum sağlayıp sistemi esnekleştirmekte, güven oyu ya da erken seçimler ile meşruluklarını test edebilmekte, başbakanlarını kolayca değiştirebilmekte ve böylece rejim krizi olmadan sorunları çözebilmektedir. Buna karşılık tahmin edilebilirliğin yüksek olduğu başkanlık sisteminde pek çok kör nokta bulunmakta, başkanlık koltuğu boşaldığında rejim krizi önlenememekte, başkan yardımcılarının statüsü belirsizliğini korumakta ve önemli

¹⁹³ Elgie, a.g.e., s. 109.

¹⁹⁴ Juan J. Linz, "Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri", **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ed. Larry Diamond- Marc F. Platter, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s. 146.

konularda tek başına karar alan başkanın hata yapma ihtimali yükselmektedir.¹⁹⁵ Linz'in açıklamalarına itiraz eden Horowitz'in "*Demokratik Sistemleri Karşılaştırmak*" isimli çalışmasında ağırlıklı olarak başkanlık sistemindeki seçim sistemine ve başkanlık sisteminin toplumu kutuplaştırmasına yönelik ileri sürülenleri eleştirmiştir. Linz'in görüşlerine karşıt olarak başkanlık sistemini savunan Horowitz Linz'in başkan kavramını karikatürleştirilmiş olarak nitelendirir, Latin Amerika'yı temel alarak ileri sürdüğü iddiaların genelleme olamayacağını ve bölgesel çıkarımlar olduğunu belirtir, başkanlık sisteminin toplumu kutuplaştırdığı iddiasına bölünmüş toplumları birleştiren bir sistem olduğunu ileri sürerek itiraz eder ve başkanın seçilme sisteminin zorunlulukmuş gibi gösterilmesini temelsiz olarak nitelendirir.¹⁹⁶ Başkanın yardımcısının seçimi gerçekten de başkanlık sistemindeki önemli ama üzerinde nedense çok durulmayan konulardan biridir. Eğer Başkanın yardımcısı farklı partidense önceki başkanı destekleyenler başkan yardımcısının göreve gelmesini desteklemeyebilir ve ona demokratik meşruluktan yoksun olduğu suçlaması yöneltilebilir.¹⁹⁷ Başkan kendi iktidarını sağlamlaştırmak için kabiliyetsiz bir yardımcı da seçebilmektedir, bu durumda başkanlık makamı çeşitli sebeplerden ötürü boşaldığında ülkenin liderlik vasfından uzak bir başkanla idare edilmesi gerekebilir.¹⁹⁸ Başkan yardımcısı Başkanla aynı partiden olduğunda bile iktidarı ele geçirmek için anayasaya aykırı faaliyetlerde bulunabilir ya da başkanın iktidarını sarsacak iş birlikleri kurabilir. Bununla beraber başkanlık makamının boşalması ve yerine başkan yardımcısının geçmesi halinde halk tarafından seçilmeyen bir başkan görevde kalacaktır. En güçlü iddiası yürütmenin meşruluğunun halka dayanması olan başkanlık sistemi kendi içinde çelişecek durumlara yol açabileceği açıktır.

Linz'in sıfır toplamı oyun kavramı başkanlık sisteminde kazananın her şeyi aldığı ve kaybedenin her şeyi kaybettiğini ifade etmek için kullanılmıştır. Linz parlamenter sistemlerde iktidar partisinin hükümeti kurarken en küçük partinin çıkarlarının bile korunabileceğini buna karşılık başkanlık sisteminde kaybeden

¹⁹⁵ A.e.

¹⁹⁶ Donald L. Horowitz, "Demokratik Sistemleri Karşılaştırmak", **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ed. Larry Diamond- Marc F. Platter, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s. 162.

¹⁹⁷ Linz, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁹⁸ A.e.

partinin bir sonraki seçim dönemine kadar siyasi karar alma sürecine dahil olmayacağını vurgular.¹⁹⁹ Horowitz, Linz'in seçim sistemine ilişkin ileri sürdüğü önermeye cevaben “*kazananın her şeyi alması seçim sisteminin bir fonksiyonudur bunun demokratik kurumlarla alakası bulunmamaktadır*”.²⁰⁰ Kaybeden muhalif kanadın yürütmede yer alması imkansızlaşırken yasamada yer alacak olması muhalefet etmesini büyük oranda etkileyecektir. Bir sonraki seçim sürecine kadar geçen sürede muhalefet halkın üzerindeki etkisini bile yitirebilmektedir. Parlamenter sistemde koalisyon kurmak isteyen iktidar partisi meclisteki diğer partilere bakanlıklar vererek siyasal etkinliklerini sürdürmesini sağlayabilmektedir. Horowitz'in eleştirisine göre başkanlık sistemlerinde de parlamenter sistemdeki gibi koalisyon örneklerine rastlanmaktadır ve hükümet ile muhalefet yasama sürecinde sık sık iş birliği yapmaktadır.²⁰¹ Nijerya İkinci Cumhuriyet örneğini vererek iddiasını sağlamlaştıran Horowitz ABD'de kongrenin hükümetle yaptığı iş birlikleri yüzünden eleştirildiğini de ileri sürer. Linz'e göre başkan göreve geldiği seçimdeki oy oranlarından bağımsız olarak kendini halkın sesi olarak görmeye meyillidir ve kendisine yöneltilen eleştirilere ya da kendisine muhalefet edenlere karşı daha az tolerasyona sahiptir.²⁰² İktidarını kişiselleştirmeye daha yatkın olan başkan yöneltilen eleştirileri de kendi şahsına karşı bir hedef olarak nitelendirebilir ancak buna karşılık başbakan bir grubun parçası olarak eleştirileri kişisel olarak değil partisine yöneltildiğini düşünebilir. Parlamenter sistemler benzeşen bir çoğunluğa sahip değillerse “ortaklıkçı demokrasi” öğelerini barındırmaları zorunluluğu ortaya çıkar.²⁰³ İktidar partisinin büyük çoğunluklarla meclisi ele geçirebildiği durumlar sıklıkla ortaya çıkmamakta bu da sandalye sayısı fazla olsa da iktidar partisini müttefik arayışına itmektir. İlerleyen bölümlerde yer alan İsrail örneğinde de görülebileceği gibi en küçük partiler bile koalisyonların kurulması için çok önemli roller üstlenebilmektedir. Linz başkanlık sisteminin toplumu kutuplaştırdığını ileri sürerken hem başkanın görev süresini hem de sıfır toplamı sonucu birbirleriyle ilişkilendirir. Başkanın görev süresi boyunca kazanan ve kaybeden net bir şekilde belirlenmekte, muhalefet beş yıl boyunca

¹⁹⁹ A.e., s. 146.

²⁰⁰ Horowitz, a.g.e., s. 162.

²⁰¹ A.e.

²⁰² Linz, a.g.e., s. 148.

²⁰³ A.e.

yürütmenin sahip olduğu güce ulaşmadan beklemek zorunda kalmakta ve başkanlık seçimlerinin artan önemi ile gerilim yükselmektedir.²⁰⁴ Görev süresi sabit olan başkan görevde olduğu sürece seçimin kaybedeni kenara çekilip beklemek ve onaylamadığı politikaların hayata geçirilmesini izlemek zorundadır. Bu portre yedek kulübesinde bekleyen ve sahada oynayan takım oyuncularını eleştiren bir futbolcu görüntüsü çizmektedir. Benzer şekilde yedek kulübesinde bekleyen futbolcu gibi muhalefet üyeleri sabırsızca başkanın görev süresinin bitmesini beklerken siyasal ya da toplumsal gerilimi arttırabilme potansiyeline sahiptir. Horowitz başkanlık sisteminde yasama ve yürütmenin farklı partilerin kontrolünde olduğunda çıkan çatışmanın aslında denge ve denetim için gerekli olduğunu ve Linz'in hem güçler arası dengeden şikâyet edip hem de sıfır toplamı oyunundan şikâyet etmesinin çelişkili bir ifade olduğunu ileri sürmektedir.²⁰⁵ İlk bakışta oldukça haklı bir önerme olduğu düşünülse de parlamenter sistemde yasama ve yürütme arasındaki dengeyi sağlayan başkaca bir sürü kurum ve araç bulunmaktadır. Parlamenter sistemde yasama ve yürütmenin aynı partinin hakimiyetinde olduğu zamanlarda bile tarafsız bir Cumhurbaşkanı ya da İngiltere'deki taht gibi aracı kurumlar sistemin denge unsurunu korumak için çaba harcayacaklardır. Linz, Horowitz'in eleştirisine başkanın disiplinli bir partinin lideri olarak göreve gelmesiyle anayasal denge ve denetimi baypas ederek frenlenemez bir güce ulaşabileceği iddiası ile karşılık vermiştir.²⁰⁶ Örnekteki başkan bu girişimi başbakana kıyasla zorlanmadan başarabilir sonucunda ise başkanlık sisteminin avantajlı tüm özellikleri ortadan kalkmış olur. Yasama ve yürütmeye hâkim olan başkan eylemlerini kısıtlayacak bir güvensizlik oyu ile karşı karşıya olmadığı için daha korkusuzca kanun dışı yolda ilerleyebilir. Linz, Horowitz'in eleştirisine ABD'den örnek vererek iddialarının temelsiz olduğunu göstermek istemiştir. ABD siyasi tarihinde başkanın partisinin her iki mecliste de çoğunlukta olduğu dönemlerin sık yaşandığı ve bunun bir çatışmaya dönüşüp demokrasinin geri çevrilmesine yol açmadığını ileri sürmüştür.²⁰⁷ Bunun açıklamasının ABD'nin anayasal düzeni olduğu ileri sürülecekse de dünyanın hemen her yerindeki yazılı anayasalarda çok derin

²⁰⁴ A.e.

²⁰⁵ Horowitz, **a.g.e.**, s. 162.

²⁰⁶ Juan J. Linz, "Parlamenter Sistemin Erdemleri", **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ed. by. Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s. 181.

²⁰⁷ A.e.

uçurumlar olmadığı ve anayasalın temel kuralların genel geçer olduğunu belirtmek gerekir. Linz, Lipset'in ekonomik, toplumsal, tarihsel ve kültürel etmenlerin siyasal sistem tercihleri kadar ülkelerin yönetiminde etkili olduğu yaklaşımını desteklemektedir.²⁰⁸ Ancak ölçülebilir olmayan bu değerlere (demokrasi kalitesi ya da demokrasi memnuniyeti gibi ölçümler yapılıyor olsa da) karşılık demokrasiyi, bazı ülkelerde başarılı bir şekilde işleyen siyasal sistemlerin kuralları ve kurumları üzerinden değerlendirmek daha gözlemlenebilir sonuçlar sunmaktadır. Örneğin; gözlem sonucu ulaşılan bilgiler ışığında disiplinli partilere sahip liderlerin meclisteki büyük çoğunluğu kazandıktan sonra anayasal değişiklik talepleriyle sistemi başkanlık ya da yarı başkanlık sistemi lehine çevirme girişiminde bulunduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Bu gibi çıkarımları yapmak için toplumun kültürel ya da tarihi yapısını incelemek yerine sistemin kurumlarının ve kurallarının incelenmesi daha doğrudan sonuçlar sunabilmektedir.

Linz, olumsuzluklarına rağmen başkanlık sisteminde yürütmenin başının halk tarafından seçilmesi gibi avantajlara sahip olduğunu yadsımaz ona göre başkanlık sistemi bu avantajlarla parlamenter sistemde perde arkasından yapılan pazarlıklardan daha erdemli ve daha demokratik görünümündedir.²⁰⁹ Tek turlu seçimlerde, “halkın tercihi” iddiası çok güçlü olmasa da ikinci tur seçimlerinde halkın seçimi daha basmaktadır. Bu sebeple Linz başkanlık seçimlerinin iki turlu yapılmasını salık verir. Ancak iki turlu seçimlerin toplumsal kutuplaşmaya da yol açabileceğinin altını çizer. Horowitz, başkanlık sisteminde başkanın seçiminin çoğunluk usulüne göre seçilmesinin zorunluğu olmadığını ve başkanın seçim desteğini en geniş kitleye hitap ederek almasının yolunu arayacağı ileri sürerek eleştirir.²¹⁰ Linz'in önermesine bütün rengini verenin seçim sistemi varsayımı olduğunu ileri süren Horowitz'in fikrine katılmak oldukça zordur. Çünkü Linz seçim sisteminden sadece tek bir paragrafta bahsederken başkanlık sisteminin asıl sorunun kanunsuz bir başkanı görevden almanın zorluğu olduğunu ileri sürmektedir. Başkanlık sistemi eleştirisinde daha önce gözden

²⁰⁸ A.e. Linz sadece bu konuda değil aynı zamanda *sağlam bir çoğunluğa sahip bir başbakanın başkandan daha fazla iktidar sahibi olacağı* konusunda Lipset ile aynı fikirde olduğunu belirtir. A.e., s. 182.

²⁰⁹ Linz, a.g.e., “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, s. 148.

²¹⁰ Horowitz, a.g.e., s. 162.

kaçan pek çok tehlikeye değinen Linz'in ileri sürdüğü varsayımların çoğu sadece Latin Avrupa ülkelerinde değil Orta Asya ve Balkan ülkelerinde de görülmektedir. Merkez eğilimli toplumlarda sağ ve sol uçta yer alan partilerin uzlaşısı içerisinde farklılaşabildiği siyasal ortamlarda kutuplaşma bir tehlike olarak ortaya çıkmasa da önceden önemli halk desteğine sahip disiplinli aşırı partilerin olduğu toplumlarda tek turlu başkanlık seçimlerinin kutuplaşmaya sebep olacağı ileri sürülür.²¹¹ İki turlu seçimlerde ise hem halk ilk turda öne çıkan partilerin iktidar oyunundaki kozlarını görebilir hem de adaylar ikinci tur için temsil edecekleri topluluğun çıkarlarını korumak adına adaylarla pazarlıklar yapabilir. Bu yaklaşım başkanlık seçimlerinde ortaya çıkabilecek kutuplaşmanın, seçim sistemi değişikliğiyle azaltılabileceğini ileri sürer.

Linz başkanlık sisteminin sabit görev süresini ciddi bir sorun olarak ele almaktadır. Ona göre seçim vaatlerini gerçekleştirmek için belirli bir süre ile kısıtlanmış olan başkan eğer kişisel hırslarına kapılırsa politikalarını hayata geçirmek için anayasal değişiklikler de dahil olmak üzere sistemin temel unsurlarını tehlikeli bir şekilde değiştirmeye yönelebilir.²¹² Bu önermenin doğruluğu ülkemizde görülebildiği gibi bu çalışmada incelenen ülke örneklerinde de gözlemlenebilmektedir. Gündemini hayata geçirmek için ivedilikle aldığı kararlar iyi planlanmamış politikalara sebep olabileceği gibi büyük kamusal harcamalara, politikalarını eleştiren muhaliflerine hiddetle karşılık vermeye ve politikalarına destek sağlamak adına halkın kutuplaşmasına sebep olacak söylemlere yol açabilir.²¹³ Kaybedenin her şeyi kaybedeceği yarışta olan başkan seçilmiş olsa bile bir sonraki seçimin baskısı altında hisseder çünkü yürüttüğü politikalardan partisi değil bizzat kendisi sorumludur bu da seçimlerdeki adaylığını hem partisinin hem de halkın nazarında tehlikeye atmaktadır. Linz biriken siyasi sermayeden de bahsetmektedir. Bu yaklaşıma göre görev süresi dolan başkanın bıraktığı siyasal sermayeyi devam ettirecek halefini bulmak için perde arkasında pazarlıkların dönebilecek olması, her dönem için liyakat sahibi bir aday bulabilmenin zorluğu ve aynı ideolojiyi paylaşırsa dahi selefinden daha iyi olduğunu

²¹¹ Linz, **a.g.e.**, “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, s. 149.

²¹² **A.e.**, s. 157.

²¹³ **A.e.**, s. 157.

kanıtlamak isteyen göreve yeni gelen başkanın önceki başkanın politikalarını sürdürmedeki isteksizliği başkanlık sisteminin tehlikeleri arasındadır.²¹⁴ Yasama ile aynı partiden dahi olsa başkan makamını kişiselleştirilmeye yatkındır. Gücü elde eden kişi elbette kendi imzasını bırakmak isteyecektir kaldı ki başkanlık sistemi parti disiplinini gerekli kılmaz bu da adayların partilerindense kendi iktidarlarını öne çıkarmak istemelerine sebep olabilir. Elbette meclis desteğini bekleyen bir başkan bunu bariz bir şekilde uygulayamayacak ve partisiyle tamamen ters düşmeyecektir. Ancak bunun örnekleri görülmemiş de değildir. Brezilya örneğinde görülebileceği gibi Başkan Lula da Silva kendi partisi olan işçi partisine kabinesinde az sayıda yer verip muhalefete daha fazla yer verdiği için partisinin desteğini kaybetmiştir.²¹⁵ Parlamenter sistemde ise başbakanlık makamı kişiselleştirilmekten uzak, oydaşmacı bir grubun lideri olması gerektiği için uzlaşmaya ya da yerini partisinden başka bir üyeye bırakmaya daha kolay razı olabilir. Türkiye’de 2002-2003 yıllarında görülebileceği üzere Abdullah Gül başbakanlık görevini Recep Tayyip Erdoğan’a bırakması oldukça olağan karşılanmış parti içi bir çekişmeye ya da rejim sıkıntısına sebep olmamıştır. Seçim kampanyası dönemlerinde saflaşmalar parlamenter sistemde parti içinde kendi aralarında bir mesele olarak perde arkasında çözülürken ya da meclisteki gruplaşmalar daha sessiz gerçekleşirken başkanlık sisteminde taraflar kamuoyunun önünde hesaplaşmaktadır.²¹⁶ Parlamenter sistemde koalisyonlar beklenen ve olması gereken olarak görülürken başkanlık sistemlerinde koalisyonlar ya da ittifaklar kamuoyu önünde yargılanmaktadır. Buna örnek vermek gerekirse Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde MHP ile AK Parti’nin çatı adayı olarak Recep Tayyip Erdoğan’ı seçmesi MHP’nin seçmen tabanında tepkilere yol açmış ve AK Parti’nin oy oranlarının sonraki seçimlerde düşmesine sebep olmuştur.²¹⁷ Halbuki parlamenter sistemde kuracakları bir koalisyon sağ iki partinin birlikte hareket etmesi olarak olağan bir gelişme olarak kabul edilebilir niteliktedir. Nitekim Türk siyasi tarihinde benzer koalisyonlar sıklıkla

²¹⁴ A.e., s. 158.

²¹⁵ Ahmet Ekinci, Serkan Nebi Yıldırım, “Brezilya’nın Başkanlık Sistemi Uygulaması”, **Dört Kıtada Başkanlık**, Ed. İlyas Doğan- Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017. s. 157.

²¹⁶ Linz, a.g.e., “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, s. 158.

²¹⁷ BBC News, “**Yerel Seçim 2019 - İttifak Bu Kez AKP'ye Kaybettirdi, CHP'ye Kazandı: Ankara 25 Yıl Sonra El Değiştirdi**”, 1 Nisan 2019, (Çevirimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47769228>, 19 Temmuz 2022.

gerçekleşmiştir. Bu örnekler Linz'in başkanlık sistemindeki başkanlık seçimlerinin daha dramatik ve daha bölücü olduğu iddiasını doğrular niteliktedir.

Linz'e göre başkanın taraftarları başkanın sahip olduğu gücü abartmaya eğilimlidir ve başkanı destekleyenler başkanın muhaliflerine karşı daha sert tepkiler göstermektedir.²¹⁸ Başkanın oluşturduğu kabine başkanın uydusu niteliğinde olup özgür ve özgün düşünceye sahip bakanları barındırması zor görünmektedir. Parlamenter sistemde ise bakanlar başbakanın yoldaşları gibidir elbette onların lideridir ancak hala bir takımın parçası olan başbakan iktidarını tamamen kişiselleştirecek bir temele sahip değildir. Horowitz kabinesinin başkanla olan uyumluluğunu yürütmenin yasamadan ayrılmasına bağlar ve bunun gerekliliğini dile getirir.²¹⁹ Yürütmenin tek başlı olması ve tek vücut gibi hareket etmesi yürütmenin yasamadan bağımsız olması adına gerekli gibi görünmekte böylece Horowitz'in bu yaklaşımı sistemin işleyişine uygun olduğu ileri sürülebilmektedir. Yürütmenin hareket kabiliyeti için de benzer yöne bakan insan grubunun daha elverişli olduğu açıktır. Ancak bu zorunluluk parlamenter sistemin sunduğu çeşitliliğin karşısında bir tercih sebebi olarak güçlü bir temel sağlamaz. Horowitz, Thatcher'ın kendi kabinesini istediği gibi seçebildiğini ve parlamenter sistemde de başbakanın başkana benzer tutum içinde olabileceği örneğini vermiştir.²²⁰ Linz buna karşılık Thatcher'ın güçlü bir başbakan olarak istisnai durumunun olduğunu ve çoğunluğun desteğine rağmen kanun dışı eylemlerde bulunduğu takdirde destekçisi olan muhafazakâr çoğunluk tarafından görevinden rahatça alınabileceğini ileri sürer.²²¹ Ancak bunu tekil bir örnek olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Başkanın kabinesinin uyumluluğuna karşın aralarında aykırı bir ses yükselmesi durumunda bakanlar tüm siyasal güçlerini kaybetmekteyken parlamenter sistemde bakanlığını kaybeden bir siyasi aktör tekrar meclisteki koltuğuna geri dönebilmektedir. İsrail örneğinde de görülebileceği gibi 1999 Ehud Barak'ın kurduğu koalisyonda önemli bakanlıkları olan Birleşik Tevrat Yahudiliği partisi üyeleri Barak'la yaşadıkları fikir ayrılıklarından sonra bakanlık görevlerinden istifa ederek meclisteki sandalyelerine geri dönmüşlerdir. Bakanlıklar

²¹⁸ Linz, **a.g.e.**, "Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri", s. 153-154.

²¹⁹ Horowitz, **a.g.e.**, s. 162.

²²⁰ **A.e.**, s. 167.

²²¹ Linz, **a.g.e.**, "Parlamenter Sistemin Erdemleri", s. 177.

parlamenter sistemde vazgeçilemez değişkenler değildir ve özgürlüklerine ya da ideolojilerine karşılık takas edilebilecek bir konum olarak algılanmazlar. Başbakanın çalışma arkadaşları olarak gördüğü Bakanlar, başbakanlarını parti grup toplantılarında sorgulayabilir ya da meclisteki günlük işleri sırasında başbakandan eylemlerinin sebebini açıklamasını isteyebilirler. Buna karşılık Başkanın kabinesi başkanın tebaası olarak hareket ederken başkanı eylemlerinden ötürü sorguya çekemezler. Başkan kendi kabinesini yasamaya karşı savunabilirken parlamenter sistemin kabinesi yasama denetimine tamamen açıktır.²²² Başkanın kabinesinin yasama denetimine kapalı olmasının sebebi yine güçler ayrılığı ilkesine dayanmaktadır ve sistemin getirilerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Başkanlık sisteminin doğası gereği ortaya çıkan başkanın plebisiter konumu karşılaştığı engelleri doğrudan halka yöneltilmiş tehditler olarak göstermesine imkân sağlamaktadır ve bu durum popülizmi beslemektedir.²²³ Horowitz başkanlık sisteminin aşırılıkları dışarda bırakarak toplumu ılımlı olmaya yönelttiğini ve parçalanmış toplumu tek bir liderin bayrağı altında toplayabileceğini ileri sürmektedir.²²⁴ Ancak dikkat edilmesi gereken husus her başkanın yüksek çoğunluk oylarıyla göreve gelmediğidir. %55 oy oranı ile göreve gelen bir başkan ülkenin sadece yarısını temsil ettiği halde ülkenin tamamının lideri olduğu iddiasını sürdürmektedir. Bu durum merkezi partilere yönelmiş ve azınlıkların çeşitli olmadığı durumlarda çok büyük engel teşkil etmese de toplumsal olarak birden fazla kampın bulunduğu ülkelerde sorun teşkil edebilecek niteliktedir. Başkanlık seçimlerinde başkanın rakipleriyle uzlaşma jestleri oldukça riskli alanlar olarak görülmektedir çünkü uzlaşma niyeti başkanın aşırılıkçı destekçilerini uzaklaştırabilir ve muhalefetin uzlaşmayı reddetmesi kamuoyuna yansıtacağı için hem başkanın iktidarını gölgeleyebilir hem de toplumsal kutuplaşmayı körükleyebilir.²²⁵ Başkan büyük merkezi bir partinin lideriyse ve muhalefet ile arasında büyük uçurumlar yoksa bu riski almaya yatkın olabilir ya da meclisin desteğini almaya niyetli bir başkan yine uzlaşma kurma yoluna gidebilir. Ancak her iki durumda da karar muhalefeti de önemli ölçüde etkileyeceği

²²² Linz, **a.g.e.**, “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, s. 153-154.

²²³ **A.e.**, s. 151-153.

²²⁴ Horowitz, **a.g.e.**, s. 162.

²²⁵ Linz, **a.g.e.**, “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, s. 151-153.

için muhalefetin kararı daha önemli görünmektedir. Muhalefet bir sonraki seçimlerde başarı kazanma ihtimalini yüksek buluyorsa başkanla bir ortaklığa girmekten kaçınacaktır. Linz başkanlık konumunun çift uçlu olduğunu ileri sürerek başkanın bir yandan partisinin programını gerçekleştirmeye çalışan bir önder diğer yandan yürütmenin başı olarak halkını temsil eden bir lider olduğunu belirtir.²²⁶ Bu sebeple başkan her daim partisinin üzerinde olmalıdır, başkan partisini temsil etmez aksine partisi başkanın temsilcisi görünümündedir. Bunlara ek olarak parlamenter sistemde başbakan nasıl ki yasamanın içinde yaşamaya karşı savaşıyorsa başkan yaşamaya karşı tek başına mücadele etmektedir.

Linz başkanlık sisteminin istikrar sorununu ele alırken halkın desteğini kaybetmiş bir başkanı görevden almak için uygulanan azil sürecinin (impeachment) belirsiz ve zaman alıcı olduğunu, buna karşılık parlamenter sistemde bir rejim sorunu yaratmadan basit çoğunluk elde edilerek güvensizlik oyu ile başbakanın kolayca görevden alınabileceğini belirtir.²²⁷ Sürekli değişen durumlara karşı esneklik gösteremeyen başkanlık sisteminde makamından vazgeçmek için gönülsüz olan bir başkan hukuk dışı eylemlerine rağmen inatla görevde kalabilmektedir. Üstelik başkanın destekçileri kanun dışı eylemleri sebebiyle halkın ya da yasamanın ya da partisinin desteğini kaybeden başkanı mazlum pozisyonunda görüp onun kanun dışılığını göz ardı ederek başkanın etrafında toplanabilirler.²²⁸ Seçim kampanyası her ne kadar politikaları ya da ideolojileri üzerine kurulmuş olsa da başkanın halka sunduğu şey bizzat kendisi olması durumu buradaki dengeleri değiştirmektedir. Başarılı bir şekilde sunulmuş lider kanun dışı eylemlerini bile halkın kabul edebileceği bir pakette sunabilir ve kanunsuzluk suçlamaları yöneltildiğinde bunu hileli bir manevraymış gibi gösterebilir. Bu yaklaşım ile incelendiğinde azil süreci dışında başkanı görevden alabilecek başka bir mekanizma olması gerektiği kabul edilebilir niteliktedir. Horowitz görev süresi sabitliğinin başkanlık sistemlerine özgü olmadığını sağlam bir çoğunluk elde eden partinin uzun süreler görevde kalabileceğini ileri sürmektedir.²²⁹ Horowitz'in bu iddiası oldukça yerinde ve geçerlidir. Türkiye'de

²²⁶ A.e.

²²⁷ A.e., s. 155-156.

²²⁸ A.e.

²²⁹ Horowitz, a.g.e., s. 162.

2002’de meclis çoğunluğunu kazanarak göreve gelen AK Parti parlamenter sistemin yürürlükte olduğu on beş sene boyunca meclisteki hakimiyetini korumayı başaramamış ve siyasal sistemde önemli değişiklikler yapabilecek güce ulaşabilmiştir. Görev süresinin sabit olması parlamenter sistemlerde de görülebilmektedir. Linz’in sadece Latin Amerika ülkelerini örnek gösterdiğini ileri süren Horowitz çalışmasında sıklıkla önermelerini Nijerya örneğine dayandırmaktadır. Kendisinin de örnek seçimleri sınırlı olan Horowitz, Linz’in açıklamalarının çalışma alanları ile sınırlı kaldığı eleştirisinde haksız görünmektedir. Linz, Horowitz’in ülke kümesi iddiasına karşılık çalışmasının Filipinler, Güney Kore gibi ülkeleri de kapsadığını belirterek Afrika ülkelerindeki parlamenter sistemlerin otoriter sistemler sonrasında yapılan tercihler olduğuna dikkat çekmiştir.²³⁰ Gerçekten de parlamenter sistem uygulamaları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Linz’e göre “*parlamenter sistemde hükümet krizi olabilecek nitelikteki bir gelişme başkanlık sisteminde bir rejim krizine dönüşmektedir.*”²³¹ Horowitz, kazanın her şeyi alması durumunun parlamenter sistem için de geçerli olduğunu ileri sürerek Linz’le aynı fikirde olmadığını belirtir ve hem başkanlık hem de parlamenter sistem arasında tercih yapmanın mantıksızlığını ikisinin de yenilmiş olduğunu iddia ederek fikrini savunur.²³² Horowitz, Linz’in tezinin başkanlık sistemine yönelik bir itiraz değil çoğunlukçu seçim sistemine yönelik bir itiraz olduğunu iddia etse de²³³ Linz iddialarına sahip çıkmakta ve çalışmasının karşılaştırmalı bir çözümleme olduğunu ileri sürerek özel siyasi sistemlerle ilgilenmediğini özellikle belirtmektedir.²³⁴ Horowitz’in çalışmasında pek çok önemli iddia bulunsa da kapsamlı bir siyasal sistem karşılaştırmasını seçim sistemi sorunu olarak indirgemek oldukça kolaycı bir yaklaşım olarak görülmektedir. Sonuç olarak hem Horowitz hem de Linz karşılaştırmalı siyasal sistemler alanına önemli katkılarda bulunmuş ve yeni fikirleriyle sonraki siyaset bilimcileri etkilemişlerdir.

²³⁰ Linz, **a.g.e.**, “Parlamenter Sistemin Erdemleri”, s. 177.

²³¹ Linz, **a.g.e.**, “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, s. 155-156.

²³² Horowitz, **a.g.e.**, s. 167.

²³³ A.e.

²³⁴ Linz, **a.g.e.**, “Parlamenter Sistemin Erdemleri”, s. 177.

1.3.3. Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sisteminin Kısa Tarihi

Amerika’da doğan başkanlık sistemi ve İngiltere’de zaman içinde gelişen parlamenter sistem pek çok ülke tarafından benimsenmiştir. Ancak bu sistemler her ülkenin kendi ihtiyaçları doğrultusunda kuralların, araçların ve kurumların yeniden şekillendirilmesiyle uygulanmıştır. Yarı-başkanlık sistemi ise Fransa’da ortaya çıkmıştır. Parlamenter sistem ile yönetilen III. Cumhuriyetin başarısız olması ve IV. Cumhuriyette otoriter bir yönetime dönüşmesi sonucunda ülkenin ihtiyaçlarına uygun olacak şekilde parlamenter sistemin şekillenmesiyle yarı-başkanlık sistemi ortaya çıkmıştır. Yarı-başkanlık sisteminin tarihçesi örnek ülkeler bölümünde detaylı olarak tartışılmıştır. Bununla beraber başkanlık ve parlamenter sistemlerin kısa tarihçesine yer vermek sistemlerin kurumlarının ortaya çıkışını aydınlatacaktır. Amerika’nın yönetim sistemini ilk kez başkanlık sistemi olarak tanımlayan Walter Bagehot’dır. Bagehot kendi ülkesini kabine hükümeti olarak tanımlarken, Woodrow Wilson Amerika’nın yönetim sistemini kongre hükümeti tanımlamıştır.²³⁵ Wilson’ın tanımı 1800’ler için geçerli olsa da sonrasında rejimin şekillenip zamanla başkanlık konumunu öne çıkmasıyla sistem başkanlık sistemi olarak anılmaya başlanmıştır.

İngiltere’nin siyasi sistemi içinde tarihi bir geçmiş barınmaktadır. 1215 yılında kralların iktidarını sınırlayan Magna Carta ile günümüze kadar geçen zamanda parlamenter sistemin araçları ve kurumları ihtiyaçlar doğrultusunda tek tek belirlenmiştir. Parlamenter sistem tepeden inme bir sistem olmak yerine zaman içerisinde İngiltere’nin tüm kurumlarına ve insanların hayata bakış açlarına sirayet eden bir siyasal düzen haline gelmiştir. Başta Feodal ayrıcalıkları gözetmek adına ortaya çıkan bir anlaşma halkın haklarını gözetmek adına yapılmasa da kralların yetkilerinin sorgulanıp sınırlandırılmasına sebep olduğu için plebisit bir sistemin başlangıcı sayılmıştır. Tebaaya özgürlükler ya da krala görevler getirmeyen bu anlaşma sadece baronların vergileri üzerindeki yükü azaltmak için düzenlenmiş olsa da günümüzde insan hakları bildirgesinin temeli sayılmaktadır. O dönemde Kralın gücünün kısıtlanabilmesi ihtimal dahilinde bile değilken kısmen de olsa bazı haklara

²³⁵ Sabahattin Nal, “Parlamenter, Başkanlık ve Yarıbaşkanlık Sistemleri”, **Dört Kıtada Başkanlık**, Ed. İlyas Doğan- Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017, s. 77.

sahip olunması önemli bir adımdır. Mutlak gücün sınırlandırılması gerektiğinin fark edilmesi ve bunun için inisiyatif kullanmaya cesaret edilmesi açısından önemlidir. İki meclisli uygulamaların temeli de yine 12. yüzyıla dayanmaktadır.²³⁶ Ülke yönetiminde krala destek olan feodal beylerin ve din adamların bulunduğu Büyük Kraliyet konseyi ve Kral Konseyi günümüzdeki İngiliz iki meclisli sisteminin temelini oluşturmuştur. Günümüzde bu konseyler Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası olarak değişmiştir. Nasıl ki tarihte Kral konseyi ülkenin iç meseleleri ile ilgili her kararı almakta yetkiliyse Avam Kamarası da aynı şekilde içinden çıkan hükümetle ülkenin tüm kararlarını almaya ve siyasi gündemi oluşturmaya muktedirdir.²³⁷ Aslında Lordlar kamarası tarihte siyasi karar alma sürecinde daha etkili olmuştur ancak kralın gücünü kısıtlamakta yetersiz kalmaları ve vergilerin artmasına engel olamamaları sebebiyle güçlerini kaybetmişlerdir. 1600’lerde yürütmenin kralda, yasamanın Lordlar Kamarasında ve yargılamaların hakimlerde olduğu düşünülürse günümüz yönetim sistemine yakın bir sistem oluşturulduğu ileri sürülebilmektedir. Azil kararı geleneği o dönemlerde krala karşı değil konseye karşı yöneltilen bir suçlamadır.²³⁸ Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası günümüzdeki kadar etkili olmasalar da kral tarafından dikkate alınması gereken din adamları ve soylulardan oluştuğu için kralın kararlarını etkileyebilmektedir. Elbette ki son söz her zaman krala ait olmuştur. 18. Yüzyılda I. George tahta çıktığında İngilizce bilmemesinden ötürü Lordlar Kamarasının toplantılarına katılmaması kralın yokluğunda işleyen bir yasamanın ortaya çıkmasına

²³⁶ Kemal Gözler, İngiltere’de Parlâmento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? **Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme**, (Çevirimiçi) <https://www.anayasa.gen.tr/mali-hukuk.pdf>, s.369, 19. 07. 2022. “Parlâmentonun toplantıya çağrılmasında amaç, vergi almayı sağlamak olduğu için, ruhban sınıfı Parlâmentoya katılmak yerine kendilerine isabet eden vergiyi tespit ve tayin edip Krala ödemeyi kararlaştırdılar ve bu nedenle 1300’lerin başlarından itibaren Parlâmento toplantılarına katılmamaya başladılar. Geriye kalan baronlar ve kontlar ise kendileri gibi asalet unvanlarına sahip olmayan şehir ve kasaba temsilcileriyle aynı salonda oturmak istemediler ve ayrı bir salonda toplanmaya başladılar. Böylece Parlamento, “üst meclis (upper chamber)” ve “alt meclis (lower chamber) olarak ikiye ayrıldı. Bunlardan birincisi “Lordlar Kamarası (House of Lords)”, ikincisi ise “Avam Kamarası (House of Commons)” haline geldi. “Lordlar Kamarası” ismi ilk defa 1544’te kullanıldı. Böylece başlangıçta tek meclisli İngiliz Parlâmentosu iki-meclisli bir parlâmento haline gelmiştir”. Bkz.: A.e.

²³⁷ Göze, **a.g.e.**, s. 460-465.

²³⁸ Duverger, **a.g.e.**, s. 70-75.

yol açmıştır.²³⁹ Kralın toplantılara katılmaması zamanla gelenekselleşerek kralın sembolik bir otorite haline gelmesine sebep olmuştur.

Amerika’da başkanlık sisteminin oluşması süreç içinde ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak üzere şekillenmemiş aksine üzerine konuşularak ve kolektif karar alma sürecinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Yeni toprakların keşfedilmesi ve ekonomik sebeplerle 17. Yüzyılda Avrupalılar Amerika’ya göç etmişler ve bu topraklarda koloniler kurmuşlardır. Göç edenlerin çoğunun İngiliz olmasından ötürü de koloniler İngiliz Kraliyetine bağlı bir yönetimle yürütülmektedir. Yine ekonomik sebeplerden ötürü bağımsızlıklarını talep eden koloniler İngiliz Kraliyetine baş kaldırarak bağımsızlık savaşı vermişlerdir. Tarihi gelişmelere bakılırsa İngiliz vatandaşlarına kıyasla Kraliyete ağır vergiler ödeyen ancak İngiliz vatandaşlarının yararlandığı haklardan yararlanamayan kolonilerin bu mücadelesi haklı sebeplere dayanmaktadır. Kolonilerin bağımsızlık mücadelesi tek bir savaşla kazanılmamış Yedi Yıl Savaşları, Boston Çay Partisi adıyla anılan birden fazla girişimle başarıya ulaşmıştır.²⁴⁰ 1774’te İngiliz vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olmak isteyen koloniler her koloniden bir temsilci seçerek bu taleplerini krala bildirmişlerdir. Bu girişim kolonilerin birlikte hareket etmesine imkan vermiş ve ortak bir karar alarak 1775’te İngiltere’ye resmen savaş ilanında bulunmuşlardır.²⁴¹ 1776’da sonradan Kurucu Babalar olarak anılacak olan Thomas Jefferson, Benjamin Franklin, John Adams, Roger Sherman ve Robert Livingston bağımsızlık bildirgesini hazırlayarak hem günümüz Amerika Birleşik Devletlerinin hem de insan hakları bildirgesinin temeli atmışlardır.²⁴² Bildirgenin ilk bölümü insan haklarının temel hususlarını; ikinci bölümü her bir koloninin bağımsız bir devlete ve toprağa sahip olabileceğini ilan etmiştir. Amerika bağımsızlık hareketinin temeli olan bildirge günümüze kadar değişmeden kalmıştır. Bağımsızlık hareketi ile ortaya çıkacak olan yeni devletlerin düzenlenmesi için ihtiyaç duyulan anayasa 1787’de hazırlanmıştır. Soylu ailelerden gelen kolonilerin temsilcilerinin bir kısmının federal bir yapıyı desteklerken bir kısmının desteklemiyor olması uzlaş

²³⁹ A.e., s. 72-75.

²⁴⁰ İhsan Burak Birecikli, “Amerika’nın Kuruluşu ve ABD-Avrupa İlişkileri (1776-1876)”, **History Studies**, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s. 86.

²⁴¹ Ali Öztekin, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2003, s. 337.

²⁴² Göze, a.g.e., s. 526.

sağlanmayı zorunlu kılmıştır. Her iki talebin de orta noktası bulunmuş bağımsız birçok koloni ile bir merkezi hükümet üzerinde karara varılarak günümüz eyalet sistemi ve başkanlık sisteminin temelleri atılmıştır.²⁴³ Sömürgeci İngiliz Anayasasına duyulan tepki tüm güçlere eşit şekilde güvensizlik duyulmasına sebep olmuştur.²⁴⁴ İngiliz anayasasına duyulan tepki ile güçler ayrılığı ilkesi temel unsur olarak sisteme yerleşmiştir. Güçlerin birbirine üstün gelemeyeceği yeni sistem için her detay düşünülmüştür denilemez. Kongre'nin yetkileri hazırlanırken detaylı bir düzenleme yapılmış olsa da yürütmeye ilişkin düzenlemeler kısa açıklamalarla geçirilmiştir.²⁴⁵ Kongrenin halkın gerçek sesi olması istenmişse de yürütmenin alanının detaylı belirlenmemiş olması yürütmenin zaman içinde güçlenmesine zemin hazırlamıştır. İngiltere'de Kral ve parlamentonun karışık ilişki örgüsü sebebiyle başkanın parlamentoyu dilediği gibi feshetmesinin önüne geçilmek istenmiş bu sebeple de Kongre'nin başkanın yetkilerine ve başkanın da kongrenin yetkilerine karışmaması için ikisi arasındaki tüm bağlar koparılmıştır. Güçlerin tek elde toplanmasını engellemek amacıyla her gücün diğer güçlerden gelebilecek atakları alt edebilmesi için çeşitli kurumsal araçlar tanınması gerektiğine karar verilmiştir.²⁴⁶ Yasamadan çok yürütmenin gücünü kısıtlamaya yönelik kurucular başkanın halk tarafından doğrudan seçilmesinin başkanın meşrutiyetini halktan aldığı iddiasını ileri sürerek o dönemde sınırlı olan gücünü arttırma yolunu arayacağını düşünmüş ve böylece seçici bir kurul tarafından başkanın dolaylı olarak seçilmesi sistemini geliştirmişlerdir.²⁴⁷ Her ülkede benzerine rastlanabileceği gibi kuruluş aşamasında amaçları doğrultusunda kurgulanan kurumlar zaman içerisinde ihtiyaçlardan ya da farklı sebeplerden ötürü değişmektedir. Başkanlık sisteminde de bir benzerine rastlanmış ve sistemde Kongre'nin öne çıkması hedeflenirken zaman içerisinde başkanlık konumu temel unsur haline gelmiştir. 1900'lerin başına kadar geçen sürede başkan Kongre'nin gerisinde kalmış olsa da Amerika'nın büyüyen ve dünyayı etkileyen bir aktör olması, savaş dönemleri ve ekonomiyi yönlendiriyor olması başkanlık konumunu ön plana

²⁴³ Esat Çam, **Çağdaş Devlet Sistemleri**, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s. 97.

²⁴⁴ Nal, **a.g.e.**, s. 72.

²⁴⁵ **A.e.**, s. 72.

²⁴⁶ Merve Ünal Açıkgöz, Hasan Tahsin Fendoğlu, Abdul Samet Güller, "Amerika Birleşik Devletlerinde Başkanlığın Düzenleyici İşlemleri", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Y. 33, S. 149, 2020, s.229.

²⁴⁷ Nal, **a.g.e.**, s. 76.

çıkarmıştır. Soğuk savaş döneminde başkanların daha fazla yetki talep etmesi ve başkanların güçlerinin artması ile başkanlık konumu Kongreyi gölgede bırakmıştır.²⁴⁸ George Bush ile iyice öne çıkan başkanlar sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin değil tüm dünya siyasetinde etkili olmaya başlamışlardır. Bir yandan başkanlık konumun tarihsel olarak güç kazanması söz konusu iken diğer yandan başkanların iktidarlarının mutlak bir güce dönüşmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yeniden seçilmesine bir sınırlama getirilmeyen başkanlık konumunu kazanan George Washington'un üçüncü kez seçilmeyi reddetmesi buna rağmen Franklin Delano Roosevelt'in dördüncü kez başkan seçilmesi 1951'de başkanın en fazla iki kez seçilme kuralının getirilmesine yol açmıştır.²⁴⁹ Her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanları güçlü liderler olarak görülseler de başkanlık sisteminin uygulandığı diğer ülkelerdeki başkanlara denk bir otoriteye sahip olamamışlardır.

1.3.4. Başkanlık Sistemi

Başkanlık sisteminin özellikleri arasında yürütmenin, yasamanın ve yargının keskin bir şekilde birbirinden ayrılması bulunmaktadır. Güçler ayrılığı ilkesine dayanan başkanlık sisteminde güçler varlıklarının devamı için birbirlerine bağlı değildir. Diğer özellikleri ise yürütmenin başı olan başkanın halk tarafından seçilmesi, seçilmiş başkanın geniş anayasal yetkilerinin olması, yasama ve yürütmenin görev sürelerinin sabit olması ve başkanın hükümete başkanlık etmesidir.²⁵⁰ Hem yasama hem yürütme ayrı seçimlerle doğrudan ya da dolaylı olarak halk tarafından seçilir böylece her ikisi de meşruluklarını halka dayandırabilir. Başkan meclisin güven oyundan muafır; başkan hem bir devlet başkanı gibi törensel statüye hem de yürütmenin başı olarak idarenin tam kontrolüne sahiptir.²⁵¹ Bu konumuyla başkan başbakanla kıyasla karizmatik bir statüye sahiptir. Seçimlerin ayrı yapılmasındaki amaç güçler ayrılığını sağlayabilmektir. Yürütmenin ve yasamanın sorumlu olduğu alanlar birbirinden ayrılır ancak kontrol ve denge mekanizması kurulduğundan

²⁴⁸ Açıkgöz, **a.g.e.**, s. 235.

²⁴⁹ Nal, **a.g.e.**, s.78.

²⁵⁰ Nihal İncioğlu, "Siyasal Rejimler: Başkanlık, Yarı-Başkanlık ve Seçilmiş Başbakanlık Seçenekleri Türkiye'ye Ne Sunabilir?", **Siyasal Rejim Tartışmaları**, Tesev Yayınları, İstanbul, 2000, s. 28.

²⁵¹ Linz, **a.g.e.**, "Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri", s. 144.

birbirlerini denetlemeleri için anayasal araçlara sahiptirler. Başkan meclisi feshetmez ya da meclis başkanı görevden alamaz ancak bazı koşullar altında bu uygulamalar mümkün olabilmektedir.²⁵² Başkanlık sisteminde birbirini feshedemeyen iki gücün uzlaşması beklenmektedir. Güçlü bir yürütmeye duyulan ihtiyaçtan ortaya çıkan başkanlık sisteminde başkan ve kabinesi bağımsız olarak hareket edebilmelidir bu sebeple başkan kabinesini kendi seçer ve bu seçiminde yasamanın onay ya da tavsiyesine ihtiyaç duymamaktadır. Başkanlık sistemi pek çok ülkede iki dönem ile sınırlıdır ancak tek dönemle sınırlandırıldığı uygulamalar da yok değildir. 1946 ve 1988 Brezilya Anayasasına göre başkan sadece bir dönem için seçilebilmektedir.²⁵³ Venezuela’da ise başkan sınırsız sayıda görev yapabilmektedir.²⁵⁴ Başkanlık sisteminde başkanlık makamının boşalması durumunda rejim krizi yaşanmaması adına başkan yardımcısı konumu da bulunmaktadır. Başkanın herhangi bir koşulda istifa etmesi, ya da azil kararı ile görevinden alınması ya da ölümü durumunda yerine başkan yardımcısı geçmektedir. Ancak başkan yardımcısı göreve gelene kadar oldukça pasif bir konumdadır. ABD’deki uygulamada başkan yardımcıları başkanın tavsiyesi ve her iki meclisin onayı ile göreve gelmektedir.²⁵⁵ Brezilya örneğinde ise başkan yardımcıları başkanla aynı oy pusulası içinde seçilmektedir.²⁵⁶ Her iki uygulamada da başkan yardımcısının başkanla aynı siyasi parti üyesi olmasına dikkat edilir. Aksi takdirde iktidar amacı olan bir başkan yardımcısı yürütmenin işleyişini engelleyebilir ya da kanun dışı olarak iktidar yolu arayabilir. Meksika örneğinde bir başkan yardımcısı bulunmamakta ve başkanlık makamı boşaldığında yeniden başkanlık seçimleri yapılmaktadır.²⁵⁷ Genellikle başkanlık seçimleri ve genel seçimler ayrı dönemlerde yapılır bu da mecliste hâkim olan partinin yürütmenin başı olan başkanın partisi ile aynı partiden olmamasını sağlamak içindir. Bu kesin bir sonuç değildir elbette ancak yasama ve yürütme farklı partilerden oluştuğunda denge ve denetimin

²⁵² Pelin Ayan Musil, “Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem”, Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar, Ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 190.

²⁵³ İkinci, **a.g.e.**, s. 150.

²⁵⁴ Selcen Nur Kışla, “Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti Başkanlık Sistemi”, **Dört Kıtada Başkanlık**, Ed. İlyas Doğan, Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017, s. 366.

²⁵⁵ Göze, **a.g.e.**, s. 530.

²⁵⁶ İkinci, **a.g.e.**, s. 149.

²⁵⁷ Hüseyin Mecek “Meksika Başkanlık Sistemi”, **Dört Kıtada Başkanlık**, Ed. İlyas Doğan, Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017 s. 210-211.

daha istikrarlı işlediği varsayılır. ABD’de başkanlık seçimleri ve kongre seçimleri ayrı dönemlerde yapılırken Brezilya’da 1994’ten itibaren başkanlık seçimleri, yerel seçimler ve genel seçimler aynı tarihte yapılmaktadır.²⁵⁸ Başkanın temel sorumlulukları, yetkileri ve sınırlılıkları aşağıda yer almaktadır. Tek bir uygulaması olmaması sebebiyle başka örneklerinin de olduğunu belirtmek için bazı ülkelerde nasıl uygulandığına değinilmektedir. Çalışmanın incelediği ülkeler bölümünde başkanların yetkilerine detaylı olarak yer verilmektedir.

Başkanlık sisteminde Başkanının yetkileri:

- Genel oyla doğrudan halk tarafından seçilebilir ya da dolaylı olarak ikincil seçmen kurulu aracılığı ile seçilebilir.
- Görev süresi beş yıldır. İki dönem için seçilebilir. Bazı ülkelerde sınırsız seçilme hakkı bulunmaktadır.
- Siyasal olarak sorumludur. Buna rağmen azil kararı (Impeachment) dışındaki herhangi bir suçtan ötürü görev süresi bitmeden görevden alınamaz.
- Başkan yardımcısını seçer. Bazı ülkelerde başkanın yardımcısı bulunmamaktadır.
- Yürütmenin başıdır. Yürütme gücünü paylaşmaz.
- Bakanları meclis içinden ya da dışından seçebilir. Bakanları seçerken herhangi bir onay alması gerekmez. Bakanları görevlerinden alırken herhangi bir onay alması gerekmez.
- Hükümeti oluşturan bakanlar meclise karşı sorumlu değildir. Bakanlar sadece Başkana karşı sorumludur.
- Yürütmeye ilişkin tüm kararlarda Başkan son sözü söyler.
- Meclisin kabul ettiği yasaları kısmen ya da tamamen veto edebilir. Bazı ülkelerde Başkanın veto ettiği yasaların tekrar görüşülmesi ve tekrar Başkanının onayı için gönderilmesi çeşitli kısıtlamalara tabi tutulmuştur.
- Başkan üst düzey kamu görevlilerini onay almaksızın atar. Bazı ülkelerde meclis onayı gerekmektedir.

²⁵⁸ İkinci, **a.g.e.**, s. 151.

- Başkan silahlı kuvvetlerin başıdır. Savaş döneminde Başkumandan olarak orduya önderlik eder. Silahlı kuvvetlerin nasıl, nerede, ne zaman veya hangi biçimde kullanılacağına karar verir. Ordunun tüm üyelerini atama yetkisine sahiptir.
- Referandum kararı alabilir. Bazı ülkelerde referandum kararı meclis onayına bağlı iken bazı ülkelerde bağımsız olarak karar verebilmektedir.
- Başkanının bazı ülkelerde bütçe üzerinde tam ya da kısmi yetkisi bulunurken bazı ülkelerde bütçe üzerinde yetkisi bulunmamaktadır.
- Elçileri atar ya da görevden alır.
- Yüksek öğretim kurumlarının yetkililerini atar.
- Genel Af yetkisi vardır.
- Savaş ve barış kararı alabilir. Çoğunlukla bu karar meclise danışılarak alınır. Ancak istisnaları bulunmaktadır.
- Başkan dış politikada tek yetkilidir. Uluslararası anlaşmaları görüşür ve imzalar. Ülkelerin tanınması ya da tanınmaması konusunda tam yetkilidir. Bazı ülkelerde uluslararası anlaşmaları onaylaması meclis onayına bağlanmıştır.
- Yüksek Mahkeme yargıçlarını ve Anayasa Mahkeme üyelerinin bir kısmını atar. Bazı ülkelerde atama için meclis onayına ihtiyaç duymazken bazı ülkelerde meclis onayı şartı bulunmaktadır.

1.3.5. Parlamenter Sistem

Parlamenter sistem tüm sistemlerin çıkış noktası niteliğini taşır. Parlamenter sistem öğeleri değiştirilerek ihtiyaçlar doğrultusunda başkanlık sistemi ve diğer hibrit sistemler kurulmuştur. Örneğin Başkanın ya da Cumhurbaşkanının azil kararı (Impeachment) ile yargılanması İngiliz siyasi tarihinin bir parçasıdır. Avam Kamarası bir bakanı ya da kralın yüksek memurunu görevini yaparken işlediği bir suçtan ötürü Lordlar Kamarasında azil kararı ile yargılabilmektedir.²⁵⁹ Parlamenter sisteminin uygulaması pek çok ülkede kurumları ve kuralları değiştirilerek benimsenmiştir.

²⁵⁹ Duverger, **a.g.e.**, s. 72-74.

İngiliz siyasi sisteminde bulunan taht (Crown) yerini cumhuriyetle yönetilen ülkelerde Cumhurbaşkanlığı statüsüne bırakmıştır. Parlamenter sistemde aynı taht gibi Cumhurbaşkanının da siyasal sorumluluğu bulunmaz; Cumhurbaşkanının ya da tahtın siyasal eylemlerinden hükümet sorumludur. Parlamenter sistem tek meşru kurumun halk meclisi olduğu sistemdir²⁶⁰; her şey meclisten çıkar ve son söz meclistedir. Parlamenter sistemlerin temel özellikleri tarafsız ve meclis tarafından seçilen bir Cumhurbaşkanı, meclisin içinden çıkan hükümet ve yasama ile yürütmenin bir olmasıdır. Güçlerin birleşmesiyle birbirlerini denetleyen mekanizmalara daha çok ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple denge ve denetim sisteminin en iyi kurgulandığı örnekler genellikle parlamenter sistem olmaktadır. Hem yürütme hem de yasama gücünü elinde tutan bir grubun gücü eline geçirerek otoriterleşmesi endişesi güven oylaması, gen soru, meclis soruşturması ve parti disiplini gibi denetim araçlarını ortaya çıkarmıştır.

Parlamenter sistemde hükümet göreve gelmek ve görevde kalmak için meclisin onayına ihtiyaç duymaktadır bu bağlamda meclis, içinden çıkan canavarı her daim kontrol altında tutmak ister. Parlamenter sistemde öncelikli ve aslolan yasamadır yani meclistir. Tüm siyasal eylemlerin merkezi olan meclis gücü elinde tutarken ülke işleyişini sağlayabilmek için daha küçük ve hızlı karar alabilen kısmen bağımsız bir yürütme grubuna ihtiyaç duymaktadır. Çünkü meclisin üye sayıları düşünüldüğünde ağır ve hantal olabilecek bu topluluğun fikir birliğine varıp karar alabilmeleri zaman alabilmektedir. Yasama organının içinden çıkan yürütme siyasal olarak meclise karşı sorumludur, meclis de kendilerini göreve getiren halka karşı sorumludur.²⁶¹ Yürütmeye törensel yetkili Cumhurbaşkanı ve güçlü Başbakan liderlik eder. Cumhurbaşkanı partiler üstü tarafsız bir kurum olarak ülkesini uluslararası protokollerde törensel olarak temsil eder.²⁶² Linz'e göre Cumhurbaşkanı parlamenter sistemlerde halk tarafından seçilebilir ancak anayasal yetkilerinin sınırı sebebiyle iktidara karşı ciddi bir mücadele kabiliyetinden yoksundur.²⁶³ Çoğu ülke uygulamasında en çok koltuğa sahip partinin lideri olan Başbakan hükümetin başı ve

²⁶⁰ Linz, **a.g.e.**, “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, s. 144.

²⁶¹ Musil, **a.g.e.**, s. 190-192.

²⁶² A.e.

²⁶³ Linz, **a.g.e.**, “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, s. 144.

siyasetin yetkili aktörüdür. Hükümet güven oyu ile hayatta kalır ve güven oylamasını kaybettiğinde iktidarını kaybettiği anlamına gelir meclis üyelerinin seçimi yenilenmeden yeniden bir hükümet kurulabilmektedir. Bazı ülkelerde Cumhurbaşkanına meclisi feshetme yetkisi tanınmış olsa da bu yetki hükümetlerin istikrarını sağlamak adına tanınmıştır böylece meclis güven oylamasını yerli yersiz kullanamayacak ve iktidar amacıyla hükümetler düşürülmeyecektir.²⁶⁴ Parlamenter sistemlerde yukarıdaki sebeplerden ötürü sabit seçim dönemlerinden ziyade erken seçimler daha sık görülmektedir. Türkiye örneğinde de gözlemlenebileceği gibi sabit seçim dönemleri zamanla yerini istisnai uygulama olan erken seçimlere bırakır. Zaman zaman daha büyük çoğunluğa ulaşmak için düzenlenen erken seçimlerle birlikte daha yüksek oranda oy alan iktidar partilerine rastlanır ve seçimlerle birlikte gelen bu değişiklik iktidar partisinin yasa tasarılarını meclisten kolaylıkla geçirebilmesini sağlar. İtalya gibi ülkelerde kısa ömürlü koalisyonlar sıklıkla görülürken²⁶⁵ Moğolistan gibi ülkelerde istikrarlı olarak seçimden seçime gerçekleşen iktidar devri görülebilmektedir. Meclisteki koltukların çoğunluğuna sahip olan partinin hükümeti kurmasıyla yasamanın yürütmeyi etkin şekilde denetleyemediği durumlar oluşabilir. Bu noktada hükümetin baskın olduğu siyasal bir ortam oluşur.²⁶⁶ Böyle zamanlarda hükümet güvensizlik oylaması ile düşürülme riski taşımamakta ve hükümet meclis gündemini sürekli kontrol altında tutmaktadır.²⁶⁷ Bu gelişme istikrar getirmiş olsa da denge ve denetleme mekanizmasını bozmaktadır. Erken seçim ve meclisin feshi konuları dışında başbakan meclis onayı olmadan halka doğrudan başvuramamaktadır.²⁶⁸ Meclisin tamamen bağımsız olması da istenen bir şey olmadığı için meclis onayı ya da meclis kararları belirli oranlara bağlanmıştır; bu oranlar mutlak çoğunluk, basit çoğunluk ya da salt çoğunluk gibi meclis sandalyesini işgal eden milletvekillerinden alınan onay sayısını ifade eder. Bunlar genellikle mecliste o an bulunan üyelerin ya da meclis üye tam sayısının yarısının bir fazlası eden oranlardır.

²⁶⁴ Musil, **a.g.e.**, s. 190-192.

²⁶⁵ **A.e.** s. 193.

²⁶⁶ **A.e.** s. 194.

²⁶⁷ **A.e.**

²⁶⁸ Linz, **a.g.e.**, “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, s. 144.

Parlamente sistemde Cumhurbaşkanının yetkileri:

- Cumhurbaşkanını meclis içinden aday gösterilerek seçilir. Genel oy ile göreve gelmez. Bazı ülkelerde soy ile göreve gelen tahtın varisi yürütmenin tarafsız rolünü üstlenir ve ülkenin başı olur.
- Siyasal olarak tarafsızdır.
- Törenselle yetkileri bulunur. Ülusun birliğini ve bütünlüğünü temsil eder.
- Meclis'in önerisi ile Başbakanı atar. Başbakanın atanmasında tercih yetkisi yoktur.
- Başbakanın tavsiyesi ile bakanların atanmasını ya da görevden alınmasını onaylar.
- Başbakanın önerisi ile meclisi fesheder.
- Meclis oturumunu açar
- Meclisin gönderdiği yasaları aynen onaylar bazı ülkelerde sınırlı olarak veto hakkına sahip olabilmektedir. İngiltere'de kraliçe veto hakkına sahiptir ancak bu yetki 1700'lü yıllardan itibaren kullanılmamıştır. Bazı uygulamalarda ise Cumhurbaşkanının veto hakkı geri görüşülmek üzere meclise gönderdiği yasanın mutlak ya da salt çoğunlukla kabul edilerek aynen yürürlüğe girmesi ile sınırlandırılmıştır.
- Genel af yetkisini vardır. Bazı ülkelerde Cumhurbaşkanını bu yetkisini devretme hakkına da sahiptir ya da bu yetkisini adalet bakanının karşı imzası ile kullanabilmektedir.
- Cumhurbaşkanını siyasal olarak sorumsuzdur ve eylemlerinden dolayı yargılanamaz.
- Cumhurbaşkanını ülkenin başı olarak temsili yetkilere sahiptir. Bazı ülkelerde yasama ve yürütme arasında ara bulucu olarak görev yaparken bazı ülkelerde tamamen siyaseten etkisizdir.
- Cumhurbaşkanını karşı imza ile yetkilerini kullanabilir ya da yasamanın veya yürütmenin önerisi üzerine eyleme geçebilir. Bunun dışında bazı ülkelerde anayasal düzenlemelerle Cumhurbaşkanına ek yetki ya da görev verilebilmektedir.

1.3.6. Yarı-Başkanlık Sistemi

Yarı-başkanlık sistemleri genellikle hibrit sistemler olarak ele alınır. Diğer sistemlerden ayrılan özellikleri yürütmenin iki başlı olması yani Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında gücün bölüştürülmesi, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, güç paylaşımında dengesizlik söz konusu olduğunda sistemin birlikte yaşama anlamına gelen kohabitasyon dönemine girmesidir. Yarı-başkanlık sistemlerinde halk tarafından seçilerek göreve gelen Cumhurbaşkanı sabit görev süresine tabi olurken; Başbakan'ın görev süresi meclisin güven oyuna bağlı bulunur. Bu denge ise güçlerin birbirini denetlemesinde çeşitli zorluklara sebep olabilmektedir. Cumhurbaşkanının ve Başbakanın farklı partilerden olduğu durumlarda yürütmenin iki başı farklı yönlerde gitmeye meyillidir. Böylece yürütme farklı ideolojilerle ya da farklı gündem endişeleriyle birbiriyle çelişen politikalar yürütme çabasında olabilir. Cumhurbaşkanının ve Başbakanın aynı partiden olduğu durumlarda ise sistem yasamanın desteği ile yürütmenin daha da güçlenmesine yol açabilir. Bu sorunların üstesinden gelmek için farklı yöntemler denenmiştir. Cumhurbaşkanının görev süresini yasamayla aynı olacak şekilde sınırlamak ya da Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile genel seçimleri aynı tarihlerde düzenlemek gibi...

Meşruiyetini halktan alan güçlü bir Cumhurbaşkanı ile anayasal yetkilerle güçlendirilmiş bir Başbakan ortaklığında ortaya çıkan yarı-başkanlık sisteminin istikrarsız hükümetlere çözüm olması amaçlanmıştır.²⁶⁹ İstikrar arayışı ile ortaya çıkan bu sistem parlamenter sistem ve başkanlık sisteminden sonra geliştirilmiş ve ikisinin öne çıkan özelliklerini kapsamıştır. Cumhurbaşkanının uygulamada sahip olduğu güçler zaman zaman yetkilerinin ötesine geçebilmektedir. Çifte yürütmenin olduğu bu sistemde çifte sorumlulukta bulunmaktadır. Başbakan hem meclise karşı hem Cumhurbaşkanıya karşı siyasal olarak sorumluyken bakanlardan oluşan hükümet sadece meclise karşı siyasal sorumluluğa sahiptir.²⁷⁰ Buna karşılık Cumhurbaşkanının sorumluluğu sadece kendini göreve getiren halka karşıdır meclise karşı bir siyasal sorumluluk taşımaz. Yürütmenin güçlü aktörü Cumhurbaşkanı olsa da hükümeti

²⁶⁹ Abbas Kılıç, "Siyasi Sorumluluk Kurumunun Hükümet Sistemleri Açısından Değerlendirilmesi", **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, C.0, S.8, 2017, s. 285.

²⁷⁰ A.e.

oluşturan bakanlar kurulunun gerçek lideri Başbakandır. Pek çok ülkenin uygulamasında görüleceği üzere bakanlıklar koalisyon ortaklıkları için ve hükümetin istikrarı için mecliste bulunan partiler arasında dağıtılmaktadır. Bu bir gereklilikten ziyade sistemsal bir tercih olmaktadır. Hükümetin istikrarını gözeten başbakan meclis desteğini sağlayabilmek adına bakanlıkları paydaşlar arasında bölüştürür. Ancak farklı uygulamalarda muhalefet partilere hiç yer verilmediği de görülmektedir. Genel olarak hem Cumhurbaşkanı hem de Başbakan siyasi itibarlarını gözetmekte ve politikalarını bu doğrultuda yürütmektedir. Her iki makamın da kendi gündemleri bulunmaktadır; yürüttükleri politikalar doğrultusunda fayda sağlandığında övgü Cumhurbaşkanıya giderken tam tersi durum gerçekleşip yürütmenin kararlarından ötürü zarara uğrandığında Başbakan sorumlu olabilmektedir.²⁷¹ Fransa’da bunun örneklerine rastlanmıştır.

Yarı-başkanlık sisteminde Cumhurbaşkanı, hükümete başkanlık edecek Başbakanı seçer. Başkanlık sisteminde yürütme sabit bir dönem için seçilirken yarı-başkanlık sisteminde hükümetin devamlılığı meclisin onayına bağlı tutulmuştur. Cumhurbaşkanı ve Başbakanının farklı görüşlerde olduğu durumlarda Cumhurbaşkanı, hükümetin politikalarını desteklemese de meclisin gücünü arkasına alan hükümeti engelleyebilmek için gerekli araçlara sahip değildir. Cumhurbaşkanı hem yürütme görevini uzlaştırarak üstlenebileceği hem de meclisin kabul edebileceği bir başbakan seçmenin yolunu arar.²⁷² Bu şekilde hem politikalarını minimum direnişle yürütebilir hem de meclisin güven oyuna sahip olduğu için kararlarını meşrulaştırabilmektedir. Yarı-başkanlık sistemlerinde Cumhurbaşkanı ülkenin dış meseleleri ile ilgilenirken Başbakan ülkenin iç meselelerinden sorumludur²⁷³ ancak bu bir şart olmaktan ziyade geleneksel bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Cumhurbaşkanının ulusun bağımsızlığını ve birliğini temsil etmesinden ötürü uluslararası ilişkilerde daha güçlü olabileceği kanısı bu yaklaşımda etkili olmuş olabilir. Pek çok Avrupa ülkesinde uygulanan sistemin ilk ortaya çıkışı Fransa IV. Cumhuriyetine dayanmaktadır. Bu süreç detaylı olarak ülke incelemesinde ele

²⁷¹ A.e.

²⁷² Musil, **a.g.e.**, s. 195-196.

²⁷³ A.e.

alınmıştır. Avrupa ülkelerinin kendilerine adapte ettiği bu siyasal sistemi ihtiyaçları doğrultusunda farklı uygulamalarla hayata geçirdikleri gözlemlenmiştir. Örneğin, Yarı-başkanlık sistemi ile yönetilen Finlandiya’da Cumhurbaşkanlığı makamının kişiselleştirilmeye başlandığı düşüncesiyle Cumhurbaşkanının Başbakanı seçme yetkisi kaldırılmıştır.²⁷⁴ Güçler dengesini kontrol etmek için çeşitli önlemler alınmıştır. Örneğin Fransa’da yürütmenin yasama ile iş birliğinin engellenmesi maksadıyla milletvekilleri bakan olarak atandıklarında milletvekilliği statüleri düşmektedir.²⁷⁵ Başka uygulamalarda benzer amaçla bakanlar meclis dışından seçilebilmektedir. Güç dengesini koruyan başka bir düzenleme ise meclis kararlarını hükümetin karara bağlaması ve meclisin güven oyu ile hükümeti denetlemesidir.²⁷⁶ Pek çok uygulamada yasama ve yürütme arasında denge sağlamak için parlamenter sisteme özgü yöntemler kullanılmıştır. Gen soru, meclis soruşturması gibi yöntemler yarı-başkanlık sisteminde meclis üyelerinin hükümet üyelerini denetleyebilmesini sağlamaktadır.²⁷⁷

Yarı-başkanlık sisteminde Cumhurbaşkanının yetkileri²⁷⁸:

- Halk tarafından genel oy ile seçilir.
- Genellikle iki dönem için seçilebilir. Bazı ülkelerde Cumhurbaşkanı sadece bir dönem için seçilebilmektedir.
- Geleneksel olarak görev süresi yedi yıldır. Bazı ülkelerde bu süre beş yıla düşürülmüştür.
- Yürütmenin iki başından biri olarak yetkisini Başbakan ile paylaşır.
- Başbakanı atar ya da görevden alır. Bazı ülkelerde Cumhurbaşkanın Başbakanı atama yetkisi bulunmaz veya Başbakanı meclis önerisi ile atayabilir. Bazı örneklerde Cumhurbaşkanı, Başbakanı atasa da Başbakan istifa etmediği sürece onu görevden alamaz.
- Meclise mesaj gönderebilir.

²⁷⁴ A.e.

²⁷⁵ Roskin, **a.g.e.**, s. 105-108.

²⁷⁶ Göze, **a.g.e.**, s. 655-657.

²⁷⁷ Esat Çam, **Devlet Sistemleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976, s.173-175. “Meclis üyelerinin hükümete soru sormaları ve hükümetin de bunları cevaplama için bir celse ayrılmıştır.” **A.e.**

²⁷⁸ Çam, **a.g.e.**, 2000, s. 160-175; Roskin, **a.g.e.**, s. 99- 110; Göze, **a.g.e.**, s. 583-659.

- Hükümet meclis güven oyu ile kurulur, Cumhurbaşkanı hükümetin kuruluşunda son söz hakkına sahip değildir.
- Başbakanın seçtiği bakanlar kurulunu onaylar.
- Bakanlar kuruluna başkanlık eder.
- Önemli yetkilerini ilgili bakanın karşı imzası ile kullanabilir.
- Siyasal olarak sorumsuzdur ve azil kararı (Impeachment) dışındaki herhangi bir suçtan ötürü görevinden alınamaz.
- Yasamanın kabul ettiği yasaları imzalar. Bazı ülkelerde kısmi ya da tam veto yetkisine sahiptir. Bazı ülkelerde ise veto hakkı bulunmaz kabul edilen yasaları olduğu gibi kabul eder.
- Genel Af yetkisine sahiptir.
- Başbakanın önerisi ve meclisin onayı ile yasama gücü olan meclisi feshedebilir.
- Ülkeyi uluslararası arenada temsil eder.
- Uluslararası antlaşmaları onaylar, bazı ülkelerde görüşmeleri bizzat Cumhurbaşkanı yürütür.
- Elçileri atama yetkisine sahiptir.
- Yüksek yargı kurumlarının üyelerini ya da başkanlarını atama yetkisine sahiptir. Atadığı üye sayısı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.
- Anayasa Mahkemesinin başkanını ve üyelerini atama yetkisini bulunur. Bazı ülkelerde bizzat Anayasa Mahkemesinde üye olarak yer alabilir.
- Yüksek öğretim kurumlarının üyelerini atama yetkisine sahiptir.
- Üst düzey kamu görevlilerini bakanlar kurulunun önerisi üzerine atayabilir. Bazı ülkelerde bakanlar kuruluna danışmadan tek başına atamalar yapabilmektedir.
- Bazı ülkelerde referandum çağrısında bulunabilmektedir.
- Cumhurbaşkanı bazı ülkelerde kararname çıkarma yetkisine sahiptir. Bunlara Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri denilir ve meclisin aynı konuyla ilgili yasa çıkarması durumunda geçersiz kalmaktadırlar.
- Bazı ülkelerde vatandaşlığa kabul etme ya da vatandaşlıktan çıkarma yetkisine sahiptir.

- Cumhurbaşkanı silahlı kuvvetlerin başıdır. Savaş dönemlerinde Başkumandan olarak görev alır.
- Bazı ülkelerde meclis onayı ile sıkıyönetim ilan etme yetkisine ya da olağanüstü hâl ilan etme yetkisine sahiptir. Bazı ülkelerde Cumhurbaşkanı meclisin onayına bağlı değildir.

Yukarıda yer alan Cumhurbaşkanlığı yetkilerinin hangi ülkelerde nasıl işlediği bu çalışmanın örnek ülke değerlendirmesinde yer almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ ENDEKSLERİ

Son yüz yılda pek çok ülke demokratikleşme sürecine girmiştir. Ülkelerin siyasi sistemleri otoriter sistemlerden evrilip, demokratik yapıların kurulmasıyla modern çağa uyum sağlayan demokratik yönetim biçimleri benimsenmiştir. Bu trend hangi ülkelerin demokratik, hangi ülkelerin otokratik olduğunu ve hatta ne kadar demokratik ya da ne kadar otokratik olduğunu belirleme ihtiyacına yol açmıştır. Ancak demokrasinin tüm öğeleri sayısal olarak ölçülebilir değildir. Ayrıca bir diğer sorun küresel olarak ya da akademik olarak kabul edilmiş tek bir demokrasi tanımının olmaması ve birden çok demokrasi tanımının yapılması ölçüm yapmayı zorlaştırmıştır. Antik Yunan'dan günümüze demokrasinin popüler çalışma alanı olduğu çok dönem olmuştur. Ancak son yüz yılda demokrasi üzerine fazlaca çalışma yapılmasıyla hiç olmadığı kadar popüler hale gelmiştir. Yine bu yüzyılda demokrasi trendinin yönetim şekli olarak yükselişte olması demokrasinin ölçümünü de aynı şekilde popüler hale getirmiştir. 1950'lerde yükselen demokrasi trendlerini ölçmek için çalışmaların başladığı gözlemlenmektedir. Modernleşme çalışmasında Lerner'in, demokrasi ve demokrasiyi etkileyen faktörleri ele alması ve dönemin şartlarına göre başarılı bir veri seti ile analiz yapması sonraki çalışmalara ilham vermiştir. Demokrasi endeksleri alanında bütüncül çalışmaların ilki sayılabilecek en önemli çalışma Seymour Martin Lipset'in "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy" çalışmasıdır. Demokrasi endeks çalışmalarında en büyük payın demokrasi ve ekonomi ilişkisini ölçen çalışmalara ait olduğu ileri sürülebilmektedir. Demokrasi ve ekonomi ilişkisi ölçümlerinin niteliksel olup olmadığına yönelik bir iddia ileri sürememekle birlikte niceliksel olarak fazla oldukları söylenebilir. Demokrasi endeks çalışmalarına öncülük eden endeksler ekonomi ve demokrasi ilişkisi üzerine duran Lerner ve Lipset'in hazırladıkları endekslerdir.

Demokrasinin hem ulus içi hem uluslararası getirileri iktidarları cezbetmiş ve fiilen demokratik olsun olmasın pek çoğu yönetim sistemini demokrasi olarak tanımlamıştır. Ancak yönetim biçimini demokratik olarak tanımlıyor olmak yeterli

değildir. Demokrasi kurumlarının kısmî olarak kurulmuş olması ya da tamamının kurulmuş olup ancak işlevsiz olması demokrasi olarak nitelendirilmeye yeterli değildir. Zaman içerisinde benzer demokrasi anlayışı ülkeleri yakınlaştırmış ya da farklı görüşler uzaklaştırmıştır. Demokrasinin cazibesinden hiç etkilenmeyen yine çok sayıda ülke de mevcuttur. Yukarıda bahsi geçen ülkelerin ayrımının yapılması demokratik olup olmadığını ölçümlemek ve demokrasi kriterlerini ne ölçüde başardığını analiz etmek için demokrasi endeksleri çok işlevsel olabilir. Hatta zaman ilerledikçe endekslerin öneminin artacağı düşünülmektedir. Ancak demokrasiyi ölçmek o kadar da kolay değildir. Günümüzde herkes tarafından kabul gören ne tam bir demokrasi tanımı ne de her ülkede geçerli olan bir demokrasi ölçümü bulunmaktadır. Yine de çoğunlukla kullanılan popüler endeksler olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan biri Freedom House endeksidir. Bir diğeri de Freedom House endeksi kadar eski olmasa da V-Dem endeksidir. V-Dem endeksi son birkaç yılda yapılan araştırmalarda sıkça yer almaktadır.

Demokrasi tanımı konusunda bir fikir birliği olmamakla birlikte endeks çalışmalarında sıkça kullanılan indikatörler Robert Dahl'ın kullandığı bir kavram olan poliarşiye ait kriterlerdir. Demokrasi endeks çalışmaları endeksin amacı, endeksin indikatörleri, ölçüm yöntemleri, veri setleri, değişkenleri, ülke sayısı ve çalışmanın zaman aralığına göre değişiklik göstermektedir.

İstatistik olarak yönetim şeklinin en doğru şekilde ölçülmesi siyasi ve ekonomik araştırmaların tartışma konusu olmuş ve bu tartışma üç sorunsalın merkezinde şekillenmiştir. Bunlar tanımlama (definition), ölçümleme (Measurement) ve gruplama (Aggregation) olarak ayrılır.²⁷⁹

Tanımlama (definition): yönetim sistemini tanımlayan ve etkileyen unsurlar nelerdir?

Ölçümleme (Measurement): Bu unsurlar nasıl ölçülür?

²⁷⁹ Vanessa A. Boese, "How (Not) To Measure Democracy", **International Area Studies Review**, Vol. 22, No. 2, 2019, s. 95- 96.

Gruplama (Aggregation): Bu unsurları tek bir endekste nasıl birleştirilir?

Farklı endeksler ayrışan yaklaşımlarıyla yönetim şekillerinin farklı yapılarını ölçmüştür. Her bir endeksin zayıf ve güçlü olduğu yerler vardır. Ne ölçmesi gerekiyor ve ölçmesi gerekeni ölçebiliyor mu? Sorularına verilen yanıt endeksin geçerliliğidir (validity).²⁸⁰ Ne ölçmesi gerekiyor kısmı ise endeksin demokrasi tanımına göre çeşitlenir. Ölçmesi gerekeni ne kadar iyi ve başarılı ölçebiliyor sorusunun yanıtı ise endeksin güvenilirliğidir (reliability). Gruplama (aggregation) endeks geçerliliği (validity) ve güvenilirliği (reliability) tarafından sağlanır.²⁸¹

Bu soruların cevapları çalıştığımız alan için hangi endeksin daha uygun olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu üç sorunsal doğrultusunda ilerleyen bölümlerde gruplama (aggregation) ve ölçümleme (measurement) için demokrasi endekslerinin yöntem çeşitliliğini, tanımla (definition) için de demokrasi endekslerinin kriterlerin incelenecektir.

Demokrasi endekslerinin çeşitliliği kadar, bu endekslere yönelik eleştiriler de demokrasi endeks çalışma alanında önemli yer tutar. Bu eleştirilerden en öne çıkanı Gerardo L. Munck and Jay Verkuilen²⁸² tarafından 2002 yılında hazırlanan çalışmadır. Ayrıca Kenneth A. Bollen'in²⁸³ endekslere yönelik yaptığı eleştiriler de aynı şekilde önem taşımaktadır. Endekslere yönelik eleştiriler ölçümleme, veri kodlama, kriterler, ön yargılı sonuçlandırma, veri toplama, endeks zaman aralığı gibi parametrelerle çeşitlenmektedir. Bu eleştiriler özellikle gruplama (aggregation), kodlamada ön yargı (bias), ölçüm hacmi (dimensions), ölçümlenen ülkeler (cross-national), zaman aralığı (time-series), ölçüm kriterleri (components), ölçüm geçerliliği (validity), ölçüm güvenilirliği (reliability) ve ölçüm verileri (index data) olarak şekillenir.

İlerleyen bölümlerde demokrasi endekslerine yönelik eleştirilere detaylı olarak yer verilmiştir. Demokrasi endeksi yöntem çeşitliliği, demokrasi endeks kriterleri ve

²⁸⁰ A.e., s. 1- 2.

²⁸¹ A.e.

²⁸² Gerardo L. Munck, Jay Verkuilen, "Conceptualizing and Measuring Democracy: Evaluating Alternative Indices", **Comparative Political Studies**, Vol. 35, No.1, 2002, b.a.

²⁸³ Kenneth A. Bollen, "Issues in the Comparative Measurement of Political Democracy", **American Sociological Review**, Vol. 45, No. 3, 1980, b.a.

demokrasi endekslerine yönelik eleştirileri incelemek hangi endeksin bu çalışma için daha doğru sonucu vereceğini görmemize yardımcı olacaktır. Çalışılan alanda değerlendirmeye katkı sağlamayacak ya da çalışmanın yönünü değiştirebilecek endekslere yer verilmemiştir. Bunlar demokrasinin kalitesini ölçen ve etkili demokrasiyi ölçen ölçümlerdir. Bu endekslerin hangileri olduğuna ilerleyen bölümlerde kısaca değinilmiş ve neden çalışmada kullanılmadığı açıklanmıştır.

2.1. Demokrasi Endeks Çeşitleri

Örnek niteliğindeki ilk çalışmalar 1950'lerin sonuna kadar geri gidiyor olsa da demokrasi 1950'lerden çok daha uzun süredir yönetim biçimi olarak tercih edilen sistemlerden biridir. Ancak ülkelerin hızla demokratikleşmesi demokrasinin ölçülmesi gibi bir araştırma alanının oluşmasına yol açtığı söylenebilir. Bu çalışma alanı da 50'lerde ortaya çıkmış, 70'lerde dikkat çekmeye başlamış, 80'lerde ve 90'larda ise yoğun çalışılan ve ilgi odağı olan bir alan olmuştur. Sonrasında hız kesmeden günümüze kadar bu çalışma alanının popülerliği artmış ve pek çok araştırmacıyı endeksler üzerinde çalışmaya itmiştir. Kimi araştırmacı mevcut endekslere yönelik eleştiri yayını çıkardıktan sonra daha iyi koşullarda hazırlanmış endeks sunma gayretine girmiştir. Aynı veri seti kullanılsa da ya da ölçüm yöntemleri aynı olsa da değişkenlerine ya da kapsadığı ülke dolayısıyla farklı sonuçlar alınmıştır. Demokrasi endeksleri amaçları, demokrasi tanımlamaları, kapsadıkları dönemleri ve değişkenleri açısından farklılık göstermektedir. Sadece demokrasiyi demokrasi kriterleri üzerinden inceleyen, ülke çeşitliliği yüksek olan ve zaman aralığı geniş olan endeksler bu çalışmanın alanına girmektedir.

Daha önceki çalışmalar göstermiştir ki farklı demokrasi endeksleri arasında yüksek korelasyon vardır. Bazı çalışmalarda ele alınan biçimde endeksin başka endekslerle yüksek korelasyonun olması o ölçümün geçerliliğini gösterir. Yüksek korelasyon da ölçümlerin benzer sonuçlar vermesine sebep olur.²⁸⁴

²⁸⁴ John Högström, "Does the Choice of Democracy Measure Matter? Comparisons between the Two Leading Democracy Indices, Freedom House and Polity IV", **Government and Opposition**, Vol. 48, No. 2, 2013, s. 201.

Demokrasi endekslerini hazırlayan bazı araştırmacılar şunlardır: Arat (1991), Banks (1997), Bollen (1980), Bond vd. (1997), Borner vd. (1995), Cingranelli and Richards (1998), Cingranelli and Wright (1986), Coppedge and Reinicke (1991), Cutright (1963), Dahl (1971), Deininger and Squire (1996), Elklit (1994), Ersson (1998), Foweraker ve Landman (1997), Franklin (1996), Freedom House (1997a), Freedom House -Economic Freedom- ve Freedom House -Press Freedom- (1997b), Gasiorowski (1996), Hadenius (1994), Hadenius (1992), Humana (1992), Haxton and Gurr (1996), International IDEA (1997), Inter-Parliamentary Union (1995), Jackman (1973), Jagers ve Gurr (1995), Johnson vd. (1998), Knack ve Keefer (1995), Lijphart (1994a), Lijphart (1994b), Lijphart (1984), Lipset (1959), Mauro (1995), Poe ve Tate (1994), Political Risk Services (1998), Pougerami (1988), Powell (1982), Purdue University (1998), Taylor (1991), Transparency International (1997), Van Belle (1997), Vanhanen (1997), Walmsley (1996), Economic Intelligence Unit Democracy Index (2006), Bertelmann Transformation Index (2006), Eckstein ve Gurr Polity Endeksi (1974) ve V-Dem (2016).²⁸⁵

2.1.1. Demokrasi Endeksleri Alanında Farklı Çalışmalar

Ekonomi ve demokrasi ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar 1959 yılında Lipset'in öncülüğünde başlamıştır. Bu endeksler demokrasinin ekonomiyi etkileyip etkilemediğini ve negatif etki mi pozitif etki mi yarattığını araştırmak üzere yapılmıştır. Lipset yaptığı endeks çalışmasıyla demokrasi ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşır. Sonrasında Kormendi ve Meguire (1985), Dick (1974), Pourgerami (1988 and 1991), Scully (1988), Barro (1989), Grier ve Tullock (1989), Remmer (1990), Abrams ve Lewis (1995), Feng (1996), Bhalla (1997), Leblang (1997), Rodrick (2000), Nelson ve Singh (1998), Gasiorowski (2000), Gounder (2002) Azid vd (2010), Acemoğlu vd. (2015) hazırladıkları endeksler de demokrasi ve ekonomi arasında ilişki olduğunu ve bu ilişkinin pozitif yönlü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kısacası demokratik ülkelerde ekonomik büyüme daha hızlıdır. Ancak farklı araştırmacılar farklı sonuçlara ulaşmışlardır bunlar: Prezeworski (1966),

²⁸⁵ Joe Foweraker, Roman Krznaric, "Measuring Liberal Democratic Performance: An Empirical and Conceptual Critique", **Political Studies**, Vol. 48, No. 4, 2000, s. 763,764.

Adelman ve Morris (1967), Huntington ve Dominguez (1975), Marsh (1979), Weede (1983), Landau (1986), Sloan ve Tedin (1987), Goldsmith (1995), Alesina vd (1991), Barro (1994), Ken Farr (1998), Tavares (2001), Drury vd. (2006), Narayan vd. (2006), Acaravcı vd. (2015), Rachdi vd. (2015) hazırladıkları endeks çalışmaları sonucunda demokrasinin ekonomik büyümeyle ilişkisi olduğunu ancak bu ilişkinin negatif olduğunu ve otokrasilerin ekonomik büyüme hızında daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bunun dışında bazı çalışmalarda da ekonomi ve demokrasinin ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır bu çalışmalar: Helliwell (1994), Yay (2002), Burkhart ve Lewis-Beek (1994), De Haan ve Sierman (1995), Przeworski ve Limongi (1997), Doucouliagos vd (2004) hazırladıkları endekslerle demokrasi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığını sonucuna ulaşmıştır.²⁸⁶

Türkiye üzerinde yapılan çalışmalarda ise Erkuş vd. (2016) yaptığı endeks çalışmasıyla demokrasinin ekonomik büyümeyi uzun sürede olumsuz etkilediğini ileri sürerken; Şahin (2016) ekonomik büyüme ve demokrasi arasında ilişki olmadığını ileri sürer; Beşkaya vd. (2009), Demirkan vd. (2012), Artan vd. (2014), Acaravcı (2015), Koçak (2017) hazırladıkları çalışmada demokrasinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.²⁸⁷

Ekonomi ve iktisat temelli çalışmalarda yukarıdaki endekslerden yararlanılabilir. Ancak demokrasi üzerinde çalışıldığında demokrasiyi etkileyen çok fazla unsur vardır. Bu sebeple demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen endeksler bu çalışmanın alanı değildir. Örnek ülkenin seçimlere katılımı, seçme seçilme yaşı, seçim aralıkları, seçime katılan parti çeşitliliği gibi ölçülebilen ve bireysel özgürlük, demokrasi kültürü gibi ölçülemeyen birden fazla etken söz konusudur. Demokrasi endeksleri de ölçülebilen ve ölçülenemeyen bu unsurları operasyonelleştirip ölçmeyi amaçlamaktadır.

²⁸⁶ Adam Przeworski, Fernando Limongi, "Political Regimes and Economic Growth", **The Journal of Economic Perspectives**, Vol. 7, No. 3, 1993, s. 61.

²⁸⁷ Mehmet Çınar, Ramazan Öz, "Türkiye'de Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi" **İzmir Uluslararası İktisadi İdari Bilimler Kongresi (İZCEAS)**, İzmir /Türkiye, 5-8 Aralık 2018, (Çevirimiçi)
https://www.researchgate.net/publication/333433822_Turkiye%27de_Demokrasi_ve_Ekonomik_Buyume_Iliskisi, s. 389, 10 Mayıs 2021.

Demokrasinin daha kapsamlı tanımlarından yola çıkarak farklı ölçümler ve yöntemler kullanan başka endeks çalışmaları vardır. Halkın demokrasi anlayışını ölçümleyen bir endeks olarak Demokraside Tatmin Endeksi (Satisfaction With Democracy) kısaca SWD, Demokrasinin etkili ve tam performans çalışıp çalışmadığını ölçümleyen Etkili Demokrasi Endeksi (Effective Democracy Index) kısaca EDI ve demokrasinin kalitesini ölçen Kaliteli Demokrasi Endeksi (Quality of Democracy) kısaca QoD'dir.

Pek çok demokrasi endeksi ölçümlerini Dahl'ın demokrasinin için vazgeçilmez koşulları olarak ileri sürdüğü iki temel prensibe dayandırır; bunlar: rekabetçilik (Contestation) ve katılımcılık (Participation) ilkeleridir. Sadece bu iki unsuru barındırması yetmez, QoD endeksi demokrasi için daha geniş bir tanımlama yapmaktadır. Diamond and Morlino'nun QoD endeksinde kaliteli demokrasinin sekiz unsuru (dimension) olarak ileri sürdükleri maddeler hem Dahl'ın tanımını kapsar hem de eşitlik ve özgürlük temelli bir ölçümlemeyi gerekli kılmaktadır. Bu unsurlar 1) hukukun üstünlüğü **rule of law** 2) katılım **participation** 3) rekabetçilik **competition** 4) Dikey sorumluluk **vertical accountability** 5) yatay sorumluluk **horizontal accountability** 6) özgürlük **freedom** 7) eşitlik **equality** 8) cevap verebilirlik **responsiveness** 'dir.²⁸⁸ Bu endeksler liberal demokrasiyi, katılımcı demokrasiyi ve de seçimsel demokrasiyi kapsayacak geniş bir demokrasi tanımı yapmaktadırlar. Ağırlıklı olarak özgürlüğü ve eşitliği garanti altına almayı ve devletin halkı değil, halkın devleti kontrol etmesini sağlamanın önemli olduğunu ileri süren bir demokrasi anlayışına sahiptir. Daha önceden de belirtildiği gibi endekslerin demokrasi tanımı endeksin ölçümlerine, sonuçlarına ve yöntemlerine yön vermektedir.

Demokrasinin kalitesini ölçen endeks çalışmalarından bazıları: Lijphart (1999), Altman and Pérez-Liñán (2002), Morlino (2004), Lauth (2004), Ringen (2007), Roberts (2009), Levine ve Molina (2011), Bühlmann, Merkel ve Wessels (2012)'dir.²⁸⁹ Genellikle ölçümlemelerinde grupta olarak mükemmel demokrasi

²⁸⁸ David F. J. Campbell, "The Basic Concept for the Democracy Ranking of the Quality of Democracy" **Social Science Open Access Repository**, Vol. 49, No. 2, 2008 s. 24.

²⁸⁹ Gerardo L. Munck, "What Is Democracy? A Reconceptualization of The Quality of Democracy, Democratization", **International Political Science Association**, Vol. 23, No.1., 2016, s. 34- 35.

(perfect democracy) ya da iyi demokrasi (good democracy) ülkelerin yüksek değerlendirmelere sahip olduklarını göstermektedir. Stabil demokrasi (stable democracy), seçimsel demokrasi (electoral democracy), poliarşi (poliarchy) gruplamaları da endeksin taban değerlemeleridir.

Bu çalışmada seçimsel demokrasi (electoral democracy) gibi temel gereklilikleri ölçen endeksler üzerinde çalışılacağı ve demokratik olanla demokratik olmayanın ayrımı üzerinde durulacağı için QoD endeksleri bu çalışmada kullanılmayacaktır.

Demokraside Tatmin Endeksi (Satisfaction With Democracy) kısaca SWD Kaliteli Demokrasi Endeksinden (Measuring Quality of Democracy) etkilenecek yola çıkmıştır.²⁹⁰ Demokrasinin işleyip işlemediğini ölçümlemektedir. Hükümetin politikalarının halk tarafından desteklenip desteklenmediğini incelemektedir.²⁹¹ Bu endeks temel olarak demokrasinin kaliteli olup olmadığını daha subjektif olarak ölçmeyi ve halkın demokrasinin kalitesi hakkındaki fikirlerini ölçümlere dahil etmeyi gerekli görmektedir. Demokraside Tatmin Endeksi (Satisfaction With Democracy) üzerine çalışma yapan araştırmacılardan bazıları: McAllister (2005), Kim (2009), Karp ve Bowler (2001), Henderson (2008), Farrell and McAllister (2006), Curini, Jou ve Memoli (2012), Chang, Chu ve Wu (n.d.), Blais ve Gelineau (2007), Bernauer and Vatter (2011), Berggren vd. (2004), Anderson ve Guillory (1997), Aarts ve Thomassen (2008) 'dir.²⁹²

Etkili Demokrasi Endeksi (Effective Democracy Index) EDI, Freedom House Endeksi ile yolsuzluk endeksinin²⁹³ birleşimi ve çarpımdan oluşur; ülkelerin bu iki ana belirleyiciye göre puanlamasının yapılmasıyla ölçüm yapmaktadır. Axel Hadenius and Jan Teorell (2005) Etkili Demokrasi Endeksi'ni iki farklı konseptin tek bir endekste

²⁹⁰ Viktor Orri Valgarðsson, Daniel Devine, "What Satisfaction with Democracy? A Global Analysis of 'Satisfaction with Democracy' Measures", **Political Research Quarterly**, 2021, b.a.

²⁹¹ A.e.

²⁹² Fred Cutler, Andrea Nuesser, Ben Nyblade, "Evaluating the Quality of Democracy With Individual Level Models of Satisfaction: Or A Complete Model Of Satisfaction With Democracy" **ECPR General Conference**, Bordeaux, 4–7 September 2013, s. 21.

²⁹³ World Governance Indicators (WGI) tarafından hazırlanan: the Control of Corruption Index- CCI (Yolsuzluk Kontrolü Endeksi) ve Transparency International's Corruption Perception Index- CPI (Uluslararası Yolsuzluk Algısında Şeffaflık Endeksi) bulunmaktadır.

birleştirmesinin demokrasi kalitesini ölçmekte yetersiz kalacağını ileri sürerek eleştirmiştir. Inglehart and Welzel'in öncülük ettiği bu endeks çalışmasının geçerliliği de kullandığı yöntem kadar eleştirilmiştir.²⁹⁴ Amy C. Alexander, Ronald Inglehart ve Christian Welzel (2011) Etkili Demokrasi Endeksi'ne (Effective Democracy Index) öncülük eden isimlerdendir ve Carl Henrik Knutsen (2010) bu alandaki diğer bir önemli çalışmayı yapmıştır.

2.1.2. Demokrasinin Açıklayıcı Değişkenleri

Demokrasi ve ekonomi arasında negatif ve pozitif ilişkiyi araştıran pek çok endeks çalışması yapılmıştır. Ekonomi ve demokrasi arasındaki ilişkiyi araştırmak demokrasi endekslerin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu alanda yapılan ilk çalışma Seymour Martin Lipset'e aittir. Bu alandaki çalışmalarda elde edilen sonuçlar sürekli birbiri ile çelişmektedir. Bazı araştırmacılar demokrasi ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğunu savunurken bazıları olmadığını savunmaktadır. Her bir çalışma elde ettiği bulgular açısından önemlidir. Bu çalışmalara ek olarak demokrasinin açıklayıcı değişkenleri üzerine odaklanılmış ve ekonomi dışında demokrasiyi etkileyen pek çok farklı etmen olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmalar alanında önemli araştırmacılar tarafından elde edilen sonuçlarıyla birlikte aşağıda incelenmiştir. Seymour Martin Lipset²⁹⁵ demokrasi endeks çalışmalarının öncülerinden olduğu ve günümüzde hala geçerliliğini koruyan bulgulara ulaştığı için bu bölümde yer almaktadır. Robert J. Barro'nun²⁹⁶ çalışmasının yer almasının sebebi ise Lipset'in çalışmasından sonraki dönemi değerlendirmesi, endeks çalışma alanında önemli bir isim olması ve Lipset'in görüşlerinin anti tezini olabilecek bulgulara ulaşmasıdır. Martin Paldam'ın²⁹⁷ demokrasi ve büyüme üzerine çok fazla sayıda çalışması bulunmaktadır, bu alanda endeks kritiğini istatistik verileri üzerinden ispatlayabilen az araştırmacıdan biridir. Paldam, Raymond Duncan Gastil'in endeksini -bu çalışmanın yararlandığı

²⁹⁴ Carl Henrik Knutsen, "Measuring Effective Democracy", **International Political Science Review**, Vol.31, No. 2, 2010, s.9.

²⁹⁵ Lipset, **A.g.e.** b.a.

²⁹⁶ Robert J. Barro, "Democracy and Growth", **Journal of Economic Growth**, 1994, Vol.1, No: 1, b.a.

²⁹⁷ Martin Paldam, "Explaining the Gastil Democracy Index Using the Polity Scale for Comparison", **Aarhus University**, 2006, No. 1/ 2, b.a.

kaynaklardan biri- açıklayıcı unsurlarıyla ele alarak analiz etmiştir. Lipset demokrasinin sosyal ve ekonomik gerekliliklerini incelemek üzerine yaptığı çalışmada demokrasiyi etkileyen faktörler üzerinde durmuştur. Barro ise demokratik gelişmenin ekonomik, sosyal ve siyasal alanlara etkisini incelemiştir. Martin Paldam ise Gastil Demokrasi endeksinin açıklayıcı unsurlarını Polity ölçeğini kullanarak açıklamıştır.

Lipset 1959 yılında yaptığı çalışmada ülkelerin I. Dünya Savaşından sonraki 25 yıllık süreçlerini incelemiştir.²⁹⁸ Demokrasi ile sosyal, ekonomik ve kısmen siyasal gereklilikler üzerinde durmuştur. Demokrasi ile ekonomi ilişkisini incelerken ülkelerin “refah, sanayileşme, şehirleşme ve eğitim” koşullarını incelemiştir.²⁹⁹ Ülkelerin refah koşullarını incelerken kişi başına düşen gelir, doktorların sayısı, motorlu araçların sayısı, telefon sayısı radyo ve gazete sayısını incelemiştir. Sanayileşmeyi incelerken tarım alanlarında çalışan kişi sayısı ile elektrik tüketimini incelemiştir. Eğitimi incelerken ilk okul, ilk okul sonrası eğitimi ve yüksek eğitimi incelemiştir. Ülkeleri benzer siyasal alt yapıya sahip olmasıyla ve konuştukları dillere göre ayıran Lipset, Latin Amerika ve Avrupa’daki ülkeleri istikrarlı ve istikrarsız demokrasiler; istikrarlı ve istikrarsız diktatörlükler olarak ayırmaktadır. Türkiye’nin de aralarında olduğu Ortadoğu ülkelerini kendi aralarında değerlendirir ve ilk başta dörde ayırdığı çalışmaya dahil etmemektedir. Lipset’in 75 ülke üzerinde yaptığı çalışmalar doğrultusunda istikrarlı demokrasiler ile ekonomik gelişmişlik düzeyi arasında ilişki bulunmaktadır. Ekonomik gelişmişlik düzeyini dönemin koşulları çerçevesinde incelemektedir. Ekonomik koşullar iyileştikçe demokratik kurumların istikrarı aynı oranda artmaktadır. Lipset’in en dikkat çeken bulgularından biri eğitim seviyesidir. Eğitim seviyesi ve ekonomik gelişmişlik düzeyi siyasal katılımı arttırmakta, iyi eğitilmiş orta sınıf büyümekte ve sınıf çatışmaları azalmaktadır.³⁰⁰ Orta sınıfın büyümesi gelir düzeyini korumayı ve arttırmayı amaçlayan orta sınıfın siyasette etkin olmasını ve ülkeyi daha iyi yaşam koşullarına ulaştırmak için teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Aynı zamanda sanayileşmenin artması ile büyüyen pazar ekonomisi bireylerin satın alabilme kapasitesini arttırmaktadır.

²⁹⁸ Lipset, **A.g.e.**

²⁹⁹ **A.e.** s. 69.

³⁰⁰ **A.e.** s. 82.

Lipset, sosyal koşullar adı altında dini değerlerin demokrasiye etkisini de ele almaktadır. Protestanlığın olduğu ülkelerde demokratik gelişimin daha ileri seviyede olduğunu gözlemleyen Lipset bunu Protestanlığın bireysellik vurgusundan kaynaklandığı ve geleneksel yönetimlere bağlı olan Katolikliğe oranla daha fazla demokrasi kültürüne açık olduğunu vurgulamaktadır.³⁰¹ Demokrasinin siyasal koşullarını incelerken meşruluk başlığı altında meşruluk ve etkinlik; dünya görüşü, meşruluk ve ayrışma başlıklarını da inceler. Var olan demokratik kurumların, toplumun kendine en uygun kurumlar olduğu inancı ve hükümetin üzerine düşen görevleri yerine getirebilmesini incelemektedir. Dünya görüşü (Weltanschauung) başlığı altında toplulukların siyasal sistemi meşru saymasının kendi dünya görüşleriyle uyuşup uyuşmamasına göre oluştuğunu ileri sürmektedir.³⁰² Dinlerin demokrasi tercihlerinde etkili olmasını da benzer sebeple ilişkilendirmektedir. Demokratik ülkelerde her an farklı gruplar arasında bir çatışma olabileceğini ve bu çatışmanın kilisenin devletteki konumlandırması üzerine ya da ulusal kaynakların dağıtımı üzerine ya da işçi sınıfının yönetimde güç için evrensel oy hakkını kullanması üzerine ortaya çıkacağını ileri sürmektedir.³⁰³ Ancak bu sorunların demokratik kurumlar ve demokratik çözümlerle elimine edilebileceğini belirtmektedir.

Lipset özet olarak açık sınıf sistemi, ekonomik refah, eşitlikçi değer sistemi, kapitalist ekonomi, okur yazarlık, gönüllü organizasyonlara yüksek katılımın demokrasiyi etkilediğini demokrasinin de aynı şekilde açık sınıf sistemi, ekonomik refah ve okur yazarlık oranını etkilediğini ileri sürmüştür.³⁰⁴ Yoksul ülkelerde demokratik gelişmenin görülmediğini ancak refah ülkelerinde demokrasinin yaşayabileceğini ileri sürmektedir. Ancak siyasal ilgisizlik, bürokrasi ve kitle toplumu demokrasiyi negatif yönde etkilemektedir.

Robert J. Barro demokrasi etkileyen etmenleri ve demokrasinin etkilediği etmenleri ele almıştır. Çalışmasının kapsamı 1960 ve 1990 yılları arasında 100 ülkeyi

³⁰¹ A.e. s. 85.

³⁰² A.e. s. 92, 94.

³⁰³ A.e. s. 92.

³⁰⁴ A.e. s. 105.

kapsamaktadır.³⁰⁵ Schumpeter ve Huntington'dan etkilenen Robert J. Barro Freedom House indikatörlerini ve verilerini kullanarak Bollen'in değişkenleriyle birlikte çalışmasına dahil etmektedir. Şehirleşme, gayri safi milli hasıla, ülke büyüklüğü, eğitim, cinsiyet, sağlık ve din gibi alanlardaki gelişmelerin demokrasiyle ilişkisine odaklanmıştır. Demokrasi ile ekonomik büyüme arasında pozitif yüksek korelasyon yoktur. Demokrasi geliştikçe ekonomik büyüme gerçekleşmez; aralarındaki ilişki doğrusal değildir. Ancak karşılaştırmalı çalışmalar göstermiştir ki düşük seviyeli ekonomik gelişme demokrasiyi tayin etmemektedir.³⁰⁶ Buna örnek olarak Afrika ülkeleri gösterilebilir. Aynı şekilde demokratik olarak çok gelişmiş ülkeler de devam eden ekonomik büyümeye sahip değildir. Demokrasinin olmadığı ve yeni yeni demokratikleşen ülkelerde ekonomik gelişmeler gözlenmiştir. Fakat bu gelişim doğrudan demokratik siyasal yönetim aracılığı ile değil demokratik kurumların kurulmasıyla gerçekleşmektedir. Bu kurumlar hukukun üstünlüğü, serbest piyasalar, daha az kamu tüketimi, yüksek beşerî sermayeye sebep olur ve büyüme üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Demokrasi yalnızca düşük seviyeli siyasal gelişimlerde ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Orta düzeyde demokrasiye sahip ya da gelişmiş demokrasilere sahip ülkelerde demokrasi büyümeyi durdurur sonrasında geriletmektedir. Önemli oranda siyasal haklara sahip olan ülkelerde daha fazla sosyal ve siyasal hak daha fazla kamu harcamasına, gelirin yeniden dağıtılmasına, sosyal yardım programlarına yapılan harcamaların yükselmesine, bunların sonucunda vergilerin artmasına ve ekonomik özgürlerin baskılanmasına yol açmaktadır.³⁰⁷ Tersine otoriter sistemlerden demokratik sistemlere geçen ülkelerde mülkiyet hakları sağlanır, devletin ekonomiye müdahalesi azalır, yürütmenin gücü sınırlanıp, demokratik kurumlar geliştikçe ekonomik büyüme artar, pazar ekonomisi gelişir, iş fırsatları artar ve bunlara paralel olarak da yaşam standartları yükselmektedir.³⁰⁸ Ancak bu yükseliş 1 birimden 10 birime çıkmamakta çok büyük ani bir gelişme göstermemektedir. Devam eden ve hafif seyirde bir gelişmeye yol açar. Demokrasi

³⁰⁵ Barro, **A.g.e.**, s. s. 5.

³⁰⁶ **A.e.** s. 20.

³⁰⁷ **A.e.** s. 3.

³⁰⁸ **A.e.**, s. 1, 20- 27.

bireyin ve toplumun refahını merkez alırken otoriter sistemler yöneticinin ya da yönetici grubun çıkarlarını gözetir.³⁰⁹

Pek çok çalışmada şehirleşme demokrasinin belirleyici unsuru olarak görülmektedir ancak teorik olarak belirgin bir etkisi olduğu gözlemlenmemiştir. Bu konudaki diğer bir iddia ise yerleşim alanlarının yoğun nüfusa sahip olmaması ve dağınık yerleşim alanlarının merkezi yönetimin otoritesini hafifletmesi ve kontrol etkisini azaltmasıdır. Ülkelerin büyüklüğü ve demokrasi yoğunluğu ile ilgili belirgin bir ilişki gözlemlenmemiştir. Eğitimde ilave her bir yılın seçim haklarına katkısı kısa vadede az ama uzun vadede nispeten daha fazla etkiye sahiptir. Demokrasi ve cinsiyet ilişkisi incelendiğinde cinsiyetler arası eğitimde eşitlik siyasal katılımı arttırmakta ve demokrasiyi pozitif olarak etkileyebilmektedir.

Barro demokrasi üzerinde sağlığın, üst düzey eğitimin, gelir eşitsizliğinin, etnik dilsel ayrımın, hukukun üstünlüğünün, koloni geçmişinin, dinin ilaveten etkileri olduğunu ileri sürmektedir. Sağlık göstergesi olarak çocuk ölümlerini değerlendirmeye alan Barro demokrasinin sağlık göstergelerini pozitif etkilediğini ama bu etkinin önemsiz derecede olduğunu ileri sürmüştür.³¹⁰ Barro temel eğitimin yüksek eğitime kıyasla demokrasi için daha önemli olduğu ve ekonomik gelişmeyi üst düzey eğitime oranla daha fazla etkilediği bulgularına ulaşmıştır. Pek çok araştırmacı yaşam standartlarında düşüşün demokrasi üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşırken Barro orta sınıfın demokratik gelişim üzerinde pozitif etkisi olsa da bu etkinin çok fazla olmadığı sonucuna ulaşmıştır.³¹¹ Etnik farklılıkların çok fazla olduğu ülkelerde demokrasinin istikrarı daha zor sağlanabilmekte ve ikisinin arasında önemli ölçüde negatif ilişki bulunmaktadır. Hukukun üstünlüğü demokrasiyi ve yaşam standartlarını pozitif olarak önemli ölçüde etkilemektedir. Bir ülkenin koloni geçmişi olmasıyla demokratik ilerleme kaydetmesi arasında “0” a yakın oranda istatistiki değer elde edilmiş bu da ikisinin arasında ilişki bulunmadığı anlamına gelmektedir.³¹² Ancak

³⁰⁹ A.e.

³¹⁰ Robert J. Barro, Determinants of Democracy, **Journal of Political Economy**, Vol. 107, No. 6, 1999, s. 169.

³¹¹ A.e.

³¹² A.e., s. 158, 174.

Lipset bu görüşün aksini savunmuştur. Din ve demokrasi arasında önemli miktarda açıklayıcı istatistiki veri elde eden Barro, Müslüman ülkelerde demokrasinin daha az olduğunu ve diğer dinlere mensup ülkelerde daha fazla demokrasi olduğu sonucuna ulaşmaktadır.³¹³

Genel olarak ele alındığında büyüme ve demokrasi arasında önemli bir etki göremediğini ileri süren Barro çalışmasında demokrasi ve yaşam standardında yükseliş ve düşüşleri, başlangıç seviyesinde GSYH, eğitim harcamaları, başlangıç seviyesinde beşeri sermaye, doğum oranı, piyasa bozulmaları, dış ticaret hacmi, erkeklerin ilköğretime katılım oranı, kızların eğitimde eşit haklara sahip olması, hukukun üstünlüğü, dini tercihleri, ülkedeki etnik farklılığı ve bebek ölüm oranı ile açıklayabileceğini ileri sürmektedir.

Martin Paldam, Raymond Gastilin hazırladığı Freedom House endeksinin demokratik yaklaşımını açıklayıcı etkenlerini Polity endeksi karşılaştırmasıyla birlikte değerlendirmiştir. Bu endeks değerlendirmesinde demokrasi ile Müslüman ülkeleri, petrol ülkeleri, geçiş ülkeleri, eski Batı ülkeleri, komünist ülkeleri ve ülkelerin gayri safi yurt içi hasılatları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Paldam'ın çalışmasında gayri safi milli hasılat her bir dönem başlamadan önceki değerleri karşılamakta; Eski Batı ülkeleri ise yüksek gelir seviyesine sahip Batılı ülkeler olarak ele alınmakta; Petrol ülkeleri ise %50'den fazla petrol ve gaz çıkartan ülkelere oluşmaktadır.³¹⁴ Komünist ülkeler halen Komünizm yönetimine sahip Laos ve Küba gibi ülkeler olarak yer almaktadır. Geçiş ülkeleri komünizmden demokratik yönetime geçiş aşamasında olan ülkeler betimlemektedir. Müslüman ülkeler ise yönetimi İslam Hukukuna bağlı olan - Sudan gibi- ülkeler ya da halkın çoğunluğu Müslüman olan -Nijerya gibi- ülkelerle sınırlıdır. Bu çalışmada 1972 ve 2004 yılları arasında endekslerin yaptığı ülke değerlendirmeleri yer almaktadır.

Yedi açıklayıcı değişkenle ele alınan çalışmanın sonuçlarına göre Gastil endeksinde gayri safi milli hasılat ile demokrasi ilişkisi önemli oranda pozitif ve

³¹³ A.e., s. 176- 177, 182.

³¹⁴ Paldam, A.g.e., s. 3.

Polity endeksi sonuçları Gastil endeksinden 1 puan yüksektir.³¹⁵ Böylece ekonomik büyüme Polity endeksinde ve Freedom endeksinde önemli derecede açıklayıcı değişkenlerdendir ancak Polity endeksine etkisi daha dikkate değerdir. Endekslerde ekonomik gelişmeye sahip batılı ülkelerin demokrasi ile ilişkisi önemli ölçüde pozitifdir. Bu hem coğrafi olarak hem de büyüme olarak demokrasiye etkisini göstermektedir. Petrol ülkeleri ile demokrasi arasındaki korelasyon hem Freedom House endeksinde hem Polity endeksinde önemli ölçüde negatiftir.³¹⁶ Petrol ülkelerinin siyasal sistemleri ile endekslerin demokrasi indikatörlerinin ters orantılı olduğunu düşünebiliriz. Aynı şekilde Gastil endeksinde demokrasi kavramı ile Komünist ülkeler arasındaki ilişki önemli ölçüde negatifken Polity endeksinde daha az önemli bir açıklayıcı olarak yer almaktadır.³¹⁷ Komünizmden demokrasiye geçiş aşamasında olan ülkelerle demokrasi arasındaki ilişki önemli ölçüde pozitifdir. Müslüman ülkeler ve endekslerin demokrasi anlayışı arasındaki ilişki önemli ölçüde negatiftir. Müslüman ülkeler dışındaki açıklayıcı unsurlar yıllar içinde değişmiyor olsa da Müslüman ülkelerin demokrasi ile arasındaki korelasyon bazı dönemlerde düşmekte ve bazı dönemlerde yükselmektedir. Bu da bu düşüş ve yükselişlerin geçiş dönemi problemi olduğunu göstermektedir.³¹⁸ Burada endekslerin demokrasi ile Müslüman ülkeler arasındaki ilişki değerlendirilirken dönemsel olarak gözden kaçan başka etkenler söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır. Endekslerdeki demokrasiyi açıklayıcı unsurlardan tek sabit olmayan değişken “Müslüman ülkeler” başka endekslerde sabit açıklayıcı unsur olarak incelenip Freedom House endeksi ile karşılaştırılması sonuçlardaki istikrarsızlığın anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

2.2. Demokrasi Endeksleri Alanında Öne Çıkan Çalışmalar

Demokrasi endeksleri arasında çalışmalarda en sık kullanılan ve en sık eleştirilen endeksler daha detaylı incelenmiştir. Pek çok endeks var olmasına rağmen birçoku hazırlandığı dönemle sınırlı kalmış ve başka çalışmaların referans aldığı bir çalışma olarak kullanılmamışlardır. Bazı araştırmalar da verilerin yetersizliğinden ya

³¹⁵ A.e.

³¹⁶ A.e., s. 8.

³¹⁷ A.e.,

³¹⁸ A.e.

da fon yetersizliğinden kaynaklanan sebeplerle yarım bırakılmış ve sonuç niteliğindeki bölümlerinde araştırmacılara tavsiyeler sunulmuştur.

Demokrasi endekslerinin kriterleri, incelediği ülkeler, ölçüm metodu, kapsamı ve verileri elde etme yöntemleri ulaştıkları sonuçlar söz konusu olduğunda önemlidir. Bu çalışmada kullanılacak endeksler: Freedom House (FH), Varieties of Democracy (V-Dem), Bertelsmann Transformation Index (BTI), Economist Intelligence Unit Democracy Index (EIU), Tatu Vanhanen Index of Democratization (ID) ve Polity5'tir. Bu endekslerin kriterleri, puanlama sistemi, son çalışmalarındaki demokratik ülkeler, son çalışmalarındaki demokratik olmayan ülkeler, endeksleri oluşturanlar, yayına başlama tarihleri, ölçümlerin tarihleri, demokrasi ayrımları ve yayınladıkları diğer raporlara ait veriler bu bölümde ele alınmıştır. Bu bölümlerin daha anlaşılır olması için ilerleyen bölümlerde yöntem çeşitliliğine, kriterlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesine ve endekslere yöneltilen eleştirilere yer verilmiştir. En sık atıfta bulunan bu endekslerin diğer endekslerden farkı geçerli oldukları zaman dilimleri; düzenli ve yıllık olarak yayınlanmaları, daha çok ülke üzerinde inceleme yapmaları, ulaştıkları sonuçların akademik çalışmalarda yer alması ve sistematik ölçümler yapmalarıdır.

2.2.1. Freedom House

Kuruluşu demokrasi endeks çalışmalarından öncesine dayanan Freedom House'un kuruluş amacı demokrasi ölçümü yapmak değildir. Özgürlükler üzerine birleşmiş kuruluşlardan oluşmuştur. Temel amacı da Amerika'nın özgürlük anlayışını ve kısmen siyasi ideolojisini diğer ülkelerin de benimsemesine ön ayak olmaktır. II. Dünya Savaşı sırasında Amerika'da özgürlük çağrısı yapan Ring Of Freedom, Fight For Freedom ve Committee To Defend America gibi pek çok kuruluş ortaya çıkmaya başlamıştır. 1941 yılında bu kuruluşlar Washington DC. merkezli bir kurum olarak birleşmişler ve Freedom in The World adı altında hükümetten bağımsız ve kar gütmeyen kuruluş haline gelmişlerdir.³¹⁹ Ancak "hükümetten bağımsız (non-

³¹⁹ Freedom House, "Freedom in the World", **About Us**, (Çevrimiçi) <http://www.freedomhouse.org>, 15 Haziran 2021.

governmental))” olduğu ibaresinin Freedom House’un kendi sitesinde yer alan bir ifade olduğu belirtilmelidir. Freedom House’un önemli kurucularından biri de Amerika Birleşik Devletleri başkanlarından Franklin D. Roosevelt’in eşi, Theodor Roosevelt’in ise kuzini olan Eleanor Roosevelt’tir. Diğer önemli isim ise 1940 yılında başkanlığa aday olan ancak seçilmeyen Wendell Willkie’dır. Kuruluşun amacı devletlerden bağımsız olarak dünyada özgürlüğü yaymaktır.³²⁰

Freedom House, 1950’lerde Raymond D. Gastil tarafından hazırlanan “Balance Sheet of Freedom” çalışması ile başlangıç yapmıştır. Çalışma o günün siyasi trendlerini ve bireysel özgürlüklerini konu almıştır. 1972 yılında daha detaylı ve kapsamlı bir çalışma olan Karşılaştırmalı Özgürlük Çalışması “The Comparative Study of Freedom” yıllık olarak yayınlanmıştır. O gün ki çalışma 151 ülkeyi ve 45 bölgeyi siyasal haklar ve bireysel özgürlükler ayrımlarıyla değerlendirmiştir. Bu çalışma sonradan adı Freedom Review olarak değişen Freedom at Issue ve aylık yayınlanan dergide yer almıştır. Çalışma 1989 yılına kadar R.A. Gastil tarafından geniş bir ekip birlikte yürütülmüştür. 1990’ların ortasında çalışma ilerledikçe ve demokrasi ölçümü daha popüler bir çalışma alanı oldukça çalışma ekibi büyümüş ve çalışma ekibi ihtiyaçlar doğrultusunda genişletilmiştir. Akademik alandan, medyadan, sivil toplum kuruluşlarından, insan hakları kuruluşlarından analizciler ve uzmanlar ekibe dahil olmuştur. Günümüzde ise hem merkezdeki çalışma ekibinde olan hem de dışarıdan ekibe dahil olan analizciler, uzmanlar ve danışmanlar eklenmiştir. 2021 versiyonu 125 analizci ve 40’a yakın danışmanla birlikte hazırlanmıştır.³²¹

Çalışmanın alanına dahil olan her bir ülkeye bir ülke uzmanı tayin edilmiştir. Freedom House verileri ülke uzmanlarının raporlarından, makalelerden, gazete haberlerinden, akademik çalışmalardan, hükümet dışı organizasyonların raporlarından ve saha çalışmalarından oluşmaktadır. Analizlerin puanlaması ülke sınırları içinde gerçekleşen olaylar ve durumlardan yola çıkarak hazırlanır. Anket çalışması yapılmaz. Hazırlanan rapor merkezdeki çalışanlara, uzmanlara ve danışmanlara sunulur ve rapor

³²⁰ Campbell, **a.g.e.**, s. 10-12.

³²¹ Freedom House, “Freedom in the World” **Freedom in the World Research Methodology**, (Çevrimiçi) <https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology> , s. 2-3, 15 Haziran 2021.

üzerinde müzakere edilerek görüşülür. En son çıktı içerden ve dışarıdan dahil olan ekibin kararıyla ortaya çıkar ancak bu durumda önyargılı sonuçlar kaçınılmazdır.³²²

2021 yılı özgürlük endeksi 195 ülkeyi ve 15 bölgeyi kapsamaktadır. Bölge kavramı hukuki ya da siyasal olarak uluslararası statüde tanınmayan yerleşim alanlarıdır. Bunlardan bazıları bağlı olduğu ve uluslararası tanınırlığı olan hâkim ülkenin baskısı altındadırlar ve bazı bölgelerin de sınırları komşu ülkeler tarafından tanınmamaktadır. Bu bölgeler Gazze gibi çatışma döneminde ya da Tibet gibi özerklik arayışında olabilmektedir. Ancak bu bölgeler hâkim ülkeden yönetim ve yapı olarak ayrılık gösterdikleri için Freedom House endeksinde ülke kategorisinde değil bölge kategorisinde yer almaktadırlar. Pek çok endeks bağımsız olmayan bölgeleri endekse dahil etmezken Freedom House bölgeleri hâkim ülkelere ayrı olarak puanlamıştır. Bu bölgeler örnek olarak Doğu Donbass, Tibet, Gazze, Hong Kong ve Kuzey Kıbrıs gibi bölgelerdir. Rapor büyük oranda Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesinden türetilmiştir. Dünyada Özgürlük raporu bu bildirgede yer alan haklar ve özgürlüklerin dini, dili, dini, etnik kimliği, ekonomik durumu ve sosyal yapısı ne olursa olsun uygulanıp uygulanmadığını ölçümlemektedir.

Bağımsız tüm ülkeleri kapsayan Freedom House endeksi her yıl “Freedom in the World” adıyla Dünyada özgürlük raporu yayınlamaktadır. Freedom House aynı zamanda ham puana dayanan gruplama puanı (aggregate score) ve ek olarak alt kategori puanı yayınlamaktadır.³²³ Freedom House, Basın Özgürlüğü (Media Freedom) raporunu 1980 yılından itibaren detaylı olarak sunmaktadır. Rapor yazılı, görsel ve dijital basının yasal haklarını, hükümet baskısını, vatandaşın bu kaynaklardan gelen bilgiye erişimini ve tekelleşmeyi yıllık olarak incelemektedir. Freedom House teknolojik gelişmelerle birlikte İnternet Özgürlük Endeksi de hazırlamıştır. Bu endeks içerik kontrolü (Limits on Content), erişim engeli (Obstacles to Access), kullanıcı hakları ihlali (Violations of User Rights) olarak üç ayrımda inceleme yapmaktadır. Bunun anlamı, devletin belirlediği internet sitelerinin erişimini yasaklayarak sivil özgürlükleri ihlal edecek kısıtlamalara gitmesidir. Örneğin muhalif

³²² A.e.

³²³ Campbell, **a.g.e.**, s. 10-12.

bir gazetenin web sitesinin erişimini kullanıcılara kapatmak gibi... Devletin engelleyici diğer kısıtlaması ise kullanıcı hakları ihlali olup muhalif söylemlerde bulunan vatandaşların IP bilgilerini edinerek baskıya ya da cezai yaptırıma maruz bırakmasıdır. Sosyal medyada ifade özgürlüğünü engelleyecek başka bir uygulama ise içerik kısıtlamasıdır. Hükümetler muhalif partiyi destekleyen ya da kendisini eleştiren yazıları internet sitelerinden ya da sosyal medyadan kaldırarak içerikleri denetleyebilmektedir. Vatandaşların günlük internet faaliyetlerini, kullandıkları sosyal medya alternatiflerini ve içeriklerini kısıtlayan Çin 10 puan ile listedeki en düşük puana sahip ülkedir. Bu çalışmada ülkeler 100 puan üzerinden değerlendirilir ve çalışma toplam 65 ülkeyi kapsamaktadır.³²⁴

Freedom House iki ayrıma sahiptir biri politik haklar diğeri sivil haklar ve özgürlükler. Politik hakların kontrol listesinde alt kategoriler yer almaktadır ve onların da altında belirleyici sorular bulunmaktadır. Her alt kategori sorulardan ve alt soru kümelerinden oluşur. Seçim süreci (Electoral Process) üç soru, hükümetin işlevi (Functioning of Government) dört soru, siyasal çoğulculuk ve katılım (Political Pluralism and Participation) üç sorudur.³²⁵ Politik haklar kısmında isteğe bağlı ek bir soru bulunmaktadır. Bu soru demografik değişim üzerinedir ve 0 ile 4 arasındaki değeri etkileyebilir ayrıca ilave edilip çıkartılabilmektedir.³²⁶ Politik haklarla ilgili toplam 10 soru bulunmaktadır ve bu on soru ile bir ülke en fazla 40 puan alabilir.

Sivil özgürlükler kontrol listesinde alt kategoriler yer almaktadır. İnanç ve ifade özgürlüğü (Freedom of Expression and Belief) dört soru, dernekler ve örgütsel özgürlükler (Associational and Organizational Rights) üç soru, hukukun üstünlüğü (Rule of Law) dört soru, kişisel ozerklik ve kişisel haklar (Personal Autonomy and Individual Rights) üç soru ile belirlenmektedir.³²⁷ Sivil Özgürlüklerle ilgili toplam on beş soru bulunur ve bir ülke en fazla 60 puan alabilir.

³²⁴ Freedom House, "Freedom in the World" **Freedom in the World Countries and Territories**, (Çevrimiçi) <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores?sort=asc&order=Country> 15 Haziran 2021.

³²⁵ Campbell, **a.g.e.**, s.10-12.

³²⁶ Freedom House, Methodology, **a.g.e.**, s. 2-3.

³²⁷ Campbell, **a.g.e.**, s. 10-12.

Mevcut yılın ülke puanı değerlendirilirken bir öndeki yılda ülkenin aldığı puan baraj olarak alınmaktadır. Eğer siyasal haklar ve bireysel özgürlükler alanında bir değişim olduysa ülke puanı yeni verilere göre değerlendirilmektedir. Her ülke ya da her bölge sivil özgürlükler kategorisinde 0 ile 4 arası bir ham puan alır; “0” en düşük “4” en yüksek derecedir. Bir ülkenin politik haklar alanında alabileceği en yüksek ham puan 40, sivil haklar ve özgürlükler alanında alabileceği en yüksek puan 60’tır. Ham puanlar 1 ile 7 arasında puanlamaya çevrilir ve hem sivil haklar ve özgürlüklerin puanı hem de siyasal haklar puanının ortalaması ülkenin “ülke statüsü” final puanını belirlemektedir. 1,0- 2,5 puan aralığı özgür (free); 3,0- 5,0 arası kısmen özgür (partly free); 5,5- 7,0 arası özgür değil (not free) olarak puanlanır.³²⁸ Bir ülkenin özgür olarak değerlendirmiş olması onu benzer şekilde özgür olarak değerlendirilen ülkelerle aynı seviyede olduğunu göstermez. Kısmen özgür olan iki ülke sivil haklar ve özgürlükler alanında çok farklı yaklaşımlara sahip olabilir ve özellikle sıralamanın altında olan ülkelerde bu farklar daha fazla dikkat çekmektedir. Özgür olarak sınıflanmış ve sıralamanın en üstünde olan ülke ile aynı kategoride sıralamanın en altındaki ülke arasında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bir ülkenin özgür (Free) olarak değerlendirilmesi mükemmel demokrasiye sahip olduğuna değil kısmen özgür (partly free) ya da özgür değil (not free) değerlendirmesi alan ülkelerden daha iyi işleyen bir demokrasiye sahip olduğunu göstermektedir.³²⁹ Bir ülkenin sivil özgürlükler ve siyasal haklar puanları arasında fazla fark yoktur. Örneğin sivil özgürlük puanı 40 ya da 30 olan bir ülkenin siyasal haklar puanı 8 ya da 10 olamaz. Çünkü siyasal hakları bastıran, seçimlere müdahale eden bir devlet sivil toplumun yapılanmasını da engellemiş olur.

Freedom House seçim demokrasisi (electoral democracy) ve liberal demokrasi (Liberal Democracy) arasında ayırım yapmaktadır. Raporun kabul ettiği Liberal demokrasiler katılım, bağımsız karar alabilme, vatandaşların tercih ettikleri siyasi liderleri göreve getirebilmesi ve en önemlisi kısıtlanmamış, geniş ve gelişmiş sivil hak ve özgürlüklerin varlığıdır.³³⁰ Bu bağlamda liberal demokrasi daha geniş bir demokrasi

³²⁸ A.e., s.11.

³²⁹ Freedom House, Methodology, a.g.e., s. 2- 3.

³³⁰ Manfred G. Schmidt, “Measuring Democracy and Autocracy”, **Universität Heidelberg**, Şubat 27, 2015, (Çevrimiçi) https://www.uni-heidelberg.de/md/politik/personal/schmidt/2015_schmidt_measuring_democracy_and_autocracy.pdf , s. 9, 15 Mart 2021.

tanımına sahipken, seçim demokrasisi daha kısıtlı bir demokrasi tanımıyla da yetinebilmektedir. Seçim demokrasisi özellikle sivil hak ve özgürlükler üzerinde durmaz ve kısmen katılımı, makul ölçüde bağımsız karar alabilmeyle, düzenli seçimlerle, halkın büyük bir kısmının -oy kullanma hakkının, halkın büyük bir kısmını ayırım gözetmemeksiniz kapsamı gerekmektedir- katıldığı seçimlerde yöneticilerini seçerek göreve getirme (bazen görevden alabilme) hakları ile sınırlandırılmıştır.³³¹

2021 yılı versiyonundan önce seçim demokrasisi (Electoral democracy- ED) sınıflandırması sıralamaya eklenmiştir ancak bu sınıflandırma için ülkenin belli siyasal ve bireysel özgürlük standardına ulaşması beklenmektedir. Ülkenin seçim demokrasisi (Electoral Democracy- ED) olarak değerlendirilmesi için politik haklar puanının 20 ya da üzeri olması ve sivil hak ve özgürlükler puanının 30 ya da üzeri olması gerekmektedir. Aynı zamanda seçim süreci (A- Electoral Process) alt kategorisinde en az 7 puan alması da ülkeyi seçim demokrasisi (ED) olarak değerlendirmek için yeterlidir.³³² Siyasal haklar ve sivil özgürlüklerin büyük oranda karşılandığı ülkeler liberal demokrasiler olarak sınıflandırılırken; siyasal hakların gerekliliklerinin önemli bir kısmını yerine getiren ama sivil haklar puanları o kadar da yüksek olmayan ülkeler seçim demokrasisi olarak değerlendirilmektedir. Seçim demokrasileri demokrasinin minimum şartlarının yerine getirildiği ülkelerdir. Liberal demokrasinin seçim demokrasisini kapsadığı düşünülecek olursa her iki bileşenden yüksek puanlar alıp özgür olan tüm ülkeler liberal demokrasi olarak değerlendirilebilmektedir. Buna rağmen Kısmen Özgür ülkeler liberal demokrasi sınıfına girmiyor olsalar da siyasal haklardan ve sivil özgürlüklerden toplam puanın yarısını aldıklarında bu ülkeler seçim demokrasisi sınıfına girebilmektedir. Örneğin 55 puan alarak kısmen özgür bir ülke olan Ermenistan'ın sivil özgürlükler puanı 33 ve siyasal haklar puanı 22'dir. Bu puanlarla Ermenistan kısmen özgür ve seçim demokrasisi ülkesi olmaktadır. Ancak toplam puanı 39 olan ve kısmen özgür olan Bangladeş siyasal haklar puanı 15 ve sivil haklar puanı 24 olduğu için seçim demokrasisi ülkesi olamaz. Freedom House özgürlüklerin ve hakların en başarılı uygulandığı rejimlerin liberal demokrasiler

³³¹ A.e.

³³² Freedom House, Methodology, **a.g.e.**, s. 3.

olduğu görüşündedir.³³³ Seçim demokrasisi ise özgürlükler söz konusu olduğunda kötünün iyisi olmaktadır.

Tablo 2. 1.: Freedom House Anahtar Puanlama ve Statü³³⁴

SİYASAL HAKLAR PUANLAMASI	SİYASAL HAKLAR PUANLAMASI							
		0-5	6-11	12-17	18-23	24-29	30-35	36-40
	53-60	KÖ	KÖ	KÖ	Ö	Ö	Ö	Ö
	44-52	KÖ	KÖ	KÖ	KÖ	Ö	Ö	Ö
	35-43	KÖ	KÖ	KÖ	KÖ	KÖ	Ö	Ö
	26-34	ÖD	KÖ	KÖ	KÖ	KÖ	KÖ	Ö
	17-25	ÖD	ÖD	KÖ	KÖ	KÖ	KÖ	KÖ
	8-16	ÖD	ÖD	ÖD	KÖ	KÖ	KÖ	KÖ
	0-7	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	KÖ	KÖ	KÖ

Ö = Özgür, KÖ = Kısmen Özgür, ÖD= Özgür Değil

1990’ların başında Doğu Bloğunun çökmesiyle demokrasilerde bir sıçrama yaşanmış ve 1989 yılında ülkelerin %41’i demokratik ülkeyken 1992 yılında bu oran %50 olmuş ve 1995 yılında %60’a yaklaşmıştır. Freedom House’un rakamları Huntington’ın demokratikleşme teorisi ile paralellik göstermekte ve 1990’lı yıllarda demokratik ülkelerdeki artışı üçüncü dalga olarak değerlendirebilmekteyiz.³³⁵ Bu yükselişten sonra demokratikleşen ülkelerin sayısı neredeyse sabit kalmış ve durgunluk dönemine girmiştir. Demokrasinin geri çevirimi olarak da düşünebileceğimiz demokratik ülkelerin “özgür ülke” ya da “kısmen özgür ülke” statüsünden çıkarak özgür olmayan ülkeler olarak sınıflandırıldığını son iki yıldaki verilerde görebilmekteyiz. Freedom House 2021 verilerine göre son 15 yılın en yüksek büyüme açığı -45 ile 2020 yılında görülmüştür. Demokrasi açığı demokratik gelişme kaydeden ülkelerden demokraside gerileme yaşayan ülkeler çıkarılarak elde edilmektedir. 2006 yılında bu açık -3’lere kadar düşmüş 2005 yılında ise açık olmamakla beraber sonuç +31 olarak çıkmıştır. Yani 2006’da demokratik gelişme

³³³ Freedom House, “Freedom in the World” **Freedom in the World Scores**, (Çevrimiçi) <https://freedomhouse.org/countries/freedom-net/scores>, 15 Haziran 2021.

³³⁴ Freedom House, Methodology, **a.g.e.**, s. 16, 15.

³³⁵ Schmidt, Measuring Democracy and Autocracy, **a.g.e.**, s. 6.

kaydeden ülke sayısı fazladır. 2005 yılında 83 ülke demokratik ilerleme kaydederken 2020 yılında 28 ülke demokratik ilerleme göstermiştir ve 2005 yılında 52 ülke demokratik gerilemeye girmiştir ve 2020 yılında 73 ülkede demokratik gerileme görülmüştür. Freedom House raporuna göre özgür olmayan ülkelerin sayısı son 15 yılın en yüksek değerlerine ulaşmıştır. 2020’de özgür olmayan ülkelerin sayısı 54, kısmen özgür ülkelerin sayısı 59 ve özgür ülkelerin sayısı 82’dir.³³⁶ Bu açıdan bakıldığında özgür olmayan ülkeler özgür olan ülkelerin sayısından daha fazladır ve dünyanın yarısından çoğunda insanlar özgür olmayan ülkelere yaşamaktadır. Tablo 2.1.’de ülkelerin sivil özgürlükler ve siyasal haklar puanlarının karşılığı olan tanımlama verilmiştir. 0-5 Puan aralığında özgür olmayan ülkelere: Eritre hem siyasal haklar hem sivil haklar puanı olarak 1 puan almış ve son puanlaması yine 1 puan olmuştur. Aynı şekilde Suriye genel değerlendirmede 1 puan almış ancak sivil özgürlük puanı 4 iken siyasal haklar puanı -3 puan olmuştur. Kuzey Kore 3 puan almış ve Güney Sudan 2 puan almıştır. En düşük puanlara sahip beş ülkeden biri olan Tibet ise ülke olarak değil bölge olarak değerlendirilmektedir. Bölgeler genellikle ülkelerin toplam puanlarıyla oluşan raporların içine dahil edilmemektedir. 2021 yılında en yüksek puanları alan ve özgür olarak sınıflandırılan ülkeler ise sivil özgürlüklerden 60, siyasal haklardan 40 puan alarak sonuç puanı 100 olan Norveç, İsviçre ve Finlandiya’dır. Onları sivil özgürlüklerden 59, siyasal haklardan 40 puan alan Yeni Zelanda takip etmiştir. Siyasal haklardan 40 puan, sivil özgürlüklerden 58 puan alan Kanada ve Uruguay toplamda 98 puana ulaşır. Danimarka ve Avustralya ise siyasal haklardan 40 puan, sivil özgürlüklerden 57 puan alarak genel değerlendirmeleri 97 puan olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri’nin siyasal özgürlükler puanı 32 olmuş ve sivil özgürlükler puanı 51 puan olmuştur. Sonuç puanı 83 puan A.B.D. son 10 yılda 10 puan geriye düşmüştür. Türkiye’nin sivil özgürlükler puanı ve siyasal haklar puanı 16’dır. Genel puanlamaya baktığımızda ağırlıklı olarak Özgür ülkeler Avrupa’da bulunmaktadır ve Özgür Olmayan ülkeler ise Afrika, Ortadoğu ve Asya bölgelerine yayılmıştır.

³³⁶ Freedom House, “Freedom in the World” **Freedom in the World 2021**, (Çevrimiçi) <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege> , 15 Haziran 2021.

Türkiye 1974 ve 1980 yılları arasında Özgür olarak sınıflandırılmıştır ancak sonrasında bir daha Özgür ülke kategorisine girememiştir. Daha önceden 2,5 puan alan Türkiye 1980 yılında 5 puan almış ve sonrasında 2018 yılına kadar 38 yıl boyunca Kısmen Özgür ülke olarak sınıflandırılmıştır. 38 yıl boyunca puanı 3,0 ile 5 arasında değişmiş ve genelde sivil hak ve özgürlük puanlarının düşük olduğu gözlemlenmiştir. Uzun zamandır “Kısmen Özgür” sayılan Türkiye 2018 yılından itibaren “Özgür Değil” kategorisinde yer almaktadır. Benzer şekilde sıklıkla statü değiştiren ülkelerden bazıları da Tayland, Brezilya, Guatemala, Pakistan, Nijerya gibi ülkelerdir.

Freedom House endeksi subjektif verilere dayanan endekslerdendir. Endeks ölçümü 1972 yılından başlar ve bu da endeksi uzun zaman karşılaştırmalı (Cross-Time series) endekslerden biri yapmaktadır. 195 ülke ve 15 ülkeyi kapsayan endeks toplamda 210 vaka üzerinde çalışmaktadır. Maksimalist konsept ile değerlendirmelerde yapmaktadır. Puanların ortalamalarını alarak son değerlendirmelerini sınıflandıran endeks sıralı (ordinal) ölçüm kullanmaktadır. Rapor başlangıç tarihinden itibaren yıllık olarak yayınlanmaktadır. İlaveli gruplama (aggregate) yöntemi kullanılmaktadır. Anket verileri bulunmaz ve ilave veri setlerine sahip değildir. Freedom House her ülke için detaylı rapor hazırlamaktadır, ülke grafiklerine ve haritalar üzerinden puan gösterimlerine internet sitesi üzerinden ulaşılabilir.³³⁷

2.2.2. Polity Endeksi

1970’lerin başında Harry Eckstein ve Ted Robert Gurr siyasal sistemlerin ve rejimlerin istikrarı üzerine birlikte çalışmalar yapmaya başlamıştır. Siyasal karar alma sürecinin etkinliğine siyasal rejimlerin meşruluğunu eklediklerinde ve siyasal iç çatışma olasılıklarını çıkardıklarında siyasal istikrara ve dayanıklılığa ulaşılacağını keşfetmişlerdir.³³⁸ Polity Endeksi ilk olarak Gurr ve Eckstein “Patterns of Authority: A Structural Basis for Political Inquiry” (1974) çalışmasındaki kısıtlı veri seti ile

³³⁷ Freedom House, “Freedom in the World” **Explore the Map**, (Çevrimiçi), <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=fiw&year=2022> , 15 Haziran 2021.

³³⁸ Andrei Melville, et. al., Political Atlas of the Modern World: An Experiment in Multidimensional Statistical Analysis of the Political Systems of Modern States, Ed. Andrei Melville, Institute for Public Projects, MGIMO- University Press, Moscow, 2009, s. 26.

oluşturulmuş ve bir yönetim araştırma endeksi olarak ortaya çıkmıştır. Sonrasında Polity II (Gurr, 1990), Polity III (Keith Jagers ve Ted R. Gurr 1995) ve Polity IV (Marshall ve Keith Jagers 2002) veri setleri oluşturulmuştur. 2020 yılında Center for Systemic Peace and Societal-Systems Research Inc. Tarafından Monty G. Marshall ve Ted Robert Gurr'un hazırladığı 2018 yılı değerlendirmelerini içeren Polity5 serisi yayınlanmıştır.

Polity endeksi her ülkeyi yıllık olarak puanlar ve bu puanlama genelde 1800 yılından başlamaktadır ya da ülkenin bağımsızlığı ne zaman kazanılmışsa o tarihi başlangıç tarihi olarak alınmaktadır. Endeks 500.000 ve daha üstü nüfusa sahip tüm bağımsız ülkeleri kapsar. 52 ülkenin incelenmesiyle başlayan çalışma, 1990 yılında Polity2 veri setinde 152 ülkeyi, 2002 yılında Polity IV veri setinde 161 ülkeyi çalışmaya dahil eder ve günümüzde Polity5'te 167 ülkeyi kapsamaktadır.

Polity serisi demokrasinin üç temel özelliği barındırdığını ileri sürmekte ve bu özellikteki rejimleri kurumsal demokrasiler olarak sınıflandırmaktadır: 1) siyasal kurumlar ve süreçler vatandaşlara siyasal tercihlerini farklı alternatifler üzerinden seçme ve siyasal görüşlerini ifade etme özgürlüğü verir, 2) yönetimin kurumsal olarak sınırlanması gerekmektedir, 3) vatandaşların sivil hak ve özgürlüklerini garanti altına alınması öncelikli şarttır.³³⁹ Ancak demokrasi ölçümlerinde sadece ilk ikisi hesaplanmakta, sivil hak ve özgürlükler dahil edilmemektedir. Polity'ye göre otokrasiler, rekabetçi olmayan, siyasal katılımın baskıyla şekillendiği, yöneticilerin yarışarak gelmediği ve yürütmenin kararlarında ve eylemlerinde geniş bir keyfiyete sahip olduğu yönetim biçimleridir.³⁴⁰

Polity endeksi hem grafik hem skor hem de ülke raporu olarak veriler sunmaktadır.³⁴¹ Ülke raporları yürütme, yasama, yargı ve siyasal rejimi hakkında kısıtlı bilgileri içermektedir. Yürütme hakkında yürütmenin başı kimdir, seçim tipi, seçim tarihi ve aldığı oy oranları gibi bilgileri yer alabilmektedir. Yasama hakkında

³³⁹ Schmidt, Measuring Democracy and Autocracy, **a.g.e.**, s. 4.

³⁴⁰ A.e.

³⁴¹ Sadece 2007, 2008, 2009, 2011, 2014 ve 2017 yılları için rapor bulunmaktadır. Bkz.: <http://www.systemicpeace.org/globalreport.html>

kaç meclisten oluştuğu, oluşumun prensipleri, meclis üye sayısı, partilerin ya da hiziplerin oranları gibi bilgileri içerebilmektedir. Yargı hakkında en son anayasa ne zaman kabul edildi, anayasa değişiklikleri ve etnik azınlıkların hakları gibi bilgileri de içerebilmektedir. Ancak Polity raporları her ülkeye ayrı olarak hazırlanmaz genel bir değerlendirme olarak listelerin içinde ülkelere yer verilmektedir.

Polity endeksi ülkeleri demokrasi skoru, otokrasi skoru olmak üzere ayrı olarak ölçümleyip, demokrasi ve otokrasi skorlarının hesaplamasından oluşan Polity skoruyla üçüncü bir skor elde etmektedir. Hem demokrasi endeksi (DEMOC) hem otokrasi endeksi (AUTOC) bileşen değişkenlerin (component variables) üzerinden hesaplanmaktadır:

- a) Yöneticilerin göreve gelme düzenlemesi, yöneticilerin göreve gelmede rekabet edebilirliği,
- b) Yöneticilerin göreve gelme sürecinde şeffaflık ve açıklık,
- c) Yürütme üzerinde kısıtlamalar,
- d) Siyasal katılımı düzenleme,
- e) Katılımda rekabet edebilirlik.

Bu değişkenler konsept değişkenleri (concept variables) olarak üç grup altında düzenlenir: Yürütmenin göreve gelmesi (a,b ve c değişkenlerinin hesaplanmasıyla puanlanır), yürütme üzerinde kısıtlamalar (c maddesindeki değişkenle aynı değerleri alır), siyasal rekabet (d ve e maddelerindeki değişkenlerin hesaplanmasıyla puanlanır).

Polity skoru, siyasal rejimin demokrasinin otokrasisine oranıdır. Yani hem demokrasi hem de otokrasi değerleri ölçülür sonra demokrasi puanlarından otokrasi puanı çıkartılarak polity skoruna erişilir. Polity skoru -10 ve +10 arasında puanlanmaktadır. -10 otokraside en yüksek puan ve +10 demokraside en yüksek puandır. Demokrasi değişkeninde siyasal kurumların şeffaflığı 0 ile 10 arasındadır ve 0 en düşük olarak puanlanırken 10 en yüksek olarak puanlanmaktadır. Otokrasi

değişkeninde siyasal kurumların gizliliği -0 ile -10 arasındadır ve -10 en yüksek olarak puanlanırken 0 en düşük olarak puanlanmaktadır. Demokrasi skorunda 0 demokratik unsurların yokluğunu 10 tam demokrasiyi göstermektedir. Otokrasi skorunda da 0 otokratik unsurların yokluğunu -10 tam otokrasileri göstermektedir. +10 değerlendirmesi alan ülkeler tam demokrasilerdir; +6 ve +9 arasındaki ülkeler sade demokrasilerdir; -10 ve -6 arasında kalan ülkeler tam otokrasilerken -6 ve -1 arasında kalan ülkeler yönetimin belli bir elit kesimin elinde olduğu açık ya da kapalı anokrasilerdir.³⁴²

1875 yılı değerlendirmesinde puanları en az +6 olmak üzere Belçika, Kosta Rika, Fransa, Yunanistan, Kolombiya, Yeni Zelanda, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri demokratik olarak sınıflandırılmıştır. 1950 yılı değerlendirmesinde +6 puanın üzerindeki demokratik ülkeler bütün ülkelerin neredeyse %30'una denk gelmektedir. 1989 yılında Demir Perdenin yıkılmasına rağmen 36 demokratik ülke vardır. 2013 yılında ise 35 tam demokrasi ve 59 sade demokrasi bulunmaktadır. Rakamlar incelendiğinde demokrasinin zamanla önem kazandığını söylenebilir. Ancak bu önem dönem dönem durgunlukla ve daralmayla boğuşmuştur. 1920'lerde İtalya faşizm ile demokrasiye ket vurmuş, 1930'larda Almanya, İspanya ve Avusturya onu takip etmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra bile demokrasi engellerle uğraşmaya devam etmiştir. Polonya, Macaristan, Çekoslovakya ve Batı Berlin Sovyetlerin etkisi altına girmiştir. 1950'lerde ve 1960'larda özellikle üçüncü dünya ülkelerinde demokrasiler düşmeye devam etmiştir. 1970'lerde demokratikleşmenin 3. dalgasında bile demokrasilerde gerilemeler ve geri dönüşler olmuştur: Arjantin (1976), Şili (1973-1987), Lübnan (1975).³⁴³

Polity veri seti aynı zamanda polity değişkenlerinin modifiye edilmiş hali olan Polity2 değişkenleri veri setini de sunmaktadır. Polity2 değişkenleri standart otoriter puanlamasından çevrilip (-66, -77, -88) geleneksel yönetim skorlarına dönüştürülmüştür, bu yüzden zaman serisi (time-series) analizlerinde kullanılabilirler.³⁴⁴ Polity2'de yer alan standart yönetim skorları: eğer ülke savaş, işgal

³⁴² Schmidt, Measuring Democracy and Autocracy, **a.g.e.**, s. 4.

³⁴³ **A.e.**, s.16.

³⁴⁴ Högstöm, **a.g.e.**, s. 201-205.

ve anarşinin etkili olduğu ara dönemdeyse (-66), ülkede yönetim boşluğu varsa (-77) ve kurumsal yapıların oluşturulmaya başlandığı geçiş döneminde ise (-88) olarak puanlandırılmaktadır.

Yürütmenin üzerindeki sınırlamalarla siyasal karar alma sürecini ölçümlere dahil eden Polity serisinin en güçlü yanı siyasal kurumların üzerine yoğunlaşıp güçler ayrılığını da ölçülebilir bir parametreye dönüştürmüş olmasıdır. Böylece, resmî kurumların karakterini başarılı bir şekilde yansıtabilmekte bu da belirsizliğe yol açmadan sağlaması yapılabilen bir sonuca ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Analiz benzer işlevleri, benzer yapıda geniş bir ülke çeşitlemesiyle incelemektedir. Elbette ki politik kültürün izlenmesine kıyasla yürütme, yasama gibi kurumlar daha çok ölçümlenebilir. Zaman serisi analizi oldukça önemli bir avantaj sağlamaktadır. İki asır boyunca ülkelerin rejim değişiklikleri, uzun dönem trendleri, siyasal aşamaları hakkında bilgi verirken hem ulusal hem bölgesel hem de küresel politik döngüler hakkında daha az ön yargıyla benzersiz bir veri elde edilmesine olanak tanımaktadır.³⁴⁵

Polity endeksi demokrasi (DEMOC) ve otokrasi (AUTOC) olmak üzere yönetimi iki ayrı endekse ayırarak gruplamayı (aggregate) sağlar. 167 ülkeyi kapsayan çalışma ülkeler arası karşılaştırmalı (Cross-National) bir endekstir. Endeks sıralı (ordinal) ölçümleme kullanmaktadır. 1800'lü yıllara kadar geriye giden uzun zaman serisine (time-series) sahiptir ve zaman serisi karşılaştırmalı (Cross- Time Series) ölçüm yapmaktadır. Endeks hem kapsadığı ülke sayısı hem de tarih aralığı açısından karşılaştırmalı bir makro çalışmadır. Polity endeksi sunum olarak periyodik ancak veri olarak yıllık (annual) çalışmalar arasındadır.

2.2.3. Vanhanen Endeksi

Tatu Vanhanen demokratikleşme endeksi 1810 ve 2018 yılları arasındaki dönemi kapsayan ve yıllık olarak endeks verileri sunabilen bir çalışmadır. Tatu Vanhanen'in 2015'teki ölümünden sonra 2018'e kadar olan endeks çalışmasını

³⁴⁵ Melville, **a.g.e.**, s. 25-29.

araştırma ekibi hazırlamıştır. Vanhanen Demokratikleşme Endeksinin verileri 1970 ve 2015 tarihleri arasında Tatu Vanhanen ve Krister Lundell tarafından toplanmıştır.³⁴⁶

Tatu Vanhanen 1984 yılında “The Emergence of Democracy: A Comparative Study of 119 States, 1850- 1979”; 1990 yılında “The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980–1988”²³; 1997 yılında “Prospects of Democracy: A Study of 172 Countries” ve 2002 yılında “Democratization in 2000: A Causal Analysis of 170 Countries” çalışmalarını kitap olarak yayınlamıştır. Bu yayınlarda sadece demokrasi endeksine yer vermekle kalmamış demokratikleşmeyi etkileyen faktörlere ve demokrasi tanımına da yer vermiştir. Demokratikleşmenin değişkenleri üzerinde çalışırken sadece siyasal yapılar üzerinde değil aynı zamanda eğitim sistemi, ekonomik yapı, âdemi merkeziyetçilik, mülkiyet sistemi gibi sosyal yapılar üzerinde de durmuştur.

Tatu Vanhanen “Democratization in 2000: A Casual Analysis of 170 Countries” isimli çalışmasında demokrasi ve otoriter rejimlerin temelini evrimsel bir yaklaşım ile ele almıştır. Endekslerin demokrasi tanımlaması ile ölçeklerin ne kadar ilintili olduğu daha önceden ele alınmıştır. Charles Darwin’in teorisine dayanan sınırlı kaynaklar üzerinde güç istenci düşüncesini temel alan ve siyasal rejim anlayışını özetleyen iki temel önerme vardır: Birincisi vatandaşlar ulusal sınırlardan bağımsız olarak aynı siyasal davranış örneğini gösterir ve ikincisi siyasal mücadelede güç, kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurmaktır (insanlar ne kadar güçlü olursa kıt kaynaklara ulaşimleri o kadar kolay olur).³⁴⁷ Vanhanen, bazı ülkeler demokrasi ile yönetilirken diğerlerinin yönetilmemesini, bazı ülkeler daha demokratikken diğerlerinin daha az demokratik olmasını, demokratikleşmenin her bir ülkede nasıl daha farklı olduğunu ve bunların altında yatan nedenleri incelerken bu iki önermeden etkilenmiştir. İnsanların sahip olduğu kaynaklar arttıkça onları kontrol etmekten duydukları haz da

³⁴⁶ Finnish Social Science Data Archive “Vanhanen Democratization Index”, **Measures of Democracy 1810-2018**, (Çevrimiçi) https://services.fsd.tuni.fi/catalogue/FSD1289?tab=variables&lang=en&study_language=en 15 Haziran 2021.

³⁴⁷ Melville, **a.g.e.**, s. 29-34. Ayrıca bkz: Tatu Vanhanen, **Prospects of Democracy: A Study of 172 Countries**, New York, Routledge, 1997.

artmaktadır.³⁴⁸ Eğer kıt kaynaklar tek bir grubun elinde toplanırsa o grup politik olarak benzer ölçüde etkili olabilmektedir. Eğer kaynaklar birden fazla grubun kontrolünde olursa güç dağılımı daha geçirgen hale gelir ve gruba daha fazla insan dahil olabilir ya da daha farklı gruplar eklenebilir.³⁴⁹ Buna demokrasi ve otokrasinin farklı bir açıklaması denilebilir. Kaynaklara ulaşım o kadar çok fazla grup arasında paylaşılmalı ki bir daha kaynak üzerinde hâkimiyet kurmak için bir tehlike oluşmasın ve oluştuğu an onun hâkimiyetini geçersiz kılabilen eşit güçlerde farklı gruplar olabilsin.³⁵⁰ Tahmin edilebileceği gibi otokrasi, kaynakların tek elde toplandığı bir sistemi demokrasi ise kaynakların çok fazla ele dağıtıldığı bir sistemi arzulamaktadır. Bu yüzden demokrasilerde sivil toplum kuruluşlarının önemine vurgu yapılmaktadır. Bilgi için de aynısı geçerlidir; bilgiye ulaşmak ve bilgiyi yaymak ne kadar çok farklı grubun elinde olursa bu kaynakların kullanımına o kadar fazla grup ve birey dahil olabilmektedir.³⁵¹ Vanhanen açıklayıcı unsurların, bunların birleşimi olan endekslerin ve bu endekslerin etkilediği Demokratikleşme Endeksinin (ID)'nin ne derece ölçüleceğini test etmiştir. Bu açıklayıcı unsurlar endeksten bağımsız olarak kullanılabilir veya Demokratikleşme Endeksini (ID), Güç Kaynakları Endeksini (IPR) açıklamak için de kullanılabilir.

Kaynakların dağılımı açıklayıcı olgu olarak değerlendirilir ve diğer değişkenleri de içerebilir. 2000 yılında yaptığı çalışma hariç diğer çalışmalar altı değişkeni içerir:³⁵²

- 1- *Şehirleşme seviyesi*: Şehirleşme seviyesinin tüm popülasyona oranıdır. Ne kadar çok kişi şehirde yaşarsa ekonomik faaliyetler çeşitlenir ve kaynakların dağılımı o kadar fazla gruba yayılır.
- 2- *Tarım dışı popülasyonun oranı*: Tarım dışı ekonomik güç kaynaklarının oranı ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğiyle doğru oranlıdır.

³⁴⁸ A.e.

³⁴⁹ A.e.

³⁵⁰ Vanhanen, Measures of Democracy 1810-2012... **a.g.e.**, s. 6.

³⁵¹ Vanhanen, Prospects of Democracy..., **a.g.e.**, s. 64- 68.

³⁵² Melville, **a.g.e.**, s. 30.

- 3- *100.000 kişilik yerleşimlerde üniversitelerde öğrenci sayısı*: Yüksek oranda olduğunda entelektüel kaynakların dağılımını doğru oranda etkiler.
- 4- *Okur yazarlık oranı*: Nüfusa oranla okur yazarlık yüzdesinin artıyor olması temel bilgi seviyesinin dağılımıyla doğru orantılıdır.
- 5- *Mülkiyet dağılımında aileden gelen tarım alanları*: Ne kadar çok fazla sayıda ailenin tarım işletmesi varsa tarıma uygun arazilerin dağılımı o kadar geniş bir kitleye yayılmış ve tekelleşme olmamıştır.
- 6- *Tarım dışı ekonomik kaynakların ademi merkezileşme derecesi*: Ülkedeki yerelleşme derecesini gösterir.

2002 yılında “Democratization in 2000: A Causal Analysis of 170 Countries” isimli çalışmasında açıklayıcı değişkenlerde kısmi düzenlemeye gidilmiştir. Kişi başına düşen milli hasıla (GDP Per Capita) değişkenler arasına eklenmiştir. Kaynakların ademi merkezileşmesi ise yoksulluk düzeyi ve azınlıkların kaynaklara erişimi olarak yenilenmiştir. Yeni çalışmada potansiyel bilgi seviyesini göstermek amacıyla “Ulusal IQ” değişkeni tanıtılmıştır. Bu sosyal formlar siyasi yapıyı tümüyle değiştirmek için yeterli olmasa da bunların katılımcılığı ve rekabetçiliği nasıl etkilediği korelasyonları incelenerek görülebilmektedir. Yukarıda altı madde ile sıralanan değişkenler Güç Kaynakları Endeksini (IPR) **Index of Power Resources** oluşturmaktadır. IPR hepsinin toplamından oluşmaz aksine bu altı değişken her biri kendi alanında farklı bölümlerden oluşur ve başka endekslerle birlikte güç kaynakları endeksini de oluşturmaktadır. Bu endeksler Mesleki Çeşitlilik Endeksi (IOD) **Index of Occupational Diversification** şehirleşme ve tarım dışı toplumunun aritmetik ortalamasından oluşmuştur. Üniversitede okuyan öğrenciler ve toplumdaki okur yazarlık oranının aritmetik ortalaması Bilgi Dağılımı Endeksini (IKD) **Index of Knowledge Distribution** oluşturur. Mülkiyet dağılımı ve tarım dışı ekonomik kaynakların aritmetik ortalaması ise Ekonomik Güç Kaynakları Dağılımı Endeksini (DER) **Distribution of Economic Power Resource** oluşturur. Sonuç olarak bu endekslerin hesaplanmasıyla (IPR) **Index of Power Resources** endeksi oluşmaktadır.³⁵³

³⁵³ Vanhanen, Prospects of Democracy..., a.g.e., s. 68- 74.

Tablo 2. 2.: Demokratikleşme Endeksinin Açıklayıcı Değişkenleri ile Korelasyonu³⁵⁴

Açıklayıcı değişkenler	Rekabetçi (C)	Katılımcı (P)	Demokratikleşme Endeksi (DI)
IOD	0,561	0,586	0,663
IKD	0,616	0,673	0,659
DER	0,514	0,433	0,601
IPR	0,621	0,602	0,813
IPRI	0,614	0,628	0,809

IPRI: Güç Kaynakları ve Yapısal Dengesizlik Endeksi, IOD: Mesleki Çeşitlilik Endeksi, IPR: Güç Kaynakları Endeksi, IKD: Bilgi Dağılımı Endeksi, DER: Ekonomik Güç Kaynakları Dağılımı Endeksi

Tüm açıklayıcı değişkenler pozitif olarak ortalamanın üstündedir ve politik indikatörler arasında korelasyon bulunmaktadır. Mesleki Çeşitlilik Endeksi (IOD) ve Bilgi Dağılımı Endeksi (IKD), Ekonomik Güç Kaynakları Dağılımı Endeksine (DER) göre daha güçlü bir korelasyona sahiptir. Güç Kaynakları ve Yapısal Dengesizlik Endeksi (IPRI) ve Güç Kaynakları Endeksinin (IPR) Demokratikleşmeyi açıklaması bakımından %80 oranında korelasyona sahip olduğunu Tablo 2.2’de görülebilmektedir. Ekonomik Güç Kaynakları Dağılımı Endeksinin (DER) ise %60 oranında diğerlerine göre daha az oranda demokratikleşme endeksini açıkladığı sonucuna ulaşılabilir. Vanhanen, katılımcılık ve rekabetçilik indikatörlerinin pozitif olarak 0,459 oranında korelasyona sahip olduğunu ama bunun orantılanmaya göre kısmen zayıf olduğunu ifade etmektedir. Bu korelasyon değeri iki değişkenin birbirinden bağımsız olduğunu göstermektedir. Bu sebeple ikisini birlikte ele alıp ID endeksini kullanmak daha gerçekçi sonuçlara ulaşmayı sağlayacaktır.³⁵⁵

Tatu Vanhanen 1984, 1989, 1990, 1994 ve 2002 yıllarında modernleşme kuramına ve Dahl’ın poliarşi kuramına dayanan bir demokrasi endeksi geliştirmiştir. Vanhanen’in endeksi pek çok endekste olduğu gibi rekabetçilik (Contestation) ve

³⁵⁴ Vanhanen, Prospects of Democracy..., a.g.e., s. 68. Güç Kaynakları ve Yapısal Dengesizlik Endeksi (IPRI) **Index of power Resources and Structural Imbalance**; Mesleki Çeşitlilik Endeksi (IOD) **Index of Occupational Diversification**; Güç Kaynakları Endeksi (IPR) **Index of Power Resources**; Bilgi Dağılımı Endeksi (IKD) **Index of Knowledge Distribution**; Ekonomik Güç Kaynakları Dağılımı Endeksi (DER) **Distribution of Economic Power Resources**. Bkz.: a.e.

³⁵⁵ Vanhanen, Prospects of Democracy..., a.g.e., s. 67.

katılımcılık (Participation) derecelerini temel almaktadır. Katılımı (P) seçmenlerin genel nüfus içindeki payı ile bulmaktadır. Rekabet (C) derecesini ise ulusal bir seçimde en kuvvetli partinin oy oranı 100'den çıkarılarak elde edilen endekstir. Katılımcılığın sayısal değerini bulmaya yarayan formül şöyledir: $(P) = \text{Seçmen Sayısı} \div \text{Yetişkin Nüfus Sayısı} \times 100$ ve rekabetçiliğin sayısal değerini bulmaya yarayan formül: $(C) = 100 - \text{En Kuvvetli Partinin Oy Oranı}$ şeklindedir.³⁵⁶ Yani formüle göre oy vermeye yetkin olan nüfus oy veren kişi sayısına oranı ile katılımcılık değeri bulunmaktadır. Rekabetçilik ve katılımcılığın sayısal değerlerini demokratikleşme endeks (ID) skoruna çevirmek için kullanılan formül: $(ID) = \{(C) \times (P)\} \div 100$ 'dir; kısacası rekabetçilik (Contestation) ve katılımcılık (Participation) derecelerinin birbirleriyle çarpılıp 100'e bölünmesi Vanhanen'in demokratikleşme endeksinin skorunu vermektedir.³⁵⁷ Katılımcılık ve rekabetçilik bize demokratikleşme puanını vermektedir.

Aldığı puana göre ülkenin demokratik olup olmadığı anlamak için katılımcılığın (P) %10 barajı vardır, rekabetçilik (C) için de %30 barajı vardır ve sonuç olan (ID) için de baraj %5'tir.³⁵⁸ Bu barajı altında kalan ülkeler demokratik olmayan ülkelerdir. Bu barajı şu şekilde açıklayabiliriz: Katılımcılık (P) barajındaki %10; nüfusun en az %10'unun seçimlerde oy kullanmasının gerekliliğini gösterir. Rekabetçilik (C) barajının %30 olması; seçmenlerin kullandığı oyların %30'u veya daha fazlasının büyük partiden başka partiye gitmesi gerekmektedir. Bu da muhalefetin eşit koşullarda seçimlerde yarıştığının göstergesi olarak değerlendirilir. Endeks puanlaması 0 ile 100 arasındadır. 0 demokrasinin o ülkede olmadığını gösterir ve yukarıda açıklanan barajı aşan ülkeler ise demokratik ülkeler olarak nitelendirilir. Vanhanen endeksine göre bir ülke ya demokratiktir ya da değildir diğer endekslerdeki gibi bir ara değerlendirmeye sahip değildir.³⁵⁹

Eğer katılım ve rekabetçilik değerleri yüksekse, bu ülkenin büyük bir kısmı seçimlerde oy kullanıyor, partiler arasında çekişmeli bir rekabet var ve pek çok farklı

³⁵⁶ Schmidt, Demokrasi Kuramlarına..., a.g.e., s. 264- 265.

³⁵⁷ A.e.

³⁵⁸ A.e.

³⁵⁹ A.e. s.264.

parti kendisini destekleyen seçmen taraftarı ile seçimler için yarışıyor anlamına gelir.³⁶⁰ Eğer gücü tekeline alanlar seçilmezlerse veya seçimlerde hiçbir organize olmuş grubun yer almasına izin verilmiyorsa, rekabetçi (C) ve katılım (P) seviyelerinin sıfır olduğu kabul edilir. Vanhanen endeksi her iki ölçeğin çarpımından oluştuğu için eğer seçimlere katılım yoksa “0” değerini alır ve 0’ın çarpımı yine 0 olacağı için demokratikleşme puanı da 0 olur. Tek partili otoriter rejimlerde seçime katılım yüksek olduğunu düşündüğümüzde diğer bir ölçüm olan rekabetçi (C) ölçütü “0” olacağı için ülkenin demokratikleşme skoru yine “0” olacaktır.³⁶¹ Vanhanen endeksi yüksek katılımın demokratikleşme endeksini manipüle etmesine hazırladığı formül ile izin vermemektedir. Hayatının büyük bir bölümünde Finlandiya’da yaşayan Vanhanen’ referandumu da endekse dahil etmiş ve bunu yapan nadir endeks çalışmalarından biri olmuştur. Maksimum katılım oranı %70’tir. Tek bir referandumun katılıma (P) etkisi %5’tir ve bu durumun bir anomaliye yol açmaması için referandumun katkıları %30 ile sınırlandırılmıştır.³⁶² Çok fazla referanduma giden ülkelerin plebisiter demokrasilere yol açabileceği de unutmamak gerekir.

Çalışmanın başlarında ülkeler kapsamı tüm bağımsız ülkeleri değerlendirmeye alırken sonrasında ülke sayısına sınırlamalar getirilmiştir. Bu sınırlamalardan biri veri toplamının zorluğu sebebiyle 100.000’in altında nüfusu olan ülkelerin dahil edilmemesidir.³⁶³ Sonrasında sadece 1991 yılında bağımsız olan ülkeler listede kalmıştır. “Prospects of Democracy: A Study of 172 Countries” çalışmasında 1990’ların ortalarında bu sınırlamalar kolaylaştırılmıştır. Bağımsızlığını yeni kazanan Afrika’nın ülkeleri, Tayvan ve Okyanusya ülkeleri listeye eklenmiştir.³⁶⁴ Çalışmada ülkeler 7 bölgeye ayrılmıştır ve kapsadıkları ülke sayılarıyla birlikte endekste yer alan bölgeler şunlardır: Avrupa ve Kuzey Amerika (40); Latin Amerika ve Karayipler (29); Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Merkez Asya (29); Sahra altı Afrika (44); Güney Asya (7); Doğu ve Güneydoğu Asya (16); Okyanusya (7).

³⁶⁰ Vanhanen, Measures of Democracy 1810-2012... **a.g.e.**, s. 10.

³⁶¹ A.e.

³⁶² Vanhanen, Measures of Democracy 1810-2012... **a.g.e.**, s. 15.

³⁶³ Melville, **a.g.e.**, s. 29-34.

³⁶⁴ A.e.

Vanhanen endeks çalışmasında Demokratikleşme Endeksine göre (ID) ([Q209_3] numaralı veri seti olarak gösterilir) 190 ülkeden 180'i veri sağlayabilmiş ve geçerli çalışma olarak alınmıştır. Minimum Değer 0.00 ile iken maksimum bir ülkenin aldığı skor 47,72 ile Belçika olmuştur. Ölçümde “0,00” alan ülkeler Yemen, Arap Birleşik Emirlikleri, Svaziland, Somali, Suudi Arabistan, Katar, Umman, Kuveyt, Kore, Ürdün, Eritre, Küba, Çin ve Brunei'dir. Bu ülkeler otoriter yönetim sisteminin hâkim olduğu ülkeler sayılmaktadır. 47,72 ile Belçika'nın başı çektiği ülkeler sırasıyla İsviçre 45,43, Danimarka 44,751, Hollanda 43,162, İzlanda 41,384, Almanya 40,103, İtalya 40,677, Avusturya 40,065'tir. Türkiye'nin puanı 32,55282 iken Amerika Birleşik Devletleri'nin puanı 37,73'tir ve Rusya'nın puanı ise 10,26715'tir. 191 ülkeden 11 tanesinin verileri bulunmamaktadır. 180 Geçerli ülkeden 27 tanesi 5,0 barajını geçemediği için demokratik değil olarak sınıflanmıştır. Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesindeki ülkeler çoğunlukla 30,00 ve 30,00'un üzerinde puan almışlardır.³⁶⁵ 1993 yılındaki çalışmada çıkan sonuç Schmidt tarafından eleştirilmiştir. Rusya'nın, Amerika'dan yüksek puan almış olmasını endeksin yanıltıcı sonuçlar verebileceğine yönelik eleştirilerini yöneltirken kullanmıştır.³⁶⁶ 2018 verilerinde 10,2 gibi bir puan alan ve Amerika'nın puan olarak gerisine düşen Rusya'nın zaman içindeki puan kaybının sebebi ise endekste belirtilmemiştir.

1993 yılında yaptığı araştırmada 172 geçerli sayılan ülke bulunmaktadır. 58 ülke 5,00 barajının altında kalmıştır ve demokratik değil olarak sınıflandırılmıştır, ülkelerin 33'ü 0,00 değerini almıştır, Batılı ülkelerin çoğu 30,00 değeri ve daha üzeri değer almıştır. En yüksek demokrasi değerine sahip ülke 47,9 puan ile Belçika'dır. Türkiye'nin 1993 yılındaki puanı 12,0 ve Amerika Birleşik Devletleri'nin puanı 20,07'dir. Rusya 27,6 puan alarak Amerika Birleşik Devletleri'nin önüne geçmiştir.³⁶⁷

³⁶⁵ The Peace Research Institute Oslo (PRIO) “Vanhanen measures of democracy1800-2012”, **Polyarchy Index of Democracy Dataset**, (Çevrimiçi) <https://www.prio.org/data/20> 15 Haziran 2021.

³⁶⁶ Schmidt, a.g.e., 2002, s.266. Schmidt “Rusya'nın sıralamada ABD'den ve İsviçre'den önce yer alması zihin karıştırmaktadır” olarak eleştirisini dile getirmiştir. **A.e.**

³⁶⁷ **A.e.**, s. 275-282.

2.2.4. The Bertelsmann Stiftung's Transformation Endeksi

Almanya merkezli kurum olan “Bertelsmann Foundation” Reinhard Mohn tarafından 1977 yılında kurulmuş ve bugün Almanya’nın en büyük özel kurumlarından biri haline gelmiştir. 137 ülkenin demokratik ilerleme süreci, pazar ekonomisi, siyasal yönetim kalitesini üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Nüfusu iki milyondan az olan ülkeleri, Avrupa ve Amerika kıtalarındaki yerleşik demokrasileri endekslerine dahil etmeyen “The Bertelsmann Stiftung’s Transformation Index” üç ayrı ölçüm yapmaktadır: Siyasal Dönüşüm Endeksi (Index Political Transformation) Ekonomik Dönüşüm Endeksi (Index Economic Transformation) ve Yönetim Endeksi (Governance Index). BTI, ağırlıklı olarak Fransa ve Almanya’daki üniversite ve enstitülerden gelen araştırmacıların yürüttüğü disiplinler arası paneller de sunum yapmaktadır. İlk raporunu 2003 yılında yayınlayan kurum iki yılda bir demokratik dönüşüm raporu yayınlamaktadır. Dünya genelinde 280’e yakın ülke uzmanı³⁶⁸ (country expert) bulunmaktadır. Pek çok ülkede uzman bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak ülke başına iki uzman bulunduğunu söylenebilir. İkinci uzman birinci uzmandan gelen puanlamaları ve değerlendirmeleri inceler. Ülke uzman sayısı endekslerde en sık eleştirilen konulardan biridir. Ülke uzmanının fazla olması daha az ön yargılı bir sonuç almaya ve veri seti kodlamalarının daha titiz yapılmasına yardımcı olmaktadır.

Ülke uzmanı anketleriyle üç ayrı konuda toplam 17 kriter (components) ile 52 indikatör yardımıyla gelişmekte olan geçiş ülkelerinin durumunu değerlendirmektedir. BTI’nın değerlendirmedeki ülkelerin siyasal dönüşümünü ve ekonomik dönüşümünü birlikte değerlendirdiği ve her ikisinin toplam puanlarının ortalamasını aldığı statü endeksi (Status Index) bulunmaktadır. Siyasi iktidarın performansını değerlendiren Yönetim Endeksi (Management Index) yönetim alanındaki skorların toplamalarının ortalamasından oluşmaktadır. BTI’nın Siyasal Dönüşüm Endeksi, demokrasinin statüsünü ölçmek için beş kriterin verilerinden yararlanır: devletin temel işlevlerini yerine getirme kapasitesi (stateness), siyasal katılım, hukukun üstünlüğü, demokratik kurumların meşruluğu ve siyasi ve sosyal bütünleşme bu beş ölçüttür. Statü Endeksinin

³⁶⁸ Ülke uzmanları listelidir Türkiye ülke uzmanı: Aybars Görgülü’dür. (Center for Public Policy and Democracy Studies PODEM, İstanbul). **Bkz:** Bertelsmann Stiftung’s Transformation Index, **Country Experts**, (Çevirimiçi) <https://bti-project.org/en/about/country-experts>, 2.08.2022.

belirleyicilerinden olduğu için ekonomik dönüşüm kriterlerine de yer verilmelidir. Ekonomik dönüşüm kriterleri: sosyal ekonomik gelişim düzeyi, pazar ve rekabet düzenlemeleri, döviz ve ücret stabilizasyonu, özel mülk, refah rejimi, ekonomik performans, sürdürülebilirliktir. Yönetim Endeksi (Management Index) kriterleri ise: zorluk derecesi, yönlendirme becerisi, kaynakların etkinliği, uzlaşma oluşturma ve uluslararası ortaklıktır.³⁶⁹

Schmidt'e göre BTI statü endeksi ile demokrasi ve otokrasiler ölçülebilmektedir. Devletin temel işlevlerini yerine getirme kapasitesi (stateness) indikatörü ülkenin laik yapısını; siyasal katılım, vatandaşın yöneticileri seçimle belirlemesini; hukukun üstünlüğü denge ve denetimin olup olmadığını ve sivil özgürlüklerin varlığını; demokratik kurumların meşruluğu, bu kurumların etkili olup olmadığını ölçebilmektedir.³⁷⁰ Son olarak siyasal ve sosyal bütünleşme indikatörü sivil örgütlerin durumunu gözlemleyip parti sisteminde çıkarların rahatça ifade edildiği, çıkar gruplarının aracılık rolü üstlenmesini, demokratik normları, siyasal ve sosyal uyumluluğu ve sosyal kapitalin yaratıldığı sosyal siyasal çevreyi inceleyebilmektedir.³⁷¹

Bu endeks 137 ülkeyi 7 bölgeye ayırmaktadır: Latin Amerika ve Karayipler (22 Ülke), Batı ve Merkez Afrika (22 Ülke), Güney ve Doğu Afrika (22 Ülke), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (19 Ülke), Doğu-Merkez ve Güneydoğu Avrupa (17 Ülke), Sovyet Avrasya (13 Ülke), Asya ve Okyanusya (22 Ülke).

Statü endeksindeki (Status Index) ve yönetim endeksindeki (Management Index) skorlar 1 ile 10 değerleri arasında değişmektedir. Statü endeksinde siyasal dönüşüm/demokrasi skorları 0 ile 4 arası katı otokrasiyi (hard-line autocracy); 4 ile 5 arası ılımlı otokrasiyi (moderate autocracy), 5 ile 6 arası ileri derecede yüksek kusurlu demokrasiyi (highly defective democracy), 6 ile 8 arası kusurlu demokrasiyi (defective democracy), 8 ile 10 arası ise konsolide demokrasiyi (democracy in consolidation)

³⁶⁹ Bertelsmann Stiftung, "The BTI Transformation Index is a project" **Political Transformation**, (Çevrimiçi) <https://www.bti-project.org/en/index/political-transformation.html> 15 Haziran 2021.

³⁷⁰ Schmidt, Measuring democracy..., **a.g.e.**, s.11-12.

³⁷¹ Schmidt, Measuring democracy..., **a.g.e.**, s.11-12.

göstermektedir. Yönetim endeksindeki skorlar ise 0 ile 3 arası başarısız, 3 ile 4,30 arası zayıf, 4,30 ile 5,60 arası ortalama, 5,60 ile 7 arası iyi, 7 ile 10 arası ise çok iyi olarak değerlendirilmektedir. 2020’de yayınlanan BTI Raporuna göre Uruguay 9,90 puanla en yüksek skoru elde etmiş ve demokrasisi sağlamlaşma sürecine girmiştir. Somali 1,48 puan ile tartışma götürmez otokrasi olarak değerlendirilmiştir. Türkiye 4,92 puan ile 4,50 puan alan Rusya’yı geçmiştir ancak her iki ülke de ılımlı otokrasi olarak değerlendirilmiştir. Tüm değerlendirmeler incelendiğinde 60 otokrasi, 59 kusurlu demokrasi, 16 demokrasiyi konsolide etme sürecinde olan ülke olduğu görülmektedir.³⁷²

Schmidt’e göre, BTI kusurlu demokrasileri değerlendirirken kusurlu demokrasilerin alt kümesi olan “domain demokrasileri” de değerlendirmeye almalıdır. Domain demokrasiler seçimlerin yapılmadığı ya da yapıldığı halde seçilenlerin değil ordunun, savaş ağalarının ya da gerillaların yönetimi üstlendiği bir yönetim şeklidir. Buna ek olarak BTI’nın diğer endekslerden farklı olarak gelişmiş demokrasileri dahil etmemesi eleştirilmiş olsa da Schmidt bunu küçük bir kusur olarak görür ve statü endeksinin sıralı (ordinal) ölçüme dönüştürülüp gelişmiş demokrasilerin de endekse dahil edilebileceğini ileri sürmektedir.³⁷³ Hatta çalışmasının sonunda bu önerisini uygulamış ve genişletilmiş statü endeksi (Extended Status Index) olarak 0-5 puan arası puanlamaya sahip bir endeks oluşturmuştur.

BTI endeksi gruplama sorununu (aggregation) endekslerin skorlarının aritmetiği ile statü endeksi oluşturarak çözümlenmiştir. 2006 ile 2020 yılları arasında veriye ulaşıldığı için kısa zaman serisi (time-series) kullanmıştır. İki yılda bir yayınlanan endeks raporu BTI endeksinin periyodik endekslerden olmasına yol açar. Ülke karşılaştırmalı bir endeks olarak 137 kadar ülkeyle diğer endekslere oranla oldukça kısıtlı bir alanda çalışmaktadır. Bölge ayrımında eski Sovyet ülkelerini özellikle ayırdığı gözlemlenmektedir. Her ülke için 2 ülke uzmanı bulunur ve verileri ülke uzmanlarının yaptığı anketlere dayanmaktadır. BTI demokratik ve demokratik olmayan ülkeler ayrımı yapmak için elverişlidir. Gelişmiş demokrasilerin hiçbir

³⁷² Bertelsmann Stiftung, “The BTI Transformation Index is a project” **Political Transformation**, (Çevrimiçi) <https://www.bti-project.org/en/index/political-transformation.html> 15 Haziran 2021.

³⁷³ Schmidt, **a.g.e.**, 2015, s.10-13, 17.

endekse dahil edilmez -İsrail, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa gibi ülkelerin verileri endekte yer almamaktadır-.

2.2.5. V-Dem Endeksi

Michael Coppedge, John Gerring, Carl Henrik Knutsen, Staffan I. Lindberg, Jan Teorell vd. tarafından hazırlanan V-Dem ilk olarak 2014 yılında 68 ülkeyi kapsayan veri seti ve kısıtlı demokrasi çeşidiyle çalışılmıştır.³⁷⁴ Açılımı demokrasi çeşitleri (varieties of democracy) olan V-Dem endeksi 1789 ve 2020 yılları arasında 202 ülke için veri setine sahip bir çalışmadır. En son sürüm olan versiyon 11’de müzakereci bileşenler endeksi (The Deliberative Democracy Index) katılımcı bileşenler endeksi (The Participatory Democracy Index) eşitlikçi demokrasi endeksi (The Egalitarian Democracy Index) seçim demokrasisi endeksi (The Electoral Democracy Index) liberal bileşenler endeksi (The Liberal Democracy Index) ve liberal demokrasi endeksi (The Liberal Democracy Index) olarak 5 temel endekse ulaşılabilir. Seçim demokrasisi endeksi (The Electoral Democracy Index) aynı zamanda poliarşi endeksi olarak da geçer ve daha spesifik olarak kısıtlı bir demokrasi tanımına göre ülkeleri ölçümlemektedir. Ayrıca 11. Versiyonda ilk defa Parti Kimliği ve Dernek Çeşitleri **Varieties of Party Identity and Organization** (V-Party) veri serisi hazırlanmıştır. V-Party veri seti 1970 ile 2019 yılları arasında 178 ülkenin verilerini sunmaktadır. Ayrıca PanDem (Pandemic Backsliding Project) olarak ayrı bir veri seti de bulunmaktadır. Bu veri setinde ülkelerde pandemi döneminde demokratik kurumların nasıl işlediğine, ihlallerin olup olmadığına, kişisel hak ve özgürlüklerin pandemi dönemindeki durumuna ve demokrasinin ilerlemesini geriye çevirecek koşullar oluşup oluşmadığına yönelik çalışma yürütmektedir. Ayrıca Aşamalı Rejim dönüşümleri (Episodes of Regime Transformation’ın) 2. versiyonu da bu veri setiyle birlikte yayınlanmıştır.

V-Dem endeksi çok boyutlu ve gruplama (disaggregated) yapılmış veri setine sahiptir. Tek bir V-dem değeri bulunmamaktadır. Çalışma alanına göre bir endeks ya

³⁷⁴ V-Dem, “[Country– Year/Country–Date] Dataset v11.1” **Varieties of Democracy (V-Dem) Project**, (Çevrimiçi) <https://www.v-dem.net/project.html> , 22 Mayıs 2021.

da birden çok endeksle çalışabilme imkânı sunan bu kapsamlı çalışma her bir indikatörün değerini de veri setlerinde sunmaktadır. Böylece indikatör değerleri ile başka çalışmalar yapılmasını oldukça kolaylaştırır. Örneğin V-Party endeksinde (v2pagender) indikatörü altında çeşitli ülkelerdeki cinsiyet oranı incelenebilmektedir. Diğer bir örnek liberal demokrasinin bileşenlerinden olan (v2xeg_eqprotec) kodu altında puanlanan eşitliği koruma endeksi (Equal protection index) ülkelerin sivil hak ve özgürlüklerinin her sosyal grup için aynı ölçüde geçerli olup olmadığını puanlamaktadır. Bunun gibi alt endeksler farklı çalışma alanları içinde kullanılabilir. Tüm endeksler 0 ile 1 arasında bir değer alır ve çalışmada aralık (interval) ölçeği kullanılır. Alt endeksleri veya indikatörleri sıralı (ordinal) ölçek olsa veya farklı sınıflandırmalarla farklı değerlendirme yapılabilse de indikatörlerin sonuçları hesaplama sonrası aralıklı ölçeğe çevrilir ve yine 0 ile 1 arası puan alır. Örneğin: Yürütme üzerinde yargının sınırlamaları endeksinin (Judicial constraints on the executive index) yargıya uyma ve itaat etme (Compliance with High court) indikatörü anket sorusu ile sıralama (ordinal) değerleri 0 ile 4 arasındadır.

Anket sorusu: Yürütme gücünü temsil edenler önemli kararlarda farklı fikirde olsalar bile Yüce Divan kararına uyum gösterir ve itaat eder mi?

Sıralama değeri

0: Asla

1: Nadiren

2: Bazen

3: Genellikle

4: Her zaman

Bu puanlar sonsal olasılıklar (posterior probabilities) olarak çevrilir ve toplamı hesaplanır. Ancak bunun kabul edilmiş ve kesin bir tekniği olmadığı için V-dem her iki değerinin aralığını hesaplamasına endekste yer vermektedir. Bunlar indikatör kodu ile (_codehigh) ve (_codelow) olarak geçer.

Endeksler, gruplama yapılmış endeksler oldukları için kesin aralıklara sahip değildir. Yine de ortalama olarak aldıkları değerler: 0 ile 0,20 endeks değerleri arasında puan alan ülkeler Kapalı Otokrasilerdir (Closed Autocracy); 0,20 ile 0,40 endeks değerleri arasında puan alan ülkeler Seçim Otokrasisidir (Electoral Autocracy), 0,5 (0,4- 0,5) aralığı ile 0,7 endeks değerleri arasında puan alan ülkeler Seçim Demokrasilerdir (Electoral Democracy) ve 0,8 ile 1 arasında puan alan ülkeler Liberal Demokrasidir (Liberal Democracy).

Aşağıda puanlamaya göre rejim tipleri açıklanmıştır.³⁷⁵

- Kapalı otokrasiler (closed autocracy) hükümetin başı ve yasama için çok partili seçimlerin olmadığı rejimlerdir.
- Seçim otokrasileri (electoral autocracy) hükümetin başı ve yasama için seçimler yasal olarak gerçekleşse de şeffaf ve adil seçimler değildir ve ancak fiilen çok partili seçimler olarak gözükmemektedirler.
- Seçim demokrasileri (electoral democracy): fiili olarak özgür ve adil seçimler yapılır ancak sistem liberal demokrasi özellikleri taşımaz. Bireysel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve yürütme üzerindeki kısıtlamalar tam uygulanmamaktadır.
- Liberal demokrasi (liberal democracy): fiili olarak özgür ve adil seçimler yapıldığı gibi rejim liberal demokrasi özelliklerinin neredeyse çoğunu taşır. Yasa yapım ve uygulama sürecinde şeffaflık, adalete erişim, bireysel hak ve özgürlüklere saygı, hukukun üstünlüğü ve yürütme üzerindeki kısıtlamalar bu rejimin temel değerleridir.

V-dem endeksleri ve alt endeksleri Dahl'ın demokrasi kriterlerini (seçimli, liberal, katılımcı, müzakereci, çoğulcu, uzlaşıcı, eşitlikçi) temel almıştır. Endeks bu temeller üzerine kuruludur; en kapsamlı olan endeksler liberal demokrasi endeksi ve seçim demokrasisi endeksidir. Her bir endeks orta seviye endekslerle ve alt endekslerle

³⁷⁵ Anna Lührmann, et. al., "Regimes of the World: Opening New Avenues for the Comparative Study of Political Regimes", **Politics and Governance**, Vol. 6, No.1, 2018, s. 63.

oluşur; her alt endeks de indikatörlerle desteklenir. V-dem'in endekslerinin isimleri de Dahl'in kriterlerinden gelmektedir.

Seçim demokrasisi endeksinin (electoral democracy index) orta seviye endeksleri: alt endekslerin toplamının ortalamasını alan toplamsal poliarşi endeksi (Additive polyarchy index) ve alt endekslerin çarpımlarını alan çarpımsal poliarşi endeksidir (Multiplicative polyarchy index).³⁷⁶ Endeksi oluşturan ve belirleyici rol oynayan alt endeksler aşağıda belirtilmiştir. Her bir endeksin orta seviye endekslerinden biri seçim demokrasisi endeksidir. Çünkü demokrasinin minimum şartlarını karşılamaktadır. Demokrasinin minimum şartları yerine gelmemişse özgürlükten, eşitlikten ya da müzakereden söz edilemez.

Endeksler ve endekslerin orta seviye endeksleri aşağıdaki gibidir:³⁷⁷

Liberal demokrasi endeksinin (Liberal Democracy Index-LDI) orta seviye endeksleri liberal bileşenler endeksidir (Liberal Component Index) ve seçim demokrasisi endeksi. Katılımcı demokrasi endeksi (The Participatory Democracy Index- PDI) orta seviye endeksleri katılımcı bileşenler endeksi (The Participatory Component Index) seçim demokrasisi endeksidir. Müzakereci demokrasi endeksi (The Deliberative Democracy Index- DDI) orta seviye endeksleri müzakereci bileşenler endeksi (The Deliberative Component Index) ve seçim demokrasisi endeksidir. Eşitlikçi demokrasi endeksinin (Egalitarian Democracy Index) orta seviye endeksleri eşitlikçi bileşenler endeksi (Egalitarian Component Index) ve seçim demokrasisi endeksidir.

Liberal demokrasi endeksi- LDE **The Liberal Democracy Index- LDI**: hem seçim demokrasisini hem liberal demokrasiyi 71 indikatör ve 8 alt endeks ile kapsamaktadır. V-Dem'in geniş kapsama sahip olan endekslerden biridir. Seçim demokrasisi endeksi hem özgür ve adil seçimleri hem ifade özgürlüğünü, liberal bileşenler endeksi sivil özgürlüklerin ve denge ve denetimin sağlanmasını

³⁷⁶ V-Dem, "V-Dem Democracy Indices", **Varieties of Democracy Codebook**, (Çevrimiçi) <https://www.v-dem.net/static/website/img/refs/codebookv12.pdf> , 22 Mayıs 2022.

³⁷⁷ A.e.

incelemektedir. Böylece LDE en kapsamlı endeks olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal demokrasi anlayışı siyasal yönetim gücüne negatif bir yaklaşım benimseyerek hükümeti sınırlandırmakta ve demokrasi kalitesini yargılamaktadır. Bu anlayışa göre azınlık haklarını ve bireysel özgürlükleri, çoğunluğun ve hükümetin tiranlığına karşı korunmasını önceliklidir.³⁷⁸ Bazı endeksler ve indikatörler ayrıca bir açıklamaya gerek duyulmadan anlaşılabilir olsa da diğerleri açıklanmaya ve sınırlarının belirtilmesine ihtiyaç duymaktadır. Örneğin kadınların mülkiyet hakkı (Property rights for women) indikatörü kolaylıkla anlaşılabilirken kamu yararı (Common good) indikatörünün kapsamı kavramın sınırlarının geniş olmasından ötürü tam anlaşılmamaktadır. Bu sebeple endeksin kod kitabında detaylarına yer verilen ve kapsamının önemli olduğu indikatör ve endeksler ilaveten açıklanmıştır.

Seçimli demokrasi endeksi- **Electoral Democracy Index- EDI**: aynı zamanda poliarşi endeksi (polyarchy) olarak geçmektedir ve bu çalışma ilk kez sistematik olarak kurumların da fiili varlığını ölçümleyen endeks olarak kabul edilmektedir. EDI, V-dem endeksinde diğer tüm demokrasi konseptlerinin temeli olarak yer alır. Sadece özgür ve adil seçimleri ölçümlemez aynı zamanda ifade özgürlüğü, alternatif bilgi kaynaklarına ulaşım, kadın ve erkek için eşit oy verme hakkı, seçimle yönetim hakkı kazanan görevlilerin siyasi politikalarını serbestçe yürütme hakkı gibi siyasal özgürlükleri de ölçmektedir. EDI'ye göre adil ve özgür seçimlerin yapıldığı seçimlerde, oy verme hakkı olanların onayıyla seçilmiş yöneticiler vatandaşlara karşı sorumludur.³⁷⁹ Oy verme hakkı toplumun büyük bir kısmını kapsamalı, seçimlerde hile olmamalı, seçimlerde sistematik düzensizlikler olmamalı, sivil toplum örgütleri özgürce hareket edebilmeli ve özgür medyada alternatif fikirlerle karşıt görüşleri rahatça yer verebilmelidir. Kısacası endeks Dahl'ın daha önceden belirlediği demokrasinin tüm minimum şartlarının yerine getirilip getirilmediğini belirlemektedir.

Seçim demokrasisi endeksi 5 bileşen oluşur; bunlar: genişletilmiş ifade özgürlüğü endeksi **Expanded freedom of expression index**, seçimle göreve gelen görevliler endeksi **Elected officials index**, kurumların özgürlüğü endeksi **Freedom of**

³⁷⁹ A.e., s. 43.

association index, adil seçimler endeksi **Clean elections index** ve toplumun paylaştığı oy hakkı **Share of population with suffrage** endeksidir.

Endeks, kapsamlı örgütlenme özgürlüğü (v2x_frassoc_thick), adil ve özgür seçimler (v2xel_frefair), ifade özgürlüğü (v2x_freexp_altinf), seçilmiş yetkililer (v2x_elecoff) ve genel oy hakkı (v2x_suffr) ölçen endekslerin ağırlıklı ortalaması alınarak oluşturulmaktadır. Endeks şu formül kullanılarak toplanır:³⁸⁰

$$\begin{aligned} v2x\_polyarchy &= .5 * MPI + .5 * API \\ &= .5 * (v2x\_elecoff * v2xel\_frefair * v2x\_frassoc\_thick * \\ &\quad v2x\_suffr * v2x\_freexp\_altinf) \\ &\quad + .5 * ((1/8) * v2x\_elecoff + (1/4) * v2xel\_frefair \\ &\quad + (1/4) * v2x\_frassoc\_thick + (1/8) * v2x\_suffr \\ &\quad + (1/4) * v2x\_freexp\_altinf) \end{aligned}$$

Seçim demokrasisi endeksinde kullanılan gruplama metodunda seçimle göreve gelen görevlilerin ve genel oy hakkının diğerlerine göre daha az etkili olduğu görülmektedir. İyi bilinen iki gruplama metodunun uzlaşısı üzerinde kurgulandığı ileri sürülmüş olsa da bu işlemin genel bir geçerliliği bulunmamaktadır. Endeksi hazırlayanların teorileri üzerine kurulmuş bir matematiksel işlem görünümündedir. Bu işlemin final puanını etkilediği ve gruplama işleminde indikatörlerin ağırlığının öznel bir görüş üzerinden olduğu ileri sürülebilmektedir.

Liberal demokrasi için kullanılmış olan gruplama formülü.³⁸¹

$$v2x\_libdem =$$

³⁸⁰ Michael Coppedge, John Gerring, Carl Henrik Knutsen, “V-Dem Codebook v11.1”, **Varieties of Democracy (V-Dem) Project**, 2021, s. 43.

³⁸¹ **A.e.**, s. 44.

$$.25 * v2x\_polyarchy^{1.585} + .25 * v2x\_liberal + .5 * v2x\_polyarchy^{1.585} * v2x\_liberal$$

Liberal demokrasi endeksinin formülünde neden böyle bir matematiksel işlem tercih edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Genişletilmiş ifade özgürlüğü endeksi indikatörleri: hükümetin medya üzerindeki sansürü, hükümetin internet üzerindeki sansürü, medyanın oto sansürü, gazetecilerin tacizi, görsel ve yazılı basında eleştiri, görsel ve yazılı basında görüş bildirme, medyada ön yargı, erkekler için konuşma özgürlüğü, kadınlar için konuşma özgürlüğü ve akademik ve kültürel ifade özgürlüğüdür.³⁸²

Kurumların özgürlüğü endeksi indikatörleri: sivil toplum organizasyonlarına katılım, sivil toplum organizasyonlarına baskı, parti yasakları, parti engelleri, muhalefet partilerinin özerkliği ve çok partili seçimler³⁸³

Adil seçimler endeksi indikatörleri: seçmen kaydı, seçimlerde oy satın alma seçimler ve diğer seçim ihlalleri, seçimlerde hükümet tehdidi, seçimlerde ve diğer alakalı alanlarda oy verme düzensizlikleri, özgür ve adil seçimler, yüksek seçim kurumunun özerkliği ve yüksek seçim kurumunun kapasitesi³⁸⁴

Seçilmiş görevliler endeksi diğerlerinden farklı bir ayrıma gitmektedir. Hükümetin başı (örneğin Cumhurbaşkanı) doğrudan halkın oyuyla kazanılan seçimle mi göreve gelir yoksa dolaylı olarak halkın oyuyla göreve gelen yasama tarafından mı atanır ya da başkanlık sisteminde yasama aynı zamanda hükümetin başı olan başkanın atamasıyla mı yoksa halkın doğrudan oylamasıyla mı oluşturulur. Bu endeks altında sadece atamalar üzerinden bir ölçümleme yapılır; azletmek ve meclisi dağıtma hakkı/

³⁸² Government censorship effort – Media, Government censorship effort – Internet, Media self-censorship, Harassment of journalists, Print/broadcast media critical, Print/broadcast media perspectives, Media Bias, Freedom of discussion for men, Freedom of discussion for women, Freedom of academic and cultural expression.

³⁸³ CSO entry and exit, CSO repression, Party ban, Barriers to parties, Opposition parties autonomy, Elections multiparty.

³⁸⁴ Election other electoral violence, Election vote buying, Election voter registry, Election other voting irregularities, Election government intimidation, Election free and fair, EMB autonomy, EMB capacity.

sorumluluğu bu endeksin konusu değildir. Seçilmiş görevliler endeksinde 0 ile 1 puan arasında her birine değer verilir ve onların aritmetik hesaplaması sonrasında değer alır.

Toplumda oy hakkına sahip olanların oranı endeksi Oy kullanma hakkının nüfusa oranı **Percent of population with suffrage** indikatörü ile ölçülmektedir.

Liberal bileşenler endeksi **The Liberal Component Index**- bireylerin ve azınlıkların hak ve özgürlüklerini çoğunluğun ve hükümetin tiranlığına karşı koruma üzerine odaklanmıştır. Anayasanın bireysel hakları koruması, hukukun üstünlüğünün gücü, bağımsız yargı ve yürütmenin sınırlandırılması bu endeksin temel ölçüm alanıdır. Liberal bileşen endeksinin boyutlarını üç alt endeks aracılığıyla elde edilmektedir: Yasalar önünde eşitlik ve bireysel özgürlükler endeksi (v2xcl_rol), yürütme üzerinde yargının sınırlamaları endeksi (v2x_jucon) ve yürütme üzerinde yasamanın sınırlamaları endeksi (v2xlg_legcon). Liberal bileşenler endeksi aşağıda indikatörleriyle birlikte sunulan endekslerin ortalaması alınarak oluşur:

Yasalar önünde eşitlik ve bireysel özgürlükler endeksi **Equality before the law and individual liberty index** hukukun kesin, şeffaf ve tarafsız uygulanmasını değerlendirmeye almaktadır. Aşağıda yer alan “siyasal cinayetlere başvurulmaması” indikatörü hükümetin muhalifleri elimine etmek için polis güçleri ya da yasalar aracılığıyla ölüm cezası almasını değerlendirmektedir. Bu endeksin indikatörleri: kamu yönetiminde tarafsızlık ve kesinlik, erkeklerin mülkiyet hakları, kadınların mülkiyet hakkı, kanunların şeffaflığı ve öngörülebilir uygulaması, erkeklerin adalete erişimi, kadınların zorunlu çalışmadan bağımsızlığı, erkeklerin zorunlu çalışmadan bağımsızlığı, kadınların ülke içinde seyahat özgürlüğü, erkeklerin ülke içinde seyahat özgürlüğü, işkenceye maruz kalmama, yurtdışına seyahat veya göç özgürlüğü, siyasal cinayetlere başvurulmaması, inanç özgürlüğüdür.³⁸⁵

³⁸⁵ Rigorous and impartial public administration, Property rights for men, Property rights for women, Transparent laws with predictable enforcement, Access to justice for women, Freedom from forced labor for women, Freedom from forced labor for men, Freedom of domestic movement for women, Freedom of domestic movement for men, Freedom from torture, Freedom of foreign movement, Freedom from political killings, Freedom of religion.

Yürütme üzerinde yargının sınırlamaları endeksi **Judicial constraints on the executive index** yürütmenin anayasaya ve hukuka saygısını, mahkemenin işleyişine itaat etmesini ve yargının bağımsızlığını değerlendirmektedir. “Yargıya uyma ve itaat etme” indikatörü yüksek mahkemeler dışındaki tüm hukuki kurumları kapsamaktadır sebebi ise yüksek mahkemeler indikatörünün ayrı olarak yer almasıdır. Bu endeksin indikatörleri: yürütmenin anayasaya saygısı, yargıya uyma ve itaat etme, yüksek mahkemelere uyma ve itaat etme, yüksek mahkemelerin bağımsızlığı ve alt mahkemelerin bağımsızlığıdır.³⁸⁶

Yürütme üzerinde yasamanın sınırlamaları endeksi **Legislative constraints on the executive index** yasamanın -hükümet departmanlarının saymanları, müfettişleri, denetleyicileri, savcılar ve ombudsmanları dahil olacak şekilde- yürütme üzerinde sorgulama, soruşturma ve gözetim kapasitesini incelemektedir. Endeksin indikatörleri: yasamanın görevdeki yetkilileri sorgulaması, yürütmenin denetimi, yasamanın icraatı soruşturması ve muhalif partilerdir.³⁸⁷ Muhalif partiler indikatörü muhalefet partisinin iktidar partisini tüm itirazlara rağmen soruşturma ve gözetleme hakkını kullanıp kullanmadığını ölçümler.

Eşitlikçi bileşenler endeksi **Egalitarian Component Index** temel olarak siyasal katılımı temel almaktadır. Haklara ve kaynaklara bazı sosyal grupların erişimini engelleme, siyasal katılıma ve yönetime katılmayı sınırlandırma ile sistematik eşitsizlik uygulanması bu endeksin alanına dahildir. Kaynakların sosyal gruplar arasında eşit dağılımını, siyasal eşitliği ve bunların sonunda demokrasinin sağlamlığının temin edilmesini kapsamaktadır. Eşitliğin demokratik yaklaşımı bireylerin yönetimidir “ruled by people” çoğunluğun yönetiminden daha kapsamlı bir tanımlamadır. Toplumun her kesimini ayırım gözetmeksizin dahil etmeyi içerir. Bireyler çeşitli yollarla siyasal karar alma sürecine katılabilmeli, görüşlerini ifade edebilmeli, fikirlerini sunabilmeli, etnik ya da cinsiyet ayrımlarına bakılmaksızın hükümette yer alabilmeli ve farklı yollarla politika yapım sürecine dahil

³⁸⁶ Executive respects constitution, Compliance with judiciary, Compliance with High court, High court independence, Lower court independence.

³⁸⁷ Legislature questions officials in practice, Executive oversight, Legislature investigates in practice.

olabilmelidir.³⁸⁸ Eşitlikçi demokrasi hak ve özgürlükler tüm sosyal gruplarda aynı ölçüde korunduğunda, kaynaklar tüm sosyal gruplara eşit olarak dağıtıldığında, yönetim gücüne erişim cinsiyet, sosyo-ekonomik sınıf ve sosyal grup gözetilmeksizin eşit olarak imkân verildiğinde gerçekleşmektedir. Endeks resmî hak ve özgürlüklerin maddi ve manevi engellere takılmadan ve siyasal katılımın sosyal gruplar arasındaki eşitsizlikten dolayı azalmasına müsaade etmeden demokrasinin uygulanmasını değerlendirmektedir.³⁸⁹ Bu endeksin üç alt endeksi bulunmaktadır: Eşit korunma hakkı endeksi, eşit erişim hakkı endeksi ve kaynakların eşit dağılımı endeksidir.

Eşit korunma hakkı endeksi **Equal protection index** farklı sosyal gruplara katılımın hem diğer grupların hem de devletin kontrolünde ve baskısı altında olmaması tüm sosyal grupların eşit haklara sahip olmasını ölçümlemektedir. Eşit korunma hakkı endeksi sivil özgürlükler üzerine odaklanmıştır. Bu endeks sivil özgürlükleri eşitlik başlığı altında üç farklı indikatörle incelemektedir. Bunlar: farklı (ekonomik) sosyal sınıfların eşit sivil özgürlüklere sahip olması, farklı sosyal grupların eşit sivil özgürlüklere sahip olması ve ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan kişilerin ülkenin geneline oranla yaşadıkları yerde görevlilerin sivil özgürlüklere ne kadar önem verdiğini ölçen zayıf sivil özgürlükler indikatörleridir.³⁹⁰

Eşit erişim hakkı endeksi **Equal access index** temel olarak siyasal katılımı eşitliği ölçümler ve indikatörleri: siyasal gücün cinsiyetler arasında dağılımı, siyasal gücün sosyo-ekonomik durumuna göre dağılımı ve siyasal gücün sosyal gruplar arasında dağılımıdır.³⁹¹

Kaynakların eşit dağılımı endeksi **Equal distribution of resources index** iki sebeple eşitliği desteklemektedir: birincisi, düşük fakirlik oranı ile devletin sunduğu hizmetlere (su, eğitim, yol, sağlık hizmetleri gibi) eşit ulaşım hakkı siyasal katılımı arttırmaktadır, ikincisi devletin sunduğu hizmetlere ulaşımında eşitsizlik siyasal katılıma

³⁸⁸ A.e., s. 45.

³⁸⁹ A.e., s. 55.

³⁹⁰ Social class equality in respect for civil liberties, Social group equality in respect for civil liberties, Weaker civil liberties population.

³⁹¹ Power distributed by gender, Power distributed by socioeconomic position, Power distributed by social group.

zarar vermektedir. Kaynakların eşit dağılımını ölçümleyen indikatörler: kapsam darlığı/ herkesi kapsamayan³⁹², eğitim eşitliği, Mean-tested³⁹³ veya evrensel refah ve sağlık hizmetlerinde eşitlik.³⁹⁴ **Mean tested** fakirler, ihtiyaç sahipleri ve diğer imkânı olmayanları hedefleyen sosyal programdır. Evrensel refah ise Mean-tested'in tam tersidir ve herkesi kapsama almaktadır. Bu indikatör tüm sosyal hizmetlerin ve kaynakların imkânı olmayanlara mı yönelik olduğunu yoksa herkesi kapsayacak kadar geniş bir kitleye mi ulaştığını ölçümlemektedir. Mean-tested veya evrensel refah indikatörü refah ülkesini değil kişinin mali durumu gözetilmeksizin verilen hizmet kalitesini ölçümlemektedir.

Katılımcı bileşenler endeksi **The Participatory Component Index** vatandaşların tüm seçim dönemi ya da seçim dönemi dışındaki siyasal süreçlere aktif katılımını sivil toplum kuruluşları, genel oy hakkı, yerel ve bölgesel görevlilerin göreve gelme veya yetki alanları üzerinden incelemektedir. Katılımcı bileşenler endeksini ele alınırken seçim demokrasisi göz ardı edilemeyeceği için seçim demokrasisi endeksi alanında olabilecek indikatörler de bu endekste incelenmiştir. Seçim demokrasisinin en ilkel hali ya da temeli olan temsilciler üzerinden siyasete hâkim olmanın yarattığı hoşnutsuzluk katılımı demokrasisinin önemli parçası yapmaktadır. Elbette tercihen ve uygulanabilir olduğunda katılımın en doğrudan olanı tercih edilir. Sivil toplum endeksi, doğrudan oy endeksi, yerel yönetim endeksi ve bölgesel yönetim endeksi bu endeksin alt endekslerini oluşturmaktadır.

Sivil toplum katılım endeksi **Civil society participation index** sivil toplumu devlet ve bireylerin arasında duran bireylerin idealleri ve çıkarları için güç birliği yaptığı bir organizasyon olarak tanımlamaktadır. Siyasal ve sosyal faaliyetleri gerçekleştiren tüm çıkar grupları, yardım kuruluşları, sendikalar ve diğer hükümet dışı organizasyonlar sivil toplum kuruluşu olarak sınıflandırılabilir. Sivil toplum

³⁹² Olson'a (1982) göre kapsayıcılık, karar verme sürecine dahil olan örgütlerin farklı kesimlerin çıkarlarını kapsaması ve dolayısıyla bir kesime fayda sağlayan koruyucu bir önlemin diğer bölümlere yükleyebileceği maliyetleri hesaba katması anlamına gelir. Law Insider, **İngilizce Hukuk Terimleri Sözlüğü**, (Çevirimiçi) <https://www.lawinsider.com/dictionary/encompassingness>, 01.08.2022.

³⁹³ Devlet desteği için başvuran kişinin mali durumunu ortaya koymak amacıyla yapılan araştırma.

³⁹⁴ Encompassingness, Educational equality, Means-tested vs. universalistic welfare, Health equality.

katılım endeksi için siyasal süreçlerde yetkililer sivil toplum kuruluşlarına danışır mı, toplumun sivil toplum kuruluşlarına katılımı ne oranda ve kadınların sivil toplum kuruluşlarına katılımı engelleniyor mu ya da teşvik ediliyor mu, seçimlerde aday olanlar geniş bir dağılıma sahip mi sorularına cevap veren indikatörlerle ölçüm yapılmaktadır. Genel ve yerel seçimlerde aday seçimleri, sivil toplum kuruluşlarının katılımı, sivil toplum kuruluşlarında kadınların katılımı ve sivil toplum kuruluşlarına danışma bu endeksin indikatörleridir.³⁹⁵

Doğrudan oy endeksi **Direct popular vote index** ulusal boyutta doğrudan demokrasiyi, referanduma katılımı ve referandumları, plebisitleri ve diğerlerini ölçümlemeyi amaçlayan endekstir ve diğer seçimleri³⁹⁶ kapsamamaktadır.

Yerel yönetim endeksi **Local government index** yerel bir yönetim olup olmadığını ve eğer varsa seçimle göreve gelenler dışında dışarıdan kişilerin ya da grupların sınırlamalarına, etkilerine ya da baskılarına maruz kalınmasını değerlendirmektedir. Seçimle göreve gelen yetkili bir yerel meclisin ve yöneticinin yani belediye başkanının olup olmadığını inceleyen seçilmiş yerel yönetim indikatörü, yerel yönetimin karar alma sürecine karışan, baskılayan ya da yerel yönetim görevlilerini seçen ya da görevden alan başka bir üst kuruluşun varlığını ölçen yerel yetkililerin merkezi otoriteye oranla gücü indikatörü, yerel yönetimin varlığı indikatörünün hesaplanmasıyla yerel yönetim endeksi sonucuna ulaşılmaktadır.³⁹⁷

Bölgesel yönetim endeksi **Regional government regions index**, büyük şehir belediyeleri, eyaletler, vilayetler, departmanlar, kantonlar gibi ulusal yapılanmaların alt yapılanmaları gibi bölgesel yönetimleri kapsamaktadır. Aynı yerel yönetim endeksinde olduğu gibi üç ayrı indikatörle değerlendirmeye alınmaktadır. Bunlar: seçilmiş bölgesel yönetim, bölgesel yönetim yetkililerinin merkezi otoriteye oranla gücü ve bölgesel yönetimin varlığı indikatörleridir.³⁹⁸

³⁹⁵ Candidate selection – National / Local, CSO womens participation environment, CSO participatory, CSO consultation.

³⁹⁶ Yerel, bölgesel ve genel seçimler doğrudan oy endeksinin kapsamı dışındadır.

³⁹⁷ Local government elected, Local offices relative power, Local government exists.

³⁹⁸ Regional government elected, Regional offices relative power, Regional government exists.

Müzakereci bileşenler endeksi **The Deliberative Component Index** karar alma sürecinin politika olma sürecine üzerine odaklanmaktadır. Müzakere prensiplerine göre küçük bir gruba ait fikirlerin değil daha yaygın bir topluluğun fikirleri ve onların politikalara dönüşmesinin önündeki engeller ya da politikalara dönüşmesine yardımcı olan etkenler önemlidir. Bu endeks kararların ve tercihlerin politikalara dönüşme sürecinde politik elitlerin tutumları, halkın bu sürece katılımındaki faktörlerini incelemek üzere beş indikatörden oluşmaktadır. Siyasal değişimlerde politik elitlerin aldıkları kararları halka makul bir sebep sunup sunmadığını değerlendiren makul gerekçe **Reasoned justification** indikatörü, söz konusu kamusal harcamalar ve kamusal hizmetler olduğunda siyasal elitlerin hangi durumlarda kararlarını gerekçeli olarak açıkladığını değerlendiren kamu yararı **Common good** indikatörü, önemli bir siyasal değişimde hangi grupların³⁹⁹ eleştirilerine ne şekilde karşılık verildiğini⁴⁰⁰ değerlendiren karşıt görüşlere saygı **Respect counterarguments** indikatörü, önemli bir siyasal değişimde tercihlerini kimlere danıştıklarını ve danıştıkları grupların⁴⁰¹ boyutlarını inceleyen müzakere genişliği **Range of consultation** indikatörü, ne kadar geniş bir topluluğun siyasal karar alma sürecine katıldığını ve bu katılımın ne kadar baskıdan uzak ve özgür bir şekilde gerçekleştiğini değerlendiren toplumsal katılım **Engaged society** indikatörü müzakereci bileşenler endeksini oluşturmaktadır.

2020 verilerine göre Danimarka (0,88), İsveç (0,87), Norveç (0,86), Kosta Rika (0,85) ve İsviçre (0,85) liberal demokrasi endeksinde en yüksek demokrasi puanına sahip beş ülke olmuşlardır. Seçim demokrasisi endeksinde (EDI) ise İsviçre (0,89) hariç her biri 0,9 puan alarak yine ilk beş ülkeden biri olarak sıralanmıştır. Türkmenistan (0,04), Suriye (0,04), Yemen (0,04), Kuzey Kore (0,01) ve Eritre (0,01) liberal demokrasi endeksinde sıralamanın en sonunda yer alan düşük puana sahip beş ülkedir. Seçim demokrasisi endeksinde ise Sudi Arabistan (0,02), Çin (0,07), Eritre

³⁹⁹ Sivil toplum örgütlerinin, diğer partilerin ve bireylerin eleştirilerine izin veriliyor mu? **A.e.**, s. 195.

⁴⁰⁰ Eleştiri cezalandırma ile mi sonuçlanıyor yoksa eleştirileri dinleyip makul gördüklerinde politik tercihlerini veya tutumlarını değiştiriyorlar mı? **A.e.**

⁴⁰¹ Eğer kimseye danışmıyorlarsa ya da liderlerine danışıyorlarsa (askeri konsey gibi) bu otokrasiye daha yakın oluyor ancak çeşitli sosyal gruplar, politik katılım sürecine dahil olan gruplar, iş dünyasına danışıyorlarsa bu daha geniş bir alan yaratıyor ve daha demokratik olduğu varsayılıyor. **A.e.**, s. 160.

(0,07), Katar (0,08), Kuzey Kore (0,09) en düşük puanlara sahip beş ülkedir. Türkiye'nin 2020 liberal demokrasi endeksi değerlendirmesi 0,11 iken Seçim demokrasisi endeksi değerlendirmesi 0,29 puandır ve sıralamada 149. ülkedir. Seçim demokrasisi endeksinin 2020 yılı değerlendirmesinde Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de aralarında bulunduğu 25 ülkede demokrasi gerilemiştir. Seçim demokrasisi endeksindeki verilere göre Ermenistan, Tunus ve Özbekistan'ın aralarında bulunduğu 18 ülkede demokrasi ilerleme kaydetmiştir.

V-Dem Endeksi 202 ülke ile karşılaştırmalı (Cross-National) veri sunar ve 1789 yılından itibaren endeks verileri sunduğu için zaman karşılaştırmalı (Cross-Temporal) bir endekstir. V-Dem uzman kodlayıcıları, ülke uzmanları ve bölge uzmanlarıyla birlikte büyük bir ekiple çalışmaktadır. 3,500 ülke uzmanı (country experts), 134 ülke koordinatörü, 33 bölge müdürü ve 23 merkez kodlayıcısı (in-house) bulunmaktadır. Endeks aralıklı (interval) değer verir ancak alt bileşenleri sıralı (ordinal) ölçümleme yapmaktadır. Endeks hem kapsadığı ülke hem de tarih aralığı açısından karşılaştırmalı bir makro çalışma sunmaktadır. V-dem sadece veri setleri sunmaz aynı zamanda çok çeşitli ülke grafiklerini ve odaklanmış ülke raporlarını da web sitesinde yayınlamaktadır. Endeks 2014 yılından itibaren raporlarını yıllık olarak hazırlar ve zaman serisi analizi de aynı şekilde yıllık olarak verilmektedir.

2.2.6. Economic Intelligence Unit Endeksi

Economist dergisi 2007 yılında "The Economist's The World in 2007" isminde bir rapor yayınlamış ve bu raporunda 2006 yılına göre ülkelerin demokrasi skorlarını yayınlamıştır. Sonrasında yaptığı yayınlarla demokrasi ölçümlerini yayınlamaya devam etmiştir ancak yıllık olarak yayınlamak yerine iki yılda bir rapor yayınlamaktadır. Dünya genelinde yapılan çalışma 167 ülkeyi ve 2 bölgeyi kapsamaktadır. Endeks, Polity gibi mikro devletleri ölçümlere dahil etmemiştir. EIU özgür ve adil seçimlere, sivil özgürlüklere, yolsuzluğa sıfır toleransı ve şeffaf devlet ile diğer endekslere göre daha kapsamlı bir "minimize devlet" anlayışını benimsemektedir.

Ülkelerin demokrasi skorları 0 ile 10 arasında değişir. 0 ile 4 arası otoriter rejimler (authoritarian regimes) olarak kabul edilir. 2 ile 5,9 arasında puanlanan ülkeler hibrit rejimlerdir (hybrid regimes), 6 ile 7,9 arasında puanlanan ülkeler kusurlu demokrasiler (flawed democracies) olarak geçer ve 8 ile 10 arasındaki puanlama tam demokrasileri (full democracies) göstermektedir.⁴⁰²

Ölçek, seçim süreci ve çoğulculuk (electoral process and pluralism), sivil özgürlükler (civil liberties), devletin işlevi (the functioning of government), siyasi katılım (political participation) ve siyasi kültür (political culture) olarak 5 gruba ayrılmaktadır. 60 değişkenden (indikatör) oluşan beş grubun her birine 0 ile 10 arasında puanlar verilir ve ülkenin final puanı bu beş grubun puanlarının ortalaması alınarak bulunmaktadır.⁴⁰³

Tablo 2. 3.: 2020 Yılı EIU'ya Göre Rejim Tipleri⁴⁰⁴

	Ülke Sayısı	Ülkeler Geneline %	Dünya Geneline %
Tam demokrasiler	23	13,8	8,4
Kusurlu demokrasiler	52	31,1	41,0
Melez rejimler	35	21,0	15,0
Otoriter rejimler	57	34,1	35,6

EIU'un 2020 yılında yaptığı demokrasi ölçümünde 23 tam demokrasi, 52 kusurlu demokrasi, 35 melez rejim, 57 otoriter rejim bulunmaktadır. 2021 yılı değerlendirmesi pandeminin etkisi altında kaldığı için pek çok ülke puanlaması sağlık hizmetleri yetersizliğinden diğer yıla oranla daha da düşüktür. Global ekonominin de

⁴⁰² Economist Intelligence Unit, "Democracy Index 2020: **In sickness and in health?**", (Çevrimiçi) <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/> s. 2, 22 Mayıs 2022.

⁴⁰³ A.e.

⁴⁰⁴ A.e.

pandemiden etkilendiğini ve bu memnuniyetsizliğin anketlere yansıdığını ileri sürebiliriz. Sivil haklar konusunda ise ülkelerde sağlık için yapılan kısıtlamalar sebebiyle ister istemez gerileme yaşanmıştır. Aşağıda kategorilerin ne ifade ettiği örneklerle açıklanmıştır. Tam demokrasiler dünya genelindeki ülkelerin %8'ini ve kusurlu demokrasiler dünya genelinde ülkelerin %41'ini oluşturmaktadır. Kusurlu demokrasiler arasında en bilinen ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İtalya gibi ülkeler yer almaktadır. Buradaki dünya genelinde kavramı mikro ülkeleri kapsamamaktadır ve sadece endeksin dahil ettiği 167 ülkenin oluşmaktadır

8 ile 10 arasında puan alan tam demokrasilerde (full democracies) kuvvetler ayrılığı ilkesi uygulanmakta, basın ve yargı bağımsız, temel hak ve özgürlükler garanti altındadır ve demokrasiye yaşam alanı sağlayan bir siyasal kültür vardır. Ülkelerden Norveç 9,81 puanla, İzlanda 9,37 puanla ve İsveç 9,26 puanla sıralamada ilk üçe giren tam demokrasilerdendir.

6 ile 7,9 arasında puanlanan ülkeler kusurlu demokrasiler (flawed democracies) olarak geçer siyasal katılım düşüktür, yönetimin işlevselliği, vatandaşın yönetimin sorunlarını çözeceğine inancı dönem dönem azalmaktadır ve siyasal kültür demokrasi anlayışı için elverişli bir ortam sunmaz. Demokrasinin vazgeçilmezi düzenli, sık tekrarlanan, özgür ve adil seçimler söz konusu olduğunda asla bir aksaklık olmaz ve muhalefetin de iktidar olabilmesi eşit derecede mümkündür. Basın özgürlüğü ihlallerine zaman zaman rastlansa da temel özgürlükler garanti altındadır ve yargı yolu açıktır. Bu kategorinin en yüksek puanını alan ülkeler puanlarıyla birlikte: Fransa 7.99, Amerika Birleşik Devletleri 7, 92, Portekiz 7,90'dir.

2 ile 5,9 arasında puanlanan ve melez rejimler (hybrid regimes) olarak isimlendirilen ülkeler hem otoriter hem demokratik ülkelerin özellikleri aynı anda barındırmaktadır. Seçimler düzenli, özgür ve adil değildir. Seçim yolsuzluklarına sık rastlanır ve muhalefetin de seçimleri kazanıp iktidar olmasına imkân verilmez. İktidardan farklı sesler bastırılır. Hükümetin işleyişinden halk sıklıkla şikâyet etmektedir, siyasal kültür, sivil toplum ve siyasal katılım oldukça düşük seviyededir. Basın çoğunlukla özgür değildir ve yargı iktidarın etkisi altında kalır. Türkiye'nin de 4,48 puan alarak karma rejim olarak sınıflandırıldığı bu kategorinin en yüksek

puanlamalara sahip olan ülkeler Bangladeş 5,99, El Salvador 5,90, Kuzey Makedonya 5,89'dur

0 ile 4 arası otoriter rejimler (authoritarian regimes) olarak puanlanan ülkelerde seçimler düzenli yapılmaz ve yapıldığında ise adil ve özgür olmaz. Temel hak ve özgürlükler yoktur ya da sınırlandırılmıştır, muhalefet yoktur ya da bastırılmıştır, basın ve yargı bağımsız değildir tamamen iktidarın kontrolü altındadır. Yargı yolunun kapalı olduğu, demokrasi deneyime sahip olmayan, siyasal çoğulculuğun olmadığı bu ülkelerde doğal olarak siyasi kültür gelişmemiştir ve sivil toplum yoktur.⁴⁰⁵ Bazıları kendilerini demokratik ülke olarak nitelendiriyor olsalar da pek çok endekste otoriter rejim olarak sınıflandırılan ülkeler ve aldıkları puanlar: Kuzey Kore 1,08, Kongo Demokratik Cumhuriyeti 1,13, Suriye 1,43'tür. Bu puanlar bulunduğu kategorinin en alt sırasında yer almaktadır.

Economic Intelligence Unit demokrasi ölçümleri yapmak için kullandığı veri seti ölçümlenen ülkede yapılan anketlere dayanmaktadır. Endeks, çalışma alanı büyüklüğü dolayısıyla 60 değişkeni belirleyen her bir anket sorusuna cevap alamamasından kaynaklanan eksik veri sorunları yaşamaktadır. Economic Intelligence Unit endeksindeki bazı indikatörlerdeki eksik verilerin oluşturduğu boşlukları doldurmak için benzer ülkelerdeki "World Values Survey" gibi anket sonuçlarını ve uzman değerlendirmeleri kullanılmaktadır.⁴⁰⁶

EIU'un dünyadaki demokrasi görünümü Freedom House endeksi ile benzerdir. Örneğin Avrupa kıtasının büyük çoğunluğu, Norveç, İsveç, Finlandiya, Avustralya, Yeni Zelanda ve İzlanda gibi ülke ve bölgelerin "tam demokrasi" olarak sınıflandırılırken, Rusya Çin, Suudi Arabistan, İran, Irak gibi ülkeler otoriter rejimler ile melez rejimler olarak sınıflandırılır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Senem Kurt Topuz, "Ülkelerin Küreselleşme Demokrasi ve Ekonomik Büyüklük Göstergeleri ile Cinsiyet Temelli Gelişme Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", **Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.18, No.3, 2016, s. 786.

⁴⁰⁶ John Högsröm, "Classification and Rating of Democracy: A Comparison", **Taiwan Journal of Democracy**, Vol. 9, No. 2, 2013, s. 36.

⁴⁰⁷ A.e., s. 42.

Sonuç olarak EIU endeksi kısa zaman serisine sahip (2006 – günümü), sınırlı vakalı (167 ülke), maksimalist kavramsallığa dayanan, verileri ankete dayanan (survey data), ülke karşılaştırmalı (cross- national) ve periyodik (iki yılda bir yayınlanan) bir demokrasi ölçümü sunmaktadır.

2.3. Demokrasi Endeks Kriterleri

Demokrasi endekslerinden bazıları alt endekslerden oluşur ancak alt endeksi olsun olmasın her endekste belli sayıda indikatör bulunur. Bu indikatörler endekslerin ölçüm yapmasına yardımcı olmaktadır. İndikatörler endekslerin demokrasi tanımlamalarına göre çeşitlilik gösterir. Demokrasi kavramı ne kadar genişse endeksin indikatörleri o kadar fazladır. Seçim demokrasisi endekslerinde endeksler genellikle özgürlük, katılım ve rekabet etrafında çeşitlenir. Bir endeksin indikatörleri aynı zamanda endeksin anket soruları olabilir. Örneğin V-Dem endeksinde 400'e yakın indikatör bulunur her biri endeks ölçümünde yararlanılan sorulardır, BTI endeksinde 60 indikatör bulunur ve Vanhanen endeksinde sadece 2 indikatörü vardır. Minimaliz ve maksimaliz konsept olarak demokrasi konseptlerini ele alan endeksler demokrasi tanımlamaları doğrultusunda sınırlarına göre demokrasi puanlaması yapmaktadır. Bir endeksin indikatörünün az olması onun ölçümüne ilişkin geçerlilik ile ilgili bir görüş ileri sürmez sadece demokrasi kavramının çerçevesi hakkında bilgi verebilir. Uzun süredir çalışılan ve yıllık olarak yayınlanan pek çok endeks zaman içerisinde endeks kriterlerinde değişimlere gitmişlerdir. Ülkelerin demokratik durumları ya da mevcut sosyal yapıları değiştikçe endekslerin demokrasi konseptleri de daha kapsayıcı hale getirilerek gündemi takip edebilmek üzere yenilenmiştir. Bunun en belirgin örneği Freedom House endeksidir. 1970'li yıllardan itibaren özgürlük raporu sunan kurum kriterlerini geçen zaman içerisinde gündemi takip edecek şekilde yeniden şekillendirmiştir. Pek çok endeks ilk çalışma yıllarında gerek fon yetersizliği gerek çalışma ekibinin yetersiz olmasından kaynaklanan sebeplerle daha az kriterle başlayıp zaman içerisinde kriterlerinin sayısını arttırmıştır. Bazıları ise metodolojisinde ve kriterlerinde değişiklik yapmadan devam etmiştir.

Demokrasi endekslerinin kriterlerini incelerken öncelikle endeksin demokrasi kavramının kapsamını ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda endeksin demokrasiyi

ne kadar geniş kapsamda değerlendirdiğini anlayabilmek ve indikatörlerini daha anlaşılır kılabilmek için öncelikle minimaliz ve maksimalist yaklaşımlar açıklanmıştır. Bu kavramlardan sonra endekslerin demokrasi tanımlarına ve indikatörlere yer verilmiştir.

Demokraside minimaliz ve maksimalist konsept yaklaşımı demokrasinin kapsamıyla ilgilidir. Bu alandaki çalışmalar Joseph Schumpeter, William Riker, Russell Hardin ve Adam Przeworski gibi siyaset bilimcilerin teorilerine dayanmaktadır. Minimaliz yaklaşım aynı zamanda seçim demokrasisi olarak da bazı kaynaklarda geçmekte ve maksimalist yaklaşım da liberal demokrasi olarak tanımlanmaktadır.⁴⁰⁸ Elbette ölçümler de bu sadece liberal demokrasi bileşenleri olarak düşünülmemelidir. Maksimalist yaklaşım, demokrasi ölçümü üzerinde fazla etkisi olmasa da bazı indikatörleri endekse dahil etmek olarak görülebilir. Hem liberal demokrasi hem de seçim demokrasisi ekonomik ve sosyal koşulları göz ardı edebilmektedir. Minimaliz ve maksimalist demokrasi anlayışına önderlik eden iki önemli isim göze çarpmaktadır. Dahl'ın demokrasi anlayışı maksimalist olarak ele alınırken Schumpeter'in demokrasi anlayışı minimaliz demokrasi anlayışı olarak geçmektedir.⁴⁰⁹ Minimaliz yaklaşım sadece Joseph Schumpeter tarafından değil aynı zamanda Adam Przeworski, Karl Popper, William Riker ve Russell Hardin gibi isimler tarafından çalışılmıştır. Kısmen benzer görüşleri paylaşırsalar da elbette demokrasinin minimal yaklaşımı için farklı tanımlar yapmışlardır. Przeworski “partilerin seçimlerde kaybedebildiği bir sistem”⁴¹⁰ olarak kısaca tanımladığı demokrasiyi daha açıklayıcı olarak siyasal gücün barışçıl bir ortamda düzenlenmiş seçimlerle el değiştirmesi olarak değerlendirmektedir. Schumpeter ise karar verme mekanizmasının halka devredildiği ve siyasal adayların rekabetçi bir sistemde halkın oyu için yarışması olarak minimal

⁴⁰⁸ Daniel Silander, “Democracy from the Outside-In? The Conceptualization and Significance of Democracy Promotion”, **Thesis for the degree of Doctor of Philosophy Sweden Växjö University**, 2005, (Çevrimiçi) <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:206698/FULLTEXT01.pdf> s. 27, 20.05.2021.

⁴⁰⁹ Jan Teorell, Michael Coppedge, et al., “Measuring Polyarchy Across the Globe, 1900–2017” **St Comp Int Dev**, No.54, 2019, s. 75- 76.

⁴¹⁰ Adam Przeworski, “Minimalist Conception of Democracy: A Defense”, **Defining Democracy**, (Çevrimiçi) https://is.muni.cz/el/fss/podzim2019/POLn4002/um/Przeworski_Minimalist_Conception_of_Democracy.pdf, s. 12. 02.08.2022.

demokrasi tanımı yapar. Popper ise yönetimin kan dökülmeden seçimle el değiştirmesi olarak minimal demokrasi yaklaşımını savunur.⁴¹¹ Popper'ın tanımı her ne kadar seçim kavramını içermiyorsa da seçimler dışında iktidarın barışçıl bir yolla el değiştireceğini düşünmemektedir. Diamond'a göre seçim demokrasisi yasamanın ve yöneticilerin düzenli, rekabetçi ve çok partili bir ortamda genel seçim oy hakkı ile görev aldıkları sivil ve anayasal bir sistemdir.⁴¹² Genel olarak her bir düşünür seçimler üzerine odaklanan demokrasi tanımlaması yaparak rekabetçilik vurgusu yapmaktadır.

Minimaliz yaklaşım siyasetin kurumsallaşmasına odaklanır ve demokrasiyi yöntemsel olarak ele alır. Bu da ağırlıklı olarak demokrasinin temeli olan seçimlerdir. Özgür ve adil seçimlerin gerçekleşmesi için pek çok demokratik düzenleme gerekiyor olduğu gerçeği minimal demokrasi anlayışının çok da dar kapsamlı olmadığına anlaşılmasına yardımcı olur. Özgür ve adil seçimleri gerçekleştirmek için çok çeşitli demokratik kuruma ihtiyaç duyulmaktadır. Schumpeter'e göre demokrasi yöneticileri seçmek için uygulanan bir yöntemden ibarettir.⁴¹³ Aynı zamanda demokrasi güç için savaşılan temsilcileri vatandaşların seçimler yolu ile kontrol edip gücün tiranlığa dönüşmesini engellemek için bir araçtır.

Demokrasinin maksimalist konsepti sivil hak ve özgürlükleri merkeze alan halkın katılımını ve dahil etmeyi içeren bir yaklaşımdır.⁴¹⁴ Sistemin rekabetçilik ve katılım özelliğini de içine alan bu yaklaşım yönetimin kalitesini de değerlendirebilmektedir. Maksimalist yaklaşım sadece özgür ve adil seçimlerle değil daha geniş bileşenlerle demokrasiyi ele almaktadır. Maksimalist yaklaşım haklar ve özgürlüklere özgür ve adil seçimlerden daha fazla önem vermektedir. Bu sebeple oy kullanım hakkı daha çok ikinci planda kalır. Siyasal kurumları ve siyasal kurumların prosedürlerini ele alan bu yaklaşım aynı zamanda sivil hak ve özgürlüklere siyasal hak ve özgürlükler kadar yer vermektedir. Bu yaklaşımın seçim demokrasisini seçimlere odaklanarak asıl önemli ve demokrasiyi ayakta tutan haklar ve özgürlükleri göz ardı

⁴¹¹ A.e., s. 13.

⁴¹² Silander, a.g.e., s. 27

⁴¹³ Przeworski, "Minimalist Conception of...", a.g.e., s. 12.

⁴¹⁴ Dahl, a.g.e., s. 97- 100.

etmekle eleştirir.⁴¹⁵ Maksimalist yaklaşım sivil hak ve özgürlüklerin baskı altında olduğu ancak düzenli seçimlerle yönetimin el değiştirdiği sistemleri karşılaştırırken oldukça yardımcı olmaktadır. Sadece seçimlere odaklanan bir yaklaşımı çok sınırlı bulan araştırmacılar sivil özgürlükleri demokrasinin temeli ve garantisi olarak görür. Bu yaklaşımı destekleyenler özgür ve adil seçimlerin düzenlendiği ülkelerde yine de demokratik olmayan baskıcı unsurların var olabileceğini savunmaktadır. Bu ülkeler demokratik ve otoriter sistemlerin birleştiği karma rejimler veya yeni demokratikleşen ülkeler olabilmektedir. Bu ülkelere ilişkin sahte demokrasi, yarı demokrasi ya da liberal olmayan demokrasiler olarak çeşitli çalışmalarda yer almaktadır.⁴¹⁶

Minimaliz yaklaşım ülkeler arası karşılaştırmayı kolaylaştırmaktadır ayrıca demokratik olanla olmayanı özgür ve adil seçimler üzerinden değerlendirmek sınıflama yapabilmeye yardımcı olmaktadır. Bu sebeple pek çok araştırmacı minimaliz yaklaşım ve seçim demokrasisi üzerine odaklanmıştır.⁴¹⁷ Daha önceden detaylı olarak ele alınan pek çok endeks seçim demokrasisine ölçümlerinde yer vermektedir. Bunun sebebi en geniş demokrasi kavramını ele alan endeksin bile demokrasinin en temel ögesi olan özgür ve adil seçimleri değerlendirmesi gerekmesidir. Çünkü özgür ve adil seçimlerin yapılamadığı ülkelerde özgürlükler fiili olarak gerçekleştirilemez, vatandaşlar istedikleri yöneticilerin göreve gelmesini sağlayamaz ve siyasal katılım mümkün olmaz. Endekslerin indikatörlerine değinilmeden önce endekslerin demokrasi kavramlarının hangi kriterleri kapsadığına yer vermek gerekmektedir.

EIU endeksine göre, rekabetçi, özgür ve adil seçimlerin yapılabildiği; sivil haklar ve özgürlüklerle birlikte azınlık haklarının da garantilendiği; gücün el değiştirmesini barışçıl olarak karşılayan politik kültürün oluştuğu; geniş kapsamlı ve sürdürülebilir siyasal katılımın olduğu ve bireylerin özgürce siyasal kararlar alarak çoğunluğun yönetimini temin edebildiği sistemler demokratik sistemlerdir.⁴¹⁸ EIU endeksi kod kitabında belirttiği gibi demokrasi tanımı ve indikatörler maksimalist

⁴¹⁵ Teorell, "Measuring Polyarchy Across...", **a.g.e.**, s. 80.

⁴¹⁶ Silander, **a.g.e.**, s.27.

⁴¹⁷ (Schumpeter 1942, cf. Huntington 1991:7, Reuschemeyer et al 1992:10, O'Donnell 1996:36, Lipset 1959).

⁴¹⁸ Economist Intelligence Unit, In sickness and in health?... **a.g.e.**, s. 55-56.

yaklaşım kapsamında ele almıştır. Demokrasinin konseptini dar (thin) ve derin (Thick) olarak ayıran endeks kendi ölçümünü derin (thick) konsept olduğunu ve bu farkın endeks ölçümleri arasında ayırıcı bir özellik olduğu ileri sürmektedir.⁴¹⁹ Ekonomik ve sosyal koşulları değerlendirmeye almayan ve bu alandaki trendi takip eden EIU endeksi demokrasi tanımı doğrultusunda seçim süreci ve çoğulculuk, sivil haklar, devletin işlevi, siyasal kültür ve siyasal katılım olmak üzere beş ayrı kategori oluşturmuştur. Seçim demokrasisi için ayrı bir değerlendirme yapmayan EIU endeksi genel olarak liberal demokrasi ölçümü yaptığı ileri sürülebilir. Ancak seçim süreci ve çoğulculuk kategorisi seçim demokrasisi ölçümü yapan endekslerin indikatörleriyle uyumluluk göstermektedir. Yine de ülke puanlamalarında total puan, seçim süreci ve çoğulculuk kategorisi puanları ayrı olarak değerlendirebilmektedir.

Polity projesi demokrasiyi katılım ve rekabet yaklaşımıyla minimaliz konsept kapsamında ele almaktadır. Polity endeksine göre siyasal katılımın sınırlandırılmadığı, açık ve tam rekabetçi; siyasal liderlerin ve yöneticilerin seçimle göreve geldiği ve ülkenin başkanının yetkilerinin sınırlandırıldığı sistemler oturmuş ve tutarlı demokrasilerdir. Polity endeksinin kurumsallaşmış demokrasiler tanımı üç özellik ile şekillenmektedir, bunlar: bireylerin alternatif politikalar ve liderler hakkındaki fikirlerini rahatça ifade edebildiği kurumların ve prosedürlerin olması; ülkenin başının gücünü kısıtlamak için kurumların var olması; bireylerin siyasal katılımında ve günlük yaşamlarında sivil özgürlüklerinin garanti altına alınmasıdır.⁴²⁰ Polity endeksi, sivil özgürlükleri ölçümlemek için veri toplamaz bunun yerine siyasal katılımında rekabetçilik, yürütmenin göreve gelmesinde şeffaflık ve açıklık, ülkenin başının kısıtlanmasına odaklanmaktadır. Katılım ve rekabet gibi kavramlar üzerine ölçüm yapan Polity endeksi bu açıdan Vanhanen endeksine benzeyebilir ancak indikatörleri incelendiğinde oldukça farklılık göstermektedir. Polity katılıma Vanhanen kadar ağırlık vermez onun aksine ülkenin başının seçilmesi ve kısıtlanmasına odaklanır. Bunun sebebi de Polity projesinin ortaya çıkışındaki temel düşünce olabilir. Siyasal güç modelleriyle sosyal güç modellerinin örtüştüğünü ortaya koyan Harry Eckstein ve

⁴¹⁹ A.e.

⁴²⁰ Polity5 Project, "Dataset Users' Manual v2018", **Center for Systemic Peace**, (Çevrimiçi) <http://www.systemicpeace.org/inscr/p5manualv2018.pdf> , s. 5, 20 Mayıs 2021.

Ted Robert Gurr siyasal davranışların sosyal hayatta da etkili olduğunu okulun, ailenin, ekonominin ve bireysel ilişkilerin siyasal güç dengelerinden etkilendiğini ileri sürmüştür.⁴²¹ Bu şekilde otoriter rejimler bireysel hayatta da otoriter bir yaklaşıma sebep olmakta ve otoriter ilişkiler üzerine kurulu bir toplumu doğurmaktadır. Bir ülke stabil bir demokratik rejime sahip olamasa da stabil bir otoriter yönetime sahip olabilmektedir. Toplumun demokratik yaklaşımı benimsediği bireylerin hayatına sirayet ettiği ülkelerde otoriter yaklaşımlar sağlam temellere oturmamaktadır.⁴²² Gurr ve Eckstein, otoriter yönetimleri incelemek üzerine yaptıkları çalışmalar sonrasında demokratikleşme üzerine yoğunlaşarak Polity projesini bir endeks çalışmasına dönüştürmüşlerdir. Kriterleri dikkate alındığında ve yaratıcılarının özgürlüklerden çok gücün kısıtlanmasıyla ilgilenmelerine bakılırsa Polity endeksi demokrasiden çok otoriter yönetimleri saptamaya çalışıyor gibi görünmektedir. Vanhanen çalışması da aynı Polity gibi demokratikleşme ekseninde ölçümlemeler yapsa da demokrasiyi merkezde almasıyla Polity’den ayrılmaktadır.

Vanhanen, demokrasiyi minimaliz bir yaklaşımla ele almış ve kod kitabında demokrasiyi yeniden tanımlamaya niyeti olmadığını bununla birlikte geleneksel bir tanımın demokrasiyi tanımlamak için yeterli olabileceğini iddia etmiştir. Tatu Vanhanen’in geleneksel demokrasi tanımı ideolojik ve sosyal olarak farklılık gösteren grupların gücü elde etmek için rekabet etmeye resmî olarak haklarının olması ve rekabeti kazanan grubun halk tarafından seçilip halka karşı sorumlu olmasıdır.⁴²³ Vanhanen’in amacı basit bir şekilde 19. yüzyıldan günümüze kadar her ülke için uyarlanabilecek nicel indikatörler oluşturmak ve bu indikatörler üzerinden ölçümler yapmaktır. Bunu yaparken Darwin’in tüm canlıların hayatta kalmak için savaştığı teorisini yaptırım gücü üzerindeki gücün dağılımı kavramına uyarlamıştır. Sonrasında Dahl’ın Poliarşi kitabından esinlendiği demokratikleşmenin teorik olarak iki ölçütünü

⁴²¹ Melville, **a.g.e.**, s.26.

⁴²² A.e.

⁴²³ Tatu Vanhanen “Measures of Democracy 1810-2012” **Democratization Index**, (Çevrimiçi) <https://www.fsd.tuni.fi/fi/aineistot/taustatietoa/FSD1289/Introduction2012.pdf> , s. 2, 20 Mayıs 2021.

-katılımcı ve rekabetçi- ölçeğine uyarlamıştır.⁴²⁴ Vanhanen seçim demokrasisi değişkenini ele alarak minimal kapsamlı ölçüm yapmıştır.

BTI endeksi minimaliz konseptli ölçeklerden farklı olarak pek çok demokratik kriteri, pazar ekonomisini ve yönetimin kalitesini de ölçümlerine dahil eder. Maksimalist kapsamda ele aldığı demokrasi kavramını tanımlarken seçim demokrasisinden çok daha geniş bir demokrasi tanımını temel aldığını ileri sürmektedir. BTI dönüşüm endeksi hukukun üstünlüğünü, denge ve denetim mekanizmasını, güçlerin ayrılığını, demokratik siyasal kültürü, çatışmasız ve barışçıl yöntemle yönetim gücünün seçilmesini demokrasinin temelleri olduğunu savunmaktadır. Ampirik ve işlevsel olarak demokrasi ve pazar ekonomisi arasında bağ kuran BTI ekonomik dönüşümü de demokrasi dönüşümüyle birlikte ölçmektedir.⁴²⁵ Maksimalist yaklaşımın dahil etmediği ekonomiyi de ölçümlerine dahil etmesiyle diğer maksimalist konsepti benimseyen endekslerden de ayrılır. BTI endeksi demokrasi endeksi olarak algılansa da aslında bir dönüşüm endeksi olarak demokratikleşme sürecini ölçümlenmektedir. Endeks hem özgür bir pazar ekonomisini hem mülkiyet haklarını, sosyal adaleti ve istikrarı kapsan sosyo-politik garantinin önemli olduğunu savunmaktadır.⁴²⁶ Ülkelerin demokratik dönüşümleri sürecinde ekonomik yoksulluğun üstesinden gelirken aynı zamanda bireysel özgürlüklerin de garantilendiği, halkın çoğunluğu tarafından seçilmiş yöneticilerin bu süreçleri hesap verebilirlik ve açıklık kriterlerine uygun olarak yönetmesi gerekmektedir. BTI endeksinin siyasal katılım kriterleri seçim demokrasisi tanımlarıyla örtüşmektedir.

Freedom House'un demokrasi kavramı bireylerin özgürce kendi çıkarları doğrultusunda liderlik için adaylığını koyan, hükümet tarafından özellikle seçilmemiş, birey ve gruplar arasından seçim yapabilme ve yönetime getirebilme kararını alabilmesini temel almıştır. Bu kavram büyük ölçüde Schumpeter'in demokrasi kavramına benzese de ondan biraz farklı olarak daha geniş ve daha özgürlükçü

⁴²⁴ Vanhanen, **a.g.e.**, s. 4.

⁴²⁵ Bertelsmann Stiftung, "Codebook for Country Assessments", **BTI Transformation Index**, (Çevrimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/codebooks/BTI2022_Codebook.pdf , s. 4-5, 20 Mayıs 2021.

⁴²⁶ A.e., 5

katılımcı ve rekabetçilik yaklaşıma sahip olan liberal demokrasinin öğelerini de barındırmaktadır.⁴²⁷ Freedom House endeksi özgürlük endeksi olarak anılıyor olsa da özgürlük kavramını siyasal alanda incelediğimizde bu kavram siyasal demokrasi kavramıyla örtüşmektedir. Raymond Gastil endeksi hazırladıktan bir süre sonra bu endeksin özgürlük değil demokrasi endeksi olduğunu açıklamıştır. Bu sebeple çalışma kurumlar arası anlaşmayı ve hukuki maddeleri değil özellikle demokratik özgürlükleri incelemektedir.⁴²⁸ Gastil, özgürlük kavramı üzerine birbiriyle çelişen iki anlamlı bir yaklaşım türetmiştir. Raymond Gastil ilk çalışmasında özgürlükten bahsederken “özgür bir insanın tekil olarak kendine hak tanınmasına ihtiyacı yoktur ve başkalarının haklarına saygı da göstermeye niyeti yoktur” demiştir.⁴²⁹ Özgür kavramı tamamen kurallardan bağımsız olmaktır. Bu sebeple çalışmada bahsedilen özgürlük bireyi topluma bağlayan ve toplumun sınırları içinde çoğunluğun aldığı kararlar doğrultusunda yaşanan özgürlüktür. Toplum ve birey ilişkisi üzerinden özgürlüklerden bahsedildiğinde ise iki tip özgürlük ortaya çıkar bunlar kişinin toplum içindeki özgürlüğü ve yer aldığı topluluk içindeki özgürlüğüdür. Yer aldığı topluluk olarak burada bahsi geçen ise yöneticilerini seçen ya da yönetici olabilen kendi kendini yönetebilen topluluktur.⁴³⁰ Bireyin hem toplum içindeki sivil özgürlüklerini hem de topluluk arasındaki siyasal özgürlüklerini değerlendirmeye alan Freedom House endeksi bu yaklaşımıyla maksimalist demokrasi kavramını savunmaktadır. Freedom House endeksi hem geniş bir bakış açısıyla maksimalist hem daha dar yaklaşımla minimaliz konsepti aynı anda değerlendirebilir ve böylece hem liberal hem de seçim demokrasisini aynı anda ölçümleyebilmektedir.

Freedom House endeksinin seçim demokrasisi tanımı: Adil, düzenli ve özgür seçimlerin düzenlendiği; siyasal güç için rekabet eden partilerin eşit haklara sahip olduğu; liderlerin ve görevlilerin aynı şekilde seçimlerle görevlerinden alınabildiği

⁴²⁷ Schmidt, Measuring democracy..., **a.g.e.**, s. 8.

⁴²⁸ Raymond D. Gastil, “The Comparative Survey of Freedom: Experiences and Suggestions”, **St Comp Int Dev** No. 25, 1990, s. 26.

⁴²⁹ Raymond D. Gastil, “Freedom in the World Political Rights and Civil Liberties 1985-1986” **A Freedom House Book**, (Çevrimiçi) [https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom in the World 1985-1986 complete book.pdf](https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom%20in%20the%20World%201985-1986%20complete%20book.pdf) ,s.3, 25 Mayıs 2021.

⁴³⁰ **A.e.**, s. 3-8.

yönetim şekilleridir.⁴³¹ Freedom House seçim demokrasisi olarak sınıfladığı bazı ülkeler kısmen özgür ya da özgür ülkelerdir ayrıca 2015 yılında 193 ülkeden 125'ini seçim demokrasisi olarak sınıflandırmıştır.⁴³² Ayrıca Freedom House endeksinin seçim demokrasisi tanımı diğer endekslere göre daha dar kapsamlıdır.

V-Dem demokrasinin çok yönlü bir yapısı olduğunu ve demokrasi üzerine yapılan çalışmalarda yedi anahtar kelimenin öne çıktığını savunmuştur. Bunlar: *müzakereci, katılımcı, eşitlikçi, liberal, seçimsel, çoğunlukçu ve rızaya dayalı*'dır. Bunların kavramların her biri “halkın yönetimi (rule by the people)” tanımını farklı açılardan destekleyip ve garantilemektedir.⁴³³ V-Dem endeksinin demokrasi tanımı demokrasinin bu yedi özelliğini kapsayacak kadar geniş ve çeşitlidir. V-dem tek bir demokrasi tanımı yerine demokrasinin prensiplerini tanımlayan parçalı bir tanımı kabul etmiştir. Aynı şekilde demokrasi prensiplerini karşılayan indikatörlere de sahiptir.

Demokrasinin seçim prensibi farklı kaynaklarda rekabetçi, elit, realist ve minimal olarak da tanımlanabilmektedir. Seçim prensibi liderlik için yarışan grupların periyodik olarak seçmenlerin onayı için rekabet etmeleri anlamına gelmektedir.⁴³⁴ Bununla beraber seçmen kitlesi evrensel oy hakkına sahip kitlelerden oluşmalıdır. Seçim prensibi için sivil özgürlükler, özgür basın, yazılı anayasa... gibi destekleyici unsurlar olması gerekse de bunlar ikinci planda yer alır ve ikincil seçim kurumları⁴³⁵ olarak geçmektedir.⁴³⁶ Demokrasinin liberal prensibi seçim prensibinin eksik kalan kısımlarını kapsamaktadır. Sivil özgürlükler, hukukun üstünlüğü, denge ve denetim sisteminin kurulmuş olması ve azınlık hakları gibi kriterlerin yönetimin otoriter rejime dönmesini engellediği ileri sürülmektedir.⁴³⁷ Seçim demokrasilerinin diktatörlerin ortaya çıkmasına yol açabileceğine dikkat etmek gerekmektedir. Siyasal gücü negatif

⁴³¹ Freedom House, Methodology, **a.g.e.**

⁴³² **A.e.**, s.57.

⁴³³ Michael Coppedge, John Gerring, Carl Henrik Knutsen, et.al., “Methodology”, Varieties of Democracy, (V- Dem) Project, 2020, s. 4.

⁴³⁴ Michael Coppedge, John Gerring, David Altman, “Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach” **Perspectives on Politics**, Vol.9, No.2, 2011, s. 253.

⁴³⁵ Secondary electoral institutions

⁴³⁶ Coppedge, Conceptualizing and Measuring, **a.g.e.**, s. 253.

⁴³⁷ Coppedge, “Methodology”, **a.g.e.**, s. 4.

bir kavram olarak değerlendiren bu prensip hükümetlerin gücünü mümkün olduğu kadar kısıtlamaktan yanadır.

Demokrasinin oğunluku prensibi -aynı zamanda sorumlu parti hükümeti olarak da kod kitabında geçmektedir- hakimiyetin çoğunluğun rızası üzerine kurulduğunu belirtir. Çoğunluk azınlığa galip gelmesiyle sağlamlaşan bu prensip merkeziyetçi ve güçlü partileri ortaya çıkarır, tek bir anayasa olmalıdır ve oğunluku seçim hukuku bulunmalıdır.⁴³⁸ Demokrasinin rızaya dayalı olması prensibi çoğulculuk olarak kod kitabında geçmektedir. Bu prensip çoğunluğun azınlığa hükmetmesini kısıtlar, azınlıkların haklarının ihlal edilmesinin önüne geçer, çoklu veto hakkıyla ve meclise olabildiğince farklı görüşte olan adayların girebilmesini sağlayarak toplumun tamamının temsil edilebilmesinin önünü açmaktadır.⁴³⁹ Demokrasinin katılımcılık prensibi demokrasinin antik çağlardan getirdiği bir özelliği olarak görülmektedir. Doğrudan demokrasi uygulanabildiği alanlarda uygulanmalıdır mesajı içeren bu prensip siyasal gücün temsilcilerin elinde toplanmasını engellemeye ve halkı yönetime dahil edebilmeye önem vermektedir.⁴⁴⁰ Katılımcılık ilkesi bireyleri seçim dışı siyasal faaliyetlere mümkün olduğu kadar dahil etmeye ve geniş evrensel oy hakkı sunmaya eğilimlidir. Demokrasinin eşitlikçi prensibi şekilsel olarak siyasal hakların ve sivil hakların siyasal eşitlik için yetersiz olduğunu ileri sürmektedir. Bu prensibe göre toplumdaki her birey sosyal, ekonomik, siyasal olarak hem maddi hem manevi olarak eşit olmalıdır ve eğer bu eşitlik toplumda eksikse hükümet bu eşitliği sağlamakla görevlidir.⁴⁴¹

V-dem hem seçim demokrasisi ölçümü hem de liberal demokrasi ölçümü yapmaktadır. Seçim demokrasisi kavramı oldukça kapsayıcı olan V-dem seçim demokrasisi endeksini 40 indikatör ve 5 ayrı alt-endeksle birlikte lmler. Ayrıca seçim demokrasisi endeksi neredeyse her endeksin içinde yer almaktadır. Seçim demokrasisini diğer endekslere oranla oldukça geniş bir kapsamda değerlendiren ayrıca liberal demokrasi endeksini de sunan V-dem maksimalist demokrasi

⁴³⁸ Coppedge, V-Dem Codebook v11.1, **a.g.e.**, s. 403,

⁴³⁹ A.e.

⁴⁴⁰ Coppedge, "Methodology", **a.g.e.**, s. 4.

⁴⁴¹ A.e.

yaklaşımını benimsemiştir. Minimaliz yaklaşımın endekslerde yer vermediği indikatörleri kullanan -evrensel oy hakkı gibi- V-dem seçim demokrasisi endeksinde de maksimalist konsept ile ölçümler yapmıştır.

Çalışmaya dahil olan endekslerin demokrasi kavramlarını açıkladıktan sonra demokrasi tanımlarının endekslere etkisini incelemek gerekmektedir. Özet olarak demokrasi ölçümlerinde kavramsallaştırmak (Conceptualization) oldukça önemlidir. Nasıl ki minimaliz konseptte indikatörlerle alakasız olan kavramlar ölçüme dahil edilmiyorsa maksimalist konseptte tam tersi alakasız olan kavramlar ve verilerde indikatörlere ve ölçümlere dahil edilmektedir. EIU endeksindeki siyasi kültür ya da yetişkin okur yazarlığı indikatörleri teorik olarak ölçütle ilgisizdirler. Bollen ve Polity IV minimaliz kavramsallaştırmayı ölçüt kabul ederken, Freedom House ve Economic Intelligence Unit maksimalist kavramsallaştırmayı ölçüt olarak belirlemiştir. Freedom House da ölçütlerine sosyal haklar gibi teorik olarak konseptiyle ilgisiz bir alt kategori eklemiştir. Demokrasiyle teorik olarak ilişkisi olmayan indikatörler eklemek ya da belirsiz ve ölçülemeyen bir indikatör eklemek çalışma sonunda gruplama (Aggregation) sorunları yaratmaktadır. Sonuç olarak farklı şeyleri ölçümleyen değişkenleri tek bir başlık altında toplayıp demokrasi skoruna çevirmek daha zor olacaktır.⁴⁴²

Bu çalışmanın kapsamı gereği seçim demokrasisi endekslerde birincil konumdadır. Tablo 2.4.'te pek çok farklı endeksin -ayrı bir seçim demokrasisi endeksi sunmayanların dahil- seçim demokrasisi kapsamına giren indikatörleri karşılaştırmalı olarak listelenmiştir. Benzerlik göstermeyen ve karşılaştırmaya dahil olmayan kriterler -liberal demokrasi kriterleri gibi- tablonun altında detaylı olarak incelenmiştir. Endeks indikatörleri az sayıda olan ya da kısıtlı indikatörle çalışan endeksler tablonun en sonundaki satırda bulunan kriterle belirlenmiştir.

Tablo 2. 4.: Karşılaştırmalı Endeks Kriterleri

	FH	EIU	BTI	V-D	Polity	T.V.
Genel seçimler, yerel seçimler ve başkanlık seçimleri özgür mü?	X	X		X	X	

⁴⁴² Högstöm, a.g.e., 2013, s.39.

Genel seçimler, yerel seçimler ve başkanlık seçimleri adil mi? (Seçimlere hile karıştırmak, oy satın almak buna dahildir.)	X	X	X	X	X	
Evrensel oy hakkı tüm yetişkinler için uygulanıyor mu?	X	X	X	X		
Seçmenler baskı ve tehdit altında mı oy veriyor? Seçimler tüm seçmenlerin erişimine açık mı?	X	X	X		X	
Seçimleri yürüten seçim kuruluşları özgür, adil, tarafsız ve şeffaf mı?	X		X	X	X	
Seçmen kayıtları şeffaf, adil ve kurallara uygun mu?	X		X	X		
Oy sayımı şeffaf mı?	X		X	X	X	
Oy verme gizli mi?	X		X			
Seçim kurumu seçimleri yönetebilecek kapasitede gerekli ekipman ve ekibe sahip mi?				X		
Seçim bölgeleri belirli bir siyasal partinin çıkarlarını gözetmeden adil olarak mı ayrılmış?	X			X		
Parti kurma hakkı herkese eşit olarak sağlanıyor mu; yoksa belirli kısıtlamalar mı var?	X	X	X	X	X	
Partilerin seçimlere katılmasında sınırlamalar var mı? (Çok partili seçimler)	X		X	X	X	
Seçimlerle ilgili yasal düzenleme var mı? Seçimlerle ilgili yasal düzenlemeler demokratik mi?	X					
Partiler anayasada belirlenen sebepler dışında kapatılıyor mu?	X			X		
Kadınların seçimlerde aday olmasında kısıtlama var mı?	X	X				
Muhalefet partinin yönetime etkili ve gerçekçi katılımı sağlanabiliyor mu?	X	X		X		
Önemli oranda muhalefet parti lehine oy veriliyor mu?	X				X	
Seçim döneminde adaylar ve partiler kampanya yürütmek, bağış toplamak ve medyayı kullanmakta eşit haklara ve fırsatlara sahip mi?	X	X	X	X	X	
Seçim dönemlerinde muhalefet partileri iktidar partisi tarafından şiddet ve baskı görüyor mu?	X			X	X	

Partilerin kampanya sürecinde aldığı bağışların ve partilerin finansal bilgilerine ulaşım var mı ve partiler şeffaf mı?	X	X				
Siyasal güç seçimlerle el değiştirebiliyor mu?	X	X	X	X	X	
Çatışma, şiddet ve tehdit olmadan seçimlerde kazanan parti göreve gelebiliyor mu?			X	X		
Seçimler düzenli olarak mı yapılıyor yoksa hükümet görev süresini yasal olmayan yollarla uzatıyor mu?	X		X		X	
Görevdeki hükümet seçim dışı eylemlerle, baskı ve tehditle görevinden alınıyor mu?	X		X		X	
Hükümetten bağımsız kuruluşlar, bireyler seçim sürecini gözlemleyebiliyor mu?	X				X	
Hükümet dışı, dini kuruluşlar, ordu, diğer ülkeler seçmenlerin üzerinde siyasal tercihlerini etkileyecek baskı kuruyor mu?	X				X	
Kamu görevlerinde çalışmak için tüm vatandaşlara eşit haklar tanınıyor mu?		X				
Ulusal ve uluslararası saygın ve bağımsız kuruluşlar ülkenizin yönetim şeklini demokratik buluyor mu?	X				X	
Dini, etnik, ırksal azınlık grupları ve LGBT'ler toplumun geri kalanıyla eşit siyasal haklara, oy kullanımına ve ifade özgürlüğüne sahip mi?	X	X			X	
Bireyler siyasal ve sivil organizasyonlar kurabiliyor mu, S.T.K.'lara yönelik baskı var mı? STK'lara katılım serbest mi?		X	X	X		
Seçimlere yönelik prosedürler değiştirilirken halka danışılıyor mu? Halk bu sürece dahil ediliyor mu?	X					
Yukarıdaki maddeleri kapsayan "Katılımcı" ve "Rekabetçi" indikatörleri kullanılmıştır.						X

FH: Freedom House Endeksi, EIU: Economic Intelligence Unit Endeksi, BTI: Bertelsmann Dönüşüm Endeksi, V-D.: V-Dem Endeksi, Polity: Polity5 Endeksi, T.V.: Tatu Vanhannen Demokratikleşme Endeksi

Yukarıda listelenen maddelerde geçerli maddeyi kapsamayan endeks o maddeyle ilgili detay belirtmemiş anlamına gelmektedir. Özgür, adil, açık ve şeffaf seçimler tanımını endekste belirtiyor olmak kapsamlı bir ifade sayılmış ve tabloda yer almıştır. Örneğin Economist Intelligence Unit Endeksi kriterlerinde “gizli oy” ile ilgili bir detay belirtmemiştir, ancak adil seçimlerin temel prensibi oyların gizli olarak verilmesini gerektirmektedir.

V-Dem Tablo 2.4’te listelenen kriterler dışında seçim demokrasisi endeksi içinde ilave olarak genişletilmiş ifade özgürlüğü endeksine de yer vermektedir. Bu endeks görsel ve yazılı medyanın ve ifade özgürlüğünün kapsamını ölçümlemektedir.⁴⁴³ Genişletilmiş ifade özgürlüğünün diğer kriterleri şunlardır: Medya kendini sansürlüyor mu, oto sansür var mı veya gazeteciler hükümet ya da hükümet dışı gruplar tarafından şiddet görüyor mu? Medya birden çok siyasal görüşe yer verebilecek kadar özgür mü? Medya hükümeti eleştirebiliyor mu? Medyanın muhalefet partisine ya da adaylara ön yargısı var mı? Akademik ve kültürel ifade özgürlüğü var mı? Hükümet rüşvetle, dağıtım müdahale ederek, fahiş vergiler uygulayarak veya finansal destek sağlayarak medyayı etkiliyor mu? Hükümet internet erişimini kısıtlayarak, interneti kapatarak ya da filtre uygulayarak bilgi alınmasını engelliyor mu? Kadınlar ya da erkekler özel ya da kamusal alanda siyasal konuları tartışırken hükümet tarafından ya da hükümetten bağımsız birey ya da gruplardan manevi ya da fiziksel olarak baskı, taciz ve şiddet görüyor mu? Endeksin diğer alt endeksleri, bileşen endeksleri ve indikatörleri ayrıntılı olarak bu bölümün başka bir başlığı altında incelendiği için tekrar yer verilmemiştir.

Freedom House endeksi, Tablo 2.4’teki maddelerde yer alan kriterlerin çoğuna çalışmasında yer vermektedir. Ancak endeksin seçim demokrasisi kapsamı tabloda geçen kriterlerden daha sınırlı kriteri kabul etmektedir. Freedom House’un seçim demokrasisi kriterleri:⁴⁴⁴ Çok partili ve rekabetçi siyasal sistem, evrensel oy kullanma hakkı; düzenli rekabetçi seçimlerin yapılması, gizli oy ve oy pusulalarının güvenliğinin sağlanması, seçime hile karışmadan seçimlerin yapılabilmesi; çoğunluk

⁴⁴³ Coppedge, V-Dem Codebook v11.1, **a.g.e.**, s. 336,

⁴⁴⁴ Freedom House, Methodology, **a.g.e.**

partilerinin kamuya açık olması ve kampanyalarına halkın erişimi olması olarak sıralanabilir. Freedom House endeksinin seçim demokrasisi kavramı hem sivil özgürlüklerden hem de siyasal özgürlüklerden çeşitli bölümleri kapsadığı için bu kısımda hem siyasal hakların hem de sivil hakların detaylarına yer verilmiştir. Öncelikle Tablo 2.4'te yer almayan siyasal haklar ayrımı ele alınmıştır. Freedom House endeksinin Tablo 2.4'te yer alan maddeler endeksin seçim sürecini, siyasal çoğulculuk ve katılım kriterlerini kapsamaktadır. Bu kriterler dışında Freedom House siyasal haklar kısmında devletin işlevi kriterleri de bulunmaktadır. Özgürce seçilmiş hükümet ve temsilcilerin devletin gündemini belirlemesini; resmî yollardan gerçekleşen yolsuzluklara karşı alınan önlemlerin etkili ve yaptırım gücünün yüksek olmasını; devletin şeffaf ve açıklıkla idare etmesini değerlendirir. Özgürce seçilmiş hükümetin ve temsilcilerin gündemi belirlemesini çeşitli sorular sorarak analiz eder. Bu sorular: ⁴⁴⁵ Seçilmiş adaylar görevlerine gereğince yerleşebiliyor ve mantıklı bir süre boyunca görevini hukuki olmayan bir kesinti olmaksızın yerine getirebiliyor mu? Atanmış ya da özgürce seçilmemiş devlet görevlileri özgürce seçilen görevlilerin siyasal karar alma sürecine müdahale ediyor mu? Devlet görevlisi olmayan diğer gruplar (çeteler, isyancılar, gerillalar...) özgürce seçilen görevlilerin siyasal karar alma sürecine müdahale ediyor mu? Kolluk görevlileri ya da silahlı kuvvetlerde görevli kişiler ya da gruplar özgürce seçilen görevlilerin siyasal karar alma sürecine müdahale ediyor mu? Yabancı ülkeler özgürce seçilen görevlilerin siyasal karar alma sürecine ekonomik ya da askeri güçlerini kullanarak müdahale ediyor mu? Özgürce seçilen görevliler tüm ülke sınırları içinde siyasal karar alma süreçlerini resmî görevli olmayan kişiler tarafından müdahale olmadan yürütebiliyor mu? Yürütme gücü, yasama üzerinde sınırlarını aşan baskı uyguluyor mu? Parti kutuplaşmaları ya da engelleme politikaları yürütmenin ve yasamanın işlevini (Bütçe onaylaması, önemli devlet pozisyonlarının doldurulması konularının dahil olduğu konularda geçerlidir) bozuyor mu?

Endeks diğer bir bileşen olan resmî yollardan gerçekleşen yolsuzluklara karşı alınan önlemlerin etkili ve yaptırım gücünün yüksek olmasını şu sorular ile analiz

⁴⁴⁵ A.e.

etmektedir.⁴⁴⁶ Yolsuzluk iddiaları basında geniş ve önemli ölçüde yer alıyor mu? Devlet görevlilerinin dahil olduğu yolsuzluk iddiaları siyasal ön yargı ve kayırma olmadan kapsamlı olarak soruşturup yargılanabiliyor mu? Bağımsız ve etkili denetleme ve soruşturma yapan kişi ve kurumlar hükümet tarafından engel ya da baskı görmeden işlevlerini yerine getirebiliyor mu? Hükümet aşırı bürokratik düzenlemeler ya da zorlayıcı katılım gereksinimleri ya da diğer kontrollerle yolsuzluk fırsatlarını teşvik ediyor mu? Hükümet etkili ve yolsuzluğu engelleyici yasalar ya da programlarla devlet görevlileri arasındaki yolsuzluğu belirlemeyebiliyor mu ve cezalandırabiliyor mu? İspiyoncular, yolsuzluk karşıtı aktivistler, soruşturmacılar ve gazeteciler yasaların koruması ile güvenli ve özgür olarak yolsuzlukları rapor edebiliyor mu?

Hükümetin açık ve şeffaf olarak yönetim gücünü kullanması en temel özgürlükleri kapsamaktadır. Bu kriter şu sorularla belirlenmektedir:⁴⁴⁷ Vatandaşların, hükümetin işlemleri hakkında özgürce ve ceza almadan bilgi alma hakları var mı? Hükümet, bilgileri yasal bir belge gerektirmeden ulaşılabilir şekilde ve ücretsiz olarak internet üzerinden halka açık olarak yayınlıyor mu? Sivil toplum kuruluşları, gazeteciler, çıkar grupları ve diğer vatandaşlar üzerinde çalışılmakta olan politikalara yorum yapmak ve katkıda bulunmak için özgür ve anlamlı fırsatlara sahip mi? Seçilmiş devlet görevlileri seçmenlerine ulaşabiliyor mu? Bütçe yapım süreci yasamanın gözden geçirmesine ve kamu tetkikine açık mı? Hükümet devlet ihalelerinde rekabet edilebilmesi için şeffaf ve etkili fırsatlar tanıyor mu? Hükümet yetkililerinin varlık beyannameleri kamunun ve medyanın tetkik ve teyitlerine açık mı?

Freedom House endeksinin Tablo 2.4'te yer almayan ancak oldukça önemli olan ikinci endeks ayrımı sivil özgürlükler ayrımıdır. Sivil hak ve özgürlükler:⁴⁴⁸ ifade ve inanç özgürlüğü, dernekler ve organizasyonlara ilişkin haklar; hukukun üstünlüğü, bireysel özerklik ve sivil haklar başlıkları altında incelemiştir.

BTI endeksi seçim demokrasisi ayrımı yapmamıştır. Ancak Tablo 2.4'te de görüleceği gibi seçim demokrasisi kriterlerinin çoğunu karşılamaktadır. Tabloda

⁴⁴⁶ A.e.

⁴⁴⁷ A.e.

⁴⁴⁸ A.e.

belirtilen kriterler dışında **Stateness** endeksi ile tekelleşmeyi, azınlıkların dahil olduğu vatandaşlık kavramını, vatandaşların ulusal hükümetin meşruluğunu tanımasını, ülkenin laikliğini, halkın güvenliğini sağlayan ve kamu hizmetlerini sunan yönetim sistemlerinin varlığını ölçümlemektedir. Siyasal katılımı Tablo 2.4'te yer almayan bazı maddeler bulunmaktadır. Bunlar:⁴⁴⁹ dernek kurma ve toplanma kriteri ve ifade özgürlüğü kriteridir. Dernek kurma ve toplanma hakkının anayasa tarafından verilmesi; toplanma ve dernek kurma haklarının kısıtlanmaması, hakların kullanılmasını engellemeye yönelik şiddet ve baskının olmaması; hükümetin dernek kurmaya ve toplanmaya karşı şeffaf ve ayrımcı olmayan yaklaşımı; demokratik sürecin işlemlerini korumak adına resmî kısıtlamanın olmaması ve hükümetin çeşitli grupların haklarını ihlal edecek kanunsuz eylemlerde bulunmamasıdır. İfade özgürlüğünü kapsayan kriter ise:⁴⁵⁰ ifade özgürlüğünün anayasa tarafından garantilenmesi; fikir ayrılığında bireylerin, STK'ların veya medyanın tehdit, şiddet veya tacize maruz kalmaması; hükümet lehine oto-sansürün ya da sansürün olmaması; fikir ayrılığına karşın cezai yaptırımın olmaması, bilgiye ulaşmanın engellenmemesi; bilgiye ulaşmaya ilişkin yasaların kısıtlanmaması ve medyanın çok çeşitli görüşleri kapsayacak kadar geniş bir bakış açısına sahip olabilmesidir.

Hukukun üstünlüğü endeksi denge ve denetimi; bağımsız ve özerk yargıyı; görevini suiistimal eden, yolsuzluk yapan devlet görevlileri ve politikacıların yargılanıp ceza alabilmesini; kanun önünde eşitlik, yaşama hakkı gibi sivil hakların ihlallerinin hukukun koruması altında olmasını ve güçler ayrılığını kapsamaktadır.⁴⁵¹ Demokratik kurumların istikrarı endeksi demokratik kurumların ülkedeki farklı gruplar tarafından meşru sayılması; demokratik kurumların işlevlerine uygun olarak yürütülmesi; parti sistemlerinin vatandaşların çıkarlarıyla örtüşüp kutuplaşma olmadan çeşitliliği sağlaması; kooperatif derneklerinin ve çıkar gruplarının toplum ve siyasal sistem arasında köprü görevi görmesi, çeşitliliği ve toplumu temsil edebilecek

⁴⁴⁹ Bertelsmann Stiftung, "Codebook for Country...", **a.g.e.**, s. 15- 24

⁴⁵⁰ A.e.

⁴⁵¹ A.e.

görüşleri kapsaması; vatandaşların demokrasiyi, demokratik kurumları, demokrasinin işlevini onaylaması ve kabul etmesi üzerinde değerlendirmeler yapmaktadır.⁴⁵²

Economist Intelligence Unit endeksi ayrı olarak seçim demokrasisi ölçümü yapmamaktadır. Tablo 2.4'te yer alan kriterler dışında siyasal katılım, hükümetin işlevi, sivil özgürlükler ve demokratik siyasal kültür ölçümleri yapılmaktadır. Siyasal katılım:⁴⁵³ vatandaşın siyasetle ilgilenmesi, vatandaşın yasal gösterilerde yer alması, vatandaşın siyasi içerikli haberlerle ilgilenmesi, hükümetin siyasal katılımı teşvik etmesi ve yetişkin okur yazarlığını kapsamaktadır.

EIU sivil özgürlükler kriterleri:⁴⁵⁴ elektronik medyanın özgürlüğünü, yazılı basın özgürlüğünü, ifade özgürlüğünü, protesto etme özgürlüğünü, medyanın çok çeşitli görüşlere yer verebilmesini, internete ulaşımında hükümetin sınırlamasının olmamasını, vatandaşların özgürce dernek kurabilmesini, vatandaşların dilekçe ile sorunlarını çözebilmesini, devletin halka şiddet uygulamamasını, hükümetin gücünü meşrulaştırmak için gerçek olmayan tehditler oluşturmamasını; ırk, din, renk ve dini inançlar üzerine ayrımcılığın olmamasını, vatandaşların ülke güvenliğinden tatminini, vatandaşların kanun önünde eşitliğini; özel mülkün ve özel işletmelerin devlet etkisi altında kalmadan korunmasını; vatandaşların cinsiyet eşitliği, seyahat özgürlüğü, çalışma ve eğitim özgürlüklerinden tatmin olmasını; vatandaşların bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasından tatmin olmasını; kamusal ve özel alanda ibadet etme özgürlüğünün olmasını; inanç özgürlüğünün olmasını ve bazı dini grupların kanun önünde diğerleriyle eşit olsalar da tehdit altında hissetmelerini; yargının hükümetin etkisinden bağımsız olmasını ve yargının hükümeti ya da devlet görevlilerini sorgulayabilmesini kapsamaktadır. İnternet sınırlaması gibi modern bir özgürlük kavramından özel mülkiyet gibi antik bir hak edişe kadar geniş bir yelpazede sivil özgürlük değerlendirmesi yapılmaktadır.

Hükümetin işlevi üzerindeki değerlendirmeler: halkın siyasal partilere ve hükümete güvenmesi; genel kanıya göre vatandaşın kendi hayatı ve tercihleri üzerinde

⁴⁵² A.e.

⁴⁵³ Economist Intelligence Unit, In sickness and in health?... **a.g.e.**, s. 59- 68.

⁴⁵⁴ A.e.

kontrolünün olması; sivil servislerin hükümet politikalarını yapabilecek kapasitesinin ve isteğinin olması; hükümet görevlilerinin yolsuzluk yapmaması ve yolsuzluğun yaygın olmaması; devletin şeffaf ve bilgilendirmeye açık olması; hükümetin yetkisinin ülkenin tüm bölgelerine yayılması, seçim dönemleri dışında hükümetin hesap verebilmesini sağlayacak sistem ve kurumların olması; hükümete paralel demokratik olmayan kurumların olmaması; dış güçlerin ve organizasyonların hükümetin politikaları ve işlevi üzerinde etkisinin olmaması; devletin ordu ya da güvenlik güçlerinin etkisinde olmaması; denge ve denetim mekanizmasının olması; seçilmiş devlet görevlilerinin özgürce politikalarını yürütebilmesi ve yasamanın diğer erklerin üzerinde olmamasıdır.⁴⁵⁵

Demokratik siyasi kültür güçlü laik bir anlayışa sahip olan toplumun büyük bir kısmının: demokrasiyi desteklenmesi, demokrasinin ekonomiye fayda sağladığına inanması, demokrasinin kamu düzenini sağladığına inanması, demokratların teknokratlara oranla yönetimde daha başarılı olduğuna inanması, ordu yönetimindense demokratik yönetimi tercih etmesi; fikir birliği ile istikrarlı ve işleyen bir demokrasi üzerine anlaşma sağlanması; parlamentoyu ve seçimleri baypas eden güçlü bir lideri tercih etmemesine dayanmaktadır.⁴⁵⁶ Demokratik siyasal kültür EIU endeksinin diğer endekslerden farklı olarak ölçümlendiği bir kriterdir. EIU demokrasi tanımında demokratik kültürün varlığının demokrasiyi sağlamlaştırmak için önemine dikkat çekmiştir. Bunun dışındakiler diğer endekslerle oldukça benzerlik göstermektedir.

Otoriter rejimleri temel alan Polity endeksinin kriterleri de buna göre düzenlenmiştir ve kontrol listesinde demokrasiyi tehdit edebilecek her türlü müdahaleyi detaylı olarak belirtmiştir. Tablo 2.4'te yer alan kriterler yürütmenin başının ve yasamanın yönetime gelme sürecindeki şeffaflığı ve düzenlemeleri ölçümlenmektedir. Polity aynı zamanda katılımcı ve kısıtlanmamış sosyal yapının siyasete katılımını değerlendirmiştir. Katılımda rekabet endeksin en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. Tablo 2.4'te yer alan kriterleri dışında endeksin kendi içinde uyguladığı kurallar listesi bulunmaktadır. Bu liste kontrol listesi **Check List**

⁴⁵⁵ **Economist Intelligence Unit**, Democracy Index “The China challenge” (Çevrimiçi), <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/> s. 58-68, 22 Mayıs 2022.

⁴⁵⁶ A.e.

olarak geçer ve indikatör olarak sayılmasalar da kapsam dışında bıraktıkları örneklerin özellikleri sebebiyle indikatörlere dahil edilebilir niteliktedirler. Endeks içi bu kontrol listesinde: “özgür ve adil seçimler yürüten hükümetler, sivil hak ve özgürlükleri tehdit ediyorsa ya da katılımı kısıtlıyorsa” ve “gözle görülmeyen rekabeti kısıtlayan yaptırımlar olmasa da, yasama ve yürütmeye sahip iktidar partisi görev süresini (seçimlerle göreve gelmeye devam ediyor olsa bile) uzatıyorsa (15-20 yıl kadar) ve muhalefet partisi gerçekçi olarak seçim tehdidi olarak görülmüyorsa” bu ülkeler demokratik olarak kodlanmaz.⁴⁵⁷ Polity endeksi indikatörlere dahil edilmeyen bu kontrol listesiyle birlikte fiilen demokratik olmayan ülkeleri ölçümünde sapmaya sebep olmayacak şekilde oyun dışı bırakmaktadır. Polity endeksi her ne kadar katılım ve rekabet indikatörleriyle sınırlı gibi görünse de kriterleri doğru karşılaması için oluşturulan kontrol listeleriyle oldukça kapsayıcı ve incelikli olarak hazırlanmıştır. Demokrasiye yönelik tehditleri tespit edebilecek şekilde alınan önlemlerle sınırlı da olsa seçim demokrasisi ölçümü sunabilmektedir.

Tatu Vanhanen, katılım ve rekabetin demokratikleşmeyi ölçmede en gerçekçi kriterler olduğunu savunmuştur. Vanhanen’e göre siyasal kurumlarının kontrolünü seçimler aracılığıyla hükümete karşı yarışarak elde etmeye çalışmak için yasal fırsatların bulunması siyasal hak ve özgürlüklerin olduğunu göstermektedir.⁴⁵⁸ Katılım ve rekabet ne kadar yüksekse o ülke o kadar demokratikleşmiş demektir. Siyasal gücü elde etmeye yönelik girişimlerde özgürce organize olabilmek ve bireylerin siyasete katılımının önünde engel olmaması da demokratikleşmenin seviyesini göstermek için yeterlidir.⁴⁵⁹ Vanhanen seçim demokrasisinin tüm kriterlerini iki indikatörün içinde özetlemiştir. Bu endekste sadece başkanlık seçimlerinin ve genel seçimlerin verilerini kullanmıştır.

2.4. Demokrasi Endekslerinin Yöntem Çeşitliliği

Endeksler sadece demokrasi kavramlarıyla değil aynı zamanda tercih ettikleri yöntemlerle de farklılık gösterirler. Endeksleri hazırlayanlar demokrasi kavramlarını,

⁴⁵⁷ Polity5 Project, Dataset Users..., **a.g.e.**, s. 80.

⁴⁵⁸ Vanhanen, Prospects of Democracy..., **a.g.e.**, s. 37.

⁴⁵⁹ A.e.

onu belirleyen bileşenleri, bileşenleri oluşturan indikatörleri, ülkelerin hangilerini ölçüme dahil edeceğini, ölçümün hangi zaman aralığını kapsayacağını, ülkeleri nasıl sınıflandıracağını ve sınıflandırma yöntemlerini seçmelidir. Bu tercihler endeksin başarılı olmasını ya da başarısız olmasını etkilemektedir. Her bir tercih birbirinden bağımsız gibi görünse de aslında her biri ilişkilidir. Demokrasi tanımına göre indikatörler belirlenir ve bu indikatörlere göre nasıl bir gruplama yapılacağına karar verilir. İndikatörlerinin neler olduğuna karar verdikten sonra bu indikatörleri ölçebilecek verilerin nasıl elde edilebileceği kararlaştırılır. Endekste kullanılacak verileri sağlayan zaman aralığı ve hangi ülkelerin olduğu belirlenmelidir. Endekste kullanılacak verilerin nasıl işleyeceğine karar vermek objektif ya da subjektif ölçümlerden hangisinin yapılacağını ortaya çıkarmaktadır. Elde edilen verilerin ülkeleri nasıl sınıflandıracağına karar vermek ve ülkeleri puanlamak yine demokrasi kavramıyla ilişkilidir. Geçerli, açık, sağlaması yapılabilen ve güvenilir endeks ölçümleri yapabilmek için birbirleriyle tutarlı kararlar verebilmek, kod kitaplarında tüm süreçleri detaylı olarak açıklayabiliyor olmak, verileri paylaşabiliyor olmak, verilerin güvenilir kaynaklara dayanıyor olması, endeksin yürütülmesini üstlenmiş ekibin eğitim almış olması, ekibin kapasitesinin geniş çaplı bir araştırma için uygun olması, işinin uzmanı kişiler tarafından kodlanması ve endeks sonuçlarının ön yargı barındırmıyor olması gerekmektedir.

2.4.1. Veri Toplama

Endeksin verilerinin öznel mi yoksa nesnel mi olacağına yönelik tercihler endeksin sonuçlarının ön yargılı ya da tarafsız olmasını etkileyebilmektedir. Ancak bu sanıldığı kadar doğrudan ilişkili değildir sadece endeksin sonuçlarını etkileyen değişkenlerden biridir. Farklı demokrasi endeksleri farklı yöntemlerle verilerini toplamaktadır. Bazı kaynaklarda bu ayrım öznel ve nesnel ayrım olarak ele alınmaktadır. Ancak bu alanda en uzun süreli çalışmış ve V-Dem endeksini hazırlayan ekipten olan Svend-Erik Skaaning verilerin elde edilme yöntemini gözlemsel veriler

(observational data), kurum içi kodlama (in-house coding), uzman anketleri (expert survey), temsilci anketleri (representative survey) olmak üzere dörde ayırmıştır.⁴⁶⁰ Gözlemsel veriler doğrudan gözlemlenebilen ve doğrulanabilen verilerdir; ön yargı içermezler ve tekrarlanabilirler. Örneğin oy kullanan seçmen sayısı gibi. Ancak demokrasi ölçümü yapılırken gerekli olan tüm bilgiler gözlemlenebilir verilerden oluşmamaktadır yalnızca kısıtlı bir alanda gözlemlenebilir verilere ulaşılabilmektedir.⁴⁶¹ Örneğin seçimlere katılım ve en büyük partinin aldığı oy oranı gibi gözlemlenebilir verileri kullanan Vanhanen endeksi kullandığı veri türü yüzünden eleştirilmiştir. Bollen'e göre, Vanhanen endeksi demokrasiyi doğrudan ölçmekte yetersizdir ayrıca bu veriler çok sağlam veriler gibi görünse de söz konusu hükümetin bu verileri değiştirmiş olma ihtimali bulunmaktadır.⁴⁶² Gözlemsel veriler diğer veri elde etme yöntemleriyle birlikte kullanılabilir ancak tek başına kullanıldığında eleştirilere maruz kalmaktadır ve güvenilirliği sorgulanmaktadır.

Diğer veri elde etme yöntemlerinden biri de kurum içi kodlama yöntemidir. Bu yöntem ikincil kaynaklardan elde edilen verilere dayanır. Araştırmacıların ya da asistanlarının ülkelerin bilgilerine, akademik çalışmalara, gazetelere ve arşiv verilerine dayanan bu veri toplama yöntemi belirli kriterlerin endekse uygulanmasında kolaylığı sağlamaktadır.⁴⁶³ Ayrıca uzun zaman serisinde çalışan endekslerin daha kolay verileri elde etmesine yardımcı olmaktadır. Endekste ölçümü standardize eden bu yöntem kurum içi kodlayıcılarının üzerinde çalıştıkları ülke hakkında uzman görüşüne sahip olmaması ile eleştirilir ve bu da hem endeksin verilerinin güvenilirliğini ve sonuçlarının ön yargılı olup olmadığının sorgulanmasına sebep olmaktadır. Polity ve V-Dem pek çok yöntemin yanında kurum içi kodlama yöntemini de kullanmaktadır.

Uzman anketi yöntemi ise uzmanların üzerinde çalıştıkları ülkeler hakkında sahip oldukları bilgiye dayanmaktadır. Bu kişiler genelde akademisyen, gazeteci ya da sivil toplum kuruluşu çalışanlarıdır. Uzmanların üzerinde çalıştığı ülkelere

⁴⁶⁰ Svend-Erik Skaaning, "Different Types of Data and the Validity of Democracy Measures", **Politics and Governance**, Vol. 6, No. 1, 2018, s. 108-109.

⁴⁶¹ A.e.

⁴⁶² Kenneth A. Bollen, Political Democracy: Conceptual and Measurement Traps, **Studies in Comparative International Development**, Vol. 25, No. 1, 1990, s. 8, 15.

⁴⁶³ Skaaning, Different Types of Data...a.g.e., s. 109- 110.

gelmesi verilerin daha detaylı olmasını sağlıyor olsa da kendi ülkelerinin puanlarını etkilemek adına verileri hazırlarken ön yargılı olabilmektedirler.⁴⁶⁴ Uzmanlar bazen düşük ücretlendirmeden dolayı üzerinde çalıştıkları işi ciddiye almayabilir ya da kendi siyasal görüşlerine göre verileri yeniden değerlendirebilirler; bu sorunların yanı sıra bu veri yöntemi endeks kriterleri üzerinde düzensizliğe sebep olabilmektedir.⁴⁶⁵ Bu çalışmanın konusu olan neredeyse tüm endeksler uzman anketi verilerini kullanmaktadır ve sadece V-Dem diğerlerine göre daha fazla sayıda uzmanla çalışmaktadır.

Temsilci anket verileri söz konusu olduğunda değerlendirmeye alınan ülkenin sıradan vatandaşlarına yapılan anketlerden yararlanılmaktadır. Anket verilerini elde etmek için kriterleri ölçümleyebilecek basit sorular sorulmalıdır. Bu veri elde etme yöntemi demokrasinin kalitesini ölçmek için en doğru yöntemlerden biri sayılmaktadır. Ancak bu veri toplama yönteminde vatandaşların gerekli olan bilgiye sahip olabilecek uzmanlıkta olmaması, bazı kriterlerin günlük işlerle uğraşan insanların anlayabileceği kadar basit olmaması, anketin yapıldığı bireylere rüşvet verilmesi ve vatandaşların fikirlerini paylaşmaktan korkması gibi sorunlarla karşılaşmaktadır.⁴⁶⁶ BTI ve Freedom House Endeksi uzman anketlerini kullanmaktadır; Vanhanen endeksi gözlemsel verilere dayanmaktadır; V-Dem yöntem olarak kurum içi kodlama, gözlemsel veriler ve uzman görüşlerini kullanmaktadır; Polity endeksi kurum içi kodlayıcı yöntemini benimsemiştir ve son olarak EIU gözlemsel veriden, uzman anketlerinden ve temsilci anketlerinden yararlanmaktadır. Genel kanının aksine bu seçeneklerden en iyi sonucu veren bir yöntem bulunmamaktadır ve seçilen yöntemin yararlılığı endeksin diğer yöntem tercihleriyle de ilişkilidir.

2.4.2. Veri Değerlendirme

Endeksler elde ettikleri verileri değerlendirirken bu verileri nasıl sonuçlandıracağına ve puan vereceğine dair demokrasi anlayışları doğrultusunda bir

⁴⁶⁴ A.e.

⁴⁶⁵ A.e.

⁴⁶⁶ A.e., s. 106-107.

karar vermektedirler. Bu karar doğrultusunda ya iki sonuçlu (binary/ dichotomy) ya da derecelendirilmiş (graded / continuous) sonuçlar sunarlar.⁴⁶⁷ İki sonuçlu olması bir ülkeyi demokratik ya da demokratik olmayan olarak ikiye ayırmak anlamına gelmektedir. Derecelendirilmiş olması ise demokratik olanın ve demokratik olmayanın farklı seviyeleri olduğunun ve en iyi demokrasi kavramının var olmadığının kabul edilmesi demektir.⁴⁶⁸ Yani iki sonuçlu demokrasi değerlendirmesinde mükemmel bir demokrasiye sahip olabilirsiniz ancak derecelendirilmiş demokrasi değerlendirmesinde mükemmel bir demokrasiye sahip olamazsınız. Çünkü demokrasi her zaman ilerleyen ve asla tam olarak tamamlanmayan bir olgudur. İki uçlu sonuçlandırmanın ise mükemmel bir demokrasi tanımı vardır ve pek çok ülke bu demokrasi kategorisinde bulunabilir.

Endekslerin ölçümlemlerini iki uçlu mu yoksa derecelendirmeli olmalı tartışmasının önemi bu kararın sonuçları etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Sartori'ye göre siyasal sistemin istikrarlı olup olmadığını en iyi ölçümleyebilen iki uçlu değerlendirme yöntemidir çünkü bu yöntemle sistemin hangi noktada demokratik olup hangi noktada demokratik olmadığını görebilmekteyiz.⁴⁶⁹ Ayrıca derecelendirme yönteminde birden fazla aşamanın olmasından ötürü bir sistemin demokratik olup olmadığına karar verirken zorlanılabilir. Sartori, siyasal sistemlerin prensipler ve anayasal mekanizmalardan oluşan ve sınırları belli olan bir bütün olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁷⁰ Bu açıdan siyasal sistemler gerekli olan prensipleri ya karşılar ya da karşılamazlar. Örneğin bir ülkede adil ve özgür seçimler yapılıyordur ya da yapılmıyordur. Ona göre iki uçlu çıkarım yapmak vakalar arasında ampririk karşılaştırma yapmayı kolaylaştırmaktadır ve bir bütünü anlamak için onu sınıflandırarak ayırım noktası konulmalıdır.⁴⁷¹ Sartori daha sonrasında bu açıklamalarını biraz daha yumuşatarak önermesini değiştirmiştir. Ayırımların kesin olduğu ölçümlerde ve amacın demokratik olanla olmayanı ayırmak olduğu durumlarda

⁴⁶⁷ Axel Hadenius, Jan Teorell, "Assessing Alternative Indices of Democracy", **C&M Working Papers, IPSA**, 2005, s.1.

⁴⁶⁸ A.e.

⁴⁶⁹ David Collier, Robert Adcock, "Democracy and Dichotomies: A Pragmatic Approach To Choices About Concepts", **Annual Review of Political Science**, vol. 2, 1999, s. 548.

⁴⁷⁰ A.e.

⁴⁷¹ A.e.

iki uçlu değerlendirmeyi uygulamanın ancak ayrımların daha belirsiz olduğu konularda derecelendirme yönteminin kullanılmasının daha uygun olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁷² Sartori'nin fikrine karşın demokrasi kavramının sınırlarının olmadığı düşünülürse ve pek çok demokrasi kriterinin basitçe var ya da yok olarak ayrılamadığı dikkate alınırsa iki uçlu sonuçla çalışmanın daha zor olabileceği fikri ortaya çıkabilmektedir.

Bollen demokrasinin süreç halinde gelişen doğal yapısını iki uçlu değerlendirme ile sonuç alınmasının zor olduğunu; Dahl ise ideal tip demokrasi ile gerçekte işleyen demokrasi arasında gözlem yaparken derecelendirme yönteminin daha uygun olacağını iddia etmişlerdir.⁴⁷³ Derecelendirmeli sonuç seçeneğini savunanlar genellikle demokrasinin doğasını ileri sürmektedirler. Dereceli yöntemi savunanlara göre iki uçlu çıkarımlar olgusal değerlendirmeden uzaklaşarak, demokrasiyi genel bir bakış açısıyla değerlendirerek yanlış bir yönlendirmede bulunmaktadır ayrıca dinamiklerin değişimlerini ve değişimin derecesini ölçmekte başarısız olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.⁴⁷⁴ İki sonuçlu çıkarımda bulunan pek çok endeks karşılaştırmalı çalışmalarda demokrasinin derecesini ve kalitesini ölçmek konusunda oldukça katıdır. Pek çok farklı derecedeki demokrasi modellerini aynı küme içinde kodlayarak tanımladıkları demokrasiden çok uzak bir noktada demokrasi değerlendirmesi yapabilmektedirler. Ülkeler tek bir puan farkla otoriter bir rejim olarak puanlandırılabilir ya da aynı puanı alan ülkelerin demokrasi kaliteleri farklılık gösterebilir.⁴⁷⁵ Derecelendirilmiş ölçümü kullanan endeksler demokrasi ve otokrasinin farklı katmalarını ölçmek için daha hassastır çünkü birden fazla sıralamaya sahiptirler.

EIU, Polity, Freedom House endeksleri iki uçlu değerlendirme yöntemini kullanırken Vanhanen ve BTI, V-DEM endeksleri derecelendirmeli yöntemini uygulamaktadırlar. EIU endeksi tam demokrasiler ve otokrasiler ayrımı ile iki uçlu sonuç vermektedir. Ancak bazı kaynaklara göre bu değerlendirme yanlıştır. Onlara

⁴⁷² A.e.

⁴⁷³ A.e., s.546.

⁴⁷⁴ A.e.

⁴⁷⁵ Michael Coppedge, "Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach" **Perspectives on Politics** Vol.9, No.2, 2011, s. 249.

göre EIU endeksi üç uçlu (trictomous) değerlendirmede bulunmaktadır. Demokratik olanla olmayan arasında melez rejimler bulunan ölçümlere üç uçlu ölçüm denilmektedir.⁴⁷⁶ Üç uçlu değerlendirmeyi savunanlar iki uçlu değerlendirmenin yetersizliğini vurgulayarak derecelendirme sisteminin de net ayrım sağlamadığını ileri sürerek iki yaklaşımın ortasında bir tercih yapmayı uygun görenlerdir. Högström, Freedom House ve EIU endekslerini üç uçlu endeksler olarak nitelendirmektedir.⁴⁷⁷ Melez rejimler ölçümlerde yer aldığı anda melez rejimleri hem demokratik rejimlerden hem de demokratik olmayan rejimlerden ayırmak gerekmektedir. Bu noktada üç ayrı bölüme ayrılan sonuç için üç farklı tanımlamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Neyin yarı demokratik olduğunu belirlemek için demokrasinin ve otoriter rejimin hangi özellikleri taşıması gerektiğine karar vermek gerekir. Ancak melez rejimlerin özellikleri hakkında bir fikir birliğine varılabilmiş değildir. Bazı melez rejimler seçim demokrasisinin büyük bir kısmını karşılayabiliyorken bazı melez rejimler sadece görünürde karşılayabilmektedir. Cheibub demokrasi ile diktatörlük arasında bir ara durak olmadığını ve melez rejimlerin olmadığını savunmuştur.⁴⁷⁸ Freedom House endeksi özgür, özgür değil ve kısmen özgür sınıflandırmasıyla iki uçlu ya da üç uçlu değerlendirme yapabilmektedir. Ancak literatürde kabul edilen kanı sadece iki uçlu değerlendirme yapabildiği yönündedir. Üç uçlu değerlendirme geniş bir araştırmacı grubu tarafından kabul görmez ve çoğunlukla çalışmalarda yer verilmez.

2.4.3. Veri Gruplama

Demokrasi pek çok yönü olan bir kavram olması dolayısıyla her bir prensibi birbirinden bağımsız bir alana işaret etmektedir. Özgürlükler, katılım ve rekabet gibi kavramları tek bir endekste değerlendirmek zorlayıcı olsa da gereklidir. Özellikle de liberal demokrasi kavramı ile ölçüm yapıldığında daha fazla değişkenle başa çıkmak gerekmektedir. Demokrasinin çok yönlü yapısı indikatörleri tek bir endeks altında değerlendirirken onları toplayarak ya da çarparak ağırlıklarını belirlemeyi, onları

⁴⁷⁶ Mark J. Gasiorowski, "Economic Crisis and Political Regime Change: An Event History Analysis" **The American Political Science Review**, Vol. 89, No. 4, 1995, s. 885. Gasiorowski, demokratik olmayan ya da demokratik olan ülkeler dışındaki ülkelerin de olduğunu ileri sürmekte ve çalışmalarında bu üçlü ayrımı kullanacağını belirtmektedir. Bkz.: **A.e.**

⁴⁷⁷ Högström, "Classification and Rating of Democracy: A Comparison", **a.g.e.**, s. 45.

⁴⁷⁸ Högström, "Does the Choice of Democracy Measure Matter?", **a.g.e.**, s. 206.

gruplara ayırmayı sonrasında bu grupları birleştirmeyi gerektirmektedir. Gruplama (aggragation) kararı endekste farklı sonuçlara sebep olabilmektedir.

Başarılı bir gruplama yapabilmek için kurallar açık olmalı, demokrasinin tanımlarını yansıtmalı ve işlevsel olmalıdır. Hangi indikatörün dahil edilip hangisinin dahil edilmeyeceğini kararlaştırmak için demokrasiyi en iyi tanımlayan indikatörlerin hangisi olduğuna karar vermek gerekmektedir. İndikatörleri özgürlük, haklar, kültür veya yönetim olarak ayırmak gruplama sorunlarını çözmeye yeterli değildir.⁴⁷⁹ Çünkü demokrasi ile alakalı olmayan ayrımlar endekse dahil edildiğinde en sonunda final değerlendirmesinde hepsini birleştirip değerlendirmeye alındığında onları aynı grupta toplamak zor olacaktır. Gruplamada öncelikli verileri gruplamadan son kullanıcının gruplamasına bırakmak tamamlanmamış endeks oluşturmaktır. Gruplama endeksin demokrasi tanımıyla indikatörler arasında elde ettiği veriler ile bağ kuran ve ülkelerin demokrasi puanını belirleyen bir araçtır.

Bugüne kadar hazırlanan endeksler gruplama yaparken çok fazla sorunla karşılaşmıştır ve bu da endekslerin sonuçlarını etkilemiştir. Gruplamada en sık karşılaşılan sorunlar: kurum içi kodlayıcı ya da ülke uzmanları ülkeleri değerlendirirken kendi fikirlerini final puanına yansıtabilirler çok geniş indikatörler iki ayrımda incelenebilir, indikatör sayıları az olabilir, indikatörler işlem yapmak için fazla soyut olabilir, konsept olarak farklı olan bileşenler birlikte toplanabilir, indikatörler halkla paylaşılmayabilir, modern demokrasi anlayışına uymayabilirler ya da indikatörler diğer ülkeler için geçerli olmayabilir.⁴⁸⁰ Polity endeksi beş ayrı bileşenden oluşmaktadır ve kod kitabından bu bileşenler açıklansa da yoruma açık ve soyut olmasına sebebiyet verecek şekilde bu bileşenlerin nasıl gruplandığı ve final puanının nasıl verildiğine dair bir bilgi verilmemiştir.

Freedom House endeksinin sivil haklar ve siyasal haklar ayrımı bir birleriyle tam olarak birleşemez ve birbirini tamamlayamamaktadır. Freedom House endeksinin bileşenleri arasındaki yüksek korelasyon bulunması demokratik olan ve olmayanın

⁴⁷⁹ Coppedge, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 250.

⁴⁸⁰ **A.e.**, s. 251.

ayrımını yapmayı zorlaştırmaktadır. Freedom House endeksinin indikatörleri arasında yüksek korelasyonun bulunması gruplama yapmayı zorlaştırmakta ve endeksin kod prosedürü açık ve net olmadığı için de ülke uzmanının kendi fikirlerini final puanına yansıtmasına izin vermektedir. Bunu engelleyebilmek için bileşenleri ayrı olarak kodlamak, kod prosedürünü açık bir şekilde belirtmek ve kodlamanın tamamen bağımsız yapılması gerekmektedir.⁴⁸¹ EIU endeksi beş ayrı bileşenden oluşan gruplamayı başarılı bir şekilde yürütebilmekte ve final puanını verebilmektedir. Ancak EIU, 60 sorudan oluşan indikatörlerin cevaplarını paylaşmamakta ve bu endeksin sonuçlarını doğrulamayı zorlaştırmaktadır.⁴⁸² Endeksin verilerinin kaynaklarının geçmişe ait kayıtlarının bulunmaması güvenilirliği sarsmaktadır.

2.4.4. Kapsadığı Alan

Endeksler demokrasi incelemesi yaparken birden fazla ülkeyi karşılaştırarak demokratik gelişimle ilgili birden fazla bilgi vermektedirler. Pek çok endeks çok vakanın yer aldığı (N-Large) çalışmalar yapsalar da yetersiz olmak ya da doğru olmamakla eleştirilmişlerdir. Anayasal prensiplere dayanan kaynakların kullanıldığı endekslerde değerlendirme ülke uzmanlarının görüşlerine dayanmakta ve endeks verilerinin sübjektif olarak değerlendirilmesi söz konusu olmaktadır.⁴⁸³ Çok vakalı **N-Large** çalışmalar geniş kapsamlı çalışma yapılmasına imkânı sunması sebebiyle tercih edilmektedir. Bu yöntemle ülkelerin demokrasinin prensiplerine, demokratik değerlere, siyasal kültüre ve demokrasi performanslarına karşılaştırmalı olarak ulaşılabilmektedir. Bu karşılaştırma hem benzer yapıda olan ülkelerin arasındaki farklar incelenerek demokrasinin nerede engele takıldığını görebilmeye, hem komşu ülkelerin o ülke üzerindeki etkisine, hem de ülkeler arası ilişkinin ülkelerin demokrasi kültürüne katkısı incelenebilmektedir.

Freedom House endeksi başlangıçta daha az sayıda ülke üzerine çalışma yürütürken ülke uzmanları ile çalışmaya başlayınca daha fazla ülkeyi değerlendirmeye almıştır. EIU, BTI ve Polity endeksleri mikro devletleri endeks çalışmasına dahil

⁴⁸¹ A.e., s. 251.

⁴⁸² A.e.

⁴⁸³ Foweraker, a.g.e., s. 765.

etmemişlerdir. BTI Avrupa ve Amerika’da yer alan yerleşik demokrasileri ölçümlerine dahil etmez. Hosgrom bunun endekslerin demokrasi anlayışlarıyla ilgili olduğuna ve maksimalist ya da minimaliz ayrımı dışında demokrasi tanımlarının kapsayıcı olmamasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.⁴⁸⁴ Endekslerin çok sayıda örnek üzerinde çalışması karşılaştırmalı çalışma alanı için oldukça yararlı olsa da bu kadar geniş kapsamlı ölçümler için gerekli olan alt yapıyı kurmadıklarında endeks verileri güvenilirliklerini kaybetmektedir. Çok sayıda ülke üzerinde çalışma yapılırken kurum için kodlayıcı ile değil ülke uzmanlarıyla çalışmak ya da temsilci anketi ile halktan bilgi almak daha doğru olacaktır. Ülke uzmanlarının tarafsızlığı, iyi bir eğitim almaları ve bölge uzmanlarıyla daha yakın çalışıyor olmaları çok vakanın olduğu endekste güvenilirliği arttırabilmektedir.

Vaka çalışması büyükten küçüğe olarak sıralandığında Freedom House endeksi 195 ülke ve 15 bölge, V-Dem 202 ülke, Vanhanen endeksi 190 ülke, EIU 167 ülke, Polity 167 ülke, BTI ise 137 ülke üzerinde çalışma yapmaktadır.

2.4.5. Kapsadığı Zaman

Endekslerin yıllık olarak mı yoksa periyodik olarak mı ölçümlerini hazırladığı endeksin demokrasi ölçümlerini etkilemektedir. Bazı endeksler ülkelerinin demokrasi puanını yıllık olarak değerlendirir, bazıları belli dönemlerin arasını kapsar ve bazıları da sadece tek bir yıl için hazırlanmıştır. Demokrasi endeksinin kapsadığı dönem ülkenin siyasal dönüşümünü, demokratikleşme süreçlerini incelemek için oldukça önemlidir. BTI, FH ve V-Dem gibi endeksler yıllık olarak endeks ölçümleri yaparken, EIU endeksi iki yıllık ölçümler yapmaktadır. Sadece birkaç endeks hazırlanmaya başladığı döneminin çok gerisine gider. Periyodik endeksler sadece belli bir dönemi inceler ve her ne kadar ülke karşılaştırmalı endeksler olsa da zaman karşılaştırmalı endeksler olmadıkları için araştırmalarda sık kullanılmazlar. Seymour Lipset’in 1959 yılında hazırladığı endeks periyodik endekse bir örnektir çünkü sadece I. Dünya Savaşından sonraki 25 yıllık dönemi incelemiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ Högström, “Classification and Rating of Democracy A Comparison”, **a.g.e.**, s. 39-40.

⁴⁸⁵ Bollen, Political Democracy: Conceptual, **a.g.e.**, s. 15.

Demokrasiyi periyodik olarak inceleyen endeksler demokrasiyi ulusun yaşıyla birlikte incelemeye meyillidir. Bu da yeni demokratikleşen ülkelerin puanlarının daha düşük olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Ülkenin istikrarı da demokrasi puanını etkileyen faktörlerden biri haline gelir. Siyasal demokrasinin sebep ve sonuçlarını belli bir zaman dilimi içinde değil de devam eden bir süreçte incelemek ülkelerin demokratikleşme sürecindeki gelgitlerini gözlemlemek ve siyasal tarihini incelemek için oldukça elverişlidir.⁴⁸⁶ Demokrasiyi 1800’lü yıllardan itibaren incelemek için sadece ikincil derecede kaynaklardan yararlanılabilir. Çünkü hiçbir ülke uzmanı ya da kurum içi kodlayıcı bu bilgilere sahip değildir ve anket de yapılamaz. Hükümetler ikincil kaynaktan edilen bilgileri değiştirmiş olabilir ya da kodlayıcı kendi kişisel görüşlerini yansıtmış olabilir.⁴⁸⁷ İkincil kaynaklara dayanan ve uzun bir süreci yıllık olarak ele alan endeksler mecburen sübjektif indikatörlere dayanan ve geçerliliği tartışılır endekslerdirler. Siyasal haklar ve sivil hak ve özgürlüklerle ilgili ikincil kaynaklardan yararlanılırken her ülkenin benzer raporları tutmadığı da göz önüne alınmalıdır.⁴⁸⁸ Bu durumda ülke karşılaştırmalarını yapmak için yeterli veriye ulaşamayabilir. Freedom House endeksi 1972 yılından itibaren ölçüm yapmaktadır, EIU endeksi 2006 yılından başlayarak ülke skorlarını değerlendirir ve BTI demokratikleşmeyi 2006 yılından itibaren puanlandırmaktadır. Polity, Vanhanen ve V-Dem endeksleri geniş zaman serisi ile çalışırlar. Polity 1800 senesinden, Vanhanen 1810 senesinden ve V-Dem 1789 senesinden itibaren demokrasi endekslerinin puanlarını paylaşmaktadır.

2.4.6. Demokrasi Konsepti ve Bölümleri

Çalışmalar demokrasi tanımları doğrultusunda endekslerini bölümlere (dimension) ayırır ve o bölümlerin ölçümlerini indikatörler ile gerçekleştirirler. Endekslerin demokrasi anlayışları demokrasi kriterleri bölümlerinde incelenmiştir. Maksimalist anlayışı benimseyen endeksler teorik olarak ilgisiz bölümleri ve indikatörleri endekslerine dahil edebilmektedir. Örneğin Freedom House endeksinin sosyo-ekonomik alt kategorisi bulunmaktadır ve bu kategori altında eşit ekonomik

⁴⁸⁶ A.e., s. 16.

⁴⁸⁷ A.e., s. 16-17.

⁴⁸⁸ Coppedge, Conceptualizing and Measuring Democracy..., a.g.e., s. 250.

özgürlüğün tanınıp tanınmadığı sorgulanmaktadır. Bu kısım demokrasi göstergeleri olarak ilgisiz olduğu yönünde eleştiriler almıştır. EIU endeksinin siyasal kültür ve yetişkin okur yazarlığını değerlendirmesi aynı eleştirilerin hedef olmuştur.⁴⁸⁹ Minimaliz yaklaşımında ise demokrasiyi değerlendirmek için önemli olan çeşitli göstergeler göz ardı edilebilmektedir. Örneğin evrensel oy hakkı demokrasinin en önemli göstergesi iken Polity endeksi ve Vanhanen endeksi bu indikatörleri endeksine dahil etmemiştir.⁴⁹⁰ Demokrasi endeksinin siyasal haklar başlığı altında polislerin siviller üzerindeki kontrolü incelemesi o endeksin demokrasiyi değil özgürlüğü ölçtüğünü göstermektedir. Aynı şekilde ölçümün odak noktasından uzaklaşan pek çok demokrasi indikatörü de endekslerin ölçümlerinin geçerliliğini etkilemektedir. Polity2 endeksi 19. yüzyılın yarısında ve 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'ni günümüz demokrasi kriterleri ile değerlendirmiş ve demokratik olarak puanlandırmıştır.⁴⁹¹ Bu örnek hem ölçümde sapma hem de geçerlilik sorunu olarak görülebilmektedir.

Endeksi geliştirenler demokrasi tanımları doğrultusunda bölümleri ve göstergeleri belirlerken ağırlıklandırmayı (weighted) etkileyeceğini göz önüne almalıdır. Her indikatörün endeksteği değeri aynı mı olacak yoksa indikatörlerin endeksteği değerleri birbirinden farklı mı olmalıdır? Demokrasiyi değerlendirirken bir indikatör diğerlerinden daha önemli ve daha belirleyiciyse endeksi hazırlayanlar bu indikatörü çarpabilir ya da alakalı başka indikatör ile toplayabilir.⁴⁹² Bu endeksin sonucunu oldukça etkileyecektir. V-Dem indikatör verilerinin hem çarpım hem eklemeli hem de ham değerlerini endeksinde birlikte sunmaktadır. Vanhanen her iki ayrımını (dimension) çarparak final puanına ulaşmaktadır.

2.5. Demokrasi Endekslerine Yönelik Eleştiriler

Endeksin konseptleri, ölçüm yöntemleri, kaynakları, gruplama yöntemleri, ön yargılı değerlendirmeleri, geçerlilikleri ve güvenilirlikleri gibi çeşitli başlıklar altında

⁴⁸⁹ Högstöm, "Classification and Rating of Democracy A Comparison", **a.g.e.**, s. 37-39.

⁴⁹⁰ **A.e.**, s. 37-39.

⁴⁹¹ Coppedge, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 249.

⁴⁹² Högstöm, "Classification and Rating of Democracy A Comparison", **a.g.e.**, s.37-39.

eleştiriler yapılmıştır. Genellikle en çok eleştirilen endeksler en uzun süredir var olan, en popüler olan ve akademik olarak en çok alıntılananlardır. Bu sebeple Freedom House ve Polity endeksi en sık eleştirilen endekslerdendir. Endekslerin sonuçlarına güvenilebilmesi için avantajlı olduğu alanların görülmesi dışında zayıflıklarının da bilinmesi gerekmektedir. Zaman içerisinde endeksleri hazırlayanlar endekslerinin aldığı eleştiriler doğrultusunda düzeltmelere gitmiş ya da yönlendirilen eleştirilerin yersiz olduğunu açıklayan çalışmalar yayınlamışlardır. Bunlardan biri Gerardo L. Munck ve Jay Verkuilen'in⁴⁹³ Polity endeksine yönelttiği eleştirilere cevap niteliğinde bir çalışma hazırlayan Monty G. Marshall ve Ted Robert Gurr'un⁴⁹⁴ makalesidir. Demokrasi endekslerine yönelik yapısal eleştiriler ve demokrasi endekslerine doğrudan yöneltilen eleştiriler oldukça kapsamlıdır. Niceliksel veriler sunmaları sebebiyle olsa gerek yöneltilen eleştiriler detaylı olarak üzerinde çalışılan bir konu olmuştur. Doğal olarak endekslerin tercih ettiği yöntemleri hedef alan eleştiriler yine benzer başlıklar altında incelenmiştir. Bu doğrultuda endeks eleştirileri demokrasi konsepti, gruplama... gibi başlıklar altında aşağıda yer almaktadır.

Demokrasi konsepti ile ilgili eleştiriler genellikle konseptler belirlenirken yaşanan problemlerin ölçümlerin sonuçlarını etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Bu problemlerin önüne geçebilmek için araştırmacılar çok geniş ya da çok dar demokrasi tanımlamaları yapmaktan kaçınmalıdır. Gruplama (aggragate) ve çözümleme (disaggrate) ile ilgili eleştiriler yine demokrasi konsepti ile ilişkili olarak eleştirilmiştir. Endekslerde ön yargıya yöneltilen eleştiriler ise endeksin belli bir ülkenin avantajına ya da dezavantajına göre puanlama yaptığı ileri sürülmüştür. Endekslerin güvenilirliklerine ve geçerliliklerine yönelik eleştiriler ise ölçüm modellerinden kaynaklanmaktadır.

⁴⁹³ Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁹⁴ Marshall, G. Monty, Ted Robert Gurr, Keith Jagers, et.al. "Polity IV, 1800-1999 Comments on Munck and Verkuilen", **Acoustics, Speech and Signal processing Newsletter IEEE**, Vol. 35, No.1, 2002, s.s. 40-45.

2.5.1. Konseptlere Yönelik Eleştiriler

Endekslerin konseptlerinin ve tanımlamalarının ölçümleri nasıl etkelediği endeks yöntem çeşitliliği bölümünde açıklanmıştır. Endekslerin konseptleri ve tanımlamalarında en sık karşılaşılan sorunlardan biri demokrasi konseptleri dışında olan indikatörlerin ölçümlere dahil edilmesi olmuştur. Seçim demokrasisi ölçümleyen bir endeksin yetişkin okur yazarlığını indikatör seçmesi buna örnek olarak gösterilebilir. İkinci bir sorun her durum kendi zamanı içerisinde gözlemlenmeli ve değerlendirilmelidir ayrıca bu endeksin indikatörlerine yansıtılmalıdır. Bu soruna örnek olarak günümüzde artık oy hakkına sahip olanların oy kullanmasının önünde görünürde bir engel bulunmamaktadır ve eğer endeksin tek ölçütü buysa endeks demokrasiyi ölçmekte yetersiz kalacaktır. Üçüncü bir problem demokrasi tanımı çok ayrımlı olarak ele alınmadığında ortaya çıkmaktadır. Bu sorun ayrıştırma sorunudur ve tek bir endeks altında iki farklı şeyi ölçmenin sorun olabileceğini göstermektedir. Demokratik ve otoriter rejimlerin gruplanarak final puanına yansıtılması mevcut durumu değerlendirmekte yetersiz kalabilmektedir. Daha da kötüsü yanlış bir ölçüm sunabilme ihtimalinin olmasıdır. Dördüncü problem demokrasiyi ölçmek için gerekli olan bir indikatörü ölçüme dahil etmemektedir. Örneğin gizli oy vermek ve açık oy sayımı gibi çok önemli olan bir indikatörü ölçüme dahil etmemek demokrasi ölçümünü yetersiz kılmaktadır. Bu sorunları endekslere yöneltilen eleştiriler paralelinde incelemek endekslerin seçtiği konsept ve modellemenin önemini ve eleştirilerin isabetini daha net açıklayabilir.

Endeks için tercih edilen her konseptin kendine has problemler doğurabilme potansiyeli vardır. Maksimalist demokrasi konsepti tercih edildiğinde net ve belirli demokrasi kavramı ya deneysel referansları olmayan bir veri yığınına ulaşılır ya da konsept deneysel örneklerle ulaşabilse de analitik kullanım alanı az olabilmektedir. Minimaliz konseptine ise daha çok örnek bulunabilse de çok fazla örneğin kavram içerisine girmesiyle örnekleri birbirinden ayırmak zorlaşabilir.⁴⁹⁵ Örneğin Freedom House siyasal haklar endeksindeki özgür ve adil seçimler kriterindeki “saygın kuruluşlar hükümetin demokratik olmayan standartlara sahip olduğunu ileri sürdü

⁴⁹⁵ Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., a.g.e., s. 9.

mü?” sorusu konseptin dışına çıkmasına sebep olur ve endeksin analitik kullanımını kısıtlamaktadır. Seçimlerle ilgili olmayan maddenin değerlendirme olarak özgür ve adil seçimlerin incelendiği bölümde yer alması final puanına çok düşük olsa da etki etmektedir.

Bir başka problem demokrasi konseptinin özellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemeden ve özelliklerin soyutlama düzeyine göre aralarında dikey ilişkiyi optimize etmeden endeks oluşturmaktır.⁴⁹⁶ Örneğin özgür ve adil seçimler kriteri ile evrensel oy hakkı indikatörü arasında dikey bir ilişki vardır. Endeks hazırlanırken bu ilişkiyi açıkça ifade etmek gerekmektedir. Aynı şekilde özgür ve adil seçimler kriteri altında seçimi yapmakla sorumlu olan kuruluşların özgür ve tarafsız olmasını ilişkilendirirken temel demokrasi kavramıyla da ilgisini belirtmek gerekmektedir. Demokrasi kavramının özellikleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi soyut kavramların somut örneklerle uyarlanması köprü görevi görmektedir. Konseptin özelliklerle, özelliklerin alt bileşenleriyle ve alt bileşenlerin özellikleri arasında dikey ilişki belirlenip açıklandığında soyut olan kavramlar somut örneklerle daha kolay uyarlanabilmektedir.⁴⁹⁷ Munck ve Verkuilen bu sorunun üstesinden kriterlerle dikey bir bağ kurarak ve doğru etiketleyerek gelinebileceğini ileri sürmüşlerse de Coppedge vd. bunun bir çözüm olmadığını iddia etmiştir. Coppedge’a göre herhangi bir açıklayıcı değişkenin veya gizli değişkenin endekste tanım sorunları örtülüdür, çünkü endeksi hazırlayanlar örneğe hangi göstergelerin dahil edileceğine karar vermelidir ve sadece haklar, özgürlükler adı altında etiketleyerek çözümlenebilecek bir sorun değildir.⁴⁹⁸ Dikey soyutlamada üst kısımda yer alan somut kavram altında yer alan soyut kısmı yönlendirerek daha kesin bir ayırım için yardımcı olacaktır. Bu yönlendirmelere uymayan endeksler fazlalık sorunundan mustarip olur ve bu endekslerden biri de Polity endeksidir. Polity endeksi “rekabet ve katılımın düzenlenmesi” ile “rekabet ve yürütmenin göreve gelmesindeki açıklık” indikatörleri yukarıda bahsedilen soyutlamayı ve özellikler arasındaki ilişkiyi kuramamış böylece

⁴⁹⁶ A.e., s. 13.

⁴⁹⁷ A.e., s. 13.

⁴⁹⁸ Michael Coppedge, John Gerring, Staffan I. Lindberg, et. al., “V-Dem Comparisons and Contrasts with Other Measurement Projects”, **Varieties of Democracy (V- Dem) Project**, 2017, s. 10-15.

demokrasinin sadece tek bir yönünü ölçen iki ayrı indikatör ortaya çıkmıştır.⁴⁹⁹ Polity endeksini hazırlayan Monty G. Marshall, Ted Robert Gurr, Keith Jagers ve Christian Davenport endekse yöneltile eleştirilere karşılık hazırladıkları makalede katılımın tek boyutlu bir ölçek olmadığını aksine çok fazla boyuta sahip ve tek boyutuyla ölçülmesi zor olan bir değişken olarak endekste yer aldığını ileri sürmüştür. Katılımı pek çok farklı boyutuyla değerlendiren Polity endeksi, rekabet halindeki siyasi gruplar arasındaki etkileşim ve ilişkilere odaklanarak siyasi rekabetin kalitesini değerlendirmektedir.⁵⁰⁰ Fazlalık sorunları yönündeki eleştirilere Polity endeksinin uzun süredir endeksler üzerinde çalışma yaptığını vurgulayarak bu süreçte kurumsal otokratik sistemlerin altı farklı değişkene dayandığını bulduklarını ve bu altı değişkenin zaman içerisinde farklılaştığını ileri sürmüşlerdir. Artıklık sorunlarının Polity projesinin otoriter sistem kalıplarını inceleyen bir yapıda olduğunu ve artıklık probleminin otokrasinin yönetim sorunlarından kaynaklandığını belirterek eleştirilere karşı çıkmışlardır.⁵⁰¹ Eleştirilerde artıklık olarak görünen indikatörler aynı şeyin farklı boyutlarını ölçen ve diğer indikatörlerle uyumlu bir bütünü oluşturan tamamlayıcılardır. Birbiriyle uyuşan ölçümler sistemlerdeki anomalileri ortaya çıkarırlar ve karma niteliklere sahip sistemlerin uç özelliklerini ölçmek bu tür çalışmalar için çok önemlidir.⁵⁰² Kısacası Polity projesi diğer endekslerden farklıdır çünkü otoriter yönetim sistemlerini ölçme amacıyla ortaya çıkan bir çalışmadır. Yarı demokratik ve yarı otoriter sistemleri başarılı bir şekilde ölçmek için diğer endekslere göre daha farklı indikatörlerden yararlanmaları gerekmektedir. Her ne kadar aynı şeyi ölçtüğü düşünülse de aynı şeyin farklı boyutlarını ve uç örnekleri ölçmektedirler.

Diğer bir problem günümüz demokrasi tanımıyla son iki yüz yıllık siyasi sistemleri demokratik ya da demokratik değil olarak sınıflandırmaktır.⁵⁰³ Bu eleştiri genellikle geniş bir zaman aralığında çalışan Polity, Vanhanen ve V-Dem'i hedef almaktadır. Polity endeksi, katılımı incelerken evrensel oy hakkının tarih içerisindeki ilerleyişini ele almaktan uzaktır. Hem katılımı kendi dönemi içerisinde inceleyemez

⁴⁹⁹ Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 8-12.

⁵⁰⁰ Monty, Polity IV, 1800-1999 Comments on..., **a.g.e.**

⁵⁰¹ A.e.

⁵⁰² A.e.

⁵⁰³ Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., **a.g.e.**, s. 9.

hem de katılımı günümüz problemlerini dahil ederek değerlendirmekten yoksundur. Mevcut demokrasilerde oy kullanma hakkına ilişkin hukuki kısıtlamalar bulunmamakla birlikte, genellikle gayri resmî olan bir dizi başka kısıtlama bireylerin oy kullanma hakkını kısıtlamaktadır.⁵⁰⁴ Bu kısıtlamalara örnek olarak seçmenlerin yerleşim alanlarına uzak olan bölgelerde seçim sandıklarının bulunması gösterilebilir. Bu örnek, bireylerin oy hakkını kullanmalarındaki resmî olmayan kısıtlamalardan biri sayılabilmektedir. Seçmen bilgi pusulalarının vatandaşların adreslerine ulaştırılmaması, seçmen kayıtlarında düzensizlik yapılması gibi çeşitli seçim yolsuzlukları oy hakkının kullanılmasına engel teşkil etmektedir. Son dönemlerde yapılan pek çok endeks bunları göz önüne alarak kriterlerinde bu indikatörlere yer vermiştir.

Başka bir konsept sorunu da kriterleri birleştirmektir. Birden fazla özelliği tek bir kavram altında birleştirmek sık yapılan konsept hatalarından biridir. Freedom House endeksi siyasal haklar ve sivil haklar olarak ikiye ayırdığı kavramlar arasında o kadar çok bileşeni inceler ki bileşenler kontrol listesi gibi görünmekten öteye gidemezler ve bileşenler arasındaki ilişki kurulamaz böylece bütün olarak demokrasi kavramını yansıtmaktan uzaklaşırlar.⁵⁰⁵ Bu noktada V-Dem endeksi bu hataya düşmez. Demokrasi kavramını prensipleri doğrultusunda ayırarak yedi farklı endekste demokrasiyi incelemektedirler. Böylece endeks bileşenleri bağlantılı oldukları indikatörlerle doğru kanallardan doğru kavramı ölçümleyebilmektedir.

2.5.2. İndikatörlere Yönelik Eleştiriler

Endeksler oluşturulurken indikatörlerin bir bütünün parçası olduğu tek tek bir anlam ifade ederken diğer indikatörlerle ve bileşenlerle birleştiklerinde demokrasi kavramını yansıtmaması gerektiği unutulmamalıdır. İndikatörler belirlenirken üç ayrı sorunla karşılaşılabilir: indikatör seçerken ölçüm hatalarını göz önüne almadan demokrasi konseptini kuşatan bir ölçüm yapabilmek için çok fazla sayıda indikatörle

⁵⁰⁴ Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., a.g.e., s. 9.

⁵⁰⁵ A.e., s. 10.

çalışmak, indikatörlerin net olması yerine genel olması ve tek sayısal indikatörün çok sayıda indikatörle karşılaştırıldığında daha objektif olacağı yanılıdır.⁵⁰⁶ Son yer alan probleme örnek olarak iki indikatörle çalışan Vanhanen endeksi gösterilebilir. Vanhanen subjektif olmaktan çekinerek objektif olduğunu ileri sürdüğü verilerle güvenilir veri setlerine ulaşabileceğini düşünmüş olsa da objektif olduğunu düşündüğü veriler taraflı, yanlı ve değiştirilmiş olma ihtimaliyle karşı karşıyadır. Rekabeti en büyük partiye giden oyların yüzdesi ile ölçme kararı ön yargılı sonuçlara sebep olmasıyla eleştirilmiştir.⁵⁰⁷ İfadelerin açık, net ve anlaşılır olmaması söz konusu olduğunda ölçülen kavramın neyi ölçtüğüne ve kapsamına ilişkin problemler ortaya çıkabilmektedir. Böyle bir problem kodlayıcıların ya da röportaj yapılan bireylerin analizini ya da cevaplarını etkiler bunların sonucunda final puanı da etkilenmektedir. Polity endeksi kriterlerinin genel olması dolayısıyla eleştirilmiştir. Polity endeksinde siyasal güce erişim kriterinin “hangi kamu görevlerine, hangi seçimlerle gelinmelidir” sorularına yanıt aramadan endekste yer alması bir kavram sorunudur. Polity endeksindeki “yürütme üzerindeki kısıtlamalar” kriteri hem ölçülmesi zor hem de kesinliği olmayan indikatörlere bağlı olduğu için eleştirilmiştir. Her sistemde yürütme etkin olmayabilir bu yüzden gündemi belirleyenlerin seçimle göreve gelmesi ya da kısıtlanması olarak yer vermeleri daha doğru olacaktır.⁵⁰⁸ V-Dem endeksi fazla sayıda indikatöre yer vermesiyle ölçüm hatalarıyla karşılaşabilirdi ancak bunu dikkate alarak her değişkenin hem en düşük hem de en yüksek puanına yer vererek bu sorunu bertaraf etmişlerdir.

Ölçümlerin derecesine yani sıralama (ordinal), aralık (interval) ya da sınıflama (nominal) ölçeklerine karar vermek endeksin geçerliliği için çok önemlidir üstelik örnekler arasında karşılaştırma yapmayı kolaylaştırmaktadır. Sıralama, aralık ya da sınıflama ölçekleri arasında somut sonuçlara ulaşmak ya da sağlam temellere dayanmak gibi bir ayrım bulunmamaktadır. Sadece ölçümler çalışmak istenilen alana ve alanın özelliklerine göre seçildiğinde endeksin indikatörlerinin isabetli final puanlarına dönüşmesi daha kolay olmaktadır. Munck ve Verkuilen mümkün olan en

⁵⁰⁶ A.e., s. 15-16.

⁵⁰⁷ A.e., s. 15-16.

⁵⁰⁸ A.e., s. 10.

az sayıda ayrımla mümkün olan sayıda ölçüm çeşidinin homojen halde deneysel testler ve teorik doğrulamayla uygulanmasının en iyi sonuçları vereceğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁰⁹ Günümüz endeksleri arasında bu öneriyi yerine getirmeye oldukça yaklaşan endekslerden biri V-Dem endeksidir. V-Dem endeksi hem alt indikatörlerinde sıralı ölçek kullanır hem endeks bileşenlerinde aralıklı ölçeği homojen hale getirir hem de bunları test ederek endeks final puanına ulaşır.

2.5.3. Veri Toplama Yöntemlerine Yönelik Eleştiriler

Endekslerinin veri elde etme yöntemleri ve elde ettikleri verilerin kaynakları endekslerin sonuçlarını etkileyebilmektedir. Bazı endeksler arşivler ve raporlar gibi ikincil kaynaklara dayanır; bazıları ise röportaj ve sayısal veriler gibi birincil kaynaklara dayanır. Freedom House endeksi ağırlıklı olarak ikincil kaynaklara dayanır. 1970 ve 1980 yıllarındaki ölçümlerin verileri Newyork Times gazetesine ve Keesing's Contemporary arşivine dayanmaktadır.⁵¹⁰ Her ülke için benzer kaynaklar yer almamakta ya da aynı hassaslıkta kaynak verileri bulunmamaktadır. Freedom Endeksi kullandığı kaynakların ön yargı içerdiği eleştirisini almıştır.

Birincil kaynaklara dayanan endekslerin problemi her ülke için elde edilebilir olmaması, verileri toplamanın zorluğu ve tarihi ölçümleri yapmaktaki yetersizlikleridir.⁵¹¹ Buna örnek olarak EIU endeksinin birincil kaynaklara dayanan ölçümleri düzensiz olması ile eleştirilir bununla beraber röportaj sorularını cevaplayanların demokrasi kavramlarının da göreceli olarak değişmesi ile verilerin tutarlılığı sorgulanmaktadır. Bazı Afrika ülkeleri ve Orta Doğu ülkelerinde demokratik yönetim sistemleri ve istikrarlı yönetim anlayışı ile iç içe geçmiştir.⁵¹² Gücün tek elde toplanmasına yönelik sorular ve güçlü bir yürütmenin siyasal sorunlara çözüm olabileceği yanılgısıyla cevaplanabilmektedir.

Pek çok endeks birden fazla ülke uzmanı ile kodlama yapmaktadır. Bu da her bir uzmanın verileri farklı yorumlamasıyla değişebilmektedir. Demokrasiye ilişkin her

⁵⁰⁹ A.e., s. 17-18.

⁵¹⁰ Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., a.g.e., s.250.

⁵¹¹ Skaaning, 2018, a.g.e., s. 108.

⁵¹² Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., a.g.e, s. 8- 11.

verinin objektif verilere sahip olmaması sübjektif değerlendirmenin de kodlamaya dahil olmasına sebep olabilmektedir. Ancak iyi eğitim almış uzmanlar olması, verilerin daha anlaşılır kesinlikte olması ve daha fazla sayıda ülke uzmanının bulunması ile bu sorunun üzerinden gelinebilir.⁵¹³ Pek çok endekste ülke uzmanının raporlarını inceleyen bölge uzmanı bulunmaktadır. Bölge uzmanlarının, ülke uzmanlarının raporlarında etkili görüşler bildirmesi ve yönlendirmesi de olasılıklardan biridir. Ülke uzmanlarının görüşlerinin final puanına etkileri yüksektir. BTI ve Freedom House endeksleri ülke uzmanlarından yararlanıyor olsalar da ülke uzmanlarının görüşleri doğrudan final puanına dönüşmez bunun yerine bölge uzmanları ve analistler de rapor üzerinde görüş bildirir ve ortak bir görüş üzerine anlaşabilirler.⁵¹⁴ Ancak bunlara rağmen BTI ve Freedom House endeksleri ülke uzmanlarının kişisel görüşlerini raporlara yansıttığı ve diğer ekip üyelerinin de merkezi bir görüş üzerinden puanlama yaptığı için eleştirilmiştir.

2.5.4. Sıralı ya da Derecelendirmeli Sonuçlara Yönelik Eleştiriler

Pek çok demokrasi endeksi neyin daha demokratik neyin daha az demokratik olduğunu derecelendirmekte hassas ayrıma sahip değildir. Aynı demokrasi seviyesini deneyimlemeyen ülkeler yakın puanları alabilmekte ve iki uçlu sonuçlandırmaya göre her iki ülke de aynı demokrasi skalasında değerlendirilebilir. Buna rağmen derecelendirmeli yöntemi kullanan endeksler demokrasinin nicel özelliklerini ölçümlemede daha duyarlı olmaktadır.⁵¹⁵ Munck ve Verkuilen, çalışmalarında endekslerin ölçüm seçimlerinin iyi ya da kötü olarak ayrılmayacağını bir endeks ölçüm modelinin sadece daha iyi, daha hassas ya da demokrasiyi daha iyi ölçüyor diye seçilmemesi gerektiğini seçimlerini açıklayıcı sebeplerle savunmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁵¹⁶ Her ölçüm modeli neyin ölçüleceğine ve hangi sonuca ulaşmak isteneceğine göre çeşitlenir ve her biri amaçlarını gerçekleştirdikleri ölçüde başarılı

⁵¹³ A.e. s. 11.

⁵¹⁴ Skaaning, 2018, **a.g.e.**, s.105–116.

⁵¹⁵ Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., **a.g.e.**, s. 13- 14.

⁵¹⁶ Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 19.

ölçüm modelleridir. Ancak mevcut endekslerde ölçüm seçimlerini yapan analistler seçimlerinin doğruluğunu test etmez ya da seçimlerinin savunmasını yapmazlar.⁵¹⁷

Derecelendirmeli ölçüm modelini kullanan Polity endeksi toplamda 21 dereceli bir puanlama ile geniş bir derecelendirme sunuyor gibi görünse de puanlar arasındaki bulunan eşikler puan aralığını sınırlandırmaktadır. Polity endeksinde ülkelerin yarısından fazlası uç örneklerdir; ya -6 barajının altında ya da +6 barajının üzerindedir. Polity puanları o kadar belirsizdir ki, 2000 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk 70 ülkeden daha demokratik olduğundan emin olunamaz sonuç olarak endeks demokrasi seviyeleri arasında başarılı bir ayırım yapamamış olmasıyla eleştirilmiştir.⁵¹⁸

EIU endeksi ve Vanhanen endeksi dereceli (continuous) endekslerdir. Bu endekslerin değerlendirdiği ülkeler önceki yıllardan farklı puanlar elde etseler de ölçüm hatalarından ötürü final puanlarında değişim olmamaktadır. Örneğin bir ülkenin özgür ve adil seçimlerdeki puanı 2017 yılında düşse bile ülke sıralamasındaki yeri değişmeden kalabilir. Bu endeksler ikincil analizlerde büyük oranda ölçüm hataları verdiği için eleştirilmişlerdir. Endekslerden bazıları, gizli değişkenlerle sayısal farklılıkların üstesinden gelinmeye çalışsa da pek çok endeks bu hataları rapor etmemiştir.⁵¹⁹

2.5.5. Gruplama ve Ayırıştırma Sorunları

Demokrasi çok açılı bir kavram olduğundan endekslerde demokrasinin farklı özelliklerini tek bir endekste değerlendirebilmek için değişkenlerin ağırlıkları toplama ya da çarpma işlemleri yapılarak ölçüme dahil edilirler. Bununla birlikte endekslerde gruplama kadar önemli olan bir diğer konu ayırıştırma. Endeks bileşenleri hem gruplar halinde -final puanı olarak- hem de ayrı ayrı -indikatörler olarak- anlamlı olmalıdır. Herhangi bir gruplama şemasının başarılı olması, elde edilen ölçümün geçerli olması için kurallar açık olmalı, işler durumda olmalı ve kabul edilmiş bir

⁵¹⁷ A.e.

⁵¹⁸ Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., **a.g.e.**, s. 14

⁵¹⁹ **A.e.** s. 14.

demokrasi tanımını yansıtmalıdır.⁵²⁰ Örneğin minimaliz bir yaklaşımı benimseyen endeks özgür ve adil seçimleri ölçerken, siyasal kültürü indikatörlerine dahil edemez çünkü demokrasi kavramı bunu karşılamak için fazla sınırlıdır. Bu durumda gruplama kuralları ne kadar açık olsa siyasal kültür ile özgür ve adil seçimler gruplama yapılamaz. Gruplama yapılabilmesi için bileşenler ne kadar somut ve ayrı olsa da aralarında bir bütünü tanımlayacak kadar ilişki olması beklenir.⁵²¹ EIU endeksi bu açıdan eleştirilmektedir.

Freedom House, EIU, Polity ve BTI endeksleri açık gruplama kurallarına sahip olsa da probleme yol açacak başka eksiklikleri sebebiyle eleştirilmişlerdir. Freedom House endeksinde kullanılan şaşırtıcı derecede uzun olan bileşen listesi, teorik olarak bağlantılı bir bileşen kümesi olarak değil, yalnızca bir kontrol listesi olarak sunulduğundan, bu gruplama seçimi için hiçbir teorik gerekçe sunulmamaktadır.⁵²² İkinci olarak, her bir niteliğin, toplama yoluyla gruplama yapılması bileşenleri göz önüne alındığında eşit ağırlıklandırmayı sağlayamamaktadır. Çok fazla niteliği barındıran Freedom House endeksi gruplama konusunda biraz daha özensiz değerlendirme yapmaktadır. Diğer sorunlara ek olarak indirgemeci bir yaklaşım da gruplama sorunlarından biridir.⁵²³ Örneğin FH endeksinde bağımsız kuruluşların seçimlerin özgür ve adil olup olmadığına yönelik fikirleri ile hükümetin yeni bir seçim yapmadan görev süresini uzatması aynı oranda ağırlıklıdır. Sistemi otoriter bir yönetim olarak nitelendirmeye yetebilecek bir indikatörle subjektif bir başka indikatörün aynı çatı altında değerlendirilip gruplanması basitçe toplanarak final puanına dönüşmesi teorik olarak yanlış görünmektedir. Üçüncüsü, bağımsız bilim adamlarının Freedom House tarafından kullanılan gruplama yöntemini test etmek isteseler de Freedom House'un ayrıştırılmış verileri kamuya açıklamaması nedeniyle farklı toplama kurallarının sonuçlarını test edememektedirler.⁵²⁴ Kısacası, Freedom House endeksini

⁵²⁰ Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., **a.g.e.**, s. 11.

⁵²¹ A.e.

⁵²² Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 25-26.

⁵²³ Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., **a.g.e.**, s. 12.

⁵²⁴ Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 25-26.

zayıflatan çok sayıda kavramsal ve ölçüm sorunu, toplama sorununun bariz bir şekilde göz ardı edilmesiyle birleşmektedir.

Freedom House endeksi gruplamada çıkan problemlerine ve yöneltile eleştirilere rağmen ayrıştırmada daha etkilidir. Demokrasi endekslerinde spesifik indikatörlerin spesifik sorularının olması bileşenlerini ayrıştırmayı kolaylaştırmaktadır.⁵²⁵ Böylece aralarındaki ayrımları açıkça belli olan indikatörler daha kolay gruplanabilir bu da endekslerin final puanını elde etmesine yardımcı olmaktadır. EIU, Freedom House, BTI endeksleri başarılı ve sistematik olarak çözümlemeyi sağlayan endekslerdendir.⁵²⁶ Bu endeksler tek bir ülkeden elde ettiği verileri detaylı indikatörleriyle başarılı bir şekilde çözümlemiştir. Sivil özgürlükler, devletin işlevi, hukukun üstünlüğü gibi pek çok farklı bileşeni tek bir kavram altında barındırmak detaylı ve özgül olarak değerlendirebilmek oldukça zorlayıcıdır. Farklı bileşenleriyle oldukça ayrılmış gözükten Freedom House endeksinin bileşenler arasındaki korelasyonu oldukça yüksektir (0.86).⁵²⁷ Bu da endeksin demokratik öğeleri ve demokratik olmayan öğelerinin iç içe geçtiği yani ayrıştırma tam anlamıyla sağlanmadığı yönünde eleştiriler almasına sebep olmaktadır. Bu noktada Freedom House'un ayrışma yapabilecek kadar ayrılmış veriye sahip olduğunu ama bu ayrışmayı yapmadığı sonucuna ulaşmamıza yol açmıştır.

Birden çok özelliği barındıran konseptlerde de gruplama sorunu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Polity endeksi hem demokrasi hem de otoriter yönetim indikatörlerini barındırmaktadır. Polity endeksi beş niteliği, farklı ölçekler kullanarak ve her bir nitelik için farklı sayıda puan vererek farklı şekilde ağırlıklandırılmıştır. Ağırlıklı puanlar farklı nitelikleri gruplamada başarılı olsa da ağırlıklandırma şeması için hiçbir gerekçe sağlanmadığından karmaşık bir gruplama kuralları bütünü ortaya çıkmaktadır.⁵²⁸ Beş bileşenin puanları önce demokrasi ve otokrasi değerlendirmesinde kullanılsa sonra da Polity'de aritmeği yapılarak yer alsada bu yöntem sorunlarına çözüm olmamıştır. Endeks bu gruplama modeli ile ilgili teorik bir gerekçe sunmaz ve

⁵²⁵ Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., **a.g.e.**, s. 11-12

⁵²⁶ **A.e.**

⁵²⁷ **A.e.**

⁵²⁸ Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 26.

kavramsal mantık sorunları yüzünden de eleştirilmeye açıktır. Polity endeksini hazırlayanlar bu eleştirilere karşılık Polity endeksinin hatalı bir ölçekte olduğu gibi tutarsızlıklara sahip olmadığını ve diğer ölçeklerle uyumlu ve korale olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵²⁹ Endeksi hazırlayanlar kavramsallığının kabul edilmiş kalıplara uymamasını endeksin kapalı otokrasiler ve geçiş ülkeleri gibi uç örnekleri doğru bir sıralamaya sokabilmek için en uygun kavram ayrımının benimsendiğini iddia etmişlerdir. Munck ve Verkuilen'in hem demokrasi hem otokrasi hem de Polity ölçümünün karmaşıklığından bahsetmesi üzerine, çalışmayı hazırlayanlar Polity endeksinin seçilmişlerle atanmışları, kapalı yönetimle açık yönetimi, rekabetçilikle kısıtlamayı aynı anda ölçtüğü için üç farklı grupta yapıldığını ve bunun başka ölçümlerde sonuç vermiyor olsa bile Polity endeksi için gerekli olduğunu belirterek eleştirileri kabul etmemişlerdir.⁵³⁰ Endeksi hazırlayanlar sorunun endeks hazırlama yöntemlerinde değil kavramların doğasında olduğunu sıklıkla ileri sürmektedirler. Onlara göre bahsi geçen üç ayrı grupta ve üç ayrı sonuçlama arasında bir örtüşme olmadığı için DEMOC ölçümü ile AUTOC ölçümü kombinasyonu bir problem yaratmamakta aksine otokratik ağırlıkları negatiften pozitifte dönüştürmektedir.⁵³¹

Polity endeksinin diğer endekslere oranla avantajlı olan kısmı ayrıştırılmış, ham verileri kamuya açık halde paylaşması ve akademik çalışmalarda farklı grupta modelleri denenerek daha iyi bir yöntem bulunmasına kapı açmasıdır. Pek çok endeks soyut kavramlardan oluşur hatta verileri de benzer şekilde soyut olabilmektedir. Soyut kavramların oluşturduğu endeksler çözümlenmesi oldukça zorlayıcı olabilmektedir. Polity endeksi hem indikatörlerinde hem kodlamalarında hem de ayrışmasında oldukça soyut olmasıyla eleştirilir ve fazla soyut bir yapıda olduğu için yoruma açık olduğu ileri sürülmüştür.⁵³² Polity endeksinin indikatörlerinin nasıl kodlandığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Vanhanen endeksi grupta metodu söz konusu olduğunda diğerlerine göre avantajlıdır. Endeksinde sübjektif olma endişesi taşıyan Vanhanen birincil

⁵²⁹ Monty, Polity IV, 1800-1999 Comments on..., **a.g.e.**

⁵³⁰ A.e.

⁵³¹ A.e.

⁵³² Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., **a.g.e.**, s. 11- 12.

kaynaklardan yararlanmış ve gruplama yöntemi demokrasi kavramını oluşturan rekabetçilik ve katılımın çarpımıyla oluşmuştur. Diğer endekslere kıyasla daha az karmaşık ve sayısal yöntemlerle çalışılan Vanhanen endeksinin kaynakları, ham verileri ve kodlama kuralları halka açıktır. Bunlara rağmen, her bileşene atanan eşit ağırlıklandırma için teorik bir gerekçe sunulmamıştır ve farklı toplama kurallarının sonuçlarını test edilmemiştir.⁵³³ Endekse gruplama yöntemi ile ilgili yöneltilen tek eleştiri bununla sınırlıdır.

2.5.6. Endekslerde Güvenilirlik ve Geçerlilik Sorunları

Geçerlilik (Validity) endeksin ölçmek istediğini tarafsız bir şekilde ölçüp ölçmediğini; güvenilirlik (Reliability) ise ölçüm prosedürü tekrarlandığında aynı sonucu sağlayıp sağlayamayacağını kesinliğini tahmin etmektedir.⁵³⁴ Güvenilirlik ve geçerlilik yaklaşımları uyumsuz ölçüm tercihlerini ya da konsept tercihi sebebiyle metodolojik hatalarla sonuçlanan endekslerin zayıflıklarını değerlendirmektedir. Güvenilirlik ve geçerlilik belli yöntemlerle sağlanabilmektedir: verilerin tekrar üretilebilir olması anlamına gelen tekrar edilebilirlik (replicability), kodlayıcılar arası güven testi⁵³⁵ (Inter-Coder Reliability test), uygulama sonrası etki analizi testi (ex-post analysis) ve diğer örnek endeksler arasındaki korelasyonu ölçmek bu testlerdendir.⁵³⁶ Tekrar edilebilirlik testi hem geçerliliği hem güvenilirliği test etmektedir.

Pek çok endeksin yararlandığı ülke uzmanları kodlama yaparken bağımsız bir şekilde karar verir ve buna rağmen final puanında fikir birliğine varılırsa bu ilk aşama için güvenilirlik ve geçerlilik sağlayabilmektedir.⁵³⁷ Kodlayıcılar arası güven testi ile güvenilirliği kanıtlamanın faydalarından biri güvenilirlik testleri zayıf çıkarsa, analistler ölçüm sürecindeki olası sorunlara karşı uyarılabilirler ve ikincisi eğer güvenilirlik testleri güçlüyse, önerilen önlemlerle elde edilen fikir birliğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilirler.⁵³⁸ Buradaki temel sorun endeksin güvenilirliğini

⁵³³ Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 25.

⁵³⁴ Skaaning, 2018, **a.g.e.**, s.105.

⁵³⁵ Kodlayıcılar arası güven testi (Inter-Coder Reliability test) bağımsız kodlayıcıların benzer sonuçlara ulaşması anlamına gelmektedir. **A.e.**

⁵³⁶ **A.e.**

⁵³⁷ Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., **a.g.e.**, s. 16.

⁵³⁸ Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 18.

ölçen diğer uzmanların ya da kodlayıcıların benzer önyargılara sahip olabilme ihtimalidir. Endeksin güvenilirliği sorgulanırken endeksi oluşturanlar kodlayıcılar arası güven testlerini kanıt olarak ileri sürerken kaynaklarının açık olması gerekmektedir. Gerçekte ise bu işlem bu şekilde gerçekleşmemektedir. Orijinal kodlamalar halkın ulaşabileceği şekilde paylaşılmadığında verilerin güvenilirliği ve geçerliliği ortadan kalkmış olur.⁵³⁹ Freedom House ve BTI gibi birçok proje birden fazla uzmana danışır ve anlaşmazlıkları uzlaştırmak için bir süreç tanımlar. Ancak anlaşmazlıkları uzlaştırmak için tanımlanan süreçte gelişen mutabık olunmayan anlaşmazlıklar paylaşılmaz ya da kodlayıcılar arası güven testi (Inter-Coder Reliability test) yapılmaz, bu anlaşmazlıklar kodlamaya yansıyabilmekte ve bu konuda bir bilgilendirme yapılmamaktadır.⁵⁴⁰ BTI, Freedom House gibi ülke uzmanı kaynaklı endeksler bu açıdan ön yargılı olarak eleştirilebilmektedirler. Kodlayıcılar arası güven testi yaygın bir uygulama olmamasına rağmen 1999 yılında Polity endeksi kodlayıcılara verdiği uzun bir eğitimden sonra bu testi uygulamış ancak sonuçlar uyuşmamıştır. Bu da anahtar kavramların ampirik verilerle tam olarak eşleşmediğini göstermektedir.⁵⁴¹ Olumsuz sonuçlar aldıktan sonra Polity endeksi kodlayıcılar arası güven testini tekrarlamamıştır. Bu da Polity endeksine yöneltilen eleştirileri arttırmıştır. Artan eleştirilere yönelik Polity endeksini hazırlayanlardan gelen cevap ise kodlamaların yapıldığı ilk dönemde bile çeşitli testler yapılmasa da kodlayıcılar tarafından hazırlanan kodların tutarlılığı sağlamak için pek çok prosedüre ve incelemeye tabi tutulduğu yönünde olmuştur. Eleştirilere karşılık verilen makalede güven testi yapıldığını ancak bu test sonucunun yeterli olmayacağı iddia edilir; buna sebep olarak da “*Kodlama tutarlılığı kalite kontrol prosedürleri ve gözden geçirme yoluyla artırılabilse de tutarlılık, geçerliliği etkileyebilecek faktörlerden yalnızca biri,*”⁵⁴² gösterilmiştir. Prosedürlerini geliştirmek için yaptıkları iş birliklerine de yer vermişler ve güven testlerindense prosedürlerinde iyileşmeye gitmenin daha güvenilir sonuçlar sağlayacağını ileri sürmüşlerdir. Kodlayıcılar arası güven Güvenilirlik testinin daha resmî yollarla yapılmasının ileri sürüldüğü çalışmada kodlamadan kaynaklanan

⁵³⁹ Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., **a.g.e.**, s. 16- 18.

⁵⁴⁰ A.e.

⁵⁴¹ A.e.

⁵⁴² Monty, Polity IV, 1800-1999 Comments on..., **a.g.e.** s. 44.

zayıflıkların kodlama prosedürlerinin geliştirilerek giderildiğini ve tutarsızlıkları belirlemek adına diğer veri kaynaklarıyla karşılaştırma yapıldığı belirtilmiştir.⁵⁴³ Munck ve Verkuilen'in eleştirilerine yönelik hazırladıkları çalışmanın yapıldığı tarihte prosedür üzerindeki çalışmaları devam etmektedir.

Ülke uzmanlarının değerlendirme süreci tamamlandıktan sonra emin oldukları birkaç ülkeyi yeniden inceleyerek önceki değerlendirmeye uyuyup uyuşmadığına bakmalarına uygulama sonrası etki analizi denilmektedir.⁵⁴⁴ Polity ve Vanhanen endekslerinde uygulama sonrası etki analizi yapıldığında Afrika ülkelerinde puanların aynı olmadığını fark etmişlerdir. Böyle bir sonuçla karşılaşıldığında şeffaflığın olmadığı, ülke uzmanı ve bölge uzmanı arasında anlaşmazlık olmuş olabileceği, ön yargılı çıkarımda bulunulmuş olabileceği kanısına varılabilmektedir.⁵⁴⁵

Son olarak endeksler arası korelasyon görünürde güvenilirliği ve geçerliliği temin edebilir. Ancak en sık referans alınan endekste var olan bir metodolojik hata bir yöntem olduğu fikriyle diğer endekslerinde benimsemesiyle sistematik bir soruna sebep olabilir. Bu durumda endekslerin korale olması yine oldukça olası görünmektedir ve buna rağmen görünüşte güvenilir olsa da aslında güvenilir olmayabilir.⁵⁴⁶ Polity endeksi ile Freedom House endeksi oldukça yüksek anlamlılıkta korelasyona sahiptir. Ancak bu korelasyon her iki ucu yansıtan demokratik ve demokratik olmayan ülkeler arasında kalan ülkeler söz konusu olduğun %20 oranında düşmektedir. Bu açıdan da tam korelasyon sağlandığını söylemek iddialı olur. Bununla ilgili daha ayrıntılı verilere endekslerde ön yargı kısmında yer verilmiştir.

Tablo 2. 5.: V-Dem, Freedom House, Polity2 ve Polity Korelasyonu⁵⁴⁷

⁵⁴³ A.e.

⁵⁴⁴ Kenneth A. Bollen, Pamela Paxton, "Subjective Measures of Liberal Democracy", **Comparative Political Studies**, Vol.33, No.1, 2000, s. 63. (Judge-Specific Errors in Subjective Measures başlığı altında ülke uzmanlarının sebep olabileceği ön yargı problemlerine ayrıntılı olarak değinilmektedir. Bkz.: A.e. 62- 65.)

⁵⁴⁵ Coppedge, V-Dem Comparisons and Contrasts..., **a.g.e.**, s. 16- 18.

⁵⁴⁶ Bollen, Subjective Measures of..., **a.g.e.**, s. 62.

⁵⁴⁷ Boese, **a.g.e.**, s.18; Teorell, **a.g.e.**, s. 89.

	Polity2	Freedom House	V-dem	Polity
Polity2	1	0.8889	0.9083	
V-Dem	0,8661	0.9219	1	0.87
Freedom House	0.8892	1	0.9200	
Polity	-	-	0.85	1

Tablo 2.5’te, V-dem veri setinden seçim demokrasisi endeksi olan poliarşi endeksini tercih edilmiştir. V-dem ve polity2 veri setleri 1900’lü yıllara kadar ölçüm yapmaktadır. Ancak ölçüm metotları ve puanlamaları farklıdır. En düşük puanla en yüksek puanları verdikleri ülkelerde benzer şekilde farklılık göstermektedir. Her iki endeks 0,8 oranında pozitif korelasyona sahiptir. V-dem endeksi ile Freedom House endeksi diğerlerine göre daha yüksek korelasyona sahiptir bunun sebeplerinden biri puanlama sistematığı farklı olsa da V-dem veri seti alt endeksler ve indikatörlerde sıralı (ordinal) ölçüm yapmakta ve Freedom House endeksinde olduğu gibi demokrasi tanımı özgürlükleri de kapsayacak kadar kapsamlıdır. Bu sebeple her ikisi arasındaki korelasyon oranı 0,9 ile en yüksek anlamlılığı içerir. En düşük korelasyon oranı ise V-Dem ile Polity arasındadır, her ikisinin korelasyonu 0,85 olarak değerlendirilmiştir. Farklı bölgelerdeki farklı ülkelere farklı puan vermeleri sebebiyle aralarında korelasyon çok anlamlı değildir.

Başka bir korelasyon çalışması da John Hösgström tarafından yapılmıştır. John Hösgström’in endeksler arasında korelasyonu ölçmüş ve Freedom House endeksi ile Economic Intelligence Unit arasında yüksek oranda (.931) korelasyon olduğu ve Polity ile EIU arasında 0.840 oranında korelasyon olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁵⁴⁸ FH ile EIU arasında güçlü bir anlamlılık olduğunu ileri sürebiliriz ancak Polity ile korelasyonu FH kadar yüksek değildir. Aralarında bir anlamlılık olsa da bu ilişki güçlü değildir sonucunu çıkarabilmekteyiz.

Endekslerin geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlayacak testlerin yapılması o endeksi yine de güvenli ve geçerli yapmayabilmektedir. Çünkü bu testlerle beraber takip etmesi gereken belli prosedürler bulunmaktadır. Endeksler sadece test

⁵⁴⁸ Hösgström, “Classification and Rating of Democracy A Comparison”, **a.g.e.**, s. 45.

sonuçlarını değil ham verileri de paylaşmalıdırlar ki bağımsız kuruluşlar ya da akademisyenler testleri tekrar edebilmelidir. Kısaca tekrar edilebilirlik sadece kurum içi değil aynı zamanda kurum dışı kişi ve kuruluşlar tarafından sağlanabilecek açıklıkta olmalıdır. Her endeks okuyucuların ve araştırmacıların endeksi anlayıp yorumlayabilmesi için detaylı bir kod kitabı oluşturmaktadır. Ancak geçerli ve güvenilir bir endeksin kod kitabında herkese açık olarak yer alması gereken bazı bilgiler vardır. Bunlar: endeksin kodlama süreçleri ve kuralları, hangi indikatörlerin dahil edileceği, tüm indikatörlerin listesi, her bir indikatör için seçilen ölçüm yöntemi, araştırmacının ölçümleri anlayabilmesi ve yorumlayabilmesi için ölçümlerin detaylı bilgileri, kodlama sürecinde hangi kaynakların kullanıldığı, kodlama yapanların sayısı, indikatörlerin gruplaması, indikatörlerin ayrımı ve bağımsız kodlayıcı test sonuçlarıdır.⁵⁴⁹ Bu çalışmada incelenen endekslerden V-Dem ve Polity5 endeksi kodlama kurallarını detaylı ve açık bir şekilde paylaşırlar ancak diğerleri Freedom House örneğinde olduğu gibi kodlama kuralları konusunda oldukça açık olsa da endeks ölçümleme ve gruplama verilerini kamuya açık olarak paylaşmamaktadırlar. Bu endeksler kodlama kuralları ve kodlama prosedürleri yoruma açık ve belirsiz olması sebebiyle eleştiriler almıştır. Vanhanen objektif indikatörler kullandığı için ve kod kurallarını halka açık olarak paylaştığı için bu gibi problemlerle yüzleşmek zorunda kalmamıştır.

2.5.7. Endekslerde Önyargı Sorunları

Endekslerde önyargı sorunları pek çok farklı çalışmada dile getirilmektedir. Kenneth Bollen ve Pamela Paxton⁵⁵⁰, Nils Steiner, Diego Giannone⁵⁵¹, John Höglström

⁵⁴⁹ Munck, Conceptualizing and Measuring Democracy..., **a.g.e.**, s. 17-22.

⁵⁵⁰ Bollen, Subjective Measures of..., **a.g.e.**, b.a.

⁵⁵¹ Diego Giannone, "Political and Ideological Aspects in the Measurement of Democracy: The Freedom House Case." **Democratization**, Vol. 17, No. 1, 2010, b.a.

gibi araştırmacılar demokrasi endekslerinde önyargı olup olmadığını, ön yargıların olup olmadığını nasıl belirleneceğini, ön yargıların nelerden kaynaklanabileceğine dair çalışmalar yapmışlardır. Önyargılı sonuçlara ilişkin en fazla eleştiri Freedom House endeksine yöneltilmiştir. Endekslerde önyargı ülke uzmanlarının kişisel görüşlerinden ortaya çıkabilir, ülke uzmanlarının kendi ülkelerini değerlendirirken tarafsız olamamasından kaynaklanabilir, endekslere fon sağlayan kuruluşların çıkarlarını gözetmek adına önyargılı sonuçlar elde edilebilir ya da eksik bilgi endekslerin önyargılı olmasıyla sonuçlanabilir.⁵⁵²

John Högström çalışmasında EIU, Freedom House ve Polity IV' ün sekiz bölgede demokrasi derecelendirmelerini karşılaştırarak bu endekslerin bir ülkenin ya da bölgenin avantajına ya da dezavantajına göre puan verip vermediğini incelemiştir. Bunu yaparken üç endeksin derecelendirmeleri arasındaki farklılıkların, diğer bireysel bölgelerdeki farklılıklara kıyasla, tek bir bölgede daha fazla farklılık gösterip göstermediğini araştırmıştır. Üç endeksin birbirleri arasındaki farklılıkların anlamlı olup olmadığını ölçmek için eşleştirilmiş t-testi (Paired T-Tests) uygulamıştır. Üç endeksi eşleştirdiğinde t testinin sonuçları -2.79 ile -10.61 arasında t değerleri olduğunu böylece ortalamalardaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁵⁵³ Bölümün başında Paldam'ın yaptığı çalışmanın bir benzeri olan bu çalışma da bölgeler üzerinden yapılan bir çalışmadır. Belli kurallar altında üç endeksi inceleyen Högström bir endeks bir bölgede diğer iki endekse göre daha yüksek demokrasi ortalaması düzeyine sahipse, endeks o bölgeyi lehte, bir endeks bir bölgede daha düşük demokrasi ortalama düzeyine sahipse, o bölgeye diğer endekslere göre daha fazla aleyhte puan vermiş demektir.⁵⁵⁴

Bulduğu sonuçlar doğrultusunda Freedom House ağırlıklı olarak Batı Avrupa'nın lehine karar verirken EIU endeksi Freedom House ile karşılaştırıldığında Asya ve Orta Doğu'nun lehine göre endeks puanlaması yapmaktadır. EIU, diğer endekslere göre Doğu Avrupa ve Güney Amerika'ya daha düşük demokrasi puanları vermektedir. Polity IV endeksi Kuzey ve Orta Amerika lehine diğer endekslere göre

⁵⁵² Diego Giannone, **a.g.e.**, s.70.

⁵⁵³ Högström, "Classification and Rating of Democracy A Comparison", **a.g.e.**, s.47.

⁵⁵⁴ **A.e.**, s. 48.

daha yüksek demokrasi puanı atıyor olsa da Orta Doğu ve Okyanusya'ya diğer endekslere göre çok daha fazla düşük puanlar vermektedir.⁵⁵⁵

Nil Steiner, BTI, Freedom House ve Polity endekslerinin ülkelere puan verirken önyargılı olarak yaklaşp yaklaşmadığını ölçebilmek için ABD mali yardımı alan ülkeler, Birleşmiş Milletlerde oylama benzerliği, ülkeler arası ittifak ve rekabet edilen ülkeler gibi değişkenler kullanmıştır. Gözlemlenebilir verilere dayanan bu değişkenler sonucunda endekslerin belli ülkelerin lehine ya da aleyhine olacak şekilde ön yargılı olarak puan verip vermediğini incelemiştir. Freedom House endeksini incelerken Raymond Gastil dönemini ve Raymond Gastil sonrası dönemini ayrı olarak ele almıştır. Ayrıca, James Klein'ın⁵⁵⁶ hazırladığı veri setinde yer alan militarize edilmiş devletlerarası anlaşmazlıkla ilgili verilere dayanan rekabet kodlamasını çalışmasına eklemiştir. Birleşmiş Milletler oy benzerliği verileri aynı kararlar üzerinde tekrar tekrar benzer oy verme eğiliminde olan devletlerin benzer dış politika tercihlerine sahip oldukları çıkarımıyla çalışmada yer almıştır. ABD'den alınan yardımların verilerini USAID veri arşivinden elde etmiş ve Correlates of War Project Trade Data⁵⁵⁷ setinden ülkeler arası ittifak verilerini elde edebilmek için ABD'den yapılan ihracat ve ABD'ye yapılan ithalata ilişkin mevcut ABD doları cinsinden ikili ticaret verilerini çalışmasına dahil etmiştir.⁵⁵⁸

Steiner'in eş değerli analizler yapıyor olması tek seferde birden fazla sonuç çıkarmasına yardımcı olmuştur. ABD'den finansal ya da askeri yardım alan ülkelerin Gastil döneminde diğer endekslere oranla daha demokratik olarak puanlandıklarını bulmuştur. Bu örneklerden biri olan Kosta Rika'nın 1980'lerde Amerika'dan yardım aldıktan sonra demokrasi değerlerinin yükseldiği görülebilmektedir. Steiner'in ilk bulgularından biri Freedom House endeksinin 1972-1988 yılları arasında yani endeksi hazırlayan Gastil'in döneminde Amerika'dan alınan finansal yardımların artmasıyla

⁵⁵⁵ A.e., s. 50.

⁵⁵⁶ James. P. Klein, et. al. "The new rivalry dataset: Procedures and patterns", **Journal of Peace Research**, Vol. 43, No.3, 2006, b.a.

⁵⁵⁷ Katherine Barbieri, et. al, Correlates of War Project Trade Data Set Codebook, **2008 Version 2.01**, (Çevirimiçi) <http://correlatesofwar.org> , 20 Mayıs 2021.

⁵⁵⁸ Nils D. Steiner, "Comparing Freedom House Democracy Scores to Alternative Indices and Testing for Political Bias: Are US Allies Rated as More Democratic by Freedom House?", **Journal of Comparative Policy Analysis**, Vol. 18, No. 4, 2014, s. 9-11.

demokrasi puanlarının yükseldiği yönündedir. Birleşmiş Milletlerde, ABD ile benzer oyları veren ülkelerin Freedom House endeks puanları diğer endekslere göre 1,5 puan daha yüksek çıkmıştır ve buna karşılık rekabet halindeki ülkeler yani daha önceden anlaşmazlık yaşanan ülkelerin puanları 1,5 puan daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.⁵⁵⁹ Sonuçlar Gastil döneminde önyargı eleştirilerini doğrular nitelikte çıkmıştır. Gastil sonrası dönemde ise sonuçlar daha belirsiz çıksa da örnek ülke sayısı arttırılınca Gastil sonrası dönemde de “oy benzerliği” ve “ittifak ülke” değişkenleri hala demokrasi puanlarını olumlu yönde 1 ya da 2 puan olarak etkiliyor görülmektedir.⁵⁶⁰ ABD ile ticaret halinde olan ülkeler gözle görülebilen farkla hem Polity endeksinde hem de Freedom House endeksinde daha yüksek puan almaktadır. Ayrıca Polity endeksinde oy benzerliği yine demokrasi puanını yükselten değişkenlerden biridir.⁵⁶¹

Steiner’in elde ettiği bulgular sonucunda BTI verilerinde ABD ile ticaret sıfıra yakın etkideyken oylama benzerliğinin ve mali yardımın önemli etkilere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır ve her ikisi de önyargı hipotezi tarafından beklendiği gibi karşılanmaktadır. Değişkenlerin verilerinin sadece belli yılları kapsaması sebebiyle BTI değerlendirmesi sadece 2003 yılı için yapılabilmektedir.⁵⁶²

Diego Giannone, Freedom House’un önyargılı olarak kodlama yaptığını ileri sürerken endeksin kriterlerinin zaman içerisinde Neo-liberal bir yaklaşıma büründüğünü ileri sürmektedir. Marksist ve Leninist ülkelerin aleyhine ve Batılı Hristiyan ülkelerin lehine verdiği kararların kriterlerinde meydana gelen muhafazakâr yaklaşımdaki değişikliklerden kaynaklandığını ileri süren Giannone ülkenin siyasal ve ideolojik ikliminden endeksin de etkilendiğini savunmaktadır.⁵⁶³ Freedom House hem demokratları hem de muhafazakarları kuruluşa dahil ettiğini söylese de Mütevelli Heyeti büyük çoğunluğu Amerikan muhafazakâr veya neo-muhafazakâr kanadının üyelerinden oluşmaktadır ayrıca yakın geçmişte Freedom House Yönetim Kurulu

⁵⁵⁹ A.e., s. 13.

⁵⁶⁰ A.e., s. 16.

⁵⁶¹ A.e., s. 18.

⁵⁶² A.e., s. 17.

⁵⁶³ Giannone, a.g.e., s. 67- 70.

Üyesi olduğu bilinen isimler arasında, CIA'ın eski direktörü olan R.J. Woolsey'in olduğu da belirtilmiştir. Freedom House kurumu, 2007 yılında federal fonların yarıya indiğini iddia ediyor olsa da FH fonlarının hala %80'i ABD hükümetinden gelmektedir.⁵⁶⁴ *Bu nedenle, Freedom House kurumunu "sivil toplum" örgütü olarak etiketlemek yanlış bir adlandırmadır, çünkü kurumsal ve finansal olarak ABD hükümetiyle bağlantılıdır ve Amerikan hegemonyası için bir meşruiyet ve geçerlilik kaynağı sağlamaktadır.*⁵⁶⁵ Endeks kuruluşundan itibaren siyasallaşmış olsa da zaman içerisinde modernleşerek tarafsızlık sıfatını kazanmak için siyasi bağlarını koparması beklenmektedir. Giannone, Freedom House verilerinin kesintisiz ve politik olarak tarafsız bir zaman serisi sunmadığını, veri serilerinin iç tutarlılığının sorgulanmaya açık olduğunu özgürlük boyutuna gösterilen ilgiye karşılık eşitlik boyutunun neredeyse tamamen göz ardı edildiğini ve endeksin kuruluş aşamasından günümüze kadar olan süreçte kurulda yer alan kişilerin Cumhuriyetçi olduklarını ya da Cumhuriyetçi hükümetlerin adayları olduklarını bu sebeple de endeksin yönetim kurulunun ideolojik önyargılarını taşıdığını ileri sürmekte ve çapraz zaman analizleri için endeksin kullanılmaması gerektiğini iddia etmektedir.⁵⁶⁶

Kenneth Bollen ve Pamela Paxton'un hazırladığı çalışmada endeksi oluşturanların ya da diğer tabirle hakemlerin (judges) demokrasi puanlaması yaparken subjektif yöntemlerini ele alınmaktadır. Çalışmada 1970 ve 1980 yıllarında endekslerin, endeksleri oluşturanların etkisi altında olduğunu ve endeksi hazırlayanların görüşlerini yansıttığı ileri sürülmektedir. Endeksin ilk hazırlandığı dönemlerde endeksi oluşturan ekipler çok büyük ekipler değillerdir ve endeksi hazırlayanlarla ülke uzmanları merkezden değerlendirme yapmaktadırlar. Bollen ve Paxton'un çalışmasında siyasal haklar ile ilgili 8 indikatör kullanılarak 1972 ile 1988 yılları arasındaki Gastil endeksi, Banks ve Sussman endekslerinin değerlendirmeleri incelenmiştir. Çalışma, hakemlerin demokrasi endekslerinin sonuçlarını etkileyebilecek yöntemlerinin endekse yansıtılıp yansıtılmadığına ve yöntemsel hatanın sonuçlarından ağırlıklı olarak kimlerin etkilendiğini bulmaya yöneliktir.

⁵⁶⁴ A.e., s. 73- 75.

⁵⁶⁵ A.e., s. 73- 75.

⁵⁶⁶ A.e., s. 89- 91.

Çalışmada hakeme özgü yöntem faktörü kavramı, endeksi oluşturan kişiyle /hakemle ilişkilendirilen sistematik hatayı ifade etmektedir

Bu çalışmaya göre hakeme özgü yöntem faktörleri üç koşulda ortaya çıkmaktadır. Bu koşullar:⁵⁶⁷

İlk olarak Bilgi kaynaklarının farklı kullanımı, dünya çapında bilginin filtrelenmesiyle birleştiğinde, belirli hakem merkezli yöntem faktörlerine yol açabilir. İkincisi, hakemler kendilerine sunulan bilgileri, ilgili olayları farklı şekilde ağırlıklandırarak veya alakasız faktörleri içerecek şekilde işleyebilir. Son olarak, bir ölçü oluşturma yöntemleri, yöntem etkilerini ortaya çıkarabilir.

İlk koşulda uzmanlarının ülkelere ait verilerini orijinal kaynaklardan değil aktarılan kaynaklardan edinerek taraflı bir görüş ile değerlendirilmiş bilgi kaynağından bilgiye erişmesini ifade etmektedir. Böylece değerlendirmenin dayandığı kaynak başlangıcından itibaren ön yargılar içerdiği için değerlendirmelerde ön yargılı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. İkinci koşulda bir hakem bir ülke hakkında mevcut bir bilgiye sahip olduğunda bu bilgileri kullanması diğer hakemlerden farklı olur ve bu bilgileri alakasız da olsa değerlendirmeye dahil edebilmektedir. Buradaki önemli konu bu bilginin demokrasi kavramı ve demokrasi değerlendirmesindeki ağırlığının belirlenmesidir. Örneğin bir ülkede bir grup siyasal oluşumun önemsiz olduğunu düşünüp o siyasal grubun siyasal eylemlerinin engellenmesini raporda belirtmeyi tercih etmeyebilir. Bu noktada gerçekleşen ihmal raporlarda yer almaz. Böylece kişisel bir bilgi ile ağırlıklandırma modeli tercih eden hakem, hakeme dayalı yöntem faktörüne sebep olmaktadır. Son olarak ülkeleri karşılaştırarak incelemeleri ya da heyet halinde incelemeleri gibi farklı ölçüm yöntemleri ve derecelendirmeleri kullanmak yine hakeme dayalı yöntem faktörüne sebep olabilir.⁵⁶⁸ Bu üçüne benzer hakeme dayalı faktörleri 17 yıllık süreçte ve 3 ayrı endekste inceleyen çalışma, bulguları açısından önem arz etmektedir.

Çalışmanın sonucunda daha önce belirtilen üç faktörün endekslerde yer aldığını bulgularıyla paylaşan Bollen ve Paxton endeks sonuçlarını ne ölçüde

⁵⁶⁷ Bollen, Subjective Measures of..., **a.g.e.**, s. 64.

⁵⁶⁸ **A.e.**, s. 62.

etkilediğini ampirik olarak doğrulayamayacak olsalar da ortaya çıkan problemlere ışık tutmaktadırlar. Bu problemlerden en önemlisi hakemlerin, demokrasi derecelendirmelerinde tutarlı, sistematik hatalar yaratmasıdır. Özellikle bugün Freedom House endeksi olarak anılan ancak pek çok çalışmada hala Gastil endeksi olarak geçen endeksin hakeme dayalı metot faktör hatalarını taşıdığı ileri sürülmüştür. Marksist- Leninist ülkeler Marksist- Leninist olmayan ülkelere göre (0.38 standart sapma ile) daha az özgür olarak derecelendirilmiştir.⁵⁶⁹ Hristiyan ülkelerin hakeme dayalı yöntem faktöründen avantajlı şekilde etkilendiği sonucuna ulaşan Bollen ve Paxton Protestan ya da Katolik ülkelerin (0.5 standart sapma ile) daha demokratik olarak derecelendirildiği sonucuna ulaşmıştır. Ülkenin yaşı özgürlük derecesi değerlendirmesi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Özellikle geleneksel monarşiler hakeme dayalı faktör etkisinden olumlu etkilenmiştir. Genel olarak, bu sonuçlar Gastil endeksinin yöntem faktörünün Marksist-Leninist olmayan, Hristiyan monarşiler ve daha eski ülkeleri tercih etme eğiliminde olduğu izlenimini vermektedir.⁵⁷⁰ Bu çalışma endekslerde 1970'ler ve 1980'lerdeki ön yargılı derecelendirmeye sebep olan sistematik hataları belirlemek ve etkilerini gözlemleyebilmek amacıyla yapılmıştır. Hem endeksi hazırlayanın hem de ülke derecelendirmelerini yapan ülke uzmanlarının subjektif görüşlerinin endekse yansması elbette olasıdır ancak bunun sistematik bir hata olması ve bir yöntem olarak kalıplaşıp kabul edilmesi elbette demokrasi endeksleri için kabul edilemez. Zaman içerisinde endeksler, endeksleri hazırlayanların öznel düşüncesinden ayrılmış ve daha büyük bir ekiple, çeşitli testlere tabi tutularak hazırlanmış olsalar da endekslerin temelleri değişmemiş ve yöntem faktörlerinin sebep olduğu hatalar tamamıyla giderilmemiştir. Günümüzde Freedom House endeksinin Raymond A. Gastil'in fikirlerini yansıttığını ileri süremeyiz ancak endekslerde ön yargıların olmadığını da aynı şekilde iddia edemeyiz. Eleştiri bölümünün ilk kısımlarında da yer aldığı gibi endeksler ham verileri, gruplama yöntemlerini halka açık olarak paylaşmaz bununla beraber güvenilirlik ve geçerlilik testlerini uygulamazlarsa endekslere ön yargıya yönelik eleştiriler gelmeye devam edecektir.

⁵⁶⁹ A.e., s. 75.

⁵⁷⁰ A.e., s. 75.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE DEMOKRATİKLEŞME TARİHİ

Türkiye demokratikleşme tarihi muhtıralar, darbeler, kapatılan partiler, siyasi güç uğruna kutuplaştırılan topluluklar, tek parti yönetimi ve sıkı yönetim gibi engelibeli süreçlerden geçmiştir. Pek çok dönüm noktası bulunan, inişleri ve çıkışları olan geçmişimiz günümüz demokrasi anlayışının oluşmasına yol açmıştır. Toplumsal etkileriyle birlikte siyasal geleneklerin, toplumsal korkuların ve çözölemeyen siyasal sorunların temelleri siyasi tarihimize dayanmaktadır. Bu sürecin dönüm noktaları Cumhuriyetin kabulü, çok partili sisteme geçiş, Demokrat Parti dönemi, 27 Mayıs olayı, 12 Mart muhtırası, 12 Eylül darbesi, 28 Şubat darbesi gibi çeşitli dönemlerde incelenebilmektedir. Bu zaman aralıklarında alınan kararlar, kararların alınma sebepleri ve günümüze kadar uzanan sonuçları günümüzdeki gelişmeleri anlamaya yardımcı olabilir. Eğer dikkat edilirse olaylardaki şablon ve tarihin sürekli tekrerrür ettiğı görölebilmektedir. Sadece şahısların değıştiğı ancak olayların aynı şekilde başlayıp, ilerleyip ve aynı şekilde sonuçlandığını görebilecek pek çok gelişme yaşanmıştır.

3.1. Türkiye Cumhuriyeti İlk Demokratik Temsil Dönemi

I. Dünya Savaşına giren Osman İmparatorluğu müttefik ölkelerin yenilgisiyle harpten mağlubiyetle ayrılan ölkelerden birisi olmuştur. Savaş sonrasında Mondros Mütarekesi imzalanarak Osmanlı'nın işgaline zemin hazırlanmış ve Sevr ile de Osmanlı devletini oldukça kısıtlı bir alana sıkıştırıp Anadolu'nun topraklarının büyük bir kısmının Avrupalı devletlere pay edilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı'nın zoraki olarak imzaladığı Sevr sadece kâğıt üzerinde geçerli olup fiiliyata geçmemiştir. Mustafa Kemal Paşa anlaşma şartlarını ağır bulup Erzurum Kongresinde Osmanlı devleti ile olan bağına tamamen kopartmıştır. Zafer kazanan İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşmasını dayatması Anadolu'daki işgallerin büyük bir direnişle karşılaşmasına yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde silahlanan halkın ve Osmanlı hükümetinin geri çekilme emrine karşı çıkan birliklerin gayretiyle Kurtuluş Mücadelesi başlamıştır. Anadolu'da, Doğu, Güney ve Batı Cepheleri açılmıştır. İlk

kapatılan cephe Kazım Karabekir Paşa'nın bulunduğu Doğu Cephesi olmuş ve bu cephede Ermenilere karşı kesin bir zafer kazanılmıştır. İlk antlaşma da Doğu Cephesinde imzalanan Gümrü Antlaşmasıdır. Halk direnişinden oluşan Kuva-yı Milliye Güney Cephesinde Fransız ve Ermenilere karşı verdiği mücadelede başarılı olmuştur. Sakarya Muharebesinden sonra Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması ile bu cephe de kapatılmıştır. En yoğun mücadele düzenli birliklerin savaştığı ve savaşın sonunu getiren Batı Cephesinde yaşanmıştır. Kurtuluş Mücadelesinin en önemli antlaşması da Büyük Taarruzdan sonra gerçekleşen Mudanya Ateşkesidir. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin varlığı hukuken sona ermiştir. Doğu Trakya ve İstanbul savaşılmadan geri alınmıştır ve Anadolu büyük bir ölçüden işgalden kurtulmuştur. Mücadelelerden sonra imzalanan antlaşmalar Lozan Barış görüşmelerine giden süreci başlatmıştır. Cumhuriyetin kurulması ve devleti tesis edecek kurumların hazırlanması Kurtuluş Hareketi'nin ikinci aşamasıdır

1921 Anayasası'nda 1. Madde “*Hakimiyet bilâkaydû şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.*” ve 2. Madde “*İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.*”⁵⁷¹ olarak geçmektedir. Türkiye'nin ilk hazırlanan anayasasında ilk madde ile yönetimin halka ait olduğu ve ülkenin akıbetini bizzat halkın belirlemesi gerektiği belirtilmiştir. İkinci madde ile de hem yürütme hem de yasama gücü mecliste birleştirilmiştir. 1921 Anayasa metni 23 maddeden oluşmakta ana maddeler, idare, vilayet, kaza, bucak ve umumi müfettişlik bölümleri bulunmaktadır. Hazırlanan ilk anayasa kısa süre yürürlükte kalmış olsa da ülke idaresinin esaslarını belirlediği için önemli bir belge niteliğindedir. Ülkenin yönetim şeklini belirleyen ilk anayasa sonradan hazırlanan anayasaların temelini oluşturmuştur. Saltanat yönetiminden cumhuriyete devşirilecek rejim için temsili sistem uygun görülmüştür. Kararları hızlıca almak ve uygulamak gereksinimiyle meclis hükümeti yönetim modeli tercih edilmiştir. Vekiller meclis tarafından atanıp yine meclis tarafından görevlerinden alınmakta ve kendi politikalarını değil meclisin aldığı

⁵⁷¹ Kemal Gözler, “Teşkilâtı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921)”, **Türk Anayasa Hukuku Sitesi**, (Çevirimiçi) <https://www.anayasa.gen.tr/1921-tek-orijinal.pdf>, 15 Mart 2022.

kararları yürütmekten sorumlulardır.⁵⁷² Vilayetlerden aday olan temsilcilerin sadece kendi vilayetlerinin değil kamunun temsilcisi olduğu ve vekillerin iki senede bir seçildiği de anayasaya eklenmiştir.⁵⁷³

İşgal ordularının mağlup edilmesinden sonra sırada ülkenin kaderini belirleyecek yönetim şeklini tayin etmek bulunmaktadır. Bu dönemde İstanbul saltanatın, Ankara ise cumhuriyetin merkezidir.⁵⁷⁴ Resmî belgelerde İstanbul hükümeti ve Ankara hükümeti olarak iki farklı ifade yer almaktadır. Kurtuluş mücadelesi ile bir araya gelen birlikler yeni kurulan mecliste yapılan görüşmelerde yönetim sisteminin tayin edilmek istenmesiyle fikir ayrılıkları yaşamaya başlamışlardır. Ülkenin yönetim sistemi için farklı talepleri olan vekiller farklı ideolojilere sahip grupların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Meclisteki çoğu vekil İstanbul Hükümetini ihanetle suçlarken ve hepsini istiklal mahkemelerinde yargılamayı arzularken halifelik konusunda daha geleneksel yaklaşım sergilemişlerdir. Halifelik konumunun akıbeti merak konusu olmuş Saltanattan çok daha önemli bir mevzu olarak meclis gündemine taşınmıştır. 4 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Hükümeti'nin toptan istifası sonucunda halifelik makamı boş kalmış böylece mecliste tartışmalar başlamıştır. Meclisteki vekillerin çoğu hilafeti koruma çabasına girmiş, yenilenmeye ayak direktmeye başlamışlar ve böylece “muhafazakârlar” grubu ortaya çıkmıştır. Saltanat ve hilafeti savunan gruba karşı Cumhuriyetin gerekliliğine inan

⁵⁷² Selçuk Özçelik, “Yeni Anayasamız Muvacehesinde Yasama Ve Yürütme Organlarının Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, **Journal of Istanbul University Law Faculty**, C. 27, S. 1- 4, 2011, s. 35.

⁵⁷³ “*Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede, bir kere icra olunur...Büyük Millet Meclisi azasının herbiri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.*” (Madde 5) Bkz: Kemal Gözler, “Teşkilâtı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921)”, **Türk Anayasa Hukuku Sitesi**, (Çevirimiçi) <https://www.anayasa.gen.tr/1921-tek-orijinal.pdf>, 15 Mart 2022.

⁵⁷⁴ Durmuş Yalçın, vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s. 21. “Tevfik Paşa 17 Ekim 1922’de Atatürk’e telgraf çekerek Avrupa’da barış konferansına her iki tarafın da çağrıldığını bu sebeple İstanbul ve Ankara arasındaki anlaşmazlığın giderilmesini talep etmiştir. Buna karşılık Atatürk Türkiye Devletinin yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından temsil olunacağını ve meşru olmayan hükümetlerin dahil olmaya çalışmaları halinde sorumlu tutulacaklarını belirtmiştir. Tevfik Paşa’nın uzlaşi için bir temsilci göndermek istemesi üzerine telgrafi mecliste okunmuş ve pek çok vekil engellemeye çalıştıkları kurtuluş mücadelesinden pay almaya çalıştıklarını söyleyip saltanatın taleplerini geri çevirmişlerdir. Hatta vekiller saltanatın pay istedikleri kurtuluş mücadelesinde payları olması bir yana kurtuluş birlikleri üzerine kuvvetler gönderip mücadeleyi zayıflatmaya çalıştıklarını dile getirmiştir.” Bkz.: **A.e.**

“yenilikçiler” grubu oluşmuştur.⁵⁷⁵ Bu iki ayrı grup hemen her kararda farklı fikirlere sahip olmalarından ötürü bazen açık açık bazen belirsiz bir üslupla çekişmeli tartışmalara girmişlerdir.

Yeni kurulan bir ülkenin ivedilik ve kesinlikle karar alıp uygulaması gerekirken gruplaşmalar kararların uygulanmasında engel teşkil etmiş ve meclisin işlevselliği kaybolmaya başlamıştır. Gazi⁵⁷⁶ Mustafa Kemal ve güvendiği arkadaşları meclisin karar alma mekanizmasının yeniden tesisi için etkili ve daha büyük bir grup kurma gereksinimi duymuşlardır. Böylece kendi iç tüzüğüne sahip olan ve 113 milletvekilinden oluşan, Misak-ı Milli’yi amaç edinen ve “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adını alan grup ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁷ Milletvekili sayısı daha sonra 261’e ulaşmış ve grup başkanlığına da Gazi Mustafa Kemal getirilmiştir.⁵⁷⁸

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin mecliste oluşmasıyla birlikte oturma düzenini de değiştirmiştir. Sağ tarafta hükümete yakın olanlar ve cumhuriyet destekçileri sol tarafta ise muhalefet tarafında olanlar ve hilafeti destekleyenler oturmaktadır.⁵⁷⁹ Muhalefet kanadı zamanla örgütlenerek kendilerinin de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’na dâhil olduklarını ileri sürmüşlerdir. Daha çok muhalefet koalisyonuna benzeyen grup kendilerini iki numaralı grup olarak adlandırmışlardır. İkinci grup siyasi programının ya da tüzüğünün meclis tarafından kabul edildiğini dile getirerek gruplarının meşruluğunu savunmuş ve kendilerinin de meclisin bir azası olduklarını belirtmişlerdir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Temeller, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 125.

⁵⁷⁶ 23 Ağustos’ta başlayan Yunan Ordusunun işgalini 13 Eylül tarihi ile hezimete uğratan Mustafa Kemal’e Millet Meclisi millet adına teşekkür etmek için “Gazi” ünvanı vermiştir. Karpat, **a.g.e.**, s. 126.

⁵⁷⁷ **A.e.**, s. 121-126.

⁵⁷⁸ Fatma Yurttaş Özcan, “Birinci Büyük Millet Meclisi’nde Muhalefet: İkinci Grup”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.1, 2011, s. 44- 45.

⁵⁷⁹ **A.e.**, s. 42-43.

⁵⁸⁰ İkinci grubun önde gelen isimlerinden olan Hüseyin Avni Ulaş “*grubun kabul edilen programın muhteviyatının bütün millet ve meclis ahalisi tarafından kabul edildiğini, mukaddes bir gaye olarak görüldüğünü, bu doğrultuda çalışıldığını ve bu nedenle bu düsturun sadece bu zümreye ait olarak görülmesinin sanki grubun içerisinde yer almayanların bu gayenin karşısında olduğu hissiyatı uyandırabileceğini*” İsmail Arar, **Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı**, Konya, Burçak Yayınevi, 1969, s. 40.

Gazi Mustafa Kemal saltanatın kaldırılma sürecinde yaşanan sıkıntıları göz önüne alarak kalıcı reformları meclisteki kadro ile gerçekleştiremeyeceğini fark etmiştir. Hem halk ile bir araya geldiği zamanlarda hem de gazetecilere verdiği demeçlerde tüm halkı kapsayacak Halkçılık ilkesi üzerine kurulu bir parti kurma emelini dile getirmiştir.⁵⁸¹ Halk Fırkası ile ilgili vatandaşa kendi düşüncelerini aktaran ve halkın bu konudaki fikirlerini dinleyen Mustafa Kemal Halk Fırkası ismiyle barışı temin ettikten sonra siyasi bir fırka kurmak isteğini belirtmiştir.⁵⁸² Lozan Barış görüşmelerine kurtuluş savaşından zaferle çıkmış, birlik ve beraberlik içinde bir ülkeyi temsilen gitme arzusu ile Büyük Millet Meclisi 1 Nisan 1923 tarihinde feshedilmiş meclisin yeniden seçimlere girmesi sağlanmıştır.⁵⁸³

8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin artık bir parti olduğunu açıklamıştır. Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası olacağını ve 9 ilkeyi benimseyip bu ilkelerin parti programı olarak uygulanacağını açıklamıştır. Halifeliğin, Müslümanlığın yüksek bir müessesesi olduğu, egemenliğin millete ait olduğu, milletin yegâne temsilcisinin meclis olduğu, işlevsel bir yargı sistemi ile adaletin sağlanacağı ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik yapılması gibi maddeler parti programında yer almıştır.⁵⁸⁴ Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda bahsi geçen değişiklik saltanatın kaldırılmasına ilişkin karara muhalefet edenlerin vatana ihanet etmeyle suçlanacağıdır. Yeni kurulan partinin demokratik ilkeleri benimseyeceği ve demokratik bir kurum olma yolunda hareket edeceği de ilan edilmiştir. 1924 yılında da partinin adının önüne "cumhuriyet" kelimesi eklenmiş Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını almıştır.⁵⁸⁵ Yeni kurulan hükümette çoğulcu yönetimin temsilcileri olan CHF'nin halk tarafından seçilmesiyle de günümüz siyasi yapısının temelleri atılmıştır. Mustafa Kemal, yasama ve yürütme arasındaki görev ayrımının başarılı bir şekilde

⁵⁸¹ Mustafa Kemal "Elde edilen başarıların tek bir kişiye değil milletin bütününe ait olduğunu bu sonuca sahip çıkılması gerektiğini iradelerini hiç kimseye devretmemelerini tembihlemiştir." Yalçın, 2010, **a.g.e.**, 2010, s. 49- 52.

⁵⁸² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s.535.

⁵⁸³ Karpat, **a.g.e.**, s. 128.

⁵⁸⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 518.

⁵⁸⁵ Ercan Haytaoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)", **PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.3, 1997, s. 48.

kurulmadığını ve Cumhuriyetin ilanına imkan sağlayabilecek şekilde anayasanın düzenlenmesi gerektiğini ileri sürerek anayasal değişiklik teklif etmiştir. Devletin başında meclisin seçtiği bir Cumhurbaşkanı (Reis-i Cumhur) görev alacak, Cumhurbaşkanı başbakanı seçecek (Başvekil), Cumhurbaşkanı isterse kabineye (Vekiller Heyetine) başkanlık edecek ve başbakan ile kabinesi meclisin onayını alacaktır.⁵⁸⁶ 29 Ekim 1923 tarihinde Anayasa değiştirme teklifi kabul edilmesiyle Gazi Mustafa Kemal ilk Cumhurbaşkanı İsmet Paşa da ilk başbakan olmuştur.⁵⁸⁷ Cumhuriyetin temellerinin atılmasından sonra sırada birlik içerisinde hareket eden bir yönetim tayin etmek ve ivedilikle gerekli reformları gerçekleştirmek gelmektedir. Demokratik yönetimlerde muhalif seslerin varlığı ve muhalefetin de iktidar olabilme şansının olması sistemin gerekliliğidir. Bu sebeple örgütlü muhalif bir parti ihtiyacı Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren dile getirilen bir konu olmuştur.

3.1.1. Cumhuriyet Tarihinin ilk Muhalefet Partileri

Cumhuriyetin ilanından sonra meclisteki farklı sesler daha çok yükselmiş ve hilafeti savunan muhalefet grubu Halife'nin etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bu gelişmenin Cumhuriyet'in akıbetini tehlikeye atacağı düşüncesiyle halifeliğin kaldırılması mecliste gündeme getirilmiş olsa da muhalefet grubu bu fikre şiddetle karşı çıkmıştır.⁵⁸⁸ Hem halkın hem de muhalefetin halifeliğin kaldırılmasına razı gelmesi zaman almış ve İngiltere'den gelen bir mektup ortaya çıkana kadar gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. İngiltere'nin halifeliğin kaldırılmamasını istediği ve kaldırılırsa sömürgesi altında olan ülkelerin geleceğinin belirsiz olacağı endişesi ortaya çıkınca hem halk hem de meclisteki muhalif grup Halifeliğin kaldırılmasını desteklemiştir.⁵⁸⁹ Halife taraftarları ile Cumhuriyet taraftarları meclisin kuruluşundan itibaren sürekli çekişme içinde olmuş ve halifeliğin kaldırılmasından sonra da

⁵⁸⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.129.

⁵⁸⁷ **A.e.**, s.129

⁵⁸⁸ İstanbul barosu başkanı Lütfü Fikri'nin ifadeleriyle: “*Hilafetin kaldırılması önce hanedan sonar Millet için Türklük için intihardır*” Asuman Demircioğlu, Cumhuriyetin İlân Edilişi ve Halifeliğin Kaldırılması Sürecinde “İstikbal” Gazetesi’nde Lütfi Fikri Bey”, **Atatürk Dergisi**, 2018, (Çevirimiçi), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/515979> s. 59, 20 Mart 2022.

⁵⁸⁹ **A.e.**, s. 54. Millet Meclisi'nin aynı gün Şeriye ve Evkaf Vekaleti'ni de kaldırmış yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri kurulmuş daha önceden Şeriye ve Evkaf Vekaleti'ne bağlı bütün eğitim kurumları da Eğitim Bakanlığı'na bağlı tek bir sistem halinde birleştirilmiştir. Bkz: Karpat, **a.g.e.**, s. 128.

muhalefet geri plana çekilmemiştir. Muhalefet grup muhafazakâr görüşleriyle Osmanlı dönemine ait olan adetlerin ve kuralların korunması için çaba harcamıştır. Ortaya çıkan bu gelenekçi ve yenilikçi ayrım zamanla Türk siyasi hayatında iktidar ve muhalefet partilerinde sürekli rastlanılan bir olgu haline gelmiştir.

Reformlarla başlayan hızlı değişim, savaş sonrası ekonomisi ve düşman ülkelerle olan ilişkilerden etkilenen dış ticaret halkta hoşnutsuzluk seviyesini arttırmıştır. Halkın hoşnutsuzluğunu ulusun atası olan Atatürk'e yansıtması söz konusu olmadığı için tepkilerin Başbakan İsmet Paşa'ya yöneltilmesi ile Halk Partisi sert eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Halktan gelen tepkiler parti içinde de ayrılığa sebep olmuştur. Partinin öne çıkan isimlerinden Kazım Karabekir, Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar partiden ayrılıp Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında toplanmıştır.⁵⁹⁰ Cumhuriyet döneminin ilk hizbi niteliğindeki bu ayrılık zamanla olağan karşılanacak kadar sık tekrarlanmıştır. 17 Kasım 1924 yılında kurulan parti Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk muhalefet partisi olma özelliği taşımaktadır.⁵⁹¹ Gücün mecliste toplanması ve iktidarın gücünü denetleyecek örgütlü bir muhalefetin olmaması sistemin otoriter bir yönetime dönüşmesi endişesini doğurmuştur. Cumhuriyetçi, liberal ve demokratik olduğunu ileri süren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası dini kurumların ve kuralların reform uygulamalarından olumsuz etkilenmesinin önüne geçmeye çalışmasıyla ve iktidara karşı dinin savunuculuğunu üstlenmesiyle ilk muhafazakâr parti kategorisine girmektedir. Sadece siyasi partiler değil siyasi aktivist gruplar da Türkiye'nin siyasi yapısının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bağımsız bir Kürdistan kurmak, derebeyliği parçalayan hükümetin otoritesini etkisiz kılmak ve halifeliği yeniden canlandırmak isteyen Doğulu Kürt grupları Şeyh Sait önderliğinde 1 Şubat 1925 tarihinde isyan hareketini başlatmıştır.⁵⁹² Durumu kontrol altına almak isteyen hükümet sıkıyönetim ilan etmiş ve hem isyancıların hem de rejime karşı olanların yargılanacağı geniş yetkilerle donatılmış İstiklal Mahkemelerini yürürlüğe sokmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduğu günden itibaren Halk fırkasında tedirginliğe sebep olmuştur ve İstiklal

⁵⁹⁰ Yalçın, **a.g.e.**, s. 32.

⁵⁹¹ A.e.

⁵⁹² Hasan Acar, "Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.8, S.3, 2019, s. 2938.

Mahkemelerinin kurulmasıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması mümkün hale gelmiştir.⁵⁹³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 5 Haziran 1925'te kapatılmıştır. Fırkanın üyelerinin arasında askeri görevlilerin olması, ordu çalışanlarının milletvekili olmasının yasaklanması kararının alınmasında etkili olmuştur. Orduyu siyasetin dışında tutma isteği Cumhuriyetin ilk yıllarında dahi geçerlidir, ancak ilerleyen dönemlerde bunun ne kadar gerekli bir önlem olduğu daha net anlaşılmıştır.⁵⁹⁴ Kurtuluş savaşını kazanan birliklerin mecliste üye olarak bulunması çok olağandışı bir durum olmasa da ordunun siyasetin içinde güç kazanarak siyasi partilerin üzerinde bir kurum haline gelmesi elbette demokrasiyi tehlikeye atacaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bile farkına varılan bu tehlikenin önlenmesinin çok etkili bir yöntemi olmasa bile orduda görevli kişilerin milletvekili adayı olmasının önüne geçilmesi belki de daha büyük sorunların ortaya çıkmasını engellemiş olabilir.

Gazi Mustafa Kemal, muhalefet partisinin kurulmasını demokrasinin bekası için gerekli görüyor olsa da muhalefet partisinin ulusun bekası için rejimi tehdit etmeyecek bir parti olması gerektiğine inanmaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası sonrasında oluşturulacak muhalefet partisinin halktaki memnuniyetsizliği azaltması, hükümeti denetleme mekanizması olması ve ekonomik sorunları çözmesi beklenmektedir. Gazi Mustafa Kemal'in doğrudan talebi üzerine Fethi Okyar tarafından 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Fırka liberalizm temel alan ilkeler üzerine inşa edilmiştir.⁵⁹⁵ Böylece iktidarın tekelleşmesinden duyulan hoşnutsuzluğun iktidarın kendi içinden kurduğu bir muhalefet partisiyle giderilmesi umulmuştur.⁵⁹⁶ Serbest Fırkanın savunduğu değerler arasında özel girişimleri desteklemek, ifade özgürlüğü ve tekelleşmenin azaltılması bulunmasından ötürü partinin geleceğinin

⁵⁹³ A.e., s. 2934.

⁵⁹⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.132- 135.

⁵⁹⁵ A.e. s.151. "Mustafa Kemal muhalefetin kurulmasıyla beklediği faydaların yanı sıra muhalefet partisinin zaman içinde meclis içinde kendini geliştirerek normal bir parti haline gelebileceğini ve iktidar için mücadele edecek meşruluğa sahip olacağını ummuştur. Hatta bu umutlarının neticesinde kız kardeşi Makbule Hanım'ı ve bazı arkadaşlarını yeni partiye girmeye teşvik etmiştir." Bkz.: A.e.

⁵⁹⁶ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.154

parlak olduğu düşünölmüş ve ilk gün itibariyle üye olmayı isteyen 130 bin kişi partiye başvurmuştur.⁵⁹⁷

Halk Partisinin ekonomik ilerlemeler üzerindeki başarısızlığını eleştiren Serbest Fırka, çeşitli sebeplerle farklı muhalif gruplar tarafından desteklenmeye başlamıştır. Serbest Fırkanın hükümetin demir yolu politikalarını eleştirmesi üzerine iktidar partisi olan Halk Partisi ekonomiyi düzeltecek yenilikler için vaatlerde bulunmaya başlamıştır. Halk Partisi, yenilenmeye giderek ekonomi bakanını ve adalet bakanını değiştirmişse de halkın gözünde itibarını düzeltmeyi başaramamıştır. Karşılıklı tenkitler ve suçlamalar meclisteki tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuş ve yerel seçimlerin yapılmasıyla birlikte tartışmalar artmıştır. Halk Partisi, Gazi Mustafa Kemal'den müdahale etmesi istemiştir. Halkın, Serbest Fırkaya gösterdiği ilgi genel seçimlerde iktidarı ele geçirebileceği endişesini doğurmuştur. Halk Partisi, halifelik yanlılarının ve rejim karşıtlarının Serbest Fırkayı desteklediğini ileri sürerek tartışmalarda tarafsız kalan Gazi Mustafa Kemal'i Halk Partisini desteklemesi için ikna etmiştir. Mustafa Kemal'e karşı gelmektense partiyi kapatmaya karar veren partililer 17 Kasım 1930'da Serbest Fırkayı kapatma kararı almışlardır.⁵⁹⁸

Tek parti iktidarının güçlenmesiyle birlikte İsmet Paşa'nın liderliğinde olduğu grup muhalif seslerin olmaksızın devletin işleyişini elinde tutmaktadır. İsmet Paşa, ekonomi politikalarının yenilenmesi ve yerleşmesinden siyaset politikaların önemli olduğuna inanmaktadır. Ancak hükümetin gündeminde ne kadar yüce bir ölkü olsa da düzeni sağlayacak ekonomik ve toplumsal yapı kurulup yerleşmeden siyaset reformların uzun süreli olması beklenemez. Celal Bayar liderliğinde küçük bir grup İsmet Paşa ve ekibinden farklı bir düşünceye sahiptir ve hükümetin en önemli sorumluluğunun ekonomik kalkınma politikaları olduğuna inanmaktadır. İş bankasında başarı elde eden Bayar bir süreliğine halktan olumlu tepkiler almışsa da

⁵⁹⁷ A.e.

⁵⁹⁸ Gazi Mustafa Kemal Serbest Fırkanın başarısının arkasındaki sebepleri öğrenmek için yurt gezileri yapmıştır. Halkın Serbest Fırkayı desteklemesinin sebebi memleket içindeki kötü durumu ve zorlu yaşam şartlarının düzeltebileceğine inanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Halkın Serbest Fırkaya desteği ülkenin ekonomik şartlarına bir tepki niteliğindedir ancak muhalefet partisi şahsi çıkarlar üzerine gözden çıkarılmıştır. Karpaz, **a.g.e.**, s.151.

parti içindeki etkinliği oldukça kısıtlı kalmıştır.⁵⁹⁹ 1932 yılında ekonomi bakanı olan Bayar, ekonomi politikalarının ülkede önem kazanmasıyla popüler bir siyasi aktör olmuştur. Hem halkın gözünde hem de parti içinde itibarı artan Bayar, 1937 yılında İsmet Paşa'nın yerini alıp Başbakan olmuştur.⁶⁰⁰ İsmet Paşa (İsmet İnönü) ile farklı siyasi fikirlere sahip olan Celal Bayar partidekilere kıyasla devletçi yaklaşımı benimsemektedir. Bayar'ın fikirlerinin geniş bir kitle tarafından kabul görmesi İnönü ile arasında rekabete sebep olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ile İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuş ve aralarında husumet olduğu sezilen Celal Bayar böylece Başbakanlıktan çekilmiştir.⁶⁰¹ Celal Bayar'ın başbakanlıktan çekilmesi ve tarafsız bir Cumhurbaşkanının yokluğuyla İnönü güce tam erişim kazanmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka partileri kurularak çok partili sisteme geçiş çabaları sergilenmiş olsa da her iki partinin benzer sebeplerle kısa sürede kapatılmasıyla mecliste meşru bir muhalefet kanadı oluşamamıştır. Hükümetin, CHP'nin tekelinde olduğu yıllarda demokrasi yerleşememiş, parçalı bir yapıdan oluşan halk layığıyla temsil edilememiş ve demokratik kurumlar tam işleviyle çalışamamıştır. 1930-1946 yılları arasında şeflik sistemiyle yürütülen ülke CHP'nin halkın taleplerini göz ardı ederek politikalarını yürüttüğü bir dönem olmuş ve Türkiye'nin kuruluşundaki ilk madde böylece fiili olarak yürürlükten kalkmıştır.⁶⁰²

1931 Yılında CHP kurultayında rejim tek parti sistemi olarak tanımlanmış 1936'da da İsmet İnönü rejim tipinin tek parti olması sebebiyle parti teşkilatı ile devlet yönetiminin aynı olduğunu ilan etmiş böylece bu döneme kadar fiilen devam eden yönetim resmiyet kazanmıştır.⁶⁰³ Bu açıklama ile tüm bürokratlar bulundukları konumlarda aynı zamanda partiyi de temsil etmeye başlamışlar ve zamanla partiyi eleştirmek devleti eleştirmek anlamına gelerek bürokratlara eylemlerinde meşruluk

⁵⁹⁹ Emine Güntepe Yeşilbursa, Resul Babaoğlu, "Atatürk-İnönü Ayrılığı ve Dersim Olayları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.58, 2016, s. 50.

⁶⁰⁰ A.e., s. 49- 52.

⁶⁰¹ Karpat, **a.g.e.**, s.151-1957

⁶⁰² Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurumsallaşması**, 4. Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 317-320.

⁶⁰³ Keyder, **a.g.e.**, s. 126-128.

kazandırmıştır. Bu meşruluğun sorgulanmaması için 1931 yılında çıkarılan kanunla ülkenin genel politikalarını eleştiren yazıları yayınlayan basın organlarının kapatılmasına karar verilmiş ve dünyadaki ekonomik buhran gerekçe gösterilerek topluma uygulanan müdahale politikaları halkın gözünde meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.⁶⁰⁴ 21 Temmuz 1946'da birden çok partinin katıldığı genel seçimlerin gerçekleştirilmesiyle tek parti yönetiminde sona gelinmiş ve Türk siyasetini uzun bir süre etkisi altına alacak Demokrat Parti (DP) de denklemdeki yerini almıştır. Çok partili hayata geçilmesi demokratikleşme sürecinin önünü açmış olsa da toplumsal ve siyasal çatışmalarla pek çok demokratik olmayan kararların uygulanmasına da yol açmıştır.

3.2. 1946 Çok Partili Sisteme Geçiş

Bu dönem hem olumlu hem de olumsuz pek çok gelişmeyi barındırmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri çok partili sisteme geçilmesi sürekli gündemde olmuş bazen daha istekli bazen daha isteksiz olarak çalışmalar yapılmış ya da açıklamalar yapılmıştır. Atatürk'ün de desteklediği çok partili siyasal sistem emeli tek parti döneminde göz ardı edilmiş ve Serbest Fırkadan sonra başka bir parti kurulması için atılımda bulunulmamıştır. Çok partili sisteme geçilmesinin bir zorunluluk olduğunun bilinmesine rağmen bu konuda isteksiz davranılmasının temel sebebi reformların henüz oturmadığına yönelik inançtır. Ancak tek parti yönetiminde kötü ekonomik koşullar halkın tüm eleştirilerinin hedefine CHP'yi koymuş ve yönetime gittikçe yayılan memnuniyetsizlik göze çarpmaya başlamıştır. Milli Şef dönemi CHP hükümetinin 17 Ocak 1945'te meclise sunduğu Toprak Reformu tasarısının⁶⁰⁵ DP'nin kuruluş sürecini başlattığını söylemek mümkündür. Toprak reformu tasarısı gittikçe kötüye giden ekonomik buhranın artık göz ardı edilemeyeceği bir noktada bir kıvılcımı ateşlemiştir. Savaş döneminde küçük bir kesimin kazanç sağlayıp zenginleşirken emeği ile geçinen büyük bir kesim gittikçe fakirleşmiştir.⁶⁰⁶ Ekonomik sıkıntıların

⁶⁰⁴ A.e. "1933'e gelindiğinde, hele 1935'te, aykırı seslerin duyulmasına imkan verecek bütün yolların kapanmasıyla, hükümetin otoriter niteliği iyiden iyiye yerleşmişti." Bkz: A.e.

⁶⁰⁵ Vahap Uluç, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi" **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.17, S.1, 2020, s. 473-477

⁶⁰⁶ A.e. s. 476.

üzerine toplumdaki sosyo-ekonomik dengesizliğin artmasıyla halkın hoşnutsuzluğu artık göz ardı edilemeyecek noktaya ulaşmıştır.

Devlete ait toprakların yoksul köylüye dağıtılmasını öneren toprak reformunun meclise sunulmasıyla yaşanan mücadele sonrası meclisten geçmiş ve 1946 ile 1950 yılları arasında 33.000 köylüye işletilmek üzere toprak verilmesiyle sonuçlanmıştır.⁶⁰⁷ Muhalefet olan grup liberal ekonomi anlayışına uygun bulmadığı ve büyük toprak sahiplerini kızdıracak bir karar olduğu için bu reformun uygulanmasını tasvip etmemiştir. Reformu engellemek isteyen grup zamanı gelince muhalefet parti grubunu oluşturmuş ve aynı muhalefet grubu iktidarı eylemlerinden dolayı onaylamayarak “*millete gitme*” kavramını kullanıp seçimlerin düzenlenmesini talep etmiştir.⁶⁰⁸ Bu dönemde sınırları konusunda endişeler taşıyan ve sürekli tehdit altında hisseden hükümet müttefik arama ihtiyacı duymuştur. Ancak Türkiye’nin müttefik olabileceği ülkeler çok partili demokratik ülkelerdir. Bu dönemde tekrar yoğun bir şekilde gündemde olan çok partili sistem üzerinde sürekli konuşuluyor olsa da belirli bir adımın atılmamıştır. Artık zamanının geldiği kanısına varılmış olmalı ki San Fransisco konferansında Türk Hükümetinin çok partili hayata geçiş kararında olduğu açıklanmıştır.⁶⁰⁹

Çok partili sisteme geçilmesine kadar olan dönemde siyaset seçkinlerin uğraşı gibi görülmekte, iktidar bürokratlar arasında devir teslim törenleriyle gerçekleşmekte ve ikili görüşmelerle kendi aralarında halledilmektedir.⁶¹⁰ Ancak çok partili seçimlere gidilme kararı alındığında “*bürokrasi, gerçek bir seçim yapılması kararının etkisiyle geç de olsa kendisine bir seçmen tabanı aramaya başlamıştır.*”⁶¹¹ Çok partili sisteme geçme kararı seçmene yönelik politikaların oluşturulmasını gerekli kılmış böylece Toprak Reformu meclise gelmiş ve bu reformun mecliste görüşülme sürecinde iktidar

⁶⁰⁷ Keyder, **a.g.e.**, s.157.

⁶⁰⁸ **A.e.** s.147. “Millete gitmek” anlamı meclisin temsili meşruiyetini kabul etmediği anlamına gelmekte ve halkın iradesini temsil edenin kendileri olduğunu ifade etme şekli olmuştur. Böylece popülist bir söylemi politikaya getirmiş oldular. Bkz: **A.e.**

⁶⁰⁹ Yalçın, 2010, **a.g.e.**, s.533-534. 1945 yılı içinde Türkiye’nin San Francisco Konferansına katılımından sonra basın demokrasi konusunu tartışmaya açmıştı. Kavram ve şekil bakımından değerlendirmelerin ön plana çıktığı tartışmalarda demokrasinin evrenselliği ve işlevselliği gündemi oluşturmuştur. Bkz.: **A.e.**

⁶¹⁰ Keyder, **a.g.e.**, s.147.

⁶¹¹ **A.e.** s.158.

grubunda çözümler ortaya çıkmıştır.⁶¹² 7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın önerge vermesi ve bu önergenin 12 Haziran'da reddedilmesi çok partili sistemin fitilini ateşleyen olaylardır. Önergenin altında dört milletvekilinin imzasının bulunmasından ötürü bu olay “*Dörtlü Takrir*” olarak anılmış; önergenin içeriğini ise CHP’yi yeni sisteme uygun hale getirmeyi ve partiyi modernleştirmeyi amaçlayan maddeler oluşturmuştur.⁶¹³ Siyasal hak ve özgürlüklerin kapsamının genişletilmesi, halk iradesinin tam karşılığına uygun olarak meclisin çalışmalarında özgür olması ve teşkilatlanmanın çeşitlenmesi üzerine yapılan istekler parti içindeki bölünmeyi arttırabilecek istekler olarak görüldüğü için geri çevrilmiştir. Dörtlü takririn meclis onayı alamamasından ötürü yeni bir parti kurulması fikirleri gündemdeyken 7 Temmuz 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisini kurmak için Nuri Demirağ başvuruda bulunmuştur.⁶¹⁴ Fuat Köprülü ve Adnan Menderes’in muhalif fikirlerini yazdıkları yazılarla basına taşınması, Tan ve Vatan gibi muhalif gazetelerin Menderes’le Köprülü’yü desteklemesi, buna karşılık iktidar yanlısı Ulus gazetesinin hem Vatan Gazetesini hem de Menderes’i eleştiren yazılar yazması ile olay meclis içi tartışmadan çıkıp ulusal bir skandal haline gelmiş sonucunda da 21 Eylül 1945 tarihinde Fuat Köprülü ve Adnan Menderes partiden ihraç edilmişlerdir.⁶¹⁵ Demokrat Parti’nin 1946 yılında kurulma aşamasında hem Menderes ve ekibinin istifasının ardından CHP’den istifa edenler hem de kapatılan Serbest Fırkanın yerel teşkilatından önde gelen isimler partiye üye olmuşlardır.⁶¹⁶ CHP kadrosunda sadece Halk Fırkasının kuruluşunda olan isimlerin değil muhafazakar kanatta olanların da bulunduğunu unutmamak gerekir. Serbest Fırkanın kapatılmasıyla bazı vekiller Halk Fırkasının kadrosuna dahil olmuşlardır. Böylece Köprülü ve Menderesin ayrılışı CHP içinde küçük de olsa bir akıma sebep olmuştur denilebilmektedir. Muhalefet cephesi oluşmaya başlarken partinin kuruluş kadrosu sebebiyle DP, Serbest Fırkanın hızla gelişmiş olduğu şehirlerde güç kazanmaya

⁶¹² A.e. s. 147.

⁶¹³ Işıl Tuna, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 30, 2015, s.207.

⁶¹⁴ A.e. s. 210.

⁶¹⁵ A.e. s. 209- 211. “Menderes ile Köprülü’nün ihraçlarının tüzüğe aykırı olması üzerine yaptığı eleştiriden sonra Koraltan da istifasını vermiştir. Ekibe liderlik eden Celal Bayar ise 1 Aralık 1945’de milletvekilliği ve parti üyeliğinden istifa etmiştir. Böylece Demokrat Partinin kemik kadrosu oluşmuştur.” Bkz: A.e. s. 209- 211.

⁶¹⁶ Keyder, a.g.e., s.154.

başlamıştır.⁶¹⁷ Hali hazırda teşkilatlanmış eski bir partinin güçlü olduğu bölgelerde yeniden teşkilatlanmak DP için büyük kolaylıklar sağlamıştır öyle ki DP'nin iktidarda olmadığı dönemlerde bile o bölgelerin sakinleri DP'nin ardılı partilere sadakatlerini göstermişlerdir.

Çeşitli basın açıklamalarında İnönü sistemin iyi işleyeceğini ancak bir muhalefet partisinin gerekli görüldüğünü belirtmiş ve muhalefetin doğal koşullar altında ortaya çıkmasının ülke için en iyisi olacağını ifade etmiştir. İnönü'nün Atatürk ilkeleriyle bağdaşmadığına inandığı Milli Kalkınma Partisi, çok partili dönemin ilk kurulan partisi olmasına rağmen için bir muhalefet kanadı olarak nitelendirilmemiştir.⁶¹⁸ Yukarıda bahsedilen doğal koşullar iktidarın alışık olduğu gibi meclis içinden çıkan bir kontrol grubunun muhalefet parti olarak seçimlere katılması anlamına gelmektedir. 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan demokratik partinin programı Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ile benzerlik göstermektedir ve bu sebeple de CHP'nin parti programından farklı konular içermemektedir.⁶¹⁹ Genel olarak bakıldığında günümüze kadar gelen liberal partilerle benzer olduğu dikkat çeker. Tekellerde özelleştirmeye gidilmesini, yerel yönetimlere yetki devri ve devletin küçülmesi gibi liberalizm temelli maddeler yer almaktadır.⁶²⁰ Benzer ilkeler sonrasında iktidara gelen merkez partilerde de sıklıkla görünmektedir. Muhalefet partisinin iki argümanı bulunmaktadır: devlet müdahalesine karşı Pazar ekonomisi, merkezi hükümet baskısına karşı örf ve adetleri koruyan dini özgürlüktür.⁶²¹ Aralarında eskiye dayanan rekabet bulunan ve birbirlerine muhalefet edecek iki isim İnönü ve Bayar Çankaya'da görüşmüştür. Bayar partinin programını sunup İnönü'nün onayını almıştır. Çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte 26 Aralık 1938 tarihinde İnönü'ye verilen "Milli Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" unvanları meclis onayı ile kaldırılmıştır.

⁶¹⁷ A.e.

⁶¹⁸ Filiz Çolak, "İzmir'de 21 Temmuz 1946 Genel Seçimlerinin (Hileli Seçim) Provası: 1946 Belediye Seçimleri, **Tarih Okulu**, S. 9, 2012, s.1.

⁶¹⁹ Enis Şahin, Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C. 1, S. 2, Oca. 2016, s. 41.

⁶²⁰ A.e.

⁶²¹ Keyder, **a.g.e.**, s. 147.

Belediye seçimlerinin eylül ayından mayıs ayına çekilmesiyle pek çok tartışma gündeme gelmiştir. Henüz teşkilatlanmasını tamamlayamayan DP belediye seçimlerinin erken yapılmasını partinin gelişimini engellemek için olduğunu ve eğer milletvekili seçimleri de erken yapılırsa katılmayacaklarını belirtmiştir.⁶²² Hem iki türlü seçim sisteminin değiştiği hem de seçim tarihlerinin erkene çekildiği bu dönemde seçimlere hazırlanmaları için muhalefete zaman tanınmamıştır. CHP’li bir vekilin meclise sunduğu öneriyle 21 Temmuz 1946 tarihinde erken seçimlerin yapılması kabul edilmiştir.⁶²³ Milli Kalkınma Partisi’nin de katıldığı seçimlerde ön planda olan sadece CHP ve DP adayları bulunmaktadır. Bu şekilde yapılan ilk çok partili seçim CHP ve DP arasında bir hesaplaşma gibi görünmektedir. Seçimlere katılan her iki parti de seçim kampanyalarında sert bir üslup tercih etmelerinin sebebi seçim tarihlerinde mutabakat sağlanmamasına bağlanmıştır.⁶²⁴ 21 Temmuz 1946’da genel seçimler yapılmış seçim sonucunda 65 milletvekili ile meclise girebilen DP, seçimle meclise girebilen ilk muhalefet partisi olmuştur. CHP ise 465 sandalyeden 390 tanesini alarak iktidar partisi olmuştur. Seçimlerin açık oy ve gizli sayım ile yapılmasından ötürü DP’liler seçimlerde sayım memurlarının taraflı davrandıklarını ve seçime hile karıştığını ileri sürmüşlerdir. Muhalefeti baştan itibaren destekleyen Vatan ve Tan gazeteleri de bu iddiaları desteklemişlerdir. CHP, 1946 erken genel seçimlerinden başarıyla çıkmasına ve hükümeti kurmasına rağmen hizipler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir grup partili artık seçmen odaklı bir parti olmanın zamanı geldiğini fark ederek daha ılımlı politikaların benimsenmesini isterken diğerleri tek parti dönemi politikalar da ısrarcı olmuştur.⁶²⁵ Parti içinde desteği en çok yenileşme yanlıları almış ve tek parti dönemi politikalarını savunan Recep Peker istifa etmiştir.⁶²⁶ Hasan

⁶²² Murat Burgaç, “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 13, S.26, 2013, ss. 165. “DP kanunun kendilerine tanıdığı teşkilatlanma hakkından yararlanmalarını engellemek amacıyla erken seçim kararını alındığını ileri sürmekte ve belediye seçimlerine katılmayacaklarını bildirmektedir.” Bkz.: **A.e.**

⁶²³ Yusuf Tekin ve İrşat Sarılioğlu, “1946 Seçimleri ve Uluslararası Politikadaki Yansımaları: Soğuk Savaşın Eşiğinde Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş”, **Bilgi**, S. 96 (TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı), 2021, s. 9. “İktidar partisi sözcülerine göre, DP gibi yeni partilerin, kuruluş kurulmaz “mevkii iktidara gelmeleri” doğru değil- dir, bunun için “zaman geçmek lazımdır”, dolayısıyla acele etmemelerini ve olanlara rıza göstermelerini talep etmişlerdir. Nihayetinde önerge 379 oyla kabul edilmiş ve seçimler yaklaşık bir yıl erkene alınmıştır.” Bkz.: **A.e.**

⁶²⁴ **A.e.**, s. 166.

⁶²⁵ Ahmet Özkaya, “Cumhuriyet Döneminin İdeoloğu: Recep Peker’in Kişiliği Ve İdeolojilere Bakışı”, **Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 3, 2020, s.154.

⁶²⁶ **A.e.**

Saka'nın parti başkanlığına dolayısıyla da başbakanlığa gelmesi ile parti içinde yenilik rüzgarları esmeye başlamış ve eleştiriler dikkate alınarak partinin yeniden şekillendiği bir döneme girilmiştir. Yerel temsilcilerden gelen Halk Partisinin halktan kopuk olması eleştirisi parti yönetiminde yerini bularak benimsenen ilkelerde esnekleşmeye gidilmiş inkılapçılık, laiklik ve devletçilik ilkeleri geçirgen tanımlamalarla değiştirilmiştir.

Bu dönemde zaten kötüye giden ekonomi, borçlanmaların artmasıyla bütçe açıklarını kapatmak için tekrar borçlanmaya başvurulduğundan iyice içinden çıkılmaz bir döngüye hapsolmuştur. 1947 yılına gelindiğinde Türk lirasının değeri düşmüş, bütçe görüşmeleri şiddetli tartışmalara sahne olmuş ve oturum DP'lilerin meclisi terk etmesi ile sonuçlanmıştır.⁶²⁷ İsmet İnönü uzlaşmacı bir rol üstlenerek araya girmiş ve Celal Bayar'la görüşerek meclisteki ortamı yumuşatmıştır. Bu olaylar DP'nin, CHP'ye cephe almasına, gelecek seçim kampanyasında borçlanmaları propaganda aracı olarak kullanmasına ve ekonomik durumdan hoşnutsuz olan halkın sempatisini kazanmasına yardımcı olmuştur.

Hasan Saka'nın başbakanlık yaptığı dönemde CHP'deki yenileşme hareketlerinden biri olarak genç ve kararlı isimlerin partiye dahil olmasıyla İnönü'nün sözcüsü olan Nihat Erim de parti üyeliğine girmiştir.⁶²⁸ Nihat Erim ilerleyen dönemlerde siyaseten etkin bir politika yürütecek önemli isimlerden biri haline gelecektir. Önceki seçimlerde muhalefetin ve basının çokça eleştirdiği seçim sistemi 1950 genel seçimlerinde değiştirilmiştir. Seçim kanunu hazırlanarak yapılan kanuni

⁶²⁷ Ali Yavuz, "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2009, S. 20, 2009, s. 209. 1934 yılında Sivas-Erzurum Demiryolunun yapımı için 30 milyon liralık, 1938'de, yukarıda sözü geçen 1918 Osmanlı İmparatorluğu tahvillerinin dönüştürmek için çıkarılan "İkramiyeli 1938 İstikrazı", daha sonra 85 milyonluk Elazığ-İran sınırı ve Diyarbakır-Irak sınırı demiryolu inşası için "1941 Demiryolu borçlanması" gerçekleştirilmiştir. 1942'de 150 milyonluk "Milli Savunma borçlanması", 1946'da 150 milyon TL'lik "Kalkınma borçlanması" 1947'de bir kısmı dalgalı borçların konsolidasyonu için olmak üzere 250 milyon TL'lik "1947 Hazine Tahvilleri" çıkarılmıştır. Yine aynı yıl, daha önce çıkarılan (11 Haziran 1945 tarih ve 4735 sayılı) "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" gereğince öngörülen, kamulaştırılan toprakların bedelleri karşılığında verilecek "Toprak Tahvilleri" eşit taksitlerle 20 yılda ödenmek üzere çıkarılmaya başlanmış ve bu durum 1950'ye kadar sürmüştür. Öte yandan 1948'den sonra, hemen hemen her yıl bütçe açıklarını karşılamak ve yatırımları finanse etmek amaçlarıyla borçlanmalar birbirini izlemiştir. Bkz: **A.e.**

⁶²⁸ Şarika Gedikli Berber, "Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinde Sivil Hükümet darbesi: CHP'de 35'ler Vakası", **Akademik Bakış**, C.6, S.11, 2012, s.132.

düzenlemede daha önceden açık oy ve gizli sayım yapılan seçimler artık gizli oy ve açık sayım olarak yapılacak, Yargıtay ve Danıştay'dan oluşan Yüksek Seçim Kurulu oluşturulacak ve seçim sonuçlarına müdahale eden devlet memurları yargılanacaktır.⁶²⁹ Seçim kampanyasında Türkiye'nin her kesiminde hoşnutsuzluk olduğu, çiftçinin zor durumda olduğu, iş adamlarının yatırımlarının karşılığını alamadığı ve halkında ekonomik sıkıntılarla mücadele ettiğini ileri süren DP pek çok seçim vaadinde bulunmuştur. Sadece ekonomi alanında değil aynı zamanda basın özgürlüğü alanında da düzeltmeler yapacağını vaat eden DP iktidara gelmeleri halinde eylemlerini gerçekleştireceklerini dile getirmeleri o güne kadar baskı altında olan basın tarafından büyük kabul görmüş ve basında DP sempatisi ile haberler yapılmaya başlamıştır.⁶³⁰ Basının DP'ye sempatisini gören CHP'de ifade ve basın özgürlüğüne odaklanan vaatlerde bulunmuş ayrıca laiklik ilkelerine uygun olarak okullarda din derslerinin okutulacağını duyurmuştur. CHP'nin DP'den gelen eleştirileri dikkate alarak yaptığı düzenlemeler muhalefetin siyasi etkisini gözler önüne sermektedir. CHP'nin, seçim kampanyasını demokratik ihtiyaçları odağa alarak hazırlaması ve muhalefetle ılımlı bir ilişki kurmaya çalışan Başbakanın muhalefetin fikirlerine de politikalarında yer vermesi bunu kanıtlar niteliktedir. Bu gelişmelerle CHP'nin halk nezdinde itibarı artmış olsa da seçim sonuçlarına yansıyacak kadar ilgi görmemiştir.

3.2.1. Demokrat Parti İktidarı

Çok partili dönem pek çok demokratik hakkın kullanılmasının önünü açmış ve tek parti döneminin sonunu getirmiştir. İlk kez CHP dışında bir partinin iktidar olması ilk başlarda gücün demokratik yöntemlerle el değiştirmesinin göstergesi olsa da CHP bu hezimete hazırlıklı değildir. 14 Mayıs 1950 Genel seçimlerinde katılım %88,88 oranında olmuş DP oyların %53,59'unu alarak 408 milletvekilini meclise sokmayı başarmıştır.⁶³¹ Sonraki dönemlerde DP 1950, 1954 ve 1957 yıllarındaki seçimlerde de

⁶²⁹ A.e., s. 138.

⁶³⁰ Çağatay Benhür, "14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 0, S. 17, 2007, s. 63.

⁶³¹ Yüksek Seçim Kurulu Websitesi, **14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları**, (Çevirimiçi), https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1950MilletvekiliSecimi/1950_Secim_Sonuclari.pdf , 27 Mart 2022.

galip çıkmıştır. Türkiye'nin kuruluşundan itibaren ilk defa CHP dışında bir parti iktidar olmuştur. Bu seçimlerde CHP %39,98 oranında oy alarak 69 milletvekiliyle ilk defa muhalefet konumunda olmuştur.⁶³² DP'nin CHP'ye karşı yumuşadığını bu yüzden başarılı bir şekilde muhalefet edemeyeceğini düşünen bir grup, muhalefetin CHP güdümlü bir parti olduğunu iddia ederek DP'den ayrılarak Millet Partisini kurmuş ve seçimlere katılarak %3 oranında oyla mecliste 1 milletvekiline sahip olabilmışlardır.⁶³³ Demokratik kurumların oluşumunun tamamlanmadığı ve halkın demokratik yönetimi henüz özümseme fırsatının olmadığı böyle bir dönemde ilk defa iktidarın halk eli ile değişmesi demokratik bir başarı olarak tarihe geçmiştir. Seçimlerdeki bu galibiyet halkın tek parti yönetimine tepkisini dile getirmesi olarak algılanmıştır. Celal Bayar Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve parti genel başkanlığından istifa etmiştir. Adnan Menderes Başbakan olarak hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve Refik Koraltan Meclis Başkanı olmuştur.⁶³⁴ DP'li milletvekillerinin de dahil olduğu 192 çekimser oyla güven oylamasına giden DP iktidarının ilk günlerinde bile muhalefetle çatışmalı bir iletişime sahiptir. CHP, uzun yıllar süren iktidarından sonra muhalefet olmayı hazmedememiş, ilkelerinin çoğunu yumuşatmasına rağmen halkın büyük bir kesiminin kendilerini desteklemediğini fark etmiştir. CHP meclis içindeki tutumlarını yumuşatma girişiminde bulunmazken nihayet iktidar olan DP'nin de orta yolu bulma niyetinin olmadığı görünmektedir. CHP'nin, yıllardır süren iktidarı ile bürokraside ve orduda kadrolaştığı gerçeğini fark eden DP iktidarını uzun ömürlü kılma arzusuyla kadroları yenileme kararı almıştır. Ordu kökenli olan İsmet İnönü'nün ilerleyen dönemlerde ordu üzerindeki etkisi gözle görülür şekilde ortaya çıkacaktır.

⁶³² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.Yasemin Saner, İstanbul, İletişimYayımları, 2004, 323-330.

⁶³³ Benhür, **a.g.e.**, s.65.

⁶³⁴ Necdet Hayta, Özlem Yıldırım Kırış, "Demokrat Parti İktidarının İlk Dönemi ve Refik Koraltan (1950 1954)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.0, S.67, 2020, s. 326.

CHP'ye kıyasla DP üyelerinin hem yaşça genç, dinamik ve köy kökenli olmaları hem de teşkilatlanmaları ile köylere ulaşmaları ve orda parti tabanlarını bulmalarından dolayı ekonomi politikaları tarıma ve sanayiye yönelmiştir.⁶³⁵ Toplumsal sınıflar arasında en uygunu köylülerdir; çünkü pazarlık için en iyi seçenek olmaları bir yana hızlı organize olamamakta, geniş bir kitleyi oluşturmakta ve beklentileri kolay karşılanmaktadır.⁶³⁶ 1950'lilerin sonuna doğru yapılan yerel seçimlerde DP, 600 belediyenin 560 tanesini kazanarak iktidarını perçinlemiş ve seçim sonuçları halkın DP'ye yinelenen desteğinin nişanesi olmuştur. DP'nin seçim sonuçları köylü kesimin uzun süre göz ardı edilmesine ve kötü giden ekonomiye bağlanmaktadır. DP kısa zamanda genişlemiş ve topluma kök salmaya başlamıştır.

Geniş özgürlükler sağlayan Basın Kanunu ve Genel Af Kanunu gibi düzenlemelerle seçim vaatlerini yerine getiren DP, tek parti döneminde ezanın Arapça okunmasını engelleyen düzenlemeyi değiştirerek muhafazakâr kesimin de desteğini almıştır.⁶³⁷ Türk halkının dini hassasiyetini simgesel politikalarla fetheden DP seçim odaklı siyasetini ekonomik alanda da göstermiştir. CHP'nin asker ve bürokratların ağırlıklı olarak yaşadığı şehirlerde tutunduğunun farkında olan DP yatırımlarını nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı köylere yapmıştır. Sanayi ve tarım alanında yaptığı yeniliklerle köylülere iş sahası açmıştır. Boş toprakların işletmeye açılması, çimento ve şeker fabrikalarının açılması gibi yaptığı girişimlerle işsizlik ve üretim sorunlarını çözmeye çalışan DP, bir yandan köy ve beldelere yaptırdığı yollarla bu bölgelerin ekonomik bir kazaca ulaşmasında rol oynamıştır.⁶³⁸ Sadece fabrika değil aynı zamanda termik santral, liman, sulama barajı, havalimanı gibi yatırımları hayata geçirmiştir.⁶³⁹ DP'nin yürüttüğü popülist politikalar harcamaların artmasına sebep olmuş ve

⁶³⁵ Keyder, **a.g.e.** s. 160. İlk yıllarında DP tüm seçim vaatlerini gerçekleştirmeye başlamış. Sonra, dış kısıtlar ve dünya fiyatlarındaki olumsuz hareketler nedeniyle işler değişmeye başladı. En azından uluslararası uzmanlaşmayla ilgili olduğu kadarıyla, serbest piyasa idealinden uzaklaşıldı. Bunun yerine DP, tipik popülist tarzda yani enflasyon yoluyla, krizi ertelemeye yönelik bir iktisadi politikayı benimsedi. Bkz: **A.e.**

⁶³⁶ **A.e.**, s.192

⁶³⁷ Hayta, **a.g.e.**, s. 342

⁶³⁸ **A.e.**

⁶³⁹ Trt Haber, Demokrat Parti ekonomide 'altın yıllara' imza attı, 2020, (Çevirimiçi), <https://www.trthaber.com/foto-galeri/demokrat-parti-ekonomide-altin-yillara-imza-atti/26217/sayfa-23.html> , 17 Mart 2022.

iktidardaki yerini çoğunluğu memnun ederek kesinleştirmeye çalışan DP, var olan kaynakların süratle tüketilmesine neden olmuştur.

İlk yıllarda borçlanma ile yapılan yatırımlarla ekonomik refah artmış görünse de zamanla gerçeğin bu olmadığına farkına varılmış ve ekonomik olarak sıkıntılar yeniden baş göstermeye başlamıştır.⁶⁴⁰ CHP basın aracılığıyla muhalefet edemeyince ülke gezilerine çıkmaya başlamış ve DP de bu etkinlikleri olabildiğince engellemeye çalışmıştır. DP, yurt gezilerine tepki olarak CHP'nin mal varlığını gündemine almış ve CHP'nin varlıklarına el koyacak kanuni düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Buna karşılık olarak CHP, DP'nin ülkeyi otoriter bir rejime dönüştürmek istediğini ileri sürerek Anayasa Mahkemelerinin kurulmasını talep etmiştir.⁶⁴¹ DP, Millet Partisinin (MP) gizliden gizliye irticacı bir örgüt olduğunu ileri sürerek soruşturma başlatıp partiyi kapatmış ve CHP de partinin kapanmasıyla kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile ittifak kurmuştur.⁶⁴² Bu gelişmelerin her biri bir etki tepki meselesi gibi birbirini ardına sıralanırken tüm bu gelişmeler basında taraflı ya da tarafsız olarak yer almıştır. CHP'nin DP'yi yerli kaynakları dış sermayeye peşkeş çektiğini iddia etmesine cevaben DP hükümeti eleştiren yazılar yayınlayan gazeteleri cezalandırmak üzere basın kanunda değişiklik yapmıştır.

Seçim tarihi 24 Mayıs 1954 olarak belirlendikten sonra partiler seçim kampanyalarını oluşturmaya başlamış, CHP ile CMP ittifak kurmuş ve CMP miting alanlarında İnönü'yü överken, Menderesi eleştirmiştir.⁶⁴³ Seçim kampanyalarına ilk başlayan parti olan CHP özgürlüklerin kapsamının genişletileceğini, pahalılık arttığı için ürünlerin ucuzlatılacağını ve işçilere grev hakkı tanınacağını vaat ederken kapitülasyonlarla ülkenin dış müdahaleye açık hale geldiği eleştirisiyle DP'yi hedef almıştır. Seçimlerde tarafsızlığını koruyamayan Celal Bayar yurt gezileriyle DP için oy istemiş, CHP'nin iddialarının asılsız olduğunu ileri sürerek kampanya

⁶⁴⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s. 327.

⁶⁴¹ Bilal Tunç, "DP ile CHP Anlaşmazlıkları Bağlamında İsmet İnönü'nün 1952 Yılı Ege ve Marmara Bölgesindeki Gezileri ve Basına Yansımaları", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C.5, s.15, 2018, s. 82.

⁶⁴² Zürcher a.g.e., s. 324-326.

⁶⁴³ Cengiz Şavkılı, "Demokrat Parti İktidarının Son Yılında Başbakan Adnan Menderes'in Adana, Mersin, Maraş ve Hatay Ziyaretleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 119, S. 235, 2018, s. 209.

yürütmüştür.⁶⁴⁴ Menderes ise CHP'nin iddialarını yalanlarken CHP'yi halkın haklarını yıllarca gasp etmekle ve ülkeyi savaşa sürüklemekle suçlamıştır. Yurt gezilerinde bir yandan açılışlar yapmaya devam ederken diğer yandan bugüne kadar yaptığı yatırımların kat kat fazlasını yapacağı vaatlerini vermiştir. Menderes'in en kritik hamlesi ise CHP'li kemik kadrodan üyeleri kendi partisinden aday göstermesi olmuştur.⁶⁴⁵ 1954 seçimlerinde halkın katılımı önceki seçimlere katılımı aynı oranda olmuş DP %57 oranında oy alarak 503 milletvekiline sahip olurken CHP %5,5 oy oranı ile sadece 31 milletvekili çıkarabilmiştir.⁶⁴⁶ Yıllar süren iktidarına artık muhalefet parti olma deneyimi de eklenen CHP, seçim kampanyalarında seçim sonuçlarına yansımaya iktidarı halkın hedefine koymayı başarmıştır. Artık basında DP'nin siyasal eylemleri sempatiyle değil eleştiriyle kaleme alınmaktadır.

Seçim sonrası basına ve muhalefete karşı tutumu sertleşen Menderes birbiri ardına ciddi sonuçları olacak siyasal kararlar almıştır. Bu dönemde yatırımların sonucunda borçlanmanın artmış olması, ekonomik olarak dikkat çeken gerilemenin artık görünür olması ve tarım politikalarının iyi yapılandırılmamasından kaynaklı sıkıntıların ortaya çıkması, parti içinde çözümlerin artması ve muhalefetin eleştirilerinin halkta karşılık bulması Menderesi baskıcı önlemler almaya itmiştir. Bu önlemlerin hedefinde aydınlar, akademisyenler, muhalefet parti üyeleri ve gazeteciler bulunmaktadır. Artık kendi üyelerinin bile kararlarının çoğunu desteklemediği⁶⁴⁷ Menderes çok ciddi yaptırımlarla öncelikle basını kontrol altına almaya çalışmıştır. Muhalefetin Radyo aracılığı ile propaganda yapmasını engelleyen, muhalefetin iş birliği yapmasını önleyecek düzenlemeler yapan ve kendini eleştiren akademisyenleri zorunlu emekli edecek yaşa bağlı düzenlemeleri getiren Menderes artık aydınların ve gazetecilerin tavsiyelerine kulak asmayacağını belirtmiştir.⁶⁴⁸ Temmuz'da yasalaşan

⁶⁴⁴ Yakup Kaya, "Türk Siyasal Yaşamında 1954 Genel Seçimleri", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 3, 2018, s. 2285.

⁶⁴⁵ A.e.,

⁶⁴⁶ A.e., s. 2284.

⁶⁴⁷ Mustafa Albayrak, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.24 ,2008, s. 346. Menderes kendisine oy vermediği için Kırşehir'i ilçe statüsüne indirerek cezalandırmak istemiştir. Yasa meclise geldiğinde, 38 milletvekilinin kırmızı ret oyu vermesinin yanı sıra, DP'li oldukları anlaşılan 237 milletvekilinin de oylamaya katılmaması, daha ilk günlerden, Menderes'in parti içi desteğini kaybettiğini ortaya koymuştur. Bkz: A.e.

⁶⁴⁸ A.e., s. 347.

düzenleme ile hükümet istediğinde memurları geçici olarak işten el çekirme ve bir dönem sonra emekliye ayırma yapabilecektir. Menderes böylelikle profesörleri, yargıçları ve öğretim üyelerini görevlerinden alabilecek ve hem yargıya hem yüksek öğretime üstünlük sağlayabilecektir. CMP ve CHP basın özgürlüğü ve yargı özgürlüğü olmadığı için serbest ve cezasız seçimlerin yapılmayacağına inandıklarını dile getirerek belediye seçimlerini boykot etmişler ve seçimlere katılmama kararı almışlardır.⁶⁴⁹ 1.461.219 kişinin oy kullandığı belediye seçimlerinde katılım %37,72 oranında kalmış ve seçimlerde tarihin en düşük katılımı gerçekleşmiştir. Hem boykotun epey ses getirmesi hem ekonomik sıkıntıların git gide artması hem enflasyonun yükselmesi hem de DP'li üyeler hakkında yolsuzluk iddialarının ortaya atılması DP içindeki muhalefetin gözle görünür şekilde ortaya çıkmasını sağlamış ve basının eleştirilerini arttırmasına sebep olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda Menderes basına yönelik yaptırımlar hazırlamış, basın aracılığıyla işlenen suçtan ötürü basına ağır yaptırımlar getirmiş ve suçlanan gazetecinin iddiasını ispatlama hakkını kaldırılmıştır.⁶⁵⁰ Tek parti döneminde bile görünmeyen bu sıkı önlemler sadece basın üyelerinden değil halktan da tepkilerin gelmesine sebep olmuştur. Bu yasal düzenlemeden rahatsız olan on bir kişiden oluşan DP'li üyeler Yargıtay'a önerge verip ispat hakkının tanınmasını istemeleriyle bu grup basında "İspatçılar" adıyla tanınmıştır.⁶⁵¹ Sadece muhalif kanadın değil halkında ötekileştirildiği bu dönemde en çok zarar görenler iktidarı açık açık eleştiren basın mensupları olmuştur. Menderes'in politikaları toplumdaki kutuplaşmayı arttırırken parti içindeki bölünmeler daha gözle görünür hale gelmiştir. Menderes "İspatçıları" muhalefetin yönlendirdiğini ileri sürmüş, İspatçıları'ı ikna edip parti birliğini sağlamak için "Şefaatçiler" adı verilen uzlaşma grubu kurulmuş ve bu arada İspatçıları'nın DP'den destekçileri artmıştır.⁶⁵² Delegelikleri iptal edilen İspatçıları partiden ihraç edilmişler sonrasında bir araya gelerek Hürriyet Partisini kurmuşlardır.⁶⁵³ Partiden ihraç edilen İspatçıları birlikte

⁶⁴⁹ A.e., s. 348.

⁶⁵⁰ Selma Göktürk Çetinkaya, "Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 35, S. 1, 2020, s. 147.

⁶⁵¹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 351.

⁶⁵² A.e.

⁶⁵³ Çetinkaya, **a.g.e.**, s. 136. Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, Seyfi Kurtbek, Kâsım Küfrevî, Turan Güneş, Şeref Kâmil Mengü, Ekrem Alican, Raif Aybar, Muhlis Bayramoğlu, Mustafa Ekinci, İbrahim Öktem, parti kurucularıdır. Partiden ihraçlarından sonra 10 kişilik bir grup istifa ederek onlara katılmıştır. Bkz: **A.e.**

onları destekleyenler de partiden istifa etmiş böylece DP içindeki muhalefet yumuşamış ve seyrelemiştir.

İspatçılar'dan sonra parti içi oluşan muhalefet Cumhurbaşkanına bir istek listesi sunmuştur. CHP'nin istekleriyle örtüşen istek listesinde Başbakanın istifasını, hükümetin yeniden kurulmasını, 1950'den sonra çıkarılan anti demokratik kanunların iptalini ve ekonomik sıkıntılarla mücadele edilmesi gibi talepler sıralanmıştır.⁶⁵⁴ Sıkıntıların sürekli basında yer alması iktidarın geri adım atmasına değil aksine daha fazla baskı yapmaya başlamasına sebep olmuştur. Pek çok gazetecinin tutuklanması, özellikle muhalefeti destekleyen gazetelerin kapatılması, gündem yazılarında yazarların yorumlarının kısıtlanması ve tekziplere ilişkin yasal düzenlemelerinin yapılması gibi önlemler alınmıştır.⁶⁵⁵ Kısıtlamalar her ne kadar basına yönelik olsa da alınan kararlara hem basın hem muhalefet hem de parti içinden vekiller tepki göstermiştir. Basın dışında muhalefeti de kontrol altına almak isteyen DP muhalefetin siyasal eylemlerini kısıtlayacak önlemler almış, açık alan gösterilerini yasaklamış, izinsiz yapılan ve protesto içeren kanunsuz toplantılarda serbest ateşle ateş açılacağına ilişkin düzenleme yapılmış, partilere toplantıları için izin zorunluluğu getirmiş ve siyasi parti toplantılarına gözlemci olarak memurların bulunmasını karara bağlamıştır.⁶⁵⁶ Bu önlemlerin belki de en dikkat çekeni izinsiz gösterilerde serbest ateş açılacağıdır. Bu güvenlik güçlerinin ihtarından ya da fiziksel şiddetinden çok daha öteye taşınan şiddet olarak tanımlanabilir. Hedef gözetmeksizin serbest ateş açılması insan haklarına aykırılığın da ötesinde kısıtlamaların bir nefret eylemine dönüştüğünü göstermektedir.

⁶⁵⁴ A.e., s.134.

⁶⁵⁵ A.e.

⁶⁵⁶ Resmî Gazetede yayınlanan 7. kısım ve 11. maddenin aynen içeriği şu şekildedir: “12 nci maddede yazılı kanunsuz toplantı veya yürüyüş sayılan hallerin vukuunda veya umumi sükûn ve nizamın bozulması halinde hükümet komiseri yahut mahallin en büyük mülkiye âmirinin tâyin edeceği memur, o mahalle gelerek topluluğa, kanuna, riayetle dağılmalarını ve dağıtmazlarsa zorla dağıtılabacaklarını ve gerekirse silâh kullanılacağını ihtar eder. İhtara rağmen topluluk dağılmazsa evvelâ mevcut imkân ve vasıtaları kullanarak dağıtmaya çalışır. Muvaffak olunamadığı takdirde havaya üç el silâh attırır. Yine dağıtmazlarsa hedef gözetmeksizin silâh istimal ettirilmek suretiyle topluluğu dağıtır.” T.C. Resmî Gazete, **30 Haziran 1956**, Sayı 9346, (Çevirimiçi), <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9346.pdf> , 22 Mart 2022.

1957 seçimlerinin yaklaşmasıyla birlikte hem muhalefet hem de iktidar karşıt söylemlerini arttırmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi, Hürriyet Partisi ve CHP seçim koalisyonu kurma kararı almışlardır. Hatta DP kurucularından Fuat Köprülü, DP'den ayrılarak demokrasi adına herkesin birlik olmasını ve Menderesi devirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu koalisyonun kurulmasını engellemek için hükümet partilerin teşkilatlarının olduğu her ilde aday göstererek seçime girme mecburiyeti getirmiştir.⁶⁵⁷ 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerde DP genel oyların yarısından azını alarak %47,70 oy oranı ile 427 milletvekiline, CHP ise %40,82 oy oranı ile 178 milletvekiline sahip olmuştur. Ancak seçim öncesi birleşen muhalefet cephesi olarak meclise girmeleri mümkün olsa oyların yarısından fazlasına sahip olabileceklerdir.⁶⁵⁸ 1954 ile 1957 seçimlerinde DP'nin oy oranları arasındaki farkın aslında tarımdan elde edilen gelirin düşmesinden kaynaklanan kısa süreli bir halk tepkisi olduğu düşünülmekte ve diğer sebebin de meclisteki tartışmaların ülkeyi ikiye bölmesinden duyulan huzursuzluğu gösterdiği ileri sürülmektedir.⁶⁵⁹ Seçim sonuçları CHP'yi cesaretlendirerek eleştirisinin dozunu arttırmasına yol açmış buna karşılık ise DP iktidarını tehdit eden muhalefeti köşe sıkıştırmak için yeni önlemler almaya başlamıştır. Bu dönemde ülkedeki çatışma kültürü de ateşlenmiş çeşitli toplumsal olaylara şahit olunmuştur.

Çok partili dönemde halk artık devletçi bir anlayışla değil kendi seçimleriyle başa gelen siyasal bir kurum tarafından yönetilmektedir. Ancak olumsuz pek çok gelişme bu demokratik atılımı gölgede bırakmıştır. DP- CHP çatışmalarının yönlendirdiği kamplaşma ekonomik, toplumsal ve hukuki yapının çökmesine sebep olmuş bunun sonucunda da demokrasi devam edip gelişen değil duran, gerileyen bazen ilerleyen bir düzene sahip olmuştur. Bu çatışmalar, DP'nin kuruluş süreci itibarıyla başlamış, DP döneminin sonuna kadar artarak devam etmiş ve sonrasında da DP'nin mirasçıları tarafından sürdürülmüştür.

⁶⁵⁷ Yunus Özdurğun, "Türk Siyasi Hayatında 1957 Seçimleri: Beyanatlar ve Tartışmalar", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 0, S. 51, 2021, ss. 468. Muhalefet koalisyonu seçim kampanyalarında nispi seçim sistemini getirmeyi, iki meclisli sistem kurmayı, özgürlüklere kanuni güvence sağlamayı ve işçiye grev hakkı tanımayı vaat etmiştir. Bkz: **A.e.**

⁶⁵⁸ **A.e.**, s. 477.

⁶⁵⁹ Keyder, **a.g.e.**, s.176.

3.2.2. 27 Mayıs İhtilaline Giden Süreç

CHP oy oranları arasındaki farkın az olmasıyla tekrar iktidar olabileceğini ancak bunun için başarılı bir kampanya yürütmesi gerektiğini anlamıştır. Basın yasakları ve gösteri yasaklarının gelmesiyle muhalefetin kendini ifade edebileceği kanallar kapanmıştır. Kanuni engellerin yürürlüğe tam yetkinlikle girmediği bu süreçte muhalefet yaptığı yurt gezilerinde halka hem seçim vaatlerini hem de iktidarın basında yer almayan eylemlerini anlatmayı planlamıştır. Ancak bu gezilere DP'nin de dahil olması olayların şiddetli fiziksel çatışmalara dönüşmesine sebep olmuş hem partililerin hem de halkın olaylara dahil olmasıyla birlikte çatışma büyümüştür. CHP'lilerin "Büyük Taarruz" adını verdikleri yurt gezilerinde İnönü'ye, partililer ve gazeteciler eşlik etmiştir. Ankara Otogarında -henüz yola bile çıkılmadan- İnönü için tezahüratların yapılması emniyet güçlerini halkla karşı karşıya getirmiştir. Sonraki olay ise Uşak'ta gerçekleşmiş, İnönü Uşak'ta "*Hoş Geldin Garp Cephesi Kumandanı*" sloganlarıyla karşılanmış, DP'lilerin İnönü'ye saldırmasıyla CHP'li ve DP'li üyeler arasında polisin zar zor yatıştırdığı büyük bir çatışma çıkmıştır.⁶⁶⁰ Bu olayı DP'nin komplosu olarak duyuran İnönü DP'nin cephesi olan İzmir'e geçmiş ve burada bakanlığın emri ile İzmir özelinde siyasi gösterilerin yasaklandığı bilgisini almıştır.

"Büyük Taarruz" 10 günden az sürmüş buna rağmen muhalefet, iktidar ilişkisi açısından çok büyük sorun teşkil etmiş ve uzlaşi umutları tamamen tükenmiştir. Büyük umutlarla halkın uyanışına yardımcı olacağı düşünülen yurt gezilerinin önün kesilmesi hayal kırıklığı yaratsa da toplumdaki kamplaşmanın sınırlarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. İnönü'nün gezilerindeki söylemlerine ve gezi boyunca yaşanan çatışmalara yayın yasağı getirilmiş hatta yayın yasağına ilişkin yayınlara dahi yayın yasağı getirilmiştir. DP kendi içinde CHP'yi ihtilale kucak açmakla suçlayarak siyasetten menedilmesini tartışırken CHP'de DP'yi İnönü'ye ve partiye komplo kurmakla suçlayarak Menderes hakkında meclis soruşturması için önerge vermiştir.

⁶⁶⁰ Fevzi Çakmak, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 'Ege Vazife Gezisi' ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları", **Turkish Studies**, Vol.9, No. 10, 2014, s. 1244. Karakoldaki tutanaklara göre gösterilerde "yaşa" diye tezahürat etmek ya da alkışlamak kanun dışı olarak nitelendirilmiş ve güvenlik güçlerine gerektiği takdirde silah kullanım yetkisinin verilmiştir. Uşak'ta olayların büyümesinin temel sebebinin bu olduğu görüşü hakimdir. Bkz.: **A.e.**

23 Mart 1960'ta meydana gelen olaylar bardağı taşıran son damla mahiyetindedir.⁶⁶¹ Kayseri'de CHP'li parti üyesinin DP'li parti üyesini ateşli silahla yaralaması sonrası gözaltına alınan CHP'li üyenin işkence gördüğü iddiası sonucunda CHP'liler ve DP'liler arasında bir türlü kontrol edilemeyen bir çatışma çıkmış olaylar Ankara'nın müdahalesini gerektirmiş bunun üzerine İnönü, iktidardan önce olayı araştırma amacıyla Kayseri'ye gitmek istemiştir.⁶⁶² Ancak Kayseri'ye varmadan CHP kafilesinin önüne barikatlar kurulmuş askeri birlikler isteksiz de olsalar müdahale etmek zorunda kalmışlardır. Askerlerinin isteksizliğinin sebebi İsmet İnönü'nün sadece CHP için değil ordu için de Garp Kumandanı olmasından kaynaklanmaktadır. Sonrasında 27 Mayıs Darbesine götüren olaylardan biri olarak kabul edilen bu olay "Yeşilhisar Olayları"⁶⁶³ olarak anılmıştır.⁶⁶⁴

DP grubu, kendi içinde ve basında yer alan iktidar karşıtı demeçlerinde hem halkın kışkırtılmasında hem de askerin ayaklanmasında muhalefetin etkisi olduğu ileri sürmüş ve bu eylemleri soruşturmak için tahkikat komisyonun kurulmasını kararlaştırmıştır. Tahkikat komisyonun kurulması ile zaten gergin olan muhalefet ve iktidar ilişkisi tamamen kopmuştur. 18 Nisan'da kurulan komisyonla basına ve muhalefete karşı ileri sürülen suçlamalarla ilgili soruşturma yapılmasına karar

⁶⁶¹ DP 1950'lerin sloganı ile halkın karşısına çıkar. "Yeter! Söz milletindir. Her şey vatan içindir. Aksini düşünen "Nifak Cephesi" çökecektir. İktidara gelmek için bir usul, bir yol olarak kullanılan nifak cephesi reylerimizle ezilecektir." Bkz: Sabah Gazetesi, **Yeter! Söz milletindir**, 12 Ocak 2022, (Çevirimiçi), <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2022/01/19/yeter-soz-milletindir> , 22 Mart 2022.

⁶⁶² Süleyman Kocabaş, **27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yolda Yeşilhisar-Kayseri Olayları**, 1. Basım, Kayseri, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık, 2010, s. 180-182.

⁶⁶³ Kayseri Hakimiyet Gazetesi, **27 Mayıs 1960 Yeşilhisar Olayları ve İncesu**, 26 Mayıs 2021, (Çevirimiçi) <https://kayserihakimiyet2000.com/yazi/27-mayis-1960-yesilhisar-olaylari-ve-incesu-1640.html> 25 Mart 2022. Bölgeye doğru yaya olarak ilerlemek isteyen İnönü'nün önü askerler tarafından kesilir ve etrafında çember daraltılır. Bunun üzerine İnönü Çetiner'e "Ateş emri verecek misin?" diye sorar. "Ne münasebet Paşam! Size ateş etmektense, kendime ateş edip intiharı tercih ederim." Metin Toker, komutanın bu cevabını "Bütün barikatlar yıkılmıştı" diye anlatır. Kurmay Binbaşı Selahattin Çetiner 4 Nisan 1960'da istifa etmiştir. Süleyman Kocabaş'ın Vatan Gazete'sinden aktardığı bilgiye göre, istifa dilekçesinin bir yerinde Çetiner, "Sayın İsmet İnönü ve arkadaşlarının Kayseri gezisinde emir ve komuta ettiğim birlikleri, hukuki sınırlar dışında kullanmaya zorlandım. Bu hususu subay olarak yaptığım yeminle bağdaştıramıyorum" diye yazmıştır. Arkasından bir binbaşı ile bir albay da istifa edecektir. Hükümet bu olayların yayılmasına müsaade etmemek için yayın yasağı getirmiştir. Ancak haberlerin yayınlanmasına mani olunamamıştır. Ankara'ya dönüşte CHP meclis tahkikatı isteme kararı almıştır. Bkz: **A.e.**

⁶⁶⁴ Anadolu Ajansı, **27 Mayıs'a giden yolda 'Yeşilhisar olayları'**, 24 Mayıs 2018, (Çevirimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/demokrasinin-infazi-27-mayis/27-mayisa-giden-yolda-yesilhisar-olaylari/1155518> , 25 Mart 2022.

verilmiştir. Bu soruşturmanın nihai sonuçlara ulaşması için her türlü siyasi toplantı durdurulmuş ve Meclis önergelerine basın yasağı getirilmişse de bu kısıtlamalar CHP'nin tahkikat komisyonunda yer alan konuşmaları çoğaltılıp dağıtmasına engel olmamıştır. Bu dönemde öğrenci eylemleri artmış İstanbul ve Ankara'da sıkı yönetim ilan edilmiştir. Öğrencilerin ayaklanması olayların büyüyeceğine işaret ederken DP, bir hamle yaparak subayların maaşlarında iyileştirme yapılacağını, tahkikat komisyonunun soruşturmasının hızla tamamlanacağını ve şehirlerdeki sıkı yönetimin gevşetileceğini vaat etmiştir.⁶⁶⁵

Halkın ekonomik koşullardan hoşnutsuzluğu, muhalefetin giderek güç kazanması ve halkın tepkilerini daha baskın bir şekilde dile getirmesiyle DP karşı tedbir almaya karar vermiş ve ötekileştiren bir söylemi benimseyerek “*politik ihtirası olmayan vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı bir vatan cephesi kurmalarını*” istemiştir.⁶⁶⁶ DP, bu dönemde köşeye sıkıştığı hissiyle muhalefeti destekleyen devlet memurlarına yönelik yaptırımlar getirmiş, orduyla aralarındaki husumet daha gözle görülür hale gelmiş⁶⁶⁷, basın özgürlüğünü sert tedbirlerle bastırmış ve muhalefete karşı demokratik olmayan tedbirler almaya başlamıştır. Muhalefetin söylemleri arttıkça kendini tehdit altında hisseden iktidar önlemlerini daha da arttırmıştır. DP, Meclis iç tüzüğünü değiştirmiş, denetimin yolunu kapatmış ve meclis başkanın gücünün sınırlarını değiştirerek meclis tutanaklarında kendi lehine değişiklik yapılmasının yolunu açmıştır.⁶⁶⁸ Alınan önlemler muhalefetin söylemlerini yumuşatmamış aksine parti içindeki muhalefeti de arttırmıştır.

DP'nin içinde hizipler oluşmuş ve iktidarın önde gelenlerine karşı muhalifler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan muhalifler eleştirilerini arttırmış ve parti yönetimini ele geçirmek konusunda azimli bir tutum sergilemiştir. DP'nin ekonomik sorunları

⁶⁶⁵ Yalçın, 2010, **a.g.e.**, s. 574-575.

⁶⁶⁶ Erkan Afşar, “Politik Cepheleşmede Vatan Cephesi'nin “Muş İline” Yansımaları (1958-1960)”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 8, S. UMS'20, 2020, s. 124.

⁶⁶⁷ Neslihan Altuncuoğlu, Merve Durmuş, “9 Subay Olayı'nda Samet Kuşçu'nun Rolü”, **Journal of Universal History Studies**, C. 3, S. Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue, 2020, s. 135.

9 Subayın hükümeti devirmeye yönelik komplo kurduğu iddiasıyla gözaltına alınması sonrasında soruşturmada bir gerçeklik payı olmadığının anlaşılması Ordu üst düzey yetkililerini hükümete karşı olumsuz düşüncelerini pekiştirmiştir. Bkz: **A.e.**

⁶⁶⁸ Yalçın, 2010, **a.g.e.**, s. 568-569.

çözmedeki becerisi düşmüş ve halkın buna tepkisi yükselmiştir. Hedefini bulan muhalefet eleştirilerini daha çok ekonomik konularda yoğunlaştırmış iktidarın yaptığı gereksiz harcamaları sıklıkla dile getirir olmuştur. CHP yaptığı yurt gezilerinde halkın tepkisini arttıracak söylemleriyle DP ile yoğun çekişmeli bir sürece girmiştir. Bu çekişmeler meclise taşınmış CHP başbakan ve içişleri bakanı hakkında soruşturma açmak istemiş ancak çeşitli engellerle karşılaşmasının sonucunda meclisteki milletvekilleri arasında şiddet baş göstermiştir.⁶⁶⁹ Artık hem mecliste hem de halk arasında şiddetli çatışma hali bulunmaktadır. Her iki taraf da geri adım atmaktansa daha fazla karşı tarafın üstüne gitmeye başlamasıyla her geçen gün yeni bir olayın cereyan etmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Ülkedeki sorunları sadece muhalefete indirgeyen DP sorunları çözmek için yasal düzenlemeler ve basına yönelik baskılarla meşgul olarak asıl sorunlara yönelik çözümler üretmede başarısız olmuştur. Muhalefet odaklı bir siyasetin en büyük sıkıntılarından biri bu çekişmelerin mecliste kalmayıp halkın da içine dahil olacağı bir kaos ortamının oluşmasına yol açmasıdır. DP muhalefeti engelleyecek bir adım atarak 25 Mayıs'ta Meclis'in tatile girmesini sağlamış ve muhalefet de DP'yi demokrasiyi bloke etmekle suçlamıştır.⁶⁷⁰ Meclisin en karışık dönemde tatile girmesi hem halkı hem orduyu hem de muhalefeti şaşkınlığa uğratarak demokrasinin işlemesine yönelik beklentilerini çürütmüştür. 27 Mayıs'ta sabaha karşı Alparslan Türkeş radyodan yapılan yayında Ordunun yönetime el koyduğunu bildirmesiyle ilk çok partili siyasal dönemin sonuna gelinmiştir.⁶⁷¹

1960 Darbesi yapıldıktan sonra ordu sivil yönetime hızla geçmeyi amaçlamıştır. Bir buçuk yıl içerisinde yeni anayasa hazırlanıp, referanduma sunulmuş ve hemen ardından seçimler yapılarak ülke yönetimi ordudan halka geçmiştir.⁶⁷² Tahkikat Komisyonu'nun kuruluşuna kadarki dönemde yaşanan gelişmeler iktidar ile

⁶⁶⁹ Afşar, **a.g.e.**, s. 124.

⁶⁷⁰ İlyas Topçu, "İstanbul-Ankara Olayları ve Demokrat Parti Hükümeti'nin Uygulamaları", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.22, 2018, s. 730.

⁶⁷¹ Hanife Kuru, "27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar-Muhalefet İlişkileri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 8, 1998, s. 243-254.

⁶⁷² **A.e.**, s.175. "Parlamentar demokrasi'nin kurulmasından sonraki bu ilk askeri müdahalenin Türk tarih yazımındaki değerlendirilişi popülizm ile bürokratik reformizm arasındaki mücadeleyi yakın tarihin ana eksenini olarak gören hakim perspektifini yansıtır" Bkz: **A.e.**

muhalefet çekişmesinin otesine geçerek tarafların hem mecliste hem de kamuoyu karşısında şiddetli çatışmasına dönüşmüştür. Hem iktidarın hem de muhalefetin halktan destek beklemesiyle siyasal çekişme, saldırı olaylarına ve fiziksel şiddete dönüşmüştür.

3.3. 1961 Anayasası ve İkinci Demokrasi Dönemi

atışmalarla, karşılıklı suçlamalarla geçen 1960 yılı en sonunda askeri müdahale ile sonuçlanmış ve demokratik kurumlar henüz işlerlik kazanmışken bu gelişmelerle birlikte duraksamaya girmiştir. Kısa bir süre halkın demokrasi beklentilerine karşılık veren DP zamanla halka ve basına uyguladığı kısıtlamalarla demokrasinin önündeki tek engel haline gelmiş gibi görünmektedir. Sokaklarda müdahale ihtimalleri konuşulurken meclisteki DP bu söylemleri ciddiye almamaktadır. Öyle ki DP, muhalefet olan CHP'nin ihtilalle başa gelmek istediğini ileri sürerken CHP Genel başkanı İsmet İnönü Meclis kürsüsünde “böyle giderse sizi ben bile kurtaramam” ifadelerini kullanmıştır.⁶⁷³ Domino taşı gibi birbirini tetikleyen pek çok olayın sonucunda da gerçekten çok partili döneme ara verilmiştir. 27 Mayıs darbesi sadece çok partili döneme ara vermemiş aynı zamanda Türkiye'nin demokrasi karnesinde büyük bir boşluğa sebep olmuştur.

Ordunun yönetimi idareye el koymasıyla birlikte Milli Birlik Komitesi (MBK) oluşturulmuştur. Komite başkanı da Kara kuvvetleri komutanı Orgeneral Cemal Grsel olmuştur. Hem Milli Savunma Bakanı hem MBK Başkanı hem de hükümetin başı olan Cemal Grsel yeni kabineyi oluşturmuştur. DP döneminde uygulanan kısıtlamalar kaldırılıp niversiteler aılımiş, basın yasağı kaldırılmış ve yeni Anayasa hazırlığı için Anayasa komisyonu oluşturulmuştur.⁶⁷⁴

Yönetime el koyulmasının sebebinin demokratik endişelerden kaynaklandığı ve demokrasi tekrar temin edilerek yeni seçim kanunlarıyla tüm partilerin

⁶⁷³ Zühtü Arslan, **Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem (1957- 1960)**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011, s. 23. İsmet İnönü “şartlar tamam olduğu zaman ihtilaller millet için bir haktır.” Bkz: **A.e.**

⁶⁷⁴ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, 6. Bs., İstanbül, İletişim Yayınları, 2018, s.67.

katılabileceği bir genel seçim yapılacağı bildirilmiştir. MBK, çatışma ortamının durulması için öncelikli olarak tüm parti faaliyetlerini yasaklamış, hürriyetleri kısıtlayan faaliyetlerin kaldırılmasını, ekonomik durumun düzeltilmesini ilke edinmiştir.⁶⁷⁵ Bu kararlara ilave olarak DP döneminde kurulan dış ilişkilerin aynı şekilde devam edilmesine karar vermiştir. İhtilalin ertesinde İsmet İnönü ile Cemal Gürsel'in görüşme yapması, CHP üyelerinin iktidarın kendilerine devredileceği algısına kapılıp propaganda yapmasına sebep olmuş ve bunun üzerine MBK'dan "*milli inkılap hareketi hiçbir şahıs ve zümrenin lehine yapılmamıştır*"⁶⁷⁶ şeklinde açıklama gelmiştir. Bu açıklama ile muhalefet üzerinden propaganda yapmanın ya da oy kazanma odaklı siyaset yapmanın önüne geçileceği sinyali verilmiştir. Vergilendirmede ayrıcalığın kaldırılması veya MBK komitesi üyelerinin siyasi faaliyet göstermeleri halinde istifası gibi düzenlemelerle hem yukarıdaki ifadeyi destekler nitelikte bir adım atılmış hem de MBK'nın geçici bir kurum olarak görülmesi amaçlanmıştır. Ancak MBK, hızla kendi içinde farklı fikirlere sahip olan bir kurum haline gelmiş ve zamanla Komisyonun içinden muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Anayasal düzenlemeden sonra yönetimin sivillere devredilmesini savunan Gürsel ve ekibi ile köklü düzenlemelerin ancak ordu eliyle yapılabileceği ve bu gerçekleşmeden yönetimi sivillere devretmenin belli bir zümrenin çıkarına işleyeceğini savunan Türkeş ve ekibi fikir ayrılığı yaşamaktadır.⁶⁷⁷ Bilim komisyonu tarafından Anayasa taslağının hazırlanıp MBK'ya verilmesiyle birlikte yeni Anayasa hazırlanması için -MBK'nın da dahil olacağı- bir Kurucu Meclisin oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu kararın ardından "ondörtler olayı"⁶⁷⁸ olarak adlandırılan Alparslan Türkeş ve 13 arkadaşının

⁶⁷⁵ Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Ed. M. Ali Sebük- İ.Hakkı Akın, İstanbul, Çeltüt matbaacılık, 1966. s.86.

⁶⁷⁶ Kuru, **a.g.e.**, s. 248.

⁶⁷⁷ Tekin Önal, "27 Mayıs İhtilali'nin Geride Bıraktıkları ve İnönü Hükümetleri Döneminin Önemli İç Siyasi Gelişmeleri (1961-1965)", **Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 1, 2017, s. 14-16.

⁶⁷⁸ "Ordu içerisinde 1954 genel seçimleri sonrasında başlayan hükümet karşıtı örgütlenmeler başlamıştır. Askeri müdahale sonrasında ise Askeri yönetime ne zaman ve nasıl son verileceği hususunda Cemal Madanoğlu ile Alparslan Türkeş ve yakın arkadaşları farklı fikirlere sahiptir. Yaşı büyük ve rütbesi yüksek olan kişiler Madanoğlu ve Gürsel'in etrafında; rütbesi düşük, nispeten genç ve heyecanlı olan üyeler ise Türkeş'in yanında yer almıştır. Gruplara savundukları prensiplere dayalı olarak isimler verilmiş olup, ilk grup "Demokrat Grup" veya "İlmliler", ikinciler ise "Radikal Grup" olarak adlandırılmıştır. "On dörtler" ya da radikaller olarak bilinen Türkeş ve ekibi Cemal Gürsel'e olan yakın sayesinde çok önemli görevlere getirilmişlerdi. Türkeş, Başbakanlık Müsteşarlığı görevini üstlenerek "fiili devlet başkanlığı" durumuna yükselmiştir. Türkeş ve grubunun güçlendiğini ve organize bir şekilde hareket ettiğini farkedenden Madanoğlu ve

dahil olduğu grup emekliye sevk edilmiştir.⁶⁷⁹ Böylece MBK sivil yönetime karşı olan grubu denklemden çıkararak yeni demokratik dönemi başlatmak için gerekli ortamı oluşturmuştur.

3.3.1. Anayasa Yapım Süreci ve 1961 Anayasası

Bu gelişmeler doğrultusunda 5 Ocak 1961'de II. MBK Hükümeti kurulmuştur. Anayasa ve temel yasaları yapmak için, ulusal iradeyi temsil edecek bir meclisin oluşturulması gerekmiştir. 6 Ocak 1961 tarihinde MBK üyelerinin, muhalefet partilerinin, sendikaların, baroların katılımıyla oluşan Kurucu Meclis'in kurulması yoluna gidilmiştir. Bu kurucu meclis MBK ve temsilciler meclisi olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Temsilciler meclisi tıpkı TBMM gibi bir sürece ve işleve sahiptir. 12 Ocak'ta siyasi partilerin faaliyetlerine izin verilmiş, 28 Mart'ta yeni Anayasa'nın halk oylamasına sunulmasına karar verilmiş ve 1 Nisan'da, siyasal kısıtlamaların çoğu kaldırılarak olağan dönem siyasetine dönüş yapılmıştır.⁶⁸⁰

Komisyon, DP'nin çoğunluğun iradesini arkasına aldığı iddiası ile her türlü eylemini yasallaştırması, kamuoyunu oluşturan kurumların işleyişine engel olması ve hak ve hürriyetlerin engellenmesini ile demokratik ilkelerden ayrıldığını ileri sürerek Anayasa düzenlemesinin yapılmasını yeni siyasal hayat için gerekli görmüştür. Böylelikle "Atatürk inkılâp ve prensiplerine" dönülmüş ve hukuk devletinin kuruluşu yolunda önemli bir adım atılmıştır. Yeni Seçim Kanunu kabul edilmiş ve Temsilciler Meclisi içinde kurulan bilim komisyonu tarafından hazırlanan Yeni Anayasa taslağı, referanduma sunma kararı alınmıştır.⁶⁸¹ Ancak 22 Mayıs'ta sıkı yönetimin 3 ay süreyle uzatılmasıyla referanduma olağanüstü hâl koşullarında gidilecek olması kapmaya dönemini zorlaştırmıştır.⁶⁸² 27 Mayıs 1960 tarihinde başlayan ihtilal dönemi bir yıl sonra aynı tarihte Anayasanın Mecliste kabul edilmesi ve genel seçimlerin tarihinin

Sami Küçük, onların gücünü kırmak için tayin ve görevden alma gibi yöntemlere başvurmuştur.” Bkz.: Merve Durmuş, Cevdet Kırpık, “Ondörtlerin Tasfiyesinde Cemal Madanoğlu'nun Rolü”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.21, S.42, 2021, s. 366- 373.

⁶⁷⁹ Yeşim Demir, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 13, 2006, s. 165.

⁶⁸⁰ T.C. Resmî Gazete, **1 Nisan 1961**, Sayı 10771, (Çevirimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10771.pdf> , 26 mart 2022.

⁶⁸¹ Aydın, a.g.e., s.100-103.

⁶⁸² A.e. s.83

belirlenmesiyle sona ermiştir. Bu dönemde evet lehine pek çok kampanya düzenlenmiş çoğunlukla CHP'nin ön ayak olduğu kampanyalar halkta yerini bulmamıştır. Milli birliği tehlikeye atacak şekilde Anayasa hakkında tartışılmasının yasaklandığı ve Diyanetin de “evet” kampanyasıyla desteğini verdiği Anayasa referandum sürecinin olağanüstü hal uygulamaları sebebiyle denetim altında gerçekleştiği ileri sürülebilir. Referanduma gidileceği süreçte siyasi partiler de seçim hazırlıklarına başlamışlardır. 9 Temmuz 1961’de düzenlenen referandum Türk siyasi tarihindeki ilk referandumdur. Ulusal bir kargaşa çıkamaması, Referandumun ve genel seçimlerin etkilenmemesi düşüncesiyle Yassı Ada duruşmaları ya da ihtilalle ilgili tartışmalar, propagandalar veyahut bu konular üzerinden yürütülecek seçim kampanyalarına kısıtlamalar getirilmiştir. Katılım oranı %81 olan referandumda evet oyu kullananların oranı %61,7’dir.⁶⁸³ Hayır kampanyası yapılmamasına rağmen DP’nin yargı sürecinin halkta hoşnutsuzluğa sebep olmasından ötürü dikkat çekici oranda hayır oyu kullanılmıştır.

Türkiye’nin daha önce hazırlanan Anayasaları bir kurtuluş mücadelesi birlikteliği altında hazırlanmış olmasıyla 1960 Anayasasından ayrılmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan hem halkta hem de demokratik kurumlarda görülen ayrışma yeni Anayasayı gerekli kılmıştır. Yönetim kendi içindeki karışıklıkla Anayasa aracılığıyla baş edebilmeyi amaçlamış bu doğrultuda hukuk devleti kavramına uygun, halkçılık ilkesini temel alan; yurttaşlığı neo-liberal ve sosyal devlet anlayışı ile ele alan; devleti kişinin haklarını sınırlayan engelleri ortadan kaldıran bir kurum olarak gören toplumsal sözleşme niteliği taşıyan bir anayasa hazırlanmıştır.⁶⁸⁴ Bu düzenlemelerin ihtiyaç duyduğu kuralları ve kurumları tahsis ederken önceki dönemin kötü tecrübelerinin de katkısıyla parlamento özgürlüğüne sıkı denetimlerin getirilmesine ve yeni vesayet kurumlarının oluşmasına sebep olmuştur. Keyder’e göre 1960 darbesi “*kıt kaynakların ve özellikle dövizin, hızlı kalkınma amacıyla rasyonel ve planlı biçimde tahsisini vaat ediyordu*” ve hem ekonomik elitlerin hem de Cumhuriyetin başından beri yönetimde olan bürokratların isteklerini aynı anda

⁶⁸³ BBC News Türkçe, “**2. Cumhuriyet’in anayasası'nın oylandığı 1961 referandumu**”, 3 Nisan 2017, (Çevirimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39439341>, 25 Temmuz 2022. Ayrıca Bkz.: Fatih Tuğluoğlu, "1961 Anayasa Referandumu ve DP Tabanı", **Gazi Akademik Bakış**, C. 12, S. 24, 2019, ss. 135-162.

⁶⁸⁴ Taha Parla, **Türkiye’de Anayasalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 25-31.

karşılayabiliyordu.⁶⁸⁵ Bu doğrultuda yeni anayasanın idari yapıda bu çıkarları koruması beklenmekteydi. Anayasanın meclisi geri plana itme çabasının bu olduğu düşünülmektedir. Yeni Anayasa ile pazarlık etme avantajı toplumun her kesiminden grubun kullanmasına karşı kolaylıklar getirmiş ve tüm sistem denge ve denetleme mekanizması üzerine kurulmuştur.⁶⁸⁶ Gerçekten de ilerleyen dönemlerde hem ordunun hem de çeşitli parti liderlerinin ileri sürebileceği gibi temelinde bireye tanınan özgürlükler ve kurumlar arasında kurulan denge sistemi oldukça işlevseldir.

1924 Anayasası 105 Maddeden oluşurken 1961 Anayasasında 157 Madde ve ayrıyeten 11 Geçici Madde bulunmaktadır.⁶⁸⁷

- 1961 Anayasası 27 Mayıs İhtilalini aklarak başlamaktadır: *Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan; Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti...*

Halbuki ihtilal halk tarafından yapılmamış ordu içinden çıkan bir cunta tarafından gerçekleştirilmiştir. Halkın iktidara baş kaldırması demokrasi sınırları içerisindeyken herhangi bir silahlı kuvvetin ülke içinden ya da dışından olması fark etmeksizin iktidara karşı zor kullanması demokrasi sınırları dışında kabul edilir.

- Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir (Madde 2).

İnsan haklarına yapılan atıf devleti tanımlayan ilk sıfatlardan biri olması sebebiyle anayasanın içeriğine dair bir fikir vermektedir. Ayrıca ilk kez sosyal devlet

⁶⁸⁵ Keyder, s.178-179.

⁶⁸⁶ A.e., s.184. “Devlet memurlarının son derece güçlü olan Danıştay a başvurma hakları vardı. Anayasa Mahkemesi parlamentonun çıkardığı kanunların sık sık iptal ediyordu ve en küçük siyasi parti bile bu mahkemeye başvurarak çeşitli devlet süreçlerinin işleyişini engelleyebiliyordu. Özetle, idari etkililik pahasına bir pazarlık ve veto sistemi kurulmuştu. İki meclisli yasama organında, her biri farklı seçmen tabanına dayanan birkaç hizipten oluşan çok sayıda parti bulunduğundan, siyasi prosedür de bu dengeler sistemini yansıtıyordu.” A.e.

⁶⁸⁷ Kemal Gözler, **Türk Anayasaları**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 1999.

tanımlaması bu anayasada yapılmıştır. Sosyal devlet anlayışının önem kazandığı bir dönem olmasının da etkisi olduğu düşünülmektedir. Sosyal devlet tanımının anayasada yer alıyor olması ülkenin ekonomi politikalarını da etkileyecektir. Parla Anayasasının ödevler ve özgürlükleri dengelemeye çalıştığını belirtir ve ödevlerin devlete karşı değil topluma karşı olduğuna dikkat çeker.⁶⁸⁸

- Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletininindir. Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz (Madde 4).

1924 Anayasasında TBMM milletin yegâne temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık 1961 Anayasası yetkili organlar aracılığıyla der. Yasamanın gücünün artık eskisi kadar kudretli olmayacağı sonucuna bu noktada varılabilir.

- Temel hak ve hürriyetler, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni sosyal adâlet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz (Madde 11).⁶⁸⁹

1971’de yapılan düzenleme ise ilk anayasa maddesi ile tezat içeresindedir: “Bu Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve

⁶⁸⁸ Parla, **a.g.e.**, s. 29.

⁶⁸⁹ 1961 Anayasasının Kişinin Hak ve Ödevleri başlığı altında yer alan 14. Madde ve 21. Maddeleri dahil olmak üzere ikisinin arasındaki maddelerde *Kişi dokunulmazlığı ve hürriyeti, kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usûlüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça kayıtlanamaz* (14. Madde); *Özel hayatın gizliliğine dokunulamaz. Adli kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır. Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usûlüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; millî güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça, kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz* (15. Madde); *Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır. Kanunun gösterdiği hallerde, hâkim tarafından kanuna uygun olarak verilmiş bir karar olmadıkça, bu gizliliğe dokunulamaz* (17. Madde); *Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlarını söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir. Kimse, düşünce ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz* (20. Madde) hükümleri yer almaktadır.

mezhep ayırımına dayanarak nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kasdı ile kullanılamaz” açıklaması eklenmiştir.

- Basın hürdür, Sansür edilemez (Madde 22); Kitap ve broşür yayımı izne bağlı tutulamaz; sansür edilemez. Türkiye’de yayımlanan kitap ve broşürler, 22 nci maddenin 5 nci fıkrası hükümleri dışında, toplatılamaz (Madde 24); Basımevi ve eklentileri ve basın araçları, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa, zapt veya müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz (Madde 25); Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğini ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır (19 Madde).

5. Fıkraya göre sadece genel ahlak ve milli güvenlik sebepleriyle sınırlandırılmasını ön gören hüküm 1971’de değişikliğe uğrayarak hakların kısıtlanmasına kamu düzeni ve milletin bütünlüğü şartları da eklenmiştir.⁶⁹⁰ Ayrıca din eğitimi 1960’larda devlet okullarında zorunlu ders olarak verilmemekte milli eğitimin dışında tutulmaktadır.

- Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak ancak kamu düzenini veya genel ahlâkı korumak için kanunla sınırlandırılabilir (Madde 29); Herkes, önceden izin almaksızın, silahsız ve saldırısız toplanma veya gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınırlandırılabilir (Madde 28); Hiç kimse, tâbii hâkiminden başka bir mercii önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi tâbi hâkiminden başka bir mercii önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz (Madde 32).

1961 Anayasası gösteri, dernek kurma ve örgütlenme haklarına demokratik çerçevede serbestlik sağlaması açısından önem arz eder. Ancak 1971’de yapılan düzenlemeyle yukarda tanınan haklara Devletin ülkesiyle ve milletiyle bütünlüğü ve milli güvenlik şartları getirilmiştir. Ayrıca 1971’de yapılan doğal yargı kavramı *Hiç*

⁶⁹⁰ Parla, **a.g.e.**, s. 35.

kimse, kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklikle Devlet Güvenlik Mahkemelerinin önü açılmıştır.⁶⁹¹

- Çalışanlar ve işçiler izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler (Madde 45); İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler (Madde 47).

İlk kez sendikal faaliyetler ve toplu sözleşme hakkı tanınmış olması sebebiyle oldukça dikkat çekicidir. Ancak zamanla ordu ve siyasiler bu özgürlüklerin fazla geldiğini düşünerek çeşitli düzenlemeler yapmışlardır. 1971’de yapılan düzenlemede ise önceki maddelerde tekrarlayan sınırlamalar getirilmiştir. Bu haklar milli güvenlik gerekçesi, genel ahlak ve milletin bütünlüğü söz konusu olduğunda sınırlanabilir.⁶⁹²

- Siyasi partiler demokratik hayatın vazgeçilmezleridir Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usûlüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Siyasî partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasî partiler ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır (Madde 56); Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir (Madde 57).

İlk kez bu anayasa ile Anayasa Mahkemesi kurumu ortaya çıkmıştır. Çok partili döneme geçeli on yıl olmuşken siyasi partilerin vazgeçilmez unsur olarak kabul edilmesi umut vadetmektedir. Partilerin demokratik siyasal özgürlükler çerçevesinde serbestliğe sahip olduğu düşündürecek hükümler yer almaktadır. Ancak 1973’te yapılan düzenlemeyle *demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir* ibaresinin eklenmesi ile *Siyasi Partilerle İlgili Hükümler* yeni siyasi partiler kanununun kısıtlayıcı ve çok sınırlı olan çerçevesine sıkıştırılmıştır.

⁶⁹¹ A.e., s. 37.

⁶⁹² A.e., s. 41.

- Anayasa Mahkemesi, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüklerinin Anayasaya, uygunluğunu denetler (Madde 147).

Anayasa mahkemeleri 1961 Anayasası ile kurulmuş 145. Madde ile 152. Madde arasındaki hükümlerle; görev ve yetkileri, üyeleri ve üyelerinin nasıl seçileceği, mahkeme kararları ve iptal davaları açıklanmıştır.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan kuruludur. Meclisler, Anayasada gösterilen hallerde birlikte toplanır (Madde 63).⁶⁹³ Meclis görüşmeleri açıktır ve ilgili Meclisin tutanak dergisinde tam olarak yayınlanır. Meclisler, İçtüzük hükümlerine uygun olarak kapalı oturumlar yapabilir; bu oturumlardaki görüşmelerin yayımı ilgili Meclisin kararına bağlıdır. Meclislerdeki açık görüşmelerin her türlü vasıta ile yayımı önlenemez (Madde 87).

Cumhuriyet Senatosu ile ilgili hükümler incelendiğinde Senatonun 1/3'nün halkın seçimiyle gelmediği dikkat çekmektedir.⁶⁹⁴ Askerlerden ve Cumhurbaşkanı seçilen kişilerden oluşan senatonun varlığı sadece 1961 Anayasasına özeldir. Parti çoğunluğunu denetleyecek bir üst kamara olarak düşünülen Senato yasamanın işleyişini fazlaca yavaşlatmıştır.⁶⁹⁵ Meclis görüşmelerinin açık olması demokratik

⁶⁹³ Cumhuriyet Senatosu, genel oyla seçilen yüzelli üye ile Cumhurbaşkanı seçilen onbeş üyeden kuruludur. 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı Kanunun altında adları bulunan Millî Birlik Komitesi Başkanı ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı, yaş kaydı gözetilmeksizin, Cumhuriyet Senatosunun tâbii üyesidirler. Tâbii üyeler, Cumhuriyet Senatosunun diğer üyelerinin tâbi oldukları hükümlere tâbidirler Ancak, haklarında, bu Anayasa'nın 73 üncü maddesinin 1 inci ve 2 nci fıkraları ve 10 uncu geçici maddesinin 1 inci fıkrası hükümleri uygulanmaz. Tâbii üye olarak Cumhuriyet Senatosuna katıldıktan sonra bir siyasî partiye girenlerin tâbii üyelik sıfatı, partiye girişlerinden sonraki ilk Cumhuriyet Senatosu üyeliği seçimi tarihinde sona erer. (Madde 70) Millet Meclisi seçimlerinde seçmen olan her Türk, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde de aynı şartlarla oy kullanır. (Madde 71) Kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış bulunan ve milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk, Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilir. Cumhurbaşkanı seçilecek üyeler, çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış ve kırk yaşını bitirmiş kimselerden olur. Bunlardan en az onu bağımsızlar arasından seçilir. (Madde 72) Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi altı yıldır. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilir. Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve Cumhurbaşkanı seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenir. Cumhurbaşkanı seçilen üyelerin süresi biter veya bu üyeliklerde her hangi bir sebeple boşalma olursa, Cumhurbaşkanı, bir ay içinde yeni üyeleri seçer. Boşalan bir üyeliğe seçilen kimse, yerine seçildiği üyenin süresini tamamlar. (Madde 73)

⁶⁹⁴ Parla, **a.g.e.**, s. 49.

⁶⁹⁵ **A.e.** s. 55.

işleyişin gereğidir ancak sonraki anayasalarda bu madde şarta bağlanarak “*Meclisçe başka karar alınmadıkça serbesttir*” olarak değiştirilmiştir.

- Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir. Bir kimse arka arkaya iki defa Cumhurbaşkanı seçilemez. Cumhurbaşkanı seçilenin partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sıfatı sona erer. (Madde 95) bakanlar kurulu, Başbakan ve Bakanlardan kuruludur. Başbakan, Cumhurbaşkanınca, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından atanır. Bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanınca atanır (Madde 102).

Cumhurbaşkanı seçilme hükmüyle birlikte iki sonuç ortaya çıkmıştır. Birincisi Cumhurbaşkanı tekrar aday olabilecektir. İkincisi ise 1961 Anayasasında TBMM Senatosu da kapsadığı için *kendi üyeleri arasından ibaresi* ile senatoda yer alan halk tarafından seçilmeyen MGK üyeleri ve Cumhurbaşkanı tarafından senato üyeliği verilen 15 kişi de Cumhurbaşkanı olabilecektir.⁶⁹⁶ Ayrıca Cumhurbaşkanı kontenjanından senatoya giren senato üyeleri başbakan olarak görev alabilmektedir. Cumhurbaşkanınca TBMM üyeleri arasından seçilmesi hükmü aynı şekilde Senatosu da kapsamaktadır. 12 Mart sonrasında Başbakanlar kontenjan üyelerinden seçilmiştir.⁶⁹⁷

- Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, bilimsel ve idarî özelliğe sahip kamu özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve denetlenir; özel kanuna göre kurulmuş Devlet Üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır. (Madde 120) Radyo ve

⁶⁹⁶ A.e., s. 56.

⁶⁹⁷ A.e. s. 61.

televizyon istasyonların idaresi özerk kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenir. (Madde 121)⁶⁹⁸

İlk kez 1961 Anayasası ile yüksek öğrenim özerkliğe sahip olmuştur. Özerk Kuruluşlar başlığı altında yer verilen Üniversiteler ve TRT 1961 Anayasası ile özerkliklerini kazanmışlardır. 1971 yılında yapılan değişikliklerle her iki kurumunda özerkliği belli oranda kısıtlanmıştır. Üniversitelerin *Bilimsel ve idari özerklik* sıfatları kaldırılarak özerklikleri belirsiz bir alana çekilmiştir. Öğrenci olaylarının ortaya çıkması ve giderek artması ile *suç kovuşturması kapsamı* özerklik tanımına eklenmiştir. Üniversiteler kendi kendilerini denetleyen bir kurumken 1971’de yapılan düzenleme ile devletin gözetimi ve denetimi altına girmişlerdir. Bu noktada özerklik kavramının tamamen içinin boşaltıldığı varsayılabilir.

1961 Anayasası ile en küçük örgütlü grup bile pazarlık yapabilmekte ve eylemlerinden ötürü otoriteye hesap sorabilmektedir. Anayasada düzenlenen denge ve denetleme mekanizması bir önceki haksız düzene tepki olarak hazırlanmış gibidir. Hükümetin denetimi hem kendi içinde hem de halkın da dahil olabileceği şekilde sistematize edilmiştir. Bu dönemde çift Meclisle yönetilen Türkiye’de Türkiye Büyük Millet Meclisi, nisbi seçim sistemiyle Senatonun ise çoğunluk seçimleri ile oluşmasına karar verilmiştir. Yeni anayasa ile seçim sisteminde düzenleme yapılmış, nisbi seçim sistemi kabul edilmiş, partiler il düzeyinde aldıkları oy oranında milletvekiline sahip olabilmış ve seçim sistemi seçmen kararlarına daha hassas olmuştur.⁶⁹⁹ 1961 Anayasası Millî Güvenlik Kurulu, Askerî Yargı, Genelkurmay Başkanı'nın Konumu, Devlet Planlama Teşkilatı, Kontenjan Senatörlüğü ve Tabîî Senatörlük kurumu gibi kurumları Türk siyasi hayatına sokmuştur.⁷⁰⁰ Sıklıkla vatandaşa tanıdığı haklarla

⁶⁹⁸ Üniversiteler, özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversite özerkliği, bu maddede belirtilen hükümler içinde uygulanır ve bu özerklik, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz. Üniversiteler, Devletin gözetimi ve denetimi altında, kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir. Özel kanuna göre kurulan Devlet Üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır. (Madde 120).

⁶⁹⁹ Keyder, **a.g.e.**, s.192

⁷⁰⁰ Cem Eroğul, Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri, Ankara, A.V. SBF Yayınları, 1977, s. 9.

övl len 1961 Anayasası 1970’lerde revize edilerek sivil haklarda kısıtlamaya gidilmiştir.

3.3.2. İhtilal Sonrası Kurulan Siyasî Partiler

Yeniden çok partili siyasi hayata dönmek düşünüldüğü kadar kolay olmamıştır. Her ne kadar askeri müdahale kısa dönem sürdürülmek istenmişse de ordu hakimiyetindeki bir ülkede yeniden siyasi hayatı canlandırmak kolay bir iş değildir. Bu dönemde Demokrat Parti lehine propaganda yapmak yasaklanmış ve partilerin kampanyalarında Demokrat Parti  zerine siyaset yapmalarının önüne geçilmiştir. Kurucu meclis yeni siyasal düzeni oluşturma konusunda çaba sarf ederken siyasal partiler demokrasinin yeniden tesis edileceği seçimlere hazırlık yapmışlardır. Anayasanın referandumda kabul edilmesinden sonra siyasal partilerin faaliyetlerine başlamış ve birçok siyasi parti kurulmuştur. Türkiye’de çok parçalı olan toplumsal yapı yeni kurulan siyasi partilerde de kendini göstermiştir. Kurulan yeni partilerin çoğu olumlu ya da olumsuz gelişmelerle tarihte en etkili partiler olmuşlar ve sonradan kapatılsalar da miraslarını bir sonraki partiye aktarmışlardır. Bu partiler Ragıp Gümüşpala  nderliğinde Adalet Partisi (AP), Osman Bölükbaşı  nderliğinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP), Avni Erakalın  nderliğinde Türkiye işçi Partisi (T P) olmuştur. 11 şubat’ta resmen kurulan, Demokrat Parti geleneklerini sürdürmeyi amaçlayan ve parti programı DP ile benzer olan AP’nin içinde ordudan emekli olmuş yüksek rütbeli kişiler bulunmaktadır.⁷⁰¹ Parti  yeleri söz konusu olduğunda AP çok geniş bir sosyal yelpazede üyeye sahip hale gelmiştir. Hem eski Demokrat Parti  yelerinin hem aşırı muhafazakarların hem liberallerin hem rütbeli askerlerin hem de dindarların  ye olduğu AP, parti programında kalkınma, ekonomik büyüme ve piyasa ekonomisi gibi önceliklere yer vermiştir. AP seçim kampanyalarında Demokrat Partinin seçmen tabanına hitap etmiş propagandasını darbe sonrasında gerçekleşen idamlar ve Demokrat Partililerin siyasal hakları üzerine kurmuştur.⁷⁰² İdamlarla birlikte halkın Demokrat Partiyi simgeleştirmesine paralel olarak AP bu akımı yönetmesini iyi bilmiş ve başarılı bir kampanya yürütmüştür. AP

⁷⁰¹ Işıl Tuna, “27 Mayıs’ın Gölgesinde Demokrasiye Dönüş: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri”, ** ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 20, S. 40, 2020, s. 231.

⁷⁰² Aydın, **a.g.e.**, s.83-85

parti politikalarına, seçim vaatlerine, siyasi propagandalarına ve hatta sembollerine kadar DP'nin devamı niteliğindedir. Hatta ilerleyen dönemlerde eski DP'li vekillerle ilgili uygulanmasını istediği kararlar uzunca süre gündemde kalacaktır. Gümüşpala, *27 Mayısçılar*'la fikir ayrılığı yaşayıp görevden alınmasıyla AP için ve ordunun içinden gelmesi sebebiyle de MGK için makul bir isim olmuştur.⁷⁰³

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Demokrat Partinin içindeki gruplaşma sonrası ortaya çıkan iki partinin birleşimi olan tek bir partidir. 1948 yılında Fevzi Çakmak tarafından Millet Partisi (MP) adıyla kurulan parti 1954 yılında “Din devletinin geri getirilmesini amaç edinme” sebebiyle kapatılmış ve ardından Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) olarak yeniden kurulmuştur.⁷⁰⁴ 1950 seçimlerine katılan MP; 1954 ve 1957 seçimlerine katılan CMP %5 oranın üzerinde oy alamamış olsalar da her seçimde temsil hakkı kazanmış bir partidir. Türkiye Köylü Partisi (TKP) 1952 yılında DP'den ayrılan grup tarafından Remzi Oğuz Arık önderliğinde kurulmuş ve asıl amacı sınıf ayrımı yapmadan köylünün haklarını savunmaktır.⁷⁰⁵ Bu amacın yanında milliyetçi bir parti sayılabilmektedir. CKMP hem CMP'nin hem de TKP'nin birleşmesiyle ortaya çıkmış ve üyelerinin çoğu parti birleşiminden önce hem CHP'ye hem de DP'ye karşı cephe alan kişiler olmuştur. Kurucuları Yusuf Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Kenan Öner, Osman Nuri Köni ve Mareşal Fevzi Çakmak gibi eski DP'li vekillerden oluşmaktadır.⁷⁰⁶ Parti kurucularının eski DP'li vekiller olması bir yana çoğu önceden orduda görev yapmıştır. Tarımsal kalkınmayı hedefleyen parti köylünün çıkarlarının korunduğu bir parti programı yürütmeyi hedeflemiştir.⁷⁰⁷ Hem sağı hem de Mustafa Kemal Atatürk'ün öğretilerini destekleyen parti zaman içinde çeşitli revizyonlara uğrayarak aşırı sağda yer alan muhafazakâr ve milliyetçi bir parti formuna ulaşmıştır. Bu değişimler özellikle Alparslan Türkeş'in

⁷⁰³ Cemal Fedayi, “Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971”, *MuhafazakârDüşünce Dergisi*, C. 16, S. 57, 2019, s. 124- 127.

⁷⁰⁴ Süzan Ünal, “Türkiye’de 1923- 1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 10, 2016, s. 121. Diğer kullanılan ifade “Millet Partisi’nin dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet” olduğu yönündedir. Bı noktada partinin aşırı muhafazakarlardan olduğunu söyleyebilmekteyiz. Bkz: *A.e.* s. 125.

⁷⁰⁵ Mehmet Pınar, Özlem Karapınar, “Türkiye Köylü Partisi’nin Ağrı Teşkilatlanması (1952-1958)”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y.10, S.26, 2021, s. 349.

⁷⁰⁶ Turgay Uzun, “Türk Siyasal Yaşamında MHP Türk Yurdu”, *Milliyetçilik*, Ed. Tevfik Erdem, Otorite yayınları, 2011, s.282-290.

⁷⁰⁷ Ünal, *a.g.e.*, s. 124.

önderliğinde iken gerçekleşmiştir. Parti siyasi parti tarihinde çok yüksek oy oranlarına sahip olamamış olsa da tarihten günümüze kadar gelen iki partiden biridir. MHP kuruluşundan bugüne kadar -1999'da %17 oranında oy alması dışında- hiçbir zaman %15'in üzerinde bir oy oranına sahip olamamıştır. Buna rağmen iktidar parti olmadan varlığını -kapalı kaldığı 1981 ile 1993 yılları hariç- 1958 yılından itibaren devam ettirmektedir.

Yeni Türkiye Partisi (YTP), Adalet Partisi ile aynı gün Ekrem Alican önderliğinde kurulmuş⁷⁰⁸ ve AP gibi Demokrat Partinin mirasçısı olduğu iddiasını propaganda aracı olarak kullanmıştır. AP, DP'nin en etkili olduğu yerlerde miras hakkını DP seçmen tabanından talep ederken YTP doğu ve güneydoğuda DP mirasından kalanların peşinde olmuştur. Aynı AP gibi YTP'nin de üyeleri arasında eski DP'li vekiller bulunsa da -Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes gibi- DP'nin demokratik olmayan eylemlerinin karşısında yer almasından ötürü MGK partinin kurulmasında bir engel görmemiştir.⁷⁰⁹ Kapanan DP'nin mirasını elbette bir parti üstlenecektir ancak bunu halkın sempatisini bir seçimlik propaganda ile değil parti programına yansıtan partinin sandıkta sadakatini karşılığını bulması olasıdır. Bu sebeple YTP yerine AP en çok dikkat çeken ve belki de en çok tepki alan parti olmuştur.

Türkiye'nin kuruluşundan bugüne kadar pek çok sol odaklı parti siyasete girmeye çalışmışsa da komünizm gayeleri taşımalarından ötürü kurulmalarına izin verilmemiş ve etkinlik gösterememişlerdir. Bu partilere örnek olarak 1930 yılında Edirne'de kurulmak istenen Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi ya da 1931 yılında Laik Cumhuriyet İşçi ve Çifti Fırkası gösterilebilir.⁷¹⁰ Türkiye'nin sol gruplarının ülkenin kuruluşundan beri var olduğu elbette yadsınamaz ve uzun yıllar temsil hakkına sahip olmayan bu gruplar nihayet siyaseten faal olabileceklerdir. Avni Erakalın önderliğinde 13 Şubat 1961 tarihinde kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) meclise giren ve bir dönemin siyasetini tayin eden toplumsal hareketlere öncülük eden

⁷⁰⁸ Abdullah Kutalmış Yalçın, "Türk Siyasal Hayatında Yeni Türkiye Partisi (1961-1973)", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 20, S.4, 2018, s.2016.

⁷⁰⁹ A.e.,

⁷¹⁰ Ünal, **a.g.e.**, s. 129-133.

tek parti olmuştur.⁷¹¹ Bu döneme kadar işçi sendikaları kendilerini siyasetin dışında ve üstünde bir yer tayin etmekte ve işçi sendikaları üzerinden yürütülecek bir siyasi gündeme sıcak bakmamaktadırlar. TİP kurucuları arasında Maden İş Sendikası, Çikolata Sanayi İşçileri Sendikası, Lastik İş Sendikası ve İlaç ve Kimya İşçileri Sendikası gibi çeşitli sendikalardan başkanlar ya da üyeler bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sivil toplumun iradesinin bir örneği olarak bile görülebilmektedir. Ayrıca partide sadece sendikaya bağlı kişiler bulunmamak; ülkenin aydınlarının da partiye davet edilmesiyle toplumda ön plana çıkmış çeşitli gazeteciler, akademisyenler, sanatçılar ve aktivistler de partiye katılmıştır. Fethi Naci, Behice Boran, Fethi Naci, Adnan Cemgil, Yunus Koçak, Cemal Hakkı Selek ve Mehmet Ali Aybar bu davete icap edip partiye dahil olan önemli isimlerdendir.⁷¹² Diğer partilerde ordu kökenli isimler ağırlıkta iken TİP’de nerdeyse ordudan hiçbir üye bulunmamakta ve çoğunluğunu eğitimciler ya da sendika üyeleri oluşturmaktadır. Bu isimler arasında en dikkat çeken ise Ali Aybardır çünkü Avni Erakıl’ın başka partiden aday olmak istemesiyle Mehmet Ali Aybar parti genel başkanı olarak seçilmiştir.⁷¹³ Sonradan partiye Kürt aktivistlerin ve Türkiye Komünist Partisi (TKP)’den ayrılarak gelen üyelerin de katılmasıyla parti tabanı genişlemiştir. 11 Haziran 1971 tarihine kadar etkinliğini sürdüren TİP bu tarihte açılan kapatma davasının 20 Temmuz’da sonuçlanmasıyla siyasi hayatına son vermiştir.⁷¹⁴

3.3.3. İhtilal Sonrası Cuntalar

Çok partili döneme geçilmesiyle birlikte sadece siyasi elitler değil aynı zamanda ordu mensupları da siyasetle ilgilenmeye başlamıştır. Anayasal düzen her ne kadar yönetimin halka ait olduğunu net olarak belirtse de Türkiye’nin kuruluşunda büyük payları olduğu algısıyla siyasete dahil olmaktan geri kalmayan ordu mensupları muhalif-iktidar çatışmasında sıklıkla belirleyici bir unsur olmuştur. 1946 yılındaki

⁷¹¹ Mutlu Akkurt, “1961-1971 Yılları Arasında Türkiye’de Kürtçülük”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.0, S. 42, 2019, s. 326.

⁷¹² Aydın, **a.g.e.** s.85.

⁷¹³ Akkurt, **a.g.e.**, s.326.

⁷¹⁴ Nurullah Kırkpınar, Fevzi Çakmak, "27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nden 15 Temmuz Darbe Girişimi’ne Türkiye’de Siyasî Yasak ve Mahkûmiyetler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 20, S. 15 Temmuz, 2020, s. 260.

seçimde hile yapıldığına ilişkin söylemlerin kamuoyuna yansmasıyla orduda iktidara yönelik tepki oluşmaya başlamış ve sonrasında da sıklıkla ordu içinde ihtilal yapmayı amaçlayan teşkilatlar ya da gruplar kurulmaya başlanmıştır.⁷¹⁵ İhtilal döneminde baş gösteren fikir ayrılıklarının derinleşmesi ile yeni cuntalar ortaya çıkmıştır. Demokrasi anlayışları benzer olan ve parlamentoyu vesayet altında tutmak konusunda benzer görüşleri paylaşan ordu mensupları gruplara ayrılmıştır. Bu bağlamda ilk önce İstanbul ve Ankara cuntaları (grupları) ortaya çıkmıştı. Üyeleri içinde amirallerin bulunduğu ve liderliğini Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın yaptığı Ankara Cuntası bu dönemde ortaya çıkmıştır. Cuntalarda farklı sebeplerle MBK'ya karşı cephe almış, amaçları kendilerince “*ihtilâli korumak*” olan orta düzeyde ordu mensupları bulunmaktadır.⁷¹⁶

Fikir ayrılığına düşen MBK üyelerinin dışardan destek arayışında Talat Aydemir önemli bir rol oynamıştır. Harp okulunun başında bulunan ve Kore'de görevli olduğu için Millî Birlik Komitesi içinde yer almayan Albay Talât Aydemir ile orta düzey ordu mensupları bir araya gelerek Silahlı Kuvvetler Birliğini (SKB) kurmuştur. “Albaylar Cuntası” olarak anılan grup TSK'nın bir uzantısıdır iddiasını ileri sürerek şeklen MBK'nın ve fiilen SKB'nın egemen olduğu bir düzen getirilmeye çalışmıştır.⁷¹⁷ Talât Aydemir'in siyaseti etkilediği dönem bu gelişmelerle başlayıp tekrarlayan eylemlerle birlikte tarihte yerini almıştır. Oluşan gruplar şimdilik dikkat çeken eylemler gerçekleştirmeyip seçim sonuçlarına göre hareket etmek için beklemeyi tercih etmişlerdir.⁷¹⁸ Hem sıkıyönetimin uygulandığı hem de cuntaların olduğu böyle bir dönemde Anayasa referandumu ve genel seçim sürecine girilmiştir. Ordunun siyasetteki etkinliği 1960 öncesine göre oldukça artmış ve bu gelişme anayasadan partilere, yürütmeden yasamaya gözle görünür bir şekilde değişime sebep

⁷¹⁵ Demir, **a.g.e.**, s.156.

⁷¹⁶ Gülben Mat, “Sıkıyönetim Mahkemelerinin Tarihçi Gözüyle Değerlendirilmesine Bir Örnek: Talat Aydemir Olayı”, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, ss.343-360, (Çevirimiçi) https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=sikiyonetim-mahkemelerinin-tarihci-gozuyle-degerlendirilmesine-bir-ornek-talat-aydemir-olayi_gulben-mat_636903134631294082.pdf , s. 349, 11 Mart 2022.

⁷¹⁷ Demir, **a.g.e.**, s.157.

⁷¹⁸ Mat, **a.g.e.**, s.347.

olmuştur. Önceden perde arkasından cuntalarla etkinliğini sağlayan ordu artık bizzat siyasetin içine dahil olmuştur.

3.4. İkinci Demokrasi Döneminde Siyasal Gelişmeler

TİP hariç hemen her siyasi parti yöneticisinin katıldığı toplantıda alınan kararlar doğrultusunda 27 Mayıs olaylarının siyasal söylemlere dahil edilmemesine, Atatürk'ün reformlarına saygılı olunmasına, dinin siyasal söylemlerde yer almamasına, MBK'nın seçim siyasetinin eleştirilmemesine, bölücü propaganda yapılmamasına, ırkçı ya da totaliter söylemlerin yer almamasına ve ayrıştırmacı bir dil kullanılmamasına oy birliği ile karar verilmiştir.⁷¹⁹ Alınan bu kararlar doğrultusunda artık siyaseten görünür bir şekilde etkin olan ordunun halkın tepkisinden çekindiği fikrine ulaşılabilmektedir. Yassı Ada duruşmaları seçim kampanyaları yapıldığı dönemde devam ederken 4 Eylül 1961 tarihinde Temsilciler Meclisi feshedilmiştir.⁷²⁰ İdamların ne zaman gerçekleşeceğine dair fikir ayrılıkları yaşanmış ve seçimlere nasıl etki edeceği üzerine düşünüp tarihe öyle karar verilmiştir. 16-17 Eylül tarihinde Yassı Ada yargılamaları sonucunda idamlar gerçekleşmiş ve böyle bir gelişmenin ardından 15 Ekim'de genel seçimler yapılmıştır. Seçim kampanyası döneminde halkçılık ilkesi etrafında dönen CHP ya da DP'nin mirasçısı olduğunu ileri süren böylece benzer vaatlerde bulunan AP ne tek başlarına iktidar olacak çoğunluğu sağlayabilmişler ne de koalisyon ortaklığı kurabilecek bir noktada buluşabilmişlerdir.⁷²¹

Bir iktidar partisinin çıkamamış olması hem siyasi partileri hem de orduyu şaşkınlığa uğratmıştır. Bu sonucun beklenmediği cuntalardan müdahale tehditlerinin yükselmeye başlamasıyla anlaşılmaktadır. Müdahale tehditlerine karşılık CHP öncülüğünde demokrasiye bir şans daha tanınması görüşü hakim olan görüş olarak

⁷¹⁹ Yalçın, **a.g.e.**, s. 579- 580.

⁷²⁰ Pınay Aydoğan, "Demokrasiye Geri Dönüş: Türk Parlamento Tarihinde Xii. Dönem (1961-1965)", **Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri**, C.II, Ed. Yusuf Tekin, Ankara, TBMM Basımevi, 2020, s. 430.

⁷²¹ Tahir Kodal, "1960 Askeri Müdahalesinden Sonra Yapılan İlk Çok partili Genel Seçimlerde Denizli'nin Kale İlçesi'ninsiyasi Durumu", **Belgi Dergisi**, S. 4, 2012, s.412. Seçim oranları: CHP %36,7 ile 173 milletvekili, AP %34,7 ile 158 milletvekili CMKP %13,9 oran ile 65 vekil, YTP 13,7 ile 54 vekil.

kabul edilmiştir.⁷²² Ordu -Talat Aydemir bu görüşü savunan gruplara dahil değildir- ve partiler orta yolun bulunabileceği fikriyle harekete geçmiştir. Bu fikir birliği sonrasında “21 Ekim Protokolü” ve “Çankaya Protokolü” olarak anılan anlaşmalar hazırlanarak siyasi partilerin üzerinde ordu hakimiyeti arttırılmak istenmiştir.⁷²³ Bu anlaşmaların hem orduyu hem partileri memnun ettiğini söylemek güçtür. Hükümetin kurulmasından önce dört parti lideri protokolü imzalayarak anlaşmaya varmak ve anlaşmanın yazılı olmayan maddesine göre İsmet İnönü’yü başbakan olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. 26 Ekim’de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı olmuş ve en çok oy alan partiye hükümeti kurma görevi vermiştir. Çeşitli çekişmeler ve fikir ayrılıklarına rağmen YTP ve CKMP’nin dışardan desteklediği AP ve CHP’nin bakan verdiği ilk koalisyon hükümeti 20 Kasım 1961’de kurulmuştur.⁷²⁴ Seçim sonuçları askeri vesayetın devamını isteyen grubun lehine görülmüşse de MBK ve müttefiki konumundaki CHP’nin yeni müdahale çekincesiyle iktidar kontrolünü elinde tutma kararlılığını arttırmıştır.

Çoğunluk sistemine göre oluşan Cumhuriyet senatosu birinci parti AP ve ikinci parti CHP olmak üzere şekillenmiştir. Hükümet planlı kalkınma, özel sermaye teşvikleri, enflasyon ve işsizliğe karşı önlemler, yabancı sermayelerin teşvik edilmesi, DP döneminde şekillenen dış politikanın geliştirilmesi, basın özgürlüğü ve toprak reformlarının işlevsel hale getirilmesi gibi ekonomi ağırlıklı bir programa sahiptir.

Anayasal kurum olarak görev alan kabine üyeleri ve ağırlıklı olarak yüksek ordu mensuplarından oluşan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) konusu ile ilgili konularda hükümete danışmanlık verecektir. MGK sıklıkla partilere hizaya gelmeleri ve

⁷²² Demir, **a.g.e.**, s.157. SKB’nin üyelerinden bazıları, “Her ne kadar seçimler istenildiği ve düşünüldüğü gibi sonuçlanmamışsa da şimdilik askeri bir müdahale yapmaktansa, CHP’nin öncülüğünde yeni bir TBMM bir defa daha denenmelidir, eğer başarılı olamazlarsa, o zaman müdahale ederiz” ifadelerini kullanmışlardır...AP ve CHP’nin birbirlerine yakın oy almaları ve ikisinin de tek başına hükümeti kuramamaları sonucunu ortaya çıkarınca, ordu içinde 27 Mayıs ilkelerinin korunması gerekliliği yolunda bir inanç ve bunun doğal uzantısı olarak eylemde bulunma gereği düşüncesi doğmuştur. Bkz: **A.e.**

⁷²³ Levent Börklüoğlu, "27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği", **Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2, 2017, s.24. Protokol 4 maddeden oluşuyordu bu protokolle 27 Mayıs’ı meşru kabul ettiklerini ve ona sadık kalacaklarını, orduya bağlılıklarını, yıkıcı faaliyetlerden uzak durarak Türkiye’nin esenliği için çalışacaklarını ve Gürsel’in cumhurbaşkanı olmasını onayladıklarını açıkça ilân etmişlerdir. Bkz: **A.e.**

⁷²⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s. 352- 355.

anlaşmaya uymaları konusunda uyarılarda bulunmuştur. Hükümet birbirinden farklı cuntaların müdahale niyetleriyle karşı karşıya kalmış ve zorlama bir koalisyon hükümetini ayakta tutmaya çalışmıştır. AP'nin içinde tepki sesleri yükselmeye başlamış ve en sonunda demokrasinin askeri rejim tehdidiyle değil halk oyuyla ayakta kalacak bir kurum olması gerektiği bildirisi yayınlanmıştır.⁷²⁵ Koalisyon döneminde ordunun en çok tepkisini çeken konular siyasi yasaklılara getirilmesi istenen af, bazı basın organlarının açık açık DP'yi överken 27 Mayıs dönemini eleştirmesi ve 147'lilerin⁷²⁶ yeniden üniversiteye dönmesine izin verecek olan düzenleme olmuştur.⁷²⁷ Siyasi yasaklılara gelmesi istenen af zaten zor kurulan koalisyonu tekrar destekleyen ve desteklemeyen olarak ikiye bölmüş ve kısa süreli kurulan huzur ortamı bozulmuştur. Bu gelişmelerin ardından yeni bir müdahale söyleminin gündeme gelmesiyle “Genişletilmiş Komuta Konseyi” düzenlenmiştir. Bu konseyde Cevdet Sunay hükümeti desteklerken Talat Aydemir ihtilal çağrısı yapmıştır.⁷²⁸ Talât Aydemir grubuyla Silahlı Kuvvetler Birliği arasındaki fikir ayrılığı bu noktadan başlayıp bir ihtilal girişimine kadar ilerlemiştir. 22 Şubat 1962 tarihinde Talat Aydemir, emrindeki Harp Okulu öğrencilerini konuşlandırıp Ankara'yı kapsayan bir ihtilal girişimine başlamıştır. Şehrin tüm noktalarını tutuktan sonra stratejik bir hata yapılmasıyla İsmet İnönü radyo üzerinden yapılan yayınla durumu kontrole almış ve girişimin durdurulup teslim olunması halinde işlem yapılmayacağı sözünü vermiştir.⁷²⁹ Böylece ordunun ihtilal girişimi ülkeye yayılmadan ve ordunun tamamı dahil olmadan hızlıca engellenmiştir. İsmet İnönü sözünü tutup kovuşturma

⁷²⁵ Yalçın, **a.g.e.**, s. 581.

⁷²⁶ Görevden alınan 147 Öğretim Görevlisinin göreve iadesi için Bkz: T.C. Resmî Gazete, 28 Ekim 1960, Sayı 10641, (Çevirimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10641.pdf> , s. 2426- 2427, 25 Mart 2022.

⁷²⁷ Mehmet Ö. Alkan, “1960 Darbesi ve Üniversitelerden Tasfiyeler: 147'ler Olayı”, **Toplumsal Tarih**, S. 286, 2017, s.64.

⁷²⁸ Demir, **a.g.e.**, s. 161. Sunay itiraz edince, “Orduda alt kademenin tazyiki artmaktadır. Hangi Kuvvet Komutanı kıtasına hâkimse kalsın hesaplaşalım” diye meydan okumuşlardı. AP'li siyasetçilerle Ordu mensupları arasında husumet kişiselleşmeye başlamıştı. Bunun üzerine İsmet İnönü olayları yatıştırmak amacıyla Harp Akademilerini ziyaret etti. İnönü'nün, “*Hiçbir harekete izin vermeyeceğiz*” sözleri Albaylar Cuntası'nın ve etrafındakilerin hoşuna gitmedi. Çünkü bunlar bütün planlarını, yeni ihtilalin subay, komutanlar, hükümet ve İsmet Paşa tarafından da istendiği şekilde yapmışlardı. Bkz: **A.e.**

⁷²⁹ Mehmet Hakan Özçelik, Mustafa Güneş, “Bir 27 Mayıs Tahlili: Silahlı Kuvvetler Birliği”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 10, S.20, 2018, s. 297.

yapılmayacağına dair yasal düzenleme oluşturmuş ve böylece ihtilali engelleyerek halk karşısındaki prestijini arttırmıştır.

MGK yetkileri git gide artarken 11 Nisan’da Anayasa Mahkemesi kurulmuş ve Meclis’in kararlarının ve eylemlerinin bu mahkemenin onayından geçmesi kararlaştırılmıştır. 30 Mayıs’ta İnönü’nün istifasıyla hükümetin yeniden oluşturulması gerektiğinde AP dışındaki tüm partilerin katılımıyla yeni bir hükümet kurulmuştur. Ordu için 27 Mayıs ruhu demokrasiyi temsil etmektedir bu yüzden karşıt söylemlerin önünü kesmek için fazlaca isteklidir. MGK 27 Mayıs ruhuna karşı olanlara tedbir alınmasına ilişkin kararın çıkması için hükümete baskı yaparken Bayar’ın tahliye olmasıyla birlikte AP, DP sempatisini körükleyecek söylemlerini arttırmıştır. İktidarın, muhalefetin ve ordunun gerilip bir çatışmaya girmesinden endişelendiği noktada “İkinci Aydemir olayı” gerçekleşmiştir. Ancak Talat Aydemir’in bu girişimi de sıkı yönetim tedbirleriyle bastırılmıştır. İlk yerel seçimler 17 Kasım 1963’te yapılmış ve TİP bu seçimle ilk defa siyasi sahnede yer almıştır.⁷³⁰ Seçim kampanyalarında TİP gelir dağılımındaki adaletsizliğini protesto ederken, DP’nin etkili olduğu bölgeleri hedefleyen AP seçimlere bir referandum havası vermeyi amaçlayan bir kampanya yürütmüştür.⁷³¹ %75,54 katılımı ile gerçekleşen seçimlerde Adalet Partisi oylarını daha da arttırarak oranını %45,8’e çıkarmış ve CHP’de oyların %37,97’sini almıştır. AP 42 ilin, CHP ise 23 ilin belediye başkanlığını kazanmıştır.⁷³² Seçim sonrasında oy oranları düşen YTP ve CKMP’nin hükümetten çekilmesiyle İnönü yeniden koalisyon oluşturmak için görev almıştır. Yerel seçimlerde İstanbul belediye başkanlığını kazanan AP’li Nuri Erdoğan’ın seçim öncesi istifa etmemesi gerekçesiyle mazbatasını iptal edilip yerine CHP’li aday Haşim İşcan belediye başkanı olarak ilan edilmiştir.⁷³³ Yerel seçimlerde de çekişmeler sürekli gündemde olurken AP, DP’nin mirasçısı olarak kampanyasını sürdürmüş, seçim kampanyasının komünist söylemler içerdiği ileri sürülen TİP diğer partilerden tepkiler almış ve koalisyon hükümeti yine çözülmüştür.

⁷³⁰ Ali Arslan, “1963’ten Günümüze, Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, C. 4, S. 1, 2007, s.6

⁷³¹ A.e.

⁷³² Yüksek Seçim Kurulu, **17 Kasım 1963 Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları**, (Çevirimiçi), https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Mahalli/1963/KesinSecimSonuclari/1963_Belediye_Baskanligi_Secimleri_Sonucu.pdf , 27 Mart 2022.

⁷³³ Aydın ve Taşkın, a.g.e., s.122.

Dış meselelerde de sorunların baş gösterdiği bu dönemde hükümetin düşmesi ülkeyi tehlikeye sokacak olması ve çatışma döneminde koalisyon kurmanın da zor olmasından ötürü CHP bağımsız milletvekilleriyle koalisyon yapmak zorunda kalmıştır.

Dış politikada Kıbrıs meselesi önem kazanırken iç politikada seçim kampanyası döneminde başlayan ve gittikçe alevlenen AP-TİP tartışmaları yer almaktadır. Her iki partinin üyeleri ve parti liderleri özel sermayeye ve ekonomik düzene ilişkin fikirlerini oldukça sert bir şekilde dile getirmiş ve bir birilerine muhalefet olan cepheleri oluşturmuşlardır. AP'nin TİP karşıtlığı daha çok seçmen cephesi oluşturmaya yöneliktir. TİP, hükümetin toprak reformunun dar gelirliye destek sağlayacak işlevselliğe sahip olmadığını ileri sürerken AP, toprak reformunun mülkiyet hakkına aykırı olduğunu ileri sürmektedir.⁷³⁴ Bu dönemde dış politikanın aldığı kararlar iç meselelere yansımaktadır. Amerika'nın, Türkiye'den gelecek bir Kıbrıs hareketine izin vermeyeceğini bildirmesi üzerine ülkede Amerika karşıtlığı yayılmıştır. Yıllarca sürececek sağ-sol çatışmasının cepheleri yavaş yavaş belirlemeye başlarken çatışma dönemlerinde etkin olacak isimler siyasete dahil olmaya başlamıştır. Ragıp Gümüşpala'nın ölümüyle Süleyman Demirel, AP'nin genel başkanı olarak seçilmiş⁷³⁵ ve Alparslan Türkeş sürgünden dönerek CKMP bayrağı altında siyasi hayata dahil olmuştur. Demirel liderliğindeki AP'nin ilk icraatı bütçe görüşmelerinde parti üyelerine ret oyu kullandırıp hükümeti düşürerek TİP ve CHP dışındaki partilerle koalisyon kurmak olmuştur.⁷³⁶ İşçi örgütleri arasındaki ayrılık, Zonguldak maden

⁷³⁴ Deniz Tansi, "Türk modernleşme tarihi sürecinde Adalet Partisi bağlamında muhafazakâr siyaset arayışı", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 14, S. 3, 2021, s. 932.

⁷³⁵ Gümüşpala 6 Haziran 1964'te vefat etmiş Süleyman Demirel 29 Kasım 1964 tarihli Adalet Partisi Kongresiyle birlikte parti başkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 22 Mart 1963'te şartlı olarak serbest bırakılmasının ardından Ankara'da meydana gelen olaylar sırasında AP genel merkezinin saldırıya uğraması üzerine genel merkezden ayrılarak o gün aktif siyasetten çekilmiştir. Sonrasında 1964'te genel başkan seçilen Demirel'in bu tavır yıllar sonra parti içindeki muhalifleri tarafından, "şapkasını alıp kaçtı" ya da "şapkasını bırakıp kaçtı" diye aleyhinde propagandaya dönüştürülmüştür. Demirel' de "Şapkamı alıp giderim" şeklinde söylemleriyle gündem olmuştur. Demirel siyasete girdiği dönemden beri DP sempatisi ile bilinir ve siyaseten aktif olduğu dönemlerde desteğini ifade etmekten kaçınmamıştır. CNN Türk, **Süleyman Demirel Kimdir?**, 17 Haziran 2015, (Çevirimiçi), <https://www.cnnturk.com/turkiye/suleyman-demirel-kimdir?page=6> , 25 Mart 2022.

⁷³⁶ Metin Toker, Demokrasinin İsmet Paşa'lı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965), 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s.170-183. 1965 Şubat ayında Yılında kurulan 1965 kasım seçimlerine kadar sürmüştür. Bkz: **A.e.**

işçilerinin grevi, işçi grevine destek vermek için öğrencilerin yürüyüş düzenlemesi, petrolün millileşme meselesi, TİP üyelerine kongre sonrası saldırıda bulunulması, Milli Türk Talebe Birliği Yöneticilerin sol cepheye karşı kanun çıkarılmasını talep etmesi, Demirel'in kampanya gezilerinde Sol'u eleştirmesi gibi gelişmeler iç meselelerde halkın kutuplaşma ve ayrışma potansiyelini gözler önüne sermiştir.⁷³⁷ Bu gelişmeler çatışma riskini artırırken CHP Cumhurbaşkanının müdahale etmesini istemiştir. CHP, AP'nin kullandığı ifadelerin ülkeyi düşman iki kampa ayırmasından ve sonucunda iç karışıklık çıkmasından duydukları endişeyi dile getirmiştir. Yerel seçimlerde taraflar belirlenmiş ve genel seçim öncesi de herkes bulunduğu cepheyi sahiplenmiştir. AP'nin, TİP ve CHP'ye karşı olduğu kesinleşmiş; CMKP⁷³⁸ ve MP, AP ile aynı safta yer almaktan rahatsızlık duymamış, CHP ise kesinlikle AP'ye muhalif cephede -TİP'e karşı olan muhalif tutumu AP'ye olduğu kadar sert değildir- yer almıştır. Seçim Propagandalarını bu doğrultuda oluşturan partiler halktaki kamplaşmayı ve çatışmayı alevlendirerek 1965 seçimlerine hazırlanmışlardır.

3.4.1. 1965 Seçimleri

1965 yılının ikinci yarısında seçim dönemine girilmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamış ve olağanüstü koşullarda yapılan seçimden sonra düzenlenecek ilk normal seçime gidilmiştir. DP'nin parti sembolünü kendi parti sembolü olarak benimseyen AP, seçim kampanyasında söylemlerini komünizm aleyhine kurarken TİP'in teşkilatlanmasının yetersiz olduğunu ileri sürerek genel seçimlere girmesini engellemeye çalışmıştır. Türkeş'in önderliğindeki CMKP'den, TİP'in komünizm ve Rusya'nın etkisinde olduğu eleştirileri yükselirken CHP'den de AP'ye "Said Nursi yandaşları" eleştirisi ve yobazlık iddiaları yöneltilmektedir. CHP hem TİP'e hem de AP'ye karşı cephe alırken kendisine "ortanın solu" olarak yeni bir konumlandırma

⁷³⁷ Şule Toktaş, Senim Görür, "Türk Siyasal Hayatından Görünümler: 1965 Genel Seçimleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (10/10/1965-11/10/1969)", **Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri**, C.II, Ed. Yusuf Tekin, Ankara, TBMM Basımevi, 2020, s. 333. Bu gelişmeler yaşanırken Demirel'in sosyalist devletlerle iş birliği yapılabileceğini ileri sürmesi seçim öncesi seçmen etkileme manevrası olarak görülmektedir. Bkz: **A.e.**

⁷³⁸ CMKP de AP kadar şiddetli bir şekilde Komünizm ve TİP karşıtıdır.

yapmıştır.⁷³⁹ Bu tarihten sonra CHP sürekli ortanın solunda olarak konumlandırılmıştır.

Yaşı muhalefet parti liderlerine göre daha fazla olan İnönü, partiyi seçmen kitlesine daha uygun bir hale getirmek ve partisini gençleştirmek için ortanın solu tanımını benimsemesinin sonucunda muhalefetin propaganda malzemesini olmuştur.⁷⁴⁰ CHP'nin tabanındaki genç gruplar hızla TİP'e katılmaya başlamış ve ortanın solu tanımlaması bu geçişi kesmemiş sadece kısmen yavaşlatmıştır. CHP'nin seçim dışı faaliyetleri ve söylemleri de merkez sola kaydığını göstermektedir. AP, "Ortanın Solu, Moskova Yolu" sloganlarıyla CHP'yi komünizm ile suçlarken CHP'de AP'yi DP'nin devamı olmasıyla eleştirmektedir. Hükümetin müttefik bir ülke arayışında olduğu dönemde TİP, AP'nin Amerika'yı Rusya'ya tercih ettiğini ileri sürdüğünde vatandaşlarda Amerika düşmanlığı en yüksek seviyededir.⁷⁴¹ Bu açıdan Amerika'yı tercih etme suçlaması kayda değer bir suçlamadır. CHP'nin, AP'ye yönelik yürüttüğü muhalif kampanya sonuç vermemişse de AP'nin, DP odaklı yaptığı seçim kampanyası beklenenden daha yüksek oy oranlarıyla kendini göstermiştir. AP kendi rekorunu kırarken CHP çok partili dönemin en düşük oy oranlarına sahiptir. CHP'nin son anda "ortanın solu" politikasını yürütmesi halka güven vermemiş buna rağmen rakibini DP'li olmakla suçlaması kampanyasını bu zeminde yürüten AP'nin işine gelmiştir. Halkın %71'inin katılımıyla 15 Eylül 1965 tarihinde yapılan genel seçimlerden AP %52,87 oy oranı ile 240 vekil, CHP %28,75 oy oranı ile 134 vekil, MP %6,16 oy oranı ile 31 vekil, CMKP 3,24 oy oranı ile 11 vekil, YTP %3,72 oy oranı ile 19 vekil, TİP %2,97 oy oranı ile 15 vekile sahip olmuştur.⁷⁴²

Seçim öncesi kısa süreli olarak ülke yönetiminde yer alan Demirel artık elini güçlendirmiş bir şekilde makamına geri dönmüştür. Seçimlerden sonra Cevdet Sunay

⁷³⁹ Altuğ Koç, "1965 Genel Seçimleri Öncesinde 'Ortanın Solu' Söyleminin Ortaya Çıkışı" Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 6, S.2, 2017, s. 47.

⁷⁴⁰ A.e., s. 46. CHP'nin 1960 sonrasında kendini ortanın soluna doğru yönlendirmesinin ve 1965'te de bunu resmen açıklamasının tek nedeni partiyi çağa uydurma arzusu değildi başka sebepleri de bulunmaktaydı: "Yoksul kesimlerin ekonomik ve sosyal hak taleplerinin artması. CHP tabanının bu genel eğilime paralel olarak köklü taleplerde bulunması. TİP'in somut önerilerinin yaygın bir taban bulması. Amerika'ya (Batı'ya) duyulan güvenin sarsılması." Bkz: A.e.

⁷⁴¹ A.e., s. 46-47.

⁷⁴² Koç, a.g.e., s. 334.

sağlık durumu kötüye giden Cemal Gürsel'in yerine Cumhurbaşkanı olarak geçmiştir.⁷⁴³ Yeni seçim sistemi, basın özgürlüğü, tutuklu gazetecilerin affı, yabancı sermayenin desteklenmesi gibi vaatleriyle yürütmenin başına gelen Demirel'in ilk eylemi subaylara yüksek maaş ve lojman imkânı sağlayarak orduyla arasını daha yakın tutmak olmuştur.⁷⁴⁴ AP, DP mirasını sadece parti sembolüne değil aynı zamanda söylemlerine ve politikalarına da yansıtmaktadır. Çoğunluk oylarına sahip olmasıyla siyasal eylemlerinde özgür olacağı yanılgısına kapılan AP, aynı DP gibi halktan eylemsel destek taleplerinde bulunmakta ve halkı bir darbe eylemine karşı ayaklanmaya sevk etmektedir.⁷⁴⁵

İşçi grevlerine askeri müdahalelerin yapıldığı Demirel döneminde seçim kampanyalarıyla alevlenen sağ-sol çatışması iyice şiddetlenmiştir. Sol görüşlü öğrencilerin İstanbul'a demirleyen 6. filoya karşı gösteri yapmaları, Milli Talebe Birliğinin sol ile mücadele söylemli miting düzenlemesi, hükümet üyelerini hedef alan eylemlerin düzenlenmesi, harp okullarında komünizmle mücadele derslerinin yapılması, Türkeş'in partili gençleri komando gibi örgütlemesi, sağ görüşlü öğrencilerin komünizm ile ilgili soruşturma talep etmesi, hükümetin sol görüşlü sanatçıları işten çıkartması Yüksek öğrenim öğrencileri arasındaki sağ-sol çatışmasını tırmandırmıştır.⁷⁴⁶ Sadece halk siyasilerden etkilenmemekte siyasiler de halktan

⁷⁴³ Fuat Uçar, "Hükümet Programlarında Demokratikleşme Politikalarının Değerlendirilmesi (1923-1980)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, C. 21, S. 2, 2018, s. 294.

⁷⁴⁴ İhtilalden önce DP'nin de benzer bir çaba içinde olduğu daha önceden belirtilmişti.

⁷⁴⁵ Süleyman Demirel, **Kongre Konuşmaları**, Ankara, Doğu Matbaacılık, 1967, s. 53. Başbakan Demirel'in 6 Kasım 1966'da İzmir İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada askeri darbelere karşı silâhlanan 200.000 gönüllünün hükümetle işbirliği yapmasının meseleyi çözeceğini söylemesi ortamı karıştırırken Demirel, meşru nizamı yıkmak isteyenlere karşı milletin direnme hakkının tabii olduğunu, sosyalizmin ise hür teşebbüsün, mülkiyetin ve serbest ticaretin karşısında olduğunu ifade etmekteydi. Bkz: **A.e.**

⁷⁴⁶ Yalçın, 2010, **a.g.e.**, s. 593. Öğrenci olayları başlangıçta eğitim reformu isteyen öğrenci gruplarının eylemleriyle başlamıştır. Başlangıçta emniyet güçlerinin müdahale etmeyeceği söylense de öğrenci gruplarının hükümet binasının önündeki eyleme polis müdahalesi uygulanmıştır. Amerikan 6. filosu halk tarafından taş ve sopalarla protesto edilmesiyle ilk defa halk ve polis karşı karşıya gelmiştir. Bu olayı kıskırtanların öğrenciler olduğu iddiası ile Teknik üniversite yurdu basılmıştır. Hükümet protestoların özgürlüklerin fazla geniş olmasından kaynaklandığını ileri sürerken çatışmalar genellikle sol görüşlü öğrencilerle polis arasında gerçekleşmektedir. Bu dönemde kurulan Milli Türk Talebe Birliği ise sağ görüşlü öğrencilerin eylemlerini organize etmekte ve sol grup öğrenci dernekleriyle çatışmaktadır. Türk Talebe Birliğinin İzmir'de düzenlediği eyleme esnaf ve sanatçıların katılmasıyla halk da dahil olmuştur. 17 Mart'ta öğrenciler tarafından düzenlenen eylem silahlı bir çatışmaya dönüşmesiyle tehlikenin boyutunun arttığı anlaşılmıştır. Bkz: **A.e.**

aldıkları desteği gördükçe güçlerini arttırmak için söylemlerini sertleştirmektedir. Meclis'te de sağ- sol tartışmaları dayak olaylarıyla şiddetlenmektedir.⁷⁴⁷ Hükümet öğrenci eylemlerinin geniş özgürlüklerden kaynaklandığını ileri sürerek özgürlükleri kontrol altına alacak düzenlemenin yapılacağını duyurmuştur.

Bu dönemde CHP irticanın da en az komünizm kadar tehlikeli bir eğilim olduğunu ve Demirel'in *Nurcularla* olan ilişkisinin tehlike arz ettiğini sıklıkla dile getirmektedir.⁷⁴⁸ Demirel *Nurcularla* ilişkisini çok da gizlememektedir. Yeni parti konumlandırması CHP'de parti içi çekişmelere sebep olmuş ve ortamın yatışması için daha ılımlı söylemlere sahip olan Bülent Ecevit Genel Sekreterliğe geçmiştir.⁷⁴⁹ CHP seçimlerden oldukça olumsuz etkilenmiş ve çözülme sürecine girmiştir. CHP'li bazı senatör ve vekiller partinin sola yakın olmasını eleştirerek partiden ayrılmış, Güven Partisi adı altında toplanmışlar ve komünizmle mücadele yemini etmişlerdir. Bu çözülme CHP tarihinde o güne kadar yaşanmış en büyük kopma olarak anılmıştır.⁷⁵⁰ AP'nin de içinde fikir ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamış eski DP'li siyasilerin affı mevzusu sürekli gündem olmuştur. Demirel ve Demirel'i destekleyen gruba karşı daha muhafazakâr bir grup parti genel başkanlığı için mücadeleye girmiştir.⁷⁵¹ Bu dönemde

⁷⁴⁷ TİP meclise girmesiyle birlikte hem muhafetin hem de iktidarın hedefi haline gelmiştir. Meclis oturumları zamanla sözlü atışmaların ötesine geçerek şiddetli kavgalara dönüşmüştür. Bu olaylara örnek olarak: İçişleri bakanı Faruk Sükan'ın TİP'i eleştirmesinden sonra Çetin Altan'ın "Nazım Hikmet büyük şairdir" sözleri üzerine AP'li milletvekilleri tarafından darp edilmiştir. Radikal Gazetesi, **Çetin Altan'ı Meclis'te dövüklerinde...**, 23 Ekim 2010, (Çevirimiçi) <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislar/cetin-altani-mecliste-dovduklerinde-1457606/> , 27 Mart 2022.

⁷⁴⁸ Ozan Örmeci, "Süleyman Demirel'in Ardından", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 21, S. 3, 2016, s. 1114. Demirel, merkez sağ geleneğini Türkiye'de Adnan Menderes sonrası üstlenen kişidir ve aynı Menderes gibi popülist bir politikacı olmuştur. Oy ve rant uğruna inanmadığı birçok şeyi söylemiş ve yapmıştır. Demirel'e İslamcı kesimden en büyük desteği veren ise daima Nurcular olmuştur. Said Nursi'nin çok etkili olduğu Isparta'da yetişen ve buralı olan Demirel, Nurcularla olan bağlarını henüz İTÜ'de öğrenciyken güçlendirmiştir. Demirel, bayram ve Cuma namazlarına da mümkün olduğunca katılmaya çalışmış ve seçmene ne kadar iyi bir Müslüman olduğunu göstermek istemiştir. Demirel'in laiklik ve siyasal İslam konusundaki diğer sağcılara oranla daha farklı tutumu, belki de bu Nurcu bağlantısı ve "ılımlı islam" anlayışından ileri gelmektedir. Bkz: **A.e.**

⁷⁴⁹ Yaşar Özkandaş, "12 Mart 1971 Muhtırası'nın Türk Siyasetini Şekillendirmesi Ekseninde Cumhuriyet Halk Partisi", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.68, 2021, s. 577

⁷⁵⁰ Gürkan Bozkır, "Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 15, 2007, s. 278.

⁷⁵¹ Yalçın, 2010, **a.g.e.**, s. 595. AP'de Genel Başkanlık için iktidar mücadelesi sürdüren Saadetdin Bilgiç eski DP'li siyasilerin affı için baskı yapmaktadır. Bu dönemde CHP siyasi hakların iadesi için Anayasal düzenlemeye razı geldiğini ifade etse de bu açıklaması Demirel tarafından seçim yatırımı olarak değerlendirilmiş ve Ordunun da tepkisiyle Demirel tarafından Senatodan geri çevrilmiştir. CHP'nin bu desteği partiden kopmaları arttırmış ve bazı vekiller bu kararın 1960

sadece muhalefet iktidar çekişmesi artmamış parti içi muhalefet de benzer şekilde artış göstermiştir.

3.4.2. 1969 Genel Seçimleri

Seçim kampanyalarında, parti içi tartışmalarda konu olan DP’li siyasilerin haklarının iadesi artık belirgin bir sorun olarak öne çıkmıştır. Demirel hem DP’lilerin parti içinde kendi iktidarını tehdit edeceğini hem de askeriyeyle bir çıkmaza gireceğini düşünerek siyasi hakların iadesini kesin bir kararlılıkla savunamamaktadır buna rağmen parti grubundaki en güçlü muhalifi Saadettin Bilgi’in baskısıyla parti kongresinde taslak karara bağlanmıştır. CHP de, AP’nin kampanyalarının temel dayanağı olan DP propagandasının önünü keseceğini ve DP’nin parti içi çekişmelerle zayıflayacağını düşünerek tasarıyı desteklemektedir. Ancak yasal düzenlemenin önündeki en büyük engel ordudur. DP’lilerin siyasi haklarının iade edilmesini n gören önerge senatoya gelmişse de askeri müdahale tehdidi sebebiyle tekrar geri çekilmiştir.⁷⁵² Demirel’in parti grup toplantısında önerdiği seçimlere gitme teklifi kabul edilmiş ve komisyon Anayasa değişiklik teklifi geri çekmiştir. 12 Ekim 1969 tarihinde %64,35 katılımla genel seçimler yapılmıştır.⁷⁵³ Katılımın toplumdaki çatışmalardan etkilenip düştüğü ileri sürülebilir. *Milli Bakiye Sistemi*’nin kaldırılmış olması oy oranlarını etkilemiş ve AP %46,63 oranında oy alarak 256 vekille tek başına

sonrasındaki tüm siyasi eylemlerin yargılanması anlamına geleceğini ileri sürerek parti üyeliğinden çıkmışlardır. Bkz: **A.e.**

⁷⁵² önerge konusu basını uzun süre meşgul etmiş hem Süleyman Demirel’in hem de İsmet İnönü’nün ifadeleri sıklıkla yer almıştır. İnönü "Sayın Cumhurbaşkanı, CHP Genel Başkanı olarak ben ve partimin yetkili organları, siyasi hakların iadesi için Millet Meclisi’ne verilmiş bulunan 218 imzalı bir anayasa değişikliği teklifini destekleme kararı aldığımızdan beri, gerek Zatı Devletlerinin, gerek bazı yüksek komutanların uyarı ve ısrarlarına muhatap olmaktadır" Bkz: Yenişafak Gazetesi, **Darbenin Ucundan Dönüldü: 1969 Genel Seçimler**, (evirimii), <https://www.yenisafak.com/secim-1969> , 25 Mart 2022. Demirel ise basına yaptėı açıklamada önergeyi geri çekmesiyle ilgili olarak "şimdi biz hkmetiz. Ordunun başındaki Genelkurmay Başkanı ‘Altımı tutamıyorum’ diyor, Cumhurbaşkanı ‘Allah aşkına etmeyin, eylemeyin, memleket fenalığa gidiyor’ diyor. Bu durumda Türkiye’nin bütün sorumluluğunu taşıyan adam ne yapacak? O be- nim. Ben ne yapacağım? ‘Koyver gitsin’ diyeceğim. 15 dakika sonra çıkacak kanun, o zaman ülke ya ihtilale gidecek veyahut başka türlü huzursuzluklara gidecek." Askerin Muhtıra vermediğini belirten Demirel Parti Grup toplantısında "Seçimlere gidelim. Hem Meclis’in verdiği oylar boşa gitmez, hem de Senato’muz zedelenmez... Ordu, hükümete bir muhtıra vermemiştir. Biz bazı sıkıntılar içindeyiz..." ifadelerini kullanmıştır. Erdal Yılmaz, "Türk Siyasi Tarihinde Askeri Müdahalelere Bir rnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C. 16, S. 32, 2017, s. 52.

⁷⁵³ Yıldızhan Yayla, Erdoğan Tuncer, **Seçim Kılavuzu Ve Seçim Mevzuatı**, İstanbul, Kervan Yayınları, 1973, s. 222-250.

hükümeti kurabilmiştir.⁷⁵⁴ Seçim sisteminden olumsuz etkilenen TİP %2,8 oy oranı ile ancak 2 vekil ile meclise girebilmiştir. CHP %27,36 oy oranı ile 143 vekille, Millet Partisi (MP) %2,8 oy oranı ile 6 vekille, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak adı değişen CMKP %3 oy oranı ile mecliste sadece 1 vekille temsil edilebilmiştir. CHP'nin içinden çıkan grubun kurduğu Güven Partisi %6,6 oy oranı ile 15 vekile sahip olmuştur.⁷⁵⁵ Değişen seçim sistemi partilerin oy oranlarını büyük oranda etkilememişse de meclise giren vekil sayısını etkilemiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın hükümeti kurma görevini Süleyman Demirel'e⁷⁵⁶ vermesinden sonra 12 Kasım 1969 günü 263 kabul oyuyla güvenoyu alan AP iktidara gelmiştir. Seçimlerden sonra parti yönetimlerinde değişiklik olmasa da partiler arası muhalefet iyice kızışmış ve parti içi iktidar kavgaları yaşanmıştır. TİP'de Aybar statüsünü korumaya çalışırken, MP'de Necmettin Erbakan⁷⁵⁷ yeni parti kurma hazırlığına girişmiştir. Seçimlerden sonra öğrenci eylemleri bombalı ve silahlı eylemlere dönerken hükümetin gündeminde Anayasa değişikliği teklifi bulunmaktadır. 6 Kasım 1969 günü AP ve CHP gruplarının tam desteğiyle 1961 Anayasa'nın ilgili 68. maddesinde⁷⁵⁸ yer alan "*affa uğramış olsalar da*" ibaresi madde metninden çıkarılmıştır. Bu maddenin değiştirilmesiyle eski DP'li hükümlüler seçimlere katılabilmesi mümkün hale gelmiştir.

3.4.3. 12 Mart Muhtırası

Silahlı çatışmalara dönen ve ölümlerin gerçekleştiği toplumsal olayların sonucunda ilk defa basın olaylar kontrol altına alınmadığı takdirde ordunun müdahale edebileceğini ileri sürmüş buna karşılık Demirel olaylardan “milli iradede

⁷⁵⁴ A.e.

⁷⁵⁵ A.e.

⁷⁵⁶ Zürcher, **a.g.e.** s. 363. Süleyman Demirel hükümeti kurduktan kısa bir süre sonra bütçesi mecliste kabul edilmeyince istifa etmiş ardından tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve tekrar güven oyu almıştır. Demirel'in 12 Kasım'da hükümeti kurmasının ardından 9 Mart'ta yeniden hükümeti kurması gerekmiştir. Bkz: **A.e.**

⁷⁵⁷ 26 Ocak 1970 muhafazakâr bir parti olan Milli Nizam Partisi kurulmuştur. **A.e.**, s. 367.

⁷⁵⁸ Otuz yaşını dolduran her Türk Milletvekili seçilebilir. Türkçe okuyup yazma bilmeyenler, kısıtlılar, yükümlü olmasına ve muaf bulunmamasına rağmen muvazzaf askerlik hizmetini yapmayanlar veya yapmış sayılmayanlar ve kamu hizmetlerinden yasaklılar ile ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giymiş olanlar ve – taksirli suçlar hariç olmak üzere - beş yıldan fazla hapis cezasıyla veya zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar da, milletvekili seçilemezler. Kemal Gözler, “1961 Anayasası”, **Türk Anayasa Hukuku Sitesi**, (Çevirimiçi), <https://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm> , 25 Mart 2022.

hoşlanmayanları” sorumlu tutarak ordunun demokrasiye sadık olacağını bildirmiştir. Buna karşılık İçişleri Bakanlığı DİSK ve TİP üyelerinin komünist örgüt üyeleri olarak tanımlayarak haklarında işlem yapmaya başlamıştır.⁷⁵⁹ Demirel milli iradede hoşlanmayanları sorumlu tutarken hedefinde CHP bulunurken ve ordunun hedefinde ise çatışmaların sorumlusu komünist gruplar bulunmaktadır. Genel Kurmay başkanı Memduh Tağmaç askerin halkla karşı karşıya getirilmesinden duyduğu rahatsızlığı Demirel’e hitap eden bir mektupta belirtmiştir.⁷⁶⁰ Siyasal çekişmeler devam ederken ve toplum sürekli bir çatışma halindeyken ekonomi de kötüye gitmeye başlamış, Türk lirası değer kaybederken tüketim mallarına yüksek oranlarda zam gelmesi halkın tepkisini arttırmıştır. Artık toplum içindeki mücadele sadece öğrenci grupları arasında değil aynı zamanda sendikalar arasında da görülmektedir. Polis hem öğrenci gruplarına hem de sendika eylemlerine baskınlar düzenlemektedir. Eylemlere müdahale ederken öğrenci gruplarının içinde emniyetten ajanlarının bulunduğu bilgisinin duyulmaya başlanması bu çatışmaların hükümet tarafından çıkarıldığı fikri yaygınlık kazanmaktadır.⁷⁶¹ Bu söylentilerin dolandığı günlerde eylemcilerin polise silahlı saldırıda bulunması şiddet olaylarını tırmandırmış ve hükümetin öğrenci eylemlerine karşı sert tedbirler almasına yol açmıştır. İktidar ve muhalefet parti üyeleri olaylar hakkında tartışırken tartışmalar çözüm odaklı değil genelde suçlama odaklıdır böylece tartışmalar dinmeyip ideolojik bir çatışmaya dönüşmektedir. Siyasal çatışmanın ordunun hoşnutsuzluğunu arttırmasıyla Hava Kuvvetleri Komutanlığı Cumhurbaşkanı Sunay’a muhtıra vermiştir. Kongre düzenleyen komutanlar MGK’nın yapısının genişletilmesini ve MGK’ya Kurucu Meclis konumu verilmesine karar vermişlerdir.⁷⁶² Bu karar önlemden ziyade bir fırsat kollama olarak görülmüştür.

Ordunun muhtıra vermesi siyasi partiler tarafından fazla dikkate alınmamış, Demirel sıkıyönetim ilan edilmeyeceğini ordunun siyasal düzene sadık kalacağını ileri

⁷⁵⁹ Sadi Koçuş, **12 Mart Anıları**, İstanbul, May Yayıncılık, 1978, s.32-36.

⁷⁶⁰ **A.e.**, s. 35.

⁷⁶¹ Mehmet Ali Aybar “Gençler arasında beliren bu eyilimi, ajanların, provokatörlerin de büyük ölçüde körükledikleri kanısındayım. Ama zaten ortam hazırlanmıştı. Palan ülkede ihtilâl liderliği yapmış filân kişi örnek alınıyor, artık silâhlı eylemden başka çıkar yol kalmadığı, İsrarla söyleniyordu.” TBMM websitesi, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, 10. 03.1972, (Çevirimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_d03/c023/mm_03023058.pdf , s. 123, 22 Mart 2022.

⁷⁶² Yalçın, 2010, **a.g.e.**, s. 598- 599.

sürmüştür.⁷⁶³ Bu yaklaşım 1960 ihtilalinde Menderes'in tutumuyla paralellik göstermektedir. 24 Şubat'ta toplanan MGK ülkede kontrolün sağlanamamasının devletin güvenliğini tehlikeye düşürdüğü bildirmiştir.⁷⁶⁴ Adını 9 Mart'ta Hava Kuvvetleri Karargahında yapılan bir toplantıdan alan yüksek rütbeli bir grup asker oluşan "9 Martçılar" aslında bir süredir ordunun içinde örgütlenen, meclisi lağvetmeyi ve sivil iradeyi ele geçirmeyi hedefleyen cunta hareketidir.⁷⁶⁵ Mevcut durumdan hem siyasilerin hem toplumun hem de ordunun memnun olmaması ve "9 Martçıların" harekete geçmeye hevesli olması sonucunda alelacele bir müdahale planı yapılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelerden haberdar olan Genel Kurmay Başkanı Tağmaç eylemin 24 saat ertelenmesini istemiş, 10 Mart'ta "*Genişletilmiş Komuta Konseyi*" düzenlemiş ve yüksek komuta heyetinin Tağmaçı desteklemesiyle 9 Martçılar bu görüşmenin dışında bırakılarak 9 Mart ihtilalinin gerçekleşmesinin önüne geçilmiştir.⁷⁶⁶ 9 Mart ihtilali böylece 12 Mart muhtırasına dönüşmüştür ve ardından "9 Martçılar" emekliye sevk edilmiştir.

Tağmaç ve TSK komutanları hazırladıkları muhtırayı önce Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanına vermişler ardından 12 Mart 1971 tarihinde TRT radyosundan muhtıra maddelerini okuyarak halka duyurmuşlardır. Hükümetin ülkedeki anarşi ile başa çıkamadığına kanaat getiren ordu üç maddelik buyurgan bir üslupla yazılan muhtırayı bir tembih minvalinde sunmuştur. Muhtırada sadece hükümetin değil aynı zamanda parlamentonun da ülkenin içinde olduğu kaosta payı olduğu belirtilmiş, partiler üstü (aslında ideolojiler üstü) bir anlayışla reformları yapıp inkılapları uygulayacak yeni bir hükümetin oluşması gerektiğinin altı çizilmiş ve bunun da mecliste karara bağlanması buyurulmuştur.⁷⁶⁷ Bu açıklamalar hükümetin istifasının

⁷⁶³ Hasan Acar, *Türk Siyasi Hayatı Osmanlı Modernleşmesinden Günümüze Türk Siyasal Hayatında Anti-Demokratik Bir Müdahale Örneği Olarak 12 Mart 1971 Muhtırası*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2018, s. 473- 474.

⁷⁶⁴ A.e.

⁷⁶⁵ A.e., s.464.

⁷⁶⁶ Önder Bozkurt, "Anılarda 12 Mart Muhtırası: "Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 1, 2018, s. 220, 2018.

⁷⁶⁷ A.e., s. 220- 221. 1. Parlamento ve Hükümetin, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş olduğu, Atatürk'ün hedeflediği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirdiği ve Anayasa'da öngörülen reformları tahakkuk ettiremediği, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin ağır bir tehlike içine düşürülmüş olduğu,

istendiği yönünde yorumlanmış ve eğer Demirel istifa etmezse askeri darbe gerçekleşebileceği endişesine sebep olmuştur. Cumhurbaşkanı muhtıradan sonra Demirel'den hükümetin istifasını istemiş ve Demirel istifa etmiştir. Demirel muhtıradan sonra tepki göstermemiş olsa da İnönü duruma itiraz etmiştir. İnönü, meclisin eylemlerine ve istikbaline askeri yönetimin karar vermesi durumunda halkın söz sahibi olması gereken meclisin işlevini kaybedeceğini ileri sürerek mevcut durumu kınamıştır.⁷⁶⁸ Ancak hükümetin başında kendi partisinden Nihat Erim'in olması sebebiyle bu tepkisini devam ettirmeme kararı almıştır. Nihat Erim hükümeti kurarken TİP ya da MHP gibi aşırı uç partileri koalisyon dışında bırakarak AP'den 5 bakan, CHP'den 3 bakan, Güven Partisinden 1 bakan ve dışardan 14 bakan almıştır.⁷⁶⁹ 1961 Anayasasında meclis dışından bakan atanmasının yolunun açılmasından sonra sık karşılaşılan bir karar haline gelmiştir. Teknokrat özelliği taşıyan yeni kabinede dışardan gelen bakanlar çeşitli sebeplerle sonradan istifa etmişlerdir. Yeni hükümetin mevcut görünümü askeri nota ile kurulmuş teknokratlardan oluşan zorlama bir birliğe dönüşmüştür.⁷⁷⁰

CHP ve AP'nin anlaşarak orta yolda buluşması parti içi muhalefeti arttırmıştır. CHP'nin koalisyona girmesini istemeyen Bülent Ecevit, İnönü ile fikir ayrılığı yaşayarak istifa etmiştir.⁷⁷¹ Ecevit'in partinin yönetimini almasını isteyen grup İnönü'ye karşı cephe almıştır. Ecevit'in "ortanın solu" ideolojisi partinin içinde oldukça yer edinmiş ve Ecevitçiler olarak anılan CHP içi güçlü bir grup oluşturmuştur.

2. Türk milletinin ve sinelerinden çıkan silahlı kuvvetlerinin, bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerce değerlendirilmesi (61 Anayasası'na göre 2'li bir Meclis yapısı oluşturulmuş idi), anarşik durumu giderecek ve reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak, inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkilinin zaruri görüldüğü,

3. Bu hususların süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlı olduğu bildirilmiştir. Bkz: **A.e.**

⁷⁶⁸ Özkandaş, **a.g.e.**, s. 577- 576.

⁷⁶⁹ Erim'in gazetelere yaptığı, "yanımda çok beğeneceğiniz gençlerden kurulu bir beyin takımı göreceksiniz", açıklamasındaki beyin takımı nitelemesi, Erim kabinesinin etiketi haline gelmiştir. Yusuf Ziya Keskin, "Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 22, TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, 2020, s. 7.

⁷⁷⁰ Tekin Önal, "12 Mart Muhtırası: Vesayetın Pekişmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971-14 Ekim 1973)", **History Studies**, C. 8, S. 1, 2016, s. 94.

⁷⁷¹ Özkandaş, **a.g.e.**, s. 580. Abdi İpekçi "Eğer İnönü yeni hükümeti desteklemeseydi parlamenter rejim paydos edilecek ve askeri rejim kurulacaktı."

Ecevit ve ekibi İnönü'nün CHP ideolojisine aykırı harekete ettiğini ve ordunun İnönü'yü etkisi altına aldığını ileri sürerek İnönü karşısındaki duruşlarını güçlendirmişlerdir.⁷⁷² Yeni genel başkan seçmek için düzenlenecek genel kuruldan bir hafta önce İsmet İnönü istifa etmiştir ve genel kurul oylaması sonucu Bülent Ecevit yeni CHP Genel Başkanı olmuştur.

Erim hükümetinin ilk görevi ülkedeki asayişin sağlaması olduğundan 12 Mart'ın hemen akabinde 11 ilde sıkıyönetim ilân edilmiş ve iki ayda bir sıkı yönetim uzatılmıştır. Sıkıyönetim rejimi Ankara, İstanbul, Adana ve İçel'de 29 ay, İzmir ve Eskişehir'de 23 ay, Kocaeli, Adana ve Hatay'da 25 ay, Diyarbakır'da 28 ay, Zonguldak ve Sakarya'da 21 ay ve Siirt'te 27 ay yürürlükte kalmıştır.⁷⁷³ Sıkı yönetim eylemlerin ve çatışmaların bir miktar azalmasını sağlamış olsa da tamamen durduramamıştır. İlk başlarda Anayasal bir değişikliğe lüzum görmeyen Nihat Erim asayiş olaylarının artması ile “*Cumhuriyete karşı çıkan güçlü isyanı*” bastırmak için özgürlüğü kısıtlayacak pek çok tedbiri gerekli görmüştür.⁷⁷⁴ 4 Haziran 1971'de anayasa değişikliği tasarısını partilere sunan Erim AP ve MHP gibi sağ partilerden onay alırken CHP'den İnönü ve Ecevit'in tam rızasını alamamıştır. Buna rağmen tasarı iki vekil hariç tüm Meclis üyeleri tarafından kabul edilmiştir.⁷⁷⁵ Ecevit kabul oyu verse de bu kararın demokraside bir gerileme olduğu fikrini belirtmekten geri durmamıştır. Alınan önlemlerle Meclis dışı siyasal faaliyetler neredeyse durmuş, öğrenci örgütleri kapatılmış, gençlik örgütleri kapatılmış, bazı gazeteler kapatılmış, grev ve lokavt yasağı getirilmiş, sendika faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu kısıtlamalardan sonra asayiş iyice sağlanamaz⁷⁷⁶ hale gelmiş bunun üzerine sendika ve öğrenci çatışmalarını

⁷⁷² A.e.

⁷⁷³ Cezmi Eraslan, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s. 610- 612. Nihat Erim mevcut durumu “Millet ve Cumhuriyete karşı ortaya çıkarılan güçlü ve etkin bir isyan” olarak tanımlamıştır. Bkz.: A.e.

⁷⁷⁴ İsrail Karataş, "Milliyetçi Muhafazakâr Aydınların 12 Mart'a Bakışına Bir Örnek: Türk Aydınlar Ocağı'nın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a Sunduğu Rapor", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 20, S. 40, 2020, s. 266. Basına demeç veren Başbakan Nihat Erim: 1961 Anayasası bizim için bir lüktür” ifadelerini kullanmıştır. Bkz: A.e. “Dünya 2 Mayıs 1972” süreli yayınından alınmıştır.”

⁷⁷⁵ Karataş A.e., s. 267. Red verenler Celal Kargılı ve Mehmet Ali Aybar'dır.

⁷⁷⁶ “17 Mayıs 1971 tarihinde İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom THKP-C örgütü tarafından kaçırılmıştır.91 Elrom'un kaçırılması üzerine Nihat Erim Hükümeti aşırı sola karşı en ağır karşılığı vermiştir. Ne yazık ki Hükümet, olayların denetimini orduya ve istihbarata kaptırmıştır. Bunun sonucunda yüzlerce sol eğilimli aydınlar, sendikacılar, öğrenciler, yazarlar ve genç akademisyenler tutuklanmıştır.” Bkz: A.e., s. 266.

kışkırtıp örgütlediği gerekçesiyle öğretim üyelerine ve sendikacılara geniş çaplı tutuklamalar yapılmaya başlanmıştır.⁷⁷⁷ İfade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, sendikal haklar, basın hürriyeti, şiddetten özgürlük gibi pek çok demokratik gereksinim ülkenin iç huzurunu sağlamak için kaldırılmıştır. THKP-C⁷⁷⁸ eylemleri bu dönemde ortaya çıkmış ve uç olduğu düşünülen partilerden Milli Nizam Partisi ve TİP kapatılmıştır.

Demirel'in de fazla bulduğu sıklıkla dile getirdiği özgürlüklerin Erim hükümeti ile kaldırılması hükümete Türk halkı özgürlüğü sindirememiş izlenimi vermiştir. Reformları hayata geçirmek ve inkılapları takip etmek üzere kurulan yeni hükümet bu yolda bir adım atamamış bunun yerine Anayasal düzenlemeyle huzur ortamı sağlamaya çabalamıştır. Ancak sonradan çıkan olaylar neticesinde huzur ortamının anayasal düzenlemeler veya özgürlüklerin kısıtlanmasıyla sağlanamayacağı ortaya çıkmıştır. Nihat Erim her ne kadar seçmen memnuniyeti güdümlü bir politika gütmüyor olsa da reformları hayata geçirmekte başarısızlığa uğramıştır. Erim'in, özellikle ekonomide yapmayı planladığı reformlar AP tarafından desteklenmemiş özel sektörün teşvik edilmeyeceğini anlayan Demirel koalisyonundaki bakanlarını çekerek hükümeti düşürmeyi istemişse de ortam yumuşatılarak istifalar kabul edilmemiştir. Yeni hükümetin görev süresince Atatürk ilkelerine uygun reformların yapılamamış olması Nihat Erim ve teknokratlardan oluşan "Beyin Takımının"⁷⁷⁹ istifasına yol açmıştır. Nihat Erim birkaç gün sonra yeni kabineyi oluştururken meclisteki partileri huzursuz eden reformlara programında yer vermemiş ve mecliste daha uzlaşmacı bir rol edinmeye çalışmıştır. Özel sektörün teşvik edileceğini duyurmasıyla ekonomik elitlerin ve muhafazakâr partilerin desteğini almıştır. Ancak yeni kurulan hükümet de

⁷⁷⁷ A.e., s. 266.

⁷⁷⁸ Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) kentsel gerilla savaşı yürütmek isteyen Marksist- Leninist bir örgüttür. Örgütün kuruluşu 1956 yılında Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi bünyesinde kurulan Fikir Klübüne dayanmaktadır. Sonrasında ülkedeki diğer Fikir Kulüpleri birleşerek bir Federasyon oluşturmuştur. 1969'da Federasyonun ismi değişerek Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) olmuştur. Bu örgüt zaman içinde hiziplere ayrılmış ve ayrılan gruplardan Mahir Çayan'ın önderliğinde 1970 tarihinde THKP-C kurulmuştur. Bursa Ağır Ceza Mahkemesi Tutanağı, (Çevirimiçi) https://pressinarrest.s3.amazonaws.com/documents/Ozan_Kaplanoglu_Iddianame.pdf, 27 Temmuz 2022.

⁷⁷⁹ Hürriyet Gaztesi, **Teknokrat gözüyle teknokrat hükümeti**, 22 Temmuz 2001, (Çevirimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/teknokrat-gozuyle-teknokrat-hukumeti-5598> , 20 Mart 2022.

asayışı sağlamakta başarısız olmuştur. Durum böyle olunca Cumhurbaşkanı Sunay Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulmasını, Anayasal değişikliklerinin yapılmasını ve hükümeti kararnamelerle yönetmeyi isteyince partiler yeni kurulan hükümete desteğini çekmişler ve sonucunda bir seçim hükümeti kurulmuştur.⁷⁸⁰ 1972 ve 1973 yılları siyasi tarih için önemli olan değişikliklerin olduğu zamanlar olarak tarihe geçmiştir. İdeolojisinde güncellemeye giden CHP'nin yeni parti genel başkanı Bülent Ecevit olmuştur⁷⁸¹, sonraki dönemlerin koalisyon ortağı olacak olan Milli Selamet Partisi (MSP) Necmettin Erbakan tarafından kurulmuştur ve Emekli Amiral Fahri Korutürk Cevdet Sunay'ın yerine Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.⁷⁸² Seçimlere az bir zaman kala seçim hükümeti Cumhurbaşkanının tasarladığı ama partilerden onay alamadığı politikaları tek tek hayata geçirmiştir. AP ve Güven Partisinden oluşan seçim hükümeti üniversitelerin özerkliğini kaldırmış, devlet güvenlik mahkemelerini kurmuş, anayasal değişiklikleri yapmış ve sendikalarla üniversiteleri pasifleştirmiştir. Özet olarak ordunun muhtıra vermesinden sonra seçimlere kadar ülke sıkıyönetim döneminde yarı-ordu yarı-sivil bir rejimle yönetilen haline gelmiştir.⁷⁸³ Darbe dönemi rejimine benzeyen bu süreçte kanun dışı örgütlenme artarken gelecek yılları etkileyecek siyasi hamleler yapılmıştır.

3.4.4. 1973 Yılı Seçimleri

Muhtıranın bizzat muhatabı olan ancak ara dönemde etkinliğini oldukça arttıran AP'nin seçimlerden iktidar olarak çıkması beklenmiştir. Ancak halk ülkede huzurun sağlanamaması sürekli partiler arası çekişmelerin yaşanması ve hükümetin işlevsiz demokratik olmayan çözümlerine oldukça tepkilidir. Bu dönemde kamuoyu da dahil siyasiler seçmen davranışlarını tahmin etmekten uzaktır. 1973 Seçimlerindeki

⁷⁸⁰ Murat Karataş, "Türkiye'de Asker- Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme", **Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S.3, 2019, s. 92.

⁷⁸¹ CHP'nin en eski ideolojisini aydınları merkeze alan yaklaşımını kökten değiştiren Ecevit parti delegelerinin desteğini almış ve 14 Mayıs 1972'de CHP Kurultayında parti genel başkanı olarak seçilmiştir. Odağına köylüyü ve çiftçiyi alan Ecevit: *"her şeyin en iyisini yalnızca aydınların bildiğini ileri sürmekten vazgeçip halkın da kendi çıkarlarının nerede olduğunu sezdüğünü, şimdiye kadar halkın devrimcilere oy vermemesinin gericiliğinden değil, devrimcilerin kendisinden kopuk olduğunu görmesinden kaynaklandığının kabul edilmesi gerektiğini"* ifade eder.

Ahmad Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009, s. 185- 188.

⁷⁸² Karataş, 2019, **a.g.e.**, s. 95- 96.

⁷⁸³ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 222.

oylamalara göre CHP %33,3 ile 185 vekil, AP %29,8 ile 149 vekil, MSP %11,8 ile 48 vekil, DP %11,89 ile 45 vekil, MHP %3,4 ile 3 vekil, Güven Partisi 5,3 ile 13 vekil sahibi olmuştur.⁷⁸⁴ Seçim sonuçları tek bir partinin hükümeti kurması için yetersiz gelmiş ve böylece ülke tekrar koalisyonlar dönemine girmiştir. Aslında partiler arası uzlaşısı sağlanabilse ve yerleşik demokratik bir kültür oluşması için çaba harcansa idi koalisyon hükümetleri Türkiye'nin demokratik gelişmesine ön ayak olabilirdi. Ancak seçmen rızası üzerine kurulmuş politikalarla partiler sürekli ideolojik bir düşman aramak ya da yaratmak zorunda kalmıştır. İki büyük partinin koalisyonu beklenirken hem AP hem CHP kendi hükümetini kurmayı arzuladığı için ideolojik yaklaşımlarından vazgeçememişlerdir.⁷⁸⁵ Yerel seçimlerin sonuçlarının belirleyici bir unsur olacağı beklense de genel seçimden farklı bir sonuç çıkmayınca ve her iki partinin de lideri koalisyon için gönülsüz olunca hükümet kurma girişimleri durma noktasına gelmiştir. 14 Ekim'de yapılan seçimlerden sonra 25 Ocak'ta en sonunda bir koalisyon hükümeti ortaya çıkmış ve CHP ile MSP ortaklığında hükümet kurulmuştur.⁷⁸⁶ Ortanın solu olan bir parti ile ekonomide millileşmeyi savunan muhafazakâr bir partinin koalisyonu kamuoyunda oldukça tepki çekmiştir. Ancak her iki partinin de ortak bir amaçları bulunmaktadır bu da toplumdaki düzensizliği kontrol altına alacak sosyo-ekonomik adaletsizliği engellemeye yönelik politikalar.⁷⁸⁷

Yeni hükümetin parti programındaki kararları uygulamaya başlaması ülkede olumlu bir hava oluşmasını sağlamışsa da yapılan düzenlemelerin kredisinin Ecevit'e kesilmesi MSP'yi huzursuz etmektedir.⁷⁸⁸ Ancak 20 Temmuz Kıbrıs Barış Harekatının başlaması partilerin kenetlenmesini sağlamış koalisyonun bozulmasını engellemiştir. Kıbrıs'ın kuzeyini kontrol altına alınmasının başarılı olması CHP'nin prestijini

⁷⁸⁴ Karataş, 2019, **a.g.e.**, s. 102.

⁷⁸⁵ **A.e.**, s. 103.

⁷⁸⁶ Gökhan Atılğan, et. al, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, İstanbul, Yordam Kitapevi, 2015, s. 681-683.

⁷⁸⁷ Yalçın, 2010, **a.g.e.**, s. 619. Düşünce suçları için genel af, petrol başta olmak üzere yer altı kaynaklarını işleyip devlet kontrolüne almak, seçmen yaşının 18'e indirilmesi, yabancı yatırımcıların kar transferlerini sınırlamak, bürokratik israfın önlenmesi, kırsal kesimde kooperatif hareketini desteklemek, elektrik üretimini su ve kömüre dayandırmak, köylülere tarım kredisi kullanma kolaylığı, işsizlik sigortası uygulamasını başlatmak, döviz kaynaklarını ülke içinde kullanmak ve ülkede üretilmeyen malları devlet eliyle ithal etmek CHP ve MSP'nin yeni hükümet programı kapsamındaki politikalarıdır. Bkz: **A.e.**

⁷⁸⁸ Atılğan, **a.g.e.**, s.692.

arttırmıştır. CHP bu gelişmeyi tek başına bir azınlık hükümeti kurma projesine dönüştürmek istemişse de başarılı olamamıştır. Bir hükümet krizinin daha önlenmesi adına Cumhurbaşkanı Korutürk Sadi Irmak'ı hükümeti kurmak için görevlendirmişse de partilerin bakan vermemesi üzerine teknokratlardan oluşan kabine meclisten güven oyu alamamıştır. Başka hükümet kurulana kadar ülkenin yönetiminden sorumlu olan yeni hükümet günlük politikalarla ilgilenmekten öteye gidememiştir. Bu dönemde partiler farklı kombinasyonlarda koalisyon hükümeti arayışına girmişse de bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. En sonunda yeni hükümet "Milliyetçi Cephe" hükümeti AP, MSP, MHP, Güven Partisi ve bazı DP'li vekillerinin koalisyonu ile kurulmuştur.⁷⁸⁹ Yeni hükümet bir önceki hükümetin parti programını uygulamaya girişmiş ve önceliğini bir seçmen yatırımı olarak algılanan tarım politikalarına vermiştir. Bu dönemde sağ-sol çatışması iyice alevlenmiş hatta siyasi liderlere bile silahlı, sopalı eylemlerde bulunulmuştur. Önce Süleyman Demirel'e yumruklu saldırıda bulunulmuştur⁷⁹⁰ ardından Bülent Ecevit'e de ülke içinde yaptığı mitinglerde birkaç kez silahlı saldırı düzenlenmiştir.⁷⁹¹ Hatta Ecevit, aşırı sağdan öğrenci gruplarının düzenlediği saldırıyı Milliyetçi Cephe hükümetinin kışkırtması sonucu düzenlendiğini iddia ederek halktan pek çok kişinin destek verdiği daha büyük mitingler düzenlemiştir. Koalisyonu oluşturan partilere verilen bakanlıklarda partilerin kadrolaşma çalışmasının içine girmesiyle ordu uyarıda bulunmuştur. Toplumsal düzenin ve ekonomik refahın sağlanamaması halkın hükümetlere güvenini kırmış, yolsuzluk soruşturmaları Milliyetçi Cephe hükümetinin içinde kargaşaya ve fikir ayrılıklarına sebep olmuştur. Böyle bir ortamda ara seçime gidildiğinde ise oldukça farklı sonuçlar ortaya çıkmış⁷⁹²

⁷⁸⁹ A.e., s. 691-693.

⁷⁹⁰ CNN Türk, **Türkiye'de siyasilere yumruklu saldırılar**, 9 Nisan 2014, (Çevirimiçi) <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/turkiyede-siyasilere-yumruklu-saldirilar?page=1> 27 Mart 2022. Ayrıca bu dönemde Demirel akrabalarının dahil olduğu bir yolsuzluk soruşturması geçirmektedir.

⁷⁹¹ "23 Haziran 1975 yılında Gerede'ye gelen Ecevit'in konvoyuna ilçe girişinde taşlı saldırıda bulunuldu ve yaralananlar oldu. Alana gelen Ecevit kürsüye çıkarak konuşmaya başladı, ancak taşlı sopalı saldırı burada da devam etti. Dönemin gazetelerinde, meydan çevresindeki binalardan ve bir caminin minaresinden kalabalığın üzerine ateş açıldığı ve silahlarını çeken Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinin Ecevit'i meydana uzaklaştırarak Hükümet Konağı'na getirdikleri yönünde haberlere yer verildi. Olaylarda 2 kişi açılan ateş sonucu, 40 kişide bıçak, taş ve sopalarla yaralandı." Olay Gündem Gazetesi, **Ecevit'e saldırı gündeme geldi**, 5 Kasım 2021, (Çevirimiçi) <http://www.boluolay.com/bolu/ecevite-saldiri-gundeme-geldi-h73823.html> , 27 Mart 2022.

⁷⁹² Yasin Coşkun, "I. Milliyetçi Cephe Hükümetinin İlk Üç Ayında Türk Siyasal Hayatı ve Mecliste İktidar-Muhalefet İlişkisi", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 20, S. 38, 2017, s. 275. AP %48,61 CHP %37,98 oy oranı almıştır.

CHP ve AP oylarını arttırırken küçük partiler siyasal etkinliklerini kaybetmiş ve halk iki büyük partiye oy vererek düzenin kurulabileceğini ummuştur. Bununla ilgili başka bir değerlendirme ise halktaki kamplaşma temsil edilme arzusu ile birleşip sağ ve sol cenahta gördükleri büyük partilere yönelmiş olabilecekleri yönündedir.

Ara seçimlerden sonra hükümet kadrolaşmayı sürdürürken CHP solu bir çatı altında toplama gayesine girmiş bu çaba da AP'nin işine gelmiş CHP'yi aşırı sol ucun temsili olarak gösteren propagandalar yapmaya başlamıştır. CHP erken seçim talep etmiş olsa da Milliyetçi Cephe hükümeti bu fikre destek vermemiş olağan seçim döneminde seçime gidilmiştir.⁷⁹³ 1976'da eğitim öğreniminin başlamasıyla birlikte şiddet olayları hız kazanmış, vatandaşın can ve mal güvenliği tehlike altına girmiş, terör eylemleri artmaya başlamış ve ekonomik sıkıntılardan halk bunalmıştır; böyle bir ortamda olağan seçim dönemi için seçim tarihi belirlenmiştir. Bu dönemde hem ara seçim sonuçlarına göre hem de ekonomik faaliyet yürüten iş insanlarına göre hükümeti hangi partinin kuracağı önemini yitirmiş ve tek parti iktidarının tek çare olduğu fikri hâkim oluşmuştur.⁷⁹⁴ Sağ kesim halkı komünizmle korkuturken sol kesim halkı irtica ve faşizmle köşe kıstırmış olan partiler seçim kampanyalarını karşıt söylemler üzerine kurmuşlardır. CHP'nin %41,4 oranında, AP'nin %6,9 oranında, MSP'nin %8,6 oranında ve MHP'nin %6,4 oranında oy aldığı seçimlerin sonucunda ikinci Milliyetçi Cephe hükümeti kurulabilmişse de hükümet güven oyu alamadığı için düşmüştür.⁷⁹⁵ Bu dönemde bir yandan çatışmalar sonucu onlarca kişinin ölümü gazetelerde ve radyolarda yayınlanmakta bir yandan da meclisteki kavgalar gündem olmaktadır. Böyle karışık bir ortamda CHP'den ve AP'den istifa eden vekillerin ortaklığıyla ve Ecevit'in başbakanlığında bir hükümet kurulmaya çalışılmışsa da mecliste çıkan kavgalar sebebiyle meclis oturumları bile yapılamayacak hale gelmiştir.⁷⁹⁶ Bir yandan sağ-sol çatışması sürerken bir yandan ikinci çatışma konusu olarak mezhep ayrımları ortaya çıkmış ve öteki yandan terör eylemleri şehirlere sirayet etmiştir. Meydanlardaki

⁷⁹³ Coşkun, 2017, **a.g.e.**, s. 284.

⁷⁹⁴ **A.e.**, s. 287.

⁷⁹⁵ Soner Dursun, "Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977)", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 7, S. 20, s. 436-437.

⁷⁹⁶ **A.e.**, s. 437-438. "Güneş Motel Olayı" Ecevit'in istifalar sonrası adı geçen otelde 13 AP vekili ile buluşup onlara bakanlık sözü vererek hükümeti düşürmesi basına yansıyan olaylardandır. Bkz: **A.e.**

kargaşaya müdahale etmekte zorlanan hükümetin en büyük sıkıntısı sağ-sol ayrımının emniyet güçlerine kadar aksetmiş olmasıdır. Çatışmaların şiddetinden ötürü muhalefet cephesi sıkıyönetim talebinde bulunurken “*Maraş katliamı*” gerçekleşmiş ve yüzlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan olayların ardından Başbakan Ecevit en sonunda kanuni yolları denemekten vazgeçip sıkı yönetim ilan etmiştir.⁷⁹⁷ Sıkıyönetim çatışmaları önlemeye yetmemiştir.

3.5. 1980 Sonrası Siyasal Gelişmeler

3.5.1. 12 Eylül Darbesi İkinci Ara Dönem

14 Ekim 1979 tarihinde boşalan beş milletvekili koltuğu için ara seçimler yapılmış ve AP bu seçimlerde %54 oy oranına sahip olurken CHP %29 seviyelerinde kalmasıyla Ecevit istifa etmiştir.⁷⁹⁸ MHP ve MSP’nin desteğini alan Demirel 12 Kasım’da azınlık hükümeti kurmuştur ve yeni dönemin Başbakanı olmuştur. Çatışmalarda ölümlerin arttığı bu dönemde orduya sıkıyönetim tedbirlerini arttırmak için yetki veriyse de olayların artmasının önüne geçilememiştir.⁷⁹⁹ Demirel’in göreve başladığında büyük sorunu ekonomi ve toplum içindeki kaostur. Kıbrıs meselesinden ötürü bu dönemde hem dış ilişkiler sorunlu hale gelmiş hem dış borçlanma olanakları sınırlandırılmış hem Avrupa’nın Türk işçileri ülkelerine geri göndermesi ile işsizlik artmış hem devam eden Amerika ambargosu ekonomik ilişkileri kötü etkilemiştir.⁸⁰⁰ 24 Ocak 1980 tarihinde daha önce MSP’den milletvekili adayı olan ancak kazanamayan sonrasında Başbakan müsteşarı olan Turgut Özal hükümet için ekonomik yapısal dönüşüm programı hazırlamıştır. “*24 Ocak Kararları*” olarak geçen bu program %32,7 oranında devalüasyon yapılmasını, kamu harcamalarının kısıtlanmasını, sanayide sübvansiyonların kaldırılmasını, yabancı yatırımların teşvikini, devletin ekonomideki payının küçültülüp özelleştirmeyi genişletmeyi, dış

⁷⁹⁷ Zeyyat Bandeoğlu, “**Maraş Olaylarının Bütünsel Yaklaşım Modeli İle Analizi**”, 2016, (Çevirimiçi) <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/273740> s. 595, 23 Mart 2022. Kahramanmaraş’ta 19 Aralık 1978’de başlayıp 7 gün süren Alevilere yönelik saldırıların gerçekleştiği yüzlerce kişinin yaralanıp öldüğü ve Alevi ailelerinin evleri ya da iş yerlerinin yakıldığı olaylar tarihe “Maraş katliamı” olarak geçmiştir.” Maraş katliamı sonradan yapılacak olan darbenin sebeplerinden biridir.

⁷⁹⁸ Eraslan, 2008, **a.g.e.**, s. 612- 618.

⁷⁹⁹ A.e.

⁸⁰⁰ A.e.

ticareti desteklemeyi, sektörlere göre teşvik sisteminin kurulmasını, ithalatın liberalleşmesini, ihracatta vergi iadesini ve düşük faizli kredi verilmesi gibi konuları kapsamaktadır.⁸⁰¹ Önceliğin ekonomik sorunların çözülmesine verildiği bu dönemde ekonomiye ilişkin kararlarının alınmasında Özal'ın daha önceden Devlet Planlama Teşkilatında çalışan bir bürokrat olmasının da payı bulunmaktadır. Turgut Özal tarafından hazırlanan bu program sadece hazırlandığı dönemle sınırlı kalmamış aynı zamanda Özal'ın başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemlerde bizzat Özal tarafından hayata geçirilmeye çalışılmıştır.⁸⁰² Demirel'in hükümeti kurduğu an itibariyle partilere muhtıra vermeye hazırlanan kuvvet komutanları Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sorunlu olmasından dolayı muhtıranın ciddiye alınmayacağını düşünüp bu uyarıyı ertelemişlerdir. Muhtırayı müdahaleye çeviren sebepler: Partiler arası çözülemeyen siyasal anlaşmazlıklar, MSP'nin ordunun tepkisini çeken irticai mitingleri, hangi parti iktidar olursa olsun tartışma konularının hep aynı olması, tartışmaların sonucunda çözüme yönelik bir eylem planının bulunmaması, hükümetlerin ülkeyi etkin bir şekilde yürütme yeteneklerini kaybetmiş olması, Dışişleri Bakanının Gensoru ile düşürülmesi⁸⁰³ ve partiler arası çekişmelerle demokratik olmayan kararların alınması olmuştur.

Gece saat 03:00'de başlayan yönetime el koyma hareketi TRT'den yapılan yayınlara "Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırılmak üzere kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak ve kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak zorunda kaldığı" halka bildirilmiştir.⁸⁰⁴ Böylece 12 Eylül 1980 yılında Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren

⁸⁰¹ Alper Mumyılmaz, "24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile 12 Eylül Askeri Darbesinin Neoliberalizm İttifakı ve Siyasal İslam'ın Süreçteki Rolü", **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, C. 54, S.4, 2019, s. 1900.

⁸⁰² Salih Köse, **24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması**, (Çevirimiçi) <http://file.setav.org/Files/Pdf/24-ocak-1980-ve-5-nisan-1994-istikrar-tedbirlerinin-degerlendirilmesi.pdf> , 23 Mart 2022.

⁸⁰³ Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen ülkenin çıkarlarını gözetmeyen politikalar izlemesi sebep gösterilerek muhalefet tarafından gensoru verilip bakanlığının düşmesi ile "gensoru ile düşürülen ilk bakan" olmuştur. Milliyet Gazetesi, **Gen Soru İle Düşürülen İlk Bakan**, 21.05.1999 (Çevirimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/gensoru-ile-dusurulen-ilk-bakan-5248840> , 23 Mart 2022.

⁸⁰⁴ Resmî Gazete, Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in **Türk Milletine Açıklaması**, 12 Eylül 1980, (Çevirimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf, s. 3, 27 Temmuz 2022.

başkanlığında kuvvet komutanlarının eşliğinde yönetime el koyulduğu bildirilmiş ve Milli Güvenlik Konseyi kurulmuştur. Orgeneral Kenan Evren'in Açıklaması ile Resmî Gazetede yayınlanan kararlara göre belediyelerin asayiş sağlamada birinci derecede sorumlu olduğu, temel ihtiyaçları sağlayacak görevliler ve sorumlular hariç sokağa çıkma yasağı olduğu, ülke sınır kapıları dahil olmak üzere tüm hava ve deniz limanları kapatılıp çıkış yasağı uygulandığı, yerleşim alanlarına sıkıyönetim komutanı denetimiyle giriş ve çıkış yapılabileceği, yurtdışı haberleşmesinin yasaklandığı, siyasi parti faaliyetlerinin yasaklandığı, tüm sendikal faaliyetlerin durdurulduğu, tüm derneklerin (Kızılay, Türk Hava Kurumu ve Çocuk Esirgeme Kurumu Hariç) faaliyetlerinin durdurulduğu, spor müsabakalarının askıya alındığı ve bankaların faaliyetlerinin durdurulduğu bildirilmiştir.⁸⁰⁵ Ayrıca prosedür olarak olağanüstü hâl ilan edilip parlamento dağıtılmış, hükümetin görevine son verilmiş, Millet Meclisi üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmış ve bunlara ek olarak tüm siyasi parti liderleri ile STK idarecileri gözaltına alınarak tutuklanmıştır.

Kenan Evren ve ekibinin en temel amacı kendi ifadeleriyle demokrasiyi kurtarmak dışardan görünen amaçları ise 1980 öncesi siyasi yapıyı ortadan kaldırarak bu yapıyı kuranları siyasetin dışında bırakmaktır. 27 Mayıs darbesini yapanların da dahil olduğu "27 Mayıs'ın" resmî tatil olmaktan çıkarılması ve 1961 Anayasasını değiştirilmesinden anlaşılmaktadır. Hem radyo hem TRT hem de gazetede bildirilerde görünen en temel endişe halkın tepkisidir. Halkın 12 Eylül Müdahalesine başkalarının doldurduğu ile tepki verilmemesinin istenmesi bu görüşü desteklemektedir.⁸⁰⁶ Resmî gazetede Kenan Evren'in açıklamaları halkı teskin etmeye ve kötü niyetli bir eylem gerçekleştirilmediğine ikna etmeye yönelik görülmektedir. TRT'deki açıklamada da kötü niyetli kişi ve kuruluşların 12 Eylül müdahalesini yapanlar hakkında propaganda yapabileceğini ve vatandaşın onlara inanmaması üstüne basa basa belirtilmiştir.⁸⁰⁷ Siyasetten 1980 öncesi etkiyi tamamen silmek

⁸⁰⁵ A.e., s. 17-14, 26.

⁸⁰⁶ A.e.

⁸⁰⁷ Youtube, **Kenan Evren 12 Eylül Darbesi TV Açıklaması**, (Çevirimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=7Y4ifyHCeWQ>, 27 Temmuz 2022. Kenan Evren açıklamasında Demokrasinin kendi kendini kontrol edemediğini ve devletin otoritesini kaybettiği belirtmiştir. Memlekette her zaman bulunan kötü niyetli kişilerin Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı halkı kışkırtabileceği de eklemiştir. Bkz.: A.e.

isteyen Evren sadece Meclisi feshetmekle yetinmeyerek tüm belediye meclislerini de feshetmiştir. Kenan Evren'in devlet başkanı olduğu ve tüm gücün MGK'da toplandığı yönetim görevi MGK kararlarını yürütmekle olan, aralarında Özal'ın da bulunduğu bürokratlar ve eski subaylardan oluşan bir kabine oluşturmuştur. Parti başkanları Erbakan, Türkeş, Demirel ve Ecevit önce yargılanmışlar sonra siyaset yapmaları yasaklanarak serbest bırakılmışlardır.⁸⁰⁸ Bu dönemde en çok darbe yiyen özgürlüğü kısıtlanan basın olmuştur. Darbe döneminde hem gazeteciler ayırım gözetmeksizin tutuklanmış hem onlarca yıllık basın arşivleri siyasi konuların tartışılmasının yasaklanmasına paralel olarak imha edilmiş hem de pek çok gazete kapatılmıştır.⁸⁰⁹ Kapatılan gazetelerin arasında Atatürk'ün kurduğu gazete olan Cumhuriyet'in de olması dikkat çekicidir. Bu süreçte binlerce kişiye hapis cezası, idam cezası verilmiş ve yüzbinlerce kişi tutuklanmıştır. Tutuklananlar genellikle aydınlar, öğrenciler, gazeteciler, STK kurucuları, dernek kurucuları, parti üyeleri ve bazı resmî görevlilerdir.⁸¹⁰ Gözaltı sürecinde ve mahkûmiyet sürecinde uygulanan işkenceler çok yaygınlaşmış hatta olağanlaşmıştır. Pek çok mahkûm idam cezasına çarptırılmasa da hapisane koşullarından veya işkenceden dolayı hayatını kaybetmiştir. O günlerde gerçekleşen işkence uygulamaları bugün hala demokrasi raporlarında geçmekte ve Türkiye'nin demokrasi değerlendirmelerini etkilemektedir.

24 Ocak kararlarını hazırlayan Turgut Özal, MGK kararı ile ekonomiden sorumlu bakan olduğunda artık hazırladığı programı uygulanması için engel olabilecek kurumlar pasifleştirilmiş, sendikalar ve liberalizmi destekleyen politikaları protesto edecek sol örgütler kapatılmıştır. İhtilal sayesinde önemli kararlar almak ve icra etmek de hükümet çekişmeleri olmadığı için kolaylaşmıştır. Uluslararası para fonların ve mali kurumların da Türkiye'ye güvenmeye başlamasıyla 1980 öncesindeki hükümete

⁸⁰⁸ Türkeş 1960 Darbesinde Aktif olarak görev aldığı hatta bildiriye okuyan kişi olduğu için olacakları tahmin ederek gizlenmeyi tercih etmiştir. Sonrasında ortaya teslim olmuştur. Yusuf Ziya Keskin, "12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye'de Siyasi Gelişmeler (1980-1983)" **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 0, S. 26, 2020, s.705.

⁸⁰⁹ Hakkı Uyar, "Türkiye'de Askeri Darbeler Ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.20, S. 15, 2020, s. 84- 86.

⁸¹⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s.404. Çok sayıda bireysel davadan başka MSP, MHP, TİP, DİSK, aşırı sol örgüt Devrimci Sol, Kürt Örgütü PKK için "Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasal düzenini değiştirmeyi tasarlama suçlamasıyla toplu davalar yapılmıştır. Toplu davalarda birbirinden bağımsız parti ve örgütler iş birliği ile suçlanmışlardır. Bkz: **A.e.**

verilmeyen borçlar verilmeye başlanmış böylece Türkiye, Amerika'dan büyük miktarda borçlar alabilmiştir.⁸¹¹ Temmuz ayı itibariyle faiz sistemi üzerindeki tüm kısıtlama ve denetim kalkmış, tahvil senetleriyle ilgilenmeyen büyük bankalar sayesinde simsarlar ortaya çıkmıştır. Ekonomik şartların zorlu olmasından dolayı halk bunu büyük bir yatırım fırsatı ve ikinci bir şans olarak görmüş ve yatırımlar yapmıştır. Bir yıl sonra buradaki denetimsizlik hükmet tarafından düzenlenmeye çalışılmış ancak teminat tedbirleri bazı bankerlerin iflasına yol açmıştır. Ekonomi bakanıyla yapılan bir görüşme basına sızmış bakanın bankerlerle ilgili "*halk kumar oynamıştır*" şeklindeki yorumu halkta büyük bir paniğe sebep olmuş, sonucunda piyasalarda çöküş yaşanmış ve en büyük bankerler bile iflas etmiş ya da yurtdışına kaçmıştır.⁸¹² Bu olayların sonucunda Özal'ın da bulunduğu bakanlar kurulunda istifalar olmuştur. Banker olayları zaten zor durumda olan halkı daha da zor durumda bırakmış, güneydoğu bölgesinde çatışmalar devam etmiş, sağ-sol çatışmaları azalarak da olsa devam etmiş hem sağ hem de sol örgütlerden sayısız kişi tutuklanmış ve tutuklanmalar arttıkça asayiş yavaş yavaş temin edilmeye başlanmıştır. Asayiş sağlamada çok ilginç tedbirler alan MGK özellikle büyükşehirliere göç edenlerin asayiş sağlamaya engel olduğu kanısına varmış ve 2000'e yakın evsiz veya işsiz kişiyi il sınırı dışına çıkartmıştır.⁸¹³ 1980 ihtilali sonrası ekonomi hala bocalar durumda devam ederken sağ- sol çatışmalarının yoğunluğu azalmış ancak farklı şekilde cereyan eden asayiş sorunları ortaya çıkmıştır.

3.5.2. 1982 Anayasası

Normal siyasi hayata dönüşte bir önceki ihtilaldeki benzer süreçler izlenmiş, il temsilcilerinden ve MGK'nın atadığı kişilerden Danışma meclisi kurulmuş, Anayasa taslağı hazırlanması için Profesör Orhan Aldıkaçtı'nın başında olduğu 15 kişiden

⁸¹¹ Köse, a.g.e., s.121.

⁸¹² Milliyet Gazetesi, '**Vatandaş kumar oynadı' sözü tarihe geçti**, 23. 02.2001, (Çevirimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/the-others/vatandas-kumar-oyyadi-sozu-tarihe-gecti-5289649> 27 Mart 2022. 1981 yılına gelindiğinde Türkiye bir banker cennetine dönmüştü. Eylül 1981'de Ödünç Para Verme Yasası'nda değişiklik öngören yasa kabul edildi. Yeni yasa ile bankerlik denetim altına alınacaktı. Milliyet Gazetesi yazarı Emin Çölaşan, Maliye Bakanı Kaya Erdem'i 20 Eylül 1981'de evinden arayarak, "Bu işin sonu nereye varacak" diye sordu. Erdem de "Bu işin sonu zaten biliniyordu" dedi. Fakat bir sözü Milliyet'in manşeti olmuştu ve tabii ki ortalık da karışmıştı: "Vatandaş kumar oynamıştır." Bkz: A.e.

⁸¹³ Yalçın, 2010, a.g.e. s. 631.

oluşan Anayasa Komisyonu belirlenmiştir. 1961 Anayasası yirmi yıllık süreçte değişikliğe uğrasa da hala ordunun ya da siyasilerin istediği bir kaynak haline gelememiştir. Demokrasinin temin edilmesi ileri sürülerek yeni anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Evren o dönemde geçerli olan anayasaya olan tepkisini “*hükümeti dernekler vasıtasıyla yönetilen zavallı bir kurum olarak*”⁸¹⁴ tanımlayarak dile getirmiş ve MGK’nın kontrolüyle Anayasa Komisyonuna hazırlatılan yeni anayasaya da Evren’in kişisel fikirleri yansımıştır. Sadece mevcut durumu göz önüne alarak gelecek hükümetleri hesaba katmadan yapılmış olan açıklamalar -özgürlüklerin devlet yönetimine engel olması gibi- ve anayasada yürütmeyi fazlaca güçlendiren değişiklikler gelecek dönemin anlayışını şekillendirecektir. Devletin başının işlevsiz sembolik bir konuma düşmesine mani olunacağını belirten Kenan Evren - sonraki dönem devlet başkanlarının da sıklıkla dile getireceği gibi- bu planını 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluklarını belirten maddelerde açıkça ortaya koymuştur.⁸¹⁵ Yeni hazırlanan anayasada kişisel özgürlükler güvence altına alınmışsa da sınırsız özgürlük sağladığı ileri sürülerek sıklıkla hem Demirel tarafından hem de ordu tarafından eleştirilen 1961 Anayasasındaki kadar geniş sınırlarda ele alınmamıştır. Temel hak ve özgürlükler kamusal düzen ya da ulusal güvenlik sebebiyle kısıtlanabileceği açıklamalarıyla yer almaktadır. Sadece bireysel özgürlükler değil örgütsel ve basın özgürlüğüne de çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. 7 Kasım 1982’de halk oylamasına sunulan Anayasa katılımının olmaması halinde para cezası ve beş yıl süreyle oy kullanmama gibi cezaların getirilmiştir. Bu sebeplerden ötürü %91 oranında katılımı gerçekleştiren referandum sonucunda sonuçların

⁸¹⁴ Yusuf Sarııay, **Türk Parlamento Tarihi Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi (1982 Anayasası’nın Hazırlanması ve Kabulü)**, Cilt 2, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2014, s. 3. “Kişi hak ve özgürlüklerini hudutsuz; olarak genişletip koruyalım derken, devletin de bekası için birtakım hak ve yükümlülükleri olduğunu, kişi özgürlüğü uğruna Devleti güçsüz, bir şey yapamaz duruma getirmeye de hakkımız olmadığını, Devletin dernekler vasıtasıyla idare edilen zavallı bir kuruluş haline getirilemeyeceğini, Devletin başı olan makamın bir protokol makamı görünümünde bırakılamayacağını, Devletin 6 ay gibi bir süre cumhurbaşkansız bırakılamayacağını, Parlatentonun aylar ve aylarca hiç bir yasama ve murakabe görevi yapamaz duruma getirilemeyeceğini, yargının yönetimi, yönetimin yargıyı köstekler durumda olamayacağını, ülkenin sokaklarında her gün miting ve gösteri yapılmak suretiyle vatandaşların, iş ve güçlerine mani olunamayacağını, memleketimizde komünizme veya dini esaslara dayalı parti kurulamayacağına göre, bazı gün ve bayramları istismar ederek bu rejimlerde olduğu gibi gösteri ve mitingler düzenlenemeyeceğini; kısaca kişi hak ve özgürlüklerinin hudutsuz olamayacağını da hatırdan çıkarmamız gerektiğini vurgulamak isterim.” Bkz: **A.e.**

⁸¹⁵ A.e.

neredeyse tamamı “evet” olarak çıkmıştır.⁸¹⁶ Bu anayasanın kabulü ile Kenan Evren dolayı olarak halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı olarak yedi yıl boyunca görev yapacaktır.⁸¹⁷

1982 Anayasası kapsam bakımından hem geçici maddelerindeki hükümlerle geçiş dönemi yönetimini şekillendirmiş hem de 2017 yılına kadar olan süreçteki yönetimin çerçevesini oluşturmuştur.⁸¹⁸ 1982 Anayasasının maddeleri:⁸¹⁹

- 1982 Anayasası devletin bireye ödevlerinin değil bireyin devlete karşı ödevleri üzerine hazırlanmış ve bu doğrultuda 1961 Anayasasının bireye sunduğu öncelikler geri plana atılmıştır.
- Bireysel hak ve özgürlüklerinin koruması değil sınırlandırılması tercih edilmiştir. Milli Güvenlik, suçların önlenmesi, kamu düzeni ve ayaklanmanın önlenmesi gibi gerekçelerle özgürlüklerin kısıtlanabileceği belirtilmiştir.
- Eğitimle ilgili yine devletin üstünlüğü ağır basmaktadır. Devletin eğitim içeriklerine müdahale edebileceği bir kapı açılmıştır.
- İşçi ve sendika hakları işveren lehine değiştirilmiştir. Sendikal hak ve özgürlükler toplanma ve örgütlenme özgürlükleri gibi çeşitli kısıtlamalara tabi tutulmuştur.
- 1961’de denge ve denetleme mekanizması öne çıkarken 1982 Anayasası erkler arasında Devlet Başkanlığı lehine yürütme gücünü ön plana çıkartmıştır. İdarenin pek çok işlemine yargı yolu kapatılarak yargı bağımsızlığından büyük oranda ödün vermiştir. 1961 Anayasasında yapılan değişikliklerle Anayasa Mahkemesi şekil ve esas denetimi yapabiliyorken 1982 Anayasası ile Anayasa

⁸¹⁶ Yüksek Seçim Kurulu Websitesi, **7 Kasım 1982 Anayasa Değişikliği Halk Oylaması Sonucu**, (Çevirimiçi), <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1982Referandum/7-Kasim-1982-Halk-Oylaması.pdf> , 28 Mart 2022.

⁸¹⁷ Altıncı Kısım Geçici Madde 1. — Anayasanın, halkoylaması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usulünce İlâm ile birlikte, halkoylaması tarihindeki Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanına tanınan görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır. 18 Eylül 1980 tarihinde Devlet Başkanı olarak içtiği and yürürlükte kalır. Yedi yıllık sürenin sonunda Cumhurbaşkanlığı secimi Anayasada öngörülen hükümlere göre yapılır. T.C. Resmî Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı 17344, (Çevirimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf> , 26 mart 2022.

⁸¹⁸ A.e.

⁸¹⁹ Parla, **a.g.e.**, s. 18- 95.

Mahkemesinin alanı şekil denetimi ile kısıtlanmıştır. Yasamaya karşı yürütmeyi güçlendiren anayasa yargı bağımsızlığını geri plana atmıştır.

- Cumhuriyet Senatosu kaldırılmış ve 450 olan milletvekili sayısı 400'e düşürülmüştür.
- 1961 Anayasasında 4 yıl olan Meclis görev süresi 5 yıla çıkarılmıştır; TBMM ve Cumhurbaşkanı bu süre dolmadan seçimlerin yenilenmesini isteyebilmektedir.
- Atatürkçülük temel ideoloji haline getirilmek istenmiş ve 1982 Anayasasının pek çok maddesinde Atatürk Milliyetçiliği teması kullanılmıştır.
- Yasamadan daha güçlü bir yürütmeyi amaçlayan ve Devlet Başkanını fazlaca yetkilendiren Anayasa Cumhurbaşkanının seçilmesini düzenleyen maddede “*arka arkaya iki defa seçilemez*” hükmünden arka arkaya kelimelerini çıkararak tek dönem Cumhurbaşkanlığı yapılabilmesini sağlamıştır. 1982 Anayasasına göre Cumhurbaşkanı Başbakanın önerisi ile bakanlar kurulundaki üyelerin görevlerine son verebilir, gerekli gördüğü hallerde bakanlar kurulu toplantısına katılabilir, başkanlığı altında bakanlar kurulunu toplayabilir ya da anayasa değişikliklerini halk oylamasına sunabilir. Cumhurbaşkanına hem yasama hem yürütme hem de yargıya dair konumunun çok ötesinde yetkiler tanınmıştır. Çoğu yetkisini karşı imza ile kullanabiliyor olsa da pek çok önemli atamayı iradesiyle yapmaktadır. Bu yetki genişlemesine karşılık Cumhurbaşkanının resen imzaladığı kararlara karşı yargı yolu -Anayasa Mahkemesi dahil- tamamen kapalıdır.
- 1982 Anayasası Cumhurbaşkanı tarafından görev verilen ve yetkilendirilen Devlet Denetleme Kurulu'na tüm kamu kuruluşları dahil olmak üzere sendikaların, derneklerin ve meslek kuruluşlarının denetlenme yetkisini vermiştir.
- Olağanüstü hâl dönemlerinde yürütmenin gücü olağan döneme göre oldukça fazladır. TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil eden Cumhurbaşkanlığının başkanlığında toplanan bakanlar kurulu olağanüstü hâl döneminde olağanüstü yetkilerle donatılmıştır. Meclis sadece ivedilikle kararları imzalamakla yükümlü etkisiz bir güçtür.

- 1982 Anayasasında sivil yargının gücü azaltılarak askeri yargının gücü artırılmış ve yargıdaki atamaların çoğunu yürütmenin üstlenmesiyle yürütme yargıya galip gelmiştir. Cumhurbaşkanının Anayasa Mahkemesi dahil yargı kurumlarına yaptığı atamaların kapasitesi artırılmış. Cumhurbaşkanının tarafından atananlar arasında Üst kademe kamu yöneticileri, diğer ülkelere gönderilecek elçiler, Genel Kurmay Başkanı, Yükseköğretim Kurulu Üyeleri, Üniversite rektörleri vardır. Cumhurbaşkanı Elçiler ve Genelkurmay Başkanını atama yetkisini bakanlar kurulu ile paylaşmaktadır.
- 1982 Anayasası ile iptal kararı verebilen Anayasa Mahkemesi yürütmeyi durdurma kararı verememektedir.

Anayasanın kabulünden sonra normal siyasi hayata dönüş için Siyasi Partiler Kanunu hazırlanmış ve bu kanun kapsamında da önceki dönem siyasetlerinin 10 yıl süreyle siyasi faaliyet göstermesi yasaklanmış⁸²⁰, MGK'ya yeni partilerin kurucu ve üyelerini ya da parti programlarını veto hakkı tanınmış; öğrenciler, öğretmenler, devlet memurları ve askeri subayların parti üyelikleri yasaklanmış; partilerin seçim kampanyası kapsamındaki yurt gezilerinde 11 Eylül 1980 öncesinde siyasete dahil olan kişiler hakkında övücü ya da yerici yorumlar yapması engellenmiş ve seçim kampanyalarında MGK kararları ya da sıkıyönetim yasakları hakkında yorum ya da eleştiri yapılması yasaklanmıştır.⁸²¹

⁸²⁰ T.C. Resmî Gazete, 24 Nisan 1983, Sayı 13027, (Çevirimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18027.pdf>, s. 28, 26 mart 2022. Sadece faaliyet göstermelerine değil aynı zamanda her hangi bir görüş belirtmelerine dair de kısıtlama getirilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi 76. Kararının 2. maddesinin d. bendi *Anayasa'nın geçici 4 ncü maddesinin (al bendi ile kendilerine özel yasak getirilen kişilerce, Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi ve hukuki durumuyla ilgili olarak sözlü veya yazılı beyanda bulunulması,yasaktır.* Bkz: **A.e.**

⁸²¹ **A.e.** 1-27. Milli Güvenlik Konseyi 76. Kararının 2. maddesinin c. bendi “12 EYLÜL 1980'den buyana ve bundan sonra Millî Güvenlik Konseyinin karar, bildiri ve icraatı ile Cumhurbaşkanının halkı aydınlatmak için yurt içindeki yapt:k'arj ve yapacakları gezilerdeki beyanlarının ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanu- nu çerçevesinde Sıkıyönetim Komutanlarının koydukları yasaklar ve aldıkları karar- lar ve beyanlarının tartışma ve eleştirme konusu yapılması yasaktır.” Bkz: **A.e.**

3.5.3. Üçüncü Demokrasi Dönemi

Seçimlerin 6 Kasım 1983'te yapılmasına karar verilmiş ve MGK'ya başvuran partilerden sadece üçü onay alabilmiştir. Refah Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi ve Doğru Yol Partisi kurucularının bir kısmı veto edilince 1983 seçimlerine katılamamıştır. Seçimlere katılmasına izin verilen partiler: MGK desteğini alan Emekli Orgeneral Turgut Sunalp tarafından kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi, pek çok açıdan Demirel öğretisine yakın olan ama bir yandan orduyla ilişkileri ılımlı olan Turgut Özal tarafından kurulan Anavatan Partisi, CHP'nin mirasını yeni döneme taşımak isteyen Necdet Calp'ın kurduğu Halk Partisi'dir.⁸²²

Yeni Anayasa ile Cumhuriyet senatosu kaldırılmış, seçim sistemi değişmiş (d'Hont sistemi) ve meclisteki milletvekili sayısı 400 olarak belirlenmiştir. %92,3 katılım oranıyla yapılan seçimlerde %45,15 oy oranı ile Anavatan Partisi (ANAP) 211 milletvekili, %30,46 oy oranı ile Halkçı Parti (HP) 117 milletvekili ve %23,27 oy oranı ile Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) 71 milletvekili kazanmıştır.⁸²³ Seçim sisteminin küçük partilere meclise giriş şansı vermemesi, MHP ile MSP'nin seçimlere katılamamasından ötürü halkın en sağda gördüğü ANAP'a destek vermesi ve diğer partilere oranla ANAP'ın MGK'dan daha bağımsız görünmesi ile ANAP⁸²⁴ hükümeti kuracak çoğunluğa ulaşmıştır.⁸²⁵ Hem küçük partilerin hem de eski siyasi yönelimlerin desteğini alan ANAP kendini çok parçalı toplumsal yapının bir izdüşümü olarak görmüş ve tüm görüşlerin kolektif bir birleşimi olarak ön plana çıkmıştır.

⁸²² Keskin, "12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye'de Siyasi Gelişmeler (1980-1983)", **a.g.e.**, s.714.

⁸²³ Yüksek Seçim Kurulu, **6 Kasım 1983 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları**, (Çevirimiçi), https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1983MilletvekiliSecimi/1983_Secim_Sonuclari.pdf , 27 Mart 2022.

⁸²⁴ "Turgut Özal'ın karakteri ANAP için tanıtım aracı olmuş böylece parti Özal'ın şahsiyetinde birleşmiştir. "Orta Direk" söylemi ile seçim kampanyası yürüten ve Türkiye'ye özgü bir orta sınıf kavramı oluşturmak isteyen Özal hem aydının hem köylünün konumu görünümündedir. Sıradan bir vatandaşın kendini özdeşleştirebileceği şekilde kendi çabalarıyla bir konuma gelmiş, hem iş çevreleriyle yakın temaslarda olan hem de Doğu Anadolu'nun bir beldesinden gelmesiyle halktan gelen bir kişiydi. Hem laik temellere bağlı hem de dinen bir hiziyle yakın bağlantısı bulunmaktaydı. Dönemin sosyal yapısının mükemmel bir örneği konumunda olan Turgut Özal bu özellikleri kullanmasını çok iyi başarmış ve süre gelen bir akımın başlı başına bir temsilcisi olmuştur." Zürcher, **a.g.e.**, s.408.

⁸²⁵ A.e.

23 Mart 1984 yerel seçimlerinde 1980 dönemi partilerinin üyelerinden bazılarına seçime katılma hakkı tanınmıştır. Bu karar hem meclise giren partiler için dezavantajlı olmuş hem de siyasetin tekrar çok parçalı bir yapıya dönmesine yol açmıştır. Erdal İnönü tarafından kurulan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Demirel'in perde arkasından yönettiği kurucusu Yıldırım Avcı olan Doğru Yol Partisi (DYP), Bülent Ecevit'in Rahşan Ecevit aracılığıyla yönettiği Demokratik Sol Partisi (DSP) ve Ahmet Tekdal tarafından kurulan sonra Erbakan'ın başkanlık ettiği Refah Partisi (RP) 1984 yerel seçimlerine katılan ancak genel seçimlere katılamadığı için mecliste temsil edilmeyen partilerdir.⁸²⁶ Seçim sonuçlarına göre partiler arası geçişler veya birleşmeler olmuştur. Halkçı parti (HP) ile Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti'yi (SHP) oluşturmasıyla İnönü'nün partisi meclise girebilmiş ve SHP'li 18 üyenin de DSP'ye geçmesiyle DSP'de meclise girebilmiştir.⁸²⁷ Kuralların etrafından dolanan eski siyasi aktörlerin meclise girmesiyle dengeler değişmiştir. Sonrasında Milliyetçi Demokrasi Partisinin dağılmaya karar vermesiyle parti üyeleri orantılı olarak ANAP ve DYP partilerine geçiş yapmış böylece DYP'de mecliste temsil hakkına sahip olabilmıştır.⁸²⁸ Böylece 80'lerin son dönemlerini ve 90'ları etkileyecek partiler ortaya çıkmışlardır.

Bu dönemde “*Hülle Partisi*” kavramı türemiş, siyasi faaliyette bulunamayan partilerin siyasete dahil olabilmek için veya ana hedef olan partiye oy kazandırmak için kurulmuş partilere bu isim verilmiş ve hülle partileri teşkilatlanmadan hızla geçici olarak kurulup başka partiye dahil olması ile aracı rolünü oynamıştır.⁸²⁹ Bu uygulama ile Türkiye Siyaseti bir “Partiler Mezarlığına” dönmüştür. Bu ve başka yöntemlerle perde arkasından yürütülen siyaset açık ve adil bir rekabet ortamı yaratmadığından Özal eski siyasetçilerin tekrar siyasete dahil olmasına imkân verecek bir düzenlemeyi referanduma götürmüştür. İlerleyen dönemlerde de sıklıkla görülebileceği gibi kararlarına meşruluk kazandırmak isteyen Turgut Özal pek çok defa referandum

⁸²⁶ ANAP %41,5, SODEP %23,35, DYP %13,25, HP %8,76, MDP %7,29 ve RP %4,40 Cemal Altan, “Genel Seçimler-Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004)”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 4, S. 12, 2005, s. 176-177.

⁸²⁷ **A.e.** s. 179.

⁸²⁸ Yalçın, 2018, **a.g.e.** s.473

⁸²⁹ İlter Turan, **Türkiye Büyük Millet Meclisinde Parti Değiştirme Olayı**, Tarık Zafer Tunaya Armağan, İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 1992, s. 570- 572.

seçeneğini tercih etmiştir. 6 Eylül 1987’de yapılan %93,64’lük katılım oranına ulaşan referandum ile %50,16 oranında evet oyu alınmıştır.⁸³⁰ 29 Kasım 1987 erken seçim tarihi olarak belirtilmiştir. Ancak erken seçim konuları gündeme geldiğinde partilerin başına gelen liderler bunu art niyetli bir karar olarak değerlendirmişlerdir.⁸³¹ Yeniden partilerinin başlarına gelen liderler şüphesiz ki hem hazırlıksızdırlar hem de parti içinde güç mücadelesi yürüterek liderliklerini geri kazanmaya çalışmalıdırlar. Erken seçimlerden önce oy kullanma yaşının 20’ye indirilmesi, barajlı d’Hondt sistemi, milletvekili sayısının 450’ye çıkarılması ve yurtdışında yaşayanların vatandaşların seçimlerden iki buçuk ay önce sınır kapılarında oy kullanabilmesi gibi düzenlemeler yapılmıştır.⁸³² %91,82’lik bir katılımın sağlandığı genel seçimlerde ANAP %36,31 ile 292 milletvekili, SHP %24,74 ile 99 milletvekili, DYP %19,14 ile 59 milletvekili kazanmışlardır.⁸³³ Ancak MHP’nin ardılı olarak kurulan Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), DSP ve RP %10’un altında kalarak meclise girememişlerdir. Barajı geçemeyen partilerin aldıkları oylar yeni seçim sistemi uyarınca en çok oy alan partiler arasında orantılı olarak paylaştırılmış ve bu da ANAP’ın çoğunluk sağlamasına yaramıştır.⁸³⁴ Yeni seçim sistemiyle halkın %20’ye yakını mecliste temsil edilememiş ve demokrasinin en temel unsurlarından olan “katılım” kuralı karşılanamaz olmuştur. Seçimlerden sonra birçok ana akıma yakın ya da radikal parti kurulmuşsa da uzun süre hayatta kalamamışlardır. Bu partiler arasından sıyrılmak isteyen Komünist partiler eski komünist partilerin birleşmesi ile ortaya çıkan Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) ile siyasi hayata dahil olmayı ummuşlardır. Ancak ihtilalin en ağır darbelerinin hedefi olan Komünist partilerin kurulması yasaya göre hala ceza kapsamındadır.⁸³⁵ Öğrenci kulüpleriyle birlikte kökeni 1960’lardan öncesine dayanan

⁸³⁰ Yeliz Karadeniz, “Demokratik Referandum İlkeleri Işığında Türkiye’deki 1987 Halkoylamasına Yönelik Bir Analiz”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 2, 2018, s. 66.

⁸³¹ **Demirel TV’de Görüldü**, (Çevirimiçi) <https://www.eskigaste.com/1987-referandum-sonuclari-demirel-erken-secim-baskindir/> 27 Mart 2022.

⁸³² Karadeniz, *a.g.e.*, s. 67-68.

⁸³³ Yüksek Seçim Kurulu, **1983-2007 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri**, (Çevirimiçi) <https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, 27 Temmuz 2022.

⁸³⁴ İter Ünükaplan, “1950 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Bireysel Tercihlerin Kolektif Tercihlere Yansıması Açısından İncelenmesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 11, sayı. 11, 2003, s.54-55

⁸³⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s. 411.

komünist gruplar artık temsil edilememekte hatta yasadışı örgüt kapsamına girmektedirler.

1987 Seçimlerinde eski siyasi liderlerin geri dönmesiyle ANAP'ın %9 oranında oy kaybetmesinin bir düşüş trendine dönüşeceğini ön gören Özal erken yerel seçim istemiştir. Mecliste kabul görmeyen bu önerisini halk oylamasına giderek kararı zorlamak istemişse de %65 oranında “Hayır” oyunun gelmesiyle birlikte Özal bu isteğini gerçekleştirememiştir.⁸³⁶ Bu dönemde Özal'a yönelik suikast girişimleri olmuş ve sonrasında bu girişimler tekrar etmiştir. Yüksek enflasyon oranları, işsizliğin artması, geçim şartlarının zorlaşması ve Özal'ın da akrabalarının dahil olduğu yolsuzlukların basına yansması ile ANAP'ın halk üzerindeki etkisi olumsuz olmuştur. Bu etki 26 Mart 1989 yerel seçimlerine de yansımış ve SHP birinci parti, DYP ikinci parti olurken ANAP %21,9 oy oranı ile ancak üçüncü parti olabilmıştır.⁸³⁷ Ayrıca aynı yıl içinde Cumhurbaşkanlığı görev süresi dolan Kenan Evren'in yerine Özal Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Özal'ın kabinede bulunan aile üyelerinin dahil olduğu devlet ihaleleri üzerinden pek çok yolsuzluğun ortaya çıkması ile imajı zedelenmiştir.⁸³⁸ ANAP'ın kuruluş yıllarından partiye yerleşen milliyetçi, radikal muhafazakâr ve liberal gruplar kendi aralarında ayrılmışlardı. Her biri ayrı gruplar olan bu kollardan milliyetçi ve radikal muhafazakâr grup Mehmet Keçeciler önderliğinde “Kutsal İttifak” uzlaşısı yapmışlar ve parti merkezinde etkili olmuşlardır.⁸³⁹ Liberal ve modernizm yanlısı olan grubun başında Mesut Yılmaz bulunmaktadır. Turgut Özal'ın ekonomi politikalarına uygun olmayan Kutsal ittifak zamanla cazibesini yitirmiş ve Özal, Mesut Yılmaz'ın önderliğinde partideki liberalleri ön plana çıkarmaya başlamıştır. Özal, 1991'de partide modern bir hava yaratmak için önce Semra Özal'ı İl genel Meclis Başkanı yapmış sonra da Mesut Yılmaz'ı parti başkanlığına ve dolayısıyla Başbakanlığa getirmiştir.⁸⁴⁰ Partinin modernleşme sürecinde genç kesim ve kadınların ön plana çıkmasının başarılı bir strateji olduğunu düşünmüştür.

⁸³⁶ A.e.

⁸³⁷ Altan, 2005, **a.g.e.**, s. 180.

⁸³⁸ **A.e.**, s.183.

⁸³⁹ Mahmut Hakkı Akın, “Turgut Özal ve Anavatan Partisi Muhafazakârlığı”, **MuhafazakârDüşünce Dergisi**, C. 15, S. 55, 2018, s.130.

⁸⁴⁰ **A.e.**, s. 126. Bu dönemde Semra Özal kamuoyunda “Kösem Sultan” olarak anılmaktaydı. Siyaseten oldukça etkili olduğu imajı o dönemde Kabul görmüştür. Bkz: **A.e.**

3.6. Koalisyon Hükümetleri Dönemi

1980’lerden önceki ekonomi ve ulus temelli sağ-sol çatışmaları artık din odaklı köktendincilik ve laiklik tartışmalarına dönmüştür. Bu dönemden sonra partilerin iktidara gelmeleri veya muhalefet olmaları da bu konular üzerinden gerçekleşmiştir. Bu yıllarda “Başörtü Yasağı” bir mesele haline gelmiş ve buna ilişkin alınan kararlar ülkede günümüze kadar sirayet eden derin bir kutuplaşmaya sebep olmuştur. Özellikle 1990’lar din temelli çatışmaların ve ölümle sonuçlanan olayların arttığı bir dönem olmuştur. Sivas Katliamı bu olaylardan biridir. Temmuz 1993’te festivali kutlamak için Sivas’a giden alevi sanatçılar, yazarlar ve gazetecilerin kaldığı otel dini duygular üzerinden kışkırtılan bir grup tarafından yakılmış ve sonucunda 36 kişi hayatını kaybetmiştir.⁸⁴¹ Aynı şekilde İslamcı örgütlerin silahlanarak eylemler yapan gruplara dönüşmesi din temelli kurulan her örgütlenmeye veya cemaate suçlamalar yöneltilmesine sebep olmuştur. Bu dönemin en dikkat çeken eylemleri ise Hizbullah eylemleridir. Çeşitli yerlerde patlatılan bombaları, kaçırılan aydınları ve öldürülen iş adamlarını kapsayan olaylar “Hizbullah” tarafından üstlenilmiştir.⁸⁴² Dini cemaatlere yönelik baskının artmasıyla o dönemde ANAP tarafından da desteklenen kısmen modern sayılan Fetullah Gülen Cemaati’ne yönelik soruşturmaların başlamasıyla Fetullah Gülen yurtdışına kaçmıştır.⁸⁴³ İktidar partileriyle her zaman iyi geçinmeye özen gösteren ve ordunun gücünden çekinen cemaat liderinin bu yaklaşımı çok uzun yıllar boyunca sürmüştür. Cemaatin iktidar olan parti liderleriyle ilişkilerinin her zaman yakın olduğu ve cemaatin örgütlendiği bölgelerde cemaat üyelerinin parti çalışmalarına dahil olduğu bilinmektedir. 1991 yılının başlarında Körfez Savaşı’nda

⁸⁴¹ Şenal Sarıhan, **Sivas Katliamı Davası Madımak Yangını**, Cilt I, Baskı II, Ankara, Ankara Barosu Yayınları, 2009, s. 26- 33.

⁸⁴² Deutsche Welle Türkçe Servisi, **27 Yıldır aydınlatılamayan sır devlet ve Hizbullah ilişkisi** (Çevirimiçi) <https://www.dw.com/tr/27-yildir-aydinlatilamayan-sir-devlet-hizbullah-iliskisi/a-49046862> , 28 Mart 2022. Radikal Şii’lerin örgütlü bir kolu olan Hizbullah daha önce Güneydoğuda faaliyetlerine devam ettirirken 1998’de İslamcı feminist yazar Konca Kuriş ve 29 Aralık 1999’da Zehra Vakfı Başkanı İzzettin Yıldırım’ı öldürerek şimşekleri bir anda üstüne çekmiştir. Örgüt, 2000 yılında polis operasyonlarının hedefi olmuş. Bkz: **A.e.**

⁸⁴³ Milliyet Gazetesi, **Soruşturma açıldığı gün ABD’ye kaçtı**, 19.03.2020, (Çevirimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/gundem/sorusturma-acildigi-gun-abdye-kacti-6168866> , 28 Mart 2022. Gülen’in 1990 Hisar ve 1991 Bahçelievler Yeni Cami’deki konuşmaları da soruşturma dosyasında yer aldı. Soruşturmanın başlatıldığı gün sağlık sorunlarını bahane eden Gülen, Amerika Birleşik Devletleri’ne giderek Pensilvanya eyaletindeki Saylorsburg kasabasına yerleşti. Bkz: **A.e.**

Özal'ın tutumu Amerika ile ilişkileri geliştirmiştir. Bu ilişkilerin gelişmesi ve liberal ekonomi anlayışı kısmen özgürlüklerin genişletilmesine aracı olmuştur. Bireysel özgürlüklerin oldukça kısıtlandığı 1982 Anayasası bir revizyona ihtiyaç duymaktadır. Bu revizyon kapsamında sendika yasakları kalkmış, gözaltı süreleri düşürülmüş ve Kürtçenin gündelik hayatta kullanılmasına izin verilmiştir. Hükümetin bir yandan Körfez Savaşının sonuçlarından biri olarak Irak'tan gelen mülteci sorunu ile uğraştığı diğer yandan artan terör eylemleri ile mücadele ettiği dönemde 20 Ekim 1991 Genel Seçimleri yapılmıştır. Küçük partilerin ittifak kurarak meclise girdiği bu seçimde sağdaki küçük partilerin desteği ile RP %16,87 oy alarak oy oranlarını arttırırken küçük sol partilerin SHP'yi desteklemesiyle SHP %20,75 oranında oy almıştır.⁸⁴⁴ DYP %27,03 oranıyla birinci parti olmuş, oy kaybeden ANAP %24,01 oranında oy alarak kendi tarihindeki en düşük oy oranına sahip olmuş ve DSP %10,74 oranıyla oy alarak zar zor barajı aşabilmiştir.⁸⁴⁵ Partilerin tek başına iktidar olmasına imkan vermeyen seçim sonuçlarıyla koalisyon hükümetleri dönemine girilmiştir. DYP ile SHP'nin koalisyon kurmasıyla açıklanan parti programı pek çok liberalleşme kararını kapsamakta ve bireysel hak ve özgürlüklerin sınırlarını genişletmeyi amaçlamaktadır. Kararlar uygulamaya geçildiği dönemde DYP'nin muhafazakâr üyelerince bazı kararların desteklenmemesiyle uygulamalarda aksamalar yaşanmaya ve parti içi fikir ayrılıkları yüzeye çıkmaya başlamıştır.⁸⁴⁶ Halkın refahını temin edecek kararların parti içi sorunlar yüzünden uygulama aşamasına geçememesi partideki hiziplerin su yüzüne çıkmasının bir işaretidir.

Hükümetin, ihtilal öncesi kapatılan partilerin yeniden açılmasına izin veren kanunun meclisten geçirip yürürlüğe sokmasıyla⁸⁴⁷ tüm eski partiler yeniden siyasete dönmek için adım atmışlardır. Eski partilerin kendi adlarıyla açılabilmesinin önün

⁸⁴⁴ Altan, 2005, **a.g.e.**, s.183-185.

⁸⁴⁵ A.e.

⁸⁴⁶ Siyasilerin tutulduğu Eskişehir ceza evinin kapatılmak istenmesinde Kent-Devrimci Sol'un ölümle sonuçlanan eylemlerinde artış olması etken bir sebep olmuş ve DYP'li milletvekilleri ve bakanlar kararın meclisten geçmesine destek vermemişlerdir. Zürcher, **a.g.e.**, s.421.

⁸⁴⁷ Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, **AYM, E.1993/1, (Siyasi Parti İhtar) K.1993/1, 14/06/1993 Numaralı Anayasa Mahkemesi Kararı**, (Çevirimiçi) <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1993/1/3>, 28 Mart 2022. Kanuna göre tekrar açılacak olan partinin amblemi, slogan ya da onu temsil eden simgeler ile ifadeler kullanılamazdı. "Hatta bu dönemde Menderes'in oğlu Aydın Menderes bile Büyük Değişim Partisi adında bir parti kurarak babasının kitlesini kendisine çekmeyi ummuştur." Zürcher, **a.g.e.**, s.423.

açılmasıyla birlikte meclisteki partilerde hizipler ortaya çıkmaya başlamıştır. Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)'nin içinde bulunan ve koalisyon hükümetine güven oyu verilmemesi konusunda fikir ayrılığı yaşayarak partiden ayrılan radikal bir grup Muhsin Yazıcıoğlu liderliğinde Büyük Birlik Partisi'ni (BBP) kurmuştur.⁸⁴⁸ Yasaklardan sonra MÇP ismini tekrar MHP ile değiştiren parti, 1997'de Türkeş'in vefatıyla kısa bir dönem Genel Başkan sorunu yaşamışsa da en sonunda Parti Genel Başkanının Devlet Bahçeli olmasıyla toparlanmıştır.⁸⁴⁹ Yasaklar kalkınca 1974'te kurulan hükümette Maliye Bakanı olarak görev alan Deniz Baykal, CHP'yi tekrar kurmak istemiştir. CHP'nin mirasını taşıdığı argümanı ile seçmen kitlesine ulaşan SHP'de de bölünmeler meydana gelmiş ve bazı gruplar SHP'den ayrılarak CHP'ye geçmişlerdir.⁸⁵⁰ Cumhurbaşkanı Özal'da kurduğu parti ile organik bağlarını kesmemesi, partili Cumhurbaşkanı'na müsaade etmeyen anayasaya rağmen partisine sürekli müdahale etmesi ve perde arkasından yönetmek istemesi Mesut Yılmaz'la parti içi iktidar mücadelesine girmesiyle sebep olmuştur. Ancak parti içindeki ittifak mücadelesi Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 yılında vefat etmesiyle bitmiştir. Turgut Özal'ın ardından Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasıyla yerine DYP'nin başı ve doğal olarak da hükümetin ortağı olarak Tansu Çiller seçilmiştir.⁸⁵¹ Uzun süredir siyasetin içinde olan Türkeş, Ecevit, Demirel ve Erbakan gibi simaların yanında genç ve kararlı yeni simalar Çiller, Baykal ve Yılmaz gibi isimler yavaş yavaş ön plana çıkmaktadır. Tansu Çiller'in modern ve liberal bir bakış açısını benimsemesi ekonomi politikaları üzerine daha fazla eğilmesine yol açmıştır. Çiller'in gelmesiyle hükümet Güneydoğu'daki terör eylemlerini, enflasyonu, Kürt sorunu merkezinde sivil özgürlükleri, ekonomik kalkınmayı, Avrupa Birliği ilişkilerini merkeze koyarak devletin ekonomideki yerini küçültmeyi ve buna bağlı olarak yabancı sermaye yatırımlarını arttırmayı hedeflemişse de, bu kararlar sosyal demokrat ülküsünden taviz vermek istemeyen ve demokratik politikaları hayata geçirmeye öncelik veren SHP'nin koalisyondaki desteğini yavaş

⁸⁴⁸ Aydın, **a.g.e.** s. 450- 454.

⁸⁴⁹ A.e.

⁸⁵⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s.422.

⁸⁵¹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 422- 424.

yavaş kaybetmesine sebep olmuştur.⁸⁵² Çiller'in uygulamak istediği siyasal program ile sadece SHP ile değil selefi ve Cumhurbaşkanı olan Demirel ile de arası bozulmaya başlamıştır. Halk için sorunların başında hala ekonomik sorunlar gelmektedir ve bu dönemin en kötü hadisesi ekonomide büyük çaplı bir devalüasyon yaşanması olmuştur. 1994 yılında yapılan yerel seçimlerle birlikte halkın partilere olan tepkisi daha net görünür hale gelmiş DYP %21,40, ANAP %21,08, RP %9,13, SHP %13,52 oranlarında oy almışlardır.⁸⁵³ Oy oranları halkın hükümete olan tepkisi olarak görülmüş ve RP'nin aldığı oylar beklenmedik bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. En ilgi çekici olan RP'nin üçüncü en yüksek oy alan parti olarak İstanbul ve Ankara gibi büyükşehir belediyelerini alabilmesidir.⁸⁵⁴ Seçim sonuçları sol merkez partilerine de bir yol haritası olmuştur. Bölünen ve böylece iyice oy kaybeden sol hareket SHP'nin CHP ile birleşmesiyle CHP bayrağı altına toplamış ve bu sayede oy oranlarını arttırmaya karar vermiştir.⁸⁵⁵ Bülent Ecevit'in de dahil olması beklenmekteyse de DSP'nin Ecevit'in karakteriyle özdeşleşmesi ve Ecevit'in liderliği bırakmaya gönüllü olmamasından ötürü gerçekleşmemiştir. CHP, SHP'nin yerine koalisyon ortağı olmuş, meclise giren CHP hükümetin yeniden kurulmasını istemiş, buna karşılık Çiller rıza göstermemiş ve sonucunda koalisyon çözülme sürecine girmiştir.⁸⁵⁶ Bu gelişmeler sonrasında genel seçimler yakın olduğu için hükümetin dağılmamasına karar verilmiştir. Sürekli yüksek olan enflasyonla yaşam mücadelesi veren halk 1994 ekonomik kararları ile Türk lirasının değerinin düşmesi, vergilerin arttırılması ve alım gücünün daha da azalmasıyla yüz yüze gelmiştir. Yerel seçimler sonrası hükümet düşmese de koalisyona verilen destek zayıflamış özelleştirme paketi ve liberalleşme paketi anlaşma sağlanamadığı için bir türlü meclisten geçememiş en sonunda zor koşullar altında kabul edilmiştir. Sendikal haklardaki sınırlamayı kaldıran liberalleşme

⁸⁵² Enes Malik Çakır, "1991-2002 Yılları Arasında Koalisyon Hükümetleri Yönetimi", **IBAD Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, 2020, s. 24.

⁸⁵³ Yüksek Seçim Kurulu, **1983-2007 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri**, (Çevirimiçi) <https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, 27 Temmuz 2022.

⁸⁵⁴ Altan, 2005, **a.g.e.**, s. 185.

⁸⁵⁵ Çakır, 2020, **a.g.e.**, s. 24.

⁸⁵⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s. 426- 427.

paketi⁸⁵⁷ Avrupa Birliğine giriş umutlarıyla hazırlanmış olsa da bir yandan 1980 darbesinin izlerini anayasadan silmeyi de amaçlamaktadır. Bu niyetle ihtilali öven metinler anayasadan çıkarılmıştır. Tansu Çillerli DYP aslında ideolojik farklılıklarına rağmen Türkiye tarihinin başından itibaren iktidarı elde tutan partilerin örüntüsünün devamı gibi görünmektedir. Lider odaklı bir yönetim, pragmatik yaklaşımla benimsenmiş hızla parlayıp hızla sönen politikalar, popülist siyasal dil ve belli bir kesimin hayrına düzenlenen ama bir şekilde halkın faydasına gibi gösterilen liberal reformlar... Bu kalıp, DYP'den önce DP'de, AP'de, ANAP'ta ve eğer siyasal hayatta seçimlere katılacak kadar uzun kalsaydı Terakkiperver Serbest Fırka'da görülmektedir. DYP'nin bu partilerden ideolojik olarak farklı olması bir yana bu eğilim partilerde değil kişilerde görülmekte, özellikle de iktidarını kişiselleştiren ve partilerinin sembolü haline gelen parti liderlerinde görülmektedir.

3.6.1. 28 Şubat “Demokrasiye Balans Ayarı”

Seçim öncesi koalisyonlarının odak noktası olan ekonomik sıkıntılar hem Baykal- Çiller hem de Yılmaz-Çiller koalisyonlarında çözüme ulaşmamıştır. Seçim dönemi öncesindeki ekonomik durum ve ideolojik eğilim ile seçim sonuçları öngörülmez olmuşsa da iktidar partisinin çıkmayacağını ortadadır. Çok partili bu dönemde halkın oyları parçalanmakta ve kişisel çıkarları sebebiyle birlik kuramayan partiler neredeyse paralel ideolojiler ve vaatlerle halktan oy beklemektedir. Önceden iki kanadı oluşturan merkez sağ ile merkez sol parti içinde muhalefetin oluşmasıyla bölünmüş bu bölünen hiziplerden çıkan partilerin içinde de bölünmeler meydana gelmiştir. Bu dönemin en büyük sorunsalı ihtilal döneminde yasaklanan partilerin siyasi hayata katılması ile eski partilerle yeni kurulan partilerin dahil olduğu siyasal sistemin benzer paradigmalarda aşırı çok partilerin var olması olmuştur.

1994 yılında ekonomik kriz patlak vermiş ve bu krizin sonuçlarını hafifletmek için IMF (uluslararası para fonu) desteği alınmıştır. Bu destek öylece verilmemiş belli ekonomik politikaların uygulanması şart koşularak verilmiş ve bu şartlara

⁸⁵⁷ Derneklerin siyasete katılmasına izin verilmiş, devlet memurlarının sendika üyesi olmasına ve sendika kurması üzerindeki kısıtlama kaldırılmış, oy verme yaşı 18'e indirilmiş ve partilerin gençlik kolları ve kadın kolları oluşturmalarına izin verilmiştir. Zürcher, a.g.e., s. 427.

kamuoyunda “Acı Reçete” adı verilmiştir.⁸⁵⁸ Çoğunlukla ekonomik yaptırımları içeren bu reçete Türk ekonomisine dolaylı olarak ikinci darbeyi vurmuştur. Enflasyonu düşürmeyi, Türk Lirası’na değer kazandırmayı hedefleyen politikalarla birlikte Çiller özelleştirme ile krizin etkilerinin üstesinden gelmeye çalışmışsa da bu önlemler doların değerini artıp, beş yüz bin kişinin işsiz kalmasıyla ve sermayenin yurtdışına çıkmasıyla sonuçlanmıştır.⁸⁵⁹ Seçim öncesindeki ekonomik ortam koalisyon ortaklarının her birine oy kaybettirmiş ve masaya bir kişinin daha eklenmesine yol açmıştır.

24 Aralık 1995 seçim sonuçlarına göre RP %21,38 oy oranı ile 158 sandalye, DYP %19,18 oy oranı ile 135 sandalye, ANAP %19,65 oy oranı ile 132 sandalye, DSP %14,64 oy oranı ile 76 sandalye ve CHP %10,71 oy oranı ile 45 sandalye almıştır.⁸⁶⁰ MHP ise barajı geçemeyerek 8,18 oy oranı ile meclise girememiştir. CHP’nin faal olmadığı dönemlerde CHP’nin mirasçısı olarak oy toplayan DSP, CHP’nin siyasete dönmesiyle birlikte oy kaybına uğramamış aksine oylarını daha da arttırmıştır. Buna karşılık CHP zar zor meclise girebilmiştir. Yine tek başına hiçbir partinin iktidar olamadığı bir seçim sonucu ile karşı karşıya kalan partiler koalisyon kurmak için ortak arayışına girmişlerdir. Kurallar doğrultusunda hükümet kurması için ilk sırada meclisteki sandalye çoğunluğuna sahip olan RP lideri Erbakan olsa da ordunun ve Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği’nin (TÜSİAD) kat’i reddi ile bu mümkün olmamıştır.⁸⁶¹ Çiller açıkça Erbakan’ı reddederken Yılmaz koalisyona kapı açmışsa da kamuoyu tepkisiyle bu fikirden vazgeçmiştir. Halkın ve sermaye sahipleri olan iş adamlarının yönlendirmesiyle ortaya çıkan “ANA-YOL ittifakı” her iki parti liderinin de kişisel hırslarını geri plana alamamalarından ötürü oluşamamaktadır. Mesut Yılmaz’ın başbakanlığında kurulan ANA-YOL ittifakı kısa bir süreliğine gerçekleşse de sürekli çözülmeye mahkumdur. DSP ve RP Tansu Çiller hakkında ortaya atılan “Yolsuzluk İddiası”nın üzerine gitmiş sonrasında talep edilen meclis soruşturmasına ANAP’ın da destek vermesi sonucunda da Koalisyon ortağının kendisini desteklemediğini gören Çiller koalisyondan çekilmiştir.⁸⁶² Bu gelişmelerden sonra

⁸⁵⁸ Çakır, 2020, **a.g.e.**, s. 25.

⁸⁵⁹ A.e.

⁸⁶⁰ Altan, 2005, **a.g.e.**, s.185.

⁸⁶¹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 429.

⁸⁶² Çakır, 2020, **a.g.e.**, s. 26. TBMM tutanaklarında yer alan bilgiye göre: Basının ortaya çıkardığı bir Parsadan olayı vardır. Parsadan Olayı: “örtülü ödenekten, Anavatan Partisinin İstanbul Kadıköy

bozulan koalisyon hükümetinde bir değişken olarak RP yer almıştır. RP yolsuzluk soruşturmasından desteğini çekme pazarlığı ile -mecliste 158 sandalye sahibi olan parti olarak bu konuda yeterli güce sahiptir- DYP-RP koalisyonu için Çillere ittifak teklif etmiştir.⁸⁶³ Dönüşümlü başbakanlık için orta noktada buluşan ittifak üyeleri “REFAH-YOL” ittifakı ile ilk iki yıl Erbakan’ın başbakanlık yapması üzerine fikir birliğine vararak yeni hükümeti kurmuşlardır. REFAH-YOL hükümeti ilk aylarda başarılı politikalar yürüterek hem dış ilişkilerde ilerleme sağlamış hem de o dönemde daha çok ilgilenilen bir problem olan “Kürt Sorunu” ile ilgili yapıcı çözümler üretmişlerdir.⁸⁶⁴ Bu koalisyonun sonunu getiren 28 Şubat süreci ordunun hükümet üzerinde baskı uygulamasının son örneği olmuştur. Ordu bu koalisyona hoşgörü gösteriyor olsa da dini eğilimli subayları ordudan çıkarmak gibi pasif agresif kararlarla koalisyon taraftarı olmadığını göstermektedir. 1997’de Erbakan’ın ülkedeki çeşitli dini topluluk liderlerine yemek vermesi ve Sincan’da düzenlenen *Kudüs Gecesinde* şeriatın geleceğine yönelik propaganda yapılması sonucunda ordu ikinci kez pasif agresif bir tutumla Sincan caddelerinde tanklar sürerek tepkisini göstermiştir.⁸⁶⁵ Bu dönemin en dikkat çeken olaylarından biri “Susurluk Olayı” basında çokça yer almıştır.

tarafındaki oylarını DYP’ye transfer için bir dolandırıcıya para aktarılması. Bir dolandırıcının Başbakanlık Makamından bir emekli Generalin ismini vererek beşbuçuk milyarı gasp etmesi.” olayıdır. Başbakan, görevi devralan Başbakan’a örtülü ödenekten yaptığı harcamaların hesabını vermeyi adet edinilmiştir. Eski Başbakan Sayın Tansu Çiller oluşan bu teammüllere aykırı olarak görevi devretmeden bir hafta evvel çektiği beşyüz milyar liranın hesabını hükümeti devrettiği ortağı Başbakana vermemiştir. Sayın Çiller o güne kadar oluşan geleneği çektiği beşyüz milyar liranın hesabını hükümete devrettiği ortağı Başbakana vermeyerek yıkmıştır. Önce bu olayı gizledi, hatta o gün olayı ortaya atan RP Milletvekili Sayın Kazan’a ağır hakaretler yağdırdı. Beşyüz milyonun belgeleri basma yansıyınca ye Parsadan ile Mukaddes Balkan’ın aldıkları 5,5 milyar olayı akabinde ortaya çıkınca önce inkâr edip, sonra Özel Kalem Müdürü Akın İstanbulluoğlu’nun parayı yerdiğini açıklayıp sonra inkâr etmesi kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bkz: TBMM Tutanakları, **Parsadan Olayı**, (Çevirimiçi) <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c014/b024/tbmm200140240478.pdf> , 29 Mart 2022.

⁸⁶³ Zürcher, **a.g.e.**, s. 429.

⁸⁶⁴ Çakır, 2020, **a.g.e.**, s. 27. Erbakan’ın yönetiminde ve MGK’nın katılımlarıyla terör olayları yüzünden boşaltılan köylere geri dönüş projesinin hayata geçirilmesi ve GAP TV kanalı üzerinden de günde bir-iki saat Kürtçe yayın yapılması gibi gelişmeler olmaktadır Erbakan sorunun kökenine inip Kürt meselesi konusunda PKK ile masaya oturup çözüm için çare aramaya yeltense de Cumhurbaşkanı Demirel tarafından uyarılmış, ardından Erbakan da bu durumdan geri adım atmıştır. Erbakan başbakanlığında gerçekleşen önemli bir hareket de dış politikada kendini göstermiştir. Müslüman devletlerle yapılan ittifak ve ortak pazar kurulması çabası 1996’da sonuçlanmıştır. İran, Bangladeş, Mısır, Endonezya, Malezya, Pakistan ve Nijerya ile birlikte Türkiye’nin de içinde bulunduğu M-8 grubu daha sonra Mısır’ın itirazı üzerine adı “developing” (gelişme) anlamına gelen Developing 8 (Gelişen Ülke 8) olarak değiştirilmiştir. Bkz: **A.e.**

⁸⁶⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s. 431.

Susurluk'ta kaza yapan araçta pek çok kişinin ölümünden sorumlu Abdullah Çatlı'nın ölü olarak bulunmasıyla birbirini izleyen olaylar serisinde hükümet ve mafya ilişkisine bağlı yolsuzluklar ortaya çıkmıştır.⁸⁶⁶ Ortaya çıkan olaylar zaten ekonomik kriz⁸⁶⁷ ile mücadele eden halkı yolsuzluklar konusunda iyice öfkelenlendirmiş ve “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” eylemleri ile halkın yolsuzlukları protesto etmesine yol açmıştır.⁸⁶⁸ Bu eylem Türk halkının yolsuzlukları geniş çaplı protesto ettiği tek örnek olarak tarihte yer almıştır.

Bu olaylardan sonra MGK, çok net bir kararla 28 Şubat'ta 18 maddeden oluşan kararlar listesini Çankaya'da Kuvvet Komutanlarının katılımıyla gerçekleşen toplantıda Erbakan'a sunmuş ve ivedilikle uygulamaya geçmesi emrini vermiştir. bakanlar kurulunun mart ayının ilk haftasında resmî olarak kararları imzalasada da yürürlüğe sokmamış olması, MGK'nın kararları ultimatolar olarak direktmesine sebep olmuştur. “28 Şubat Kararları” sekiz yıllık kesintisiz eğitimi, Kur'an kurslarının resmîleşerek Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanmasını, dinci kuruluşların faaliyetlerinin takip edilmesini, imam-hatiplerin bir kısmının meslek okullarına dönüştürülmesini, dinci kadrolaşmanın önüne geçilmesini, kamu kuruluşlarında ve eğitim kurumlarında kılık kıyafet yasaları uygulanmasını, irticaya maddi yardım sağlayan yeşil sermayeye kısıtlama getirilmesini, ordunun kamuoyunda din düşmanı gibi lanse edilmesinin engellenmesini, Tevhid-i Tedrisat uygulanmasını ve Atatürk aleyhindeki eylemlerin cezalandırılması gibi konuları kapsamaktadır.⁸⁶⁹ Maddelerinin arasında yer alan orduya ilişkin hüküm 1980 ihtilalinin ilanındaki hükmü andırmaktadır. Partinin ayak direttiğini gören ordu, “İrticai Faaliyetler” hakkında kamuoyunu ve yargıyı bilgilendiren brifingler düzenlemeye başlamıştır.⁸⁷⁰ Ordunun

⁸⁶⁶ A.e.

⁸⁶⁷ Çakır, 2020, **a.g.e.**, s. 28. 28 Şubat döneminin ekonomik açıdan maliyeti de çok fazla olmuştur. 1994 kriziyle birlikte çoğu bankanın iflas ederek tasfiye sürecinin başlamasıyla birçok banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)'na devredilmiştir. Bu durumda 17,3 milyar dolar zarar edilmiştir. Aynı zamanda doların ciddi anlamda değer kazanması ile ithalatın maliyeti artmış, özel sektörün dış borçlanması ciddi yük altına girmiştir. 1994 krizinden sonra alınan birtakım önlemlerle enflasyon yavaşça düşmeye başlarken 28 Şubat döneminden sonra tekrar yükselmiş, buna bağlı olarak işsizlik de yaklaşık 1 milyon 550 bin kişiye ulaşmıştır. Bkz: **A.e.**

⁸⁶⁸ **A.e.**, s. 27

⁸⁶⁹ Şeyma Akın, “Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Y. 21, S. 84, 2016, s. 42.

⁸⁷⁰ **A.e.**, s. 43.

tıpkı siyasi partiler gibi halkın desteğini talep etmesi ama bunu buyurgan bir üslupla yapması halkta hoşnutsuzluk/korku ikilemini yaratmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Yargıtay Cumhuriyet Baş Savcısı, RP'ye kapatma davası açmıştır.⁸⁷¹ Kamuoyunda yer alan haberler, ordu tarafından yapılan brifingler ile DYP'den çok sayıda istifalar gelmeye başlamıştır. İstifa eden milletvekilleri Hüsamettin Cindoruk önderliğinde birleşmiş ve Demokratik Türkiye Partisi (DTP) adı altında toplanmıştır.⁸⁷² Gelişmeler sonucunda DYP'de RP ile koalisyon kurduğu için itibar kaybına uğramıştır. Erbakan'ın Demirel'e istifasını sunmasıyla birlikte yeniden hükümeti kurması için Çillere görev vermesi beklenen Demirel hükümeti kurma görevini Çiller yerine Mesut Yılmaz'a vermiştir.⁸⁷³ Demirel'in bu kararı ordu ile ilişkilerini iyi tutmak istediği için verdiği düşünülebilir. 1 Şubat 1997'de basında çıkan haberlerde RP'ye yönelik "parti kapatma" vurguları yapılmasından bir yıl sonra 1998 yılında Erbakan siyasetten yasaklanmış, Refah Partisi kapatılmış, o dönemde büyükşehir belediye başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'a hapis cezası ile siyasi yasak gelmiş ve Müstakil Sanayici İşadamları Derneği'ne⁸⁷⁴ karşı dava açılmıştır.⁸⁷⁵ 23 Şubat 1998'de RP'li milletvekillerinin Fazilet Partisini kurmasıyla Fazilet partisine geçen RP'li milletvekilleri aracılığıyla yeni kurulan Fazilet Partisi birden mecliste 140 koltuğa sahip olmuştur. Önceliği ordunun ultimatolarını yani "28 Şubat kararlarını" yerine getirmek olan ve DSP, ANAP ve DTP partilerinin ortaklığından oluşan "ANA-SOL" hükümeti kısa sürede baş gösteren anlaşmazlıklar, yolsuzluk skandalları ve ordunun

⁸⁷¹ Mehmet Sercan Ercan, "Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Siyasal Parti Yasakları", **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, S.1, 2016, s. 60. Refah Partisinin kapatma kararında "Kararda bir milletvekilinin laik cumhuriyet ilkesine aykırı siyasal gösterilerle ilgili olarak tutuklu bir belediye başkanını cezaevinde ziyaret etmesi; laiklik karşıtı olarak bilinen bazı kişilerin partiden aday gösterilmesi; laiklik karşıtı değişik konuşmaların partililerce yapılması; Devrim Kanunlarına aykırı kıyafetler içindeki kişilerin devlet katında kabul gören kişiler olduğu görüntüsünün sağlanması; türban ve başörtüsünü teşvik edici konuşmalar yapılması gerekçe olarak gösterilmiştir." Bkz: **A.e.**

⁸⁷² Yalçın **a.g.e.**, s. 641.

⁸⁷³ Aydın, **a.g.e.**, s. 433.

⁸⁷⁴ "Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcılığı, 8 yıllık kesintisiz eğitimle ilgili yaptığı bir konuşma nedeniyle Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) Başkanı Erol Yazar hakkında, "Halkı din ve mezhep farklılığı gözeterek, kin ve düşmanlığa tahrik" suçlamasıyla dava açtı. Başsavcılık, iddianamesinde MÜSİAD'ın da kapatılmasını istedi." **Hürriyet Gazetesi**, **DGM, Erol Yazar'a hapis MÜSİAD'a kapatma istedi**, 25 Mayıs 1986, (Çevirimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dgm-erol-yarara-hapis-musiada-kapatma-istedi-39020513>, 27 Temmuz 2022.

⁸⁷⁵ Barış Ertem, "28 Şubat 1997 "Post-Modern" Askeri Müdahalesi ve Medya", **Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)**, 2018, s. 313.

hükümete sürekli karışması ile hızla çözülmüştür.⁸⁷⁶ Yeni kurulan hükümet aslında bir seçim hükümeti görünümündedir yaklaşan seçimler göz önüne alındığında koalisyonun en azından seçim dönemine kadar süreceği tahmin edilmiştir. Türkiye’de enflasyon Rusya’daki ekonomik krizden etkilenerek en yüksek seviyelerde seyretmektedir. Hükümet çareyi özelleştirmelerde bulmuşsa da özelleştirme süreci yürütülürken Mesut Yılmaz’ın da dahil olduğu yolsuzlukların basına yansımaları sonucunda koalisyon ortaklarından tepkiler gelmiş ve dışardan partiye destek veren CHP’nin desteğini çekmesi hükümetin çözülmesine sebep olmuştur.⁸⁷⁷ Siyasilerin adının yolsuzluklara karışması bu dönemlerde artık olağanlaşmış ve iktidar paydaşlarının isimleri sık sık yolsuzlukla anılmaya başlanmıştır. Mesut Yılmaz 18 Nisan 1999’da erken seçimlerin yapılacağını açıklayarak istifasını vermiştir.⁸⁷⁸ 90’larda birkaç ayda bir çözülme sürecine giren koalisyonlar halkta koalisyon hükümetlerine olan güveni sarsmış ve parlamenter sistemde oldukça olağan olan bu uygulama başlı başına bir sorun olarak anılmaya başlanmıştır. Koalisyonlar ortak bir uzlaşma örneği olacakken kişisel çıkarlar yüzünden uzlaşamama örneği haline gelmiştir.

3.6.2. 1999 Seçimleri ve Yeni Gelişmeler

Seçimlerden önceki “ANA-SOL” CHP’nin dışardan desteği ile hem ekonomik krizlerin üstesinden gelmeye çalışmakta hem de *Batı Çalışma Grubu’nun*⁸⁷⁹ uygulanmasını istediği düzenlemeleri yürütmeye koymakla görevliydi. 1990’lar yolsuzlukların, ekonomik krizin ve ordunun siyasette etkili olmasıyla halkta ortaya çıkan yeni kamplaşma modelinin de etkisinde olduğu yıllardır. Laik grup da irtica grubu da üzerlerindeki etiketleri kabul etmeseler de eylemleriyle hangi tarafta

⁸⁷⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s. 433. Ecevit ve Yılmaz ordunun yönetime karışmasından duydukları memnuniyetsizliği ifade ettikçe ordu tarafından uyarılmakta ve kamuoyuna orduya verdikleri desteği ifade etmeye zorlanmaktadırlar. Bkz: **A.e.**

⁸⁷⁷ **A.e.**

⁸⁷⁸ **A.e.**

⁸⁷⁹ Batı Çalışma Grubu irticai faaliyetleri denetlemek amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde kurulan bir kurumdur. Kısa bir dönem faaliyet gösteren bu grup Deviz Kuvvetleri Komutanlığında kurulan bir alt askeri grubu temsil eder. Faaliyetleri 28 Şubat kararlarının uygulanmasını kapsamaktadır. Bununla beraber irticai faaliyet yürüttüğü iddia eden kişileri raporlamaktadır. Sabah Gazetesi, **BÇG Çevik Bir’in Fikriydi**, 12 Şubat 2006, (Çevirimiçi) <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/02/12/gnd105.html>, 27 Temmuz 2022.

olduğunu belli etmektedirler. Kamplar arası çatışma 80'lerdeki gibi sıcak çatışmalarla değil pasif agresif tutumlar ve hafif şiddetli çekişmelerle geçmektedir. Elbette 90'ların Hizbullah eylemleri, siyasilerin şeriat vurgusu ya da şeriat temelli propagandaları oldukça dikkate değer olsa da çok ciddi bir tehlike gibi görünmeyen oluşumlara ordu oldukça sert ve kişilik haklarını ihlal eder nitelikte karşılık vermiştir. Ordunun kökten-dinciliğe karşı 90'lardaki yaklaşımı günümüz iktidarının temel propagandası, seçim vaatleri ve yirmi yıllık siyasi söylemine yer etmiştir. 90'lardaki olaylara dayanan popülist siyasi politikalar ilk günden itibaren seçmen tabakasına ulaşmasının yolunu açmıştır. Aslında olmasından en çok korktukları geleceği kendi elleriyle oluşturan ordu bu harekete öncülük edecek liderin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Cumhurbaşkanı Demirel, 1999 seçimlerinde Fazilet Partisi kazandığı takdirde “devletin harekete geçeceğini” bildirmiş; seçim sonrası Haziran 2001 tarihinde Fazilet Partisi RP'nin devamı olmakla suçlanarak kapatılmış⁸⁸⁰; Fazilet Partisi içinde oluşan Yenilikçi ve Muhafazakar hizipler ikiye ayrılmış; Muhafazakarlar 20 Temmuz 2001 yılında Saadet Partisini kurarken Yenilikçiler Tayyip Erdoğan liderliğinde 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkın Partisi'ni kurmuşlar ve sonraki seçimlerde bir birlerine katı bir şekilde muhalefet olarak hareket etmişlerdir.⁸⁸¹

Ecevit'in başkanlığında ANA-SOL hükümetinin en çok dikkat çeken eylemi 16 Şubat'ta Kenya'ya kaçan Abdullah Öcalan'ı yakalayıp mahkemeye çıkarması olmuş ve 1999 seçimlerinde bu girişimi DSP'ye seçmen oyu olarak geri dönmüştür.⁸⁸² Ekonomik sorunlara çözüm bulamayan hükümetin tek manevra yapabileceği alan Doğuda artan terör eylemlerine yönelik politikalar olmuştur. Bu stratejinin halkta karşılığını bulması da seçim sonuçlarına yansımıştır. Bahçeli liderliğindeki MHP de Öcalan'ın yakalanmasını bir seçim kampanyasına çevirmiş, Öcalan'ın idamı üzerine

⁸⁸⁰ Mehmet Sercan Ercan, “Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Siyasal Parti Yasakları”, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1, 2016, s.60. “*Kapatmaya ilişkin kararda başörtülü olarak yemin etmeye çalışan bir milletvekilinin tutumları, başörtüsü sebebiyle üniversiteden çıkarılan öğrencilere bir milletvekilinin basın toplantısı yaptırması gibi yasalara aykırı eylemleri desteklemesi, türban yaşayını zorbalık olarak göstermek suretiyle halkı kin ve düşmanlığa tahrik etmesi gibi gerekçeler yer almaktadır.*” Bkz: **A.e.**

⁸⁸¹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 436.

⁸⁸² Radikal Gazetesi, **Aponun Idami Uzerine Mhp Dyp Rekabeti**, (Çevirimiçi) <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/aponun-idami-uzerine-mhp-dyp-rekabeti-624853/>, 28 Mart 2022.

seçmeni etkileyen bir kampanya yürütmüş ve önceki seçimlere göre oy artışı yakalayan ikinci parti olmuştur.⁸⁸³

1999 Genel Seçimleri beklenenden epey farklı sonuçlarla dikkate değer bir seçim olmuştur. Kamuoyu, iş dünyası ve siyasi çevreler köktendinci hareketinin güç kazandığını düşünerek Faziletin ya da kısmen ılımlı olan DYP'nin iktidar parti olacak oy oranına ulaşmasını beklemişlerdir. Ancak sonuçlar bu beklentilerden farklı olarak şekillenmiştir. Seçimlerden önce pek çok kanlı PKK eylemine öncülük eden Abdullah Öcalan'ın yakalanıp yargılanması DSP'nin %22,1 oranında ve MHP'nin %18 oranında oy almasını sağlamıştır. Bir önceki seçimlerde çoğunluğu sağlayan partilerden DYP %12 oy oranlarına kadar gerilerken RP'nin devamı olan Fazilet Partisi %15,4 oranında oy alabilmiş ve bir dönemin iktidar partisi ANAP ise ancak %13 oranında oy alabilmiştir.⁸⁸⁴ ANAP ve DYP'nin oy kaybında yolsuzluk skandalları oldukça etkili olurken FP'nin oy oranlarındaki düşüşe ordunun büyük bir çabayla yürüttüğü brifingler sebep olmuştur. Seçim sonuçları DSP, ANAP ve MHP partilerinin koalisyon kurarak hükümeti oluşturmaya izin verirken partileri bir arada tutan yapıştırıcı gücün partilerin “milliyetçilik” eğilimi olduğu düşünülmektedir. 90'lı yılların hükümetlerinin her daim önceliği olan ekonomik krizler ve dış borçlanmalar yeni hükümetin de gündeminde ilk ve en önceliklidir. Sıkı ekonomik politikalar ve özelleştirmeler yapılacağı sözüyle tekrar IMF'den borç alan hükümetin IMF ile imzaladığı niyet mektubu basında geniş yer tutmuştur. 1999 yılının en önemli olayı olan “17 Ağustos Depremi” oldukça yıkıcı bir deprem olmuş; binlerce kişi hayatını kaybetmiş, depreme karşı hazırlığı olmayan ve bilinçsiz olan hükümet hızlı hareket edemediği için aktif bir “Afet Çalışması” yürütememiş bu sebeple de halktan çok şiddetli tepkiler almışlardır. Deprem kötü giden ekonomiyi büyük bir darbe vurmuş ve halkın tepkileri bir sonraki seçimlerde ortaya çıkmıştır. Demirel'in görev süresi dolup yeni Cumhurbaşkanının seçilmesi gerektiğinde Ecevit, Demirel'in ordu ile yakın ilişkide olması sebebiyle tekrar seçilmesini istiyor olsa da anayasal olarak mümkün

⁸⁸³ Radikal Gazetesi, **Aponun İdamı Üzerine Mhp Dyp Rekabeti**, (Çevirimiçi) <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/aponun-idami-uzerine-mhp-dyp-rekabeti-624853/> , 28 Mart 2022.

⁸⁸⁴ Yüksek Seçim Kurulu, **1983-2007 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri**, (Çevirimiçi) <https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, 27 Temmuz 2022.

olmayan bu talebin üzerine Ahmet Necdet Sezer 10. Cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir.⁸⁸⁵ Türkiye siyasi tarihinin tarafsız tek Cumhurbaşkanı olarak anılabilecek Ahmet Necdet Sezer görevde olduğu süre boyunca hükümetin eylemlerini demokrasi çerçevesinde olması konusunda yönlendirici olmuş ve demokratik olduğuna inandığı her kararın arkasında korkmadan durabilmiştir.

⁸⁸⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s. 437.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE BAŞKANLIK SİSTEMİ

3 Kasım 2002’de yapılan genel seçimde AK Parti, Meclis çoğunluğuna sahip olarak iktidar partisi olmuştur. 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan referandum ile Cumhurbaşkanının genel oyla seçilmesi kabul edilmiştir. 2010 yılında HSYK ve Anayasa Mahkemesine ilişkin yapılan düzenleme ile de yargı büyük oranda yürütmenin kontrolü altına girmiştir. 2012 yılında sistemin değişmesine yönelik arzuların dile getirilmesi ile anayasa taslağı hazırlanmış ancak taslak çoğunluk tarafından kabul görmeyince rafa kaldırılmıştır. 2014 yılında genel oyla ilk kez Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve sonrasında en çok endişelenilen çifte meşruiyet sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır.

15 Temmuz 2016’da Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından düzenlenen darbe girişimi ile sarsılan huzur ortamı yerini OHAL yönetimine bırakmıştır. 2016 yılının sonlarında iç ve dış tehditler gözetilerek ve istikrar vurgusu yapılarak AK Parti ve MHP’nin ittifakı ile uzun süredir AK Parti’nin gündeminde olan başkanlık sistemini getiren yeni Anayasal düzenleme hazırlanmıştır. 16 Nisan 2017’de yapılan referandum ile anayasal değişiklikler ve dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi kabul edilmiştir. 24 Haziran 2018’de düzenlenen seçimle Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk cumhurbaşkanı olarak Recep Tayyip Erdoğan seçilmiştir. Seçimlerden sonra yürürlüğe giren anayasa değişikliği ile Türkiye artık tamamen başkanlık sistemi ile yürütülmeye başlamıştır. 2002’den itibaren yaşanan siyasal değişiklikler Bertelsmann Stiftung’un Dönüşüm Endeksi (BTI) ve Freedom House endeks raporlarında yer almıştır. Siyasal gelişmeler hem puanlarda hem de raporlardaki değişikliklerle incelenebilmektedir. Bu bölümde 2002’den günümüze kadar olan süreçte sistem değişikliğini getiren siyasal gelişmelere detaylı olarak yer verilmiş ve endeks raporlarıyla birlikte sistem değişikliğinin değerlendirmesi yapılmıştır.

4.1. 2007 Cumhurbaşkanının Genel Oyla Seçilmesi ile ilgili Anayasal Değişiklik ve Öncesinde Yaşanan Siyasal Gelişmeler

Cumhurbaşkanının halk oyuyla seçilmesini ele almadan önce bu düzenlemenin yürürlüğe girmesine sebep olan siyasi gelişmelere değinmek gerekmektedir. 2002 yılında yapılan genel seçimlerde oyların %34,42 sini alan AK Parti Abdullah Gül'ü Cumhurbaşkanlığına aday göstermesi üzerine gelişen olaylar serisi bugün “Türk Tipi Başkanlık Sistemi” olarak anılan sistemin kurulmasında ilk adım olmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin 1 Mayıs 2007 tarihli kararıyla anayasanın Cumhurbaşkanının seçimini düzenleyen 102. maddesi yorumlanarak, bu maddede geçen “*üye tamsayısının 2/3 çoğunluğu*” ibaresinin, yalnız karar yeter sayısını değil, aynı zamanda toplantı yeter sayısını da ifade ettiği ve toplantı yeter sayısı için 367 milletvekilinin hazır bulunması gerektiği ileri sürülmüştür. Mecliste 363 koltuğa sahip olan AK Parti toplantı yeter sayısına ulaşamamaktadır.⁸⁸⁶ Toplantı yeter sayısını karşılayamayan AK Parti erken seçim kararı almış ve bununla birlikte 5678 sayılı anayasa değişikliği paketini hazırlamıştır. 5678 sayılı değişim paketinin kapsamında genel seçimlerin süresinin beş yıldan dört yıla indirilmesi ve Cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçilmesine ilişkin değişikliklere yer verilmiştir.⁸⁸⁷ Bunlarla birlikte yapılan bir başka değişiklik de:

*Türkiye Büyük Millet Meclisi, yapacağı seçimler dahil bütün işlerinde üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anayasada başkaca bir hüküm yoksa toplantıya katılanların salt çoğunluğu*⁸⁸⁸

⁸⁸⁶ Hakan Özdemir, “Türkiye'nin Parlamenter Hükümet Sistemi Tecrübesine Kısa Bir Bakış”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y.10, S. 20, 2020, s. 393.

⁸⁸⁷ Resmî Gazete, **Resmî Gazete Sayısı: 17863**, 09.11.1982, (Çevirimiçi), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> , 28 Mart 2022. 31/5/2007 tarihli ve 5678 sayılı Kanunun 2 nci maddesiyle, bu fıkra da geçen “seçim tutanaklarını” ibaresinden sonra gelmek üzere “ve Cumhurbaşkanlığı seçimi tutanaklarını” ibaresi eklenmiştir. 31/5/2007 tarihli ve 5678 sayılı Kanunun 2 nci maddesiyle, bu fıkra da geçen “halkoyuna sunulması” ibaresinden sonra gelmek üzere “, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi” eklenmiştir. Bkz: **A.e.**

⁸⁸⁸ **A.e.** “Salt çoğunluk: Belli sayının yarısından fazla olan çoğunluğu,” Bkz: **A.e.**

*ile karar verir; ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz.*⁸⁸⁹

Meclis, bu değişiklik paketinin erken seçimlerle birlikte halkoylamasına sunulması için hızlıca toplanmış ve paketi dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer göndermiştir. Cumhurbaşkanı paketi onaylamayarak meclise geri gönderse de yetkileri sınırlı olması sebebiyle paket nihayetinde yürürlüğe girmiştir. Bu olayların sonucunda erken genel seçimler 22 Temmuz'da yapılmış; anayasa değişikliklerine ilişkin halkoylaması ise 21 Ekim'de gerçekleştirilmiştir.⁸⁹⁰

22 Temmuz 2007'de yapılan genel seçimlerde AK Parti %46,6, CHP %20,9, MHP %14,3'lük oy oranına sahip olmuşlardır. Seçimlerin ardından oluşan TBMM, ilk iş olarak Cumhurbaşkanlığı seçimine yönelmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde MHP'nin Meclise girmesiyle Anayasa Mahkemesi'nin şart koştuğu 367 sayısına erişilmiş ve 28 Ağustos'ta Abdullah Gül 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 21 Ekim'de yapılan halkoylamasında söz konusu Anayasa değişiklikleri, oylamaya katılanların %68,95'inin evet oyuyla kabul edilmiştir.⁸⁹¹

Gelişen bu siyasal olaylar sonrasında Türkiye'nin siyasal yapısı, akademisyenleri fikir ayrılığına itmiş ve bazıları sistemin yarı- başkanlık sistemine dönüştüğünü, bazıları başkanlı parlamenter sistem olduğunu ve bazıları da sadece parlamenter sistemde sapma olduğunu ileri sürmüştür. Levent Gönenç Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin başkanlık sistemindeki Başkan'a oranla yetersiz olduğunu ileri sürse de sistemin değiştiğini ve başkanlı parlamenter sisteme dönüştüğünü iddia etmiştir.⁸⁹² Prof. Dr. Kemal Gözler'e göre de değişiklikler sonrası sistem başkanlık ya da başkanlı parlamenter ya da yarı başkanlık sisteminden farklıdır. Sebebi ise Cumhurbaşkanı'nın meclise karşı siyasal sorumluluğunun olmaması,

⁸⁸⁹ Madde 96 – (Değişik birinci fıkra: 31/5/2007-5678/3 md.) Resmî Gazete, **Resmî Gazete Sayısı: 17863**, 09.11.1982, (Çevirimiçi), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> , 28 Mart 2022.

⁸⁹⁰ Özdemir, 2020, **a.g.e.**, s. 390.

⁸⁹¹ Özdemir, 2020, **a.g.e.**, s. 391.

⁸⁹² Levent Gönenç, **Türkiye'de Katılımlı Anayasa Yapımına Doğru**, 2011, (Çevirimiçi), https://www.tepav.org.tr/upload/files/1309961816-7.2011_Anayasa_Yapim_Surecinde_Yonteme_Iliskin_Bazi_Sorunlar.pdf , s. 4., 29 Mart 2022.

yetkilerinin olmaması, aynı kişinin hem yasama hem de yürütmede görev alması, sınırlı olarak meclisi feshetme yetkisinin⁸⁹³ olmasıdır. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi başkanlık sisteminde Başkanın sadece tek özelliğini karşılamakta ve kendi politikalarını yürütemeyen, yetkisiz bir Cumhurbaşkanının varlığı parlamenter sistemde sadece bir sapma olarak değerlendirilmektedir.⁸⁹⁴

Birgül Güler, anayasal değişikliğin sonucunda sistemin yarı-başkanlık sistemine evrilme sürecinde olduğunu ileri sürmüş ve cumhurbaşkanlığının meşruiyetini halka dayandırması ile yürütmenin güç kazanan başının sistemde değişikliğe sebep olduğunu iddia etmiştir.⁸⁹⁵

Parlamenter sistemde Cumhurbaşkanının tarafsızlığı Cumhurbaşkanının sembolik bir konumda olmasına izin verirken halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının tarafsızlığının zedeleneyeceği görüşü kamuoyunda kabul görmüştür. Cumhurbaşkanının seçilebilmek maksadıyla güçlü bir siyasi parti ya da partiler ittifakına ihtiyaç duymasından dolayı, tarafsızlığını koruyamayacağı iddiası gündeme gelmiştir.⁸⁹⁶ Hem meclisin hem de Cumhurbaşkanının meşruiyetini halk tarafından kazanması parlamenter sistemin tek meşruluk özelliğini kaybetmesine ve çifte meşruiyet oluşmasına sebep olabilmektedir. Uluşahin'in görüşüne göre bu durum ancak çoğunlukta olan siyasal parti ile Cumhurbaşkanının farklı siyasal eğilimlere sahip olduğunda gerçekleşebilmektedir.⁸⁹⁷ Fakat 2014 seçimlerinden sonra görmekteyiz ki aynı siyasal paradigmaya sahip olunması çifte meşruluğu ortadan kaldırmamaktadır. İkinci kez seçilebilme hakkı olan ve kendi kampanyasını sürdürmek isteyecek olan Cumhurbaşkanı kendi politikalarını yürütmeyi talep edebilecek olması sistemde daha büyük değişikliklerin de meydana gelebileceğinin sinyallerini ilk zamanlarından itibaren vermektedir. Artık tarafsızlığını kaybetmiş ve yetkisiz olan Cumhurbaşkanının

⁸⁹³ Başkanlık sisteminde başkanın sahip olduğu şartsız olarak meclisi feshetmeden farklı olarak sınırlı yetkiye sahiptir.

⁸⁹⁴ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 12. Basım, Bursa, Ekin Yayınları, 2011, s. 299-301.

⁸⁹⁵ Birgül Ayman Güler, **Türkiye'nin Yönetimi: Yapı**, Ankara, İmge Kitabevi, 2009, s. 136.

⁸⁹⁶ Mahmut Çekiç, "1982 Anayasasının Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi", **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, S. 7, 2016, s. 472- 474,

⁸⁹⁷ Nur Uluşahin, "Türkiye'de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 2, 2011, s. 34.

sistemde konumunun değişmesiyle birlikte meydana gelen sistem hükümet sistemlerinden hiçbirine tamamen benzememekte ve mevcut sistemi başkanlık sistemine götürmek için atılan bir adım olarak görülebilir.⁸⁹⁸

4.1.1. Freedom House 2002-2007 Yılları Arası Türkiye Özgürlük Raporları

Freedom House'un yıllık olarak yayınladığı raporlar ağırlıklı olarak yayınladığı tarihten önceki yılın değerlendirmelerini içermektedir. 2002 Tarihli rapor Aralık 2001 tarihinde yayınlanmış ve ağırlıklı olarak 2002'ye kadar Türkiye'de gerçekleşen siyasal ve sosyal gelişmelere sivil haklar ve siyasal haklar temelinde bir değerlendirme sunmuştur. 2002, 2003, 2004, 2005, 2006 ve 2007 tarihinde yayınlanan raporlar 2007'ye kadar olan süreçte Türkiye'deki siyasal gelişmeleri kısaca özetlemektedir. Aşağıda 2002 yılı Türkiye Freedom House Raporunun özetine yer verilmektedir.⁸⁹⁹

“Anavatan Partisinin Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığında merkez sağ ANAP, sosyal demokrat DSP ve DYP Partisi'nden kopan merkez sağ Demokrat Türkiye Partisinden oluşan bir iktidar koalisyonu, yolsuzluk suçlamaları nedeniyle dağılmıştır. Bu hükümet öncesinde DYP'nin Refah Partisi ile koalisyon hükümeti vardır. Bu koalisyon, Türkiye'nin laik köklerini her zaman koruyan ordu tarafından istifaya zorlanmış ve Refah Partili Başbakan Necmettin Erbakan'ın yerine Anavatan Partisi'nden Mesut Yılmaz gelmiştir. Refah Partisi, İslami yönetimi uygulamaya çalıştığı gerekçesiyle 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından 2001 yılında kapatılmıştır. Fazilet Partisi'nin dağılması, iki yeni partinin, muhafazakâr Saadet Partisi'nin ve İstanbul'un eski belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğindeki reformist Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurulmasına yol açmıştır. DSP'nin oyların %22'sini kazandığı Nisan 1999 genel seçimlerine kadar geçici bir hükümete DSP Genel Başkanı Ecevit başbakanlık etmiştir. Seçimden sonra Bülent Ecevit

⁸⁹⁸ Ömer Dönmez, **Hükümet Sistemleri ve Hükümet Sistemlerinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi**, (Çevirimiçi) http://web.e-baro.web.tr/uploads/45/Etkinlikler/2015/1_Omer_Donmez.pdf, s. 38-39, 29 Mart 2022.

⁸⁹⁹ Freedom House, **Freedom in the World 2002 - Turkey**, 18 December 2001, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/docid/473c53fac.html>, 12.11.2021.

başkanlığında DSP, aşırı sağ Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve ANAP ile beklenmedik bir koalisyon kurarak Haziran 1999'da güvenoyu almıştır. 2000 Yılında Meclis tarafından cumhurbaşkanı seçilen Ahmet Necdet Sezer, raporda anayasa mahkemesinin baş yargıcı ve demokratik reformların açık sözlü bir savunucusu olarak anlatılmıştır. Ne siyasetçi ne de general olan ilk Cumhurbaşkanının, ifade özgürlüğünü, siyasi partileri ve Kürtlerin haklarını kısıtlayan diğer yasaların gevşetilmesi çağrısında bulunduğu belirtilir. Sezer, Ağustos 2000'de köktendinci veya ayrılıkçı sempatisini olduğundan şüphelenilen kamu görevlilerinin görevden alınmasını kolaylaştıracak bir hükümet kararnamesini iki kez veto ederek hukukun üstünlüğüne ve siyasi reforma bağlılığını göstermesi raporda dikkat çeken unsurlardandır. Ardından gelen hükümetler, 2001'de bir ekonomik krizle sonuçlanan sarsıntılı bir ekonomiyi istikrara kavuşturmayı başaramamıştır. Kökleri o zamanlar dağılmış olan Refah Partisine dayanan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2002 Kasım'ında, yolsuzluğu sona erdirmeye ve ülkeyi AB üyeliğine doğru sağlam bir yola koyma sözü vererek seçimlerde çoğunluk oyunu kazanmıştır. Eski İstanbul belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan, dini hoşgörüsüzlüğü kışkırtıyor gibi görünen bir şiir okuduğu için laikliğe karşı suçlardan mahkum edildikten sonra daha önce siyasetten men edilmiştir. Abdullah Gül, Mart 2003'te parlamentonun Erdoğan'ın yerine geçmesine izin verecek şekilde anayasayı değiştirene kadar başbakanlık yapmıştır.

Erdoğan, partisinin parlamento çoğunluğunu, Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusu için hayati önem taşıyan ardışık geniş kapsamlı reformları zorlamak için kullanmıştır. 2004 yılında, hükümet ilave anayasa reformlarını ve ceza kanununda yapılacak kapsamlı bir revizyonu onaylamıştır. Ekim ayında, Türkiye'nin ısrarı ile, Avrupa Komisyonu Aralık 2004'te AB'nin Türkiye müzakerelerine başlaması için bir tarih vermesini tavsiye eden bir rapor sunmuştur. Ancak raporda yolsuzluk, kadının statüsündeki eşitsizlikler ve ordunun rolüyle ilgili sorunlar da dahil olmak üzere devam eden eksikliklere değinilmiş ve Komisyonun raporunda ilerleme sağlamak için Türkiye'nin izlenilmesi gerektiği belirtilmiştir. Demokratik seçim, geçmişte ordu tarafından baltalanmış, son kez 1997'de Refah Partisi hükümetini görevden almaya zorlayan bir "yumuşak darbe" yaşanmıştır. Geçmişte ordu tarafından demokratik seçimler engellense de Türk vatandaşları hükümetlerini demokratik olarak

değiştirebilmektedir, ancak ordunun özellikle savunma ve güvenlikle ilgili siyasi konularda önemli bir etkisi vardır. Askeri ağırlıklı bir organ olan Ulusal Güvenlik Konseyi (MGK), politika belirleyici bir role sahiptir.

2002 tarihli raporda, 1999 yılında Türkiye resmen AB üyeliğine aday olduğu ve bu tarihten itibaren Türkiye'nin üyelik kriterlerini yerine getirmesi için bir dizi ekonomik ve siyasi hedef belirlendiği ifade edilmiştir. Ancak Hükümetin, sivil hakları temin edecek demokratik yapılanmayı kurmak konusunda isteksiz olduğu da eklenmiştir. Parlamantonun, ifade ve örgütlenme özgürlüğü, toplumsal cinsiyet eşitliği ve ordunun siyasi süreçteki rolü gibi çok çeşitli konuları kapsayan 34 anayasa değişikliğini kabul etmesine rağmen bu değişikliklerin güncel olarak uygulanmadığına değinilmiştir. 2002 sonrasındaki dönemde özelleştirmenin önündeki engellerin kaldırılması ve yolsuzlukla mücadele edilmesi AB ilişkileri bağlamında olumlu etki yaratacağı da raporda yer almaktadır. Sivil hak ve özgürlükler bağlamındaki eksiklikler ifade edilirken ordunun, yargı üzerindeki etkisine değinilmiş ve askeri mahkemelerde bireysel özgürlükleri kısıtlayıcı demokratik olmayan yargılama usullerinin sürdüğü belirtilmiştir. Ordunun siyasal İslam ve Kürtlerle ilgili olan konularda basın özgürlüğünü engellediği; Kürt yanlısı sivil toplum örgütlerinin taciz, engelleme ve baskıya maruz kaldığı; Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK) bazı bağımsız yayın kuruluşlarını geçici olarak kapattığı ve sonucunda gazetecilere yönelik taciz, suçlama, gözaltı ve hapis cezaları verildiğine değinilmiştir. Hapishane koşullarında insan haklarını ihlal edecek şekilde şiddet ve istismarın olduğu ve mahkumların ihtiyaç duyduğu tıbbi yardıma ulaşmalarının engellendiği ileri sürülmüştür. Siyasi şiddet, narkotik, organize suç ve bazı şiddet içermeyen siyasi suçları nedeniyle hapishanede tutulanların, ailelerine veya avukatlarına erişim olmaksızın yasal olarak dört güne kadar gözaltında tutulabildikleri ve ayrıca Güneydoğuda bu sürenin on güne çıktığı eklenmiştir. 2000- 2001 yıllarında içinde 38 sivilin de yer aldığı 22 davada bireyler, askeri mahkemelerde ifade özgürlüğüyle ilgili suçlamalarla yargılanmışlardır. Raporda HADEP'in temsilcisi Serdar Tanış ve Ebubekir Deniz isimli kişilerin karakolda gözaltına alınmalarından sonra kayıp olduğu ifade edilmiştir. Bu dönemde Cumhurbaşkanı, ordunun itirazına rağmen yayıncılık denetimini arttırmayı amaçlayan yeni yasayı özgürlük ihlali sebebiyle veto etmiştir.”

Aşağıda 2003 yılı Türkiye Freedom House Raporunun özetine yer verilmektedir.⁹⁰⁰

“2003 yılındaki raporda en çok dikkat çeken hususlar: Ak Partinin meclisteki koltukların üçte ikisine sahip olması, Abdullah Öcalan’ın idam cezasına çarptırılması, Tayyip Erdoğan’ın seçimler öncesinde Baş Savcılık tarafından seçimlerde yasaklanmasının istenmesi, Fransa ve Türkiye arasında basın özgürlüğünden kaynaklanan diplomatik bir anlaşmazlık çıkması, üç gazetecinin “orduya hakaret” suçlamasıyla tutuklanması, İnsan Hakları Derneği üyelerine saldırı düzenlenmesi, İnsan Hakları Derneklerinin beş şubesinin kapatılması, İnsan Hakları Dernek üyelerinden 12 kişinin Terörle Mücadele Yasası kapsamında suçlanması, kadına yönelik aile içi şiddet suçlarında faillerine indirimli cezaların uygulanmasına izin veren mevzuatın adil olmaması, Kürt Yanlısı HADEP’in taciz ve baskıya maruz kalması, 2000’lerden önce gerçekleşen bir milyonun üzerinde Kürt köylüsünün yerinden edilmesi ve sonrasında Jandarma aracılığıyla keyfi yeniden yerleştirmelerin yapılması konularında değerlendirmeler yapılmıştır.”

Aşağıda 2004 yılı Türkiye Freedom House Raporunun özetine yer verilmektedir.⁹⁰¹

“2004 yılındaki ülke raporunda Erdoğan’ın yasaklayanmasına yol açan yasanın yürürlükten kaldırılmasıyla Erdoğan’ın Mart 2003’te ara seçimle meclise girip resmen Başbakanlık görevini üstlendiğine değinilmiştir. 2004 Yılındaki raporda AB üyeliği için yasalarda reformların yapılması olumlu bir gelişme olarak kaydedilmiştir. AB üyeliği sürecinde ilerleme sağlamak isteyen hükümetin AB komisyonun değişmesini talep ettiği yasalarda kararlı reformlar uygulaması ile kaydedilen gelişmelerin AB tarafından övgü alması rapora eklenmiştir. Bu gelişmeler başlıca raporda şu başlıklar altında yer alır: Kürt dilinin kullanılmasını kısıtlayan yasaların hafifletilmesi, ordunun siyasi konulardaki gücünün sınırlandırılması, şiddet içermeyen Kürt militanlara af

⁹⁰⁰ Freedom House, **Freedom in the World 2003 - Turkey**, 19 December 2002, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,TUR,473c545fc,0.html>, 12.11.2021.

⁹⁰¹ Freedom House, **Freedom in the World 2004- Turkey**, 18 December 2003, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,TUR,473c54cdc,0.html>, 12.11.2021.

teklifi, özel okullarda Kürtçe öğrenime izin verilmesi, Kürtçe yayın yasağının kalkması, Milli Güvenlik Kurulunun politika belirleme rolünün tavsiye düzeyine indirilip yetkilerinin kısıtlanması, gözaltında işkencenin resmen yasaklanması, Milli Güvenlik Kurulundaki sivillerin sayısının artması ve ölüm cezasının kaldırılmasıdır.

Raporda terör eylemleri dışında yer verilen olumsuz değerlendirmeler arasında: hükümetin kamu düzeninin bozulması gerekçesiyle örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayabilmesi, Kürt yanlısı STK'ların ve Partilerin tacize maruz kalması, seçimlerde %10 barajı yüzünden makul desteğe sahip olan Kürt kökenli partilerin meclise girememesi, ifade özgürlüğü alanında devam eden kısıtlamaların olması, askeri veya Kürt politikalarının eleştirilmesinin engellenmesi, gazetecilerin sıklıkla kovuşturmanın hedefinde olması, hükümetin internet erişimini kısıtlamasa da servis sağlayıcılardan içeriklerin önceden kopyalarını isteme hakkını saklı tutması ve İslamcı bir partinin iktidarda olmasına rağmen dindar Müslümanlara yönelik baskıların devam ediyor olması bulunmaktadır.”

Aşağıda 2005 yılı Türkiye Freedom House Raporunun özetine yer verilmektedir:⁹⁰²

“2005 yılı raporunda 2002 yılında yapılan seçimlere değinilmiştir. Raporda verilen detaylar doğrultusunda: 2002 seçimleri geniş ölçüde özgür ve adildir; muhalefette olan CHP ve AK Parti'nin meclise girebilmiş olması seçmenlerin değişimi hızlandırma kabiliyetini doğrular; iktidarda olan AK Parti dini kısıtlamaları kaldıran uygulamaları desteklese de İslamcı emeller gütmemekte ve laik düzeni baltalamamaktadır; iktidar partisi yerel seçimlerde zafer kazanmıştır ve yeni yasal düzenlemeler doğrultusunda parti isimleri ve parti adaylarına yönelik kısıtlamalar kaldırılmıştır. 2005 Yılı raporunda terör eylemlerine yönelik bilgilere yer verilmiştir: PKK beş yıllık ateşkesi tek taraflı olarak sona erdirmiş, hükümetle çatışmalar sonucu her iki tarafta ölümler artmış ve Kongra-Gel örgütü AB tarafından terör örgütleri listesine eklenmiştir.

⁹⁰² Freedom House, **Freedom in the World 2005- Turkey**, 20 December 2004, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,473c553013,0.html>, 12.11.2021.

2005 yılı raporunda olumlu olarak değerlendirilen gelişmelerin konu başlıkları: Milli Güvenlik kurulu konsey başkanlığına ilk kez bir sivilin seçilmesi, anayasa reformları ile askeri harcamaların parlamentoya hesap verebilir hale getirilmesi, hükümette ve günlük hayatta yolsuzlukla mücadelenin devam etmesi, azınlık dillerinde yayın yapılmasına izin veren yasanın çıkması, ordu mensuplarının sivil toplum örgütünün parçası olmaktan çıkarılması, internetin veya diğer medya türlerinin sansür politikalarının ötesinde kısıtlanamaması, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin ve üyeliklerinin düzenlemesi, son reformlarla Kürt yanlısı sivil toplum örgütlerinde kısıtlamaların gevşetilmesi, sivil toplumun siyasette artan bir role sahip olması, işkenceye karşı sıfır tolerans uygulaması, insan hakları ihlallerinin yaşandığı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin tamamen kaldırılması, tüm tutuklulara ücretsiz olarak hemen bir avukat temin edilme hakkının tanınması, Güneydoğu’da çatışmalarda evlerinden sürülen köylülerin evlerine dönüp tazminat almaları için projenin başlatılması, namus cinayetlerinde ceza indirimine son verilmesidir. Bu dönemde reformları hayata geçirme konusunda kararlı tutum izleyen Hükümet, Türk Ceza Kanunu’nda ilk revizyonu yapmış böylece cinsiyet eşitliğini hayata geçirecek düzenlemeleri, azınlıkların haklarında iyileştirmeyi ve ordunun toplum üzerindeki vesayetini en aza indirmeyi garanti etmiştir. 1994 yılında PKK’ya üye olmaktan hüküm giyen Leyla Zana ve üç Kürt Milletvekili 2004 yılında serbest bırakılmıştır.

Hükümetin yolsuzluğu temizleme vaatlerinin uygulamada eksik kalması, toplum içinde yolsuzluğa hoşgörü anlayışının hakim olması, AB reformlarıyla iyileşen şeffaflık ilkelerinin uygulamada gecikmesi, RTÜK’ün sansür politikalarının oldukça geniş bir alanı kapsayarak haberleşme özgürlüğünde sıkıntılara sebep olması, RTÜK’ün düzenli olarak yaptırımlar uygulaması, çalışanların sendikalara üye olma hakkı olsa da kamu çalışanlarının grev haklarının olmaması raporda olumsuz olarak değerlendirilen konulardır.”

Aşağıda 2006 yılı Türkiye Freedom House Raporunun özetine yer verilmektedir.⁹⁰³

“2006 yılı için rapora düşülen notta mevcut hükümetin bu tarihe kadar pek çok reformu hayata geçirdiği ancak 2005 yılı içinde bu ilerlemenin yavaşladığı ve bununla beraber PKK ile çatışmalarla güneydoğuda şiddetin arttığı belirtilmiştir. Türkiye’nin, AB üyesi olan Kıbrıs Rum kesimini tanımaması tartışmalı olarak raporda yer almış ve önceleri AB üyeliğinden yana olan Türk nüfusunun AB’ye desteğinin düştüğüne yer verilmiştir. 2005 yılında Avusturyalı bir gazetecinin terör örgütüne üye olması gerekçesiyle kısa süreliğine hapse atılıp delil yetersizliğinden berat etmesi; Orhan Pamuk’un bir İsviçre gazetesine verdiği demeçte 1915’te toplu katliam yapıldığı iddiasına karşılık protesto edilip mahkemeye çıkarılması; kasım ayında bir kitapçada bomba patlaması sonucu sivillerin ve polislerin arasında birkaç gün süren çatışmaların meydana gelmesi; Tayyip Erdoğan’ın -aralarında para cezasına da çarptırılan karikatüristlerin bulunduğu- çok sayıda basın mensubuna hakaret davası açması rapordaki önemli olaylardandır. Şeffaflığın AB reformları ile iyileştirilmesi, halka açık gösteriler üzerindeki kısıtlamaların gevşetilmesi, hükümetin insan haklarına ilişkin şikayetleri incelemek için çeşitli organlar oluşturması ve temmuz ayında engellilerle ilgili yasanın kabul edilmesi 2006 Raporunda yer alan az sayıdaki olumlu değerlendirmelerdendir.

Milletvekili dokunulmazlığının kovuşturmayı engellemesi, tüm medya kuruluşlarının diğer sektörlerde çıkarları olan dev holding şirketlerine ait olmasından ötürü Türkiye medyasının otosansüre açık olması, Orhan Pamuk’un ifade özgürlüğünü ihlal eden yargı sürecinin başlatılması, polisin zaman zaman STK’ların halka açık gösterilerini izlemesi, yerel insan hakları örgütlerinin ölüm tehditleri alması, sendikal faaliyetlerin uygulamada sınırlı kalması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına tam olarak uyulmaması, eşcinsellerin ayrımcılığa uğraması, Kürtçe kursların mali ve bürokratik engellerle kayıt eksikliğinden kapanması ve yüksek mahkemenin bir öğretmen sendikasının tüzüğünde olası bir anayasa ihlali görmesi sonrası sendika

⁹⁰³ Freedom House, **Freedom in the World 2006- Turkey**, 19 December 2005, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,473c559d26,0.html>, 12.11.2021.

lehine olan kararı bozması ve ardından sendikanın kapatılmamak için tüzüğünü değiştirmesi raporda olumsuz olarak değerlendirilen gelişmelerdendir.”

Aşağıda 2007 yılı Türkiye Freedom House Raporunun özetine yer verilmektedir.⁹⁰⁴

“2007 yılındaki raporda ağırlıklı olarak artan terör eylemlerine ve duraksayan AB üyelik görüşmelerine yer verilmiştir. 2005’te on yıl sürmesi beklenen resmi katılım müzakereleri başlamış olsa da Aralık 2006’da Kıbrıs Limanları anlaşmazlığı neticesinde müzakerelerin kısmen durduğu belirtilmiştir. Türk Milliyetçiliğinin yenileceğinden korkan halkın AB üyeliğine desteğini çekmesinden ve AB üye ülke liderlerinin, Türkiye’nin AB üyeliğini temin edecek reformların uygulanmasına ilişkin olumsuz değerlendirmelerde bulunmalarına da değinilmiştir. Şeffaflık reformu bu dönemde sekteye uğramış ve 2006 yılında İhale Kanununda yapılan değişiklikle belirli ihale usulleri muaf tutulmuştur. Terör olaylarına ilişkin ise raporda yer alan bilgilere göre: PKK ile bağlantıları olduğu anlaşılan Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK) Türkiye genelinde yaşanan pek çok bombalı eylemin sorumluluğunu üstlenmiş, mart ayında güneydoğudaki olaylarda 15 kişi ölmüş, İstanbul dahil Türkiye’nin pek çok yerinde çok sayıda can kaybına mal olan bombalı saldırılar gerçekleşmiştir.

Başbakan ve kabinesinin yargı mensubu üyelerle gerginlik yaşaması, AK Parti’nin dini seçmen tabanına hitap eden söyleminin seçimler öncesi artması, ifade özgürlüğünün anayasa ile güvenceye alınmış olmasına rağmen gazetecilerin basın yasasına göre değil ceza yasasına göre yargılanması, terörle mücadele kapsamında yapılan yeni yasa ile gazetecilere yeniden hapis cezalarının getirilmesi; suçlamalar sonradan düşürülse de pek çok basın mensubu, yazar ve yayıncının “Türklüğü” karalamak ya da silahlı kuvvetlere hakaret gibi suçlarla yargılanması, “Kıbrıs’ın Bölünmesi” ve “1915 Ermeni Olayları” gibi tartışmalı konularda gazetecilerin ve diğerlerinin yargılanmasına izin verecek yasal bir boşluğun değerlendirilmesi, 2006’da üç rahibin şiddete uğraması, toplumun önceki yıllara oranla muhafazakar değerlere

⁹⁰⁴ Freedom House, **Freedom in the World 2007- Turkey**, 16 April 2007, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,473c560222,0.html>, 12.11.2021.

uymayan konulara daha az hoşgörölü olması gibi konular raporda olumsuz değerlendirmelerle yer almıştır. Olumsuz gelişmelere karşı örgütlenme ve toplanma özgürlükleri anayasada korunması, yargı yapısal reformlarla güçlendirilmesi ve hükümetin aile içi şiddet farkındalığı yaratmak için çalışması raporda olumlu gelişmeler olarak ele alınmıştır; ayrıca revize edilen ceza kanunun geniş kapsamlı olumlu etkilerinin olacağı beklenmektedir.”

Aşağıda 2008 yılı Türkiye Freedom House Raporunun özetine yer verilmektedir.⁹⁰⁵

“2008 yılı için rapora düşülen notta muhalefet partisinin ve ordunun itirazlarına rağmen ülkede özgür ve adil seçimlerin yapılmış olması ülkenin özgürlüklerde yükselen bir trende girdiğini göstermektedir. Bununla birlikte reform çalışmalarının durduğu belirtilmiştir. 2008 Freedom House Türkiye raporunda Cumhurbaşkanı seçilmesine ilişkin gelişmelere geniş bir yer verilmiştir. Bu gelişmeler Türkiye’nin siyasi tarihinde ilklere sebep olması açısından önemlidir. Bu dönemde Cumhurbaşkanlığı seçilmesine muhalefet partinin ve ordunun engel olma çabası raporda dikkat çeken unsurlardandır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in yenilenemez görev süresinin Mayıs 2007’de sona ermesiyle Millet Meclisi tarafından seçilecek bir cumhurbaşkanı adayı belirlemekle sorumlu olan Başbakan, ordunun ve muhalefet partisinin açık itirazlarına rağmen Abdullah Gül’ü seçmiştir. Ordu, internet sitesinde yer alan bir yayında, Gül’ün adaylığının onaylanması halinde müdahale etmekle zımnen tehdit etmiş ve muhalefetin çağrısıyla devasa sokak gösterileri düzenlenmiştir. Bu olaylar yeter sayının oluşmasını engellemiş ve Anayasa Mahkemesinin seçimi iptal etmesine yol açmıştır. Adayı reddedilen Tayyip Erdoğan, muhalefetin sayısını azaltmak amacıyla temmuz ayında -programın dört ay ilerisinde- parlamento seçimleri çağrısında bulunmuş ve seçimlerde AK Parti, net bir zafer kazanarak oy oranını yüzde 50’ye yaklaştırmıştır. Ancak, daha fazla parti meclise girmek için yüzde 10 barajını geçtiğinden, AK Parti ’nin sandalye sayısı 340’a düşmüştür. Bu seçimlerde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ilk kez meclise 70

⁹⁰⁵ Freedom House, **Freedom in the World 2008- Turkey**, 2 July 2008, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,487ca26793,0.html>, 12.11.2021.

sandalyeyle girmiş ve Kürt yanlısı Demokratik Toplum Partisi'nden (DTP) 20 kişilik bir grup da parti olarak Meclise girmek için gereken ulusal desteğe sahip olmadıkları için bağımsız olarak seçimlerde yarışarak ilk kez Mecliste sandalye kazanmışlardır. Abdullah Gül 28 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ekim ayında yapılan bir referandumda seçmenler, diğer değişikliklerin yanı sıra, cumhurbaşkanlığı görev süresini yedi yıldan beş yıla indiren, Cumhurbaşkanı'na ikinci kez seçilme hakkı veren, müstakbel Cumhurbaşkanlarının Meclis yerine halk oylamasıyla seçilmesini sağlayan ve Meclis üyelerinin görev süresini dört yıla indiren anayasa değişikliklerini onaylamışlardır. Raporda Temmuz 2007 seçimleri, geniş ölçüde özgür ve adil olarak değerlendirilmiş buna ek olarak MHP ve DTP temsilcilerinin meclise girmesiyle muhalefet manzarasının değiştiği yönünde not düşülmüştür.

Seçimlere yönelik yapılan eleştiriler raporda yer almış ve AB değerlendirmesine göre 2007'de kilit iç ve dış politika konularında askeri yorumlarda bir artış gözlemlendiği, Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin de bunlardan biri olduğu ancak ordunun nihai olarak uygulamayı bozmadığı ve bu sebeple seçimin anlamlı olduğuna değinilmiştir. Yüksek yargının çoğunluğunun, iktidardaki hükümete karşı çıkan katı laikler tarafından kontrol edilmesi sebebiyle Nisan 2007'de cumhurbaşkanlığı seçimini iptal eden Anayasa Mahkemesi kararının tarafsızlığı sorgulanmıştır. Buna karşılık aynı şekilde 2007 sonlarında kabul edilen tartışmalı bir yasa tasarısında, bakanlık tarafından atanan bir kurul önünde tüm yargı adayları için bir görüşme yapılmasının öngörülmesi aynı derecede eleştirilmiş ve bunun yürütmenin yargıya daha fazla müdahalesine neden olabileceği ifade edilmiştir. Parti lideri de dahil olmak üzere 50 kadar DTP üyesinin 2007 yılında siyasi faaliyetlerinden ötürü tutuklanıp ve bazılarının mahkum edilmesi raporda olumsuz bir gelişme olarak yer almıştır.

2007 yılında AB, Türkiye ile üyelik müzakerelerinde yeni bir aşama başlatmış ancak ülkede yaşanan gerilimler sebebiyle müzakereler olumlu bir havada ilerlememiştir. Hükümetin, hakimler, savcılar ve subaylar da dahil olmak üzere yerleşik, laik devlet görevlileriyle gerginlik yaşaması; seçimlerde hükümetle bürokratik yapının karşı karşıya gelmesi ülkenin iç gerilimini arttırması açısından bir

gerileme olarak görülmüş ve Türkiye'nin demokratik ilerlemesini olumsuz etkilediği ayrıca AB umutlarını tehlikeye attığı yönünde yorumlanmıştır.

2007 polis şiddeti ve ifade özgürlüğü alanında zor bir yıl olarak geçmiştir. Buna rağmen Temmuz 2007'de Uluslararası Af Örgütü, polis nezaretinde işkencenin azaldığını ve güvencelerin iyileştirildiğini bildiren rapor yayınlamıştır. Polis güçleri 1 Mayıs protestosunu bastırıp ve yaklaşık 600 kişiyi tutuklamıştır. Nisan ayında askeri savcının şikayeti üzerine haftalık Nokta gazetesinin ofislerine baskın yapılmış ve Nokta yayını durdurma kararı alınmıştır. Raporda yer alan önemli olaylardan biri de bir Türk Milliyetçisi tarafından öldürülen Hrant Dink'in cinayetidir. Atatürk'e hakaret eden bir videonun YouTube'a da paylaşılmasıyla kısa süreliğine erişimi yasaklayan bir mahkeme kararının ardından Atatürk'e hakaret sayılan veya içeriği suç faaliyetleri içeren sitelere erişimin engellenmesine izin verilen yasa tasarısı kabul edilmiştir.”

4.1.2. BTI 2002- 2007 Yılları Arası Türkiye Demokratikleşme Raporu

Bertelsmann Stiftung'un Dönüşüm Endeksi (Bertelsmann Stiftung's Transformation Index - BTI) ülke raporlarını iki yılda bir yayınlanmaktadır. Bu bölümde 2006 yılı raporu ile 2008yılı raporu ele alınacaktır. 2006 Raporu 90'ların sonundaki ve 2000'lerin başındaki gelişmelere detaylı yer verdiği için çalışmada daha detaylı değerlendirilecektir. Genel bir değişimin ilerleme aşamasını görmek bu rapordaki detaylarla mümkün olmaktadır.

2006 raporu, 2002 öncesindeki ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkların siyasette yeni bir çehreye ihtiyaç duyulmasına sebep olduğunun altını çizmiştir. Freedom House raporlarıyla benzer bir şekilde 2002 seçimlerini değerlendiren rapor seçimlerle ilgili daha önce de tekrarlanan bilgilere statü endeksi yorumlarında yer vermiştir. Türkiye'nin ifade ve toplanma özgürlüğünü, örgütlenme özgürlüğünü ve azınlık haklarını içeren iki büyük anayasa reformu ve sekiz yasama paketindeki reformları hayata geçirmek için 2005 yılına kadar süregelen çabalarından bahsetmiştir. Aşağıda

2006 yılı Türkiye Bertelsmann Stiftung'un Dönüşüm Endeksi Raporunun özetine yer verilmektedir:⁹⁰⁶

“Siyasi katılım ve hukukun üstünlüğü değerlendirmelerinde 90’lı yılların sonundan 2005 yılına kadar gerçekleşen gelişmelerden olumlu olarak bahsedilmiştir. Rapor sivil-asker ilişkilerinin Avrupa standartlarına doğru ilerlediğini, sivil toplumun önemli ölçüde büyüdüğünü, örgütlenme özgürlüğüne ilişkin bazı kısıtlamaların hafifletildiğini, Siyasi Partiler Kanunun partilerin kapatılmasını zorlaştıracak şekilde değiştirildiğini; yargı bağımsızlığının ve etkinliğinin büyük ölçüde sağlandığını ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılıp yerine Ağır Ceza Mahkemelerinin getirildiğini belirtmektedir. Ek olarak Haziran 2004’te kabul edilen yeni Basın Yasası ile gazetecilerin kaynaklarını açıklamama haklarını güçlendirildiğinden ve hapis cezalarını para cezalarıyla değiştirerek basın özgürlüğünü artırmaya yönelik önemli adımlar atıldığından bahseder. Cumhurbaşkanı Ahmet Sezer’in, yolsuzluğu Türkiye’yi etkileyen en ciddi sorunlardan biri olarak belirlemesi ve yolsuzlukla mücadeleye destek vermesi raporda olumlu bir gelişme olarak kaydedilmektedir. Bu dönemde hükümet, kamu sektöründe kaynak tahsisinde şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması ile yolsuzlukla mücadelede ciddi adımlar atmaktadır. Türkiye, 2004’te Yolsuzluğa İlişkin Medeni Hukuk Sözleşmesi’ni onaylamış ve Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu’na (GRECO) üye olmuştur. Türkiye, medeni, siyasi, sosyal ve ekonomik haklara ilişkin önemli uluslararası sözleşmeleri ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin protokollerini onaylamıştır. Türkiye’nin işkence ve kötü muameleyle mücadeleyi güçlendirdiği ve Türk hukuk sisteminin bu anlamda Avrupa standartlarına yaklaştığı belirtilmektedir. Yeni demokratik kurumların Avrupa Birliği Komisyonu gözetiminde gerçekleştiğini ve Türkiye’nin Avrupa Birliği ile arasındaki farkı kapatmaya da odaklandığı dile getirilmektedir. Bu dönemde Türkiye nüfusunun büyük bir çoğunluğu Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyeliğini desteklemektedir.

⁹⁰⁶ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2006 Country Report Turkey**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2006_TUR.pdf, 12.11.2021.

Türkiye'nin siyasi ve sosyal entegrasyonu değerlendirmesinde Türkiye'nin siyasi manzarasında bir parçalanma meydana geldiği rapor edilmiştir. Seçimde aşırı soldan ve aşırı sağdan görüşleri temsil eden 17 parti yer almış olsa da %10 seçim barajı engeliyle sadece iki partinin meclise girebildiğinden ve böylece AK Partinin, mecliste mutlak çoğunluğa sahip olduğundan bahsedilmiştir. İktidar partisi diğer partilerin herhangi bir siyasi desteği olmaksızın, anayasa da dahil olmak üzere ülkenin siyasi ve ekonomik yapısını değiştirebilmekte ve Kopenhag Kriterlerinin yerine getirilmesi için gerekli tüm yasa, yönetmelik ve reform paketlerini parlamentodan sorunsuz bir şekilde geçirebilmektedir. Tek partili bir yönetim sistemi, siyasi istikrarı koruyabilir veya tersine, mevcut hükümet var olan laik rejimi din temelli bir siyasi sistemle değiştirmeye çalışıp siyasi istikrarsızlığa neden olabilir ifadeleri rapora eklenmiştir.

Mayıs 2003'te kabul edilen İş Kanunu ile çalışma koşulları iyileştirilmiş; iş sağlığı ve güvenliği yönetmeliği kabul edilip uygulanmış; çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmasına ilişkin yönetmelik düzenlenip uygulanmış; kadın ve erkeğe eşit muamele ile ilgili düzenlemeler yapılmış; Türkiye'deki hızlı sanayileşme ile ekonominin üç ana sektörü arasındaki istihdamın kompozisyonu değiştirilmiştir. Ekonomi geliştikçe nüfusun büyüme hızı ve tarım sektörünün hem GSYİH hem de toplam istihdam içindeki payı azalmalıdır ancak Türkiye işgücü piyasası bu koşulu yerine getirememiştir ve yapısal işsizlik oranını azaltamamıştır. Sonuç olarak resmi rakamlara göre Türkiye'deki işsizliğin yapısı bazı gelişmekte olan ülkelere benzemektedir. Rapora göre Türkiye son yıllarda fikri mülkiyet haklarına ilişkin Avrupa Patent Sözleşmesi, Edebi ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Bern Sözleşmesi ve Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) Telif Hakları Sözleşmesi gibi birçok protokol ve anlaşmaya imza atmış ve 1994 yılında Türk Patent Enstitüsü'nü kurmuştur.

Türkiye'de kamu hizmetinin bürokratik olma eğiliminde olduğunu belirten rapor Türk hukuk yapısı, yargılama sürecinin yavaş ilerlemesi, azınlık hissedarlar için düşük koruma seviyeleri, bazı iş kanunlarına ilişkin belirsizlik, devlet imtiyazlarını içeren büyük projeler için uluslararası paylaşımın yasaklanması gibi yatırımcıları olumsuz etkileyebilecek birçok sorunlu özelliğe sahip olduğunu dile getirmiştir.

Mülkiyet hakkı kısıtlaması, yetersiz verimlilik, kurucu ve yönetici arasındaki bağımlılık, uygun olmayan kurumsal yönetim, düşük muhasebe standartları ve bilgi sistemlerinin yanlış yönlendirilmesi gibi eksiklikler doğrudan yabancı yatırımın (DYY) Türkiye'ye girmesini engelleyen unsurlardan sayılmaktadır. Yabancı yatırımcıların gözünde Türkiye'nin imajı şeffaflık eksikliği, siyasi müdahale, yabancı yatırımlara yönelik olumsuz hükümet tutumları, iç sosyal gerilimler, skandallar, yolsuzluk, rüşvet, yetkinin kötüye kullanılması ve güvensizlik ile gölgelenmiştir. Şirket kurmak için gerekli prosedürlerin basitleştirilmesini amaçlayan Türk Ticaret Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle Şirketler Hukuku alanında önemli gelişmeler kaydetmiştir ancak devlete ait işletmelerin özelleştirilmesi yavaştır. Rapor son beş yılda devletin, tekstil, demir-çelik; ağaç ve kâğıt üretimi, turizm, petrol dağıtım ve belirli gıda işleme faaliyetleri gibi sektörlerden tamamen çekildiğini veya faaliyetlerini azalttığını belirtmiştir.

Sürdürülebilirlik değerlendirmesine göre Türkiye 2006 yılına kadar çevre koşullarını iyileştirmek ve bunları müktesebat ile uyumlu hale getirmek için çeşitli sayıda çevre koruma alanında bulunan uluslararası yasa, yönetmelik ve protokolleri imzalamış ve kabul etmiştir. Mevzuatı kabul etmek ve hükümetin idari kapasitesini geliştirmek için hava kalitesi, doğanın korunması, kimyasallar, gürültü ve nükleer güvenlik ve radyasyondan korunma alanlarında bazı sınırlı adımlar atılmıştır. Türkiye, idari kapasitesini geliştirmek için önlemler almıştır ve bu doğrultuda Çevre ve Orman Bakanlığı'nı kurmak için Mayıs 2003'te yeni bir kanunu kabul etmiştir. Türkiye'nin eğitim alanında yeterli performansı göstermediğini belirten rapor okur yazarlık oranının kadınlarda istenilen düzeyde olmadığını eklemiştir. 2000 yılında AB ülkelerinde eğitimin toplam kamu harcamaları içindeki payı %11,5 iken, 2003 yılında Türkiye'de bu pay %9,2'de kalmıştır. 2001 yılında kamunun eğitime yaptığı harcamaların oranı ise %3,9'dur. Hükümetin zorunlu eğitim süresini beş yıldan sekiz yıla çıkarması 1,1 milyon çocuğun okula kaydolmasını sağlamıştır. Ancak bu rakamlara rağmen eğitim harcamalarının yeterli olmamasından dolayı eğitim alanında Türkiye gelişme gösterememektedir.

Avrupa Konseyinin, Türkiye'nin geniş kapsamlı reform sürecinde gösterdiği kararlı çabaları memnuniyetle karşılaması ve Türkiye'nin bu reform sürecini sürdüreceğine olan güvenini dile getirmesi Türkiye'nin Avrupa demokrasisi için asgari gereklilikleri yerine getirdiğini ve Avrupa Komisyonu tarafından izlenen bu geleneği derinleştirmek için doğru yolda olduğunu göstermektedir. Rapor Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki yakın ilişkinin, ülke içinde demokrasinin yerleşmesini olumlu yönde etkileyeceği görüşündedir. Ekonomik başarının, ilerleyen yıllarda siyasi istikrarın belirleyici faktörlerinden biri olacağını belirten rapor Türkiye'nin makroekonomik istikrarı sağlamasının ve işsizlik oranını düşürmesinin istikrarsızlığı engelleyeceğini belirtmiştir. Rapor, düşen enflasyonist baskılara ve hızlı büyüme oranlarına rağmen, ekonomik canlanma ile işgücü talebinin artmamasını bir tehlike olarak gören rapor sonraki yıllarda artan işsizliğin ve gelir dağılımının çalışan nüfus aleyhine kötüleşmesi durumunda toplumsal sorunlara zemin hazırlayabileceğini ileri sürmüştür. Türkiye'nin IMF destekli istikrar politikaları yerine daha popülist politikaları seçmesinin iç ve dış üreticileri ve yatırımcıları Türkiye ekonomisinin geleceğine güvenmeye ikna etmeyi zorlaştıracak belirtilmiştir.

Mevcut hükümetin büyük ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya olduğunu açıklanmış ve yüksek düzeyde işsizlik, nitelsiz işgücü birikimi, gelir dağılımındaki ciddi eşitsizlikler ve hızlı nüfus artışından kaynaklanan altyapı eksiklikleri (okul, konut, hastane) gibi sorunların varlığı raporda ele alınmıştır. 2004 yılında kabul edilen bir Dernekler Kanunu, derneklerin faaliyetlerine devlet müdahalesini azaltmayı amaçlamakta ayrıca öğrenci dernekleri üzerindeki tüm kısıtlamaları kaldırmaktadır. Din ve dini inanç özgürlüğü anayasa tarafından güvence altına alınmakta ve ibadet özgürlüğü büyük ölçüde herhangi bir kısıtlama olmaksızın uygulanmaktadır. Anayasa, Kürtçe de dahil olmak üzere Türkçe dışındaki dillerin kullanılması yasağını kaldırarak şekilde değiştirilmiş ancak toplum ve siyasi elit gruplar etnik, dini veya sosyal ayrımlar üzerinden kısmen kutuplaşmış durumdadır.

Avrupa Birliği Konseyi'nin Türkiye ile ilgili yorumuna “*Geçtiğimiz yıl boyunca Türk hükümeti, siyasi ve yasal sistemde geniş kapsamlı değişiklikler getiren reformların hızını artırma konusunda büyük bir kararlılık göstermiştir. Türk*

*vatandaşlarının Avrupa standartlarına uygun temel özgürlüklerden ve insan haklarından yararlanabilmeleri için bunların etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak için de önemli adımlar atmıştır*⁹⁰⁷ ifadeleriyle yer verilen raporda hükümetin demokrasiye ve piyasa ekonomisine bağlı olduğu görüşünün AB’de hâkim görüş olduğu yer almaktadır. Rapor son olarak hükümetin, kamu sektörünü kısıtlayan, büyük sektörleri özelleştiren ve kalan bölümlerin verimliliğini artıran daha katı bir istikrar programı izlemesi gerektiğini belirtmiş ve yeni reform önlemlerini uygulamada ne kadar başarılı olacağının zamanla görüleceği ifade edilmiştir.”

Aşağıda 2008 yılı Türkiye Bertelsmann Stiftung'un Dönüşüm Endeksi Raporunun özetine yer verilmektedir:⁹⁰⁸

“2008 yılı BTI raporunda, Türkiye’nin de dahil olduğu Ortadoğu bölgesinde laik işleyen siyasi yapıya sahip tek ülke olduğu; demokratik kuralların iyi işlediği, siyasi kurumlarının etkin ve anayasaya uygun olduğu, seçimlerin özgür ve adil olarak gerçekleştirildiği, prensipte tüm vatandaşların aynı medeni haklara sahip olduğu genel değerlendirme olarak sunulmuştur. İlaveten her türlü ayrımcılığın yasak olmasına ve Türkiye Anayasasının ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin varlığına rağmen Kürt azınlığın ayrımcılığa maruz kaldığı eklenmiştir.

Hukukun üstlüğü değerlendirmesinde demokratik olarak devletin erklerinin ayrıldığına; denge ve denetim mekanizmalarının kurulduğuna; yargının diğer kuruluşların etkisinden kısmen muaf olduğuna, yargı sisteminin yapısal zayıflıklardan mustarip olduğuna, yargının adalet bakanlığına bağlı olduğuna, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun (HSYK) ayrı bütçe veya binaya sahip olmadığına, kamu yetkisini kötüye kullananların yargılanması ve kovuşturulmasının zorluğuna, hakim ve savcılarının performans değerlendirmesinin bakanlığa bağlı olduğuna ve birikmiş iş yükü ve bekleyen çok sayıda davanın yavaş ve verimsiz ilerlemesinin yargı sistemini zayıflatığına değinilmiştir. Ayrıca Türkiye, Avrupa Konseyi üyesi olarak, Avrupa

⁹⁰⁷ A.e.

⁹⁰⁸ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2008 Country Report Turkey**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2008_TUR.pdf, 12.11.2021.

İnsan Hakları Sözleşmesi hükümlerini uygulamakla yükümlü olmasına rağmen çok sayıda temyiz başvurusu bulunmaktadır. Yolsuzlukla mücadele ve şeffaflığın artırılmasında zayıf bir ilerleme kaydedilmektedir. İşleyişte ise temel demokratik kurumlar, nispeten uyumlu ve etkili bir şekilde birlikte çalışmakta ve ilgili tüm siyasi kararlar, Türk Anayasasında tanımlandığı şekilde uygun organ tarafından hazırlanıp uygulanmaktadır.

Kürt aşırılıkçıları dışında kültürel, dini ve etnik azınlıklar dahil tüm vatandaşlar resmi Türk ulus devleti kavramını kabul etmektedir ve seçilmiş hükümet ülkenin tüm fiziksel bölgesinde güç sahibidir. Laiklik Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren hukuki, sosyal ve siyasal düzeyde etkili olsa da Diyanet İşleri Başkanlığı ve dinin temel uygulamaları ve yorumlarıyla ilgili olarak din işleri üzerinde sıkı bir devlet denetimi uygulanmaktadır. Buna ek olarak Diyanet, Sünni İslam dışındaki toplulukları dışlamaktadır. Raporda idari sistemin etkin çalışmadığını belirtilerek öneri olarak modern, merkezi olmayan, katılımcı ve şeffaf bir model öngören kapsamlı bir idari yapılanmanın gerektiği eklenmiştir. Türkiye'nin ayrılıkçı Kürtlere ayrımcılık yaptığı, kökten dinciliğin ülkenin temel sorunlarından biri olduğu ve hükümetin organize suçla devam eden bir mücadelede bulunduğu belirtilmiştir.

Demokratik olarak seçilen hükümet, ordunun etkisi tarafından -bu dönemde biraz azalmış olsa da- kısıtlanmış görünmekte buna rağmen özgür ve adil seçimlerle başa gelen hükümetin yönetimde etkin güce sahip olduğu izlenmiştir. Rapor Genelkurmay Başkanlığı'nın sivil ve seçilmiş yetkililerden bağımsız olarak çalıştığı ve bütçe işleri dışında meclis denetimine tabi olmadığı için bir "siyasi yerleşim bölgesi" olarak kabul etmektedir. Türkiye'de örgütlenme özgürlüğünün bulunduğunu ancak güvenlik güçlerinin izinsiz gösterilerde aşırı güç kullandığı kaydedilmiştir. Rapor yeni Ceza Yasasının belirli hükümleri kapsamında yer alan şiddet içermeyen görüşlerin ifade edilmesinde kovuşturma ve mahkûmiyet kararı uygulanmasını ciddi bir endişe nedeni olarak tanımlamaktadır. Haziran 2006'daki yeni yasaya göre nelerin terör suçu kapsamında oluşuğuna ilişkin liste genişletilmiş ve terörizm kavramı önceye göre daha da genişlemiştir. Gazeteciler, yazarlar, yayıncılar, akademisyenler ve insan hakları aktivistleri şiddet içermeyen görüşleri sebebiyle sıklıkla cumhuriyete, devletin

organ ve kurumlarına hakareti cezalandıran 301. Madde ile yargılanmış ve ceza almışlardır. Bunların yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi %10 seçim barajını halkın görüşlerini özgürce ifade etmesine müdahale olarak değerlendirmektedir.

Ülke siyasi olarak istikrarlı olarak nitelendirilmiş, mecliste temsil edilen siyasi parti sayısının son dönemlerde yükseldiği, parti sisteminin hala istikrarsız olduğu, seçmen oynaklığı yüksek olduğu, demokrasinin büyümesini destekleyen çeşitli çıkar gruplarının bulunduğu belirtilmiştir. Sivil kuruluşlar ve dernekler etki alanları sınırlı olsa da politika oluşturma üzerinde etki sahibidir ve aralarında iş birliği bulunmaktadır ifadeleri raporda yer almaktadır. Dernekler Kanunu'nun kabul edilmesinden bu yana dernekler daha fazla organize hale gelmiştir ayrıca Türkiye'de 80.000 kayıtlı dernek, birkaç yüz birlik ve oda dahil olmak üzere artan bir organizasyon çeşitliliği mevcuttur. Türkiye halkının demokrasiye rızası yüksek olsa da siyasi partilere ve üyelerine güvenmekte tereddüt etmekte bunun yerine kendi kendine organize olan derneklere daha çok güven duymaktadır.

Bu dönemde Sınai Mülkiyet Haklarına ilişkin az sayıda ilerleme kaydedilmiştir. Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı kurulmasına ilişkin kanun yürürlüğe girmiş, Avrupa Küçük İşletmeler Sözleşmesi ile uyumlu bir Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) stratejisi oluşturulmuş, özel şirketlere geniş yasal ve kurumsal güvenceler verilmiştir. Raporda ihracat sektörü Türkiye ekonomisinin lokomotifidir tanımı yapılmış ve özelleştirmenin enerji sektöründe yavaş ilerlediği eklenmiştir.

Türkiye sosyal güvenlik sisteminin tamamen elden geçirilmesini sağlayan güvenlik reformuna ilişkin mevzuat 2006 yılında kabul edilmiş olsa da ekonomik ikilemi aşmaya yardımcı olacak emeklilik reformu Anayasa Mahkemesinin engellemesiyle uygulanamamıştır. Ayrımcılıkla mücadelede etkili herhangi bir gelişme bulunmamaktadır bu sebeple Türkiye ayrımcılık yapmamayı ve eşit muameleyi teşvik etmek için etkili ve bağımsız bir "Eşitlik Kurumu" oluşturmalıdır. Yazılı mevzuata rağmen dini azınlıkların orduda ya da devlette görev alması mümkün olmamaktadır. Kadınların iş gücüne katılımı düşüktür ayrıca bu dönemde kadın istihdamı %20'lere gerilemiştir.

Türkiye Kyoto Protokolünü bu dönemde de onaylamamış ve Emisyon Ticaret Direktifini aktarmamıştır. Türkiye iyi gelişmiş idari kapasiteye sahip olsa da uygulamada daha dikkatli olmalıdır ayrıca endüstriyel kirlilik kontrolü, kimyasallar sektöründe risk yönetimi, genetiği değiştirilmiş organizmalar ve ormancılık alanında ilerleme kaydetmelidir.

Rapora göre Türkiye'nin stratejik görünümü: Türkiye Aralık 2004'e kadar Kopenhag kriterlerini yerine getirmiş ve böylece Ekim 2005 tarihinde resmi olarak AB üyelik müzakerelerine başlamıştır. Bazı AB üyeleri Türkiye'nin kriterlere uyumluluğundan bağımsız olarak Türkiye'nin tam üyeliğini kabul etme konusunda isteksizdir. Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları konusundaki eksiklikleri AB'nin kaygılanmasına sebep vermekte ve AB ile Türkiye'nin arasındaki bu kırılganlıkların çözülebilmesi zor görünmektedir. Türkiye'de ordu büyük müdahalelerden kaçınsa da AK Parti hükümeti sınırları geçtiğinde müdahale etme isteği duyabilmektedir. Ekonomik olarak yerel ve çok uluslu şirketlerin iş fırsatı yaratabiliyor olması; yabancı yatırımcı girişiyle yatırımların 2005 yılında 9.6 ve 2006'da 19 milyar dolara yükselmesi olumlu gelişmelerin olacağını göstermektedir.”

4.2. 2014 Cumhurbaşkanının Genel Oyla Seçilmesi ya da Fiili Yarı Başkanlık Dönemi ve Öncesinde Yaşanan Siyasal Gelişmeler

2010 yılının başında o dönemde AK Parti Grup Başkanvekili olan Bekir Bozdağ Anayasa değişikliklerinin halk oylamasına sunulmasını öngören sürenin 120 günden 45 güne indirilmesi için kanun teklifi hazırlamıştır. Bu kanun değişikliğinin yapılmasına gerekçe olarak da halkoyuna sunulacak konun güncelliğini yitirmesinin engellenmesi gösterilmiştir.⁹⁰⁹ Cemil Çiçek basına verdiği demeçlerde herhangi bir anayasal değişiklik öncesi hazırlığın olmadığı ve 2007 tarihinden beri gündemlerinde

⁹⁰⁹ Mevzuat Bilgi Sistemi, **Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun**, 9/3/2010, (Çevirimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3376.pdf> , 29 Mart 2022. “Anayasa değişikliklerinin halkoyuna sunulması için öngörülen bu süre, değişiklik konusunda doğru ve çoğul bilgilere erişim ve kanaat oluşumu için gerekli olan sürelerin hayli üstündedir ve halk oylamasının güncelliğini eskitecek kadar da uzundur. Toplumu bu kadar uzun süre halk oylamasına yoğunlaştırmanın rasyonel demokrasi ilkeleri ile de bağdaşır yanı yoktur. Teklifte belirtilen süreler, gerçekleştirilen seçimler gözetildiğinde oylama işlemleri için de yeterlidir.” Bkz: A.e.

olan bir konu olduğunu ileri sürmüş olsa da 9 Mart tarihinde, kararın Resmî Gazete’de yayınlanmasından birkaç hafta sonra, AK Parti’nin internet sitesinde 23 maddelik bir anayasa değişiklik teklifi yayınlanmıştır.⁹¹⁰ AK Parti mart ayında hazırladığı anayasa değişiklik paketini aynı ay içinde TBMM’nin onayına sunmuş ve 7 Mayıs 2010 tarihinde çoğunluğu AK Parti’li olan milletvekillerince referanduma götürülmek üzere kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün değişiklik paketini onaylamasından 2 gün sonra CHP Anayasa değişiklik paketinin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. 7 Temmuz’da Anayasa mahkemesi bazı maddeleri iptal ederek değişiklik paketinin referanduma gitmesini kabul etmiştir.⁹¹¹ Meclisten 336 kabul oyu ile geçen paketi referandumda destekleyen partiler BBP, Saadet Partisi ve AK Parti’dir. BDP anayasal değişikliğe karşı boykot kararı alırken CHP ve MHP partileri “Hayır” kampanyası yürütmüştür.⁹¹² Ek maddeler ve iptal edilen maddelerle birlikte 27 maddeye denk gelen değişiklik paketi idareye, insan haklarına, sendikal haklara, yasamaya ilişkin değişiklikleri öngörmüştür ama en önemli değişiklik yargıya ilişkin 8 madde olmuştur. Kamuoyu da en çok yargıya ilişkin bu hükümleri tartışmıştır. Söz

⁹¹⁰ Ece Göztepe, **2010 Yılı Anayasa Değişikliğinin Usul ve İçerik Açısından Genel Bir Değerlendirmesi: Türkiye’de Demokrasinin Kaderi**, Haziran 2010, (Çevirimiçi) <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-254-haziran-2010-sayi-254-haziran-2010/2431/2010-yili-anayasa-degisikliginin-usul-ve-icerik-acisindan-genel-bir-degerlendirmesi-turkiyede-demokrasinin-kaderi/3844> , 29 Mart 2022. Cemil Çiçek, “Bunlar ayrı zamanlarda gündeme gelen konular olmasına rağmen bugün gündeme geldiği için birlikte algılanması doğal; ama aralarında bir ilinti yok. Şimdi gündeme gelmesinin nedeni, zaman itibarıyla. 2007’de seçim kararı verilmişken çıkarmak istedik, zaman yetmedi çıkaramadık. Şimdi ortam müsaitken çıkaralım dedik” Bkz: **A.e.**

⁹¹¹ BBC News Türkçe, **Türkiye’nin 12. Cumhurbaşkanı Erdoğan**, 11 Ağustos 2014, (Çevirimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140810_cumhurbaskanligi_secim, 17 Mart 2022. “12 Eylül 2010 tarihinde yüzde 58 oy oranıyla kabul edilen anayasa değişikliği 12 Eylül darbesinin izlerini hatırlayın silmişti. Bugün ise 27 Mayıs 1960 parantezi artık kapanmıştır. 27 Mayıs’ın bir vesayet aracı olarak Türkiye’ye dayattığı cumhurbaşkanlığı anlayışı artık tedavülden kalkmıştır.” Bkz: **A.e.**

⁹¹² BDP, anayasa değişikliği paketinin demokratikleşmeyi içermediği ve Kürt kimliğinin tanınmasına yönelik düzenlemeler yer almadığı için referandumu boykot etme kararı almıştır. Habertürk, **BDP neden boykot ediyor**, 12.07.2010, (Çevirimiçi) <https://www.haberturk.com/polemik/haber/531673-bdp-neden-boykot-ediyor>, 29.07.2022. CHP, *AKP’yi ‘yeni Anayasa ile yargıyı tamamen denetimi altına alma planı yapmakla suçlarken*; MHP *de paketin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin üniter siyasi yapısı ve kimliğine uygunluk içermediğini, AKP’nin de demokrasi kisvesi altında sunduğu açılımın, esasında bir AKP-PKK projesi olduğunu iddia ederek mitingler düzenlemişlerdir*. BBC News Türkçe, **2010 referandumu: 'Evet', 'Hayır' ve 'Boykot' cepheleri ne demişti?**, 5 Nisan 2017, (Çevirimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39462061>, 29.07.2022.

konusu değişiklikler günümüze kadar etkilerini devam ettirmiştir. Bu değişikliğin yargıyı iktidarın ve güncel politikanın etkisi altına aldığını ileri sürülebilir.

Değişiklik Paketinin kapsamındaki Anayasa Mahkemesine ilişkin değişiklikler Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 146. ile 149. Maddeleri arasındaki maddelerde değişiklik yapılmasını öngörmektedir. Bu değişiklikle yedek üyelik kaldırılıp Anayasa Mahkemesi üye sayısı 17 asıl üyeye çıkarılmış, üyelerin görev süresi 12 yıl olarak değiştirilmiş ve ikinci kez seçilememe şartı getirilmiştir. Ayrıca değişiklikten önce Cumhurbaşkanıya ait olan Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçimi TBMM ile Cumhurbaşkanı arasında paylaştırılmıştır.⁹¹³ Üyelik koşullarında da değişiklik olmuş, üyeliğe ilişkin hükümde yüksek öğretimdeki görev süresi zorunluluğu 20 yıla çıkarılmış ve üyelik adaylarına öğretim üyesi iseler doçent ya da profesör olma zorunluluğu getirilmiştir.⁹¹⁴ 148. Maddeye “bireysel başvuruları karara bağlar”

⁹¹³ Kemal Gözler, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**, Kabul Tarihi: 7/5/2010, (Çevirimiçi), <https://www.anayasa.gen.tr/5982.htm> , 29 Mart 2022. “MADDE 146- Anayasa Mahkemesi onyediyeden kurulur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi; iki üyeyi Sayıştay Genel Kurulunun kendi başkanı ve üyeleri arasından, her boş yer için gösterecekleri üç aday içinden, bir üyeyi ise baro başkanlarının serbest avukatlar arasından gösterecekleri üç aday içinden yapacağı gizli oylamayla seçer. Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılacak bu seçimde, her boş üyelik için ilk oylamada üye tam sayısının üçte iki ve ikinci oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğu aranır. İkinci oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için üçüncü oylama yapılır; üçüncü oylamada en fazla oy alan aday üye seçilmiş olur.

Cumhurbaşkanı; üç üyeyi Yargıtay, iki üyeyi Danıştay, bir üyeyi Askerî Yargıtay, bir üyeyi Askerî Yüksek İdare Mahkemesi genel kurullarınca kendi başkanı ve üyeleri arasından her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden; en az ikisi hukukçu olmak üzere üç üyeyi Yükseköğretim Kurulunun kendi üyesi olmayan

yükseköğretim kurumlarının hukuk, iktisat ve siyasal bilimler dallarında görev yapan öğretim üyeleri arasından göstereceği üçer aday içinden; dört üyeyi üst kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılar ile en az beş yıl raportörlük yapmış Anayasa Mahkemesi raportörleri arasından seçer. Bkz: **A.e.**

⁹¹⁴ **(A.e.)** Kemal Gözler, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**, Kabul Tarihi: 7/5/2010, (Çevirimiçi), <https://www.anayasa.gen.tr/5982.htm> , 29 Mart 2022. *Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ve Sayıştay genel kurulları ile Yükseköğretim Kurulundan Anayasa Mahkemesi üyeliğine aday göstermek için yapılacak seçimlerde, her boş üyelik için, [bir üye ancak bir aday için oy kullanabilir]*; en fazla oy alan üç kişi aday gösterilmiş sayılır. Baro başkanlarının serbest avukatlar arasından gösterecekleri üç aday için yapılacak seçimde [de her bir baro başkanı ancak bir aday için oy kullanabilir ve]* en fazla oy alan üç kişi aday gösterilmiş sayılır.*

Anayasa Mahkemesine üye seçilebilmek için, kırkbeş yaşın doldurulmuş olması kaydıyla; yükseköğretim kurumları öğretim üyelerinin profesör veya doçent unvanını kazanmış, avukatların en az yirmi yıl fiilen avukatlık yapmış, üst kademe yöneticilerinin yükseköğrenim görmüş ve en az yirmi yıl kamu hizmetinde fiilen çalışmış, birinci sınıf hâkim ve savcılarının adaylık dahil en az yirmi yıl çalışmış olması şarttır. Bkz: **A.e.**

ifadesi eklenerek Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapılmasının yolu açılmıştır. Anayasa Mahkemesinin görevle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılama usulüne “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı,” ibaresi eklenerek, Anayasa Mahkemesinin TBMM’nin üzerindeki denetleme yetkisi arttırılmıştır. Yüce divanın kararlarının kesinliğine ilişkin ibare değiştirilerek yeniden incelemenin yolu açılmıştır. Genel Kurmay Başkanının, Hava, Deniz ve Kara Kuvvetleri Komutanının ve Jandarmanın Genel Komutanının sadece göreve ilişkin konularla ilgili suçlardan ötürü Yüce Divanda yargılanmasına bu değişiklik ile izin verilmektedir.⁹¹⁵ Anayasa Mahkemesinin iki bölüm ve Genel Kurul altında işlemesi ön görülerek çalışma ve yargılama usulünde de değişiklikler yapılmıştır.⁹¹⁶ Üye sayısı artan Anayasa mahkemesinin 14 üyesinin Cumhurbaşkanı’nın seçiyor olması Anayasa Mahkemesinin siyasallaşacağı tehlikesini doğurmaktadır. Özellikle halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının yargıdaki kontrolünün artıyor olması gücünü kişiselleştirip buna yasal dayanaklar aramasına ya da yetki alanını zorlamasına sebep olabilmektedir. Yüce Divan görevini de yüklenecek olan Anayasa Mahkemesinin üyelerinin yargı mensupları dışında üyelere fazlaca yer veriliyor olması muhakemede hukuku gözetmeye engel olabilmektedir.⁹¹⁷

Değişiklik Paketinin kapsamında yer alan Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ile ilgili değişiklikler Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 159. Maddesinde değişiklik yapmaktadır. HSYK’nın üye sayısı 7 asıl üyeden 22 asıl üyeye ve 5 yedek üyeden 12 yedek üyeye çıkarılmıştır. Ayrıca HSYK’nın 3 daire halinde çalışması öngörülmüştür. HSYK’ üyeleri değişiklik öncesi Cumhurbaşkanı tarafından seçilirken değişiklik sonrası karma bir sistem öngörülerek üyelerin seçimi Cumhurbaşkanı, Yargıtay Genel Kurulu, Danıştay Genel Kurulu, Türkiye Adalet Akademisi Genel

⁹¹⁵ A.e. “Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı da görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divanda yargılanırlar.” şeklinde yeni bir fıkra eklenmiştir. Bkz: A.e.

⁹¹⁶ A.e. “MADDE 149- Anayasa Mahkemesi, iki bölüm ve Genel Kurul halinde çalışır. Bölümler, başkanvekili başkanlığında dört üyenin katılımıyla toplanır. Genel Kurul, Mahkeme Başkanının veya Başkanın belirleyeceği başkanvekilinin başkanlığında en az oniki üye ile toplanır. Bölümler ve Genel Kurul, kararlarını salt çoğunlukla alır. Bireysel başvuruların kabul edilebilirlik incelemesi için komisyonlar oluşturulabilir. Bkz: A.e.

⁹¹⁷ Kemal Gözler, 16 Nisan’da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir “Suistimalci Anayasa Değişikliği” midir, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, (Çevirimiçi), <https://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.htm> , 17 Mart 2022.

Kurulu, adli yargı hâkim ve savcıları, idari yargı hakim ve savcıları arasında paylaştırılmıştır.⁹¹⁸ HSYK'da Anayasa Mahkemelerinde olduğu gibi bölümlere ayrılmıştır. Üç daireye bölünen HSYK'da Adalet Bakanı ve Adalet Bakanlığı Müsteşarının dairelere katılımları kısıtlanarak HSYK'daki konumları eskiye göre zayıflatılmıştır.⁹¹⁹ Yeni düzenlemeyle birlikte Adalet Bakanı artık sadece Genel Kurulun çalışmalarına katılabilecek ve sadece orada oy kullanabilecektir. Daha önceden hakimlerin veya savcıların kadrosunun kaldırılmasının karara bağlanması kurulun sorumluluğundayken bu sorumluluk dağıtılmıştır.⁹²⁰ HSYK'nın meslekten çıkarma cezalarına yargı denetimi getirilmiştir ve kurullardaki göreve ilişkin usulsüzleri üstelenecek müfettişlerin Adalet Bakanlığınca atanması ön görülmüştür.

Kemal Gözler 2010'da yapılan değişiklikleri değerlendirirken Anayasa Mahkemesi ve HSYK ile ilgili değişiklikler hariç hepsinin temel hak ve hürriyete ilişkin değişiklikler olduğunu bunların da göz boyamak için değişiklik paketine

⁹¹⁸ **A.e.** Kurulun Başkanı Adalet Bakanındır. Adalet Bakanlığı Müsteşarı Kurulun tabîi üyesidir. Kurulun, dört asıl üyesi, nitelikleri kanunda belirtilen; yükseköğretim kurumlarının hukuk, [iktisat ve siyasal bilimler]* dallarında görev yapan öğretim üyeleri, [üst kademe yöneticileri]* ile avukatlar arasından Cumhurbaşkanınca, üç asıl ve üç yedek üyesi Yargıtay üyeleri arasından Yargıtay Genel Kurulunca, iki asıl ve iki yedek üyesi Danıştay üyeleri arasından Danıştay Genel Kurulunca, bir asıl ve bir yedek üyesi Türkiye Adalet Akademisi Genel Kurulunca kendi üyeleri arasından, yedi asıl ve dört yedek üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş adli yargı hâkim ve savcıları arasından adli yargı hâkim ve savcılarınca, üç asıl ve iki yedek üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş idari yargı hâkim ve savcıları arasından idari yargı hâkim ve savcılarınca, dört yıl için seçilir. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilir.

Kurul üyeliği seçimi, üyelerin görev süresinin dolmasından önceki altmış gün içinde yapılır. Cumhurbaşkanı tarafından seçilen üyelerin görev süreleri dolmadan Kurul üyeliğinin boşalması durumunda, boşalmayı takip eden altmış gün içinde, yeni üyelerin seçimi yapılır. Diğer üyeliklerin boşalması halinde, asıl üyenin yedeği tarafından kalan süre tamamlanır.

Yargıtay, Danıştay ve Türkiye Adalet Akademisi genel kurullarından seçilecek Kurul üyeliği için her üyenin, birinci sınıf adli ve idari yargı hâkim ve savcıları arasından seçilecek Kurul üyeliği için her hâkim ve savcının; [ancak bir aday için]* oy kullanacağı seçimlerde, en fazla oy alan adaylar sırasıyla asıl ve yedek üye seçilir. Bu seçimler her dönem için bir defada ve gizli oyla yapılır.

* içindeki ibareler Anayasa Mahkemesinin 7.7.2010 tarih ve E.2010/49, K.2010/87 sayılı kararıyla iptal edilmiştir (Resmî Gazete, 1.8.2010 Sayı 27659 Mükerrer) Bkz: **A.e.**

⁹¹⁹ **A.e.** Kurulun yönetimi ve temsili Kurul Başkanına aittir. Kurul Başkanı dairelerin çalışmalarına katılamaz. Kurul, kendi üyeleri arasından daire başkanlarını ve daire başkanlarından birini de başkanvekili olarak seçer. Başkan, yetkilerinden bir kısmını başkanvekiline devredebilir. Bkz: **A.e.**

⁹²⁰ **A.e.** Hâkim ve savcıların görevlerini; kanun, tüzük, yönetmeliklere ve genelgelere (hâkimler için idari nitelikteki genelgelere) uygun olarak yapıp yapmadıklarını denetleme; görevlerinden dolayı veya görevleri sırasında suç işleyip işlemediklerini, hal ve eylemlerinin sıfat ve görevleri icaplarına uyup uymadığını araştırma ve gerektiğinde haklarında inceleme ve soruşturma işlemleri, ilgili dairenin teklifi ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Başkanının oluru ile Kurul müfettişlerine yaptırılır. Soruşturma ve inceleme işlemleri, hakkında soruşturma ve inceleme yapılacak olandan daha kıdemli hâkim veya savcı eliyle de yaptırılabilir. Bkz: **A.e.**

eklendiğini aslında yargının siyasallaşmasının amaçlandığını dile getirmektedir.⁹²¹ Gerçekten de vatandaşlara Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapma hakkı, savaş hali dışında sivillerin askeri mahkemede yargılanmaması, Kamu Denetçiliği Kurumu (ombudsmanlık) kurulması, kişilerin yurt dışına çıkma hürriyetinin ancak suç soruşturması sebebiyle hakim kararına bağlı olarak sınırlandırılabilmesi, memurlara toplu sözleşme hakkı verilmesi ve partisinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasına eylem ya da söylemleriyle neden olan milletvekillerinin milletvekilliğinin düşmemesi gibi demokratik değişiklikleri de kapsamaktadır. Ancak Anayasa mahkemesi ve HSYK ile ilgili yapılan değişiklikler bu gelişmeleri gölgede bırakmıştır. Yargının yapısı değiştirilerek üye seçim usullerine yeni yönergelerin getirildiğini bunun da Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)/ Paralel Devlet Yapılanması (PDY) yapılanmasının yargı ayağının yerleşmesine yol açtığını ileri sürülmektedir.⁹²² Kemal Gözler, referandum tarihinin 12 Eylül olarak belirlenmesinde halka değişikliklerin 12 Eylül Darbesi ile hesaplaşmamış gibi sunulmak istenmesinin etkisi olduğunu ileri sürer. Anayasa mahkemesi ya da üst düzey yargı kurulları üyeleri pek çok ülkede yasama, yürütme ve yargı mensupları tarafından karma bir şekilde seçilmektedir. Pek çok kaynak yapılan değişikliklerin yerleşik demokratik ülkelerdeki uygulamalara benzediğini ileri sürse de Türkiye’de fiilen durum bambaşka bir sonuca ulaşmıştır. 18 ve 19 numaralı Geçici Maddeler kanun yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra yüksek yargıdaki tüm üyeliklerin yeniden belirlenmesini ön görmektedir.⁹²³ 2010 Eylül tarihinden sonra HSYK üyeleri ve Anayasa Mahkemesi üyeleri meclisin,

⁹²¹ Kemal Gözler, 16 Nisan’da Oylayacağımız..., **a.g.e.**

⁹²² **A.e.** 2010 Anayasa değişikliği ile HSYK’nin yapısının değiştirilmesi ve yeni üyelerinin seçilmesinin büyük bir hata olduğu, izleyen yıllarda bizzat Adalet ve Kalkınma Partili siyasetçiler tarafından açıkça dile getirilmiştir. Örneğin 16 Haziran 2016 tarihinde TBMM Adalet Komisyonu Başkanvekili Hakkı Köylü, 2010’da HSYK’nın üyelerin değiştirilmesini “bir kaza” olarak nitelendirmiştir... 2010 referandumu hakkında yapılmış en ilginç ve samimî açıklama Başbakan Binali Yıldırım’ın 26 Ocak 2017 tarihinde yaptığı şu açıklamadır: “Bir tehlikeyi bertaraf ederken farkında olmadan başka bir tehlikenin kapımızı çaldığının farkına varamadık. Bizim memlekette bir tabir vardır; ‘Tatarından kurtardık, betereine rastladık’. FETÖ’cüler sinsice 2010 referandumundan sonra yürüttükleri faaliyetleri aleni hale getirmiş, yargıyı kendi kirli emelleri doğrultusunda kullanma durumuna gelmiştir”. Bkz: **A.e.**

⁹²³ (**A.e.**) Kemal Gözler, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**, Kabul Tarihi: 7/5/2010, (Çevirimiçi), <https://www.anayasa.gen.tr/5982.htm> , 29 Mart 2022. GEÇİCİ MADDE 19- Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren otuz gün içinde aşağıda belirtilen esas ve usuller dahilinde Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyeleri seçilir. GEÇİCİ MADDE 18- Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren otuz gün içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi bir üyeyi Sayıştay Genel Kurulunun ve bir üyeyi de baro başkanlarının gösterecekleri üçer aday içinden seçer. Bkz: **A.e.**

yani mecliste çoğunluğa sahip parti olan AK Parti'nin seçtiği adaylarla yavaş yavaş şekillenmiştir.

Referandumun kampanya döneminde pek çok aydın değişiklikleri yetersiz bulsa da desteklemiştir. O dönemde referandumu destekleyenler, sonradan desteklerinin temelsiz olduğunu ve yanlış bir tercih olduğunu kabul etmişlerdir. Referandum sürecinde Anayasal değişiklik 12 Eylül dönemiyle hesaplaşma olarak sunulmuş ve “hayır” oyunun 12 Eylül rejimini destekleyeceği ileri sürülmüştür.⁹²⁴ Bu değişiklikler günümüzdeki yargı düzenin temelini oluşturmaktadır. Aynı şekilde ordunun siyasete etkisi de bu Anayasa değişikliği ile zayıflatılmıştır. Bu noktada demokratik olarak algılanan gelişmeler sonrasında meydana gelen olayların her birine dayanak sağladığı için zaman içerisinde sadece görünürde demokratik olan ama fiilen demokratik kurumları zayıflatın bir gelişme olarak Türk siyasi tarihinde yerini almıştır. Anayasa değişikliğinin yapılmasından sonra 12 Haziran 2011 yılında yapılan seçim sonuçlarına göre AK Parti %48,83 oranında oy alarak mecliste 326 koltuğa sahip olmuştur.⁹²⁵ CHP %25,98 oy oranına sahip olurken, MHP %13,01 oy oranına ulaşmıştır.

⁹²⁴ 140journos, **2010 Anayasa Referandumunu’nu Yeniden Düşünmek: “Yetmez Ama Evet”** 25 Temmuz 2016, (Çevirimiçi), <https://140journos.com/2010-anayasa-referandumunu-yeniden-dusunmek-yetmez-ama-evet-b9f978e9444a> , 30 Mart 2022. Mehmet Altan (2010): “12 Eylül paketi, işte kaldırılın mı? Buna evet mi diyeceğiz hayır mı diyeceğiz? Ayıp bir şey. Bu rejim daha kalkmamış, bunu değiştirmek lazım. Bunu değiştirmek konusunda karpuz gibi ikiye ayrılmış bir toplum var. Çünkü onun derdi anayasa değil, siyasi iktidar kavgası.” Mehmet Altan (2012): *Evren’i yargılıyoruz ama 12 Eylül rejimini tüm varlığıyla yaşatmaya da devam ediyoruz...Eski rejim yeni ellere geçiyor izlenimi bundan dolayı yaygınlaşmakta.*”

Murat Belge (2010) Konu “referandum” olmaktan çıktı, zaten. Merkezinde Kemalizm’in yer aldığı cephe, hükümete duyduğu nefreti her durumda getirip en ön safa koyduğu için, burada da o grup için “anayasa”, “madde”, şu bu değil, AKP’nin ana sorun ve bütün sorun olduğu anlaşılıyor. Murat Belge (2015) “Bütün bu olanlar bir kandırmaca haline geldi sonunda. Ben de doğrusu kendimi kandırılmış hissediyorum. ‘Elim kırılaydı da oy vermeseydim’ diyecek halim yok.”

Cengiz Çandar (2010) 12 Eylül referandumunun önemi, 12 Eylül 1980 ile hesaplaşmaktan ziyade, ondan daha da önemlisi Türkiye’nin önünü “hukuk yolu” ile açabilmekten kaynaklanıyor. Ülkenin en büyük kozu olan “hukukun üstünlüğüne dayalı demokrasi” için “Evet”ten başka yol var mı?” Cengiz Çandar (2013) “Demokrasiye böyle yürünmez. Bu yolla ‘demokratikleşme’ de olmaz... Demokratikleşmeyle bir ilgisi yoktur. Bu içerikteki bir ‘paket’e ‘yetmez ama evet’ tavrı göstermek, ömür boyu aşağılanmayı ve alay edilmeyi kabullenmek anlamına gelir. ‘Yetmez ama evet’ artık yok. ‘Yeter artık’ var.” Bkz: A.e.

⁹²⁵ Yüksek Seçim Kurulu, 1983-2007 Yılları Arasında..., a.g.e.

12 Haziran 2011 seçimleri sonrasında TBMM çatısı altında bir Anayasa Uzlaşma Komisyonu⁹²⁶ kurulmuş yeni anayasa yapılması hedeflenmiştir. Komisyonun başkanı olan Prof. Dr. Burhan Kuzu hazırlanan anayasanın ABD’de uygulanan şekliyle değil Türkiye’ye özgü bir sistemi karşılayacağını ileri sürmüştür.⁹²⁷ Taslak metninde fazlaca yetkilendirilen Başkanlık konumu muhalefet tarafından eleştirilmiştir. Hazırlanan anayasa taslağında en çok yürütme erki olarak Başkanlık konumunun üzerinde durulmuş, başkanlık sisteminin kurulmasına karşın üniter yapı ve tek meclisli sistem korunmuştur. Taslakta en çok dikkat çeken hususlar: Başkan ve Meclis’in aynı gün genel oy ile farklı pusulalar ile seçilmesi buna karşılık yürütme erkine sahip olan Başkanın Meclise karşı siyasal sorumluluğunun olmamasıdır. Hem yürütme yetkisine sahip olan Başkana, hem yasama yetkisine sahip TBMM’ye meclis ve başkanlık seçimlerini birlikte yenileme olanağı tanınmıştır. Taslakta kararname yetkisine sahip olan Başkanın denetlemesi sadece meclis araştırması ile mümkün olmaktadır.⁹²⁸ Meclis üye tam sayısının 2/3’ünün vereceği önerge ile Başkan hakkında soruşturma açılabilir, açılan soruşturma sonrasında on beş kişilik bir soruşturma komisyonu oluşturulacak, soruşturma sonucunda hazırlanan rapor mecliste görüşüldükten sonra Başkanın Yüce Divan’a sevkini yapılması için gizli oylama yapılacak ve oylama sonucunda üye tam sayısının 3/4’ünün oyu ile Yüce Divana sevk edilebilecektir. Başkanın “saf başkanlık” sisteminde olduğu gibi vatana ihanet suçlamasıyla ile görevden alınması mümkün değildir. Ancak daha önce bahsedilen meclis soruşturması kurallara uygun olarak sonuçlanır ve Yüce Divan Başkanı mahkûm ederse başkanın görevi sona erer.

⁹²⁶ Burhan Kuzu: “Yeni anayasa çalışmaları nedeniyle Meclis'te grubu bulunan dört siyasi partiden 3'er üye ile bir Uzlaşma Komisyonu kuruldu. Bu Uzlaşma Komisyonu Meclis'te bulunan partilerin üye sayısına göre değil, eşit temsil esasıyla kurulmuştur. Çoğunluğu olan partiden daha fazla kişinin bulunmaması, eşit temsili önemseydiğimiz ve bu konudaki samimiyetimizin bir göstergesidir. Tarafsızlık esası gereği Anayasa Komisyonu Başkanı olarak ben dahi bu komisyonda yer almayı uygun bulmadım.” Meclis Haber, **Tbmm Anayasa Komisyonu Başkanı Burhan Kuzu'nun Kabulü...**, 15 Kasım 2011, (Çevirimiçi) https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=114863, 29 Temmuz 2022.

⁹²⁷ Cumhuriyet Gazetesi, **Kuzu: Türkiye'nin sorunlarını Başkanlık sistemi çözer**, 13 Eylül 2010, (Çevirimiçi) <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kuzu-turkiyenin-sorunlarini-baskanlik-sistemi-cozer-177912>, 29 Temmuz 2022.

⁹²⁸ Dönmez, Hükümet Sistemleri ve Hükümet Sistemlerinin..., a.g.e.

Başkanın sınırsız yetkiye sahip olması hazırlanan taslakta en çok tepki alan maddelerdir. Taslakta denge ve denetim sistemi zayıflatılmış Başkanın iradesinin denetlenmesi ise dolaylı olarak yine Başkanın kararına bağlanmıştır. Bunlara örnek olarak Başkanlık kararnameleri meclis tarafından yılda sadece bir defaya mahsus olarak Meclis üye salt çoğunluğu kararı ile halk oylamasına sunulabilmektedir. Başkan ise Meclis'in kabul ettiği yasaları onaylama, yeniden görüşölmek üzere geri gönderme, Anayasa Mahkemesine iptal davası açabilme ve de yürürlükten kaldırılması için halk oylamasına sunabilme yetkilerine sahiptir. Başkanın meclisin onayına sunduğu yasaları geri göndermesi halinde yasa önerileri mecliste 3/5 çoğunlukla aynen kabul edildiğinde ancak yürürlüğe girmektedir.⁹²⁹ Yürütme ve yasamanın sorun yaşadığı durumlarda ise erken seçime gidilmesi anayasa taslağında bir çözüm olarak sunulmuştur. Yargıya ilişkin yetkilerinden en kritik olanı ise yargı sisteminin en önemli kurumu olarak yasa taslağında yer alan yirmi iki üyeden oluşan Hakimler ve Savcılar Kuruluna Başkanın meclis dışından seçtiği Adalet Bakanının başkanlık etmesidir. Taslakta adli ve idari yargı ayrımı ortadan kalkmış bunun yerine Başkan'ın 1/4'ünü seçtiği Temyiz Mahkemesi adıyla kurulan yeni üst mahkeme yetkilendirilmiştir.⁹³⁰ Buna karşılık Başkan, Anayasa değişikliklerini gerekli gördüğü durumda halkoyuna sunabilmektedir. Anayasa değişikliklerine ilişkin şekil yönünden yapılacak itirazların bile engellenmesine gidilmiş, Anayasa değişikliklerinin şekil ve esas bakımından denetlenmesi engellenmiş ve Anayasa Mahkemesinin denetleme yolu kapatılmıştır. Bunlara ek olarak Anayasa Mahkemesi kararlarının ancak gerekçeli olarak Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla geçerlilik kazanacaktır. Siyasi parti davalarında ceza verilebilmesi için üye sayısının 2/3'ünün oyunun gerekmesi de siyasal partilerin yasaklanması, cezalandırılması ve kapatılmasını güçleştirmek için düşünülmüştür.⁹³¹

⁹²⁹ Faruk Ataay, "Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin 'Başkanlık Sistemi' Önerisi Üzerine Değerlendirme", **Alternatif Politika**, Vol. 5, I. 3, 2013, s. 272- 273.

⁹³⁰ A.e., s. 273- 274.

⁹³¹ A.e.

Taslağa göre Başkan iki kez seçilebilecektir bununla birlikte Başkan ve Başkan Yardımcısının aynı seçim pusulasında yer alması önerilmiştir.⁹³² Yasama, yürütme ve yargı alanlarının her birinde önemli yetkilerle donatılan Başkanlık konumu parlamenter sistemdeki hem Cumhurbaşkanı'nın hem de Başbakanın yetkilerini ve konumunu kapsamaktadır. Başkan iç ve dış siyasetten sorumlu devleti temsil eden bir konumdadır. Milletvekillerinin bakan olamadığı sistemde Bakanlar Başkan tarafından Meclis dışından seçilirler ve Başkan bu kararları alırken herhangi bir kurumun onayına ihtiyaç duymaz. Yedek milletvekilliği ilk kez bu taslakta ele alınmış bu değişiklikle milletvekilinin koltuğunun boşalması sonucunda ara seçimlere gidilmesinden kaçınılması düşünülmüştür.⁹³³ 2012 yılında Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na sunulan bu taslak ile ilk kez Türkiye'de bir siyasi parti alternatif bir hükümet sistemini tartışmaya açmıştır. 2012 yılında hem siyasilerden hem akademisyenlerden hem de halkın belli bir kesiminden tepki alan Anayasa taslağı üzerinde uzlaşma sağlanamadığı için tamamlanamamış ve rafa kaldırılmıştır.

Ağustos 2014 tarihinde genel oy ile seçilecek cumhurbaşkanlığı seçimleri için hazırlık yapıldığı dönemde partiler cumhurbaşkanı adaylarını kamuoyuyla paylaşmış ve bu doğrultuda AK Parti'nin adayı Recep Tayyip Erdoğan olurken; Halkların Demokrasisi Partisi'nin (HDP) adayı Selahattin Demirtaş olmuş; CHP ve MHP ittifak kurarak Ekmeleddin İhsanoğlu'nu aday göstermiştir. 10 Ağustos 2014 tarihinde 5678 Sayılı Yasa ilk kez uygulanarak Cumhurbaşkanı'nın genel oy ile seçilmesi için düzenlenen seçimlerde ilk turda %51,79 oranında oy alan Tayyip Erdoğan 12. Cumhurbaşkanı olmuştur.⁹³⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu %38,44 oranında oy alarak ikinci ve Selahattin Demirtaş %9,76 oranında oy alarak üçüncü olmuştur. 10 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı seçilen Tayyip Erdoğan 28 Ağustos tarihine kadar hem Cumhurbaşkanlığı konumu hem Parti Genel Başkanı konumu hem de Başbakanlık

⁹³² **A.e.**, s. 269. Taslaktaki diğer detaylar ise, Başkan beş yıllığına halk oylaması ile seçilebilen başkanın adaylığı en az %5 oy alan siyasi partilerden ya da 100 bin vatandaşın aday göstermesi ile mümkün kılınmıştır. Bkz.: **A.e.**

⁹³³ **A.e.**, s. 271- 272.

⁹³⁴ Yüksek Seçim Kurulu, **Yüksek Seçim Kurulundan Duyuru**, (Çevirimiçi) https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_a_Yurtici.pdf, 29 Temmuz 2022.

konumunu aynı anda doldurmuştur.⁹³⁵ Yemin töreninden önce Tayyip Erdoğan partisinin kongresini toplamış ve kongrede AK Parti Merkez Karar Yürütme Kurulu (MKYK), Parti Genel Başkanlığına -dolaylı olarak Başbakanlığa- Ahmet Davutoğlu seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce Ahmet Davutoğlu'nun Başbakan olarak göreve başladığı 28 Ağustos 2014 tarihinde 11. Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül'ün de görev süresi dolmuştur. MKYK toplanma tarihinin Abdullah Gül'ün görev süresi bitmesinden bir gün önce olması ve kuliste adaylar arasında adı geçse de Cumhurbaşkanlığı görev süresi dolmadığı için aday olamayacağı gerçeği kamuoyunun dikkatini çekmiştir.⁹³⁶ Bu gelişmelerin üstüne Abdullah Gül'ün Başbakanlık adayı olmamasını sağlamak için görev süresinin bitiminden bir gün önce kurul toplantısının yapıldığı iddiaları yer almaktadır. Görev süresi bittikten sonra partisine döneceğini ve bunun oldukça doğal olduğunu ifade eden Gül, görev süresinin bitmesinin ardından partisiyle yollarını ayırıp Ankara'dan taşınmıştır. Günümüzde hala AK Parti ile ilişkisi bulunmamaktadır.

2014 Temmuz ayında Cumhurbaşkanlığı seçim öncesi yapılan Ak Parti meclis grup toplantısında yaptığı konuşmada “*şimdi de bir şey tutturdular, siyaset üstü, siyasetin dışından bir Cumhurbaşkanı seçmek için adete Cumhurbaşkanı değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin vitrinine bir vazo, bir saksı seçmenin gayreti içindeler. ... Arkadaşlar, soruyorum, bir Cumhurbaşkanı tarafsız olabilir mi? Bugüne kadar hangi Cumhurbaşkanı tarafsız olmuştur? Meclisi askerlerle kuşattırıp kendisini zorbalıkla Cumhurbaşkanı seçtiren İsmet İnönü tarafsız bir Cumhurbaşkanı mıdır? 1960 darbesinin gölgesinde adayları tehdit ederek kendisini Cumhurbaşkanı seçtiren, üniformalarıyla Mecliste yemin eden Cemal Gürsel mi tarafsızdır?*”⁹³⁷ sözlerini dile getiren Tayyip Erdoğan siyaseten aktif bir rol alacağının sinyallerini vermiştir. 2014

⁹³⁵ Haberler.com, **CHP, Cumhurbaşkanlığı Seçiminin İptalini İstedi**, 13.08.2014, (Çevirimiçi) <https://www.haberler.com/chp-li-genc-cumhurbaskanligi-seciminin-iptali-icin-6374581-haber/> , 17 Mart 2022.

⁹³⁶ BBC News Türkçe, **Gül AKP'ye dönmek istiyor, parti liderlik yolunu kapattı**, 11 Ağustos 2014, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140811_gul_akp , 30 Mart 2022.

⁹³⁷ AK Parti websitesi, **Başbakan Erdoğan'ın, 8 Temmuz Tarihli TBMM Grup Toplantısı Konuşmasının Tam Metni**, 08. 07. 2014, (Çevirimiçi) <https://www.akparti.org.tr/haberler/basbakan-erdogan-in-8-temmuz-tarihli-tbmm-grup-toplantisi-konusmasinin-tam-metni/> ,30 Mart 2022.

Seçimlerinin ertesinde konuşma yapan Tayyip Erdoğan “12 Eylöl 2010 tarihinde yüzde 58 oy oranıyla kabul edilen anayasa değişikliği 12 Eylöl darbesinin izlerini hatırlayın silmişti. Bugün ise 27 Mayıs 1960 parantezi artık kapanmıştır. 27 Mayıs’ın bir vesayet aracı olarak Türkiye’ye dayattığı cumhurbaşkanlığı anlayışı artık tedavülden kalkmıştır.”⁹³⁸ diye belirtmiştir. Bu beyanıyla parlamenter sistemde Cumhurbaşkanının konumunun değişeceği anlaşılabilmektedir. Nitekim takip eden günlerde gücünü halktan aldığını sıkça dile getirmiş ve fiili olarak başkanlık sistemindeki Başkan konumundaymış gibi siyasal aksiyonlarda bulunmuştur. Partisi ile ilişkisi kuvvetli olan Cumhurbaşkanının siyasetin tayininde yön verici bir konumda olması aynı siyasal görüşü paylaştığı yol arkadaşlarıyla (partidaşları) arasında meşruiyet krizine yol açmıştır.⁹³⁹ Erdoğan’ın aynı sene aralık ayında verdiği bir demeçte Ocak 2015 tarihinde bakanlar kuruluna başkanlık edeceğini açıklamıştır. Cumhurbaşkanı olarak anayasanın kendisine verdiği yetkileri sonuna kadar kullanma hakkı olduğunu belirten Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanı üzerinde vesayet kurulamayacağını ve kendisinin “alışılmış bir Cumhurbaşkanı olmayacağını” söylediğini hatırlatmıştır. Dönemin Başbakan yardımcısı ocak ayında gerçekleşen bakanlar kurulunun ardından sonraki bakanlar kurulunun Cumhurbaşkanın başkanlığında toplanmayacağını ve gelecekteki durumun Başbakan ve Cumhurbaşkanı

⁹³⁸ BBC News Türkçe, **Türkiye'nin 12. Cumhurbaşkanı Erdoğan**, 11 Ağustos 2014, (evirimii), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140810_cumhurbaskanligi_secim , 30 Mart 2022.

⁹³⁹ TRT Haber, **Cumhurbaşkanı Bakanlar Kurulu'nu toplayacak**, 29 Aralık 2014, (evirimii), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-bakanlar-kurulunu-toplayacak-159018.html> , 30 Mart 2022. “Halkın seçtiği bir Cumhurbaşkanı olarak, seçimler öncesinde şu ifadeyi ben sıkça kullanmışımdır; ‘Anayasa’nın vermiş olduğu yetkiler ne ise bu yetkileri sonuna kadar kullanırım’. Devir teslimden bu yana Eylül, Ekim, Kasım, Aralık; 4 ay geçti ve şimdi Ocak ayına giriyoruz. Bu konularda da 2014’ü ve 2015 ile geleceği... Bir Cumhurbaşkanı olarak, bakanlar kuruluna -Anayasa’nın hükmü- ‘Başkanlık eder, gerekli görüldüğü hallerde toplar’, bu hükümdür. Ve Sayın Başbakan’la da bu konuyu görüştük. Binali Bey’in böyle bir tarih verip vermediği konusunda, kendisi ‘Ben böyle bir tarih vermedim’ diyor, ama biz Sayın Başbakan’la da konuyu görüşerek ayın 19’unda ben bakanlar kurulunu Beştepe’de (Cumhurbaşkanlığı Sarayı) toplayacağım. Ve orada, bakanlar kurulu toplantısına başkanlık edeceğim. Bunun dışındaki şeylerde de Cumhurbaşkanı üzerinde kimse vesayet kurmaya kalkmasın. Cumhurbaşkanı, bu devletin başıdır. Bu devletin başı olarak da yetkisini kullanır. Ama Cumhurbaşkanı’na birileri vesayet kurmaya kalkarsa, hatırlarsanız yine seçim öncesi ben ‘Alışılmış bir Cumhurbaşkanı olamayacağımı’ da söylemişim, dolayısıyla böyle vesayetlerle hareket eden birisi de değilim. Tam aksine, hükümetiyle uyum içerisinde olan, hükümetine güç katmaya alışan... Çünkü Hükümetimizin başarılı olması, şahsımın başarılı olması anlamına gelmez. Tam aksine, ölkemizin 2023 hedeflerini yakalaması ve muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkması anlamına gelir ki bizim bakanlar kurulumuz da bu şekildeki, bu belli aralıklarla olabilir, zaman zaman olur. Bu tür biraraya gelişimiz kimseyi rahatsız etmesin.” Bkz: **A.e.**

istişaresine bağlı olduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁰ Görev süresinin başında “bakanlar kuruluna başkanlık etme” gibi basit bir konuda çıkan fikir ayrılığı Bülent Arınç, Binali Yıldırım, Ahmet Davutoğlu ve Tayyip Erdoğan arasında krize dönüşmüş ve bu olaylar sonrasında gelişen başka krizlerle birlikte Başbakan Davutoğlu’nun istifasına yol açmıştır. Sonraki dönemlerde Ahmet Davutoğlu⁹⁴¹ istifa etmese ülkenin krize gireceğini ve parti içinde imza toplattırılarak istifaya zorlandığını iddia etmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk döneminde meşruiyet sorunları yaşayan sistem Cumhurbaşkanı çoğunluk partisinden olsa da mevcutta uygulanan sistemin kilitlenebileceğinin anlaşılmasını sağlamıştır.

Bülent Arınç’a gazetecilerin yönlendirdiği sistemde değişiklik mi oluyor, Cumhurbaşkanı düzenli olarak bakanlar kuruluna başkanlık mı edecek sorularına Bülent Arınç: “*Diyelim ki ileride seçimler oldu. Büyük bir çoğunlukla yeni Anayasanın yapılması gündeme geldi. Anayasa yapılırken de bir Başkanlık Sistemi benzeri Türkiye için uygun görüldü, halk da referandumda buna evet dediyse söylediklerinizin hepsi o Anayasa’dan sonra mümkün olabilecek*” diye yanıtlayarak aslında 2017 yılındaki değişikliğin haberini vermiştir.⁹⁴²

Yürütmenin sorumlu kanadı ile yürütmenin sorumsuz ve tarafsız kanadının aynı partiye mensup olmasına rağmen yaşadığı sorunlar sistemde tıkanıklık olacağını baştan göstermiştir. Farklı partilerden olduklarında ise sorunların toplumsal krize ya da ekonomik krize dönüşebileceği öngörülmüştür. Buradaki sorunlardan biri yetkilerini 1982 anayasasından alan ama gücünü 2007 anayasal değişikliklerle halktan alan güçsüz, sorumsuz, yetkisiz olan yürütmenin seçimle kendisine temsil özelliği

⁹⁴⁰ Trt Haber, **Tarihi Bakanlar Kurulu Sonrası Flaş Açıklamalar**, 19 Ocak 2015, (Çevirimiçi), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/tarihi-bakanlar-kurulu-sonrasi-flas-aciklamalar-163179.html> , 30 Mart 2022.

⁹⁴¹ Haberler.com, **Davutoğlu Başbakanlıktan Neden İstifa Ettiğini Açıkladı: Türkiye Krize Girerdi**, 02.10.2020, (Çevirimiçi), <https://www.haberler.com/davutoglu-istifa-etmeseydim-turkiye-krize-girerdi-13640327-haberi/> , 30 Mart 2022. Gelecek Partisi lideri Ahmet Davutoğlu, istifa süreciyle ilgili değerlendirmelerde bulundu. "İstifa etmeseydim Türkiye krize girerdi" diyen Davutoğlu, "Ecevit'le sayın Sezer'in yaşadığı krizde 'kim haklı' diye mi soruldu yoksa Ecevit mi sorumlu tutuldu? Öyle bir mücadeleye girmiş olsaydık AK Parti bölünür belki de ben Başbakan kalırdım" dedi. Yüzde 49,5 almış bir Başbakan'ı kendi partisinde imza toplattırarak istifa ettirmesinin sebebini sorarsanız. Bkz: **A.e.**

⁹⁴² Sözcü Gaztesi, **“Rutin Olarak Bu Toplantılar...”**, 19 Ocak 2015, (Çevirimiçi), <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/basbakan-davosa-gidiyor-715679/> , 30 Mart 2022.

atfedildiği yanlışlığına kapılmasından kaynaklanmaktadır. Yine aynı sebeple sistemde Cumhurbaşkanlığı konumunun temsil konumu olmamasından dolayı sisteme yarı başkanlık sistemi denilemez. Sistem ancak bozulmuş parlamenter sistem olabilir. Bölümün başında verilen örneklerde de görülebileceği gibi 2017 ile 2014 yılı arası yarı başkanlık sistemi olarak geçmektedir. Cumhurbaşkanının konumunun üzerine çıkma isteğinin olması, bunu kamuoyuna açıkça belirtmiş olması ve siyasal eylemlerinin bu doğrultuda seyretmesi münferit bir olaydır. Bu durumda bu dönem fiili yarı başkanlık sistemi (de facto semi-presidentialism) olarak adlandırılabilir. Cumhurbaşkanının bakanlar kurulu toplantısını Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında yeni Cumhurbaşkanlığı Konutu olan Beştepe’de yapması iktidarını kişiselleştirdiği algısını yaratmaktadır. Daha önceden Bülent Arınç’ın *“Cumhurbaşkanı 1982 Anayasasının verdiği hakkı kullanıyor. Cumhurbaşkanı gerekli gördüğü hallerde bakanlar kuruluna başkanlık edebilir. Ancak bu bir rutin olmayacaktır!”* açıklamalarının ardından Cumhurbaşkanının bakanlar kuruluna nisan ayına kadar olan 4 aylık süreçte en az üç kere başkanlık etmesi ve her seferinde kurulun Beştepe’de Cumhurbaşkanlığı Konutunda toplanması Cumhurbaşkanının partisinden ve yürütmenin sorumlu kanadından bağımsız olarak siyasal gündemi belirlediği izlenimini vermektedir.⁹⁴³

Genel oyla seçilen 12. Cumhurbaşkanının görev aldığı dönemde hala 1982 Anayasasının hükümleri geçerlidir. 1982 Anayasasının konuya ilişkin iki hükmü bulunmaktadır. Bunlardan biri Cumhurbaşkanının yürütmeye ilişkin yetkilerini düzenleyen 104. madde ve Başbakanın yürütmeye ilişkin yetki alanını belirleyen 109. ve 112. maddedir. Bu maddelere göre Cumhurbaşkanı *“Gerekli gördüğü hallerde bakanlar kuruluna başkanlık etmek veya bakanlar kurulunu başkanlığı altında toplantıya çağırabilir,”* dir. Başbakan’a ilişkin hüküm ise *“Bakanlar Kurulu, Başbakan ve bakanlardan kurulur”* ve *“Başbakan, bakanlar kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. Bakanlar kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte*

⁹⁴³ Trt Haber, **Bakanlar Kurulu Beştepe’de Toplandı**, 20 Nisan 2015, (Çevirimiçi) <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakanlar-kurulu-bestepede-toplandi-179852.html> 30 Mart 2022.

sorumludur."⁹⁴⁴ Bu maddelere göre bakanlar kurulu sadece başbakan ve bakanlardan oluşur. Cumhurbaşkanı bu denkleme dahil değildir ve Cumhurbaşkanı bakanlar kurulu üyesi sayılmaz. Başbakan, bakanlar kurulu ile genel siyaseti yönetir, siyasal gündemi belirlemekle yükümlüdür ve yürütmenin sorumlu kanadıdır. Hükmetmekte hem yetkili hem sorumlu olan bu merciinin hesap verebilirliği de anayasal olarak temin edilmiştir. Ancak siyasal eylemlerinden sorumsuz olan, yürütmenin sorumsuz tarafı, Cumhurbaşkanının yetkisinin kısıtlı olması ve 1982 Anayasasında yürütmede alacağı aktif rolün denetleme mekanizmasının bulunmadığına dikkat çekmek gerekir. Dolaylı olarak bakanlar kuruluna başkanlık eden Cumhurbaşkanı aldığı siyasal kararlardan sorumlu tutulamayacaktır. Türkiye Anayasasının en temel niteliği sorumluluk ve yetki dengesi bu dönemde bozulmuştur. 1982 Anayasası hazırlanırken Cumhurbaşkanının genel oyla seçilmesi söz konusu değildi ve Cumhurbaşkanının bu yetkisinin periyodik olarak kullanacağı düşünülmemiştir. Cumhurbaşkanı bakanlar kuruluna başkanlık etme yetkisinin istisnai durumlarda kullanılabilecek bir yetki olduğu sonucu çıkmaktadır. Cumhurbaşkanının olağanüstü hâl durumlarında bakanlar kuruluna "Devletin Başı" sıfatıyla başkanlık edebileceğine ilişkin maddeler Cumhurbaşkanının olağan dönemlerde bakanlar kuruluna başkanlık edemeyeceği yorumunun yapılmasına neden olmaktadır.⁹⁴⁵ 1982 Anayasasında 104. ve 112. Maddelerinden anlaşılacağı gibi devletin başı olan Cumhurbaşkanının, hükümetin başı olan Başbakanın alanları bir birine karşı korunmuştur. Cumhurbaşkanının yürütmeye ilişkin yetkisini belirleyen 104. maddenin sınırı Başbakanın yürütme yetkisini belirleyen 112. maddedir.

4.2.1. Freedom House 2007- 2015 Yılları Arası Türkiye Özgürlük Raporları

2002- 2007 dönemlerinde iktidar partisinin yaklaşımları değişmiş ancak sistemsel değişikliğe yönelik gelişmeler hazırlık aşamasına henüz gelmemiştir. Aşağıdaki endeks raporlarında ağırlıklı olarak ele alınan konular: Deniz Feneri soruşturması, Ergenekon ve Balyoz Davaları, hükümetin işleyişi, Kürt sorunu, terör

⁹⁴⁴ Bülent Yavuz, M. Savaş Bayındır, "Cumhurbaşkanının Bakanlar Kuruluna Başkanlık Etmesi Tartışmaları ve Sistem Arayışı", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 18, S. 3, 2014, s. 443.

⁹⁴⁵ A.e., s. 446.

eylemleri, din ve vicdan özgürlüğü, mülteci sorunu, AB ile ilişkiler, LGBT, şiddetten özgürlük, gezi protestoları ve Gülen Cemaati'dir. Aşağıda yıllara göre ülke raporlarının özetleri yer almaktadır.

4.2.1.1. Hükümetin işleyişi

Freedom House 2008 yılı raporunda Türkiye yukarı yönlü bir yükselişle değerlendirilmiş ve ülkenin siyasal haklar bağlamında ilerleme kaydedebileceği ön görülmüştür. Seçimlerin özgür ve adil yapılmış olduğu yönünde raporda bilgi verilmiş ve seçimlerin dış baskılardan etkilenmediği ileri sürülmüştür.⁹⁴⁶ Freedom House 2009 yılı raporu:⁹⁴⁷ “Şubat 2008'de MHP'nin desteğini alan iktidar partisi bir anayasa değişikliği ile üniversitelerde çene altından gevşek bir şekilde bağlanan basit başörtüsüne izin verebilir ibaresi ile değişiklik yapmak istemiş, ancak CHP bu tedbire itiraz edince Anayasa Mahkemesi haziranda değişikliği iptal etmiştir. Aynı bir gelişmede, Anayasa Mahkemesi Temmuz 2008'de AK Parti'nin laiklik karşıtı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle yasaklanmasına karşı sınırlı bir karar vererek, partinin hazine fonunu yarıya indirmiştir. Ordu, bu dönemde de kilit iç ve dış politika meseleleri hakkında yorum yaparak, kendi alanının dışındaki konulara karışmaya devam etmektedir. Ordunun nihayetinde Abdullah Gül'ün 2007 cumhurbaşkanlığı seçimini bozmaya yönelik üstü kapalı tehditleri üzerine harekete geçmemesi bir ilerleme işareti olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde meclis yeni bir anayasa hazırlamaya başlanmış, ancak 2008 yılında CHP muhalefeti nedeniyle ilerleme durmuştur. 2009 yılı ülke raporlarında daha sonradan Balyoz ve Ergenekon isimleriyle alınan davalar yer almıştır.⁹⁴⁸ Bu davalarda yargı ve ordu mensupları devlete darbe planlamakla yargılanmış ve sorgulanmıştır. Bu dönemde davayla ilgili yayın yasağı getirilmek istense de mahkeme 2008'de hükümetin Ergenekon Davası haberlerini yayınlama yasağını haksız olduğu gerekçesiyle bozmuştur. 2009 yılı raporunda İstanbul'da gerçekleşen bombalı saldırılara yer verilmiştir. Radikal İslamcı bir grup

⁹⁴⁶ Freedom House, **Freedom in the World 2008- Turkey**, 2 July 2008, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/487ca26793.html>, 12.11.2021.

⁹⁴⁷ Freedom House, **Freedom in the World 2009- Turkey**, 16 July 2009, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,4a6452771e,0.html>, 12.11.2021.

⁹⁴⁸ A.e.

tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırıda olayın sorumlusu olarak Kürt isyancılar olarak gösterilmiştir. 2010 yılı ülke raporunda Ergenekon davasına ilişkin olarak gerçekleşen tutuklamalar yer almıştır.⁹⁴⁹ Eleştirmenler, hükümetin geniş kapsamlı davayı rakiplerini cezalandırmak için kullandığını savunmaktadır. 2008 ve 2009 yıllarında aralarında asker, akademisyen, gazeteci ve sendika liderlerinin de bulunduğu toplam 194 kişi suçlanmıştır.”

2010 yılı raporunun devamında ele alınan konular:⁹⁵⁰ “12 Eylül 2010 referandumunda seçmenler, yargının yeniden yapılandırılmasını ve askeri mahkemelerin yargı yetkisinin sınırlandırılmasını içeren anayasa değişikliklerini onaylamıştır. Referandumla, önerilen değişiklikler sonuçta %58 oranında oyla kabul edilmiş ve Erdoğan’ın yeni bir başbakanlık dönemi için onaylandığı açıklanmıştır. 2009 yılı sonlarında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan DTP’nin yerine geçen Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Kürt partilerinin seçime girmesini engelleyen yüzde 10’luk baraj kaldırılmadığı için referandumu boykot etmiştir. Kabul edilen reformlar, Anayasa Mahkemesi ile Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun boyutunu genişleterek, meclise oluşumunda daha fazla söz hakkı vermiş ve siyasi partilerin tüm kapatmalarını meclis onayına tabi hale getirmiştir. Bu değişiklik, potansiyel olarak hem İslamcı hem de Kürt partilerin kapatılmasını zorlaştıracaktır. Anayasa reformları büyük ölçüde AB tarafından desteklenmiş, ancak eleştirmenler bunların AK Parti’nin iktidarı ele geçirmesi anlamına geldiği yönündeki korkularını da eklemişlerdir. Anayasa Mahkemesi ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu geçmişte AK Parti hükümetiyle fikir ayrılığına düşmüştür. 2010 anayasa değişiklikleri askeri mahkemelerin yargı yetkisini askeri personelle sınırlandırmıştır. Değişiklikler ayrıca 1980 askeri darbesinin liderlerinin yargılanmasını engelleyen ve Ergenekon davasını genişleteceği düşünülen bir maddeyi de kaldırmıştır.”⁹⁵¹

⁹⁴⁹ Freedom House, **Freedom in the World 2010- Turkey**, 3 May 2010, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,4c0ceacf28,0.html>, 12.11.2021.

⁹⁵⁰ A.e.

⁹⁵¹ A.e.

2011 yılı raporundaki gelişmeler aşağıda yer almaktadır:⁹⁵² “Eleştirmenler, hükümeti siyasi muhaliflerini bastırmak için Ergenekon davasını kullanmakla ilgili fikirlerini değiştirmeden tekrar etmiştir. Raporlara yansıyan yolsuzluk iddialarından biri “Deniz Feneri” skandalı ve bunun ardından Doğan Medya’nın sahip olduğu basın organları ve diğer şirketlere baskının artmasıdır. Deniz Feneri Almanya’da ilgili bir davanın ardından gündeme gelmiş, bu konuda Ankara’da 2010 yılı sonu itibarıyla devam eden bir soruşturma başlatılmıştır.”

2012 Yılı raporuna göre:⁹⁵³ “İktidardaki AK Parti, Haziran 2011’de parlamento seçimlerini yüzde 50’ye yakın oyla ve 550 sandalyenin 326’sını almasıyla kolayca kazanmıştır. CHP 135 sandalyeyle ikinci olurken, onu 53 sandalyeyle MHP ve 36 sandalyeyle BDP’nin desteklediği bağımsızlar izlemiştir. Haziran 2011 seçimlerinde bağımsız aday Erol Dora, 1960 darbesinden bu yana parlamentoya seçilen hem ilk Hristiyan hem de ilk Süryani milletvekili olmuştur. Daha önceden dile getirilen Anayasa reformları ile ilgili olarak ekim ayında Cumhurbaşkanı Gül, yeni bir taslak çerçevesini müzakere etmekle görevli çok partili bir Anayasa Uzlaşma Komisyonu’nun kurulduğunu duyurmuştur, süreç kapalı kapılar ardında yürütülmüştür.⁹⁵⁴”

2012 ülke raporunda⁹⁵⁵ “Ergenekon davasındaki suçlamaların çeşitlendiğine dair bilgi verilmiştir. Yargı makamları, Ergenekon’u 1990’lara kadar uzanan bir dizi terör saldırısı ve komployla ilişkilendirmiş ve 2003’te subayları darbe planlamakla suçlamışlardır. Temmuz ayında, Türkiye’nin üst düzey askeri komutanları, darbe yapmak için komplo kurduklarından şüphelenilen düzinelerce subayın tutuklanmasının ardından toplu olarak istifa etmiştir. Bu yargılamalar sonucunda sivil yetkililer daha fazla kontrol kazanmış, iktidar partisi kendi seçtiği yeni komutanları atamıştır.”

⁹⁵² Freedom House, **Freedom in the World 2011- Turkey**, 10 August 2011, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,4e4268bec,0.html>, 12.11.2021.

⁹⁵³ Freedom House, **Freedom in the World 2012- Turkey**, 31 August 2012, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,504494de22,0.html>, 12.11.2021.

⁹⁵⁴ A.e.

⁹⁵⁵ A.e.

2013 yılı raporlarında yeni anayasa metninin hazırlık süreci ele alınmıştır. 2013 ülke raporu özeti aşağıdaki gibidir:⁹⁵⁶ “Ancak, Kürt sorunu, laikliğin yeniden tanımlanması ve muhtemelen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi gibi konularda çeşitli partiler arasında yaşanan gerilimler ve önerilen değişikliklerin tüm taraflarca desteklenmesi gerektiğine ilişkin hükümler, belgede ilerleme umutlarını azaltmıştır. 2013 yılı raporunda 2008 yılında başlayan Ergenekon davasıyla ilgili olarak çok sayıda asker ve polis memuru, akademisyen, yayıncı ve gazeteci hakkında dava açıldığı bilgisi verilmiştir. Bu arada, Ergenekon ve diğer Balyoz davalarındaki tutuklamalar devam etmiştir. Bazı gözlemciler davayı ordunun sivil gözetiminde bir atılım olarak değerlendirirken, diğerleri hukukun üstünlüğü konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Hükümetin darbe davalarını ve Kürdistan Toplulukları Birliği (KCK) tutuklamalarını meşru eleştirmenleri susturmak için kullandığı konusunda uyarmıştır. Pek çok gözlemci, uzun süreli tutukluluk ve kapsamlı iddianamelerin sıkça kullanılmasıyla ilgili endişelerini dile getirmiş ve davaların çürük veya üzerinde oynanmış kanıtlara dayandığını iddia etmiştir.⁹⁵⁷”

2014 yılı ülke raporunda başlıklar altında puanlar verilmiştir.⁹⁵⁸ “Türkiye, seçim süreci değerlendirmesinde 12 üzerinden 11 puan almıştır ve devletin işleyişi değerlendirmesinde 12 üzerinden 7 almıştır. Genel değerlendirmede Türkiye’nin siyasal haklar puanı 40 üzerinden 28’dir. 2014 Yılı Türkiye raporunda Türkiye’nin yönetim sistemi yarı-başkanlık sistemi olarak ifade edilmiş ve bu doğrultuda *“başbakan hükümetin başı ve şu anda yürütme yetkisinin çoğunu elinde tutarken, Cumhurbaşkanı devlet başkanıdır ve yasama vetosu ile hâkim ve savcılarını atama yetkisi de dahil olmak üzere geniş yetkilere sahiptir.”*⁹⁵⁹ ifadeleri yer almıştır. Hükümet, Eylül 2013 Demokratikleşme Paketinde bu sistemde, barajın %5’e düşürülmesi veya dar bölge seçim çevreleri sisteminin benimsenmesi dahil olmak

⁹⁵⁶ Freedom House, **Freedom in the World 2013- Turkey**, 23 April 2013, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,5180c8f414,0.html>, 12.11.2021.

⁹⁵⁷ A.e.

⁹⁵⁸ Freedom House, **Freedom in the World 2014- Turkey**, 23 January 2014, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,52e77850b,0.html>, 12.11.2021.

⁹⁵⁹ A.e.

üzere değişiklikler önermiş ve öneriler kamuoyunda ve parlamentoda tartışmaya açılmıştır.”

Ağustos ayında askeri görevliler, devlet bürokratları ve gazeteciler de dahil olmak üzere 250'den fazla kişinin mahkûm edilmesiyle birlikte Ergenekon davası resmen sonuçlanmıştır.⁹⁶⁰ 2014 yılı raporunda yolsuzluğun Türkiye'de önemli bir sorun olmaya devam ettiği belirtilmiş ve ilgili konudaki gelişmelerin detaylarına yer verilmiştir.⁹⁶¹ “Hükümet bakanlıklarının Sayıştay'a bilgi vermeyi reddetmesi ve mahkemeye yolsuzlukla ilgili raporlarını değiştirmesi için baskı yapmasıyla şeffaflıkla ilgili zayıflıklar bir önceki raporda ele alınmıştır. Büyük projelerin AK Parti yetkililerine ve silahlı kuvvetlere fayda sağladığı iddia edildiğinden, hükümet ihalelerinin verilmesi konusunda eleştirmenlerin endişeleri vardır. 2013 Aralık ayında ortaya çıkan ve üç kabine bakanının istifa etmesine neden olan üst düzey yolsuzluk soruşturması, bazı AK Partili milletvekillerinin protesto amacıyla partiden ayrılmasına da yol açmıştır. Kasım 2013'te hükümet, çoğu Fetullah Gülen Cemaati tarafından işletilen özel sınav hazırlık merkezlerinin kapatılmasını önermiştir. Bu eylem hem kişisel özgürlük gerekçesiyle hem de özel ekonomik faaliyeti kısıtlaması sebebiyle siyasi yelpazede muhalefet yaratmıştır. Pek çok haber kanalı, yolsuzluk iddiaları, Ergenekon Davası ve Kurs Kapatma Kararları konularındaki gelişmeleri daha önce hükümeti destekleyen Fethullah Gülen Cemaati ile AK Parti arasındaki bir çatlağın ortaya çıkışı olarak değerlendirmiştir. Rapora göre Fethullah Gülen Cemaati'nin pek çok destekçisi orduda, emniyette ve yargıda yüksek ve orta kademeli konumlara sahiptir. Ordu, tarihsel olarak siyasette baskın bir güç olmuştur ve en son 1997'de seçilmiş bir hükümetin düşmesine neden olmuştur. Geçtiğimiz on yılda AK Parti liderliğindeki reformlar, seçilmiş sivil yetkililer tarafından ordunun denetimini ve gözetimini artırmıştır, ancak savunma harcamalarının denetimi sorunu devam

⁹⁶⁰ Hürriyet Gazetesi, Ergenekon Soruşturması 11 Yıl Sonra Kapanı, 28. 06.2018, (Çevirimiçi), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ergenekon-sorusturmasi-11-yil-sonra-kapandi-40879547> , 30 Mart 2022. Raporlarda yer alan Ergenekon davası 515 kişi hakkında soruşturmanın açık olduğunun farkedilmesiyle ve Ergenekon'un varlığının somut delillere dayanmadığı gerekçesiyle 2018 yılında resmen kapanmıştır. Bkz: **A.e.**

⁹⁶¹ Freedom House, Freedom in the World 2014- Turkey, **a.g.e.**

etmektedir. PKK ateşkesiyle bağlantılı olarak artan güvenliğe rağmen, Suriye sınırındaki durum gerginlik yaratmaktadır.”

2015 ülke raporundaki puan değerlendirmesine göre Türkiye:⁹⁶² “seçim süreci değerlendirmesi 12 üzerinden 10 puan ve devletin işleyişi 12 üzerinden 6 puan olarak geçen yıla göre bir puan gerilemiştir. Türkiye’nin siyasal haklar puanı 40 üzerinden 26 puan olarak geçen yıla göre iki puan kaybetmiştir. Freedom House 2016 ülke raporu özeti aşağıdaki gibidir:⁹⁶³ Ağustos 2014’te Türkiye ilk kez doğrudan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapıldığına dikkat çeken raporda Erdoğan’ın yüzde 51,8 oyla galip geldiği ve beş yıllık bir dönem daha kazandığı ifade edilmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi bazı yerel ve uluslararası gözlemciler kampanyadaki usulsüzlüklere dikkat çekmiştir. Medya yansılığı, otosansür, devlet kaynaklarının Erdoğan’ın seçim adaylığını desteklemek için kötüye kullanılması, kampanya finansmanında şeffaflığın olmaması ve seçmen sahtekarlığı gibi seçim öncesi usulsüzlüklerin bildirildiği kaydedilmiştir. Muhalefet benzer usulsüzlüklerin yerel seçimlerde de gerçekleştiğini savunmaktadır. Erdoğan’ın, daha güçlü bir cumhurbaşkanlığı oluşturmaya imkan verecek anayasa değişiklikleri için bastırdığı ifade edilmiştir. 2015 raporunda yolsuzluğun hala önemli bir sorun olmaya devam ettiğine değinilmiştir. Üç kabine bakanının oğulları da dahil olmak üzere hükümetle yakın bağları olan işadamlarına yönelik devam eden yolsuzluğu araştıran 2.000’den fazla polis memuru, hakim ve savcı işlerinden ihraç edilmiş veya farklı görevlere transfer edilmiştir. Hükümet bu tür hareketleri yolsuzluğa karşı önlem ve güvenlik için gerekli olarak tasvir ederken, muhalefet bunların siyasi amaçlı olduğuna inanmaktadır. Kasım ayında bir mahkeme kararı dört eski bakana yönelik yolsuzluk iddialarını inceleyen bir meclis komisyonunun çalışmaları hakkında haber yapılmasını yasaklamıştır. 2015 yılı raporlarında özellikle Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK)’na ve yolsuzluklara odaklanılmıştır.⁹⁶⁴ Meclis Şubat 2014’te adalet bakanına üst düzey yargı atamalarından sorumlu olan HSYK üyeleri üzerinde daha fazla yetki veren yeni bir yasa çıkarmıştır. Hükümet, değişikliğin hesap verebilirliği artırdığını ve

⁹⁶² Freedom House, **Freedom in the World 2015- Turkey**, 10 March 2015, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,5502f33912,0.html>, 12.11.2021.

⁹⁶³ A.e.

⁹⁶⁴ A.e.

bir “adli darbeyi” önlediğini iddia etse de eleştirmenler, bunun yargıyı Gülen destekçilerinden temizlemek için tasarlandığını düşündüklerini belirtmişlerdir. Yeni yasanın bazı bölümleri, Anayasa Mahkemesi'nin nisan ayında verdiği bir kararla iptal edilse de hükümet o zamana kadar HSYK'nın çoğunu çoktan kaldırmış veya yeniden atamış ve 100'den fazla yargıcı AK Parti'ye yakın kişilerle değiştirmiştir. Ekim ayında hakim ve savcılar, çoğu AK Parti'nin desteklediği HSYK'nın yeni üyelerini oldukça politize bir süreçle seçmişlerdir. Hakimlerin, savcıların ve binlerce polis memurunun yeniden atanmasına ek olarak, temmuz ayında 100'den fazla polis memuru, yasadışı telefon dinlemesi iddiasıyla tutuklanmıştır. Muhalefet hükümetin yolsuzluk soruşturmasını bozduğuna dair şikayetlerini yenilemiştir. Mart ayında, terörle mücadele yasalarına göre darbe girişiminde bulunan zanlıları yargılamak üzere kurulan özel mahkemeler kaldırılmış ve darbe davalarında tutuklu 50'den fazla sanık serbest bırakılmıştır. Uzun tutukluluk süreleri kronik bir sorun olsa da mart ayında hükümet, tutukluluk süresini beş yıllı sınırlayan yeni bir yasa çıkarmıştır. Sonuç olarak, KCK ile ilgili çeşitli davalar da dahil olmak üzere çok sayıda tutuklu bu kararla serbest bırakılmıştır. 2015 yılı raporunda yer alan bilgilere göre:⁹⁶⁵ Mart 2013'te PKK ile yapılan ateşkes, büyük ölçüde yerine getirilmiştir. Bununla birlikte, 2014 yılında PKK ile olan anlaşmazlığı çözmek için nihai bir siyasi çözüme yönelik çok az ilerleme kaydedilmiş ve Kürt yetkililer, devlet yetkililerinin resmî olmayan Kürtçe dil okullarını kapatmasından şikayetçi olmuştur. Suriye ile Türkiye'nin sınırların kapatılmasıyla hükümet ile Suriyeli Kürtleri destekleyen PKK arasında yeniden şiddet olayları ortaya çıkmıştır. Önceki raporlarda daha önceden hükümeti destekleyen Gülen Cemaati ile hükümet arasında gerginlik olduğuna ilişkin fikirler ele alınmıştı bu dönemde bu çatlaklar daha fazla genişlemiş ve 2015 raporunda yer almıştır. Gülen Cemaati taraftarlarına ait iş yerlerine ve kuruluşlara çeşitli yaptırımlar uygulanmış ya da kapatılmışlardır.”

⁹⁶⁵ A.e.

4.2.1.2. Sivil Haklar ve Özgürlükler Değerlendirmesi

2009 ülke raporuna göre:⁹⁶⁶ “2007'de sendikalar üzerindeki bazı engeller kaldırılmış ve 2008'de daha fazla değişiklik önerilmiştir, ancak Türkiye hala toplu pazarlık gibi konularda uluslararası standartlara uymamaktadır. Bu dönemde kadınların kanun önünde hukuken eşit olması sağlanmasına rağmen Dünya Ekonomi Forumu Türkiye'yi 2007 Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi'nde 128 ülke arasında 121'inci sıraya koymuştur. 2008 tarihli bir yasa, devlete ait televizyon kanalının Kürtçe yayın yapmasına izin vermiştir. Meclis dini vakıflar üzerindeki kısıtlamaları hafifleten yeni bir yasayı onaylamıştır. 2009'da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2002'de namus cinayetinin cinsiyet ayrımcılığı oluşturduğuna karar vermiş ve hükümet, aile içi istismarla ilgili yardım çağrılarına yanıt veren polis memurlarının daha sonra herhangi bir istismar meydana gelmesi durumunda yasal olarak sorumlu tutulacağı yeni bir politika başlatmıştır. Etnik çatışmalar Güneydoğu'da bir ayrımcılık mirası ve daha düşük bir yaşam standardına yol açmıştır. 2009 raporuna göre hükümet polis karakollarında sürpriz teftişleri içeren bir politika da dahil olmak üzere, işkenceyi önlemek için yeni yasalar çıkarmış, eğitimlere başlamıştır.⁹⁶⁷ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, şiddete veya kötü muameleye maruz kalan insan sayısının 2000 yılından bu yana genel olarak keskin bir şekilde düştüğüne yer vermiştir. Hapishane koşulları, aşırı kalabalık ve bazı tesislerde uzun süreli izolasyon gibi uygulamalarla zorlu olabilmektedir. 2010 yılı ülke raporunda:⁹⁶⁸ hükümetin, Güneydoğudaki Kürt ayrılıkçılarla savaşın sona ereceği ve hakların genişletileceği vaatleri ile umutların arttığı ifade edilmiştir. Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin aralık ayında Kürt yanlısı ana partiyi kapatmasının ardından yılın sonlarında şiddetli protestolar patlak verdiği rapora eklenmiştir. Yasaya göre eğer bir parti, programı anayasaya uygun değilse kapatılabilir ve bu kriter yoruma açık bırakılmıştır. Bu maddeye dayanarak Aralık 2009'da Anayasa Mahkemesi DTP'yi kapatmıştır ancak takip eden yıl seçim kampanyalarının Kürtçe olabilmesi için yasal olarak izin vermiştir.⁹⁶⁹”

⁹⁶⁶ Freedom House, Freedom in the World 2009- Turkey, **a.g.e.**

⁹⁶⁷ A.e.

⁹⁶⁸ Freedom House, Freedom in the World 2010- Turkey, **a.g.e.**

⁹⁶⁹ A.e.

2011 yılı ülke raporunda Hrant Dink cinayeti detaylı olarak yer almıştır.⁹⁷⁰ “2011 yılı raporunda gazetecilerin çoğunun tutuklu yargılanmakta olduğu ve terörle mücadele yasaları kapsamında suçlandığı ileri sürülmüştür. Sendikalarla ilgili düzenlemede yasal grevlerin tanınmasına yönelik düzenlemeler zahmetlidir ve yasadışı grevlere katılmanın cezaları ağırdır. 2012 yılındaki raporunda yer alan konular:⁹⁷¹ Kürtçe diline tanınan serbestlik olumlu olarak yer almıştır. Hükümeti eleştirenler, özellikle darbe planları ve gazetecilerle ilgili davalarda hakimlere uygulanan baskıdan endişe duymaktadır. Eleştirmenler, hükümetin kadın haklarından çok "aile bütünlüğüne" önem verdiğiinden şikayet etmektedir. Gazetecileri Koruma Komitesi'nin (CPJ) Ekim 2012 tarihli bir raporu, Türkiye'de diğer ülkelere göre daha fazla gazetecinin tutuklu olduğundan bahsedilmiş ve sert yasal ortamın hem internette hem de medyada otosansürü teşvik etmekte olduğu belirtilmiştir. 2012 ülke raporunda Anayasa Mahkemesi'nin DTP'yi kapatmasından sonra iktidar partisinin milliyetçi söyleminin arttığı ve PKK işbirlikçilerini bastırdığı ifade edilmektedir.⁹⁷² 2013 yılı ülke raporunda daha önce halka açık gösterilere yönelik birçok kısıtlama gevşetilmiştir ifadeleri yer almıştır. Hükümet şubat ayında kürtaj hizmetlerine erişimi sınırlayacak önlemler almıştır. İktidarın bu açıklamaları, devletin özel hayatta dini değerleri dayattığına dair endişeleri artırmıştır. Pek çok gözlemci, askeri, laik ve milliyetçi sanıklara karşı yürütülen çeşitli davaların siyasi amaçlı olduğundan ve çürük veya üzerinde oynanmış kanıtlara dayandığından doğan endişelerini dile getirmiştir.⁹⁷³”

2013 ülke raporu özetine göre:⁹⁷⁴ “Genel olarak yargı, bazı davaların savunma için mali bir yük oluşturacak kadar uzun sürmesiyle, usule ilişkin gecikmelerle baltalanmaktadır. 2002'den bu yana hükümet, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Türkiye aleyhine verdiği kararlar sonucunda Rumlara, Yahudilere ve Ermenilere 2,5 milyar dolar değerinde mülkü iade etmiştir. Sünni olmayan Müslüman bir grup olan Aleviler, korunma statüsünden yoksundur ve tarihsel olarak şiddet ve ayrımcılığın hedefi olmuşlardır. 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş ile

⁹⁷⁰ Freedom House, Freedom in the World 2011- Turkey, **a.g.e.**

⁹⁷¹ Freedom House, Freedom in the World 2012- Turkey, **a.g.e.**

⁹⁷² A.e.

⁹⁷³ Freedom House, Freedom in the World 2013- Turkey, **a.g.e.**

⁹⁷⁴ A.e.

100.000'den fazla mülteci Türkiye'ye girerek insani bir kriz yaratmıştır. Ekim 2014 tarihli bir raporda, birçoğu yolsuzluk soruşturmaları üzerinde çalışan yüzlerce gazetecinin baskı altında istifa ettiği veya görevlerinden alındığını öne sürülmüştür. Mart ayında, Erdoğan ve diğer yetkililerin yolsuzluk yapmasına ilişkin kayıtlar sebebiyle YouTube ve Twitter'a erişim engellenmiştir. Eylül ayında hükümet, Telekomünikasyon Müdürlüğü'ne web sitelerini engelleme ve bireylerin tarama geçmişlerini toplama konusunda daha fazla yetki veren yeni bir yasa çıkarmıştır. Eleştirmenler, önlemin ifade özgürlüğünü ve mahremiyet hakkını azalttığını, devletin hesap verebilirliğini zayıflattığını ve kötüye kullanıma karşı güvenceler içermediği yönündeki endişeleri dile getirmiştir. Soma'da 300'den fazla madencinin ölümüyle protestolar başlamış, protestolara güvenlik güçleri sertçe müdahale etmiş ve bu görüntülere yayın yasağı getirilmiştir. Bu gelişme hem ifade özgürlüğü hem şiddetten özgürlük hem basın özgürlüğü hem de toplanma özgürlüğünü engeller niteliktedir.⁹⁷⁵ 2014 yılı ülke raporunda Kürtçe'ye yönelik geçmişteki birçok kısıtlamanın kaldırıldığına dikkat çekilmektedir. 2014 yılındaki Freedom House raporu gezi protestoları ağırlıklıdır:⁹⁷⁶ Polisin, düzeni koruma iddiasını öne sürerek gezi eylemcilerine yönelik güç kullandığı ileri sürülmüştür. Gezi protestolarının ardından, ülkenin en büyük holdingi olan Koç Holding de dahil olmak üzere göstericileri desteklediği düşünülen şirketlere, müdahaleci hükümet teftişleri, vergi denetimleri ve hükümet ihalelerinin verilmemesi gibi engelleyici önlemler uygulanmıştır. Hem Soma hem de Gezi Parkı olaylarında gelişmeleri yayınlayan televizyon kanalları, şiddete teşvikten dolayı hükümet tarafından para cezasına çarptırılmıştır. Neredeyse tüm medya kuruluşları, siyasi partilerle olan çıkarlarından dolayı otosansüre uygulayan dev holdinglere aittir.⁹⁷⁷

2015 Raporuna göre:⁹⁷⁸ “Ocak 2014'te Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), akademisyenlerin kendi alanları dışındaki konularda medyaya konuşmalarını kısıtlayan bir önlemi kabul etmiştir. Bu dönemde sendikalar, hükümet karşıtı protestoların düzenlenmesinde aktif olmuşlardır buna karşılık yetkililer, başta Gülen

⁹⁷⁵ A.e.

⁹⁷⁶ Freedom House, Freedom in the World 2014- Turkey, **a.g.e.**

⁹⁷⁷ A.e.

⁹⁷⁸ Freedom House, Freedom in the World 2015- Turkey, **a.g.e.**

Hareketiyle bağlantılı olanlar olmak üzere bazı STK'ları izlemiş ve taciz etmiştir. Sendikalar giderek daha zayıf hale gelmekte ve bazı tacizlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Nisan ayında hükümet, Milli İstihbarat Teşkilatına daha fazla gözetim yetkisi veren bir yasa çıkarmıştır. 2015 ülke raporunda, Uluslararası Af Örgütü'nün haziran ayı itibarıyla Türkiye genelinde 5.500 kişinin Gezi Parkı protestolarına katılmaktan yargılandığını bildirdiği yer almıştır. 2015 yılı raporunda gözlemcilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın siyasi himaye için ve camilerde hükümet dostu vaazlar verilmesi üzerine genişletilmesi ve kullanılması iddiasını öne sürerek AK Parti'nin Sünni Müslümanları destekleyen bir dini gündeme sahip olduğuna inandıkları belirtilmiştir. Ağustos 2014'te yayınlanan bağımsız bir medya izleme raporu, medyada Müslüman olmayan azınlıklara yönelik artan nefret söylemi olduğunu vurgulamıştır.⁹⁷⁹

4.2.2. BTI 2007- 2014 Yılları Arası Türkiye Demokratikleşme Raporu

2014 yılına kadar olan dönemde üç BTI raporu bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde 2010, 2012 ve 2014 raporlarının özetlerine yer verilecektir. 2010 yılı BTI Türkiye Raporu'nun özeti aşağıdaki gibidir:⁹⁸⁰

“Avrupa Komisyonu'nun 2008 yıllık raporunda, yeni terörle mücadele yasası endişe kaynağı olarak görülmüş ve Türk ceza kanunda yer alan kamu düzenine karşı suçları, adil yargılanmayı etkilemeye teşebbüsleri, kişilerin askerlikten caydırılmasını suç sayan maddelerin ifade özgürlüğü için tehlike oluşturduğu belirtilmiştir. Danimarka başbakanına Kürt Roj TV'nin kapatılmamasını talep eden bir mektup gönderen Kürt DTP partisine mensup 53 belediye başkanına karşı açılan davada iki buçuk aylık hapis cezası verilmiş sonrasında cezanın para cezasına çevrilmesiyle dava kapanmıştır. Devletin bir parçasını oluşturan yargı kurumu zaman zaman bağımsız olmaktan ziyade siyasi bir aktör gibi hareket etmektedir. Raporda Cumhuriyet Başsavcılığı'nın iktidar partisi aleyhine 14 Mart 2008'de açtığı davada hükümetin

⁹⁷⁹ A.e.

⁹⁸⁰ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, BTI 2010 Country Report Turkey, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2010_TUR.pdf, 12.11.2021.

yargıya baskı yapmaması ve tarafların nihai kararı kabul etmesi yargının artan bağımsızlığını temsil ettiği görüşü yer almıştır. Avrupa Komisyonu hükümetin Nisan 2008’de sunduğu diğer hedeflerle birlikte yargının bağımsızlığını sağlayacak yargı reformu taslağının kapsamlı bulunduğunu belirtmiştir. Raporlara göre milletvekili dokunulmazlığı ve seçim kampanya finansmanlarında düzenleme yapılmaması olumsuz olarak değerlendirilmiştir. AİHM, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni ihlal etmekten suçlu bulunduğu toplam 266 kararı bir yıl içinde vermiştir. Bu kararların çoğunun adil yargılanma hakkı veya mülkiyet haklarının korunması ile ilgili olduğunu, sadece birkaçının yaşam hakkı, işkence veya diğer kötü muamele ile ilgili olduğunu belirtilmiştir. Ordunun demokratik kurumlara bağlılığı bu dönemde sorgulanmıştır.

Türkiye, telif hakkı ve ilgili risklere ilişkin hükümlerle mevzuat uyumunda daha fazla ilerleme kaydetmiş, enerji sektörünün özelleştirilmesinde ilerleme kaydedilmiş, bu dönemde Avrupa Patent Anlaşmasını uygulayan yönetmeliğin bir revizyonu yürürlüğe girmiş ve sınai mülkiyet hakları konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak Türk Patent Enstitüsü (TPE) ile mahkemeler arasındaki anlayış farklılıkları sorunlara neden olmaktadır. Ekim 2008’de yeni Sosyal Sigorta Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu yürürlüğe girmiş ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), sosyal güvenlik reformlarının Türkiye'nin emeklilik sisteminin uzun vadeli sürdürülebilirliğini şimdiden önemli ölçüde iyileştirdiğini bildirmiştir. Buna rağmen reform tasarısının, düzenli emeklilik ödemesine hak kazananların oranını %3’ten %2’ye düşürmesiyle ilgili şikayetler alınmıştır. Rapora göre Türkiye geleneksel ve modern toplum unsurlarını uzlaştırmalı, Güneydoğu ve Doğu Anadolu’daki yetersiz altyapı ile ilgili çalışmalar yapılmalıdır. 2008 yılında Vakıflar Kanununda düzenlemeler yapılmış ve bu değişikliklerden STK’lar da faydanmıştır. Avrupa Komisyonu, Vakıflar Kanununda yapılan değişikliklerin kabul edilmesinin STK’ların durumlarını büyük ölçüde iyileştirmesine rağmen ve hükümet organlarının düzenli olarak -aralarındaki işbirliği için tutarlı yasal düzenlemeler mevcut olmasa da- STK'lara danışmasına rağmen sivil toplum kuruluşlarının hala güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Raporda, “*Türk anayasasının 66. maddesine göre “Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür.” Dolayısıyla Türk vatandaşlığı, etnik kökene değil, modern bir anayasal vatandaşlığa dayanmaktadır. Sonuç olarak “Türklük” Türkiye vatandaşlarını ifade eder.*”⁹⁸¹ ifadeleri yer almaktadır. Kürt meseleleri veya Ermeni sorunu gibi tabu konularda yazan gazetecilerin kendi kendilerine uyguladığı sansür sorun olmaya devam etmektedir. Raporda Freedom House raporunda da bahsedilen Hrant Dink cinayetine otosansürü körükleyen bir faktör olarak yer verilmiştir. Türkiye’de anadilde öğretim sunan özel kursların bulunmasına ilişkin düzenleme yapılsa da Türkçe hala devlet okullarında ve üniversitelerde kullanılabilecek tek resmi dildir. Sonuç olarak, Türkiye’de hükümetin uzlaştırmak için çok az resmi girişimde bulunduğu etnik, dini ve sosyal çatışmalar vardır. Raporda Avrupa Komisyonu’nun 2008 yıllık raporu, Türkiye’nin kültürel çeşitliliği sağlama alanında çok az ilerleme kaydettiğini veya hiç ilerleme kaydetmediğinin üzerinde özellikle durduğu belirtilmiştir.⁹⁸²”

2012 yılı BTI Türkiye Raporu’nun özeti aşağıdaki gibidir:⁹⁸³

“2012 BTI Türkiye Raporu’nda ülke değerlendirmesinde hükümetin bölgesi üzerinde yönetim mütakabiliyeti 10 üzerinden 8 puan almıştır. Bunun sebebi ise Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’da yer alan PKK’lılar olarak belirtilmiştir. Aynı sebeple Türkiye’nin demokratik kurumlara bağlılık puanı ve demokratik kurumların performansı değerlendirmesi 10 üzerinden 8 olarak puanlandırılmıştır. Hükümetin resmi ve resmi olmayan yollardan ayrımcılık yaptığı ileri sürülerek ülke kimliği değerlendirmesin Türkiye 10 üzerinden 7 puan almıştır. Rapor, ülkede diyanet işlerinin devlete bağlı olması, devletin dini konular üzerinde belirleyici etkiye sahip olması, muhaliflerin ve halkın bir kısmının hükümetin gizli İslamcı yönetim anlayışına sahip olduğu inancının varlığı ve azınlıkların resmi görevlerde veya orduda yer almaması gibi konuları dikkate alınarak Türkiye’ye dini dogmalara müdahale

⁹⁸¹ A.e., s.22.

⁹⁸² A.e.

⁹⁸³ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2012 Country Report Turkey**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2012_TUR.pdf, 12.11.2021.

değerlendirmesinden 10 üzerinden 7 puan verilmiştir. Türkiye’de kamu kurumlarının demokratik olarak işlediğini ancak sistemin daha ademi merkeziyetçi bir yapıya dönüşmesi için düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmiş ve temel yönetim puanına 10 üzerinden 9 puan verilmiştir.

Özgür ve adil seçimler olarak değerlendirildiğinde %10 seçim barajına sahip olmasından dolayı Türkiye 10 üzerinden 8 olarak puanlandırılmıştır. 2010 yılı referandumunda anayasal değişikliklerin kabul edilmesi ile Ergenekon ve Balyoz davalarının 2009’da başlaması dolayısıyla hükümetinin ordu üzerindeki kontrolünün dikkat çekici bir biçimde arttığı belirtilmiş ve bu gelişmeler doğrultusunda yönetimin gücünü etkin olarak kullanmaya ilişkin Türkiye'nin notu 10 üzerinden 9 olmuştur. Toplanma hakları değerlendirmesinde ise Türkiye’ye 10 üzerinden 7 puan verilmiştir. Doğan Medya Grubu'na kesilen vergi cezasının hükümete muhalif yayın politikası ile bağlantılı olduğuna ilişkin görüşe yer verilmiştir. İnternet sitelerine ilişkin yasaklamaların halkta endişe yaratması, “terörizm propagandası yapmak” suçlamasıyla Kürt gazetelerine baskın uygulanması ve Kürt gazetecilerin tutuklanması, ifade özgürlüğü puanının 10 üzerinden 7 olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Ordunun siyasal aktör olarak değerlendirildiği rapora nazaran bu raporda ordunun siyasal karar alma sürecine müdahalesinin kısıtlandığına ve böylece denge ve denetim mekanizmasının işlevini yerine getirdiğine yer verilmiştir. Böylece Türkiye güçler ayrılığı değerlendirmesinde 10 üzerinden 9 almıştır.

2010'da Adana belediye başkanının ciddi yolsuzluk suçlamaları ile görevden alınması ve Deniz Feneri ile ilgili yolsuzluk soruşturmasının devam ediyor olması Türkiye’nin ciddi yolsuzluk önemleri alıp tutarlı şeffaflık reformları yapması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin soruşturmalar, iddianameler ve mahkûmiyetler konusunda hâlâ sağlam bir geçmişe sahip olmadığını eleştirel bir şekilde belirtmiştir. 2010 referandumu ile yargı organlarının üye seçimi ve yapısına ilişkin yapılan değişiklikler AB'ye üye olma yolunda doğru adımlar olarak değerlendirilmiş ancak hükümetin reformları uygulamaya yönelik isteksizliği olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Reformların hazırlanmasının hükümetin yargıyı kontrolü altına alması gibi gizli bir ajandaya dayandığı iddia edilmiştir. Görevi kötüye kullanma

kovuşturması ve yargı bağımsızlığı değerlendirmesinde Türkiye 10 üzerinden 7 puan almıştır. Son olarak Türkiye sivil özgürlükler değerlendirmesinde, hükümetin insan haklarını önemli bir konu olarak ilan etmesine rağmen BM İşkenceye Karşı Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol'ünü (OPCAT) henüz imzalamamıştır. Türkiye'de insan hakları kurumları hala kaynak, bağımsızlık ve etki eksikliğinden mustarıptır. Raporda, mahkumiyet koşullarının iyileştirilmediği, adli yardım eksikliği, tutuklulara ve mahkumlara kötü muamele edilmesi, insan hakları aktivistlerinin yasal ve hatta cezai işlemlerle yüzleşmesi gibi olumsuz koşullar yer almaktadır ve bu olumsuzlukların etkisi altından Türkiye'nin sivil haklar değerlendirilmesi 10 üzerinden 7 puan olmuştur.

Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinde bulunan ayrılıkçı Kürt grupların faaliyetleri sebebiyle Türkiye'nin gücü kullanma tekeli değerlendirmesi 10 üzerinden 8 olarak puanlanmıştır. Tüm vatandaşlar aynı medeni haklara sahip olsa da kültürel, dini ve etnik ayrımcılık devam etmektedir. Son yasal değişikliklerle etnik kökene dayalı ayrımcılık yasakları pekiştirildiği ve Türk toplumunun büyük bir bölümünün azınlıklara yönelik tutumunun hala iyileştirilmesi gerektiği için ülke kimliği puanı 10 üzerinden 7 olarak puanlandırılmıştır. Dini dogmalara müdahale değerlendirmesi geçen dönem raporuyla aynı kalmış ancak 2011'den başlayarak meclisin Gayrimüslim gruplara danıştığı ve Gayrimüslimlerin ibadethanelerinde devlet desteği ile restorasyona gidildiği belirtilmiştir. Gelişmelere ek olarak Bahçeşehir Üniversitesinin yaptığı anket sonucuna yer verilmiştir. Buna göre Türkiye nüfusunun son 30 yılda çok daha dindar hale geldiği ve 90'lı yıllara göre bu oranın en az %10 artışı bulgularına rastlanmıştır. Türkiye'nin bu alandaki puanı 10 üzerinden 7'dir. Temel yönetim değerlendirmesi yerel yönetim reformuna ilişkin değerlendirmesi dışında -10 üzerinden 9 puan- bir önceki raporla aynıdır.⁹⁸⁴

2014 yılı BTI Türkiye Raporu'nun özeti aşağıdaki gibidir:⁹⁸⁵

⁹⁸⁴ A.e.

⁹⁸⁵ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2014 Country Report Turkey**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2014_TUR.pdf, s. 14, 12.11.2021.

“2014 BTI raporunda yer alan özgür ve adil seçimler puanı 10 üzerinden 8 olarak değerlendirilmiştir. 2011 yılındaki genel seçimlerde muhaliflerin yolsuzluk iddialarına ve bir seçim çevresinde hükümetin seçmenlere karşı tehdit içeren ifadeler kullanmasına yönelik iddialar rapora eklenmiştir. Bu detaylar dışında bir önceki raporla benzer yorumlar yer almaktadır. Raporda hükümetin etkin yönetim gücü ilk defa 10 tam puanla değerlendirilmiştir. Geçmişte ordunun hükümet üzerinde sınırlayıcı etkisi bulunduğu belirtilmiş ancak 2009 yılında ordunun darbe planlarının ortaya çıkarılmasıyla ve 2010 yılında anayasal reformların gerçekleştirilmesiyle seçilmiş hükümetin gücünün arttığı ileri sürülmüştür. Otosansür, Doğan Grubu'na uygulanan vergi cezası, akademisyenlere ve gazetecilere yönelik açılan soruşturmalar nedeniyle ifade özgürlüğü değerlendirmesi 7 puandan 6'ya gerilemiştir. Örgütlenme özgürlüğüne ilişkin değerlendirme 7 puanla aynı kalmıştır.

Kuvvetler ayrılığı değerlendirmesinde gerileme görülmüş ve 9'dan 8 puana düşmüştür. Ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azaltılmasıyla hükümetin yargı üyelerine baskı uygulaması, 2010'daki referandum sonucunda gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile HSYK üzerindeki hükümet kontrolünün artması ve yine anayasa değişikliği ile anayasada bulunan denge denetleme mekanizmalarının artık yetersiz kalması olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Ergenekon ve Balyoz davalarının yürütülme şekli puanlardaki gerilemeye sebep gösterilmektedir. Raporda demokrasinin kabulünün diğer İslam kökenli ülkelere göre yüksek olduğu özellikle genç kesimin demokrasiyi desteklediği köktendinci hareketler dışında, tüm sosyal, ekonomik ve siyasi grupların çoğulcu bir parlamenter sisteme bağlı olduğunu belirtilmiş ve bu değerlendirme sonucunda demokrasinin kabulü 10 üzerinden 8 olarak puanlandırılmıştır. Temel demokratik kurumları, nispeten uyumlu ve etkili bir şekilde birlikte çalışan Türkiye'de iktidar partisine duyulan güvenin halk arasında arttığı belirtilmiş hatta meclise olan güvenden daha fazla olduğu eklenmiştir. Bu ifadelere rağmen Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin demokratik kurumları iyileştirmedeki duraksamasına karamsar olarak baktığı belirtilmiştir; demokratik kurumlara bağlılık ve demokratik kurumların işleyişi değerlendirmesinde 10 üzerinden 8 puan verilmiştir. Parti sistemine ilişkin değerlendirmelerde seçimlere ilişkin Freedom House raporuyla ve bir önceki BTI raporuyla benzer bilgiler verilmekte ek olarak halk arasındaki

kutuplaşmanın artmış olduğu gözlemi yer almakta ve ülkenin parti sistemi değerlendirmesi 10 üzerinden 7 ile puanlandırılmaktadır. İlgi çekici bir detay olarak raporda “*genel seçimlerde kullanılan oyların yarısını alan AK Parti, Avrupa’da halk partisi olarak adlandırılan şeye en yakın şey gibi görünüyor*⁹⁸⁶” ifadesi yer almaktadır.”

4.3. 2017 Başkanlık Sistemi Öncesinde Yaşanan Siyasal Gelişmeler ya da Fiili Başkanlık Dönemi

12. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile 26. Başbakan Ahmet Davutoğlu arasındaki sorun 2014 tarihinde başlamış ve 2015’in ilk yarısında zirveye ulaşmıştır. Siyasi gündemi belirlemek için kararlı adımlar atan Cumhurbaşkanı Erdoğan hem seçim öncesinde hem seçim sonrasında partisi ile organik bağlarını koparmamış hem AK Parti’nin karar alma sürecinde hem hükümetin karar alma sürecinde aktif olarak yer almıştır. Ağustos 2014’te AK Parti Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu olmasına rağmen AK Parti’nin kaderini Tayyip Erdoğan belirlemektedir. 1982 Anayasasının 101. maddesi “Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sona erer” ifadesi yer alıyor olması sebebiyle Parti Genel Başkanlığından ayrılan Tayyip Erdoğan sıklıkla AK Parti Meclis Grubu ve Merkez teşkilatıyla Beştepe’de düzenlediği yemeklerde toplamış ve partinin işleyişine müdahale etmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ak Parti Grup Yönetim Kurulu üyelerine verdiği yemeğin sonrasında yaptığı açıklamada “*Cumhurbaşkanlığı ile Başbakanlık arasında istişare ve danışma mekanizması yeterince işletilemiyor. İstişare ve danışmanın anlamlı ve aktif olabilmesi için başkanlık sistemine ihtiyaç var!*”⁹⁸⁷ demiştir. Başbakan ile aralarındaki tartışmalardan birine sebep olan, Başbakanın teklifiyle gündeme gelen “Şeffaflık Paketini” eleştirmiştir. Daha sonraki dönemde Başbakanla yaşadığı

⁹⁸⁶ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, BTI 2014 Country Report Turkey, **a.g.e.**, s. 14.

⁹⁸⁷ Milliyet Gaztesi, **Erdoğan ‘Şeffaflık Paketini’ Eleştirdi**, 18.01.2015, (Çevirimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-seffaflik-paketini-elestirdi-2000215> , 30 Mart 2022.

krizlerden sonra sıklıkla başkanlık sistemi talebini öne süren Cumhurbaşkanı, yetki alanının genişletilmesini açıkça talep etmiştir.

Bir internet sitesinde “*Pelikan Dosyası*”⁹⁸⁸ ismiyle bir dosya paylaşılmış ve bu dosyada Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasındaki krizlerin detaylarına ve sebeplerine yer verilmiştir. Paylaşılan bu dosyanın doğruluğu ve yerindeliği elbette sorgulanabilir ancak bazı maddeler kamuoyunun bildiği olaylar ile örtüşmektedir.⁹⁸⁹ Kısaca özetlemek gerekirse bahsi geçen konular: Başbakanın şeffaflık yasası çıkarmak istemesi ve Cumhurbaşkanının tasarıyı rafa kaldırması; Milli Güvenlik Teşkilatı (MİT) Müsteşarı Hakan Fidan’ın milletvekili adaylığına Başbakanın onayının olması ama Cumhurbaşkanının kabul etmemesi, PKK sorunu üzerine yapılan Dolmabahçe Mutabakatı’nda fikir ayrılığı yaşanması, Cumhurbaşkanının talebinin başkanlık sistemi olduğunu sık dile getirdiği dönemde Başbakan’ın başkanlık sistemine halkın razı olmadığı ve sistemin değişmeyeceği açıklamasını yapması⁹⁹⁰, 17-25 Aralık soruşturmasında tarafsız kalması⁹⁹¹, tutuklu gazeteciler ve akademisyenler konusunda anlaşmazlık ve üst düzey atamalarda Başbakan ve Cumhurbaşkanının fikir ayrılıklarının olması gibi pek çok sorun bu dosyada yer almaktadır.⁹⁹² Daha fazla örneğin de bulunduğu böyle pek çok anlaşmazlığın çözümünde geri adım atan genelde Başbakan olmuş ve yetki alanının dışında da olsa Cumhurbaşkanının kararları belirleyici olmuştur. Cumhurbaşkanı bu sürtüşmelerde yetkileri yettiği süreçte yetkileriyle kararlara müdahale etmiş ve etmediği zamanlarda da Ak Parti’nin kaderini belirleyici konumda olması sebebiyle parti disiplini aracılığıyla sorunların kendi kararları doğrultusunda çözüme ulaşmasını sağlamıştır. Bahsedilen örneklerden de

⁹⁸⁸ Pelikandosyasi, Mayıs 2016, (Çevirimiçi) <https://pelikandosyasi.wordpress.com> , 30 Mart 2022.

⁹⁸⁹ Menderes Çınar, **Vesayetçi Demokrasiden Milli Demokrasiye**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2015, s. 9.

⁹⁹⁰ Sözcü Gazetesi, **Davutoğlu’dan ‘Başkanlık Sistemi’ Yorumu**, 11. 06.2015, (Çevirimiçi) <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/davutoglugdan-baskanlik-sistemi-yorumu-856184/> , 11 Haziran 2021. Başbakan Ahmet Davutoğlu, “Başkanlık sistemine geçmek istedik ama buna halk yetki vermedi. Şu anda yeni bir tablo var, herkes bu tabloyu var olan sistem içinde yönetmekle zorunludur” dedi. Bkz: **A.e.**

⁹⁹¹ Sözcü Gazetesi, **Erdoğan-Davutoğlu Geriliminde Son Perde: Pelikan Dosyası**, 02 Mayıs 2016, (Çevirimiçi) <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-davutoglu-geriliminde-son-perde-pelikan-dosyasi-1212165/> 11 Haziran 2021.

⁹⁹² A.e.

anlaşılacağı gibi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın parti üzerindeki etkisi AK Parti Genel başkanı olan Başbakan Ahmet Davutoğlu'ndan daha fazladır.

7 Haziran 2015 tarihinde yapılacak seçimler öncesindeki kampanya sürecinde Cumhurbaşkanı ağırlıklı olarak başkanlık sistemi üzerine konuşmalar yapmıştır. *“Cumhurbaşkanı vatandaşları ile Buluşuyor”* adı altında düzenlediği etkinliklerin birinde 1982 Anayasasının değişmesi gerektiğine ve sistemin yetki alanlarını sınırladığına işaret etmiştir. Erdoğan'ın, *“400 milletvekilini verin ve bu iş huzur içinde çözülsün”* diye konuştu. Başkanlık sisteminin getirilmesi gerektiğini savunan Erdoğan, *“Bu sistem bize dar geliyor. Bu beden bu gömleğe olmuyor artık. Şu andaki sistem yamalı bohça. Başkanlık sistemi demek yeni anayasa demek”* beyanı kamuoyunda geniş yer bulmuştur.⁹⁹³ 7 Haziran seçimleri iktidarın başkanlık sistemi talepleri odağında gerçekleşmiş ve seçim sonuçları doğal olarak kampanya dönemi söylemleri ile ilişkilendirilmiştir. Daha önce de yeni Anayasa ve Başkanlık sistemi istediğini dile getiren Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve genel seçimlerde neredeyse hemen her konuşmasında taleplerini farklı anlatımlarla tekrar etmeye başlamıştır. Bu ifadeler karşılık HDP'nin seni başkan yaptırmayacağız çağrısı beklenenden daha geniş bir kesimden karşılık bulmuş ve bu da seçim sonuçlarını etkilemiştir. Tayyip Erdoğan'ın seçim kampanyalarında eskiye oranla çok fazla yer almaması ve kampanyaya ilişkin konuşma yaptığı vakitlerde başkanlık sisteminden ve Anayasa değişimlerinden söz etmesinin seçim sonuçlarını etkilediği ileri sürülmüş ayrıca Ahmet Davutoğlu'yla yaşadığı anlaşmazlık sonucu geçmişe oranla daha geri planda kaldığı düşünülmüştür.⁹⁹⁴

7 Haziran 2015 tarihinde düzenlenen seçimlerde AK Parti %40,87 oranında oy alarak mecliste 258, CHP %24,95 oranında oy alarak 132, MHP %16,29 oranında oy alarak 80 ve HDP %13,12 oranında oy alarak MHP ile aynı sayıda milletvekiline sahip

⁹⁹³ T24, **Erdoğan: 400 Milletvekilini Verin ve Bu İş Huzur İçinde Çözülsün**, 07 Mart 2015, (Çevirimiçi) <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-gaziantep-te-konusuyor,289627> , 11 Haziran 2021.

⁹⁹⁴ BBC News Türkçe, **7 Haziran Seçiminin 8 Sonucu**, 8 Haziran 2015, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150608_secim_satir_baslari_gs2015 , 11 Haziran 2021.

olmuştur.⁹⁹⁵ Seçime katılan ve barajı geçen partilerden hiçbirisi tek başına iktidar olabilmek için gerekli olan 276 milletvekiline ulaşamamış ve koalisyon kurma zorunluluğu doğmuştur. Cumhurbaşkanı yetkileri çerçevesinde seçimde birinci gelen parti olan Ak Parti'nin Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu'na hükümeti kurma görevini vermiştir. Ahmet Davutoğlu koalisyon görüşmelerinde anlaşma sağlayamamış ve hükümeti kuramamıştır. Siyasal gelenekler ve yasal düzenleme gereği seçimlerde birinci çıkan partinin lideri görevi yerine getiremiyorsa seçimlerden ikinci çıkan parti lideri koalisyon kurmakla görevlendirilmelidir. Ancak seçimlerden ikinci çıkan parti olan CHP'nin lideri koalisyon kurması için görevlendirilmemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu'na koalisyon kurması için görev vermek yerine "seçimlerden sonra 45 gün içerisinde hükümet kurulmazsa seçimler yenilenir" maddesine dayanarak erken seçime gidilmesi için Meclis Başkanı ile görüşmüş ve seçimlerin 1 Kasım 2015'te yenilenmesine karar verilmiştir.⁹⁹⁶ Seçimlere kadar olan süreçte yönetimi devralması için geçici hükümet kurulmuş ve hükümetin kurulması için Ahmet Davutoğlu Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez anayasal zorunluluk gereği oluşturulan 'Seçim Hükümeti' ile pek çok ilk yaşanmıştır. İlk kez HDP'li milletvekilleri bakan olmuşlar, ilk kez bir yıl içinde iki kere hükümet kurulmuş, ilk kez bağımsız adaylar bakan olarak görev almışlardır.⁹⁹⁷ Bağımsız adayların bakan olabilmesinin sebebi CHP ve MHP partilerinin seçim hükümetine Bakan vermemelerinden kaynaklanmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın seçim kampanyası döneminde sıklıkla yeni anayasa ve başkanlık

⁹⁹⁵ Sabah Gazetesi, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri, (Çevirimiçi) <https://www.sabah.com.tr/secim/7-haziran-2015-genel-secimleri/>, 30.07.2022.

⁹⁹⁶ T24 Haber, Erdoğan: 'Beştepe'yi Tanımıyorum' Diyeni Niye Çağırayım Ki, 1 Kasım'da Seçime Gidiyoruz! 21 Ağustos 2015, (Çevirimiçi) <https://t24.com.tr/haber/erdogan-bestepeyi-tanimiyorum-diyeni-niye-bestepeye-cagiriyim-ki-1-kasimda-secime-gidiyoruz,307025> , 30 Mart 2022. Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan, "Beştepe'yi tanımayan Beştepe'ye niye çağırayım ki" diyerek CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'na hükümet kurma görevi vermeyeceğini yineledi. Erdoğan, "Kimi görevlendirirsem parlamento içinden, gerekirse parlamento dışından seçim hükümetini oluşturup erken seçime götürecektir ülkemizi. 1 Kasım'da da Türkiye tekrar seçimi yaşayacaktır" dedi...Bu görüşmeler yapıldı, o zat Beştepe'yi tanıımıyorum, gitmem derken, Beştepe'yi tanımayan Beştepe'ye niye çağırayım? Zaman kaybetmeye gerek var mı? Cumhurbaşkanı seçime götürebilir mi? Götürebilir. Cumhurbaşkanı olarak pazartesi 45 günün sonu. Meclis başkanıyla bir görüşme daha yapacağım sonra da hayırlısıyla ülkemizi erken seçime götüreceğiz. Bkz: A.e.

⁹⁹⁷ Haber Türk Gazetesi, İlk Geçici Hükümet İlklerle Kuruldu, 29.08.2015, (Çevirimiçi) <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1121634-ilk-gecici-hukumet-ilklerle-kuruldu> , 11 Haziran 2021.

sisteminden bahsetmesi üzerine kamuoyunda seçim sonucu halkın başkanlık sistemini istemediği ve yeni anayasa yapılması için hükümete yetki vermediği şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁹⁸ Haziran ayı ile Kasım ayı arasında devam eden seçim hükümeti süresinde pek çok terör olayı, bombalama vakaları, saldırılar ve katliamlar gerçekleşmiştir. Bu olayların 1 Kasım 2015 seçimlerinin sonuçlarını ve hatta 2017 yılında gerçekleşen Anayasal düzenlemeyi etkilediği düşünülmektedir.⁹⁹⁹

1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleşen Genel Seçimlerde AK Parti %49,50 oranında oy alıp tek başına hükümeti kurabileceği 317 milletvekili sayısına ulaşmış, CHP %25,32 oranında oy alarak 134 milletvekilini meclise sokabilmiş, MHP %11,90 oy oranı ile mecliste 40 milletvekiline sahip olabilirken, HDP %10,76 oranında oy alarak 59 milletvekilini meclise sokabilmiştir.¹⁰⁰⁰ Her iki seçim arasında geçen beş aylık süreç koalisyon hükümetinin kurulamaması ve terör eylemleri seçimlerin sonucunu etkilemiş ve öncekinden çok farklı bir meclis düzenine yol açmıştır. Seçimlerden sonra hükümeti kurması için Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından görevlendirilen Ahmet Davutoğlu, 24 Kasım 2015 tarihinde bakanlar kurulu listesini oluşturup Cumhurbaşkanının onayına sunmuş ve onaylanan liste ile 30 Kasım 2015 tarihinde 315 oyla meclis güven oyunu alarak 64. Hükümet kurulmuştur.¹⁰⁰¹ Kasım 2015 seçimleri ile ilgili seçimlerde yolsuzluk¹⁰⁰² ve hile iddiaları ileri sürülmüştür.

Hem Cumhurbaşkanın partisiyle kuvvetli organik ilişkisi hem yasama ve yürütmenin aynı partide olması ile kurulan tek partili hükümet Cumhurbaşkanın arzuladığı sistem değişikliği için verimli bir siyasal ortam sunmuştur. Buna rağmen

⁹⁹⁸ BBC News Türkçe, 7 Haziran Seçiminin 8 Sonucu, **a.g.e.**

⁹⁹⁹ T24 Haber, **İşte 7 Haziran'dan 1 Kasım'a Seçime Etki Eden Olaylar**, 3 Kasım 2015, (Çevirimiçi) <https://t24.com.tr/haber/iste-7-hazirandan-1-kasima-secime-etki-eden-olaylar,315129>, 11 Haziran 2021.

¹⁰⁰⁰ Sabah Gazetesi, 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri, (Çevirimiçi) <https://www.sabah.com.tr/secim/1-kasim-2015-genel-secimleri/>, 30.07.2022.

¹⁰⁰¹ Anadolu Ajansı, **Davutoğlu Başkanlığında Kurulan 64. Hükümet 315 Oyla Güvenoyu Aldı**, 30.11.2015, (Çevirimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/politika/davutoglu-baskanliginda-kurulan-64-hukumet-315-oyla-guvenoyu-aldi/483576>, 11 Haziran 2021.

¹⁰⁰² Haber Yüzdeyüz, 2002-2015 Seçimlerinde 'Hile' Yapıldığı Anlaşıldı, 12.01.2018, (Çevirimiçi) <https://www.haberyuzdeyuz.com/guncel/2002-2015-secimlerinde-hile-yapildigi-anlasildi-h21409.html>, 11 Haziran 2021. O tarihte iktidar partisi tarafından kesin bir dille reddedilen bu iddialar 2018 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kendi ifadeleriyle Uyap sisteminin FETÖ Terör örgütünün elinde olduğunu ve kendi çıkarları için kullandığını dile getirmiştir. Bkz: **a.e.**

317 milletvekiline sahip olan AK Parti başkanlık sistemine geçilmesini sağlayacak yeni Anayasayı yapabilmek için ya referanduma gitmeli ya da meclisten geçirebilmelidir. Ak Partinin milletvekili sayısının her iki durum için de yetersizdir. Takip eden günlerde seçimlerin yenileceği düşünülse de bunun yerine meclis içi ittifakı daha uygun gören AK Parti seçimlerin yenilenmesini ya da erken seçime gitmeyi denklemden çıkarmıştır. AK Parti'nin Anayasa değişikliğini referandumsuz meclisten geçirmesi için meclis içi 54 oya ve referanduma götürmek için 17 milletvekiline daha ihtiyacı vardır.¹⁰⁰³ Ak Parti siyasal geçmişinde ikinci defa en yüksek oy oranına sahip olmasını halkın sistem değişikliğini desteklediği şeklinde yorumlamıştır. Kasım 2013 tarihinde dağılan Anayasa Uzlaşma Komisyonu 2016 yılının ilk haftası yeniden kurulmaya çalışılmıştır. Dönemin Başbakanı Davutoğlu HDP hariç mecliste yer alan partilerin genel başkanlarıyla görüşmeler yapmıştır. Bu genel başkanlar Anayasa değişikliğine eğer parlamenter sistemi güçlendirecek öğeler eklenirse ve Anayasanın ilk dört maddesi değişmeyecekse uzlaşabileceklerini bildirmiştir. Halbuki AK Parti'nin yeni anayasada arzu ettiği tek şey başkanlık sistemi olup Hükümet Programında başkanlık sisteminin elzem olmasından bahsedilmiştir. HDP seçim kampanyasını “seni başkan yaptırmayacağız” mottosu üzerine kurduğu için uzlaşma görüşmeleri dahi reddetmiş ve Başbakanla görüşme yapmamıştır.¹⁰⁰⁴ 25 Ocak'ta Komisyon Başkanlığını, Meclis Başkanı İsmail Kahraman'ın yaptığı ve Mecliste grubu bulunan partilerin her birinden üçer kişinin yer aldığı TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu oluşturulmuştur.¹⁰⁰⁵ 17 Şubat'ta Anayasa Uzlaşma Komisyonu sistem değişikliği konusundaki fikir ayrılığı sebebiyle dağılmış ve AK Parti sözcüsü

¹⁰⁰³ Sözcü Gazetesi, **Anayasayı Değiştirmek, Başkanlık İçin Referandumlu, Referandumsuz Kaç Milletvekili Gerekliyor?** 2.11.2015, (Çevirimiçi) <https://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/anayasayi-degistirmek-baskanlik-icin-kac-milletvekili-gerekliyor-974719/> , 11 Haziran 2021.

¹⁰⁰⁴ BBC News Türkçe, **25 Ay, 4 Seçim Sonrası Yeni Anayasa Masası Yeniden Kuruluyor**, 5 Ocak 2016, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160105_anayasa_komisyonu_meclis, 12 Haziran 2021.

¹⁰⁰⁵ Meclis Haber, **Anayasa Değişikliği Çalışmaları**, 23 Eylül 2016, (Çevirimiçi) https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=138187, 12 Haziran 2021.

eğer diğer partilerle uzlaşma sağlayamazsa AK Parti'nin kendi içinde hazırlayacağı anayasayı Meclise sunabileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁰⁶

Daha önce detaylı olarak bahsedilen Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasındaki gerginlik bu dönemde de devam etmektedir. Başbakan Ahmet Davutoğlu kendisine siyaseten aktif olmaması yönünde talimat verildiğini ve düşük profilli bir parti başkanı istendiğini, Merkez Karar Yönetim Kurulunun ve Cumhurbaşkanı'nın *Sen başbakan gibi görün ama başbakan olma. Başbakanmış gibi yap ama yetki kullanma.*” ifadeleriyle Davutoğlu'na talimat verildiğini, belirtmiştir.¹⁰⁰⁷ Davutoğlu'nun açıklamalarından sonra Cumhurbaşkanı'nın konuşma metinlerini hazırlayan AK Parti Ankara Milletvekili Aydın Ünal, “*Güçlü Cumhurbaşkanı ve güçlü başbakan ile yürümüyor... Bundan sonra gelecek başbakanın profili daha düşük olacak... Fiili olarak oluşan durum bundan sonra da devam edecek. Türkiye açısından daha sağlıklı olacak*” açıklamalarıyla Erdoğan'ın siyaseten daha etkin olacağını belirtmiştir.¹⁰⁰⁸

Mayısın ilk haftası Cumhurbaşkanı ve Başbakan görüşme yapmış ve bu görüşmenin ardından Başbakan Davutoğlu 22 Mayıs 2016 tarihinde Parti Kongresinin toplanacağını, başkanlık seçimi yapılacağını, aday olmayacağını ve Parti Genel Başkan adayı olmamasının kendi tercihi olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁰⁹ 4 Mayıs'ta yapılan görüşme sonrasında Başbakan Davutoğlu'nun açıklamaları sonrasında CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu “*23 Milyonun iradesiyle koltuğunu hak eden bir Başbakan bir kişinin iradesiyle koltuğundan ayrılmıştır!*” ifadeleriyle Başbakanın görevinden ayrılmasının demokratik olmadığını ileri sürmüştür.¹⁰¹⁰ 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı yetkileri göz önüne alındığında Başbakanın partiden istifa etmemesi

¹⁰⁰⁶ BBC News Türkçe, **Anayasa Uzlaşma Komisyonu Dağıldı**, 17 Şubat 2016, (Çevirimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160216_anayasa_komisyonu, 1 Haziran 2021.

¹⁰⁰⁷ Euronews Türkiye, **Davutoğlu: Erdoğan Bana Başbakan Ol Ama Başbakan Gibi Davranma Dedi**, 18.07.2019, (Çevirimiçi) <https://tr.euronews.com/2019/07/18/davutoglu-erdogan-bana-basbakan-ol-ama-basbakan-gibi-davranma-dedi>, 1 Haziran 2021.

¹⁰⁰⁸ Haber Türk, **Aydın Ünal: Davutoğlu'ndan Sonra Düşük Profilli Bir Başbakan Olacak**, 05.05.2016, (Çevirimiçi) <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1235300-aydin-unal-davutoglundan-sonra-dusuk-profilli-bir-basbakan-olacak>, 1 Haziran 2021.

¹⁰⁰⁹ BBC News Türkçe, **Davutoğlu: Kongre 22 Mayıs'ta, Aday Olmayacağım**, 05.06.2016, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160505_davutoglu_myk_aciklama, 1 Haziran 2021.

¹⁰¹⁰ BBC News Türkçe, **Kılıçdaroğlu: Bu Bir Saray Darbesi**, 05.06.2016, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160505_kilicdaroglu_akp, 1 Haziran 2021.

durumunda Cumhurbaşkanının her hangi bir yaptırımını olmamasına rağmen parlamenter sistemin denge ve denetim mekanizmasını sağlayan parti içi disiplin devreye girmiştir. Bu olay partisinin bölünmesini istemeyen Parti Genel Başkanının istifasıyla sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler kamuoyunda, Cumhurbaşkanı yeni anayasayı referanduma ihtiyaç duymadan meclisten geçirmek için tekrar erken seçime gidecek şeklinde yorumlanmıştır. 22 Mayıs 2016 tarihinde Ak Parti Kongresi sonucunda Binali Yıldırım Parti genel başkanı seçilmiş ve dolayısıyla Başbakan olmuş ardından Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurması için görevlendirilmiştir. 29 Mayıs 2016 tarihinde yeni hükümet güven oyu alarak Binali Yıldırım başkanlığında kurulmuştur.¹⁰¹¹ Böylece seçimlerde en yüksek ve Ak Parti tarihinde ikinci en yüksek oyu alarak güven oyuyla hükümeti kuran Davutoğlu, Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonucu, sadece 6 ay Başbakanlık yapabilmiş ve sonrasında partiyle ilişkisi kesilmiştir. Davutoğlu'nun yerine seçimlere parti lideri - dolayısıyla müstakbel başbakan- sıfatıyla katılmadan parti içi değişimle Başbakan olan Binali Yıldırım gelmiştir. Güven oyu alan Binali Yıldırım *“seçimlerde ne kadar oy alırsak alalım, bu çatı altında güven oyu aldıktan sonra artık herkesin hükümetiyiz, 79 milyonun hükümetiyiz.”*¹⁰¹² sözleriyle meşruiyetini kanıtlamak istemiştir. Bu olaylardan Cumhurbaşkanı güçlenerek çıkmış, fiili yarı başkanlık dönemi bitmiş (defacto semi-presidentialism)¹⁰¹³ ve fiili başkanlık sistemi (defacto presidentialism) dönemi başlamıştır. Cumhurbaşkanı ve Başbakanın görev paylaşımında anlaşılmadığı dönem Fransa'da kohabitasyon dönemi olarak geçen dönemle usulen olmasa da bir benzerlik göstermektedir.

Haziran seçimleri ve kasım seçimleri arasında geçen zamanda artan terör eylemleri sonrası iktidar partisi Kürt Sorununa ilişkin önceki dönemlerde izlediği yolu değiştirmiş, “Hendek Operasyonu” olarak anılan şehir savaşlarını başlatmış ve demokratik çözüm yolları bu dönemde terk edilmiştir. Mecliste milletvekili

¹⁰¹¹ TRT Haber, **65. Hükmet Güvenoyu Aldı**, 29 Mayıs 2016, (Çevirimiçi), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/65-hukmet-guvenoyu-aldi-253180.html> 11 Haziran 2021.

¹⁰¹² A.e

¹⁰¹³ Daily Sabah, **De Facto Semi-Presidential System And Erdoğan**, 14 Şubat 2014, (Çevirimiçi), https://www.dailysabah.com/columns/serdar_karagoz/2014/04/14/de-facto-semipresidential-system-and-erdogan, 11 Haziran 2021.

dokunulmazlıklarının bir sefere mahsus kaldırılmasını onayan fezleke hazırlanmış, 2016 Haziran'da AK Parti ve MHP'nin tam ve CHP'nin kısmi katılımıyla geçici anayasa değişikliği kabul edilmiştir. Muhalefetin desteğiyle referanduma gitmeden meclisten geçen değişiklik sonrası 13 HDP milletvekilinin dokunulmazlığı kaldırılarak tutuklanmış ve Güneydoğudaki HDP'li Belediye Başkanlarının yerine kayyum¹⁰¹⁴ atanmaya başlanmıştır. Halk tarafından seçilmişlerin atanmış memurlarla değiştirilmesi demokrasinin en temel ilkelerine aykırı olsa da bu uygulama günümüze kadar devam etmiştir.¹⁰¹⁵

2016 Yılındaki en çarpıcı ve trajik siyasal gelişmelerden biri de *15 Temmuz Darbe Girişimidir*. Bu darbe siyasal sonuçları bakımından başkanlık sistemini hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkileyen gelişmelerden biri olmuştur. 15 Temmuz akşamı darbeci askeri birliklerin Boğaz köprüsünü kapatması, Akıncı üssünden kalkan savaş uçaklarının alçak uçuş yaparak savaş pozisyonu alması, TRT kanalının darbeciler tarafından basılıp haber spikerine darbe bildirisinin zorla okutulması, Doğan Medya Center'ın darbeci askeri birlikler tarafından basılması; genel kurmay başkanın ve kuvvet komutanlarının darbeci askeri birlikler tarafından alıkoyulması, içinde elliye yakın milletvekili bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisinin alçak uçan savaş uçakları tarafından dört kez bombalanması, Atatürk Havalimanı'nın sadece hava kuvvetlerinin uçuşuna izin verecek şekilde trafiğe kapatılması, Emniyet Genel Müdürlüğüne bağlı Özel Harekat Daire Başkanlığının bombalanması, Cumhurbaşkanlığı sarayını ele geçirmeye yönelik başarısız saldırıların gerçekleşmesi ve Muğla Marmaris'te bir otelde konaklayan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ele geçirmeye

¹⁰¹⁴ Nisa Erdem, Suna Ersavaş, “Türkiye’de Belediyelere Yapılan Kayyım Atamalarının Kanunilik Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Ombudsman Akademik**, Y. 6, S. 12, 2020, s. 159. Kayyım sözcüğü, ne 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda ne de 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nda kavram olarak geçmemektedir. Nitekim Özel Hukuka tabi gerçek ve tüzel kişiler için kullanılan kayyım kavramın belediyelere yapılan atamalar için kullanılması uygun bulunmamaktadır. Diğer yandan, kayyım atamalarının mahkeme kararlarıyla gerçekleştirilmesi gerekirken, yerel yönetimlerde yapılan atamaların merkezi yönetim tarafından bir mahkeme kararı olmaksızın yapıldığının da altı çizilmiştir (Keleş ve Özgül, 2017: 302). Bu durumda kayyım sözcüğünün belediyeler için kullanılıp kullanılmayacağı tartışmalıdır. Kamuoyunda “belediyelere kayyım atanması” olarak ifade edilen durum, Keleş ve Özgül (2017: 301-302) tarafından “terör ve terör örgütlerine yardım ve yataklık nedeniyle belediye başkanlarının yerine ‘vesayet makamınca’ atama yapılması” olarak ifade edilmektedir. Kanımızca, bunun kanunen bir “görevden uzaklaştırma” fiili olarak yorumlanması da mümkündür. Bkz: **A.e.**

¹⁰¹⁵ **A.e.**, s. 157.

yönelik başarısız bir girişimde bulunulması 15 Temmuz darbe gecesinde yaşanan önemli gelişmelerdir.¹⁰¹⁶ Kendilerine “*Yurtta Sulh Konseyi*” adını veren bu cunta ordu içinde kümelenmiş çeşitli mevkilerdeki askeri görevlilerden oluşmaktadır. Cunta hem Türk Silahlı Kuvvetlerinin resmi sitesinde hem de TRT kanalında yayınladıkları bildiride sokağa çıkma yasağı olduğunu halka iletmiş ve idareye el koyduklarını bildirmişlerdir. Bu ifadelerden sonra Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya uygulamalarında yavaşlama başlamış iletişim ve haberleşmeye engel teşkil etmeye çalışmışlardır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Facetime uygulaması ile görüntülü olarak CNN Türk’ün yayınına bağlanıp halkı darbeye karşı sokaklara çağırmış ve pek çok ilde gerçekleşen etkili bir mücadelenin fitilini yakmıştır.¹⁰¹⁷ Gece saatlerinde özellikle İstanbul ve Ankara’da halk sokaklara çıkarak darbeye karşı direniş hareketine katılmışlardır. Aynı zamanda İstanbul İl Başkanı Selim Temurci tarafından SMS kanalıyla parti üyelerine partinin il, ilçe teşkilatlarında toplanma ve tepki gösterme çağrısı yapılmıştır.¹⁰¹⁸ Ayrıca birçok ilde Diyanet İşleri Başkanlığının talimatıyla camilerden selâ okunarak halk sokağa çıkmaya ve darbecilere karşı durmaya davet edilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte Küçükçekmece Cumhuriyet Başsavcılığınca Türk Ceza Kanunu’nun 309, 311, 312 ve 313. Maddelerine dayanılarak darbeye dahil olanlar için resmen soruşturma başlatmış ve gözaltı kararı alınmıştır.¹⁰¹⁹ Sabaha kadar süren çatışmalarda halk ile FETÖ örgütüne dahil olan askeri birlikler karşı karşıya gelmiş; terör örgütüne dahil olan ordu üyeleri halka ateş açmış, bomba atmıştır. Cumhurbaşkanı’nın ve partililerin çağrısıyla sokağa çıkan halkın desteği ile darbe girişimi sabaha karşı engellenmiş; boğaz köprüsü ve havalimanı temizlenmiştir. 16 Temmuz sabahı, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü personelinin gerçekleştirdiği operasyonlar sonucunda darbe girişiminde bulunan askerler silahları

¹⁰¹⁶ Sözcü Gazetesi, **15 Temmuz’da Ne Oldu Ve Neler Yaşandı? Dakika Dakika 15 Temmuz Darbe Girişiminde Yaşananlar...** 15 Temmuz 2020, (Çevirimiçi), <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/15-temmuzda-ne-oldu-ve-neler-yasandi-dakika-dakika-15-temmuz-darbe-girisiminde-yasananlar-5933335/>, 11 Haziran 2021.

¹⁰¹⁷ Sabah Gazetesi, **15 Temmuz Anlam ve Önemi Nedir? 15 Temmuz’da Ne Oldu?**, 14.7.2020, (Çevirimiçi), <https://www.sabah.com.tr/yasam/15-temmuz-anlam-ve-onemi-nedir-15-temmuzda-ne-oldu-5066262?paging=2>, 11 Haziran 2021.

¹⁰¹⁸ Habertürk, **FETÖ’nün 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi**, 26.05.2017, (Çevirimiçi), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1509108-fetonun-15-temmuz-2016-tarihli-darbe-girisimi> 11 Haziran 2021.

¹⁰¹⁹ A.e.

ile teslim olmuş; 104'ü darbe yanlısı asker olmak üzere 300'den fazla kişi hayatını kaybetmiş ve 1491 kişi yaralanmıştır.¹⁰²⁰ Darbe ile ilişkilendirilen askeri, idari ve adli kurumlarda görevli birçok kişi görevinden alınmıştır. Darbe girişimini bizzat gerçekleştiren farklı rütbelere 8036 asker gözaltına alınmış ve 22 Temmuz tarihi ile gözaltı sayısı 10 bine yaklaşmıştır.¹⁰²¹ Darbe girişimine AK Parti, CHP, MHP ve HDP milletvekilleri ve parti genel başkanları karşı çıkmışlar ve bu süreçte ortak çalışma yürütmüşlerdir. Hükümet kaynakları darbe girişiminde bulunanların TSK'nın içinde örgütlenen FETÖ üyeleri olduğunu açıklamıştır.

Darbe girişiminden sonra 20 Temmuz'da toplanan bakanlar kurulu 2016/9064 kararı ile doksan günlük olağanüstü hâl (OHAL) ilan etmiştir.¹⁰²² 1971 Tarihli ve 1488 sayılı Kanununda yapılan anayasa değişikliği ile yürütmeye Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi verilmiştir ve 1982 Anayasası ile de olağanüstü hâllerde (OHAL) ve sıkıyönetim döneminde hazırlanacak KHK'lar ile ilgili düzenleme yapılmıştır. 1982 Anayasasının 121. Maddesine göre “*Olağanüstü hâl süresince, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan bakanlar kurulu, olağanüstü hâlin gerekli kıldığı konularda, kanun hükmünde kararnameler çıkarabilir.*”¹⁰²³ Olağanüstü hâl KHK'ları, Olağan dönem KHK'larından farklı kapsama sahiptir. Olağan dönemdeki KHK'lardan farklı olarak OHAL KHK'ları, herhangi bir kanuna dayanmaksızın sadece Anayasal uygunluğu gözeterek çıkarılabilmektedir.¹⁰²⁴ Madde 13. ile yürütmeye OHAL döneminde “*temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen*

¹⁰²⁰ A.e. Sabah Gazetesi, **15 Temmuz anlam ve önemi nedir? 15 Temmuz'da ne oldu?**, 14.7.2020, (Çevirimiçi), <https://www.sabah.com.tr/yasam/15-temmuz-anlam-ve-onemi-nedir-15-temmuzda-ne-oldu-5066262?paging=2>, 11 Haziran 2021.

¹⁰²¹ A.e. Sabah Gazetesi, **15 Temmuz anlam ve önemi nedir? 15 Temmuz'da ne oldu?**, 14.7.2020, (Çevirimiçi), <https://www.sabah.com.tr/yasam/15-temmuz-anlam-ve-onemi-nedir-15-temmuzda-ne-oldu-5066262?paging=2>, 11 Haziran 2021.

¹⁰²² Karar Sayısı: 2016/9064: Anayasanın 120 nci maddesi ile 2935 sayılı Olağanüstü hâl Kanununun 3 üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendine göre, ülke genelinde 21/7/2016 Perşembe günü saat 01.00'dan itibaren doksan gün süreyle olağanüstü hâl ilan edilmesi; Milli Güvenlik Kurulu'nun 20/7/2016 tarihli ve 498 sayılı tavsiye kararı gözönünde bulundurularak Bakanlar Kurulu'nca 20/7/2016 tarihinde kararlaştırılmıştır. Resmî Gazete, **Karar Sayısı: 2016/9064**, (Çevirimiçi), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160721-4.pdf>, 11 Haziran 2021.

¹⁰²³ Mevzuat Bilgi Sistemi, **Olağanüstü Hal Kanunu**, 27.10.1983, (Çevirimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2935&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, 30 Temmuz 2022.

¹⁰²⁴ Taylan Barın, "Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması ve Sınırlanması Arasında: Kanunlaşan OHAL KHK'larının Yargısal Denetimi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 75, S. 2, 2020, s. 558.

veya tamamen durdurulabilme” yetkisi tanınmıştır.¹⁰²⁵ Anayasanın 119/6- 7 maddesine göre OHAL KHK’ları olağanüstü hâlin gerekli kıldığı konulara ilişkin olmalıdır ancak ilerleyen dönemlerde buna uyulmadığı dikkat çekmektedir. Hükümet, OHAL döneminde AİHS’ne dair sorumlulukların askıya alındığı bildirilmiş ve bu kararlar birlikte Sözleşme’nin 15. Maddesindeki kriterleri de yerine getirmeyi kabul etmiş demektir.¹⁰²⁶

29779 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan 667 numaralı Kararnamede milli güvenliğe tehdit oluşturduğu tespit edilen FETÖ/PDY ait olduğu tespit edilen ve ekli listede yer alan kurum ve kuruluşların kapatılıp her türlü taşınır ve taşınmaz mal varlıklarının Vakıflar Genel Müdürlüğüne bedelsiz olarak devredilmesine karar verilmiştir. Bu kuruluşlar özel sağlık kurumları, özel öğrenim kurumları, özel öğrenci yurtları; sendikalar, federasyonlar, konfederasyonlar, vakıf yüksek öğrenim kurumları, vakıf ve dernekler ile bunların iktisadi işletmeleridir.¹⁰²⁷ Bununla birlikte milli güvenliğe tehdit oluşturan yapıya destek veren ya da söz konusu yapının mensubu olan kişilerin pasaportlarının iptal edilip, görevlerinden alınıp haklarında kovuşturmayaya gidileceğine ilişkin düzenlemeler de yer almaktadır. Bu bağlamda orduda ve kamuda görevli çok sayıda subay, akademisyen, öğretmen, bürokrat ve devlet memuru görevlerinden alınmıştır. Bu dönemde görevinden alınanlar sadece FETÖ/PDY grubuna mensup olanlar ya da destekleyenler değildir, aynı zamanda muhalif olarak

¹⁰²⁵ Türkiye Büyük Millet Meclis websitesi, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, (Çevirimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tc_anayasasi.maddeler?p3=15, 11 Haziran 2021.

¹⁰²⁶ T.C. Adalet Bakanlığı, **Olağanüstü Hallerde Yükümlülükleri Askıya Alma**, Aralık 2015, (Çevirimiçi), https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Derogation_TUR.pdf, 11 Haziran 2021. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 15. maddesi (olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya alma) aşağıdaki gibidir:

“1. Savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmeci Taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşme’de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir.
2. Yukarıdaki hüküm, meşru savaş fiilleri sonucunda meydana gelen ölüm hali dışında 2. maddeye [yaşam hakkı], 3. maddeye [işkence ve insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya ceza yasağı], 4. maddeye (fıkra 1) [kölelik ve zorla çalıştırma yasağı] ile 7. maddeye [kanunsuz ceza olmaz] aykırı tedbirlere cevaz vermez.
3. Aykırı tedbirler alma hakkını kullanan her Yüksek Sözleşmeci Taraf, alınan tedbirler ve bunları gerektiren nedenler hakkında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne tam bilgi verir. Bu Yüksek Sözleşmeci Taraf, sözü geçen tedbirlerin yürürlükten kalktığı ve Sözleşme hükümlerinin tekrar tamamen geçerli olduğu tarihi de Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne bildirir.” Bkz: A.e.

¹⁰²⁷ Resmî Gazete, **Olağanüstü hâl Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname**, 23 Temmuz 2016, (Çevirimiçi), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723-8.htm>, 11 Haziran 2021.

öne çıkan akademisyen ve devlet görevlileri de görevlerinden alınmıştır.¹⁰²⁸ Sadece kamu görevlileri değil yargıda görev alan kişiler de bu soruşturmanın kapsamına girmiştir. OHAL döneminde pek çok hukuk öğrencisinin stajları kabul edilmemiş, baroya kayıtlı avukatların barodan kaydı silinmiş ve ruhsat başvurusunda bulunanların ruhsatları kabul edilmemiştir.¹⁰²⁹

OHAL dönemi 668, 675 ve 677 no'lu KHK'larla kapatılan 155 adet gazete, dergi, yayın evi, radyo, televizyon kanalı ve haber ajansı bulunmaktadır. Bu dönemde Kürt aktivistlerin etkin olduğu yayın kuruluşları da kapanmıştır.¹⁰³⁰ Taraf gazetesi, Özgür Gündem ve Zaman Gazetesi hem kapatılmış hem de yayın yönetmenleri terör örgütüne destek suçuyla tutuklanmışlardır. Bunlarla birlikte OHAL döneminde aralarında Cumhuriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeninin ve bazı gazetecilerinin de bulunduğu 98 kişi teröre destek suçuyla tutuklanmış; 60'a yakın gazetecinin de hakkında yakalama kararı olduğu ve firari oldukları kayıtlara geçmiştir.¹⁰³¹ Kapatılan yayın kuruluşlarından sadece dokuz tanesinin kapatılma kararı kaldırılmıştır.

15 Temmuz 2016'da başlayan OHAL dönemi üç ay aralıkla yedi kez uzatılarak 18 Temmuz 2018'e kadar devam etmiştir. OHAL döneminde 37 adet KHK yayınlanmıştır. KHK'ların çoğu görevden ihraç ya da kapatılma kararlarını kapsıyor olsa da OHAL düzeni ile dolaylı olarak ilintili başka düzenlemeleri ve tamamen OHAL koşullarından bağımsız düzenlemeleri de içermektedir. Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığının İçişleri Bakanlığı'na bağlanması, KPSS olmadan sözleşmeli öğretmen atanması, Milli Savunma Üniversitesi kurulması, askeri hastanelerin Sağlık

¹⁰²⁸ BBC News Türkçe, **OHAL'de İhraç Edilen Akademisyenler: 'Nitelik O Binalarla Sınırlı Değil'**, 10 Ocak 2017, (Çevirimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38569078>, 11 Haziran 2021. “*Muhalif gördükleri herkesi bir biçimde elemeye çalıştıkları bir dönemden geçiyoruz. Üniversiteleri biat kültürüyle geliştirmiş bir yere çevirmeye çalışıyorlar. Atılan arkadaşları için bile tepki vermeyen hocalarla, zaten bazı şeyleri başarmış oluyorlar.*”

¹⁰²⁹ Bu durumla ilgili bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaya Benan Molu, İdil Özcan, Ruhsatsız Avukatlar: Olağanüstü Halden Sonra Avukatlık Mesleğine Yönelik Baskılar ve Avukatlık Mesleğine Kabul Edilmeyen Kişiler, İstanbul, Berdan Matbaacılık, 2020 ekinden ulaşabilirsiniz.

¹⁰³⁰ Rojeve, Sujin ve Dihaber kuruluşlarının kapatılmalarına ilişkin detaylı bilgi yer almaktadır. Cumhuriyet Gazetesi, **KHK İle Kapatılan Dihaber'den Açıklama: Gerçekler Karanlıkta Kalmayacak**, 25 Ağustos 2017, (Çevirimiçi), <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/khk-ile-kapatilan-dihaberden-aciklama-gercekler-karanlikta-kalmayacak-810826>, 11 Haziran 2021.

¹⁰³¹ Expression Interrupted, **Olağanüstü Hâl'de Gazeteciler**, 12 Şubat 2017, (Çevirimiçi), <https://expressioninterrupted.com/tr/olaganustu-halde-gazeteciler-54/>, 11 Haziran 2022.

Bakanlığına devredilmesi, Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının kapatılması, öğretim elemanı emeklilik yaşının 72’den 75 yükseltilmesi, dersane öğretmenlerine KPSS şartı olmadan sözleşmeli öğretmenlik imkanı getirilmesi, İçişleri Bakanlığına yurtdışı teşkilatı kurma yetkisi verilmesi, Rektörlerin YÖK’ün önerdiği üç aday arasından Cumhurbaşkanınca atanması, kayyum atanan belediyelere iş yapan şirketlerin sözleşmelerinin tek taraflı olarak feshedilmesi, Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ/PDY) ibaresinden sonra gelmek üzere “veya diğer terör örgütlerine” ibaresi eklenmesi, Emniyet Genel Müdürlüğünde 7000 adet çarşı ve mahalle bekçisi kadrosu ihdas edilmesi ve Rektörlerin yurt dışına çıkışı YÖK iznine bağlanması OHAL dönemi koşullarına dolaylı olarak ilişkili düzenlemeler arasındadır.¹⁰³² Bu kararlar OHAL için alınan önlemlerden ziyade ordunun ve yüksek öğretimin yürütmenin kontrolü altına girmesini sağlamak için alınmış görünmektedir. Bunlarla beraber tamamen OHAL koşullarından bağımsız olan düzenlemeler ise Emniyet tarafından yürütülen araç tescil hizmetlerinin noterliklere devredilmesi; at yarışı ve şans oyunları lisans haklarının 2018 tarihinden itibaren 49 yıl süreyle Türkiye Varlık Fonu’na verilmesi, bankacılık zimmet suçunun kaldırılması, Yüksek Seçim Kurulu tarafından seçim yasaklarına uymayan yayın kuruluşlarına yaptırımın kaldırılması, kış lastiği kullanımı zorunluluğuna ilişkin yaptırımların düzenlenmesi; evlilik programları, mevzuata aykırı özellik taşıyan sağlığa zararlı ürünlere ilişkin programlar, izleyici ve dinleyicileri yanıltıcı ve/veya haksız kazanca neden olacak şekilde yarışma, çekiliş, lotarya ve benzeri adlar altında ödül ve ikramiye veren programların yasaklanması, uçuş emniyetiyle ilgili düzenleme yapılması, Gemlik ilçesinin taşınması, Cumhurbaşkanı Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname olarak sıralanmaktadır.¹⁰³³

KHK’ların şekil ve içerikleri bakımından Anayasaya uymaması, bazı kişilerin terör eylemlerine destek vermemesine rağmen gözaltına alınmış olması ve OHAL

¹⁰³² OHAL Websitesi, **Yayımlanan KHKlar ve İçerikleri**, (Çevirimiçi) <https://www.olaganustuhal.com/ohal/kanun-hukmunde-kararname/yayimlanan-khklar-ve-icerikleri/> 12 Kasım 2020.

¹⁰³³ A.e.

koşullarıyla alakasız kararnamelerin çıkartılması tepkilere sebep olmuştur. Cumhurbaşkanının dahi “at izi it izine karıştı”¹⁰³⁴ ifadesiyle masum kişilerin de suçlanmış olduğunu kabul ettiği dönemde KHK’ların iptali için Anayasa mahkemesine başvurular yapılmıştır. Sadece dört OHAL KHK’sı mecliste görüşölüp kabul edilerek yasalaştığı buna karşın otuza yakın KHK’nın ne yargısal ne de siyasal denetiminin yapılmadığı ve mecliste görüşölmeden yasalaştığı ileri sürölmektedir.¹⁰³⁵ TBMM üyelerinin beşte birinin onayıyla Anayasa Mahkemesinde OHAL KHK’larının Anayasaya aykırılığı üzerine dava açılmış ve kanunlaşan OHAL KHK’larının tamamının iptali ya da yok hükmünde sayılması istenmiştir. OHAL KHK’larının yargısal denetimindenise siyasal denetimi tercih edilmiş olmasına karşın Anayasa mahkemelerinin iptal davalarına yönelik içtihatları bu dönemde değişmiştir. Anayasa Mahkemesi 10.1.1991 tarihli ve 1990/25 E. ve 1991/1 K. sayılı içtihadında “*Anayasa Mahkemesi, denetlenmesi istenilen metne verilen adla kendisini bağı sayamaz.*” şeklinde denetim yasağından kendini muaf tutmuş olsa da 12.10.2016 tarih ve 2016/166 E. ve 2016/159 K. sayılı güncel içtihadında Anayasa Mahkemesi kural niteliğini belirlemede söz sahibi olsa da OHAL KHK’larında şekil ve esas uygunluk denetimi yapacağı sonucunun ortaya çıkmayacağını ileri sürmektedir.¹⁰³⁶ OHAL KHK’ları kanunlaştıklarında ya da olağanüstü halin gerektirdiği sınırları aştıklarında ya da çekirdek hakları ihlal eden düzenlemeler içerdğinde ve milletler arası hukuktan

¹⁰³⁴ T24 Haber, **Erdoğan: At İzi, İt İzine Karıştı; FETÖ'cü Diye Suçladıkları Bazı İnsanların Bu İşle Hiç Alakası Yok!**, 07 Eylül 2016 (Çevirimiçi) <https://t24.com.tr/haber/erdogan-at-izi-it-izine-karisti-fetocu-diye-sucladiklari-bazi-insanlarin-bu-isle-hic-alakasi-yok,358724>, 13 Kasım 2021.

¹⁰³⁵ OHAL KHK’larının iptali için hazırlanan dilekçede yer alan meclis üyelerinin ifadeleri OHAL KHK’larının siyasal denetiminin yapılmadığını ileri sürmektedir. “*Bakanlar Kurulu 2 Ocakta toplandığı halde, ilerleyen hafta ve aylarda ve farklı tarihlerde birden çok KHK çıkarıldığına göre, bunlar çok büyük olasılıkla ek listeler (bürokratlar tarafından) hazırlandıkça 2 Ocak toplantısında alınan imzaların sonradan gelen KHK'lara eklendiği ve bu nedenle aslında Bakanlar Kurulu üyelerinin bu KHK'ların altına imza atmamış oldukları ihtimali oldukça yüksektir. Bu nedenle 2 Ocak sonrası tarihe sahip olan KHK'ler açısından; adları belirtilmiş olsa da Bakanlar Kurulu üyelerinin ıslak imzalarının bulunmamış olduğunu teyit edilmektedir.*” Anayasa Resmî Websitesi, **Esas Sayısı : 2018/51, (Çevirimiçi)** https://www.anayasa.gov.tr/Kararlar/GenelKurul/Dava_Dilekcesi/2018-70.pdf, 13 Kasım 2021.

¹⁰³⁶ 12.10.2016 tarih ve 2016/166 E. ve 2016/159 K. sayılı güncel içtihadında (p. 19) “Anayasa Mahkemesinin önüne getirilen kuralın niteliğini belirleme konusunda takdir yetkisine sahip olduğu kuşkusuzdur. Bu çerçevede bir işlemin muhtevası esas alınarak maddi kritere veya işlemi tesis eden organ ve başvuru usuller esas alınarak şekli-organik kritere göre nitelendirilebilir. Hangi kriter esas alınırsa alınsın yapılan nitelimenin Anayasa’nın çizdiği çerçevenin dışına çıkılması, başka bir ifadeyle olağanüstü hâl KHK’larının şekil ve esas bakımından anayasaya uygunluk denetiminin yapılması sonucunu doğurması gerekir” Barın, **a.g.e.**, s. 560.

doğan yükümlülükler ihlal edildiğinde anayasal denetiminin kapsamına girebilmektedir.¹⁰³⁷ Bu durumda iki yılı aşan OHAL döneminde milli güvenlik tehlikesinin ortan kalkmasına rağmen uzatılmaya devam etmesi ve OHAL durumunun gerektirdiği düzenlemeler dışında düzenlemeler yapılması sebebiyle KHK'ların yargısal denetimi uygun görünmektedir. OHAL döneminde Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan bakanlar kurulu hem yasama hem de yürütme erkinin gücüne sahip olmuşlar ayrıca yargı denetiminden de muaf sayılmışlardır. Ülke idaresinde denge ve denetleme mekanizmasının bu şekilde sekteye uğraması pek çok demokrasi endeksinin ülke puanlarına yansımış ve bu keskin düşüş puanlarda net bir şekilde görünür olmuştur.

OHAL'in ilk döneminde mecliste bulunan tüm partilerden ve parti genel başkanlarından iktidara destek gelmişse de zamanla bu destek azalmıştır. Sadece mecliste üçüncü parti konumunda olan MHP'nin desteği sonraki dönemlerde de devam etmiştir. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli OHAL döneminin başından itibaren hükümetin pek çok kararını destekler nitelikte ifadeler kullanmaya başlamış ve zamanla da ittifak oluşturacak kadar yakınlaşmıştır. Önceden çok sert ifadelerle birbirlerine muhalif olan ve parti ideolojileri açısından epey farklı olan bu iki partinin birbirini destekliyor olması hem MHP tabanında hem de kamuoyunda şaşkınlık yaratmıştır. MHP'nin siyasal stratejisinin değişmesi ile AK Parti'nin yasamadaki kontrolü artmış ve bu zamana kadar sürekli arzulandığı ifade edilen siyasal sistem değişikliğinin gerçekleşmesi için gerekli koşullar uygun hale gelmiştir. Devlet Bahçeli Mayıs 2015 tarihinde Kastamonu'nda yaptığı konuşmada Tayyip Erdoğan'ın sistemi değiştirmek istediğini ama buna kendisinin ve halkın izin vermeyeceğine yönelik açıklamalar yapmıştır.¹⁰³⁸ Ancak sonraki yıl tamamen farklı bir görüşle

¹⁰³⁷ A.e. s. 561, 688. Şeref İba ve Yasin Söyler, "Yeni Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı Kararının Nitelik Farkı ve Hukuki Sonuçları", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 39, S. 1, 2019, s. 220-221.

¹⁰³⁸ En Son Haber, **Biz Erdoğan'ın Nasıl Yürüdüğünü Biliyoruz. Devlet Bahçeli'nin Kastamonu Mitingi Konuşması**, 06.05.2015, (Çevirimiçi), <https://www.ensonhaber.com/politika/devlet-bahcelinin-kastamonu-mitingi-konusmasi-2015-05-06>, 10 Haziran 2021. *Yalanın bu kadarına da pes doğrusu denir. Erdoğan kötü ve sorunlu ne görüyorsa parlamenter sisteminin hanesine yazmaktadır. Parlamenter sistem krizin diğer yüzü gibi gösterilmektedir...Gömlekçi Erdoğan, anayasal sistemini gömemeyecektir. Buna en başta Kastamonu izin vermeyecektir...Erdoğan seçilmişten diktatör olmaz diyor. Hitler demokratik yollardan seçilmişti fakat milyonlarca insanın hayatına mal oldu. Erdoğan bu sistemle yolumza devam edemeyiz demektedir.* Bkz: A.e.

Cumhurbaşkanının anayasal yetkilerinin dışına çıktığını bu doğrultuda ya yetki sınırlarına geri çekilmeyi ya da sistem değişikliği yapıp Cumhurbaşkanının yetkilerinin sınırlarını genişletmeyi teklif etmiş ayrıca 15 Temmuz'dan sonra Milletin yeni bir hukuki mutabakata (Anayasal sözleşmeye) ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür. Konuşmasını “*başkanlık sistemini Meclise getirin oylayalım*” sözleriyle bitiren Bahçeliye karşılık Başbakan Binali Yıldırım Bahçeli'nin çağrısını dinleyeceklerini ve Anayasal değişikliğini meclise getireceğini iletmıştır.¹⁰³⁹ 23 Eylül'de AK Parti Genel Sekreteri Abdulhamit Gül, CHP Genel Başkan Yardımcısı Bülent Tezcan ve MHP Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Parsak'tan oluşan komisyon dokuz aylık çalışma sonucunda ağırlıklı olarak yargı ile ilgili değişiklik öngören 7 madde üzerinde uzlaşabilmiştir.¹⁰⁴⁰ Hazırlanan çalışma Parti Genel Başkanlarına sunulmuştur. O tarihe kadar yavaş ilerleyen yeni Anayasa çalışmaları MHP'nin desteğiyle birlikte hız kazanmıştır. 2016 yılında 317 vekile sahip olan AK Parti sistem değişikliğini ön gören Anayasa değişikliği paketini referanduma götürmek için yeterli oya sahip değilken MHP'nin desteği ile bu oya sahip olabilecek duruma gelmiştir. Başbakan Binali Yıldırım 50-60 ve 70-80 yılları arasında yürütmenin güçlü olması sebebiyle ülkenin kalkındığını ve ekonomik büyümenin bu dönemlerde gerçekleştiğini ileri sürmüş aynı şekilde istikrarın kalıcılığı sağlamak için daha önceden hazırlanan Anayasa taslağında mutabakat sağlanan maddelerle birlikte eksik maddeleri tamamlayıp meclisin onayına sunulacağını ifade etmiştir.¹⁰⁴¹ 12 Ekim 2016 tarihinde hem MHP hem AK Parti Genel Başkanlarının bu açıklamaları yapmasından sonra kasım ayında Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı ya da Başkanlık sıfatlarının kendisi için fark yaratmayacağını¹⁰⁴² ve Cumhurbaşkanının partisi ile ilişkisinin kesilmesinin konumunu siyasal olarak zayıflatacağını ifade etmiş sonrasında da Bakan Veysel Eroğlu,

¹⁰³⁹ Sözcü Gazetesi, **Bahçeli'nin İsteğiyle Başkanlık Sistemi Meclis'e Geliyor**, 12 Ekim 2016, (Çevirimiçi), <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/bahcelinin-istegiyle-baskanlik-sistemi-meclise-geliyor-1443024/>, 10 Haziran 2021.

¹⁰⁴⁰ Meclis Haber, **Anayasa Değişikliği Çalışmaları...**, 23 Eylül 2016, (Çevirimiçi), https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=138187, 10 Haziran 2021.

¹⁰⁴¹ Sözcü Gazetesi, **Bahçeli'nin İsteğiyle Başkanlık Sistemi Meclis'e Geliyor**, 12 Ekim 2016, (Çevirimiçi), <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/bahcelinin-istegiyle-baskanlik-sistemi-meclise-geliyor-1443024/>, 10 Haziran 2021.

¹⁰⁴² Bianet Bağımsız İletişim Ağı, **Cumhurbaşkanı Erdoğan: Başkanlık ya da Cumhurbaşkanlığı Sıkıntı Değil**, 16 Kasım 2016, (Çevirimiçi), <https://bianet.org/bianet/siyaset/180783-cumhurbaskani-erdogan-baskanlik-ya-da-cumhurbaskanligi-sikinti-degil>, 10 Haziran 2021.

kamuoyuna açıklanmamış olan yeni Anayasa tasarısını sadece MHP'nin inceleyeceğini ardından Mecliste oylamaya sunulacağını açıklamıştır.¹⁰⁴³ Bakan aynı açıklamanın devamında tasarıya ilişkin detayları vermiş ve sistemin tam başkanlık olacağını, sistemin adının Cumhurbaşkanlığı sistemi olacağını ve MHP'nin desteğiyle 2017'nin bahar aylarında referanduma gidileceğini bildirmiştir.¹⁰⁴⁴ 8 Aralık'ta 316 AK Parti'li Milletvekili imzası tamamlanıp 10 Aralık 2016 tarihinde tam başkanlık sistemine geçişi öngören anayasa değişikliği teklifi TBMM Başkanlığına sunulmuştur. Tasarının Meclise sunulmasından sonra TBMM Meclis Anayasa Komisyonuna gitmiştir.

4.3.1. Freedom House 2016 ve 2017 Yıllarında Türkiye Özgürlük Raporları

2017 öncesini değerlendirebilecek iki adet Freedom House ülke raporu bulunmaktadır. 2016 ve 2017 yıllarında hazırlanan raporlar iki yıllık sürede gerçekleşen siyasi olayları ele almakta ve ülkenin özgürlük değerlendirmesini puanlamaktadır. 2016 Freedom House Türkiye raporunun özeti aşağıda yer almaktadır:¹⁰⁴⁵

“Türkiye seçim süreci değerlendirmesinde 12 üzerinden 9 puan alarak önceki yıla göre 1 puan gerilemiş görünmektedir. Bu gerilemenin sebebi ise seçim sürecinin uluslararası gözlemciler tarafından değerlendirmesi sonucunda Cumhurbaşkanının tarafsızlık statüsünü ihlal ederek seçimlerde iktidar partiyi destekleyen kampanyalar yürütmesi, TRT'nin yayınlarda muhalefet partilerine az yer vermesi, muhalefeti

¹⁰⁴³ Bianet Bağımsız İletişim Ağı, **Bakan Eroğlu: Yeni Sistem Başkanlık Ama Adı Cumhurbaşkanlığı Olacak**, 17 Kasım 2016, (Çevirimiçi), <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/180824-bakan-eroglu-yeni-sistem-baskanlik-ama-adi-cumhurbaskanligi-olacak> 10 Haziran 2021. Ayrıca Bakan Eroğlu anayasa taslağına ilişkin bilgiler de vermiştir “Yeni sistemde başbakanlık olmayacak. Genelde Cumhurbaşkanı ve yanında muhtemelen, Amerika'da başkan yardımcısı var, bizde belki birden fazla Cumhurbaşkanı yardımcısı olabilir...Bakanlar dışarıdan gelecek. Parlamento, vekiller kanunları hazırlayacak. Yasama ayrı yürütme ayrı bir şekilde sistem yürüyecek. Böyle bir sistem düşünülüyor.” Bkz: A.e.

¹⁰⁴⁴ BBC News Türkçe, Eroğlu: Sistem Başkanlık Ama Adı Cumhurbaşkanlığı Olacak, 17 Kasım 2016, (Çevirimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38011873>, 7 Haziran 2021.

¹⁰⁴⁵ Freedom House, **Freedom in the World 2016- Turkey**, 7 March 2016, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,56dea2ef8,0.html>, 12.11.2021.

destekleyen yayınlara sansür uygulanması, kampanya finansmanında ve seçmen kayıtlarında yolsuzlukların yapıldığı bulgularına rastlanmıştır. Raporda incelenen yıl için yapılan seçim süreci değerlendirmesinde MHP ve HDP'nin görüş ayrılıkları sebebiyle koalisyon kurulmadığına dikkat çekilmektedir. Bu dönemde gerçekleşen seçimlerin oy oralarına yine raporda yer verilmektedir. Raporda hem bir önceki dönem gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerine, hem 2015'te yapılan ve koalisyon yapılamadığı için hükümetin kurulamadığı seçimlere hem de kasım ayında yapılan ve AK Parti'nin önceye göre daha yüksek oy aldığı seçimlerin detaylarına yer verilmektedir. Bununla beraber eleştirmenlerin Yüksek Seçim Kurulunun hükümetin etkisinde olduğunu görüşünde oldukları da rapora eklenmiştir. Siyasi çoğulculuk ve katılım değerlendirmesinde 16 üzerinden 9 puan alan Türkiye önceki yıla göre 1 puan gerilemiştir. Puanlardaki gerilemenin sebebi olarak 20'den fazla seçilmiş belediye başkanın göz altına alınması ve partilerin anayasal parametrelerle uyuşmadığı iddiası ile kapatılması gösterilmektedir. Raporda siyasal haklar başlığı altındaki değerlendirmede Kürt yönelimli partilerin çeşitli seçimlerde yarışabiliyor olması olumlu gelişme olarak yer almaktadır. Bunlara ek olarak eleştirmenlerin *“AK Parti hükümetinin PKK ile olan savaşını siyasi rakiplerini zayıflatmak ve Haziran yenilgisini tersine çevirmek için kullandığı”*¹⁰⁴⁶ iddiası raporda yer almaktadır. Türkiye, devletin işleyişi değerlendirmesinde 12 üzerinden 6 puan almıştır. 2013-14 skandalı olarak adlandırılan yolsuzluk iddialarında hükümetin suçlamaları reddederek Fetullah Gülen Cemaatinin bu yolsuzluklarla bağlantılı olduğunu ileri sürmesi ve hükümetin 2015 yılı süresince paralel devlet yapılanmasını ortaya çıkartmak için bir kampanya yürütmesi 2016 yılı değerlendirmesinde yer almaktadır. Ayrıca Uluslararası Şeffaflık Örgütünün idari alandaki yolsuzluk ve hukuka aykırı işlemlerin önüne geçecek önlemler almaması yönündeki eleştiriler de rapora eklenmiştir.

Freedom House raporunda sivil hak ve özgürlükler değerlendirmesi ifade ve inanç özgürlüğü 16 puan üzerinden 8 puan almış, örgütsel haklar 12 üzerinden 6 puan olarak geçen döneme göre 1 puan artmış, hukukun üstünlüğü 16 üzerinden 6 puan olarak önceki yıla göre 1 puan gerilemiş, kişisel özerklik ve bireysel haklar 16

¹⁰⁴⁶ A.e.

üzerinden 9 puan almıştır. Gazetecilerin hükümet tarafından taciz edilmesi, bireylerin Cumhurbaşkanına hakaretten yargılanması, hükümete karşı olan yayın kanallarının kapatılması, sosyal medya uygulamalarında devleti yolsuzlukla suçlayan paylaşımlarının kaldırılması, kısa süreli olarak sosyal medya uygulamalarına erişimin engellenmesi, akademik özgürlüğün otosansürün baskısı altında olması, polisin eylemcilere yönelik aşırı güç kullanmasına dayanak sağlayacak yasal düzenlemelerin çıkması, 15,000 işçinin dahil olduğu grevin ulusal güvenlik gerekçesi ile bastırılması, terörle mücadele yasalarının hükümete muhalefet eden kişi ve kuruluşlarını bastırmak için kullanılması ve hükümetin Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üzerinde kontrol sağlamak için yasal düzenleme yapması ülke puanlamasını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca 2015'in ilk altı ayında Dünya'nın çeşitli ülkelerinden gelen içerik kaldırma taleplerinin yarısı Türkiye'den geldiği, Facebook'ta içerik kısıtlamasında Türkiye'nin Hindistan'dan sonra ikinci olduğu ve Engelli Web'in raporuna göre de Türkiye'de 100.000 adet internet sitesinin engellendiği raporda dikkat çeken gözlemlerdir. Mart 2015'te yapılan yeni yasal düzenlemelerle devlet mahkeme emri olmaksızın içeriği geçici olarak engelleme ve gözetim yetkisine sahip olmuştur; güvenlik güçlerinin mahkeme emri olmaksızın gözetim, arama ve gözaltı işlemlerini yürütme yetkisi genişletilmiştir.¹⁰⁴⁷

2017 Freedom House Türkiye raporunun özeti aşağıda yer almaktadır:¹⁰⁴⁸

“2017 yılı raporunda her bir değerlendirme bölümünün başında anket soruları yer almaktadır. 2017 yılı raporu hükümetin 260 kişiden fazla ölünün olduğu askeri darbe girişiminden sağ çıktığı ifadeleriyle başlamaktadır. 2017 yılı ülke raporunda siyasal haklar puanı 40 üzerinden 18 alarak önceki yıla göre 6 puan birden gerilemiştir. Seçim kanunlarının adilliği, seçilen kişilerin özgür ve adil seçimlerle seçilip seçilmediğini sorularla değerlendirilmekte ve Türkiye bu değerlendirmelerden 12 üzerinden 8 puan almaktadır. Ahmet Davutoğlu'nun istifasına ve Yıldırım'ın, Tayyip Erdoğan'ın müttefiki olarak yeni başbakan olmasına değinilmiştir. Rapor, hükümetteki görev değişikliğinin Davutoğlu'nun Cumhurbaşkanının gücünü

¹⁰⁴⁷ A.e.

¹⁰⁴⁸ Freedom House, Freedom in the World 2017- Turkey, 2017, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2017>, 9 Temmuz 2022.

arttıracak Anayasal değişikliği desteklememesi olduğu görüşüne yer vermektedir. Siyasal katılım değerlendirmesi rasyonel bir muhafazakâr partinin varlığını, azınlıkların siyasete katılımını, gücün belli bir grubun elinde olup olmadığını ve siyasal partilerin yasal dayanaklarını sorularla değerlendirmekte ve Türkiye bu değerlendirmeden 16 üzerinden 7 olarak puanlandırılarak geçen döneme göre 2 puan gerilemektedir. Bu sorular altında hazırlanan bölümde darbe girişimi sonrası 10.000’den fazla üst düzey askerin görevden ihracına; terör ve yolsuzluk sebebiyle 150’den fazla milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılarak kovuşturulmaya gidilmesine ve 2017’nin son üç ayında 45’ten fazla seçimle göreve gelmiş belediye başkanının görevden alınmasına değinilmiştir. Devletin işlevi değerlendirmesi seçilmişlerin politikalarını yürütme özgürlüğünü, hükümetin yolsuzlukla ilişkisini, devletin şeffaf ve sorgulanabilir olup olmadığını ölçümlemektedir. Türkiye bu ölçümler sonucunda 12 üzerinden 3 puan alarak önceki döneme göre 3 puan gerilemiştir. Rapor Ahmet Davutoğlu’nun görevden alınmasını Büyük Millet Meclisinin gücünün azalmasına işaret ettiğini, olağanüstü hâl durumunun Cumhurbaşkanının yetkilerini genişlettiğini ve sivil özgürlüklerin askıya alınmasının Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin fiilen ihlal edilmesi anlamına geldiğini ileri sürmüştür.

Türkiye’nin sivil haklar ve özgürlükler değerlendirmesi 60 üzerinden 20 puan alarak önceki yıla göre 9 puan gerileme göstermiştir. Türkiye, sivil haklar ve özgürlükler değerlendirmesinde inanç ve ifade özgürlüğünde 16 üzerinden 6 puan alarak önceki döneme göre 2 puan gerilemiş, örgütlenme hakları değerlendirmesinde 12 üzerinden 3 puan alarak önceki döneme göre 3 puan gerilemiş, hukukun üstünlüğü değerlendirmesinde 16 üzerinden 4 puan alarak önceki döneme göre 2 puan gerilemiş ve son olarak kişisel özerklik ve bireysel haklar değerlendirmesinden 16 üzerinden 7 puan alarak önceki döneme göre 2 puan gerilemiştir. Puanlardaki bu gerilemenin sebebi ağırlıklı olarak darbe teşebbüsü ile gelen insan haklarına ve basına yönelik kısıtlamalardır. Acil durumlarda hükümete internet erişimini askıya alma yetkisinin verilmesi, pek çok medya kuruluşunun ve özel okulların mülkiyetinin AK Parti taraftarlarına devredilmesi ve yüzden fazla yayın kuruluşunun kapatılıp yine yüzlerce gazetecinin basın kimliğinin iptal edilmesi “*darbe teşebbüsü sonrası basına yöneltilen*

ciddi baskı”¹⁰⁴⁹ olarak raporda yer almaktadır. Rapor AK Parti hükümeti döneminde dini ifadelerin kamusal alanda daha belirgin hale geldiğine, Gayrimüslimlere bu dönemde yaptırımların arttığına ve camilerde hükümet yanlısı vaazlar verildiğine dikkat çekmektedir. Bu dönemde akademik özgürlüğün büyük endişe haline gelmesi, kapatılan üniversitelerle birlikte görevden alınan hatta gözaltına alınan akademisyenlerin sayısında büyük oranda artış olması raporda geniş yer tutan konulardan biridir. Ayrıca darbe teşebbüsü sonrası 2000’e yakın sendika, vakıf ve derneğin yargılanmadan kapatılıp ve bazı sendikal faaliyetlerin OHAL kapsamında polis zoruyla dağıtılması raporda toplanma özgürlüğünü ihlal eden girişimler arasında yer almaktadır. Binlerce hâkim ve savcının yeniden atanması ve hükümet yanlısı olan yargı personellerinin terfi ettirilmesi, yüksek yargı organlarındaki personellerin toplu ihraçları, bu dönemde şüphelilerin ailelerinin de gözaltına alınması ve gözaltı sürecinin insan haklarına aykırı hale gelmesi Avrupa İnsan Hakları gözlemcileri tarafından kınanmış ayrıca raporda da hukukun üstünlüğünün zedelendiği görüşü hâkim olmuştur.¹⁰⁵⁰

“2017 raporunda önceki yıllara oranla mültecilere yönelik değerlendirmeler daha çok yer tutmuş, Türkiye ile Avrupa birliği arasında yapılan düzensiz bir şekilde AB topraklarına giriş yapan mültecilerin Türkiye’ye iade edilmesine dayanak sağlayan anlaşmanın detaylarına yer verilmiştir. Türkiye’de seyahat özgürlüğüne saygı duyulduğunu ancak OHAL kapsamında akademisyenlerin geçici bir dönem ülkeyi terk etmelerinin yasaklanması, terör eylemleri sonucu bazı bölgelerde sokağa çıkma yasağının gelmesi, kontrol noktaları gibi önlemlerin sivil özgürlüklerin kısıtlanması kapsamına girmesi sebebiyle genel puanlamayı etkilediği belirtilmektedir. Darbe girişimi sonrası özel teşebbüslerin sermayelerine el koyulması ve kapatılan STK’ların devlete devredilmesi gibi gelişmeler özel mülkiyet haklarının ihlali kapsamında değerlendirilmiştir.”¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁹ A.e.

¹⁰⁵⁰ A.e.

¹⁰⁵¹ A.e.

4.3.2. BTI 2017 Yılı Türkiye Demokratikleşme Raporu

2016 yılında hazırlanan BTI Raporları iki yıllık dönemdeki gelişmeleri ve demokratikleşme sürecini değerlendirmektedir. 2016 BTI Raporu'nda Türkiye'nin yönetim özetinde “İslam Ahlakının” Türk siyasal ve sosyal yapısında giderek artan bir yere sahip olduğu yine de Ortadoğu'daki ülkelere nazaran Türkiye'nin daha demokratik bir yapıda olduğu belirtilmiştir. Ülke özetinde 2014'te yapılan yerel seçimlerinde yolsuzluk iddialarına değinilmiş, yargı bağımsızlığının 2014'te AK Parti tarafından zedelendiğinden bahsedilmiş, Avrupa Komisyonunun hükümetin otoriterleşme eğiliminde olmasından duyduğu endişeye yer verilmiş ve son olarak da Kürt azınlıkla otuz yıldır süren çatışmanın azaldığı rapora eklenmiştir. Aşağıda BTI 2016 Türkiye ülke raporunun özeti yer almaktadır:¹⁰⁵²

“Yönetim endeksi değerlendirmesinde iktidar partisinin “İslamcı gizli gündem” yürüttüğü iddiasının kısmen doğru çıkması ve bu dönemde laik düzenin sorgulanması olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Kürt azınlıkla çatışmanın azalması devletin, ülkenin tüm fiziksel bölgesi üzerinde güç kullanımı tekeli değerlendirilen rapora olumlu olarak yansımış ve ülke puanı 10 üzerinden 8'e yükselmiştir. Türkiye'nin İslami politikalarının Gayrimüslimler üzerinde bir olumsuz etkisine rastlanmasa da ülkenin laik bir ülke olarak tanınmasının eskiye göre daha azaldığı raporda yer almış ve ülke kimliği değerlendirmesinde 10 üzerinden 8 olarak puanlandırılmıştır. Ülkenin kapsamlı bir idari yapılanma reformuna gitmesinin aciliyetini dile getiren rapor temel yönetim puanı olarak 10 üzerinden 9 vermiştir.

Siyasal katılım değerlendirmesinde 2014 yerel seçimlerinde hükümete karşı oy sayımı sırasında elektrik kesintisinin olması, oyların ortadan kaldırılması seçmenlere gözdağı verilmesi gibi suçlamalarının yöneltildiğine değinilmiş, ancak bu suçlamaların kanıtlanamadığı ifade edilip raporda Türkiye'nin adil ve özgür seçim değerlendirmesi 10 üzerinden 8 puan olmuştur. 10 Ağustos 2014 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin profesyonel ve sorunsuz bir şekilde yapıldığını ele

¹⁰⁵² Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2016 Country Report Turkey**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/content/en/downloads/reports/country_report_2016_TUR.pdf, 12.11.2021.

alan rapor hükümetin muhalefet partilerine ve bağımsız medyaya yönelik artan otoriter politikalarından duyduğu endişeyi ifade etmiştir. Henüz temeli olmayan ama Erdoğan tarafından sıklıkla önerilen anayasal değişikliğin kabul edilmesi ile Cumhurbaşkanlığının gücünün artacağı bunun da otoriter bir yönetime yol açabileceğine yönelik endişeler raporda açıkça dile getirilmiştir. Raporda, muhalefet cephesinde hükümetin iktidarı tekeline aldığı iddiasında bulunacak yeni bir sesin olmadığı ve 2013'te kabul edilen yasal değişiklikle ordunun yetki alanının yalnızca dış tehditleri savuşturmakla sınırlandırıldığına ve siyasetteki etkinliğine son verildiğine değinilmektedir. Bu bilgilerin ışığında hükümetin yönetimde etkin güç kullanımı değerlendirmesi 10 üzerinden 10 olarak puanlandırılmıştır. Toplanma ve örgütlenme hakkı 10 üzerinden 6 puan olurken ifade özgürlüğü 10 üzerinden 5 puan olmuş bunda da gezi parkı protestoları, internet ve sosyal medya üzerindeki kısıtlamalar, yapılan gösterilerin aşırı güç uygulanarak bastırılması, eylemler hakkında haber yapan gazetecilere yönelik suçlamaların olması ve büyük medya gruplarına vergi cezaları ile dolaylı yaptırımların uygulanması etkili olmuştur. Bu değerlendirmenin ışığında rapor *“Avrupa Komisyonu tarafından son yıllarda ortaya atılan suçlamalar, yani Türk hukukunun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından talep edilen düzeyde bir ifade özgürlüğünü garanti edemediği (ve yasa koyucuların istekli olmadığı) tespiti doğruluğunu koruyor”*¹⁰⁵³ sonucuna varmıştır.

Hukukun üstünlüğü değerlendirmesinde ülkenin siyasal yapısı ağırlıklı olarak yer almıştır:¹⁰⁵⁴ prensipte yönetim yetkileri ayrılmış olsa da halkın Cumhurbaşkanını seçmesi ile yarı başkanlık sistemine geçildiği, devlet başkanının önceki devlet başkanlarına göre daha fazla yetkiye sahip olmasıyla diğer erklerin darbe aldığı ve önceki devlet başkanlarından farklı olarak Erdoğan'ın kabine toplantılarına başkanlık etmesiyle güçler dengesinin bozulduğu raporda dile getirilmiştir. Bu açıklama ile güçler ayrılığı puanlaması 10 üzerinden 7 olarak puanlanmış ve bağımsız yargı puanı da 10 üzerinden 6 olmuştur. Meydana gelen bu değişikliklerle yargının son dönemlerde hükümet tarafından önemli bir baskı gördüğü ve yargı bağımsızlığı konusunda endişe duyulduğu bununla beraber yasamada çoğunluk değişmediği sürece

¹⁰⁵³ A.e., s. 7.

¹⁰⁵⁴ A.e.

yürütmeye yönelik bir iyileştirilmenin uygulanamayacağı görüşleri eklenmiştir. Yargı sisteminin yapısal zayıflıklarına bir de FETÖ'ye destek olmakla suçlanan yargıçlar ve yargı personellerinin görev yerlerinin değiştirilmesi eklenmiştir. Rapora göre yargı reformları Avrupa Komisyonu'nun da olumlu bulduğu şekilde yürürlüğe girerken 2013 Aralık'ta ortaya çıkan olaylar sonucunda hükümet üyeleri ve onların aile bireylerine yönelik yargı süreci gerektiği gibi yürütülmemiş ve duruma müdahale etmeye çalışan emniyet ve yargı personelleri hükümetin tacizine maruz kalmıştır. Verilen bu bilgi ile görevi kötüye kullanma 10 üzerinden 6 ile puanlandırılmıştır. Raporda Türkiye'nin yolsuzlukla mücadelesine yönelik Avrupa Komisyonu önerilerine ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın önerilerine yer verilmiştir. 2014 yılı değerlendirmesinde Türkiye'nin sivil haklar puanı 10 üzerinden 6 olarak belirlenmiştir. Rapora göre, Ergenekon ve Balyoz davalarının adli işlemlerinin ciddi şekilde yanlış yürütüldüğü düşünen AİHM ile önemli miktarda cezanın iptalini sağlayan hükümet AİHM'nin kararlarıyla orta noktada buluşmuştur.

Demokratik kurumlara bağlılık 10 üzerinden 9 puan alırken demokratik kurumların performansı 10 üzerinden 7 puan almıştır. Bunun sebebi ise Türkiye'nin AK Parti liderliğinde bazı alanlarda demokratikleşmenin tersine dönmüş olmasıdır. Türkiye'nin idari sistemine yönelik değerlendirme, kamu sektöründe yığılma olması, göreve gelmede liyakat esasına değil siyasal görüşe göre değerlendirme yapıyor olması sebebiyle varlıkların verimli kullanımı 10 üzerinden 6 olarak; devletin idari kapasitesinin modernizasyonu için çaba sarf edilmesinden dolayı politika koordinasyonu 10 üzerinden 9 olarak puanlanmaktadır. Sistemin ademi merkeziyetten yoksun olması ve kapsamlı reformların yapılmaması burada olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Yolsuzlukla mücadele politikası 10 üzerinden 5 olarak puanlandırılmasında Avrupa Komisyonu'nun 2014 yılı yıllık raporu etkili olmuştur, çünkü raporda siyasi partilerin finansman sistemindeki eksiklikleri gidermek için somut adım atılmadığı, denetlemenin başarılı bir şekilde yürütülmediği ve milletvekillerinin dokunulmazlığı konusunda da ilerleme kaydedilmediği bilgisi verilmiştir.

Siyasi ve sosyal entegrasyon değerlendirmesi yapılırken parti sistemine 10 üzerinden 7, çıkar gruplarına 10 üzerinden 7, sosyal sermayeye 10 üzerinden 8 ve demokrasinin onaylanmasına 10 üzerinden 6 puan verilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken yine ülkenin siyasi sistemi üzerinde durulmuş ve Cumhurbaşkanının konumundan bahsedilmiştir. Sistem dördüncü kez Erdoğan'ın başbakan adayı olmasına izin vermediği için Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyduğu iddiası alt metinlerden anlaşılabilmektedir. Raporda tüm partilerin aldığı oy oranları açıklanmakta ve de AK Parti'nin hem Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hem de 2014 yerel seçimlerinde yüksek oy oranına sahip olmasının Tayyip Erdoğan'ın popülerliğine dayandığı ileri srlmektedir. Türkiye'nin parti sisteminde işleyen bir muhalefet mekanizması olmadığı için AK Parti'nin iktidarına karşı koyabilecek bir parti olmadığı raporda yer almaktadır. Bununla beraber hükümet karşıtı protestoların işlevsel bir muhalefet hareketine dönüşmediği, Türk parti sisteminde bir tarafta çeşitli sosyal grupların desteklediği AK Parti diğer tarafta seçkinci parti CHP arasında ikiliğin mevcut olduğu ve muhalefetin çeşitlenmeye gitmediği dile getirilmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının etkisinin muhalefet etme gücüne yaklaşamadığını, örgütlenme başarısızlığı gösterdikleri ifade edilmiş ve Gezi Parkı protestolarıyla başlayan toplumsal bir kutuplaşma olduğu rapora eklenmiştir.¹⁰⁵⁵

4.4. 2012 Anayasa Değişiklik Taslağı ile 2016 Anayasa Değişikliği Karşılaştırması

4.4.1. Yürütmeye İlişkin Hükümler

İktidar partisi hükümetinin KHK ıkarma yetkisine sahip olduğu bu dönemde, kâğıt üstünde muhalefette olan MHP'nin de desteği ile Yeni Anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Daha önce de Başbakan Binali Yıldırım'ın da belirttiği mutabık kalınan maddeler aynı kalmak üzere Anayasa değişikliği taslağı hazırlanmıştır. Yürürlükte olan Yeni Anayasa ile 2012 tarihli ve uzlaşma sağlanamayan Anayasa teklifi

¹⁰⁵⁵ A.e.

karşılaştırması yapmak hangi maddelerin nasıl değiştiğinin gözlemlenmesinde açıklayıcı olacaktır.¹⁰⁵⁶

2012 Anayasa Taslağında yürütme “başkanlık” konumunda iken 2016 yılındaki Anayasal değişiklik taslağında yürütme “Cumhurbaşkanı” konumuna aittir. Her iki anayasa değişikliği teklifi de yeni bir sistem ön görmektedir ancak Cumhurbaşkanı’nın/Başkan’ın aday gösterilmesi ve yardımcılarının seçimi gibi iki önemli konuda birbirlerinden ayrılmaktadır. 2012 yılındaki taslakta Başkan seçilmek için son genel seçimlerdeki toplam oyun en az %5’ini almış olmak ve 100 bin kişi¹⁰⁵⁷ tarafından aday gösterilmiş olmak gerekirken; 2016 Teklifinde partiler bir araya gelerek aday gösterebilmekte ve bir araya gelen partilerde %5 oranı aranmaktadır.¹⁰⁵⁸ Bu değişiklik daha sonrasında partilerin ittifak kurmasına imkân veren Partiler Kanunu değişikliği ile de yasal dayanağa sahip olmuştur. 2012 ile 2016 Anayasa değişiklik tekliflerindeki yürütmenin başının seçimine yönelik en temel değişiklik aday gösterilmek için tanınan imkanların genişletilmesi ve daha kapsamlı hale getirilmesidir. 2012 Taslağı Başkan’ın seçimi ile yardımcısının da seçilmesini gerektirirken¹⁰⁵⁹ 2016 Teklifi Cumhurbaşkanı yardımcısının seçilmesini değil Cumhurbaşkanı tarafından atanmasını gerektirir.¹⁰⁶⁰ 2012 Taslağında sadece bir yardımcısı olabilen Başkan, 2016 Teklifinde dilediği kadar kendine yardımcı atayabilmektedir. 2012 Taslağı Başkan Yardımcısını ve Bakanları milletvekillerinin hukuki statüsüne tabi kılarak onlara yasama dokunulmazlığı ve sorumsuzluğu verirken¹⁰⁶¹; 2016 Teklifi yardımcılarının ve bakanların görevleriyle ilgili suçlarda Cumhurbaşkanlığı cezai sorumluluğuna ilişkin usule ve görevleri dışındakiler de ise milletvekili dokunulmazlığına ilişkin usule tabi kılar.¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁶ Mert Hüseyin Akgün, **Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine: 2012 ve 2016 AK Parti Anayasa Önerileri**, Seta Perspektif, S. 163, Ocak 2017, (Çevirimiçi) <https://setav.org/assets/uploads/2017/01/Perspektif163.pdf> s. 2, 12 Kasım 2021.

¹⁰⁵⁷ 100 Bin adet seçmen veya siyasi parti üyeleri...

¹⁰⁵⁸ Türkiye Barolar Birliği, **2016 Anayasa Değişikliği Teklifi**, (Çevirimiçi) http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx, 1 Ağustos 2022. Bkz.: Madde 101.

¹⁰⁵⁹ Akgün, Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine..., **a.g.e.**, s. 2.

¹⁰⁶⁰ Türkiye Barolar Birliği, 2016 Anayasa Değişikliği Teklifi, **a.g.e.**

¹⁰⁶¹ Akgün, Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine..., **a.g.e.**, s. 3.

¹⁰⁶² Türkiye Barolar Birliği, 2016 Anayasa Değişikliği Teklifi, **a.g.e.**

Kabul edilen ve yürürlükte olan Anayasa Teklifinde Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri uzlaşma komisyonu tarafından hazırlanan ancak sonradan eleştiriler alarak reddedilen 2012 Anayasa Taslağıyla birebir aynıdır. Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri 104. Maddede düzenlenmiştir ve Cumhurbaşkanının yürütmenin başı olduğuna ilişkin madde eklenmiştir.

Hem 2012 Taslağında hem de 2016 Teklifinde kanun yapmaya dahil olmayan Başkan/Cumhurbaşkanı kararname çıkarma yetkisine sahiptir. 2012 Taslağında Başkanlık kararnamelerinin kanunlar karşısındaki konumu net belirtilmemiştir. 2016 Teklifinde ise kanunların kararnamelere karşı üstünlüğü açık bir şekilde ifade edilir ve kararnameler yalnızca yürütme yetkisine dair konularda çıkartılabilmektedir.¹⁰⁶³ Kanunla düzenlemesi ön görülen konular, sivil hak ve özgürlüklerle siyasal haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kapsamı dışındadır. 2012 Taslağında Başkanın genel siyaseti yürütmede ihtiyaç duyduğu tüm konularda Başkan, o konuyu düzenleyen uygulanabilir açık hükümler yoksa kararname çıkarabilmektedir.¹⁰⁶⁴ Ancak bireysel ve siyasal hak ve özgürlükleri kararname ile düzenleyemez ayrıca kararnameler ile kanunlar aynı konuda farklı hüküm içermesi durumunda kanun hükümleri geçerli olacaktır. 2012 Taslağına ek olarak 2016 Teklifinde Meclis'in aynı konuda bir kanun kabul ettiğinde Cumhurbaşkanının kararnamesinin hükmü kalkacaktır ve Anayasa tarafından özellikle kanunla düzenlenesi gereken konuda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz.¹⁰⁶⁵

2016 Teklifinde Cumhurbaşkanlığının cezai sorumluluğu 105. Maddede yer almaktadır. 2012 Taslağında Başkan'ın suç iddiası ile yargılanabilmesi için Meclis üye tamsayısının en az üçte ikisinin gizli oyu ile soruşturma önergesi verilebilmekte ve Meclis üye tamsayısının en az dörtte üçünün gizli oyuyla Yüce Divan'a sevk kararı verilebilmektedir.¹⁰⁶⁶ 2016 Teklifinde Cumhurbaşkanı'nın suç iddiası ile yargılanabilmesi için Meclis üye tamsayısının salt çoğunluğunun gizli oyu ile soruşturma komisyonu oluşturulabilmekte ve Meclis üye tamsayısının üçte ikisinin

¹⁰⁶³ A.e.

¹⁰⁶⁴ Akgün, Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine..., **a.g.e.**, s.3

¹⁰⁶⁵ Türkiye Barolar Birliği, 2016 Anayasa Değişikliği Teklifi, **a.g.e.**

¹⁰⁶⁶ Akgün, Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine..., **a.g.e.**,

gizli oyuyla Yüce Divan’a sevk kararı verilebilmektedir.¹⁰⁶⁷ 2012 Teklifi Meclis üye sayısını 550 olarak kabul edip değişiklik yapmazken 2016 Anayasa Taslağı Meclis üye sayısını 600 olarak belirlemiştir. Böylece 2012’deki taslakta Yüce Divan’a sevk için 413 milletvekilinin oyu gerekirken 2016’daki teklifte 400 milletvekilinin oyu gerekmektedir. Çok az bir farkla azaltılan rakam mevcut meclis oturma düzeninde muhalefet cephesinin sandalye sayısı düşünülürse büyük oranda Yüce Divan’a sevk mümkün görülmemektedir.

Sistem değişikliğini ön gören her iki Anayasa taslağı da sadece yürütmenin başının yetki ve sorumluluklarını belirlememiş diğer erklerinde görev ve yetkilerinde değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler yasamaya ilişkin maddelerde, yargıya ilişkin maddelerde, idari yönetime ilişkin maddelerde ve güç erkleri arasındaki ilişkileri belirleyen maddelerde yapılmıştır.

4.4.2. Yasamaya İlişkin Hükümler

Yasama alanında yapılan en önemli değişiklikler meclisin yetkilerinin bir kısmının Başkan’a/ Cumhurbaşkanı’na devredilmesi ve bütçeye ilişkin değişikliklerdir. 2012 Taslağı yedek milletvekili konumu ortaya çıkarmış olsa da 2016 Teklifi yedek milletvekillerini içermemektedir. 2016’da tartışma konularından olan bu değişikliğin sebebi ise milletvekili olmak için yedek milletvekillerinin usulsüzlük yapabileceği ve seçimle gelecek olan milletvekillerinin yönetimde hak iddia edebilecek olmalarıdır. 2012 Taslağında Başkanın meclise görüşülmesi için geri gönderdiği kanun teklifinin kabul edilip yürürlüğe girmesi için Meclis üye tam sayısının beşte üç oyu gerekmektedir;¹⁰⁶⁸ 2016 Teklifinde ise bu ifade meclisin “salt çoğunluğu” olarak değiştirilmiştir. 1982 Anayasasında meclisin manevi varlığından ayrılmaz olarak ifade edilen “Başkomutanlık” 2012 taslağında “Başkan tarafından temsil olunacaktır” ifadesine dönüşür¹⁰⁶⁹ ve 2016 teklifinde Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Cumhurbaşkanı tarafından temsil edilecektir ifadesi yer alır.¹⁰⁷⁰ Pek çok

¹⁰⁶⁷ Türkiye Barolar Birliği, 2016 Anayasa Değişikliği Teklifi, **a.g.e.**

¹⁰⁶⁸ Akgün, Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine..., **a.g.e.**, s. 5.

¹⁰⁶⁹ A.e.

¹⁰⁷⁰ Türkiye Barolar Birliği, 2016 Anayasa Değişikliği Teklifi, **a.g.e.**

siyasi yönetim sisteminde yasama ile yürütme arasında denge ve denetimi sağlayan bütçe onaylanması her iki Anayasa önerisinde de değişmiştir. 2012 Taslağında merkezi kamu bütçesinin onay sürecinde aksaklık olduğunda bir önceki yılın bütçesi geçerli olacaktır¹⁰⁷¹; 2016 Teklifinde ise meclis tarafından geçici bütçe kanunu çıkartılması beklenir eğer bu olmazsa bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilerek kabul edilir.¹⁰⁷²

4.4.3. Yargıya İlişkin Hükümler

Her iki anayasa taslağında yargıya ilişkin düzenlemeler diğerlerine oranla daha geniş yer tutmaktadır. 2012 Taslağına göre Hakimler ve Savcılar Kurulu 22 üyeden oluşmakta; bu üyelerin yedisini Meclis, yedisini Başkan ve altısını da alt derece hâkim ve savcılar seçmektedir ayrıca Adalet Bakanı kurulun başkanıdır ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı da kurulun tabii üyesidir.¹⁰⁷³ 2012'deki taslakta hâkim ve savcılar kurulun oluşmasında hala hakkı bulunmaktadır. 2016 Teklifinde üye sayısı 13'e düşürülür, üyelere dördünü Cumhurbaşkanı, yedisini Meclis seçer, hakimler ve savcılar kurula üye seçmezler.¹⁰⁷⁴ Adalet Bakanı kurulun başkanıdır ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı da kurulun tabii üyesidir. 2016 Taslağında kurulun oluşması sadece yasama ve yürütme organının tercihiyle ilgili olduğu için HSK'nın siyasallaştığı çıkarımı yapılabilmektedir. 2012 Taslağında Meclis HSK üyelerini seçerken ilk tur oylamasında üçte iki çoğunluk sağlayamazsa ikinci turda salt çoğunlukla üyeleri seçebilmektedir. 2016 Teklifinde ise birinci tur oylamada üçte iki çoğunluk sağlanamazsa ikinci turda beşte üç çoğunluk aranır bu da sağlanamazsa son oylamada ilk sırada yer alan adaylar arasında her bir üyelik için kura usulü uygulanacaktır.¹⁰⁷⁵ Hem 2012 hem de 2016 Anayasa değişikliği taslaklarına göre disiplin mahkemeleri haricindeki bütün askeri mahkemeler kaldırılarak yetkileri adli ve idari yargıya

¹⁰⁷¹ Akgün, Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine..., **a.g.e.**, s. 5.

¹⁰⁷² Türkiye Barolar Birliği, 2016 Anayasa Değişikliği Teklifi, **a.g.e.**

¹⁰⁷³ Akgün, Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine..., **a.g.e.**, s. 6.

¹⁰⁷⁴ Ali D. Ulusoy, **Aralık 2016 Anayasa Teklifi Neler Getiriyor, Neler Götürüyor?** <https://www.anayasa.gen.tr/ulusoy-anayasa-degisikligi.pdf>, s. 1, 12 Kasım 2021.

¹⁰⁷⁵ Akgün, Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine..., **a.g.e.**, s. 6.

devredilecektir. 2016 Teklifinde askeri yargıdan gelen Anayasa Mahkemesi üyeliklerinin düşmesi ile Anayasa Mahkemesi üye sayısı 15’e düşürülmüştür.¹⁰⁷⁶

4.4.4. Kamu İdaresine İlişkin Hükümler

İdareye ilişkin değişiklikler ise genellikle OHAL ve kanun hükmünde kararnamelere yönelik değişiklikleri kapsamaktadır. 2012 Taslağında sıkıyönetimde durumunda emniyet güçlerinin sahip olduğu yetkiler askeri makamlara geçer ve askeri mahkemelerin görev alanı sivilleri de içine alacak şekilde genişletilir.¹⁰⁷⁷ 2016 Teklifinde 119. Madde gereğince “savaş hali, seferberlik hali, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan veya Cumhuriyet’e karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma” gibi durumlarda da OHAL’e ilan edilir.¹⁰⁷⁸ Böylece sıkıyönetimin yerini olağanüstü hâl durumu almıştır. Ayrıca OHAL süreci Cumhurbaşkanlığı talebi ve Meclis onayı ile uzatılabileceği gibi Cumhurbaşkanlığı kararnameleri önceden belirtilen kısıtlamalardan muaf hale gelir. 2012 Taslağında olağanüstü hâl durum ilanı Başkan’ın talebi üzerine ancak Meclisin kararı ile yapılabilmektedir;¹⁰⁷⁹ 2016 Teklifinde ise OHAL Cumhurbaşkanlığı’nın kararıyla hızla yürürlüğe girmekte ve OHAL ilanı kararı verildiği gün Resmî Gazetede yayımlanıp aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulmaktadır.¹⁰⁸⁰ 2012’de taslak hazırlanırken Türkiye henüz uzun süreli OHAL durumunu tecrübe etmemiştir. Bu sebeple 2016 Teklifinde OHAL’in tecrübe edilmiş haliyle daha geniş kapsamlı ele alındığını görebilmekteyiz. 2012 Taslağında OHAL süresi iki aydır ve uzatma süresi iki ayı geçmez¹⁰⁸¹, 2016 Teklifinde OHAL altı ay sürer ve ifade “Meclis, Cumhurbaşkanının talebiyle her defasında dört ayı geçmemek üzere süreyi uzatabilir” olarak değiştirilmiştir.¹⁰⁸² 2012 Teklifine büyük bir kesim tarafından şiddetle karşı çıkılarken 2016 Teklifi içeriklerinin çoğunun aynı olmasına ve küçük farklarla

¹⁰⁷⁶ A.e.

¹⁰⁷⁷ A.e.

¹⁰⁷⁸ Türkiye Barolar Birliği, 2016 Anayasa Değişikliği Teklifi, **a.g.e.**

¹⁰⁷⁹ Akgün, Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine..., **a.g.e.**, s. 4.

¹⁰⁸⁰ Türkiye Barolar Birliği, 2016 Anayasa Değişikliği Teklifi, **a.g.e.**

¹⁰⁸¹ Akgün, Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine..., **a.g.e.**, s. 4. 2012 Taslağında kamu tüzel kişiliğinin kanunilik ilkesine uygun olarak ancak yasa ile kurulabileceği belirtilirken 2016 teklifinde kamu tüzel kişiliğinin kanunun yanı sıra Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile de kurulabileceği hükmü yer almıştır. Bkz.: **A.e.**

¹⁰⁸² Türkiye Barolar Birliği, 2016 Anayasa Değişikliği Teklifi, **a.g.e.**

diğerinden ayrılmasına rağmen büyük bir dirençle karşılaşmamıştır. Hatta meclis üyelerinin çoğunluğu (MHP ve AKP) tarafından kabul edilmiştir.

4.5. 2017 Anayasal Değişikliği ve Türk Tipi Başkanlık Sistemi Sonrasında Yaşanan Siyasal Gelişmeler

20 Aralık'ta Meclis Komisyon görüşmeleri başlamış, çeşitli tartışmaların ardından dokuz gün süren görüşmeler sonucunda 21 maddelik teklif 18 maddeye indirilerek Meclis onayına gönderilmiştir.¹⁰⁸³ 30 Aralıkta tamamlanan görüşmeler sonrasında 9 Ocak'ta TBMM görüşmelerine başlanmış, 15 Ocak'ta 1.Tur görüşmeler tamamlanmış ardından 18 Ocak'ta 2.Tur görüşmeler tamamlanarak 21 Ocak'ta 339 kabul oyu ve 142 ret oyu ile referanduma gidecek kadar kabul oyu almıştır.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸³ BBC News Türkçe, **Anayasa Değişiklik Teklifi Komisyon'dan Geçti**, 30 Aralık 2016, (Çevirimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38465427>, 12 Kasım 2021. Meclis Anayasa Komisyonu ile ilgili en dikkat çeken kararlardan biri: “AK Parti'nin 2 ayda hazırlayıp Meclis'e sunduğu 21 maddelik Anayasa değişikliği teklifinde 20'ye yakın değişiklik yapıldı. Kelime düzeltmeden anlam bütünlüğü oluşturmaya, hukuki yazım hatalarının giderilmesinden boşlukların doldurulmasına varana kadar yapılan çok sayıda değişiklik içinde en ilginç örneklerden biri 13. teklifin “Olağanüstü hâl Yönetimi” başlıklı 13. Maddeye göre Cumhurbaşkanı süresi 6 ayı geçmemek üzere OHAL ilan edebilecek. OHAL Kararnamesi çıkarabilecek. Çıkarılan kararnameler bir ay içinde Meclis'e sunulmazsa geçersiz olacak. (sonrasında bu süre üç aya çıkarılmıştır.)” dir. Bkz: Gazete Duvar, **Anayasa değişikliği kabul edildi**, 30 Aralık 2016, (Çevirimiçi) <https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2016/12/30/anayasa-degisikligi-kabul-edildi>, 11 Haziran 2021.

¹⁰⁸⁴ Anadolu Ajansı, **Anayasa Değişikliği Teklifinin Meclis Yolculuğu** 21.01.2017 (Çevirimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/politika/anayasa-degisikligi-teklifinin-meclis-yolculugu/731946> 14 Kasım 2022. 550 Milletvekilinden sadece 537'si oylamaya katılmış ve HDP'li milletvekilleri boykot kararıyla oy kullanmamıştır. Bianet Bağımsız İletişim Ağı, **HDP'den Anayasa Değişikliği Oylamasına Boykot Kararı**, 10 Ocak 2017, (Çevirimiçi) <https://bianet.org/bianet/siyaset/182532-hdp-den-anayasa-degisikligi-oylamasina-boykot-karari> 11 Haziran 2021. “Anayasa görüşmelerinin sürdüğü Meclis'te teklifin maddelerinin görüşülmesi üzerine yapılan gizli oylamada AKP'liler açık oy kullandı.” Açık oy kulan AKP'li milletvekilleri ile onların açık oy kullandığını görüntüleyen CHP'li Milletvekilleri arasında tartışma çıktı. Sözcü Gazetesi, **Sağlık Bakanı Açık Oy Kullandı Uyarılara Sert Tepki Gösterdi**, (Çevirimiçi), <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/saglik-bakani-recep-akdag-acik-oy-kullandi-1613271/>, 11 Haziran 2021. Milletvekili Fatma Kaplan açık oy kullanıldığına dair çekim yaparken AKP'li Milletvekilleri tarafından boğazı sıkılıp elinden telefonu alınarak darp edildi. Sendika Haber, **CHP'li Fatma Kaplan: Yere Batsın Saray'ımız, Yere Batsın Başkanlığınız**, 11 Ocak 2017, (Çevirimiçi), <https://sendika.org/2017/01/chpli-fatma-kaplan-yere-batsin-sarayiniz-yere-batsin-baskanliginiz-398373/> 11 Haziran 2021.

Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'ne göre bu uygulama hatalıdır: **Anayasada değişiklik tekliflerinin kabulü:(1) Madde 94 – (Değişik: 16/5/1996 - 424 S. Karar/19 md.)** “Anayasada değişiklik tekliflerinin birinci ve ikinci görüşmelerinde, maddelerin kabulü ile ikinci görüşmenin sonunda tümünün kabulü üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun gizli oyu ile mümkündür.Birinci görüşmede gerekli çoğunlukla kabul oyu alamayan bir madde ikinci görüşmede de gerekli çoğunlukla kabul oyu alamamışsa reddedilmiş olur. Teklif hakkında verilen değişiklik önergesinin kabulü halinde, kabul için gerekli beşte üç çoğunluğun tespiti için bu

TBMM’de oylanan Anayasa değişikliği Cumhurbaşkanının onayına gitmiş ve referandum için tarih belirlenmeye çalışıldığı süreçte referandum için kampanya hazırlıklarına başlanmıştır. MHP ve AK Parti referandum öncesinde kampanyalarını “Evet” yönünde kurgulayacağını ve kampanyalarını birlikte yürütmeyeceklerini ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁸⁵ HDP yeni anayasanın kalıcı bir OHAL düzeni oluşturacağını bu sebeple “*demokratik cumhuriyet ve ortak vatan için hayır*” sloganını benimseyeceklerini açıklarken CHP ise ekonomik kriz ve tek adam hükümeti gibi tehlikelere işaret eden ve neden “hayır” diyeceklerini açıklayan 10 maddelik bildiri yayınlamıştır.¹⁰⁸⁶ 6771 Sayılı Anayasada değişiklik yapılması hakkında Kanun, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından, halk oyuna sunulmak üzere, yayımlanması için Başbakanlığa gönderilmiş ve ardından 10 Şubat tarihinde referandum tarihi 16 Nisan

önergenin oylanması gizli oylama suretiyle tekrarlanır.” Ayrıca bkz. Kanun tekliflerinin Genel Kurulda görüşülmesinde yine Anayasa değişikliklerinde açık oylama seçeneğini kullanılmasını uygulama dışında bırakmıştır. **Madde 81 – (Başlığı ile Birlikte Değişik: 9/10/2018 -1200 S.Karar/12 md.)** Anayasa değişiklikleri hariç, kanun tekliflerinin tümü açık oylamaya tâbi işlerden değilse en az yirmi milletvekilinin talebi halinde açık oyla, aksi takdirde bu oylamalar ile maddelerin oylamaları işaret oyuyla yapılır. Bkz.: Mevzuat Bilgi Sistemi, **Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü**, 584 Numaralı Karar, (Çevirimiçi), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/17.5.584.pdf>, 14 Kasım 2021.

¹⁰⁸⁵ “Bahçeli, 'Oyum evettir, referandumda da tutumum aynı olacak.' dedi. AK Parti, MHP olarak meydanlarda anlatacağız. HDP ve CHP de aleyhte, karşı kampanya yapacaktır. Bu kampanyadaki ayrışmanın, vatandaşın vereceği oyla birebir örtüşeceğini düşünmüyorum.” Diken, **Anayasa Referandumu Öncesi Yıldırım: AKP, MHP Olarak Meydanlarda Anlatacağız**, 19.01.2017, (Çevirimiçi) <https://www.diken.com.tr/anayasa-referandumu-onesi-yildirim-akp-mhp-olarak-meydanlarda-anlatacagiz/>, 14 Kasım 2021. Başbakan Yardımcısı Kurtulmuş: "İki farklı partinin bir anayasa değişiklik paketine 'evet' oyu vermesiyle bir müştereklik söz konusudur. Ama her iki parti de kendi öncelikleri bakımından bir referandum kampanyası yürütecektir. AK Parti ve MHP'nin ortak bir referandum kampanyası yürütmesi söz konusu değildir. MHP, kendisince önemli gördükleri noktaları anlatacak, biz de AK Parti olarak kendi önceliklerimiz etrafından bir kampanya yürüteceğiz. Her ikisi de evet kampanyası olacak." <https://www.dunya.com/gundem/ortak-kampanya-olmayacak-haberi-346997> Ayrıca MHP tabanından ayrılıkçı gruplar Bahçeli ile aynı fikirde olmadıklarını ileri sürerek hayır kampanyası oluşturmuşlardır. Parti Genel Başkanı Bahçeli'nin Başkanlık sistemine destek vermesi parti içinde büyük bölünmelere ve takip eden dönemlerde ciddi oy kayıplarına sebep olmuştur. Yeni Çağ Gazetesi, “**Türk Milliyetçileri ‘Hayır’ Diyor**”, 31.01.2017, (Çevirimiçi) <https://web.archive.org/web/20170204000200/http://www.yenicaggazetesi.com.tr/turk-milliyetcleri-hayir-diyor-155986h.htm>, 15 Kasım 2021.

¹⁰⁸⁶ 140 Journos, **Partilerin Referandum Kampanyaları Oluşuyor**, 6 Şubat 2017, (Çevirimiçi), <https://140journos.com/partilerin-referandum-kampanyalari-olusuyor-72274139ea4a>, 15 Kasım 2021. Ek olarak CHP, HDP'nin de hayır kampanyası yapmasına rağmen ortak bir kampanya oluşturamamış hatta MHP'nin ayrılıkçı kitlesini kendi kampanyasına dahil edeceğini düşünen Kılıçdaroğlu HDP'ile görüşme bile yapmadığı ve mümkün olduğunca uzak durduğu ileri sürülmüştür. BBC News Türkçe, **Siyaset 'OHAL Koşullarında' Referandum Kampanyasına Hazırlanıyor**,

21 Ocak 2017, (Çevirimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38705456>, 15 Kasım 2021.

Pazar günü olarak açıklanmıştır.¹⁰⁸⁷ Kampanyaların düzenlediği tarihte OHAL'in devam etmesinin, pek çok alternatif medya ve yayın kuruluşunun kapatılmış olmasının referandumu etkileyeceği ve özgür bir seçim ortamı oluşturmayacağı ileri sürülerek eleştirilmiştir. AK Parti'liler referanduma kadar OHAL'in kaldırılacağını ileri sürmüş olsa da sonrasında milli güvenlik endişelerini ileri sürerek OHAL durumunu kaldırmamışlardır.¹⁰⁸⁸ OHAL devam ederken kampanya döneminde pek çok açıdan kanunların dışına çıkan düzenlemeler dikkat çekmiştir. 687 Sayılı OHAL KHK'sının seçim kampanyalarında eşitlik gözeterek yayın hakkı vermeyen medya organlarına para cezası verilmesini yürürlükten kaldırması, bazı "hayır" kampanyası yürütenlerin gözaltına alınması, OHAL düzeni gereği miting ve toplantılara sınırlama ya da yasaklama getirilmesi ancak bunun sadece bazı partilerin kampanyaları için geçerli olması, yayınlanacak içeriklerin muhteviyatına ve sunuluşuna dair RTÜK'ün direktif vermesi; emniyete internet üzerinden uygun görünmeyen söylemleri yapanların bilgilerine abonelikleri üzerinden ulaşma yetkisi verilmesi¹⁰⁸⁹ gibi kural dışı düzenlemeler hem ülke içinde halk ve sivil toplum örgütleri tarafından hem de yurt dışındaki kuruluşlar tarafından endişe ile karşılaşmıştır. Hem kampanya hem de referandum zamanında "Evet" kampanyası için illeri gezen Cumhurbaşkanının kamu kaynaklarını kullanması, TRT'de "Evet" kampanyalarına daha uzun süre tanınması,

¹⁰⁸⁷ A Haber, **Referandum Ne Zaman Yapılacak? İşte 2017 Referandum Tarihi**, 10.02.2017. <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2017/02/10/referandum-ne-zaman-yapilacak-iste-2017-referandum-tarihi>, 15 Kasım 2021.

¹⁰⁸⁸ Cumhuriyet Gazetesi, **OHAL Altında Seçim**, 24 Şubat 2018, (Çevirimiçi) <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ozgur-mumcu/ohal-altinda-secim-932844>, 15 Kasım 2021.

¹⁰⁸⁹ Bianet Bağımsız İletişim Ağı, **Düzenlemeler, Tepkiler, Hak Aramalar**, 02 Mayıs 2017, (Çevirimiçi), <https://m.bianet.org/biamag/medya/186049-duzenlemeler-tepkiler-hak-aramalar>, 15 Kasım 2021. Bir yandan, *Referandum öncesi özel görsel işitsel medya organları için "adil yayın" zorunluluğunu ortadan kaldıran iktidar, diğer yandan, "Son dakika" haberlerini, olay anı ve sonrası görüntülerinin yayımını yasakladı. Yine KHK ile polise, internet abonelerinin kimlik bilgilerine ulaşma ve sanal ortamda araştırma yapma yetkisi verildi. Ayrıca, yayın yasağına aykırı yaptıkları düşünülen medya organlarına lisans iptaline varan yaptırımlar da benimsendi...RTÜK, televizyon kanallarının haber müdürleriyle yaptığı toplantıda, "Yayın Yasaklarının Kapsamına İlişkin Bilgi Notu" başlıklı bir metin dağıttı. Buna göre, olay anı ve sonrası görüntülerinin yanı sıra, olay yerindeki itfaiye ve polis araçları, tanık anlatımları, soruşturmaya ilişkin haber, eleştiri ve yorumlar yasak kapsamında olacak. Ayrıca, olay sonrası normal yayın akışının kesilerek özel yayına geçilmesi, "son dakika", "sıcak haber" gibi alt yazı bantları da yayın yasağı kapsamında değerlendirilecek...680 sayılı KHK'ya göre, "Polis, sanal ortamda işlenen suçlarda, yetkili Cumhuriyet başsavcılığının tespiti amacıyla, internet abonelerine ait kimlik bilgilerine ulaşmaya, sanal ortamda araştırma yapmaya yetkilidir. Erişim sağlayıcıları, yer sağlayıcıları ve içerik sağlayıcıları talep edilen bu bilgileri kolluğun bu suçlarla mücadele için oluşturduğu birimine bildirir" deniyor. Bkz: A.e.*

tarafsız Cumhurbaşkanı sıfatıyla Erdoğan'ın seçim yasaklarından muaf olması¹⁰⁹⁰ ve bazı sandık kurullarının seçmene oy pusulası zarflarını sandık kurulu mührüyle mühürlemeden vermeleri¹⁰⁹¹ gibi pek konu gündeme gelmiş ve referandum kampanyasında fırsat eşitliği sağlanmadığı yönünde eleştiriler yapılmıştır. Bu dönemde Başbakan olan Binali Yıldırım'ın kendisini görevinden edecek referandumu desteklemek için mitingler düzenlemesi pek çok yabancı kuruluşun dikkatini çekmiştir.¹⁰⁹²

16 Nisan 2017 tarihinde düzenlenen referandumda %48,59 oranında “Hayır” ve %51,41 oranında “Evet” oyu kullanılarak “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” kabul edilmiştir. Ocak ayından itibaren “hayır” kampanyaları yürütenlere karşı hükümet tarafından yaptırım uygulanırken referandum tarihine yakın “evet” kampanyası düzenleyenlere yönelik çeşitli gruptan ya da bireylerden saldırılar gerçekleşmiş ve bu saldırıların evet oyunu arttırdığı yönünde bir görüş hâkim olmuştur.¹⁰⁹³ İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde hayır oylarının yüksek çıkması ve %51 gibi sınırı biraz geçen farkla kazanılması dikkat çekmiştir. Seçim sonuçlarından duyulan hoşnutsuzluk referandum sonuçlarının detaylı incelenmesine ve sonrasında yaşanan bir dizi siyasal gelişmeye yol açmış. Muhalefet mühürsüz oy pusulalarının geçerli sayılmasından dolayı memnun olmadığını dile getirirken; Ak

¹⁰⁹⁰ T24 Haber, **Demokrasi İçin Birlik: Kamu Kaynakları 'Evet' İçin Kullanılıyor, Son İki Ayda 606 Kişi Tutuklandı!** 31 Mart 2017, (Çevirimiçi) <https://t24.com.tr/haber/demokrasi-icin-birlik-kamu-kaynaklari-evet-icin-kullaniliyor-son-iki-ayda-606-kisi-tutuklandi.396745>, 16 Kasım 2021.

¹⁰⁹¹ Yüksek Seçim Kurulu (YSK)'na yapılan şikayetlere karşılık YSK sitesinde yayınlanan açıklama “Bazı sandık kurullarının seçmene oy pusulası ve zarflarını sandık kurulu mührüyle mühürlemeden verdikleri yolundaki yoğun şikayetler üzerine bugün toplanan Yüksek Seçim Kurulu sandık kurulu mührü taşımayan oy pusulası ve zarfların dışarıdan getirilerek kullanıldığı kanıtlanmadıkça geçerli sayılmasına karar vermiştir.” Kemal Gözler, **Mühürsüz Oy Pusulası Tartışması**, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, (Çevirimiçi), <https://www.anayasa.gen.tr/muhursuz.html>, 17 Mart 2022.

¹⁰⁹² The Times “Bay Yıldırım çok ilginç bir konumda. Makamının iptal edilmesi için var gücüyle çalışıyor. Eğer referandumda değişiklik teklifi kabul edilirse başbakanlık makamı kaldırılacak. Erdoğan Cumhurbaşkanı olduktan sonra başbakanların ülkedeki etkisi azaldı. Türkiye'nin anayasasına göre cumhurbaşkanları tarafsız olmak zorunda. Fakat Erdoğan bu kuralı hep çiğnedi, AKP'nin kampanyalarına liderlik etti. Mitingde de Erdoğan'ın adını taşıyan bandanalar takan çok sayıda kişi vardı. Fakat Binali Yıldırım yazan bir ürün görmek mümkün değildi.” Cumhuriyet Gazetesi, **Times yazdı: Erdoğan konuşmaya başlayınca gittiler**, 10 Nisan 2017, (Çevirimiçi) <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/times-yazdi-erdogan-konusmaya-baslayinca-gittiler-717505>, 15 Kasım 2021.

¹⁰⁹³ Star Gazetesi, **AK Parti Muradiye İlçe Başkanı'na Silahlı Saldırı**, 15 Nisan 2017, (Çevirimiçi) <http://www.star.com.tr/guncel/ak-partili-baskana-silahlı-saldırı-haber-1208225/>, 16 Kasım 2021.

Parti’de ise referandum sonucunun partide yenilenme gerektiğine işaret ettiği düşünülmüştür. Anayasal değişikliklerin 2019 seçimlerinden sonra yürürlüğe girecek olmasına rağmen “Cumhurbaşkanının partisi ile ilişkisinin kesilmesi” hükmünün değişmesi ile yeni sistemin partili Cumhurbaşkanına izin vermesi referandumdan sonra uygulamaya geçmiştir. Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan önce AK Parti’ye yeniden üye olmuş sonrasında 21 Mayıs’ta yapılan Olağanüstü Kongrede 1414 delegenin seçimiyle Parti Genel Başkanı seçilmiştir.¹⁰⁹⁴ Böylece Tayyip Erdoğan hem ülkenin hem de iktidar partisinin gündemini belirleyen tek isim olmuştur. 9 Temmuz 2017 tarihinde Tayyip Erdoğan resmen partili Cumhurbaşkanı olarak mecliste yemin etmiştir. Başbakanlık konumu lağvedilmiş, milletvekili sayısı 550’den 600’e yükseltilmiş ve geri kalan anayasal değişikliklerin 3 Kasım 2019 tarihinde yapılacak Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerinden sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁹⁵ Meclisteki milletvekili sayısı pek çok kararın alınması için gerekli olan salt çoğunluk ya da mutlak çoğunluk şartları söz konusu olduğunda önem arz etmektedir. 600 milletvekili ile salt çoğunluk ya da mutlak çoğunluk sağlanması 550 milletvekili ile karşılaştırıldığında daha zordur.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın yeniden AK Parti Genel Başkanı olduktan sonra 30 Mayıs’ta yaptığı parti grup toplantısında il ve ilçe teşkilatlarını düzenleyeceğini, partisini 2019 yılına hazırlamak için yenileyeceğini ve partide “metal yorgunluğu” olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁹⁶ Cumhurbaşkanı AK Parti teşkilatlarında yaptığı değişiklikler sonrasında AK Parti’li bazı büyükşehir belediye başkanlıklarının da değişmesi gerektiğini ileri sürerek İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediye

¹⁰⁹⁴ BBC News Türkçe, **Referandumdan KHK'lara: 2017'de Türkiye Siyasetine Damga Vuran Olaylar ve Tartışmalar**, 29 Aralık 2017, (Çevirimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42501686>, 16 Kasım 2021.

¹⁰⁹⁵ BBC News Türkçe, **2018'de Türkiye: Erken Seçim Mi, Seçime Hazırlık Yılı Mı?**, 1 Ocak 2018, (Çevirimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42511041>, 16 Kasım 2021.

¹⁰⁹⁶ "AK Parti, milletin bağrından çıkmış ve bugüne kadar gücüne hep millettten almış bir partidir. Milletimizle irtibatımızın zayıfladığı gün, bizim Allah göstermesin bittiğimiz gün olacaktır. Bu yıl sonuna kadar il teşkilatlarımız, ilçe teşkilatlarımız, belde teşkilatlarımız kesinlikle dün de arkadaşlarımızla paylaştım, tamamını güncelleyeceğiz. Yeniden gözden geçireceğiz. Çünkü ortada bir metal yorgunluğu var. Bunu aşmamız lazım. Onun için de çok daha dinamik ekiplerle inşallah 2019'a hazırlanmamız gerekiyor. Bunun için de bütün ilgili birimlerimizin yoğun bir çalışma içerisinde bu hazırlıkları yapması gerekiyor." Evrensel Gazetesi, **Erdoğan: Metal Yorgunluğu Var, Teşkilatları Yenileyeceğiz**, 30 Mayıs 2017, (Çevirimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/321629/erdogan-metal-yorgunlugu-var-teskilatlari-yenileyecegiz>, 16 Kasım 2021.

Başkanlarından istifalarını istemiştir. Kadir Topbaş'ın verdiği kararların Büyükşehir Belediye Meclisi'ndeki AK Parti'li üyeler ile uyuşmamasının, kanal İstanbul projesinde çıkar çatışmalarının olduğunun ileri sürülmesinin ve FETÖ iddialarının istifasının istenmesine sebep olduğu ileri sürülmüştür.¹⁰⁹⁷ Kadir Topbaş'ın istifasını Niğde Belediye Başkanı Faruk Akdoğan'ın istifası izlemiş ve Cumhurbaşkanı'nın Bursa, Balıkesir ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanları'nın istifasını talep etmesiyle Belediye başkanlarının yenilenmesi süreci başlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın istifa talebine önce direnen belediye başkanları, daha sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan belediye başkanlarının istifa etmemesinin sonucunun “ağır” olacağını belirtmesiyle sırayla istifa etmişlerdir.¹⁰⁹⁸ İstifasını istediği Balıkesir Belediye Başkanı Ahmet Edip Uğur'un istifa süreci basında en çok yer alan olaylardan biri olmuştur. Evine kadar ulaşan tehditlerden bunaldığını ve siyaset yapmanın mümkün olmadığını ileri süren Uğur aynı zamanda partisine karşı da kırılgan olduğunu dile getirerek parti üyeliğinden de istifa etmiştir.¹⁰⁹⁹ Halk oyuyla seçilmiş belediye başkanlarının istifası bu dönemde yadırganmış olsa da daha önce de istifası istenen siyasi görevlilerin kamuoyunda yer alması halkın tepki göstermesine yol açmamıştır. Türkiye’de parti içi disiplinin halen parlamenter sistemlerde olabilecek kadar katı bir şekilde işliyor olması, parti genel başkanının sözlerinin emir sayılması, parti içinde alınan kararların parti liderine bağlı kalması ve üyelerin alınan kararlara uyulmamasına tepki göstermesi sert kararların

¹⁰⁹⁷ Sputnik Türkiye, **Topbaş, 'Çılgın Proje' Kanal İstanbul'a karşı çıktığı için mi istifa etti?**, 25.09.2017, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20170925/topbas-cilgin-proje-kanalistanbul-istifa-1030294052.html>, 16 Kasım 2021.

¹⁰⁹⁸ AK Partili Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Altepe, "Yolsuzluk tembellik ve istismarla hiç suçlanmadık, adımız bu konularla hiç yan yana gelmedi. Bize yakışanı yapacağız. Kriz ortamı yaratmayacağız. Gaziantep 27 Gazetesi, **Liderimizle ters düşmeyeceğiz**, 23 Ekim 2017, (Çevirimiçi) <https://www.gaziantep27.net/liderimizle-ters-dusmeyecegiz-509188h.htm>, 16 Kasım 2021. Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek Cumhurbaşkanı'nın istifasını istediğini belirterek "Ben bir dava ahlakından geliyorum. Benim davamda nefse uymak yoktur. Benim davamda şahsi çıkarlar için davaya zarar vermek yoktur. Benim davamda emir demiri keser. T24 Haber, **Melih Gökçek: Benim Davamda Emir Demiri Keser**, 29 Nisan 2018, (Çevirimiçi) <https://t24.com.tr/haber/melih-gokcek-benim-davamda-emir-demiri-keser,476292>, 17 Kasım 2021.

¹⁰⁹⁹ Balıkesir Belediye Başkanı Ahmet Edip Uğur "Yolsuzluğunuz yok, usulsüzlüğünüz yok, başarısızlığınız yok, FETÖ bağlantınız yok ama ailenize, evinize kadar ulaşan baskılar, tehdide varan müdahaleler var. Katlanacak bir durum olmanın ötesine geçmiştir. AK Parti'de siyaset yapma imkanımız ortadan kaldırılmıştır. Partimden ve belediye başkanlığı görevimden ayrılıyorum." Sputnik Türkiye, **Balıkesir Belediye Başkanı Uğur, Gözyaşları İçinde İstifa Etti**, 30.10.2017, (Çevirimiçi), <https://tr.sputniknews.com/20171030/ahmet-edip-ugur-istifa-1030806858.html>, 17 Kasım 2021.

yürütülmesine imkan tanımaktadır. OHAL döneminde görevinden istifaya zorlanan ve yerine kayyum atanan belediye başkanlarına istifa eden AK Parti’li belediye başkanlarının da eklenmesiyle nüfusun %43’ü seçtikleri başkan tarafından temsil edilmemeye başlamıştır.¹¹⁰⁰

CHP İstanbul Milletvekili Enis Berberoğlu'nun dokunulmazlığının kaldırılıp hakkında soruşturma başlatılması ve tutuklanmasının ateşlediği CHP tarafından düzenlenen “Adalet Yürüyüşü” 15 Haziran’da başlamıştır. Adalet yürüyüşü sadece CHP’li milletvekilinin tutuklanmasını değil aynı zamanda seçimlerdeki usulsüzlükleri protesto etmek, uzayan OHAL dönemi ve OHAL döneminde mağdur olanların haklarını korumak amacıyla düzenlenmiştir. 23 günde 430 kilometreden fazla yol kat ederek barışçıl bir protesto sergileyen ve öncülüğünü CHP genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun yaptığı yürüyüş on maddelik talepleri içeren bildirinin okunmasıyla sonlanmıştır. Adalet Yürüyüşü basın ve halkın dikkatini çekse de siyasal düzenlemeler açısından bir etkisi olmamıştır.

MHP’nin, 2017 yılının son aylarına doğru seçimlerde siyasi partilerin "resmen" ittifak yapabilmesine olanak tanıyacak yasal düzenleme yapılması ve seçim barajının düşürülmesi taleplerine Tayyip Erdoğan olumlu bakmıştır. AK Parti içinde ittifak fikrini desteklemeyen üyelerin temel endişesi Güneydoğu’dan ve Doğu’dan gelen oyların düşmesi olurken MHP seçim barajını aşamayıp meclise girememesi endişesine kapılmıştır.¹¹⁰¹ Bu dönemde MHP’nin talepleri sebebiyle erken seçim tartışmaları gündemde olsa da AK Parti’li milletvekilleri açıklamalarında seçimlerin 2019’da yapılacağı konusunda ısrarcı olmuşlardır. İttifak fikri çok benimsenerek kabul edilmemiş olsa da seçim barajının %10’un altına düşürülmesi hem AK Parti’liler hem de Erdoğan tarafından kesinlikle kabul edilmemiştir. MHP’nin seçim barajının düşürülmesini talep etmesinde, 2017’de eskiden MHP’den ve AK Parti’den aday olan, Meral Akşener’in milliyetçi ideolojiye sahip İYİ Partiyi kurmasının etken olduğu

¹¹⁰⁰ BBC News Türkçe, Referandumdan KHK'lara: 2017'de Türkiye Siyasetine Damga Vuran Olaylar ve Tartışmalar, 29 Aralık 2017, (Çevirimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42501686>, 17 Kasım 2021.

¹¹⁰¹ A.e.

iddiaları bulunmaktadır.¹¹⁰² 2017 yılında Meral Akşener tarafından kurulan İYİ Parti'nin mecliste temsil edilebilmesi için CHP'nin 15 milletvekili parti genel başkanı Kılıçdaroğlu'nun isteğiyle İYİ Parti üyeliğine geçerek Türk siyasi tarihinde bir ilk yaşanmasına yol açmıştır. Bu gelişme ile İYİ Parti mecliste grup kurup¹¹⁰³ seçimlere katılabilecektir YSK onayından sonra geçiş yapan partiler eski parti üyeliklerine geri dönmüşlerdir. Seçimlerin 2019 yılında gerçekleşeceği görüş hâkim olsa da 2018 yılında pek çok siyasi parti erken seçim ihtimaline karşı hazırlıklara başlamıştır. 2018 yılının ilk aylarında MHP erken seçim açıklaması henüz yapılmadan seçimlerde aday göstermeyeceğini ama Tayyip Erdoğan'ı destekleyeceğini açıklamıştır.¹¹⁰⁴ Mart ayında kanunlaşan, partilerin ittifak yapabilmesine imkan veren değişiklikten önce şubat aylarında AK Parti ve MHP ittifak için anlaşmaya varmışlardır. İki partiden oluşan ve Cumhur İttifakı adı verilen bu koalisyon yerel seçimler haricinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve Genel seçimlerde iki partinin ortak hareket edeceği bir yapıya işaret etmektedir.¹¹⁰⁵ TBMM başkanlığına sunulan ve yasa değişikliğini öngören İttifak Paketi ittifaktaki partiler barajı geçemese de ittifak oyu %10'u geçerse barajı geçmiş sayılacak, mühürsüz zarflar geçerli olacak, bir partiden istifa etmeden başka bir partiden aday olunabilecek gibi değişiklikleri kapsamaktadır. Seçimi ilk turda kazanabilmek için yüzde 50+1 gerekiyor olması ittifak arayışlarını etkilemiştir. MHP ile ittifak kuran AK Parti bu dönemde Saadet Partisi'ni ittifaka dahil etmeye

¹¹⁰² A.e.

¹¹⁰³ Seçim Kanunu'nda, "Siyasi partilerin milletvekili genel ve ara seçimlerine ve belediye başkanlığı ile belediye meclisi, il genel meclisi üyelikleri genel ve ara seçimlerine katılabilmeleri için illerin en az yarısında, oy verme gününden en az altı ay evvel teşkilat kurmuş ve büyük kongrelerini yapmış olmaları veya Türkiye Büyük Millet Meclisinde gruplarının bulunması şartı" hükmü yer alıyor. Böylece, İYİ Parti'nin seçime katılabilmesi sağlandı. Sözcü Gazetesi, **2018 Yılı Türkiye Siyaseti Açısından Adeta Bir Fırtına Gibi Geçti**, 27 Aralık 2018 (Çevirimiçi) <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/2018-yili-turkiye-siyaset-acisinden-adeta-bir-firtina-gibi-gecti-2860500/>, 17 Kasım 2021.

¹¹⁰⁴ A.e. "MHP, cumhurbaşkanlığı seçiminde Yenikapı ruhuyla hareket ederek Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleme kararı aldı." dedi. Bahçeli, "MHP Genel Başkanı, Cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olmayacaktır. Erdoğan'ı destekleme kararı alır. MHP olursa ittifakla, olmazsa kendi partisi olarak milletvekilliği seçimine girer. 7 Ağustos'ta başlatılan Yenikapı ruhuna MHP sadıktır. İttifaklaşma kutuplaşmayı önler. Onun için yasal zemine çekmekte yarar var. İstenirse Erdoğan'la ittifak görüşmesi yapılabilir..." dedi. Bkz.: A.e.

¹¹⁰⁵ A.e. AKP ve MHP, Mart 2019'da yapılacak yerel seçime ayrı ayrı girecek ve ittifak yapmayacak. Üzerinde uzlaşılan Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili ittifakında ise parti, oy pusulasında hem ayrı ayrı, hem de yan yana yer alacak. Pusulada bu partilerin amblemlerinin üzerinde ittifakın adı da yazılı olacak. Her parti vekilini kendine ait bölümde verilen oya göre alacak. Partiler, uzlaşma metnini YSK'ya bildirecek. Bkz.: A.e.

çabalamış ancak görüşmeler sonuçsuz kalmıştır.¹¹⁰⁶ 13 Mart'ta mecliste görüşülmeye başlayan kanun değişikliği bütün gece devam ederek gündüz saatlerinde 24 maddelik teklifin kabul edilmesiyle sonlanmıştır. 15 Mart'ta ise Cumhurbaşkanı Erdoğan, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 7102 sayılı kanunu onaylamıştır.¹¹⁰⁷ AK Parti ve MHP'nin, siyasi partilerin seçimlerde ittifak yapabilmesini içeren ortak kanun teklifi Türkiye siyasi tarihinde bir ilke imza atmıştır.

Nisan ayında TBMM Grup Toplantısı'nda Devlet Bahçeli iktidara erken seçim çağrısında bulunmuş ve seçimlerin 2018 yaz aylarında yapılmasını talep etmiş ve bunun üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan seçimlerin Haziran 2018'de¹¹⁰⁸ yapılması kararını almıştır. Seçim tarihinin belirlenmesi ile CHP'de ittifak kurmak için görüşmelere başlamıştır. İlk başlarda Saadet Partisi, CHP ve İYİ parti ortak bir aday arayışına girmiş olsa da görüşmeler sonuçsuz kalmış böylece İYİ Parti'den Meral Akşener ve CHP'den Muharrem İnce cumhurbaşkanı adayı olmuştur. Cumhurbaşkanı adayı konusunda fikir birliğine varamayan partiler ittifak kurmak konusunda anlaşmıştır. 5 Mayıs 2018 Saadet Partisi, İYİ Parti, CHP ve Demokrat Parti (DP) ortaklığında Millet İttifakı kurulmuştur.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁶ **A.e.** Saadet'in lideri Temel Karamollaoğlu AKP-MHP ittifakına neden soğuk baktıklarını şöyle açıkladı: Belli bir istikamette olanlar bir araya gelebilir ama onlarla olmayanlara hain diyorlar. Milli olmak fabrika satıp ülkeyi samana muhtaç etmek değildir. Adalette 80. sırada, yolsuzluk asgari ücret ve açlık sınırında zirvede bir ülke olamayız. Tek dertleri 14 şeker fabrikası ile Kanal İstanbul'u satmak. Millilik bütün milleti hatasıyla, sevabıyla kucaklayabilmektir. Siz milletin yarısını elinizin tersiyle itip kendinizi milli addederseniz bu komik kalır. Ekonomide dışa bağımlı, borçlu bir ülke olamayız. Avrupa ve Amerika'nın etine, sütüne, samanına, buğdayına muhtaç ülke olmak istemiyoruz. Bkz.: **A.e.**

¹¹⁰⁷ Resmî Gazete, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile **Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, 25 Nisan 2018, (Çevirimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/04/20180425M2-1.htm>, 31.07.2022.

¹¹⁰⁸ Sözcü Gazetesi, 2018 Yılı Türkiye Siyaseti Açısından Adeta Bir Fırtına Gibi Geçti, **a.g.e.** Nisan 2018'de hangi partilerin seçime girip hangilerinin seçime girmeyeceği yönündeki tartışmalar gündemde geniş yer almıştır. Yüksek Seçim Kurulu 24 Haziran'da yapılacak Cumhurbaşkanı ve milletvekilliği genel seçimine, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), Büyük Birlik Partisi (BBP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP), Halkların Demokratik Partisi (HDP), İYİ Parti, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Saadet Partisi ve Vatan Partisinin girebileceğine karar verdi. Bkz: **A.e.**

¹¹⁰⁹ TRT Haber, **Millet İttifakı protokolü YSK'ya sunuldu**, 5 Mayıs 2018, (Çevirimiçi) <https://www.trthaber.com/haber/gundem/millet-ittifaki-protokolu-yskya-sunuldu-364059.html>, 31.07.2022.

Demokrat Parti, İYİ Parti'nin Cumhurbaşkanı adayını destekleyeceğini ifade ederken, BBP haziran ayında AK Parti listelerinden seçime gireceğini ve Saadet Partisi Temel Karamollaoğlu'nun aday olacağını açıklamıştır. Tutuklu bulunan Selahattin Demirtaş HDP'nin Cumhurbaşkanı adayı olmuştur ve tüm adaylar YSK tarafından onaylanarak seçimlere katılmaya hak kazanmıştır. Mayıs ayının ilk haftası MHP ve AK Parti genel başkanları tarafından Cumhur İttifakı Protokolü imzalanmış ve YSK'ya teslim edilmiştir.¹¹¹⁰ Böylece Millet İttifakına karşılık Cumhur İttifakı kurulmuş seçimlerdeki taraflar kesinleşmiştir. Cumhur İttifakı protokolü doğrultusunda ittifak sadece bir seçim ittifakı olmayıp aynı zamanda da bir yönetim ittifakı olduğu ifade edilmiştir. Haziran seçimlerinin manifestosunu açıklayan Erdoğan *“Seçimlerin ardından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'yle şahlanış ve yeniden yükseliş idealimiz, tüm unsurlarıyla hayata geçecek”*¹¹¹¹ diyerek Cumhurbaşkanlığı sisteminin yürürlükte olmayan unsurlarının seçimin ardından hayata geçeceğini vurgulamıştır.

24 Haziran 2018 Pazar günü hem Genel Seçimler hem de Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %52,5 oranında oy alan Tayyip Erdoğan'ı Muharrem İnce %30,6 oranında oyla takip etti, %8,4 oranında oy alan Selahattin Demirtaş üçüncü ve İYİ Parti adayı Meral Akşener dördüncü olarak %7,2 oranında oy almıştır.¹¹¹² Genel seçimlerde ise oyların %42,6'sını alan AK Parti iktidar olmuş ve ittifak kurduğu MHP %11,1 ile meclise girebilmiştir; diğer partilerden CHP %22,6 oy alarak mecliste en çok koltuğa sahip ikinci parti olmuş onu oyların %11,7'ini alan HDP takip etmiş ve ilk girdiği seçimlerde barajı aşan İYİ Parti oyların %10'unu almıştır. Bu yüzdelere göre partilerin mecliste sahip olduğu koltuk sayısı: AK Parti

¹¹¹⁰ Sözcü Gazetesi, 2018 Yılı Türkiye Siyaseti Açısından Adeta Bir Fırtına Gibi Geçti, **a.g.e.** “Cumhur İttifakı sadece bir seçim ittifakı olmayıp Türkiye'ye yönelik iç ve dış kaynaklı, hasmane girişimler karşısında, milli ve ahlaki duruş ve bu çerçevede sürdürülecek tarihi bir birlikteliktir.” denildi. Protokolde, “Aynı anlayışla Cumhur İttifakı'na destek veren BBP de bu ittifakın bir parçası konumundadır.” ifadesine yer verildi. Bkz: **A.e.** 6 Ekim seçim sonrası dönemde Tayyip Erdoğan: “Cumhur İttifakı'nı basit bir seçim ittifakı olarak görenler de yanılıyor. Cumhur İttifakı, milli ve yerli duruş sahiplerinin ülkenin meseleleri karşısında gösterdikleri dayanışmanın adıdır.” dedi. Bkz: **A.e.**

¹¹¹¹ **A.e.**

¹¹¹² Sabah Gazetesi, **2018 Seçim Sonuçları**, (Çevirimiçi) <https://www.sabah.com.tr/secim/24-haziran-2018-secim-sonuclari>, 31.07.2022.

295, CHP 146, HDP 67, MHP 49, İYİ Parti 43'tür.¹¹¹³ İYİ Partinin de Meclis'e girebilmesiyle muhalefet cephesi az da olsa güç kazanmıştır. Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın yemin ederek görevine başladığı 9 Temmuz'dan¹¹¹⁴ itibaren başbakanlık makamı yürürlükten kalkmış ve başbakanlık mührü Cumhurbaşkanına teslim edilmiştir böylece başkanlık sisteminin pek çok özelliğini taşıyan Cumhurbaşkanlığı sistemi tümüyle devreye girmiş bulunmaktadır. Zaman içerisinde Cumhurbaşkanlığının konumunu güçlendirecek değişiklikler de yeni sisteme dahil edilerek zaten tam yetkili olan Cumhurbaşkanlığı konumuna fazlaca güç kazandırılmıştır.¹¹¹⁵

23 Ekim tarihinde Cumhurbaşkanlığı sistemi ile başlayan ve Cumhurbaşkanlık seçimlerinde güçlenen "Cumhur ittifakı" dondurulmuştur. Bu birlikteliğin bozulmasına 2018 yılında MHP ve AK Parti'nin arasındaki cezai af ve "Andımız" ile ilgili tartışmaların sebep olduğu ileri sürülmüştür.¹¹¹⁶ 2018 yılının son aylarında

¹¹¹³ Çeşitli sebeplerle partilerin milletvekilleri sayısı değişmektedir. AKP için meclisteki güncel milletvekili sayısı 286, MHP için 48, CHP için 135, HDP için 56 ve İYİ Parti için ise 36'dır. TBMM websitesi, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Dağılımı**, (Çevirimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/SandalyeDagilimi>, 20 Kasım 2021.

¹¹¹⁴ Temmuz ayında yemin eden Erdoğan "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi zorlama değil, tarihin bizi yönlendirdiği isabetli bir tercihtir." (a.g.e.) Sözcü Gazetesi, **2018 Yılı Türkiye Siyaseti Açısından Adeta Bir Fırtına Gibi Geçti**, 27 Aralık 2018 (Çevirimiçi) <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/2018-yili-turkiye-siyaset-acisindan-adeta-bir-firtina-gibi-gecti-2860500/>, 17 Kasım 2021. Cumhurbaşkanı yeni sistem ile ilgili açıklamalar yaptı: "Bu defa Cumhurbaşkanlığı makamına değişen yönetim sisteminin gereği olarak yürütme organının tüm yetkileriyle geldik, Allah bizi milletimize mahcup etmesin. Geçmişte yol açtığı siyasi, sosyal, ekonomik kaoslar sebebiyle ülkemize çok büyük bedeller ödeten sistemi artık geride bırakıyoruz. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile 150 yıla yaklaşan demokrasi arayışımızın ve 95 yıllık cumhuriyet tarihimiz boyunca yaşadığımız denemelerin çok ötesinde yeni bir yönetim modeline geçiyoruz. Bundan sonra milletin doğrudan yetki verdiği ve dolayısıyla hesap sorma hakkına sahip olduğu Cumhurbaşkanı, çalışmalarını yasama ve yargı organlarıyla uyumlu bir şekilde yürütecektir." Sputnik Türkiye, **Erdoğan, Göreve Başlama Töreninde Konuştu: Bu Kez Başa Yürütmenin Tüm Yetkileriyle Geldim**, 09.07.2018, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20180709/yeni-sistem-erdogan-baskanlik-toreni-kulliy-1034207569.html>, 17 Kasım 2021.

¹¹¹⁵ Seçimleri takip eden Ağustos ayında Valilik ve Kaymakamlık Birimleri Teşkilat, Görev ve Çalışma Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik yürürlüğe girmiştir "Vali ilde devletin ve Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtası; kaymakam ilçede Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtasıdır." maddesi eklenmiştir. Sözcü Gazetesi, **2018 Yılı Türkiye Siyaseti Açısından Adeta Bir Fırtına Gibi Geçti**, a.g.e.

¹¹¹⁶ MHP 2018 tarihinde "Ceza evlerindeki doluluğu ileri sürerek "AF" ön gören bir yasa teklifi hazırlamıştır. Ancak hazırlanan teklif "Ceza evleri dolu diye AF çıkmaz" denilerek AKP tarafından desteklenmemiştir ve doğal olarak yasama sürecine girmemiştir. BBC News Türkçe, **AKP ve MHP Arasında 'Af Tartışması' Büyüyor**, 11 Ekim 2018, (Çevirimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45821921>, 17 Kasım 2021. Andımız tartışması 2013 yılında okullarda okutulan andımız'ın kaldırılmasının iptaline yönelik kararın Danıştay tarafından

partiler 2019 yerel seçimlerine hazırlıklar başlamış, MHP'nin yerel seçimlerde ittifak olmayacağına yönelik açıklamalarına rağmen 21 Kasım'da "Cumhur İttifakı'nın" yeniden devreye girdiği bildirilmiştir. Aralık ayında partiler tarafından belediye seçimlerinin adayları açıklanırken CHP ve İYİ Parti yerel seçim ittifakı için anlaşma sağlamıştır. Yapılan ittifaklar ile partiler birbirini seçim bölgelerinde desteklemiş ve böylece önceki yıllara göre daha farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Cumhur İttifakı oyların %51,64'üne sahip olurken CHP ve İyi Parti'den oluşan Millet İttifakı oyların %37,57'sini almıştır.¹¹¹⁷ Yerel seçimlerde AK Parti'nin önceki yerel seçimlere göre daha az Büyükşehir, il ve ilçeyi kazanmıştır. AK Parti'nin yıllardır hakim oldukları metropollerde seçimleri kaybetmiş olması AK Parti içinde çözümlerin olduğu fikrinin ortaya atılmasına yol açmıştır.¹¹¹⁸

Son dönemlerde Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi muhalefetin temel eleştiri dayanağı haline gelmiş, muhalefet partilerinin neredeyse tamamı sistemin sorunlarına ve gelecekte doğacak sorunlara ilişkin endişelerini dile getirilmiştir. Sisteme ilişkin endişeler sadece muhalefet kanadından değil iktidar kanadından, AK Parti'li eski parti üyeleri, eski bakanlar ve eski milletvekilleri tarafından da çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Yeni sisteme karşı memnuniyetsizlik 2019'da, 2020'de kamuoyunda yer bulmuş ve 2021'de muhalefet kanadından eski sisteme dönüşmesi ile ilgili adımlar atılmasına yönelik teklifler ve öneriler gelmiştir. Yerel seçimlerde AK Parti'nin oy kaybetmesine ilişkin açıklama yapan Karamollaoğlu, önce seçmenin sonra seçilenin çözüleceğini; Başkanlık sistemi değişmeden Türkiye'ye huzur gelmeyeceğini ifade etmiştir. HDP Eş Genel Başkanı Sezai Temelli, Anayasa değişikliği ile tamamen uydurma bir sistem tarafından ülkenin yönetilmeye çalışıldığını ve bunun da başarılı

bozulmasına AKP'nin destek vermesi ve Türk Milliyetçiliğini savunan MHP'nin sert bir tutumla iptal kararını savunmasıdır. Bu tartışmaların ardından Devlet Bahçeli Yerel Seçimler için hiç bir ittifak beklentisi ve arayışının kalmadığını belirtmiştir. Haber Türk, **Erdoğan ve Bahçeli Arasında "Andımız" Tartışması**, 23.10.2018, (Çevirimiçi) <https://www.haberturk.com/erdogan-ve-bahceli-arasinda-andimiz-tartismasi-2189512>, 17 Kasım 2021.

¹¹¹⁷ 31 Mart'ta yapılan seçimlerin seçime yolsuzluk karıştığı iddiaları ile 23 Haziran'da İstanbul için seçimlerin yenilenmesi kararı alındı. Ancak sonuçta bir değişiklik olmadı.

¹¹¹⁸ Sputnik Türkiye, **Karamollaoğlu: AK Parti'de Kopuşlar Başladı**, 26.06.2019, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20190626/karamollaoğlu-ak-partide-kopuslar-basladi-1039480565.html>, 17 Kasım 2021.

olmadığını ifade etmiştir.¹¹¹⁹ Muhalefetin iddialarına karşılık iktidar partisi eski sistemin eskide kaldığını, yeni sistemin halk tarafından kazanılan demokratik bir adım olduğunu ve kazanılan bu hakkın hiç kimse tarafından geri alınamayacağını vurgulamıştır. Ayrıca eski sisteme dönmektense yeni sistemin işlemeyen kısımlarına revizyon yapılacağı da açıklamalara eklenmiştir.¹¹²⁰ Sisteme karşı olan memnuniyetsizliğin sadece muhalefet cephesinden geldiği gibi bir anlayışa sahip olursa da sistem pek çok çevreden kabul görmemektedir. Sistemin muhalifi olmayanlar bile yeni sistemin anlaşılmadığını, yargı, yasama ve yürütme arasındaki bağın kurulamadığını, önceki yönetim sisteminden kalan boş makamların bulunduğu ve makamlar arasındaki ilişkinin netliğe sahip olmadığı görüşlerini ileri sürmüştür.¹¹²¹ İktidar bu memnuniyetsizliğin varlığını reddediyor olsa da aslında oldukça farkındadır. 2019 yılında kamu çalışanlarının yeni sistem hakkındaki fikirleri alınmak istenmiş ve “Başkanlık Sistemi Memnuniyet Anketi” yapılmış ancak bu anketi beş milyon kamu çalışanının sadece sekiz yüz bini doldurmuştur.¹¹²²

Eski AK Parti Milletvekili Mustafa Yeneroğlu bir dönem yeni hükümet yönetiminin gerekli olduğunu ileri sürmüştü de son dönemlerde Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin Türkiye için uygun olmayan bir sistem olduğunu, bu sistemin sürdürülebilir olmadığını ve hukukun üstünlüğünü temel alan bir sisteme geçilmesi

¹¹¹⁹ Sputnik Türkiye, **HDP Eş Genel Başkanı Temelli: Bir Yıldır Uydurma Bir Sistemle Yönetiliyoruz**, 27.06.2019, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20190627/hdp-es-genel-baskani-temelli-bir-yildir-uydurma-bir-sistemle-yonetiliyoruz-1039488104.html>, 17 Kasım 2021.

¹¹²⁰ "Yeni sistem aksine daha hızlı karar alınabilen, yeniliklere daha hızlı adapte olunabilen, insan kıymetlerini ve değerlerini daha etkin ve daha verimli kullanabildiği reformist bir yönetim sistemi. Eski sisteme dönme talepleri tamamen art niyetli, hükümet olmadan hükmetmeye alışmış vesayet sevdalılarının gündem oluşturma çabalarıdır. Özetle eski sistem eskide kaldı, yeni sistemde revize her zaman mümkün. Ayrıca sistem tartışmalarından önce uygulamada risk almayan, uyum ve geçiş sürecinin hakkını veremeyen, yeni sürece ayak uyduramayan bürokratin ve siyasetçinin kendisini değerlendirmesi lazım. Yeni sistem güçlü profilli siyasetçilerin ve risk alan bürokratların varlığını zorunlu kılar." Sputnik Türkiye, **AK Parti Grup Başkanvekili Turan 'Başkanlık Sistemi' Açıklaması: Revize Her Zaman Mümkün**, 27.06.2019, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20190630/ak-parti-grup-baskanvekili-turan-baskanlik-sistemi-aciklamasi-revize-her-zaman-mumkun-1039520166.html>, 9 Temmuz 2022.

¹¹²¹ Sputnik Türkiye, **Dilipak: E- Devlet, E-Belediyeyi Unutun, E-Demokrasi Geliyor**, 04.09.2019, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20190904/dilipak-e-devlet-e-belediyeyi-unutun-e-demokrasi-geliyor-1040083273.html>, 9 Temmuz 2022.

¹¹²² Sputnik Türkiye, **Memurlar 'Başkanlık Sistemi Memnuniyet Anketini' Doldurmaktan Kaçındı**, 22.10.2019, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20191022/memurlar-baskanlik-sistemi-memnuniyet-anketini-doldurmaktan-kacindi-1040443924.html>, 9 Temmuz 2022.

gerektiğini ifade etmiştir.¹¹²³ Yerel seçimlerden sonra partisinden istifa eden Ali Babacan yeni sistem sonrasında AK Parti'nin argümanlarının yerini bulamadığını ekonomik refah beklenirken ekonomik krizle karşılaşıldığını ve parlamenter sisteme geri dönülmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹²⁴ Eski TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, ülkenin tek gündeminin tekrar parlamenter sisteme dönülmesi olduğunu ve muhalefetin de bununla meşgul olması gerektiğini ileri sürmüş ve parlamenter sistemde, sistemden kaynaklanan hiçbir sorun yaşanmadığını şu anki yeni sistemin tarihe gömülmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹¹²⁵ Sadece muhalefet kanadından değil ayrıca eskiden AK Parti'de yer alan isimlerden de sisteme karşı yöneltilen eleştiriler dikkat çekmiş olsa da iktidar partisi üzerinde etkili olmamıştır. Bu iddialara karşılık AK Parti kanadından, AK Parti'de oy kaybı yaşanmadığını ve sistemin gayet iyi işlediğini ancak işlemeyen kısımların uygulamada değiştirilebileceğini açıklaması gelmiştir.¹¹²⁶ Yeni sistemin yürürlükte olduğu dönemde yeni anayasa teklifleri

¹¹²³ Sputnik Türkiye, **AK Parti'den İstifa Eden Yeneroğlu: Başkanlık Sisteminin Sürdürülebilir Olmadığını Düşünüyorum**, 18.11.2019, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20191118/ak-partiden-istifa-eden-yeneroglu-baskanlik-sisteminin-surdurulebilir-olmadigini-dusunuyorum-1040646100.html>, 9 Temmuz 2022.

¹¹²⁴ Ali Babacan: "Parlamenter bir sisteme geri dönmek istediklerini belirten Ali Babacan, denge ve kontrol sisteminin sağlandığı bir parlamentonun oluşturulması gerektiğini söyledi. Türkiye'nin yeniden güçlü bir parlamentonun kurulmasına ihtiyacı olduğunu dile getiren Babacan, demokrasinin parlamento sistemiyle yaşatılması gerektiği" ifade etti. Sputnik Türkiye, **Ali Babacan: Başkanlık Sistemi Sonrası Ekonomik Kriz Çıktı**, 26.11.2019, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20191126/ali-babacan-ak-partiden-istifasinin-ardindan-ilk-kez-canli-yayinda-sorulari-yanitliyor-1040703161.html>, 9 Temmuz 2022.

¹¹²⁵ Hüsamettin Cindoruk "Devletin kurucu unsuru olan meclisi devre dışı bırakıp tek adam idaresi kuruyoruz. Bir referandumda katılanların yüzde 52'si evet demesi üzerine oy vermeyenleri de dikkate almayarak tek adam idaresine geçiyoruz. Ben buna ara rejim diyorum. Parlamento, devletin ve meclisin haklarını geri alacaktır. Rejimi değiştirmek kolay iş değildir. Bir savaş mı kazandınız? Hayır. Derenin çöplerini temizlemişsiniz ya da Haliç'in çamurunu çıkarmışsınız. Belediye başarılarınız olabilir ama bir kılıç hakkınız yok. Başka hakkınız da yok, bir darbe ya da ihtilal yapmamışsınız, yapanların yapmadığını yapıyorsunuz. Kenan Evren ya da Cemal Gürsel, darbe yaptılar ve gittiler..." "Parlamenter rejimde Türkiye hiçbir sıkıntı yaşamadı. Darbeler oldu ama darbeler parlamenter rejimin kendi kusurları değil parlamenter rejimin içerisindeki hükümetin boşluklarıdır. Parlamenter rejim, Demokratik rejime dönmüş olsaydı darbeler de olmazdı." Sputnik Türkiye, **Eski TBMM Başkanı Cindoruk: Can Havliyle Uğraşılması Gereken Parlamenter Rejimi Cumhuriyetimize Kazandırmaktır**, 27.10.2020, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20201027/eski-tbmm-baskani-cindoruk-can-havliyle-ugrasilmasi-gereken-parlamenter-rejimi-cumhuriyetimize-1043100359.html>, 9 Temmuz 2022.

¹¹²⁶ AK Parti Genel Başkanvekili Numan Kurtulmuş : "AK Parti en yakın siyasi rakibiyle arasında neredeyse iki katı mesafe olacak kadar birinci partidir. Millet büyük bir desteği söz konusudur. AK Parti'nin oy kaybı söz konusu değildir. Biz kendi dersimize çalışıyoruz. Cumhurbaşkanlığı sisteminin başarıyla devam etmektedir. Eksikleri noksanları varsa uygulamaya bakılarak uygulamalarda düzenlemeye gidilebilir" diye konuştu. Sputnik Türkiye, **Kurtulmuş: Bana Sorarsanız Ayasofya İbadete Bugün Açılış**, 08.07.2020, (Çevirimiçi)

gelmiştir. Sadece muhalefet değil iktidar partisi de anayasal değişiklikleri talep etmektedir. Ancak ne iktidar ne de muhalefet yeterli çoğunluğu mevcut durumda sağlayamamış görünmektedir.

2020 yılının sonlarında CHP yeni anayasa yapıp parlamenter sisteme geçilmesini önerirken¹¹²⁷ 2021 yılında MHP yeni anayasa yapıp Başkanlık sistemine yeni kurumların eklenmesini ve Cumhurbaşkanlığı sistemi değil de Cumhurbaşkanının yetkilerinin az bir kısmını meclise verdiği başkanlık sistemine geçilmesini önermiştir¹¹²⁸. 2021'in son dönemlerinde iki ana tartışma konusu gündemde olmuştur. Bunlardan biri AK Parti'nin yüzde 50+1'in sistemi zora sokacağı ve değiştirilmesi için yeni anayasa talep etmesi, bir diğeri ise parlamenter sisteme geri dönmeyi arzulayan muhalefette olan tüm partilerin güçlendirilmiş parlamenter sistem üzerindeki ısrarlarıdır. MHP ise bu tartışmaların ikisine de destek vermiyor görünmektedir. 2021 Mayıs ayında MHP Genel Başkanı Bahçeli, partisinin 100 maddelik anayasa önerisini açıklamıştır. Bahçeli, "*Artık uzlaşmak ve yeni bir anayasa hazırlamak milli vecibedir.*" ifadeleri kullanarak iki ayrı başkan yardımcısının olduğu bir başkanlık sistemi önermiştir. Bu öneri ile tek adam yönetimi olmadığını ısrarla ileri sürdükleri yönetim sistemine iki ayrı yardımcı ekleyerek yeni sistemdeki yürütme gücünü dağıtmaya niyetli görünmektedirler. Bu yeni anayasa tasarısı Cumhurbaşkanı tarafından kabul görmemiştir. MHP Genel Başkanı Yardımcısı Kamil Aydın "*‘Yüzde 50+1’i al bu*

<https://tr.sputniknews.com/20200708/kurtulmustan-ayasofya-aciklamasi-1042411195.html>, 9 Temmuz 2022.

¹¹²⁷ CHP ilk hedeflerinin yeni anayasa hazırlanıp parlamenter sisteme geçmek olduğunu ifade etmiştir. Sputnik Türkiye, **CHP Kurultayında Konuşan Kılıçdaroğlu'ndan 13 Maddelik Beyanname: Hedef Yeni Anayasa İle Parlamenter Sisteme Geçiş**, 10.08.2020, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20200725/chp-37-olagan-kurultayi-basladi-kilicdaroglu-konusuyor-beyanname-1042524551.html>, 9 Temmuz 2022.

¹¹²⁸ MHP 100 maddelik bir anayasa taslağı hazırlamış ve iki başkan yardımcısının bulunduğu bir başkanlık sistemi kurgulamıştır. Anadolu Ajansı, **MHP Genel Başkanı Bahçeli Partisinin 100 Maddelik Anayasa Önerisini Açıkladı**, 04.05.2021, (Çevirimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/politika/mhp-genel-baskani-bahceli-partisinin-100-maddelik-anayasa-onerisini-acikladi/2228776>, 9 Temmuz 2022. Bahçeli Mayıs ayında yaptığı açıklamasında "*MHP, Cumhur İttifakı'nın bir ortağı olsa da işlevi ve üstlendiği demokratik sorumluluğu muhalefettir, bunun yanı sıra TBMM'de denge ve denetleme göreviyle mesuldür*" ifadeleri kullanmış ve denge mekanizmasını kurabileceğini iddia ettiği yeni sistemi Cumhurbaşkanı Erdoğan ile paylaşmıştır. Independent Türkçe, **Bahçeli: Cumhur İttifakı'nın Günahına Da Sevabına Da Ortağız**, 16.11.2021, (Çevirimiçi) <https://www.indyurk.com/node/436206/haber/bahceli-cumhur-ittifaki-nin-gunahina-da-sevabina-da-ortağiz>, 9 Temmuz 2022.

ülkeyi yönet' dedik. Bunun kadar demokratik, bunun kadar hakkaniyetli bir sistem olabilir mi Allah aşkına? Buna nasıl tek adamlık dersiniz? Niye onun için kapı kapı dolaşıyorsunuz?"¹¹²⁹ açıklamalarını yapmasından birkaç ay sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan, Karamollaoğlu ile yaptığı görüşmede "50+1'in mahsurlu olduğunu anladık. 50+1'i o zaman bu kadar sıkı bir şeye bağlamamamız gerekirmiş. Onun farkına vardık"¹¹³⁰ ifadelerini kullanmıştır. Sonrasında MHP ile yapılan görüşmelerde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli 50+1 kuralının değişmemesi gerektiğini savunmuş bunun sistemi ayakta tutan ve kutuplaşmayı engelleyen bir unsur olduğunu ileri sürmüş ve aksini talep etmek sisteme karşı güvensizliği körükler açıklamasını yapmıştır.¹¹³¹ Bu değişikliğin yapılıp yapılmayacağına ilişkin kesin bir bilgi yoktur. İktidarın bu değişikliği gerekli oy oranını sağlayamayacağı korkusundan talep ettiği, ayrıca MHP'nin bu değişikliğe destek vermediği ileri sürülmüştür.¹¹³²

¹¹²⁹ Sputnik Türkiye, **MHP'li Aydın: '50+1'i al bu ülkeyi yönet' dedik, bunun kadar demokratik bir sistem olabilir mi?** 12.09.2021, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20210912/mhpli-aydin-501i-al-bu-ulkeyi-yonet-dedik-bunun-kadar-demokratik-bir-sistem-olabilir-mi-1048847798.html> , 9 Temmuz 2022.

¹¹³⁰ Sputnik Türkiye, **Erdoğan'dan Karamollaoğlu'na: Sistem İyi, Bir Tek 50+1 Mahsurlu**, 11.11.2021, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20211111/erdogandan-karamollaogluna-sistem-iyi-bir-tek-501-mahsurlu-1050709908.html> , 9 Temmuz 2022.

¹¹³¹ Devlet Bahçeli: "Tek turda yüzde 40'la seçilmeyi öngören ülke örneği dünya üzerinde yoktur. Böylesi bir tercih olması halinde yürütmenin demokratik meşruiyet sorunu doğacaktır. Cumhurbaşkanını halkın seçtiği tüm sistemlerde geçerli oyların salt çoğunluğu ile seçilmesi temel kaidedir. Değiştirmeye kalkmak, bu konuyu tartışmaya açmak yönetim sistemine güvensizliği körükleyecektir. Bu masum bir talep değildir. Bize göre Cumhurbaşkanlığı Sistemi lehine en güçlü argümanlardan biri 50+1 oyla iktidara gelmek için partiler arası uzlaşısı ve kutuplaşmanın azalmasıdır." Independent Türkçe, **Bahçeli'den Yüzde 50+1 Açıklaması: Tartışmaya açmak Güvensizliği Körükleyecektir**, 23.11.2021, (Çevirimiçi) <https://www.indyurk.com/node/439061/haber/bahceli'den-yuzde-50-1-aciklamasi-tartismaya-acmak-guvensizligi-korukleyecektir> , 9 Temmuz 2022. Bahçeli, Cemil Çiçeğin 50+1'in değişmesi gerektiğini ileri sürmesi üzerine "Milletvekili seçmiyoruz, belediye başkanı seçmiyoruz, Cumhurbaşkanını seçiyoruz. Yüzde 50+1 oy hesabını eleştirenleri anlayışla karşılamamız abesle iştirgaldir. Sayın Cemil Çiçek, 50+1'in bugün ve gelecekte önemli sıkıntılara sebebiyet vereceğini, kaosa sürükleyeceğini iddia ediyor. Tuhaf ve tahrik edici bu sözlerin benzerini Türkiye'nin istikrarsızlığa gömülmesini isteyen çevreler de ileri sürüyor. Sayın Çiçek sizin dilinizin altında sakladığınız bir oran var mıdır? Varsa ne zaman açıklamayı düşünüyorsunuz? Açıkla da bilelim. Kimlere şirin gözükmeye çalışıyorsunuz? Sistemin temeli 50+1'dir" açıklamasını yapmıştır. A.e. Independent Türkçe, **Bahçeli: Cumhurbaşkanlığı'nın Günahına da Sevabına da Ortağız**, 16.11.2021, (Çevirimiçi) <https://www.indyurk.com/node/436206/haber/bahceli-cumhur-ittifaki-nin-gunahina-da-sevabina-da-ortagiz> , 9 Temmuz 2022.

¹¹³² Abdülkadir Selvi " Anayasa değişikliği için AK Parti'nin milletvekili sayısı yetmiyor. MHP ile birlikte de yetmiyor. Ama zaten Bahçeli 'yüzde 50 artı 1'i sistemin "mihveri" yani merkezi olarak tanımladı. Peki böyle bir öneriye muhalefet destek verir mi? Mümkün mü? Ayrıca seçime giderken AK Parti'nin yüzde 50 artı 1'i değiştirmek istemesi, 'Bunlar kazanamayacağını anladı, o nedenle yüzde 50 artı 1'i aşağıya indirmek istiyor' algısına neden olur. Seçim sürecinde kaybediyor görüntüsü her zaman iktidarın aleyhine işler. AK Parti çevreleri bunun ancak seçimin

Yeni sisteme yönelik eleştiriler son dönemlerde artarken parlamenter sisteme dönme istekleri de daha fazla dile getirilmeye başlanmıştır. Bu memnuniyetsizlikler ifade edilirken AK Parti Genel Başkanvekili Binali Yıldırım yeni sistemle yola çıkıldığını, geri dönüş olunmayacağını, sistemin kendi kendini geliştireceğini ve güçlendirilmiş parlamenter sistemin literatürde yeri olmadığını ileri sürmüştür.¹¹³³ Cumhurbaşkanlığı sistemi, Türk tipi yeni model başkanlık sistemi olarak tanıtılırken güçlendirilmiş parlamenter sisteminin siyasal literatürde olmadığı görüşüne sadece parlamenter ve başkanlık sistemi vardır açıklamasıyla karşı çıkmıştır. Bu açıklamaya ilave olarak parlamenter sisteme geri dönüşün olmayacağı Bahçeli tarafından da ifade edilmiş ve ideolojisinin Türk tipi Başkanlık sistemine sahip çıkmak olduğunu söylemiştir.¹¹³⁴ İktidar tarafı yeni bir sistem teklifine tepki gösterirken muhalefet kanadından teklifler gelmeye devam etmiştir. CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi, Demokrat Parti, Gelecek Partisi ve DEVA Partisi'nin liderleri bir araya gelip güçlendirilmiş parlamenter sistem ile ilgili görüşme yapacakları basına yansımıştır.¹¹³⁵ İçlerinde seçim ittifakına dahil olan partilerinde yer aldığı partiler grubu ortak bir metin üzerinde

kazanılmasından sonra gündeme getirilebileceğini" ifade etmiştir. Sputnik Türkiye, **Abdulkadir Selvi: AK Parti '50 Artı 1'i Değiştirecek Mi?** 19.11.2021, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20211119/abdulkadir-selvi-ak-parti-50-arti-1-i-degistirecek-mi-1050952288.html>, 9 Temmuz 2022.

¹¹³³ AK Parti Genel Başkanvekili Binali Yıldırım: "başkanlık sisteminin uygulaması görüldükçe kendisini geliştireceğini belirterek, "Türkiye bununla yoluna devam edecek. İyinin daha iyisi vardır. Mükemmel, iyinin düşmanıdır. Dolayısıyla yeni sistem arayışına gitmek zaman israfıdır" demiştir. Ayrıca güçlendirilmiş parlamenter sistemiyle ilgili fikri sorulduğunda "*Öyle bir şey olmaz. Parlamenter sistem vardır, bir de başkanlık sistemi vardır. Bu Türk siyasi tarihine, yönetim tarihine yeni getirilen bir yeni tanım. Ne olduğunu bilmiyorum*" ifadelerini kullanmıştır. Sputnik Türkiye, **AK Partili Yıldırım: Yeni sistem arayışı zaman israfıdır**, 01.10.2021, (Çevirimiçi) <https://tr.sputniknews.com/20211001/ak-partili-yildirim-yeni-sistem-arayisi-zaman-israfidir-1049446868.html>, 9 Temmuz 2022.

¹¹³⁴ Devlet Bahçeli : "Milliyetçi Hareket Partisi olarak 2023 ve takip eden 10 yılı kapsayan stratejik hedeflerinin ilki Türk tipi başkanlık modeline sahip çıkmaktır. Buna karşılık güçlendirilmiş ve iyileştirilmiş parlamenter sistem teklifleri beyhudedir. Eskiye kıvrılıştır. Güçlendirilmiş parlamenter sistem kavramını dile getiren terörist Selahattin Demirtaş'tır. Artık parlamenter sisteme geri dönüş yoktur" ifadelerini kullanmıştır. Cumhuriyet Gazetesi, **Bahçeli'den 'Parlamenter Sistem' Açıklaması**, 18 Mart 2021, (Çevirimiçi) <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bahceliden-parlamenter-sistem-aciklamasi-1821442>, 9 Temmuz 2022.

¹¹³⁵ Cumhuriyet Gazetesi, **Altı muhalefet partisi bir araya geliyor... Konu: Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem**, 26.01.2022, (Çevirimiçi), <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/alti-muhalefet-partisi-bir-araya-geliyor-konu-guclendirilmis-parlamenter-sistemi-1902954>, 9 Temmuz 2022.

anlaşmıştır. 2022 Şubat ayının sonlarına doğru parti liderleri bir araya gelerek mutabakat metnini imzalamışlardır.¹¹³⁶

4.5.1. Freedom House 2017- 2021 Yılları Arası Türkiye Özgürlük Raporları

2018, 2019, 2020 ve 2021 dönemi raporları Türkiye'nin başkanlık sistemi sonrasındaki dönemi özetlemektedir. Önceki raporlardan farklı olarak her bir özgürlük değerlendirmesi üç ya da dört soru ile incelenmektedir. Puanlardaki değişiklikler ise değerlendirme sonunda sebepleri ile yer almaktadır. İnceleme dönemi Türkiye'nin yeni sisteme geçtiği yıl ile günümüz arasındaki zaman dilimini kapsar. Genel olarak her alt değerlendirme biriminde puan düşüşleri gözlemlenmektedir.

“Türkiye incelenen yıllarda siyasal haklar bölümünde 40 puan üzerinden 16 puan almıştır. 2019 yılında ise sadece o yıla mahsus olarak 15 puan almıştır. Türkiye seçim süreci incelemesinde hükümetin başının özgür ve adil seçimle seçilip seçilmediğini değerlendiren bölümden 4 üzerinden 2 puan almıştır ve sonraki raporların puanlarında başka bir değişiklik olmamıştır. 2019 seçimlerinden sonra başbakanlık konumunun kaldırılacağını belirten rapor güçlü bir Cumhurbaşkanı ön gören başkanlık sisteminin yürürlüğe gireceğini belirtmektedir.¹¹³⁷ 2018 raporunda puan değişikliği olmuş ve önceki dönem raporunun 3 olan puanı 2'ye düşmüştür. Raporda puan düşüşüne sebep olarak halk tarafından seçilen yerel temsilcilerin yerlerine atanmış görevlilerin veya yedeklerinin gelmesi gösterilmiştir. 2019 raporunda Erdoğan'ın bir an önce başkanlık sistemine geçilmesinin şart olduğunu dile getirmesiyle erken seçim kararı alındığı ve Cumhurbaşkanlığı seçiminin ve seçim kampanyalarının OHAL durumu sürerken yürütüldüğü belirtmektedir.¹¹³⁸ 2019 yılı raporunda seçilmiş belediye başkanlarının yerine hükümet tarafından atanan kayyumlar geçtiği ifade edilmektedir. Çeşitli muhalefet partisinden oluşan seçilmiş

¹¹³⁶ CHP Resmî Websitesi, **Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakat Metni İmzalandı**, 28.02.2022, (Çevirimiçi), <https://chp.org.tr/haberler/guclendirilmis-parlamenter-sistem-mutabakat-metni-mzalandi>, 9 Temmuz 2022.

¹¹³⁷ Freedom House, **Freedom in the World 2018- Turkey**, 2018, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2018>, 9 Temmuz 2022.

¹¹³⁸ Freedom House, **Freedom in the World 2019- Turkey**, 2019, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2019>, 9 Temmuz 2022.

belediye başkanlarının görevden alınması sürecinin bir süredir devam eden bir olgu olduğu raporda dikkat çeken unsurlardandır. 2020 raporunda 2018 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin oy oranlarına yer verilmiş ve Erdoğan'ın ilk dönemi planlanan süreden önce sona ermesinden dolayı üçüncü dönem için de Cumhurbaşkanı adayı olabileceği ve böylece 2028'e kadar görevde kalabileceği belirtilmiştir.¹¹³⁹ Cumhurbaşkanlığı seçimi kampanyası boyunca Erdoğan'ın sık sık rakiplerini terörü desteklemekle suçladığı AGİT raporlarında yer almaktadır.”

“Mevcut yasama temsilcilerinin özgür ve adil bir seçimle göreve gelip gelmediğini inceleyen bölümde Türkiye 2018 yılında 4 üzerinden 3 puan alırken sonraki yıllarda puan kaybederek 4 üzerinden 2 puan almıştır ve sonrasında tekrar puanı yükselmemiştir. 2019 yılı raporunda TBMM'nin 550 sandalyeden 600 sandalyeye çıktığı ve görev sürelerinin dört yıldan beş yıla çıkarıldığı belirtilmektedir. AGİT iktidar partisinin muhalefet partilerine yönelik yıldırma stratejisi uyguladığını, devlet kaynaklarını kötüye kullandığını ve seçim avantajı elde etmek için seçim yolsuzlukları yaptığını raporlamıştır.¹¹⁴⁰ 2019 yılı raporunda puan değişikliği olmuş ve Türkiye'nin puanı 3'ten 2'ye düşmüştür. Puan düşüşünün sebebi ise seçimlerin iktidarın lehine gelişecek şekilde son derece eşitsiz bir şekilde yürütülmesi, muhalefete eşit rekabet imkanı tanınmaması ve çeşitli görevi kötüye kullanma eylemlerinin gerçekleşmesi gösterilmiştir.¹¹⁴¹ 2020 yılı raporunda daha önce de belirtilen AGİT raporunda geçen seçim usulsüzlüklerine değinilmiştir.

Seçim yasalarının adillliğini ve seçim yönetim organlarının tarafsızlığını inceleyen bölümde Türkiye 4 üzerinden 1 puan almıştır ve incelenen diğer yıllarda puan değişikliği olmamıştır. Anayasa referandumunu gözlemleyen AGİT raporunda seçmenlerin tarafsız bilgilere erişiminin olmadığı, muhalefetin hayır kampanyası boyunca taciz edildiği, YSK seçim gününde oy pusulası geçerlilik kriterlerini değiştirmesi, geçersiz sayılması gereken oy pusulalarının geçerli olarak sayılması ve

¹¹³⁹ Freedom House, **Freedom in the World 2020- Turkey**, 2020, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2020>, 9 Temmuz 2022.

¹¹⁴⁰ Freedom House, **Freedom in the World 2020- Turkey**, a.g.e.

¹¹⁴¹ Freedom House, **Freedom in the World 2019- Turkey**, a.g.e.

medyanın taraflı bir şekilde evet kampanyasını desteklemesi yer almıştır.¹¹⁴² 2018 yılındaki puan önceki dönem puanlamasından 1 puan gerileyerek 3'ten 2'ye düşmüştür. Puan değişikliğinin sebebi Cumhurbaşkanının gücünü arttırmak için yapılacak anayasa değişikliği referandumunun sonuçlarını etkileyecek seçimlerin uygun olmayan koşullarda yürütülmesidir.¹¹⁴³ 2019 raporuna göre iktidarın lehine hazırlanan yeni bir yargı reformu onaylanmış ve bu değişiklikler YSK'nın evet kampanyası lehine karar almasında katkılı olmuştur. Yeni yasal düzenlemeye göre damgasız oy pusulaları geçerli sayılmakta, hükümet yetkilileri sandıkların olduğu merkezleri yönetebilmekte ve güvenlik güçleri oylama sürecini izleyebilmektedir.¹¹⁴⁴ 2020 yılı raporuna göre yargı reformundan sonra YSK özellikle İstanbul yerel seçimlerinin teknik bazı kusurlar sebebiyle tekrarlanmasını istemiştir. YSK kararı Avrupa Parlamentosunun dahi dikkatini çekmiş ve Parlamento raportörü, Türkiye'nin demokratik kurumlarının güvenilirliğinin sarsılacağı konusunda endişeleri dile getirmiştir.¹¹⁴⁵ İlk seçim sonucunun iptaline rağmen Ekrem İmamoğlu'nun seçimleri kazandığı raporda dile getirilmiştir. 2019 yılı raporunda 2018 seçim yasası ile partilere seçimlere katılmak için ittifak kurulmasına izin verilerek barajı aşamayacak olan partilerin meclise girme olanağı bulabileceği ifade edilmiştir.”

“Siyasal hak ve özgürlükleri belirleyen bir diğer unsur siyasi çoğulculuk ve katılımdır. Farklı siyasi partilerin iktidarı ele geçirebilmeleri önünde engel olup olmadığını değerlendiren bölümde Türkiye 4 üzerinden 2 puan almıştır ve sonraki dönem raporlarında puan değişikliği olmamıştır. 2018 raporuna göre HDP'den pek çok belediye yetkilisi ve dokuz kadar milletvekili tutuklu bulunmaktadır. 2019 raporunda muhalefetin seçimler yoluyla güç kazanmasının önünde engeller olduğuna ancak siyasi partiler yasasındaki değişiklik sayesinde barajı geçemeyecek olan partilerin de rekabete ittifak kurup katılabileceğine değinilmiştir.¹¹⁴⁶ Ayrıca AK Parti'nin MHP ile ittifak kurarak mecliste çoğunluğu sağlayabildiği eklenmiştir. 2021 raporuna göre AİHM tutuklu bulunan Demirtaş'ın serbest bırakılmasına karar vermiştir ancak

¹¹⁴² Freedom House, Freedom in the World 2020- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁴³ Freedom House, Freedom in the World 2018- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁴⁴ Freedom House, Freedom in the World 2019- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁴⁵ Freedom House, Freedom in the World 2020- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁴⁶ Freedom House, Freedom in the World 2019- Turkey, **a.g.e.**

binlerce HDP üyesi bu dönemde yeni suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır.¹¹⁴⁷ Muhalefetin seçimlerde desteğini arttırması için gerçekçi fırsatların varlığını inceleyen bölümde Türkiye 4 üzerinden 1 puan almıştır. Raporda AK Parti rakiplerini zayıflatmak için kurumsal araçları amaçları dışında baskın bir şekilde kullanmasına örnekler verilmiştir. YSK kararları, MHP Genel Başkanlığının yargı yoluyla Devlet Bahçeli’de kalmasını sağlayarak siyasi müttefik edinmek, CHP’li vekilleri güvenlik güçleri aracılığı ile bastırmak ve milletvekillerini Cumhurbaşkanı’na hakaret suçu ile suçlamak gibi örnekler raporda yer almaktadır.¹¹⁴⁸ 2020 raporunda AK Parti’nin muhalefet partilerinin rekabet eşitliğini kısıtlama çabalarına rağmen ülkedeki önemli büyük şehir belediyelerinin muhalefet partileri tarafından kazanılabildiği yer almıştır.¹¹⁴⁹ Bu sebeple de puan değişikliği gerçekleşmiş ülke puanı 1’den 2’ye yükselmiştir.

Halkın seçimlerinin askeri baskı ya da dış güçler tarafından etkilenip etkilenmediğini inceleyen bölümden Türkiye 4 üzerinden 3 puan almıştır. Sonraki dönemlerde puan değişikliği olmamıştır. Darbe girişimi sonrası ordunun gücü zayıfladığı için ülkenin iç siyasetinde etkin olmamaktadır bu yüzden bu değerlendirme puanı diğerlerine göre daha yüksektir. Nüfusun çeşitli kesimlerinin benzer siyasal haklara sahip olup olmadığını inceleyen bölümden Türkiye 4 üzerinden 1 puan almıştır. Diyanet İşleri başkanlığının etki alanının genişletilmesi ve iktidarın Sünni İslam’ı destekleyen gündeminin olması ile dini azınlık vatandaşların yabancılaştığı kaydedilmiştir. 2019 raporunda HDP ve CHP başta olmak üzere bazı büyük ölçekli partilerin azınlıkların ve kadınların siyasal haklarını destekleyecek uygulamalara sahip olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵⁰ LGBT örgütleri hem 2020 hem de 2021’de daha fazla yer almıştır ve 2021 raporunda 2020’deki ifadeler tekrar edilmiştir. 2020 raporunda hükümetin LGBT örgütlerinin oluşumunu kısıtlamak için kamu ahlakı yasalarını kullanmasına karşın LGBT’li bireylerin siyasi olarak marjinalleşmeye devam ettiği belirtilmiştir.¹¹⁵¹ 2021 raporu Türkiye’de gittikçe büyüyen bir sorun olan mülteci

¹¹⁴⁷ Freedom House, **Freedom in the World 2021- Turkey**, 2021, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2021>, 9 Temmuz 2022.

¹¹⁴⁸ A.e.

¹¹⁴⁹ Freedom House, **Freedom in the World 2020- Turkey**, a.g.e.

¹¹⁵⁰ Freedom House, **Freedom in the World 2019- Turkey**, a.g.e.

¹¹⁵¹ Freedom House, **Freedom in the World 2020- Turkey**, a.g.e.

sorununa daha fazla yer vermiştir. 2021 raporu, Türkiye’de dört milyona yakın mülteci bulunduğunu bunların siyasi haklarının olmadığını ve son yıllarda özel beceri veya niteliklere sahip olan on binlerce mülteciye vatandaşlık hakkı verildiğini belirtmektedir.¹¹⁵²”

“Siyasal hakların bir diğer unsuru devletin işleyişidir. Hükümetin politikaları özgürce seçilmiş olan temsilcilerin ya da başkanların belirleyip belirlemediğini inceleyen bölümde Türkiye 4 üzerinden 2 puan almaktadır. 2018 raporuna göre tüm anlamlı siyasi kararlar Cumhurbaşkanı Erdoğan ve yakın çevresi tarafından verilmektedir. Rapor Cumhurbaşkanının tarafsızlığını kaldıran anayasa değişikliği ile Erdoğan’ın partisine geri döndüğünü ancak öncesinde de parti yönetiminde etkin olduğunu bunu da belediye başkanlarını istifaya zorladığında bir kez daha gösterdiği ifadelerini kullanmaktadır.¹¹⁵³ 2019 yılındaki rapor yeni başkanlık sistemi ile Meclisin Erdoğan’ın yönetimini denetleyebilme kapasitesinin uygulamada sınırlandığını, başbakanlık konumunun kaldırılmasıyla Cumhurbaşkanının tüm yürütme işlevini kontrol ettiğini, yürütme yetkisinin kötüye kullanılmasını engelleyecek çok az dayanak kaldığını ve Cumhurbaşkanının teoride bağımsız denetim rolü oynaması gereken yargı üyelerini ve diğer yetkilileri atayabildiğini ifade etmiştir.¹¹⁵⁴ Yolsuzluğa karşı alınan önlemlerin etkinliğini sorgulayan bölümde Türkiye 4 üzerinden 1 puan almaktadır. 2018 raporu el konulan milyarlarca dolar varlığın hükümete dost işletmeler tarafından yönetildiğini ifade etmiştir.¹¹⁵⁵ Devlet kurumlarının açık ve şeffaflık politikalarıyla yürütülüp yürütülmediğini inceleyen bölümden Türkiye 4 üzerinden 0 puan almaktadır. 2018 raporu hükümetin OHAL döneminde sınırsız takdir yetkisi olduğunu ve devlet görevlilerin kurum faaliyetlerine ilişkin bilgileri keyfi olarak sakladığını ve hükümetin hatalı alanlarını ortaya çıkarmaya çalışanların tutuklanıp yargılandığını belirtmiştir.¹¹⁵⁶ 2019 raporu da devletin hatalı alanlarını ortaya çıkarmaya çalışan gazetecilerin ya da dış gözlemcilerin tutuklanıp yargılandığı belirtilmiştir. 2021 raporunda COVID-19 salgını sırasında yetkililerin resmi sağlık

¹¹⁵² Freedom House, Freedom in the World 2021- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁵³ Freedom House, Freedom in the World 2018- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁵⁴ Freedom House, Freedom in the World 2019- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁵⁵ Freedom House, Freedom in the World 2018- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁵⁶ Freedom House, Freedom in the World 2019- Turkey, **a.g.e.**

istatistiklerini değiştirdiği ve bağımsız bilgi yayınlayanların güvenlik glerince sorgulamaya alındığı ele alınmıştır.¹¹⁵⁷”

“Sivil hak ve özgürlükler değerlendirmesinde ifade ve inanç özgürlüğü, dernek kurma ve örgütlenme özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, kişisel özerklik ve bireysel haklar başlıkları altında sorular yer almaktadır. Bu sorulara verilen puanların toplamı ülkenin doğrudan sivil haklar ve özgürlükler puanını ve dolaylı olarak da demokrasi puanını etkilemektedir. OHAL döneminde ifade, toplanma ve örgütlenme zgrlklerinde genel bir ckş olduğu gözlemlendiği raporda sıklıkla geçmektedir.

İfade ve inanç özgürlüğü başlığı altında zgr ve bağımsız medyanın varlığı sorgulanmakta ve Türkiye 2018 yılı değerlendirmesinde 4 puan üzerinden 1 puan almaktadır. Rapor, Gazetecileri Koruma Raporuna göre Türkiye’nin iki yıldır gazetecilere yapılan kötü muamelede birinci sırada olduğuna değinmektedir. Hükümet cvirim içi bilgi kaynaklarına erişimi engelleme girişimde bulunmakta, ana akım medya iktidar partisinin görüşünü yansıtmakta ve ana akım medyanın cğunluğu aynı haberleri aynı şekilde manşetlere taşıtmaktadır.¹¹⁵⁸ 2017 yılını değerlendiren 2018 Freedom House raporuna göre 73 gazeteci mahkum bulunmaktadır. 2019 Freedom House raporunda puan değişikliği olmamıştır; PKK, FETÖ ve benzeri terör örgütleriyle ilişkili olarak soruşturması devam eden gazetecilere değinilmiştir. 2020 Freedom House raporunda puan değişmemiştir ancak 2019’da Meclis kararı ile cvirimii video hizmetlerinin Yüksek Yayın Kurulu (RTÜK) denetimi altına girdiği ve RTÜK yelerinin Meclis tarafından atandığı ayrıca yelerinin AK Parti ve siyasi müttefiki MHP’nin yeleri olduğu bilgisi eklenmiştir.¹¹⁵⁹ 2021 yılı raporunda puan değişmemiştir. Yine de raporda 2020 yılında onaylanan ve sosyal medya uygulamalarının Türkiye’de temsilci bulundurma zorunluluğunu ve kaldırılması istenen içeriğin 48 saat içinde kaldırma zorunluluğunu öngören yasadan bahsedilmiştir.¹¹⁶⁰ Bireylerin dini inançlarını veya inansızlıklarını kamusal ve özel alanda uygulama ve ifade etme özgürlüğüne sahipler mi sorusu ile puanlanan inanç

¹¹⁵⁷ Freedom House, Freedom in the World 2021- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁵⁸ Freedom House, Freedom in the World 2018- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁵⁹ Freedom House, Freedom in the World 2020- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁶⁰ Freedom House, Freedom in the World 2021- Turkey, **a.g.e.**

özgürlüğü değerlendirmesinde incelen tüm yıllarda Türkiye 4 puan üzerinden 2 puan almaktadır. Türkiye'nin genel olarak inanç özgürlüğüne saygılı olduğunu ancak hükümetin Sünni İslam'ı kamusal alanda yayma çabasında olduğu belirtilmiştir. Raporun akademik özgürlüğün olup olmadığını sorgulayan değerlendirmesinde Türkiye'de akademik özgürlük geleneğinin hiçbir zaman çok güçlü olmadığı ve darbe teşebbüsü sonrası yapılan tasfiyelerle daha da zayıflatıldığı ileri sürülmüş ve Türkiye incelenen tüm yıllarda 4 üzerinden 1 puan almıştır. Bu bölümlerde kapatılan üniversitelerden, görevlerinden alınan akademisyenlerden bahsedilmektedir. Akademik müfredatın iktidar partisinin görüşleriyle örtüşen dini ve ideolojik içeriğinde yıllar içinde artış olduğu gözlem sonuçlarına eklenmiştir.”

“2019 raporunda Erdoğan'ın kendisine hem devlet hem de vakıf üniversitelerine rektör atama yetkisi veren kararnameyi imzaladığı ifade edilmiştir. Raporda “artık hem hükümet hem de üniversite yönetimi akademisyenlere rutin olarak müdahale etmekte ve bir çok bilim insanı arasında otosansür yaygınlaşmaktadır” ifadeleri yer almaktadır.¹¹⁶¹ 2018 raporunda bireylerin gözetim ve cezalandırma korkusu olmadan siyasi ve diğer hassas konularda kişisel görüşlerini ifade etmekte özgür olup olmadığını değerlendiren raporda puan değişikliği gerçekleşmiştir. Hükümetin muhaliflere yönelik uyguladığı baskı ile sıradan insanların arasında otosansürün yaygın hale gelmesi ve insanların çevrimiçi yayınladıkları konusunda çok dikkatli olması ile Türkiye'nin puanı 2 puandan 1 puana düşmüştür. 2019 raporunda ise otosansür atmosferinin giderek yayıldığı bilgisi eklenmiş ve sıradan insanların sosyal medya üzerinden hükümet kararlarına yönelik yaptıkları eleştiriler sebebiyle gözaltına alındığı bilgisi eklenmiştir.¹¹⁶² İncelenen yıllarda başka puan değişikliği olmamıştır.

Raporda örgütsel haklar değerlendirmesinde yine her soru 4 üzerinden puanlanmaktadır. Toplanma özgürlüğünün olup olmadığını inceleyen rapor hükümeti eleştirenlerin toplanmalarına güvenlik sebepleri ileri sürülerek izin verilmediğini ancak hükümet yanlısı mitinglere aynı engellemenin yapılmadığını belirtmektedir.

¹¹⁶¹ Freedom House, Freedom in the World 2019- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁶² Freedom House, Freedom in the World 2019- Turkey, **a.g.e.**

2018, 2019 ve 2020 yılında yapılan gösteriler güvenlik sebebiyle önlenirken 2021 yılında salgın ileri sürülerek engellenmiştir. Türkiye toplanma özgürlüğü değerlendirmesinde incelenen tüm yıllarda 4 üzerinden 1 puan almıştır. 1 Mayıs kutlamaları, LGBT, sol, işçi grupları ve Cumartesi Anneleri'nin düzenlediği toplantılar sıklıkla dağıtılmakta ve polis aşırı güç kullanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ya da insan hakları ile ilgili işlerle uğraşanların özgürlüğünü değerlendiren bölümde Türkiye incelenen tüm yıllarda 4 üzerinden 1 puan almakta ve puan değişikliği bulunmamaktadır. Puanlamanın sebebi olarak Türkiye'de insan hakları savunucularının, Uluslararası Af Örgütü üyelerinin ve şube başkanının çeşitli sebeplerle tutuklanması ve darbe girişimi sonrası STK'ların kapatılıp varlıklarına el konulması ve yöneticilerinin tutuklanması gösterilmiştir.¹¹⁶³ Bu açıklama takip eden yıllardaki raporlarda tekrar edilmiştir. Sendikal haklar ve özgürlükleri değerlendiren kısımda Türkiye incelenen tüm yıllarda 4 üzerinden 1 puan almakta ve puan değişikliği bulunmamaktadır. Tüm sendikal haklar uygulamada sınırlı, işverenler sendika faaliyetlerine karşı caydırma politikalarını uygulamakta buna karşılık hükümet işverenlere yaptırım uygulamamaktadır. İncelenen yıllarda büyük çaplı grevler yapılmış ve grevlerin çoğunluğunun grevcilerin gözaltına alınmasıyla sonuçlandığı belirtilmiştir.¹¹⁶⁴

“Raporda hukukun üstünlüğü bölümünde Türkiye’de bağımsız yargının olup olmadığı değerlendirmesinde incelenen tüm yıllarda 4 üzerinden 1 puan verilmiştir. Sebep olarak yüksek profilli davalarda hükümetin argümanlarına uyum gösterecek yargıçların atanması ve yargı bağımsızlığının zayıflatılması gösterilmiştir. 2019 raporunda yargı üzerinde yürütmenin kontrolünün arttığı ve yeni kurulan başkanlık sistemi ile yargı atamalarını ve disiplin cezalarını denetleyen Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) üyelerinin artık yargı mensupları yerine Meclis ve Cumhurbaşkanı tarafından atandığı ifade edilmiştir.¹¹⁶⁵ Ancak bu değişiklik rapora puan olarak yansıtılmamıştır. Yargının özerkliği yeni sistemle birlikte kısıtlanmış olsa da ara sıra

¹¹⁶³ Freedom House, Freedom in the World 2018- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁶⁴ Freedom House, Freedom in the World 2019- Turkey, **a.g.e.** 2018 yılında İstanbul Havalimanında güvenli olmayan çalışma koşulları sebebiyle greve giden görevlilerden 500’a yakın kişi gözaltına alınmış ve 100’a yakını yargılanmayı beklemektedir. Bkz.: **A.e.**

¹¹⁶⁵ **A.e.**

önemli davalarda hakimler hükümet aleyhine karar verebilmektedir. Hukuki ve cezai konulardaki yasal süreci değerlendiren bölümde Türkiye 4 üzerinden 0 puan almıştır. 2018 raporunda OHAL döneminde terör suçuyla suçlanıp gözaltına alınan kişi sayısının artması ve temel yasal korumalarının mahrumiyeti sebebiyle önceden 1 olan puan 0'a düşürülmüştür.¹¹⁶⁶ Ayrıca incelenen diğer yıllarda puan değişikliği olmamıştır. 2017 yılında sanıkların aleyhine getirilen tüm delillerin dinlenmesi ve avukat bulundurulma şartı kaldırılmış ve terör suçuyla suçlananların avukatları da tutuklanmıştır.¹¹⁶⁷ 2019 raporunda temmuz ayında OHAL düzenlemeleri kaldırılrsa da yasal süreç garantilerinin zarar gördüğü ve ihlallerin OHAL kalktıktan sonra da devam ettiği ifade edilmiştir. 2021 yılı raporunda her ilde birden fazla baro kurulmasına izin veren yeni yasal düzenlemeye yer verilmiş ve apolitik olan barolara rakip olarak hükümet yanlısı baroların açılmasına olanak tanındığı görüşü yer almıştır.¹¹⁶⁸ Gayri meşru fiziksel güç kullanımından korunmaya ilişkin düzenlemelerin varlığı sorgulayan bölümde Türkiye 2018 yılında 4 üzerinden 0 puan almıştır. Raporda işkencenin yaygınlaştığı, OHAL kararnamesi ile darbe ve terör şüphelilerine karşı fiziksel güç kullananlara yasal dokunulmazlık verildiği ifade edilmiştir.¹¹⁶⁹ 2019 raporunda PKK ile çatışmalarının ve terör tehdidinin azalması ile Türkiye'nin puanı 1 puan yükselmiştir. Sonraki dönemlerde puan değişmemiş ancak raporlara savcıların işkence iddialarını tutarlı bir şekilde soruşturmadıkları bilgisi eklenmiştir. Yasaların veya politikaların nüfusun çeşitli kesimlerine eşit olarak uygulanıp uygulanmadığını değerlendiren bölümde Türkiye 4 puan üzerinden 1 almıştır. Önceki döneme göre Türkiye'nin 1 puan gerilemesinin sebebi darbe girişiminden sonra Kürt nüfusunu etkileyen baskıcı önlemlerin artması gösterilmiştir. Genel kanı olarak Türkiye eşit muameleyi garanti etse de uygulamada kadınlara, LGBT bireylere, etnik ve dini azınlıklara ayrımcılık yapmaktadır.¹¹⁷⁰ 2021 raporunda hükümetin Suriyeli mültecilere karşı değişen yaklaşımı detaylı olarak yer almaktadır.”

¹¹⁶⁶ Freedom House, Freedom in the World 2018- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁶⁷ A.e.

¹¹⁶⁸ Freedom House, Freedom in the World 2021- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁶⁹ Freedom House, Freedom in the World 2018- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁷⁰ Freedom House, Freedom in the World 2020- Turkey, **a.g.e.**

“Kişisel özerlik ve bireysel haklar kapsamındaki değerlendirmede ülkedeki bireylerin hareket özgürlüğünü sorgulayan kısımda Türkiye 4 üzerinden 1 puan almıştır. Önceki döneme göre 1 puan gerilemesinin sebebi ise darbe teşebbüsü sonrası kamu sektöründen tasfiye edilenlerin alternatif istihdama yönlendirilmemesi ve uluslararası seyahat erişiminin kısıtlanması gösterilmektedir.¹¹⁷¹ Sonraki dönem raporlarında puan değişikliği olmamıştır. Bireylerin özel işletme kurma ve mülk sahibi olma haklarını inceleyen bölümde Türkiye 4 üzerinden 1 puan almıştır. Sebebi ise hükümeti eleştiren özel işletmelerin vergi yükümlülüğü ile baskı görmesi, küçük işletmelerden büyük holdinglelere kadar özel mülkiyet kapsamına giren taşınırlara/ taşınmazlara el koyulması ve kapatılan STK’ların mal varlığına el koyulmasıdır.¹¹⁷² Sonraki yıllarda puan değişikliği olmamıştır. Türkiye bireylerin kişisel ve sosyal özgürlüklerden yararlanıp yararlanmadığını değerlendiren bölümlerden incelenen tüm yıllarda 4 üzerinden 2 puan almaktadır. Ayrıca raporda sendikaların zayıflamasıyla birlikte fırsat eşitliğinin ve ekonomik sömürden korunmanın güçleştiği ifade edilmektedir. 2019, 2020 ve 2021 yılı raporlarında fırsat eşitliği değerlendirmesi artan iş kazaları ve mültecilerin sömürülebilir iş gücü olarak görüşmesi sebebiyle Türkiye’nin puanı 2’den 1’e düşmüştür.”

4.5.2. BTI 2017 Yılı Sonrası Türkiye Demokratikleşme Raporları

2018 ve 2020 yılına ait rapor bu dönemi özetlemektedir. 2018 yıllarında hazırlanan BTI Raporları son üç yıllık dönemdeki gelişmeleri ve demokratikleşme göstergesini değerlendirmektedir. Bu dönemde hazırlanan her iki rapor da Türkiye’nin yeni siyasal yapısına önemli ölçüde kapsamlı olarak değindiği için anlamlıdır. Diğer raporlara nazaran Türkiye’nin değişen yönetim sisteminin parti sistemine, ekonomiye, sosyal ve idari yapıya etkilerini incelemek için tarafsız veriler sunmaktadır. Aşağıda BTI Türkiye Raporunun özetine yer verilmiştir:¹¹⁷³

¹¹⁷¹ Freedom House, Freedom in the World 2018- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁷² Freedom House, Freedom in the World 2020- Turkey, **a.g.e.**

¹¹⁷³ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2018 Country Report Turkey**, 31.01. 2017 (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2018_TUR.pdf, 12.11.2021.

“BTI 2018 raporunda güç kullanma tekeli değerlendirmesinde Türkiye 8 puandan 6 puana gerilemiştir. Sebebi ise İŞİD ve PKK örgütlerinin turistik bölgelere düzenlediği saldırılardır. Raporda devletin kimliği değerlendirmesinde azınlık kavramına değinilmiş, Türkiye’de azınlık kavramının olmadığını ve azınlık kavramının yalnızca gayrimüslim topluluklar için kullanıldığı belirtilmiştir. Devletin kimliği değerlendirmesinde geçen döneme oranla bir puan değişikliği olmamış ancak Türk yetkililerin Kürtleri azınlık olarak görmediğine ve bununla birlikte kültürel, dini ve etnik azınlıkların kendilerini Türk ulus-devletinin vatandaşı olarak gördüğüne değinilmiştir. Bunda Osmanlı İmparatorluğu mirasının önemli etkisi olduğu düşünülmektedir. Dini dogmalara müdahale değerlendirmesinde Türkiye önceki rapora göre 2 puan kaybederek 6 puana gerilemiş ve sebep olarak geçmiş dönemlere göre daha fazla İslami politika izlendiği yönünde görüş bildirilmiştir. Darbe girişimi dönemindeki tasfiyelerin idarenin işleyişini olumsuz etkilediğini ancak onu felce uğratmadığı belirtilmiştir. Böylece temel idari yönetim değerlendirmesinde Türkiye puan değişikliğine uğramadan 8 puanda kalmıştır. Ancak rapor gelecek dönemler için başka bir sorun olabileceğine işaret etmiş bu sorunun başkanlık sistemi ile geleceğini ileri sürmüş açıklama olarak da yürütmeyi denetlemekle görevli kurumların zayıflayıp şeffaflıklarını kaybedeceğini öne sürmüştür. İdari yönetimin etkinliğinin azalacağını iddia eden rapor yürütmenin güçlenmesinin bedelinin demokratik şeffaflığın kaybedilmesi olacağını savunmuştur.

BTI raporunda, yeni kurulan HDP’nin eski bir parti olan MHP ile benzer oy oranına ulaştığı ve AK Parti’nin salt çoğunluğu kaybetse de hala en güçlü parti olduğu ifadeleri yer almaktadır. Seçim öncesi yurtdışında yaşayan vatandaşların oy vermesini kolaylaştıran bir yasal düzenlemenin yapıldığı, Freedom House raporunda da ele alındığı gibi AGİT raporu referans gösterilerek seçime ilişkin yolsuzluk yapıldığı raporda dikkat çeken hususlardandır. Bu gelişmeler ışığında Türkiye’nin özgür ve adil seçimler değerlendirmesi 8 puandan 7’ye düşmüştür. Meclis çoğunluğunu elinde bulunduran AK Parti’nin hükmetme gücünü meclis, etkin iş adamları ve din adamları desteklemektedir. Ülkedeki tartışmalı siyasi atmosfere rağmen hükümete başarılı bir şekilde muhalefet edecek grubun henüz ortaya çıkmadığı dile getirilmiş ve ordunun yönetimi baypas etme gücünün etkin bir şekilde bastırıldığı eklenmiştir. Yine de

Türkiye geçen döneme göre yönetimde etkin güç değerlendirmesinde 1 puan kaybederek 9 puana gerilemiştir. Darbe girişimi sonrası hükümet güvenliğin kritik bir noktada olduğunu ileri sürerek tüm güçlere baskı yapmış bununla birlikte 2013 Gezi Parkı Eylemlerinden itibaren toplanma özgürlüğü giderek kısıtlanarak muhalif olabilecek her türlü girişim engellenmiş, hükümet medya üzerinde neredeyse mutlak kontrole sahip olmuş ve hükümet karşıtı olan hemen hemen her gösteri “yasadışı” olarak nitelendirilmiştir. Bu gözlemler doğrultusunda Türkiye’nin 6 olan örgütlenme ve toplanma özgürlüğü 4 puana, ifade özgürlüğü ise 5’ten 4 puana düşmüştür.

Hukukun üstünlüğü incelemesinde güçler ayrılığı değerlendirmesi 7 puandan 4 puana, bağımsız yargı ise 6’dan 4 puana gerilemiştir. Rapordaki puanlamayı yargıdaki tasfiyeler etkilemiş ve başkanlık sisteminin getirilmesinin yargı bağımsızlığını daha da azaltacağı öngörülmüştür. İncelenen dönemde yargı bağımsızlığının ciddi yara aldığı ileri sürülmüş ve gelecekte Türkiye’nin bağımsız bir yargıya sahip olmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Yeni sistemle çoğulcu demokratik sistemin yerini çoğunlukçu otoriter sistemin alacağı, hükümetin eylemlerinde tutarlılığın olmadığı, eylemlerin stratejik planlamadan yoksun olduğu ve sadece Cumhurbaşkanının gücünü meşrulaştırmaya hizmet ettiği ifade edilmiştir. Yargı, polis, ordu ve eğitim kurumlarındaki görevlilere yöneltilen suçlamalar hakkında bilgi verilmeden görevlerinden alınarak tutuklandıkları ve belirsiz bir süre için yargılanmayı bekledikleri kaydedilmiştir. Bu açıklamalar doğrultusunda Türkiye’nin 6 olan sivil haklar puanı 4’e gerilemiştir. Görevi kötüye kullanmanın kovuşturulması değerlendirmesinde Türkiye 6 puandan 5’e gerilemiştir.

Demokratik kurumların istikrarı incelemesinde darbe dönemine kadar kısmen işleyen demokratik kurumların darbeden sonra işlemez hale geldiği ve bu dönemde hükümet tarafından izlenen otoriter politikaların sistemi dönüştürebileceği ileri sürülmüştür. 2015 seçiminden beş ay sonra erken seçime gitmenin anayasal olarak gereksiz olduğu ifadesi raporda dikkat çeken unsurlardandır. Demokratik kurumların

performans deęerlendirmesi 7 puandan 5 puana ve demokratik kurumlara baęlılık da 9 puandan 5 puana dūşmüştür.¹¹⁷⁴

Siyasal ve sosyal entegrasyon incelemesinde AK Parti'nin siyasal arenaya ilk çıktığı zamandan itibaren iki önemli hedefi olduğu belirtilmiştir; bu hedeflerin sürekli olarak AK Parti tabanını genişletmek ve Türkiye'yi bölgesel bir güç haline getirmek olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'nin parti sistemi incelemesi 7 puandan 6 puana gerilemiş sebep olarak güçlü bir muhalefetin oluşmasına izin verilmediği ve muhalefetin fikir çatışmaları yüzünden örgütlenip başarılı bir şekilde siyasette etkin olamaması gösterilmiştir. STK'lara baskının artması ile devlet ile toplum arasında köprü görevi görecek etkin bir güç kalmamış olması çıkar grupları değerlendirmesini etkilemiş ve Türkiye'nin 7 olan puanının 6'ya gerilemesine sebep olmuştur. Türk halkının demokratik bir hükümetten karizmatik bir liderin işleri yoluna koyacağı inancında olduğu ifade edilmiş bu fikri savunan kişilerin 2017'de %36 oranında olduğu ileri sürülmüştür. Türk halkının demokrasinin selameti için değil de güvenlik ve istikrardan yana endişe duyduğu rapora eklenmiştir. Demokrasinin kabulü değerlendirmesi bu izlenimlerden etkilenecek 8 puandan 6'ya gerilemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı destekleyenler ve karşı olanların arasındaki kutuplaşmanın 2013'ten itibaren arttığı 2017 Nisan'da yapılacak referandumun çok tartışmalı olacağı ve bu referandumda aslında Türk halkının demokrasiye bağlılığının ölçüleceği ileri sürülmüştür.

Zorluk seviyesi incelemesinde Türkiye'nin çatışma yoğunluğu değerlendirmesi 4 puandan 7'ye yükselmiş; yapısal kısıtlamalar ve sivil toplum geleneği puanlarında değişiklik olmamıştır. Çatışma yoğunluğundaki değişikliğin sebebi olarak darbe girişimi sonucunda hükümetin orduyu bastırıp engelleyebilmesi gösterilmiş halkın kamplara ayrıldığı Kemalistler ve İslamcılar, Kürt milliyetçileri ile de Türk milliyetçilerinin sürekli çatıştığı ileri sürülmüştür. Bu çatışmaların ışığında

¹¹⁷⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan'a neredeyse sınırsız yetkiler verecek olan başkanlık sistemi referandumu, Cumhurbaşkanının demokrasiye olan bağlılığını bir kez daha kanıtlıyor. Türklerin çoğu, darbe girişimini demokrasiye saldırı olarak değerlendirdi ve sonuç olarak darbecilerin niyetlerini reddetti. Bu, Türk halkının demokrasiye olan güçlü bağlılığı olarak yorumlanabilir. Bkz.: A.e., s. 11,

Türkiye’de demokrasi kültürünün henüz oturmadığı gözlemlenmiş ve sürekli savaş halinde olan komşularının da durumu kolaylaştırmadığı ifade edilmiştir. Türkiye’de orta seviye gelişmiş bir sivil toplum kültürünün olduğu ayrıca geçmişte sivil toplumun devletin bir uzantısı gibi görüldüğü hükümetin yetersiz olduğu uzak bölgelerde yönetime yardımcı bir unsur olarak yer aldığı ifade edilmiştir. Yerel idarede hala önem taşıyan sivil toplum kuruluşlarını resmi kuruluşlardan ayırmanın zorluğundan ve sivil toplum kuruluşlarının sadece hükümetin faydasına çalıştığında desteklendiğinden bahsedilmiştir.

Yönetim becerisi değerlendirmesinde hükümetin ekonomik başarıyı muhalifleri susturma ve destek toplama aracı olarak kullandığı ileri sürülmüş, ekonomik gelişmelerin bir dizi üst düzey yolsuzluk vakalarıyla dolu olduğu ve hükümetin ekonomik performansını sürdürmeye çalıştığı ifade edilmiştir. Türkiye’nin ekonomik performansında düşüş gerçekleşmesi ve Türkiye’nin AB reformlarını uygulamasının durma noktasına gelmesiyle halkın desteğini kaybedeceği fikri satır aralarında ifade edilmiştir. Türkiye’nin hem önceliklendirme değerlendirmesi hem de uygulama değerlendirmesi 8 puandan 6 puana düşmüştür. Söylemlerinde demokrasiye sıkı sıkıya bağlı olan hükümet eylemleriyle ters düşmekte, siyasi liderler güçlerini delege etmekte gönülsüz davranmakta ve hükümet iktidarını tehlikeye atacak AB reformlarını uygulamakta gönülsüz davranmaktadır. Ayrıca AK Parti’nin diğer otoriter yönetimlerle yakın ilişki kurmasının hükümetin artan otoriter yaklaşımından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Bu gözlemler sonucunda Türkiye’nin siyasal öğrenme skoru 7’den 6 puana düşmüştür.¹¹⁷⁵

Kaynak verimliliği değerlendirmesinde beyin göçünden ve kamu sektöründeki tasfiyelerden bahsedilmektedir. Türkiye’nin kaynakların verimli kullanılması

¹¹⁷⁵ Siyasi elitin çoğunluğu öğrenme konusunda çok az istek ve yetenek gösteriyor. Yakın geçmişte, Türk karar vericiler, kendi çıkarlarına uygun olup olmadığını öğrenmeye önemli ölçüde hazır olduklarını gösterdiler. Bu öğrenme süreci, önde gelen Türk politikacıların ülkenin geleceğine yönelik planlarını da etkilemiştir. Türkiye’nin aday statüsüne ve devam eden katılım müzakerelerine rağmen AB üyeliği giderek daha zor bir hedef olarak görüldüğünden, Türkiye’nin bölgesel bir büyük güç olma yönündeki stratejik planlarının yeniden yönlendirilmesi gözlemlenebilir. Bu yönelimin kurbanlarından biri, Türkiye’nin komşularıyla daha önce ilan edilen “sorun yok politikası”ydı. Ülke şu anda kayda değer sayıda çatışmaya bulaşmış durumda. Önceki politikanın bu şekilde terk edilmesi, bir “olumsuz öğrenme” vakası olarak görülebilir. **A.e.**, s. 28.

değerlendirmesi 1 puan gerileyerek 5 puana düşmüştür. Raporda hukuk fakültesinden yeni mezun olan öğrencilerin yargıç olarak atandığı detayı da dikkat çekmektedir. Politika koordinasyonu değerlendirmesinde *hükümet ekonomi, yurttaş hakları ve uluslararası ilişkiler konusunda önemli politikaları koordine etmekte başarısız oldu*¹¹⁷⁶ ifadeleri yer almış ve Türkiye'nin puanı 8'den 6'ya gerilemiştir. Hükümetin sürekli patlak veren siyasi karışıklıklardan hep galip çıktığı ve eskiden taraftar olan ancak sonradan muhalif olan eski üst düzey AK Parti'li üyelerin başarılı bir şekilde geri adım atmalarının sağlandığı ifade edilmiştir. Endeks Nisan 2017'de referandum onaylandığı takdirde karar alma sürecinin bakanlıklarda değil başkanlık sarayında gerçekleşeceğini öngörmüştür.

Yolsuzluk karşıtı politikalar değerlendirmesinde puan değişikliği olmamış henüz uygulamaya geçilmemiş olsa da hükümetin şeffaflığın arttırılması ve yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesine yönelik eylem planını kabul ettiği belirtilmiştir. Türkiye'nin yolsuzluğa karşı mücadelesinin geçmişte de yetersiz olduğu ve incelenen yıllarda yolsuzluktan mahkumiyetin az olduğu gözlemlenmiştir.

Uzlaşma inşası incelemesinde Kürt azınlıklıkla uzlaşının yapılamadığı, hükümetin örgütlenmemiş farklı cephelerden gelen muhalif güçlerle karşı karşıya olduğu ifade edilmiştir. Amaçlar üzerinde fikir birliği değerlendirmesi 8'den 6 puana gerilemiştir. Demokrasi karşıtı aktörler değerlendirmesinde 8'den 4 puana gerileyen Türkiye için demokrasinin en büyük rakibi hükümetin kendisidir ve kesintilerle devam eden çok partili siyasi geçmişine rağmen Türkiye otoriter sisteme hazır görünmektedir ifadeleri kullanılmıştır. Kürt azınlıkla yapılan barış sürecinin ilerleme kaydetse de kesintiye uğraması, IŞİD tehdidi ve Türkiye'nin Suriye iç savaşına aktif olarak dahil olması ile her zamankinden fazla çatışmaya dahil olduğu ileri sürülmüştür. Çatışma yönetimi değerlendirmesinde 7 olan puan 3'e düşürülmüştür. Sivil toplumun siyasete katılımı değerlendirmesi STK'ların ulusal güvenliği tehlikeye attığı ileri sürülerek kapatılmasıyla birlikte 6'dan 3 puana düşürülmüştür. Darbe girişiminden sonra

¹¹⁷⁶ A.e., s. 29.

hükümetin muhaliflerle daha az anlaşma yoluna gittiği ifade edilerek mutabakat değerlendirmesi 5’den 3 puana düşürülmüştür.

Uluslararası işbirliği incelemesinde Türkiye desteğin etkin kullanımı değerlendirmesinde 10’dan 8 puana gerilemiştir. AB ile Türkiye arasında yapılan anlaşma gereği Avrupa’ya geçmeye çalışan mülteciler Türkiye’ye iade edilecek karşılığında Türkiye’ye çeşitli teşvikler verilecektir. Ancak rapor anlaşmanın başarılı olmadığını çünkü anlaşma maddelerinde Türkiye’ye sağlanacak çeşitli teşviklere Avrupa ülkelerinden itirazlar geldiğini belirtmiştir. Bu teşviklerden biri olan Türkiye ve Avrupa Birliği üye ülkeleri arasında vize işlemlerinin kolaylaştırılması yönündeki teklife Avrupa ülkelerinin sıcak bakmaması ile anlaşma sağlanamamıştır. Rapor hükümetin bu anlaşmadaki ısrarını giderek artan otoriter rejime yönelik muhalif sesleri susturmak ve Türkiye’nin AB üyeliğine direnç gösteren ülkelerin dirençlerinin kırılması için olduğunu ileri sürmüştür. Türkiye’nin güvenilirlik değerlendirmesinde Türkiye 8 puandan 5’e gerilemiştir. 2018 BTI raporu Türk hükümetinin uluslararası arenada eskiden güvenilir bir ortak olarak görüldüğünü ancak incelenen dönemde bu imajın artık yıprandığını ve Türkiye’nin bölgesel bir güç olma yönünde çaba içerisine girdiğini ifade etmektedir. Bölgesel iş birliği değerlendirmesinde Türkiye 1 puan kaybederek 6 puana gerilemiş, Türkiye’nin Yakın ve Orta Doğuda anlaşmazlık çözülmesinde etkili olabileceği ancak bu konuda Türkiye’den bir girişimi olmadığı belirtilmiştir.

Türkiye’nin stratejik görünüm incelemesinde 2017 yılında yapılması planlanan referanduma ilişkin bilgiler ve öngörüler paylaşılmıştır. Referandumun toplumundaki kamplaşmayı arttıracığı, yeni sisteminin tüm gücü Tayyip Erdoğan’da toplayacağı ve referandum sonucuna göre Erdoğan’ın 2029’a kadar görevde kalabileceği belirtilmiştir. Yeni sistemi destekleyenler başkanlık sisteminin istikrar ve güvenlik getirmesini beklerken; yeni sisteme karşı çıkanlar çoğulcu ve çok partili bir sistemden otoriter bir yönetim sistemine geçileceği endişesi taşımaktadır. Ayrıca Türkiye’nin diplomatik ilişkilerine de rapor sonunda değinmiş ve Türkiye’nin Şanghay İşbirliği

Konseyi ile işbirliği yaparak bölgesel bir güç olmayı amaçladığını ancak bunun önünde hem iç hem de dış engellerin olduğu ileri sürülmüştür.¹¹⁷⁷

BTI 2020 raporunun diğer dönemlerden ve diğer endekslerden farkı, tüm kurum ve kuralları değişen yeni sistem ışığında incelenmesidir. Bu sebeple 2020 raporuna bu çalışmada daha ayrıntılı olarak sebep ve sonuçlarıyla birlikte ele alınmıştır. Aşağıda BTI Türkiye Raporunun özetine yer verilmiştir.¹¹⁷⁸

“BTI 2020 raporunda siyasal dönüşümü değerlendiren ve güç kullanma tekeli ölçümleyen bölümden Türkiye 10 üzerinden 6 puan almaktadır bu da önceki dönemin değerlendirmesinden 2 puan daha düşüktür. Puan düşüşündeki sebep ülkenin Güneydoğusunda güvenlik sıkıntılarının artması ve hükümetin PKK’ya karşı mücadelesini yoğunlaştırmış olmasıdır. Bunlara ek olarak hükümet, darbe girişimi sürecinde ve sonrasında ülkenin tam kontrolünü elde edemese de 2018 yılına gelindiğinde bu kontrolü sağlayabilmiş ve temmuz ayında OHAL yönetimini kaldırabilmiştir. Hükümet sosyal hayatın dinselleşmesine yol açacak “milli ve ahlaki değerler” olarak nitelendirdiği bir dizi girişimi bu dönemde hayata geçirmiş, bireysel haklar ve özgürlükleri sınırlayan politikalar izlemiş, bu anlayış kapsamında eğitim sistemini yeniden düzenlemiş, laik öğretilerden vazgeçmiş, Diyanet İşlerinin Türk siyasetinde daha etkin olmasına yol aşmış ve rekor sayıda cami açılışı yapmıştır.¹¹⁷⁹ Bu gelişmeler ışığında raporda dini dogmalara müdahale değerlendirmesinde düşüş gerçekleşmiş ve Türkiye 2 puan kaybederek 5 puana gerilemiştir. Darbe girişimi sonrası kamu yönetiminde artan tasfiyeler ve Cumhurbaşkanlığının geniş yürütme yetkisine sahip olması ile liyakata dayalı yönetim sisteminden uzaklaşılması temel yönetim becerilerinde puan kaybına sebep olmamıştır.

¹¹⁷⁷ A.e., s. 36.

¹¹⁷⁸ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2020 Country Report Turkey**, 31.01. 2019 (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_TUR.pdf, 12.11.2021.

¹¹⁷⁹ “Sünni İslam’ın etkisi, eğitim sisteminden mimariye, alkol üzerindeki yüksek vergilerden cinsiyet konularına yönelik baskıcı iklime kadar Türkiye’deki sosyal ve kültürel yaşamın her alanında hissedilmektedir.” Bkz: A.e., s. 5- 7.

Siyasal katılım değerlendirmesinde Türkiye'nin önceki dönemde 8 olan puanı 7'ye düşmüştür. Sebebi ise raporda analistlerin çoğunun hem referandum hem de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin özgür ve adil olmadığı görüşünde olmasıdır. Seçimlerin OHAL kapsamında yapılması, hükümetin OHAL kararnameleleri çıkararak kampanya sürecinde meclisi devre dışı bırakması, temel özgürlüklerin sınırlandırılması, medya ve kurumların taraflı tutumu seçimlerin demokratik bir çerçevede ele alınmasını önemli ölçüde etkilemiştir. OHAL kararnamelelerinin temel toplanma ve ifade özgürlüklerini kısıtlaması Türkiye'nin örgütlenme özgürlüğünün 7'den 4 puana ve ifade özgürlüğünün de 6'dan 4 puana düşmesine sebep olmuştur. Rapordaki bir başka detay ise güvenlik nedeniyle 1.090 sandığın yerinin değişmiş olduğu bilgisinin verilmesidir. 2013 "Gezi Parkı" eylemlerinden günümüze ifade özgürlüğünde ciddi bir gerileme yaşanmaktadır tespiti yapılmıştır. Kayyum atanması yaygın bir uygulama halini almış, üniversiteler sıkı kontrol altına girmiş, otosansür sistemde yer etmiş, medya ve basın kapatmalar ve gazeteci tutuklanmalarıyla tarafsızlıklarını ve özgürlüklerini kaybetmiştir.¹¹⁸⁰ 2018 yılında başkanlık sistemine geçişi ve OHAL döneminde çıkarılan kararnameleler ile Türkiye'nin yönetme gücü üzerindeki etki puanı yükselerek 7'den 9 puana çıkmıştır. Ancak yeni başkanlık sisteminde Cumhurbaşkanlığı kararnamelelerinin yürürlüğe girmesi fiilen yasamanın yetkilerini meclisten Cumhurbaşkanına devredilmesi anlamına gelmektedir. Bununla beraber yürütmenin gücünün artması, Cumhurbaşkanının kapsamlı atama yetkisi, yasama kararnameleleri çıkarma yetkisi, yasama üzerinde arttırılmış veto yetkisi ve bireysel özgürlüklerde AB standartlarından uzaklaşması gözlemcilerin demokratik işleyişte ciddi bir gerileme olduğunu rapor etmelerine yol açmıştır. Dış gözlemciler ve gözlemci kurumlar OHAL hükümlerinin kalkmasına rağmen toplanma özgürlüklerinin hala kısıtlanıyor olmasını endişe verici bulmaktadır.

Hukukun üstünlüğünde her değerlendirme başlığı altında düşüş gözlemlenmektedir. Özellikle güçler ayrılığı değerlendirmesi önceki dönemlerde alınan puan olan 7'den 4'e gerileyerek en büyük düşüş eğrisine sahip olmuştur. Sistem

¹¹⁸⁰ Dünya Basın Özgürlüğü Endeksine göre 180 ülkenin değerlendirildiği sıralamada Türkiye 2016 yılında 151. sıraya, 2017 yılında 155. sıraya ve 2018 yılında 157. sıraya gerilemiştir. Bkz: A.e., s. 10.

değişikliği ile yasama, yürütme ve yargı arasındaki güç dengesi bozulmuştur. Hem hükümete hem devlete hem de iktidar partisine başkanlık yapan Cumhurbaşkanı artık ne gensoruyla meclis tarafından denetlenebilir ne meclise karşı sorumludur ne de Cumhurbaşkanı görevden alma prosedürü işlevseldir. Parti disiplini bu kadar katı olan bir sistemde parti başkanının görevden alınması uygulamada epey zor görünmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanı gündelik siyasi kararlarında artık sadece beş yılda bir yapılan seçimlerle halka karşı sorumludur. Hakim ve savcıların atanması, terfisi ve performans değerlendirmesinde doğrudan kilit nokta olan Cumhurbaşkanı Anayasa Mahkemesi'nin 15 hakiminden 12'sini ve Hakimler ve Savcılar Kurulunun da yarısını bizzat atamaktadır. Bu gelişmeler ışığında Türkiye'nin 2020 bağımsız yargı değerlendirmesi 6'dan 4 puana düşürülmüştür.¹¹⁸¹ Türkiye'nin görevi kötüye kullanma değerlendirmesi önceki yıla göre 1 puan gerileyerek 5 puana düşmüştür. Sebebi ise değiştirilen Anayasa ile daha keyfi karar verebilme imkânı tanınan Cumhurbaşkanı doğrudan üst düzey yetkilileri atayabildiği için sistem şeffaflıktan ve idari kontrolden yoksun hale gelmiştir. AİHM'nin çok sayıda kararına göre Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal etmektedir ve ülkenin insan hakları kurumları kaynak ve etkinlikten yoksundur. Bu değerlendirme sonucunda Türkiye sivil haklar değerlendirmesinde 6'dan 4 puana düşmüştür.

Demokratik kurumların istikrarı ölçümünde Türkiye, demokratik kurumların performansı değerlendirmesinde 5 puandan 3'e ve demokratik kurumlara bağlılık değerlendirmesinde 5 puandan 3'e gerilemiştir. BTI raporunda Venedik Komisyonu bildirimleri de göz önüne alınarak Türkiye'de demokrasinin işleyişiyle ilgili endişelerden bahsedilmiştir.¹¹⁸² Cumhurbaşkanı yargı üyelerini atayarak yasaları veto edebilir ve yeni seçimlerin yapılması kararını vererek meclisi lağvedebilir. Cumhurbaşkanı yeni düzenlemeyle hem yasamayı hem de yargıyı aynı anda bloke edebilmektedir. Zaten kısıtlı olan yasama yetkileri ile Cumhurbaşkanı OHAL ilan ederek ülkeyi kararnamelerle yönetebilmektedir. Raporda 2018 erken seçimlerdeki oy

¹¹⁸¹ Türkiye, Dünya Adalet Projesi'nin hukukun üstünlüğü endeksinde 2015'te 80. sıradayken 2018'de 101. sıraya gerilemiştir.

¹¹⁸² Venedik Komisyonu 2017 yılında "Türkiye'nin gerekli kontrol ve dengeleri kaldırarak, [anayasal] değişikliklerin kuvvetler ayrılığına dayalı demokratik bir başkanlık sistemi modelini takip etmeyeceği ve bunun yerine otoriter başkanlık sistemi ile yozlaşma riskini taşıyacağı sonucuna varmıştır."Bkz.: A.e., s. 12.

oranlarının %50 civarında olması ile ilgili ülkede iki karşıt kamp oluştuğu ve toplumun kutuplaştığı yorumu dile getirilmiştir. Raporda toplumun tüm kesimlerini kucaklama mottosuyla göreve gelen Erdoğan'ın aksine çoğunlukçu demokrasi anlayışı benimsediği, demokrasiye ve demokratik kurumlara bağlılık göstermekten ziyade işleyen muhalif sesleri susturarak, demokratik kurumları ve kuralları değiştirerek kendi politika gücünü arttırmayı hedeflediği belirtilmiştir.¹¹⁸³

2020 Türkiye siyasal ve sosyal entegrasyonu incelemesinde Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarını garantilemek için seçim ittifakı kurulduğunu ve bu ittifakın yükselen muhafazakar ve milliyetçi dalgasının seyrini etkilediğini bu bağlamda da HDP'nin marjinalleştirildiğini iddia edilmiştir. İYİ Partinin laik muhafazakar ve milliyetçi politikalar izlediğini ve onun siyasi sahnede görülmesiyle birlikte mecliste milliyetçilik akımının daha da ağırlaştığı ve sonuç olarak mecliste partiler arası diyalogun çıkmaza girdiği ileri sürülmüştür. Bu bilgiler doğrultusunda Türkiye parti sistemi puanlamasında 1 puan kaybederek 6 puana gerilemiştir. Türkiye'nin giderek artan baskıcı siyasi ortamında, yabancı kuruluşlardan fon alan STK'lar casusluk suçlamalarıyla karşı karşıyadır, sivil toplum örgütlerine yüklenen yasal, siyasi, mali ve idari yükler, aktif bir sivil toplumun ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu gibi sebeplerle çıkar grupları değerlendirmesi önceki yıla göre 1 puan gerileyerek 5 puan olmuştur. Türkiye'nin başkanlık sistemine geçmesiyle birlikte vatandaşların Cumhurbaşkanına olan güveni 2017'de %56,5 iken 2018 yılında %44,1'e gerilemiş ve silahlı kuvvetlere duyulan güven ise %60'dan %51,2'ye düşmüştür ancak ordu hala Türkiye'de en çok güven duyulan ikinci kurum niteliğindedir. 2020 yılı BTI raporunda demokrasinin onaylanması ölçülememiştir. Halkın temel problemleri arasında demokrasiden çok artan işsizlik oranı ve gıda fiyatlarında artış gibi konular yer almaktadır. Sosyal sermaye değerlendirmesinde puan değişikliği olmamış ve 5 puan

¹¹⁸³ Cumhurbaşkanı, demokratik kurumların (özellikle parlamento ve siyasi partilerin) gücünü dizginlerken, yetkisini doğrudan halktan aldığını iddia ediyor. Bu iddia, kendisine oy vermeyenleri dışlamakta, dolayısıyla toplumda daha fazla kutuplaşmaya ve nüfusun önemli bir kesimi tarafından yeni sisteme itiraz edilmesine yol açmaktadır. Yeni Türkiye'de Cumhurbaşkanı demokrasiyi aşındıran ana unsur olarak ortaya çıktı. (A.e.) s. 13

olarak kalmıştır. Raporda ardı ardına yapılan seçimler ve siyasal çekişmeler halkın iki kampa bölünmesine etkili olup toplumu kutuplaştırdığı ifade edilmiştir.

Zorluk seviyesi incelemesinde Türkiye'nin 4 milyon Suriyeliye ev sahipliği yapması, depremlerin sık olması, yağışların yetersiz olması, turizm gibi değişken bir sektörün ülkenin başat gelir kaynağı olması, siyasi kaynaklı beyin göçünün artması ve siyasileştirilmiş atamaların yapılması Türkiye'nin zorluk seviyesini arttırmaktadır. Yapısal kısıtlamalar değerlendirmesinde 5 puan alan Türkiye sivil toplum geleneklerinden 6, çatışma yoğunluğundan 7 puan alarak önceki değerlendirmelerle aynı puanda kalmıştır. Raporda Türk toplumunun etnik, dini ve siyasi kutupların aralarında çatıştığı bir yapıya sahip olduğu ileri sürülmüştür.¹¹⁸⁴

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin, genel seçimlerin ve yerel seçimlerin son dönemde üst üste yapılması kısa dönemli seçim vaatlerine ivme kazandırmış ve uzun dönemli stratejik planlamanın yapılmasına mâni olması yönetim becerisi incelemesinde yer almıştır. Türkiye önceliklendirme değerlendirmesinde önceki dönem puanından 2 puan kaybederek 4 puana gerilemiştir. AB üyeliği idealine bağlı kaldığı konusunda ısrarcı olan Türk hükümeti eylemlerinde benzer paralelliği göstermekten uzak haldedir. 2013 Gezi Parkı eylemleri ile başlayan tutum değişikliği darbe girişiminde iyice şiddetlenmiş ve başkanlık sistemine geçiş ile de vites arttırarak ülkenin otoriter dönüşümünü hızlandırmıştır. Bu gibi gelişmeler sonucunda ülkenin uygulama puanı 6'dan 5 puana düşmüştür. Hükümetin ana önceliği iç çatışma, ekonomik bunalım, yolsuzluk ya da ülke refahını arttırmak değil ülkenin iç ve dış düşmanlarını hedef göstererek seçmen tabanını korumaktır. Politika öğrenme değerlendirmesi 6'dan 5 puana gerilemiş ve Türkiye AB ilişkilerindeki durgunluk ele alınmıştır. Ayrıca raporda "Cumhurbaşkanının önceliklerini hayata geçirmek için sınırsız yetkilerinin olması AB'ye katılma ve bunun gerekliliklerini yerine getirme arzusunu söndürmüştür" ifadeleri yer almaktadır. Hükümetin, yeni sistemin etkin bir yönetim modeli olduğu ve Türkiye'yi ileri götüreceğine yönelik ikna sürecinde olduğu

¹¹⁸⁴ Raporda ülke değerlendirmesi yapılırken "AKP'nin giderek otoriterleşen politikaları, başarısız darbenin ardından gelen sert politikalar ve çoğunlukçu demokrasi anlayışına dayalı yeni başkanlık sisteminin getirilmesiyle ağırlaşan, yüksek gerilim ve düşmanlığın damgasını vurduğu bir siyasi iklimin kanıtıdır." İfadeleri yer almaktadır. (A.e.) s. 27.

buna karşın başkanlık sisteminin keyfi ve eski moda otoriter sistemlerin tüm özelliklerini temsil ettiği ifadeleri raporda dikkat çeken unsurlardandır.

Kaynak Verimliliği incelemesinde kaynakların verimli kullanımı ve politika koordinasyonu değerlendirmelerinde puan değişikliği gerçekleşmemiştir. Tasfiyeler kamu sektöründeki istihdamın artmasına sebep olmuştur. 2018'daki seçimlerin öncesinde hükümet yeni sistemi iç ve dış düşmanlarla mücadele etmek için bir araç olarak halka sunmuştur. Türkiye bu dönemde BM'nin yolsuzlukla mücadele sözleşmesini uygulamaya geçirememiş, GRECO'nun yargı içindeki yolsuzluğu önleme önerilerini uygulamada başarısız olmuş, denge ve denetleme mekanizması bozulmuş ve yürütmenin merkezileşmesi ile idari şeffaflık azalmıştır. Türkiye yolsuzluk önleyici politikalar değerlendirmesinde 1 puan gerileyerek 4 puan almıştır.

Uzlaşma inşası incelemesinde ülkedeki partiler arası iletişim ele alınmıştır. Amaçlar üzerinde fikir birliği değerlendirmesinde Türkiye önceki yıla göre 1 puan gerileyerek 5 puan almıştır. Hem toplumda hem de partiler arasında farklı demokrasi kavramları bulunmakta ve bu zıtlık seçim kampanyaları ve Anayasa değişikliği dönemlerinde daha da artmıştır. Cumhurbaşkanının meşruiyeti son seçimlerde aldığı oy oranı sebebiyle muhalefet kanadı tarafından sorgulanırken ülke parlamenter demokrasiden uzaklaşarak otokratikleşme süresine girmiştir. Raporda ülkedeki siyasi aktörlerin demokrasinin geri çevirimi sürecini engelleyecek güce sahip olmadığının anlaşıldığı ifade edilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Türkiye'nin anti-demokratik aktörler değerlendirmesi 4 puandan 3'e gerilemiştir. Hükümet fikir ayrılıklarında arabulucu olarak rol oynamakta zorlanmış hatta söylemlerde sıklıkla "biz" ve "onlar" ayrımına giderek fikir ayrılıklarının derinleşmesine sebep olmuştur ve AK Parti 'ye oy vermeyen kesimi ötekileştirmiştir. Çatışma yönetimi değerlendirmesinde Türkiye 2016 raporunda 7 puanken 2020 yılında 3 puana kadar gerilemiştir. Sivil toplumun siyasete katılımı 6'dan 3 puana kadar gerilemiş raporda buna sebep olarak da sivil toplumu etkileyen mevzuatların kısıtlayıcı politikalarla dolu olması, geniş çaplı tasfiyelerin çoğunlukla STK'ları hedef alması ve STK'ların giderek otoriterleşen hükümeti hesaba katmaması olduğu ifade edilmiştir. Mutabakat değerlendirmesi 2016'da 6 puanken son iki raporda 3 puana kadar gerilemiş ve tekrar puan artışı

olmamıştır. Yükselen milliyetçilik anlayışı ve radikal milliyetçi parti MHP ile yakın iş birliği toplumsal mutabakatta gelişme olması ihtimalini engellemektedir.”

“BTI 2020 raporunda uluslararası iş birliği puanlarına göre desteğin etkin kullanımı önceki rapora göre 1 puan gerileyerek 7 puana düşmüş, bölgesel iş birliği puanı yine 1 puan eksilerek 5 puana düşmüştür. Türkiye’nin güvenilirlik puanı önceki dönemle aynı kalarak 5 puanda sabitlenmiştir. Türkiye pek çok AB üyesi ülkesi ile gergin ilişkilerini düzeltmek adına Cumhurbaşkanlığı ve bakanlık ziyaretleri yapmış olsa da bu ilişkilerdeki gerginlik düzeltilememiştir. Yeni sistemin yürürlükte olması, ülkede yükselen milliyetçi dalga ve Cumhurbaşkanı makamının gücü yoğunlaşması gibi etkenler bir araya gelerek dış politikaların yürütülmesi üzerinde etkili olmuştur. Gücün Cumhurbaşkanlığında toplanması ile dış politikaların yürütülmesinde uzun vadeli stratejiler göz ardı edilerek politize olmaya başlamış ve dışişleri bakanlığının tecrübesine ve diplomatik yeteneklerine rağmen kısa vadeli çıkarlarla hareket edilmiştir. Rapor Türkiye’nin dış politikasının daha az öngörülebilir olduğuna değinmiş ve askeri güç kullanma potansiyelinin yüksek olduğu belirtmiştir.

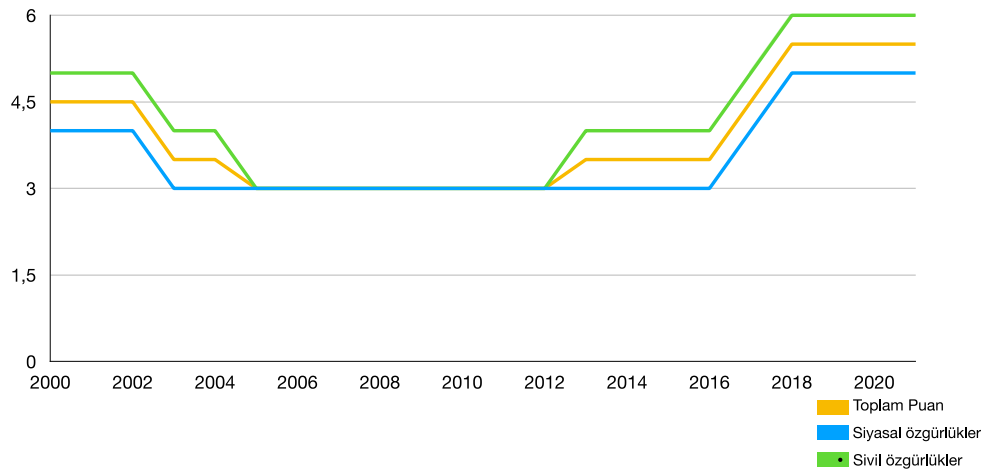
Türkiye’nin stratejik görünüm değerlendirmesi önceki stratejik bölümlerden ayrılarak tavsiye dolu bir nota benzemektedir.¹¹⁸⁵ Yeni sistemin otoriter kaymayı hızlandırdığını; temel özgürlüklerin, hukukun üstünlüğünün ve sivil özgürlüklerin ülkede artık garantilenemediğini; muhalif seslerin kısılmasının zaten çeşitli açılardan bölünmüş olan toplumdaki ayrılığı derinleştirdiğini ve bu gelişmeler ışığında Türkiye’nin artık demokratik ülke olarak sınıflandırılmayacağını ileri sürmektedir. Rapor hükümetin farklı gruplar arasındaki gerilimi azaltacak politikalar gütmesi gerektiğini, çoğunlukçu değil çoğulcu bir toplum inşa etmeye yönelik adımlar atmasının zamanının geldiğini ve Türk toplumuna uzlaşılı kültürünü aşılmasının zorunluğu olduğunu dile getirmiştir. Karşıt görüşlerin temsili için uygun kanalların oluşturulması ya da var olan alternatif kanalların engellenmemesini öneren rapor aksi halde orta ve uzun vadede ciddi idari problemlerle karşılaşılabilceğini ifade etmiştir. Hükümetin en önemli önceliği beyin göçünü tersine çevirebilecek politikaların olması, kamuda liyakata dayalı istihdamın yapılması, rasyonel atama ve terfi sisteminin

¹¹⁸⁵ A.e., s. 38- 39

kurulması olmalıdır. 2019 yılından beri AB ile kurulan çıkar odaklı ortaklığın Türkiye için uzun vadede işlevsel olmayacağı ve AB'nin demokratik perspektifinden uzaklaşabileceği görüşü ileri sürülmüştür. Raporun bu kısmında Türkiye'ye değil de AB'ye yönelik tavsiyeler yer almaktadır. Bu tavsiyeler Türkiye'nin önem verdiği vize serbestisi ya da gümrük birliği gibi ayrıcalıkların Türkiye'ye daha demokratik bir anlayış benimsemesi için koşullu olarak sunulmasıdır. Rapor AB'ye tavsiye olarak Türkiye'nin Orta Doğu'da önemli bir rol oynadığını ve gelecekte de bunun devam edeceğine dikkat çekmiştir. Ülkedeki demokratik güçlerin ve Türk sivil toplumunun daha dirençli olmasının sağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Rapor genel olarak yeni sistemi alternatif görüşlere ve muhalefete hareket alanı tanımayan, eleştirel medyanın sindirildiği ve çoğulcu sivil toplumun bastırıldığı demode bir otoriter yönetim olarak tanımlamaktadır.”

4.6. BTI, Polity, V-Dem, EIU, Freedom House ve Vanhanen Endekslerinin 2000-2021 Yılları Arasında Türkiye Değerlendirmeleri

Şekil 4. 1.: Türkiye Freedom House Puanları

2002 yılı Freedom House Raporuna göre Türkiye kısmen özgür olarak geçmekte ve siyasi haklar skoru 4 iken sivil haklar skoru 5 olarak puanlanmaktadır. Raporda 2002 yılı ve öncesi ordu etkisi altındaki başkanlı parlamenter sistem (Presidential-parliamentary democracy) olarak tanımlanmıştır.

2003 yılındaki raporda ülke Kısmen özgür kategorisinde olmasına rağmen puanları değişmiş ve siyasal sistemin üzerinde ordu etkisinde olduğu ibaresi kaldırılmış ancak başkanlı parlamenter sistem tanımı değiştirilmemiştir. İslamcı AK Partinin seçmenler tarafından özgürce seçilebilmesi ve Kürt kültürüne yönelik sınırlamaların gevşetilmesi ile siyasal özgürlükler puanı 4'ten 3'e yükselmiş, sivil hak ve özgürlükler puanı da 5'ten 4'e yükselmiştir.

2004 yılındaki ülke raporunda Türkiye'nin özgürlük puanları ya da kategorisi değişmemiştir.

2005 yılında Türkiye'nin siyasal haklar puanı değişmese de ceza yasasının tamamen elden geçirilmesi, ölüm cezasının kaldırılması, gözetli ve tutukluluk sürecinde işkencenin engellenmesi, ordunun üzerinde sivil kontrolün artması, azınlık dillerinde yayınların başlatılması ve en şiddetli cezaların azaltılması konularında ele alınan ve uygulanan reformlar sayesinde sivil hak ve özgürlükler puanı 4'ten 3'e yükselmiştir. Türkiye hala kısmen özgür ülke kategorisinde yer almaktadır.

2006 yılı ülke raporunda Türkiye hala kısmen özgür statüsünde görünmektedir ayrıca sivil haklar ve özgürlükler ve siyasal haklar puanlarında bir değişiklik olmamış ve 3 olarak puanlandırılmaya devam edilmiştir.

2007 yılı ülke raporunda Türkiye hala kısmen özgür statüsünde görünmektedir ayrıca sivil haklar ve özgürlükler ve siyasal haklar puanlarında bir değişiklik olmamış ve 3 olarak puanlandırılmaya devam edilmiştir.

2008 yılı ülke raporunda Türkiye hala kısmen özgür statüsünde görünmektedir ayrıca sivil haklar ve özgürlükler ve siyasal haklar puanlarında bir değişiklik olmamış ve 3 olarak puanlandırılmaya devam edilmiştir.

2009 yılı Freedom House Raporuna göre Türkiye kısmen özgür olarak geçmekte ve siyasal haklar ve sivil haklar skoru skoru 3 olarak puanlanmaktadır.

2010 yılı Freedom House Raporuna göre Türkiye kısmen özgür olarak geçmekte ve siyasal haklar ve sivil haklar skoru skoru 3 olarak puanlanmaktadır.

Ancak eğitim okunun aşağı doğru olarak belirtilmesiyle ülkenin özgürlüklerde gerilemeye girdiği sinyalleri verilmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin Kürt yanlısı DTP'yi kapatma kararı siyasal özgürlüklerde gerileme olarak ele alınmıştır.

2011 yılı Freedom House Raporuna göre Türkiye kısmen özgür olarak geçmekte ve siyasal haklar ve sivil haklar puanı 3 olmaktadır.

2012 yılı Freedom House Raporuna göre Türkiye kısmen özgür olarak geçmekte ve siyasal haklar ve sivil haklar skoru skoru 3 olarak puanlanmaktadır.

2013 yılı Freedom House Raporuna göre Türkiye kısmen özgür olarak geçmekte ve siyasal haklar skoru 3 puan olarak önceki rapora göre aynı kalırken sivil haklar skoru 4 olarak puanlanmaktadır. Özgürlük puanı 3'ten 3,5 puana düşen Türkiye'nin derecelendirme değişiminin sebebi Kürt aktivistler, gazeteciler, sendika liderleri, öğrenciler ve askeri görevliler de dahil olmak üzere binlerce kişinin tutuklanmasıdır.

2014 yılı Freedom House Raporuna göre Türkiye kısmen özgür olarak geçmekte ve siyasal haklar skoru 3 puan olarak önceki rapora göre aynı kalırken sivil haklar skoru 4 olarak puanlanmaktadır. Özgürlük puanı 3'ten 3,5 puana düşen Türkiye'nin trend oku aşağıya doğru düşmektedir. Türkiye, İstanbul ve diğer şehirlerdeki protestoculara yönelik sert hükümet baskısı ve özel şirketlere iktidar partisinin gündemine uymaları için artan siyasi baskı nedeniyle aşağı yönlü bir yönelime gitmiştir.

2015 yılı Freedom House Raporuna göre Türkiye kısmen özgür olarak geçmekte ve siyasal haklar skoru 3 puan olarak önceki rapora göre aynı kalırken sivil haklar skoru 4 olarak puanlanmaktadır. Özgürlük puanı 3'ten 3,5 puana düşen Türkiye'nin trend oku aşağıya doğru düşmektedir. Türkiye, yolsuzlukla mücadele mekanizmalarına ve yargı süreçlerine daha belirgin siyasi müdahale ve çoğunluk Sünni Müslümanlar ile azınlık Aleviler arasındaki daha büyük gerilimler nedeniyle aşağı yönlü bir eğilimdedir.

2016 Freedom House raporunda Türkiye Siyasal haklar puanı olarak 3 puan ve sivil haklar puanı olarak 4 puan almakta ve her iki değerlendirmenin ortalaması alınarak 3,5 puan ile *kısmen özgür ülke* statüsünde görünmektedir ayrıca bu değerlendirmelere ek olarak basın özgürlüğü raporunda da *özgür değil* olarak geçmektedir. Siyasal haklar ve özgürlükler değerlendirmesinde 40 puan üzerinden 24 puan alarak önceki yıla göre 2 puan kaybeden Türkiye sivil özgürlükler değerlendirmesinden de 60 puan üzerinden 29 puan almıştır. Ülkenin puanlama olarak düşüşte olmasının sebebi artan terör eylemleri, hükümet ve destekçilerin muhalefet üyelerine ve medyaya yönelik tacizlerindeki artış olması olarak açıklanmıştır.

Freedom House 2017 raporunda Türkiye 7 üzerinden 4,5 puan alarak önceki döneme göre gerileme kaydetmiştir. 7 puan en düşük demokrasi skorunu göstermektedir. Ülkenin siyasal haklar puanı 7 üzerinden 4 olarak puanlanırken sivil haklar puanı 7 üzerinden 3 olarak puanlanmaktadır. Türkiye kısmen özgür ülke sınıfındadır. Basın özgürlüğü özgür değil olarak değerlendirilmeye devam etmektedir. Ülkenin sorunları arasında azınlık, yolsuzluk ve örgütlenme hakları, ifade özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü alanlarında yaşanan olumsuz gelişmeler yer almaktadır.

Freedom House 2018 Türkiye raporunda ülke 4,5 puandan 5,5 puana gerilemiştir ve takip eden yıllarda genel puan değişikliği olmamıştır. Bu dönemde 100 puan üzerinden 32 puan alan Türkiye'nin hem sivil haklar ve özgürlükler puanı hem de siyasal haklar puanı 16 puandır. Türkiye'nin statüsü kısmen özgürden özgür değil'e düştü, siyasi haklar notu 4'ten 5'e düştü ve sivil özgürlükler notu, cumhurbaşkanlığını merkezileştiren derinden kusurlu bir anayasa referandumu, seçilmiş belediye başkanlarının toplu olarak değiştirilmesi nedeniyle 5'ten 6'ya düştü. Hükümet tarafından atananlar, hak savunucuları ve devletin diğer algılanan düşmanları hakkında keyfi kovuşturmalar ve devlet çalışanlarının devam eden tasfiyeleri, bunların tümü vatandaşları hassas konularda görüşlerini ifade etmekte tereddütte bırakmıştır. Azınlık hakları, ifade özgürlüğü, dernek hakları, yolsuzluk ve hukukun üstünlüğü konularında ciddi suistimaller gerçekleştirdi.

2019 Türkiye raporunda Türkiye siyasal haklar puanlamasında 1 puan düşüş yaşamış ve 15 puana gerilemiştir. 100 üzerinden değerlendirilen toplam puanı 31

puana düşmüş genel puanlamada değişiklik olmadan 5,5 olarak kalmıştır. 2016 darbe girişimi, iktidarın ötekileştirdiği her türlü muhalif görüşe sahip bireylerin ve kurumların üzerindeki baskıyı arttırdı. 2017'de kabul edilen anayasa değişiklikleri, tüm yönetim gücünü Cumhurbaşkanının elinde topladı ve adaletsiz seçim koşulları, muhalefet partilerinin Erdoğan'ın kontrolüne meydan okumasını giderek zorlaştırdı. 2017'de onaylanan anayasa değişiklikleri, Erdoğan'ın yeniden seçilmesiyle yürürlüğe girerek, yürütme yetkilerini büyük ölçüde genişleten ve başbakanlık görevini ortadan kaldıran yeni bir cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi getirdi. Erdoğan artık ülkeyi kararname ile yönetebilir ve görünüşte bağımsız olması gereken ayrıca denetimden sorumlu çeşitli görevlileri ve yargıçları atayabilir. Muhalefet liderleri yıl boyunca tutuklanma ve kovuşturmalara karşı karşıya kalmaya devam etti. Sivil hak ve özgürlüklerin engellenmesi, aleyhtarların, medya mensuplarının ve sosyal medya kullanıcılarının sık sık tutuklanmasına ek olarak toplanma ve sendika haklarına yönelik sıkı kısıtlamalar yıl boyunca artan bir baskıyla devam etti.

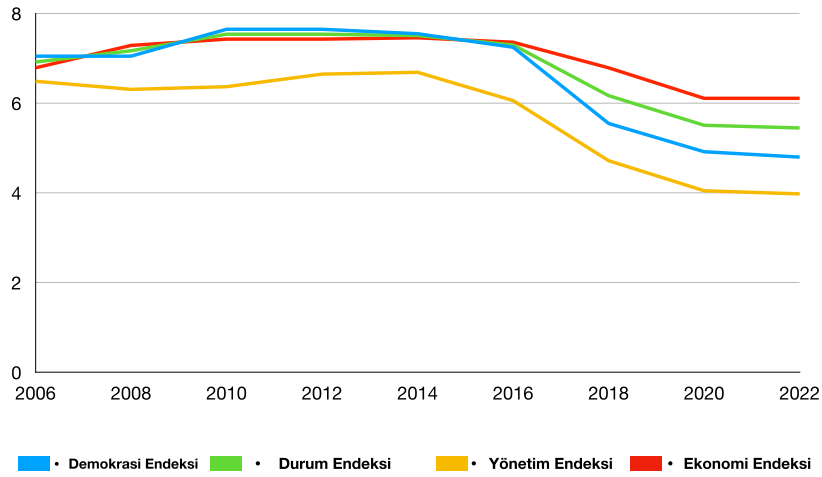
2020 Türkiye raporunda Türkiye siyasal haklar puanlamasında 1 puan yükselmiş ve 16 puana çıkmıştır. 100 üzerinden değerlendirilen toplam puanı tekrar 32 puana yükselmiş genel puanlamada değişiklik olmadan 5,5 olarak kalmıştır. Ülkedeki otoriter hava 2016'daki darbe girişimiyle yavaş yavaş ağırlığını hissettirdi. Darbe girişimi muhalefet cephelerine baskı olarak yansıdı. Hükümet kendini neredeyse tam korumaya aldı. Erdoğan, neredeyse tekelleşen iktidarıyla tüm gücü elinde toplamışken 2019 belediye seçimlerinde muhalefetin kazandığı zaferler, yetkisinin sınırsız olmadığını ve muhalefetin etkisiz olmadığını gösterdi.

2021 Türkiye raporunda Türkiye siyasal haklar ve sivil haklar puanlaması önceki dönemle aynı kalmıştır. 100 üzerinden değerlendirilen toplam puanı aynı şekilde 32 puandır ve genel puanlamada değişiklik olmadan 5,5 olarak kalmıştır. COVID-19 pandemisi zaten sarsılan ekonomiyi olumsuz etkilemiş, sağlığa ilişkin güvenlik protokolleri hükümete muhalefeti bastırmak için bir gerekçe sağlamış ve toplanma özgürlüğü gibi özgürlükleri sınırlandırmasında dayanak olmuştur. COVID-19 krizinin ekonomik etkileri bir yana yetkililer resmî sağlık istatistiklerini manipüle etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin dış politikalarını eleştiren STK üyelerine ve muhalefet

kanadına çeşitli yaptırımlar gelmiştir. Belediyelere kayyum atanması bu dönemde de devam etmiştir.

2022 Türkiye raporunda Türkiye siyasal haklar ve sivil haklar puanlaması önceki dönemle aynı kalmıştır. 100 üzerinden değerlendirilen toplam puanı aynı şekilde 32 puandır ve genel puanlamada değişiklik olmadan 5,5 olarak kalmıştır. Türkiye hala “Özgür Değil” olarak sınıflandırılmaktadır. Türkiye’de ekonomik krizin etkileri derinleşmeye başlamıştır. Bu dönemde Boğaziçi Üniversitesi’nin rektörü olarak Erdoğan’ın kendi taraftarları arasından birini getirmesi geniş çaplı eylemlere sebep olmuş ve eylemler güvenlik güçleri tarafından güç kullanılarak bastırılmıştır. Toplanma özgürlükleri hala sınırlandırılmaktadır.

Şekil 4. 2.: Türkiye Bertelsmann Transformation Index Puanları

2006 yılı BTI raporunda Türkiye’nin statü puanı 6,92 iken yönetim puanı 6,49 puandır. Statü endeksinin alt puanlarından demokrasi puanı 7,05 iken Pazar ekonomisi puanı 6,79 puandır. Türkiye gelişmekte olan demokrasilerden biri sayılır ve nitelendirmeye göre eksik demokrasi kategorisinde yer alır. Türkiye 2018 yılına kadar kusurlu demokrasi sınıfındayken 2018’den sonra değerlendirmesi değişmiştir.

2008 yılı BTI raporunda Türkiye’nin statü endeks puanı 7,17 ve yönetim puanı 6,31’dir. Statü endeksini oluşturan market ekonomi puanı 7,29 ve demokrasi

puanı 7,5'tir. Eğitim göstergelerinde market ekonomi puanı yükselirken demokrasi puanı sabit kalmaktadır.

2010 BTI Raporu'nda Türkiye Statü endeksi başlığı altındaki demokrasi puanı 7.65'e yükselerek ve yukarı yönlü bir trend izlemiştir. Puanı yükselse de Türkiye eksik demokrasi kategorisinde bulunmaya devam etmektedir. 2010 yılında Türkiye değerlendirmeye alınmış 128 ülke arasında 30. Sırada yer almaktadır. Türkiye'nin hem demokratik dönüşümünü hem de market ekonomi dönüşümünü inceleyen Statü endeks puanı 7,54 olarak belirtilmiştir ve 128 ülke arasında 20. sıraya yükselmiştir.

2012 BTI ülke raporunda, demokrasi (siyasal dönüşüm) puanı 7,65 olarak geçen dönemki raporla aynı kalmış statü endeksini oluşturan demokrasi statüsü ile ekonomik statüsü puanları aynı kalmış ancak ülkeler arası sıralamalarda birer kademe ilerlemişlerdir. Yönetişim endeksi 6,7'ye yükselerek 128 ülke arasında 23. Sıradan 17. sıraya yükselmiştir ayrıca yönetim performansı ile geçen dönemin raporunda 22. sırada yer alan Türkiye 2012 yılı raporunda 7,6 puan alarak 19. Sıraya yükselmiştir. 2012 yılı raporunda endeksler başlığı altında daha önce detaylı yer almayan alt başlıklar puanlandırılmıştır. Türkiye'nin demokrasi puanının bu raporda öncekilere göre yüksek olması ordunun siyasal sisteme müdahalesinin kısıtlanması ve ordu üzerindeki sivil denetimin artması olarak görülmektedir.

2014 BTI Raporu'nda demokrasi puanı ve ülkeler arası sıralaması neredeyse az farkla değişmiş 7,65'ten 7.55 puana düşmüş ve 26. Sırada yer almıştır. Türkiye'nin yönetim endeksi skoru ise 6,60'tan 6.7'ye yükselmiştir. 17. sıradan 14. Sıraya yükselmiştir. Önceki raporda değerlendirilen ülke sayısında bir sayılık artışın ülke sıralamalarını etkilediği düşünülmektedir. 2010 yılı raporunda ülkeler arası 17. Sırada olan Türkiye 0,10'luk artışla 129 ülke arasındaki sıralamada 14'e çıkmıştır. Puanlar az farkla değişirken ülke sıralamalarında büyük farklar oluşmuştur. Ekonomi statüsü geçen döneme oranla 7,5 puan alarak yükselmiş ve sıralamada 22. Ülke olmuştur.

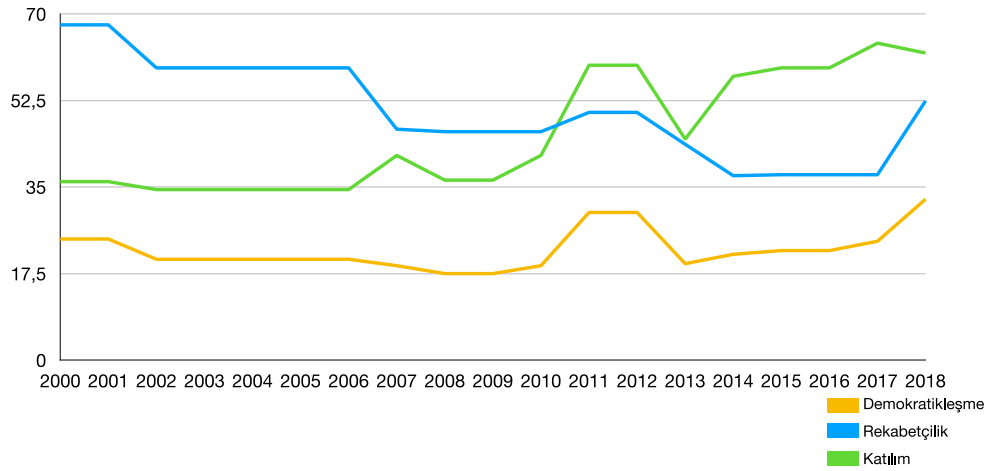
2016 BTI Raporunda demokrasi puanı ve ülkeler arası sıralaması neredeyse az farkla değişmiş 7,55'ten 7.30 puana düşmüş ve 23. Sırada yer almıştır. Türkiye'nin yönetim endeksi skoru ise 6.7'den 6.6'ya düşmüştür. 14. sıradan 29. sıraya

gerilemiştir. Önceki raporda değerlendirilen ülke sayısında bir artış olmamıştır. Ekonomi statüsü geçen döneme oranla 7.36 puana gerileyerek 23. ülke olmuştur.

2018 BTI Raporu'nda demokrasi puanı ve ülkeler arası sıralaması dikkate değer oranda değişmiş, 7,30'dan 6,37 puana düşmüş ve 51. sıraya gerilemiştir. Türkiye'nin yönetim endeksi skoru ise 6,6'dan 5,5'e düşmüş ve ülke sıralamasında 67. ülke olmuştur. Önceki raporda değerlendirilen ülke sayısında bir artış olmamıştır. Ekonomi statüsü 7,36 puandan 6,79 puana gerileyerek 29. ülke olmuştur. Türkiye'nin statüsü yüksek derecede kusurlu demokrasi (highly defective democracy) sınıfına düşmüştür.

2020 BTI Raporu'nda demokrasi puanı ve ülkeler arası sıralaması dikkate değer oranda değişmiş, 6,37 puandan 5,51 puana düşmüş ve 62. sıraya gerilemiştir. Türkiye'nin yönetim endeksi skoru ise 5,5'ten 4,92'ye düşmüş ve ülke sıralamasında 77. ülke olmuştur. Önceki raporda değerlendirilen ülke sayısında dikkate değer bir artış olmuş ve 129'dan 137 ülke daha endeks değerlendirmesine dahil edilmiştir. Ekonomi statüsü 6,79 puandan 6,11 puana gerileyerek 50. ülke olmuştur. Türkiye artık demokrasi olarak sınıflandırılmamakta ve ılımlı otokrasiler kategorisine girmektedir.

Şekil 4. 3.: Türkiye Vanhanen Demokratikleşme Puanları

Vanhanen endeksi değerlendirmelerinde 0 demokrasinin yokluğunu 100 tam demokrasiyi gösterse de ve herhangi bir ara değerlendirme olmasa da Schmidt bir ara değerlendirmenin olduğunu ileri sürmektedir. Schmidt'in yaklaşıma göre 30 puan üzerinde tam demokratik ülkeler, 20 ile 30 puan aralığında demokratikleşme aşamasında olan ülkeler, 10 puanın altında nc dünya ülkeleri ve 0 tam otoriter yönetime sahip olan ülkeleri işaret etmektedir.¹¹⁸⁶ Yerleşik demokrasiye sahip ülkelerin çoğu 30 puanın üzerindedir. Oy kullanabilen bireylerin seçmen sayısına oranı katılımı ve en kuvvetli partinin aldığı oy oranı da rekabetçiliği göstermektedir.

2000 ve 2001 yılında Türkiye'nin rekabetçilik puanı 67,8 iken; katılım puanı 36,1 ve demokratikleşme puanı da 24,5'tir. Bu noktada rekabet değerinin yüksek olması siyasal partilerin çeşitliliği ile alakalıdır. Rekabet kat sayısındaki düşüş tek parti hakimiyetine doğru bir eğriye işaret eder. Demokratikleşme değerinin düşük olmasının sebebi parti çeşitliliği değil vatandaşların oy kullanmaması olduğu anlamına gelmektedir. Bu dönem için Türkiye demokratikleşme aşamasında olan bir ülke olarak düşünülebilir. 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında puan değişmemiş ve rekabetçilik 59,1 puan, katılım 34,5 puan ve demokratikleşme 20,4 puan olarak kalmıştır. Bu değerler katılım ve rekabetin azaldığı partilerin parti çeşitliliğinde düşüş olduğu yönünde yorumlanabilmektedir. 2007 yılında rekabetçilik puanı 46,7; katılım 41,4 ve demokratikleşme 19,1 puan olmuştur. Bu dönemde katılım artmakta ve rekabetçilik düşmektedir. 2007 yılında hem referandum hem de genel seçimler yapılmış olması sebebiyle katılım değerleri yüksek çıkmıştır. Aynı yıl içinde birden fazla seçim yapılması katılımı arttırmaktadır. Ancak son 5 yılda parti çeşitliliği büyük ölçüde azalmış AK Parti iktidar parti olarak büyüme yakalamıştır böylece de rekabetçilik değerlendirmeleri düşüşe işaret etmektedir. 2008 ve 2009 yıllarında rekabetçilik 46,2 puan olurken katılım 36,4 puan ve demokratikleşme 17,5 puan olmuştur. Bu döneme kadar rekabetçilik yıldan yıla düşüş göstermektedir. Bu da en çok oy alan partinin yıllar içinde yönetimin daha büyük bir kısmına sahip tek parti haline geldiğine işaret etmektedir. 2010 yılında rekabetçilik puanı 46,2 olarak aynı kalmış; katılım 41,4 ve demokratikleşme 19,1 puanı da yükselmiştir. Bu dönemde referandum yapılmıştır.

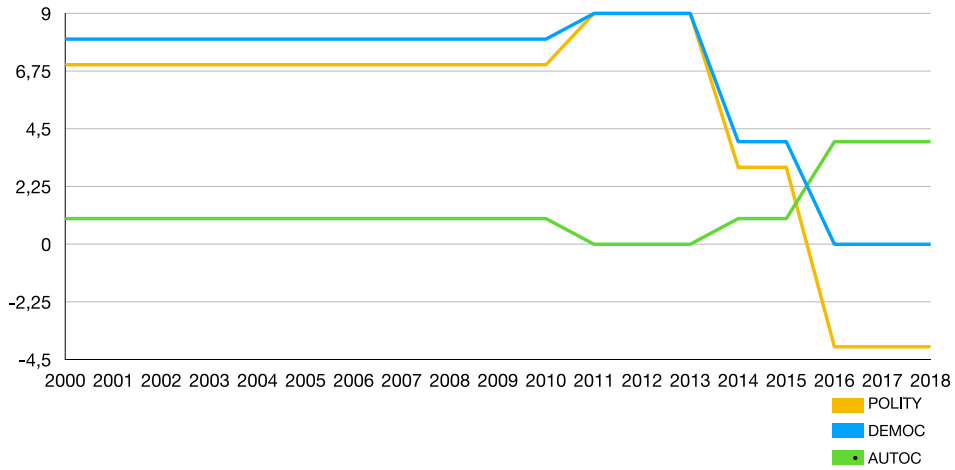
¹¹⁸⁶ Schmidt, **a.g.e.** 2002, s. 265.

Referandum halk arasında iki ayrı kutbun şekillendiği ilk siyasal tercihlerden biri olarak görülebilir. “Evet” ve “Hayır” oyları aynı zamanda kampları da oluşturmuştur yorumu yapılabilmektedir. Önceki referanduma göre daha yüksek bir katılımla referandum sonuçlanmıştır.

2011 ve 2012 yıllarında rekabetçilik 50,1 katılım 59,63 ve demokratikleşme 29,9 puan olmuştur. Katılım ve rekabetçilik en yüksek değerleri almıştır. Bu dönem halkın temsilcilerini demokratik yöntemlerle seçebildiği dönem olarak değerlendirilebilir. 2013 yılında rekabetçilik 43,65; katılım 44,7 ve demokratikleşme 19,5 puan olmuştur. 2014 yılında rekabetçilik 37,3; katılım 57,4 ve demokratikleşme 21,4 puan olmuştur. 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı ve Yerel seçimler yapılmış bu da katılımı büyük ölçüde etkilemiş ve yükselmesine sebep olmuştur. 2015 ve 2016 yıllarında rekabetçilik 37,5; katılım 59,1 ve demokratikleşme 22,2 puan olmuştur. 2015 Yılında HDP’nin meclise girmesiyle birlikte rekabetçilik değerlerinde çok az bir yükselme olmuştur. 2015 yılında seçimler tekrarlanmış ve tekrarlanan ikinci seçime daha yüksek katılımın olmasıyla birlikte katılım değerleri de benzer ölçüde yükselmiştir. 2017 yılında rekabetçilik 37,5 puan; katılım 64,1 puan ve demokratikleşme 24,0 puan olmuştur. Bu döneme kadar Türkiye demokratikleşme sürecinde olan bir ülke olarak sınıflandırılmaktadır. 2017’de Anayasa değişikliğine ilişkin referandum yapılmış ve yönetim biçimini değiştirecek bu referanduma katılım yüksek olmuştur. 2018 yılında katılım 52,42; rekabetçilik 62,1 ve demokratikleşme 32,55 puan olmuştur. 2018 yılında genel seçimler yapılmış ve iktidar partisinin oy oranındaki düşme ile İYİ Partinin meclise girmesiyle birlikte rekabetçilik puanı yükselmiştir. Aynı şekilde seçimlere katılan seçmenler son yılların en yüksek ortalamasına gelinmesine yardımcı olmuştur. Ülke 2011 ve 2012’den sonra en yüksek değerlere ulaşmış ve tam demokratik ülkelerle yakın puan almıştır. Halkın seçimlere katılımı ve rekabetin yüksek olması iktidar parti liderinin hem yürütmeyi hem yasamayı hem yargıyı hem de iktidar partisini kontrol etmesini engeller nitelikte değildir. 2019, 2020 ve 2021 ülke puanları bulunmamaktadır. Schmidt’in ileri sürdüğü

Vanhanen endeksi sadece girdilerle ilgilenmekte siyasetin yasal süreçlerini değerlendirmekte ve çıktılarla ilgilenmemektedir. ¹¹⁸⁷

Şekil 4. 4.: Türkiye Polity Puanları

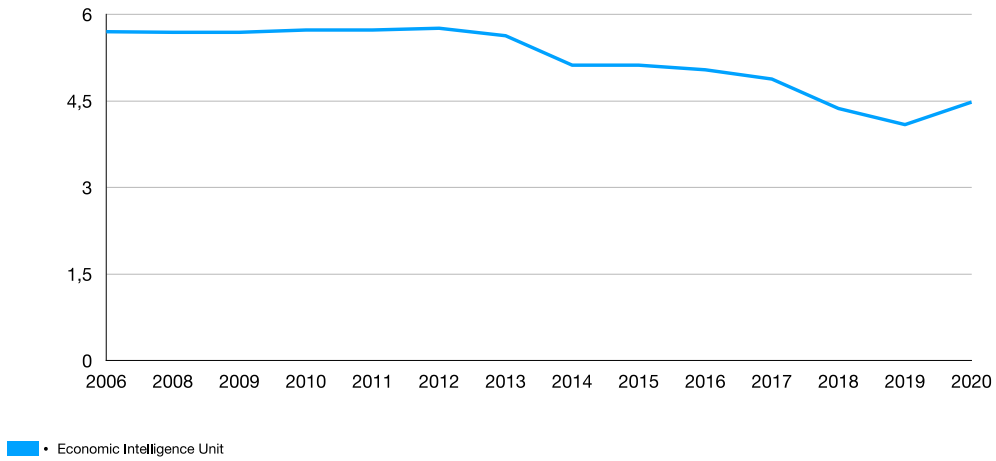

Polity endeksi Türkiye puanı 2011 tarihine kadar demokrasi puanı 8, otokrasi puanı 1 ve polity puanı 7 olarak değerlendirilmiştir. 10 Puan tam demokratik ve -10 tam otokratik ülkeler için kullanılmaktadır. Türkiye bu 11 yıllık dönemde 6 ile 9 arasında yer aldığı için sade demokrasi sınıflamasına girmektedir. Türkiye'nin demokratik kurumların şeffaflığını ölçen otokrasi puanlamasından 1 puan alması bu alanda düzenlemelere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Türkiye 2011, 2012 ve 2013 yılı endeks değerlendirmesinde demokraside 9 puan, otokraside 0 puan ve polity olarak da 9 puan almıştır. Türkiye 9 puan ile tam demokrasiler ve sade demokrasiler sınırındadır. Bu dönemde otokrasi değerlendirmesinden 0 puan alması hükümetin yönetimde şeffaflığa ilişkin politikaları takip ettiğini göstermektedir. Grafikten de anlaşılacağı üzere 2013 yılından sonra demokrasi ve polity puanlarında düzenli bir düşüş gerçekleşmiştir. Türkiye 2014 ve 2015 değerlendirmesinden demokraside 4 puan, otokraside 1 puan ve polityde 3 puan almıştır. Puan düşüşü ile ülke artık sade demokrasi olarak nitelendirilmemektedir ve açık anokrasi olarak sınıflandırılmaktadır.

¹¹⁸⁷ A.e., s. 267.

Otokrasi puanının 1 puan artması ve demokrasi puanındaki büyük düşüş ile demokratikleşme yönünde adımlar atılmazsa ülkenin anokrasiden otokrasiye geçebileceği anlamı çıkarılabilmektedir. 2016, 2017 ve 2018 yıllarında ülke değerlendirmesinde Türkiye demokrasiden 0 puan, otokrasiden -4 puan ve polityden -4 puan almıştır. -4 puan ile Türkiye kapalı anokrasi ülkesi olarak sınıflandırılmıştır. Bu sonuçlar Democ puanının 0 olması ile demokratik yönetimin olmadığını, kapalı anokrasi ile de yönetimin belli bir imtiyazlı grubun elinde olduğunu ve yönetimin demokratik yöntemlerle el değiştiremeyeceğini ifade etmektedir. 2019, 2020 ve 2021 için veri bulunmamaktadır.¹¹⁸⁸

Şekil 4. 5.: Türkiye Economic Intelligence Unit Demokrasi Puanları

Türkiye incelenen tüm yıllarda melez rejim olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak puanı 6- 4 puan aralığında kalmıştır. En yüksek puanı 2012 yılında 5,76'dır ve en düşük puanı 2019 yılında 4,09 puandır.¹¹⁸⁹ Türkiye'nin 2013 ve 2014 raporlarının karşılaştırmasında 5,63 puanla 93. sırada olan Türkiye'nin 5,12 puanla 98. Sıralamaya gerilediği görülmektedir. İlk inceleme yıllarında melez rejim grubunda olan ama

¹¹⁸⁸ The World Bank, **Revised Combined Polity Score**, Data Set: Polity IV Project (Çevirimiçi) https://govdata360.worldbank.org/indicators/h6906d31b?country=BRA&indicator=27470&viz=line_chart&years=1800,2018#table-link, 9 Temmuz 2022.

¹¹⁸⁹ 5,7 (2006) 5,69 (2008) 5,69 (2009) **5,73 (2010) 5,73 (2011) 5,76 (2012)** 5,63 (2013) 5,12 (2014) 5,12 (2015) 5,04 (2016) 4,88 (2017) 4,37 (2018) 4,09 (2019) 4,09 (2020) The Economist, **Global Democracy Has A Very Bad Year 2020**, Economic Intelligence Unit, 02.02.2021, (Çevirimiçi) <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/02/02/global-democracy-has-a-very-bad-year>, 9 Temmuz 2021.

kusurlu demokrasiler sınıflamasına yakın olan Türkiye 2013 yılına kadar 88. ya da 87. ülke sıralamalarındayken 2013'te 93. sıraya gerilemiştir. 2013 Yılında 5,63 puan ile başlayan düşüş 4 puana kadar düşmüştür ve artık otoriter yönetim sistemlerine daha yakın bir sıralamada yer almaktadır. Türkiye 2014 ve 2015 yılları karşılaştırmasında toplam puanlarında bir değişiklik olmasa sivil özgürlükler değerlendirmesinde bir düşüş gözlemlenmektedir. Daha önceden 3,5 olan puanı 2 puana kadar gerilemiş ve bu gerileme takip eden yıllarda da devam etmiştir. 2014 yılı raporunda diğer raporlarda olmadığı kadar detaylı bilgi verilmiş, makaleye iki adım geri başlığı atılmış ve Türkiye'nin demokrasi puanının düşüşü sorgulanıp sebepleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Normalde sembolik bir konum olan Cumhurbaşkanlığı konumuna seçimle Erdoğan'ın gelmesi ile sosyal yapıda kutuplaşmanın artacağı ve demokratik kurumların aşındıracağı ifade edilmiştir. AK Parti'yi tekelleşen bir kurum olarak değerlendiren rapor "rakipsiz siyasal dev" kavramını kullanmaktadır. Ancak bu kavramın kullanımı övgü değil aksine otoriterleşen bir yönetime dikkat çekmek için raporda yer almaktadır. Rapora göre siyasal tekelleşme uğruna hukukun üstünlüğü yıpratılmış, sivil özgürlükler engellenmiş ve çoğunlukçu demokrasi kültürü teşvik edilmiştir. Ülkedeki kamplaşmayı tetikleyen kampanyalar biz ve onlar söylemi ile şiddetli bir ayrılığa dönüşürken onlar yani Erdoğan'ı ve AK Parti'yi desteklemeyenler darbe yanlısı ya da demokrasi karşıtı olarak da etiketlenmişlerdir. Ayrıca rapor ülkenin darbelerle dolu karanlık geçmişine dayanarak o günlerin geri gelebileceği korkusunu kışkırtarak kampanya yürütmek Türkiye'nin işleyen bir demokrasiye sahip olma umutlarını söndürmekte olduğunu ileri sürer.¹¹⁹⁰ Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin resmî ve fiili görev dağılımında dengesizliğe yol açacağına ancak oy verenlerin buna dikkat etmeden oy verdiğine ve Erdoğan'ın zamanla icracı bir Cumhurbaşkanının hükmettiği bir sistemi yürürlüğe sokmak için anayasayı değiştireceğine dikkat çekmiştir.¹¹⁹¹ Raporda Türkiye'nin endeksin ilk hazırlandığı yıllar demokratikleşme yönünde önemli adımlar attığı, bu adımların AB ile yoğun

¹¹⁹⁰ Türkiye'de gördüğümüz şey, bir zamanlar demokrasiden zevk alan, şimdi yavaş yavaş demokrasiden sıyrılan bir ülke değil, demokrasiye yönelik geçici adımları sağlamlaştıramayan bir ülke. The Economist, **Democracy And Its Discontents**, Democracy Index 2014, 02.02.2015, (Çevirimiçi) <https://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf>, s.31, 9 Temmuz 2021.

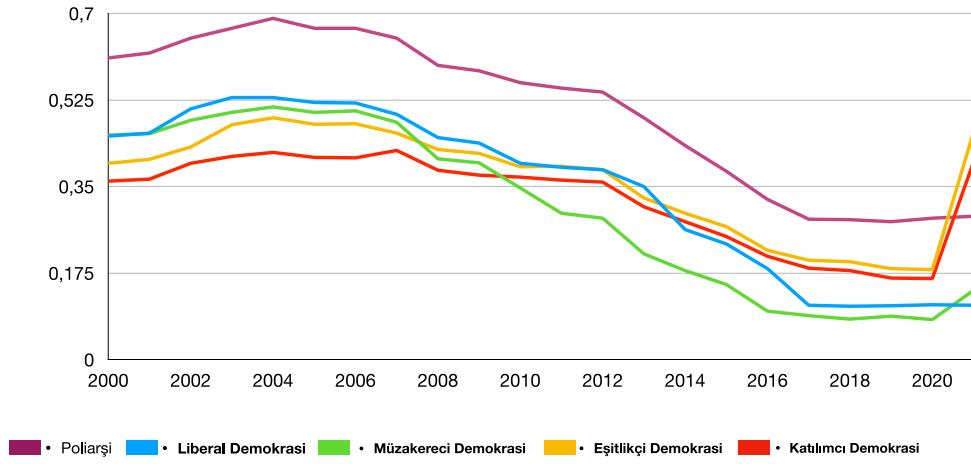
¹¹⁹¹ Siyasal bir topluluk, devletin gücünün seçildiği makamdan ziyade bir bireye ait olduğunu anlamaya başladığında, o topluluk demokratik normlar açısından kaygan bir zeminedir. **A.e.**

ilişkileri sayesinde başarılı olduğu ve melez demokrasiye geçme ihtimali daha yüksekken tersi yönde seyrettiği ileri sürülmüştür. 2014 Raporunda Türkiye için öngörülen hemen her gelişme günümüzde yaşanmıştır. Bu noktada The Economic Intelligence Unit'in öngörüsü 2014'teki seçimlere dayanmakta; Türkiye'deki demokratik yönetimin ve sosyal yapının bozulması bu dönemde başladığı sonucu çıkarılabilmektedir.

Türkiye'nin 2015'te 5,12 ve 2016'da 5,04 olan puanı 4,88 puana kadar gerilemesiyle 2017 yılı değerlendirmesinde ülkenin Batı Avrupa ülkeleri arasındaki en keskin düşüşe sahip olduğu açıklanmıştır. Ayrıca 2015'te ve 2016'da 97. ülkeyken 2017'de 100. sıraya gerilemiştir. 2017'deki düşüşün sebebi başarısız darbe sonucunda OHAL yetkilerinin kullanılması olduğu açıklanmıştır. Türk basını özgür değil olarak sınıflandırılmıştır. Türkiye'nin gazeteciler için büyük bir hapisane haline geldiği ve medya mensubu kişilerin Erdoğan aleyhtarı olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Türkiye basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü konularında Rusya ve Çin gibi ülkelere benzetilmektedir. Türkiye'nin tekrar eden büyük düşüşü ile 2018 yılında 4,37 puana gerilemiş ve sıralamada 110. ülke olmuştur. Bu büyük gerilemenin sebebi meclisi zayıflatıp geri plana iten ve tek kişilik iktidarı pekiştiren geniş yetkilerin verildiği başkanlık sistemine geçmiş olunmasıdır. OHAL durumu altında yapılan seçimlerin Erdoğan'ın lehine sonuçlandığı, seçim süreci özgür görünse de adil olmadığı ve muhalefet adayının cezaevinde olduğu bilgileri verilerek puan düşüşü gerekçelendirilmiştir. Ayrıca OHAL döneminin sona ermesiyle özgürlükleri katı bir şekilde kısıtlayan güvenlik yasasının kabul edilmesi sivil özgürlükler puanının gerilemesine sebep olmuştur. Türkiye'nin 2020 değerlendirmesinde 2019'da 4,09 olan puanı 4,48'e yükselmesiyle İtalya ve Britanya gibi ülkelerle benzer şekilde ilerleme kaydettiği ifade edilmiştir. Türkiye'nin 2020 değerlendirmesinde seçim süreci ve sivil haklar puanı 3'ün altındadır. Türkiye Batı Avrupa ülkeleri sıralamasında yer almakta ancak bu listedeki en düşük puanlara sahip olmaktadır. Önceki yıl sıralamada 110. Sırada bulunan Türkiye 2020'de 104. sıraya yükselmiş ve raporda bu yükselişe sebep olarak CHP'nin yerel seçimlerde güçlü bir performans göstermesinin sebep olduğu açıklanmıştır. Bölgesindeki melez rejim olarak sınıflandırılan tek ülke olan Türkiye'de yapılan anketlere göre halkın siyasi partilere olan güvenin arttığı ifade edilmektedir.

2,35 Puan ile Türkiye melez rejim ülkeleri arasında en düşük puana sahip olan ülkelerdendir.

Şekil 4. 6.: Türkiye V-Dem Puanları

V-Dem değerlendirmeleri arasında seçim demokrasisi (electoral democracy) değerlendirmesi poliarşi puanı olarak geçmektedir. Türkiye poliarşi puanları¹¹⁹² 2013 tarihine kadar 0,5 ile 0,7 aralığında kalmış ve 2004 yılında poliarşi puanı oldukça yükselerek 0,69 puana gelmiş ve neredeyse liberal demokrasi¹¹⁹³ puanına yaklaşmıştır. Ülkenim liberal demokrasi puanı da 2004'te 0,53 puan ile kendi değerlendirme tarihinde en yüksek puana ulaşmıştır. 2013 tarihinden sonra V-Dem puanları düşmeye başlamıştır. 2013 yılı ile Türkiye seçimli otokrasiler sınıfına dahil olmuştur. 2013 ile 2021 tarihleri arasında puan değerlendirmesi 0,4 ile 0,2 arasındadır. En düşük puanı 2019 tarihinde 0,27 ile almıştır. Liberak demokrasi değerlendirmesinde ise en düşük puanı 0,108 ile 2018 tarihinde almıştır. Türkiye liberal demokrasi değerlendirmesine

¹¹⁹² Poliarşi puanları : 0,61 (2000) 0,62 (2001) 0,65 (2002) 0,67 (2003) 0,69(2004) 0,67 (2005) 0,67 (2006) 0,65 (2007) 0,595 (2008) 0,584 (2009) 0,56 (2010) 0,549 (2011) 0,541 (2012) 0,489 (2013) 0,433 (2014) 0,381 (2015) 0,324 (2016) 0,284 (2017) 0,283 (2018) 0,279 (2019) 0,286 (2020) 0,29 (2021)

¹¹⁹³ Liberal demokrasi puanları: 0,452 (2000) 0,458 (2001) 0,507(2002) 0,53 (2003) 0,53 (2004) 0,52 (2005) 0,519 (2006) 0,496 (2007) 0,449 (2008) 0,438 (2009) 0,397 (2010) 0,389 (2011) 0,384 (2012) 0,35 (2013) 0,263 (2014) 0,234 (2015) 0,184 (2016) 0,11 (2017) 0,108 (2018) 0,109 (2019) 0,111(2020) 0,11 (2021)

göre kapalı otokratik yönetime sahiptir. Türkiye'nin sivil haklar ve özgürlüklere ilişkin değerlendirmesi hemen hemen her endekste düşük puanlarla açıklanmaktadır. Müzakereci demokrasi puanları göz önüne alındığında Türkiye¹¹⁹⁴ 2003 ile 2006 yılları arasında demokratik ülkelerden biri sayılırken 2010 yılında 0,3'e gerileyen puanı her yıl eksilerek ülkenin seçimli otokrasiler arasında yer almasına neden olmuştur. Türkiye 2013 yılından sonra puanının 0,2'nin altına düşmesiyle kapalı otokrasiler sınıfına dahil edilmiştir.

Hem katılımcı demokrasi hem de eşitlikçi demokrasi değerlendirmesinde 2021 yılına ait değerler önceki yıla göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık 2020'den neredeyse 0,1'lere düşen puan 2021'de 0,4'e ani bir yükseliş yakalamıştır. Seçim demokrasisi ve liberal demokrasi değerlendirmesinde bu kadar hızlı çıkış görünmemektedir. Türkiye'nin AK Parti öncesi dönemde 0,36 olan katılımcı demokrasi¹¹⁹⁵ puanı AK Parti ile ilk yıllarda yükselerek 0,4 puanlara çıkmış ve katılımcı bir demokrasiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu yükselme 2007 yılı ile tekrar düşerek 0,3 puana gerilemiş ülkenin tekrar seçimli otokrasiler sınıfına dahil olmasına sebep olmuştur. 2013 yılından sonra daha sert bir düşüşle ülke puanı 0,2'lere gerilemiş ve ülkenin kapalı otokrasi sınıfına girme süreci başlamıştır. 2016 ile 2020 arası yıllarda ülke 0,2 ve 0 aralığında olduğu için kapalı tam otokratik bir sisteme sahip görünmektedir. 2021'de katılımcılık değerlendirmesi hızla yükselerek 0,4 puana çıkmıştır. Yine Türkiye'nin eşitlikçi demokrasi¹¹⁹⁶ puanları AK Parti'nin ilk yıllarında AK Parti öncesi döneme göre ilerleme kaydetmiş ancak bu ilerleme 2010 yılından sonra gerilemiştir. Yine 2013 yılından başlayan düşüşle Türkiye seçim demokrasisi ülkesinden seçimli otokratik yönetime geçmiş ve 2018 yılı itibarıyla de 0,198 puan

¹¹⁹⁴ Müzakereci demokrasi puanı: 0,454 (2000) 0,457 (2001) 0,484 (2002) 0,5 (2003) 0,511 (2004) 0,5 (2005) 0,503 (2006) 0,48 (2007) 0,406 (2008) 0,398 (2009) 0,347 (2010) 0,296 (2011) 0,286 (2012) 0,214 (2013) 0,18 (2014) 0,152 (2015) 0,098 (2016) 0,089 (2017) 0,082 (2018) 0,088 (2019) 0,081 (2020) 0,14 (2021)

¹¹⁹⁵ Katılımcı demokrasi puanı: 0,361 (2000) 0,365 (2001) 0,397 (2002) 0,411 (2003) 0,419 (2004) 0,409 (2005) 0,408 (2006) 0,423 (2007) 0,383 (2008) 0,373 (2009) 0,369 (2010) 0,363 (2011) 0,359 (2012) 0,309 (2013) 0,279 (2014) 0,249 (2015) 0,209 (2016) 0,185 (2017) 0,18 (2018) 0,165 (2019) 0,164 (2020) 0,4 (2021)

¹¹⁹⁶ Eşitlikçi demokrasi puanı: 0,397 (2000) 0,405 (2001) 0,43 (2002) 0,475 (2003) 0,489 (2004) 0,476 (2005) 0,477 (2006) 0,458 (2007) 0,425 (2008) 0,417 (2009) 0,39 (2010) 0,391 (2011) 0,384 (2012) 0,327 (2013) 0,296 (2014) 0,269 (2015) 0,221 (2016) 0,201 (2017) 0,198 (2018) 0,184 (2019) 0,182 (2020) 0,46 (2021)

olarak tam kapalı otokratik yönetim biçimi olarak görülmektedir. Ülkenin 0,16 puan olan katılımcı demokrasi puanı 0,4 ve 0,18 puan olan eşitlikçi demokrasi puanı 0,46 puana çıkarak tekrar bu iki demokrasi değerlendirmesinde seçim demokrasisi sınıfına yani demokratik ülke sınıflandırmasına girmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÖRNEK ÜLKELERDE SİYASAL SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİ

Moldova yarı-başkanlık sisteminden parlamenter sisteme, Hırvatistan başkanlık sisteminden parlamenter sisteme, Moğolistan yarı-başkanlık sisteminde parlamenter sisteme, Venezuela başkanlık sisteminden süper başkanlık sistemine, Fransa parlamenter sistemden yarı başkanlık sistemine, Kırgızistan başkanlık sisteminden (devlet başkanlığı) parlamenter sisteme sonra da tekrar başkanlık sistemine, İsrail parlamenter sistemden başbakanlık sistemine, Ermenistan başkanlık sisteminden yarı-başkanlık sistemine ve sonra da parlamenter sisteme geçiş yapmıştır. Bu bölümde ülkelerin siyasal sistem tercihleri incelenmiş ve bağımsızlıkları kazandıkları günden itibaren siyasal sistem değişikliklerini etkileyen siyasal gelişmelere yer verilmiştir. Bu gelişmeler ışığında endekslerin puanlarında değişiklikleri gözlemlenmiş ve sistem değişikliğinin ülkenin demokratik ilerlemesine nasıl katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir.

5.1. Moldova Siyasal Sistem Tercihleri

Moldova 1991 yılında bağımsızlığını ilan ederek Sovyetler Birliğinden ayrılmış ve Temmuz 1994'te demokratik yönetimi benimseyen anayasasını halk oylamasına sunarak yürürlüğe sokmuştur. Tek meclisli bir yasama organı ve genel oyla seçilen Başkan ön gören yasal düzenleme 2000 yılında değiştirilerek Başkan seçme yetkisi parlamentoya verilmiştir. 2010 Yılında yapılan referandumla doğrudan Başkan seçme yetkisi getirilmek istenmiş ama referandum katılımı bunu sağlayamamıştır. 2016 yılında ise halk tarafından Başkan seçilmesi için anayasal düzenleme yapılmıştır. Moldova federal yapıda ülke yönetimini tercih etmiş ve Gagauzia ile Transdinyester Moldova'nın özerk bölgeleri olarak kabul edilmiştir. Eski bir Sovyet ülkesi olan Moldova'da komünist, sosyalist, liberal, demokratik ve çiftçi partileri bulunmaktadır. Liberal ve demokrat partiler Avrupa Birliğini, özel girişimleri ve liberalleşmeyi desteklerken sosyalist ve komünist partiler Rusya ile ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesini ve daha muhafazakâr bir Moldova cumhuriyeti arzulamaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında iktidar partisi olacak kadar mecliste güç kazanan bir parti olmadığı için koalisyon hükümetleri kurulmuştur.

Osmanlı döneminde Boğdan olarak bilinen bölge 1538 yılında Osmanlı yönetiminin, 1800'lerde Osmanlı- Rus Savaşından sonra imzalanan antlaşma ile Rusya'nın, I. Dünya Savaşı döneminde Romanya'nın Almanya ile imzaladığı antlaşma ile Romanya'nın ve II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin yine Almanya ile imzaladığı antlaşma ile de Sovyetlerin hakimiyetine girerek 1940'ta Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur.¹¹⁹⁷

1991 yılında anayasa taslağı hazırlandığı dönemde halk cephesi milletvekilleri Anayasanın parlamenter rejim üzerine inşa edilmesini isterken Mircea Snegur ve taraftarları başkanlık rejimi üzerinde ısrarcı olmuşlardır. Snegur 1991'de başkan olmuştur. Snegur, Halk Cephesinden uzaklaşıp diğer milletvekilleriyle ittifak kurmuş ve halk tarafından seçilmesine dayanarak meclisteki gücünü arttırmıştır. Snegur, müttefiklerinden olan Valeriu Muravschi'nin başkanlığında teknokratik bir kabine kurmuş ve Başkan seçilmesine izin veren bir yasal düzenleme hazırlatıp meclisten geçirilmesini sağlamıştır. Doğrudan Başkan seçilme kararı Snegur'nın gücünü arttıracak bir karardır. Gücü yürütmeye konsantre etmek isteyen Snegur meclisteki iç çatışmayı kendi lehine kontrol etmeyi arzu etmektedir.¹¹⁹⁸

Sonuç olarak yarı başkanlık sistemi kabul edilmiş ve halk tarafından seçilen yeni Başkan Snegur ile yürütmenin yasamadan daha güçlü olması istenmişse de başarılı olamamıştır çünkü yeni demokratik gereklilikler Sovyet döneminde yapılan kurumların üzerine kurulmuştur ve kurumların demokratikleştirmek için yeniden yapılandırmak gereklidir. Halk tarafından seçilen Başkan ile yürütme ve yasama arasında güç mücadeleleri başlamış ve yönetimin etkinliği zafiyete uğramıştır. 1993 ile kabul edilen seçim yasasında tek bölgesel ve kapalı parti listeli seçim kompozisyonunda 104 sandalyeli küçük bir meclis bulunmaktadır. 1994 seçimlerinden

¹¹⁹⁷ Ömer Akpınar, "Moldova'da Sovyet Sonrası Ulus Kimlik İnşası: İdeolojik Yaklaşımlar", Yıldız Social Science Review, Vol. 7, No. 1, 2021, s. 28.

¹¹⁹⁸ D. Steven Roper, From Semi-Presidentialism to Parliamentarism: Regime Change and Presidential Power in Moldova, **Europe-Asia Studies**, 2008, Vol. 60, No. 1, s. 116.

sonraki ilk girişim Sovyet sonrası anayasasından kurtularak yeni anayasa hazırlanması olmuştur. Yeni anayasanın parlamenter sisteme göre düzenlenmesi arzulansa da politik aktörlerin sınırları genişletmesiyle birlikte yarı başkanlık ya da başkanlı parlamenter sisteme yakın bir yapıya dönüşmüştür.

1994 Moldova Anayasasına göre doğrudan seçilen Başkanın hem yasamaya hem de yürütmeye ilişkin kontrol alanları oldukça geniş olduğu gözlemlenmiştir. Halk tarafından seçilen Başkan 94. Maddeye göre kararnameler yayımlayabilir, 88. Maddeye göre referandum çağrısında bulunabilir, 83. Maddeye göre hükümet toplantılarına katılabilir, 84. Maddeye göre meclis tartışmalarına dahil olabilir ve 82. Maddeye göre parlamentoya danışarak başbakanı dilediği kişilerden atayarak sınırlı kabine kurabilir ya da meclisi feshedebilmektedir.¹¹⁹⁹ Moldova'nın otoriter bir rejim olmasının önündeki en büyük engel yeni kurulan ülkede parti içi disiplinin ve parti kimliğinin zayıf olmasıdır. Böylece çoğunluk partisinin lideri olan Başkan yeteri kadar yasama üzerinde kontrole sahip olamamıştır. 1995'te Snegur Cumhurbaşkanlığı rejimine geçmeye kalkışmış olsa da kendi parti üyelerinin ağırlıkta olduğu parlamentodan istediği desteği bulamamıştır.

1996'da seçim kampanyası döneminde Snegur sağ kanat seçmen tarafından desteklenirken Lucinschi sol kanat seçmen tarafından desteklenmektedir.¹²⁰⁰ Sovyet döneminde de siyaseten aktif olan Lucinschi Komünist Parti sekreterliği yapmış ve demokratik Moldova'nın seçimle göreve gelen ilk meclisinde yer almıştır. 1 Aralık 1996'da ikinci tur Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %50'den fazla oy almış ve rakibi Snegur'u yenerek yeni Cumhurbaşkanı olmuştur. Rusya ile daha yakın ilişkileri Avrupa Birliği tarafından tepki çekmiş ve batılı siyasi aktörler tarafından Snegur'un reformlarını devam ettirmek için baskı görmüştür.¹²⁰¹ Rus yönetimi ile yakınlığı tepki çekse de Avrupa Birliği ile iş birliği içinde görünmektedir. 1998 meclis seçimlerinde Vladimir Voronin liderliğindeki Moldova Komünistler Partisi **Partidul Comuniștilor**

¹¹⁹⁹ Legis, **Constituția Republicii Moldova**, 29.03.2016, (Çevirimiçi) https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro, 4.09.2022.

¹²⁰⁰ Mold Press News, **15 January 1997. Petru Lucinschi's swearing in office of President of Moldova**, 01.01.2021, (Çevirimiçi) <https://www.moldpres.md/en/news/2021/01/01/21000335>, 4.08.2022.

¹²⁰¹ A.e.

din Republica Moldova (PCRM) 40 milletvekili ile meclisteki çoğunluğu sağlamıştır. Seçimlerden sonra çok tutarlı olmayan parti içi ittifaklar ayrılmaya başlamıştır. Bu dönemin partilerinin oldukça değişken bir iç dinamiğe sahip olduğu ileri sürülebilir. Meclisteki partilerden Moldova Komünistler Partisi **Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM)** ve Demokratik ve Müreffeh Bir Moldova Bloğu **Blocul pentru o Moldova Democratică și Prosperă**¹²⁰² (BMDP) üyeleri olan milletvekilleri parti için gruplara ayrılmakta ya da başka partilere geçmektedirler bu da 1997 yılında Başkan olarak seçilen Petru Lucinschi'nin parti desteğini elde etmesine izin vermemektedir.¹²⁰³ BMDP, Lucinschi'nin destekçileri tarafından kurulan başkanlık yanlısı blok olsa da bu dönemdeki parti içi disiplinden yoksun olduğu için Cumhurbaşkanı'nın güçlü bir yürütmeye ya da siyasal sistemi değiştirebilecek bir güce sahip olmasını engellemektedir. Ekonomik istikrar sağlayacak politikalar üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar aslında yasama ile yürütme arasındaki çekişmeyi ortaya sermektedir.

Başkanlık rejimini isteyen Lucinschi 1994 Anayasasının kendisine verdiği yetki ile referanduma gitmek istemiş ve başkanlık sistemini getirecek anayasal değişiklik için halktan destek almaya çalışmıştır. Yeni kurulan cumhuriyetin ilerleyebilmesi için ekonomik reformlara ihtiyacı duyuluyor olsa da istikrarsız koalisyon hükümetleri siyasal belirsizliği ve ekonomik sıkıntıyı arttırmaktadır.¹²⁰⁴ Bu savları ileri süren Lucinschi referandum kararı almıştır. Mayıs 1999 yılında yapılan referanduma halkın yarısından azı katılmış %64 oranında kabul oyuyla halk başkanlık

¹²⁰² **Blocul pentru o Moldova Democratică și Prosperă**: Sosyalist Enternasyonal'in ortak üyesi olan, hukukun üstünlüğüne inanan, demokratik bir Moldova Cumhuriyetini isteyen ve merkez sol da yer alan Moldova Demokrat Partisi **Partidul Democrat din Moldova**; küçük merkez sol parti olan ve seçimlerde çok başarılı sonuç alamayan Yeni Kuvvet Sosyal Hareket Partisi **Mișcarea social-politică „Forța Nouă”**; Moldova Sivil Partisi **Partidul Civic din Moldova** ve Demokratik Güçler Partisi **Partidul Forțelor Democratice**, oluşturduğu 1998 genel seçimleri bloğudur. Seçimlerde 30'a yakın milletvekili ile meclise girebilmişlerdir. [alegeri.md, Blocul electoral “Pentru o Moldovă Democratică și Prosperă” \(BepMDP\), Elections in the Republic of Moldova, \(Çevirimiçi\) <http://www.e-democracy.md/elections/parliamentary/1998/opponents/bepmdp/>, 4.09.2022.](http://www.e-democracy.md/elections/parliamentary/1998/opponents/bepmdp/)

¹²⁰³ Roper, a.g.e., s.

¹²⁰⁴ 'Cumhurbaşkanının yönetimden sorumlu hükümeti oluşturduğu Moldova'da başkanlık sisteminin getirilmesi için anayasa değişikliğini destekliyor musunuz?' Ziaruldeiasi, **Presedintele Lucinschi a decis organizarea unui referendum pentru sporirea prerogativelor prezidentiale**, 24.03.1999, (Çevirimiçi) <https://www.ziaruldeiasi.ro/chisinau/presedintele-lucinschi-a-decis-organizarea-unui-referendum-pentru-sporirea-prerogativelor-prezidentiale~nipcc>, 4.09.2022.

sistemini onaylamıştır. Referandum sonuçlarına rağmen parlamento Lucinschi ile aynı fikirde olmadığı için tasarıyı meclisten geçirmemiştir.¹²⁰⁵ Referandumda %50'den fazla oy oranı almasına rağmen Lucinschi başkanlık lehine düzenleme yapamamış olsa da tekrar tekrar parlamentodan destek toplama girişimlerinde bulunmuştur.

Lucinschi'nin arzu ettiği yeni düzenlemede seçim sistemi milletvekillerinin aleyhine değiştirilecek, meclis sandalye sayısı 70'e düşecek, hükümeti oluşturan bakanları atayabilecek ve görevden alabilecektir.¹²⁰⁶ Genelde meclis oluşumu üzerine olan değişik talepleri mecliste kabul görmemiştir. Gücünü git gide kaybettiğini düşünen Lucinschi bağlayıcı bir referandum düzenlemeyi teklif etmiş ama meclis çoğunluğuna sahip olmadığı için bunu gerçekleştirememiştir. Başkanlık sistemine geçme isteği ve yapmak istediği düzenlemeler Lucinschi'nin parlamento desteğini kaybetmesinin yanında parlamenter sistem lehinde düzenlemeler yapılmasına neden olmuştur.

2000 yılında Meclis tarafından, Cumhurbaşkanın halk tarafından genel oyla değil parlamento tarafından seçilmesine ve gerekirse yine meclis tarafından görevden alınmasına ilişkin düzenleme yürürlüğe girmiştir.¹²⁰⁷ Ayrıca kabul edilen anayasa değişiklikleri içerisinde Cumhurbaşkanının görev süresinin beş yıl olması en fazla iki dönem görevinde kalması; Cumhurbaşkanının başbakanı ve kabineyi ataması, Yüksek Güvenlik Kurulu başkanlığına savcı ve yargıçları ataması ve milletvekillerinin yasaları 60 günden uzun sürede onaylamaması halinde yasama meclisini görevden alabilmesi maddeleri de bu referandumla beraber yürürlüğe girmiştir.¹²⁰⁸ Bu değişiklikler 92 oyla yani meclisin neredeyse tamamının kabulüyle yürürlüğe girmiştir. Yarı başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçiş yürütme yetkilerini kabinede yoğunlaştırmak amacıyla yapılmış ve Cumhurbaşkanın hükümetten ayrı bir politikaya sahip olmasının önüne geçilmek için düzenlenmiştir. Şubat 2001 yılında Vladimir Voronin liderliğindeki Moldova Komünist Partisi meclisteki sandalyelerin çoğunluğunu alarak

¹²⁰⁵ A.e.

¹²⁰⁶ William Crowther, "Development of the Moldovan Parliament One Decade after Independence: Slow Going", **The Journal of Legislative Studies**, Vol. 13, No. 1, s. 108.

¹²⁰⁷ A.e.

¹²⁰⁸ Roper, **a.g.e.**, s. 120.

mecliste bulunan 101 sandalyenin 71'ine sahip olmuştur ve Voronin'i de Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir.

Anayasal değişikliğinin milletvekillerinin çoğu tarafından onaylanması yarı başkanlık sisteminin işlevsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Yasama ve yürütme arasındaki sorun Cumhurbaşkanı yetkileri bakımından fazla manevra kabiliyetine sahip olmaması ve bunu değiştirme girişimlerinden kaynaklanmıştır. Bu değişiklik demokratik bir soruna sebep olmamış ya da tartışmalı bir karar süreci sonucunda gelişmemiştir. Aslında Moldova cumhuriyeti parlamenter rejim olarak kurulmuş bir yıl sonra dokuz yıllığına yarı başkanlık sistemi ile yönetilmiş sonrasında ise tekrar parlamenter sisteme dönmüştür. Önemli reformları hayata geçirme konusunda fikir birliği sağlayamayan meclis parlamenter rejimi dönmek için oy birliği yapabilmiştir. Bu da meclisin gerektiğinde işlevsel olup görevleri yerine getirmek için uzlaşa kurabildiğini göstermektedir. Teknokratlardan kurulu ve partizan olmayan bakanlar kuruluna başkanlık eden başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında ortaya çıkan rekabetin istikrarsızlık getirdiği inancı; Cumhurbaşkanı ve meclis arasındaki politika koordinasyonun eksikliği, genel seçimle gelen Cumhurbaşkanı'nın halka vaatlerde bulunması ve bu vaatleri yerine getirmek için yetki alanını genişletmek istemesiyle ortaya çıkan meclis Cumhurbaşkanı çatışması anayasal değişikliklerin yapılmasında meclisteki parti üyelerini motive edici gelişmelerdir. Yeni düzenlemeye göre Cumhurbaşkanlığı adaylığı için 15 milletvekilinin dilekçesi gereklidir ve eğer üç turda Cumhurbaşkanı seçilemezse mevcut Cumhurbaşkanı meclisi feshedebilecektir.¹²⁰⁹

Freedom House 2001 raporuna göre Lucinschi aralık ayında parlamento tarafından yapılacak oylamaya katılmayı reddetmiş, Moldova Komünistleri Partisi (PCRM) aday olarak parti lideri Vladimir Voronin'i, merkez sağ partiler ve bağımsız milletvekillerinden oluşan bir koalisyon ise Moldova Anayasa Mahkemesinin başkanı Pavel Barbalat'ı aday göstermiştir. Komünist parti liderinin gizli oylama kuralları ihlal etmesi Anayasa Mahkemesinin oylamanın yenilenmesi kararı almasına sebep olmuş ve böylece ilk turda Cumhurbaşkanı seçilememiştir.¹²¹⁰ Vladimir Voronin 2001'de

¹²⁰⁹ A.e., s. 122.

¹²¹⁰ Freedom House, **Freedom in the World 2001- Moldova**, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher/FREEHOU.,MDA,5278c93e3.0.html> 9 Temmuz 2021.

yeni Cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir. Yeni düzenlemeler Cumhurbaşkanının hükümet toplantılarına ya da meclis tartışmalarına ve Anayasa Mahkemesine yargıç ve hakimleri atamasına yetki vermemektedir.¹²¹¹ Freedom House 2002 raporuna göre Voronin'in Komünist olmayan bir başbakan seçmeyi, Moldova'yı modern, gelişen ve dinamik bir ülkeye dönüştürecek reformlar yapmayı, uluslararası finans kuruluşlarıyla ekonomik iş birliğini, cumhurbaşkanlığı makamını kaldırmayı vaat etmiş olsa da bu sözlerini yerine getirmek için gerekli yetkilere sahip olmamıştır.¹²¹² 1998 yılında Rusya ekonomik krizinin Moldova'yı etkilenmesi ve 2000 yılına kadar ekonomik hacmin daralması Voronin'in vaatlerini etkilemiştir.

Freedom House 2010 raporuna göre Nisan 2009'da yapılan seçimler sonucunda 60 milletvekili ile meclise giren Moldova Komünistler Partisi (PCRM) Cumhurbaşkanını üç turda da seçemediği için Voronin parlamentoyu feshetmiş ve genel seçimlerin tekrarlanması gerekmiştir. Temmuz 2009 seçimlerini kazanan ve muhalefet partilerinden oluşan PLDM liderliğindeki koalisyon Avrupa Entegrasyonu İttifakı¹²¹³ (AIE) ise Meclisteki 53 milletvekili ile PCRM'nin iki ay önceki seçimlerde kazandığı iktidarı ele geçirmişlerdir. PCRM oyların %50'ye yakınına almasına ve Mecliste 48 koltuğa sahip olmasına rağmen muhalefet parti olmuştur. AIE, Cumhurbaşkanı seçmek için gerekli olan beşte üç çoğunluğa sahip olamamıştır. Yinelenen Cumhurbaşkanı seçimlerindeki başarısızlık 2010'da yeniden seçimlere gitmeyi gerektirmiştir. Siyasal karışıklık ve PCRM'nin halkı yönlendirmesiyle birlikte isyan hareketleri körüklenmiş, gösteriler yapılmaya başlanmış, halk kutuplaşmaya başlamış ve emniyet güçleri zor kullanarak gösterileri dağıtmıştır. Raporda seçim kampanyası döneminde PCRM'nin yaptığı yolsuzluklara yer verilmiştir. Bu dönemde PCRM'nin muhalefet partilerine polis zoruyla müdahale etmesi, devlet medyasının taraflı yayınları, devlet fonlarının PCRM tarafından kötüye kullanımı gibi çeşitli yasal

¹²¹¹ Droper, a.g.e., s. 123.

¹²¹² Freedom House, **Freedom in the World 2002- Moldova**, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher/FREEHOU,MDA,473c53dc21,0.html> 9 Temmuz 2021.

¹²¹³ Moldova'daki ekonomik durum Uluslararası finans kurumlarıyla ilişkiler, hükümetin 1999 yılı için katı bir bütçeyi kabul etmesi ve özelleştirme için iddialı planlar açıklamasından sonra düzeldi. Liberal Demokrat Parti (PLDM), Liberal Parti (PL), Demokrat Parti (PDM) ve Moldova İttifakımız (AMN) Avrupa Entegrasyonu İttifakı (AIE) adı altında hükümet koalisyonu oluşturmuşlardır.

olmayan gelişmeler yer almaktadır. Üçüncü kez Cumhurbaşkanı olmasının yasal olarak mümkün olmadığı Voronin'in yerine PCRM'nin parti başkanı Zinaida Greceanii Cumhurbaşkanı olarak aday gösterilmek istense de gereken beşte üç çoğunluğu yani 61 milletvekilinin onayını alamamıştır.¹²¹⁴

Cumhurbaşkanlığı seçimleri için milletvekili yeterlilik sayısını 61'den 51'e düşürmek isteyen iktidar koalisyonu ile muhalefetteki PCRM fikir birliğine varamamıştır. Muhalefetin onayı olmadan herhangi bir anayasal değişikliğe imkân vermeyen çoğunluk sayısı sebebiyle iktidar koalisyonu parlamento oylamasıyla istediklerini gerçekleştiremeyeceğini fark ederek referanduma gitme kararı vermiştir. İktidar koalisyonu, yeni anayasa düzenlemesi için referandum kararını ve referandumun geçerli olması için seçmen katılımının %60 yerine %33 olması kararını basit çoğunluk olarak kabul edilen 50+1 milletvekili sayısı ile kabul etmiştir. Hem seçim kanununda hem de siyasal sistemde değişikliği ön gören referandumda halka "Moldova Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın tüm halk tarafından seçilmesine izin verecek olan Anayasa değişikliğine kabul eder misiniz?" sorusu sorulmuş ve %87,83 oranında oy ile bu soru "evet" olarak yanıt bulmuştur. Ancak iktidar koalisyonu ile anlaşılamayan PCRM'nin halkı protesto etmeye çağırması, halkı kutuplaştırmayı başarması ve geniş çaplı yürüttüğü hayır kampanyası ile katılım belirlenen oranın bile altında kalarak %30 katılımı gerçekleşmiştir.¹²¹⁵ 700 bin kişiyi geçmeyen katılımı birlikte PCRM'nin halkın referandumu protesto etmesine yönelik kampanyasının başarılı olduğu söylenebilir.¹²¹⁶ AİE'nin yarı başkanlık sistemine geçme manevrası son üç yıldır Voronin'in halkı Beyaz Rusya'ya yönlendiren politikaları ile engellendiği ileri sürülebilmektedir. Bu dönemde Voronin, yolsuzluk soruşturmalarıyla da mücadele etmiştir. Muhalefeti desteklememesinin arkasında muhalefetin daha çok güç kazanarak soruşturmayı aleyhine kullanacağı endişesinden kaynaklanıyor olabilir. 2009'da Cumhurbaşkanı seçilememesinden sonra 2012'ye kadar Cumhurbaşkanları konuma vekaleten göreve gelen etkisiz isimler olmuştur.

¹²¹⁴ Freedom House, **Freedom in the World 2010- Moldova**, 3 May 2010, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,MDA,4c0ceadf28,0.html>, 9 Temmuz 2022.

¹²¹⁵ A.e.

¹²¹⁶ A.e.

Freedom House 2016 Moldova raporuna göre siyasi aktörler tarafından gerçekleştirilen yolsuzluklar ile hükümetin işlevsizliği sebebiyle ülke puanlarında düşüş gözlemlenmiştir.¹²¹⁷ Moldova bankalarının ve üst düzey kamu görevlilerin dahil olduğu çok büyük rakamlarda yolsuzluğun ortaya çıkması ekonomik olarak sıkıntılı bir süreç yaşayan halkın protestolar düzenlemesiyle sonuçlanmıştır. Hem toplumsal karışıklık hem de siyasal çekişmeler seçimlerden sonra hükümetlerin kurulma süreçlerini zora sokmuştur. Voronin'den sonra parlamento Cumhurbaşkanı seçmede bir türlü uzlaşa sağlayamadığı için vekaleten makamı dolduran devlet başkanları olmuştur. En son 2009 yılında parlamento içinden çıkan Cumhurbaşkanı görev süresini doldurduktan sonra 2012 yılına kadar Cumhurbaşkanı seçilememiştir. 2012 yılında Nicolae Timofti üç yıllık aradan sonra üzerinde uzlaşa sağlanabilen isim olup Cumhurbaşkanı olabilmıştır.¹²¹⁸ Bu dönemde Cumhurbaşkanı seçilememesinin temel sebepleri partiler arası uzlaşa kültürünün kurulamamış olması ve komünist partisinin diğer partilere kıyasla daha köklü olmasından kaynaklanan iktidara ulaşma arzusunun güçlü olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

BTI 2016 raporuna göre uzun süredir parlamenter sistem ile yönetilen ülkede yasama en güçlü organdır. Bu güce rağmen Meclisin, devletin başı olan Cumhurbaşkanının konumu ile olan ilişkileri de siyaseten oldukça belirleyicidir. Rapor Voronin'in Cumhurbaşkanlığı döneminde meclis politikalarında etkili bir figür olurken uzlaşma sonucu seçilen Timofti mecliste çok etkili olamamış ve meclis politikalarına oldukça tarafsız yaklaşmıştır.¹²¹⁹ Ülkede Sovyet mirası hala etkisini sürdürmekte ve bu sebeple yürütme yargıya etki edebilmektedir. Güçler arası denge mekanizması 2009 yılından bu yana gelişme gösterse de hala uygulamada pek çok aksaklık ve siyasal tıkanmalar yaşanmaktadır.¹²²⁰

¹²¹⁷ Freedom House, **Freedom in the World 2016- Moldova**, 7 June 2016, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher/FREEHOU,MDA,575aa7ce15,0.html>, 9 Temmuz 2022.

¹²¹⁸ A.e.

¹²¹⁹ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2016 Country Report Moldova**, 31 January 2015 (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2016_MDA.pdf, 10 Mayıs 2022.

¹²²⁰ A.e.

Cumhurbaşkanının meclisin beşte üçü çoğunluğunun oyuyla seçilememesi ve bu yüzden meclisin feshedilerek yasama süresinin sürekli tıkanmasından dolayı anayasal düzenleme yapılmıştır. Mart 2016’da Cumhurbaşkanının seçilmesine ilişkin anayasada yer alan düzenleme 2000 yılından önceki haline çevrilerek yeniden halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ön görmüştür. *Anayasal kurumlarda dengesizlik yaratan mekanizmaları ortadan kaldırmaya ve böylece Anayasa’nın tutarlılığını korumaya* yönelik bir karar olduğu ileri sürülmüştür.¹²²¹ Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi sadece anayasal süreçte tıkanmaları önleyecek bir girişim olarak kalmış ve Cumhurbaşkanının yetkilerini genişletmeye yönelik bir düzenleme yapılmamıştır. Bu durumda sistem hala parlamenter sistem özellikleri taşımaktadır. 2016’da genel oyla seçilen Cumhurbaşkanı olan Igor Dodon seçim kampanyasında meclisi feshedip işleyen bir yasama sistemi kuracağı vaatlerinde bulunmuştur.¹²²² Meclisi feshetme yetkileri bulunmayan Dodon göreve geldikten sonra cumhurbaşkanlığı konumunun parlamento karşısında yetkilerini arttırmak için anayasa değişikliği önermiştir. Çeşitli medya mensupları ve gözlemciler bu girişimi popülist bir hareket olarak yorumlamıştır. Dodon reform önerisinin ülkede meydana gelen yolsuzlukları önlemek, mecliste milletvekillerinin sürekli parti değiştirmesinin önüne geçmek ve halkın gözünde güven kaybeden meclisin yeniden halkın güvenini kazanmak için yapılması gerektiğini ileri sürmüştür.¹²²³ Moldova Cumhuriyeti Sosyolist Partisi **Partidul Socialiștilor din Republica Moldova** (PSMR)’den aday olan Igor Dodon’un bu önerisi Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya aykırı bulunarak geri çevrilmiştir. Eğer bu öneri anayasa mahkemesinin engeline takılmamış olsaydı Cumhurbaşkanı meclisi feshedebilecek ve meclis Cumhurbaşkanını görevden almak için referandum yapmak zorunda kalacaktır.¹²²⁴

Freedom House 2017 Moldova ülke raporuna göre liberal bir parti olan Partidul Liberal Democrat din Moldova (PLDM)’nın lideri ve eski başbakan olan Vlad Filat’ın da dahil olduğu 2016 raporunda yer alan bankacılık yolsuzluğu toplumda büyük

¹²²¹ Constitutionnet, **The President’s New Clothes: Will Moldova Move To More Powers For The Head Of State?**, 19 April 2017, (Çevirimiçi), <https://constitutionnet.org/news/presidents-new-clothes-will-moldova-move-more-powers-head-state>, 9 Temmuz 2022.

¹²²² A.e.

¹²²³ A.e.

¹²²⁴ A.e.

tepkilere neden olmuştur.¹²²⁵ Bu dönemde Dodon'un da önerdiği değişikliklerin dayanak noktası bu yolsuzluk skandalıdır. Moldova'yı, AB'ye yakınlaştırmayı hedefleyen Filat ve ülkedeki diğer merkez ve merkez sağ partiler bu skandallardan etkilenmiştir. Avrupa meyilli ve Rusya karşıtı olan oligarşik partiler artık halkın gözünden düşmüş ve Rusya destekçisi partiler ön plana çıkmıştır. 2016'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerini Dodon'un kazanmasında ve Dodon'un meclisin feshini yapacağını ileri sürerek kampanya yapmasındaki en büyük etken PLDM'li milletvekillerinin mecliste koltuklarını muhafaza etmesidir.¹²²⁶ Bankacılık yolsuzluğundan hüküm giyen Filat'ın dahil olduğu skandal muhalefet partinin yönlendirmesiyle halkın bütün parti üyelerine tepki yükseltmesi ile sonuçlanmıştır. Merkez sağ partilerden olan Eylem ve Dayanışma Partisi Partidul Actiune Si Solidaritate (PAS) adayı Maia Sandu 2016 seçimlerinde ancak %47,8 oranında oy alabilmiştir.¹²²⁷ 2017 ülke raporunda cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin yapılan yeni düzenlemeye ilişkin bilgiler verilmiştir. Bu doğrultuda cumhurbaşkanlığı seçimleri için kampanya iki ayla sınırlandırılmış, aday olan Cumhurbaşkanın parti üyeliğinden çıkması şartı getirilmiş ve kayıt şartları yenilenmiştir.¹²²⁸ Dodon'un seçim zaferi, seçmenlerin Avrupa yanlısı merkez sağ partileri yolsuzluk skandalları sebebiyle cezalandırdığı ve buna karşılık Rusya'yı destekleyen partilerin tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır. 1996 yılından itibaren ilk kez yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde rekabet oldukça yüksek olmakla birlikte seçimlerin büyük oranda demokratik olarak yürütüldüğü kayıtlara geçmiştir. 2020'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %60 oranına yakın oy alarak Dodon'u mağlup etmiştir.

Moldova, 1991'de bağımsızlığını kazanmış olsa da Meclis Şubat 1990'da yapılan genel seçimlerle oluşturulmuş Sovyet Meclisidir. 1991'de yürürlükte olan Anayasa ile ülke parlamenter sistemle yönetilmektedir. Seçimleri kazanan parti Mircea Snegur'u meclis içinde yapılan oylamayla Cumhurbaşkanı olarak seçmiş ve Snegur etkisi altında olan kabineden Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından

¹²²⁵ Freedom House, **Freedom in the World 2017- Moldova**, 2017, (Çevirimiçi) <https://freedomhouse.org/country/moldova/freedom-world/2017>, 9 Temmuz 2022.

¹²²⁶ A.e.

¹²²⁷ A.e.

¹²²⁸ A.e.

seçilmesini ön gören yasal düzenlemeyi geçirmiştir. Benzer Sovyet ülkeleri gibi Moldova'da demokrasi deneyimini bir Sovyet Geçiş Meclisi ile deneyimlemiştir. Snegur, halkın neredeyse tamamının katılımıyla 1991 yılında %100'e varan oy oranıyla yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Sovyet döneminin kurumlarıyla demokrasiyi tayin etmenin zorluğunu yaşayarak deneyimleyen siyasiler yeni Anayasasının gerekli olduğunu kabul edip anayasal düzenleme yapmıştır. 1994'te Moldova Cumhuriyetinin ilk anayasası yürürlüğe girmiştir. 1994'te yürürlüğe giren Anayasanın güçlü bir Cumhurbaşkanı ön görmesiyle sistem yarı-başkanlık sistemi olarak belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı olan Lucinschi Cumhurbaşkanlığı seçiminden galip çıktıktan sonra Cumhurbaşkanının konumunu güçlendirmek istemiş ve Meclisin gücünü azaltacak düzenlemeler önermiştir. Ancak bu talebi Meclisin onayına takıldığı için gerçekleşmemiş ve sonrasında yasama desteğini kaybetmesine sebep olmuştur. 2001'de Meclis Cumhurbaşkanının halk oyuyla değil Meclis oylaması ile seçilmesi ve Cumhurbaşkanının yetkilerinin sınırlandırılması doğrultusunda yeni bir düzenleme yapmıştır. Cumhurbaşkanının yürütmeye ilişkin yetkilerinin kısıtlanması ile güçler ayrılığı temin edilebilmiştir. Cumhurbaşkanının Meclis içinden seçilmesi çoğunluk sağlamadığında zorlaşmış bu da hükümetlerin düşmesine sebep olmuştur. 2009 seçimlerinden sonra yeni cumhurbaşkanı seçilememesi sebebiyle mevcut Cumhurbaşkanı Voronin meclisi feshetmiş ve yeniden seçimlere gidilmiştir. 2009'daki ilk seçimlerde iktidar olan çıkan Voronin'in partisi PCRM iki ay sonra yapılan seçimlerle muhalefet konumuna düşmüştür. 2009 ve 2010 seçimlerinde büyük halk ayaklanmaları gerçekleşmiş ve PCRM 2009 yılındaki seçimlerde pek çok seçim yolsuzluğu işleyerek muhalefeti bastırmıştır. Cumhurbaşkanının seçilmemesiyle vekaleten Cumhurbaşkanlığına gelenler ise siyasi olarak bir başarı gösterememişlerdir. Cumhurbaşkanının seçilememesine ilişkin sorunların artmasıyla 2016'da yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanı tekrar halk tarafından seçilmeye başlanmıştır. Sonuçta genel olarak Partilerin disiplinsiz olması liderlerin yürütmeyi güçlendirme arayışlarına engel olmuştur. Ancak Moldova için temel problem ülkedeki oligarkların son dönemde siyaset üzerinde etkilerinin artmış olmasıdır. Bununla birlikte seçim yolsuzlukları sık görülür, düzenlemelerin yapılması için gerekli olan sınırlar Meclis içinde çözülmüş yapı sebebiyle yüksek kalmaktadır. Yöneticilerin yolsuzluklarına ve hileli seçimlere sık rastlanır. Siyasal karar alma sürecinde referandum sonuçlarının

karar alma sürecinde etkili olmaması ya da yürütmenin seçiminin düzenlenmesinde halkın katılımına olanak sağlanmadığı için demokratik öğelerin tüm gerekliliklerinin yerine getirildiği iddia edilemez.

Moldova'nın bağımsızlığını 1991'de kazanmasından 1994'e kadar Yeni Anayasasının kabule kadar olan süreçte puanlar yükselmiştir. 1991'de var olan Anayasaya göre ülke parlamenter sistem ile yönetilmektedir. Yarı-başkanlık sistemini getiren anayasal düzenlemenin kabul edildiği 1994'te ise dört yıllık sürenin yüksek değerlerine ulaşılmıştır. Puanların yükselmesinde anayasal kurumların oluşması, ülkenin ilk referandum yapılmış olması ve özgürlüklerin garanti altına alınması gibi önemli etkenler vardır. 1991'de V-dem liberal demokrasi puanı 0,31 seçim demokrasisi puanı 0,42 ve katılım demokrasi endeksi puanı 0,2 olan ülke 1994'te tüm V-dem endekslerinde 0,10 ve 0,15 arasında artış göstermiştir. 1991'de Polity endeksi demokrasi puanı 5, otokrasi puanı 0 ve polity puanı 5 olarak belirlenmiştir. 1994'te demokrasi puanının 7'ye çıkması ile polity da puanı 7 olmuştur. Otokrasi puanında değişiklik gözlenmemiştir. Vanhanen puanı aynı şekilde artmıştır. 1991'de rekabetçilik puanı 15, katılım puanı 47,5 ve demokratikleşme puanı 7,6'dır. 1994'te ise rekabetçilik puanı 24'e katılım puanı 46'ya ve demokratikleşme puanı 11'e yükselmiştir. Freedom House 1991'de siyasal özgürlük değerlendirmesinde 5 puan, sivil haklar değerlendirmesinde 4 puan olarak 4,5 demokrasi puanına sahip olmuştur. 1994'te ise siyasal haklar puanı 4'e yükselmiş ve ülkenin final puanı 4 olarak değişmiştir.

1999'de Lucinschi'nin yürütmenin gücünü arttırmak için gerekli anayasal değişikliklerin yapılması üzerine referanduma gitme yetkisini kullanmıştır. Başkanlık sistemini getirecek ancak referandum sonuçları halkın %32'nin ve oylamaya katılanların %60'nın onayı ile kabul edilse de gücünün azalmasına meclisin izin vermemesi sebebiyle oylama sonuçlarına rağmen anayasal düzenleme yapılmamıştır. Halkın karar almaya katılımını ve siyasal haklarını kullanmalarını büyük oranda engelleyen bu karar endekslerin final puanlarında yükseliş ya da düşüşe sebep olmamıştır. 2001 yılında Meclisin, yürütmenin gücünü azaltıp Cumhurbaşkanı Meclis içinden Meclis üyelerinin oylamaları ile seçilmesi ise yine endekslerde bir

değişikliğe yol açmamıştır. Sadece V-dem 0,01 oranında dikkate değmeyen bir düşüş olmuştur.

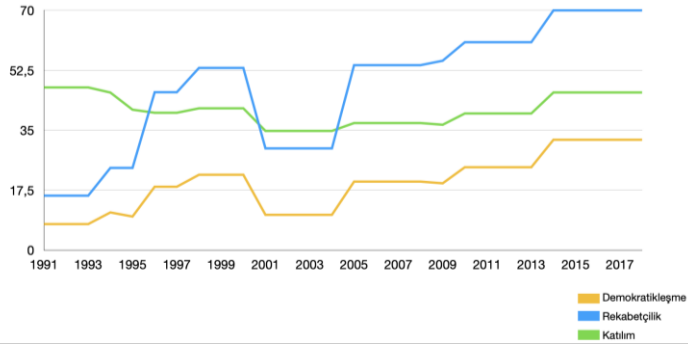
2009'de seçim yolsuzlukları, muhalefeti güç kullanarak bastırma, basın özgürlüklerinin kısıtlanması, göstericilere karşı güç kullanımı gibi pek çok sivil ve siyasal hak ihlalleri gerçekleşmiştir. 2010'da ise Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi için referandum düzenlenmiş ancak oylama oranları düzenlemelere göre geçerlilik sınırının altında kalmıştır. V-dem liberal demokrasi puanı 0,37 seçim demokrasisi puanı 0,28 ve katılım demokrasi endeksi puanı 0,47 olan ülke 2010'da tüm V-dem endekslerinde 0,10 puan artış göstermiştir. 2009'da ve 2010'de Polity endeks puanlarında değişiklik gözlenmemiştir. Ülke, Freedom House 2009'da siyasal özgürlük değerlendirmesinde gerileyerek 4 puan almış, sivil haklar değerlendirmesi 4 puan olarak kalmış ve demokrasi puanı 4 olmuştur. 2010'da ise siyasal haklar puanı 3'e yükselmiş ve ülkenin final puanı 3,5 olarak değişmiştir. Vanhanen 2009'da ülkenin rekabetçilik puanını bir önceki yıla göre 1 puan arttırarak 55,3 olarak, katılım puanını 36,6 olarak belirlemiştir. Katılım puanı bir önceki yıla göre düşük olan ülkenin 2009 demokratikleşme puanı da 20'den 19,5'e düşmüştür. 2010'da ise ülkenin katılım puanı 39,9 puana ve rekabetçilik puanı 60,7'ye yükselmiş böylece demokratikleşme puanı 24,2 olmuştur. 2009'da yapılan iki kere seçim yapılmış katılım önceki yıllardaki oranlarla yakın olmasına rağmen katılım puanında düşüş gözlemlenmiştir. EIU puanı 2008'de 6,5 iken 2010'da 6,33'e düşmüştür. EIU yıllık değerlendirmesinde seçim sürecinde yaşanan gelişmelerden ötürü ve seçimlerde yapılan yolsuzluktan kaynaklı olarak düşüş görülmektedir. BTI değerlendirmesindeki puanı demokrasi değerlendirmesinde 2008'de 6,85 iken 2010'da 6,65'e düşmüş ve durum değerlendirmesi 2008'de 5,93 iken 2010'da 5,79' gerilemiştir. Yönetim değerlendirmesinde 0,03'lük hafif bir artış izlenmiştir. Güçler ayrılığı değerlendirmesinde bir değişiklik gözlenmemiş ancak 2010'u da değerlendiren 2012 yılı raporunda güçler ayrılığı değerlendirmesi 1 puan yükselmiştir. 2010 değerlendirmesinde ise özgür ve adil seçimler ve ifade özgürlüğü 1'er puan düşmüştür; bunda 2009'daki gelişmelerin büyük bir payı bulunmaktadır.

2016’da Cumhurbaşkanının seçilememesi seçimlerinin sürekli yenilenmesine ve istikrarsızlığa sebep oluyor gerekçesi ile Cumhurbaşkanının tekrar halk tarafından seçilmesine karar verilmiş ancak Cumhurbaşkanında yetki genişliği üzerine bir düzenleme yapılmamıştır. 2016’da Freedom House puanlarında bir değişiklik olmamıştır son özgürlük değerlendirme final puanı olan 3 puanda kalmıştır. V-dem’de 0,02 ve 0,03 arasında bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu düşüş çok dikkate değer bir düşüş değildir. Ülkenin V-dem puanları 2016 için liberal demokrasi endeksinde 0,45, katılım endeksinde 0,36 ve seçim demokrasisi endeksinde 0,55 olarak değerlendirilmiştir. Vanhanen endeksinde 2016’daki gelişmeler sonucunda bir değişiklik gözlenmemiştir. 2014’ten itibaren rekabetçilik puanı 70, katılım puanı 46 ve demokratikleşme değerlendirmesi 32 puan olarak kalmıştır. Polity puanı son değerlendirmesiyle demokraside 9 puan ve otokrasi de 0 puanla aynı kalmış değişmemiştir. EIU puanı önceki yıl 6,7 olan ülkenin puanı 6,2’ye gerilemiştir. Gerilemenin sebebi sivil hakla ve siyasal katılım değerlendirmesindeki düşüş sebep olmuştur. Bu sebeplerin yanında anayasal suçlar olarak bir tabir yer almakta bu değerlendirme ile de Cumhurbaşkanın halk tarafından seçilmesine ilişkin düzenlemenin yapılmasında halkın karar alma sürecine katılımının olmamasının puan düşüşünde etkili olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. BTI puanı demokrasi puanı 6,2 ve durum değerlendirmesi 6,24’tür. Ancak 2016 değerlendirmesi 31 Ocak 2015’e kadar olan süreyi değerlendirmektedir. 2016’daki gelişmeleri değerlendirmek için 2018 raporundaki değişikliklere göz atmak gerekir. 2018 puanlarına göre BTI demokrasi puanı 6,2’ye ve durum değerlendirmesi 5,96 gerilemiştir. Bununla beraber BTI’nın tüm değerlendirmelerinde dikkat çekici düşüşler gözlemlenmiştir. İfade özgürlüğü, bağımsız yargı, güçler ayrılığı, yolsuzluk gibi değerlendirmelerde 2 ile 1 puan arasında değişiklik olmuştur. 2015’te Cumhurbaşkanın başbakanı seçmesine kısıtlama getirilmiş ve başbakan olarak oligark bir iş adamının yardımcısı seçilmiştir. Bu gelişme hükümetin devlet üzerindeki yönetim gücünü etkilemiştir. 2018’de güçler ayrılığı değişkeni 7’den 5’e düşmüştür. BTI puanla birlikte yaptığı değerlendirmede 2000’den itibaren Moldova etkili bir Cumhurbaşkanı olan parlamenter bir sistemdir. Rapor, Meclis tarafından seçilen Voronin’in hükümetin karar alma süreci üzerinde etkili olduğu belirterek Timofti’nin Cumhurbaşkanı olmasıyla Meclisin tekrar güç kazandığını ileri sürmüştür. Vlad Plahotniuc hem eski bir başkan yardımcısı hem meclis üyesi hem de bir oligarktır.

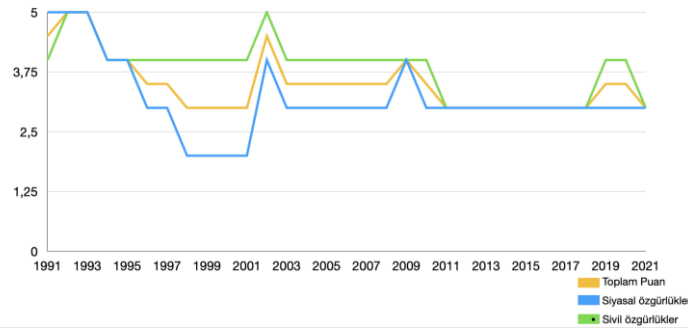
2018 yılı değerlendirmesinde Plahotniuc'ın yargı ve yürütme üzerindeki etkilerine ve siyasetin ticari faaliyetlerin etkisi altında kalabildiğine dikkat çekilmiştir.

Aşağıdaki grafiklerde demokrasi endekslerinin genel olarak görünümünü sunmaktadır. Vanhanen endeksinde 2001 ile 2005 yılları arasındaki düşüş, Freedom House endeksinde 2001 ve 2003 arasındaki yıllarda görünmektedir. Polity endeksi ülkeye sabit bir yükseliş eğrisiyle göstermektedir. V-dem endeksi 2009 ve 2011 yılları arasında bir yükselişe işaret etmekte ve aynı yükseliş Vanhanen endeksinde 2013 ve 2015'te göze çarpmaktadır. BTI endeksinde ise 2008 ve 2014'te bir artış dikkat çekmektedir.

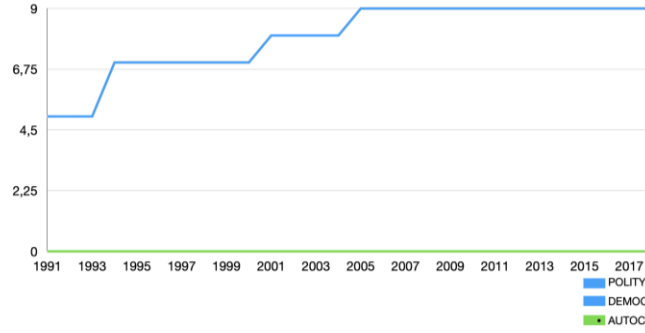
Şekil 5. 1.: Moldova Vanhannen Endeksi Puanları

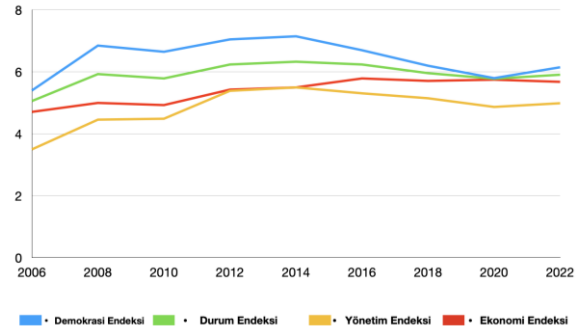
Şekil 5. 2.: Moldova Freedom House Özgürlük Puanları

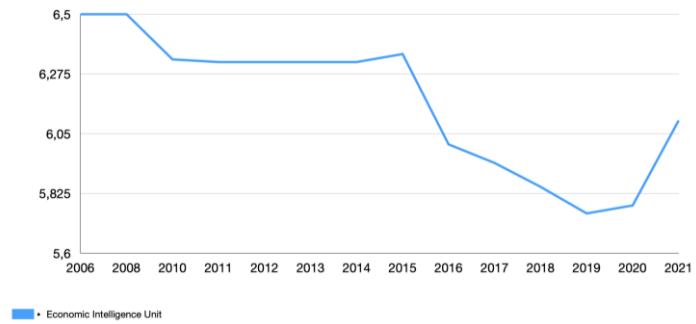
Şekil 5. 3.: Moldova Polity Endeksi Puanları

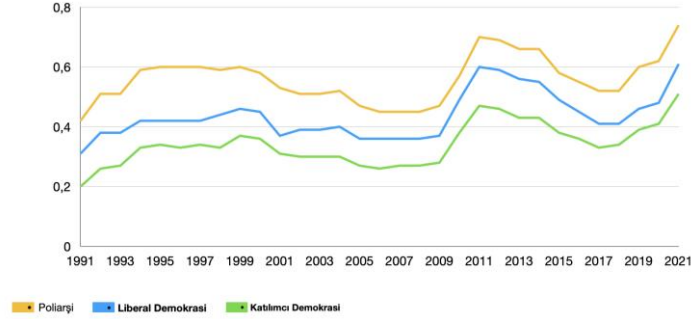
Şekil 5. 4. : Moldova Bertelsmann Transformation Index Puanları

Şekil 5. 5.: Moldova Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları

Şekil 5. 6.Moldova V-dem Puanları

5.2. Ermenistan Siyasal Sistem Tercihleri

Sovyet döneminde tek partili sistem ile yönetilen Ermenistan 1922, 1937 ve 1978 tarihlerinde anayasalar hazırlamıştır. 1990'a kadar demokrasi, siyasal haklar ya da sivil hak ve özgürlüklerden bahsetmek mümkün değildir. Komünist Partisi hem yerel seçimlerde hem de genel seçimlerde tek aday olarak sunulmuş herhangi bir muhalif kuruluşa ya da düşünceye izin verilmemiştir. Ermenistan, 21 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra bağımsızlık sürecinde (1988-1991) değişik siyasi görüşlere sahip topluluklar oluşmuş ve bu topluluklar bugünkü siyasi partilerin temelini oluşturmuşlardır. Sovyet döneminde partilerin kapatılmasıyla sadece Komünist Partisi siyaseten faal kalmıştır.

Özgürlük mücadelesine liderlik eden Karabağ Hareketi ve Ermeni Ulusal Hareketi siyaset dışı bir örgütlenme olarak faaliyet göstermiştir. İlk muhalif girişim Ermeni Ulusal Hareketi **Pan-Armenian National Movement** ya da HHSh başlangıçta çevreci bir hareket olarak başlayıp Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde yaşayan Ermenilerin ayrılma istekleriyle birlikte siyasi bir harekete dönüşmüştür.¹²²⁹ İlk çok partili seçim 1989 yılında gerçekleşmiş hareketin liderliğini üstlenen Levon Ter Petrosyan, tek partili sistem boyunca iktidarda kalan komünist partisini seçimlerde geri de bırakarak Yüksek Sovyet Başkanı olmuştur. Sonrasında Sosyal Siyasal Kuruluşlar Hakkında Kanunun Şubat 1991'de kabul edilmesiyle siyasi partilerin seçimlerde

¹²²⁹ Hatem Cabbarlı, "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Siyasal Dönüşüm Süreci", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 1, 2020, s.130-137.

yarışmasına olanak tanınmıştır.¹²³⁰ 1991 yılında devlet başkanlığı makamı oluşturulmuş, genel seçimler ve cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleştirilmiş; ifade özgürlüğü ve basın özgürlükleri tanınmış ve mülkiyet dokunulmazlığıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. 21 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlık için referandum yapılmış ve Ermeni halkının %95'i bağımsızlık lehine oy kullanmışlardır.¹²³¹ Referandumdan hemen sonra Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve Levon Ter Petrosyan yine devletin başı olarak görevine devam etmiştir. Sağ milliyetçi cephede bulunan Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksütyun) Petrosyan'a karşı ciddi bir şekilde muhalefet yürütmüştür. Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra hazırlanması planlanan anayasaya ilişkin Ermeni Ulusal Hareketi ve Ermeni Devrimci Federasyonu arasında şiddetli çekişmeler gerçekleşmiştir.¹²³² Anayasa taslağı hazırlama dönemine giren hükümet ilk seçenek olarak Sovyet döneminde geçerli olan anayasa üzerinde düzeltmeler yapmayı tercih etmiştir.¹²³³ Ermenistan Cumhurbaşkanının yetki ve sorumlulukları Ermenistan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'ine ilişkin maddelerde aranmış ancak meclis ve hükümet ilişkisinin nasıl kurulması gerektiği üzerine muhalefet tarafından çok ciddi itirazlar ileri sürmüştür. Mevcut koşullara uyum sağlayamayacağı fark edildiğinde 1992 tarihinde başkanlığını Petrosyan'ın yaptığı 20 kişilik bir Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur.¹²³⁴ Muhalefet kanadı komisyonun hazırlayacağı taslak üzerinde anlaşma sağlanamayacağını ileri sürerek başka bir anayasa taslağı üzerinde çalışmaya başlamıştır. Mecliste yürütmeyi üstelenecek devlet başkanına geniş yetkiler verilmesi gerektiği ileri süren milletvekilleri ve geniş yetkilerin ülkeyi tekrar otoriter bir yönetime döndüreceğini iddia eden milletvekilleri çekişmeleri sıklıkla yaşanır olmuştur. İktidar partisi anayasa üzerinden hakimiyetini sağlamlaştıracak bir sistem arayışındayken muhalefet buna engel olmaya çalışmıştır. Muhalif kanadın hazırladığı (Ulusal Demokratlar Fraksiyonu) anayasa taslağı sembolik yetkileri olan Cumhurbaşkanı ile meclis hükümeti ön görürken Cumhurbaşkanının liderliğinde Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı taslak "Süper

¹²³⁰ A.e.

¹²³¹ Freedom House, **Freedom in the World 1998 - Armenia**, 1998, <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,ARM,5278c6b45,0.html> , 9 Temmuz 2022.

¹²³² A.e.

¹²³³ Cabbarlı, **a.g.e.**, s.130-137.

¹²³⁴ A.e.

Başkanlık Sistemi” ön görmektedir.¹²³⁵ Taslak üzerinde mecliste yapılan müzakerelerde başkanlık sistemi ağırlıklı olarak talep edilmiş bu doğrultuda yasama ve yürütme arasındaki ilişkiler taslak üzerinde düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Başkan yardımcısı gibi bir konum fikir olarak rağbet görse de siyasi istikrarsızlığa sebep olabileceği düşüncesiyle vazgeçilmiştir. Muhalefet meclis hükümeti taslağını parlamenter hükümet olarak yeniden düzenlese de Mecliste azınlıkta olduğu için taslağını geri çekmiştir. Anayasa Komisyonun hazırladığı ve Cumhurbaşkanı yargı ve yürütmede geniş yetkiler veren başkanlık sistemini ön gören taslak 5 Temmuz 1995 yılında halk oylamasına sunulmuştur.¹²³⁶ İki milyonu bulan oy kullanma yeterliliğine sahip vatandaşın sadece yarısı oy kullanmış ve oy kullananların %68’i hazırlanan Anayasayı kabul etmiştir. Bu rakamlar ilerleyen dönemlerde muhalefetin temel itirazlarına dayanak sağlamıştır. Çünkü oylamaya katılmayanlarla birlikte halkın sadece %30’u bu anayasayı kabul etmiş görünmektedir. Demokrasi raporlarında da sıkça yer aldığı gibi Ermenistan vatandaşlarının Sovyet yönetiminden ileri gelen apolitik bir yaklaşımları bulunmaktadır. Anayasa, Meclisin tamamı tarafından kabul edilmemiş olsa da halkın kısmi kabulüyle yürürlüğe girmiştir. Yasama yargı ve yürütmede güçlü yetkileri olan Cumhurbaşkanı hazırlanan anayasa ile yarı başkanlık sisteminin bir parçası olsa da uygulamada siyaset üstü bir figür olarak yer almıştır.¹²³⁷ Başkanlık sistemi 2005’teki anayasal düzenlemeye kadar devam etmiştir. Anayasal hazırlık sürecinde iktidar partisi ve muhalefet partisi arasındaki çekişmenin ilerlemesiyle 1994 yılında hükümeti devirme ve anayasaya aykırılık iddialarıyla Taşnaksütyun kapatılmış ve partiye ait olan Yerkir isimli gazete yasaklanmıştır.¹²³⁸ Tüm demokrasi endekslerinde Ermenistan’ın demokrasi puanları 1995 tarihine kadar yükselen bir eğilim göstermiştir. 1995’ten sonra tüm endekslerde paralel olarak puanlar gerilemeye başlamıştır. Bu düşüş 2017-2018 tarihlerine kadar devam etmiştir. Sovyet döneminden sonra kurulan hükümet daha demokratik ve liberal kararlar almaktayken 1995 tarihinde sistemin belirlenmesi ve başkanlık sistemine karar verilmesiyle yürütmenin başı güçlenmiştir. Bu tarihten sonra Cumhurbaşkanı

¹²³⁵ A.e.

¹²³⁶ Freedom House, Freedom in the World 1998 - Armenia, **a.g.e.**

¹²³⁷ A.e.

¹²³⁸ A.e.

aldığı kararlar hakimiyetini muhafaza etme yönünde seyretmiştir. Bu amaçla yargıya müdahale edebilen aynı zamanda ülkenin bağımsız olmasında payı olan Cumhurbaşkanı sınırsız yetkilerle otoriterleşme eğilimi göstermiştir.

Yeni hazırlanan anayasada yürütme gücü cumhurbaşkanlığı konumunda kişiselleştirilir, yasama ve denetleme yetkileri 131 sandalyeden oluşan halk meclisi ve Anayasa Mahkemesi tarafından uygulanır.¹²³⁹ Anayasada bu kadar kesin ifade edilmemiş olsa da Cumhurbaşkanı hem yargıda hem de yasama da geniş yetkilere sahiptir. Sistem itaatkâr bir yargı ve etkisiz bir yasama ile süper başkanlık sistemine benzese de bu durumun devlet kurum ve kuruluşları arasındaki uyum ve iş birliğine olumsuz etkisi gözlemlenmemiştir. Cumhurbaşkanı ile yasama organı arasındaki ilişki de Cumhurbaşkanının her daim üstün konumda olması sistemin en karakteristik özelliğidir.¹²⁴⁰ Yeni anayasanın hazırlanmasından sonra düzenlenen seçimlerden önce Taşnaksütyun Partisi ve başka sekiz siyasi parti daha Ermeni Ulusal Hareketi'nin iktidarını temin etmek için yasaklanmıştır. Petrosyan'ın Cumhuriyetçi Bloğu koltukların üçte ikisini kazanarak Petrosyan'ın Şubat 1998'e kadar koltuğunda kalmasını garantiye almıştır. 1998'de gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cumhurbaşkanının etkisinde olduğu bilinen seçim komisyonlarının Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunun düzenlenmeyeceğinin açıklanmasının ardından Erivan'da kitlesel gösteriler yapılmıştır.¹²⁴¹ 1995'te yasaklanan muhalefet partileri 1998 yılında yasallaşmış ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılımları mümkün olmuştur. Muhalefet partilerinin yasakları kaldırıldığında Yerkrpah Bloğu ve Taşnaksütyun'un önderliğinde beş Ermeni partisinin dahil olduğu Adalet ve Birlik ittifakı kurulmuş ve bu ittifak seçimlerde Robert Koçaryan'ı destekleme kararı almıştır. İttifak seçimlerden sonra da ittifaklarının bozulmayacağı güvencesini vererek tüm Ermeni ulusunu birleştirme, Dağlık Karabağ sorununu çözme ve Anayasal değişiklikler yapılması gibi

¹²³⁹ Cabbarlı, **a.g.e.**, s.130-137.

¹²⁴⁰ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2006 Country Report Armenia**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2006_ARM.pdf ,12 Kasım 2021.

¹²⁴¹ Freedom House, Freedom in the World 1998 – Armenia, **a.g.e.**

vaatlerde bulunmuştur.¹²⁴² Koçaryan ikinci tur oylarının %60'ını alarak şubat ayında istifa eden Petrosyan'ın koltuğunu alarak Cumhurbaşkanı olmuştur. Koçaryan seçim kampanyalarında verdiği sözü tutmak üzere 1998'de Anayasa Değişikliği Komisyon'u kurmuştur. Uluslararası gözlemciler ilk tur seçimlerinin demokratik olmadığını ve çeşitli yolsuzlukların yapıldığını buna rağmen ikinci tur elemelerinin ilk tur seçimlerinden etkilenmediğini ileri sürerek Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin kısmen demokratik olduğunu belirtmişlerdir. Ulusal Demokratik Birlik (AZhM) 1995 yılındaki referandumun hileli olduğunu ileri sürmüş ve anayasanın gayri meşru olduğunu iddia etmiştir. Partilerin yasaklı olduğu ve seçim usulsüzlükleri ile dolu olan 1995 ve 1996 seçimleri demokrasi puanlarındaki gerileme ile de kanıtlanabilmektedir. 1998 ülke raporunda ise muhalefet partilerinin yasallaşması ve seçimlerin özgürlük çerçevesinde ele alınması ile ülkenin 5 olan siyasi haklar puanı 4'e yükselmiştir.¹²⁴³

Genel seçimlerden sonra 27 Ekim 1999'da silahlı kişiler Meclis binasına baskın düzenleyerek üst düzey görevlilerin bazılarını öldürmüş ve bazılarını da rehin almıştır. Eylem amaçlarını Ermenistan hükümetini yolsuzluktan kurtarmak olarak gösteren saldırganlar Cumhurbaşkanının bir televizyon kanalından yaptığı adil yargılama yapılacağı sözü üzerine eylemden 18 saat sonrasında teslim olmuşlardır. Yapılan soruşturmalarda Koçaryan'ın çevresinden bazı kişiler saldırılarla ilgili olarak soruşturulmuştur. Saldırıların arkasında Cumhurbaşkanı Koçaryan'ın bulunduğunu iddia eden muhalefet Koçaryan'ın istifasını istemiş olsa da Koçaryan 2000 yılında gücünü pekiştirecek adımlar atarak bu taleplerin üstesinden gelmiştir. Koçaryan bu dönemde Rusya ile ilişkilerini geliştirerek halk gözünde gücünü arttırmıştır. Başbakan'ın öldürülmesiyle bir fabrika müdürü olan, hükümette yer almayan ve siyasi olarak bir deneyimi bulunmayan Arem Sarkisyan Başbakan olarak seçilmiştir. Öldürülen Meclis Başkanı yerine de Milletvekili Armen Khachatryan getirilmiştir. Meclistekiler, her ikisi de deneyimsiz oldukları ve siyaseten etkin olmadıkları için Koçaryan'a muhalefet etmekte yetersiz kalacağını ileri sürmüş olsalar da Sarkisyan kısa sürede Koçaryan'ın politikalarının güçlü bir rakibi olduğunu kanıtlamıştır; bu

¹²⁴² Asbarez Staff, **Five Parties Unite to Form "Justice and Unity"**, 5 March 1998, (Çevirimiçi) <https://asbarez.com/five-parties-unite-to-form-justice-and-unity/> 9 Temmuz 2022.

¹²⁴³ Freedom House, *Freedom in the World 1998...a.g.e.*

değişiklik Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında gerilimin artmasıyla sonuçlanmıştır. Koçaryan'ın kısa bir süre sonra Başbakan Sarkisyanı ve Savunma Bakanını görevden almış ve ardından Birlik bloğunun ile ittifak yaparak yeni hükümeti kurabilmiştir.¹²⁴⁴

Mayıs 1998 yılında kurulan Anayasa Değişikliği Komisyonu Anayasa uzmanları, Meclis'te temsil edilen partilerden temsilcilerle oluşturulmuşsa da hükümet yetkilileri ağırlıktadır. Erklər arasındaki ilişkiyi net bir şekilde belirlemek için hazırlanacak yeni anayasada yönetim sisteminin parlamenter sistem olarak şekillenmesini teklif eden Ulusal demokratik Birlik'in (AZhM) teklifi değerlendirilmeye alınmamış ve temsilciler yerine uzman kadro ile çalışmalar devam etmiştir. Taslak çalışmaları Viyana Komisyonu ve Avrupa Konseyi ile iş birliği yapılarak 2001 yılına kadar devam etmiştir.¹²⁴⁵ BTI 2006 raporuna göre Avrupa Konseyi yürütme organının gücünü ve yetkisini azaltılması konusunda hükümete sıklıkla önerilerde bulunmuştur. Bu dönemde mevcut olan anayasaya göre Cumhurbaşkanı tüm yargıçları atayabilmekte, Yargı Konsey'ine başkanlık etmekte ve Yargı Konseyi'nin üyelerini atayabilmektedir. Yargı Konseyi'nin görevi hâkim ve savcıların atamalarını, terfilerini ve görevden alınmalarını düzenlemektedir dolayısıyla Cumhurbaşkanının yargı mensupları üzerinde sınırsız yetkisinin bulunmasıyla yargının bağımsız olmadığı ileri sürülebilmektedir.¹²⁴⁶ BTI 2006 ülke raporu Cumhurbaşkanının Anayasa Mahkemesinin 9 yargıcından 4'ünü atadığını belirtmiş ve görevi kötüye kullanmaya ilişkin kovuşturmaların yapılmamasını Cumhurbaşkanının yargı üzerindeki etkisine bağlamıştır.¹²⁴⁷ Görünüşte Ermeni yargısının bağımsız olduğunu ancak uygulamada yürütmenin iradesine esir olduğunu belirten rapor hesap verilebilirlikteki eksikliğin, yolsuzluğun yayılmasına sebep olduğunu belirtmiştir. BTI yürütmenin en baskın organ olduğunu, yasamanın etkisiz ve yargının yürütmeye uyum sağlamaya çalıştığını belirterek hukukun üstlüğü

¹²⁴⁴ Freedom House, **Freedom in the World 2001- Armenia**, 2001, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/publisher/FREEHOU,,ARM,5278c99c14,0.html> , 12.11.2021.

¹²⁴⁵ Cabbarlı, **a.g.e.**, s. 137.

¹²⁴⁶ Freedom House, **Freedom in the World 1998...a.g.e.**

¹²⁴⁷ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2006 Country Report Armenia**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2006_ARM.pdf ,12 Kasım 2021.

konusunda ciddi endişelerin mevcut olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴⁸ Hazırlanan anayasa taslağında yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında denge korunmuş, Cumhurbaşkanı yetkileri netleştirilmiş, Başbakana ve bakanlar kuruluna geniş yetkiler verilerek yürütme güçlendirilmiş ve yürütme Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında dengeli olarak bölüştürülmüştür. Taslakta meclis hükümeti kurma, hükümeti onaylama ya da reddetme yetkisine sahiptir.¹²⁴⁹ 1995 Anayasası ile büyük oranda başkanlık sistemi olan yönetim böylece yarı-başkanlık sistemine geçebilecektir. 25 Mayıs 2003 tarihinde Anayasa taslağı için halk oylaması yapılmış ancak halk detaylı bir şekilde bilgilendirilmediği için ve muhalefet ile müzakereler yetersiz kaldığı için halk oylamasına yeterli sayıda katılım gerçekleşmemiştir.¹²⁵⁰

Şubat 2002’de Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve Mayıs 2003’te genel seçimler düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk turda hiçbir aday %50’nin üzerinde oy alamamış ancak martta yapılan ikinci tur oylamada Robert Koçaryan oyların %67,44’ünü alabilmiş böylece son kez Cumhurbaşkanı olarak seçilebilmiştir. Anayasaya göre Cumhurbaşkanları en fazla iki dönem görev yapabilmekte ve üçüncü bir dönem için aday olamamaktadırlar. Freedom House 2004 ülke raporuna göre seçimler demokratik standartları karşılayamamıştır. Seçim sonuçlarına karşı çıkan halk kitlesel protestolar düzenlemiş ve muhalefeti destekleyen göstericiler gözaltına alınmıştır. Gösterilerin emniyet güçleri tarafından şiddet uygulayarak bastırılması gözlemciler tarafından kınanmıştır. Seçim döneminde Erivan’da başlayan gösteriler 2004 Haziran ayına kadar devam etmiştir. Muhalefet liderlerinin seçim sonuçlarını geçersiz kılınmasına ilişkin teklifini reddeden Anayasa Mahkemesi Cumhurbaşkanı Koçaryan’a “güven referandumu” düzenlemeyi önermiş olsa da Koçaryan bu öneriye uymayacağını açıklamıştır. Seçim sonuçlarına yöneltilen itirazlara karşılık herhangi bir adım atılmamış olması demokrasi endekslerinde puan düşüşüne sebep olmuştur.

¹²⁴⁸ A.e.

¹²⁴⁹ Cabbarlı, **a.g.e.**, s.132. Devlet başkanı Başbakanı tayin eder, meclis başbakanı onaylar ve devlet başkanı meclisi feshedebilir. Devlet başkanı başbakan tayin edemediği veya meclisin hükümetin programını onaylamadığı durumda meclis 2/3 çoğunlukla başbakanı belirleyebilmektedir. Bu bilgiler ışığında meclis 2/3 çoğunluğa sahip olabilirse hükümeti kurabilecektir. Daha önceki anayasada meclisin feshedilmesine ilişkin sınırlamalar net değilken bu taslakta fesih kriterleri daha detaylı olarak yer almıştır. Bkz: **A.e.**

¹²⁵⁰ **A.e.**, s.138. Halk oylaması için geçerli sayılan oran kayıtlı seçmenlerin 3’de 1’dir. Referandumda %51 oranında kabul oyu ve %50 katılım ile gerçekleşmiştir.

Mayıs genel seçim sonuçlarına göre Oriyanç Yerkir (Kanunlar Ülkesi Partisi) ve Taşnaksütyun Partisi koalisyon hükümeti kurmak için bir anlaşma imzalamış ve böylece Ermenistan'ın ilk koalisyon hükümeti kurulabilmiştir. Koalisyon hükümetinin kurulmasına öncülük eden Koçaryan seçimleri zar zor kazanmış olmasından dolayı meşruiyetini sağlamlaştırmak istemiş olabileceği yer almaktadır. Koçaryan yeni anayasa düzenlemesi için oldukça karardır. İkinci döneminde ise daha önceden taslağının hazırlandığı anayasayı tekrar referanduma götürmek üzere geniş çaplı bir propaganda düzenlemiştir. Referanduma Ermenistan'ın katılım standartlarına göre oldukça yüksek bir seviye olan %65,3 oranında katılımı gerçekleşmiştir. Katılımcıların %94,5'i referandumda kabul oyu kullanmıştır.¹²⁵¹ Muhalefet partileri Cumhurbaşkanlığının orantısız yetkilerini görünürde kısıtladığını ancak gerçekte daha güçlü bir Cumhurbaşkanlığı konumu oluşturduğunu iddia etmiştir. 2006 Freedom House raporuna göre referandum iktidar ve muhalefetin çatışmasının bir simgesi haline gelmiş ve yapılan reformlar geniş ölçekte alınmadığı için “hayır” propagandası yapmıştır.¹²⁵² Referandum sonrası muhalif partiler kitlesel bir protesto düzenlemeye niyetlenmiş olsalar da katılım oldukça az olduğu için gösteriler pek etkili olmamıştır. Ermenilerin siyasete ilgisizliği göz önüne alındığında referandum katılım oranları oldukça dikkat çekmiştir. Bu sebeple hem Amerika Dışişleri Bakanlığı hem de anayasal düzenlemeyi teşvik eden Avrupa Konseyi tarafından katılım oranları sorgulanmıştır. Referandumda çok ciddi suiistimallere rağmen oylama adil olmasa da büyük oranda özgürlük çevresinde gerçekleştirilmiştir. Gözlemciler oylamanın gizliliğine gölge düşürüldüğünü ve bazı bölgelerde düşük olan oylama faaliyetlerinin seçim komisyonun duyurduğu rakamlarla uyuşmadığını bildirmiştir.¹²⁵³ 2005'te kabul edilen anayasaya göre hükümetin kurulma sürecinde en önemli aktör Meclistir. Cumhurbaşkanı sadece meclis çoğunluğunun seçtiği bir başbakanı hükümeti kurması için görevlendirebilir ve onu görevden alamaz. Hükümetin yapısını Meclis belirleyebilir ve Cumhurbaşkanının Meclisin belirlediği hükümete ilişkin kararlarına itiraz yolu sadece Anayasa Mahkemesi ile mümkündür.¹²⁵⁴ Böylece yasama ve

¹²⁵¹ Freedom House, **Freedom in the World 2006 - Armenia**, 19 December 2005, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,ARM,473c553cc,0.html> , 12.11.2021.

¹²⁵² A.e.

¹²⁵³ A.e.

¹²⁵⁴ Cabbarlı, **a.g.e.**, s. 139.

yürütme arasındaki ilişkilerin belirlenmesiyle 1995 Anayasasının Cumhurbaşkanına sınırsız yetki verdiği hükümler kaldırılmıştır.

BTI 2006 raporuna göre yeni Anayasal düzenleme yürütmenin başının gücünde önemli oranda bir oranda bir azalma sağlamış olsa da düzenlemeler dengeli bir sistem kurmak için yetersiz kalmıştır.¹²⁵⁵ Yeni Anayasa ile düzenlenen sistemde hala denge ve denetim sistemi işlevsel değildir ve sistem manipülasyonlara karşı savunmasızdır. Bu sebeple durum puanında gözle görülür bir değişiklik olmamış sadece 5,7’den 5,8’e çıkmıştır.¹²⁵⁶

Referandum sonuçları, muhalif siyasi parti üyelerin ihlal iddialarına rağmen anayasal olarak uygunluğa sahiptir.¹²⁵⁷ Güçlü bir yasamanın bulunduğu Yeni Anayasanın 27 Kasım 2005’te referandumla kabul edilmesinden sonra anayasal değişiklikler 2008’e kadar yürürlüğe girmemiştir. 2005 Freedom House raporunda ülke değerlendirmesinde siyasal haklar puanı 4’ten 5’e düşmüş ve ortalaması da 4 puandan 4,5 puana gerilemiştir. Puan gerilemesine hükümetin barışçıl gösterilere şiddetle karşılık vermesi, baskıcı bir siyasi politika izlemesi, seçimlerin demokratik olmadığı iddialarına karşılık bir aksiyon alınmaması, muhalefet ile uzlaşma yolunu değil aksine çatışmacı bir tutum izlemesi ve Anayasa Mahkemesinin önerilerine kulak asmaması sebep gösterilebilmektedir.¹²⁵⁸ Robert Koçaryan’ın Cumhurbaşkanlığı görev süresinin 2008’de dolması ve Cumhurbaşkanının hiçbir siyasi partiye üye olmaması gelecek dönemlerdeki iktidarını temin etmek için anayasal değişiklikleri yaptığı ve görev süresi dolduğunda yürürlüğe girecek yeni anayasa ile güçlü bir Cumhurbaşkanı olmasa da güçlü bir başbakan olabileceği ileri sürülebilir. Anayasal düzenlemenin yürürlüğe gireceği tarih ile istifasını vermesi gereken tarihin aynı olması ve 2008’de Başbakan olmak için aday gösterilmesi bu önermeyi doğrular niteliktedir. Hangi amaçla yapılmış olursa olsun çok güçlü olan Cumhurbaşkanının yetkilerini kısıtlayacak adımlar atması demokrasi değerlendirmelerinde gözlemlenebilir sonuçlar

¹²⁵⁵ BTI 2006 Country Report Armenia, **a.g.e.** s.12

¹²⁵⁶ A.e.

¹²⁵⁷ Cabbarlı, **a.g.e.**, s. 130-137.

¹²⁵⁸ Freedom House, **Freedom in the World 2005 - Armenia**, 20 December 2004, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher/FREEHOU,,ARM,473c54d923,0.html>, 12.11.2021.

doğurmuştur. Bu düzenlemelerin 2008'e kadar yürürlükte olmaması sebebiyle de değişiklikler 2008'den sonraki dönemde gözlenebilmektedir. BTI raporunda kamu kurumları ve hükümet sandalyeleri kamu hizmetinden çok kişisel güç ve kişisel kâr için bir avantaj olarak görülmekte bu karşılık halk buna kayıtsız kalmaktadır.¹²⁵⁹ Halkın demokrasiye ve anayasal sisteme güçlü bir şekilde bir şekilde bağlı olması ama siyasete karşı kayıtsız kalması yönetimin siyasal elit bir kitle tarafından zapt edilmesinden kaynaklanıyor olabilir. Ermenistan'ın en büyük sorunları sivil özgürlükler ve insan hakları ihlalleri olsa da son dönemlerde sivil örgütlenmelerde bir artış görüldüğü raporda dikkat çeken detaylardan biridir.¹²⁶⁰

Hem Freedom House 2007 yılı raporunda hem de BTI 2008 yılı raporunda Ermenistan'da yürürlüğe giren seçim reformundan bahsedilmiştir. Demokratikleşme yönünde önemli bir adım olarak görülen bu reform adil seçmen kaydı oluşturulmasını ve Ön Bölge Seçim Komisyonunun seçim sonuçlarını doğrudan çevirim içi olarak yayınlamasını kapsamaktadır. Ayrıca Avrupa Konseyi'nin önerileri doğrultusunda Cumhurbaşkanının hem yerel hem de ulusal seçim komisyonu üyelerini atamasına kısıtlama getirilmiştir.¹²⁶¹ Başkanlık sisteminden yarı başkanlık sistemine geçen ülkenin demokrasi puanlarının bu gelişme paralelinde ilerlemiyor olması yürütmenin görevi kötüye kullanmaya ilişkin eylemleri gösterilmiştir. Meclis Başkanı Artur Baghdasarian referandumda boş oy pusulaların idari görevliler tarafından doldurulmasına ilişkin söyleminden ve dış politikaya ilişkin yaptığı yorumundan ötürü hükümet tarafından istifaya zorlanmıştır. Ayrıca ülkede süre gelen yolsuzlukların önemli devlet yetkilileriyle bağlantısı bulunmakta ve bu bağlantıya ilişkin soruşturma yapılmamaktadır. Seçilmiş yöneticilerin tartışmasız yetkilere sahip olduğu ve ülkede gerçek bir veto yetkisine sahip hiçbir grup ya da kurumun bulunmadığı belirtilerek referandum ile kabul edilen değişikliklerin uygulanmamasının ülkenin demokratik ve ekonomik dönüşümüne zarar verdiği ileri sürmüştür.¹²⁶² BTI 2008 raporunda anayasal

¹²⁵⁹ BTI 2006 Country Report Armenia, **a.g.e.** s.14- 16.

¹²⁶⁰ A.e.

¹²⁶¹ Freedom House, **Freedom in the World 2007 - Armenia**, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher/FREEHOU..ARM.473c553cc.0.html>, 12.11.2021.

¹²⁶² Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2008 Country Report Armenia**, (Çevirimiçi) <https://bti->

reformların ileriye doğru bir adım olduğunu ancak uygulamasının 2008’de görevi devralacak yeni lidere kalmasından duyulan endişeler dile getirilmiştir. Geçmiş dönemdeki seçim usulsüzlükleri ve yolsuzlukları sebebiyle daha fazla reform yapılmasına değil yapılan reformlara uymanın gerekli olduğu belirtilerek sonraki seçimlerin daha ciddi bir şekilde inceleneceği belirtilmiştir. 2008 BTI raporunda anayasal değişikliğe rağmen demokrasi puanında ilerleme kaydedilmemesinin sebeplerinden biri Yeni Anayasa ile yargı içinde denetleme ve disiplin organı olarak görev yapan Adalet Divanı’nın Cumhurbaşkanı tarafından değil yargı mensupları tarafından yapılan seçimle oluşturulması maddesi yürürlükte olduğu halde Cumhurbaşkanının reform öncesindeki gibi yetkilerini kullanmaya devam etmesidir.¹²⁶³ 2000-2008 arasındaki genel kanı Ermenistan’ın engelli bir demokrasiye sahip olduğu, Ermeni vatandaşlarının siyasete aktör olarak değil izleyici olarak katıldığı, halkın yönetimde sınırlı seçeneklere ve sınırlı söz hakkına sahip olduğu, yönetimin kapalı siyasal sistem içinde sıkıştığı; siyasi bireylerin kurumlardan ve siyasilerin kişiliklerinin konumlarından üstün olduğu yönündedir.

Görev süresi 2008’de dolan Koçaryan’ın yerine gelecek Cumhurbaşkanı için düzenlenen seçimlerde muhalefet siyasi iktidar için adil bir şekilde rekabet edememiştir. Muhalefeti destekleyen göstericilerin şiddetle dağıtılması ve gözaltına alınması demokrasi puanlarına olumsuz olarak yansımıştır. 2008 seçimleri sonucunda göreve gelen Serj Sarkisyan Cumhurbaşkanı olmadan önce Başbakan olarak görev yapmaktadır. Bu dönemde hala 2005 anayasal düzenlemesine rağmen yürütme yönetimde hakimiyetini devam ettirmektedir. Buna karşın Ermenistan hükümeti daha çoğulcu bir yaklaşım benimsemiş ve hukukun üstünlüğü önemli ölçüde sağlanabilmiştir. Serj Sarkisyan 2013 yılında ülkeyi yarı başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçirmeyi planlamıştır. Buna karşılık muhalefet cephesi liderleri Levon Ter-Petrosyan (Ermeni Ulusal Birliği) ve Gagik Çarukyan¹²⁶⁴ (Çiçeklenen Ermenistan partisi) Anayasanın değiştirilmesine yönelik itirazlarını net bir şekilde dile getirmişlerdir. Ancak muhalefetin itirazlarına rağmen bir komisyon oluşturularak

project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2008_ARM.pdf

,12

Kasım 2021.

¹²⁶³ BTI 2008 Country Report Armenia, **a.g.e.** s.

¹²⁶⁴ Diğer yazılışı: Gagik Tsarukyan

Anayasa değişikliği taslağı üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Freedom House 2015 lke raporuna Serj Sarkisyan 2014'te başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçmek için bir hazırlık sürecini başlatmışsa da muhalefet tarafından Sarkisyan'ın iktidarını sağlamlaştırmak için anayasa taslağı hazırladığı ileri sürülmüştür.¹²⁶⁵ Avrupa Komisyonu ise taslağı soyut bularak kamu girdisinin gözden kaçırıldığını ileri sürmüştür.

Yeni anayasal düzenleme 2005 Anayasal düzenlemenin aksine güçler arası bir denge sistemi üzerine değil sistemin kökten değişimini üzerine kurulmuştur.¹²⁶⁶ Anayasa değişikliğinin kapsamı oldukça geniştir.¹²⁶⁷

Sadece bir görev süresine sahip Cumhurbaşkanı yedi yıllığına milletvekilleri ve milletvekillerinin sayısı kadar olan yerel yönetim organlarının temsilcileri tarafından seçilecektir (daha önceden iki kez göreve gelme hakkı bulunmakta, beş yıllığına göreve gelmekte ve halk tarafından seçilmektedir). Yüksek yürütme erki Cumhurbaşkanı değil hükümettir. Yönetimin başı olan hükümet ülkenin iç ve dış politikasından sorumludur. Seçimleri kazanan partinin veya ittifakın başkanı Cumhurbaşkanı tarafından başbakan olarak atanır ve Meclis Başbakan konusunda anlaşmazlığa düşerse Meclis feshedilir. Başbakan silahlı kuvvetlerin başı olarak Başkomutandır. Meclis nispi seçim sistemine göre seçilen 101 milletvekilinden oluşur (nceki sistemde 131 sandalye bulunmaktadır). Parlamentoda nitelikli çoğunluk sağlamak için ikinci tur oylamaları yapılır. Yüksek Seçim Komisyonu yeleri Cumhurbaşkanı tarafından değil milletvekillerin 3/5'i tarafından seçilir.¹²⁶⁸

2014 Nisan ayında taslak metni ortaya çıkmış ve parlamentoya sunulmuştur. Referandum kararının imzalanmasından sonra 6 Aralık 2015'te Anayasal değişiklik halk oylamasına sunulmuştur. %50 oranında bir katılım ve %66 oranında "evet" oyuyla değişiklik önergesi üçte bir kuralını geçerek kabul edilmiştir.¹²⁶⁹ Viyana

¹²⁶⁵ Freedom House, **Freedom in the World 2015 - Armenia**, 31 March 2015, (evirimii) <https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,ARM,5523d2d070,0.html>, 12 Kasım 2021.

¹²⁶⁶ Cabbarlı, **a.g.e.**, s. 137- 141.

¹²⁶⁷ **A.e.** s. 146.

¹²⁶⁸ A.e.

¹²⁶⁹ Freedom House, Freedom in the World 2015- Armenia, **a.g.e.**

Komisyonun Anayasal değişiklik paketine onay vermesi, Avrupa Konseyi ile müzakereler yapılarak taslağın düzenlenmesi, muhalefet partilerinin aralarında anlaşmazlık çıkması, muhalefet cephesinin zayıf bir dönemde olması, muhalefet partilerinin yeteri kadar organize olamamış olmaları, neyin oylanacağına ilişkin anlaşılır bir tanıtım düzenlenmesi ve referandum kampanyası için çok yüklü miktarlarda yatırımlar yapılması ile referandum için gerekli geçerlilik oranına ulaşabilmiştir.

Freedom House 2016 raporuna göre referandum büyük oranda adil koşullarda gerçekleşmemiş ve pek çok seçim yolsuzluğu yapılmıştır. Muhalefetin önde gelen isimlerinden Gagik Çarukyan, Sarkisyan'ın sınırlı süreli Başkanlık yetkisini güçlü bir Başbakanlık ile değiştirmek istediğini bu sebeple anayasa değişikliği yaptığını ileri sürerek halkı protesto etmeye çağırmıştır.¹²⁷⁰ Buna karşılık Sarkisyan, Çarukyan'a karşı yolsuz soruşturması yürütülmesi ve meclisteki görevinden alınması için kovuşturma yapma girişiminde bulunmuştur. İktidarın sindirme taktiği işe yarayarak Çarukyan'ın gösteri çağrısını iptal etmesine ve siyaseti bırakacağını açıklamasına yol açmıştır.¹²⁷¹ Etkin bir muhalefetin yokluğu ve yeni muhalefetlerin ortaya çıkmasını engelleyecek göz dağı ile sistem içindeki denge denetim mekanizmasının iyi işlemeyeceği hesaba katılmalıdır. Referandumla kabul edilen yeni siyasi sistem 2017-2018 seçim döneminde yürürlüğe girecektir. Referandum çalışma sürecine halk ve sivil toplum kuruluşları dahil edilmemiştir. Bu dönemde referandumla kabul edilen siyasal sistem ile ilgili belirsizlik devam etmiştir. 2015 Anayasa Reformları sadece sistem değişikliğini getirmemiş aynı zamanda azınlık haklarına ilişkin olarak da düzenlemeye gidilmiştir. Bu kapsam da partilere bir kota sistemi getirilerek etnik azınlıkları temsil eden dört milletvekilinin parlamentoya dahil edilmesini zorunlu kılınmıştır.

BTI 2018 raporuna göre yürürlüğe giren sistem değişikliği Rusya'nın Ermenistan siyasetinde etkili olması ve muhalefetin kaynaklarının yetersiz olması dolayısıyla yapısal bir değişikliğe dönüşmeyecektir. *Hükümet sisteminin yeniden*

¹²⁷⁰ Freedom House, **Freedom in the World 2016 - Armenia**, 29 June 2016, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/docid/577a615515.html>, 12 Kasım 2021.

¹²⁷¹ A.e.

*düzenlenmesi, Ermeni siyasi manzarasına pek güçlü bir ivme kazandırmayacaktır.*¹²⁷²

Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi siyasetin içindeki personeli değil sistemi değiştirmeye karar vermiş olması sebebiyle “liderlik” anlayışında bir değişiklik olmayacağını göstermiştir. Rapora göre Cumhurbaşkanı ya da Başbakan fark etmeksizin yürütmenin güçlü kanadı Ermenistan Cumhuriyetçi Parti olarak kalacaktır. Ayrıca raporda Cumhurbaşkanının halkın seçmesi uygulamasının kaldırılması halkın katılımını azaltarak yürütmenin hesap verilebilirliğini azaltmıştır. Kurumsal performansın zayıf olması, iktidardaki kişilerin iş dünyasındaki Oligarklarla yakın ilişkiler kurması, devlet kuruluşlarının istikrarsızlığı, kamu kurumlarının sıklıkla baştan yapılanması, kamu personelinin atamasında keyfiliğin hâkim olması, kamu çalışanlarının profesyonel olmaması ve idarenin tüm katmanlarına yayılan yolsuzluk sistemin değişse de büyük ölçüde aynı yöntemlerle devam ettirileceğini göstermektedir.¹²⁷³

2 Nisan 2018’de yapılan seçimlerde katılım oranı %60 oranında iken Cumhuriyetçi parti oyların %49’unu alarak meclisteki sandalyelerin yarısından biraz fazlasına sahip olmuştur.¹²⁷⁴ Raporda Ermenistan’ın 2018 yılı puan değişikliği 2017 genel seçimlerinde yapılan seçim yolsuzlukları gösterilmiştir. 2 Nisan 2017 seçimlerinde Ermenistan Cumhuriyetçi Partisinin Meclis sandalyelerinin yarısına sahip olması Sarkisyan’a mecliste üstünlük sağlamıştır.¹²⁷⁵ Seçimlerde oy satın alınmış, seçmene göz dağı verilmiş, kamu kaynakları seçimlerde iktidarın isteği doğrultusunda kullanılmıştır. Yeni düzenlemelere göre Sarkisyan’ın görev süresi tamamlandığında Meclis tarafından bir Başbakan seçilip yürütme Cumhurbaşkanından Başbakana devredilmelidir. 17 Nisan 2018’de başlayan görevi kitlesel gösteriler sebebiyle istifa etmesine yol açmış ve 23 Nisan’da istifasını sunmuştur.¹²⁷⁶ Gösteriler

¹²⁷² Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2018 Country Report Armenia**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2018_ARM.pdf ,12 Kasım 2021.

¹²⁷³ A.e.

¹²⁷⁴ Freedom House, **Freedom in the World 2018 - Armenia**, 28 May 2018, (Çevirimiçi) <https://www.refworld.org/publisher/FREEHOU,,ARM,5b2cb8844,0.html> , 12 Kasım 2021.

¹²⁷⁵ Constitutionnet, **Armenia's Constitutional Journey Continues**, (Çevirimiçi), <https://constitutionnet.org/news/armenias-constitutional-journey-continues>, 9 Temmuz 2022.

¹²⁷⁶ A.e.

Nikol Paşinyan'ın önderliğinde gerçekleşmiş ve başarılı bir muhalefet gücü ortaya koyulabilmiştir.

Sarkisyan'ın istifası sonrasında Paşinyan Meclisi seçime götürecek geçici hükümeti kurmuş ancak Mecliste çoğunluğa sahip olmadığı için Ermenistan Cumhuriyetçi Partisinin hakimiyeti devam etmiştir. İlk başlarda sivil toplum kuruluşu olarak kurulan Sivil Sözleşme (Civil Contract) sonrasında siyasi parti olarak kaydolmuş ve Misyon Partisi ile birleşerek Benim Adımım İttifakını (My Step Alliance) kurmuşlardır. Sarkisyan'ın görevinden ayrılmasından sonra Paşinyan erken seçimlerin düzenlenmesi için istifa etmiştir. Sonrasında hem yerel hem de genel seçimler Freedom House raporuna göre adil ve özgür yapıldığı, rakip partilerin eşit şansa sahip olduğu, rakip partilere baskı uygulanmadığı, kampanya süreci eşitlikçi geçtiği ve muhalefet parti konumunda olan Benim Adımım İttifakı seçimleri kazanabildiği için ülke puanı yükselmiştir.¹²⁷⁷ Bu ittifak 2018'de düzenlenen seçimlerde 132 sandalyeli meclisin %70'inde hâkim konuma gelmiştir. Nikol Paşinyan'ın liderliğindeki ittifak %50'nin altında katılım olduğu seçimlerde oyların %70'ini alabilirken Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi sadece %5'ini alabilmiştir.¹²⁷⁸

2019 Freedom House raporuna göre yeni Başbakan Paşinyan seçim vaatlerini yerine getirmeye başlamış sosyoekonomik sıkıntıları ve yolsuzluğu gidermeye yönelik reformlar yürütmüştür. 1999'dan beri iktidarda olan Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi temsilden yoksun kalmıştır.¹²⁷⁹ 2020'de Paşinyan seçim reformları yapabilmek için çalışma grubu kurmuş ve Anayasa Komisyonu oluşturmuştur.¹²⁸⁰ Paşinyan Anayasa Mahkemesi hakimlerinin önceki iktidara bağlı olduğunu ileri sürerek onları görevden almanın yollarını aramış, bu tutumu Avrupa Komisyonu tarafından eleştirilmiştir. Bu girişimin ardından referandumla Anayasa Mahkemesi Hakimlerini görevden almaya yeltenmişse de bu pandemi sebebiyle uygulamaya geçmemiştir.¹²⁸¹ Sonucunda

¹²⁷⁷ Freedom House, **Freedom in the World 2019 - Armenia**, (Çevirimiçi) <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2019>, 12 Kasım 2021.

¹²⁷⁸ A.e.

¹²⁷⁹ A.e.

¹²⁸⁰ Freedom House, **Freedom in the World 2021 - Armenia**, (Çevirimiçi) <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2021>, 9 Temmuz 2022.

¹²⁸¹ Constitutionnet, Armenia's Constitutional Journey, **a.g.e.**

yönetmelik içinde yapılan değişikliklerle Anayasa Mahkemesi Hakimlerinin yarısına son verebilmiştir. Bu girişiminin bir anayasal değişikliğe hazırlık olduğu ileri sürülebilir. İlk başta hazırlanan Anayasa Komisyonunda masada hem sivil toplum kuruluşlarına hem de muhalefet üyelerine yer verilmeye çalışılmışsa da uygulamada onlara danışmadan bir metin hazırlanmıştır.¹²⁸² Varsayımda bulunmak gerekirse bu girişimin sadece göz boyama olduğu ve anayasal reforma “demokratik” sıfatını sağlamayı amaçladığı ileri sürülebilir. Aralık 2021’de dağıtılan Anayasa Komisyonunun yerine Adalet Bakanı liderliğinde başkanlık ya da yarı-başkanlık modeli üzerinde çalışacak Anayasa Reform Konseyi oluşturulmuştur.¹²⁸³ Siyasal sistem değişikliği tartışmaları arasında eğer sistem değişikliği olmazsa Başbakana süre sınırlaması getirilmesi ve çok partili koalisyon kurulmasını engelleyen hükümlerin ortadan kaldırılması yer almaktadır. Paşinyan halka açık düzenlediği bir konuşmada yarı-başkanlık sistemine dönüşü düşündüğünü ve bunun için referandum yapılacağını açıkladıktan sonra ülkenin Azerbaycan ile savaşa girilmesi bu konun geri planda kalmasına sebep olmuştur.¹²⁸⁴ 2018’de gerçekleşen ve Sarkisyan’ın istifasıyla sonuçlanan kitlesel gösteriler tek bir kişinin on yıldan fazla görevde kalmasına halkın şiddetle karşı çıktığı inancını kuvvetlendirmiştir. 2022’ye girilmesiyle birlikte Paşinyan sıklıkla yarı-başkanlık sistemine geçilmesi gerektiğini salık vermektedir. Bu konuda henüz kararlı bir adım atılmamıştır.

Ermenistan’ın bağımsızlık sürecinde sonrasında siyasi parti olarak şekillenen sivil hareket önemli bir yere sahiptir. Buna karşın ülkede sivil toplum kuruluşlarına yeteri kadar önem verilmemiştir. Cumhurbaşkanlığı makamı yeni Cumhuriyetin Anayasasının düzenlenmesinden çok daha önce kurulmuştur. Sovyet rejimi geleneği olarak başkanlık konumu daha ağır basmıştır. Buna rağmen Mecliste muhalefetin yeni hazırlanacak anayasanın parlamenter sistem lehine düzenlenmesini istemesi ve iktidarın başkanlık lehine bir düzenleme yapma çabası sonucunda uzunca bir süre Anayasa hazırlanamamıştır. 1995’te mutabık olunan Anayasa güçlü bir yürütme getirmiş ve ülke Cumhurbaşkanlığı makamının etkin olduğu başkanlık sistemi ile

¹²⁸² A.e.

¹²⁸³ A.e.

¹²⁸⁴ A.e.

yürütölmeye başlanmıştır. Petrosyan'ın görev süresi dolmasıyla düzenlenen yeni Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci tur seçimlerinin iptal edilmesiyle halk gösteriler düzenlemiştir. Bunun üzerine ikinci tur yapılan seçimlerde Robert Koçaryan Cumhurbaşkanı olmuştur. 1999'da siyasilere yönelik bir saldırı gerçekleşmiş daha sonrasında Koçaryan'ın bu saldırılarda payı olduğu ortaya çıkmıştır. Başbakanın suikaste uğramasıyla Koçaryan yeni Başbakanı atamış sonra anlaşılamayınca görevden almıştır. Kontrolünü tekrar kazanmak isteyen Koçaryan 1995 anayasa referandumunda yolsuzlukların yapıldığını bu sebeple referandum sonuçların geçerli olmadığını dolayısıyla Anayasanın da hükmünün geçerli olmadığını ileri sürmüş ve Yeni Anayasa çalışmasına başlamıştır. Düzenlenen yeni anayasa ile kısmen güç dengesi kurulmaya çalışılmış ve sistem yarı başkanlık lehine bir düzenleme götürölmek istenmiştir. 2003'te düzenlenen genel seçimlerde büyük oranda seçim yolsuzluğu yapılmasından ötürü halk ayaklanması başlamış, bu ayaklanma bir yıl sürmüş, Anayasa Mahkemesi seçim sonuçlarını geçersiz kılmasa da Cumhurbaşkanına güven referandumu yapmasını önerse de Koçaryan bu talebi geri çevirmiştir. 2003'te Anayasa halk oylamasına sunulsa da katılım yetersiz olduğu için kabul edilmemiş ve 2005'te tekrar halk oylamasına sunularak çok başarılı bir kampanya yürütölmüş ve Anayasa böylece yürürlüğe girmiştir.

Koçaryan halkın güvenini kazanmak adına ülkenin ilk koalisyon hükümetinin kurulmasına destek olmuş ve Anayasa ile daha demokratik bir yönetim sistemi getirmeyi vaat etmiştir. 2007'de seçimlerin daha adil ve şeffaf olması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. 2005 yılında kabul edilen değişiklikler 2008'e kadar yürürlüğe girmemiştir. 2008'de yürürlüğe giren anayasa ile Cumhurbaşkanının yetkileri büyük oranda kısıtlanmıştır ve Ermenistan yarı-başkanlık sistemi ile yönetilmeye başlanmıştır. Ancak fiilen Cumhurbaşkanı hala güçlü konumdadır buna rağmen büyük ölçüde çoğulcu yaklaşım hakimdir. 2008'de seçimle yeni Cumhurbaşkanı olan Serj Sarkisyan sistemi parlamenter sistem olarak değiştirmek istemiştir. 2013 seçimlerinden sonra sistemi yarı-başkanlık sisteminden başkanlık sistemine geçirmek isteyen Sarkisyan muhalefette olan Petrosyan'ın direnişi ile karşılaşmıştır. Buna rağmen parlamenter sistemi getirecek anayasal çalışmalara başlanmış, 2015'te halk oylamasına sunulmuş ve kabul edilmiştir. Kabul edilen yeni

anayasal düzenleme ile sistem parlamenter sistem olarak değişmiş ve Cumhurbaşkanı Meclis oylaması ile seçilmeye başlanmıştır. Ancak 2018'e kadar düzenlemenin yürürlüğe girmemesi ve yürürlüğe girdiğinde Sarkisyan'ın güçlenen Başbakanlık konumuna geçmesi halk ayaklanmasına yol açmıştır. Eylemler sonucu Sarkisya'nın istifa etmesi Nikol Paşinyan'ın mecliste az sandalyeye sahip olmasına rağmen geçici hükümeti kurmasına yol açmıştır. Geçici hükümetin Başbakanı Paşinyan seçimleri yenileyerek partisinin %70 oranında oyla seçimlerden çıkmasını sağlayarak yerini sağlamlaştırmıştır. 2021'de ülkenin siyasi sisteminin yarı-başkanlığa dönmesi taleplerini dile getirmiş ve Anayasa taslağı hazırlatmış ancak incelenen dönemde resmi bir girişimde bulunmamıştır. Sonuçta, Ülkede yürütmeyi güçlendirme arayışı sık gerçekleşen bir olgudur, halk siyasi karar alma sürecine katılmayı çoğunlukla istemez, siyasi partilerin motivasyonu ile gösteriler düzenlense de halkta apolitik bir yaklaşım mevcuttur. Bunun sebebi siyasi patronajın varlığının geniş bir kitle tarafından kabullenilmiş olmasıdır. Yönetim siyasi elitler arasında el değiştirmektedir. Buna rağmen muhalefetin iktidara gelmek için gerçekçi fırsatlara genel olarak sahiptir. Disiplinli partiler hızlı organize olabilmekte ve liderlerini desteklemektedir. Yöneticiler sıklıkla rüşvet gibi yolsuzluklara dahil olur ve soruşturmalara meclisteki muhalif fikirleri bastırmak için kullanılır. Muhalefet üzerinde aşırı güç kullanımı mevcuttur ve bir konum elde etmek için hemen her türlü yasal olmayan eylemin gerçekleştirilebilmesi mümkündür. Ermenistan siyasi atmosferi oldukça tehlikeli olduğu izlenimini vermiştir.

Ermenistan bağımsızlığını ilan etmesiyle V-Dem puanları hem seçim demokrasisi endeksinde 0,34'ten 0,36'ya hem de liberal demokrasi endeksinde 0,57'den 0,67'ye çıkmıştır. Ancak bu yükseliş tek seferliğe maruz olarak gerçekleşmiş ve bu tarihten sonra düzenli olarak azalmıştır. Polity ise aynı dönem için demokrasi (DEMOC) endeksinde 6 puan otokrasi (AUTOC) endeksinde 0 puan vermiş ve böylece Polity puanı 6 olmuştur. Vanhanen bu dönemde rekabete 41 puan, katılıma 40,6 puan vererek demokratikleşme puanının 16,6 olduğunu bulmuştur. Freedom bu dönem için tüm değerlendirmelerinde 5 puan vermiştir.

1994'te partilerin yasaklanmasıyla Ermenistan'ın V-Dem puanı liberal demokrasi endeksinde 0,33'e düşmüş ve seçim demokrasisi endeksi 0,59'a gerilemiştir. Polity endeksinin final puanlarını etkilememiş ve 1991'deki puanlamayla aynı kalmıştır. Vanhanen endeksinde katılım puanı 40 puandan 35 puana düşmüş ve demokratikleşme puanı 14,6'ya gerilemiştir. 1994'te partilerin yasaklanması Freedom House puanını etkilememiştir ve final puanı 3,5 olarak kalmıştır.

Ermenistan'ın en büyük puan kaybı 1995'te başkanlık sistemini getiren anayasal düzenleme ile gerçekleşmiştir. V-Dem Seçim demokrasisi endeksinde 0,33'ten 0,29'a liberal demokrasi endeksinde 0,59'dan 0,50'ye düşmüştür. Polity endeksinde demokrasi 3 puan otokrazi 2 puan ve böylece Polity 1 puan olmuştur. Vanhanen katılım puanı 38,5'a yükselmiş ancak rekabet puanı 37'ye düşmüş bu da demokratikleşme puanının 14,3 olmasına yol açmıştır. Bu durumda anayasal düzenleme referandumu kampanya sürecinde gerçekçi bir muhalefetin olmadığı sonucu çıkabilir. Freedom house siyasi haklar ve özgürlükler puanı bir puan düşerek 4 olmuş ve bu da final puanının değişip 4 puan olmasına sebep olmuştur.

Yasaklanan partilerin yasaklarının 1998'de kalkmasıyla Polity Endeksi Ermenistan'a demokraside 6 puan, otokraside 1 puan vermiş ve ülkenin polity puanı 5 olmuştur. V-Dem endeksinin ise seçim demokrasisi puanı az da olsa yükselerek 0,40'tan 0,41'e çıkmıştır. Partilerin seçimlere katılması Freedom house siyasi özgürlükler puanını 5'ten 4'e yükselmiş ve ülkenin final puanı 4,5 olmuştur. Vanhanen puanında rekabet puanı 53'ten 49,2'ye düşmüş ve katılım puanı 32,8'den 36,5'e yükselmiştir. Bu da 1998'de gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin adil olmadığını düşündürmektedir.

2005'te Yarı-başkanlık sistemini getirecek anayasal düzenlemenin referanduma gitmesiyle Ermenistan'ın puanları çoğu endekste değişmemiştir. Sadece Vanhanen ve Freedom House puanlarında değişiklik olmuştur. Vanhanen'in rekabet puanı önceki yıllarla aynı kalırken katılım puanı 40,7'den 45,7'ye yükselmiştir. Ancak referandumlara karşı hassas bir ölçüm olan Vanhanen'in buradaki puan değişikliği değerlendirmeye alınmamalıdır. Çünkü referandum yapılmış olsa da referandumda kabul edilen anayasa yürürlüğe girmemiştir.

2008’de Ermenistan’ın referandumla kabul edilen yeni anayasal düzenlemelerinin yürürlüğe girmesi ve dolayısıyla da yönetim sisteminin yarı-başkanlık lehine değişmesi Freedom House, Polity ve V-Dem endeks puanlarında bir değişikliğe sebep olmamıştır. Sadece Vanhanen’de 2008’de genel seçimlerinin yapılması sebebiyle ve muhalefetin iktidara gelebilmesinden ötürü hem rekabetçilik puanı 41,3’ten 48,6’ya hem de katılım puanı 44,8’den 50,1 puana yükselmiştir. Sonuç olarak demokratikleşme puanı yönetimin el değiştirebilmesiyle 24,3 puana çıkmıştır. EIU endeks puanı 2006’da 4,15 iken 2008’de 4,09’a düşmüştür. Buna karşılık Freedom House yürütmenin görevini kötüye kullanmasını, siyasilerle bağlantılı yolsuzlukları, seçimlerde idarecilerin boş oy pusulasını doldurmasını ve ülkede gerçek bir veto gücü bulunmamasını raporunda belirtmesine rağmen puanlarında değişiklik yapmamıştır. BTI Ermenistan’ın engelli bir demokrasiye sahip olduğunu ileri sürmüş, siyasi patronajın varlığına vurgu yapmış ve yürütmenin yeni anayasal düzenlemeyle yürürlüğe giren tüm kısıtlamasına rağmen 2008’de yetkilerini kullanmaya devam etmesini ve yargıyı tahakkümü altına almasını eleştirmiştir. Rapordaki bu notlara rağmen 2006’da 5,81 olan demokrasi puanı 6’ya, 5,2 olan statü puanı 6,41’e ve 5,17 olan yönetim puanı 6,82’ye yükselmiştir. Gelecekte sorun olacak durumlara duydukları endişelere karşılık verilen final puanlaması yüksek sayılmaktadır. BTI demokratik kurumların sağlamlığı indikatörünü 2006 yılına göre 3 puan ve genel siyasi puanını da 1 puana yakın yükseltmiştir.

2015’te Ermenistan’ın parlamenter sisteme geçilmesini sağlayacak anayasal düzenlemesi referanduma gitmiş ve referandumda ortalama oy oranıyla kabul edilmiştir. V-Dem, Polity, Freedom House endekslerinde dikkate değer puan değişikliği görülmemiştir. Bunun sebebi ise kabul edilen anayasal düzenlemenin yürürlüğe girmemesidir. Ancak referandumun düzenlenmiş olması Vanhanen puanlarını etkilemiştir. Rekabet puanlarında bir değişiklik olmamış katılım puanı 49,66’dan 54,66’ya yükselmiştir ancak böylece demokratikleşme puanı 20,5’ten 22’62’ye yükselmiştir. EIU ve BTI endekslerinde dikkat çekecek bir değişiklik gözlenmemiştir. Çok ufak bir değişiklikle puanlarda düşüş görünmüştür. BTI 2016 raporuna göre demokrasi puanı 5,35’ten 5,23’e düşmüştür.

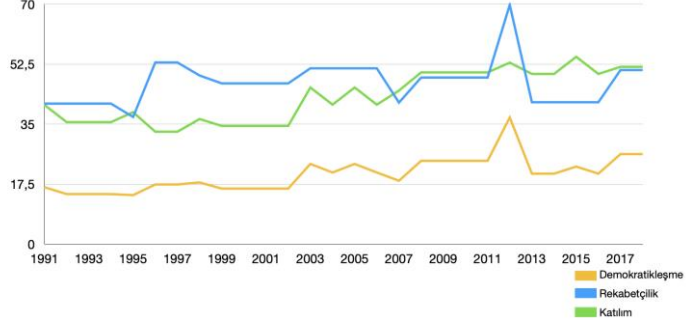
2018’de tam olarak yürürlüğe giren parlamenter sistemin endekslerde etkisi olumlu yönde olmuştur. Ancak asıl değişiklik ülkenin parlamenter sistem ile yönetildiği 2019 puanlarında ortaya çıkmıştır. Hemen her endekste Ermenistan’ın puanları büyük oranlarda artmıştır. Paşinyan döneminin demokratik olduğu ileri sürülebilir. V-Dem seçim demokrasisi endeksi 0,23’ten 0,34’e liberal demokrasi endeksi 0,34’ten 0,47’ye çıkmıştır. Polity Endeksi Ermenistan’a 2018’de demokrasi endeksinde 2 puan yükselterek 7 puan vermiş, otokrasi endeksinde 0 puan vermiş ve böylece Polity puanı 7 olmuştur. Vanhanen endeksinde bir değişiklik görülmemiştir. Ancak 2017’de genel seçimle yükselen katılım ve rekabetçilik puanlarında düşüş de olmamıştır sonuç olarak en son demokrasi puanı 26,27 olarak puanlanmıştır. EIU endeksi önceki yıl 4,11 verdiği ülkeye 2018’de 4,79 vermiştir. BTI endeksi 2018 değerlendirmesi 2017’nin aralık ayına kadar olduğu için puanlarda yükseliş değil aksine küçük bir düşüş yaşanmıştır. Çünkü BTI’a göre Sarkisyan parlamenter sisteme geçmeyi kendi kariyeri için uygun bir seçenek olarak görmüş ve Başbakan olmayı hedeflemiştir. Böylece Cumhurbaşkanı olarak görev süresi dolsa da Başbakan olarak daha çok seçim dönemi görebileceğini planladığı düşünülmüştür. Ancak gerçekte BTI’ın ileri sürdüğü ihtimaller gerçekleşmemiş ve iktidar partisi mağlup edilerek muhalefete iktidara geçme şansı doğmuştur. BTI bu dönemde aksine Cumhuriyetçi Partinin iktidarının devam edeceğini iddia etmiştir. Sistem değişse bile kişilerin değişmeyeceğini düşünmektedir. Bu çıkarım büyük oranda Paşinyan’ın 2022 sonrasındaki politikalarına bağlı olsa da -2022’ye kadar geçen sürede muhalefete ya da sivil toplum kuruluşlarına ya da basına bir baskı uygulanmadığı dikkate alınarak bu fikir ileri sürülmüştür- otoriter olma potansiyeli Ermenistan’ın önceki yöneticilerine göre daha az görünmektedir. Ölçüm puanlarının ara sıra bir sonraki döneme sarktığı ve bir değişiklik yoksa bir önceki dönemin puanını baraj alan Freedom House endeksinde bir değişiklik olmamıştır. Ancak parlamenter sisteme geçilmesinin etkisi 2019 puanına adil özgür seçimler, muhalefet ve iktidarın uzlaşısı içinde olması, muhalefet partinin iktidara gelebilmesi, idari yönetimde rüşvetin azalması ve iktidar partisi karşıtı gösterilerin baskı ya da güç kullanılarak dağıtılmaması indikatörlerinde puan yükselmiştir. Ermenistan’ın 5 olan siyasal hak ve özgürlükler değerlendirmesi 4 puan olmuş diğer bir ifadeyle de 45 puandan 51 puana yükselmiştir. Ülkenin puanı klasik 7’lik sisteminde değişmezken yeni final puanı sisteminde değişmektedir.

Freedom House Ermenistan' 2020'de 53, 2021 ve 2022'de 55 puan vermiştir. Ülke kısmen özgür statüsündeki yerini korumaktadır.

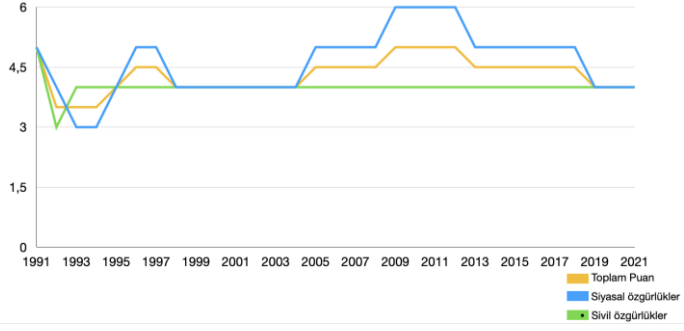
Parlamentele sistemle yönetilen süreçte Ermenistan'ın puanı yükselmeye devam etmiştir. V-Dem puanı 2019 ve 2020'de Ermenistan tarihinin en yüksek değerlerine ulaşarak seçim demokrasisi endeksi 0,60'lara ve liberal demokrasi endeksi 0,80'lere yükselmiştir. 2020'de BTI puanları artmış ülkenin 5,12 olan demokrasi puanı 7,1'e ani yükseliş yapmıştır. Yönetim endeksinde bu artış çok az görülmektedir. Bu da parlamentele sistemin kurumsal olarak henüz yerleşmediğinin işareti olarak anlaşılmalıdır. 5,58 olan puanı demokrasi puanı kadar artmamış sadece 6,69'a yükselmiştir. EIU puanı 2019'da 1 puandan az farkla 5,54'e yükselmiştir. 2020'de ise 2018'den önceki puanları kadar olmasa da 5,35 puana gerilemiştir. 2020'de yaşanan Ermenistan ile Azerbaycan savaşında ülkede sıkıyönetim uygulanması ve tabi ülkenin savaşta olması puandaki gerilemeye sebep olmuştur.

Paşinyan'ın yarı-parlamentele sisteme geçme isteği yürütmenin güçlenmesi talebi ve önce sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu anayasa komitesi kurup sonra kurumu lağvedip amirleriyle doldurmasının etkisi genellikle endekslere olumsuz yansımıştır. V-Dem 2021'de ise seçim demokrasisi endeksi puan kaybederek 0,56'ya ve liberal demokrasi endeksi 0,74'e düşmüştür. Freedom House puanlarındaki yükseliş yukarıda açıklanmıştır. Vanhanen ve Polity sadece 2018'e kadar veri sağlamaktadır. EIU puanı seçimi kazanan Paşinyan'ın savaşın ardından ülkeye istikrar getirdiğini belirterek ülke puanını 5,49'a çıkartmıştır. Ancak 0,14 puanlık iyileşmeye rağmen yargının bağımsızlığının sağlanmamış olmasını endişe verici bulduklarını da belirtmişlerdir.

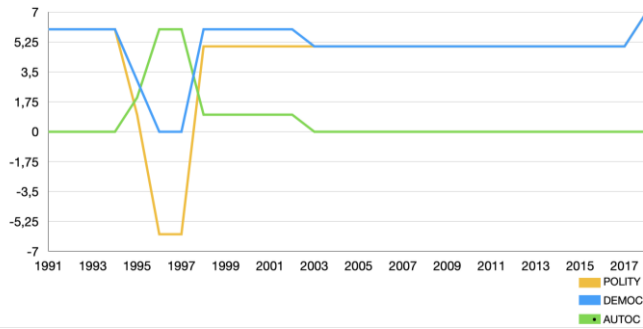
Şekil 5. 7.: Ermenistan Vanhannen Endeksi Puanları

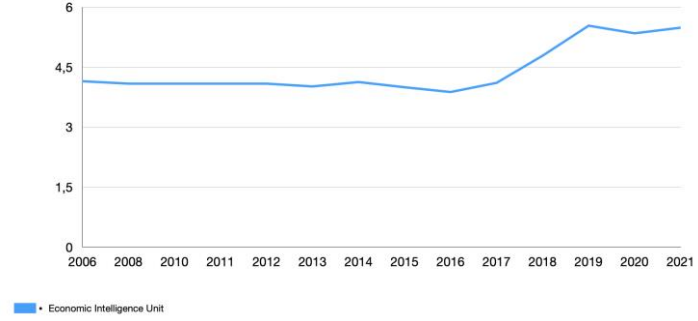
Şekil 5. 8.: Ermenistan Freedom House Özgürlük Puanları

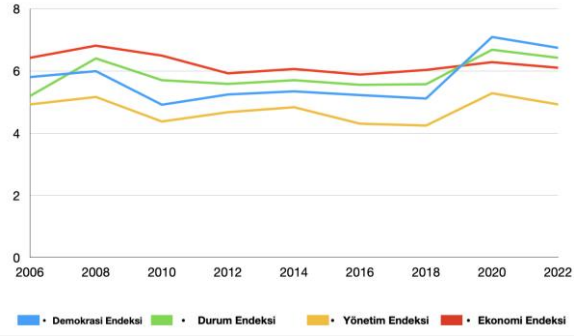
Şekil 5. 9.: Ermenistan Polity Endeksi Puanları

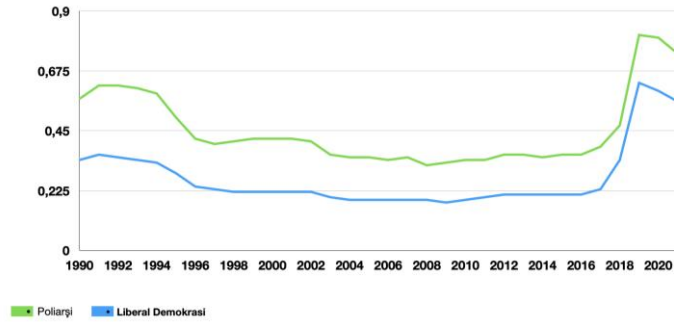
Şekil 5. 10.: Ermenistan Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları

Şekil 5. 11.: Ermenistan Bertelsmann Transformation Index Puanları

Şekil 5. 12.: Ermenistan V-dem Puanları

5.3. Hırvatistan Siyasal Sistem Tercihleri

Dağılan Yugoslavya Sosyalist Federe Cumhuriyetinin ülkelerinden biri olan Hırvatistan 19 Mayıs 1991 tarihinde halkın %94'ünün katılımıyla gerçekleşen referandum sonucuyla resmen bağımsızlığını ilan etmiştir. Hırvat Demokratik Birlik (Hrvatska Demokratska Zajednica- HDZ) Hırvatistandaki tüm milliyetçi grupları içine

toplayan sağ odaklı bir partidir. Parti Genel Başkanı Franjo Tuğman, eski Yugoslavya Genel Başkanı Josip Broz Tito'nun eski bir generalidir. Bağımsızlık oylamasından sonra Hırvatistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Franjo Tuğman yeni devleti kurmak, ülkenin yönetim biçimine karar vermek ve anayasayı hazırlamakla görevlidir.¹²⁸⁵ Yeni Anayasa 22 Aralık 1990 tarihinde kabul edilmiştir. Yeni Anayasada yönetim şekli olarak yarı-başkanlık sistemi benimsenmiştir. Nisan sonu ve mayıs ayının başında demokratik Hırvat Meclisi Sabor kurulmuştur. 1990 Anayasasına göre Temsilciler Meclisi (Zastupnicki dom) ve Vilayetler Meclisi (Zupanijski dom) ile iki kamaralı sistem benimsenmiştir.¹²⁸⁶ Kuruluşundan itibaren piyasa ekonomisi ve demokratik yönetim ülkenin temel prensipleri olmuştur. Uluslararası örgütlerle iş birliği yapmakta gönülsüz olan Franjo Tuğman'ın otoriter bir yaklaşım benimsemiş, ülkeyi siyasi ve ekonomik olarak izole etmesi sebepleriyle demokratikleşme süreci oldukça yavaş ilerlemiştir. 1990'larda bir reform politikası benimsenmişse de özelleştirmeler, makro ekonomik istikrar programı ve özel mülkiyete geçiş kararları ekonomik iyileştirme için yeterli olmamıştır.¹²⁸⁷

1990 Anayasası hazırlanırken Tuğman'ın yönetim anlayışı temel alınmıştır. Ülkenin demokratik yönetim geleneği olmaması, siyasi elitlerin eğilimi ve Tuğman'ın eski Yugoslav Generali olmasının etkisiyle güçlü bir iktidar sembolü üzerine kurulacak yönetim sistemi tercih edilmiştir. 1990 Anayasasını hazırlayanlar Gaulle'nin fiili yönetiminden ilham alarak Fransız Cumhurbaşkanı'nın yetki ve sorumluluklarını Hırvat Cumhurbaşkanı'na transfer etmişlerdir. Kaynaklara göre Tuğman kendisi gibi general olan Gaulle'nin Cumhurbaşkanı olduğu 1959-1969 arasındaki yönetim şeklini uygulama arzusundadır.¹²⁸⁸ Cumhurbaşkanı ülkeyi hem yurt içinde hem de yurtdışında temsil eder, ülkenin birliğini sağlar, hükümetin görevlerini yerine getirmesinden sorumludur ve devletin başıdır. Cumhurbaşkanı beş

¹²⁸⁵ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2006 Country Report Croatia**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2006_HRV.pdf , 12.11.2021.

¹²⁸⁶ A.e.

¹²⁸⁷ A.e.

¹²⁸⁸ Biljana Kostadinov, "President of the Republic Croatian Constitution's Mimicry of The French Constitutional Model", **Revus**, Vol. 28., 2016, s. 83.

yıllığına ancak iki dönem için halk tarafından seçilir. İlk turda salt çoğunluk oyu alabilen bir aday olmadığında ikinci tur seçimleri düzenlenir ve en çok oyu alan kişi ülkenin Cumhurbaşkanı olur.

1990 Anayasasına göre Cumhurbaşkanı¹²⁸⁹:

- Hükümeti oluşturan Başbakanı ve bakanları atar ve onları görevden alır. (Madde 98).
- Hükümet toplantılarına başkanlık eder ve gündemi belirler (Madde 102).
- Hükümet hem Cumhurbaşkanına hem de Temsilciler Meclisine karşı sorumludur. (Madde 111).
- Meclisin önerisi ile hükümetin meclisten güvenoyu almaması durumunda veya meclis önerilen devlet bütçesini bir ay içinde kabul etmemiş olduğunda (Madde 104) Temsilciler Meclisini feshedebilir (Madde 77). Cumhurbaşkanı bir yıl içinde iki kez Meclisi feshedemez.
- Meclis'in olağanüstü hâl için toplanmasını talep edebilir (Madde 78) ve Meclis'in toplanamadığı durumlarda bireysel özgürlükleri ve hakları kısıtlayabilir (Madde 17).
- Olağanüstü hâl döneminde kanun hükmünde kararnameleri çıkarmaya yetkilidir. (Madde 101).
- Meclis'te kabul edilen yasaları yayımlar ve yasama vetosu bulunmaz. (Madde 89)
- Hükümetin teklifi üzerine bağlayıcı bir referandum çağrısında bulunabilir. (Madde 87).
- Anayasa'da değişikliği önerebilir (Madde 136).
- Uluslararası anlaşmalar yapar (Madde 132), diğer devletlerle ortaklık prosedürleri başlatabilir (Madde 135) ve elçileri atama ya da görevden alma yetkisine sahiptir (Madde 99).
- Silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır ve askeri komutanları atar ve onları görevden alır (Madde 100).

¹²⁸⁹ Mislav Ilija Vulic, "The Role of Presidents in Croatia and Serbia, 1990-2015", **Central European University Department of Political Science**, Budapest/ Hungary, 2015, s. 18-21.

- Meclise her yıl ülkenin durumu ile ilgili rapor sunar (Madde 103); Genel Seçim çağrısı yapar, Genel af ilanı yapabilir ve ülke nişanı verebilir (Madde 98).
- Cumhurbaşkanı'nın partisi ile ilişkisi kesilmez (Madde 96).

Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hâl yetkileri, silahlı kuvvetlerin başı olması, anayasal değişikliği teklifi, savaş ilanı yetkisi gibi, oldukça önem arz eder çünkü Anayasanın kabul edildiği dönemde ülkede iç çatışmalar vardır. Cumhurbaşkanının hükümeti kurması, hükümete başkanlık etmesi, olağanüstü hâl ilan etmesi gibi yetkileri onu Hırvat siyasetinin en önemli konuma koymaktadır. Bu sınırsız yetkilere rağmen Meclisi sadece yılda bir kez belirli koşullar altında feshedebilmesi ise otoriter bir yaklaşıma rağmen limitli denge ve denetleme olgusunun kurulabildiğinin işaretidir. *“Fransız anayasal normlarının araçsallaştırılması ve yorumlanması, yasal olarak arzu edilen siyasi amaca, yani Cumhurbaşkanının hem Hükümet hem de yasama gücü üzerinde üstünlüğünün ileri sürüleceği etkili bir hükümet gücünün kurulmasına uygun hale getirilmesi gerekiyordu.”*¹²⁹⁰ Anayasa hazırlığında Anayasa Profesörlerinin tüm itirazlarına rağmen yasama gücünün klasikleşmiş yetki alanları yürütmenin müdahaleci konumunu oluşturmak için kısıtlanmıştır. Denge ve denetleme mekanizmaları yürütmenin gücünü denetlemek için değil sadece gücünü meşrulaştırmak adına eklenmiş görünümündedir.

Sırp yerleşimlerinin olduğu bölgede iç çatışmalar gerçekleşmiş ve Yugoslavya hükümeti çatışmaya müdahale edip bölgeyi işgal etmiştir. Sırpaların yaşadığı bu bölgelerde çatışmalar 1995'e kadar devam etmiş ve bölge Yugoslavya kontrolünde kalmıştır. 1991-1995 yılları arasında Franjo Tuğman otoritesini sağlamlaştırmıştır. Çatışmaları avantajına kullanarak güçlü milliyetçi bir söylem altında tabanını kuvvetlendirmiştir. Bu dönemde ülkede yolsuzluklar başlamış ve Devlet Hazinesini kişisel amaçları için kullanan Tuğman yargıyı ve yürütmeyi tamamen kontrolüne almıştır. Muhalif söylemleri bastırmak için de medyanın tam kontroлінü ele geçirmiştir. Milliyetçi demokrat bir parti olan HDZ, Tuğman'ın önderliğinde 1995 ve

¹²⁹⁰ Kostadinov, **a.g.e.**, s. 87. Yarı-başkanlık sisteminde Cumhurbaşkanının kararlarının başbakan ve Bakanlar Kurulu tarafından imzalanması Cumhurbaşkanlığı konumunun aslında üstün konum olmadığını vurgular niteliktedir. Bkz: **A.e.**

1997 seçimlerinde galibiyet elde etmiştir. 1995 seçimleri özgür olsa da adil olmadığı yönünde gözlemcilerin eleştirilerini almıştır. 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yine Tudman kazanmış ancak seçimlerde adayların kampanyalarını medya üzerinden duyurmasını büyük oranda engellemiştir. Muhalif adayların mitingler düzenlemesini ve kampanyalarını tanıtımalarını engellediği için seçimler adil ve özgür değildir.¹²⁹¹

1997 seçimlerinde tekrar Cumhurbaşkanı olan Tudman'ın 1999'da ölümünden sonra 2000'de genel seçimler gerçekleştirilmiştir. Katılımın %75 olduğu 2000 genel seçimlerinde Hırvat Demokrat Birliği (HDZ) %38,7 oranında oy alarak mecliste 46 sandalye sahibi olurken Hırvatistan Sosyal Demokratik Parti (Socijaldemokratska Partija Hrvatske- SDP) ve Hırvat Sosyal Liberal Partisi (Hrvatska Socijalno Liberalna Stranka- HSLS)'den oluşan merkez sol koalisyonu %49 oranında oy alarak mecliste 71 sandalye kazanmıştır. Bu iki parti dışında Hırvat Köylü Partisi (Hrvatska Seljačka Stranka, HSS), Hırvat Uluslar Partisi-Liberal Demokratlar (Hrvatska Narodna Stranka- HNS), Liberal Parti (LS), Demokrat Parti (Istarski Demokratski Sabor- IDS) oluşan koalisyon oyların %16,44'ünü alarak 24 sandalye kazanmıştır. Seçim sonuçları doğrultusunda SDP genel başkanı Ivica Račan Başbakan olmuştur. Boşalan Cumhurbaşkanlığı makamı için 60 gün içinde yapılması gereken olağanüstü Cumhurbaşkanlığı seçimi 24 Ocak 2001'de yapılmıştır.¹²⁹² İlk tur oylamasında seçimlere katılan on üç adaydan Stjepan Mesić %41,11 oranında, Drazen Budisa %27,71 oranında ve Mate Granic %22,47 oranında oy alarak ikinci tur elemelerine kalmışlardır. İkinci turda Stjepan Mesić %56 oranında oy alarak Cumhurbaşkanı olmaya hak kazanmıştır. Yeni hükümet piyasa ekonomisi, yolsuzluklarla mücadele, sivil özgürlüklerin temini, azınlık haklarına yönelik politikalar ve uluslararası kurumlarla yakın ilişkiler olmak üzere belirlediği programı meclis tarafından kabul edilmiş ve hızla çalışmalara başlanmıştır.

Kasım 2000 ve Mart 2001 tarihlerinde gerçekleştirilen Anayasal değişikliklerle parlamenter hükümet sistemi kabul edilmiş ve yürütmenin yetkileri sınırlandırılmıştır.

¹²⁹¹ Freedom House, **Freedom in the World 2001 - Croatia**, 2001, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/5278c97b14.html>, 9 Temmuz 2022.

¹²⁹² A.e.

2000'deki Anayasa değişikliği doğrultusunda Cumhurbaşkanının konumu¹²⁹³:

- Cumhurbaşkanı Hükümeti oluşturacak kişiyi atar (Madde 98).
- Cumhurbaşkanı Meclisin belirli bir gündemle toplanmasını önerebilir ve Meclis toplantılarına katılabilir (Madde 102). Toplantılara başkanlık yapma yetkisi kaldırılmıştır.
- Hükümet sadece Meclisine karşı sorumludur (Madde 111).
- Cumhurbaşkanı, Meclis hükümete güven oyu vermediği takdirde (Madde 78) ya da bütçeyi 120 gün içinde onaylamadığı takdirde (Madde 104) Başbakan'ın karşı imzasıyla feshetme hakkına sahiptir.
- Cumhurbaşkanı, Meclis tarafından çıkarılan yasaları yayımlar ve Anayasa Mahkemesi tarafından anayasal denetim incelemesi talep edebilir (Madde 89). Bu hüküm Cumhurbaşkanına sınırlı bir veto yetkisi tanımlamıştır.
- Cumhurbaşkanı, Başbakanın karşı imzası ile bağlayıcı Anayasa değişikliği teklifi önerebilir (Madde 147) veya önemli konularda referandum kararı alabilir (Madde 87).
- Cumhurbaşkanı savaş durumunda ya da acil durumda Meclisin toplanamadığı durumlarda, Cumhurbaşkanı, meclisin vereceği yetkiye ya da başbakanın karşı imzasına istinaden bireysel özgürlükleri ve hakları kısıtlayabilir (Madde 17) ve kanun hükmünde kararnameler çıkarabilir; Cumhurbaşkanı hükümeti toplantıya çağırabilir ve hükümete başkanlık edebilir.
- Cumhurbaşkanı silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır ve bağımsız olarak askeri komutanları atar ve onları görevden alır (Madde 100). Cumhurbaşkanı, Başbakanın karşı imzası ile Silahlı Kuvvetlerin yurtiçinde veya yurtdışında konuşlandırılmasını yapabilir (Madde 7, Madde 100).
- Cumhurbaşkanı, Genel Seçim çağırısı yapar; Genel Af ilanı yapabilir ve ülke nişanı verebilir (Madde 98).

¹²⁹³ Vulić, a.g.e., s. 25-28

- Cumhurbaşkanı, dış politikalar uygulanması ve formüle edilmesi için Hükümet ile iş birliği yapar; başbakanın karşı imzası ile büyükelçileri atar (Madde 99).
- Cumhurbaşkanı, güvenlik güçlerinin çalışmalarında ortak yöneticidir. Başbakan'ın karşı imzası ile güvenlik güçlerinin başını atar (Madde 103).
- Cumhurbaşkanı, nitelik ve içeriğe bağlı olarak Meclis onayına tabi olmadan uluslararası antlaşmalar yapabilir (Madde 139, Madde 140) ve diğer devletlerle ortaklık prosedürleri başlatabilir (Madde 142).
- Anayasa'da 2010 yılında yapılan değişiklik Cumhurbaşkanı, Avrupa Birliği kurumlarında hükümetin yanında ülkeyi temsil etme yetkisi vermiştir (Madde 144).
- Cumhurbaşkanı olan kişinin partisi ile ilişkisi kesilir ve herhangi başka kamu görevini üstlenmesi yasaktır. (Madde 96).

2000 Anayasa düzenlemesi ile Cumhurbaşkanı seçilmesine ilişkin değişiklik yapılmamışsa da Cumhurbaşkanının yetkileri başbakanın ve bakanlar kurulunun karşı imzasına bağlı kılınmıştır. Böylece yürütme gücü büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Sadece törensel yetkilerle sınırlanan Cumhurbaşkanı sadece acil durumlarda yetkilerini geniş bir çerçevede kullanabilecektir. 1990 Anayasasına göre Cumhurbaşkanı veto yetkisi tanınmıştır ancak bu veto yetkisinin Anayasa Mahkemesi denetimi ile sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Bununla beraber yeni düzenlemede Cumhurbaşkanının partisi ile ilişkisi kesilmiştir. Böylece yürütme ile yasamayı üstler astlar konumundan çıkmış birbirini denetleyebilen iki güç olarak konumlanmıştır.

2000 yılında yapılan anayasal değişiklikler dışında uluslararası örgütlerin desteğiyle çeşitli ekonomik reformlarga gündeme alınmıştır. Demokratik ve ekonomik dönüşüm çerçevesinde AB, DTÖ, CEFTA ve IMF ile iş birliği sağlanmıştır. Yeni hükümet 11 şirketin özelleşmesini sağlamış, yabancı yatırımcılara teşvikler vermiş ve işçi sendikalarla anlaşma sağlamıştır. Tuğman döneminde basın özgürlükleri neredeyse yok denilecek kadar az olmakla birlikte devlete ait medya kuruluşları Tuğman'ın tam kontrolü altındadır. Yeni hükümet 2001 yılının başında Hırvat Radyo

ve Televizyon kuruluğu olan HRT'yi siyasi patronajdan kurtaracak olan yasa'yı kabul ederek HRT'den Tuğman destekçilerini tamamen temizlemiştir. Yasa gereği HRT kamu hizmeti veren bir yayın organına dönüşmüş ve üst yönetimi açık bir yarışma ile seçilmiştir. Bu dönemde üst meclis olan Vilayetler Meclisinde kontrollü elinde tutan HDZ üyeleri art arda reform yapan hükümetin kamu kaynaklarını tükettiği iddialarını ileri sürerek reform yasalarını geciktirme çabasına girmişlerdir. 2001 yılında meclis üst meclis olan Vilayetler Meclisini kaldırma kararı olarak tek kamaralı sisteme geçmiştir.¹²⁹⁴

Göreve gelen Cumhurbaşkanı Mešić Cumhurbaşkanlığı ofisinde yolsuzluk kanıtlarının olduğu pek çok kaset ve belge ele geçirmiştir. Eski Cumhurbaşkanı Tuđman'ın her konuşmayı kaydetmiş olması güçlü şirketlerin yöneticileri, spor yetkilileri ve Tuđman'ın ailesi rüşvet ve yolsuzluk soruşması kapsamında göz altına alınmasında kolaylık sağlamıştır. Freedom House 2001 raporuna göre 2000 yılında düzenlenen genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri muhalefetin iktidara gelebilmesi, tüm partilerinin devlet yayın organlarında eşit tanıtım fırsatlarına sahip olması, oy pusulalarının adil sıralanması ile özgür ve adil seçimler olarak değerlendirilmiştir.¹²⁹⁵ Yeni Meclis Seçim Kanunu 1999'da kabul edilmiş ve bu yasaya göre azınlıklar için Mecliste beş adet sandalye ayrılmıştır. Tuđman sonrası dönemde Hırvatistan din, dernek kurma, toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne saygı artmıştır. Freedom House 2001 raporunda seçimlerin özgür ve adil yapılması; HRT'nin hükümetten bağımsız hale gelmesi, hükümetin hem sosyal alanda hem siyasette hem de ekonomide yerine getirmeyi vaat ettiği reformların demokratik bir şekilde uygulandığına dair kanıtlar ışığında ülkenin siyasi haklar notu 4'ten 2'ye ve sivil özgürlükler notu 4'ten 3'e yükselmiştir. 2002 Freedom House raporunda ise sivil özgürlükleri korumaya devam eden girişimler ve azınlıkların haklarına yönelik reformlarla sivil haklar ve özgürlükler puanı 3'ten 2'ye yükselmiştir.

BTI 2006 raporuna göre Hırvatistan'da seçilmiş görevlilerin yönetme gücünü elinden alabilecek veto yetkisine sahip bir kurum ya da grup bulunmamaktadır.

¹²⁹⁴ Freedom House, Freedom in the World 2001- Croatia, **a.g.e.**

¹²⁹⁵ Freedom House, Freedom in the World 2001- Croatia, **a.g.e.**

Ordunun siyasete müdahalesine müsaade edilmez. Siyasal değerlendirmede seçmen oynaklığı orta düzeydedir, halkın demokrasiyi onaylama oranı orta ile yüksek seviye arasındadır, sivil toplum geleneği orta düzeyde gelişmişlik göstermektedir ve son olarak yüksek ordu mensuplarının yargılanması konusunda veya milliyetçilik temelli yüksek derecede kutuplaşma bulunmaktadır. Kasım 2003'te düzenlenen seçimlerde iktidar tekrar el değiştirerek yapılanan ve daha merkeze kayan HDZ'ye geçmiştir. Parti Genel Başkanı İvo Sanader önderliğinde tamamen şekil değiştiren HDZ 2003 seçimlerinde oyların %33,91'ini alarak mecliste 66 sandalye kazanmış ve Sanader yeni Başbakan olmuştur. Sanader'in liderliğinde HDZ bir önceki hükümetin demokratikleşme reformlarını aynı hızda devam ettirmiş ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmış ve AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. 2003 ve 2006 yılları arasında AB standartlarına göre uyumlaştırma reformlarıyla 500'e yakın yasa yürürlüğe girmiş ve 2004 yılının sonunda yürürlükte olan yasaların yarısından fazlası AB'ye uyumlu yasalar olarak kayda geçmiştir.¹²⁹⁶ Ardışık olarak hükümet değiştirme kapasitesi, muhalefetin iktidar olabilmek için eşit fırsatlardan yararlanabiliyor olması ve hükümet değişse bile demokratikleşme yolunda istikrarın devam ediyor olması Hırvatistan'ın Freedom House'da "özgür" BTI endeksinde ise "konsolide demokrasilerden" olmasını sağlamıştır.

1990'da yarı-başkanlık temelinde hazırlanan Anayasa halk oylaması ile kabul edilmiş, 1991'de Meclis kurulmuş ve vatandaşlara sivil özgürlükler tanınmıştır. 1992'de ilk demokratik seçimler yapılmış hem Cumhurbaşkanı seçilmiş hem de Meclis genel seçimleri yapılmıştır. Bu değişiklikler endeks puanlarının yükselmesine yol açmıştır. 1990'da ülkede iç savaşın olması da puanlarda etkili olmuştur. 1991'de Vanhanen rekabetçilik puanı 21,2 iken 1992'de bu puan 40,3'e yükselmiştir. 1991'de katılım puanı 27 iken 1992'de bu puan 54,2'ye yükselmiştir ve sonuç olarak da demokratikleşme puanı 5,7'den 21,8'e yükselmiştir. 1990'da Freedom House değerlendirmesinde ülke puanları siyasal özgürlük için 3, sivil özgürlük için 4 ve final değerlendirmesi için 3,5 puan olarak belirlenmiştir böylece ülke kısmen özgür sınıfına girmiştir. 1991'de siyasal haklar özgürlük puanı 4'e düşmüştür ve final puanı da 4'e

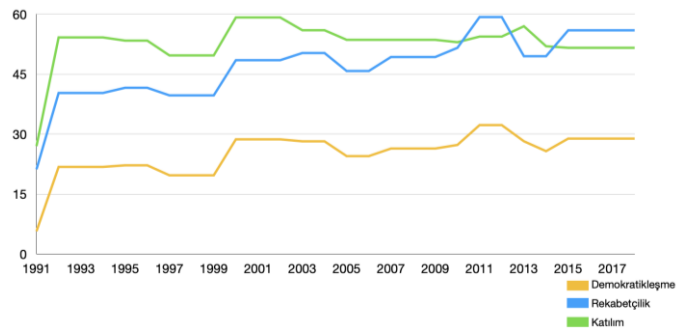
¹²⁹⁶ BTI 2006 Country Report Croatia, **a.g.e.**

gerilemiştir. Polity endeksi 1991 ve 1992 yılları için demokrasi değerlendirmesinde 1 puan vermiş ve otokrasi puanında 4 puan vermiştir. Ülkenin polity değerlendirmesi - 3 puan olmuş ve böylece açık anokrasi rejimi olarak kodlanmıştır. Bu sınıflama yönetimin belirli bir elit kesimin elinde olduğu anlamına gelmekte ve gücün yakın bir zamanda seçimler el değiştirmesinin zor olacağını belirtmektedir. Vanhanen’de genel olarak dikkat çekici bir değişiklik olmamıştır. Sadece 1991 ile 1992 arasında dikkate değer bir yükseliş göze çarpmaktadır. V-dem liberal demokrasi puanı olarak 1991’de ülkeye 0,16 puan vermiş ve 1992’de bu sadece 0,01 puan yükselmiştir. Katılım 0,17’den 1992’de 0,18’e çıkmıştır. Bu iki yıl için geçerli olmak üzere V-dem endeksleri arasında en büyük fark seçim demokrasisi endeksinde görülmüş 1991’de 0,22 olan puan 1991’de 0,26 olmuştur. Bunda Hırvatistan’ın seçimlerinin düzenlenmiş olmasının etkisi bulunmaktadır. Liberal demokrasi değerlendirmesinde ülke otokratiktir ve seçim demokrasisi değerlendirmesinde ise seçim otokrasisidir.

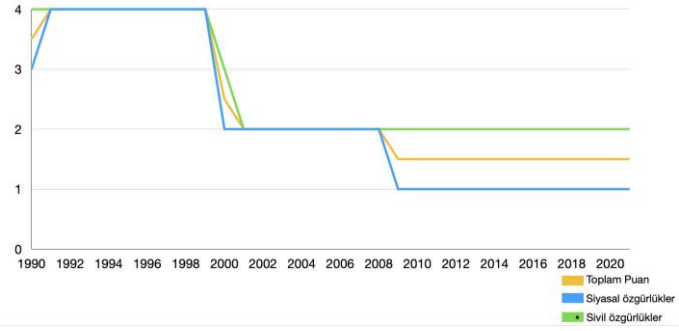
1999’de Tuğman’ın ölümüyle Cumhurbaşkanlığı makamı boşalmış ve 2000’ler de yapılan genel seçimlerin sonuçlarıyla muhalif partilerin koalisyon hükümeti kurması, on yıldır iktidar parti olan HDZ’nin iktidarını kaybetmesine yol açılmıştır. Demokrasinin önündeki tek engelmış gibi görünen Tuğman’ın ölümünden sonra parlamenter yönetim sistemine geçen Hırvatistan bir yıl içinde demokratik bir sıçrayış yapmıştır bu da endeks puanlarına dikkat çekici ölçüde yansımıştır. V-Dem endeksinde 1999’da Hırvatistan liberal demokrasi endeks puanı 0,28’dir ve 2000’de 0,63 puan alarak yükselmiştir. Seçim demokrasisi endeksi 2000 yılında 0,44’ten 0,77’ye çıkmıştır. Katılım endeksi 1999 puanı 0,26 iken 2000’de 0,47 olmuştur. Hırvatistan, otokrasi kodlamasından seçim demokrasisi kodlamasına geçmiştir. (Hırvatistan 2010 ve 2015 yılları arasında liberal demokrasi olarak kodlanmış sonra puan düşüşü yaşamıştır ancak V-dem ülkeler raporunda puan düşüşü ile ilgili detaylı bir açıklama yapmamıştır) Vanhanen 1999’da ülkenin rekabetçilik puanını 39,7 olarak belirlerken 2000’de 48,5 puana yükseltmiştir. Bu da muhalefet partilerinin iktidar olmak için eşit şansları olduğunu ve iktidarın şiddet olmadan değiştirilebildiğini göstermektedir. Ülkenin katılım puanı 1999’da 49,7 iken 2000’de 59,2’ye yükselmiştir. Demokratikleşme puanı ise 19,7’den 2000’de 28,7’ye çıkmıştır. Vanhanen değerlendirmesine göre Hırvatistan sadece 1991’de demokrasi değildir.

Freedom House değerlendirmesinde 1999’da ülke sivil hak ve özgürlükler, siyasal hak ve özgürlükler ve final puanı olarak 4 puan almıştır. 2000’de ise siyasal haklar puanının 2’ye yükselmesi ve sivil hak ve özgürlükler puanının 3’e yükselmesiyle ülkenin final puanı 2,5 olmuştur. Ülke 1999’dan önce kısmen özgür statüsündeyken 2000’den sonra özgür statüsüne geçmiştir. (2017’den sonra ülkenin sivil hak ve özgürlükler ve siyasal hak ve özgürlükler puanı yükselmiş ve 1,5 olmuştur. Bu yükseliş diğer endekslerde aynı yıldan itibaren düşüşün olduğunu göstermesi sebebiyle dikkat çekicidir) Hırvatistan polity endeksinde uzun bir dönem otoriter rejim olarak kodlanmıştır. On yılın ardından 2000’de demokrasi puanı 8, otokrasi puanı 0 ve polity puanı 8 olmuştur. Ülke kapalı anokrasi kategorisinden sade demokrasi kategorisine geçmiştir. 1999’u “-88” olarak puanlayan Polity endeksi bu puanlamayı ülke geçiş döneminde olduğu için kullanmıştır. Ülkede demokratik kurumların değiştiği, ülkenin yönetim şeklinin değiştiği “yeni bir yönetim biçiminin” oluştuğunu belirlemek için bu kodlama kullanılmaktadır. Aşağıdaki grafiklerde Hırvatistan’ın tüm endekslerde - Vanhanen endeksi hariç- 2000 yılında keskin bir yükseliş görünmektedir. 2009 ve 2011 yılları arası için Freedom House endeksi ve V-dem endeksi belirgin bir yükselişe işaret ederken EIU endeksi düşüş olduğunu vurgulamaktadır. Hırvatistan sistem değişikliği endeksler tarafından başarılı ve etkili bir şekilde ölçülebilmektedir. Parlamenter sisteme geçiş ve yürütmenin gücünün kısıtlanması endekslere olumlu olarak yansımış ve ülkenin demokratik olarak tanımlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

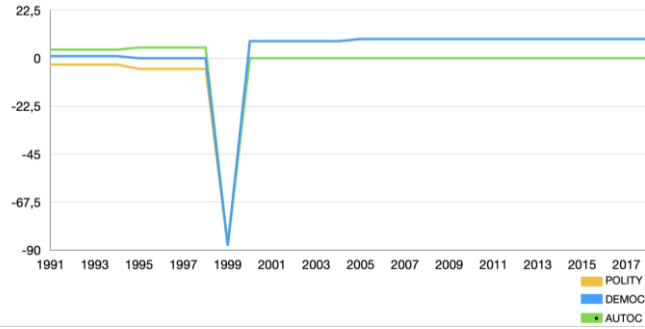
Şekil 5. 13.: Hırvatistan Vanhanen Endeksi Puanları

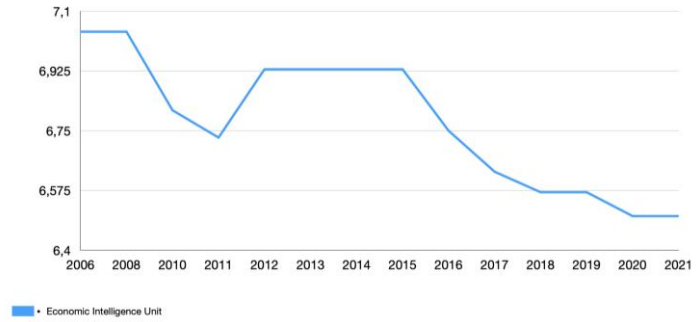
Şekil 5. 14.: Hırvatistan Freedom House Özgürlük Puanları

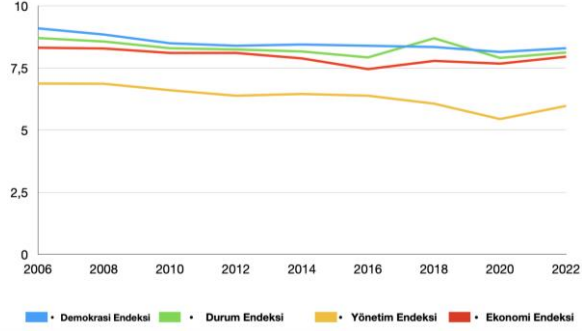
Şekil 5. 15.: Hırvatistan Polity Endeksi Puanları

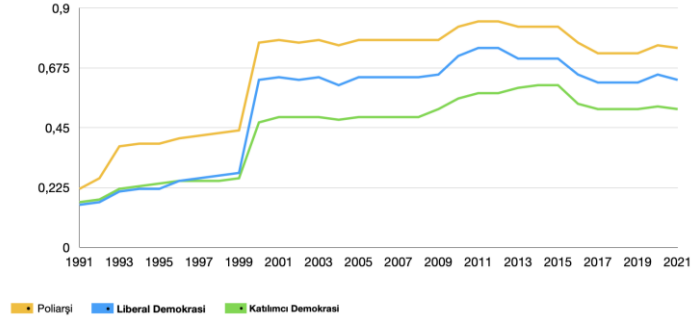
Şekil 5. 16.: Hırvatistan Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları

Şekil 5. 17.: Hırvatistan Bertelsmann Transformation Index Puanları

Şekil 5. 18.: Hırvatistan V-dem Puanları

5.4. Moğolistan Siyasal Sistem Tercihleri

1990’da Moğolistan’da Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte halk kitlesel gösterilerle bağımsızlık talebinde bulunmuştur. Bu hareketler Moğol Ulusal İlerleme Partisi ve Moğol Sosyal Demokrat Partisi gibi partilerin oluşmasına sonrasında da Moğolistan Demokratik birliğinin oluşmasıyla 6 Aralık 2000’de Moğolistan Demokrat Partisinin (Ardchilsan Nam, AH/ MDP) kurulmasına yol açmıştır. Demokratik devrim esnasında örgütlenen gruplarla birlikte genel oy hakkına saygılı, çok partili hayata geçilmiş ve özel mülkiyete izin verilen liberal ekonomik sistem benimsenmiştir. 1990’da 50 sandalyeli Küçük Meclis (Ulsyn Ikh Khural) ve 430 sandalyeli Büyük Meclisten (Ikh Khural) oluşan iki kamaralı yarı- başkanlık sistem bulunmaktadır. Küçük Khural yeni Anayasanın kabulüyle Temmuz 1992’de kaldırılmış ve Büyük Khural 76 sandalyeli olmuştur. Geçici ve kalıcı komiteler dışında alt komitelerden oluşan bir yapısı bulunmaktadır. 1920’de kurulan Moğolistan Devrimci Halk Partisi (Mongol Ardın Nam, MAH/ MDHP) 1990’da yapılan seçimlerde oyların %60’ını

olarak Büyük Khural'ın 357'sini Küçük Khural'ın 31'ini almıştır.¹²⁹⁷ Büyük oy oranına rağmen MDHP muhalif partilerle birlikte koalisyon hükümeti kurmuştur. Seçimlerden sonra göreve başlayan hükümet Haziran 1991'de Yeni Anayasa için hazırlanan çeşitli taslakları hem muhalefetle hem de halkla müzakere etmiş ve Ocak 1992'de yeni Anayasa kabul edilmiştir. 1999'da ve 2001'de yapılan değişikliklerden sonra 2019'da yürütmenin gücünü sınırlayan yasama organının yetkilerini arttıran yeni bir düzenleme yapılmıştır. BTI 2022 değerlendirmesine göre Moğolistan yetmiş yıllık merkezi planlı bir ekonomiden liberal bir ekonomiye barışçıl demokratik bir devrimle geçebilmeyi başarmış, otuz yıllık çoğunlukçu oylama sistemine sahip olan ancak son yirmi yıldır parti sisteminde siyasal pazarlıkların kişisel servet edinme amaçlı olarak kullanılmasından mustarip olan bir ülkedir.¹²⁹⁸ Moğolistan'da hem Halk Parti hem de Demokrat Parti dönüşümlü olarak iktidara gelebilmekte ve muhalefet kanadında adilce yer alabilmektedir. Moğolistan'da pek çok parti bulunmasına rağmen halkın homojen bir yapıda olmasıyla bu iki ideolojik parti üzerinde çoğunluk sağlanabiliyor gibi görünmektedir.

Hem BTI hem de Freedom House her ne kadar insan hakları konusunda ülkeyi takdir ediyor olsa da yolsuzlukların git gide artıyor olduğunu sıklıkla belirtmektedir. 1992 Anayasası, herhangi bir kişinin ya da grubun siyasete yön verecek güce sahip olmasını önleyecek güçler ayrılığı dengesi üzerine kurulmuştur. Yasama yetkisi doğrudan seçilen 76 üyeli Büyük Khural'a verilir ve Meclis Cumhurbaşkanının önerisiyle bakanları atayan Başbakanı onaylar. Meclis yetkileri arasında mevzuat hazırlama, hükümetin yıllık bütçesini belirleme/ onaylama, kanun çıkarma, kanun değiştirme, dış ve iç politikaları onaylama, uluslararası anlaşmaları yapma ya da onaylama, olağanüstü hâl ve savaş ilan etme bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Yüksek Mahkeme yargıçlarını atar; Anayasa Mahkemesi yargıçlarının her üçte birlik kısmı Meclis, Cumhurbaşkanı ve Yüksek Mahkeme tarafından orantılı olarak atanır.¹²⁹⁹ Komünist yönetim döneminde inanç özgürlüğü bastırılmışsa da demokrasiye geçişle

¹²⁹⁷ Seriya Sezen, "Anayasal Düzen ve Merkezi Devlet Örgütlenmesi", **Moğolistan: Devlet ve Toplum**, Ed. O. E. Aslan, Ankara, TİAV, 2021, s.15-16.

¹²⁹⁸ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2022 Country Report Mongolia**, (Çevirimiçi) <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/MNG>, 5 Mayıs 2022.

¹²⁹⁹ A.e.

birlikte Şamanizm ve Budizm yeniden canlanmıştır. 1997’de onaylanan Sivil Toplum Örgütleri Kanunu oldukça basit prosedürler sunmasıyla STK’ların gelişmesine ve faaliyet göstermesine olanak sağlamıştır. 1994 yılında çıkarılan Gösteri ve Yürüyüşleri Düzenleme Kanunu ile düzenlenen etkinliklerin ilçe valiliklerine bildirilmesi suretiyle özgürce toplanma hakkı tanınmıştır.¹³⁰⁰

Cumhurbaşkanı devletin başıdır 5 yıllık görev süresiyle en fazla iki kez halk tarafından seçilebilir. 1992 Anayasasına göre Cumhurbaşkanının yetkileri:¹³⁰¹ Başbakanı Meclisle birlikte onaylar, Meclis’e danışarak uluslararası antlaşmaları imzalar, dış ilişkilerde ülkeyi temsil eder, Meclise danışarak elçileri atar, Meclise hükümetin feshini önerir, genel af yetkisine sahiptir, yurttaşlık veya siyasal sığınma hakkına karar verebilir, olağanüstü hâl, savaş ya da seferberlik ilanında bulunabilir. Cumhurbaşkanı Ulusal Güvenlik Kuruluna başkanlık eder ve silahlı kuvvetler başkomutanıdır. Meclise karşı sorumlu olan Cumhurbaşkanı Meclis’in kararlarını geri gönderir ve üçte iki çoğunlukla onaylanırsa yasa aynen yürürlüğe girer. Cumhurbaşkanı Meclis’e yasa teklifinde bulunabilir ve yasaya uygun olması şartıyla kararnameler çıkarabilir. Kararnameler yasaya aykırı bulunursa Meclis tarafından iptal edilebilir. Cumhurbaşkanı kendi alanına giren konularda Meclis oturumlarına katılabilir, önemli konularda rapor hazırlatıp Meclis’e öneri sunabilir. Halka ve Meclis’e mesaj yayınlatabilir. Cumhurbaşkanı Anayasayı ihlal etmesi, yetkilerini kötüye kullanması, Anayasayı ihlal eden kararlar alması durumunda Meclis üyelerinin salt çoğunluğunun kararıyla görevinden uzaklaştırılabilir. Bu yetkilerine rağmen en yürütmenin en güçlü konumu Cumhurbaşkanlığı değil bakanlar kurulunu yöneten Başbakandır. Başbakan Mecliste en fazla sandalyeye sahip parti ya da koalisyon tarafından aday gösterilir Cumhurbaşkanı ve milletvekillerin onayı ile göreve gelir.

2000 yılında yapılan Anayasal değişiklik ile bakanlar kurulu üyeleri hem milletvekili olup hem de kabinede görev alabilmektedir. Yapılan bu değişiklik güçler ayrılığında bir bulanıklığa sebep olmuş ve bu konuda ileri sürülen

¹³⁰⁰ A.e.

¹³⁰¹ Olimjon Sobir, “Moğolistan’ın Demokrasiye Geçiş Deneyimi”, **Dört Kıtada Başkanlık Sistemi**, Ed. İlyas Doğan ve Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017, s. 584-586.

memnuniyetsizliklerle güçler ayrılığını keskinleştirmek için adımlar atılması amaçlanmıştır.¹³⁰²

Moğolistan'da seçim sistemi sıklıkla seçimlerden önce değişmektedir. Bu değişiklik siyasi iktidarı sağlayabilmek adına düzenlendiğinden 2019 Anayasal değişikliğiyle sınırlandırılmıştır. 2016 seçimlerinde de geçerli olan en son seçim sistemi uygulaması çoğunlukçu seçim sistemidir ve yapılan seçim reformu ülkeyi iki partili sisteme geçmeye yöneltmiştir. Çoğunlukçu parlamenter sistemini getiren seçim sistemi değişikliği acele yapılmış, iyi planlanmamış, adaletsiz ve bir siyasal grup lehine düzenlendiği gerekçesiyle dış gözlemciler tarafından eleştirilmiştir. Genel seçim komisyonunun taraflı olduğu ileri sürülse de Freedom House 2019 raporuna göre Cumhurbaşkanlığı seçimleri adil ve özgür olarak kayda geçmiştir. Tüm siyasi yolsuzluklara rağmen ülkede yönetim çatışma olmadan demokratik olarak el değiştirebilmektedir. 2016 genel seçimlerinde oyların %45,69'unu alan Moğolistan Halk Parti'den (2010'dan önceki adıyla Moğolistan Devrimci Halk Partisi) Başbakan olan Ukhnaagiin Khürelsükh partisinin içinden ayrılıkçı bir grup tarafından başlatılan gensoru önerisini başarıyla geçmiştir. 2017 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Demokratik Parti'den aday olan Khaltmaagiin Battulga ile Halk Partisinin adayı Miyeegombyn Enkhbold seçim kampanyalarında birbirlerini yolsuzluk iddialarıyla suçlamışlardır. Enkhbold genel seçimler için kampanya yürütüldüğü dönemde siyasi patronaj sağladığı suçlamasıyla yolsuzluk soruşturması geçirmiştir. Seçim kampanyaları halkta partilerin siyasi yönetim kabiliyetini sorgulamalarına sebep olmuş ve halkın tepkisiyle Moğolistan siyasi tarihinde ilk kez ilk turda hiçbir aday seçilememiştir. İkinci turda Khaltmaagiin Battulga %50,6 oy alarak yeni Cumhurbaşkanı olarak görev alabilmiştir.¹³⁰³ Son duruma göre Demokratik Partili bir Cumhurbaşkanı ve Halk Partili bir başbakan ve birbirlerine karşı yolsuzluk suçlaması ileri süren iki parti yürütme ve yasamayı oluşturmaktadır. Bu siyasal yerleşim anayasal değişiklik sürecine de yansımıştır. 2016'da bir reform hareketi başlatmak adına

¹³⁰² Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2020 Country Report Mongolia**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_MNG.pdf ,5 Mayıs 2022.

¹³⁰³ Freedom House, **Freedom in the World 2019- Mongolia**, 2019, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/mongolia/freedom-world/2019> , 6 Mayıs 2022.

muhaletetin de desteğini alan iktidar partisi bir çalışma grubu kurmuştur. Siyasal sistemi değiştirecek bir Anayasal değişiklik önerisi gündeme alındığında iktidarda olan Moğolistan Halk Partisi parlamenter sisteme geçmeyi isterken Cumhurbaşkanı başkanlık sistemine geçmeyi teklif ederek bir taslak hazırlatmıştır.¹³⁰⁴

2019 anayasal değişiklik süreci toplumsal sözleşme doğasına uygun olarak meşruiyetini arttıracak genişlikte ve yenilikçi bir yaklaşımla katılıma açık olarak yapılmıştır. Ana muhaletet partisinin, devlet başkanın, iktidarın, halkın ve sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla sürekli yenilenen anayasa taslağı son halini alana kadar pek çok onaya ihtiyaç duymuşsa da en sonunda üzerinde uzlaşa sağlanacak bir metin haline getirilebilmiştir. Daha önceden oluşturulan müzakere konseyi hem iktidarı hem de muhaleteti temsil eden üyelerden oluşan çalışma grubuyla birlikte hareket etmiş ve taslağı Meclise sunmuştur. 2017 Haziran ayında çevrimiçi olarak yayınlanan ve çevrimiçi halkın katılımıyla yorumlanan anayasa değişiklik taslağı kamuoyuna açık olarak mecliste müzakere edilmiştir. 2019 Nisan ayında anayasa profesörlerinin hem kamu kuruluşu hem de kamu kuruluşu dışındaki grupların önerileriyle tekrar şekillenen anayasa taslağı üçüncü kez çevrimiçi yayınlanmıştır. Taslak üçüncü kez değiştirilmiş haliyle 70 maddeli anayasanın 20 maddesini değiştirmesini önermektedir. Haziran 2019'da Meclise resmen sunulan anayasa taslağı ilk okumada onaylanıp ikinci ve üçüncü okuma için hazırlık sürecine girdiğinde Cumhurbaşkanı Battulga Anayasanın temel yapısını değiştiren, Cumhurbaşkanın yargıya ilişkin yetkilerini sınırlayan maddeleri kaldıran ve sistemi başkanlık sistemine çevirebilecek kendi hazırlattığı anayasa taslağını sunmuştur. Cumhurbaşkanlığınca hazırlanan taslak da dahil olmak üzere taslaklar arası uyumu sağlamak için parti temsilcilerinden ve başbakanın oluşturduğu çalışma grubu kurulmuş olsa da uzlaşa sağlanamamıştır. Sivil toplum örgütleri ve hukukçuların oluşturduğu bir koalisyon grubunun barışçıl gösteriler yaparak Cumhurbaşkanının taslağını protesto etmeleri Meclis'in yargıya ilişkin hükümleri müzakere dışı bırakarak ilk okumada geçerli olduğu şekilde tutmasını sağlamıştır. Eylül 2019'da ikinci okuması gerçekleşen Anayasa taslağı Demokratik Parti ve

¹³⁰⁴ A.e. Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2020 Country Report Mongolia**, (Çevrimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_MNG.pdf ,5 Mayıs 2022.

Cumhurbaşkanının desteğini alamamıştır. Moğolistan’da Anayasal değişiklikler referandum gerektirmediği halde değişikliği meşruiyet temeline oturtmak isteyen Moğolistan Halk Partisi hem erken seçim hem referandum önermişse de Demokratik Parti erken seçime hazırlıklı olmadığı için öneriyi reddetmiştir. Cumhurbaşkanı referanduma “Moğolistan için parlamenter sistem mi yoksa başkanlık sistemi mi istersiniz?” sorusunu eklemek istemişse de yasama prosedürünün takibinin yapılamayacağı ve anayasal ihlale kapı açacağı için bu sorunun eklenmesi reddedilmiştir.¹³⁰⁵ Cumhurbaşkanı sonrasında toplumsal uzlaşma olmadığı iddiasıyla referandum talebini veto etmiştir. En sonunda Demokratik Partinin önerilerinin Anayasa taslağına eklenip eklenmeyeceğine karar vermek üzere hem iktidar partisi hem de ana muhalefet partisinin temsilcilerinden oluşan bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Meclisin karma seçimi, bakanların başbakan tarafından seçilip görevden alınmasında fikir birliğine varılmış ancak Cumhurbaşkanının dolaylı olarak seçilmesinde uzlaşma sağlanamamıştır. Ekim 2019’da Meclis referandum vetosunu kabul ederek üçüncü okumayla taslağı onaylamış ve 26 Kasım 2019’da Cumhurbaşkanının imzasıyla taslak nihai olarak yürürlüğe girmiştir.¹³⁰⁶

Moğolistan’da karma medeni hukuk sistemi bulunmaktadır. Yargı sistemi Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Başkent Mahkemeleri, İl ve İlçe Mahkemelerinden oluşmaktadır. Yargı Genel Kurulu yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlamak adına yargıçları atama yetkisine sahip olsa da görevi kötüye kullanma iddialarını soruşturma yetkisi bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanının Yargı Genel Kurulu üyelerini ve Başsavcıyı ve yardımcılarını atama yetkisine sahip olması bununla birlikte Milli Güvenlik Kurulu’nun¹³⁰⁷ hâkim ve savcıları görevden alma ve atama yetkisine sahip olması yargının ticari ve siyasi pazarlıklarda bir silah görevi görmesine sebep

¹³⁰⁵ Mongolia’s Long, **Participatory Route to Constitutional Reforms**, 20 January 2020, (Çevirimiçi), <https://constitutionnet.org/news/mongolias-long-participatory-route-constitutional-reforms>, 6 Mayıs 2022.

¹³⁰⁶ A.e.

¹³⁰⁷ Milli Güvenlik Kurulu 2019’da çıkarılan bir yasa ile Yolsuzluk Mücadele Dairesi Direktörünü, Başsavcıları ve hakimleri görevden getirip görevden alabilmek üzere tavsiyede bulunabilecektir. Yasanın çıkmasının ardından Yolsuzlukla Mücadele Dairesi Direktörü, Başsavcı, Yüksek Mahkeme Başyargıcı ve 17 yargıç daha Battulga tarafından MGK önerisi ile görevden alınmıştır. Freedom House, **Freedom in the World 2020- Mongolia**, 2021, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/mongolia/freedom-world/2020>, 6 Mayıs 2022.

olmuştur. Büyük bir yatırım anlaşmasında müzakerelerde bulunan bir dizi politikacının tutuklanması yargının yürütmenin etkisinde kaldığı fikrini onaylar niteliktedir.¹³⁰⁸ Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Başbakan arasında Yolsuzlukla Mücadele Dairesine direktör atanması ve Yolsuzlukla Mücadele Bağımsız Otoritesinin (IAAC) taraflı olarak soruşturma yaptığı iddiası halkın protestolarına neden olmuştur. Bununla beraber görev süresi henüz dolmayan IAAC direktörü 2016 seçimiyle birlikte değiştirilmiş olması dikkat çekici bir unsur olarak kabul edilebilir. Bu gelişmeler BTI 2020 dönemi raporunda kayda geçen yasama, yargı ve yürütme çatışmalarına örnek olarak gösterilmiştir.¹³⁰⁹ Kasım 2019’da yapılan Anayasal değişikliklerle Yargı Genel Kurulunun seçilme yöntemleri değiştirilerek İç Etik Komitesi kurulmuş böylece Cumhurbaşkanının yargı üzerindeki kontrolü azaltılmıştır.¹³¹⁰ 2020 Freedom House raporuna göre Moğolistan Halk Partisi iktidarında olan meclis görevdeki hükümeti devirmek için ve Khürelsükh’ü Başbakan yapmak için oy kullanmıştır. 2019 Anayasal değişikliğinde bunun tekrar olmasının önüne geçilmiştir.¹³¹¹ Kampanya finansman kontrolü sıkılaştıran böylece yolsuzlukların önüne geçmeyi hedefleyen Meclis kampanya uygunluk düzenlemelerine ilişkin bir yasayı da 2019 Aralık ayında onaylamış ve mevcut oylama sisteminin 2020’de de uygulanmasını zorunlu kılmıştır.¹³¹² 2020’de gerçekleşen seçimler COVID-19 önlemleri sebebiyle gözlemciler tarafından incelenmemiştir. Ancak 2019’da Meclis’te çoğunlukta olan Moğolistan Halk Partisinin tek üyeli ilçe çoğulluğundan çok üyeli bir ilçe çoğulluğuna destek veren seçim sistemini onaylayarak aceleyle yürürlüğe sokması seçimlerde köklü partilerin lehine olmuş ve Moğolistan Halk Partisinin 2020 seçimlerindeki galibiyetinde sistemin de payı büyük

¹³⁰⁸ A.e. Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2022 Country Report Mongolia**, (Çevirimiçi) <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/MNG>, 5 Mayıs 2022.

¹³⁰⁹ A.e. Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2020 Country Report Mongolia**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_MNG.pdf, 5 Mayıs 2022.

¹³¹⁰ A.e. Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2022 Country Report Mongolia**, (Çevirimiçi) <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/MNG>, 5 Mayıs 2022.

¹³¹¹ Freedom House, **Freedom in the World 2021- Mongolia**, 2021, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/mongolia/freedom-world/2021>, 6 Mayıs 2022.

¹³¹² A.e.

olmuştur. Moğolistan Halk Partisi 76 sandalyenin 62'sine sadece %44,8 oranında oyla sahip olabilmıştır.¹³¹³

2019'da yapılan Anayasa değişikliği doğrultusunda¹³¹⁴;

- Cumhurbaşkanı 6 yıllık süre için tek seferliğine halk tarafından seçilir.

-Cumhurbaşkanının üst düzey kamu yöneticileri atama yetkisi sınırlandırılmıştır.

- Cumhurbaşkanı'nın üst düzey yargıçları atama yetkisi sınırlandırılmıştır. Cumhurbaşkanı Yolsuzluk Mücadele Dairesi Direktörünü, Ulusal İnsan Hakları Komisyonu'nun bir üyesini, Baş yargıçları, Yargı Genel Kurul üyelerini ve Yargı Etik Kurulu üyelerini atama yetkilerini kaybetmiştir.

- Cumhurbaşkanı'nın yasa önerme yetkileri sınırlandırılmıştır.

- Yasama sürecinde yasa tasarıları salt çoğunluk yerine mutlak çoğunlukla kabul edilmesi gerekmektedir (Bu madde ile yasama sürecinde Meclis'in hesap verilebilirliğinin artırılması amaçlanmıştır).

- Başbakanın görevden alınması için salt çoğunluk yerine mutlak çoğunluk gerekmektedir.

- Hükümetin Meclis'in belirlediği bütçeyi arttıracak önerileri (bütçe açığı yaratacak müdahaleleri) yasaklanmıştır. Bu madde devlet bütçesi üzerinde denetim sahibi olan bağımsız anayasal bir kuruluş sayılan Devlet Denetim Teşkilatının yürütme üzerindeki denetimi arttıracaktır.

- Kabinayı oluşturan bakanların milletvekili olması sayısı dört ile sınırlanmıştır. Milletvekillerinin kabinede yer alması güçler ayrılığı dengesini bozacağı düşüncesiyle bakanlar meclis dışından atanmaktadır.

¹³¹³ A.e.

¹³¹⁴ Sezen, 2021, **a.g.e.**, s.16- 17.

- Başbakanın, Bakanları atama ya da görevden alma kararları Meclis ya da Cumhurbaşkanını tarafından engellenemez.

- Genel seçim tarihi ile seçim yasaların değişikliği arasındaki süre bir yıla çıkarılmıştır. Meclis'in, Moğolistan'ın bağımsızlığını ya da toprak bütünlüğünü tehlikeye atacak bir referandum düzenlenmesi de kısıtlanmıştır.

- Doğal kaynaklara dayanan ekonomide gelecek kuşakların refahını düşünülerek doğal kaynaklar “devletin kamu mülkü” olarak sınıflandırılmıştır. Böylece doğal kaynaklar azınlık bir grubun yararlanacağı ticari faaliyetlerdense kamuya yarar sağlamak üzere kullanılan ticari mallar haline gelmiştir.

Başlangıçta Cumhurbaşkanlığı görev süresi ile ilgili maddenin 2025'te yürürlüğe girmesine karar verilmişse de sonrasında değiştirilmesi ile Battulga'nın 2021'de yeniden aday olmasının önüne geçilmiştir. Moğolistan'ın raporlarda sıklıkla ele alınan ve demokratikleşmesinin önünde engel olabilecek konular: yargının bağımsızlığının Cumhurbaşkanının gölgesinde kalması, Milli Güvenlik Kurulunun yargı üyelerini atayabilmesinin önünü açan yasal düzenlemenin yapılması, seçim sistemlerinin bir partinin lehine olacak şekilde değiştiriliyor olması, siyasi yetkililerin seçim pazarlıklarında yolsuzluk yapması ve siyasi patronajın sistemin gereksinimiymiş gibi kabul edilmesidir. Bununla beraber 2011'de ülke puanını birkaç endekste birden düşmesinin sebebi 2011'de kabul edilen Bilgi Edinme Hakkı Kanunudur. Düzenleme gereği belirli türdeki bilgilerin saklanmasına izin verilir ve hükümet görevlileri Devlet Sırları Kanununa başvurabilirler. EIU endeksinde incelenen yıllarda puan 6,6'dan 6,3'e ve Vanhanen endeksinde 20,6'dan 15,2'ye düşmüştür. Moğolistan'da güçler dengesi Cumhurbaşkanının Anayasal değişikliği başkanlık sistemi lehine çevirmesinin önündeki tek engeledir. Anayasal kararlar almaması anında görevden alınacak olan Cumhurbaşkanının referandumda parlamenter mi başkanlık mı sorusu sorması kısıtlanmış ve bunun gibi sistemi değiştirebilecek adımlar atılması 2019 Anayasal değişikliyle tamamen engellenmiştir. Seçim sistemi aracılığıyla seçimlerde yolsuzluklar yapıyor olsa bu demokrasi puanlarına yansımamıştır.

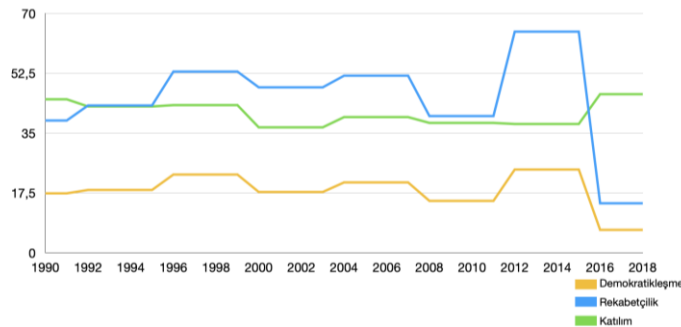
1990’da bağımsızlığını kazanan Moğolistan 1992’de yeni Anayasa hazırlayarak resmen yarı-başkanlık sistemine geçmiştir. Bu değişiklik endekslerde olumlu bir etki bırakmıştır. V-dem’de liberal demokrasi endeksi 1991’de 0,41 iken 1992’de 0,54’e; seçim demokrasisi endeksi 0,57 iken 0,67’e ve katılım endeksi 0,26’dan 0,39’a yükselmiştir. Freedom House endeksinde 1991’de 4 olan sivil haklar değerlendirmesi 1992’de 3 puana ve 1991’de 4 olan siyasal özgürlükler puanı 2 puana yükselmiştir. Böylece ülke “kısmen özgür”den özgür olarak sınıflandırılmaya başlanmıştır. Ayrıca 1990’da ülke her iki değerlendirmeden de 7 puan almış ve özgür değil olarak sınıflandırılmıştır. Bu durumda ülke iki yıl içerisinde özgür değil’den özgür ülke sınıfına geçmiştir. Polity 1992 öncesinde ülkeye demokrasi puanı olarak 4 otokrasi puanı 2 vermiş ve ülkenin polity puanı 2 puan olmuştur. Bu puanla Moğolistan 1992 öncesinde anoraksi (yarı demokratik yarı otokratik) olarak sınıflandırılmıştır. 1992’de ise ülke demokrasiden 9 puan ve otokrasiden 0 puan alarak tam demokratik ülke olmuştur. Vanhanen endeksinde ise 1991’de 38,7 olan rekabetçilik değerlendirmesi 1992’de 43,1’e yükselmiştir. Katılım ise 1991’de 44,9 iken 1992’de 42,8’e düşmüştür. Ülkenin demokratikleşme değerlendirmesi 17,4’ten 18,4’e yükselmiştir. En az değişiklik Vanhanen endeksinde gözlemlenmiştir.

2000 yılında güçler ayrılığını tam olarak sağlayabilmek için Bakan olan Meclis üyelerinin milletvekilliği statüsünü kaldıran Anayasal değişiklik yapılmıştır ve aynı yıl genel seçimler düzenlenmiştir. Küçük de olsa puanlara etkisi olmamıştır. V-dem’de puanlar düşmüştür ancak bunun sebebi 400’e yakın indikatöre bakılıp incelendiğinde özgür adil seçimlerin yapılmaması, oy satın almaya ilişkin yolsuzlukların olması, seçmen kaydında gerçekleşen küçük yolsuzluklar ve seçimlere ilişkin başka düzensizlikler olmuştur. Bununla beraber yasama organlarının yürütme üzerindeki denetlemesini ölçümleyen değişkenlerde düşüş gözlemlenmiştir. Bu da yasamanın yürütmeye yönelik gücünün arttığını göstermektedir. Ancak bu düşüş endekslerin final puanlarına etki etmemiştir.

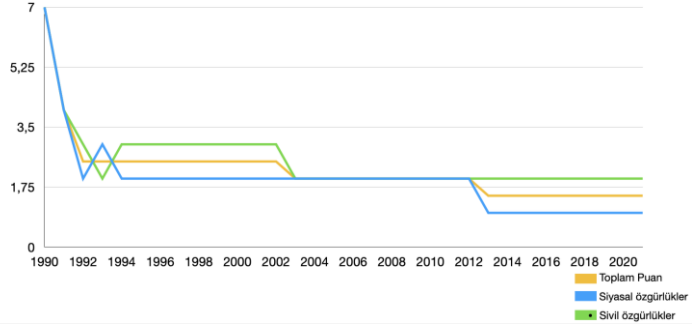
2019’te yürütmeye ve yargıya dair pek çok yetkisi olan Cumhurbaşkanı yetkilerini kısıtlamak için Anayasal değişiklik yürürlüğe girmiştir. Böylece sistem yarı başkanlıktan Cumhurbaşkanı halk tarafından seçildiği parlamenter sisteme

dönüşmüştür. Anayasal değişikliklerin yapılmasından sonraki yıl genel seçimler düzenlenmiştir. EIU endeks puanlarında bir değişiklik olmamış ve 6,5 olarak puanlanan ülke 2019’da aynı puanı almıştır. Ülke 2020’de 6,48’e gerilemiştir ancak bunun sebebi seçim süreci, çoğulculuk ve sivil haklar değerlendirmesindeki düşüş olmuştur. BTI durum değerlendirmesi 6,59’dan 6,65’e yükselmiştir. Sebebi ise yüksek kamu görevlilerinin ve yargı mensuplarının Cumhurbaşkanının tarafından atanmasına getirilen kısıtlamalar olmuştur. Demokrasi puanlarında ise düşüş gözlenmiştir bir önceki dönemde 7,4 olan demokrasi puanı 7,3’e düşmüştür. Sebebi yukarıda açıklanmıştır. V-dem endeksinde puanlar 2018’e göre 0,01 oranında hem katılım hem seçim hem de liberal demokrasi endekslerinde artmıştır. Ancak bu artış hem dikkate değer bir artış değildir hem de 2020’de tekrar 0,01 oranında düşüş gözlemlenmiştir. 2020 yılında seçim demokrasisi endeksindeki düşüş seçim yolsuzlukları, seçim boykotları, seçimlerde şiddet, özgür ve adil seçimlerin yapılmamış olmasıdır. İndikatörlerin puanlamalarına bakıldığında bu yolsuzlukların kapsamlı eylemler olmadığı bazı münferit eylemlerin sonuçlarında değerlendirildiğini göstermektedir. Freedom House endeksinin puanlarında bir değişiklik olmamıştır. Seçimler özgür ve adil olarak sınıflandırılmış olup genel eleştiriler yargının yürütmenin kontrolünde olması ve ülkedeki üst kademe görevlilerin dahil olduğu yolsuzluklardır. Aşağıdaki grafiklerde yeni bir Anayasanın hazırlanmasıyla 1992’de ülkenin puanlarının yükseldiği görülebilmektedir. 2019 yılındaki değişiklik genel olarak bir düşüşe sebep olmamıştır bu da aşağıdaki grafiklerde görülebilmektedir. Yürütmenin kısıtlanmış olması halihazırda demokratik olarak sınıflanan ülkenin puanlarını etkilememiştir. Grafiklerde farklı dönemlerde gerçekleşen düşüşler yukarıda açıklanmıştır.

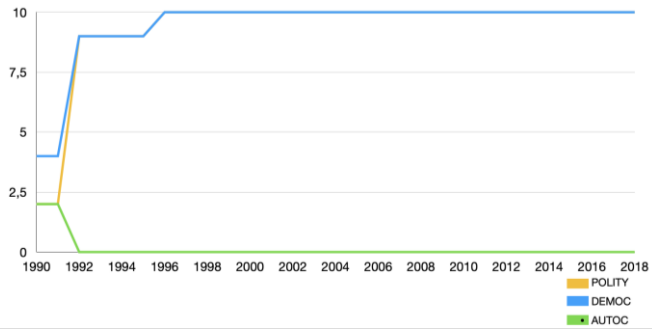
Şekil 5. 19.: Moğolistan Vanhannen Endeksi Puanları

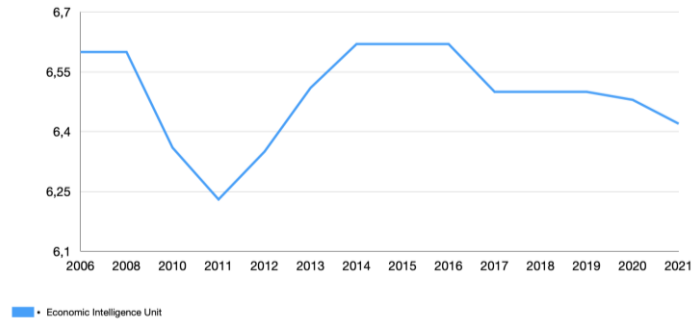
Şekil 5. 20.: Moğolistan Freedom House Özgürlük Puanları

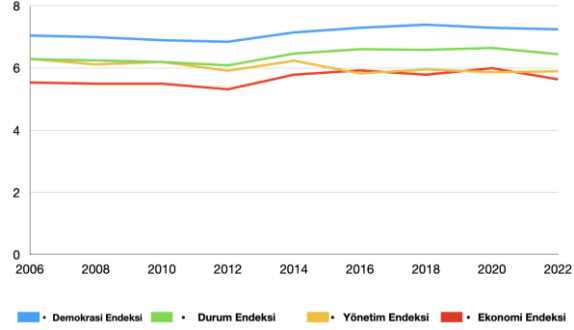
Şekil 5. 21.: Moğolistan Polity Endeksi Puanları

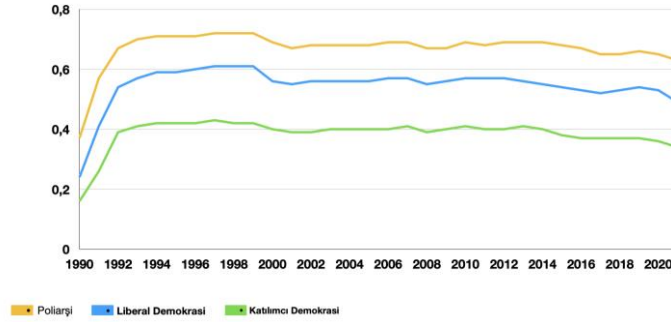
Şekil 5. 22.: Moğolistan Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları

Şekil 5. 23.: Moğolistan Bertelsmann Transformation Index Puanları

Şekil 5. 24.: Moğolistan V-dem Puanları

5.5. Venezuela Yürütmenin Güçlendirilmesi Tercihleri

Venezuela, siyasi geçmişinde sıklıkla demokratik olmayan yöntemlerle el değiştirmiş olsa da Latin Amerika ülkeleri arasında en eski demokrasilerden biridir. 1821’de Simon Bolivar liderliğinde bağımsızlığını kazanılmış ve Büyük Kolombiya Anayasası kabul edilmiştir. Bolivar döneminde Kolombiya, Ekvator, Panama ve Venezuela birleşip Büyük Kolombiya birliğini oluşturmuşsa da bu birlik uzun süreli olmamıştır. Bolivar’ın ölümünden sonra Venezuela darbeler dönemine girmiş bir türlü siyasi istikrarını sağlayamamıştır. 1945’te darbe ile yönetime gelen Marcos Perez Jimenez döneminde düzenlenen ilk demokratik seçimlerden sonra Venezuela’nın ilk sivil hükümeti kurulmuş olsa da sonrasında yapılan darbelerle birlikte demokratik uygulamalar zarar görmüştür.¹³¹⁵ Ülkenin ilerlemesinin siyasal istikrarsızlıklarla gölgelenmesini önlemek adına Punto Fijo Paketi olarak bilinen 1958 yılında partiler

¹³¹⁵ Selcen Nur Kışla, “Bolivarcı Venezuela Başkanlık Sistemi”, **Dört Kıtada Başkanlık Sistemi**, Ed. İlyas Doğan ve Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017, s. 356-359.

arası centilmenlik anlaşması yapılmıştır.¹³¹⁶ Bu anlaşma ile seçimleri kazanan partinin çoğulculuğu ortadan kaldıracak şekilde kamu erklerini tek elde toplanmasının önüne geçilmek istenmiştir. Bunun sonucunda 1961 yılında sivil hükümetin yönetime gelmesiyle siyasal istikrarsızlık sona ermiş ve 1961 Anayasası hazırlanarak istikrarın devam etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Chávez dönemine kadar yürürlükte olan 1961 Anayasasına göre yürütme Başkan ve bakanlar kurulu tarafından üstlenilmektedir. Çift Meclisli siyasal sistemde hem Başkan hem de 189 kişiden oluşan Meclis üyeleri 5 yıllık süre için halk tarafından seçilmektedirler. 1961 Anayasasına göre Cumhurbaşkanlığını anayasal bir süre veya yarıdan fazla bir süre için işgal etmiş olan bir kimse, görev süresinin sona ermesini takip eden on yıl içinde yeniden Başkan olamaz veya bu görevi ifa edemez. Başkanın yetkilerini kullanabilmesi için ilgili bakanlığın kararları imzalaması gerekmektedir. Ayrıca Başkan kararname yayınlatabilmek için yasamanın onayına ihtiyaç duymaktadır. Anayasa Başkanına sadece ülke refahını ilgilendiren konularda kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır.¹³¹⁷ 1968 yılında Venezuela tarihinde ilk kez yönetim demokratik seçimlerle birlikte barışçıl koşullarda el değiştirmiştir. Ancak sonrasında ortaya çıkan ekonomik krizler ülkedeki demokratik siyasal gelişmeleri baltalayarak siyasi yapının etkinliğini kaybetmesine yol açmıştır. Üstelik Punto Fijo Paktı zaman içinde sadece anlaşmalı partilerin iktidara gelmesini sağlayan dışlayıcı bir siyasi metne dönüşmüştür.

Bolivarcılık aslında Simon Bolivar'ın, Latin Amerika ülkelerini birleştirerek kapitalist sömürgeci yönetimlere karşı koymayı hedefleyen yönetim anlayışı olsa da Hugo Chávez bu yaklaşımın bir ideoloji olarak tanınmasını ve geniş bir kitlenin bu düşüncüyü kabul edip amaç haline getirmesini sağlamıştır. Bolivar'ın emperyalizm eleştirisi yaptığı metinleri temel alan Chávez bu ideolojiyi benimsetme girişiminde bulunmuştur. İlk başlarda çok fazla bir desteğe ulaşamayıp başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş sonrasında da tutuklanıp hapse gönderilmiştir. 1989'da gerçekleşen Caracazo ayaklanmasında yüzlerce kişinin ölümünden sorumlu olan

¹³¹⁶ Kışla, Bolivarcı Venezuela Başkanlık..., a.g.e.

¹³¹⁷ Allan R. Brewer- Carias, **The 1961 Venezuelan Constitution Evaluation and Perspectives**, 12-16 September 1983, [http://allanbrewercarias.net/Content/449725d9-f1cb-474b-8ab2-41efb849fea2/Content/I.1.244.%20LA%20CONST.VENZ.1961%20\(1983\)%20INGLES.pdf](http://allanbrewercarias.net/Content/449725d9-f1cb-474b-8ab2-41efb849fea2/Content/I.1.244.%20LA%20CONST.VENZ.1961%20(1983)%20INGLES.pdf) , 6 Mayıs 2022.

Carlos Andrés Pérez 1993'te yolsuzlukla suçlanarak görevden alınmış ve yerine Rafael Caldera Başkan olarak seçilmiştir.¹³¹⁸ Sivil hakların askıya alınması, askeri darbe tehditleri, şiddet suçlarının artması, bankacılık sektöründeki çöküş ve yolsuzluklar Caldera yönetiminin siyasi bir hayal kırıklığı olarak görülmesine yol açmıştır. Caldera tarafından tutukluluk hali sonlandırılan Chávez yolsuzluk karşıtı propagandası, neoliberal politikalara ve ABD'ye karşıtı söylemleri, seçkin siyasi yönetime karşı tutumu yoksul halkta karşılığını bulmuştur. Chávez'in, dünyanın üçünü büyük petrol ülkesi olan Venezuela'da petrolün Avrupalı ya da Amerikalı şirketler tarafından çıkarılmasını Bolivarcılık ideolojisine dayanarak protesto etmesi seçim kampanyasında oldukça başarılı olmuş ve uzun yıllar yönetimde kalmasını sağlayacak zemini hazırlamıştır.¹³¹⁹ Chávez'e göre Venezuela kapalı bir ekonomiyle yönetilmeli ve petrol endüstrisinin ticari faaliyetleri devletin kontrollünde gerçekleşmelidir.

Eski eyalet valisi Henrique Salas ve Chávez Başkanlık seçimlerinde yarışmış sonuç olarak Chávez oyların %57'sini alarak yeni Başkan seçilmiştir. 25 Temmuz 1999'da yeni Anayasa hazırlamak için Kurucu Meclis oluşturulmak istenmiş bu sebeple referanduma gidilmiştir. Referandum sonucunda Chávez'in eşi Marisabel Rodríguez'in de dahil olduğu Chávez destekçilerinden oluşan 121 kişi %81,9 oranında halk oyuyla Kurucu Meclis için seçilmiştir. Kurucu Meclis, tek meclisli yönetim ön gören Bolivarcı yeni Anayasayı referanduma sunmuş halk yeni anayasayı %71,8 oranında oyla kabul etmiştir. Kurucu Meclis yeni Anayasa hazırlık sürecinde neredeyse günde 47 adet maddeyi onaylamıştır.¹³²⁰

Freedom house 1999 Venezuela raporu Chávez yönetiminin ilk yılını özetlerken Meclisin gücünün tükendiğini, yargının ve yasamanın yürütmenin boyunduruğu altına girdiğini ve Chávez 'in ordudaki silah arkadaşlarının siyasi gündemde etkili olduklarını dile getirmiştir.¹³²¹ Bununla birlikte Chávez'in yandaşlarının hakimiyetindeki Kurucu Meclisin basını sansürlemeye, Meclisi

¹³¹⁸ Kışla, Bolivarcı Venezuela Başkanlık..., a.g.e.

¹³¹⁹ A.e.

¹³²⁰ A.e.

¹³²¹ Freedom House, **Freedom in the World 1999- Venezuela**, 1999, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/5278c6c214.html>, 6 Mayıs 2022.

feshedebilecek güce sahip bir başkanlık konuma ve Chávez'in 2013 yılına kadar görevde kalmasına yardımcı olacak Anayasa taslağı hazırladığı belirtilmiştir.¹³²² Muhalefetin baskın olduğu kongrenin yetkileri Kurucu Meclis etkinleştirilerek sınırlandırılmış ve Anayasal kontroller ortadan kalkmıştır. Yönetimin kontrol ve denge sistemi Kurucu Meclis döneminde zarar görmüştür.

167 sandalyeli tek kamaralı meclis sistemi ve Başkanlık sistemini benimseyen 1999 Bolivarcı Cumhuriyet Anayasası Latin Amerika ülkelerine kıyasla çok güçlü bir başkanlık konumu yaratmıştır. Anayasa ile ülkenin adı Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Bakanlar kurulu başkana bağlıdır, bakanları atama yetkisi başkana aittir ve alınan kararların geçerli olabilmesi için Başkanın onayı gerekmektedir.

1999 Bolivarcı Cumhuriyet Anayasasının 236. Maddesi yürütmenin başı olan Başkanın yetkilerini düzenlemiştir¹³²³: kanunları uygulamak, önemli kademelerdeki devlet görevlilerini atamak, hükümeti yönetmek, hükümeti feshetmek, bakanlar kurulunu atamak, başkan yardımcısını atamak, dış ülkelerle ilişkileri düzenlemek, uluslararası antlaşmaları onaylamak, olağanüstü hâl ilan etmek, olağanüstü hâl durumunda anayasal güvenceleri sınırlandırma kararı almak, Meclis'in onayladığı yetki yasası ile kanun hükmünde kararname çıkarmak (bu yetki 1961 Anayasasında sınırlı bir alan için geçerlidir), Meclisi olağanüstü durumlarda toplantıya çağırarak, yasama organından çıkan kanunlarda düzenleme yapmak, ülke hazinesini yönetmek, ulusal kredi pazarlığı yapmak, Meclis'in yetkilendirmesiyle bütçede ek harcama çıkarmak, Anayasal uygunluğu bozmadan ulus adına antlaşmalar yapmaktır. Bu yetkililere ek olarak Başkan'ın silahlı kuvvetlere ilişkin yetkileri ile Chávez başkomutanlık sıfatıyla silahlı kuvvetlerdeki en üst yetkilidir, tüm askeri yetkilileri atayabilir, terfi ettirebilir, nişan ve ödüller verebilir. Ordunun büyüklüğü, kuruluşu ve taktiğine kadar her konuda söz sahibidir. Chávez sıklıkla askeri üniforma ile halka konuşmalar yapmıştır. 1999 Anayasasındaki 72. Madde doğrultusunda Devlet başkanı dahil devlet kademesinin her bir görevlisi için halkın %20'sinin imzasıyla görev iptali

¹³²² A.e.

¹³²³ Kışla, Bolivarcı Venezuela Başkanlık..., **a.g.e.**

referandumu düzenlenebilir ve referandum katılımı kayıtlı seçmenlerin %20'sinden az değilse referandum sonucu kabul edilir.¹³²⁴ Bu madde ilk kez Chávez için 2004 yılında kullanılmıştır. 74. Madde uyarınca uluslararası sözleşmelerin de dahil olduğu tüm yasa tasarılarının iptali için kayıtlı seçmenlerin %10'unun imzasıyla referanduma gidilebilir ve %40'nın onayıyla yasanın iptali kabul edilir.¹³²⁵

Yeni Anayasanın kabulüyle: Ordu siyasallaştırılmış, Venezuela senatosu kaldırılarak Venezuela Ulusal Meclisi ülkenin tek meclisi olmuş, üst düzey askeri yetkililerden oluşan 34 kişiyi kongrenin onayı olmadan Chávez tarafından terfi ettirilmiş, Bölgesel Ordu Komutanlıklarına, belediye başkanlarını veya belediye meclislerini gözetim yetkisi verilmiş, gazetecilerin “gerçek bilgileri” yayınlamalarını gerektiren Anayasal düzenleme ile basın özgürlüğü kaldırılmış ve çok sayıda yargıç görevden alınarak yargı Chávez'in başkanlığında yürütmenin tam kontrolü altına girmiştir.¹³²⁶

Chávez yeni Anayasa ile elde ettiği yetkilerini meşrulaştırmak amacıyla seçimler düzenlemiş 30 Temmuz 2000'deki seçimlerde altı yıllık süre için yeniden Başkan seçilmiştir. Yeniden seçilen Chávez finans, ekonomi ve toplum, alt yapı, kişisel ve hukuki güvenlik, bilim ve teknoloji, kamu hizmeti alanlarında 50'ye yakın kararname çıkartmıştır. Çıkarttığı kararnamelerle yetki sınırlarını genişleten Başkandan önceki başkanlar sadece ekonomi ve finans alanlarında kararname çıkartmaktadır ayrıca hiçbir başkan görev süresinin tamamı boyunca 20'yi geçen sayıda kararname çıkartmamıştır.¹³²⁷ Tüm görev süresi boyunca Chávez 200'ü aşkın

¹³²⁴ Muhalefetin Chavez'ı göndermek için seçmenlerden imza topladığı kampanya 15 Ağustos 2004'te Chávez için geri çağırma oylamasına dönüşmüştür böylece halkın %60'nın oyuyla Chávez'in Başkanlığı tekrar meşruiyet kazanmıştır. **A.e.**

¹³²⁵ **A.e.**

¹³²⁶ **A.e.** Freedom House, **Freedom in the World 1999- Venezuela**, 1999, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/5278c6c214.html>, 6 Mayıs 2022.

¹³²⁷ Brian F. Crisp, “Presidential Decree Authority in Venezuela” **In Executive Decree Authority: Calling Out the Tanks or Filling Out the Forms**, ed. John M. Carey and Matthew Soberg Shugart, New York: Cambridge University Press, 1998, ss. 142-175.

kararname çıkarmıştır.¹³²⁸ Chávez'e 2000 Kasım ayında, Meclis tartışmasından muaf tutulan, kendisine geniş yetkiler tanıyan kanunlar çıkarmasına izin verilmiştir.¹³²⁹

Ekonomi politikaları ve petrol madenleri işletmelerinin başına kendi yandaşlarını getirmiş olması Chávez'e karşı gösteriler yapılmasına yol açmıştır. Chávez bir darbe girişimiyle tutuklanıp görevden uzaklaştırılmışsa da halkın desteğiyle 48 saat sonrasında Başkanlığa geri dönmüştür.¹³³⁰ Freedom House 1999'da ülkenin siyasal haklar puanını 2'den 4'e sivil özgürlükler puanını da 3'ten 4'e düşürmüştür. Rapor puan düşmesine sebep olarak Chávez'in yürütmeyi güçlendiren bir Anayasanın kabul edilmesini sağlaması ayrıca referandum aracılığıyla kongre ve yargıyı kaldırarak silah arkadaşlarından oluşan paralel bir hükümet kurması gösterilmiştir. 2001 raporunda ise sivil haklar puanı 4'ten 5'e gerilemiştir. Puan gerilemesine sebep ise 2000 yılında halk oylamasıyla yürürlüğe giren bir düzenleme ile Venezuela İşçi Konfederasyonu feshedilmesi yerine devlet kontrollü olarak seçilen sendika temsilcilerinden oluşan sendikanın kurulmasıdır. Freedom House 2001 yılı raporuna göre Chávez yönetiminde bağımsız kuruluşlar özgürlüklerini kaybetmiş, demokrasi iyileşemeyecek ölçüde hasar almış, siyasi güç tek bir kişide yoğunlaşmış ve modern zamanlarda benzeri görülmemiş bir şekilde yürütme gücünün siyasi yapılanmanın en üstüne konmuştur.¹³³¹

Devlet başkanının dönem sınırı olmadan seçilmesine, ülkenin federal bölgelerini yeniden çizmesine, yerel temsilcileri atamasına, olağanüstü hâl ilan etmesindeki yetkilerinin genişletilmesine, meclisi feshetmesine ve Merkez Bankası'nın kontrolüne imkân veren anayasal değişiklikler için 2007'de düzenlenen referandum başarısız olmuştur. 2008 Temmuz ayının sonlarına kadar Chávez kararname çıkarma yetkisi dolana kadar 26 yeni yasa çıkarmıştır. Çıkarılan bu yasalar Başkana yeni bölgesel yetkilileri belirleme ve askeri yapıyı yeniden tesis etme gibi yetkiler vermekte yani referandumla kabul edilmeyen değişikliklerinin çoğunu

¹³²⁸ A.e.

¹³²⁹ Freedom House, **Freedom in the World 2001- Venezuela**, 2001, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/5278c8f5d.html> , 6 Mayıs 2022.

¹³³⁰ Kışla, 2017, **a.g.e.**, s. 356- 359.

¹³³¹ A.e. Freedom House, **Freedom in the World 2001- Venezuela**, 2001, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/5278c8f5d.html>, 6 Mayıs 2022.

gerçekleştirmektedir. Kasım 2008’de düzenlenen eyalet ve yerel seçimlerinde 300’e yakın Chávez muhalifi çeşitli sebepler diskalifiye edilmiş buna karşılık Chávez’i destekleyen adaylar kamu kaynaklarını ve devletin basın imkanlarını kullanarak tanıtımlarını yapabilmişlerdir.

15 Şubat 2009’da düzenlenen referandumda halka “Millet Meclisi tarafından işlendiği şekliyle, halkın siyasi haklarını artıran Cumhuriyet Anayasası’nın 160, 162, 174, 192 ve 230. maddelerinin, herhangi bir vatandaşın seçilmiş bir görevde görev almasına izin vermek amacıyla değiştirilmesini onaylıyor musunuz? Anayasal olarak belirlenen süre boyunca aynı göreve aday gösterilecek, münhasıran halk oylamasına bağlı olarak olası yeniden seçilmesi mümkün mü? sorusu sorulmuştur.¹³³² Halkın %70’nin katıldığı ve %54,85’nin kabul ettiği referandumla birlikte Başkanlık dahil tüm ulusal ve yerel yetkililerin sınırsız sayıda tekrar seçilebilmesinin önü açılmıştır. Meclis tarafından seçilen Ulusal Seçim Konseyi Chávez’e ve destekçilerine müsamaha gösterirken muhalif partilere karşı oldukça adaletsiz yaklaşmaktadır. Ulusal Seçim Konseyi Chávez’in hem eyalet ve yerel seçimlerinde hem Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hem de referandum kampanya sürecinde devlet kaynaklarını sınırsız kullanmasına ilişkin herhangi bir soruşturma ya da kısıtlama yapmamıştır.¹³³³ Chávez 2008 yılının ortalarına kadar Gereçeklendirme Kanundan faydalanarak 67’ye yakın kararname çıkararak yasama yetkisini kullanmıştır. Freedom House 2009 yılı raporunda muhalefet adaylarının seçimlerde diskalifiye edilmesi ve devlet kaynaklarının istismar edilmesi sebebiyle Venezuela’nın siyasi haklar puanında aşağı yönlü eğimde gözükmektedir.

Chávez seçimlerden kısa bir süre sonra partisi için kurumsal reform programı yürütmüş ve reform kapsamında tüm hükümet yanlısı partiler Venezuela Birleşik Sosyalist Partisi çatısında birleşmiştir. Art arda gelen kamulaştırmayla “Bolívarcı Devrim” derinlere işlemiştir. Pek çok Latin Amerika ülkesi Chávez’in ülküsünü

¹³³² Consejo Nacional Electoral, **Noticia DeConvocado Referendo Aprobatorio De La Enmienda Constitucional Para El 15 De Febrero**, 16.01.2009, (Çevirimiçi) <https://web.archive.org/web/20090120001803/http://cne.gov.ve/noticiaDetallada.php?id=4685>, 7 Mayıs 2022.

¹³³³ Freedom House, **Freedom in the World 2009- Venezuela**, 16 July 2009, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/4a645272c.html>, 6 Mayıs 2022.

zamanla benimsemiştir. Chávez'in Mecliste desteğinin artmasıyla Meclis'i daha kolay idare edebilmeye başlamış, güçler ayrılığı iyice bulanıklaşmış, istihbarat servisleri ve Yurttaş Gücü Şubesi kişisel özgürlükleri dilediğince kısıtlayabilecek yetkilere sahip olmuştur.¹³³⁴

2009'da yapılan Anayasal değişiklikler Başkanın altı yıl süreliğine sınırsız sayıda seçilebilmesine izin verilmesini ve yürütme yetkilerini genişletecek düzenlemeleri içermektedir.¹³³⁵ Meclis beşte üç çoğunluk ile Başkana yasama inisiyatifi verebilmektedir. Başkan Meclisin izni ile Cumhuriyet Başsavcısını, elçileri atama ve görevden alma yetkilerine sahip olmuştur. Başkan, ilgili kanunlar uyarınca bakanların dahil olduğu tüm yürütme organlarına ilişkin organizasyon yapısını belirleyebilir, sayısını arttırıp azaltabilir ve yetkilerini yeniden düzenleyebilir. Başkan ayrıca Meclisi feshedebilir, güvenlik konseyini toplayabilir ve konseye başkanlık edebilir. Meclis'in, Başkanın Yüksek Adalet Mahkemesine yargıçları atama ve görevden almasına izin veren ve mahkemenin üye sayısını 20'den 32'ye çıkaran düzenlemeyi onaylamasıyla yürütme medya ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte yargıyı da tam kontrolüne almıştır. Ulusal Telekomünikasyon Komisyonu (CONATEL) yönetmelik sorunları gerekçesiyle 32 radyo istasyonunun lisansını geri almıştır. Ekonomik kriz sebebiyle düzenlenen gösterilerde işçi sendikaları üyeleri hükümete komplo kurma suçlamasıyla gözaltına alınmıştır. Ülkedeki gösteriler ve protestolar muhalefet ve iktidar tarafından politize edilmiş üniversite öğrencileri ve işçi sendika üyeleri tarafından düzenlenir. 2009 yılına gelindiğinde hükümet basın organlarının büyük bir bölümünü kontrolü altına almıştır. Muhalefet 2008 yerel ve eyalet seçimlerinde önemli bölgeleri kazanarak zaferle çıktığını düşünmüş olsa da Chávez'in kararnamelerle elde ettiği yetkiler sayesinde yerel yöneticilerin elinden güçleri alınmış ve muhalefet demokratik olarak kazandığı alanın dışına itilmiştir. 2010 yılı Freedom House raporuna göre 2007'de referandumla kabul edilmeyen hükümler dahil olmak üzere siyasi muhalefeti siyasetten dışlayacak ve yürütmeyi denetimsiz bir

¹³³⁴ Freedom House, **Freedom in the World 2010- Venezuela**, 16 July 2010, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/country,FREEHOU,VEN,,4e4bb0f61a,0.html>, 8 Mayıs 2022.

¹³³⁵ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2010 Country Report Venezuela**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2010_VEN.pdf, 8 Mayıs 2022.

şekilde güçlendirecek yasaların onaylanmasıyla ülkenin siyasal haklar notu 4'ten 5'e düşmüştür. Chávez 2013'teki ölümüne kadar Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüştür.

Venezuela Chávez'in Başkanlığından önce demokrasi endekslerinde hep yüksek olarak puanlanmıştır. V-dem liberal demokrasi endeksinde 0,63 ve seçim demokrasisi endeksinde 0,76 olarak puanlanmıştır. Ülke neredeyse liberal demokrasi sınırında olan seçim demokrasisine sahip bir ülke görünümündedir. Vanhanen'in değerlendirmelerinde ise 69,6 rekabetçilik puanına sahip olan ülke katılım puanı benzer puanları alan ülkelere göre düşüktür ve katılım puanı 26,9 olarak değerlendirilmiştir. Ülkenin demokratikleşme puanı 18,7 olarak belirlenmiştir. Freedom House endeksi siyasal haklar değerlendirmesinde 2, sivil haklar değerlendirmesinde 3 puan vererek 2,5 puanla Chávez'den öncesi Venezuela'yı özgür olarak sınıflandırmıştır. Polity endeksi de ülkede otokratik öğelerin olmadığını belirterek demokrasi puanını 8 olarak belirlemiştir.

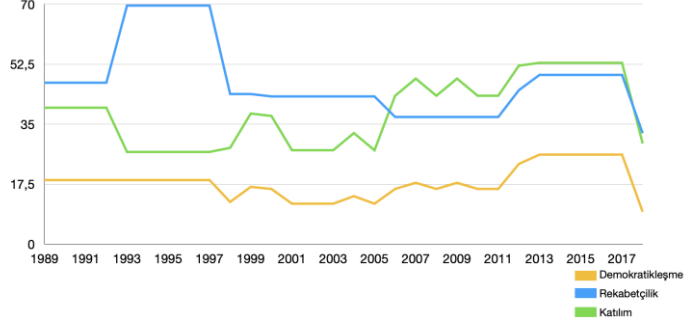
Chávez'in 1999'da Başkan olarak göreve gelmesiyle yakınlarından oluşan bir kurucu meclis oluşturması, müdahaleci ve geniş yetkileri olan bir başkana izin veren yeni bir Anayasa hazırlamasıyla mevcut başkanlık yetkilerinin ötesine geçmiştir. 1999 Anayasası ile olağanüstü hâl yetkilerinden, ordunun üst düzey görevlilerini atamaya, genişletilmiş kararname çıkartma yetkisinden yargıyı tamamen kontrol altına almaya kadar pek çok sınır geçilmiştir. Süper güçlü Başkan ön gören Anayasanın kabul edilmesiyle endeks puanlarında dikkat çekici düşüşler gözlemlenmiştir ve 1999'da başlayan bu düşüş günümüze kadar durmadan devam etmiştir. V-dem seçim demokrasisi puanı 0,76'dan 0,71'e ve liberal demokrasi puanı 0,61'den 0,47'ye düşmüştür. 2000'de seçim demokrasisi puanı 0,6'ya liberal demokrasi puanı 0,32'ye gerilemiştir. Ülkenin yeni sınıflaması seçim otokrasisi ve seçim demokrasisi arasında kalmıştır. Polity endeksinde ülkenin demokrasi puanı 1 puan gerileyerek 7 Polity puanına düşmüştür ülkede hala otokrasi yoktur. Venezuela demokrasi olarak sınıflandırılmaktadır. Freedom House endeksinde özgürlük puanı 2,5 olan Venezuela sivil ve siyasal haklar değerlendirmelerinin ikisinden de 4'er puan alarak 4 final puanıyla kısmen özgür kategorisine girmiştir. Vanhanen endeksinde 1999'da

puanlarda artış gözükmemektedir. Oy veren seçmenlerin sayısı katılım puanına yansımış ve katılım 28'den 38 puana çıkmıştır ve demokratikleşme puanı 16,7'ye düşmüştür. Vanhanen'de 1999 ve 2000 yıllarında bir değişiklik olmasa da 2001'de katılımın 27'ye düşmesiyle demokratikleşme puanı 11,8'e gerilemiştir. Chávez'in döneminde rekabetçilik değerlendirmesi azalıyor olsa da katılım puanlarında zamanla artış gözlemlenmektedir.

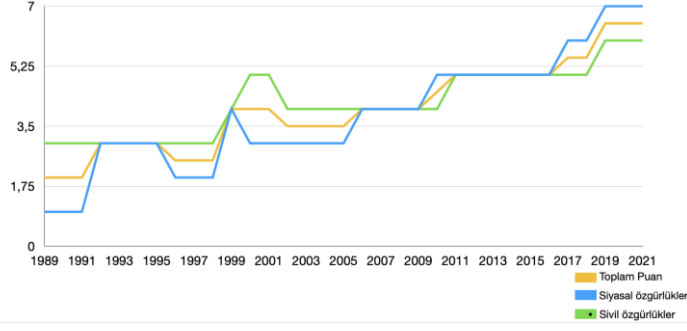
2007'de Başkanın gücünü arttırmayı amaçlayan yeni bir yasal düzenleme hazırlanmıştır. Bu düzenlemeye göre başkan istediği kadar görevde kalabilir, yerel temsilcileri atayabilir, meclisi feshedebilir, merkez bankasını kontrolüne alabilir ve yargıyı denetleyebilir. Ancak bu Anayasa referanduma gittiğinde halktan kabul oyu alamayarak başarısız olmuştur. Bunun sonucunda Chávez kararname çıkarma hakkını kullanarak yapmak istediği düzenlemeleri kararnameler ile yayınlamıştır. Ardından 2009'da Chávez daha önceden kabul edilmeyen Anayasal değişiklikleri tekrar referanduma götürmüş ve bu sefer Anayasal değişiklikler kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Artık Cumhurbaşkanı görev kısıtlamasına tabi değildir ve meclisi feshedebilmektedir. Pek çok kamu kuruluşu üzerinde sınırsız yetkilerini kullanabilir. Bu gelişme de endekslerin neredeyse tamamına olumsuz olarak yansımıştır. Freedom House puanı 2002 ve 2005 aralığında yükselerek 3,5 olsa da 2006'da tekrar 4 puana düşmüştür. 2008 ve 2009'da hem sivil özgürlüklerden hem de siyasal özgürlüklerden 4 puan alan ülke 2010 yılında siyasal özgürlükten 5 puan alarak puan kaybetmiş ve ülke ortalaması 4,5'e düşmüştür. Ülke özgür değil kategorisinde kalmaya devam etmiştir. 2010'da puanın düşme sebebi Freedom House değerlendirmelerinde 2007'de kabul edilmeyen hükümlerin dahil olduğu değişikliklerin onaylanmasıdır. Freedom House raporunda, Chávez'in muhalefeti siyasetten dışlayacağı ve yürütmenin denetimsiz güçleneceği vurgulanmıştır. V-dem seçim demokrasisi endeksi 2007'de 0,46'dan 0,44'e, 2009'da 0,43'e düşmüştür. Liberal demokrasi endeksi 2006'da 0,17 iken 2007'de 0,16'ya düşmüş ve 2011'e kadar bu puanda kalmıştır. Ülke 2009'daki Anayasal değişiklikle beraber düşen bir eğimle seçim otokrasisi sınırına yaklaşmıştır ve 2013'ten sonra seçim otokrasisi olarak sınıflandırılmaya başlanmıştır. Polity 2007 ve 2008'de demokrasi değerlendirmesinde 5 ve otokraside 0 puan olarak puanlayarak ülkenin Polity puanını 5 olarak belirlemiştir. Böylece ülke açık anokrasiler sınıfına

dahil olmuştur. 2009'da Anayasal düzenlemelerin kabul edilip yürürlüğe girmesiyle de ülkenin demokrasi puanı 1'e düşmüş otokrasi puanı 0'dan 4'e yükselmiş böylece Polity puanı -3 olmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda ülke Polity endeksine göre artık demokrasi ile yönetilmemektedir. Vanhanen endeksinde 2005'te rekabetçilik değerlendirmeleri 43,1'den 37,1'e düşmüş; 2008 ve 2009'da da aynı puanda kalmıştır. Katılım puanları ise 2007 ve 2009'da 48,3 iken 2008 ve 2010'da 43,3'tür. 2008'de yapılan yerel seçimler ve bölgesel seçimlerle 2010'da düzenlenen genel seçimlerin olduğu dönemlerde seçmen katılımı düşmüştür. EIU 2010 değerlendirmesinde ülkenin 2008'deki değerlendirmeye göre 0,15 puan kaybettiği ve ülkenin basın özgürlükleri konusunda en kötü ülkelerden biri olduğunun altı çizilmiştir. Yürütmenin hala güçlü olduğu ve yürütmenin gücünün arttığına en somut kanıtı görev süresini uzatmak için yasal düzenleme yapılması olduğu belirtilmiştir. Venezuela EIU endeksinin ifadesine göre kendi bölgesinde yürütmenin başının görev süresini uzatan ilk ülkedir. Venezuela'nın 2006'da 5,42 olan puanı 2010'da 5,18'e düşmüştür ve melez rejimler sınıfına girmiştir. Sonuç olarak çoğu endeks Venezuela'da yürütmenin gücünün artmasını değerlendirirken birbirine paralel bulgulara ulaşmışlardır. Puanlarının düşüşünü yürütmenin güçlenmesiyle eşleştirmişlerdir. Aşağıdaki grafiklerde 1999 yılından sonrasında tüm endekslerde istikrarlı bir düşüş gözlemlenmektedir. Puanlardaki gerileme özellikle Chávez'in ölümünden sonra daha hızlı düşmeye başlamıştır. 1999 ve 2009 yıllarında yürütmenin güçlenmesiyle endekslerdeki gerileme dikkat çekmektedir. Puanlardaki düşüş ya da yükselişler siyasal gelişmeler ekseninde incelendiğinde anlamlıdır. Yürütmenin güçlenmesiyle ülke zaman içerisinde demokratik olarak sınıflandırılmaktan çıkmış ve otokratik bir görünüme bürünmüştür. Endeksler yürütmenin güçlenmesi ve demokrasi eğilimi arasındaki ilişkiyi ifade edebilmek için uygun veri sağlayabilmektedir.

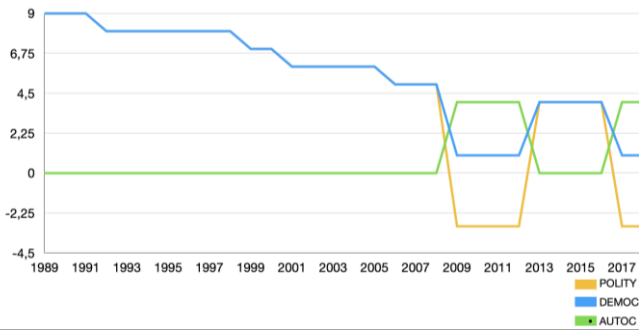
Şekil 5. 25.: Venezuela Vanhannen Endeksi Puanları

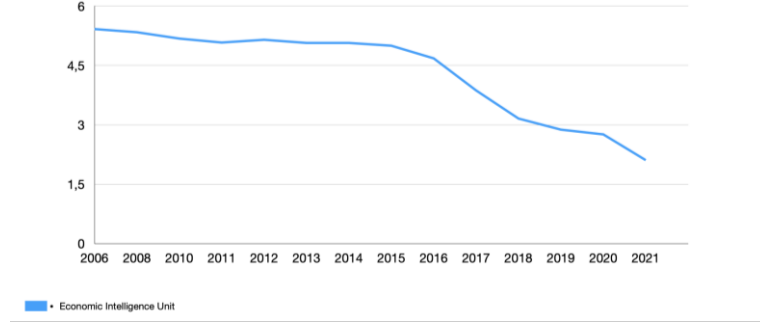
Şekil 5. 26.: Venezuela Freedom House Özgürlük Puanları

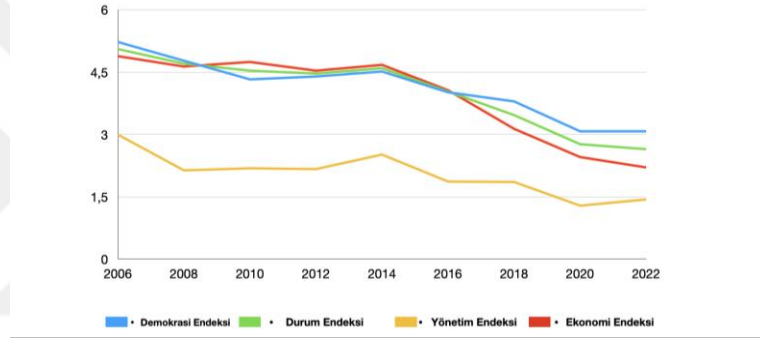
Şekil 5. 27.: Venezuela Polity Endeksi Puanları

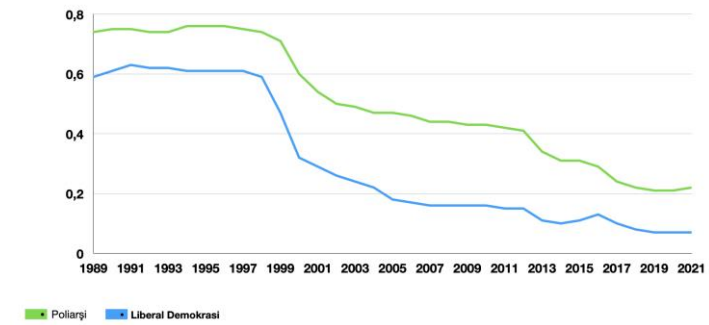
Şekil 5. 28.: Venezuela Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları

Şekil 5. 29.: Venezuela Bertelsmann Transformation Index Puanları

Şekil 5. 30.: Venezuela V-dem Puanları

5.6. Kırgızistan Siyasal Sistem Tercihleri

Kırgızistan 1994, 1996, 1998, 2003, 2007, 2010, 2016 ve 2021 yıllarında Anayasal değişikliklere ilişkin referandumlar düzenlemiştir. Yapılan referandumlar doğrultusunda devlet başkanlığı sistemi ile yönetilen ülke 2010 referandumu ile

parlamente sistemine geçmiş ve 2021 referandumunu ile tekrar devlet başkanlığı sistemine dönmüştür.

Uzun yıllar boyunca Kırgız aşiret liderleri tarafından yönetilen bölge 1800’lerde Rusya tarafından işgal edilerek 1924’te Sovyetlere bağı özerk bölge olarak yönetilmiş ve sonradan 1936’da Cumhuriyet rejimi olarak Birliğe katılmıştır.¹³³⁶ Kırgızistan, Sovyet Birliğinden ayrılmadan önce 1978’de kabul edilen Sovyet Anayasası ile yönetilmektedir ve Meclis 350 vekilden oluşmaktadır. Haziran 1990’da ülkenin güneyinde yaşayan Özbekler ile kuzeyde bulunan Kırgızlar arasında çıkan etnik çatışma bir iç savaşa dönmüş ve binlerce kişi ölmüştür. Rusya’nın arabuluculuk yaptığı iç savaş döneminde Askar Akayev ülkenin başına geçmiştir. 31 Ağustos’ta bağımsızlık ilan edilmiş ve ülke parlamente sistemle yönetilmiştir. Bağımsızlık sonrası Askar Akayev iktidarını meşrulaştırmak istemiş ve 1991’de tek aday olarak katıldığı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların %96’sını alarak Kırgızistan’ın seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. İktidarını güçlendirmek isteyen Akayev hem yeni anayasa ile hem de sonrasında yapılan anayasal düzenlemelerle yürütmenin gücünü arttıracak değişiklikler yapmıştır. Özellikle anayasa yapım sürecinde ülkenin siyasal sistem tercihi büyük bir sorun olmuş ve ekonomik sıkıntılara çözümün istikrarlı bir yönetimle sağlanabileceğı inancıyla gücü Cumhurbaşkanında merkezileştiren bir sistem benimsenmiştir.¹³³⁷ 1993 Anayasasında Cumhurbaşkanı referandum aracılığıyla anayasa değişikliği sunabilme, Başbakan ve bakanlar kurulu üyelerini seçebilme, hükümeti istifaya çağırma ve referanduma giderek meclisi dağıtma yetkilerine sahiptir.¹³³⁸ 5 Mayıs 1993’te kabul edilen Anayasa ile güçler ayrılığı prensibi benimsenmiş ve güçler arasında denge kurulmaya çalışılmıştır. Tek meclisten oluşan yasama organı 350 sandalyeden ve çoğunluğu Sovyet döneminden kalan Komünist parti üyelerinden oluşmaktadır. 5 Mayıs Anayasa Günü olarak resmî tatil ilan edilmiştir. Akayev anayasal değişiklik sunma yetkisini sıklıkla referanduma giderek suiistimal etmiştir. Cumhurbaşkanı özelleştirme kararları ve uluslararası

¹³³⁶ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), **Kırgızistan Ülke Bülteni**, 2012, (Çevirimiçi) <https://www.deik.org.tr/uploads/kirgizistan-ulke-bulteni.pdf> , 8 Mayıs 2022.

¹³³⁷ A. Ersoy Kontacı, “Parlamente Sistemden Kopuş ve Sonrası: Karşılaştırmalı Gözlemler ve Bazı Değerlendirmeler”, **TBB Dergisi**, C. 133, 2017, s. 12- 17.

¹³³⁸ Şeref İba, "Kırgızistan’ın Anayasa Serüveni ve Jogorku Kenes", **Avrasya Etüdleri**, C. 36, S. 2, 2009, s. 50-52

anlaşmalar konusunda sürekli Meclisle ters düşmüş ve yürütme yetkisini daha da arttırmak ve yasama yetkisini işlevsiz kılmak adına meclisi dağınık bir forma sokmak istemiştir. Akayev, 1994'te çoğunluğunu Komünist üyelerin oluşturduğu Meclisi feshederek referanduma gitme kararı almıştır. Ocak ayında yapılan %87 katılım oranına sahip yılın ilk referandum oylamasında *“12 Ekim 1991'de demokratik olarak 5 yıllığına seçilen Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın, görev süresi boyunca devlet başkanı olarak hareket etme hakkına sahip olan Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olduğunu onaylıyor musunuz?”* sorusu sorulmuş ve halkın %97'si kabul oyu kullanmıştır. Kasımda gerçekleşen ikinci referandumda ise iki meclisli sisteme geçilip geçilmemesi sorusu sorulmuş %88 oranında kabul oyu alınmıştır. 1994'te yapılan Anayasal referandum ile yasama bölünerek iki meclisli sisteme geçilmiş ve milletvekili sayısı düşürülmüştür. Kırgızistan yasama organı (Jogorku Keneş) 105 sandalyeden oluşmakta ve Üst Meclis ile Alt Meclis olarak ayrılmaktadır. Alt Meclis 35 ve Üst Meclis 70 sandalyeden oluşmaktadır. Alt Meclis ve Üst Meclis bütçenin ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan görevlilerin görüşülmesi için yılda birkaç defa birlikte toplanmaktadır. Seçimler çoğunluk sistemine göre düzenlenmektedir. Her iki Meclisin arasında yetki bağlamında asimetrik bir yapı oluşmuştur. 1995 seçimlerinde Meclisin çoğunluğunu Akayev'i destekleyen iş adamları ve aşiret liderleri oluştururken Komünist kanat çok az sandalyeye sahip olabilmıştır. 1995'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Akayev oyların %72'sini alırken Komünist Partiden rakibi Absamat Masaliyev %24 oranında oy almıştır.¹³³⁹ 1995 yılında onaylanan kararla Anayasa Mahkemesi başkan dahil yedi üyeli Anayasa Konseyi ile değiştirilmiş ve başkanla birlikte üç üyesinin Cumhurbaşkanı tarafından atanması ön görülmüştür. 1996 yapılan Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı Yüksek Mahkeme dışındaki tüm yargıçları doğrudan atama yetkisine sahip olmuş, Cumhurbaşkanının bakanlıkları atamasında Meclis onayı kaldırılmış ve Cumhurbaşkanının önerdiği üç başbakanının da Meclisten güven oyu alamaması durumunda Meclis feshinin yolu açılmıştır. 1998 yılında ise Meclisin yasama ve bütçe üzerindeki yetkileri kısıtlanmıştır. Bu değişikliklerle birlikte milletvekillerinin dokunulmazlığı belli durumlara bağlanmış ve

¹³³⁹ Freedom House, **Freedom in the World 1998 - Kyrgyzstan**, 1998, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/5278c655b.html> , 8 Mayıs 2022.

Meclis üye sayısı değiştirilmiştir. Alt Meclis 35'ten 60 sandalyeye çıkarılmış ve Üst Meclis 70'ten 45 sandalyeye indirilmiştir. Alt Meclis temel yasama organı olması ve pek çok ülkede daha fazla sandalyeli Meclis olmasına rağmen 1998'e kadar bu uygulamaya geçilmemiştir. Temel yasama olan Alt Meclisin Üst Meclise göre az vekilinin olması Akayev'in yasamada üstünlük sağlama isteğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu dönemde Başbakan'ın ülke kaynakları üzerinden yaptığı yolsuzluk sonrasında istifa etmesi ve halk ekonomik sıkıntıdayken özelleştirme sürecinin iktidarın çevresindeki kişilerin lehine işlemesi halkın giderek artan tepkisine sebep olmuştur. Başbakanın istifası sonrası Kubanychbek Dzumaliev temsili başbakanlık konumuna atanmıştır. 1998 Freedom House raporuna göre yürütmenin artan otoritesi ve yolsuzluklar ülke puanını 5'ten 4'e gerilemesine yol açmıştır. 1997'de kabul edilen Ceza Kanunu ve Basın Kanunu ile devlete ilişkin bilgilerin ve devletin kararlarına ilişkin yorumların paylaşıldığı veya kamu görevlilerine hakaret edilen her türlü yayının basımı ve yayını yasaklamıştır. Özel radyo ya da televizyon bulunmayan Kırgızistan'da çıkarılan yeni yasa ile her türlü muhalif görüş engellenmiş bununla beraber bazı muhalif liderler de bu yeni yasa kapsamında tutuklanmıştır. Muhalif partiler arasında Milliyetçi Azat Partisi, Azamat Partisi, Sosyalist Parti, Etnik-Rus Birlik Partisi, Respublika Partisi yer almaktadır. Sosyalist parti eski komünistlerden, Azamat Partisi ve Azat Partisi Özbeklerden oluşmaktadır.

2000 Şubat ayında yapılan genel seçimlerde Komünist Parti oyların %29'unu alarak 6 sandalye kazanırken, Demokratik Güçler Birliği Partisi %20 oy oranı ile 12 sandalye ve Benim Ülkem Partisi (Moya Strana) %5 oy oranı ile 4 sandalye kazanmıştır. Kırgız Demokratik Kadınlar Partisi %13, Afgan Savaşı Gazileri Partisi %9 ve Ata Mekeh Partisi (Sosyalist Parti) %7 oranlarında oy alarak her biri 2'şer sandalye sahibi olmuşlardır. Demokratik Kırgızistan Hareketinin, El Bei Bechora Partisinin ve Ar-Namus Partisinin Merkez Seçim Kurulu tarafından teknik sebepler ileri sürülerek seçimlere katılmaları yasaklanmıştır.¹³⁴⁰ Ekim 2000'de düzenlenen KSDP'nin adayı Almazbek Atambayev, Ata-Mekeh adayı Omurbek Tekebayev ve Askar Akayev'in katıldığı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Akayev %76 oranında oy

¹³⁴⁰ (A.e.) Freedom House, **Freedom in the World 1998 - Kyrgyzstan**, 1998, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/5278c71ed.html> , 8 Mayıs 2022.

olarak Cumhurbaşkanı olmuştur. Felix Kulov'un Cumhurbaşkanlığı adaylığı Kırgızca dil sınavına girmeyi reddettiği için düşürülmüştür. Akayev hem genel seçimlerde hem de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhaliflerine karşı suçlamalar öne sürerek iktidarını eleştirenlere baskı uygulamıştır. 1999 Freedom House raporunda her iki seçimin de uygulanmasında yolsuzluk yapılması, Cumhurbaşkanının gücünü pekiştirecek yasal dayanaklar üretilmesi nedeniyle Kırgızistan 5 puandan 6 puana gerileyerek Kısmen Özgür statüsünü kaybetmiştir. Siyasal rekabeti büyük ölçüde engelleyen Akayev 1990'dan itibaren yürütme gücünü elinde tutmuş ve yeni seçimlerle birlikte beş yıl daha görev süresi kazanmıştır. 1993 Anayasasına göre Cumhurbaşkanları beş yıllık süre için en fazla iki sefer seçilebilmektedir. Anayasa Komisyonu Akayev'in 1991'deki seçimlerde rakipsiz olması gerekçesiyle yeniden görev süresi için aday olmasının Anayasaya aykırı olmadığına karar vermiştir.¹³⁴¹ Gözlemciler seçmenlere rüşvet verilmesi, oy sandıklarında usulsüzlük, oy pusulalarında sahtecilik gibi pek çok seçim yolsuzluğunu raporlamıştır.

Akayev'in 1999 ve 2001 yıllarında uluslararası anlaşmalarda çok ciddi tavizler vermesi, Meclisi aldığı kararlardan habersiz bırakması, Felix Kulov ve diğer muhalif liderlerin alakasız suçlamalarla tutuklanması, ülkenin ekonomik sıkıntılarını giderecek önlemler almaması ve siyasi rakiplerini demokratik olmayan yöntemlerle saf dışı bırakması halk ayaklanmalarına yol açmıştır. Ciddi bir muhalefet cephesi oluşmuş ve halk ayaklanmalarına öncülük eden muhalefet destekçileri ile güvenlik güçleri arasında çatışmalar çıkmıştır.¹³⁴² Çatışmalar sonucunda pek çok sivil hayatını kaybetmiş ve bu olay "Aksu Olayları" olarak tarihe geçmiştir. Bu olayların ardından Lale Devrimi gerçekleşmiştir. Aksu Olaylarında göstericilere güvenlik güçlerinin ateş açmasıyla 10'a yakın sivil hayatını kaybetmiş ve olaylar büyümüş toplanan göstericiler Akayev'in istifasını istemişlerdir. Azimbek Beknazarov hükümeti tarafsızca eleştiren bir yorumu üzerine görevi kötüye kullanma iddiası ile bir yıl hüküm giymiştir. Göstericiler Akayev'in istifasıyla birlikte, Beknazarov'un beraatını, Kulov'un mahkûmiyet kararının iptalini ve faili meçhul cinayetlerin aydınlatılmasını

¹³⁴¹ (A.e.) Freedom House, **Freedom in the World 1998 - Kyrgyzstan**, 1998, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/5278c71ed.html> , 8 Mayıs 2022.

¹³⁴² Kontacı, **a.g.e.**, s. 32- 34.

talep etmişlerdir.¹³⁴³ Göstericileri sakinleştirmek adına Beknazarov serbest bırakılmış ve gösteriler azalarak da olsa devam etmiştir. 2003'te düzenlenen referandumla halka Askar Akayev'in 2005'e kadar iktidarda kalmasını isteyip istemedikleri sorulmuş %86 oranında katılımın gerçekleştiği referandumda oylamaya katılanların %91'i Akayev'in kalması için oy kullanmıştır. 2003 referandumunda sadece Akayev'in görev süresine ilişkin oylama yapılmamış aynı zamanda yeni anayasal düzenlemelerin kabul edilip edilmediği de sorulmuştur. Katılımcıların %89'u yeni anayasal düzenlemeleri onaylamak adına kabul oyu kullanmışlardır. Halkın siyasal hoşnutsuzluğunu giderme çabası ve Akayev'in iktidarını sağlamlaştırma isteği ile yürütülen referandum çalışmasında pek çok seçim yolsuzluğu yapılmıştır. Kampanya sürecinde STK'ların Anayasa referandumuna ilişkin itirazları güvenlik güçleri ile bastırılmıştır. 2003'te yürütme ve yasama arasında yeniden yetki dağılımı yapılmış, Meclis sandalye sayısı 105'ten 75'e düşürülmüş, Cumhurbaşkanının yetkileri arttırılmış, tek meclisli sisteme dönülmüş, parti listeli seçim yerine oy çokluğu sistemi (the first-past-the-post system) getirilmiş, eski Cumhurbaşkanlarına ve ailelerine dokunulmazlık verilmiştir. Anayasa Mahkemesi'ne siyasi partilerin, sosyal örgütlerin ve dini örgütlerin Anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisi verilmiş böylece hem partilerin hem de STK'ların gücü sınırlandırılmıştır. Vekillerin dinlenme skandalı, Nikolai Tanayev için birkaç kere yapılan güven oylaması yapılması ve 2005 seçim kampanya hazırlığı gibi konularla Meclis ikiye bölünmüş ve çatışma sürecine girmiştir. Ekonomik olarak görevini suiistimal etmekle suçlanan Tanayev Cumhurbaşkanının desteğini almış olmasından dolayı güven oylamasıyla düşürülememiştir. Mecliste yaşanan bu gelişmelerin üzerine Meclis içinde çeşitli taktik grupları oluşmuş ve muhalefet kanadı Kurmanbek Bakiyev'e desteklerini açıklamışlardır.

2005 yılında Akayev görev süresi bittiğinde Anayasal bir değişiklik yapıp görev süresini uzatmayacağını açıklamışsa da genel seçimlerde oğlu Aydar Akayev ve kızı Bermet Akayev'in aday olması halkın gücün otoriterleşmesine ve ailesinin kayrılmasına itiraz etmesiyle gösteriler yapılmıştır. Düzenlenen protestolar hızla kitlesel gösterilere dönüşmüş ve Lale Devrimi olarak tarihe geçmiştir. 2005'te genel

¹³⁴³ Freedom House, **Freedom in the World 2003- Kyrgyzstan**, 19 December 2002, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/473c5436c.html> , 8 Mayıs 2022.

seçimlerde muhalif adayların ve muhalif partilerin adilce rekabet etmeleri alelacele yasal düzenlemelerle engellenmiş muhalif gruplar iki tur düzenlenen seçimlerde ikinci tura girememiş ve Akayev'in taraftarlarının tamamı ikinci tur seçimleri geçerek mecliste çoğunluğu oluşturacak rakamlara ulaşmıştır. Cumhurbaşkanlığı binasının göstericiler tarafından ele geçirilmesi ve muhalif grupların ülkenin hem kuzeyinde hem güneyinde etkin olup kontrolü ele almasıyla Akayev ailesiyle birlikte yurtdışına kaçmıştır. Akayev Rusya'da bulunan elçilikte Cumhurbaşkanlığı görevinden istifa ettiğini açıklamıştır. Başbakan Nikolay Tanayev'de Cumhurbaşkanının kaçtığı gün istifa etmiştir. 22 Mart'ta başlayıp üç hafta süren gösterilerin sonunda muhalif lider Kurbanbek Bakiyev hükümeti kurmuş sonrasında Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir.¹³⁴⁴ Akayev'in istifasıyla gösteriler büyük oranda azalmış Temmuz 2005'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile tamamen bitmiştir. Lale Devriminin temel sebepleri ülkenin kuzey bölgesi ve güney bölgesi arasında ekonomik farklılığın olması ve güneylilerin “zengin Kuzeyin politik hakimiyetine son verme” isteğidir. Daha önceden siyasal ayrımcılığa uğrayan ve hakkında yolsuzluk suçlaması ile yedi yıl hapis istenen Felix Kulov Başbakan olarak göreve getirilmiştir. Temmuz ayında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %72 oranında katılım ve %89 oranında kabul oyu ile Kurbanbek Bakiyev yeni Cumhurbaşkanı olmuştur. Kurbanbek Bakiyev ülkenin güneyinden gelmekte ve Felix Kulov'da ülkenin kuzeyinden gelmektedir. Bu ikilinin kurduğu hükümetin etnik uzlaşının simgesi olarak görülüp toplumsal olayların şiddetinin azalacağı düşünülmüştür. Kurulan ittifak kısa zamanda bozulmuş ve bunun üzerine önce Azim İsabekov ardından Almazbek Atambayev başbakanlığa getirilmiştir.

2007'de düzenlenen referandumla hem yeni anayasal düzenlemeler yapılmıştır hem de seçim yasası değiştirilmiştir. Halkın %80'inin katıldığı referandumda katılımcıların %95'i kabul yönünde oy kullanmıştır. Anayasal düzenleme sonucu Mecliste sandalye sayısı 75'ten 90'a çıkarılmıştır ve yasadışı sayılan partiler Meclisteki sandalyelerini kaybetmiştir. Yeni seçim düzenlemesi gereği, siyasal partiler için %5'lik bir seçim barajı, %30'luk bir cinsiyet kotası ve %15'lik etnik azınlık kotası

¹³⁴⁴ A.e., Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), **Kırgızistan Ülke Bülteni**, 2012, (Çevirimiçi) <https://www.deik.org.tr/uploads/kirgizistan-ulke-bulteni.pdf> , 8 Mayıs 2022.

koyulmuştur. Bu düzenleme ile hem bağımsız adayların hem de muhalif cephenin Mecliste temsil edilmesinin kısmen önüne geçilmiştir. Yürütmeyi güçlendirip sistemi görünüşte demokratik Rusya tipi süper başkanlık sistemine dönüştüren düzenleme kabul edilmiştir. Bu düzenleme gereği Cumhurbaşkanı hükümeti, memurları, Milli Güvenlik Kurulunu, hakimleri, savcılar, Merkez Bankası müdürlerini ve Seçim Komisyonu üyelerini atama veya görevden alma yetkilerine sahip olmuştur.¹³⁴⁵ 2007’de STK ve basın özgürlükleri büyük bir hızla gerilemiştir. Cumhurbaşkanı referandumdan sonra Meclisi dağıtmış ve 16 Aralık 2007’de genel seçim tarihi belirlemiştir. Ak Jol adıyla Bakiyev tarafında kurulan parti seçimlerde %61 oy alarak 90 koltuğun 71’ine sahip olmuştur.¹³⁴⁶ Yeni Mecliste muhalefet temsilden yoksun kalmış ve Ak Jol tamamen Bakiyev’in etkisi altında kararlar almıştır. Mecliste 8 sandalyeye sahip olan Komünist partisi ve 11 sandalyeye sahip Sosyal Demokrat Parti hükümetle iş birliği yapmayı tercih etmiş ve muhalefet görevini üstlenmemiştir. Bu dönemde Mecliste temsil edilmeyen muhalefet Meclis dışında birleşmeye çabalamış olsa da çok parçalı yapısından ötürü birlik sağlayamamıştır. Freedom House 2010 yılı raporunda ülkenin sivil haklar notu 4’ten 5’e gerilemiştir çünkü 2008 ve 2009’da basın, toplanma özgürlüğü ve inanç özgürlükleri büyük oranda kısıtlanmıştır.¹³⁴⁷ 2010 Freedom House raporlarına göre Kırgızistan’ın siyasi haklar notu 5’ten 6’ya gerilemiş. Gücün yürütme organında toplanması, seçimlerde yolsuzluk yapılması, muhalefete siyaset içi ve dışında temsil hakkının tanınmaması puan düşüşünün sebeplerindendir.

Bakiyev döneminde halkın talep ettiği ekonomik iyileştirmeler yapılamamış, işsizlik artmış ve bunun üzerine hem oğlu hem de kardeşinin ekonomik kalkınma ve güvenlik güçleri kurumlarının başına getirilmesi halkın yeniden gösteriler

¹³⁴⁵ Freedom House, **Freedom in the World 2008- Kyrgyzstan**, 2 July 2008, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,487ca21d73,0.html>, 8 Mayıs 2022. “Gücünü pekiştiren Bakiyev en büyük rakibi Kulov’un da desteğini almıştır. Başbakanlık konumu üzerinde pazarlığa açık olduğu mesajıyla Kulov’u yanına almış sonrasında atamasını yapmayı reddedince Kulov muhalefet cephesine geçerek Değerli Bir Gelecek İçin Birleşik Cephe ittifakının lideri olmuştur. Başkentte Anayasa Reformunu protesto eden ve Bakiyev’in istifasını isteyen gösteriler düzenlemiştir.”

¹³⁴⁶ Freedom House, **Freedom in the World 2007- Kyrgyzstan**, 16 April 2007, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,473c55d552,0.html>, 8 Mayıs 2022.

¹³⁴⁷ Freedom House, **Freedom in the World 2009- Kyrgyzstan**, 16 July 2009, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,4a6452a7c,0.html>, 8 Mayıs 2022.

düzenlemesine sebep olmuştur. Halkın düzenlediği gösteriler Özbekler ve Kırgızlar arasında etnik bir çatışmaya dönmüş güvenlik güçlerinin müdahale ettiği olaylarda binlerce kişi ölmüş ve yüzlerce Özbek sığınmacı olmak için ülkeyi terk etmiştir.¹³⁴⁸ Gösterilerin ardından 3 Temmuz 2010'da Roza Otunbayeva geçici hükümeti kurarak Cumhurbaşkanlığı görevine gelmiştir. 10 Ekim'de genel seçimler düzenlenmiştir.

Otunbayeva yönetiminde Kırgızistan 2010 Haziran ayında referanduma giderek parlamenter sistemi ön gören anayasal değişikliği onaylamıştır. %72 oranında katılıma ulaşan referandumda katılanların %91'i yeni anayasal düzenlemeye "evet" demiştir. Yeni Anayasal düzenleme Cumhurbaşkanının yetkilerini azaltarak Meclisin gücünü arttırmıştır. Tek meclisli sistemde sandalye sayısı 90'dan 120'ye çıkarılmış ve hiçbir partinin 65 sandalyeden fazlasına sahip olmasına izin verilmemiştir. Cumhurbaşkanı tek dönem için sadece altı yıllığına görev alabilmekte ve Meclisi feshedememektedir. Anayasa değişiklikleri için Meclisin üçte iki çoğunluğu gerekmekte ve Meclis hükümetin kurulup Başbakanın seçilmesinde tek yetkili organ olmaktadır. Ayrıca kabul edilen değişiklikler arasında Rusçanın ikinci dil olarak seçilmesi ve dini ya da etnik kökene dayanan partilerin yasaklanması da bulunmaktadır.¹³⁴⁹ Anayasal değişikliklerle birlikte daha önceki düzenlemelerle süper başkanlığa dönüşen sistem yerine Meclisin güçlü olduğu ve yürütmenin tekelleşmesinin önüne geçilmeye çalışıldığı bir parlamenter sistem kurulmuştur. Freedom House 2011 raporuna göre süper başkanlık sistemini ortadan kaldıran anayasanın kabul edilmesi ve genel seçimlerin büyük oranda demokratik ve çoğulcu olmasıyla Kırgızistan'ın ülke statüsü Özgür Değil'den Kısmen Özgüre yükselmiştir. Siyasal haklar puanı 6'dan 5'e çıkan Kırgızistan'da 2010 Ekim ayında genel seçimler yapılmış ve seçimler gözlemciler tarafından büyük oranda adil ve çoğulcu olarak değerlendirilmiştir. Ata-Curt Partisi oyların %15'ini alarak 28 sandalye kazanmış ve KSDP oyların %14'ünü alarak 26 sandalye kazanmıştır. Ar-Namus Partisi %13 oy oranı ile 25, Respublika Partisi %12 ile 23 ve Ata-Mekkeh Partisi %10 ile 18 sandalye kazanmıştır. KSDP, Respublika Partisi ve Ata-Curt Partisi koalisyon hükümeti kurarak

¹³⁴⁸ A.e., Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), **Kırgızistan Ülke Bülteni**, 2012, (Çevirimiçi) <https://www.deik.org.tr/uploads/kirgizistan-ulke-bulteni.pdf> , 8 Mayıs 2022.

¹³⁴⁹ Freedom House, **Freedom in the World 2011- Kyrgyzstan**, 21 June 2011, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,4e00a0740,0.html> , 8 Mayıs 2022.

Ata-Mekhe ve Ar-Namus partilerini muhalefete bırakmıştır. Başbakan KSDP'den Almazbek Atambayev olmuştur. Ekim 2011'de Cumhurbaşkanlığı seçimleri düzenlenmiş Otunbayeva aday olmamış onun yerine Başbakan Almazbek Atambayev başbakanlık görevinden istifa edip KSDP'in desteklediği Cumhurbaşkanı adayı olmuştur. %61 katılım oranıyla gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Butun Kırgızistan Partisinin adayı Adakhan Madumarov %15 oranında ve Ata-Curt Partisinin adayı Kamchybek Tashiev %14 oranında oy alarak ikinci ve üçüncü olmuştur. KSDP'nin adayı Atambayev %63 oranında oy alarak yeni Cumhurbaşkanı olmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra yeni hükümet kurularak Ömürbek Babanov başbakan olarak seçilmiştir.¹³⁵⁰ Otunbayeva'nın planlandığı gibi görevden çekilmesi ve Cumhurbaşkanlığı yetki devrinin şiddet olayları olmadan gerçekleşmesi hem bölgede hem de Kırgızistan'da ilk kez deneyimlenmiştir.

2010 Anayasal reformu süper başkanlık sistemini önlemek amacıyla düzenlemiş ve gücün otoriterleşmesini engellemeyi amaçlamıştır. Anayasal reform her ne kadar amacı açısından demokratik olsa da düzenlemede boşluklar bırakması hükümetin işleyişinde sorunlar yaratmıştır. Yasama ve yürütmeye ilişkin yetki paylaşımındaki belirsizlik -Cumhurbaşkanının da dahil olmasıyla- Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında güç savaşlarına dönüşmüştür. Ancak Almazbek Atambayev siyasal rakiplerini ve parti içindeki hizipleri kontrol altına almak için yürütme gücünü bir araç olarak kullanmıştır. 2016'nın ortasında Halk Meclisi¹³⁵¹ adında küçük muhalif bir grup gösteriler düzenlemiş ve Atambayev'i istifaya çağırmıştır. Bu girişimin ciddi bir tehdit olarak görülmesi üzerine girişimin beş üyesi darbeye teşebbüsün tutuklanmıştır. Atambayev, yürütmenin gücünü arttırmak böylece iktidarının ya da hükümetin dışardan gelecek bir tehdide karşı dayanıklı olması için anayasal değişiklik yapılmasını teklif etmiştir.

2015 yılında yapılan genel seçim sonuçlarına göre altı parti KSDP %27,35 oranında oy ile 38 sandalye, Respublika-Ata Curt %20,08 oranında oy ile 28 sandalye,

¹³⁵⁰ Freedom House, **Freedom in the World 2012- Kyrgyzstan**, 4 July 2012, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,4ff542d928,0.html> ,8 Mayıs 2022.

¹³⁵¹ Daha sonradan Halk Meclisi Caparov tarafından kurumsallaştırılmış ve tavsiye kararı alabilen meclis niteliğinde bir kamu organı haline gelmiştir.

Kırgızistan Partisi %12,83 oranında oy ile 18 sandalye, Önügüü–Progress %9,30 oy oranı ile 13 sandalye, Bir Bol %8,52 oranında oy ile 12 sandalye ve Ata Mekeh %7,72 oranında oy ile 11 sandalye sahibi olmuştur. 2010 yılında yapılan değişikliklerle çok partili koalisyonlar etkili olmuştur. Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi (KSDP-Kırgızstan Sotsial-Demokratiyalık Partiyası) çoğunluğu ile kurulan koalisyon hükümeti 2010’da düzenlenen anayasanın on yıl içinde değiştirilemeyeceği kararına rağmen KSDP’nin anayasal değişiklik yapmak istemesi üzerine dağılmıştır. Koalisyon ortaklarından Ata Mekeh Sosyalist Partisinin ve Önügüü–Progress Partisinin anayasal değişiklik yapma fikrini desteklememesi üzerine KSDP koalisyondan ayrılarak hükümeti düşürmüştür. Ekim ayında koalisyonun dağılmasından bir ay sonra KSDP, Bir Bol ve Kırgızistan Partisi ile yeni koalisyon hükümeti kurmuştur. Yapılması istenen değişikliklerle 2017 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce yürütmenin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Kasım ayında Meclisin onayından geçen değişiklikler yargı bağımsızlığını zayıflatmakta, Cumhurbaşkanı konumunu güçlendirmekte ve Mecliste hâkim parti olan KSDP’nin etkinliğini arttırmaktadır. Hükümet değişikliklerin içeriği uzun bir süre halka açıklanmadığı için referandumda hezimete uğrama kaygısı duymuştur. 26 Maddeye ilişkin değişiklikler düzenlenmiş ve bu değişiklikler hukuk alanındaki uzman kişilerin bile anlamakta zorlanacağı kadar karışık bir şekilde kamuoyuna sunulmuştur. Referanduma destek sağlamak için kamu kaynakları kullanılmış ve katılımın artırılması hedeflenmiştir. Katılım %42 oranında kalmış ve %79 oranında kabul oyu alabilmiştir. Bu oranlara göre üç milyona yakın nüfuslu ülkede bir milyon vatandaş oylamaya “evet” demiştir. Yüz binden fazla olan kamu çalışanının oto-sansür ile oylamalarda kabul oyu kullanmış olması olasıdır. 2016 yerel seçimlerinde kamu personelinin KSDP adına kampanya yürütme emri aldığı bilinmektedir.¹³⁵² 11 Aralık 2016’da onaylanan referandum sonucunda kabul edilen ve Ocak 2017’de imzalanarak yürürlüğe giren anayasal değişikliklerle Cumhurbaşkanı ve Başbakanın gücü artırılmıştır¹³⁵³:

¹³⁵² Freedom House, **Freedom in the World 2017- Kyrgyzstan**, 12 July 2017, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/country,FREEHOU,KGZ,,59831e8ea,0.html> , 8 Mayıs 2022.

¹³⁵³ Freedom House, **Kyrgyzstan’s 2016 Constitutional Referendum**, 11 December 2016, <https://freedomhouse.org/report/analytical-brief/2017/kyrgyzstans-2016-constitutional-referendum>, 8 Mayıs 2022.

- Başbakan yılda iki kere güvenoyu oylaması yapabilir ve meclisten güvensizlik oyu çıkarsa Cumhurbaşkanı meclisi dağıtarak seçimlerin yapılmasına karar verebilir.

Bu değişiklik ile Cumhurbaşkanının yürütme ve yasama üzerindeki etkisi artmıştır. Meclis koalisyonunun istikrarı Cumhurbaşkanını destekleyen hiziplere bağlanmıştır.

- Koalisyon mecliste çoğunluğunu kaybederse yeni çoğunluğa sahip olan milletvekilleri Meclis Başkanı tekrar seçmelidir.

Bu düzenleme ile Meclis Başkanının görevden alınmasında Cumhurbaşkanının yetkisi artmıştır.

- Başbakan, Cumhurbaşkanından bütçe ve vergiye ilişkin yasa tekliflerini imzalamadan geri göndermesini isteyebilmektedir.

Bu değişiklikle Cumhurbaşkanının bütçe üzerindeki veto yetkisi yeniden düzenlenmiştir.

- Cumhurbaşkanının Güvenlik Konseyi başkanlığını veya savunma ve ulusal güvenlikten sorumlu hükümet organlarının başkanlarını ve yardımcılarını atama ve görevden alma yetkisinde değişiklik olmamıştır.
- Cumhurbaşkanının başsavcılık ofisini görevden almak için meclisin yarısının onayına ihtiyaç duymaktadır.

Başsavcı, Kırgızistan yasalarına göre milletvekillerine, hakimlere veya diğer herhangi bir kişiye karşı ceza davası açma yetkisine sahiptir. 2010'daki düzenlemelere göre başsavcılık ofisi için Meclisin üçte bir çoğunluğu yeterlidir.

- Başsavcılık makamının herhangi bir görevliye karşı kovuşturma açmasında sınırlamalar getirilmiştir. Savcı artık askeri personel ve anayasada yer alan devlet organlarından yetkililere karşı hareket edebilir. Savcılığın, Mecliste ağırlıkta olan partinin ve Cumhurbaşkanının atadığı ve görevden aldığı polis gücünü ve kolluk kuvvetlerini soruşturma yetkisinin olması güvenlik

güçlerinin politize olmasıyla birlikte kötü bir kombinasyona sahip olmuştur.

Bu değişiklikle kısmi dokunulmazlığa sahip milletvekillerine siyasi baskı aracı olarak kolluk kuvvetlerinin kullanılmasının önü açılmıştır.

- Başbakan, yerel yönetimlerdeki başkanları atama ve görevden alma yetkisine sahiptir.

Önceden bu eylem için yerel yönetimde temsil edilen partinin onayı alınmaktadır. Bu değişiklik dikey güç dengesini ve idari kaynakların kullanımını Cumhurbaşkanı lehine güçlendirmiştir.

- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komite kararlarının uygulama yükümlülüğü yapılan referandum ile kaldırılmıştır.

Bu karar ile bireysel hak ve özgürlüklerin savunması zayıflatılmıştır.

- Cumhurbaşkanı, Meclis ve Hakimler kurulu tarafından orantılı olarak seçilen üyelerin oluşturduğu Disiplin Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon yargıçların her türlü idari ve cezai kovuşturmasında yetkili merci olmuştur.

Daha önceden Hakimler kurulu yargıçları atama ve görevden alma yetkisine sahipti.

Anayasa gereği sadece altı yıllık süre için tek seferliğine Cumhurbaşkanlığı yapılabildiği için Atambayev 2017 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tekrar aday olamamıştır. Seçimlere katılan on adaydan bağımsız adaylar arasında Ömürbek Babanov %33 oranında oy alırken KSDP’li aday Sooronbay Ceebekov %54 oranında oy alarak Cumhurbaşkanı olmuştur. Seçimlere katılım %56 oranında olmuş ve iki milyona yakın kişinin yarısı Ceebekov’a oy vermiştir. Seçimlerde kamu kaynaklarının KSDP lehine kullanılmış olması, seçim sandıklarına STK’ların gözlemci göndermesinin yasaklanması ve Merkez Seçim Komisyonunun siyasi önyargı sergilemesi seçimlerin adil olmasının önüne geçmiştir. Seçimlerden sonra ikinci olan

Babanov “etnik şiddete teşvik etme” ile suçlanmış ve sonrasında ülkeyi terk etmiştir. Babanov’un %30’lara yakın oy almasının KSDP’nin hakimiyetini tehdit eden bir gelişme olduğu düşünülebilir. 2018’de hükümet güven oylaması sonucunda dağılmış Başbakan Sapar İsakov görevden alınarak yerine KSDP’li Muhammedkalıy Abılgaşiyev geçmiştir. Yeni kurulan koalisyon KSDP, Respublika Ata Curt Partisi, Bir Bol ve Kırgızistan Partisinden oluşmaktadır. 2018’de Yüksek Mahkeme eski Cumhurbaşkanı’nın yargı dokunulmazlığını kaldırmış ve Atambayev’in yargılanmasının önünü açmıştır. Yeni Cumhurbaşkanı Ceebekov, Atambayev’in Cumhurbaşkanı olduğu dönemde başbakanlığını yapmış ve aynı partinin üyeleri oldukları halde sürekli bir çatışma içinde olmuşlardır.¹³⁵⁴ Atambayev 2019’da yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma suçlamalarıyla tutuklanmıştır. Kırgızistan’da yolsuzluk yaygın olmakla birlikte siyasal tehdit aracı olarak kullanılmaktadır. KSDP hem siyasi muhaliflerini hem kendi içindeki muhalif görüşleri hem de STK’ları bastırmak için sıklıkla yargı sistemini kullanmaktadır. 2012’de Devlet Ulusal Güvenlik Komitesi içinde ayrı bir departman olarak “Yolsuzlukla Mücadele Şubesi” kurulmuş ve bu şube yerel veya merkezi hükümetteki her türlü muhalif düşüncüyü bastırmak üzere kullanılmıştır. Kamu sözleşmelerinde gözetimin yetersiz olması devlet varlıklarının satışında yolsuzluklara sebep olmuş ve bu denetimsizlik muhaliflere karşı yolsuzluk iddiası ile soruşturma açmak için kullanılmıştır.¹³⁵⁵ 2020’ye girerken ortaya çıkan bir gümrük memurunun 700 milyon dolarlık kara para aklama soruşturma haberi halkın protesto düzenlemesine yol açmıştır. Yoksul hak devlet görevlilerinin ve iltimas geçilen kamu çalışanlarının çok yüklü miktarlarda dolandırıcılık yaptığını öğrendiğinde devlet kurumlarına özellikle mevcut hükümeti oluşturan kişilere güvenini kaybetmiştir. 4 Ekim 2020’de düzenlenen genel seçimlerde Unity Partisi %24 oy oranı ile 46 sandalye, Ata- Curt partisi %24 oy oranı ile 45 sandalye, Kırgızistan partisi %8,90 oy oranı ile 26 sandalye Birleşik Kırgızistan Partisi %7,25 oy oranı ile 13 sandalye almıştır. Ceenbekov’a bağlı dört partinin barajı geçmiş

¹³⁵⁴ Freedom House, **Freedom in the World 2019- Kyrgyzstan**, 2019, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/kyrgyzstan/freedom-world/2019>, 8 Mayıs 2022.

¹³⁵⁵ Freedom House, **Freedom in the World 2021- Kyrgyzstan**, 2021, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/kyrgyzstan/freedom-world/2021>, 8 Mayıs 2022. Eski Başbakan Abılgaşiyev temelinde siyasi sürtüşme olan yolsuzluk suçlamasıyla suçlanmış ve radyo frekansı erişim fiyatını Rus bir firmaya piyasa fiyatının altında satmakla soruşturulmuştur. Başbakan soruşturmanın başlamasıyla görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.

olması muhalefetin oy satın alınma iddialarını ileri sürmelerine sebep olmuş ve muhalefet destekçileri oy satın alma kanıtlarını sosyal medyada paylaşmıştır. Halk ve muhalefet destekçileri seçim sonuçlarına itiraz ederek iki haftaya yakın süre gösteriler düzenlemiştir. Düzenlenen protestolar şiddetlenmiş, ölümler meydana gelmiş ve göstericiler devlet binalarına baskınlar düzenlemiştir. Gösteriler seçimlerin yapıldığı gün 5 Ekim’de başlamış ve on gün sürmüştür. Kırgızistan Merkez Seçim Kurumu 6 Ekim’de seçim sonuçlarını geçersiz kabul etmiştir. 24 Ekim’de erken seçimlerin 10 Ocak’ta yapılması kararı alınmıştır.

Üç yıldır görevde bulunan ve süresini henüz doldurmayan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov protestoların şiddetlenmesiyle görevinden istifa etmiştir. Ceenbekov 1990’lardan itibaren istifa eden üçüncü Cumhurbaşkanıdır. Muhalefet partileri Meclisten dışlanmıştır. Ceenbekov’un istifasından sonra veraset sırasında Kanat İsayev bulunuyor olsa da göstericilerin İsayev’in tutuklanmasını istemesi üzerine İsayev görevi reddetmiştir. Muhammedkalıy Abılgaiziev’in halefi Kubatbek Boronov göstericilerin devlet binalarına saldırmasıyla başbakanlık görevinden istifa etmiştir ve böylece hem başbakanlık makamı hem de cumhurbaşkanlık makamı aynı anda boşalmıştır.¹³⁵⁶ “Valiyi rehin almak ve gösteri düzenlemek” suçlarıyla yargılanarak 4 yıla yakın süredir tutuklu bulunan Ata Yurt Parti vekili Sadır Caparov gösteriler esnasında tutuklu olduğu cezaevinden destekçileri tarafından kaçırılmıştır. Caparov aynı gün destekçileri tarafından başbakanlık koltuğuna oturtulmuştur. Meclis Caparov’u 16 Ekim’de Cumhurbaşkanı Vekili yapmışsa da Caparov 15 Ekim’de kendisini Cumhurbaşkanı vekili olarak ilan etmiştir. Caparov hapisneden çıktıktan üç ay sonra doğrudan halk tarafından seçilerek ve Meclisten güven oyu alarak Cumhurbaşkanı görevini üstlenmiştir. 10 Ocak’ta referandumla birlikte yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine on sekiz aday katılmış ve Caparov oyların %80’nini alarak Kırgız tarihinde ikinci olarak en yüksek oy oranıyla seçilen Cumhurbaşkanı olmuştur. Buna rağmen oylamaya katılım Kırgızistan tarihinin en düşük katılım oranına sahiptir. Kamuoyunda “Han Anayasası” olarak anılan ülkenin Devlet Başkanlığı sistemine dönmesini sağlayacak düzenleme için referandum kararını veren

¹³⁵⁶ Caparov’un destekçileri seçim hükümeti kurulma çabalarını suç örgütleri ile iş birliği yaparak engellemiştir. Freedom House, Freedom in the World 2021- Kyrgyzstan, **a.g.e.**

Caparov basına verdiği bir röportajda Kırgız halkının parlamenter sisteme hazır olmadığını ve bu hazırlık sürecinde başkanlık sistemi ile yönetilmesi gerektiğini açıklamıştır. Yaptığı açıklamanın satır aralarında parlamenter sistemin daha demokratik ve daha arzu edilir bir sistem olduğunu kabul ettiği dikkat çekmiştir.¹³⁵⁷

Caparov'un teklifi ile Anayasal reform sürecini başlatmıştır. Seçim kampanyası için hazırlanan Caparov 14 Kasım'da başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Başbakan yardımcısı Artem Novikov geçici başbakan olarak göreve gelirken Meclis Başkanı Talant Mamıtov geçici Cumhurbaşkanı olmuştur. Anayasa taslağı 18 Kasım'da kamuoyunda tartışılmıştır.¹³⁵⁸ 20 Kasım'da Talant Mamıtov'un başkanlığında toplanan yüz üyeden oluşan Anayasa Uzlaşma Komisyonu toplantılarında siyasal sistem üzerinde uzlaşa sağlanamamıştır. Milletvekili Akılbek Caparov, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağı gün siyasal sistemin belirlenmesi için referandum yapılmasını önermiştir.¹³⁵⁹ Milletvekili Caparov'un teklifi kabul edilerek halka parlamenter sistem mi başkanlık sistemi mi istedikleri sorulmuştur. Meclis Genel Kurulu'nda devlet başkanlığı sisteminin ülkeye en uygun yönetim biçimini sunduğu fikri ortaya atılmıştır. Adalet Bakanlığının hazırladığı Anayasa taslağı Anayasa Uzlaşma Komisyonunca üç aya yakın bir süre müzakere edilmiş ardından kamuoyunda tartışılarak Meclis Genel Kurulu'nun onayını alarak nisan ayında referanduma sunulmuştur. 2021'de iki kere referandum yapılmıştır ilk referandumda siyasal sistemin hangisi olacağı sorulmuş ikincisinde ise yeni siyasal sistemi kuracak Anayasanın onayı alınmıştır. Her iki referanduma katılım da %40'a yakın oranda olurken kabul oyları %85'e yakın oranda olmuştur.¹³⁶⁰ Katılım sınırı olan %37'lik oranı az bir farkla geçebilmiştir.

¹³⁵⁷ Avrasya İnceleme Merkezi, Turgut Kerem Tuncel, 10 Ocak 2021 **Cumhurbaşkanlık Seçimleri İle Anayasal Referandum Sonrası Kırgızistan**, 02.02.2021, (Çevirimiçi), <https://avim.org.tr/tr/Yorum/10-OCAK-2021-CUMHURBASKANLIK-SECIMLERI-ILE-ANAYASAL-REFERANDUM-SONRASI-KIRGIZISTAN>, 9 Mayıs 2022. Caparov: "Korku tellallarının söylediği gibi diktatörlük olmayacak, hukuk ve adalet diktatörlüğü olacak" ifadelerini kullanmıştır. Benzer bir ifade Rusya'nın başkanı Vladimir Putin tarafından da kullanılmıştır. Seçim kampanya sürecinde Rusya her ne kadar Cumhurbaşkanı adayını desteklemiyor gibi görünmüş olsa da seçimleri kazandıktan sonra ilk tebrik eden hükümet yetkilisi olmuştur. Bkz: **A.e.**

¹³⁵⁸ Freedom House, Freedom in the World 2021- Kyrgyzstan, **a.g.e.**

¹³⁵⁹ **A.e.**

¹³⁶⁰ **A.e.**

2021 yılında kabul edilen değişiklikler uyarınca¹³⁶¹:

- Cumhurbaşkanı doğrudan beş yıllık süre için seçilir. Cumhurbaşkanı ikinci dönem için aday olabilir. Cumhurbaşkanı aynı zamanda Genel Kurmay Başkanıdır.
- Başbakanlık makamı kaldırılmış ve yerine bakanlar kurulu Başkanı ve Devlet Sekreteri konumları getirilmiştir. Bakanlar kurulu Başkanlık görevi Cumhurbaşkanı İdare Başkanı tarafından üstlenilir.
- Cumhurbaşkanı bakanlar kurulunun yapısını belirleyebilir ve Meclis onayıyla Bakanlar kurulu üyelerini, başkanı ve başkan yardımcılarını atayabilir.
- “Halk kurultayı” adıyla yeni bir organ oluşturulmuştur. Yeni kurum tavsiye kararı alabilmektedir.

Mevzuat ve günlük politikalara ilişkin tavsiyeler verebilen halk tarafından seçilmeyen bir meclis kurumu oluşturularak demokratik anayasal düzenin dışına çıkılmıştır.

- Cumhurbaşkanı Halk Kurultayının ve Meclisin teklifi ile bakanlar kurulu Başkanını ve üyelerinin görevden alabilir.
- Tüm kamu atamaları Cumhurbaşkanının inisiyatifindedir.
- Bütçe bakanlar kurulu tarafından hazırlanır ve Meclise sunulur
- Cumhurbaşkanı yürütmenin başı olarak kararname çıkarma yetkisine sahiptir.
- Cumhurbaşkanı vatandaşlık hakkı verebilir ya da vatandaşlıktan çıkartabilir
- Adalet İşleri Konseyi kurumu oluşturulmuştur. Konseyin üyeleri Cumhurbaşkanı, Meclis üyeleri, Halk Kurultayı temsilcileri ve hukukçulardan oluşmaktadır. Yerel mahkeme hakimlerinin atamalarında Konsey önerisi geçerlidir. Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme

¹³⁶¹ Anadolu Ajansı, **Kırgızistan'da Yeni Yönetim Şekli Öngören Anayasa Değişikliği İçin Yarın Referandum Yapılacak**, 10.04.2021, (Çevirimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistanda-yeni-yonetim-seklini-ongoren-anayasa-degisikligi-icin-yarin-referandum-yapilacak/2204238>, 9 Mayıs 2022.

hakimleri Adalet İşleri Konseyi önerisi ve Meclis onayı ile Cumhurbaşkanı tarafından atanır.

- Milletvekili seçilme yaşı 21’den 25’e çıkarılmış ve Meclis sandalye sayısı 120’den 90’a düşürülmüştür. Meclisin kanun yapma, değiştirme ve kaldırma yetkileri aynen kalmıştır.

2020 Ekim ayında yapılan seçimlerin iptal edilmesinin ardından meclis üyeleri kendi görev sürelerini uzatan kararı onaylamışlardır.¹³⁶² Anayasal yöntemlerin dışında halkın iradesi ile değil kendi iradesi ile koltuğa oturan Caparov iptal edilen genel seçimlerin yenilenmesini süresiz olarak askıya alan kararı imzalamıştır. Aralık 2020’de yapılması planlanan seçimlerin önce hiçbir tarih belirlemeden iptal edilmesinin ardından Haziran 2021 tarihinde seçimlerin yapılmasına karar verilmiştir. 2020’de hem meclis üyeleri hem Cumhurbaşkanı demokratik olmayan yollarla görevlerini ellerinde tutmuşlardır. Ekim 2020’de Yüksek Mahkeme Caparov’un “valiyi kaçırma” suçundan ötürü verilen mahkûmiyet kararını ve Kasım 2020’de seçimlerin iptaline karşı açılan temyiz kararını bozmuştur. Daha önceden de siyasallaşmış olan yargı organı Caparov’un göreve gelmesiyle tamamen yürütmenin bir uzantısı olarak karar almaktadır.¹³⁶³ 2021 Freedom House raporunda Kırgızistan’ın “Kısmen Özgür” statüsü “Özgür Değil” statüsüne gerilemiştir. Hüküm giymiş ve milliyetçi bir lider olan Sadır Caparov’un iktidara el koyması, Caparov’un tüm muhaliflerinin şiddet tehditleri ile siyasetten çekilmeleri ve parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçmesi puan gerilemesinde önemli etkenlerdir. Caparov’un Meclis Cumhurbaşkanı Vekili yapmadan önce kendisini Cumhurbaşkanı ilan etmesi, Caparov’un destekçilerinin seçim hükûmeti kurmak isteyen Meclis üyelerini korkutmak için şiddet kullanmaları, Meclisin anayasal görev süresi dolduğu halde seçimlerin yenilenmemiş olması, Caparov Cumhurbaşkanı olduktan sonra yargı kurumlarının mahkûmiyet kararını bozması ve yargı kurumlarının seçimlerin yenilenmemesine dair bir yaptırım uygulamaması puan düşüşündeki diğer önemli sebeplerdendir.¹³⁶⁴

¹³⁶² Freedom House, Freedom in the World 2021- Kyrgyzstan, **a.g.e.**

¹³⁶³ A.e.

¹³⁶⁴ A.e.

Haziran 2021 olarak belirlenen seçimler Kasım 2021’de yapılmıştır. Katılım %34’le sınırlı kalmıştır, bu da dört milyona ulaşan potansiyel seçmenin sadece bir milyonun oy kullandığı anlamına gelmektedir ve en fazla oy alan parti sadece iki yüz bin kişiyle meclise girebilmiştir. Ata Curt Partisi %19 oranında oy alarak mecliste 15 sandalye sahibi olurken İshenim Partisi 12, Kırgızistan Partisi 9, Ynytmak Partisi 9, İttifak Partisi (Allience) 7, Butun Kırgızistan Partisi 6 ve Yiman Nuru Partisi 5 sandalye sahibi olmuştur. Seçim kampanyaları süresince muhalif parti üyeleri iktidar tarafından güvenlik güçleri aracılığıyla sindirilmiştir. Pek çok muhalif parti üyesi kampanya yürüttükleri esnada tutuklanmış, idari kaynaklar belli bir kişi ya da grubun lehine kullanılmış, bağımsız gazetecilerin seçimleri izlemesi yasaklanmış, Caparov’un müttefiki Ynytmak Parti lideri Talant Mamytov seçim kurallarına uymamasına rağmen meclise girebilmiş ve Seçim Kurulu sayım sonrasında açıklanan sonuçların hatalı olduğunu ileri sürerek sonuçları geri çekmiştir. Barajı geçerek Mecliste sandalye sahibi olan muhalif partiler oy pusulalarının %10’unun Meclis Seçim Kurulu tarafından geçersiz sayılmasından sonra Meclis dışında kalmışlardır. 2021 yılı boyunca hem muhalefet adayları hem de STK’lar güvenlik tedbiri adı altında telefon dinleme uygulamasına maruz kalmışlardır. 2020’den önce seçim barajı %7 iken 2021 Ekim’inde baraj %3’e düşürülmüş ardından referandumla beraber baraj tekrar yükselterek %5’e çıkarılmıştır.¹³⁶⁵ Yeni dönemde artık Meclisin kapsamı hem boyut hem işlevsellik olarak azalmış, buna karşılık Cumhurbaşkanlığı konumu süper başkanlık sistemine uygun olarak artmıştır. Bu döneme kadar yapılan tüm demokratik reformlar geri alınmış ve halk tarafından seçilmeyen Halk Meclisi adında bir kurum yasama sistemine yamalanmıştır. Muhalefet partilerinin ya da muhalif bireylerinin Meclise girebilmelerinin önü büyük ölçüde engellenmiştir. Muhalif partiler Meclise girebilseler de yeni anayasal düzenlemeyle Meclis ve de partiler büyük ölçüde etkisizleştirildiği için siyasi hayatı şekillendirecek bir rolden uzak kalacaklardır.

1990’da ortaya çıkan etnik bir çatışma Askar Akayev’in Devlet Başkanı olarak göreve gelmesine 1991 yılında da tek başına aday olduğu seçimlerde seçilerek görevinde kalmasına yol açmıştır. Komünistlerin ağırlıkta olduğu Meclis feshedilerek

¹³⁶⁵ Freedom House, **Freedom in the World 2022- Kyrgyzstan**, 2022, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/kyrgyzstan/freedom-world/2022> , 8 Mayıs 2022.

1994'te Akayev'in hükümetin ve devletin başı olarak ülkeyi yönetmesine izin verecek bir düzenleme referandumla kabul edilmiştir. 1995'te yapılan seçimlerle Meclisteki Komünistlerin sayısı azalmış ve Akayev'in destekçileri artmıştır. 1996 yılında yargının Cumhurbaşkanının kontroline girmesine olanak tanıyan ve 1998 yılında Meclisin yetkilerini kısıtlayan anayasa düzenlemeler kabul edilmiştir. 2005 yılına kadar görevde olan Akayev yapılan düzenlemelerle görev süresini sürekli uzatmıştır. 2005 yılında ise Kurbanbek Bakiyev yeni Cumhurbaşkanı olmuştur. 2007 yılında yürütmenin gücü daha da artırılarak sistem süper başkanlık sistemine dönüşmüştür. Halk ayaklanmaları ile 2010 yılında Cumhurbaşkanı görevinden ayrılmış ve yeni Anayasal düzenleme ile sistem parlamenter sisteme dönüştürülmüştür. Cumhurbaşkanının Meclisi feshedemediği, hiçbir partinin 65'ten fazla milletvekiline sahip olamadığı yeni sistemde Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasındaki yetki paylaşımı net belirlenmediği için sistem içinde sorunlar baş göstermiştir. 2017'de yargı bağımsızlığını zayıflatan hem Cumhurbaşkanının hem de Başbakanın yetkilerini arttıran yeni bir Anayasal düzenleme yapılmıştır. 2020 yılında kanun dışı eylemlerinden ötürü tutuklu olan Sadır Caparov destekçileri tarafından hapis haneden kaçırılarak başbakanlık koltuğuna oturtulmuştur. Seçimle göreve gelmeyen başbakan kısa bir süre için hem Cumhurbaşkanı hem de Başbakan olarak görev almıştır. Caparov görevi almasından ancak üç ay sonra halk tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 2020 yılında yapılan seçim sonuçları iptal edilmiş Meclis üyeleri koltuklarını korumaya devam etmiş ve seçimlerin yenilenmesi süresiz olarak askıya alınmıştır. Seçimler bir yıla yakın bir süre boyunca yenilenmemiştir. Caparov ülkenin parlamenter sistem ile yönetilmek için uygun olmadığını ileri sürerek güçlü bir yürütme ön gören, başbakanlık konumunu kaldıran Cumhurbaşkanlığı sistemini getiren yeni anayasal düzenleme hazırlanmasına ön ayak olmuştur.

1990'larda yürütmenin aşamalı olarak güçlendirilmesi ön plana çıkmıştır. 1994'te devletin yönetimini Cumhurbaşkanına devreden, 1996'da yargıyı yürütmenin kontrolüne sokan, 1998'de Meclisin yetkilerini kısıtlayan düzenlemeler yapılmıştır. Bu gelişmeler endeks puanlarında genel bir düşüşe işaret etmiştir. Vanhanen endeksi 1995 yılına kadar ülkenin demokratikleşme puanını 2,2 olarak belirlemiş böylece bu süreçte ülkede demokrasinin olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. 1995 yılında genel

seçimlerin düzenlenmesiyle ve başka partilerin de aday olabilmesiyle rekabetçilik puanı yükselmiştir. 1995'ten önce 4,6 olan rekabet puanı 27,6'ya ve bunun sonucunda demokratikleşme puanı 2,2'den 11, 5'e yükselmiştir. Katılım puanında ise önceki yıllara oranla düşüş olmuştur. 1994'te 52 olan katılım puanı 1995'te 41,8'e gerilemiştir. 1996 ve 1998 yıllarında rekabetçilik puanı değişmemiş sadece katılım puanında değişiklikler gözlemlenmiştir. Bu değişikliklere göre 1996 yılında katılımın 41,8'den 51,8'e yükselmesi ülkenin demokratikleşme puanının da 11,5'ten 14,3'e yükselmesine sebep olmuştur. 1998'da ise katılım puanındaki 5 puanlık artış ile demokratikleşme puanı 12,9'a yükselmiştir. V-dem endeksine göre 1994 yılındaki değişiklikle birlikte ülkenin demokrasi endeksinde 0,02 puanlık, 1996 yılında ise 0,01 puanlık gerileme grlmştir. 1998'de yasamanın yetkilerinin kısıtlanması endeks puanlarında bir değişikliğe sebep olmamıştır. V-dem liberal demokrasi endeksinde 1994 yılında 0,03 puan, 1996 yılında 0,02 puan gerileme grlmştir ancak 1998 yılında puan değişikliği olmamıştır. Freedom House endeksinin puanlarına göre 1993 yılında 4 olan siyasal özgürlükler puanı 5'e, 2 olan sivil özgürlükler 3'e gerilemiş ve bunun sonucunda ülkenin final puanı 3 puandan 4 puana dşmştir. Ülkenin kısmen zgr statüsünde değişiklik olmamıştır. Yargının yürütmenin kontrolüne girmesi ve sivil zgrlklerde ihlaller olması sebebiyle 1995 yılında 3 olan sivil haklar puanı 4 puana gerilemiş ülkenin final puanı 4 olmuştur. 1999 yılında seçimlerin zgr ve adil olmaması ve gücün Cumhurbaşkanlığı konumunda yoğunlaşmasıyla ülkenin hem sivil özgürlükler hem siyasal özgürlükler hem de final puanları 5 puana gerilemiştir. Böylece lke kısmen özgürden zgr değil sınıfına geçmiştir. Polity endeksi 2005 yılına kadar olan süre boyunca ülkenin demokrasi değerlendirmesine 1 otokrazi değerlendirmesine 4 puan vermiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda ülkenin final puanı -3 ile seçim otokrasisi olarak sınıflandırılmıştır.

2000'li yılların ne çıkan gelişmeleri 2007'de ülkenin süper başkanlık sistemine sonra da 2010'da parlamenter sisteme geçmesidir. 2017'de yapılan değişiklik ile de hem Cumhurbaşkanı hem de Başbakanın yetkileri arttırılmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda ülkenin bazı endekslerdeki puanları önce düşmüş sonra yükselmiştir. Vanhanen endeksinde 2007'de düşüş gözlenmemiş olsa da 2010 yılında demokratikleşme puanında yükseliş grnmştir. Bu yükseliş ülkenin son

değerlendirilen tarihi olan 2018'e kadar devam etmiştir. 2007 yılında katılım 38'den 43'e yükselmiş ancak rekabetçilik değerlendirmesinde değişiklik olmamıştır. Ülkenin demokratikleşme puanı 4,1'den 4,9'a çıkmıştır; artışta halk oylamasının ve genel seçimlerin de etkisi bulunmaktadır. 2010 yılında parlamenter rejime geçilmesi muhalif partilerin eşit şartlarda yarışması ve seçimlerin özgür ve adil olarak gerçekleşmesiyle rekabetçilik puanı 70'e yükselmiştir böylece demokratikleşme puanı 4 puandan 24 puana çıkmıştır. 2013 ve 2014 yıllarında demokratikleşme puanı 24'te kalan ülke 2017 yılında yürütmenin güçlenmesiyle birlikte 19,32 puana gerilemiştir. 2010 yılından sonra puan gerilemesi genellikle rekabetçilik değerlendirmelerinde değil katılımda görülmüştür. Bunda halkın yöneticileri protesto etmeleri, seçimlere katılmamaları ve siyasal haklarını kullanmayı tercih etmemeleri etkili olmuş olabilir. 2017'deki gerilemeye ise seçimlerde yapılan yolsuzluklar sebep olmuş olabilir. Polity endeksi 2006 yılında ülkenin otokrasi puanına 0 ve demokrasi puanına 4 puan vermiştir. Ancak anayasanın süper başkanlık tercihi yönünde şekillenmesiyle ülkenin demokrasi puanı 3'e gerilemiştir. Bu durumda 2006'da 4 olan Polity puanı da 4 puana düşmüştür. Polity 2010 yılında ülkeye -88 puan vererek ülkenin geçiş sürecinde olduğu ve otoriter bir rejimden demokratik bir rejime geçtiği bulgularına ulaşmıştır. Ülkenin 2010'dan sonraki puanlarına bakıldığında demokrasi puanı 7 puana yükselmiş ve Polity puanı da 7 puan olmuştur. 2017 yılında ise ülke puanı 7'den 8 puana yükselmiştir. Yürütmenin güçlenmesiyle ülkenin demokrasi puanının yükselmesi ilgi çekicidir.

2006 yılında ülkenin Freedom House puanlarında birer puan yükseliş gözlemlenmiştir ve sonrasında 2010 yılında puanlarda birer puan gerilemeye rastlanmıştır. 2005 yılında 6 olan siyasal özgürlükler puanı 2006 yılında 5'e, 5 olan sivil özgürlükler puanı 4'e ve 5,5 olan final puanı 4,5'e yükselmiştir. Böylece Kırgızistan özgür değil statüsünden tekrar kısmen özgür statüsüne geçmiştir. Sebebi ise yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halkın oyuyla Cumhurbaşkanı değişebilmesidir. Bununla beraber basın ve toplanma özgürlüğü de yükselişe geçmiştir. Bu dönemde gerçekleşen Lale Devriminin puanlara etkili yüksektir. 2010 yılında siyasal özgürlüklerden puanı 5'ten 6'ya sivil özgürlükler puanı 4'ten 5'e düşmüştür. Böylece final puanı 4,5'tan 5,5'e gerileyen ülke yeniden kısmen özgürden özgür değil statüsüne düşmüştür. Bu gerilemenin sebebi Bakiyev döneminde gücün

yürütmede yoğunlaşması ve seçimlerin adil bir şekilde düzenlenmemesi olmuştur. 2011 yılında parlamenter sisteme geçmeyi ön gören yeni anayasal düzenlemenin kabulü ve süper başkanlık sisteminin kaldırılması ile siyasal özgürlükler puanı 6'dan 5'e yükselmiştir. Bu değişiklik ile ülkenin final puanı 5,5'ten 5'e yükselmiş ve ülke yeniden özgür olarak sınıflandırılmıştır. 2017 yılında ülkenin Freedom House puanında değişiklik olmamıştır. V-dem hem seçim demokrasisi hem de liberal demokrasi endekslerinde 2007 yılında 0,01 puanlık bir düşüş göze çarpmaktadır. Seçim demokrasisi endeksi 2007 yılında 0,32 iken liberal demokrasi puanı 0,17'dir. 2010 yılında ülke puanında dikkate değer oranda yükseliş gözlemlenmiştir. Seçim demokrasisi endeksi 0,38 olurken liberal demokrasi endeksi 0,24 puan olmuştur. Bu puanlar sonraki yıllarda yükselmeye devam etmiştir. Liberal demokrasi endeksi 0,34 ile 0,32 puanları arasında ve seçim demokrasisi endeksi ise 0,48 ile 0,44 puanları arasında değişiklik göstermiştir. 2017 yılında her iki endeksinde puanlarında gerileme gözlemlenmiş ve liberal demokrasi endeksi 0,31 puan olurken seçim demokrasisi endeksi 0,45 puan olmuştur.

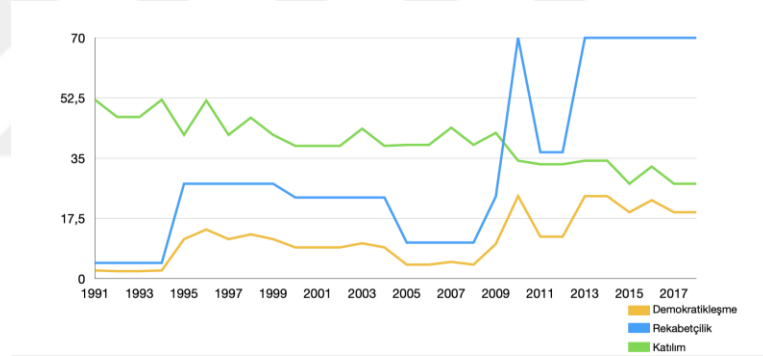
EIU endeksinde 2006 yılında ülke puanı 4,08 iken 2008 yılında 4,05'e gerilemiştir. Siyasal katılımın artması, halkın gösteri yapma hakkını kullanması, sivil özgürlüklerin artmasına rağmen seçim sürecinde meydana gelen yolsuzluklar ve rekabetçi bir ortamın oluşmaması sebebiyle ülke puanında düşüş gözlemlenmiştir. 2010 yılında hem seçim süreci daha demokratik olarak değerlendirilmiş hem bu sürecin çoğulcu olduğu belirtilmiş hem de siyasal katılım indikatörü daha yüksek bir değer almıştır. Bunun sonucunda ülke puanı 4,31'e yükselmiştir. 2017 yılında ise seçim süreci ve çoğulculuk indikatörlerinin puanları 1 puana yakın oranda düşmüş olsa da siyasi kültür puanının artması sebebiyle ülke puanı 4,93 puandan 5,11 puana yükselmiştir. EUI endeksine yöneltilen eleştiriler arasında siyasal kültür indikatörünün endeksin demokrasi kavramına uygun olmamasına rağmen ölçümlere dahil edilmesi yer almaktadır. BTI endeksinde 2006 raporunda 4,08 olan demokrasi puanı 2008 yılında 5,95'e yükselmiştir. 2008 yılı raporunda hemen her indikatörde yükseliş göze çarpmaktadır. Ülke, özellikle demokratik kurumların istikrarı, hukukun üstünlüğü ve siyasal katılım değerlerinde yüksek puanlar almıştır. 2009 Ocak ayına kadar olan süreyi değerlendiren 2010 yılı raporunda hukukun üstünlüğü ve demokratik

kurumların istikrarı indikatörlerinde genel bir gerileme gözlemlenmiş böylece ülkenin puanı 4,35'e düşmüştür. Parti sistemi, çıkar grupları, demokratik kurumlara bağlılık, demokratik kurumların performansı, ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme hakkı, adil ve özgür seçimler ve hükümetin gücü kullanma tekeli 2012 yılı raporunda yükselmiştir. Ocak 2011'e kadar olan süreyi kapsayan 2011 yılı raporlarında ülkenin puanı 5,43 puan olmuştur. Ocak 2017'ye kadar olan süreyi kapsayan 2018 yılı raporunda ise ülkenin demokrasi puanı 5,95 puandan 6,15 puana yükselmiştir. Bu yükselişin sebebi ülkenin devletin temel işlevini yerine getirme kapasitesi ve hukukun üstünlüğü değerlendirmelerinden yüksek puanlar alabilmesidir. Pek çok endeks seçimlerde Sooronbay Ceenbekov'un seçimleri kazanabilmesini demokratik bir ilerleme olarak değerlendirmiştir.

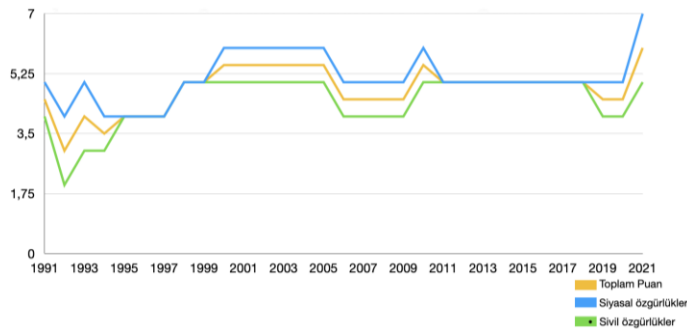
Sadır Caparov'un demokratik olmayan yöntemlerle yönetime gelmesi, demokratik kurumların işleyişini durdurması ve süper başkanlık sistemi ön gören anayasal düzenlemeleri hayata geçirmesi 2020 ve 2021 yılı puanlarını etkilemiştir. 2021 yılı değerlendirmelerine etkisi daha fazla olsa da önümüzdeki yılların puanlarında daha yüksek oranlarda düşüş beklenmektedir. 2020 yılında Freedom House endeksinde siyasal haklar puanı 5 iken 2021 yılında 7'ye, sivil özgürlükler puanı 4 iken 5'e ve final puanı 4,5 iken 6'ya gerilemiştir. Ülke tekrar özgür değil statüsüne geçiş yapmıştır. Freedom House raporunda puan gerilemesinin sebebi hüküm giymiş birinin yönetimi ele geçirmesi ve ülkenin parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçmesi gösterilmiştir. V-dem seçim demokrasisi endeksinde 2019 yılında 0,44 olan puan 2020 yılında 0,40'e gerilemiş ve 2021 yılında 0,42'ye yükselmiştir. Liberal demokrasi endeksinde 2019'da 0,32 olan puan 2020 yılında 0,29'a, 2021 yılında ise 0,27 puana gerilemiştir. EIU değerlendirmesine göre ülke puanı 2019 yılında 4,89 iken 2020 yılında 4,21'e ve 2021 yılında 3,62'ye gerilemiştir. Hem siyasal çoğulculuk hem seçimlerin özgür ve adil yapılması hem siyasal katılım hem de sivil özgürlüklerde önemli ölçüde düşüş gözlemlenmiştir. 2020 raporunda Caparov'un göreve geliş şekli, seçimlerin iptali ve seçimlerin yenilenmemesi gibi konular ele alınarak ülkenin otoriterleşme yönünde hızla yol aldığı belirtilmiştir. 2021 raporunda tüm indikatörlerden dikkat çekici ölçüde düşük puan alan ülkenin artık melez rejim olarak değil otoriter rejim olarak sınıflandırıldığı dikkat çekmektedir. BTI

endeksi değerlendirmesinde ülke 2020 yılı raporunda demokrasi değerlendirmesinden 6,1 puan alırken 2022 yılı raporunda 5,55 puan almıştır. Toplama ve özgürlük hakları, demokratik kurumların performansı, ifade özgürlüğü, yolsuzluğun soruşturulması, sivil haklar, bağımsız yargı ve hükümetin güç kullanma tekeli indikatörlerinde birer puan gerileme görülmüştür. Aşağıdaki grafiklerde de görülebileceği gibi 2010 yılında yürütmenin kısıtlanması tercihi demokrasi endekslerine olumlu olarak yansımıştır. 2017’de yürütmenin güçlendirilmesi tercihi takip edilen yıllarda demokrasi endekslerinde düşüşlerde izlenebilmektedir. V-dem, EIU ve Freedom House endekslerinde 2020 yılı ile başlayan gerileme gözlemlenebilmektedir. Yürütmenin güçlendirilmesi ve yürütmenin yetkilerinin kısıtlanması tercihleri demokrasi puanlarını etkilemiş görünmektedir.

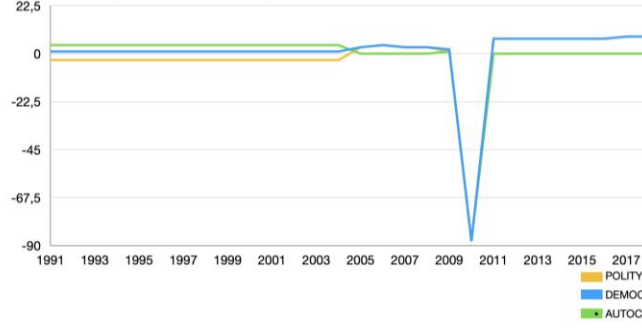
Şekil 5. 31.: Kırgızistan Vanhannen Endeksi Puanları

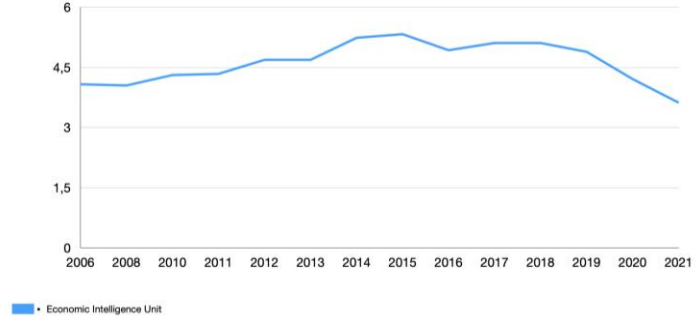
Şekil 5. 32.: Kırgızistan Freedom House Özgürlük Puanları

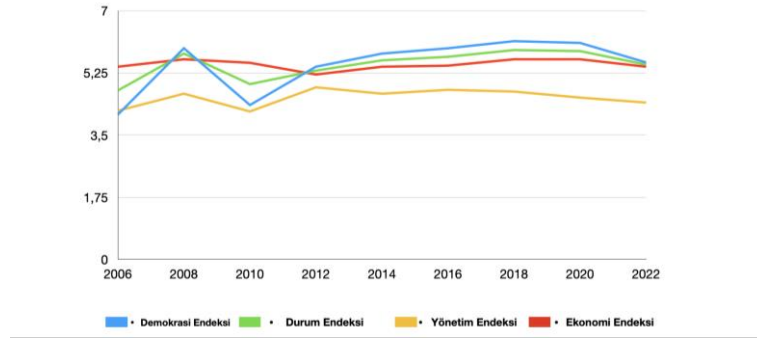
Şekil 5. 33.: Kırgızistan Polity Endeksi Puanları

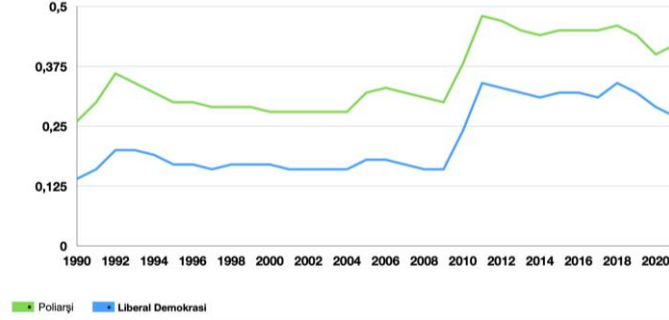
Şekil 5. 34.: Kırgızistan Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları

Şekil 5. 35.: Kırgızistan Bertelsmann Transformation Index Puanları

Şekil 5. 36.: Kırgızistan V-dem Puanları

5.7. Kazakistan Siyasal Sistem Tercihleri

Kazakistan 1730 yılından 1840 yılına kadar Rusya tarafından kontrol edilmiş ardından 1917 yılında kısa bir süre bağımsız olabilmişse de 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği üyesi olmaya devam etmiştir. Kazakistan Komünist Partisinin eski sekreteri ve Kazakistan Ulusal Birlik Partisinin lideri olan Nursultan Nazarbayev ülkenin ekonomik sıkıntılarına çözüm üretmekte yetersiz kalan Yüksek Sovyet'i dağıtmanın zamanının geldiğini dile getirmiştir.¹³⁶⁶ Kazakistan'ın siyasal sistem modelinin gelişimi 1990'lardan itibaren çeşitlilik göstermiştir. Kazakistan siyasal sistemi, Kasım 1991'e kadar parlamenter, Ocak 1993'e kadar yarı başkanlık ve son olarak Mart 1995'e kadar hem parlamenter hem de başkanlık sistemi özelliklerini taşımaktadır.¹³⁶⁷ 1991'den itibaren demokratik liberalleşme adımları atılmaya başlanmış ve ülkenin siyasi yapısı şekillendirilmeye başlanmıştır. Kazakistan merkezi ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişte en başarılı eski Sovyet ülkelerinden biri olsa da Moskova tarafından kontrol edilen ekonomi bağımsızlıktan sonra çökmüştür. Devlet işletmeleri durma noktasına gelmiş enflasyon aniden çok hızlı bir şekilde yükselmiş ve 1995 yılına kadar ekonomik istikrar sağlanamamıştır.¹³⁶⁸ Kasım 1990'da Cumhurbaşkanının yürütmenin başı olduğu kabul edilmiş, Aralık 1991'de

¹³⁶⁶ Wilfried Röhrich, **Dünya Siyasi Sistemleri**, Çev. Kağan Sargın, İstanbul, Runik Kitap, 2020, s. 46-47

¹³⁶⁷ Qazaqstan Tarih, **The Constitution of the Republic of Kazakhstan in 1993**, 11 January 2017, (Çevirimiçi) <https://e-history.kz/en/history-of-kazakhstan/show/9735/>, 9 Mayıs 2022.

¹³⁶⁸ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2008 Country Report Kazakhstan**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2008_KAZ.pdf, 9 Mayıs 2022.

ülke Kazak SSB yerine Kazakistan Cumhuriyeti olarak adlandırılmıştır, Ocak 1993 yılında Bağımsız Kazakistan'ın ilk anayasası kabul edilmiştir.

Bağımsızlıktan sonraki ilk adım yeni anayasa hazırlığıdır. Halkın egemenliği, güçler ayrılığı ilkesi, devletin bağımsızlığı, Kazakçanın devletin resmî dili olması, Cumhurbaşkanının devletin başı olması kabul edilerek parlamenter sisteme dayalı Cumhuriyet modeli benimsenmiştir.¹³⁶⁹ 1993 Anayasası iktidarın kaynağının halk olduğu belirtilerek Cumhurbaşkanının ve Meclisin bu gücü halk adına kullanabileceğini öne sürmüştür. Yargı, yürütme ve yasama güçleri ayrılarak güçler ayrılığı ilkesine dikkat edilmiş ayrıca meclis parlamenter sistemdeki bir meclisin sahip olabileceği tüm yetkilerle donatılmıştır. 1993 Anayasası ülkenin siyasi ve ekonomik krizden çıkması üzerine inşa edilmiş bu sebeple Anayasanın 8. maddesinde ülkenin doğal kaynakları hariç her alanda özel mülkiyetler güvenceye alınmıştır. Ülkenin doğal kaynakları devletin kontrolünde kalmıştır. 1993 Anayasası Sovyet anayasasına yakın bir anayasa olarak kabul edilir.¹³⁷⁰ 1991 ve 1993 yılları arasında parlamenter sistem ile yönetilirken 1993 Anayasasında yürütmenin başı Cumhurbaşkanı olarak belirlenmiş ve bu Anayasa ile gittikçe güçlenen bir Cumhurbaşkanlığı konumu oluşmuştur. Bağımsızlığın yeni kazanılması ve ülkenin ciddi bir reformdan geçiyor olmasının ekonomiye etkileri elbette çok olumlu yansımamıştır. İlk yıllarda beklenen bir gelişme olmasına rağmen bu dönemde yürütmenin güçlenmesi gerektiği ifade edilmiş ve ihtiyaçlar doğrultusunda yürütmenin yetkilerinin arttırıldığı ileri sürmüştür.¹³⁷¹ 1 Aralık 1991'de Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev seçimle göreve gelmiştir. 1 Aralık tarihi resmî olarak tatil günü ilan edilmiştir ayrıca bu tarihte Cumhurbaşkanlığı Enstitüsü kurulmuştur. 1994'te Nazarbayev, ülkenin ilk yasama seçiminin Anayasa Mahkemesi tarafından geçersiz sayılması üzerine Meclis'i feshederek 1995'in mart ayından itibaren dokuz ay boyunca ülkeyi kararnamelerle yönetmiştir. 1996'da görev süresinin bitmesi beklenen

¹³⁶⁹ Nursulu Çetin, **Kazakistan Siyasi Sisteminde Başkanlık Modeli**, Ankara, Öztepe Matbaası, 2016, s.54.

¹³⁷⁰ **A.e.**, s. 53- 55.

¹³⁷¹ **A.e.**

Nazarbayev 2000 yılına kadar görev süresini uzatmak için referandum çağrısında bulunmuştur.

Nazarbayev, mevcut parlamenter sistemin ülkenin ekonomik sıkıntılarını çözmekte yetersiz kaldığını ileri sürerek 1995 Anayasasında güçlü bir yürütme ön görmüştür ve ilk Cumhurbaşkanı'nın görev süresi bu Anayasa ile uzatılmıştır. 1995 Anayasası günümüzde geçerliliğini korumaktadır. Bu Anayasa ile ülke artık parlamenter demokrasiden başkanlık sistemine geçmiştir.

30 Ağustos'ta düzenlenen referandum ile 1995 Anayasası halkın %90'ının katılımı ve %89'unun kabul oyuyla 6 Eylül'de yürürlüğe girmiştir. Cumhurbaşkanı'na sınırsız yetkiler veren Anayasa ile başkanlık sistemine geçilmiştir. Anayasa Mahkemesi yerine Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa Konseyi kurulmuş ve ilk Anayasada yer almayan çift meclisli sistem kabul edilmiştir. Yürütmeden sorumlu tek kişi Cumhurbaşkanı olmuş; Senato (Kazakistan Senatosu) ve Meclis (Maslikhats) yasama görevini üstlenmiştir. Senato 15'nin Cumhurbaşkanı'nın atadığı ve geri kalanının doğrudan seçilen bölgesel konseylerin seçtiği temsilcilerden oluşmaktadır. Senatörlerin görev süreleri altı yıldır, her üç yılda bir yarısı yenilenir ve Senato 47 yerel temsilciden oluşmaktadır. Meclis (Maslikhats) 77 koltuktan oluşur ve üyeleri Nispi seçim yoluyla beş yıllık süre için seçilmektedir. 2007'de yapılan değişiklikte birlikte seçim sistemi listeli nispi temsil sistemine dönüşmüştür. Kazakistan Anayasasının 2. Maddesine göre "Kazakistan Cumhuriyeti başkanlıkla yönetilen üniter bir devlettir. Kazakistan Cumhurbaşkanı diğer başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelerdeki başkanlardan çok daha geniş yetkilere sahiptir. Anayasanın 3. Bölümü başkanlık sisteminin yapısını düzenlemektedir. *"Kazakistan Cumhurbaşkanı halkın birliğinin ve devlet iktidarının, Anayasasının, insan hak ve özgürlüklerinin dokunulmazlığının tek simgesi ve güvencesidir."* ifadesi geçmektedir.¹³⁷² Anayasa komisyonu diğer Anayasa Mahkemeleri gibi Cumhurbaşkanı'nı (diğer yargı ve yürütme üyelerini) görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılayamaz.

¹³⁷² A.e., s. 60.

Cumhurbaşkanının yetkileri:¹³⁷³

- Cumhurbaşkanı iç ve dış politikanın ana hatlarını belirler. Ayrıca uluslararası ilişkilerde en yetkili kişidir ve bu unvanla uluslararası anlaşmaları imzalar. Cumhurbaşkanı elçileri atar ya da görevden alır.
- Cumhurbaşkanı Kuvvet komutanlıklarının baş kumandanıdır, Senato önerisi ile Ulusal Güvenlik Komite Başkanını atar ya da görevden alır ve Silahlı Kuvvetleri kullanmaya ilişkin Meclise öneride bulunabilir.
- Başbakanın teklifi üzerine devlet bütçesini onaylar
- Meclis'in onayıyla Başbakanı atar ve görevden alır
- Senato'nun 15 üyesini atar, Senato üyelerinin yetkilerini belirler, Senato üyeliklerini feshedebilir ve Senato Başkanlığına aday gösterir
- Cumhuriyet Yüksek Mahkeme başkanını ve Yüksek Mahkeme hakimlerini atamak ya da görevden almak için Senatoya öneride bulunur
- Meclis toplantısının açılışını yapar, Meclisi olağanüstü oturuma çağırabilir, seçim tarihlerini belirler ve referandum kararı verir
- Başbakanın tavsiyesi ile bakanlar kurulu üyelerini belirler, hükümet oturumlarına başkanlık eder ve hükümet sadece Cumhurbaşkanına karşı sorumludur.
- Cumhurbaşkanı hükümet tarafından yayınlanan kararları kısmen ya da tamamen veto edebilir, tekrar görüşülmek üzere Meclise gönderebilir, yasa tasarıları sunulması için Meclisi görevlendirebilir
- Meclisin onayı ile Ulusal Banka Başkanını atar ya da görevden alır
- Cumhurbaşkanı kararname çıkarabilir
- Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis Başkanlarına danıştıktan sonra Olağanüstü hâl ilan edebilir ya da sıkıyönetim ilan edebilir.
- Cumhurbaşkanı yasama hakkına sahiptir, Meclis (Maslikhats) ile kanunları imzalar
- Cumhurbaşkanı yasama kararlarını veto edebilir (hem Meclisin hem de Senatonun üçte iki çoğunluğu ile veto kararı reddedilebilir)

¹³⁷³ Röhrich, **a.g.e.**, s. 46- 47.

- Cumhurbaşkanının, Başbakanı ataması iki kez reddedilirse Meclisi feshetme hakkına sahiptir ve meclislerin üçte iki çoğunluğu onayıyla bir yıl süreliğine yasama yetkisini meclisten alabilir
- Cumhurbaşkanı, Başbakan, Senato Başkanı ve Meclis Başkanı ile görüşerek hem Meclisi hem Senatoyu feshedebilir

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasa Konseyi yedi üyeden oluşur ve eski Cumhurbaşkanı Konsey'in ömür boyu üyelik hakkına sahip olur. Geri kalan üyeler altı yıllık süre için iki üyesi senato, iki üyesi Meclis ve üç üyesi Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. 30 Ağustos resmî tatil kabul edilip "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasa Günü" olarak kutlanmaktadır. 1998 Freedom House raporuna göre toplanma özgürlüğü kısıtlanmakta, grev hakları yasaklanmakta, siyasi tutukluların avukat tutma ya da açık yargılanma hakkı bulunmamakta, gazete dağıtımı devlet tarafından kontrol edilmekte ve en büyük işçi sendikası devlet kontrolünde bulunmaktadır.

Akezhan Kazhegeldin'in 1999 seçimlerinden önce Kazakistan Cumhuriyet Halk Partisini (KCHP) kurmuş ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri için aday olmuştur. Ancak Nazarbayev'in destekçilerinden oluşan Yüksek Seçim Kurulu Kazhegeldin'in seçimlere katılmasını bağımsız bir organizasyon üyeliği sebebiyle yasaklamıştır. Meclis'in erken seçim kararını onaylaması ve muhalefet adayı olan Kazhegeldin'in seçimlerden yasaklanması 1999 seçimlerinin adil ve özgür olarak nitelendirilmesini engellemiştir. KCHP, 2001'de daha güçlü bir muhalefet kanadı oluşturmak için iki başka demokratik parti ile Birleşik Demokratik Parti adı altında birleşmiştir. Kazakistan Ulusal Birlik Partisi oyların çoğunu alarak Meclis'te iktidar partisi olmuştur. Kazakistan Ulusal Birlik Partisi Şubat 1999'da Nur Otan (Amanat) (Amanat) Partisi (sonradan adı Amanat olarak değişmiştir) adı altında diğer muhafazakâr partilerle birleşmiştir. Nur Otan (Amanat) muhafazakâr partilerin birleştiği bir ittifak partisidir. Nazarbayev 1999 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmış ve 1995 genel seçimleriyle birlikte Nazarbayev'i destekleyen partiler her iki mecliste de çoğunluğu sağlamıştır. Nazarbayev'in akrabaları Ekonomi Bakanlığında ve diğer üst düzey devlet pozisyonlarında yer almaktadır. Örneğin kızı Dariga 2004'te Asar partisini kurarak mecliste koltuk sahibi olmuştur ve kendisini babasının halefi

ilan etmiştir. Cumhurbaşkanının damatlarından biri Vergi Denetim Başkanıdır. 1997’de Nazarbayev’in ve yasama kurumlarının görev süresini uzatan değişiklik kabul edilmiştir. 2001 Kasım ayında Cumhurbaşkanının damadı Rakhat Aliyev ile ülkenin elit kesimi arasında bir siyasi mücadele yaşanmış ve bu mücadele sonucunda Nazarbayev’in yönetiminde görev yapan ve önde gelen iş adamlarının kurduğu Demokratik Seçim Partisi (QDT) Cumhurbaşkanının yakınlarının kayırılmasına karşı çıkmış ve yolsuzlukla mücadele etmeyi amaçlamıştır. Parti 2005’te kapatılmadan üç yıl önce kurucuları tutuklanmıştır. Demokratik Seçim Partisi (QDT) 2017’de yeniden canlanarak kayıt dışı bir siyasi örgüt olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Başında Muhtar Ablyazov’un olduğu Demokratik Seçim Partisi (QDT) 2018 yılında izinsiz düzenlediği mitingler sonrasında aşırılık yanlısı bir örgüt olarak sınıflanarak tekrar yasaklanmıştır. 2004 genel seçimlerinde Nur Otan (Amanat) Partisi oyların %80’ini almış ve geri kalan sandalyelerde hükümet yanlısı partiler tarafından doldurulmuştur.¹³⁷⁴

Freedom House 2008 ülke raporuna göre Cumhurbaşkanının görev süresi kısıtlamasını kaldıran, seçim kriterlerini değiştiren ve yasama kurulunun yapısını değiştiren anayasal düzenlemenin yapılması ile ülke daha otoriter bir görünüme sahip olmuş ancak ülkenin demokrasi puanında düşüş gözlemlenmemiştir. Freedom House göre Kazakistan bir seçim demokrasisine sahip değildir.

Bağımsızlık sonrasında ortaya çıkan ekonomik kriz ve toplumsal düzensizlik Cumhurbaşkanlığı konumunun güçlenerek otoriter bir görünüm kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Cumhurbaşkanı tarafından önerilen Anayasa reform paketi üç aylık bir süreçte hazırlanmış ardından Meclis feshedilmiş ve yeniden genel seçimler düzenlenmiştir. 18 Mayıs 2007’de hazırlanan tasarı meclis oylamasına sunulmuş 21 Mayıs’ta da Meclis çoğunluk oylarıyla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Yapılan değişikliklerle birlikte görünürde yasamanın güçlendiği bir başkanlık sistemi ortaya çıkmıştır ancak fiilen Cumhurbaşkanı yasamayı bastırmaktadır. Yapılan değişiklik uyarınca ülke çapında bir etnik azınlık temsil organı olan Kazakistan Halkları Meclisi

¹³⁷⁴ Freedom House, **Freedom in the World 2008- Kazakhstan**, 2 July 2008, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/487ca21b2.html> , 10 Mayıs 2022.

(APK) Meclis üyelerinden dokuzunu seçebilecektir. Kazakistan Halkları Meclisi (APK) üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Meclis'in yetkileri senatoya göre arttırılmış, hükümetin kurulmasında Meclis'in onayı gerekli görülmüş ve Cumhurbaşkanı'nın görev süresine ilişkin düzenleme yapılmıştır. Mevcut Cumhurbaşkanı yapılan değişikliklerden muaf tutulmuş ve 2012'de görev süresinin bitmesinin ardından görevde kalmasının önü açılmıştır. Yapılan değişikliklere göre:¹³⁷⁵

- Cumhurbaşkanı'nın görev süresi yedi yıldan beş yıla indirilmiştir (Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı hariç tutulmuştur).
- Meclis'in (Maslikhats ya da Mäslihat) koltuk sayısı 77'den 107'ye çıkarılmıştır.
- Cumhurbaşkanı tarafından seçilen senatör sayısını 7'den 15'e çıkarılmıştır.
- Kazakistan Ulusal Bankasının Direktörünün atanmasında Senato'ya danışılacaktır.
- Meclis üyeleri partilerinden ayrıldıklarında milletvekilliği konumunu kaybedeceklerdir.
- Hükümeti oluşturan bakanlar kurulu aynı zamanda hem Cumhurbaşkanı'na hem de Meclise karşı sorumludur.
- Meclis basit çoğunlukla hükümeti güvensizlik oyu ile düşürebilmektedir.
- Anayasa Konseyi ve Merkez Seçim Komisyonu oluşturma usulü Meclis lehine değiştirilmiştir.
- Başbakan atamalarında ve Hükümet kurmada Meclis'in yetkileri arttırılmıştır.
- Başbakanın önerilerine göre Hükümetin oluşturulmasına ilişkin değişiklik yapılmıştır.
- STK'ların devlet tarafından finanse edilmesini engelleyen sınırlamalar kaldırılmıştır.

¹³⁷⁵ Ariel Cohen, **Kazakhstan: The Road to Independence Energy Policy And The Birth of A Nation**, Washington, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2008, s. 48-52.

- Siyasi partilerin devlet bütçesinden yararlanabilmeleri için düzenleme yapılmıştır.
- Ölüm cezasını kaldırılmıştır.

2002’de parti üye sayısının 50.000 olması kuralı getirilmiş ve 2005’te de seçim kampanyası sürecinde yabancı uyruklu kişilerin siyasi parti adaylarını finansal olarak desteklemesi yasaklanmıştır. Partilerin seçim ittifakları kurmalarını engelleyen bir yasa sonrasında 2007 seçimlerinde hiçbir muhalif parti %7 barajını geçememiş böylece de mecliste temsil kazanamamıştır. Yeni düzenlemeler doğrultusunda yapılan seçimlerde parti listeli nispi temsil sistemi ile tek partili bir yasama meclisi ortaya çıkmıştır. Anayasal düzenlemeler gereği parti disiplini artmış ve partisiyle aynı oyu vermeyen milletvekillerinin görevden ihracı mümkün olmuştur. Tüm bu yasaların ve anayasal düzenlemelerin sonucunda Nur Otan (Amanat) Partisi Meclis çoğunluğuna sahip olmuştur. 2018 Freedom House raporuna göre büyük siyasi partiler Cumhurbaşkanına siyasi bir bağlılık göstermekte, büyük medya kuruluşları ya devletin ya da devlete yakın olan iş adamlarının kontrolünde bulunmakta ve muhalefet partileri üyeleri ya baskı görerek marjinalleşmekte ya da hapse atılmaktadır. 2019 Freedom House raporuna göre internet sitelerinde anonim olarak yorum yapmak yasaklanmıştır. Yolsuzluk davaları genelde siyasal iç hesaplaşma ya da muhalefeti sindirmek için kullanılmakta ve ancak iktidarın gözünde düşüldüğünde üst kademe siyasal ya da ekonomik elitlere kovuşturma yapılmaktadır.

Bu dönemde çeşitli şüpheli ölümler ve ortadan kaybolmalar gerçekleşmiştir. 2008 Freedom House raporuna göre muhalefet parti liderlerinden olan Zamanbek Nurkadilov ve Altynbek Sarsenbayev’in sıralı intiharları siyasal şiddet olarak tanımlanmış ve ölümleri şüpheli bulunmuştur. Cumhurbaşkanının damadı Rakhat Aliyev ülkenin ulusal bankasının direktörü iken yönetimi altında bulunan iki banka yöneticisi ortadan kaybolmuştur. Aliyev’in gözden düşmesiyle Cumhurbaşkanı ile de arası açılmış ve büyükelçi olarak Avusturya’ya gönderilmiştir. Cumhurbaşkanı devlet yönetiminde bulunan diğer aile bireylerinin görevlerini geri almış bu kapsamda kızı milletvekilliğinden istifa etmiş ve diğer damadı da devlet varlıkları yönetim kurumundan ayrılmıştır. Ani bir kararla Aliyev hakkında bir kovuşturma başlatılması

siyasetin kişiselleştirildiği ve Kazak siyasetinin dengesiz bir doğaya sahip olduğu yönünde eleştiriler almasına sebep olmuştur. Bununla birlikte seçkinler için konut yapılması amacıyla büyük ölçekli projelere arazi gerekmiş bunun sonucunda pek çok Astana arazi sahibi yasal bir garanti olmaksızın evlerinden çıkarılmıştır. Raporda bu örnekteki gibi hükümet yetkililerinin yakınlarına ilişkin konularda yasal düzenlemelerin ya da kişisel hak ve özgürlüklerin askıya alınabildiği ifade edilmiştir.¹³⁷⁶

Nazarbayev 2015 yılında %97,7 oyla yeniden seçilerek Cumhurbaşkanı olmuştur. Nazarbayev'in seçimlerdeki muhalifleri hükümeti destekleyen partilerden Komünist Halk partisi adayı Turgun Syzdykov ve Nur Otan (Amanat) Partisinden Abelgazi Kusainov'dur. Rakip adayların gerçekçi birer aday olmaması, medyanın baskın bir şekilde Nazarbayev'in tanıtımını yapması, oy sayımında yolsuzluk ve boş oy pusulası doldurma gibi seçim usulsüzlüklerine rastlanmasından ötürü seçimler adil statüsünde değerlendirilmemiştir. 2016 genel seçimlerinde Nur Otan (Amanat) Partisi 94 sandalyenin (doğrudan seçilen sandalyeler) 84'ünü almıştır ve geriye kalan sandalyeler müttefiki olan Ak Zhol Partisi ve Komünist Halk Partisi tarafından doldurulmuştur. Daha önceki seçimlerdeki gibi gerçek bir muhalefet partisi sandalye sahibi olamamıştır. Bölgesel temsilcilerin Cumhurbaşkanı tarafından atanması muhalefetin iktidara alternatif bir güç olarak karşı çıkmasını önemli ölçüde engellemektedir.¹³⁷⁷

2017'de seçim yasalarında yeni düzenlemeler yapılmış, bu düzenlemeler uyarınca Cumhurbaşkanı adaylığına sınırlamalar getirilmiş ve adayların diskalifiye edilmesinde keyfiliğin yasal dayanağa sahip olmasına çalışılmıştır. Kamu hizmetinde ya da seçilmiş pozisyonlarda en az beş yıllık deneyim, kayıtlı bir partiden ya da kamu birliğinden aday gösterilme, tıbbi kayıtların sunulması ve kazakça dil sınavını geçme zorunluluğu getirilmiştir.¹³⁷⁸ 2017 Mart ayında kabul edilen anayasal düzenlemelere

¹³⁷⁶ A.e. Freedom House, **Freedom in the World 2008- Kazakhstan**, 2 July 2008, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/487ca21b2.html> , 10 Mayıs 2022.

¹³⁷⁷ Freedom House, **Freedom in the World 2018- Kazakhstan**, 2 July 2018, (Çevirimiçi), <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-world/2018> , 10 Mayıs 2022.

¹³⁷⁸ A.e.

göre Cumhurbaşkanının bazı yetkileri Meclise kaydırılarak Meclisin (Maslikhats) hükümetin kurulmasında ve hükümetin düşürülmesinde daha fazla kontrol sahibi olması sağlanmıştır. Başka bir değişiklik ise Nazarbayev'in 1994'te yaptığı gibi Cumhurbaşkanının ülkeyi kararnamelerle yönetmesini engellemek amacıyla kararnamelere getirilen kısıtlamalardır.¹³⁷⁹ Yasamaya ilişkin diğer değişiklikler hükümetin yasama yetkileri ve hükümet programını onaylama yetkisi meclise devredilmesi, Cumhurbaşkanının hükümet kararlarını veto yetkisi kısıtlanması ve Meclis'in hükümete güvensizlik oyu vererek düşürmesinin önündeki engeller kaldırılmasıdır.¹³⁸⁰ Daha detaylı olarak Cumhurbaşkanı savaş söz konusu olduğunda ya da Meclis'e verdiği teklif bir ay içinde incelenmediğinde kanun hükmünde kararname çıkaramaz ya da bakanların her hangi bir yasayı ihlal ettiği düşünülürse bakan Meclis tarafından görevinden alınabilir. 2017 reformlarının yargıya ilişkin düzenlemeleri gereğince Cumhurbaşkanı artık Anayasa Konsey'inin kararlarını veto edememekte ve her anayasal değişiklikte Konsey'in görüşünü alması gerekmektedir. Hala yürütmeye bağlı olan yargı aldığı kararlar bağlamında siyasallaşmıştır ve tarafsızlıktan uzaktır. Cumhurbaşkanı merkezi ve bölgesel mahkemelerin başını seçmeye devam eder ve Meclisin de onayıyla Yüksek Mahkemenin üyelerini atar. 2018'deki bir düzenlemeyle birlikte Yüksek yargıda göreve gelme prosedürleri değişmiş. Düzenleme sonrası yargıçlar strese karşı sağlamlıklarının, iletişim becerilerinin ve yasal bilgilerinin test edileceği sınavlardan geçmek zorundadırlar. Yürütmeden ayrılmayı başaramasa da yargı personellerinin profesyonelleşmesine yönelik atılan adımlar iyileştirmelerin devam edebileceği sinyali vermektedir. BTI değerlendirmesine göre 2017 Anayasa Reformunun hazırlanma sebebi Nazarbayev'in görevinin bitmesinin ardından ülkenin yarı-başkanlık sistemine dönüşmesine uygun ortamın sağlanmasıdır. Bu değişikliklere rağmen yasama yürütme için bir kontrol görevi görmemekte yalnızca hükümetin yasama girişimleri için resmî onay organı olarak hizmet vermektedir. Yasama, yargı ve yürütmenin anayasal rollerine bakılmaksızın tüm kararlar Cumhurbaşkanının nihai kararına bağlıdır. Geçmiş yıllarda

¹³⁷⁹ A.e.

¹³⁸⁰ Bertelsmann Stiftung's Transformation Index, **BTI 2020 Country Report Kazakhstan**, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_KAZ.pdf , 10 Mayıs 2022.

parlamenter sistemden başkanlık sistemine dönüşen Kazakistan siyasetinde Cumhurbaşkanının eli gittikçe kuvvetlenirken 2017'deki değişiklikle birlikte hükümetin ve Meclisin statüleri teoride yükselmiştir. BTI 2022 raporuna göre Kazak siyasi sistemi tüm ağırlığını yürütme gücüne vermiştir ve ülkenin geleneklerinde iktidarını kişiselleştiren yöneticilere rastlandığı için demokratik bir değişimin filizlenmesi zor görünmektedir. 2017 Anayasal reformunun Nazarbayev'den sonra bile demokratik işleyişe yol açabileceğini söylemek oldukça zordur. Çünkü mevcut sistem sadece Cumhurbaşkanının ve ailesinin değil Cumhurbaşkanının etrafındaki çıkar gruplarının da bağlı olduğu dışa kapalı bir sistemdir.

2018 Temmuz ayında Nazarbayev'in, Güvenlik Konseyi'nde ömür boyu başkan olabilmesi için kararname çıkarılmış ve bu kararname ile Nazarbayev'in Cumhurbaşkanlığı görevine devam etmesine bile anayasal yetkilerle birlikte bakanlıkların atanması gibi önemli atama kararlarına sahip olabilmesi sağlanmıştır. 2019 Mart ayında Nazarbayev herhangi bir açıklama yapmadan görevinden istifa ederek görevine vekalet etmesi için Kazakistan Senato başkanı Kasym- Zhomart Tokayev'i göreve getirmiştir. Senato Başkanlığı görevi ise eski Cumhurbaşkanının kızı olan Dariga Nazarbayev'e devredilmiştir. Haziran ayına kadar süren vekaletinden sonra Tokayev düzenlenen seçimlerde aday olmuştur. Nur Otan (Amanat) Partisinden Tokayev %71 oranında oy alarak yeni Cumhurbaşkanı olmayı garantilemiştir. Seçimlerde Ult Tagdyry Partisinden Amirzhan Kosanov %16,2 oranında, Ak Zhol Partisinden Daniya Yespayeva %5,1 oranında oy almıştır. İlk defa bir muhalif parti herhangi bir seçimde oyların %10'undan fazlasını kazanmıştır. Seçimleri kazanan Tokayev, iktidarını Nazarbayev ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Nazarbayev'in iktidarı Tokayev'e bırakma süreci oldukça yavaş ilerlemiş ve en son 2021 yılında hem Nur Otan Parti Başkanlığından hem de Kazakistan Halk Meclis Başkanlığından istifa ederek görevini Tokayev'e devretmiştir. Nazarbayev hala stratejik konumdaki atamalarda kendisinin danışılmasını zorunlu kılacak bir statüye sahiptir. Tokayev 2002'de uygulanan düzenlemeyi değiştirerek siyasi partilerin minimum üye sayısını 20.000'e indirecek reformu önermişse de reform, parti kayıt sürecinde yürütmenin kontrolü olması sebebiyle demokratik bir değişiklik olarak değerlendirilmekten uzak kalmıştır. 2020 Mart ayında yapılan değişikliğe göre kadınların ve 29 yaş altı gençlerin

yerel temsil organlarına ve parti listelerine dahil edilmeleri için %30'luk kota sistemi belirlenmiştir. Ancak kotaya göre tahsis zorunluluğu bulunmadığı için bu sadece görünüşte bir değişiklik olarak eleştirilmiştir.

Kazakistan 1993'te yeni bir anayasa hazırlamış ve bu anayasa Cumhurbaşkanını ve Meclis'in halk adına yetkilerini kullanılmasından bahsedilmesiyle yarı- başkanlık sistemine benzer bir sistem ön görülmüştür ancak Cumhurbaşkanı yetkileri açısından daha güçlü konumdadır. 1993 Anayasası ülkenin yönetim sistemine ve güçler ayrılığına ilişkin belirsizliğini korumuştur. 1994'te yapılan seçimlerin geçersiz kılınmasıyla Cumhurbaşkanı ülkeyi dokuz aylık bir süre için kararnamelerle yürütmüştür. 1995'te kabul edilen Anayasa ile ülke başkanlık sistemi ile yürütülmektedir. 2007'de Anayasa reformları yapılmış bu reformlar doğrultusunda mevcut Cumhurbaşkanının görev süresi uzatılmıştır. 1996'da rakip Cumhurbaşkanı adayının seçimlere katılması engellenmiştir. 2007'de hazırlanan anayasal düzenleme ile Cumhurbaşkanın görev süresi tekrar uzatılmış ve Cumhurbaşkanının yasama üzerindeki kontrolü arttırılmıştır. 2017'de yapılan anayasal düzenleme ise görünürde yarı-başkanlık sistemine geçiliyormuş gibi görünse de meclisin etkisizliği durumunu korumuştur ve Meclis hükümetin sadece imza aldığı masa başı memuru konumunda kalmıştır. Yasama ve yürütmenin gücüne bakılmaksızın yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı her konuda son söz hakkına sahiptir. 2022'de petrol fiyatlarının yükselmesiyle büyük bir halk isyanı çıkmıştır. Halk muhalefetin yokluğunda temsil edilememenin ağırlığıyla en sonunda hükümete karşı ayaklanmışır. Nazarbayev'dan sonra Cumhurbaşkanı olarak seçilen Tokayev Anayasa'da halk lehine değişiklikler yapacağı sözünü vererek referandum kararı almıştır. 2018'de istifa eden Nazarbayev'in Güvenlik Konseyi'nde ömür boyu başkan olmasına ilişkin değişiklik yürürlüğe girmese de referanduma sunulmuştur.

Endekslerin her biri Kazakistan'ı otoriter yönetim olarak -Freedom House özgür değil olarak- sınıflandırmışlardır. Çoğunlukla ülke puanları siyasal değişiklik ya da anayasal değişiklik dönemlerinde değişmemiştir. Freedom House endeksinde 1993'te Anayasa'nın yürürlüğe girmesiyle ülkenin sivil ve siyasal özgürlükler puanı 5 olmuş ve böylece final puanın 5 olmasıyla kısmen özgür ülke olarak sınıflandırılmışır.

1994'te ise Cumhurbaşkanının ülkeyi kararname ile yürütmesine bağı olarak siyasal haklar değerlendirmesi 6 puana düşmüştür ancak sivil özgürlükler puanının 4'e yükselmesiyle ülkenin final puanı yine 5 olarak son kez kısmen özgür ülke olarak sınıflandırılmasına yol açmıştır. 1995'te ülkenin siyasal haklar puanı 6 olarak kalırken sivil haklar puanı 5'e düşmüştür. Final puanının 5,5 olmasıyla ve 1995'ten sonra ülkenin siyasal ya da sivil haklar puanının değişmemesiyle ülke özgür değil olarak sınıflandırılmıştır. 2008 Freedom House raporunda ülke puanı düşmemiş olsa da Cumhurbaşkanın görev süresinin üzerindeki kısıtlamanın kaldırılıp, adaylık kriterlerinde iktidarın lehine keyfi kriterlerin getirilmesi ve yasamanın gücünün azaltılması olumsuz olarak değerlendirilmiştir. 2017'de yapılan anayasal değişiklikle ülke puanı daha çok düşmüş ve ülkenin siyasi haklar puanı 7 olmuştur, sivil hakları aynı kalan ülkenin final puanı 6 puandır. Polity endeksinde ise 1991'den 1995'e kadar olan dönemde Kazakistan demokraside 1 puan ve otokrasi de 4 puan alarak -3 Polity puanına sahip olmuştur. Böylece dört yıllık süre boyunca anokrasi olarak tanımlanmıştır. Ülkenin puanı 1995'te son kez değişmiştir ve sonra ülkeye her yıl aynı puan verilmiştir. 1995'ten itibaren demokrasiden 0, otokrasiden 6 puan alan Kazakistan -6 Polity puanına sahiptir ve otokrasi olarak sınıflandırılmaktadır.

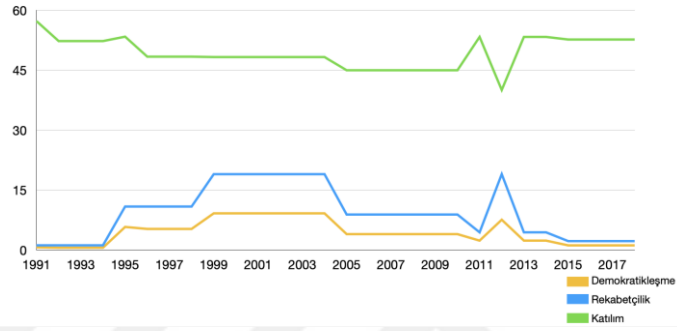
V-dem endeksi ise diğer endekslerdeki gibi 0,01 puanlık düşüş ya da çıkışlar dışında pek değişikliğe uğramamıştır. Seçim demokrasisi endeksi 1995'e kadar 0,3 puan almıştır. Yeni anayasanın yürürlüğe girmesiyle 0,01 oranında puan kaybedilmiştir. 1997'de tekrar 0,3'e yükselen seçim demokrasisi puanı 1999'da muhalif partinin yasaklanması ve Meclis'in Cumhurbaşkanı tarafından feshedilmesiyle 0,27'ye düşmüştür. 2004'ün son aylarında yeniden meclisin feshedilmesi ve yeni seçimlerin Ocak 2005'te yapılmasıyla 0,24'e gerileyen ülke puanı 2007'de Meclis'in yeniden feshedilmesi ve Cumhurbaşkanının gücünü arttıracak değişikliklerin yapılmasına rağmen aynı kalmıştır. 2011'de Meclisin yeniden Cumhurbaşkanı tarafından feshedilmesiyle ülke puanında tekrar 0,01 oranında gerileme olmuş ve 0,23'e düşmüştür. 2015 ve 2016'da toplamda 0,02 oranında yükselen seçim demokrasisi puanı 2017'de yapılan yeni düzenlemeyle tekrar 0,24 puana gerilemiştir. Ülke puanı sonrasında aynı kalmaya devam etmiştir. 1993'te 0,18 olan liberal demokrasi puanı 1995'te 0,16'ya gerilemiştir. 1996'da 0,14 olan ülke

puanı 2001'e kadar aynı kalmıştır. 2001 ve 2012 arasında ülkenin liberal demokrasi puanı 0,13 olmuştur. 2012'de bu puan 0,01 oranında düşerek sonraki yıllarda da 0,12 olarak kalmıştır. 2006 yılında ölçüm yapmaya başlayan EIU endeksinde Kazakistan iki yıl arayla puan kaybetmiştir. Önce 3,62 olmuş sonra siyasal katılımı puanının düşmesiyle 3,44'e gerilemiş sonrasında 2010'da seçimlerin adil, özgür ya da çoğulcu olmaması sebebiyle 3,3 olmuştur. EIU endeksinde ise pek çok endekste görülebilen düşüşün sebebi seçim sürecindeki yolsuzluklar, muhalefetin baskı altında olması ve sivil haklardaki kısıtlamalar olarak gösterilmiştir. 2011'de 3,24 olan ülke puanı 2012'de 2,95'e düşmüştür. 2013'te 3,06'ya gerileyen ülke puanı 2018'e kadar bu seyrinde devam etmiştir. 2018'de ülke puanı 2,94'e gerilemiş ve bu puanda kalmıştır. EIU yıllardır konumunu koruyan diktatörün ülkedeki iktidarını sürdürmeye devam edeceğini ileri sürmüş ve ülkenin siyasal pozisyonun güçleneceğine dair bir ihtimalin görünmediği vurgulanmıştır. 2018'de Kazakistan'ın sivil haklar puanında düşüş gözlemlenmiştir.

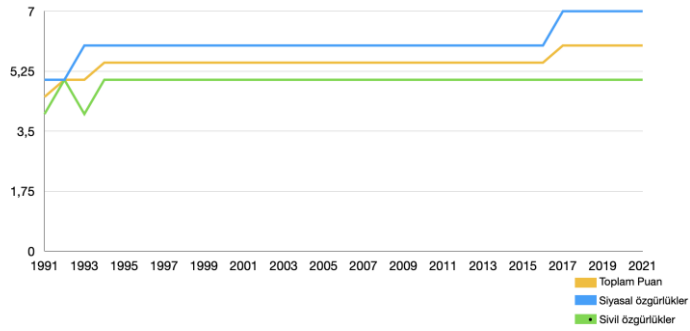
BTI endeksi 2006 ve 2008 raporlarında ülke puanlarında önemli bir değişiklik yapmamıştır. Temel kamu yönetimi, yürütmenin ülkenin tamamını kapsayan yönetim gücü, sivil haklar, çıkar gruplarında birer puanlık ilerleme sağlanmış olsa da çok dikkate değer gelişmeler olarak görülmemiştir. İfade özgürlüğü, parti sistemi, inanç özgürlüğü konularında gerileme yaşanmıştır. 2010 yılı raporunda ise parti sistemi ve sosyal sermaye indikatörlerinde birer puanlama düşüş gözlenirken, çıkar grupları değerlendirmesinde bir puanlık ilerleme göze çarpmaktadır. BTI değerlendirmelerinde yolsuzluk soruşturmaları, sivil haklar, sosyal sermaye indikatörlerinde 2018'den 2020'ye kadar ilerleme sağlanmıştır. 2020'den 2022'ye kadar olan sürede toplanma özgürlüğünde ilerleme kaydedilirken temel yönetim hizmetlerinde düşüş yaşanmıştır. Genel olarak ülkenin final puanlarında ve indikatörlerindeki değerlendirmede bir farklılık görünmemiştir. Ülke yarı-başkanlık sistemine geçmiş gibi görünse de yasama yürütme üzerinde bir denetim sağlayamadığı ve düzenlemeler gerçekçi bir değişiklik sağlayamadığı için ülke puanlarında bir farklılığa sebep olmamıştır. Tüm ağırlığın yürütme gücü olması sadece kâğıt üzerinde yürütmenin yetkileri sınırlandırılmış gibi görünmesi gerçekçi bir siyasal sistem dönüşümü olarak algılanamaz. Aşağıdaki grafiklerde görülebileceği üzere demokratik olarak bir gelişme göstermeyen ülkenin

puanları çoğunlukla sabittir. Ülkede yürütmenin güçlenmesini ya da yürütmenin kısıtlanması demokratik olarak ölçümlenebilecek veriler sunmamaktadır. Yürütmenin kısıtlanmasına ilişkin girişimler kağıt üzerinde kalmıştır. 1995 yılından sonra yürütme sürekli güçlenmiştir.

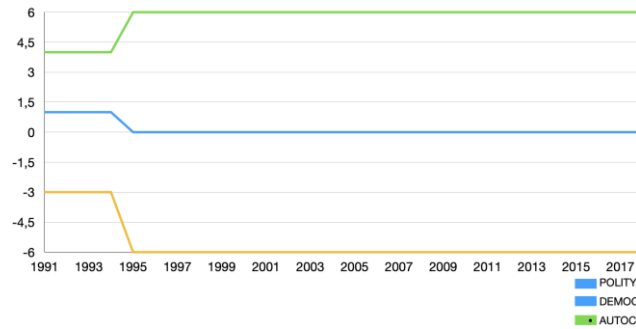
Şekil 5. 37.: Kazakistan Vanhannen Endeksi Puanları

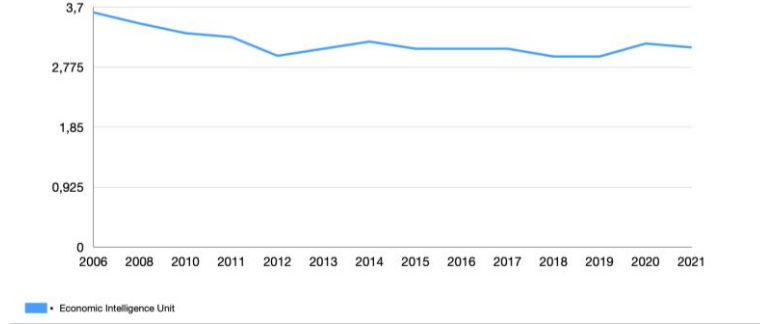
Şekil 5. 38.: Kazakistan Freedom House Özgürlük Puanları

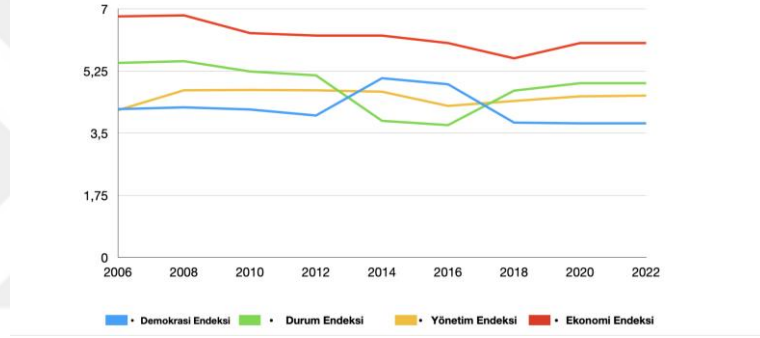
Şekil 5. 39.: Kazakistan Polity Endeksi Puanları

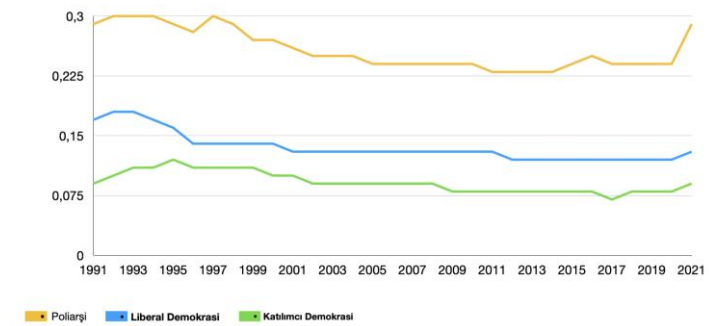
Şekil 5. 40.: Kazakistan Economic Intelligence Unit Demokrasi Endeksi Puanları

Şekil 5. 41.: Kazakistan Bertelsmann Transformation Index Puanları

Şekil 5. 42.: Kazakistan V-dem Puanları

5.8. Fransa Yarı-başkanlık Sistemi Tercih

Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman işgalinde olduğu dönem ve sonrasında kabul edilen yeni anayasa parlamenter sistemden yarı-başkanlık sistemine geçişin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Fransa, halk oylaması ile kabul edilen 1946

Anayasası, sonrasında düzenlenen 1958 Anayasası ve 1962 yılında düzenlenen anayasal değişiklikle siyasal sisteminde köklü değişiklikler yapmıştır.

1938’de sosyalist ve komünist partilerden oluşan Halk Cephesi iktidardan düşmüştür. O dönemde etkili olan milliyetçilik akımlarından etkilenen Fransa sağ partilerin ittifakından oluşan ve Edouard Daladier’in başkanlığında kurulan ittifakla yönetilmeye başlanmıştır. Savaş döneminde olduğundan hükümetler aynı zamanda savaş kabinelerine dönüşmüş başbakan hem ülkenin dışında ülkesinin çıkarlarını korumakla hem ülke içinde birliği sağlamakla hem de muhalefet tarafından yükselen iktidarını kaybetme tehlikesiyle başa çıkması gerekmiştir. Daladier, Radikal Sosyalist Partinin (Parti Républicain, Radical Et Radical Socialiste- PRV) lideri olmasına rağmen ekonomik ve dış politikalarda sağ görüşe yakın olması sebebiyle hükümette bulunduğu süreçte sol görüşlü parti üyelerini siyasetin dışına itmeye çaba göstermiştir. Daladier’in merkez sağa yaklaşma çabası kabinesinde bulunan sağ ittifak (Allience Démocratique) grubunun lideri Paul Reynaud’un siyasi otorite olarak gittikçe öne çıkmasına yol açmıştır. Başbakan Daladier meclisten komünist üyeleri tasfiye ederken bir yandan da iktidarını sağlamlaştırmaya yönelmiş ve ülkeyi kararnamelerle yönetmeye başlamıştır. Henüz savaşın başlamadığı ancak hazırlıklarının yapıldığı dönemde Daladier Komünist partisini kapatmış ve milletvekillerini tutuklatmıştır; gerekçe olarak da karşı cephede yer alan Almanya’yla müttefik olan Rusya’ya avantaj sağlamak istemediğini göstermiştir. Komünistlerin yer altına inerek örgütlenmesi Meclisin, Daladier’in Sovyetlere karşı etkili önlemler almadığı ileri sürülerek desteğini çekmesine ve Reynaud’un başbakanlık koltuğuna oturmasına yol açmıştır. Reynaud’un başbakanlık koltuğuna geçmesinden kısa bir süre sonra Almanya, Fransa’ya saldırmaya başlamış ve Fransa büyük ölçüde yenilgiye uğramıştır. Saldırı altında olan Fransa İngiltere’den destek beklemiş olsa da İngiltere Fransa’ya destek kuvvet göndermemiştir.

Almanya’nın Fransayı mağlup etmesinden sonra sorumlu tutulacak olan Reynaud sorumluluğu tek başına üstlenmemek adına kabinesinde değişiklik yaparak Charles De Gaulle ve Philippe Pétain’i kabinesine almıştır. De Gaulle Savaş Bakanı Yardımcısı olurken Pétain Başbakan yardımcısı olmuştur. Fransa hükümeti,

İngiltere'nin sadakatsizlik yaptığı görüşündeydi bu yüzden Reynaud Almanya'yla anlaşma yapmak isterken Pétain savaşı olabildiğince sürdürmek ve en sonunda anlaşma yapmayı düşünürken De Gaulle İngiltere'yle olan ittifakın korunmasından yanaydı. Paris'in Alman işgaline girmesiyle birlikte Mecliste anlaşma yanlıları artmış böylece Reynaud'un istifası kaçılmaz olmuştur.¹³⁸¹ Pétain'in Başbakanlık koltuğuna oturduğunda ilk hedefi savaş durumundan bir an önce çıkmak ardından III. Cumhuriyet'in yapısal eksikliklerini tamamlamak olmuştur. Pétain mevcut duruma gelmelerinde siyasal sistemin yol açtığı karmaşıklık olduğu inancındadır.

Pétain Meclisin de desteğiyle 22 Haziran 1940'ta Almanya ile anlaşma imzalamış ve böylece Paris'in de dahil olduğu Kuzey Fransa Alman işgali altına girmiştir. Fransa hükümeti ve her iki meclisi de 10 Temmuz 1940'ta Vichy'de toplanarak Pétain'e yeni anayasa yapma yetkisi vermiştir. Yürütme, yasama ve yargı gücünü Pétain'in elinde toplanmasına izin veren bu yeni anayasa ile III. Cumhuriyet sonlanmış ve Vichy Dönemi başlamıştır.¹³⁸² Pierre Laval Nazilerin önerdiği bir isim olarak Pétain'in yardımcılığını üstlenmekte ve gelecekte iktidarı ele alacağı düşünülmektedir. Yeni anayasa yapması için kendine verilen yetkilerle yeni bir anayasa çıkarmak yerine hükümetin tüm yetkilerini üzerine alan Pétain fiilen 1875 Fransız Anayasasını askıya almıştır. Yeni anayasa için 1941'de bir taslak yazılmış ve 1944'te Pétain tarafından imzalanmış olsa da Meclis onayına sunulmamış ya da yürürlüğe girmemiştir.¹³⁸³ Pétain, Cumhurbaşkanı görevden almış ve hem Cumhurbaşkanı'nın hem de Başbakanın yetkilerini üstlenerek hem meclisi hem de senatoyu feshetmiştir. Laval dışında III. Cumhuriyette yer alan Reynaud dahil hemen herkesi tutuklatmış yerlerine akademisyenlerden ve generallerden oluşan yeni bir

¹³⁸¹ Atay Akdevelioğlu, Çınar Özen, "II. Dünya Savaşı'nda Fransa'da Liderlik Mücadelesi: III. Cumhuriyet'ten Vichy Fransası'na Fransız Siyasetinde Yapısal Salınım", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C. 15, S. 1, 2016, s. 156.

¹³⁸² Bu dönem imzalandığı bölgenin ismini almış ve Pétain'in adıyla anılmamıştır. Vichy Alman işgalinde olan Paris'in yerine başkent olarak Kabul edilmiş ve yeni hükmet geçici başkentte kurulduğu için onun adını almıştır. Yapılan oylamaya Paris'deki hükümetinden 569 kabul ve 80 red oyu almıştır. Oylamada red oyu kullanan vekillerin çoğu Komünist üyelerdir. Savaş bitiminde bu komünist üyeler halk kahramanı ilan edilmişlerdir.

¹³⁸³ Constitutional Act, France, Journal Officiel de la République française, 1940, No. 168; Constitutional Act No. 7, France, Journal Officiel de l'Etat française, 1941, No. 28. Aktaran: French Constitutional Law of 1940, (Çevirimiçi), https://dbpedia.org/page/French_Constitutional_Law_of_1940 , 11 Mayıs 2022.

siyasal elit tabakasını getirmiştir.¹³⁸⁴ Teknokrat kabinesini andıran bu yeni kabine Pétain'in iktidarını güçlendirmiş ve Nazi yönetimini sağlamlaştırmıştır. Otoriter ve milliyetçi bir yapı üzerinde yükselen siyasal sistemden laiklik, liberalizm, demokrasi ve onun tüm öğretileri dışlanmıştır. Vichy yönetiminde Katolik kilisesi siyasal güç kazanmış böylece laik sol cepheye karşı Pétain destekçilerini iktidarını sağlamlaştırmak adına kullanmıştır.¹³⁸⁵

Pétain'in Milli devrimi III. Cumhuriyeti yok ederek otoriter bir düzenin kurulmasına destek olmuş buna karşılık Fransız Devriminin özgürlük ya da eşitlik değerleri yerine “vatan” ve “millet” anlayışını getirmiştir. De Gaulle ordunun desteğini alamayınca isyanı halkla ve komünistlerle yapmak zorunda kalmış Londra'ya giderek İngiltere'nin desteğini almaya çalışmıştır. Bu dönemde “18 Haziran Bildirisi” olarak kayda geçen radyo konuşmasında tüm halkı Alman işgaline karşı örgütlenip ayaklanmaya çağırıştır. De Gaulle Londra'da Fransa Ulusal Komitesini (Le Comité national français- CNF) kurmuş ve bu grup sürgün Fransa hükümeti olarak kabul edilmiştir. Başlangıçta İngiltere tarafından kurulmuş sınırlı ve etkisiz bir birlik olan CNF Fransa'nın sömürgelerindeki birliklerle birleşerek gücünü arttırmaya çalışmıştır. Bir yandan kapatılan ve sonradan gizlice örgütlenen Komünist birliklerle birlikte eylem planı oluşturma çabası içindedir. Komünist direniş grupları eski bir hükümet görevlisi olan Jean Moulin'in liderliğinde Ulusal Direniş Konseyi (Le Conseil national de la Résistance- CNR) adı altında birleşmiştir. Laval'ı görevden alarak kendi gücünü göstermeyi düşünen Pétain Almanya'yla uzlaşa sağlayamamış ve Laval'ı Hükümet Başkanı olarak atamak zorunda kalmıştır. Almanya Laval'ın hükümetin başına geçmesiyle artık eski anlaşmanın geçersiz olduğuna karar verip Fransa'nın güneydoğusunu yani Vichy hükümetinin yeni merkezini de işgal etmiştir. İşgalle birlikte lağvedilen Fransa ordusu direniş gruplarına katılmaya başlamıştır. Kasım 1942'de Alman orduları bütün Fransa'yı işgal ederek Vichy Hükümetini fiilen sonlandırmışlardır. Pétain'in tüm yetkilerini devrettiği Laval'ın yönetiminde tüm Fransa Almanya boyunduruğuna girmiştir. İngiltere'de güç toplayan de Gaulle İngiltere'nin yönlendirmelerine kulak asmadığı için direnişe önderlik edecek bir isim

¹³⁸⁴ Akdevelioğlu, 2016, **a.g.e.**, s. 158.

¹³⁸⁵ **A.e.**, s. 158- 159.

bulma gayretine girilmiş ve bu isim Henri Giraud olmuştur. Uzun müzakerelerden sonra Giraud ve de Gaulle eşit yetkilere sahip oldukları iki başkanlı geçici bir yönetim kurma kararı almışlardır. 3 Haziran 1943'te kurulan Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi (Comité français de libération nationale) işgalden sonra Fransa'nın yönetimini üstenecek şekilde kurulmuştur.¹³⁸⁶ Komite bir yıl sonrasında Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükümetini kurarak ülkenin herhangi bir müttefik ülkenin emri altına girmemeyi garantilemiştir. Fransız Cumhuriyeti Geçici Hükümeti tarafından yayınlanan kararname ile, 1940 Anayasa Kanununun ve daha sonra Vichy tarafından kabul edilen diğer kanunların geçersizliğini ilan edilmiştir. 1940 Anayasası yürürlükten kaldırılmamış veya iptal edilmemiştir, hiç olmamış gibi baştan sona geçersiz ilan edilmiştir.¹³⁸⁷

Ağustos 1944'te Fransa Alman işgalinden kurtulmuştur. De Gaulle yeni anayasayı dolayısıyla yeni hükümeti kurmak için Fransa Geçici Hükümeti ile birlikte Paris'e geçmiştir. 1945'te yeni anayasası yapmak için Kurucu Meclis oluşturulmuş ve referanduma sunulmuştur. 21 Ekim 1945'te yapılan referanduma katılım %80'e yakın bir orana ulaşmış ve *"Seçilen meclisin kurucu meclis olarak görev yapacağı konusunda hemfikir misiniz? Yeni bir Anayasa yürürlüğe girinceye kadar, sandığın arka planında gördüğünüz kanun teklifine göre ülke yönetiminin düzenlenmesine katılıyor musunuz?"* soruları sorulmuştur.¹³⁸⁸ Katılanların %96'sı kurucu meclisi kabul etse de geçici kanunla yönetilmeye %66 oranında kabul oyu gelmiştir. Kurucu Meclis'te mücadelenin ön safhalarında yer alan Komünist ve Sosyalist partiler ağırlıktadır. Kurucu Meclis'teki çoğunluk güçlü bir yasama ve zayıf bir yürütme ön görürken de Gaulle aksine güçlü bir yürütmenin olması gerektiğini ileri sürmüş ve III. Cumhuriyetin yol açtığı sorunların tekrar yaşanmaması için bunun gerekli olduğunu iddia etmiştir. Sonuç olarak çoğunlukta olan Komünistlerin hazırladığı anayasa

¹³⁸⁶ A.e., s. 166.

¹³⁸⁷ A.e. Constitutional Act, France, Journal Officiel de la République française, 1940, No. 168; Constitutional Act No. 7, France, Journal Officiel de l'Etat française, 1941, No. 28. Aktaran: French Constitutional Law of 1940, (Çevirimiçi), https://dbpedia.org/page/French_Constitutional_Law_of_1940 , 11 Mayıs 2022.

¹³⁸⁸ Atay Akdevelioğlu, Çınar Özen, "Hür Fransa'dan IV. Cumhuriyet'e Fransa'da "Güçlü Hükümet" Mücadelesi: De Gaulle'ün Siyasi Yenilgisi ve Parlamentarizme Geri Dönüş", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C. 16, S. 1, 2017, s. 97.

referanduma gitmiştir. 5 Mayıs 1946'da yapılan referandumda %80 katılım oranına ulaşılmış tek meclisli ve yasamanın güçlü olduğu yeni anayasaya halkın %53'ü "Hayır" demiştir. Haziran ayında yeni bir Kurucu Meclis kurulur ancak önceki gibi sadece komünistlerin ağırlıkta olduğu bir meclisin aksine cumhuriyetçilerin de arttığı bir meclis kurulmuştur. Cumhuriyetçi Halk Hareketi'nin (Le Mouvement républicain populaire- MRP) meclis üye sayısı 150'den 173'e çıkmıştır. Yeni anayasa taslağı hem komünistlerin hem de cumhuriyetçilerin üzerinde anlaştığı bir taslak haline gelmiş ve önceden reddedilen anayasa taslağını üzerinde bazı değişiklikler yapılarak tekrar halka sunulmuştur. 13 Ekim 1946'da %67 katılım oranıyla ve %53 kabul oyuyla 1946 Anayasası kabul edilmiş ve 1947'nin ocak ayında de Gaulle istifa etmiştir.

1946 seçimleriyle kurulan Mecliste Komünist Parti (Parti Communiste Français-PCF) 171 sandalye, Cumhuriyetçi Parti (Mouvement Républicain Populaire-MRP) 162 sandalye, İşçi Partisi (Section Française De l'Internationale Ouvrière-SFIO) 102 sandalye olarak hükümeti kurmuşlardır. Ağırlıklı olarak Cumhuriyetçiler ve Komünistlerden oluşan meclisin hazırladığı anayasa Fransa'nın yönetimini parlamenter sisteme çevirmiştir. Kabul edilen bazı hükümlerle sistem meclis hükümeti sistemini andırmaktadır. Tek meclisli yasama organının halk tarafından kabul edilmemesi üzerine tekrar iki meclisli sistem yürürlüğe girmiştir ancak Sénat yerini Cumhuriyet Konseyine bırakmıştır. Yeni anayasada III. Cumhuriyetin hatalarını tekrar etmeme adına her iki mecliste birbirine denk kılınmamış aksine Cumhuriyet Konseyi (Sénat), Millet Meclisine karşı daha zayıf bırakılmıştır. III. Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Konseyi (Sénat), Komünistlerin arzu ettiği yasal değişiklikleri yapmalarında engel olmuş ve IV. Cumhuriyet bir önceki hükümetten intikam alma isteğiyle kurulmuş gibi görünmektedir.¹³⁸⁹ III. Cumhuriyette hiçbir yasama organının son sözü söyleme inisiyatifi olmamış ve hem Cumhuriyet Konseyi (Sénat) hem de Meclis yasa çıkarma ya da oylamada eşit haklara sahip olmuş olsa da IV. Cumhuriyet bu haklar Mecliste toplanmış gibi görünmektedir.¹³⁹⁰

¹³⁸⁹ Muvaffak Akbay, "Bay Andre Hauriou'nun Fransa'nın Yeni Anayasası Hakkında İki Konferansı". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 5, S.1, 1948, s. 32.

¹³⁹⁰ A.e.

Yürütme Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu ve Başbakan'dan oluşur. Yeni Anayasa ile Cumhurbaşkanı artık Başbakanı kendi seçim kendi görevden almamaktadır. Mevcut siyasi durum ve Meclisteki parti yerleşime uygun bir adayı seçim Meclise önermektedir. Meclis Başbakanın hükümet programını ve kendisini uygun görürse aday gösterilen kişi başbakan olabilmektedir. Cumhurbaşkanı kanun teklif edemez ve kanunlar başbakan tarafından yapılır. Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunda Danıştay üyelerini, Milli Savunma üyelerini, rektörleri ve valileri atar ancak geri kalan tüm kamu görevlileri Başbakan tarafından atanmaktadır. Uluslararası antlaşmalara katılma hakkı kalkmış sadece kendisine bilgi verilmektedir. Yeni Anayasada Başbakana özel bir yer verilmiştir. Bakanlar kurulu üyelerini Başbakan seçer, Hükümet Programı Başbakanın programıdır ve Başbakan tüm bakanlar kurulu için değil kendi şahsı adına Meclisten güven oyu ister. Cumhurbaşkanı törensel olarak ülkeye başkanlık ediyor olsa da icranın asıl başkanı Başbakandır.¹³⁹¹ Başbakan, kabinenin istikrarını sağlamak ve Millet Meclisinin üstünlüğünü korumak gibi görevlere haizdir. Başbakan, bakanlar kurulunu oluşturduktan sonra Cumhurbaşkanının onayına gönderir ve tekrar Millet Meclisinin Onayına gider. 1946 Anayasası ikili güven oylamasını ortaya çıkarmıştır. Bu değişiklik Meclis her siyasi adımın merkezi görünümü kazanmış ve yeni sistemin Meclis Hükümeti olduğu iddiaları ileri sürülmüştür.

1946 Anayasasında Cumhurbaşkanının yetki ve sorumlulukları 5. bölümde yer almaktadır:¹³⁹²

- Cumhurbaşkanı Meclis tarafından 7 yıl süre için sadece tek dönemlik seçilir (29. Madde).
- Cumhurbaşkanı uluslararası müzakerelerden haberdar edilir. Anlaşmaları imzalar ve onaylar. Büyükelçileri atar.
- Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunda Danıştay üyelerini, Milli Savunma üyelerini, Yüksek Öğrenim Rektörlerini ve Valileri atar (30. Madde); geri kalan kamu görevlileri başbakan tarafından atanır.

¹³⁹¹ A.e., s. 31- 32.

¹³⁹² President of France Official Website, **The Constitution of 27 October 1946**, (Çevirimiçi) <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-constitution-of-27-october-1946>, 11 Mayıs 2022.

- Cumhurbaşkanının Uluslararası antlaşmalara katılma hakkı kalkmış ve sadece kendisine ilerleme hakkında bilgi verilmektedir. (31.Madde)
- Cumhurbaşkanı bakanlar kurulu toplantılarına başkanlık eder (32. Madde). Cumhurbaşkanı Yüksek Şura ve Milli Savunma Komitesine başkanlık eder ve Silahlı Kuvvetler Başkanı unvanını alır (33. Madde).
- Cumhurbaşkanı, Yargı Yüksek Kuruluna başkanlık eder ve Yargı Yüksek Kurulunda af hakkını kullanır (34. Madde ve 35. Madde).
- Cumhurbaşkanının her işlemi, bakanlar kurulu Başkanı ve ilgili bakan tarafından imzalanmalıdır (38.Madde).
- Cumhurbaşkanı Meclise mesaj verir.
- Cumhurbaşkanı sorumsuzdur ve sadece vatana ihanetten yargılanır (42.Madde). Eylemlerinden sorumlu olmayan Cumhurbaşkanı yasama organına göre törensel bir konuma sahip olmuştur. Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi tarafından görevden alınarak Yüksek Adalet Divanına sevk edilebilir.
- Cumhurbaşkanı başka kamu görevi üstlenemez (43.Madde). Bu madde ile Cumhurbaşkanının yetkilerini genişletmesinin önüne geçilmiştir. Ayrıca 44. Madde ile Fransa'da hüküm süren ailelerin fertleri Cumhurbaşkanlığına aday olamazlar kararı eklenmiştir. Bu madde gücün kapital sistemde yer alan bir grubun eline geçmesini önleme amacıyla konulmuştur.
- Meclisin olağanüstü hâl ilan etme yetkisi bulunmakta ve Cumhurbaşkanı burada sadece onay mercii olarak bulunmaktadır.

III. Cumhuriyet'te yaşanan istikrarsızlık sorunlarının tekrarlamaması için hükümetin düşürülmesine yönelik düzenlemeler 49. Madde ile 51. Maddeler arasındaki hükümlerle 1946 Anayasasında yer almıştır. Güven oylaması sadece Başbakan tarafından bakanlar kurulunda görüşüldükten sonra yapılabilir. Oylama, oylama önerisi sunulduktan sonraki bir gün içinde yapılmalıdır. Bakanlar kurulunun güven oylamasında kaybetmesi ancak Meclis salt çoğunun oyuyla mümkündür ve bu olduğunda Kabine toplu olarak istifa eder (49.Madde). Gensoru önergesi için de aynı hükümler geçerlidir (50.Madde). Aynı on sekiz aylık süre içinde iki kere oylamaya gidilirse bakanlar kurulu Millet Meclisinin feshetme kararı verebilir ve

Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile ilan edilir (51.Madde). Sadece Millet Meclisine verilen bu yetki ile Meclisin Cumhuriyet Konseyine üstünlüğünü sağlanmak istenmiştir. Bir diğer önlem ise 13. Madde ile gelen “*Yasayı yalnızca Ulusal Meclis oylar. Bu hakkı devredemez*” hükmüdür. III. Cumhuriyetin sıkıntısını yaşadığı istikrarlı hükümetler kurulamama sorunu 1946 Anayasası ile önlenmek istenmişse de bu gerçekleşmemiştir. 1958’e kadar geçen sürede hemen her hükümet 7-8 aylık süreçlerde dağılmıştır. Sadece Henri Queuille’in ve Guy Mollet’in kurduğu hükümetler bir yıldan fazla sürebilmiştir.¹³⁹³

1943 yılında Nazilere karşı Fransa’nın yanında savaşan Cezayir’liler bağımsızlık için “*Cezayir Halkının Manifestosu*” (Manifeste du Peuple Algérien) adıyla bir bildiri yayınlamıştır. Fransa sömürgesinden çıkmak isteyen Cezayirliiler kendi anayasalarını yapmayı, tutuklularının serbest bırakılmasını ve kendi yönetimlerini kendilerinin üstlenmesini istediklerini bildirmişlerdir.¹³⁹⁴ Bu bildirge Fransa hükümeti tarafından ciddiye alınmamış ve sonrasında Cezayirli gruplar 1944’te “*Özgürlük ve Manifesto Dostları Birliği*” (Amis du Manifeste et de la Liberté) adı altında Ferhat Abbas’ın önderliğinde toplanarak bağımsızlık mücadelesine hazır olduklarını duyurmuşlardır.¹³⁹⁵ Fransa’nın bu gelişmelere tepkisi hareketin liderlerini tutuklamak yönünde olmuştur, güç kaybeden ve kendi hükümetinde istikrar sorunları yaşayan Fransa Cezayir konusunda yapıcı çözümler üretememiştir. 1945’te Cezayir’de Fransa’nın işgalden kurtulmasını kutlamak için yapılan gösteriler kısa zamanda bağımsızlık isteyen göstericilerin kontrolü altına girerek gösterilerin hacminin artmasıyla Fransa önce polis müdahalesinde bulunmuş sonrasında savaşta koşullarında kullanılan araçlara halkın üzerine ateş açmıştır. Gösterilerde 40.000 kişinin öldüğü açıklanmıştır ve “Setif Olayı” olarak anılan bu gösteriler 1954’te Cezayir bağımsızlık

¹³⁹³ Kontaci, **a.g.e.**, s. 44. Göreve gelen hükümetlerin başbakanları ve görevden ayrıldıkları yıllar sırasıyla: Paul Ramadier 24 Kasım 1947, Robert Schuman 26 Temmuz 1948, André Marie 5 Eylül 1948, Robert Schuman 11 Eylül 1948, Henri Queuille 28 Ekim 1949, Georges Bidault 2 Temmuz 1950, Henri Queuille 12 Temmuz 1950, René Pleven 10 Mart 1951, Edgar Faure 20 Ocak 1952, Antoine Pinay 8 Ocak 1953, René Mayer 28 Haziran 1953, Joseph Laniel 18 Haziran 1954, Pierre Mendès France 23 Şubat 1955, Edgar Faure 1 Şubat 1956, Guy Mollet 13 Haziran 1957, Maurice Bourgès-Maunoury 6 Kasım 1957, Félix Gaillard 14 Mayıs 1958, Pierre Pflimlin 1 Haziran 1958 ve Charles de Gaulle’dür.

¹³⁹⁴ Mehmet Nam, “İşgalden İstiklale Cezayir”, **Tarih Dergisi**, C. 0, S. 55, 2013, s. 170.

¹³⁹⁵ **A.e.**, s.170.

mücadelesine yön vermiştir.¹³⁹⁶ Cezayir'in her bölgesinde ayrı komutanlıklara ayrılan bağımsızlık örgütü 1 Kasım 1954'te halkın da ayaklanmaya katılmasıyla Fransız polisi ve askeri hedef olarak bağımsızlık savaşını başlatmıştır.¹³⁹⁷ Fransa, bir yandan Cezayir'e yönelik askeri müdahalesini arttırırken diğer yandan Cezayir'e kısmi özerklik vermek için harekete geçmektedir ve bu esnada Cezayir'in bağımsızlığı için savaşıyan "Ulusal Kurtuluş Cephesi" (Front de Libération Nationale- FLN) pek çok yerleşim yerini kontrolüne almıştır.¹³⁹⁸ Mücadele tüm hızıyla ilerlerken Almanya ile yapılan savaştan oldukça yıpranan genç askerlerin Cezayir'le olan mücadeleye isteksiz yaklaşması ve hükümetin bu konuda uyguladığı yaptırımlar mevcut hükümetlerin Meclis güvensizlik oyu ile düşmesine sebep olmuştur.

1956'da Cezayir ile olan savaş bitirme vaatleriyle göreve gelen Guy Mollet¹³⁹⁹ ve ondan sonra göreve gelen hükümetlerin hepsi Cezayir konusunda aldıkları kararlar yüzünden Meclis tarafından eleştirilmiş ve güven oylamasıyla düşürülmüştür. Hükümetler bir iç mesele olarak algılanan Cezayir Savaşı için Yurtdışından destek almak istemesi ya da bakanlıklar arası iletişimsizlik sebebiyle Cezayir'in sorununun daha büyük bir probleme dönüşmesi yüzünden eleştirilmiştir. 1946, 1951 ve 1956 genel seçim sonuçları doğrultusunda meclis Cumhuriyetçi, Sosyalist ve Komünist partiler ağırlıklı olarak devam etmiştir. 1951 seçimleriyle oluşturulan Mecliste Cumhuriyetçi parti kendini hem meclisteki komünistlerle hem de Gaullistçilerle mücadele içinde bulmuştur. 1947'de kurulan Ancak Charles de Gaulle'ün siyasetten uzaklaşmasıyla etkisiz kalan Fransız Halk Birliği (Rassemblement du Peuple Français, RPF) 1951'de daha aktif olarak siyasi sahnede yer almaya başlamıştır. Yerel seçimlerde büyük bir galibiyet elde eden parti aynı başarıyı genel seçimlerde de göstermek için çok ağır bir kampanya yürütmüştür. Sağ partiler arasında yer alan RPF anti-komünist ve egemenlikçi bir parti olarak yürütme yetkilerinin güçlenmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁴⁰⁰ 1951' Meclise giren RPF 121 Milletvekiline sahip olan

¹³⁹⁶ A.e., s.171.

¹³⁹⁷ A.e., s. 173.

¹³⁹⁸ A.e., s. 175-76.

¹³⁹⁹ Stanley H. Hoffmann, "The French Constitution of 1958: I. The Final Text and Its Prospects", **The American Political Science Review**, Vol. 53, No. 2, 1959, s. 356.

¹⁴⁰⁰ Assemblée Nationale, Discours D'investiture- 1958, (Çevirimiçi) https://www.assemblee-nationale.fr/histoire/de_gaulle.asp , 10 Mayıs 2022.

parti olarak hükümeti kurma görevini üstlenmeye hazırlanırken komünist, sosyalist ve cumhuriyetçilerin kurduğu ittifaka engel olamamıştır. 1952’de ortaya çıkan hükümet krizi sonrası RPF’den hükümeti kurması istenmiş ama Gaulle’ün yönlendirmesiyle bir uzlaşa sağlanamamıştır. Parti içinde görüş ayrılıkları çıkmaya başlamış ve bir grup sağ partilere yakınlaşıp koalisyon kurmak isterken bir başka grup Gaullist düşüncelerinden ödün vermeyi reddetmiştir.¹⁴⁰¹ 1952’de bir grup RPF üyesi Antoine Pinay’ın güven oylamasında kabul oyu kullanınca partiden ihraç edilmişler ve sonrasında kendi parti gruplarını oluşturmuşlardır. 1955’te parti içi hizipler, üye sayısındaki düşüşler ve 1951 seçimindeki zaferlerini etkin bir şekilde değerlendirememiş olmaları sonucunda RPF tamamen dağılmıştır. Gaullistler tarafından Sosyal Cumhuriyetçiler Ulusal Merkezi Partisi (Centre national des républicains sociaux, CNRS) kurulmuşsa da 1958’de o da dağılmıştır. Charles de Gaulle 1958 seçimlerinden önce Yeni Cumhuriyet İçin Birlik (Union pour la nouvelle République- UNR) partisini kurmuştur.¹⁴⁰²

13 Mayıs 1958’de Cezayir’de Fransa yanlıları tarafından büyük çaplı bir ayaklanma başlamış ve tüm kamu binaları kapatılmıştır. Cezayir’de Fransız aşırı milliyetçileri tarafından “Kamu Güvenliği Komitesi” kurulmuş ve komitenin başı General Jaques Massu olmuştur.¹⁴⁰³ Bu esnada Paris’te Pierre Pflimlin hükümeti kurmak için güven oyunu almıştır. Ayaklanan göstericiler komite aracılığıyla Cezayir’in özgürlüğü talebinde bulunmuş ancak Meclis üyeleri talepleri reddetmiştir. Pflimlin’in kurmak istediği bakanlar kurulu sosyalistlerin desteğini almış olsa da komünistlerin ve sağ partilerin desteğini alamamıştır. Pflimlin hükümeti için güven oyunu alabilmek amacıyla Cezayir’de huzuru sağlayacağını iddia eden General Raoul Salan’a tam yetki vermiştir. 15 Mayıs’ta ile General Salan General Massu’nun da yönlendirmesiyle yaptığı konuşmasında “*Vive l’Algérie Française! Et Vive de Gaulle!*” (Çok Yaşa Fransa’nın Cezayir’i, Çok Yaşa de Gaulle) ifadelerini kullanarak da Gaulle’ü iktidara el koymaya davet etmiştir. Bu dönemde Fransız siyasetinin en hayati konusu Cezayir’dir, Fransız ordusunun neredeyse tamamı Cezayir’de

¹⁴⁰¹ Jean Lacouture, “**De Gaulle, vol. 2: Le Politique, 1944-1959**”, Paris, Éditions du Seuil, 1985, (Çevirimiçi), <https://archive.org/details/charlesdegaulle0000laco> , 15 Mayıs 2022.

¹⁴⁰² A.e.

¹⁴⁰³ Güven Komitesi’nin eylemlerinden ötürü suçlanmaktan kaçınmak amacıyla hareketin başı olduğu iddialarını reddetmiştir.

bulunmakta ve bu gücü kontrol eden kişi de, de Gaulle'e desteğini belirtmiştir. Bu noktada tamamen bir darbe tablosu ortaya çıkmıştır ve bu durum hem siyasileri hem de halkı oldukça endişelendirmiştir. De Gaulle, Salan'ın çağrısına "Cumhuriyetin yetkilerini üstlenmeye hazır" olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Mevcut siyasi tabloda sömürge ülkelerini ele geçirmiş güçlü bir ordunun yönetimine sahip ve hükümet tarafından yetkilendirilmiş bir general diğer yanda çok parçalı yapıya sahip, kırılğan ve ordusunu kontrol etme yetisini kaybetmiş üstelik meclis desteğinin de zayıf olduğu sivil bir hükümet bulunmaktadır. Bir iç savaşın çıkma endişesiyle Cezayir'de konuşlanmış askeri birliklerin Fransa'ya gelmelerini engellemek amacıyla Fransa Cezayir arasında uçuşlar durdurulmuş, Cezayir'e yapılan kamu harcamaları kesilmiş ve Cumhurbaşkanı Salan'dan ordunun Paris hükümetine itaat etmesini istemiştir. De Gaulle 19 Mayıs'ta basına yaptığı konuşmada Pétain gibi bir diktatör olmayacağını açıklamıştır.¹⁴⁰⁴ De Gaulle Paris'teki hükümetle görüşerek yeni başbakan olabileceğini ancak kendisine anayasayı değiştirme yetkinin verilmesi gerektiğini ileri sürmüş bunun üzerine bu önerisi anayasa ihlali olacağı ileri sürülerek reddedilmiştir. De Gaulle'ün teklifinin reddedilmesi Cezayirli isyancıların de Gaulle'e daha çok yaklaşmasına sebep olmuştur. General Massu, Cezayir'deki ayaklanmaları Fransa'ya yakın bir ada olan Korsika adasına bir hareket planlamıştır ve bu hareketle Cezayir ayaklanmasını Paris'e taşımayı hedeflemektedir. Corse Operasyonu olarak geçen hareket planı Korsika yönetimini isyana katılmaya ikna ederek isyancı örgütlerin paraşütçülerinin Paris havalimanına inmesini ve Paris'in işgalini kapsamaktadır. Fransız donanmasının çok az bir kısmı Fransa'da bulunmakta ve kendi silah arkadaşlarıyla çatışmaya girmeye isteksiz görünmektedir. Üstelik Polis teşkilatı ve Hava Kuvvetleri Cezayir'deki orduyu desteklemekte ve onlara ikmal desteği vermektedir.

Hükümet bir yandan iç savaş çıkmasından korkmakta diğer yandan Gaullist hareketinin diktatörlüğe dönüşmesinden endişelenmektedir ve bu endişe Meclisi ikiye

¹⁴⁰⁴ 19 Mayıs'ta düzenlediği basın toplantısında "67 yaşında diktatör kariyerine başlamaya niyetim yok" şeklinde bir açıklama yaparak Mareşal Pétain3 gibi bir yöntem izlemeyeceğinin sinyallerini verdi. Özgün Özçer, **Fransız Anayasa Tartışması: Güçler Kurgusunda Denge Arayışı**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı https://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/Fransa_Anayasa_tartismasi.pdf , s. 2, 14 Mayıs 2022.

bölmüştür. Gaullist hareketinin karşısında yer alan sosyalist ve komünist üyeler de Gaulle'ü desteklemeye başlamışsa da sağcı gruplar şiddetle karşı çıkmakta hatta Guy Mollet Cumhuriyeti de Gaulle'e teslim etmektense ölmeyi yeğlediğini ifade etmektedir. De Gaulle ile hükümet arasında süren müzakerelerde bir türlü anlaşma sağlanamamakta hükümet de Gaulle'den yönetimi diktatörlüğe dönüştürmeyeceğinin garantisini istemekte ancak de Gaulle söz konusu değişikliklerin yapılmazsa Cumhuriyet'in ayakta kalamayacağını savunmaktadır. Pflimlin Meclis'e görüşmelerin olumsuz sonuçlandığını açıkladıktan sonra daha önce bahsi geçen "Corse Hareketi"nin ertesi gün gerçekleşeceği haberi alınmıştır. Bunun üzerine de Gaulle de Gaulle, *"ülkenin birliğini ve bağımsızlığını sağlamaya muktedir bir cumhuriyet hükümeti kurma sürecinde"* olduğunu ileri süren bir bildiri yayınlayarak hareketin ertelenmesini sağlamıştır. Bu açıklama bazı kaynaklarda hükümet de Gaulle'ü başbakan olarak seçmeden önce kendini başbakan olarak ilan ettiği yönünde yorumlanmıştır. Pflimlin bu sırada şartlı istifasını sunmuştur. De Gaulle Meclis güven oyunu alıp hükümeti oluşturana kadar Pflimlin görevde kalacaktır. Komünistler, sosyalistler ve cumhuriyetçileri destekleyen halktan bir grup de Gaulle'ü protesto etmek için toplanırken bir yandan 30 Mayıs'ta Paris'in işgal hareketinin başlanacağı bilgisi gelmiştir. René Coty'e eğer de Gaulle iktidara gelirse işgal hareketinin iptal edileceği bildirilmiştir. Bu bildirinin üzerine Coty, Meclise bir konuşma yaparak eğer de Gaulle meclisten güven oyu almazsa kendisinin ülkeyi iç savaşa sokan Cumhurbaşkanı olarak anılmasındansa istifa etmeyi tercih edeceğini açıklamıştır.¹⁴⁰⁵ Cumhuriyeti kurtarmanın tek yolunun de Gaulle'ün başbakan olması olduğu yönünde şiddetli artan baskı ile Meclis güven oylamasına gitmiştir. 1 Haziran'da yapılan güven oylamasında de Gaulle, 329' kabul oyuna karşı, 224 ret oyu ile güvenoyu kazanarak Başbakan olmuştur. IV. Cumhuriyetin son başbakanı olarak görev yapacak de Gaulle geçici bir hükümetle yönetime gelmiştir.

¹⁴⁰⁵ "Artık iç savaşın eşiğindeyiz. Kırk yıl düşmanla savaştıktan sonra, Fransızlar yarın Fransızlarla savaşacak mı? Daniel A. Gagnon, "**Algeria, De Gaulle, and the Birth of the French Fifth Republic**" History & Classics Student Scholarship, 2013, (Çevirimiçi) https://digitalcommons.providence.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=history_papers_proj s. 3-9, 14 Mayıs 2022.

Yeni de Gaulle hükümeti ilk olarak 3 Haziran'da yeni anayasa hazırlığının dayanacağı esasların belirlenmesi için Meclise bir yasa önerisi sunmuştur. De Gaulle hükümetine altı ay süreyle ülkeyi kararnamelerle yönetme yetkisi verilmiş ve anayasa yapım sürecinin belirlendiği 1946 Anayasasının 90. Maddesinde değişiklikler yapılmıştır.¹⁴⁰⁶ Yeni anayasa taslağı hazırlık döneminde hem hazırlık aşamasında çeşitli siyasilerin çalışmada yer alması için komiteler kurulmuş hem mevcut iktidarın dışındaki organlara başvurulmuş hem de taslak hakkında detaylı olarak bilgilendirilen halkın onayı alınmıştır. Yapılan değişiklikle Anayasa Danışma komitesi (Comité Consultatif Constitutionnel) kurulmuş ve bu komite her iki meclis onayıyla seçilen meclis üyeleri tarafından oluşturulmuştur. Anayasa taslağının hazırlanması için iki ayrı bölümden oluşan çalışma grubuna Adalet Bakanı Michel Debré başkanlık etmiştir. Çalışma grubu anayasa hukuk uzmanları, eski başbakanlar, konsey üyeleri, bakanlar ve Meclis üyelerinin karma olarak azaltılmış bir temsilidir. Mecliste temsil edilen her kesimin (Sosyolistler, Cumhuriyetçiler, Radikaller ve Komünistler gibi) taslak üzerinde yapılan müzakerelere katılması sağlanmıştır. Hazırlanan taslak Gaullist yaklaşımını temele almaktaydı çünkü Gaullist Michel Debré Anayasa taslağını de Gaulle'ün 16 Haziran 1946'da yaptığı bir konuşmada şekillendirdiği siyasi sistemi üzerine kurmuştur.¹⁴⁰⁷ Debré'nin liderliğinde uzmanlardan oluşan bir grup Anayasa ön taslağını hazırlamış Anayasa Danışma komitesi (Comité Consultatif Constitutionnel) metnin temelini bozacak değişikliklerden sakınarak taslak üzerinde değişikliği istenen maddeler üzerinde çalışmış ve Danıştay'ın incelemesinden sonra referanduma sunulmuştur.¹⁴⁰⁸ Referandum kararı verilen taslak için evet kampanyası yürütülmüş ve de Gaulle halka hitap ederek Anayasa taslağını halkı bilgilendirmiştir. 28 Eylül 1958'de gerçekleşen referanduma katılım %85 oranında olurken oy verenlerin %82'si yeni anayasaya evet ve %17'si hayır oyu kullanmıştır. 4 Ekim'de kabul edilen Anayasa ile seçimler yenilenmiş 23 Ekim ve 30 Ekim'de iki turla yapılan

¹⁴⁰⁶ 1946 Anayasası 90. Madde orjinal hali ve 3 Haziran 1958'de yapılan değişiklik ektedir. A.e. President of France Official Website, **The Constitution of 27 October 1946**, (Çevirimiçi) <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-constitution-of-27-october-1946>, 11 Mayıs 2022.

¹⁴⁰⁷ de Gaulle orjinal konuşmasının videosu ve metni için Bkz.: President of France Official Website, **Le discours de Bayeux (1946)** (Çevirimiçi) <https://www.elysee.fr/la-presidence/le-discours-de-bayeux-1946>, 11 Mayıs 2022.

¹⁴⁰⁸ Nicholas Wahl, "The French Constitution of 1958: II. The Initial Draft and Its Origins", **The American Political Science Review**, Vol. 53, No. 2, 1959, s. 358-360.

seçimlerde Millet Meclisi milletvekilleri seçilmiştir. Yapılan seçimlerde de Gaulle’ün oluşturduğu partiler birliği Yeni Cumhuriyet için İttifak (Union pour la nouvelle Rpublique- UNR) grubu 576 sandalyeli Mecliste 206 sandalye sahibi olmuştur. 21 Aralık’ta ise de Gaulle dolaylı bir seçimle Cumhurbaşkanı olmuştur. Yeni hükümetin göreve başlaması ile V. Cumhuriyet kurulmuştur ve bugün hala Fransa V. Cumhuriyet yönetimindedir.

1958 Anayasası ile kabul edilen hükümler Fransa’yı Parlamenter sistemden ayırıp başkanlık sistemine yakın bir konuma taşımiştır. Ancak tamamen başkanlık sistemi olarak nitelendirmekten uzaktır. Yürütme Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu ve Başbakandan oluşur. Cumhurbaşkanı 1958 Anayasasına göre yürütmenin sorumsuz kısımdır ayrıca vatana ihanet suçu dışında bir suçla yargılanamaz çünkü ilgili bakanların imzaları ile yetkisini kullanmaktadır. Hükümet Meclise karşı sorumludur ve herhangi bir şekilde Cumhurbaşkanına karşı sorumluluk yüklenmez.

1958 Anayasasında Cumhurbaşkanının yetki ve görevleri 5.Madde ile 19.Maddeler arasında yer almıřtır¹⁴⁰⁹:

- Cumhurbaşkanı, Anayasa'ya uymakla yükümlüdür. Hakemliği ile kamu makamlarının düzgün işleyişini ve Devletin devamlılığını sağlar. Cumhurbaşkanı Ulusal bağımsızlığın, toprak bütünlüğünün ve anlaşmalara riayetin garantörüdür (5. Madde).
- Cumhurbaşkanı 7 Yıl süre için tek seferliğine seçilir (6.Madde). Cumhurbaşkanı Meclis yeleri, il ve ilçe belediye meclisi yeleri, denizaşırı ülkelerin meclis üyelerinin oluşturduğu 80.000 seçilmiş temsilci tarafından dolaylı olarak seçilir (7.Madde).
- Cumhurbaşkanı Başbakanını ve Başbakanının nerisi ile bakanlar kurulunu atayabilir ya da görevden alabilir (8.Madde).
- Cumhurbaşkanı bakanlar kuruluna başkanlık eder (9.Madde)

¹⁴⁰⁹ Freedom House, **French Constitution of 4 October 1958**, (evirimii) <https://www.refworld.org/docid/3ae6b594b.html> , 14 Mayıs 2022.

- Herhangi bir yasanın kesin kabulü Cumhurbaşkanının onayı ile olur, Cumhurbaşkanı yasanın tekrar görüşülmesi için Meclise geri gönderebilir. Yasanın tekrar görüşülmesine itiraz yolu açık değildir (10.Madde).
- Cumhurbaşkanı, büyükelçileri akredite eder. (14.Madde)
- Cumhurbaşkanı, silahlı kuvvetlerin başkomutanı sıfatıyla ulusal savunma konseylerine başkanlık eder (15.Madde).
- Cumhurbaşkanı, Başbakana ve meclis başkanlarına danıştıktan sonra, Millet Meclisinin feshedildiğini ilan edebilir. Meclisin fesihden sonra kırk günü aşmayacak sürede genel seçim yapılır ve Meclis, seçimi izleyen ikinci perşembe günü itibariyle toplanır. Yapılan seçimden sonraki bir yıl içinde başka bir fesih yapılamaz (12. Madde).
- Cumhurbaşkanının Genel Af ilan edebilir (17. Madde).
- Cumhurbaşkanı, iki meclise de okunması için -tartışmaya sebep olmayacak- mesajlar paylaşabilir (18. Madde).
- Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunda görüşülen kararları imzalar. Devletin sivil ve askeri görevlerine atamalar yapar. Bu atamalar: Danıştay (Conseillers d'Etat), büyük şansölye (de la Légion d'Honneur), büyükelçiler ve olağanüstü elçiler, Sayıştay'ın kıdemli üyeleri, valiler, denizaşırı ülkelerdeki hükümet temsilcileri, genel memurlar, Yüksek Öğrenim rektörleri ve Bakanlıktaki kamu görevlileridir (13. Madde).
- Olağanüstü hâl durumunda Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis Başkanları ve Anayasa Konseyi ile resmî müzakerelerde bulunduktan sonra, bu durumun gerektirdiği tedbirleri alır. Olağanüstü hâl durumunda halka mesaj verebilir ve alınan tedbirleri açıklayabilir. Alınacak tedbirlerle ilgili olarak Anayasa Konseyine danışılır. Millet Meclisi, olağanüstü hâl yetkilerinin kullanılması sırasında feshedilemez. (16. Madde)
- Cumhurbaşkanı, uluslararası anlaşmaları müzakere eder ve onaylar. Onaya tabi olmayan bir uluslararası anlaşmanın akdedilmesine yönelik her türlü müzakereden kendisine bilgi verilecektir (53. Madde).
- Cumhurbaşkanı, Hükümetin önerisi veya iki meclisin ortak önergesi üzerine, hükümetin örgütlenmesi ile ilgili herhangi bir hükümet tasarısını Anayasaya aykırı olmamak kaydıyla referanduma sunabilir. Referandum

Hükümetin önerisi üzerine yapıldığında, Hükümet meclise açıkladıktan sonra mecliste görüşülmelidir. Referandumda hükümet tasarısı lehinde karar verildiği takdirde, Cumhurbaşkanı, oylama sonuçlarının ilanından itibaren on beş gün içinde tasarıyı yayımlayabilir (11. Madde).

- Cumhurbaşkanı Meclisi olağanüstü hâl durumlarında acil toplantıya çağırabilir (30. Madde)
- Cumhurbaşkanı, yargı gücünün bağımsızlığının garantörüdür. Kendisine Yüksek Yargı Kurulu yardımcı olacaktır. Cumhurbaşkanı Yüksek Yargıçlar Kurulunun bir üyesini seçebilir ve kurula başkanlık edebilir. Yargıçlar görevden alınamaz (64. Madde).
- Cumhurbaşkanı konsey başkanı dahil olmak üzere üçünü Anayasa Konseyi üyelerinden üçünü atar (56. Madde). Geri kalan üyeleri her iki Meclisin Başkanları eşit oranda olmak üzere atar. Ayrıca eski atanan 9 üye haricinde Cumhurbaşkanı Anayasa Konseyinin ömür boyu üyesi sayılırlar.
- Anayasa Konseyi, Cumhurbaşkanının, Başbakanın, bir veya diğer meclisin Başkanının veya altmış milletvekili veya altmış senatörün referansı üzerine, uluslararası bir taahhüdün, Anayasaya aykırı bir madde içerdiğini beyan etmişse, söz konusu uluslararası taahhüdü onaylama veya onaylamama yetkisi ancak Anayasanın değiştirilmesinden sonra verilebilir. Ayrıca Meclis kanunları yayınlanmadan önce Cumhurbaşkanı, Başbakan, Millet Meclisi Başkanı, Senato Başkanı veya altmış milletvekili veya altmış senatör tarafından Anayasa Konseyine uygunluk denetimi için gönderilebilir (61. Madde).
- 8, 11, 12, 16, 18, 54, 56 ve 61'inci maddelerde dışında kalan yetkiler Cumhurbaşkanının, Başbakan ve ilgili bakanlıkların imzası ile kullanılabilir (8. Madde- Karşı imza).

Yeni hazırlanan anayasada bir önceki anayasaya tezat hükmündedir. III. Cumhuriyetten sonra geçici hükümeti kuran de Gaulle yürütmeyi güçlendirmeyi teklif etmişse de o dönem kabul ettirememiş olması sebebiyle IV. Cumhuriyet Anayasasına tepki niteliğinde bir düzenlemeye gitmiştir. Daha önceden bir değil iki sefer güven oyuna ihtiyaç duyan hükümet artık güven oyuna ihtiyaç duymamaktadır. Hükümeti

oluşturmakta Cumhurbaşkanı artık tamamen bağımsızdır. Güven oyu almak tamamen Başbakan'ın kendisine kalmış bir mesele olmuştur. Eğer Başbakan Cumhurbaşkanı karşı elini güçlendirmek isterse Meclisin onun tarafında olduğunu göstermek için güven oyu isteyebilmektedir. Anayasanın 49. Maddesine göre başbakan hem bakanlar kurulu hem de hükümetin aldığı kararlar için Meclisten güven oyu isteyebilmektedir.¹⁴¹⁰ Uzunca bir süre hükümetler meşruiyetlerini Cumhurbaşkanılarına dayandırdıkları için ya da Meclis'te çoğunlukta olmadıkları için güven oyu istememişlerdir ancak bu yaklaşım 1993'ten itibaren bir gelenek haline gelmiş ve hükümetlerin Meclisten güven oyu istemesi olağanlaşmıştır.¹⁴¹¹ Yukarıda yer alan maddeler arasında Cumhurbaşkanının “karşı imza” olmaksızın kullanabileceği yetkiler yürütmeyi güçlendiren hükümler olmuştur. Cumhurbaşkanının Olağanüstü hâl yetkisi, meclisi feshetme yetkisi, Anayasa Konsey üyelerini atama yetkisi, Anayasa Konseyine başvurma yetkisi, referanduma gitme yetkisi yasamaya karşı yürütmenin sorumsuz kısmının güçlenmesini sağlamıştır. Cumhurbaşkanı tarafından atanan hükümetin hazırladığı yasa tasarısı meclisten geçmezse referanduma gidebilecek olması tartışmasız yürütme ile yasama arasına yürütmenin lehine olacak şekilde bir sınır çizmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanının olağanüstü hâl yetkileri genişletilirken savaş dönemi olasılığı çok yüksek olan Fransa'da yetkinin sınırlarını aşmasına engel olunması gereklilik arz etmiştir. Bu motivasyonla olağanüstü hâl ilan edildiğinde meclisin feshedilememesi Cumhurbaşkanının yetkilerini aşmasına engel teşkil etmektedir. Bu dengesiz güç artışı

¹⁴¹⁰ **A.e.** 1958 Anayasası 49. Madde “Başbakan, Bakanlar Kurulu tarafından müzakere edildikten sonra, Hükümetin programını veya muhtemelen genel politikasına ilişkin bir beyanı Ulusal Meclis önünde kendi sorumluluğunda olan bir konu haline getirebilir. Ulusal Meclis, bir gensoru önergesi vererek Hükümetin sorumluluğuna ilişkin bir konuyu gündeme getirebilir. Böyle bir önerge, Millet Meclisi üyelerinin en az onda biri tarafından imzalanmadıkça kabul edilemez. Önerge sunulduktan sonra kırk sekiz saat içinde oylama yapılamaz. Yalnızca gensoru önergesi lehinde oylar sayılır; gensoru önergesi, Meclis üyelerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmedikçe kabul edilmez. Bir milletvekili bir olağan oturumda üçten, bir olağanüstü oturumda birden fazla gensoru önergesi imzalayamaz. Başbakan, Bakanlar Kurulu tarafından müzakere edildikten sonra, bir yasa tasarısının kabul edilmesini Hükümetin Ulusal Meclis'in sorumluluğunda olan bir konu haline getirebilir. Bu durumda, müteakip yirmi dört saat içinde ileri sürülen gensoru önergesi önceki paragrafta belirtildiği şekilde yapılmadıkça, tasarı kabul edilmiş sayılır. Başbakan, Senato'dan bir genel politika beyanını onaylamasını isteyebilir.” Bkz.: **A.e.**

¹⁴¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri- Yarı Başkanlık Sistemi,** (Çevirimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yari_baskanlik.pdf, s. 247-248, 10.08.2022. Ayrıca Bkz.: Uğur Acar, İstikrar Sağlama Aracı Olarak Yarı-Başkanlık Sistemi: Fransa ve Rusya Örnekleri, **Akademik Hassasiyetler**, C.3, S.6, 2016.

sebebiyle her ne kadar başta V. Cumhuriyet parlamenter sistem olarak kurulmuş olsa da aslında başkanlık sistemine en yakın olan sistemdir. V. Cumhuriyetin, 1958 Anayasasının, de Gaulle'ün hatta Debré'nin anayasadan beklentisi temel olarak zor koşullar altında istikrarı sağlayabilmektir. Anayasanın maddelerine bakıldığında bunun için ilginç bir yol tercih ettikleri gözlemlenebilir ancak dikkat edilmesi gereken husus o döneme gelene kadar Fransa'nın kurumlar üzerinde değil kişisel üzerinde ilerleyen bir siyasi yapıya sahip olmasıdır. İstikrarı sağlayabilecek tek bir kişi olmalı ve bu kişi ya Cumhurbaşkanı ya da başbakan olmalıdır. Ancak o güne kadar yürütmenin en istikrarlı kanadı sürekli değişen hükümetler değil görevine vatana ihanet dışında son verilemeyen Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu sebeple yürütmenin en istikrarlı kanadı güçlendirilerek kişiler üzerine kurulu bir siyasal sisteme bel bağlanmıştır.

1958 Anayasası yarı-başkanlık kavramı ile kohabitasyon (cohabitation) kavramının da literatüre geçmesini sağlayan en önemli gelişme Cumhurbaşkanının seçilme usulünü belirleyen 6. Maddenin değiştirilmesidir. Fransa'nın sömürge ülkeleri olan Afrika ülkelerinde bağımsızlık isteyen ülkelerde artış olmuş ve bu noktada sömürgelere bağımsızlıklarını vermek tek çıkar yol olarak gözüktüğü bir dönemde de Gaulle Birleşmiş Milletlere hitaben yaptığı konuşmada Cezayir'e bağımsızlığını vereceğini açıklamıştır.¹⁴¹² 1961'de yapılan referandumda bağımsızlıklarını vermenin yolu aranmış %92 oranında katılımın gerçekleştiği referandum da katılanların %75'i bağımsızlığı kabul etmiştir.¹⁴¹³ Ancak referandum sorusunda belirsiz bir süre için Fransa kamu örgütlenmesinin Cezayir'de devam edeceğinin yer alması sebebiyle Cezayirlilerin bağımsızlık isteğiyle uyuşmamıştır. Bu dönemde Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi hız kazanmıştır. Evian'da Cezayir bağımsızlık örgütleri ile yapılan görüşmeler en sonunda Cezayir lehine başarılı olmuş ve Cezayir 18 Mart 1962'de imzalanan anlaşma ile bağımsızlığını kazanmıştır.¹⁴¹⁴ Cezayir sorununun ortadan kalkması ile meclisteki muhalif grup Cezayir sorunu ile başa geçen de

¹⁴¹² Nam, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁴¹³ “Cumhurbaşkanı tarafından Fransız halkına sunulan ve Cezayir halkının kendi kaderini tayin hakkı ve kendi kaderini tayin etmeden önce Cezayir'deki kamu makamlarının örgütlenmesi ile ilgili yasa tasarısını onaylıyor musunuz?” **A.e**

¹⁴¹⁴ A.e.

Gaulle'ün liderliğinin artık bir ihtiyaç olmadığı görüşüne sahip olmuşlardır. Bu görüşlerini meclisteki tartışmalarına yansıtmaya başlamıştır. 1958 Anayasası hazırlandığı dönemde Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi hiç tartışılmamış bunun sebepleri de deniz aşırı ülkelerdeki halkın da bu seçimlere katılarak iktidarı ele geçirme ihtimali olabileceği ileri sürülmüştür. Ancak çoğu ülkelerin bağımsızlığını kazanmasıyla bu ihtimal ortadan kalkmış ve de Gaulle'ün liderliğini sorgulayan bir meclis ortaya çıkmıştır. Bu noktada de Gaulle yeni kurduğu Cumhuriyetin ve kendi iktidarının bekası için bir adım atarak Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesine ilişkin düzenlemeyi gündeme getirmiştir. 20 Eylül 1962'de halka hitaben yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanlığı seçiminin nasıl şekilleneceğini açıklamıştır:

"Yedi yıllık görev sürem bittiginde ya da ölüm veya hastalık görevim~ süre bitiminden önce son verecek olursa, bundan böyle cumhurbaşkanı genel oyla seçilecektir. Nasıl? Bütün Fransızları ilgilendiren bu konuda, ülkenin kararını hangi yoldan belirtmesi gerektiği sorusuna yanıtlım şudur: en demokratik yololan referandum yoluyla!"¹⁴¹⁵

De Gaulle'ün bu açıklamasında önemli husus şudur: de Gaulle Anayasaya uygun olarak Meclis desteğini alarak anayasal düzenleme yapmak yerine referandum yapma yetkisini kullanması Meclisin bu karara destek vermeyeceği bilinciyle alınmış bir karardır ve bunu karar üzerinde görüşülmeden doğrudan halka hitap ederek paylaşmıştır. Bu kararın hayata geçmesi ile Fransa sistemi artık parlamenter sistemden tam olarak koparak yarı-başkanlık sistemine geçmiştir. Nisan 1962'de de Gaulle kişisel asistanlığını yapmakta olan Georges Pompidou'yu hükümeti kurması için başbakan olarak atamıştır. Cumhurbaşkanı'nı vatana ihanet suçlaması dışında denetleme yolu olmayan Meclis, Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesine karşı çıkmaktadır aynı zamanda Cezayir'in bağımsızlığı Fransa'yı sosyo-ekonomik açıdan olumsuz etkilemesinden ötürü Meclis'te Cumhurbaşkanı'na cephe alanların sayısı artmıştır. Cumhurbaşkanı'na karşı bir harekete geçemeyecek olan Meclis Pompidou hükümetine güvensizlik oyu vererek hükümeti düşürmüştür. Bu girişime karşılık

¹⁴¹⁵ Özer Ozankaya, "Kendi Kaleminden Bir Politika Sanatçısı General De Gaulle'ün Tarihsel Konuşmaları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 47, S. 1, 1992, ss. 379- 395.

anayasal yetkilerini kullanan de Gaulle meclisi feshetmiştir. Meclisin feshedilmesinden sonra kırk gün içinde seçimlerin yenilenmesi gerekmektedir de Gaulle meclisin feshinden sonra Pompidou'yu yeniden başbakan olarak atamıştır. Bu sebeple genel seçimlerden önce referanduma gitmek de Gaulle için daha mantıklı olacağından 28 Ekim 1962'de referanduma giderek %77 katılım oranıyla %62 kabul oyu alarak Anayasanın Cumhurbaşkanı seçmeye yönelik 6. ve 7. Maddelerinde değişiklik yapılmıştır. 18 ve 25 Kasım'da iki turlu yapılan genel seçimlerde Gaullist ittifak olan Yeni Cumhuriyet için İttifak (Union pour la nouvelle République) meclis sandalyelerinin 233'ünü alarak mecliste çoğunluğu elde eder. Meclis koltuk sayısı bu dönemde 482'ye düşürülmüştür. 1958 Anayasasında yürütme gücünün birlikte hareket edeceği ve yasamaya karşı bir denge kurabileceği varsayılmıştır. Ancak 1962'deki gibi her zaman Cumhurbaşkanı'nın partisi ya da onu destekleyen partiler mecliste çoğunluğu sağlayamamaktadır.

Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmeye başlanması ile Mecliste çoğunlukta olan partilerin Cumhurbaşkanı'nı destekleyen görüşte oldukları sürece herhangi bir sorun çıkmamıştır ve Cumhurbaşkanı yetkilerini oldukça etkin bir şekilde kullanabilmiştir. Hatta Cumhurbaşkanı ve Meclisin aynı görüşü paylaştığı dönemlerde sistem başkanlık sistemi gibi işlemektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde özellikle 1968-1988 arasındaki dönemde Cumhurbaşkanı ve Başbakanın farklı siyasal görüşlere sahip olması iktidarın kimde olduğu karmaşasını yaratmıştır. Her ikisi de halk tarafından seçilen yürütmenin etkin konumlarını temsil eden iki başlı yürütmeye sebep olmuştur. Bu iktidar mücadelesi siyasal olarak sıkıntılı dönemler olarak anılmaktadır. Hatta Fransa'nın bu dönemlerde puanlarında düşüş gözlemlenmiştir. De Gaulle döneminde siyasal kararlar genelde Cumhurbaşkanı tarafından alınmış, istikrarın ve hükümetin görünen yüzü olmuş devletin bekasının simgesi haline gelmiştir. Ancak De Gaulle ya da Georges Pompidou olmayan diğer Cumhurbaşkanı'lar için iktidarlarını temin etmek zorlu bir görev olmuştur. Çünkü Meclis çoğunluğunu her seferinde Cumhurbaşkanıyla aynı cephede olanların kazanması oldukça tesadüfi görünmektedir. Cumhurbaşkanı'nın 7 yıl olan görev süresiyle Meclisin 5 yıl olan görev süresi farklı zamanlarda farklı tercihlerin doğmasına sebep olmuştur. Bu da uzunca bir süre yürütmenin birbirini yemeye çalışan

iki başının güçlü olanın hayatta kalması üzerine dönen bir çekişme doğurmuştur. Fransız siyasetinde diğer ülkelerde çok fazla rastlanmayan bir değişken bulunmaktadır. Bu da emsal teşkil eden stratejilerin ya da kararların kolayca gelenekselleşebilmesidir. Buna çeşitli örnekler verilebilir örneğin Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin 7 yıl olması 1873'te General Patrice de MacMahon'un yaşının 63 olmasından ötürü siyasal olarak faal olabileceği sürenin 7 yıl olabileceği tahminiyle görev süresinin 7 yıl olarak belirlenmesidir.¹⁴¹⁶ Ondan sonra Cumhurbaşkanı'ları 7 yıllık süre için görev almaya başlaması kurulan her yeni cumhuriyette bir gelenek olmuştur. Ya da güven oylamasına ihtiyaç duyulmadığı halde zaman zaman stratejik bir hamle olarak değil sadece siyasal bir gelenek olduğu için güven oyu alınması gibi... Bir diğer örnek ise kohabitasyonun (Cohabitation) yönetim sisteminde yer etmesini sağlayan etkenlerden biridir. Pompidou hükümetiyle farklı görüşü paylaşan Meclisin Pompidou hükümeti için güvensizlik oyu verip düşürmesi bir emsal teşkil etmiştir. Sonrasında her yasama ve yürütme farklı görüşlere sahip olduğunda Meclisin hükümete güvensizlik oyu vermesi gelenekselleşmiştir.¹⁴¹⁷ Bu fesih geleneği 1968'de Pompidou hükümeti için tekrar etmiş sonrasında 1980'lerin ortalarına kadar bu girişim tekrar etmiştir hatta 1997'de yaşanmıştır. Bunlarla birlikte güvensizlik oylamasının başarılı olmadığı örnekler de bulunmaktadır. Merkez sağdan Raymond Barre ile Sosyalist Parti önderi François Mitterrand fikir ayrılığı yaşadığında Mitterrand Barre'yi gözden çıkarmıştır.¹⁴¹⁸ Ancak Mitterrand, Barre'nin istifasını kabul etmesi genel seçim tarihlerine denk gelmiştir. Yeni oluşan mecliste merkez sağ ağırlıklı partilerin çoğunluğa ulaşmasıyla Mitterrand, Jacques Chirac ile yürütmenin temsili üstlenmek zorunda kalmıştır. Mitterrand ilk kez fesih geleneğini bozarak kohabitasyon olarak bilinen yürütmenin iki farklı görüşü temsil ettiği halde hem Cumhurbaşkanı'nın hem de Başbakanın görevde kaldığı ve birlikte çalışmanın yollarını aradığı dönem literatüre girmiştir. Böyle dönemlerde her ne kadar iş bölümü yapılıyor olsa da Cumhurbaşkanı dış politika ile Başbakan iç meselelerle ilgilenip birbirinin alanına girmekten kaçınıyor olsa da problemlerin çıkması engellenememektedir.

¹⁴¹⁶ François Roth, Mac-Mahon, le Maréchal-Président 24 Mai 1873-30 Janvier 1879, **Militaires En République**, 1870-1962, p. 111-122, (Çevirimiçi) <https://books.openedition.org/psorbonne/61722>, 10.08.2022

¹⁴¹⁷ Kontacı, **a.g.e.**, s. 47- 50.

¹⁴¹⁸ A.e.

Cumhurbaşkanı muhalefet lideri görünümüne bürünür ve meclis desteğini arkasına alan başbakan ise iktidar pozisyonuna geçer. Ülkesini uluslararası arenada temsil eden Cumhurbaşkanının Meclis desteğinden yoksun olması işini oldukça zorlaştırdığını söylemek mümkündür. Meşrutiyetini Cumhurbaşkanıya dayandıran ama onunla aynı cephede olmayan Başbakan için de Cumhurbaşkanının desteğini kaybetmek aynı derecede zor olabilir. Böyle dönemlerde liderlik özellikleri en baskın olan öne çıkmaya çalışmaktadır. Eğer baskın karakter Cumhurbaşkanı ise sistem başkanlık sistemine daha yakın bir yönetime dönüşmekte eğer Başbakan daha baskın karaktere sahipse sistem meclis hükümeti sistemine dönmektedir. François Mitterrand'ın Cumhurbaşkanı olduğu ve Başbakanın Jacques Chirac olduğu hem 1986 yılında hem de 1993 yılında iki kez kohabitasyon dönemi yaşamıştır.¹⁴¹⁹ Ardından üç kohabitasyon döneminin baş aktörü olan Jacques Chirac'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla göreve gelen Başbakan Sosyalist Lionel Jospin 1997 farklı görüşlerde olması sebebiyle kohabitasyon yönetimi ortaya çıkmıştır.¹⁴²⁰ Bu duruma çözüm olarak 2002'de Cumhurbaşkanının görev süresi 5 yıla indirilmiş ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile genel seçimler senkronize edilmiştir.¹⁴²¹ Ancak bu sorun bir dönem sorunu değil yetki sorunu olması sebebiyle sorunun sadece görünen kısmının çözülmesine yaramıştır. Aynı dönem seçilen Cumhurbaşkanının ve Başbakanın aynı partiden olması aynı yolda ilerleyecekleri anlamına gelmemektedir. Kaldı ki hem Fransız siyasi tarihinde hem de incelenen tüm ülkelerin siyasi tarihinde parti içi hiziplerin ne kadar yaygın olduğu dikkat çekici bir detaydır. Başka bir sorun ise aynı dönem seçilen yürütme ve yasamanın aynı partiden olma olasılığı yüksek olsa da sadece seçmen davranışına bağlı bir değişkendir. Seçmen kararının belirsiz ve tahmin edilemez değişkenlerden olduğu düşünüldüğünde bu ihtimalin her zaman gerçekleşmeyeceği sonucuna varılabilir. Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasındaki güç çatışması bir dönem sorunu değil bir yetki paylaşım sorunudur.

¹⁴¹⁹ A.e.

¹⁴²⁰ A.e. Özgün Özçer, **Fransız Anayasa Tartışması: Güçler Kurgusunda Denge Arayışı**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, (Çevirimiçi) https://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/Fransa_Anayasa_tartismasi.pdf , s. 2, 14 Mayıs 2022. s.4

¹⁴²¹ A.e.

Üçüncü Cumhuriyet döneminde parlamenter sistem ile yönetilen Fransa 1940 yılında bir yönetim sistemi bulunmamaktadır, Anayasası hazırlanmış olsa da yürürlükte değildir ve ülke işgal altındadır. 1945 yılında ülkenin işgalden kurtarılıp kurucu meclisin kurulmasıyla birlikte ülke demokratik bir yönetime yeniden adım atmıştır. Bu tarihte etkili bir siyasi aktör olan de Gaulle güçlü bir yürütme istemiş olsa da Meclisteki çoğunluk yasamanın güçlendirilmesinden yanadır. Bu sebeple de Gaulle istifa etmiş ancak birkaç yıl sonra Cezayir’de başlayan iç savaş ve bağımsızlık isteyen Cezayirli tarihini seyrini değiştirmiştir. Cezayir’le olan sorunu çözmesi için De Gaulle’ün yardımı istenmiş ve bu da de Gaulle’ün beşinci Cumhuriyetle birlikte yarı-başkanlık sistemini kurmasına yol açmıştır. 1962’de Anayasa düzenleme yapılmış ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ile sistem Cumhurbaşkanının ve başbakanın siyaseten etkili olduğu iki başlı bir yürütmeye dönüşmüştür. Böylece sistem parlamenter sistemden otoriter sisteme sonrasında tekrar parlamenter sisteme ve daha sonra da yarı-başkanlık sistemine dönmüştür. Fransa yürütme gücünde dengenin sağlanamamasından ötürü pek çok sorunla karşılaşmış ancak zaman içerisinde bunları çözmenin yollarını da geliştirmiştir. Fransa’nın Vichy hükümeti ve sonrasını değerlendirebilecek üç endeks bulunmaktadır. Vanhanen, Polity ve V-dem endekslerinin ölçüm kapsamı 1800’lere kadar uzandığı için Fransa için sadece üç endeksten yararlanılacaktır.

Polity endeksi 1940’tan 1944’e kadar olan dönemi -66 ile kodlamıştır. Bunun anlamı o ülkenin yabancı bir ülke işgalinde olduğu gösterir ve bu dönemde bir yönetim sisteminin olmadığı anlamına gelir. 1944 dahil olmak üzere 1947’ye kadar olan süreci -88 olarak kodlamıştır, bu da ülkenin geçiş sürecinde olduğunu ve demokratik bir sistemin henüz kurulmadığını göstermektedir. 1947 ve 1958 arasındaki Dördüncü Cumhuriyet döneminde ülke 8 demokrasi puanı, 0 otokrasi puanı almış böylece polity puanı 8 olmuştur ve demokratik olarak sınıflandırılmıştır. Beşinci Cumhuriyetin kurulması ve Anayasanın kabulü ile ülkenin otokrasi puanı 0’dan 2 puana çıkmış, demokrasi puanı 8’den 2’ye düşmüş ve Polity puanının 0 olmasıyla ülke demokratik değil olarak sınıflandırılmıştır. Polity endeksi 1958 Anayasasının kabul edildiği tarihten 1964 yılına kadar olan dönemde demokrasiye 5 puan otokrasiye 1 puan ve polity’ye 4 puan vermiştir. Böylece Fransa demokratik ülkeden demokratik değil

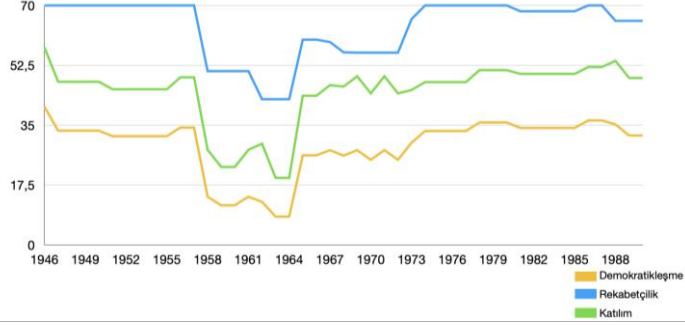
sınıfına düşmüş sonrasında açık anokrasilerden biri haline gelmiştir. Seçimlerin yapıldığı ancak idarenin otoriter politikalar benimsediği bir dönemdir bu. 1965'te ise yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ülke tekrar demokrasiye dönüş yapmış demokrasiden 7 otokrasiden 0 ve Polity'den 7 puan alarak ülke tekrar demokratik olarak sınıflandırılmıştır. Fransa, 1969 yılından itibaren uzun bir dönem demokrasiden 9, otokrasiden 0, Polity'den 9 puan alarak tam demokrasilerden biri olarak sınıflandırılmıştır. 1969 yılında Georges Pompidou Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir ve De Gaulle'ün görevinin sona ermesiyle Polity demokrasi puanları yükselmiştir.

Vanhanen endeksinde seçimler düzenlenmediği için 1940 ile 1946 dönemleri arasındaki sürece dair veriler bulunmamaktadır. Vanhanen seçimlerin yapılmadığı dönemleri özel bir kod kullanarak belirtmemiştir. 1946 yılında Fransa'nın rekabetçilik puanı 70, katılım puanı 57,7 ve demokratikleşme puanı 40,4'tür. Bu haliyle ülke demokratik olarak sınıflandırılmıştır. 1946 Anayasasının yapıldığı dönemde katılım puanlarının yüksek olması bu tarihte referandumun yapılmış olmasıdır. Takip eden yıl katılım puanı 10 puan gerileyerek 47,7'ye düşmüştür ve böylece demokratikleşme puanı da 33,4'e gerilemiştir. 1956 ve 1957 yılında katılım puanı 49'a yükselmiş buna karşılık demokratikleşme puanı da az farkla yükselerek 34,3 olmuştur. Grafikte de görülebileceği gibi en büyük düşüş De Gaulle döneminde görülmüştür. 1958 yılında hem rekabetçilik 50,8'e hem katılım 27,7'ye düşmüş hem de demokratikleşme puanı 14,1'e gerilemiştir. Puanlardaki gerileme 1959'da ve 1960'ta görülmüş katılımın 27'den 22'ye düşmesiyle demokratikleşme puanı 11,6 puan olmuştur. 1961'de demokratikleşme puanı katılım puanının yükselmesiyle artmış olsa da 1962'de anayasal düzenleme için yapıldığı tarih olan 1962'de tekrar düşüş yaşanmıştır. Rekabetçilik puanı 50'den 42'ye gerilemiş buna karşılık katılım puanı 27'den 29'a yükselmiştir. 1962'de demokratikleşme puanı 12,6 olan Fransa, 1963'te en tarihinin en düşük puanını alarak demokratikleşme puanı 8,3 olmuştur. Bu düşüşün sebebi ise katılım puanının 29,6'dan 19,6'ya gerilemesidir. 1962'de yapılan düzenleme ile Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kabul edilmiştir ancak puanlara etkisi 1965'e kadar olmamıştır. 1965'te düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte rekabetçilik puanı 42,6'dan 60 puana, katılım 19,3 puandan 43,6 puana ve demokratikleşme de 8,3'ten 26,2 puana yükselmiştir. 1974 Cumhurbaşkanlığı

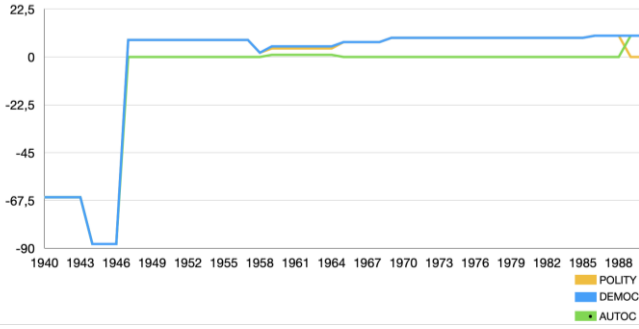
seçimlerinde François Mitterrand'ın Valéry Giscard d'Estaing'e kaybetmesiyle Vanhanen değerlendirmesine göre ikinci parti seçimleri kazanabilmiş ve böylece sistem muhalefetin iktidar olmasına eşit şans verebilecek düzeye gelmiştir. Böylece ülkenin puanı 1974 Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte yükselmiştir. Rekabetçilik 70, katılım 47,6 puan olmuş ve demokratikleşme puanı böylece 33,3'e yükselmiştir. Ülkenin demokratikleşme puanı uzunca bir süre 32 ve 36 puanları arasında kalmıştır.

V-dem puanlarında de Gaulle'n yönetiminden önce ve sonrası için büyük bir puan farkı gerçekleşmemiştir. Vichy dönemi seçim demokrasinde 0,08 olarak puanlanmış Dördüncü Cumhuriyetin kurulduğu 1945 yılında 0,18 puan, 1946 Anayasasının referanduma sunulduğu zaman 0,35 puan, 1947 yılı 0,72 olarak puanlanmış ve dördüncü Cumhuriyetin en yüksek olarak seçim demokrasisi puanına sahip olduğu yıllarda -1950 ve 1953 yılları arası- 0,76 olarak puanlanmıştır. 1954'te 0,03'lk bir gerileme görülse de hemen sonraki yıl puan tekrar 0,76'ya yükselmiştir. Beşinci hükümet döneminde tek bir kesin düşüş hariç puan düşüşü görülmemiştir. Bu da demokrasi endeksinde 1964'te puan 0,78 iken 1965'te 0,6'ya düşmesidir. Liberal demokrasi endeksinde de aynı düşüş yaşanmış ve ülkenin puanı 1964'te 0,67 iken 1965'te 0,52'ye gerilemiştir. 1969'da puan yükselerek 0,79'a çıkmıştır. 1969'da 0,82'ye yükselmesinden sonra puan sürekli yükselerek ilerlemiştir. lke 2011'de en yüksek puanı almış ve 0,9 puan oluştur. Liberal demokrasi puanı içinde aynı seyir geçerlidir ve seçim demokrasisi endeksi ile paralel trendler gözlemlenmiştir. Sonuç olarak Polity ve Vanhanen endeksiyle V-dem sonuçları paralellik göstermemektedir. Polity diğer iki endekse oranla Fransız siyasi sistemindeki değişiklikleri daha iyi gözlemleyebilmiştir.

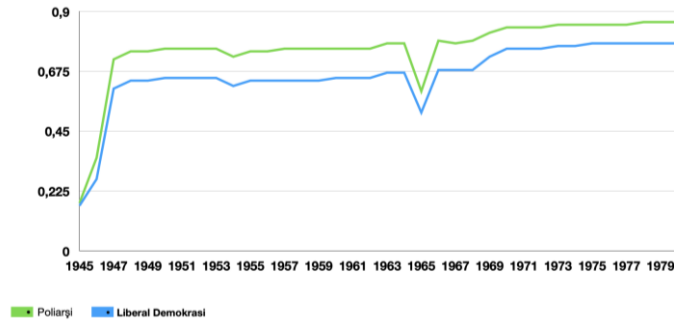
Şekil 5. 43.: Fransa Vanhannen Endeksi Puanları

Şekil 5. 44.: Fransa Polity Endeksi Puanları

Şekil 5. 45.: Fransa V-dem Puanları

5.9. İsrail Siyasal Sistem Tercihleri

Etnik- din devleti olarak benzersiz bir yapıya sahip olan İsrail örneğinde yürütmenin güçlendirilmesi tercihi diğer uygulamalardan farklı olarak

Cumhurbaşkanlığı konumunda değil Başbakanlık konumunda gerçekleşmiştir. Seçim sistemi, karma etnik yapısı, sınır komşularıyla devam eden çatışmaları, çok partili sistemi ve siyasi sistem gelenekleri sebepleriyle İsrail koalisyon hükümetlerine dayalı bir siyasi düzene sahiptir. Özellikle sınır komşusu Filistin olan ilişkilerinin en çok bozulduğu dönem olan 1990'larda hükümetin istikrarına duydukları ihtiyaçla yürütmenin güçlendirilmesi kararı alınmıştır. Alınan bu kararla tarihte ilk defa bir başbakan doğrudan seçimle göreve gelmiştir. İstikrarı sağlamak adına alınan bu kararın istikrar getirmediği aksine hükümetlerin istikrarsızlığını arttırdığı fark edilerek kısa bir sürede geri adım atılmıştır. Ancak İsrail'in bu girişimi İtalya ve Japonya gibi ülkelere ilham olmuştur. Başbakanın doğrudan seçimlerine değinmeden önce İsrail'in yasama organı ve Cumhurbaşkanlığı konumuna açıklık getirmek gerekmektedir.

Arthur James Balfour'un adıyla anılan Balfour Deklarasyonu Yahudilere toprak bulmak için ortaya çıkan bir oluşumdur. İngiliz hükümetinin desteği ve yerel Filistinli halkın zarar görmeyeceği ön koşulu ile 1917'de Filistin topraklarında İsrail hükümeti kurulmuştur. Filistin'in İngilizlerin himayesine girmesiyle Siyonist göç büyük ölçüde başarılı olmuş ve 1930'larda İsrail'in temelleri atılmış. Bölgenin kontrolü Büyük Britanya'dayken gelişen İsrail siyasi sistemi büyük ölçüde İngiliz siyasi sisteminden etkilenmiştir. Filistin İngiliz sömürgesinden ayrılıp bağımsızlığını aramak için örgütlenmiş ve bir direniş hareketi başlatmıştır. Bu dönemde Siyonist göç devam etmekte ve Filistin ile mücadele halindedir. İkinci Dünya savaşından sonra çatışmaların arttığı bölgeyi dengede tutmakta zorlanan İngiliz Hükümeti bölgenin sorumluluğu Birleşmiş Milletlerine devretmiştir. Birleşmiş Milletlerin sorumluluğunda bölge ikiye bölünerek sınırlar çizilmiştir ancak Filistinliler toprak bölünmesine karşı çıkarak mücadelelerini arttırmışlardır. 1948'de İsrail Yahudi devleti olarak ilan edilmiş, 1949'da ilk meclis Knesset kurulmuş ve 1958'de temel kanunlar belirlenmiştir. Ülkenin kuruluşundan itibaren yeni anayasa yapmak gündeme alınmış olsa da yeni hazırlanacak anayasanın muhteviyatı sorun teşkil etmiştir. Ortodoks Yahudiler Halakhah (Kutsal hukuk) doğrultusunda anayasa hazırlanması konusunda ısrarcı olurken Eşkenaz Yahudileri demokratik işleyişe uygun olarak düzenlenmesini savunmuştur. Fikir birliğine varılamadığı için yazılı bir anayasaya sahip olmayan İsrail

farklı dönemlerde çıkarılmış kanunlarla yönetilmektedir.¹⁴²² 1958’de Knesset kanunu, 1960’da İsrail Toprakları kanunu, 1964’de Cumhurbaşkanı kanunu, 1975’de Devlet Ekonomisi kanunu, 1980’de Başkent kanunu, 1984’te Yargı kanunu, 1988’de Devlet Denetçisi kanunu, 1992’de İnsan Haysiyeti ve Özgürlüğü kanunu, 1994’te Yerleşim Özgürlüğü kanunu ve 2001’de Hükümet kanunu kabul edilmiştir.¹⁴²³ 1995’te Yüksek Mahkeme kararıyla Temel Yasaların İsrail anayasası olarak görüleceğini ve Knesset kararlarının Temel yasalara ters düşemeyeceğine hükmedilmiştir. 1967’de “Altı Gün Savaşları” olarak bilinen ve İsrail’in sınır komşularına savaş açarak sınırlarını genişlettiği savaşlardan sonra hükümet yapılanması üzerinde daha fazla durulmuştur. 1948’den itibaren parlamenter sistem ile yönetilen İsrail’de en belirleyici unsur seçim sistemi, yasama organı olan Knesset ve Knesset içinden çıkan hükümettir. Cumhurbaşkanının sadece sembolik yetkilere sahip olması onu siyaset üstü bir yere taşımakta ve ona uzlaştırıcı görevi atfetmektedir. Gazeteci Theodor Herzl Yahudi Devleti isminde bir kitap yayınlamış ve Siyonizm’in nasıl örgütlenebileceğine ilişkin bir ön görüş sunmuştur. 1896’da ilk Siyonist kongresi toplanmıştır. Büyük ölçüde Theodor Herzl’in çabalarıyla Yahudi devletinin kurulması soyut bir kavramdan somut bir plana dönüşmüştür. Devlet modelinin, siyasi sistemin ve seçim sisteminin belirlenmesi de benimsenmesi de bu kongrenin sonuçları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Fransa meclisinde görev yapan III. Fransız Cumhuriyetinin yapısından çok etkilenen Herzl sembolik bir Cumhurbaşkanı, parlamenter sistem ve nispi seçim sisteminin Yahudi ülkesi kuruluşunda yer almasını savunmuştur.

İsrail Cumhurbaşkanı yedi yıllık bir süre için Knesset tarafından seçilir ve ikinci bir görev süresi arayamaz. En az 10 milletvekili tarafından aday gösterilen İsrail vatandaşı Cumhurbaşkanı olabilir. Görevleri bakımından Cumhurbaşkanı¹⁴²⁴:

- Knesset tarafından kabul edilen kanunları imzalamak
- Seçimlerden sonra oluşan Knesset’in ilk meclis oturumunu açması
- Knesset tarafından kabul edilen anlaşmaların imzalanması
- Dış ülkelere gelen elçileri onaylamak

¹⁴²² Röhrich, a.g.e., s. 91-93.

¹⁴²³ Ufuk Ulutaş, vd., **İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu**, Ankara, Seta Yayınları, 2012, s. 45- 46.

¹⁴²⁴ A.e., s. 38- 39.

- Knesset tarafından onaylanan uluslararası anlaşmaları imzalamak
- Hakimleri, yargıçları ve üst düzey kamu görevlilerini atamak
- Adalet bakanının tavsiyesi ile Genel Af ilan etmek
- Seçimlerde çoğunluğu sağlayan ya da hükümet kurmayı başarabilecek bir Knesset üyesini Başbakan olarak atamak.

Cumhurbaşkanının siyasi gündemi doğrudan etkileyecek bir yetkisi bulunmamaktadır. Bununla beraber Knesset tarafından işinde başarılı olmadığı fikrine varılan Cumhurbaşkanı görev süresini doldurmadan görevinden alınabilmektedir. Cumhurbaşkanının görevden alınması için çoğunluk oyu aranır ve vatana ihanet suçu illa gerekli değildir. Ancak siyasi bir tehlike arz etmediği için çoğunlukla görev süresini tamamlamaktadır. Siyasi tarih boyunca Cumhurbaşkanının yetkilerinin genişletilmesi için herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Birinci siyasi sistemin İngiliz kontörülü altındayken gelişmiş olması ikinci ise yasama karşısında başka bir gücün gelişmesinin mümkün olmamasıdır. Cumhurbaşkanı Yahudilerin alışık olduğu ya da tarihlerinde bulunan bir konum değilken Knesset Yahudi tarihinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Knesset adını ve özünü milattan önce 5. Yüzyılda Yahudilerin temsili meclisi olarak kurulan ve büyük meclis anlamına gelen haKnesset Hagedolah'dan almıştır.¹⁴²⁵ Cumhurbaşkanlığı ise sadece bir sistem eklentisi olarak uyarlanan, dışardan alınan bir konum olmuştur.

İsrail yasama organı Knesset 120 sandalyeli bir meclistir. Knesset'de bulunan daimi 12 komite hükümetin eylemlerini kontrol altında tutarken; Knesset'de kurulan çalışma grupları yasama organının etkili bir şekilde işlemlerini ve üstünlüğü kazanmasını sağlar. Yetkileri incelendiğinde Knesset¹⁴²⁶:

- Genel seçimle seçilir ve dört yıllık görev süresine sahiptir.
- Temel Yasa çıkarabilir.
- Kanunların çıkarılmasından sorumludur. Kanunlar tek bir Knesset üyesi tarafından ya da çalışma grubu tarafından çıkarılabilir.

¹⁴²⁵ A.e.

¹⁴²⁶ A.e., s. 40- 43.

- Kanunları çıkardığı gibi, değiştirebilir, ya da kanunun geçerliliğini iptal edebilir. Hükümet de kanun teklif edebilir. İzlenmesi gereken prosedür adalet bakanı, ekonomi bakanı onayından sonra meclis okumasına ve oylamasına sunulur. Teklifin gündeme alınmasını Knesset tarafından seçilen Meclis başkanı ve başkan yardımcısı karar verir. Komiteler yasa üzerinde değişiklik yapabilir. Eğer İsrail'in temel yasaları ile çelişen bir hüküm varsa Knesset komiteleri tekrar incelenmesi üzerine meclise kanun taslağını geri gönderir. Cumhurbaşkanı veto yetkisi yoktur. Teklifin “*Yahudi halkının ulusu İsrail'i devlet olarak reddeden*” bir ifade içerirse onaylanmaz. Mecliste kabul edilen teklif Meclis başkanı, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanıp Adalet bakanlığınca mühürlenir. Bu sürecin sonunda Resmî Gazete’de yayınlanıp yürürlüğe girer.
- Knesset’in yasaları veto edilemez.
- Knesset’de meclise girebilen tüm partilerin temsil edildiği soruşturma komiteleri oluşturulabilir. Soruşturma komitesi yetkisi, soruşturma konusu ve işlevi Knesset tarafından belirlenebilir. Komiteler ülkeyi ilgilendiren konularda ya da Knesset üyelerinin yasal olmayan işlerini soruşturmak üzere oluşturulabilir.
- Knesset üyelerinin dokunulmazlığı kanun tarafından tanımlanır. Ancak Meclis çoğunluğu ile milletvekili dokunulmazlığı kaldırılabilir.
- Devlet müfettişini ve Cumhurbaşkanı seçer ve görevden alabilir.
- Seçim tarihini belirleyebilir ve erken seçim talep edebilir.
- Güven oyu ile hükümeti onaylama yetkisine sahiptir. Ayrıca Cumhurbaşkanı başbakan adayı önerebilir.
- Hükümeti denetleme yetkisine sahiptir. Denetlemeyi hem Denetçiyi seçerek hem de komiteler kurarak yürütmektedir.
- Yasaların yargısal denetiminde denetçinin atanması ve yargıçların atanmasına komite kurarak dahil olması yasamanın yargıya ilişkin yetkilerini oluşturur.
- 80 milletvekilinin oluşturduğu özel bir çoğunluğun kararı ile meclis’in dört yıllık görev süresini uzatabilir.

- Knesset meclisi feshedebilir.

120 sandalyeli mecliste hükümetin güven oyu alması için 61 milletvekilinin onayı gerekir. Cumhurbaşkanı aday gösterdiği Başbakan hükümeti kuramaz ya da belirlenen sürede meclisin güven oyunu almazsa Cumhurbaşkanı ya hükümeti kurabilecek başka bir adayı yeniden görevlendirir ya da meclis çoğunluğu tarafından seçilen bir aday Cumhurbaşkanı'nın aday göstermesi için önerilir. Cumhurbaşkanı Meclisten gelen bu öneriyi gözetmek durumundadır. Eğer ikinci aday da hükümeti kurmakta başarısız olursa ya da güven oyu alamazsa seçimler üç ay içinde yenilenmelidir. Başbakanın Knesset içinden olması zorunlu olsa da bakanlar Knesset dışından seçilebilir.

İsrail siyasi yapısının en önemli konumu Başbakanlıktır. Yürütme Cumhurbaşkanı ve Başbakana aittir. İsrail hükümeti hem iç politikada hem de dış politikada birincil karar merciidir ve Knesset'e karşı sorumludur. Başbakan'ın yetkileri detaylı olarak belirtilmemiştir. Buna karşılık ülkenin iç ve dış meselelerin tamamı Başbakan ve bakanlar kurulunun yetki alanına girmektedir. Başbakan ve bakanlar kurulu Knesset'in onayı olmadan savaş ya da barış ilan edebilir. Bu durumda meclisi bilgilendirmek yeterli görülmüştür. Uluslararası ilişkileri yürütmekte de bağımsız yetki alanına sahiptir. Hükümet bütçeyi belirler ve Knesset onaylar ancak Knesset'in bütçeyi değiştirme gücü bulunmamaktadır. Ülkeyi ilgilendiren tüm konularda mevzuat düzenlemesi yapabilir. Başbakan Cumhurbaşkanı'nda erken seçim talebinde bulunabilir ve Knesset çoğunluğu sağlarsa erken seçimleri engelleyebilir. Eğer hükümet Knesset'de çoğunluğa sahipse denge ve denetim sistemi işlevini büyük oranda yitirerek tamamen hükümet lehine işleyen bir sisteme dönüşebilir. Ancak bu tüm geniş yetkilere rağmen İsrail hükümetleri genel olarak istikrarsız olarak nitelendirilir.¹⁴²⁷

İsrail seçimleri 1958 Temel Kanunu ve 1992'de yürürlüğe giren Partiler Kanunu ile şekillenmiştir. Doğrudan, nispi, kapalı parti listeli ve tek bölgesel seçim sistemleri uygulanır. İsrail'de genel seçim adayları bölgelerden aday olmaz. Aksine

¹⁴²⁷ Ulutaş, **a.g.e.**, s. 40- 43.

partiler 120 sandalye için bir liste oluşturur ve halk genel seçimlerde partilerin listeleri için oy kullanır. Partiler %2'lik barajı geçtiklerinde meclise girebilmekte ve kazandıkları oy oranı doğrultusunda sandalye sahibi olabilmektedirler. 1992'den önce baraj %1 oranında iken 2003 yılında %2'ye yükseltilmiştir. Parti listelerinde sıralama doğrultusunda adaylar meclisteki koltuklarına sahip olurlar. Oyların %20'sini alan bir parti mecliste de sandalyelerin %20'sini almaktadır. Herhangi bir koltuğun boşalması durumunda seçimler yenilenmez listedeki aday meclisteki koltuğu doldurmaktadır. Bu seçim sistemi ile adaylar değil ideolojiler ve partilerin vaatleri ön plana çıkmıştır. Partiler her ne kadar aday listesi belirlemeden önce ön seçim yapıyor olsa da parti listelerindeki adaylıkları parti içindeki yerlerine ve partiye bağlılıkları ile alakalıdır. Genel seçimlere katılacak vekil adayının seçmenleriyle organik ilişki bulunmaz ya da adaylar bölgenin doğrudan temsilcisi görünümde değildirler. Bu sebeple çoğu milletvekili seçildikleri bölgelerin sorumluluğunu ya da o bölgeye ait sorunları üstlenmez. Adayın seçilmesi doğrudan listedeki konumuna bağlıdır; her halükârda o aday olduğu partinin temsilcisidir. Çok sayıda partinin meclise girmesi hükümet istikrarsızlığının temel nedeni olarak görülmektedir. Aşırı partili siyasal sistemi olan İsrail 1948'de dünyanın her yerinden İsrail'e yerleşmeye gelenlerin görüşlerinin temsil edilme ihtiyacı düşünüldüğünde kabul edilebilir niteliktedir. Herzl'in 1.Siyonist Kongresinde müzakere ettiği şekliyle kabul edilen nispi sistem ve düşük seçim barajı geleneksel özellikler olduğu için değiştirilmemiştir. Mevcut seçim sistemi irili ufaklı partilerin Knesset'te temsil edilmesine olanak sağlarken koalisyon hükümetlerini sistemin ayrılmaz bir parçası olmasına sebep olmuştur. Sistemin en büyük partisi aşırı sağ Likud Partisidir. Likud Parti üyeleri ağırlıklı olarak dindar Sefarad Yahudilerinden oluşmakta ve şahinler olarak bilinmektedir.¹⁴²⁸ İsrail siyasetinde önceden önemli bir yeri olan ancak sonradan etkisini kaybederek küçülen Merkez sol İşçi Partisi (HaAdova) ağırlıklı olarak laik Eşkanazi Yahudilerinden oluşmakta ve güvercinler olarak bilinmektedirler.

İsrail'in kuruluşundan itibaren 1980'lere kadar İşçi Partisi ülke yönetiminde etkili olmuştur. İsrail'de Filistin ile barışı savunan, pazar ekonomisini destekleyen ve

¹⁴²⁸ A.e.

demokratik iyileştirmelere odaklanan liberal görüşe karşılık devletin tamamen dine uygun olarak yönetilmesini isteyen ve Filistin ile barışa karşı olan aşırı sağ Ortodoks Yahudileri ülkede kutuplaşmaya sebep olmuşlardır. Bu özellikle ülkenin politikasını ve halk arasındaki ayrışmayı da körüklemiştir. Bu kutuplaşmanın derinleşmesinde en büyük etken Filistin ile olan iletişim stratejilerindeki farklılıktır. Liberaller Filistin ile anlaşmayı makul ölçülerde kabul edebilecek konumdayken aşırı sağ partiler için bu teklif edilemez bile. Çatışmaların en şiddetlendiği dönemler de aşırı sağ hükümetlerin yönetimde olduğu dönemler olmuştur.¹⁴²⁹ İlk dönemlerde güçlü olan İşçi Partisi zamanla Likud'un, İşçi Partisi politikalarına karşı siyasal propaganda yürütüp ve halkın desteğini alarak büyümesine sebep olmuştur. 1980'lerde birbirine zıt ideolojilere sahip Likud ve İşçi Partisi uzlaşarak ulusal birlik hükümeti kurabilmişse de uzun soluklu bir ittifak kurulamamıştır. Zamanla büyük partiler koalisyon ortakları ararken muhalif partiden farklı ideolojiye sahip partilerden ya da az sandalyeli küçük partilerden destek almaya çalışmışlar bu anlamda bakanlık koltukları pazarlık payı olarak kullanılmıştır. Bu şekilde meclise zorluklarla giren küçük partiler siyaseten etkinlik kazanmışlar ve koalisyonların önemli unsurları olmuşlardır. Koalisyon farklı ideolojilerdeki partilerden oluştuğunda küçük ölçekli partiler desteklemedikleri bir politika söz konusu olduğunda koalisyonu bozmakla göz dağı vererek ülke politikasına yön verecek güce kavuşmaktadır.¹⁴³⁰

1992'de Hükümet Temel Yasası kabul edilmiştir. Bu yasaya göre Başbakan Knesset seçimleriyle yapılan bir seçimle aynı gün seçilecektir. Knesset seçimine aday listesi sunan partilerin listedeki ilk ismi Başbakan adaydır¹⁴³¹. Halk tarafından doğrudan gizli oyla seçilen Başbakan bakanlar kurulu üyelerini atar. Eğer Knesset

¹⁴²⁹ A.e.

¹⁴³⁰ A.e.

¹⁴³¹ Freedom House, **Israel: Basic Law of 1992, The Government**, 1992, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/3ae6b517c.html> , 15 Mayıs 2022.

8. Başbakan adaylarının uygunluğu (a) Aşağıdaki şartları taşıyanlar Başbakanlığa adaydırlar. (1) Knesset'e aday olmaya uygun ve adaylığın sunulduğu gün en az otuz yaşında. (2) Başbakanlık seçimleri Knesset seçimleriyle aynı zamanda yapılırsa, Başbakan aday Knesset aday listesinin başında yer alacaktır. (3) Özel seçim yapılırsa Knesset üyesi olacaktır. 9. Aday önerme hakkı (a) Aşağıdaki organlar, Başbakan adayları önerebilir: (1) Knesset'te en az on üyesi olan ve aday listesini Knesset'e sunmuş olan bir fraksiyon. (2) Bir aday listesi veya aday listelerini Knesset'e sunmuş ve Knesset'te en az on üyesi olan birkaç fraksiyon, (3) Elli bin oy hakkına sahip kişi. Bkz: A.e.

Başbakanın kurduğu kabineye ret oyu verirse bu güvensizlik oyu yerine geçmektedir. Başbakan'ın görev süresi Knesset'e eşittir. 1992'de kabul edilen bu kanun 1996'da yürürlüğe girmiştir. 1992'de Knesset seçimlerinde İşçi Partisi lideri Yitzhak Rabin koalisyon hükümeti kurarak başbakan olmuştur. Rabin'in hükümeti kurduktan sonraki ilk eylemi Filistin Kurtuluş Ordusu ile anlaşma sağlayabilmektir. 1993'te Gazze-Jericho Anlaşması Ortadoğu'ya barış getirecek bir anlaşma olarak gündeme gelmiş ve her iki ülkenin menfaatlerini gözetmeyi amaçlamıştır. Norveç Oslo'da Filistinli görevlilerle müzakere edilmiş ve önemli bir konum olan Gazze şeridinden İsrail'in aşamalı olarak çekilmesi görüşülmüştür. 1995'te Rabin aşırı sağcı bir kişinin düzenlediği suikast sonucu ölmüştür. Dışişleri Bakanı Şimon Peres boşalan Başbakanlık görevini üstlenmiştir. Başbakan Peres hem Başbakan seçilerek yönetimini meşrulaştırmak hem de mevcut siyasal iklimden fayda sağlayıp partisine daha fazla halk desteği sağlamak amacıyla erken seçim isteyip istifa etmiştir.¹⁴³² Peres seçim kampanyasını barış görüşmeleri üzerine kurup ABD Başkanı Bill Clinton'ın desteğini alırken anketlerde önde gitmektedir.¹⁴³³ Ancak "Kudüs Otobüsü" saldırısı olarak alınan pek çok kişinin öldüğü Hamas tarafından düzenlendiği ileri sürülen saldırılar sonucunda Likud Lideri anketlerde öne geçmiştir.¹⁴³⁴ Ardından gelişen İsrail'in Lübnan'a düzenlediği saldırı sonucunda pek çok sivil ölmesi halkın askeri operasyonların başarısızlığını siyasal karar alma sürecinde protesto etmesine sebep olmuştur. Her iki gelişme de Likud lideri Netanyahu'nun lehine işlemiştir ve bununla birlikte kampanyası için yurt dışından bir iş adamından bir milyon dolar bağış almıştır.¹⁴³⁵ Netanyahu halkın güvenlik endişesine yönelik propagandasını çok yoğun bir şekilde yapabileceği kampanya desteğiyle halkın büyük çoğunluğunu etkileyebilmiştir. 29 Mayıs 1996 yapılan seçimlerde ilk kez Başbakan seçilmiştir. Likud Parti lideri Binyamin Netanyahu'nun ve İşçi Partisi lideri Şimon Peres'in başbakan adayı oldukları seçimlerde Şimon Peres oyların %49,5'ini alırken Netanyahu

¹⁴³² Röhrich, a.g.e., s. 93.

¹⁴³³ The Times of Israel, **Bill Clinton Admits He Tried To Help Peres Beat Netanyahu In 1996 Elections**, 4 April 2018, (Çevirimiçi), <https://www.timesofisrael.com/bill-clinton-admits-he-tried-to-help-peres-beat-netanyahu-in-1996-elections/> , 18 Mayıs 2022.

¹⁴³⁴ Jerusalem (CNN), **Suicide Bombings Scar Peres' Political Ambitions**, 28 May 1996, (Çevirimiçi), <http://edition.cnn.com/WORLD/9605/28/israel.impact/index.html> , 18 Mayıs 2022.

¹⁴³⁵ Jerusalem (CNN), **Israeli Race For Prime Minister Narrows**, 27 May 1996, (Çevirimiçi), <http://edition.cnn.com/WORLD/9605/27/israel.reax/index.html> , 18 Mayıs 2022.

%50,5'ini alarak ilk seçilen Başbakan olmuştur. Netanyahu döneminde koalisyon Likud, Gesheri, Tzomet, Shas, Ulusal Din Partisi, Yisrael BaAliyah, Birleşik Tevrat Yahudiliği ve Üçüncü Yol partileri ile koalisyon hükümetini kurmuşsa da 1998'in sonlarında Gesher koalisyondan ayrılarak hükümeti dağıtmaya çalışmıştır.¹⁴³⁶ Koalisyon ortağını kaybetmesine rağmen Netanyahu'nun kurduğu hükümet 1999 erken seçimlerine kadar görevine devam etmiştir. Netanyahu döneminde Filistin ile barış görüşmeleri sıklıkla bozulmuştur.

17 Mayıs 1999 seçimlerinde Ehud Barak Filistin ile barış görüşmelerini ilerleteceği üzerine kurulu kampanyası sonucunda oyların %56'sını alarak rakibi Netanyahu'yu geçmiş ve doğrudan seçilen başbakan olarak hükümeti kurma görevini üstlenmiştir. Meimad, İşçi Partisi ve Gesheri partilerinin ittifak grubu Tek İsrail İttifak'ının adayı olan Barak Shas, Meretz, Yisrael BaAliyah, Merkez Partisi, Ulusal Din Partisi ve Birleşik Tevrat Yahudiliği Partilerinden koalisyon hükümetini kurmuştur. Camp David barış görüşmeleri Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Bill Clinton, Filistin Başkanı Yaser Arafat ve İsrail Başbakanı Ehud Barak katılımıyla Kudüs, sınırlar ve mülteciler konuları üzerine anlaşmaya varmak üzere Amerika'da başlamıştır. Filistin ile müzakere süreci koalisyonun bozulmasıyla sekteye uğramış en sonunda 2001'de barış ihtimalleri ortadan kalkmıştır. Ortaklarının ağırlığını Ortodoks partilerin oluşturduğu koalisyonu devam ettirebilmek için önemli bakanlıkları pazarlık olarak kullanmış ve bunun neticesinde bakanlık sayısı 26'ya yükselmiştir. Aşırı uç ideolojik partilerden oluşan koalisyon hükümeti sıklıkla bozulmaya meyletmiştir. Hükümetin istikrarı sağlamak adına çabalayan kanadı İşçi Partisi bir yandan barış görüşmelerine etkinlik kazandırmaya çalışırken diğer yandan koalisyonun dağılmamasına çabalamaktadır. Koalisyondan ilk ayrılan Birleşik Tevrat Yahudiliği dini kuralların ihlalini ileri sürmüştür. Birleşik Tevrat Yahudiliğinden sonra Ulusal Din Partisi ve Shas Partisi de koalisyondan ayrılmıştır. Koalisyonun bozulmasındaki en temel etken Filistin'e ilişkin kararlarla anlaşmazlığa düşülmesidir. Halk Camp David anlaşmaları sürecinde kitlesel gösteriler düzenlemeye başlamış ve bu da koalisyonun dağılmasını etkilemiştir. Gösteriler ve koalisyonun dağılması hükümetin

¹⁴³⁶ Röhrich, a.g.e., s. 93.

meşrutiyyetini zedelemiş ve Barak istifa ederek “Özel Seçimlerinin¹⁴³⁷” yapılmasını istemiştir. Özel seçimlerde Knesset seçimleri değil sadece Başbakanlık seçimleri yapılarak meclisin devamlılığı bozulmamıştır. 6 Şubat 2001’de Likud lideri Ariel Sharon ve İşçi Partisi lideri Ehud Barak seçimlerde yarışmış Sharon %62 oy alarak ezici bir üstünlük kazanmıştır. Başbakan olan Sharon Meimad İşçi Partisi, Shas, Merkez Partisi, Ulusal Din Partisi, Birleşik Tevrat Yahudiliği, Yisrael BaAliyah ve Ulusal Birlik-Yisrael Beiteinu'nun koalisyonu ile hükümeti kurmuştur.¹⁴³⁸ Sharon doğrudan halk tarafından seçilen son başbakandır. 2003’te Knesset seçimleri düzenlenmiş, Likud Sharon Liderliğinde Knesset’de çoğunluğu sağlamış ve Ariel Sharon tekrar başbakan olarak atanarak toplamda beş yıl boyunca başbakan olarak görev yapabilmiştir.

Başbakanın halk tarafından seçildiği sistem ilk defa uygulandığı için sistemin herhangi önceden belirlenmiş bir adı bulunmamaktadır. Bu durum çeşitli fikir ayrılıklarına sebep olmuş bazı araştırmacılar sistemin hala parlamenter sistem olduğunu ileri sürerken bazıları da sistemin başkanlık sistemi olduğunu iddia etmiştir. Başbakanın halk tarafından seçildiği sistemde Knesset Başbakan’ın hükümeti için güven oyu vererek hükümete desteğini göstermektedir. Bu durumda halkın seçimiyle gücünü halktan alan Başbakan yasama tarafından görevinden alınabilmektedir. Ayrıca hükümetin yasamaya karşı sorumluluğu korunmuş olsa da Başbakan tekrar seçilebilmek için halka karşı da sorumlu hale gelmiştir. Sistemin bu karmaşık yapısının üzerine eğer Knesset Başbakanı güvensizlik oyu ile düşürürse Knesset seçimleri yenilenmeden özel seçim durumu devreye girebileceğinden Başbakan meclisi temsil eden partilerin desteğini aramak zorunda kalmıştır. Eğer özel seçim maddesi

¹⁴³⁷ A.e. Freedom House, **Israel: Basic Law of 1992, The Government**, 1992, (Çevirimiçi), <https://www.refworld.org/docid/3ae6b517c.html> , 15 Mayıs 2022. 15. Madde Hükümetin Sunulmaması (a) Hükümet 14. madde hükümlerine uygun olarak sunulmazsa, özel seçimler yapılır. (b) Seçilen Başbakan, Hükümeti belirtildiği şekilde sunamaz ve yeniden Başbakan seçilir ve yine bir Hükümet sunmazsa, sonraki özel seçimlerde adaylığını sunamaz. Başbakanın istifa etmesi halinde özel seçimler yapılır. Knesset, Başbakanın görevden alınmasına karar verirse, özel seçimler yapılır. Knesset ve Başbakan için seçim döneminde veya özel seçimler sırasında, Knesset’in Başbakanı ve Bakanları, Başbakan ve yeni Hükümetin Bakanları göreve başlayana kadar görevlerine devam ederler. Bu Temel Yasa, özel seçimlerin yapılmasına neden oluyorsa ve bunun tarihi, Temel Yasa’nın 9. maddesine göre Knesset seçimlerinden sonraki bir yıl içindeyse, Knesset seçimleri öne alınır. Bkz: A.e.

¹⁴³⁸ Röhrich, a.g.e., s. 90-94

olmasaydı ve Başbakanın düşürülmesi seçimlerin yenilenmesi anlamına gelebileceğinden Knesset güven oylamasında kendi çıkarlarını düşünerek taraflı karar alabilirdi. Özel seçim hükmü ile yasamanın kararlarında bağımsız olması sağlanmaya çalışılmışsa da bu madde istikrarsız hükümetlere kapı açmıştır. Barak'ın istifasında yasama seçimleri yenilenmeden Başbakanlık seçimleri yapılabilmiştir. Güven oylaması endişesi ile Başbakanın görevi yapması yerine konumunu korumaya çalışması önceliği haline gelmiştir. Barak'ın yönetimi ve görevden ayrılışı bu olguyu doğrular niteliktedir. Bununla beraber Başbakan'da Cumhurbaşkanı'dan Knesset'in feshini talep edebilirdi. Ancak bu durumda seçimler yenileceği için Knesset ile Başbakan'ın görev süreleri senkronik olmaması durumu ortaya çıkacak ve Temel Yasaya aykırı bir düzenleme gelişmiş olacaktır. Pek çok yayında yer alan, pek çok araştırmacının ve Erdal Onar'ın da ileri sürdüğü gibi “Başbakanlık görevi güvensizlik oyu ya da Başbakanın istifası ile boşaldığında yasama organı olan Knesset'in de seçimlerinin yenilenmesi söz konusu değildir. Düzenlenen hükümlerin Temel Yasaya aykırı olmaması şartı ile Knesset feshedildiğinde Başbakanının da seçimlerinin yenilenmesi maddesi eklenmiştir. İsrail'in kabul ettiği yeni sistem “parlamentar rejimin rasyonalizasyonu” olarak adlandırılmıştır.¹⁴³⁹ Lijphart ise halk tarafından doğrudan seçilen yürütmenin başkanlık sistemi olduğunu savunmuştur.¹⁴⁴⁰ Başkanlık sisteminde başkanın sorumluluğu meclise karşı değil halka karşıdır. Bu noktada İsrail Başbakanı hem halka hem de meclise karşı sorumludur. Ayrıca Başkanlık sisteminde başkan göreve ihanet suçlaması dışında görevden alınamamaktadır. Buna karşılık İsrail Başbakanı güvensizlik oyu ile meclis tarafından düşürülmektedir. Ayrıca devletin başının Cumhurbaşkanı olduğu sistemde yürütme gücünün iki başlı olması durumu da başkanlık sisteminde olmayan unsurlardandır.¹⁴⁴¹ Bu gibi gerekçelerle İsrail siyasi sistemi sistem içi bir değişiklik olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁴² Bu tartışmalarda ileri sürülen iddialar İsrail'de Başbakanın doğrudan seçildiği sistemin başkanlık sistemi olmasını engelleyecek nitelikte değildir. Çünkü Cumhurbaşkanı'nın

¹⁴³⁹ Erdal Onar, İsrail'in Kendine Özgü Bir Hükümet Sisteminden Eskisine Geri Dönüşü, Ankara, 2003, s. 130- 145.

¹⁴⁴⁰ Arend Lijphart, **Demokrasi Motifleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları**, Çev. Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006, s. 119-122.

¹⁴⁴¹ A.e.

¹⁴⁴² A.e.

vatana ihanet suçu dışında suçlanarak görevden alındığı başkanlık sistemi örneklerine bu çalışma ülke incelemelerinde yer verilmiştir. Üstelik halka karşı sorumluluk şartı İsrail Başbakanı için geçerlidir. Buradaki tek fark İsrail Başbakanının çifte sorumluluğa sahip olmasıdır. Yeni bir dönem aramak için tekrar halka gitmesi gereken Başbakan yürüttüğü politikalar bağlamında halka karşı sorumludur. Ayrıca Başbakan Netanyahu örneğinde olduğu gibi Başbakanın iç ve dış politikalarını desteklemeyen halk Netanyahu'ya ikinci bir dönem için Başbakan olma şansı vermemiştir. Yürütmenin iki başlılığı söz konusu olduğunda ise İsrail siyasi ele alındığında çoğunlukla Cumhurbaşkanlarına değinilmez bile, çünkü Cumhurbaşkanlığı konumu ne Yahudi geleneklerine uygun bir konumdur, ne de siyasi bir etkiye sahiptir. Cumhurbaşkanlığı konumu tamamen törensel bir konum olarak sistemde imza mekanizmasının devamını sağlar. Uzlaştırıcı rolüne rağmen sürekli dağılan koalisyonlara ya da Knesset ile Başbakan çekişmelerine dahil olmaktan kaçınır. Cumhurbaşkanı siyasetin üzerinde konumlandırılarak yargının işleyişi gibi siyasetten ayrı tutulmuştur ve yargı gibi kontrol yetkisi de bulunmamaktadır. Lijphart'a göre de Başbakanın görev süresinin meclise bağlı olması bir istisnai durum olarak halk tarafından seçilerek meşruiyet elde eden başbakan ile sistem başkanlık sistemine dönmüştür.¹⁴⁴³ Bu gözlemler ışığında İsrail'in 1992'de alınan kararla 1996 ile 2003 arasında (Knesset seçimlerinin yenilendiği tarihe kadar) başkanlık sistemi ile yönetildiğini ifade etmek gerekmektedir.

Başbakanın doğrudan halk tarafından seçildiği yöntem hükümetlerde istikrarı sağlamamış aksine daha istikrarsız bir yapıya dönüştürmüştür. Meclis çoğunluğuna ulaşmaya çalışan Başbakan 61 sandalyeye sahip olmak için koalisyonunda zıt görüşlerdeki ve farklı beklentilerdeki partilere yer vermesi sonucunda beklentileri karşılanmayan partiler ideolojilerine sahip çıkmak ve taban seçmenlerinde kayıplar yaşamamak adına koalisyonda ayrılarak tepkilerini göstermişlerdir. Etnik yapı ya da dini ideoloji üzerine kurulan partilerin seçmen yapısı oldukça hassastır ve motivasyonları ya da organize olma becerileri yüksek olsa da partilerine bağlılıkları ideolojileri üzerine kurulduğu için partisinin ideolojisinden çıktığını gören çoğu

¹⁴⁴³ A.e.

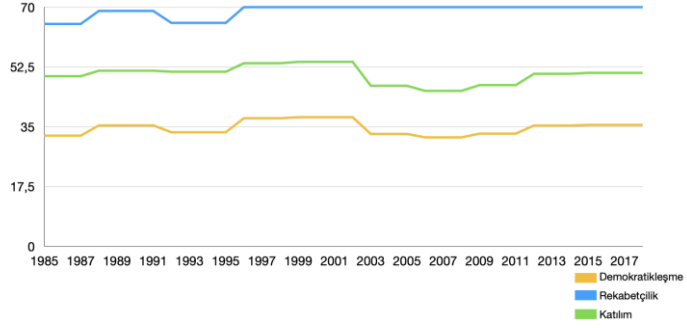
seçmen o partiyi desteklemeye devam etmeyecektir. Başbakanını halkın seçtiği dönemlerde hükümetin politikaları halk tarafından eleştirilmiş, siyasi kutuplaşmayı arttırmış, barış görüşmelerinde ilerleme sağlanamamış ve parti içi hiziplerin çoğalmasına neden olunmuştur. 2003 Knesset seçimlerinden önce hazırlanan yasa iptal edilerek 1992 öncesindeki sisteme dönmüş ve meclisin önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından başbakanlarının atanması gerçekleşmiştir. Başbakanın halk tarafından seçilmesiyle meşrutiyetini halka dayandıran Başbakan koşullar başka olsa gücünü arttırabilecekken istikrarsız hükümetler sebebiyle etkin bir rol üstlenememiştir. Ancak bu başarısızlığa rağmen teoride değerlendirildiğinde dış politikada sınırsız yetkisi olan, hatta savaş kararlarında Knesset’e danışmasına gerek bile kalmayan, istediği ekonomik politikayı yürürlüğe sokabilen üstelik hükümetin paydaşları olan bakanları atama ve görevden alma yetkilerini bünyesinde toplamış bir Başbakan iktidarını sağlamlaşma yolunu ararken otoriterleşebilirdi. Şüphesiz ki işe yaradığı noktada pek çok örneği başka ülkeler de görülmeye başladılar. Ancak İsrail’in derin fikir ayrılıkları ile birbirinden uzaklaşmış siyasi partileri ve uzlaşından uzak olan siyasi kültürleri ilk kez işe yarayarak diktatörlük için yeni bir sistem modelinin ortaya çıkmasını önlemiştir. Unutmamak gerekir ki siyasi bilimlerin en temel ilkesi “*güç yozlaşır ve mutlak güç mutlak yozlaşır*” dır.

İsrail 1992’de kabul edilen Hükümet Temel Anayasası ile Başbakanı genel seçimlerde doğrudan halk oyuyla seçmeye başlamıştır. Ancak hükümetin görevde olması sebebiyle seçimler yenilenmemiş ve ilk başbakanlık seçimi 1996’da yapılmıştır. 1999’da ikinci kez başbakan seçilmiştir. Freedom House puanlarına göre İsrail 1994’ten önce hem sivil hak ve özgürlüklerden hem de siyasal haklardan 2 puan almıştır böylece final puanı ‘da 2 puan olmuştur. İsrail Freedom House’a göre her zaman özgür bir ülke olmuştur. 1994’te siyasal haklar puanı 1 puana yükselmiş ve sivil özgürlükler puanı 3’e düşmüş böylece final puanı değişmemiştir. Bu değişikliğin temeli metodolojik olarak açıklanmıştır ve İsrail’deki gelişmelerin dışındadır ve puanı 2000 tarihine kadar değişmemiştir. V-Dem endeksi ülkeye 1993 yılında seçim demokrasisi endeks puanı olarak 0,77 puan vermiştir, bu puan 1995’te 0,78 olmuş, 1996’da tekrar 0,77’ye düşmüştür. 2000 tarihine kadar seçim demokrasisi endeks puanı değişmemiştir. 0,01 oranındaki puan değişikliği gelişmeleri ölçümlemek için

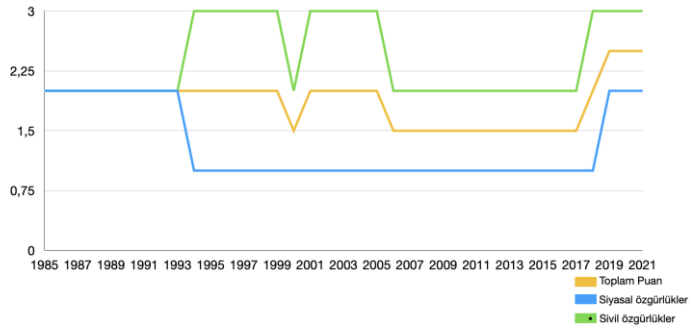
anlamalı değildir. V-dem liberal demokrasi endeksi ise 1992’de 0,68 olarak değerlendirilmiş, 1994’te 0,69 olmuştur. 2002’den sonra liberal demokrasi puanı uzun süre değişmemiştir. Polity endeksi ülkenin demokrasi puanını 7 ve otokrasi puanını 6 olarak belirlemiş ve Polity puanı 6 olmuştur. Bu puanlar 1982’den Polity’nin ölçüm yaptığı tarih olan 2018’e kadar değişmemiştir. BTI İsrail’i gelişmiş ülke olduğu için ölçümüne dahil etmemiştir bu sebeple BTI puanı bulunmamaktadır. EIU ise ölçümlerine 2006’dan önce başlamamıştır bu sebeple ilgilenilen döneme ait EIU puan bilgisi bulunmamaktadır. Ülkenin 1996’dan önceki rekabetçilik puanı 65,4, katılım puanı 51,1 iken 1996’da bu puan rekabetçilik puanı 70 puana ve katılım puanı 53,6 puana yükselmiştir. Böylece demokratikleşme puanı 33,4’ten 37,5 puana yükselmiştir. İkinci başbakanlık seçimlerinde ülkenin katılım puanının 54 puana yükselmesi demokratikleşme puanını da yükselterek 37,8 olmasına yol açmıştır. Vanhanen puanları 2003’e kadar değişmemiştir. 2003’te rekabetçilik hala yüksekken katılım 54’ten 47’ye gerilemiştir böylece ülkenin demokratikleşme değeri 32,9 puan olmuştur.

2001’de ise sadece başbakanlık seçimlerinin yenilendiği ve kanunda özel seçim olarak geçen seçimler yapılmıştır. Knesset seçimleri yenilenmemiştir. Bu seçimler İsrail’in son başbakanlık seçimidir. Freedom House puanı 1999’da 2 olan final puanına sahipken 2000’de final puanı 1,5 olarak yükselmiştir. Sebebi ise sivil haklar puanının 3’ten 2 puana yükselmesidir. Bu yükselişin sebebi işkencenin yasaklanması ve radyoların yasaklarının kalkması gibi konularda gelişme göstermesinden kaynaklanmaktadır. 2001’de Freedom House sivil haklar puanın tekrar 3 puana gerilemesiyle İsrail’in final puanı tekrar 2 puan olmuştur. Puanlardaki gerilemenin sebebi Gazze’deki saldırıları protesto eden silahsız on üç Arap asıllı İsrail vatandaşının emniyet güçleri tarafından öldürülmesidir. V-dem seçim demokrasisi puanı ise önceki yıldan 0,01 farkla 0,76’ya düşmüştür. Liberal demokrasi endeksi de 0,01 oranında puan düşüşüyle 0,68 puan olmuştur. Genel olarak bakıldığında incelenen dönemde İsrail, V-dem’e göre liberal demokrasi sınırındaki bir seçim demokrasisidir. Polity’ye göre ise ülke sade demokrasi ülkesidir, Freedom House’a göre İsrail Özgürdür ve Vanhanene göre ülke demokratiktir. Vanhanen endeksinde demokratikleşmenin dereceleri yoktur. Endeksler başbakanın halk tarafından seçilmesindeki değişimlerini ölçümlemek için yeterli veri sunmamıştır.

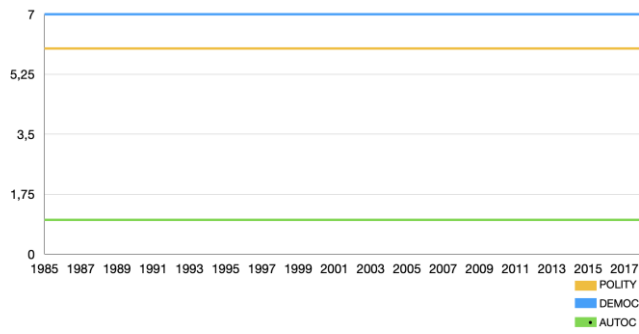
Şekil 5. 46.: İsrail Vanhannen Endeksi Puanları

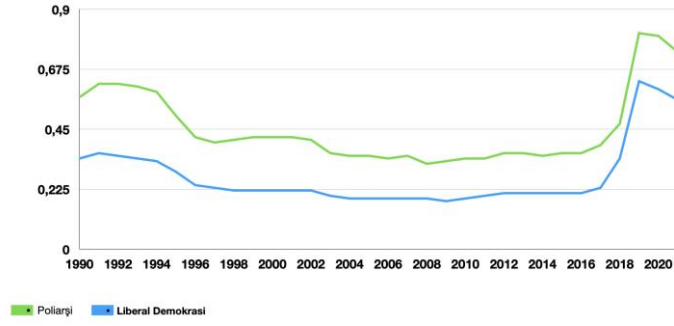
Şekil 5. 47.: İsrail Freedom House Özgürlük Puanları

Şekil 5. 48.: İsrail Polity Endeksi Puanları

Şekil 5. 49.: Kazakistan V-dem Puanları

GENEL DEĞERLENDİRME

Bu kısımda ülkenin seçim demokrasisinden seçim otokrasisine (V-dem), tam demokratik ülkeden anokrasiye (Polity), kısmen özgür ülkeden özgür olmayan ülkeye (Freedom House) ve kusurlu demokrasiden ılımlı otokrasiye (BTI) dönüşü açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye’de başkanlık sistemi bölümünün sonunda yer alan endeks değerlendirmelerinde final puanlarının değişimi anlamlandırabilmek için yeterli olmayacağı anlaşılmıştır. Böylece endekslerin indikatörleri varsa alt endeksleri ile endekslerin zayıf ve güçlü yönleri dikkate alınarak değişiklikler açıklanmaya çalışılmıştır. Endekslere ilişkin eleştiri bölümünde endekslerin avantajlı ve dezavantajlı olduğu durumların detayları yer almaktadır.¹⁴⁴⁴ Polity’ye göre Türkiye, siyasal rekabetçilik değerlendirmesinde kurumsal rekabetçilikten kademeli geçiş aşamasındadır. Bu da ülkenin ya başarılı bir şekilde kurallar dahilinde rekabet edecek partilere sahip olabileceğini ya da rekabetçiliğin otorite baskısı altında azalacağını belirtmektedir. Türkiye’deki parti sistemi hizipçi olarak değerlendirilmiştir. Yürütmenin göreve gelmesinde rekabetin incelendiği (Xrcomp) indikatöre göre Türkiye’de yürütmenin başını rekabetçi bir seçimle yapılmaktadır. Bunun anlamı da iki ya da daha fazlanın birden fazla aday arasından seçim yapmak için özgür olduğunu göstermektedir. Yürütmenin göreve gelmesinde açıklık (Xropen) indikatörüne göre Türkiye’de yürütmenin başı açıklık ilkesiyle göreve gelebilmekte ve adaylara bir kısıtlama uygulanmamaktadır. Yürütmenin kısıtlanması indikatörüne (Xconst) göre Türkiye’de yasama ya da iktidar partisi gibi yürütmenin gücünü dengeleyen unsurların yürütmenin başıyla eşit yetkilere sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ülke gündemini belirlemekte etkili grupların varlığı bu dönemde mevcuttur. Siyasal katılımın düzenlenmesi (Parreg) indikatörüne göre Türkiye’de çoklu grup kimlikleri bulunmakta ve bu gruplardan birinin yürütme gücünü eline geçirmesiyle kendi grup üyelerini kayırması bir yanda diğer kimlik gruplarının siyasi faaliyetlerini kısıtlamaya gideceği belirtilmiştir. Bu kısıtlama bir süreç olarak ele alınmış ve kısıtlamanın zaman içinde yoğunlaşma tehlikesinin bulunduğu ve tamamen hedef grubun yerinden edilmesine kadar bu ayrıştırma politikalarının yürütüldüğü ileri sürülmüştür. Bu

¹⁴⁴⁴ Konuyla alakalı olarak bkz.: Bu çalışmada 2. Bölüm 2.5. Endekslere Yönelik Eleştiriler.

tanımlamalar endeksin metodolojisinde ülkeye özgü olarak değil genel bir kodlamayla ele alınmıştır. Bu yorum tamamen indikatör içeriğinin ülkeye uyarlamasıyla elde edilmektedir. Katılımda rekabetçilik indikatörüne (Parcomp) göre Türkiye güçlü olan partinin ideolojisini ve parti gündemlerini destekleyen ve uzlaşı kültüründen uzaklaşarak kayırmacı bir katılım politikası oluşturmasına izin veren bir yapıya sahiptir. Partiler siyasi nüfus için rekabet etmektedir. Bu değerlendirmelerin ışığında Türkiye demokrasi olarak sınıflandırılmış olsa da otokratik özellikleri de taşımaktadır. Ancak otokrasi eğiliminin az olması sebebiyle genel demokrasi durumunda fazlaca etkili değildir. Yukarıda yer alan Polity değerlendirmesi 2011 yılına kadar geçerlidir. Bu açıklamalar ışığında Türkiye'nin final puanına kesin bir şekilde yansımıyor olsa da indikatörler aracılığıyla Türkiye'de otokratik bir eğilimin olduğu sonucu ortaya çıkarılabilmektedir. Çünkü katılım değerlerinde Türkiye ara kategorilerde bulunmaktadır. Türkiye aşağı doğru da yukarı doğru da ilerleyebilir.

Türkiye'nin 2002'de 0,64 olan seçim demokrasisi endeks değeri 2003'te 6,7'ye yükselmiştir. Bu artış endeksin genel metodolojisine göre dikkat çekici bir değişikliktir. Seçim demokrasisi endeksinin alt endekslerine bakıldığında bu değişimin adil seçimler endeksinde 0,02'lik ve kurumların özgürlüğü endeksinde 0,03'l k bir artışla açıklanmaktadır. Genişletilmiş ifade özgürlüğü endeksinin indikatörü medya da ön yargı puanında da değişiklik görülmektedir. Bu değerlendirmeye göre medyanın seçim dönemleri dahil olmak üzere tüm partilere tarafsız bir şekilde yayınlarında yer verme oranının yükseldiği g r lm ştir. Bu değişiklik 1,34'ten 1,77'ye yükselişle anlamlıdır. Ancak medyanın otosansürü de 0,38 puan gerilemiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki indikatör puanlarındaki değişim oranı alt endeksler ya da ana endekslerin puanlarındaki değişme oranlarıyla bir tutulmamalıdır. Kurumların  zg rl ğ  endeksinin indikatörlerinden olan sivil toplum kuruluşlarına katılım değerlendirmesi 0,20 puan artışla katılımın ılımlı kontrolünden minimal katılım kontrolü olarak sınıflandırılmaya geçmiştir. Hükümetin sivil toplum kuruluşları üzerinde baskısını değerlendiren indikatör ise 0,20 puanlık değişiklikle hükümetin baskısının kuruluşların üzerindeki baskısının azaldığını göstermektedir. 2003'te puan değişikliklerinin 2003'te ara Siirt'te seçim sandıklarının kırılmasıyla seçimlerde usulsüzlük yapıldığının ileri sürülerek ara seçimlerin yapılması ve siyasi yasağı kalkan

Tayyip Erdoğan'ın Siirt bölgesinden aday olup Meclise girebilmesi seçim demokrasisi değerlendirmesinde etkili olmuştur. Türkiye'nin puanı 2003'te liberal demokrasi endeksinde de 0,03'lük bir yükseliş yakalamıştır. Bu değişikliğin sebebi hükümet aynı fikirde olmasa da yargının aldığı karara uymasıdır. Bu da yargıya uyma ve itaat etme indikatöründeki puan değişimi ile ortaya çıkmaktadır. Yüksek Seçim Kurulunun seçimlere ilişkin verdiği karara hükümetin saygı gösterip uygulamaya koyması indikatör puanındaki yükselişle paralellik göstermektedir. Kadınların adalete erişimi indikatörünün de yükselmiş olması liberal demokrasi endeksindeki başka bir etkidir. Endeks Türkiye'deki gelişmeyi anlamlı ölçüde değerlendirebilmiştir. Bu noktada gelişmelerle paralellik göstermektedir.

Freedom House'un 2003 yılını değerlendirdiği 2003- 2004 yılı raporunda ülkenin Kürtlere yönelik kısıtlamaların genişletilmesi ile siyasi haklar puanının 1 puan yükseldiği belirtilmiştir. Benzer bir yükseliş Türk siyasetinin yeni bir açıklık politikası benimseyerek yasaklanmış siyasilerin tekrar siyasete dahil olmasıyla siyasi haklar puanında da görülmüştür. Sivil haklardaki puanın yükselmesine ilişkin gelişmeye raporda yer verilmemiş sadece puan değişimi bölümünde yer almıştır. Raporda insan haklarına dair yapılan pek çok ihlal yer almaktadır. Özel bir fikir olarak AK Parti'den sempatiyle bahsedilmektedir. AB'ye üyelik için gerekli olan gelişmeyi gösterebileceğine dair umut satır aralarında fark edilebilmektedir. Farklı bir grubun iktidara gelmede eşit şansa sahip olması ve iktidara gelebilmesi hiç şüphesiz ki demokratik bir ilerlemedir. Ayrıca bir partinin ya da kişinin siyaseten yasaklı olması ise otokratik yönetime ait bir özelliktir. Bunun elimine edilmesinin demokrasi endeksinde yerini bulması endeksin yerindelik ve etkinlik açısından incelendiğinde endeksin değerlendirmesine tam puan vermektedir. Bu noktada endeks büyük oranda Türkiye'deki gelişmeler doğrultusunda bir rapor hazırlayabilmiş ve gelişmeler doğrultusunda puan değişikliğine gidebilmiştir.

V-dem seçim demokrasisi endeksi 2004 yılında 0,67'den 0,69'a yükselmiş ve 2005'te tekrar 0,67'ye gerilemiştir. Seçim demokrasisi endeksinin alt endeksi olan kurumların özgürlüğü endeksinin indikatörlerinden olan sivil toplum kuruluşlarına katılım değerlendirmesi 0,15 puan artışla minimal katılım kontrollünde olduğu

sınıflamayı korumuştur. Yasaklanan partiler indikatörü 0,30'un üzerinde artışla yasaklanan bir partinin olmadığını belirtmiştir. Bu dönemde basın özgürlüğünün kısmen arttığı medyanın kendini sansürleme indikatörü doğrultusunda ileri sürülebilmektedir. 2005'te ise medyada ön yargı indikatörü 0,5'lik bir düşüş yaşamıştır. Böylece medya muhalefet partilerine karşı tarafsızlığını koruyor olsa da iktidar partisine karşı abartılı bir hoşgörüyü yaklaşımaktadır. Medyanın otosansürü 0,50'lik bir artışla yükselmiş böylece basın kuruluşlarının hükümete ilişkin haberlerde kısmen sansür uyguladığı görülmüştür. Kanunların ülkenin bazı bölümlerinde açıklık ve tahmin edilebilirlikten uzak olduğunu bununla beraber ülkenin bazı bölgelerinde kanunların uygulamasında kısmen keyfiliğin olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu sonuç kanunlarda şeffaflık ve tahmin edilebilir uygulamalar indikatöründeki 0,65'lik düşüş ile görülebilmektedir. Bu puanlamayla indikatörün değerlendirdiği değişkenin sıralamadaki yeri değişmiştir. Liberal demokrasi puanında 0,02'lik düşüş de yukarıdaki gelişmelerle açıklanabilmektedir.

Freedom House'un 2005 yılının değerlendirmesinin final puanına yansımaları V-dem'den farklı olmuştur. V-dem'de düşüş görülmekteyken Freedom House ülke final puanını 3,5'ten 3 puana yükseltmiştir. Bu da sivil haklardaki puan düşüşüyle mümkün olmuştur. Freedom House bu değişimi AB uyumluluk sürecinde yapılan reformların sonuçları ışığında değerlendirmiştir. Ancak Freedom House 2005 yılı için yüksek değerlendirme yapan tek endekstir. Elbette azınlık dillerinde yayınlar yapılması, ceza yasasının sivil haklar ve özgürlükler kapsamında düzenlenmesi, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması, tutukluluk sürecinde işkenceye sebep olabilecek uygulamaların kaldırılması olumlu bir gelişmedir. Fakat bu reformların fiilen uygulanması yönünde bir değerlendirme bulunmamaktadır. Farklı dil ve lehçelerde yapılan yayınlara gerçekten de izin verilmiş ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmıştır. Bu gelişmelerden sonra yabancı dil ve lehçelerde yapılan yayınların üç saati geçmeyen yayınlarına yönelik eleştiriler gelmiştir.¹⁴⁴⁵ 15 Temmuz Darbe Girişiminden sonra da şüphelilerin yargılanması için özel mahkemeler

¹⁴⁴⁵ Milliyet, **Kürtçe yayınlar günde 3 saati geçmiyor**, 07.04.2010, (Çevrimiçi), <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kurtce-yayinlar-gunde-3-saati-gecmiyor-1221787>, 11.08.2022.

kurulmuştur.¹⁴⁴⁶ AB ile müzakerelerin başlayacağını duyuran Freedom House'un değerlendirmeleri ağırlıklı olarak sadece yapılan düzenlemelere yönelik kalmıştır. Eleştiri bölümünde Steiner'in çalışmasına daha önceden yer verilmiştir.¹⁴⁴⁷ Çalışmanın bulgularına göre Freedom House endeksi ABD ile ticari faaliyette bulunan ya da ABD'den mali yardım alan ülkeler lehine +1 oranında puan vermektedir. Burada da benzer bir durumun söz konusu olup olmadığı elbette bilinmemekle beraber diğer endekslerle arasındaki tutarsızlığı dikkat çekicidir. Freedom House endeksi indikatör değerlerini ve veri setlerini paylaşmamak konusunda daha önceden eleştirilmiştir.¹⁴⁴⁸ Bu yıllarda indikatörlerine ilişkin bir bilgi vermeyen endeksin puanlardaki yükselişi bir temele dayanmıyor görünmektedir.

367 *Krizi* Cumhurbaşkanı seçmek için geçerli sayıya ulaşamamasıyla erken seçime gidilerek meclis oturma düzeninin yenilenmesi ve Meclis'teki çoğu partinin de dahil olduğu anayasal düzenleme için referanduma gidilmesi sürecini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu değişikliğin demokraside ileri doğru atılan bir adım olarak tabir edilmesi, CHP hariç diğer partilerin destek vermesiyle 2007 başkanlık sistemine giden süreci başlatmıştır. Referandumda kabul edilen düzenlemeye göre Cumhurbaşkanının genel oyla seçilecek ve birden fazla dönem için aday olabilecek, Meclis'in görev süresi dört yıla düşürülecek ve Cumhurbaşkanının görev süresinin 7 yıldan 5 yıla indirilecektir. V-dem değerlendirmelerine göre bu dönemden itibaren Türkiye'nin endeks puanları bir daha yükselmek üzere azalan bir eğilime sahip olmuştur. 2007'de Türkiye seçim demokrasisi endekslerinde 0,02 puan kaybederek 0,65 puana düşmüştür. Seçim demokrasisi alt endeksi olan adil seçimler endeksi 0,91'den 0,86'ya gerilemiştir. Adil seçimler endeksinin indikatörlerinden adil ve özgür seçimler önceki yıla göre 0,20, seçimlerde hükümet tehdidi 0,40, seçimlere ilişkin diğer düzensizlikler 0,75, seçimler ve seçimlerle ilişkili alanlarda ihlaller 0,30, seçimlerde oy satın alma 1,10 ve seçmen kaydı 0,08 oranında gerileme görülmüştür. Bu puanlar doğrultusunda seçimlerde oy oranlarını arttırmak amacıyla hediye ya da para verilmiş olabileceği -

¹⁴⁴⁶ Sputnik Türkiye, **FETÖ davaları için 8 yeni mahkeme kuruldu**, 03.08.2017, (Çevrimiçi), <https://tr.sputniknews.com/20170803/feto-dava-yeni-mahkeme-1029554528.html>, 11.08.2022.

¹⁴⁴⁷ Konuyla alakalı olarak bkz.: Bu çalışmada 2. Bölüm, 2.5.7. Endekslerde Önyargı Sorunları

¹⁴⁴⁸ Konuyla alakalı olarak bkz.: Bu çalışmada 2. Bölüm, 2.5.6. Endekslerde Güvenilirlik ve Geçerlilik Sorunları

bunun oy oranlarına az etkisi olabilir ya da hiç etkisi olmayabilir-, sınırlı sayıda usulsüzlük yapıldığını bununda belli grup ya da kişilerin seçimlerde oy vermek için katılımını engellemeye yönelik küçük girişimler olduğu, birkaç kişiden oluşmuş küçük grupların dahil olduğu hafif yaralanmaların olduğu şiddet olaylarının olduğu ve seçimlerin adil yapılmasına ilişkin bazı usullere uyulmadığı ama bunun sonucu etkileyecek ölçüde olmadığı sonuçları çıkmaktadır. V-dem'in bu bulgularının sadece referandum için mi yoksa aynı yıl düzenlenen genel seçimler ya da her iki için mi geçerli olduğu belirtilmemiştir. Seçim demokrasisi endeksinin alt endeksi olan kurumların özgürlüğü değerlendirmesinde Türkiye STK'ların bastırılması indikatöründe 0,14 oranında düşüş, partiler için engeller indikatöründe 0,15 oranında yükseliş yakalamış ve 2008'de 0,02 puanla 3,5 puanına ulaşmıştır. Ancak bu değişiklikler indikatörlerin sıralı (ordinal) değerlendirmelerinde bir farklılığa yol açmamış sadece aralıklı (interval) değerlendirmede anlamlıdır. Partilerin önünde bir engel görünmemektedir. Önceki konumlarını koruyarak bir sonraki sınıflandırmaya sadece yaklaşmışlardır. Ayrıca genişletilmiş ifade özgürlüğü endeksi indikatörlerinden hükümetin medya üzerindeki sansürü, medyanın otosansürü, hükümetin internet üzerindeki sansürü, gazetecilerin tacizi, görsel ve yazılı basında eleştiri, görsel ve yazılı basında görüş bildirme, medyada ön yargı, erkekler için konuşma özgürlüğü, kadınlar için konuşma özgürlüğü ve akademik ve kültürel ifade özgürlüğü indikatörlerin tamamında 2007'de 0,10- 0,15 ve 2018'de tekrar 0,5-0,15 oranında düşüş gözlenmiştir. İndikatörler 2007'den itibaren düşen bir eğilime girmişlerdir. 0,25 oranı ile hükümetin medya üzerinde sansürü indikatörü en fazla düşüşe sahip olmuş ve bu değerlendirme ile hükümetin medya üzerinde doğrudan sansür uyguladığını ancak bunun hassas konuları ortaya çıkmaktadır. Kadınların ifade özgürlüğü değerlendirmesindeki düşüş de ordinal değerlendirmeye göre anlamlıdır ve puan değişikliği kadınların siyasi konular üzerinde yorum yaptıklarında müdahale ile karşılaştıkları -sözel taciz- bulgularına ulaşılmıştır. Gazetecilerin tacizi değerlendirmesi ordinal değerlendirmede değişmemiştir bulunduğu sınıfta gazeteciler güçlü siyasi aktörler aleyhinde bir şey yayınladığında durdurulur -V-dem metodolojisiinde detay verilmemiş ama yayının durdurulması ya da tekzip yayınlama olarak değerlendirilebilir-. Görsel ve yazılı basında görüş bildirme indikatörünün ordinal değerlendirilmesinde sınıfı değişmiş ve yeni değerlendirmeye göre büyük

basın kuruluşları pek çok görüşü ele almaktadır ancak ülkede yaygın olan bir görüşü sistematik olarak görmezden gelmektedirler.

Freedom House değerlendirmesinde ülke puanı değişmemiştir ancak raporda kullanılan dil 2004'teki rapora göre farklılık göstermektedir. Sivil hakların ihalelerine ilişkin konular ele alınmıştır. 2008'deki raporda ise ülkenin puanı değişmese de yukarı yönlü ok aldığı belirtilmiş ve yükselme eğiliminde olduğu ileri sürülmüştür. V-dem endeksi bir düşüş göstermekteyken Freedom House endeksi yükseliş olacağını ileri sürmüştür.¹⁴⁴⁹ Raporlarda yer alan hemen her şey Türkiye ve yabancı basındaki gelişmelere uygun bir paralellikte gitmektedir. Raporun hazırlanışında ve içeriğinde bir sorun görünmemektedir. Ancak final puanı ve genel bakışta bir problem göze çarpmaktadır. Kullanılan ifadeler ana metinle çelişki içindedir, özellikle sivil haklar puanında hiçbir ilerlemeye yönelik gelişmeye yer verilmediği halde ve ihlaller devam etmesine rağmen puanlarda yükseliş ön görülmüştür. 1 Mayıs kutlamalarında göstericilerin göz altına alınması, yürütmenin yargı üzerindeki etkisi, kaldırılan Devlet güvenlik Mahkemelerinin yerini Ağır Ceza Mahkemelerinin alması, bazı internet sitelerinin erişimine kısıtlama getirilmesi gibi uygulamaların varlığı raporda dile getirilmiştir. Bu noktada tekrar Bollen'in hakeme özgü yöntem faktörü çalışmasına değinilmesi gerekmektedir.¹⁴⁵⁰ Ülkelerin karşılaştırılarak incelenmesinde raporu hazırlayanla heyetin incelemesi farklılık gösterebilmektedir. Raporu hazırlayan ülke uzmanı ile heyetin ölçüm yöntemleri ya da ağırlıklandırma modeli farklı olabilmektedir. Bu da bir hatanın ortaya çıkmasına sebep olur, Bollen Freedom House endeksinde bunun olabileceğini ve bulgularına rastlandığını ileri sürmüştür. Bazı durumlarda ülke uzmanı ile bölge uzmanı farklı fikirlerde olabilmekte ve ülke uzmanı bölge uzmanına uyum gösterebilmektedir. Sonuç olarak Freedom House endeksi 2007 ve 2008 yılını değerlendiren raporlarda ülkedeki gelişmelere paralel olarak yer vermiş ve bilgileri çarpıtmamış olsa da bu bilgileri final puanına yansıtmayı başaramamıştır.

¹⁴⁴⁹ Konuyla alakalı olarak bkz.: Bu çalışmada 4. Bölüm, 4.2.1. Freedom House 2007- 2015 Yılları Arası Türkiye Özgürlük Raporları başlığı altında 4.2.1.1. Hükümetin işleyişi

¹⁴⁵⁰ Konuyla alakalı olarak bkz.: Bu çalışmada 2. Bölüm, 2.5.7. Endekslerde Önyargı Sorunları

Bunun sebebinin hakeme dayalı metot faktörü olduğu düşünülmektedir ancak bunun ispatlanması veri setleri paylaşılmadığı için zor görünmektedir.

2016'da Darbe girişimi gerçekleşmiş ve ardından olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Ülke 2018 Temmuz ayına kadar iki yıllık sürede olağanüstü hâl ile yönetilmiştir. Bu dönemde genel seçim, yerel seçim, referandum ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. Seçimlerin ardından olağanüstü hâl durumu kaldırılmıştır. 2017'de yapılan referandumla ülke başkanlık sistemine geçmiş ve sonrasında ilk başkanını seçmiştir. 2017 Referandumu ile onaylanan yeni Anayasal düzenleme 2019'da yürürlüğe girmiştir. Aşağıda 2016'dan sonra endekslerdeki değişikliklere yer verilmiştir.

2017'de V-dem endeksi seçim demokrasisi değerlendirmesinde Türkiye'nin 0,04 puanlık bir düşüş yaşadığını ölçümlemiştir. Liberal demokrasi endeksinde ise bu düşüş 0,07 oranındadır. 2017'de adil seçimler alt endeksi 0,01, ifade özgürlüğü alt endeksi 0,12, kurumların özgürlüğü alt endeksi 0,8 oranında düşmüştür. Adil seçimler endeksinde yüksek seçim kurulunun özerkliği, yüksek seçim kurumunun kapasitesindeki düşüşle değerlendirmenin sınıfı değişmiştir. Bu değişiklik sonucunda Yüksek Seçim Kurulunun seçimi etkileyecek kritik konularda fiili yönetimin tarafında olacağı belirlenmiştir.

2016 ve 2017 yıllarının incelemesine göre ifade özgürlüğü alt endeksi indikatörlerinden hükümetin medya üzerindeki sansürü 0,29, hükümetin internet üzerindeki sansürü, medyanın oto sansürü 0,15, gazetecilerin tacizi 0,8, görsel ve yazılı basında görüş bildirme 0,32, erkekler için konuşma özgürlüğü 0,81, kadınlar için konuşma özgürlüğü 0,65 ve akademik ve kültürel ifade özgürlüğü 0,17 oranında düşmüştür. Erkekler için konuşma özgürlüğü değerlendirmesinin sınıfı değişmiştir. Yeni değerlendirme ile erkekler düşüncelerini özgürce ifade edememektedir ve siyasi fikrini açıkça ifade eden erkekler sert baskı ve göz korkutmaya uğramaktadır. Kadınlardaki ifade özgürlüğü bu noktada sınırdadır ve bu özgürlüğe zayıflatılmış bir saygı unsurundan bahsedilmektedir. Görsel ve yazılı basında görüş bildirme indikatörünün de sınıfı değişmiştir ve artık büyük medya kuruluşları sadece yönetimdeki hükümetin görüşlerini bildirmektedir.

2016 ve 2017 yıllarının incelemesine göre kurumların özgürlüğü endeksi indikatörlerinden sivil toplum organizasyonlarına katılım 0,46, sivil toplum organizasyonlarına baskı 0,44, parti engelleri 0,10 ve muhalefet partilerinin özerkliği 0,4 oranında düşüş gözlemlenmiştir. STK'lara yönelik kısıtlamaların değer kaybı bu değerlendirmelerinin sınıfının değişmesine yol açmıştır. Türkiye'nin yeni durumunda muhalif STK'ların varlıkları yasal olsa da kuruluş üye ve liderlerine yönelik tehdit, yaptırım uygulanması ve taşınır taşınmaz mülklerine el koyulması söz konusudur. Bu STK'ların halka açık gösterileri şiddetle bastırılmaktadır. Endeks metot kitabında bu uygulamaya örnek olarak Mugabe'nin Zimbabve'si gibi otoriter rejimleri göstermiştir. Ayrıca STK'lara üye olmaya ilişkin indikatördeki değerlendirme sonucuna göre hükümetin STK'ların üyelerinin tasfiye etmeye ve faaliyetlerini yürütmekten caydırmaya çalışması söz konusudur. STK'lara katılıma ilişkin 1 ve 0 arasındaki değerlendirmelerde STK'lara yönelik hükümetin tekeli bir yaklaşımı bulunmaktadır. Sadece devlet destekli STK'lara izin verilmektedir.

2017'den sonra Türkiye'nin seçim demokrasisi endeksinin final puanında fazla bir değişiklik gözlenmemiştir. 2021'de 0,01 puan kaybederek 0,28' puana gerilemiştir. Ancak endeksin alt endekslerinde ve onların indikatörlerindeki değişim bu dönemi değerlendirmek için yardımcı olabilmektedir. Adil seçimler alt endeksi 2018'de 0,41'den 0,39'a, 2019'da 0,38'e ve 2021'de 0,36'ya gerilemiştir. Bu durumda başkanlık sistemi sonrası seçimlerde çeşitli ihlallerin olduğu ileri sürülebilmektedir. Bu ihlalleri tespit edebilmek için indikatörlere bakılması gerekmektedir. YSK'nın özerkliğinde düşüş gözlemlenmiştir. 2017'de 1,44, 2018'de 1,3, 2019'da 1,36, 2021'de 1,24 puana düşmüştür. Bu durumda 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimleri, 2018 genel seçimleri, 2017 referandumu sürecinde YSK'nın özerkliği seçimleri etkileyecek kararlarda geçerliliğini korumadığı ileri sürülebilmektedir. 2015 dahil olmak üzere bu tarihten önce YSK sınırları belirsiz de olsa özerkliğe sahiptir. 2021'de özerkliğini büyük oranda kaybetmiştir. İleriye yönelik bu düşüş devam ederse Türkiye YSK'nın tüm özerkliğini kaybettiği bir sınıflamaya dahil olacaktır. 2019'da 31 Mart yerel seçimlerin sonuçları iptal edilerek ara seçimler yapılmış ve sonuçlar muhalefetin lehine değişmiştir. Bu da muhalefetin iktidar olabilmek için eşit şansa sahip olması olarak değerlendirilmiş puanlara olumlu yansımıştır. YSK'nın personel ve kaynağını

ölçümleyen YSK kapasitesi indikatörü 2017’de 3,16 iken 2017’de 2, 95 olarak değişmiştir. Bunun anlamı kapasitenin arttırıldığı seçim organizasyonunu etkileyen bir değişiklik olsa bile bunun YSK’nın kontrolü dışındaki değişkenlerle alakalı olacağına yönelik bulguya ulaşılmıştır. Özgür ve adil seçimler puanı 2017’de 2,57’den 2,28’e gerilemiştir. 3’ten ise 2’nin sınırına daha yakın olan indikatörün değerlendirilmesine göre katılım ve rekabetçilik şartları yerine getirilmişse de önemli usulsüzlükler yapılmıştır ancak bu usulsüzlüklerin seçim sonuçlarına etkisi kestirilemez. Seçimlerde hükümet tehdidi indikatörü 2017’de 2,49’dan 2018’de 1,88’e gerilemiş ve sonrasında puanı değişmemiştir. Bu önemli puan kaybı indikatörün sınıflandırmasını etkilemiştir. Böylece Türkiye’de sistematik olmayan veya sıklıkla gerçekleşmeyen muhalefeti yıldıрма politikası mevcutken değişimle birlikte seçim dönemlerinde sistematik olarak korkutma ve göz dağı verildiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Seçimlerle ilgili diğer alanlarda oy vermeye ilişkin düzensizlikler değerlendirmesi 2017’de 2,01’den 2018’de 1,50’e düşmüştür. Oy vermeye ilişkin düzensizliklerin kasıtlı olup olmadığı belli olmayan usulsüzlüklerin olduğu bulgusu 2006’dan itibaren mevcut olunan bulgudur. 2018 itibariyle sistematik olmayan ama yaygın usulsüzlükler gözlemlenmiştir. Seçimlerde oy satın almaya ilişkin değerlendirme 2017’de 1,64 iken 2018’de 1,47’ye gerilemiştir ve sonrasında puanı değişmemiştir. Puanlama 1’in altına düştüğünde sistematik olarak oy satın alınması ve bu uygulamanın tüm ülkeye ya da tüm partilere yayılması söz konusudur. Seçmen kaydına ilişkin puanlar 2006’dan itibaren düşmeye başlamıştır. Seçmen kaydı indikatörü 2017’de 3,6 iken 2018’de 3,0’e gerilemiştir. 3 sınırında seçim kayıtlarında yolsuzluk olduğu ancak bunun ancak halkın %10’unu etkileyecek düzeyde olduğu sınırlandırılması yapılmıştır. Eğer düşüş devam ederse ve 2 sınırına inilirse seçmen kayıtlarının üzerindeki şüpheli durum artacak ve kayıtların güvenilirliğinin sarsılmasıyla seçim sonuçları yolsuzlukla gölgelenecektir.

Kurumların özgürlüğü alt endeksinin indikatörlerinden parti yasakları değerlendirmesine göre 2017 ve 2018’de 3,26 olan puan 2019’da 3,22’ye gerilemiş ve 2020’de 3,26’ya yükselmiştir bu yükseliş 2021’de 3,21’e gerileyerek artışın anlamlı bir değişken olmadığını göstermiştir. Şu anki sınıflamada bazı partiler yasaklanıyorken düşüş devam ederse bir alt sınıflandırmaya geçilebilir. Bu sınıflandırmada da çoğu parti yasaklanmaktadır. Genellikle otokratik yönetimde bu

indikatör 2 ya da 1 olarak sınıflandırılmıştır. Parti kapatmaları indikatöründe çok bir değişiklik bulunmamaktadır. Resmi olarak hiçbir parti kapatılmamıştır. Yalnızca olumlu 0,02 oranında bir yükseliş 2020 yılı için geçerli olmuştur ve sonrasında puan önceki haline dönmüştür. Çok partili seçimler indikatörü 2017’de 3,84 iken 2018’de 3,66’ya gerilemiştir. 2014’ten önce değerlendirme 4’e yakındır. Mevcut indikatörün ayırımına göre Türkiye’de seçimlerin görünürde çok partili olduğu ancak fiilen ana muhalefet partisinin muhalefet etmesine engel teşkil edecek ögelerin olduğu ve halk ayaklanması gibi sebeplerle bir bölgede seçim faaliyetlerinin yasaklanabileceği bulgularına ulaşılmıştır. Muhalefet partilerin özerkliği değerlendirmesi 2017’de 3,22 iken 2018’de 3,33’e yükselmiştir. Bu değişiklik 2018’de partilerin seçim ittifakı kurmaları bu noktada güçlenmeleriyle iktidar partisine karşı kısmen özerkliklerini kazanmaları yönünde yorumlanabilir. Partilerin özerkliği 2019’da 3,12’ye ve 2020’de 3,9’a gerilemiştir. 2021’de ise 2,93 puana düşmesiyle ülkenin ordinal ölçünündeki yeri değişmiştir. Bu değişiklik Türkiye’deki durum pek çok muhalefet partinin özerk olmasından bazı muhalefet partilerinin özerk olmasına dönüşmüştür. Sivil toplum kuruluşlarına katılım indikatörü olağanüstü hâl durumunun sonlandırılmasıyla yükselmiştir. 2018’de 0,95 olan puan 2019’da 1,16’ya yükselmiştir. 2020’de ise tekrar düşüşe geçerek 1,08 olmuştur. Sadece devlet destekli STK’ların varlığına izin verildiği diğerlerinin bastırıldığı 0-1 arasındaki değerlendirmeden 1-2 aralığına geçen Türkiye’de tüm STK’ların kuruluşuna hükümetin izin verdiği ancak devlet destekli kuruluşlar dışındakilerin siyasal kriterlerle elimine edilmeye çalışıldığı, az sayıda olsa da bazı halk destekli kuruluşlar bulunduğu ve siyaseten aktif olan STK’lar bastırıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. STK’lara baskı indikatörüne 2017’de 0,82, 2018’de 0,85 ve 2019’dan sonra da 0,88 olmuştur. Puanlara göre STK’lara yönelik baskı başkanlık sistemine geçilmesinden sonra da devam etmiştir.

Genel olarak 2017’de ifade özgürlüğüne ilişkin çok önemli gerilemeler yaşanmıştır. Ancak bu gerilemelerden medyada ön yargı, basında eleştiri, gazetecilere yönelik taciz ya da medyanın otosansürü değerlendirmeleri çok etkilenmemiştir. Elbette puan olarak düşüşler olmuştur ancak diğer ifade özgürlükleri kadar keskin bir düşüş değildir. Örneğin gazetecilere yönelik taciz yıllardır var olan bir olgu olması sebebiyle büyük bir düşüşün olmaması beklenen bir gelişmedir. Genişletilmiş ifade

özgürlüğü endeksi indikatörlerinden erkekler için konuşma özgürlüğü 2006'da 3 iken 2017'de 0,52'ye gerilemiş 2018'de 0,78'e, 2019'da 0,88, 2020'de 1,08'e ve 2021'de 1,12'e yükselmiştir. Bu yükselişe rağmen hala ifade özgürlüğünün değeri normal değerlere yaklaşamamıştır. Endeksler bölümünde bu indikatör kişinin özel alanında, gündelik hayatında, evinde ve sokakta sözlü ya da fiziksel şiddete maruz kalmadan mevcut hükümet hakkında fikirlerini tartışabilmesi olarak açıklanmıştır. Bunun en temel hak olduğu düşünülürse bunun 0'a düşmesi bu durumun yokluğu anlamına gelmektedir. Aslında puanlarla değerlendirildiğinde bu anlam yakalanmıyor olsa bile otokratik sistemden demokratik sistemi ayırmanın en temel ölçütlerindendir. Türkiye halkı 2006'ya kadar özgürce hükümet hakkında evlerinde ve sokakta tartışabiliyorlarken ve sadece birkaç münferit olayla geçici birkaç sınırlama uygulamasıyla karşılaşmışken 2017'de bu hak tamamen kullanım dışı kalmıştır. 2020 ile tekrar yükselmiş olması bireylerin rahatça ifade özgürlüğünü kullanabileceği anlamına gelmemektedir. Kadınlar için konuşma özgürlüğü 2017 yılı ile 0,84'ya düşmüştür 2020 ise 0,97'ye çıkmıştır ancak 1'in üstüne ulaşamamıştır. Kadınların ifade özgürlüğü erkeklerinki kadar büyük oranda düşmemiş ancak aynı şekilde yükselişleri de erkeklerinki kadar fazla olmamıştır. Bu durumda Türkiye'de kadınların ifade özgürlüğü hakları erkeklerinkine göre daha az önemsenmekte bu sebeple herhangi olağanüstü durumda daha az kısıtlanmaya gerek görülse de genel olarak düşük seviyede seyretmektedir. 2006'da 3'e yakın olan akademik ve kültürel ifade özgürlüğüdür 2017'de 0,18'e düşmüştür. Olağanüstü hâl durumunun kaldırılmasıyla hafif bir yükselişe geçse de asla 2016'dan önceki puanına kadar çıkmamıştır. 2018'de 0,29, 2019'da 0,36 ve 2020'de 0,36 puan ile 1'in altında kalan akademik özgürlükler puanı siyasal konulara ilişkin akademik çalışma alanındaki özgürlükleri ölçümlemektedir. 0,50'nin altındaki puanla ülkedeki akademik özgürlüğe kamu otoritelerinin saygı gösterilmediği, baskı ve korkutma taktikleri uygulanarak akademik çalışmaların kısıtlandığı bulgusuna rastlanmıştır. Hükümetin medya üzerindeki sansürü değerlendirmesinde 2006'da 3 puana yakın olan ülke 2017'de 0,69'a düşmüştür. 2018'de olağanüstü hâl durumunun kalkmasıyla 0,8'e ve 2019'da yerel seçimlerin de etkisiyle 0,86 yükselmiştir. 2020'de pandemi ile pek çok yayın kuruluşuna sansür uygulanmıştır ve böylece puan 0,66'ya düşmüş ve sonrasında bir değişiklik olmamıştır. Görsel ve yazılı basında görüş bildirme ile görsel ve yazılı

basında eleştiri arasındaki fark medya kanallarının ne kadar fazla görüşe yayınlarında yer verebildiğidir. Büyük yayın basın ve yayın kuruluşlarının ne sıklıkla hükümeti eleştirdiğine yönelik yapılan değerlendirme 2017’de 1,36 olan puan 2018’de 0,04 oranında yükselerek 1,4 olmuştur. Ancak, 2019’dan sonra 1,23 oranında değer kaybetmiş ve bütün puanların düştüğü dönemde düşmeyen indikatör 2019’da gerilemiştir. 1984’ten 2007’ye kadar bu indikatörde gerileme görülmemiş ve 3 puana yakın olarak puanlandırılmıştır. Hükümetin sık sık eleştirildiği dönemlerde pek çok hükümet kurulmuştur. Aslında bu indikatör 1965’ten itibaren 3’e yakın olarak değerlendirilmiştir -darbe dönemleri ve takip eden sıkı yönetim süreleri hariçtir-. 2017’den itibaren sadece bazı az reytingli yayın kuruluşları hükümeti eleştirmektedir. Görsel ve yazılı basında görüş bildirme indikatörü 2017’de 0,53’e kadar düşüşünden sonra 2018’de 0,68 oranında puanı yükselmiş sonrasında puanı değişmemiştir. Puanın mevcut durumuyla Türkiye’de sadece hükümetin ve hükümetin onay verdiği bazı muhalefet partilerinin görüşleri yansıtılabilmektedir. Bu indikatör de en son 2007 yılında 2,62 puandır. Gazetecilerin tacizi indikatörü 2017 1,14’ten, 2018’de 1,21’e yükselmiştir. Ancak 2019’da 0,94’e düşmüş ve sonra tekrar puanı yükselmemiştir. 0 kategorisi için hiçbir gazetecinin güçlü bir siyasi aktör aleyhinde faaliyette bulunamayacağı çünkü taciz ya da daha kötüsüyle karşılaşmaktan korkulduğu yönünde bir tanımlama yapılmıştır. Medyanın oto sansürü değerlendirmesi 2017’de 0,76’dan 2018’de 0,81’e çıkmıştır sonrasında başka bir değişiklik olmamıştır. 1 puan otosansürün yaygın ama eksik olmasını 0 puan yaygın ve tam işlevsel otosansür uygulamasının bulunduğunu belirtmektedir. Medyada ön yargı 2017’de 1,74 iken 2018’de 1,81’e yükselmiştir. 2019’da ise 1,71’e gerilemiş ve bir daha puanı yükselmemiştir. Yazılı ve görsel basında tüm partiler yer almaktadır ancak muhalefet partisiyle ilgili sadece olumsuz bir gelişme olursa basında yer bulmaktadır. Bu indikatörün 0 olduğu durumlar ülkelerde resmi parti dışında başka hiçbir partinin basında siyasi içerikle yer almamasıdır.

Seçim demokrasi endeksinin alt endeksi olan Toplamsal Poliarşi endeksinin alt endeksi olan seçilmiş görevliler endeksinin indikatörlerinden devletin başı ve hükümetin başının aynı olması değerlendirmesi Türkiye için 2017’de 1 puanla gösterilmiştir. Yönetimin değişmiş olduğu endeksin bu bölümündeki puanlamadan

anlaşılmaktadır. Ayrıca hükümetin başının doğrudan seçilme yöntemi de ölçümde yer almaktadır. 2017’de hükümetin başının kabineyi kendi partisinin ağırlıkta olduğu meclisin onayı ile atadığı bilgisi bulunmaktadır. 2018’de ise hükümetin başının kabineyi atamak için yasamanın onayına ihtiyaç duymadığı ancak kabinenin başındaki kişinin meşruiyeti için danışıldığı değerlendirme bulunmaktadır. 2019 itibariyle yasamaya danışmadan kabineyi seçtiği bulgusuna rastlanmıştır. Bu noktada bu indikatör yükselen bir eğriye sahiptir. Ayrıca hükümetin başının bakanları göreve almasına ilişkin değerlendirme 2016’da güven oylaması gibi yasama yoluyla, 2017’de hükümetin başı bir bakanı kendi takdirıyla görevden alabilmekte ancak siyasi nezaket icabı yerine yasamanın güven oyu verebileceği bir bakan seçmelidir. 2019’da ise tüm bunlar elimine edilerek hükümetin ve devletin başı bir bakanı görevden almak için yasamanın onayına ihtiyaç duymamaktadır. İncelenen dönemlerde V-dem endeksinin gruplanma formülleri doğrultusunda ülkenin final puanlarına yansımayan bazı gerilemeler mevcuttur. Bu da final puanlarının değişiklikleri ölçümlemek için yeterince hassas olmadığını ileri sürmeye imkan tanımaktadır.¹⁴⁵¹ Endeksin gruplama formülleri hem seçim demokrasisi endeksi hem de liberal demokrasi endeksi için oluşturulmuştur. Kod kitabında gruplama için gerekçelendirmenin yeterli olmadığı ileri sürülebilir. Gruplamada kullanılan formülün bu alanda kullanılan formüllerin bir uzlaşısı olduğu bilgisine yer verilmişse de bazı indikatörlerin ya da endekslerin neden daha az katsayı ile işleme alındığı açıklanmamıştır. Bu sebeple genel değerlendirme bölümünde final puanlarını oluşturan indikatör verilerine yer verilmiştir. V-dem endeksinin formülünden bağımsız olarak endeksin elde ettiği veriler geçerliliğini korumaktadır. Bu noktada V-Dem’in final puanı Türkiye için net bir değişiklik sunmamış olsa da Türkiye’yi değerlendiren indikatörlerde ve alt endekslerde önemli miktarda düşüş gözlemlenmiş ve bu düşüş başkanlık sistemine geçtikten sonra ortaya çıkmıştır.

2014’te Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiş ve sistem yürütmede iki güçlü aktörün olduğu bir sisteme dönüşmüştür. Kısa bir süre için iki başlı meşrutiyet sorun olsa da bu sorun parti içi yaptırımla çözüme ulaşmıştır. Polity endeksi 2014 ve 2015’te

¹⁴⁵¹ Konuyla alakalı olarak bkz.: Bu çalışmada 2. Bölüm, 2.5.5. V-dem

Türkiye'ye demokrasi puanı olarak 4, otokrasi puanı olarak 1 vermiş ve final puanı olan Polity sonucu böylece 3 olmuştur. 2016'da ülke puanı -4'e gerilemiş tekrar yükselmemiştir. Polity endeksi Türkiye'yi en son 2018'de değerlendirmiştir. 2016'de demokrasi puanının 0 olması ve otokrasi puanının 4 olması ülkenin anokrasi ya da seçim otokrasi kategorisinde değerlendirilmesine sebep olmuştur. Polity puanlarındaki değişikliği açıklayabilmek için indikatörlerine bakılması gerekmektedir.

2014 ve 2015 yılı için yürütmenin göreve gelmesinde rekabetin incelendiği (Xrcomp) indikatöre göre Türkiye'de yürütmenin başı ikili sistemde göreve gelmektedir. Biri seçilmekte ve diğeri de atanmaktadır. Bu ifadenin aslında Türkiye'deki gelişmeler doğrultusundaki ifadesi yürütmenin iki başlı olduğu ve biri seçimle göreve gelirken diğerrinin yönetime gelmesinde rekabetin olmamasıdır. Rekabetin olmadığı durumlar atama ya da doğuştan gelen haktır. Bu da yürütmenin başından birinin atandığı anlamına gelmektedir. 2016'dan sonra bu indikatör 0 olarak değerlendirilmiştir. 0 puanı rekabetçi seçimlerin olmadığını göstermektedir. 2014 ve 2015 yılı için yürütmenin göreve gelmesinde açıklık (Xropen) indikatörüne göre Türkiye'de üst yürütmenin başı açıklık ilkesiyle göreve gelebilmekte ve adaylara bir kısıtlama uygulanmamaktadır. 2016'da ise bu indikatör 0 puan almıştır. Bu durumda yürütmenin göreve gelmesinde açıklık ilkesi uygulanabilir değildir ve yönetici sadece kendi isteğiyle göreve gelmiş anlamı çıkabilmektedir. 2014 ve 2015 yılı değerlendirmesinde yürütmenin kısıtlanması indikatörüne (Xconst) göre Türkiye'de ara kategoridedir. Bu kategoriye göre yürütmenin etkili bir yetki gücü bulunmaktadır ve yürütme gücünün üzerinde bazı yetkilerine ilişkin kısmen önemli sınırlamalar bulunmaktadır. 2016 yılında ise yürütme gücünün üzerinde sınırlı bir kısıtlama bulunmakta ve bu kısıtlama yasama ile yürütme arasındaki ya da yarı ile yürütmenin arasındaki ilişkiye bağlıdır. 2014 ve 2015 yılı değerlendirmesinde siyasal katılımın düzenlenmesi (Parreg) indikatörüne göre parçalı bir yapıya sahiptir. Türkiye'de çoklu grup kimlikleri bulunmakta ve bu gruplardan birinin yürütme gücünü eline geçirmesiyle kendi grup üyelerini kayırması bir yanda diğer kimlik gruplarının siyasi faaliyetlerini kısıtlamaya gideceği belirtilmiştir. 2016 yılı değerlendirmesine göre de siyasetin dışında gelişen örgütlü bir rekabet bulunmaktadır ve siyasetin içinde gelişen rekabet belli bir oy oranına ulaşırda bastırılır -bu oran seçimlerde oyların %10'undan

fazlasının alınmasıdır-. Belli bir grubun ya da bir topluluğun katılımı bilinçli ve sistematik bir şekilde bastırılmıştır. Polity endeksi Türkiye'nin darbe girişimi ile başlayan sürecinde otokratik özellikler taşıdığını ölçümlemiştir. Son üç yılı için katılımcılığın kısıtlandığı ve rekabetçiliğin olmadığı ve yürütmenin seçimle başa gelmediği bir yönetim modeli olarak tanımlamıştır. Polity endeksi indikatörleri aracılığıyla katılıma ve rekabetçiliğe ilişkin gerçekçi çıkarımlar sunmuş olsa da yürütmenin göreve gelmesi yaklaşımı gerçekçi görünmemektedir. Ancak hatırlamak gerekir ki bu endeks otokrasileri ölçümlemek amacıyla yapılmış ve demokrasiler de çok hassas sonuçlar vermemektedir. Yine de belirli dönemleri tanımlamakta başarılı olmuştur denilebilmektedir.

2016'da Türkiye'nin Freedom House siyasal haklar puanı 3 sivil haklar puanı 4 olarak değerlendirilmiş ve ülkenin özgürlük derecesi kısmen özgür kategorisinde 3,5 olarak puanlanmıştır. 2016'da ülkenin düşen bir eğime girdiği belirtilmiş sebep olarak da hükümetin muhalefete ve basına baskı uyguladığı ve halkın kutuplaştığı ileri sürülmüştür. 2016'da seçim süreci indikatöründe Türkiye 1 puan kaybetmiştir çünkü 2015 seçimlerinde çeşitli usulsüzlüklerin yapıldığı ileri sürülmüştür. Seçim sürecinde 9 puan alan Türkiye bu dönemde hala seçim demokrasisine sahip görünmektedir. Türkiye siyasi çoğulculuk ve katılım değerlendirmesinde de puan kaybetmiştir. HDP'li üyelerin bu dönemde tutuklanmış olması bu indikatörde 1 puanlık kayıpla sonuçlanmıştır. Hukukun üstünlüğü indikatörü sivil haklar ve özgürlükler ayırımına ait bir değişkendir. HSYK üzerinde adli atamalar aracılığıyla yürütmenin güç sahibi olmaya çalışması hukukun üstünlüğü indikatöründe 1 puanlık kayıpla sonuçlanmıştır. Örgütsel haklar indikatörü 2015'te gerçekleşen gösterilerin ve eylemlerin emniyet güçleri tarafından aşırı şiddet kullanılarak bastırılmadığından 1 puan yükselmiştir. Örgütsel hakların da sivil haklar ve özgürlükler ayırımında olmasıyla sivil özgürlükler puanı birinin yükselmesi diğerinin düşmesiyle dengelenmiştir. Bu noktada endeks eleştiri bölümünde yer alan grupta ağırlıklandırma eleştirisini değerlendirmek gerekmektedir. Munck'ın eleştirisine göre Freedom House özgürlükler için bir kontrol listesi sunmaktadır ve tüm indikatörler birbirleriyle eşit ağırlığa sahiptir. Türkiye'nin 2016 örneğine bakıldığında örgütsel haklardaki olumlu bir gelişme hukukun üstünlüğü değerlendirmesindeki olumsuz değerlendirmeyi geçersiz kılabilir. Örgütsel

haklar ile hukukun üstünlüğünü birbirine denk olduğu fikri eleştirel bir yaklaşıma sebep olmaktadır. Hukukun üstünlüğü kavramında yargıya müdahale edilmesi ile bir değil pek çok özgürlük olumlu ya da olumsuz etkilenebilecekken, örgütsel haklar gibi sivil haklar değişkenlerinden birine denk saymak oldukça aldatıcı görünmektedir. Sivil haklar BTI endeksin Hukukun üstünlüğü değerlendirmesinin alt başlığı olarak yer almaktadır. Bu noktada oldukça mantıklı bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Freedom House ise aksini yapmıştır. Bu da bir ayrıştırma sorunudur.

Freedom House endeksinin 2017' değerlendirmesinde Türkiye'nin hem siyasal hem de sivil hakları 1'er puan kaybetmiştir ve sonuç olarak final puanı 4,5 puan olmuştur. Bu değişiklik ülkenin özgürlük sisteminde bir farklılık oluşturmamıştır. Endeksin açıklamasında azınlık hakları, ifade özgürlüğü, örgütlenme hakları, yolsuzluk ve hukukun üstünlüğü konularında Türkiye'nin zafiyet gösterdiği ileri sürülmüştür. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ile yürütme gücünün tamamen elinde bulundurduğunun da altı çizilmiştir. Bu dönemin değerlendirmesi ağırlıklı olarak 2016 yılını değerlendirmektedir. Darbe dönemi ve sonrasında başlatılan OHAL durumu tüm özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açmıştır. Ancak buradaki değerlendirmenin ve puan düşüklüğünün geçici bir ara dönem olmadığı sonraki dönem raporlarında fark edilmektedir. Türkiye seçim sürecinden 1 puan, siyasal çoğulculuk ve katılımdan 2 puan, devletin işlevinden 3 puan kaybetmiştir. Türkiye seçim süreci 8 olsa da siyasal haklar puanı 20'nin ve sivil haklar puanı 30'un altında kaldığı için artık seçim demokrasisi olarak sınıflandırılmamaktadır. Freedom House endeksi 2017 değerlendirmesinde 2016 yılını referans alarak bir değerlendirme yapmamıştır. Bunun yerine 2015'te gerçekleşen seçimlere ilişkin bilgileri yeniden paylaşmıştır. Seçim süreci puanını Binali Yıldırım'ın seçimlerde potansiyel bir başbakan adayı olarak yarışmadan Parti Genel Başkanı olması sebebiyle başbakan olarak göreve atanması gösterilebilir. Ancak raporda puan düşüklüğü sebebi olarak bu sunulmamıştır. Siyasal çoğulculuk ve katılımdaki puan düşüşünün sebebi belediye başkanlarının görevden alınması ve HDP'li milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve HDP'li parti üyelerinin tutuklanmasıdır. Devletin işlevi indikatörü ise hem OHAL ilanı hem de Davutoğlu'nun görevden alınması ve Cumhurbaşkanının Avrupa Konseyi'nin de raporda belirtildiği gibi sınırsız takdir yetkisi kullanması

sebebiyle puan kaybetmiştir. Sivil haklar indikatörleri çoğu OHAL dönemi sebebiyle alınan kararlarla toplamda 9 puan gerilemiştir. Bu kararlara darbe girişimini soruşturmak ve yargılamak için alınan kararlar da dahildir.

2018’de siyasal haklar puanının 5’e ve sivil haklar puanının 6’ya düşmesi ile ülkenin final puanı 5,5 olmuştur. Böylece artık Türkiye ne seçim demokrasisi ne de özgür bir ülkedir. 2017 Anayasal değişiklik dönemini inceleyen bu raporda puan düşüşü büyük oranda kusurlu olarak tanımlanan 2017 Anayasasının gücün Cumhurbaşkanlığında merkezileşmesine izin vermesinden kaynaklanmaktadır. Sivil haklardaki düşüş ise sivil toplum kuruluşlarındaki aktivistlere keyfi kovuşturma yapılması ve ifade özgürlüğünde sıkıntıların olmasıdır. Seçim sürecindeki 2 puanlık düşüşün 1 puanı seçilmişlerin görevden alınarak atanmışların göreve getirilmesidir. Bu noktada belediyelere kayyumların atanmasıyla rapordaki değişiklik paralellik göstermektedir. 2017 Anayasal değişiklik için de 1 puan kırılmıştır. Her ikisi de dört puan üzerinden değerlendirilmektedir. Tekrar etmek gerekirse bu ağırlıklandırma da doğru görünmemektedir. Kayyum atanması ülkenin demokratik gelişimini uzun süreli etkileyebilecek bir olgu değilken Anayasal değişiklik ve yönetimin sisteminin değişmesi kalıcı bir etki bırakmaktadır. Bu durumda ya daha farklı bir puanlama ya da farklı bir ağırlıklandırma yapılmalıdır. Sivil haklar değerlendirmelerindeki düşüş ise sadece basın ya da muhalefetin değil artık halktan insanların hükümet aleyhine yorum yapmaktan imtina ettiği ve otosansür uyguladıkları sebebiyle gerçekleşmiştir. Böylece ifade ve inanç özgürlüğü indikatöründe 1 puanlık bir düşüş olmuştur. Hukukun üstünlüğü indikatörü kanuni korunma hakkının ihlal edilerek darbe soruşturmasında tutukluların sayılarının artması ve etnik Kürtlere yönelik baskıcı bir tutum izlenmesi ile 2 puanlık düşüşe uğramıştır. Yüksek öğrenim gören kişilerin ve özel sektörde çalışanların seyahat özgürlüklerinin ve alternatif meslek arama özgürlüklerinin kısıtlanması sebebiyle kişisel özerklik ve bireysel haklar indikatöründe düşüş gözlemlenmiştir. 2018 Freedom House ölçümünden sonra ülkenin final puanında değişiklik olmamış ve 5,5 final puanıyla özgür değil olarak sınıflandırılmaya devam edilmiştir. Türkiye’nin değerlendirmesini büyük oranda başarıyla inceleyen endekslerin diğer örnek ülkelerdeki değerlendirmelerinin bazılarına da değinmek gerekmektedir.

Moldova örneğinde 1991’de bağımsızlığını kazanmasından 1994’e kadar olan dönemde puanlar genel olarak yükselmiştir. 1991’de parlamenter olan ülke 1994 resmen yarı-başkanlık sistemine dönmüş ve 2000’de ise parlamenter sisteme dönüş yapılmış, 2016’da Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilse de yetkileri kısıtlı olduğu için sistem fiilen bir yarı-başkanlık sistemi olmamıştır ve yürütme gücü kabinededir. 1994’te yarı-başkanlık sistemi üzerine hazırlanmış yeni anayasa referanduma sunularak kabul edilmiştir. Güçlü bir yürütmenin tercih edilmesi endekslerde bir düşüşe sebep olmamıştır. Cumhuriyetin ilk Anayasası olması, referanduma sunularak yürürlüğe girmesi ve demokratik anayasa olması sebebiyle puanları olumsuz olarak etkilememiştir aksine ülke puanları dikkate değer ölçüde artmıştır. 1999’da yürütme devlet başkanı tarafından güçlendirilmek istenmiş ve sistemi başkanlık sistemine çevirecek bir anayasa taslağı hazırlanmış ve taslak meclis onay almasa da referanduma sunulmuş ancak referandum sonucu meclis tarafından kabul edilmemiştir. Meclisin bu kararıyla halkın siyasal katılım değerlendirmelerinin olumsuz etkilenmesi ve demokrasi final puanlarında düşüş olması gerekirken final puanlarında değişiklik olmamıştır. Aynı şekilde halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmemesine karar verildiğinde ve meclis içinde oylanarak değişiklikler kabul edildiğinde de puanlarda bir değişiklik gözlemlenmemiştir. Aynı düzenlemeyle yürütmenin gücünün kısıtlanması ve gücün yasama lehine yeniden dağıtılmasının puanları olumlu etkilemesi beklenirken olumlu bir değişiklik gözlemlenmemiş ve artış olmamıştır. Yine 2016’da Cumhurbaşkanı’nın tekrar halk tarafından seçilmesi için meclis içinde bir düzenleme yapılmış karar alma sürecine halkın katılımına ihtiyaç duyulmamıştır. Önceki örneklere benzer şekilde yine final puanlarında anlamlı bir değişiklik görülmemiştir. BTI’da bir değişiklik gözlemlenmiş ancak bunun 2016’da Cumhurbaşkanı’nın halkın seçimiyle göreve gelmesiyle bir ilişkisi olduğuna dair raporda bir bilgi paylaşılmamıştır. EIU endeksi dikkat çekici bir şekilde puan değişikliğine gitmiştir ancak indikatörlerini açık bir şekilde paylaşmayan endeks puan değişikliğinin sebebini sadece anayasal sorunlar/ anayasal suçlar olarak açıklamıştır. Diğer endekslerin verdiği bilgiye oranla kısmen daha başarılı bir ölçüm yaptığı düşünülmektedir. Aslında 2001’de yürütmenin yetkilerinin kısıtlanmasıyla birlikte puanlarda yükselişin olması ya da referandum sonucunun kabul edilmeyerek değişikliğe gidilmemesi sebebiyle puanlarda düşüşün olması gerekmektedir. Ayrıca

2016’da da benzer şekilde puanların düşmüş olması beklenmektedir. Sonuç olarak endeksler, Moldova’nın demokrasi değerlendirmesini yaparken siyasal sistem tercihlerindeki değişiklikleri, avantaj ve dezavantajlarını final puanlarına yansıtmamışlar ve gözlemleyebilmek için yeterli veri sunmamışlardır.

Hırvatistan 1990’da yarı-başkanlık sistemi lehine yapılan düzenleme ile on yıl süreyle güçlü bir devlet başkanı tarafından yönetilmiş ve 2000 yılında Devlet Başkanın ölümüyle parlamenter sisteme geçmiştir. Bu on yıllık süreçte Devlet başkanı tarafından pek çok yolsuzluk yapılmış, muhalefet, basın, yargı diğer kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları baskı altına alınmıştır. Bu süreç endekslerde ciddi puan düşüşleriyle ortaya çıkmaktadır. Ayrıca seçimlerdeki yolsuzluk, sivil katılımın yokluğu, sivil özgürlüğün yokluğu başarılı bir şekilde endekslerde değerlendirilmiştir. Pek çok endeks Cumhurbaşkanı Tuğman’ın yönetimde olduğu dönemi otokrasi olarak sınıflandırmıştır. 2000’de yapılan seçimlerle siyasal sistemin parlamenter rejime dönmesiyle ülke önce demokrasi/ kısmen özgür olarak sınıflanmış kısa bir süre sonra da özgür ve liberal demokrasi olarak sınıflandırılmaya başlanmıştır. Bu örnekte endeksler siyasal sistem değişikliklerini verimli bir şekilde ölçmüş ve bu değişimi final puanlarına yansıtmayı başaramışlardır.

Ermenistan örneğinde Cumhurbaşkanlığı makamı demokratik kurum ve kuruluşlardan önce oluşturulmuş ve oluşumundan sonra Cumhurbaşkanın seçimine ilişkin bir düzenleme yapılarak siyasal sistem tercihi yapılmadan önce Cumhurbaşkanın halk tarafından seçilmesine karar verilmiştir. Bu karar için referandum yapılmamıştır. Meclis siyasal sistem tercihi üzerinde yıllarca fikir birliğine varamadığı için ülkenin ilk Anayasasının hazırlanması gecikmiş ancak 1995’te yeni Anayasa hazırlanarak başkanlık sistemine karar verilmiştir. Güçlü bir yürütmeye aşina olan Eski bir Sovyet ülkesi olması sebebiyle hükümetin bu tercihi makul görülmektedir. 2005’te yeni anayasal düzenleme yapılarak başkanlık sisteminden yarı-başkanlık sistemine geçilmiş ve 2015’te de parlamenter sisteme geçilmiştir. Her sistem değişikliği oylamaya sunulmasından ancak iki- üç yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Genel olarak endeksler bağımsızlığın ilan edildiği tarihi değerlendirmekte başarılı olmuşlarsa da 1994’te partilerin yasaklandığı yılı değerlendirirken bu geri düşüşe endekslerin final

puanına yansıtmakta başarısız olmuşlardır. Bir iki endeks hariç puan düşüşü gözlemlenmemiştir. Siyasal katılımı büyük oranda etkileyecek bu değişikliğin final puanlarda görünmesi gerektiği düşünülmektedir. 1995'te başkanlık sisteminin tercih edilmesi endekslerin final puanlarına kısmen yansımıştır. Sadece güçlü bir yürütmenin tercih edilmesi değil seçimlerde hile olması da puanları etkileyerek puanlarda gerilemeye yol açmıştır. 2005'te yürütmenin gücünün az da olsa kısıtlanması ve yarı-başkanlık sistemine geçilmesi endekslerin puanlarında bir yükselişe yol açmamıştır. Yine de bunun anlaşılabilir bir yanı bulunmaktadır değişiklikler yürürlüğe iki üç yıl sonrasında girmiştir. 2008'de yarı-başkanlık sisteminin yürürlüğe girmesiyle puanlarda yükselme beklenmekteyken Freedom House, Polity ve V-Dem endekslerinde bir değişiklik olmamıştır. Yürütmenin gücünün bir önceki döneme göre kısıtlanmış olması başkanlık sisteminin arkada bırakılması bu endekslerin ölçümlemlerini etkilememiştir. Freedom House sistem değişikliğine ilişkin pek çok detaya yer verse de raporda belirttiği değişiklikler doğrultusunda puanlama yapmamıştır. Bu noktada bu çalışmada yer alan endeks eleştirisi bölümünde Bollen'in endekslerin ölçümleme yaparken ortaya çıkabilecek sorunlara karşı hassas olmadığını ileri sürdüğü kısım incelenmelidir. Hakeme dayalı metot faktör hatası olarak geçen bu sorun Freedom House endeksi ile ilgili daha önceden de ileri sürülen bir eleştiridir. Ülke uzmanları ülke raporları hazırlanırken o ülkeye dair kişisel bir tecrübesi varsa ya da o ülkeye dair fazlaca bilgisi bulunuyorsa raporda yer alan değişkenleri değerlendirirken kişisel bilgisinden yola çıkarak bir ağırlıklandırma modeli seçebilmektedir. Bu da ülkenin final puanını etkileyebilir. Freedom House'un veri kaynağının ikincil veriler olduğu ülke uzmanlarından yararlandığı hatırlanmalıdır. Benzer şekilde 2015 yılında parlamenter sistem değiştiğinde endekslerde dikkate değer bir yükseliş göze çarpmamaktadır. Bu yine önceki siyasal sistem değişikliğinde olduğu gibi anayasal değişikliğin kabul edildiği tarihte değil iki üç yıl sonra değişikliklerin yürürlüğe girmesinden ötürü kabul edilebilir niteliktedir. Neyse ki 2018'de Ermenistan tam olarak parlamenter sisteme döndüğünde muhalefet eşit rekabet hakkını kullanabildiğinde endekslerde pozitif bir değişiklik olmuş ve puanlarda yükselme görülmüştür. Genel olarak endeksler Ermenistan'da gerçekleşen siyasal sistem değişikliğini kısmen ölçebilmişlerdir.

Moğolistan'ın 2019'da yarı- başkanlıktan parlamenter sisteme geçişi endeks puanlarının final puanlarına yansıyan bir etkisi olmamıştır. V-dem endekslerinde puanlar dikkate değmeyecek oranda (0,01) artış göstermiştir. Bununla beraber 2019'daki indikatörler incelendiğinde özellikle **HOS appoints cabinet in practice (v2exdfcbhs)** indikatörüne dikkat edilirse Hükümetin başının kabinede söz sahibi olarak ağırlığının arttığı görülebilmektedir. Başbakanın kabineyi oluştururken Meclis'teki çoğunluğa sahip olmasından kaynaklı olarak yasamanın kabinenin oluşumunda bir etkisi yoktur fiilen Başbakan yürütmenin en güçlü kişisi olmuştur. Önceki yıllarda kabinenin oluşumunda Cumhurbaşkanı, Meclis ve Başbakan onay, tavsiye ya da veto gibi yetkileri olsa da 2019'dan sonra Başbakan kabinesini oluştururken bağımsız karar alabilmektedir ve bu kararları Cumhurbaşkanı tarafından engellenemez. Yeni düzenleme ile Başbakanın görevden alınması için salt çoğunluk yerine mutlak çoğunluk aranmaya başlaması da diğer bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde gelecekte güçlü bir başbakan görüleceği varsayımı doğmaktadır. Güçlü yetkileri olan, görevden alınması eskiye nazaran daha zorlu koşullarda mümkün olacak ve büyük oranda karar alma sürecinde bağımsız olan başbakan bir başkan kadar güçlü olmasa da yürütmenin fazlaca güçlenme tehlikesi bulunmaktadır. Bu doğrultuda bir gelişme ancak önümüzdeki yılların endekslerinde izlenebilecektir.

Başka bir endekste ki yaklaşımla da yarı-başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçen Moğolistan'ın Freedom House endeks değerlendirmelerinde bir değişiklik olmamasının sebebi Moğolistan'ın zaten siyasal çoğulculuk, özgür ve adil seçimler ve geri kalan sivil özgürlüklerden önceki yıllarda da çoğunlukla tam puan almasından kaynaklanmaktadır. Moğolistan'ın demokrasi değerlendirmelerinde temel eleştiri noktaları yargının yürütmenin kontrolünde olması ve ülkedeki üst kademe görevlilerin dahil olduğu yolsuzluklardır. Yürütmenin yargıya müdahalesini kısıtlayacak önlemler yeni anayasa ile temin edilmiştir. Ancak raporlara yansıyan bir değişiklik görünmemektedir. Bu noktada endekslerin Moğolistan'ın demokrasi değerlendirmesini başarılı olarak yapabildiğini buna rağmen sistem değişikliğini ölçümleyebilecek yeterli veri sağlanmadığını sadece bazı endekslerin alt indikatörlerinde değişikliklerin göze çarptığı belirtilmelidir. Endekslerin sistem değişikliklerinin olduğu dönemlere ilişkin yeni bir alt endeks hazırlaması gerektiği

fark edilmiştir. Sonuç olarak Moğolistan'ın siyasal sistem tercihlerindeki değişiklikler final puanlarına yansıyan bir değişiklik ortaya çıkarmamıştır ama indikatörler ya da alt endeksler (V-dem) yürütmenin başka bir aktörü (başbakan) lehine yürütmenin güçlenebileceğini ölçümleyebilecek bir veri sunabilmiştir. Ayrıca Freedom endeksinde de raporlarda doğabilecek tehlikeler ele alınsa da altı çizilmemiş ya da bu bilgiler öne çıkarılmamıştır. Pek çok değerlendirmesi özgürlük sınırlarında olan bir ülkenin değişimini endekslerin final puanlarında yakalamak zor görünmektedir buna rağmen daha detaylı veri sağlayabilen endeksler sayesinde bu açık kapatılabilir.

Moğolistan'ın 2019 sonrasındaki görünümü Türkiye'nin yarı- başkanlık sistemine geçmeden önce 2010- 2013 arasındaki dönemle benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik siyasal sistem, gündelik siyasi politikalar, sivil özgürlükler, siyasal özgürlükler, yürütme gücünün yargı üzerindeki kontrolü, kabineyi oluşturan iktidar partisinin yasama üzerindeki kontrolü ve Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasındaki güç dengesi gibi alanlarda görülebildiği gibi BTI, V-dem puanlarında da görülebilmektedir. Ancak Moğolistan örneğindeki Başbakanın görevden alınmasına ilişkin düzenleme, Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi ve muhalefetin iktidara gelmekte iktidar partisiyle eşit şansa sahip olması bu değerlendirmenin dışında bırakılmıştır.

Fransa siyasal geleneklerin etkin olduğu bir ülkedir. Örneğin Cumhurbaşkanı'nın 7 yıllık süre için seçilmesi 1800'lü yıllarda tek bir Cumhurbaşkanı için geçerli olmuş sonrasında bu gelenekselleşmiştir. Bununla beraber anayasal olarak hükümetin güven oyuna ihtiyaç duyulmasa da siyasal gelenekler açısından göreve gelen her hükümet güvenoyu almaktadır. Fransa'nın 1940 ve 1965 arasındaki dönemlerin incelendiği bölümde endeksler arasında paralellik bulunmamaktadır. Polity ve Vanhanen endeksi benzer dönemleri benzer yakın puanlarla değerlendirmiş olsa da V-dem'in puanlarında değişiklik gözlemlenmemiştir. Cumhurbaşkanı'nın otoriter bir rejimdeki başkanda olabilecek gücü göz önüne alındığında güçler ayrılığı indikatöründe dahi puanlamada bir değişiklik görülmemiştir. Üstelik de Gaulle'ün göreve gelişinin o dönemin şartlarında değil de günümüz bakış açısıyla değerlendirecek gayet adaletsiz görünmektedir. İsteddiği Anayasayı geçirebilmek ve kişisel asistanını başbakan

seçebilmek için meclisi feshetmiş ve seçimlerin yenilenmesini olabildiğince ötelemiştir. Günümüzde böyle bir politika ancak otoriter bir sistemde görülebilir. Dördüncü Cumhuriyetin işleyen bir parlamenter sistemini değiştirerek yürütmeye yıllar sürecek bir güç mücadelesi mirası bırakmıştır. Buna rağmen V-dem'in Beşinci Cumhuriyete verdiği puanlama günümüzdeki puanlarından pek farklı değildir üstelik liberal demokrasi sınıflandırmasına yakın puanlar almıştır.

Sonuç olarak bakıldığında endekslerin ölçtükleri indikatörlerin fazla olması, ayrıştırmada yanlış tercihler, indikatörlerinin belirsiz olması ve farklı ağırlıklandırma tercihleriyle ölçümünü yaptıkları değişkenleri final puanlarına yansıtamamaktadır. Tek tek indikatörler üzerinde değerlendirmek ve metotlarını öğrenmek ise uzmanlık gerektirmektedir. Bu açıdan endeksler ülke değişimlerini başarılı olarak ölçümleyebilmek tam kapasiteli olarak çalışmalara hizmet edememektedir. Verimliliği haricinde tek tek indikatörleri incelenerek elde edilen bilgiler oldukça etkileyicidir. Üstelik bazıları istenilen kadar geçmişe gidebilmeyi mümkün kılmaktadırlar. Türkiye'de 1970'li yıllarına ilişkin ifade özgürlüğü bilgisi V-dem'in alt endeksinin indikatörü ile mümkün olabilmektedir. Tarihi sürece hâkim olunduğunda puanların isabetli olduğu da fark edilecektir. Endeksler Türkiye'nin değişim sürecini çoğunlukla başarılı bir şekilde ölçümleyebilmişlerdir. 2006'ya kadar olan süreç ile 2016'dan sonraki dönem puanlarla karşılaştırıldığında büyük farklara sahiptir. Bu farkların büyüklüğü ülkenin demokratik bir ülkeden otokratik bir ülkeye geçişine yol açmıştır. Başkanlık sisteminin kabul edilmesinden sonra sivil haklar puanlarında tüm endekslerde büyük oranda düşüş gözlemlenmiştir. Bu noktada başkanlık sisteminin tanıtımının yapıldığı dönemdeki gibi sivil haklara saygılı bir ülke temin edebileceğine inanmak zor görünmektedir. Başkanlık sistemine geçilmesinden sonra Türkiye hiçbir ülkede seçim demokrasisi olarak tanımlanmamıştır. Sistemin demokratik bir yapı getireceğine ilişkin vaatler seçimlerin adil ve özgür seçimler olarak değerlendirilmemesi, Yüksek seçim kurumunun özerkliğini kaybetmesi, muhalefetin seçimlerle iktidar olabilme şansını seçim dönemlerinde karşılaşılan düzensizliklerle kaybetmesi, sivil toplum kuruluşlarının karar alma mekanizmasına dahil olmaları bir yana kurumlarını açık tutmaya uğraşması ile silinip gitmiştir. Ayrıca örnek ülkeler üzerinde yapılan çalışmayla endekslerin demokrasinin gelişmiş olduğu ülkelerde ya da

otokratik yönetimlerde başarılı ölçümler sunmadığı fark edilmiştir. Ancak endeksler melez rejimlerde siyasal sistem değişikliğini başarılı bir şekilde ölçümleyebilmektedir. Türkiye son yıllarda melez rejim olarak sınıflandırılmıyor olsa da hala melez rejim sınırına yakın olması sebebiyle endekslerin başarılı sonuçlar sunduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Endeksler üzerine çalışıldığında detaylı hazırlanmış Türkçe bir kaynağın bulunmadığı fark edilebilir. Türkiye’de endeksler üzerinde yapılmış birkaç çalışma bulunmakta ve bu çalışmalarda iktisatçılar tarafından hazırlanmakta ve ağırlıklı olarak demokrasi endeksleri ile ekonomi arasındaki ilişkiyi konu almaktadır. Bu bağlamda da kısıtlayıcı bir çalışma yürütüp ağırlıklı olarak Economic Intelligence Unit’in verilerinden yararlanılmaktadır. Aslında diğer ülkelerde benzer şekilde ekonomi ve istikrar, ekonomi ve demokrasi çalışmaları üzerinde durmuşlardır ancak bu daha eski tarihli çalışmalarda yer almaktadır. İlk endeks çalışmasının Lipset’e ait olması ve Lipset’in ekonomi ile demokrasi arasındaki ilişki üzerine çalışmasıyla başlayan furya 1950’lerde başlamışsa da 1990’larda yerini siyasi parametre ölçümlerine bırakmıştır. Diğer ülkelerde en azından akademik çalışma alanında yapılan endeks çalışmaları demokrasinin farklı açıları üzerine yoğunlaşmıştır. Türkiye’de ise ekonomi ve demokrasi ilişkisi dışında demokrasi endeksleri alanında farklı çalışmalar yok denilecek kadar azdır. Bu alanın oldukça geniş bir kapsama sahip olduğu dikkate alınarak herhangi bir endeks indikatörü üzerinde sayfalarca araştırma yapılabileceği ve bu yapılmayacaksa bile endekslerin sağladığı ham veriler kullanılarak kendi ölçüm modellerini oluşturup bir endeks oluşturabileceklerini ifade etmek gerekir. V-Dem bu anlamda tüm verilerini, veri setlerini halka açık olarak paylaşmaktadır. Endeksler de güvenilirlik ve geçerlilik kriteri doğrultusunda tekrar edilebilirlik (replicability) üzerine bir çalışma yapılabilir. V-Dem sadece ham verilerini değil ölçüm metotlarını ve ağırlıklandırma (aggregation) yöntemlerini de paylaşmaktadır. Pek çok endeks bu kadar bilgiyi paylaşmamakta ve diğer endeksler için bu girişim sonuçsuz kalmaktadır. Buna rağmen V-Dem üzerine yazılmış tekrar edilebilirlik kriteri doğrultusunda yapılmış bir çalışmaya henüz denk gelinmemiştir. Munck ve Verkuilen’in 2000’lerde endekslere yönelik hazırladıkları değerlendirme yazısında endekslerin eksik yönlerini paylaştıkları gibi benzer bir çalışma V-dem için de yapılabilir. Hatta bu çalışma bu alan için oldukça gereklidir çünkü bu çalışmanın endeks bölümünde de görüleceği gibi V-dem hariç tüm endekslere dair ortak bir eleştiri noktası bulunmakta ve endeksleri kullananlar -yine bu çalışmada olduğu gibi- bu eleştiriler doğrultusunda endekslerin sonuçlarını değerlendirebilmektedir. V-dem için hazırlanacak böyle bir çalışma

endeksin güçlü ve zayıf yönlerini diğer araştırmacılar için gözle görülür bir hale getirecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle endekslerin türlerine değinilmiştir, bu endeksler bu çalışmada kullanılmayacak olsalar da endeks çalışma alanının genişliği ve çeşitliliği gösterilmek istenilmiştir. Tek bir örnek üzerinde çalışan endeksler, ekonomik gelişme ve demokrasi arasındaki ilişkiyi çözmek üzere hazırlanmış endeksler, etkili demokrasi endeksleri ve demokrasinin kalitesini ölçümleyen endeksler gibi farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu örneklerle kısaca değinilmesinden sonra BTI, Freedom House, V-Dem, Polity, Economic Intelligence Unit endeksi, Vanhanen endeksi detaylı olarak açıklanmıştır. Bu endekslerin puan sistemleri, değişkenleri, göstergeleri (indikatör), demokrasi konseptleri, kuruluşu, endeksin hazırlayanlar, metotları ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. Genel bir bilgi verilmenin amaçlanmasının dışında bu çalışma için seçilen endekslerin uygunluğuna dikkat çekilmek istenmiştir. Endeksler açıklandıktan sonra endekslerin yöntem çeşitliliğine değinilmiş ve endeksler karşılaştırmalı olarak yöntem tercihleri üzerinden incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı ise en iyi endeks diye bir kavramın olmadığını her birinin onları öne çıkaran özellikleri olduğu gösterilmek istenmiştir. Ayrıca endeks ölçüm yöntemlerinde de en iyi yöntem bulunmamakta sadece seçilen konseptin, indikatörleri kapsayan bir kavrama sahip olmasına dikkat edilmeli ve ulaşılmak istenen sonuca göre -yani en iyi demokrasi mi araştırılmak isteniyor yoksa demokratik olanla olmayan arasında bir ayrım mı aranıyor- bir sonuçlama tercih edilmelidir. Bununla beraber kullanılacak kaynak çeşitlerine göre endeksin zaman aralığı da belirlenebilmektedir. Eğer birincil kaynaklardan yararlanılacaksa anketlerden veri edinileceği için çalışmanın başladığı tarihten öncesine dair bir ölçüm yapılamamakta ve eğer ikincil kaynaklar tercih edilecekse verilerin korunması ve güvenilirliğine göre tercih edilen tarihe kadar geri gidilebilmektedir. BTI endeksi siyasal dönüşümleri başarılı bir şekilde sunmasıyla ve gelişmekte olan ülkeleri incelemesiyle öne çıkmaktadır. Gelişmiş demokrasilere sahip ülkeler bu endeksin çalışma alanı dışındadır. Bu çalışmada da örnek ülke olarak sunulmuş olan Fransa ve İsrail gelişmiş demokrasilerden olmaları sebebiyle BTI değerlendirmeleri bulunmamaktadır. Vanhanen endeksi, endeks çalışma alanında sayısal verilerle ölçümleme yapabilen

bir endekstir. Ancak fazla değişkene sahip olmaması ve veri kaynaklarının değiştirilmiş olabileceği yönünde eleştiriler almıştır. Bu eleştirilere rağmen güvenilirlik ya da geçerlilik üzerine bir eleştiri yöneltilmemiştir. Vanhanen kaynaklarının açık olması ve ölçümlerinin açık bir matematiksel işleme dayanması sebebiyle tekrarlanıp sağlaması yapılabilmektedir. Bu çalışma esnasında Vanhanen endeksi seçim süreçleri doğru ölçümleyebilmiştir. Polity endeksi ise başlangıçta otoriter sistemleri ölçmek üzere tasarlanmış sonrasın demokrasi endeksine dönüştürölmüştür. Bu sebeple demokrasi değerlendirmeleri eleştirilmiş ve endeksi hazırlayanlar otoriter yönetim sistemlerini ölçmek üzere hazırlanan endekslerinde bir sorun olmadığını savunurken otokrasi kavramının girift bir kavram olduğunu ileri sürmüşlerdir. Polity endeksi Hırvatistan'ın otoriter sistemden demokratik sisteme dönüştüğü 1999- 2000 yıllarını başarılı bir şekilde ölçümleyebilmiştir. Başka bir örnek olarak da Fransa'nın 1940- 1946 yıllarını başarılı bir şekilde tanımlayabilmiştir. Sonuç olarak bu endeks bir ölkenin otoriter olup olmadığını ölçümlemekte başarılı sonuçlar sunmaktadır.

Bu çalışmada bulunan endeks yöntemleri başlığı altında yer alan bilgiler endeksler alanında hazırlanacak bir çalışmada hangi endekslerin tercih edileceğine karar verilmesi yönünde yardımcı olabilecektir. Endekslerin kapsadıkları alan hangi ölkelerin dahil olduğunu belirlemeye ve bu bağlamda çalışılacak ölkelere bir endeks seçilmesinde yol gösterebilir. Endekslerin kapsadığı zaman neyi ölçmek istedikleri konusunda yol gösterici olacaktır. İlk anayasa yapım sürecinin demokrasi endeksleri bağlamında değerlendirmesi yapılacaksa, monarşiden demokrasiye geçen ölkeler incelenecekse, başkanlık sisteminin tarihi gelişimi incelenecekse ya da yarı- başkanlık sisteminin tarihi demokrasi endeksleri bağlamında incelenecekse tercih edilmesi gereken endekslerin hangileri olabileceği yönünde fikir sahibi olunabilir. Endekslerin konseptleri doğrultusunda yine hangi ölkeler üzerinde çalışılmak istendiğine karar verilebilir. Örneğin gelişmiş demokrasiler incelenirken maksimalist kavram doğrultusunda hazırlanan bir endeks tercih edilebilir ya da gelişmekte olan ölkeler incelenecekse minimaliz demokrasi kavramı üzerine hazırlanmış bir endeks tercih edilebilmektedir. Sivil özgürlükler, siyasal haklar ya da idari yönetim üzerinde yapılacak bir çalışmada hangi endekslerin kullanılabileceğine ilişkin bilgi edinebilmek

amacıyla demokrasi endekslerinin indikatörleri başlığı altında verilen bilgiler incelenebilir. Elde edilmek istenen sonuçlar doğrultusunda veri değerlendirme başlığı altında bulunan bölüm yardımcı olabilmektedir. Örneğin en iyi demokrasi kavramını çalışmasında kullanmak isten bir araştırmacının iki sonuçlu metot kullanan bir endeksi tercih etmesi yerinde olacaktır. Demokrasiye ilişkin sayısal verilere ihtiyaç duyan bir araştırmacı bu çalışmanın veri toplama başlığı altında incelenen kısımdan yararlanabilir böylece Vanhanen gibi birincil kaynaklardan yararlanılan endeksleri tercih edebileceğini görebilmesi mümkün olacaktır. Belirsiz sınırları olan bir araştırma yürütüldüğünde, kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç duyulduğunda ya da ham veriler gerektiğinde bu çalışmanın veri gruplama kısmında endekslere dair verilen bilgiler hangi endeksin bu konuda yardımcı olabileceğinin anlaşılmasına yardımcı olabilecektir. Demokrasi endeksine yöneltile eleştiriler yapılacak bir çalışmada kullanılacak endekslerin avantaj ve dezavantajlarını ya da güçlü ve zayıf yanlarını görmek için kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca demokrasi endeks kriterleri bölümünde incelenen endekslerin bütün indikatörlerine yer verilmektedir. Demokrasi başlığı altında ayrıntılı bir çalışma yapılacağına adı geçen bölümden yararlanılarak indikatörler üzerinden endeks tercihi yapılabilir.

Birinci bölümde seçkin demokrasi başlığı altında incelenen Seymour Martin Lipset, Robert A. Dahl ve Joseph Schumpeter demokrasi endekslerinin temellerini oluşturan isimlerdir. Onların demokrasi tanımlarından yararlanılarak endeksler değerlendirilmiştir. Özellikle Dahl'ın katılım ve rekabetçilik kriterleri Türkiye dahil incelenen ülkelerde aranmıştır. Sonuç olarak demokrasiyi belirlemekte tek başlarına yeterli olmasalar da bu iki kriterin demokrasinin temel oluşumu için gerekli olduğu kanısına varılmıştır. Üstelik günümüzde pek çok alanda gelişme sağlanırken siyasi yönetimlerde bu iki kriterin eksikliğine şaşırtıcı derece fazla kez rastlanmıştır. Linz'in *başkanlık sisteminin tehlikeleri* isimli makalesinde yer alan çifte meşruluk sorunu, başkanlık sisteminin toplumu kutuplaştıran yapısı ve azınlıkların siyasete katılımını etkisizleştirmesi gibi sorunlar incelenen ülkelerde yürütmenin güçlenmesiyle bile ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kaybedenin her şeyi kaybedip kazananın tek seferde her şeyi kazandığı seçimlere yol açan başkanlık sisteminin demokrasinin katılım ilkesini

ihlal ettiği düşünölmektedir. Bununla beraber yürütmenin başının rekabetçilik ilkesini de ihlal etmesine izin verecek yetkilere sahip olmasıyla da sonuçlanabilmektedir.

Üçüncü bölümde, Demokratik bir yönetim hayaliyle kurulan ülke kuruluşundan sonra yirmi beş yıl boyunca tek parti yönetimi altında yürütölmüştür. Sonrasında çok partili siyasal hayata geçilmesiyle on yıl boyunca da Demokratik Partinin iktidarı altında yürütölmüştür. Çok partili hayata geçilmesine rağmen muhalefet partisinin de katılımı için uygun bir alan sağlanamamış olması pek çok çatışmayı doğurmuştur. Günümüzde toplulukların hızla motive edilip kampların belirlmesi ve çatışmanın doğmasındaki temel bu yıllarda atılmıştır. Ötekileştirme politikaları zaman içinde siyasal kültür mirasımız olarak aktararak günümüze kadar gelmiştir. 1950’lerde ve sonrasında demokrasi deneyimi olmayan siyasal partiler saldırganca seçim kampanyaları yürütmeyi ve en yakın düşmanı belirleyip kötü giden her konuda karşı tarafı sorumlu tutmayı tercih ederek çatışma kültürünün doğmasına sebep olmuşlardır. II. Dünya Savaşından sonra bütün ülkeleri etkileyen ekonomik daralmanın olması, Türkiye’nin de bundan etkilenmesi halkı öfkelerini yönlendirecek bir kanal bulmak için arayışa itmiştir. Çok partili siyasal hayata geçilmesiyle ekonomik durgunluk propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Muhalefetteki parti ekonomik sorunlara çözüm sunmak üzere iktidara geldiğinde ise aslında konuya ilişkin yapabileceklerinin kısıtlı olması sebebiyle bir düşman grup ya da düşman ideoloji arayışına gitmişlerdir. Ülkede ekonomik gerilemelerin, siyasal çekişmelerin ve toplumsal çatışmaların olduğu dönemler 1940’lar, 1970’ler, 1980’ler ve 1990’lardır ve bu tarihler dünya genelinde ekonomik krizlerin ve ekonomik durgunluk olduğu dönemlerdir. Toplumdaki kamplaşma kültürü 1960’larda sokaklarda etkili olmaya başlamış 1970’lerde kitlesel çatışmalara dönüşmüştür. Seçim kampanyası sürecinde siyasiler rakip partilerden daha fazla oy almak için bu çatışmayı derinleştirecek propagandalar yapmışlardır. 1980’ler olayların en fazla kızıştığı ve hem halktan çok kayıpların verildiği hem de pek çok sivil özgürlükten vazgeçildiği dönem olmuştur. 1990’larda ise İslam siyasal bir ideoloji olarak ortaya çıkmış ve askeri üst düzey yetkililerin duruma müdahale etmesiyle ülkede ordunun baskısı etkili bir şekilde hissedilmiştir. Türkiye’nin kuruluşunda etkili olan ordu mensubu üst düzey görevliler Türkiye siyasetinde ordunun uzun süre varlığını korumasına ve Türk siyasal tarihinde

önemli bir aktör yer almasına yol açmıştır. 1960’larda darbe yapılmış ve ardından demokratik yönetime geri dönmüş olsa da o tarihten itibaren ordu demokrasi için kesin bir tehdit olmuştur. Siyasi karar alma sürecine etkin bir şekilde katılmış, iktidarı ve muhalefeti muhtıra verme tehdidiyle yönlendirmiş, 1971’de hükümete muhtıra vermiş, 1982 Anayasa sürecine dahil olmuş, 1997’de seçilmiş hükümeti değiştirmiş ve bu tarihten sonra pek çok önemli karar alma sürecinde yer almıştır. Türkiye’de genellikle siyasi dönemler belli kişilerin adıyla anılmıştır. Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Turgut Özal, Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz gibi siyasiler bu duruma güzel birer örnektir. Türkiye’nin bağları geçmişe uzanan liderin bayrağı altında yönetilme arzusu Türk siyasetinde grupların değil kişilerin öne çıkmasına yol açmıştır ve genellikle üçüncü bölümde de görülebileceği gibi halkın naifliğini kendi kişisel çıkarlarını arttırmaya ve onları korumaya yönelik adımlar atmışlardır. Toplumumuzda zaman içerisinde gelenekleşen bu tutum kabullenilmiş ve halkta siyasi patronaja ya da yolsuzluğa karşı göz yummaya sebep olmuştur. Türkiye’nin ilk çok partili siyasi dönemlerinde parti disiplinin olmaması parti içinde hiziplerin oluşmasına yol açmış bu da zamanla aşırı çok partili bir ülke olmasına sebep olmuştur. Ancak 90’lardan itibaren hizipçilik azalmaya başlamış ve disiplinli partiler giderek güçlenmiştir. Disiplinli partiler Mecliste büyük çoğunluğa sahip olarak iktidara geldiklerinde hem yürütme hem de yasama tek bir ideolojik açı sunmaktadır. Bu noktada zaten kamplaşmaya yatkın olan bir toplumda ötekileşme politikaları daha fazla hedefi tutturmaktadır. Hükümetlerin “biz ve ötekiler”, “millete gitmek” veya “milli irade” gibi kavramların sıklıkla kullanılması, özelleştirme politikaları, AB ile önce yakın sonra mesafeli ilişkiler, büyük oy oranlarıyla iktidara gelmek, iktidarın ilk ya da ilk iki döneminde sivil ve siyasi özgürlüklerin artması, ilk dönemlerde ekonomik olarak gelişme kaydedilmesi ve iktidarın son dönemlerinde ekonominin başlangıçtan daha kötü durumda olması, başarısız bazen hayali ekonomi politikaları, basına önce özgürlük tanınıp sonra olabildiğince özgürlüklerine el koyulması, sıkıyönetim ya da OHAL ilan edilmesi ve sonrasında kısa sürmesi gereken olağanüstü durumun sık sık uzatılması, zamanla halkta hoşnutsuzluğun oluşması, hoşnutsuzluğun üzerine iktidar üyelerinin yolsuzluklarla anılması ve iktidarın güç kaybettiğini fark edip hedef arayıp ötekileştirme propagandası yapması Türkiye’nin sürekli tekrar eden siyasi şablonu

haline gelmiştir. Menderes dönemi, Özal dönemi, Çiller dönemi, Demirel Dönemi bu şablonun tekrar edip durduğu farklı zamanlar ve farklı insanlardır.

Dördüncü bölümünde 2002 tarihinden sonra Türkiye'nin siyasal sistem tercihleri incelenmiştir. Freedom House Özgürlük raporundan ve BTI endeksi ülke raporlarından yararlanılarak siyasi aktörlerin söylemleri paralelinde 2002-2021 arasındaki dönemde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Ülke raporları başlığı altında yer alan bilgiler endekslerin ifadelerini yansıtmaktadır. Bu ifadelerin tamamen gerçekleri yansıttığını ileri sürmemekle beraber basına yansıyan olaylarla raporların paralellik gösterdiğine dikkat edilmelidir. Türkiye'de başkanlık sistemini incelemek için başlangıç noktası 2002 olarak seçilmiştir. Ülkede iktidarın değiştiği bu dönem anayasada dikkate değer değişimlerin ilk günden itibaren yapılmaya başlandığı dönem olduğu başlangıç noktası olarak seçilmiştir. Ayrıca günümüze kadar uzanan siyasal söylemlerin kökeni de yine bu tarihle birlikte başlamaktadır. Günümüzde kabul ettiğimiz pek çok kavram bu dönem itibarıyla günlük hayatlarımızın içine dahil olmaya başlamıştır. 2007'de Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine ilişkin yapılan anayasal değişiklik, 2010'da referandumla kabul edilen yargı ve özgürlükler alanında yapılan düzenlemeler, 2014'te ilk kez gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimleri, 2016'da yaşanan 15 Temmuz darbesi, darbe sonrası OHAL dönemi ve 2017'de yapılan anayasal düzenleme ile başkanlık sistemine geçilmesi Türkiye'nin siyasal sistem değişikliğini inceleyebilmek için yardımcı olacak kilometre taşlarıdır. Bu gelişmeler ele alınırken paralelinde özgürlük ve demokrasi raporlarında gelişmelerin uluslararası kuruluşlar ve bağımsız gözlemciler tarafından nasıl değerlendirildiğine yer verilmiştir.

Beşinci bölümde, BTI endeksi 2006, Freedom House 1972, V-Dem 1789, Polity 1800, Vanhanen 1810, Economic Intelligence Unit 2006 yılından itibaren ölçüm yapmaktadır. Üzerinde çalışılan ülkelerden Fransa dışındaki ülkeler için demokrasi puanlamalarında son 30 yıl dışında daha geriye gitmeye gerek duyulmamıştır. Fransa'daki siyasal sistem değişikliğini incelemek için 1940 ile başlayan bir inceleme yapılmıştır. Fransa ile ilgili yapılan inceleme Freedom House puanları sabit oluncaya kadar olan süreyi yani 1940 ve 1970 arasını kapsamaktadır. Eski Sovyet ülkelerinin

incelemeleri genellikle Sovyetlerin dağıldığı dönemden sonrası ile başlamaktadır bu da 1990’lar ve sonrasıdır. Eski Sovyet ülkelerinin bu çalışmada ağırlıklı olmasının sebebi yakın dönemde demokrasiyi tercih ettikleri için siyasal sistemler üzerindeki tercihlerinin değişmesinden kaynaklanmaktadır. Uzun bir dönem otoriter yönetimlerin altında olan ülkelerin öncelikle bir “Geçiş Meclisi” kurdukları takip eden beş yıl içerisinde Yeni Anayasa hazırladıkları ve genellikle yönetim sistemlerindeki tercihleri güçlü bir yürütmeden yana olduğundan bu çalışma için uygun koşullara sahiptirler. Demokrasi deneyimleri arttıkça kendi siyasi kültürlerine uygun bir sisteme geçmeleri daha olası görünmektedir. İsrail çalışmada yer alan ülkeler arasında en farklı olanıdır. Çünkü İsrail dışındaki ülkeler devlet başkanlarını güçlendirmeyi tercih ederken İsrail Başbakanlık konumunu güçlendirmeyi tercih ederek ilk kez başbakanlık sistemi gibi bir sistemi siyasal sistemlerin arasına sokmuştur. İsrail’den sonra başka ülkelerde bu tercihi yapmışlarsa da buna İsrail’in ön ayak olduğu söylenebilir. İsrail’in devletin başını değil hükümetin başını güçlendirme tercihinine rağmen yürütmenin yetkisinin artırılması sebebiyle bu çalışmanın alanına girmektedir. Venezuela’da ise bir sistem değişikliği olmasa da yürütme bir başkanlık sisteminde olabileceğinden daha güçlü bir konuma geldiği için örnek ülkelerden biri olarak ele alınmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada Moğolistan ve İsrail gibi endekslerin demokratik olarak sınıfladığı ülkeler, Ermenistan ve Türkiye gibi tüm siyasal sistemleri deneyimlemiş ülkeler, Hırvatistan gibi otokratik bir rejimden demokratik rejime geçmiş bir ülke, Fransa gibi yeni bir siyasal sistem ortaya çıkarmış bir ülke, Kırgızistan ve Kazakistan gibi otoriter ülkeler, Venezuela gibi sistem değiştirmeyen ama yürütmeyi güçlendiren bir ülke ve Moldova gibi yürütmeyi güçlendirmeden seçim şeklini değiştiren ülkeler üzerinde çalışılmıştır. Ülkelerdeki çeşitlilik farklı açılardan sistem değişikliğinin incelenmesine yardımcı olmuştur. Endekslerin gelişmemiş otokratik ülkelerde ve demokrasinin gelişmiş olduğu ülkelerde sistem değişikliğini incelemekte yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Endeksler aracılığıyla melez rejimlerdeki değişikliğin gözlemlenebileceği anlaşılmıştır. İncelenen ülkelerde yürütmenin güçlenmesi ve başkanlık sistemi lehine yeni anayasal düzenlemenin yapılması demokrasi puanlarının düşmesiyle sonuçlanmıştır. İncelenen ülkelerde başkanlık sistemi tercihi ya da güçlü bir yürütme tercihi demokrasi getirmemiş aksine

demokrasinin geri çevrimi sürecine yol açmıştır. Türkiye'nin değerlendirmesinde ise endekslerin final puanları sistem değişikliğini değerlendirmekte yetersiz kalmış olsa da endekslerin indikatörleri sistemin gelişimini ve mevcut durumunu değerlendirmek için yeterli veri sunabilmiştir. Böylece başkanlık sistemlerinin demokrasiyi beraberinde getirmedikleri anlaşılmıştır. Güçlü bir yürütmenin ülkenin hukuksal, siyasal ya da sosyal sorunlara çözüm olabileceği tanıtımı tamamen yanlış bilgidir. Güçlü yürütme tam olarak bu alanlarda çözülmesi zor sorunlar yaratmaktadır. Çünkü sorunun kendisi sorunun çözümü olamaz. İncelenen örnek ülkelerden hiçbirinde yürütmesi güçlenen bir ülke demokratik ülke olarak sınıflandırılmamıştır. Aksine güçler ayrılığını tercih eden ve yürütmenin yetkilerini dağıtan ve siyasi çıkarlar için halkını kutuplaştırmayan aksine uzlaştıran yönetimler demokratik ülke olarak sınıflandırılmıştır. “Demokratik olmak” gücü yetebileceği halde yürütmenin tüm yetkilerini kendi makamında toplamak değil fırsatını bulduğunda yürütmenin gücünü dengeli bir şekilde gerek bakanlıklarla gerek Cumhurbaşkanı ile yürütmeyi paylaşabilecek şekilde dağıtmaktır. Bunu gerçekleştirirken sivil hakların büyüüp gelişebilmesi için yeterli alan sağlanabilmelidir ki herhangi bir erk güçlenmeyi talep ettiğinde vatandaş bu gücün karşısında durabilecek kadar bir alana sahip olsun.

KAYNAKÇA

Acar, Hasan:	Türk Siyasi Hayatı Osmanlı Modernleşmesinden Günümüze Türk Siyasal Hayatında Anti-Demokratik Bir Müdahale Örneği Olarak 12 Mart 1971 Muhtırası , Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
Acar, Hasan:	“Türk Siyasal Hayatında Şeyh Said İsyanı”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi , C.8, S.3, 2019, ss. 2934- 2952.
Açıkgöz, Merve Ünal, Hasan Tahsin Fendoğlu, Abdul Samet Güller,	“Amerika Birleşik Devletlerinde Başkanlığın Düzenleyici İşlemleri”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi , Y. 33, S. 149, 2020, ss. 225- 252.
Adalet Bakanlı ğı:	Olağanüstü Hallerde Yükümlülükleri Askıya Alma , Aralık 2015, (Çevirimiçi) https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Derogation_TUR.pdf , 11 Haziran 2021.
Afşar, Erkan:	“Politik Cepheleşmede Vatan Cephesi’nin ‘Muş İline’ Yansımaları (1958-1960)”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , C. 8, S. UMS’20, 2020, ss. 123-131.
A Haber:	Referandum Ne Zaman Yapılacak? İşte 2017 Referandum Tarihi , 10.02.2017, (Çevirimiçi) https://www.ahaber.com.tr/gundem/2017/02/10/referandum-ne-zaman-yapilacak-iste-2017-referandum-tarihi , 15 Kasım 2021.
Akbay, Muvaffak:	“Bay Andre Hauriou'nun Fransanın Yeni Anayasası Hakkında İki Konferansı”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 5, S.1, 1948, ss.
Akdevelioğlu, Atay, Çınar Özen:	“II. Dünya Savaşı’nda Fransa’da Liderlik Mücadelesi: III. Cumhuriyet’ten Vichy Fransası’na Fransız Siyasetinde Yapısal Salınım”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi , C. 15, S. 1, 2016, ss. 145-172.
Akdevelioğlu, Atay, Çınar Özen:	“Hür Fransa’dan IV. Cumhuriyet’e Fransa’da “Güçlü Hükümet” Mücadelesi: De Gaulle’ün Siyasi Yenilgisi ve Parlamentarizme Geri Dönüş”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi , C. 16, S. 1, 2017, ss. 81-106,

Akgün, Mert Hüseyin ,	Başkanlıktan Cumhurbaşkanlığı Sistemine: 2012 ve 2016 AK Parti Anayasa Önerileri , Seta Perspektif, S. 163, Ocak 2017, (Çevirimiçi) https://setav.org/assets/uploads/2017/01/Perspektif163.pdf s. 2, 12 Kasım 2021.
Akın, Mahmut Hakkı:	“Turgut Özal ve Anavatan Partisi Muhafazakârlığı”, Muhafazakar Düşünce Dergisi , C. 15, S. 55, 2018, ss. 121-139.
Akın, Şeyma,	“Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz”, Liberal Düşünce Dergisi , Y. 21, S. 84, 2016, ss. 35- 56.
Akkurt, Mutlu:	“1961-1971 Yılları Arasında Türkiye’de Kürtçülük”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi , C.0, S. 42, 2019, ss. 323-340.
AK Parti website si:	Başbakan Erdoğan’ın, 8 Temmuz Tarihli TBMM Grup Toplantısı Konuşmasının Tam Metni , 08. 07. 2014, (Çevirimiçi) https://www.akparti.org.tr/haberler/basbakan-erdogan-in-8-temmuz-tarihli-tbmm-grup-toplantisi-konusmasinin-tam-metni/ , 30 Mart 2022.
Akpınar , Ömer:	“Moldova’da Sovyet Sonrası Ulus Kimlik İnşası: İdeolojik Yaklaşımlar”, Yıldız Social Science Review , Vol. 7, No. 1, 2021, pp. 23–35.
Aksu, Hüseyin :	“Demokratikleşme ve Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinde Karşılaşılan Temel Sorunlar”, International Social Sciences Studies Journal , C.4, No.27, 2018, ss. 5949-5958.
Arblaste r, Anthon y:	Demokrasi , Çev., Nilüfer Yılmaz, Ankara, Doruk Yayınları, 1999.
Arslan, Ali:	“1963’ten Günümüze, Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi , C. 4, S. 1, 2007, s.1- 32.
Arslan, Zühtü:	Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem (1957- 1960) , Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011.
Albayrak, Mustafa :	“Hürriyet Partisi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi , S.24 ,2008, ss. 341-380.
alegeri. md:	Blocul electoral “Pentru o Moldovă Democratică și Prosperă” (BepMDP), Elections in the Republic of Moldova, (Çevirimiçi) http://www.e-democracy.md/elections/parliamentary/1998/opponents/bepmdp/ , 4.09.2022.
Alkan, Mehmet Ö.:	“1960 Darbesi ve Üniversiteden Tasfiyeler: 147'ler Olayı”, Toplumsal Tarih , S. 286, 2017, ss. 58-69.

Altan, Cemal:	“Genel Seçimler-Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004)”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi , C. 4, S. 12, 2005, ss. 174-190.
Altuncu oğlu, Neslihan, Merve Durmuş :	“9 Subay Olayı’nda Samet Kuşçu’nun Rolü”, Journal of Universal History Studies , C. 3, S. Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue, 2020, ss. 131-147.
Anadolu Ajansı:	27 Mayıs'a giden yolda 'Yeşilhisar olayları' , 24 Mayıs 2018, (Çevirimiçi) https://www.aa.com.tr/tr/demokrasinin-infazi-27-mayis/27-mayisa-giden-yolda-yesilhisar-olaylari/1155518 , 25 Mart 2022.
Anadolu Ajansı:	Anayasa Değişikliği Teklifinin Meclis Yolculuğu , 21.01.2017, (Çevirimiçi) https://www.aa.com.tr/tr/politika/anayasa-degisikligi-teklifinin-meclis-yolculugu/731946 14 Kasım 2022.
Anadolu Ajansı:	Kırgızistan'da Yeni Yönetim Şeklini Öngören Anayasa Değişikliği İçin Yarın Referandum Yapılacak , 10.04.2021, (Çevirimiçi) https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistanda-yeni-yonetim-seklini-ongoren-anayasa-degisikligi-icin-yarin-referandum-yapilacak/2204238 , 9 Mayıs 2022.
Anadolu Ajansı:	MHP Genel Başkanı Bahçeli Partisinin 100 Maddelik Anayasa Önerisini Açıkladı , 04.05.2021, (Çevirimiçi), https://www.aa.com.tr/tr/politika/mhp-genel-baskani-bahceli-partisinin-100-maddelik-anayasa-onerisini-acikladi/2228776 ,9 Temmuz 2022.
Anadolu Ajansı:	Davutoğlu Başkanlığında Kurulan 64. Hükümet 315 Oyla Güvenoyu Aldı , 30.11.2015, (Çevirimiçi) https://www.aa.com.tr/tr/politika/davutoglu-baskanliginda-kurulan-64-hukومت-315-oyla-guvenoyu-aldi/483576 , 11 Haziran 2021.
Anayasalar Website si:	Armenia’s Constitutional Journey Continues , (Çevirimiçi), https://constitutionnet.org/news/armenias-constitutional-journey-continues , 9 Temmuz 2022.
Anayasalar Website si:	Mongolia’s Long, Participatory Route to Constitutional Reforms , 20 January 2020, (Çevirimiçi), https://constitutionnet.org/news/mongolias-long-participatory-route-constitutional-reforms , 6 Mayıs 2022.
Anayasalar	The President’s New Clothes: Will Moldova Move To More Powers For The Head Of State? , 19 April 2017, (Çevirimiçi),

Website si:	https://constitutionnet.org/news/presidents-new-clothes-will-moldova-move-more-powers-head-state , 9 Temmuz 2022.
Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası :	AYM, E.1993/1, (Siyasi Parti İhtar) K.1993/1, 14/06/1993 Numaralı Anayasa Mahkemesi Kararı, (Çevirimiçi) https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1993/1/3 , 28 Mart 2022.
Anayasa Resmi Website si:	Esas Sayısı: 2018/51, (Çevirimiçi) https://www.anayasa.gov.tr/Kararlar/GenelKurul/Dava_Dilekcesi/2018-70.pdf , 13 Kasım 2021.
Assemblée Nationale:	Discours D'investiture- 1958, (Çevirimiçi) https://www.assemblee-nationale.fr/histoire/de_gaulle.asp , 10 Mayıs 2022.
Ataay, Faruk:	“Adalet Ve Kalkınma Partisi’nin ‘Başkanlık Sistemi’ Önerisi Üzerine Değerlendirme”, Alternatif Politika , Vol. 5, I. 3, 2013 ss. 266-294.
Atatürk, Mustafa Kemal:	Nutuk , İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015.
Atatürk, Mustafa Kemal:	Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri , C.IV, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
Ateş, Toktamış:	Demokrasi Kavram Tarihi Süreç İlkeler , İstanbul, Filiz Kitabevi, 1991.
Atılğan, Gökhan et. al:	Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat , İstanbul, Yordam Kitabevi, 2015. Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk , İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015.
Ayman Güler, Birgül:	Türkiye’nin Yönetimi: Yapı , Ankara, İmge Kitabevi, 2009.
Aydoğan, Pınar:	“Demokrasiye Geri Dönüş: Türk Parlamento Tarihinde Xii. Dönem (1961-1965)”, Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri , C.II, Ed. Yusuf Tekin, Ankara, TBMM Basımevi, 2020.
Aydın, Suavi, Yüksel Taşkın:	1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi , 6. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
Barbieri , Katheri	Correlates of War Project Trade Data Set Codebook, 2008 Version 2.01 , (Çevirimiçi) http://correlatesofwar.org , 20 Mayıs 2021.

ne, et. al.:	
Barın, Taylan:	“Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması ve Sınırlanması Arasında: Kanunlaşan OHAL KHK’larının Yargısal Denetimi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , C. 75, S. 2, 2020, ss. 557-587.
Barro, Robert J.:	“Democracy and Growth”, Journal of Economic Growth , 1996, Vol.1, No: 1, ss. 1-27.
Barro, Robert J.:	Determinants of Democracy, Journal of Political Economy , Vol. 107, No. 6, 1999, ss. 158-183.
Başgil, Ali Fuat:	27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri , Ed. M. Ali Sebük- İ.Hakkı Akın, İstanbul, Çeltüt matbaacılık.
Bandeo ğlu, Zeyyat:	“ Maraş Olaylarının Bütünsel Yaklaşım Modeli ile Analizi ”, 2016, (Çevirimiçi) https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/273740 s. 595, 23 Mart 2022.
BBC News Türkçe:	Türkiye'nin 12. Cumhurbaşkanı Erdoğan , 11 Ağustos 2014, (Çevirimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140810_cumhurbaskanligi_secim , 17 Mart 2022.
BBC News Türkçe:	Gül AKP'ye dönmek istiyor, parti liderlik yolunu kapattı , 11 Ağustos 2014, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140811_gul_akp , 30 Mart 2022.
BBC News Türkçe:	Türkiye'nin 12. Cumhurbaşkanı Erdoğan , 11 Ağustos 2014, (Çevirimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140810_cumhurbaskanligi_secim , 30 Mart 2022.
BBC News Türkçe:	7 Haziran Seçiminin 8 Sonucu , 8 Haziran 2015, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150608_secim_satir_baslari_gs2015 , 11 Haziran 2021.
BBC News Türkçe:	25 Ay, 4 Seçim Sonrası Yeni Anayasa Masası Yeniden Kuruluyor , 5 Ocak 2016, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160105_anayasa_komisyonu_meclis , 12 Haziran 2021.
BBC News Türkçe:	Anayasa Uzlaşma Komisyonu Dağıldı , 17 Şubat 2016, (Çevirimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160216_anayasa_komisyonu ,1 Haziran 2021.
BBC News Türkçe:	Davutoğlu: Kongre 22 Mayıs'ta, Aday Olmayacağım , 05 Haziran 2016, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160505_davutoglu_myk_aciklama , 1 Haziran 2021.

BBC News Türkçe:	Kılıçdaroğlu: Bu Bir Saray Darbesi , 05 Haziran 2016, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160505_kilicdaroglu_akp , 1 Haziran 2021.
BBC News Türkçe:	Eroğlu: Sistem Başkanlık Ama Adı Cumhurbaşkanlığı Olacak , 17 Kasım 2016, (Çevirimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38011873 , 7 Haziran 2021.
BBC News Türkçe:	Anayasa Değişiklik Teklifi Komisyon'dan Geçti , 30 Aralık 2016, (Çevirimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38465427 , 12 Kasım 2021.
BBC News Türkçe:	7 Haziran Seçiminin 8 Sonucu , 8 Haziran 2015, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150608_secim_satir_baslatari_gs2015 , 11 Haziran 2021.
BBC News Türkçe:	OHAL'de İhraç Edilen Akademisyenler: 'Nitelik O Binalarla Sınırlı Değil' , 10 Ocak 2017, (Çevirimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38569078 , 11 Haziran 2021.
BBC News Türkçe:	Siyaset 'OHAL Koşullarında' Referandum Kampanyasına Hazırlanıyor , 21 Ocak 2017, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38705456 , 15 Kasım 2021.
BBC News Türkçe:	'2. Cumhuriyet'in anayasası'nın oylandığı 1961 referandumunu , 3 Nisan 2017, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39439341 , 25 Temmuz 2022.
BBC News Türkçe:	2010 referandumu: 'Evet', 'Hayır' ve 'Boykot' cepheleri ne demişti? 5 Nisan 2017, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39462061 , 29.07.2022.
BBC News Türkçe:	Referandumdan KHK'lara: 2017'de Türkiye Siyasetine Damga Vuran Olaylar ve Tartışmalar , 29 Aralık 2017, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42501686 , 17 Kasım 2021.
BBC News Türkçe:	Referandumdan KHK'lara: 2017'de Türkiye Siyasetine Damga Vuran Olaylar ve Tartışmalar , 29 Aralık 2017, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42501686 16 Kasım 2021, 16 Kasım 2021.
BBC News Türkçe:	2018'de Türkiye: Erken Seçim Mi, Seçime Hazırlık Yılı Mı? , 1 Ocak 2018, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42511041 , 16 Kasım 2021.
BBC News Türkçe:	AKP ve MHP Arasında 'Af Tartışması' Büyüyor , 11 Ekim 2018, (Çevirimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45821921 , 17 Kasım 2021.
BBC News:	“Yerel Seçim 2019- İttifak Bu Kez AKP'ye Kaybettirdi, CHP'ye Kazandırdı: Ankara 25 Yıl Sonra El Değiştirdi” , 1 Nisan 2019,

	(Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47769228 , 19 Temmuz 2022.
Beetha m, David:	Demokrasi ve İnsan Hakları , Ankara, Liberte Yayınları, 2014. Bozkır, Gürcan, “Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C. 6, S. 15, 2007, ss. 275-308.
Benhür, Çağatay :	“14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi , C. 0, S. 17, 2007, ss. 61-75.
Berber, Şarika Gedikli:	“Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde Sivil Hükümet darbesi: CHP’de 35’ler Vakası”, Akademik Bakış , C.6, S.11, 2012, ss. 131-151.
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	BTI 2018 Country Report Armenia , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2018_ARM.pdf ,12 Kasım 2021.
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	BTI 2008 Country Report Armenia , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2008_ARM.pdf ,12 Kasım 2021.
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	BTI 2006 Country Report Armenia , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2006_ARM.pdf ,12 Kasım 2021.
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	Transformation Index, BTI 2018 Country Report Armenia , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2018_ARM.pdf ,12 Kasım 2021.
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	BTI 2006 Country Report Croatia , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2006_HRV.pdf , 12.11.2021.

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	BTI 2008 Country Report Kazakhstan , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2008_KAZ.pdf , 9 Mayıs 2022.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	BTI 2020 Country Report Kazakhstan , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_KAZ.pdf , 10 Mayıs 2022.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	BTI 2016 Country Report Moldova , 31 January 2015 (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2016_MDA.pdf , 10 Mayıs 2022.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	BTI 2018 Country Report Moldova , 31 January 2017, (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2018_MDA.pdf , 10 Mayıs 2022.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	BTI 2020 Country Report Mongolia , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_MNG.pdf ,5 Mayıs 2022.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	BTI 2022 Country Report Mongolia , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/MNG ,5 Mayıs 2022.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	BTI 2006 Country Report Turkey , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2006_TUR.pdf , 12.11.2021.

rmation Index:	
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	BTI 2008 Country Report Turkey , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2008_TUR.pdf , 12.11.2021.
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	BTI 2010 Country Report Turkey , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2010_TUR.pdf , 12.11.2021.
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	BTI 2012 Country Report Turkey , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2012_TUR.pdf , 12.11.2021.
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	BTI 2014 Country Report Turkey , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2014_TUR.pdf , s. 14, 12.11.2021.
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	BTI 2016 Country Report Turkey , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/content/en/downloads/reports/country_report_2016_TUR.pdf , 12.11.2021.
Bertels mann Stiftung' s Transfo rmation Index:	BTI 2018 Country Report Turkey , 31.01. 2017 (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2018_TUR.pdf , 12.11.2021.

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	BTI 2020 Country Report Turkey , 31.01. 2019 (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_TUR.pdf , 12.11.2021.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	BTI 2010 Country Report Venezuela , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2010_VEN.pdf , 8 Mayıs 2022.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	BTI 2010 Country Report Venezuela , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2010_VEN.pdf , 8 Mayıs 2022.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	Codebook for Country Assessments , (Çevrimiçi) https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/codebooks/BTI2022_Codebook.pdf , s. 4-5, 20 Mayıs 2021.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	Country Experts , (Çevirimiçi) https://bti-project.org/en/about/country-experts , 2.08.2022.
Bertelsmann Stiftung's Transformation Index:	“The BTI Transformation Index is a project” Political Transformation , (Çevrimiçi) https://www.bti-project.org/en/index/political-transformation.html 15 Haziran 2021.
Bianet Bağımsız İletişim Ağı:	Cumhurbaşkanı Erdoğan: Başkanlık ya da Cumhurbaşkanlığı Sıkıntı Değil , 16 Kasım 2016, (Çevirimiçi), https://bianet.org/bianet/siyaset/180783-cumhurbaskani-erdogan-baskanlik-ya-da-cumhurbaskanligi-sikinti-degil , 10 Haziran 2021.

Bianet Bağımsız İletişim Ağı:	Bakan Eroğlu: Yeni Sistem Başkanlık Ama Adı Cumhurbaşkanlığı Olacak , 17 Kasım 2016, (Çevirimiçi), https://m.bianet.org/bianet/siyaset/180824-bakan-eroglu-yeni-sistem-baskanlik-ama-adi-cumhurbaskanligi-olacak 10 Haziran 2021.
Bianet Bağımsız İletişim Ağı:	HDP'den Anayasa Değişikliği Oylamasına Boykot Kararı , 10 Ocak 2017, (Çevirimiçi) https://bianet.org/bianet/siyaset/182532-hdp-den-anayasa-degisikligi-oylamasina-boykot-karari 11 Haziran 2021.
Bianet Bağımsız İletişim Ağı:	Düzenlemeler, Tepkiler, Hak Aramalar , 02 Mayıs 2017, (Çevirimiçi), https://m.bianet.org/biamag/medya/186049-duzenlemeler-tepkiler-hak-aramalar , 15 Kasım 2021.
Birecikli, İhsan Burak:	“Amerika'nın Kuruluşu ve ABD-Avrupa İlişkileri (1776-1876)”, History Studies , ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, ss. 81-103.
Boese, Vanessa A.:	“How (Not) To Measure Democracy.” International Area Studies Review , Vol. 22, No. 2, 2019, ss. 95-127.
Bollen, Kenneth A.:	“Issues in the Comparative Measurement of Political Democracy”, American Sociological Review , Vol. 45, No. 3, 1980, ss. 370- 390.
Bollen, Kenneth A.:	“Political Democracy: Conceptual and Measurement Traps”, Studies in Comparative International Development , Vol. 25, No. 1, 1990, ss. 7-24.
Bollen, Kenneth A., Pamela Paxton:	“Subjective Measures of Liberal Democracy”, Comparative Political Studies , Vol.33, No.1, 2000, ss. 58-86.
Boyacı, Nihal Petek:	“Çağdaş Demokrasinin Açmazları Üzerine Platoncu Yaklaşımlar”, Mavi Atlas , C.6, S.1, 2018, ss.131- 155.
Bozkır, Gürcan:	“Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C. 6, S. 15, 2007, ss. 275-308.

Bozkurt , Önder:	“Anılarda 12 Mart Muhtırası: “Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , C. 20, S. 1, 2018, ss. 209-243.
Börklüoğlu, Levent,	“27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği”, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , C. 1, S. 2, 2017, ss. 13-28.
Burgaç, Murat:	“1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C. 13, S.26, 2013, ss. 163-184.
Bursa Ağır Ceza Mahkemesi Tutanağı 1	, (Çevirimiçi) https://pressinarrest.s3.amazonaws.com/documents/Ozan_Kaplanoglu_Iddianame.pdf , 27 Temmuz 2022.
Cabbarlı, Hatem:	“Ermenistan Cumhuriyeti’nin Siyasal Dönüşüm Süreci”, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi , C. 4, S. 1, 2020, ss. 118-158.
Carias, Allan R. Brewer-:	The 1961 Venezuelan Constitution Evaluation and Perspectives , 12-16 September 1983, http://allanbrewercarias.net/Content/449725d9-f1cb-474b-8ab2-41efb849fea2/Content/I.1.244.%20LA%20CONST.VENZ.1961%20(1983)%20INGLES.pdf , 6 Mayıs 2022.
Campbell, David F. J.:	“The Basic Concept for the Democracy Ranking of the Quality of Democracy” Social Science Open Access Repository , Vol. 49, No. 2, 2008, ss. 208-233.
CHP Resmi Websitesi,	Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakat Metni İmzalandı , 28.02.2022, (Çevirimiçi), https://chp.org.tr/haberler/guclendirilmis-parlamenter-sistem-mutabakat-metni-imzalandi , 9 Temmuz 2022.
CNN Türk:	Türkiye’de siyasilere yumruklu saldırılar , 9 Nisan 2014, (Çevirimiçi) https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/turkiyede-siyasilere-yumruklu-saldirilar?page=1 27 Mart 2022.
CNN Türk:	Süleyman Demirel Kimdir? , 17 Haziran 2015, (Çevirimiçi), https://www.cnnturk.com/turkiye/suleyman-demirel-kimdir?page=6 , 25 Mart 2022.
Cohen, Ariel:	Kazakhstan: The Road to Independence Energy Policy And The Birth of A Nation , Washington, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2008.

Collier, David, Robert Adcock:	“Democracy And Dichotomies: A Pragmatic Approach To Choices About Concepts”, Annual Review of Political Science , Vol. 2, 1999, ss. 537-565.
Coppedge, Michael, John Gerring, Carl Henrik Knutsen :	“V-Dem Codebook v11.1”, Varieties of Democracy (V-Dem) Project , 2021, ss. 1-427.
Coppedge, Michael, John Gerring, Staffan I. Lindberg, et. al.:	“V-Dem Comparisons and Contrasts with Other Measurement Projects”, Varieties of Democracy , (V- Dem) Project, 2017, ss. 1-50.
Coppedge, Michael, John Gerring, David Altman, et. al.:	“Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach” Perspectives on Politics Vol.9, No.2, 2011, ss. 247- 267.
Coppedge, Michael, John Gerring, Carl Henrik Knutsen , et. al.:	“Methodology”, Varieties of Democracy , (V- Dem) Project, 2020, ss. 1-30.
Consejo Nacional Electoral:	Noticia DeConvocado Referendo Aprobatorio De La Enmienda Constitucional Para El 15 De Febrero , 16.01.2009, (Çevirimiçi) https://web.archive.org/web/20090120001803/http://cne.gov.ve/noticia_Detallada.php?id=4685 , 7 Mayıs 2022.

Constitutional Act, France:	Journal Officiel de la République française, 1940, No. 168; Constitutional Act No. 7, France, Journal Officiel de l'Etat française, 1941, No. 28. Aktaran: French Constitutional Law of 1940 , (Çevirimiçi), https://dbpedia.org/page/French Constitutional Law of 1940 , 11 Mayıs 2022.
Coşkun, Yasin:	“I. Milliyetçi Cephe Hükümetinin İlk Üç Ayında Türk Siyasal Hayatı ve Mecliste İktidar-Muhalefet İlişkisi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , C. 20, S. 38, 2017, ss. 271-298.
Crick, Bernard :	Demokrasi , Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, Dost Yayınları, 2012.
Crisp, Brian F.:	“Presidential Decree Authority in Venezuela” In Executive Decree Authority: Calling Out the Tanks or Filling Out the Forms , ed. John M. Carey and Matthew Soberg Shugart, New York: Cambridge University Press, 1998, ss. 142-175.
Crowther, William :	“Development of the Moldovan Parliament One Decade after Independence: Slow Going”, The Journal of Legislative Studies , Vol. 13, No. 1, pp. 99-120.
Cumhuriyet Gazetesi:	Kuzu: Türkiye'nin sorunlarını Başkanlık sistemi çözer , 13 Eylül 2010, (Çevirimiçi) https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kuzu-turkiyenin-sorunlarini-baskanlik-sistemi-cozer-177912 , 29 Temmuz 2022.
Cumhuriyet Gazetesi:	Times yazdı: Erdoğan konuşmaya başlayınca gittiler , 10 Nisan 2017, (Çevirimiçi) https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/times-yazdi-erdogan-konusmaya-baslayinca-gittiler-717505 , 15 Kasım 2021.
Cumhuriyet Gazetesi:	KHK ile Kapatılan Dihaber'den Açıklama: Gerçekler Karanlıkta Kalmayacak , 25 Ağustos 2017, (Çevirimiçi), https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/khk-ile-kapatilan-dihaberdan-aciklama-gercekler-karanlikta-kalmayacak-810826 , 11 Haziran 2021.
Cumhuriyet Gazetesi:	OHAL Altında Seçim , 24 Şubat 2018, (Çevirimiçi) https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ozgur-mumcu/ohal-altinda-secim-932844 , 15 Kasım 2021.
Cumhuriyet Gazetesi:	Altı muhalefet partisi bir araya geliyor... Konu: Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem , 26.01.2022, (Çevirimiçi), https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/alti-muhalefet-partisi-bir-araya-geliyor-konu-guclendirilmis-parlamenter-sistemi-1902954 , 9 Temmuz 2022.

Cumhuriyet Gazetesi:	Bahçeli'den 'Parlamentar Sistem' Açıklaması , 18 Mart 2021, (Çevirimiçi) https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bahceliden-parlamentar-sistem-aciklamasi-1821442 , 9 Temmuz 2022.
Cutler, Fred, Andrea Nuesser, Ben Nyblade,	“Evaluating The Quality of Democracy With Individual Level Models of Satisfaction: Or A Complete Model Of Satisfaction With Democracy” ECPR General Conference , Bordeaux, 4–7 September 2013, ss. 1- 24.
Çaha, Ömer:	Siyasi Düşüncelere Giriş , İstanbul, Dem Yayınları, 2000.
Çaha, Ömer:	Aşkın Devletten Sivil Topluma , Ankara, Orion Yayınevi, 2012.
Çakır, Enes Malik:	“1991-2002 Yılları Arasında Koalisyon Hükümetleri Yönetimi”, IBAD Sosyal Bilimler Dergisi , C. 7, 2020, ss. 19-37.
Çam, Esat:	Devlet Sistemleri , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976.
Çakmak, Fevzi:	“Cumhuriyet Halk Partisi'nin “Ege Vazife Gezisi” ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları”, Turkish Studies , Vol.9, No. 10, 2014, ss. 1239-1258.
Çam, Esat:	Çağdaş Devlet Sistemleri , İstanbul, Der Yayınları, 2000.
Çekiç, Mahmut :	“1982 Anayasasının Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi , S. 7, 2016, ss. 441-478.
Çetin, Nursulu :	Kazakistan Siyasi Sisteminde Başkanlık Modeli , Ankara, Öztepe Matbaası, 2016.
Çetinkaya, Selma Göktürk :	“Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş”, Tarih İncelemeleri Dergisi , C. 35, S. 1, 2020, ss. 133-165.
Çınar, Menderes:	Vesayetçi Demokrasiden Milli Demokrasiye , İstanbul, Birikim Yayınları, 2015.
Çınar, Mehmet, Ramazan Öz:	“Türkiye’de Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi” İzmir Uluslararası İktisadi İdari Bilimler Kongresi (İZCEAS) , İzmir /Türkiye, 5-8 Aralık 2018, (Çevirimiçi) https://www.researchgate.net/publication/333433822_Turkiye%27de_Demokrasi_ve_Ekonomik_Buyume_Iliskisi , 10 Mayıs 2021.

Çolak, Filiz:	“İzmir’de 21 Temmuz 1946 Genel Seçimlerinin (Hileli Seçim) Provası: 1946 Belediye Seçimleri, Tarih Okulu , S. 9, 2012, ss.1-14.
Dahl, Robert A.:	Demokrasi Üzerine , Çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoenix Yayınları, 2010.
Daily Sabah:	De Facto Semi-Presidential System And Erdoğan , 14 Şubat 2014, (Çevirimiçi), https://www.dailysabah.com/columns/serdar_karagoz/2014/04/14/de-facto-semipresidential-system-and-erdogan , 11 Haziran 2021.
Demir, Yeşim:	“Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , c. 5, s. 13, 2006, ss. 155-171.
Demirci oğlu, Asuman ,	“Cumhuriyetin İlân Edilişi ve Halifeliğin Kaldırılması Sürecinde ‘İstikbal’ Gazetesi’nde Lütü Fikri Bey”, Atatürk Dergisi , 2018, (Çevirimiçi), https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/515979 , s. 59, 20 Mart 2022.
Deutsche Welle Türkçe Servisi:	27 Yıldır aydınlatılmayan sır devlet ve Hizbullah ilişkisi (Çevirimiçi) https://www.dw.com/tr/27-yildir-aydinlatilmayan-sir-devlet-hizbullah-iliskisi/a-49046862 , 28 Mart 2022.
Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK):	Kırgızistan Ülke Bülteni , 2012, (Çevirimiçi) https://www.deik.org.tr/uploads/kirgizistan-ulke-bulteni.pdf , 8 Mayıs 2022.
Diken:	Anayasa Referandumu Öncesi Yıldırım: AKP, MHP Olarak Meydanlarda Anlatacağız , 19.01.2017, (Çevirimiçi) https://www.diken.com.tr/anayasa-referandumu-oncesi-yildirim-akp-mhp-olarak-meydanlarda-anlatacagiz/ 14 Kasım 2021.
Dönmez , Ömer:	Hükümet Sistemleri ve Hükümet Sistemlerinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi , (Çevirimiçi) http://web.e-baro.web.tr/uploads/45/Etkinlikler/2015/1_Omer_Donmez.pdf , s. 38-39, 29 Mart 2022.
Dunn, John:	Halkın Özgürlüğü , Çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017.

Durmuş , Merve, Cevdet Kırpık,	“Ondörtlerin Tasfiyesinde Cemal Madanoğlu’nun Rolü”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C.21, S.42, 2021, ss.361- 396.
Dursun, Soner:	“Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977)”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi , C. 7, S. 20, ss. 425-440.
Duverger, Maurice :	Siyasal Rejimler , Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1986.
Economist Intelligence Unit:	Democracy Index “ The China challenge ” (Çevrimiçi), https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/ 22 Mayıs 2022.
Economist Intelligence Unit:	“Democracy Index 2020: In sickness and in health? ”, (Çevrimiçi) https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/ s. 2, 22 Mayıs 2022.
Economist:	Democracy And Its Discontents , Democracy Index 2014, 02.02.2015, (Çevrimiçi) https://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf , s.31, 9 Temmuz 2021.
Ekinci, Ahmet, Serkan Nebi Yıldırım:	“Brezilya’nın Başkanlık Sistemi Uygulaması”, Dört Kıtada Başkanlık , Ed. İlyas Doğan- Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017.
Elgie, Robert:	“From Linz to Tsebelis: Three Waves of Presidential/Parliamentary Studies”, Democratization , Vol.12, No. 1, 2005, ss. 106-122.
En Son Haber:	Biz Erdoğan'ın Nasıl Yürüdüğünü Biliyoruz. Devlet Bahçeli'nin Kastamonu Mitingi Konuşması , 06.05.2015, (Çevrimiçi), https://www.ensonhaber.com/politika/devlet-bahcelinin-kastamonu-mitingi-konusmasi-2015-05-06 , 10 Haziran 2021.
Eraslan, Cezmi:	Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II , Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.

Ercan, Mehmet Sercan:	“Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Siyasal Parti Yasakları”, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 3, S.1, 2016, ss. 49- 70.
Erdem Nisa, Suna Ersavaş:	“Türkiye’de Belediyelere Yapılan Kayyım Atamalarının Kanunilik Bağlamında Değerlendirilmesi”, Ombudsman Akademik , Y. 6, S. 12, 2020, ss. 155-179.
Eroğul, Cem:	Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri , A.V. SBF Yayınları, Ankara, 1977.
Ertem, Barış:	“28 Şubat 1997 “Post-Modern” Askeri Müdahalesi ve Medya”, Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD) , 2018, ss. 311-318.
Euronews Türkiye:	Davutoğlu: Erdoğan Bana Başbakan Ol Ama Başbakan Gibi Davranma Dedi , 18.07.2019, (Çevirimiçi) https://tr.euronews.com/2019/07/18/davutoglu-erdogan-bana-basbakan-ol-ama-basbakan-gibi-davranma-dedi , 1 Haziran 2021.
Evrensel Gazetesi:	Erdoğan: Metal Yorgunluğu Var, Teşkilatları Yenileyeceğiz , 30 Mayıs 2017, (Çevirimiçi) https://www.evrensel.net/haber/321629/erdogan-metal-yorgunlugu-var-teskilatlari-yenileyecegiz , 16 Kasım 2021.
Expression Interrupted:	Olağanüstü Hâl’de Gazeteciler , 12 Şubat 2017, (Çevirimiçi), https://expressioninterrupted.com/tr/olaganustu-halde-gazeteciler-54/ , 11 Haziran 2022.
Fedayi, Cemal:	“Adalet Partisi’nin Birinci Dönemi: 1961-1971”, Muhafazakar Düşünce Dergisi , C. 16, S. 57, 2019, ss. 123-150.
Feroz, Ahmad:	Modern Türkiye’nin Oluşumu , İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009
Foweraker, Joe, Roman Krznarić:	“Measuring Liberal Democratic Performance: An Empirical and Conceptual Critique”, Political Studies , Vol. 48, No. 4, 2000, ss. 759-787.
Finnish Social Science Data Archive:	“Vanhanen Democratization Index”, Measures of Democracy 1810-2018 , (Çevrimiçi) https://services.fsd.tuni.fi/catalogue/FSD1289?tab=variables&lang=en&study_language=en 15 Haziran 2021.

Freedom House:	“Democracy under Siege” Freedom in the World 2021 , (Çevrimiçi) https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege , 15 Haziran 2021.
Freedom House:	“Freedom in the World”, About Us , (Çevrimiçi) http://www.freedomhouse.org , 15 Haziran 2021.
Freedom House:	“Freedom in the World” Explore The Map , (Çevrimiçi), https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=fiw&year=2022 , 15 Haziran 2021.
Freedom House:	“Freedom in the World” Freedom in the World Countries and Territories , (Çevrimiçi) https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores?sort=asc&order=Country 15 Haziran 2021.
Freedom House:	“Freedom in the World” Freedom in the World Research Methodology , (Çevrimiçi) https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology , 15 Haziran 2021.
Freedom House:	“Freedom in the World” Freedom in the World Scores , (Çevrimiçi) https://freedomhouse.org/countries/freedom-net/scores , 15 Haziran 2021.
Freedom House:	Freedom in the World 1998- Armenia , 1998, https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,ARM,5278c6b45,0.html , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2001- Armenia , 2001, (Çevrimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,ARM,5278c99c14,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2005- Armenia , 20 December 2004, (Çevrimiçi) https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,ARM,473c54d923,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2006- Armenia ,19 December 2005, (Çevrimiçi) https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,ARM,473c553cc,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2015- Armenia , 31 March 2015, (Çevrimiçi) https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,ARM,5523d2d070,0.html , 12 Kasım 2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2018- Armenia , 28 May 2018, (Çevrimiçi) https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,ARM,5b2cb8844,0.html , 12 Kasım 2021.

Freedom House:	Freedom in the World 2019- Armenia , (Çevirimiçi) https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2019 , 12 Kasım 2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2021- Armenia , (Çevirimiçi) https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2021 , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2001- Croatia , 2001, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/docid/5278c97b14.html , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2008- Kazakhstan , 2 July 2008, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/docid/487ca21b2.html , 10 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2018- Kazakhstan , 2 July 2018, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-world/2018 , 10 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom House, Freedom in the World 1998 - Kyrgyzstan , 1998, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/docid/5278c71ed.html , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom House, Freedom in the World 2003- Kyrgyzstan , 19 December 2002, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/docid/473c5436c.html , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom House, Freedom in the World 2007- Kyrgyzstan , 16 April 2007, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,473c55d552,0.html , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom House, Freedom in the World 2008- Kyrgyzstan , 2 July 2008, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,487ca21d73,0.html , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom House, Freedom in the World 2009- Kyrgyzstan , 16 July 2009, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,4a6452a7c,0.html , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom House, Freedom in the World 2011- Kyrgyzstan , 21 June 2011, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,4e00a0740,0.html , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom House, Freedom in the World 2012- Kyrgyzstan , 4 July 2012, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,4ff542d928,0.html , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Kyrgyzstan's 2016 Constitutional Referendum , 11 December 2016, https://freedomhouse.org/report/analytical-brief/2017/kyrgyzstans-2016-constitutional-referendum , 8 Mayıs 2022.

Freedom House:	Freedom in the World 2017- Kyrgyzstan , 12 July 2017, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,KGZ,,59831e8ea,0.html , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2019- Kyrgyzstan , 2019, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/kyrgyzstan/freedom-world/2019 , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2021- Kyrgyzstan , 2021, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/kyrgyzstan/freedom-world/2021 , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2022- Kyrgyzstan , 2022, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/kyrgyzstan/freedom-world/2022 , 8 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2001- Moldova , (Çevirimiçi) https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,MDA,5278c93e3,0.html 9 Temmuz 2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2002- Moldova , (Çevirimiçi) https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,MDA,473c53dc21,0.html 9 Temmuz 2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2010- Moldova , 3 May 2010, (Çevirimiçi) https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,MDA,4c0ceadf28,0.html , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2016- Moldova , 7 June 2016, (Çevirimiçi) https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,MDA,575aa7ce15,0.html , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2016- Moldova , 2017, (Çevirimiçi) https://freedomhouse.org/country/moldova/freedom-world/2017 , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	Freedom House, Freedom in the World 2019- Mongolia , 2019, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/mongolia/freedom-world/2019 , 6 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom House, Freedom in the World 2020- Mongolia , 2021, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/mongolia/freedom-world/2020 , 6 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom House, Freedom in the World 2021- Mongolia , 2021, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/mongolia/freedom-world/2021 , 6 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 1999- Venezuela , 1999, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/docid/5278c6c214.html , 6 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2001- Venezuela , 2001, (Çevirimiçi) https://www.refworld.org/docid/5278c8f5d.html , 6 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2010- Venezuela , 16 July 2010, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/country,,FREEHOU,,VEN,,4e4bb0f61a,0.html , 8 Mayıs 2022.

Freedom House:	Freedom in the World 2009- Venezuela , 16 July 2009, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/docid/4a645272c.html , 6 Mayıs 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 1999- Turkey , 1999, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,5278c6ceb,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2001- Turkey , 18 December 2000, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,5278c90010,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2002- Turkey , 18 December 2001, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/docid/473c53fac.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2003- Turkey , 19 December 2002, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,473c545fc,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2004- Turkey , 18 December 2003, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,473c54cdc,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2005- Turkey , 20 December 2004, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,473c553013,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2006- Turkey , 19 December 2005, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,473c559d26,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2007- Turkey , 16 April 2007, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,473c560222,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2008- Turkey , 2 July 2008, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,487ca26793,0.html , 12.11.2021.

Freedom House:	Freedom in the World 2009- Turkey , 16 July 2009, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,4a6452771e,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2010- Turkey , 3 May 2010, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,4c0ceacf28,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2011- Turkey , 10 August 2011, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,4e4268bec,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2012- Turkey , 31 August 2012, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,504494de22,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2013- Turkey , 23 April 2013, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,5180c8f414,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2014- Turkey , 23 January 2014, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,52e77850b,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2015- Turkey , 10 March 2015, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,5502f33912,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2016- Turkey , 7 March 2016, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/publisher,FREEHOU,,TUR,56dea2ef8,0.html , 12.11.2021.
Freedom House:	Freedom in the World 2017- Turkey , 2017, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2017 , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2018- Turkey , 2018, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2018 , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2019- Turkey , 2019, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2019 , 9 Temmuz 2022.

Freedom House:	Freedom in the World 2020- Turkey , 2020, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2020 , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2021- Turkey , 2021, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2021 , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	Freedom in the World 2022- Turkey , 2022, (Çevirimiçi), https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2022 , 9 Temmuz 2022.
Freedom House:	French Constitution of 4 October 1958 , (Çevirimiçi) https://www.refworld.org/docid/3ae6b594b.html , 14 Mayıs 2022.
Freedom House:	Israel: Basic Law of 1992, The Government , 1992, (Çevirimiçi), https://www.refworld.org/docid/3ae6b517c.html , 15 Mayıs 2022.
Gagnon , Daniel A.:	“Algeria, De Gaulle, and the Birth of the French Fifth Republic” History & Classics Student Scholarship, 2013, (Çevirimiçi) https://digitalcommons.providence.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=history_papers_proj , 14 Mayıs 2022.
Gasiowski, Mark J.:	“Economic Crisis and Political Regime Change: An Event History Analysis” The American Political Science Review , Vol. 89, No. 4, 1995, ss. 882-897.
Gastil, Raymond D.:	“Freedom in the World Political Rights and Civil Liberties 1985-1986” A Freedom House Book , (Çevirimiçi) https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom_in_the_World_1985-1986_complete_book.pdf , s.3, 25 Mayıs 2021.
Gastil, Raymond D.:	“The Comparative Survey of Freedom: Experiences and Suggestions”, Studies in Comparative International Development , No. 25, 1990, ss. 25-50.
Gazete Arşivi:	Demirel TV’de Görüldü , (Çevirimiçi) https://www.eskigaste.com/1987-referandum-sonuclari-demirel-erken-secim-baskindir/ 27 Mart 2022.
Gazete Duvar:	Anayasa değişikliği kabul edildi , 30 Aralık 2016, (Çevirimiçi) https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2016/12/30/anayasa-degisikligi-kabul-edildi , 11 Haziran 2021.

Gaziantep 27 Gazetesi:	Liderimizle ters düşmeyeceğiz , 23 Ekim 2017, (Çevirimiçi) https://www.gaziantep27.net/liderimizle-ters-dusmeyecegiz-509188h.htm , 16 Kasım 2021.
Geyikçi, Şebnem Yardım cı, Uğur Çil:	“Modernleşme Teorisini Yeniden Düşünmek: Ekonomik Kalkınma ve Demokrasi İlişkisine Eleştirel Bir Bakış”, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi , C.11, S.18, 2019, s. 3006.
Giannone, Diego:	“Political and Ideological Aspects in the Measurement of Democracy: The Freedom House Case.” Democratization , Vol. 17, No. 1, 2010, ss. 68-97.
Gönenç, Levent:	Türkiye’de Katılımlı Anayasa Yapımına Doğru , 2011, (Çevirimiçi), https://www.tepav.org.tr/upload/files/1309961816-7.2011_Anayasa_Yapim_Surecinde_Yonteme_Iliskin_Bazi_Sorunlar.pdf , 29 Mart 2022.
Göze, Ayferi:	Siyasal Düşünceler ve Yönetimler , İstanbul, Beta Yayınları, 2015.
Gözler, Kemal:	Türk Anayasaları , Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 1999.
Gözler, Kemal:	Türk Anayasa Hukuku Dersleri , 12. Basım, Bursa, Ekin Yayınları, 2011.
Gözler, Kemal:	“Teşkilâtı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921)”, Türk Anayasa Hukuku Sitesi (Çevirimiçi) https://www.anayasa.gen.tr/1921-tek-orijinal.pdf , 15 Mart 2022.
Gözler, Kemal:	Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun , Kabul Tarihi: 7/5/2010, (Çevirimiçi), https://www.anayasa.gen.tr/5982.htm , 29 Mart 2022.
Gözler, Kemal:	16 Nisan’da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir “Suistimalci Anayasa Değişikliği” midir , Türk Anayasa Hukuku Sitesi, (Çevirimiçi), https://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.htm , 17 Mart 2022.
Gözler, Kemal:	Mühürsüz Oy Pusulası Tartışması , Türk Anayasa Hukuku Sitesi, (Çevirimiçi), https://www.anayasa.gen.tr/muhursuz.html , 17 Mart 2022.

Gözler, Kemal:	“1961 Anayasası”, Türk Anayasa Hukuku Sitesi , (Çevirimiçi), https://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm , 25 Mart 2022.
Gözler, Kemal:	İngiltere’de Parlâmento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme , (Çevirimiçi) https://www.anayasa.gen.tr/mali-hukuk.pdf , s.369, 19. 07. 2022.
Göztepe , Ece:	2010 Yılı Anayasa Değişikliğinin Usul ve İçerik Açısından Genel Bir Değerlendirmesi: Türkiye’de Demokrasinin Kaderi , Haziran 2010, (Çevirimiçi) https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-254-haziran-2010-sayi-254-haziran-2010/2431/2010-yili-anayasa-degisikliginin-usul-ve-icerik-acisindan-genel-bir-degerlendirmesi-turkiyede-demokrasinin-kaderi/3844 , 29 Mart 2022.
Grugel, Jean:	Democratization A Critical Introduction , Plagrove Macmillian, New York, 2002.
Gürsoy, Yaprak:	“Rejim Değişiklikleri: Otoriterleşme ve Demokratikleşme”, Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar , Ed. Hasret Dikici Bilgin, Sabri Sayarı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
Haberler.com:	CHP, Cumhurbaşkanlığı Seçiminin İptalini İstedi , 13.08.2014, (Çevirimiçi) https://www.haberler.com/chp-li-genc-cumhurbaskanligi-seciminin-iptali-icin-6374581-haberi/ , 17 Mart 2022.
Haberler.com:	Davutoğlu Başbakanlıktan Neden İstifa Ettiğini Açıkladı: Türkiye Krize Girerdi , 02.10.2020, (Çevirimiçi), https://www.haberler.com/davutoglu-istifa-etmeseydim-turkiye-krize-girerdi-13640327-haberi/ , 30 Mart 2022.
Haber Türk:	BDP neden boykot ediyor , 12.07.2010, (Çevirimiçi) https://www.haberturk.com/polemik/haber/531673-bdp-neden-boykot-ediyor , 29.07.2022.
Haber Türk:	İlk Geçici Hükümet İlklerle Kuruldu , 29.08.2015, (Çevirimiçi) https://www.haberturk.com/gundem/haber/1121634-ilk-gecici-hukumet-ilklerle-kuruldu , 11 Haziran 2021.
HaberTürk:	Aydın Ünal: Davutoğlu’ndan Sonra Düşük Profilli Bir Başbakan Olacak , 05.05.2016, (Çevirimiçi) https://www.haberturk.com/gundem/haber/1235300-aydin-unal-davutoglundan-sonra-dusuk-profilli-bir-basbakan-olacak , 1 Haziran 2021.
Habertürk:	FETÖ’nün 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi , 26.05.2017, (Çevirimiçi), https://www.haberturk.com/gundem/haber/1509108-fetonun-15-temmuz-2016-tarihli-darbe-girisimi 11 Haziran 2021.

Haber Türk Gazetesi:	Erdoğan ve Bahçeli Arasında "Andımız" Tartışması , 23.10.2018, (Çevirimiçi) https://www.haberturk.com/erdogan-ve-bahceli-arasinda-andimiz-tartismasi-2189512 , 17 Kasım 2021.
Haber Yüzdeyüz:	2002-2015 Seçimlerinde 'Hile' Yapıldığı Anlaşıldı, 12.01.2018, (Çevirimiçi) https://www.haberyuzdeyuz.com/guncel/2002-2015-secimlerinde-hile-yapildigi-anlasildi-h21409.html , 11 Haziran 2021.
Hadenius, Axel, Jan Teorell:	“Assessing Alternative Indices of Democracy”, C&M Working Papers, IPSA , 2005, s.1.
Hayta, Necdet, Özlem Yıldırım Kırıış:	"Demokrat Parti İktidarının İlk Dönemi ve Refik Koraltan (1950-1954)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi , C.0, S.67, 2020, ss. 323-346.
Haytaoğlu, Ercan:	“Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi , S.3, 1997, s.46-56.
Held, David:	Models of Democracy , Stanford, Stanford University Press, 2006.
Heywood, Andrew:	Siyaset , Çev., Bekir Berat Özipek, Ankara, Adres Yayınları, 2015.
Hobbes, Thomas:	Leviathan , Çev. Semih Lin, İstanbul, Yapıkredi Yayınları, 1993.
Hoffmann, Stanley H.:	“The French Constitution of 1958: I. The Final Text and Its Prospects”, The American Political Science Review , Vol. 53, No. 2, 1959, pp. 332-357.
Holden, Barry:	Liberal Demokrasiyi anlamak , Çev. Hüseyin Bal, Ankara, Liberte Yayınları, 2007.
Horowitz, Donald L.:	“Demokratik Sistemleri Karşılaştırmak”, Demokrasinin Küresel Yükselişi , Ed. Larry Diamond- Marc F. Plattner, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995.
Högström, John:	“Classification and Rating of Democracy: A Comparison”, Taiwan Journal of Democracy , Vol. 9, No. 2, 2013, ss. 33- 54.

Högström, John:	“Does the Choice of Democracy Measure Matter? Comparisons between the Two Leading Democracy Indices, Freedom House and Polity IV”, Government and Opposition , Vol. 48, No. 2, 2013, s.s. 201-221.
Huntington, Samuel P.:	Üçüncü Dalga , Çev., E. Özbudun, Ankara, Türk Dil Vakfı Yayınları, 1993.
Huntington, Samuel:	The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order , New York, Simon and Schuster, 1996.
Hürriyet Gazetes i:	DGM, Erol Yazar'a hapis MÜSİAD'a kapatma istedi , 25 Mayıs 1986, (Çevirimiçi) https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dgm-erol-yarara-hapis-musiada-kapatma-istedi-39020513 , 27 Temmuz 2022.
Hürriyet Gazetes i:	Teknokrat gözüyle teknokrat hükümeti , 22 Temmuz 2001, (Çevirimiçi) https://www.hurriyet.com.tr/teknokrat-gozuyle-teknokrat-hukumeti-5598 , 20 Mart 2022.
Hürriyet Gazetes i:	Ergenekon Soruşturması 11 Yıl Sonra Kapandı , 28. 06.2018, (Çevirimiçi), https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ergenekon-sorusturmasi-11-yil-sonra-kapandi-40879547 , 30 Mart 2022.
Ishiyama, John T.:	Comparative Politics Principles of Democracy and Democratization , USA, Wiley- Blackwell, 2012.
İba, Şeref:	“Kırgızistan’ın Anayasa Serüveni ve Jogorku Keneş”, Avrasya Etüdleri , C. 36, S. 2, 2009, ss. 47-62.
İba, Şeref, Yasin Söyler:	“Yeni Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanı Kararının Nitelik Farkı ve Hukuki Sonuçları”, Anayasa Yargısı Dergisi , C. 39, S. 1, 2019, ss. 195-223.
İncioğlu, Nihal:	“Siyasal Rejimler: Başkanlık, Yarı-Başkanlık ve Seçilmiş Başbakanlık Seçenekleri Türkiye’ye Ne Sunabilir?”, Siyasal Rejim Tartışmaları , Tesev Yayınları, İstanbul, 2000.
İndependent Türkçe:	Bahçeli: Cumhurbaşkanlığı’nın Günahına da Sevaına da Ortağız , 16.11.2021, (Çevirimiçi) https://www.indyturk.com/node/436206/haber/bahceli-cumhur-ittifaki-nin-gunahina-da-sevaına-da-ortağız , 9 Temmuz 2022.
İndependent Türkçe:	Bahçeli: Cumhurbaşkanlığı’nın Günahına Da Sevaına Da Ortağız , 16.11.2021, (Çevirimiçi) https://www.indyturk.com/node/436206/haber/bahceli-cumhur-ittifaki-nin-gunahina-da-sevaına-da-ortağız , 9 Temmuz 2022.

Independent Türkçe:	Bahçeli'den Yüzde 50+1 Açıklaması: Tartışmaya açmak Güvensizliği Körükleyecektir , 23.11.2021, (Çevirimiçi) https://www.indyturk.com/node/439061/haber/bahceli'den-yuzde-50-1-aciklamasi-tartismaya-acmak-guvensizligi-korukleyecektir , 9 Temmuz 2022.
Jerusalem (CNN):	Israeli Race For Prime Minister Narrows , 27 May 1996, (Çevirimiçi), http://edition.cnn.com/WORLD/9605/27/israel.reax/index.html , 18 Mayıs 2022.
Jerusalem (CNN):	Suicide Bombings Scar Peres' Political Ambitions , 28 May 1996, (Çevirimiçi), http://edition.cnn.com/WORLD/9605/28/israel.impact/index.html , 18 Mayıs 2022.
Karadeniz, Yeliz:	“Demokratik Referandum İlkeleri Işığında Türkiye’deki 1987 Halkoylamasına Yönelik Bir Analiz”, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi , C. 4, S. 2, 2018, ss. 58-74.
Karataş, İsrafil:	“Milliyetçi Muhafazakâr Aydınların 12 Mart’a Bakışına Bir Örnek: Türk Aydınlar Ocağı’nın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a Sunduğu Rapor”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C. 20, S. 40, 2020, ss. 253-287.
Karataş, Murat:	“Türkiye’de Asker- Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi , C. 2, S.3, 2019, ss. 69-110.
Karpat, Kemal:	Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Temeller , İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
Kaya, Yakup:	“Türk Siyasal Yaşamında 1954 Genel Seçimleri”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , C. 7, S. 3, 2018, ss. 2276- 2291.
Kayseri Hakimi yet Gazetes i:	27 Mayıs 1960 Yeşilhisar Olayları ve İncesu , 26 Mayıs 2021, (Çevirimiçi) https://kayserihakimiyet2000.com/yazi/27-mayis-1960-yesilhisar-olaylari-ve-incesu-1640.html 25 Mart 2022.
Keskin, Yusuf Ziya	“Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , C. 22, TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, 2020, ss. 1-15.

Keskin, Yusuf Ziya:	Keskin, Yusuf Ziya, “12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye’de Siyasi Gelişmeler (1980-1983)” Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , C. 0, S. 26, 2020, ss. 703- 724.
Keyder, Çağlar:	Türkiye’de Devlet ve Sınıflar , İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
Kılıç, Abbas:	“Siyasi Sorumluluk Kurumunun Hükümet Sistemleri Açısından Değerlendirilmesi”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi , C.0, S.8, 2017, ss. 269-299.
Kırkpınar, Nurullah, Fevzi Çakmak :	“27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nden 15 Temmuz Darbe Girişimi’ne Türkiye’de Siyasî Yasak ve Mahkûmiyetler”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C. 20, S. 15 Temmuz, 2020, ss. 243-280.
Kışla, Selcen Nur:	“Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti Başkanlık Sistemi”, Dört Kıtada Başkanlık , Ed. İlyas Doğan, Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017.
Klein, James. P., et. al.:	“The new rivalry dataset: Procedures and patterns”, Journal of Peace Research , Vol. 43, No.3, 2006, ss. 331- 348.
Knutsen, Carl Henrik:	“Measuring Effective Democracy”, International Political Science Review , Vol.31, No. 2, 2010, s.s. 109-128.
Kocabaş, Süleyman:	27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yolda Yeşilhisar-Kayseri Olayları , 1. Basım, Kayseri, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık, 2010.
Koç, Altuğ:	“1965 Genel Seçimleri Öncesinde ‘Ortanın Solu’ Söyleminin Ortaya Çıkışı”, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , C. 6, S.2, 2017, ss. 36-50.
Koçaş, Sadi:	12 Mart Anıları , İstanbul, May Yayıncılık, 1978.
Kodal, Tahir:	“1960 Askeri Müdahalesinden Sonra Yapılan İlk Çok partili Genel Seçimlerde Denizli’nin Kale İlçesi’nin siyasi Durumu”, Belgi Dergisi , S. 4, 2012, ss. 410-421.

Kontaci , A. Ersoy:	“Parlamenteer Sistemden Kopuş ve Sonrası: Karřılařtırılmalđ Gözlemler ve Bazı Değerlendirmeler”, TBB Dergisi , 2017, C. 133, ss. 11-60.
Kostadinov, Biljana:	“President of the Republic Croatian Constitution’s Mimicry of The French Constitutional Model”, Revus , Vol. 28., 2016, ss. 79–96.
Köse, Salih:	24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması , (evirimii) http://file.setav.org/Files/Pdf/24-ocak-1980-ve-5-nisan-1994-istikrar-tedbirlerinin-degerlendirilmesi.pdf , 23 Mart 2022.
Kuru, Hanife:	“27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar-Muhalefet İlişkileri”, ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C. 3, S. 8, 1998, ss. 243- 260.
Lacouture, Jean:	“ De Gaulle, vol. 2: Le Politique, 1944-1959 ”, Paris, ditions du Seuil, 1985, (evirimii), https://archive.org/details/charlesdegaulle0000laco , 15 Mayıs 2022.
Law Insider:	İngilizce Hukuk Terimleri Sözlüğü , (evirimii) https://www.lawinsider.com/dictionary/encompassingness , 01.08.2022.
Legis:	Constituția Republicii Moldova , 29.03.2016, (evirimii) https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro , 4.09.2022.
Lijphart , Arend:	Demokrasi Motifleri: Otuz Altı lkede Yönetim Biçimleri ve Performansları , ev. Gneş Ayas, Utku Umut Bulsun, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006, s. 119-122.
Lijphart, Arend:	“Presidentialism and majoritarian democracy: Theoretical observations”, Eds. Juan J. Linz & A. Valenzuela, Presidential or parliamentary democracy: Does it make a difference? Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1994.
Linz, Juan J.:	“Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, Demokrasinin Küresel Yükselişi , Ed. Larry Diamond- Marc F. Platter, ev. Ergun zbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995.
Linz, Juan J.:	“Parlamenteer Sistemin Erdemleri”, Demokrasinin Küresel Yükselişi , Ed. Larry Diamond- Marc F. Platter, ev. Ergun zbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995.

Linz, Juan Jose, Alfred Stepan:	Problems of Democratic Transition and Consolidation , Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1996.
Linz, Juan J.,	Totaliter ve Otoriter Rejimler , Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Liberte Yayınları, 2012.
Lloyd, Geoffrey E. R.:	Aristoteles , Çev., Aylin Kayapalı, İstanbul, Pinhan Yayınevi, 2014.
Lipset, Seymour Martin:	"Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy" American Political Science Review , Vol. 53, No.1, 1959, ss. 69-105.
Lipset, Seymour Martin:	"Siyasi Kültürün Merkeziliği", Demokrasinin Küresel Yükselişi , Ed. Larry Diamond- Marc F. Platter, Yetkin Yayınları, 1995.
Lührmann, Anna, et. al.,	"Regimes of the World: Opening New Avenues for the Comparative Study of Political Regimes", Politics and Governance , Vol. 6, No.1, 2018, ss. 60-77.
Mainwaring, Scott, Matthew S. Shugart:	"Juan Linz Presidentialism and Democracy: A Critical Appraisal", Comparative Politics , Vol. 29, No. 4, 1997, ss. 449-471.
Mat, Gülben:	"Sıkıyönetim Mahkemelerinin Tarihçi Gözüyle Değerlendirilmesine Bir Örnek: Talat Aydemir Olayı", I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri , ss.343-360, (Çevirimiçi), https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=sikiyonetim-mahkemelerinin-tarihci-gozuyle-degerlendirilmesine-bir-ornek-talat-aydemir-olayi_gulben-mat_636903134631294082.pdf , s. 349, 11 Mart 2022.
Mecek, Hüseyin :	"Meksika Başkanlık Sistemi", Dört Kıtada Başkanlık , Ed. İlyas Doğan, Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017.
Meclis Haber:	Tbmm Anayasa Komisyonu Başkanı Burhan Kuzu'nun Kabulü... , 15 Kasım 2011, (Çevirimiçi) https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=114863 , 29 Temmuz 2022.

Meclis Haber:	Anayasa Değişikliği Çalışmaları... , 23 Eylül 2016, (Çevirimiçi), https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=138187 , 10 Haziran 2021.
Melville , Andrei, et. al.:	Political Atlas of the Modern World: An Experiment in Multidimensional Statistical Analysis of the Political Systems of Modern States , Ed. Andrei Melville, Institute for Public Projects, MGIMO- University Press, Moscow, 2009.
Mevzuat Bilgi Sistemi:	Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun , 9/3/2010, (Çevirimiçi) https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3376.pdf , 29 Mart 2022.
Mevzuat Bilgi Sistemi:	Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü , 584 Numaralı Karar, (Çevirimiçi), https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/17.5.584.pdf , 14 Kasım 2021.
Mevzuat Bilgi Sistemi:	Olağanüstü Hal Kanunu , 27.10.1983, (Çevirimiçi) https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2935&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 , 30 Temmuz 2022.
Milliyet Gazetes i:	Gen Soru ile Düşürülen İlk Bakan , 21 Mayıs 1999 (Çevirimiçi) https://www.milliyet.com.tr/siyaset/gensoru-ile-dusurulen-ilk-bakan-5248840 , 23 Mart 2022.
Milliyet Gazetes i:	‘Vatandaş kumar oynadı’ sözü tarihe geçti , 23 Şubat 2001, (Çevirimiçi) https://www.milliyet.com.tr/the-others/vatandas-kumar-oyyadi-sozu-tarihe-gecti-5289649 27 Mart 2022.
Milliyet Gazetes i:	Erdoğan ‘Şeffaflık Paketini’ Eleştirdi , 18 Ocak 2015, (Çevirimiçi) https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-seffaflik-paketini-elestirdi-2000215 , 30 Mart 2022.
Milliyet Gazetes i:	Soruşturma Açıldığı Gün ABD’ye Kaçtı , 19 Mart 2020, (Çevirimiçi) https://www.milliyet.com.tr/gundem/sorusturma-acildigi-gun-abdye-kacti-6168866 , 28 Mart 2022.
Molu, Benan, İdil Özcan:	Ruhsatsız Avukatlar: Olağanüstü Halden Sonra Avukatlık Mesleğine Yönelik Baskılar ve Avukatlık Mesleğine Kabul Edilmeyen Kişiler , İstanbul, Berdan Matbaacılık, 2020.
Mold Press News:	15 January 1997. Petru Lucinschi’s swearing in office of President of Moldova , 01.01.2021, (Çevirimiçi) https://www.moldpres.md/en/news/2021/01/01/21000335 , 4.08.2022.

Monty, Marshal l, G., Ted Robert Gurr, Keith Jaggers, et.al.:	“Polity IV, 1800-1999 Comments on Munck and Verkuilen”, Acoustics, Speech and Signal processing Newsletter IEEE , Vol. 35, No.1, 2002, ss. 40-45.
Moore Jr., Barrington:	Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri , Çev. Şirin Tekeli- Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitapevi, 2003.
Mosca, Gaetano :	The Ruling Class , Çev., Hannah D. Kahn, Newyork, McGraw-Hill, 1965.
Mouffe, Chantal:	Demokratik Paradoks , Çev. A. Cevdet Taşkın, Ankara, Epos Yayınları, 2009.
Mouffe, Chantal:	Siyaset Üzerine , Çev., Mehmet Raip, İstanbul, iletişim Yayınları, 2010.
Musil, Pelin Ayan:	“Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem”, Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar , Ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
Munck, Gerardo L., Jay Verkuilen:	“Conceptualizing and Measuring Democracy: Evaluating Alternative Indices”, Comparative Political Studies , Vol. 35, No.1, 2002, ss. 5-34.
Munck, Gerardo L.:	“What Is Democracy? A Reconceptualization of The Quality of Democracy, Democratization”, International Political Science Association , Vol. 23, No.1., 2016, s.s.1-26.
Mumyaz, Alper:	“24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile 12 Eylül Askeri Darbesinin Neoliberalizm İttifakı ve Siyasal İslam’ın Süreçteki Rolü”, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi , C. 54, S.4, 2019, ss. 1899-1915.
Nal, Sabahattin:	“Parlamenter, Başkanlık ve Yarıbaşkanlık Sistemleri”, Dört Kıtada Başkanlık , Ed. İlyas Doğan- Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017.

Nam, Mehmet :	“İşgalden İstiklale Cezayir”, Tarih Dergisi , C. 0, S. 55, 2013, ss. 155-187.
OHAL Website si:	Yayımlanan KHKlar ve İçerikleri , (Çevirimiçi) https://www.olaganustuhall.com/ohal/kanun-hukmunde-kararname/yayimlanan-khklar-ve-icerikleri/ 12 Kasım 2020.
Olay Gündem Gazetesi:	Ecevit’e saldırı gündeme geldi , 5 Kasım 2021, (Çevirimiçi) http://www.boluolay.com/bolu/ecevite-saldiri-gundeme-geldi-h73823.html , 27 Mart 2022.
Onar, Erdal:	İsrail’in Kendine Özgü Bir Hükümet Sisteminden Eskisine Geri Dönüşü , Ankara, 2003, s. 130- 145.
Ozanka ya, Özer:	“Kendi Kaleminden Bir Politika Sanatçısı General De Gaulle’ün Tarihsel Konuşmaları”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , C. 47, S. 1, 1992, ss. 379- 395.
Önal, Tekin:	“12 Mart Muhtırası: Vesayetin Pekışmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971-14 Ekim 1973)”, History Studies , C. 8, S. 1, 2016, ss. 89- 109.
Önal, Tekin:	“27 Mayıs İhtilali’nin Geride Bıraktıkları ve İnönü Hükümetleri Döneminin Önemli İç Siyasi Gelişmeleri (1961-1965)”, Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi , C. 1, S. 1, 2017, ss. 10-25.
Örmeci, Ozan:	“Süleyman Demirel’in Ardından”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , C. 21, S. 3, 2016, ss. 1111-1115.
Özcan, Fatma Yurttaş:	“Birinci Büyük Millet Meclisi’nde Muhalefet: İkinci Grup”, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi , S.1, 2011, ss. 33-54.
Özçelik, Mehmet Hakan, Mustafa Güneş:	“Bir 27 Mayıs Tahlili: Silahlı Kuvvetler Birliği”, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi , C.10, S.20, 2018, ss. 269- 303.
Özçelik, Selçuk:	“Yeni Anayasamız Muvacehesinde Yasama Ve Yürütme Organlarının Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, Journal of Istanbul University Law Faculty , C. 27, S. 1- 4, 2011, s.s. 34- 44.

Özçer, Özgün:	Fransız Anayasa Tartışması: Güçler Kurgusunda Denge Arayışı , Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, (Çevirimiçi) https://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/Fransa_Anayasa_tartismasi.pdf , 14 Mayıs 2022.
Özer, İnan:	“Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi C.14 S.1, 1996, ss. 71- 98.
Özdemir, Yavuz, Şimşek, Ufuk, Aktaş, Elif:	“Demokrasi Üzerine”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi , C.0, S. 14, 2010, ss. 259-269.
Özdemir, Hakan:	“Türkiye’nin Parlamenter Hükümet Sistemi Tecrübesine Kısa Bir Bakış”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , Y.10, S. 20, 2020, ss. 373- 400.
Özdurğun, Yunus:	“Türk Siyasi Hayatında 1957 Seçimleri: Beyanatlar ve Tartışmalar”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , C. 0, S. 51, 2021, ss. 465-480.
Özkandaş, Yaşar:	“12 Mart 1971 Muhtırası’nın Türk Siyasetini Şekillendirmesi Ekseninde Cumhuriyet Halk Partisi”, Atatürk Yolu Dergisi , S.68, 2021, ss. 573-615.
Özkaya, Ahmet:	“Cumhuriyet Döneminin İdeoloğu: Recep Peker’in Kişiliği Ve İdeolojilere Bakışı”, Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi , C. 7, S. 3, 2020, ss. 146-156.
Öztekin, Ali:	Siyaset Bilimine Giriş , Ankara, Siyasal Kitabevi, 2003.
Parla, Taha:	Türkiye’de Anayasalar , İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
Paldam, Martin:	“Explaining the Gastil Democracy Index Using the Polity Scale for Comparison”, Aarhus University , 2006, No. 1/ 2, ss. 1-20.

Pelikan Dosyası :	Mayıs 2016, (Çevirimiçi) https://pelikandosyasi.wordpress.com , 30 Mart 2022.
Pınar, Mehmet , Özlem Karapınar:	“Türkiye Köylü Partisi’nin Ağrı Teşkilatlanması (1952-1958)”, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Y.10, S.26, 2021, ss. 348- 368.
Polity5 Project:	“Dataset Users’ Manual v2018”, Center for Systemic Peace , (Çevirimiçi) http://www.systemicpeace.org/inscr/p5manualv2018.pdf , 20 Mayıs 2021.
Power, Timothy J., Mark J. Gasiorowski:	“Institutional Design and Democratic Consolidation in the Third World” Comparative Political Studies , Vol.30, No. 2, 1997, ss. 123-155.
President of France Official Website :	Le discours de Bayeux (1946) (Çevirimiçi) https://www.elysee.fr/la-presidence/le-discours-de-bayeux-194 , 11 Mayıs 2022.
President of France Official Website :	The Constitution of 27 October 1946 , (Çevirimiçi) https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-constitution-of-27-october-1946 , 11 Mayıs 2022.
Przeworski, Adam, Fernando Limongi:	“Political Regimes and Economic Growth”, The Journal of Economic Perspectives , Vol. 7, No. 3, 1993, s.s. 51-69.
Przeworski, Adam:	“Minimalist Conception of Democracy: A Defense”, Defining Democracy , (Çevirimiçi) https://is.muni.cz/el/fss/podzim2019/POLn4002/um/Przeworski_Minimalist_Conception_of_Democracy.pdf , 02.08.2022.
Qazaqstan Tarihy:	The Constitution of the Republic of Kazakhstan in 1993 , 11 January 2017, (Çevirimiçi) https://e-history.kz/en/history-of-kazakhstan/show/9735/ , 9 Mayıs 2022.

Radikal Gazetes i:	Çetin Altan'ı Meclis'te dövdüklerinde... , 23 Ekim 2010, (Çevirimiçi) http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislar/cetin-altani-mecliste-dovduklerinde-1457606/ , 27 Mart 2022.
Radikal Gazetes i:	Aponun Idami Uzerine Mhp Dyp Rekabeti , (Çevirimiçi) http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/aponun-idami-uzerine-mhp-dyp-rekabeti-624853/ , 28 Mart 2022.
Resmî Gazete:	30 Haziran 1956 , Sayı 9346, (Çevirimiçi), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9346.pdf , 22 Mart 2022.
Resmî Gazete:	1 Nisan 1961 , Sayı 10771, (Çevirimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10771.pdf , 26 mart 2022.
Resmî Gazete:	Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması , 12 Eylül 1980, (Çevirimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf , 27 Temmuz 2022.
Resmî Gazete:	20 Ekim 1982 , Sayı 17344, (Çevirimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf , 26 mart 2022.
Resmî Gazete:	24 Nisan 1983 , Sayı 13027, (Çevirimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18027.pdf , 26 mart 2022.
Resmî Gazete:	Karar Sayısı: 2016/9064 , (Çevirimiçi), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160721-4.pdf , 22 Mart 2022.
Resmî Gazete:	Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname , 23 Temmuz 2016, (Çevirimiçi), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723-8.htm , 11 Haziran 2021.
Resmî Gazete:	Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun , 25 Nisan 2018, (Çevirimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/04/20180425M2-1.htm , 31.07.2022.
Roper, D. Steven:	“From Semi-Presidentialism to Parliamentarism: Regime Change and Presidential Power In Moldova”, Europe-Asia Studies , 2008, Vol. 60, No. 1, ss. 113-126.

Roskin, Michael G.:	Countries and Concepts: Politics, Geography and Culture , London, Prenticehall, 2000.
Rostow, Walt Whitman:	“The Stages of Economic Growth”, The Economic History Review , Vol.12, No. 1, 1959, ss. 1-16.
Rousseau, Jean-Jaques:	Toplumsal Sözleşme veya Siyasal Hukukun Prensipleri , Çev. Cenap Kaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
Röhrich, Wilfried:	Dünya Siyasi Sistemleri , Çev. Kağan Sargın, İstanbul, Runik Kitap, 2020.
Rueschmeyer, Dietrich, et. al.:	“The Paradoxes of Contemporary Democracy: Formal, Participatory, and Social Dimensions”, Comparative Politics , Vol. 29, No.3, 1997, ss. 323-342.
Rustow, Dankwart A.:	“Transiton To Democracy Toward a Dynamic Model”, Comparative Politics , Vol.2, No.3, 1970, ss. 337-363.
Sabah Gazetesi:	BÇG Çevik Bir’in Fikriydi , 12 Şubat 2006, (Çevirimiçi) http://arsiv.sabah.com.tr/2006/02/12/gnd105.html , 27 Temmuz 2022.
Sabah Gazetesi:	7 Haziran 2015 Genel Seçimleri, (Çevirimiçi) https://www.sabah.com.tr/secim/7-haziran-2015-genel-secimleri/ , 30.07.2022.
Sabah Gazetesi:	Sabah Gazetesi, 2018 Seçim Sonuçları , (Çevirimiçi) https://www.sabah.com.tr/secim/24-haziran-2018-secim-sonuclari , 31.07.2022.
Sabah Gazetesi:	15 Temmuz Anlam ve Önemi Nedir? 15 Temmuz’da Ne Oldu? , 14 Temmuz 2020, (Çevirimiçi) https://www.sabah.com.tr/yasam/15-temmuz-anlam-ve-onemi-nedir-15-temmuzda-ne-oldu-5066262?paging=2 , 11 Haziran 2021.
Sabah Gazetesi:	Yeter! Söz milletindir. , 12 Ocak 2022, (Çevirimiçi) https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2022/01/19/yeter-soz-milletindir , 22 Mart 2022.

Sarıhan, Şenal:	Sivas Katliamı Davası Madımak Yangını , Cilt I, Baskı II, Ankara, Ankara Barosu Yayınları, 2009.
Sarınay, Yusuf:	Türk Parlamento Tarihi Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi (1982 Anayasası'nın Hazırlanması ve Kabulü) , Cilt 2, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2014.
Sartori, Giovaanni:	Demokrasi Teorisine Dönüş , Çev. T. Karamustafaoğlu ve M.Turhan, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996.
Sartori, Giovaanni:	“Semi-Presidentialism”, International Economic Association Series, Comparative Constitutional Engineering , chapter 7, pp. 121-140, Palgrave Macmillan, 1994, (Çevirimiçi) https://ideas.repec.org/h/pal/intecp/978-1-349-22861-4_7.html , 20 Temmuz 2022.
Schmidt, Manfred G.:	Demokrasi Kuramına Giriş , Çev. M. Emin Köktaş, İstanbul, Vadi Yayınları, 2001.
Schmidt, Manfred G.:	“Measuring democracy and autocracy”, Universität Heidelberg , Şubat 27, 2015, (Çevrimiçi) https://www.uni-heidelberg.de/md/politik/personal/schmidt/2015_schmidt_measuring_democracy_and_autocracy.pdf , 15 Mart 2021.
Schmitter, Philippe, Terry Karl:	“What Democracy is... and is not?” Journal of Democracy , Vol. 2, No.3, 1991, ss. 75-88.
Sendika Haber:	CHP’li Fatma Kaplan: Yere Batsın Saray’ınız, Yere Batsın Başkanlığınız , 11 Ocak 2017, (Çevirimiçi), https://sendika.org/2017/01/chpli-fatma-kaplan-yere-batsin-sarayiniz-yere-batsin-baskanliginiz-398373/ 11 Haziran 2021.
Sezen, Seriye:	“Anayasal Düzen ve Merkezi Devlet Örgütlenmesi”, Moğolistan: Devlet ve Toplum , Ed. O. E. Aslan, Ankara, TİAV, 2021.
Shugart, Matthew Soberg Shugart:	“Institutions and public policy in presidential systems”, eds. Stephan Haggard and Mathew D. McCubbins, Presidents, Parliaments, and Policy , Cambridge, Cambridge University Press, 2001, pp. 64-102.

Silander , Daniel:	“Democracy from the Outside-In? The Conceptualization and Significance of Democracy Promotion”, Thesis for the degree of Doctor of Philosophy Sweden Växjö University , 2005, (Çevirimiçi) https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:206698/FULLTEXT01.pdf s.27, 20 Mayıs 2021.
Skaanin g, Svend-Erik:	“Different Types of Data and the Validity of Democracy Measures”, Politics and Governance , Vol. 6, No. 1, 2018, ss. 105-116.
Sobir, Olimjon :	“Moğolistan’ın Demokrasiye Geçiş Deneyimi”, Dört Kıtada Başkanlık Sistemi , Ed. İlyas Doğan ve Serdar Ünver, Ankara, Astana Yayınları, 2017, s. 584-586.
Sözcü Gazetes i:	“ Rutin Olarak Bu Toplantılar... ”, 19 Ocak 2015, (Çevirimiçi), https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/basbakan-davosa-gidiyor-715679/ , 30 Mart 2022.
Sözcü Gazetes i:	Davutoğlu’dan ‘Başkanlık Sistemi’ Yorumu , 11 Haziran 2015, (Çevirimiçi) https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/davutoglundan-baskanlik-sistemi-yorumu-856184/ , 11 Haziran 2021.
Sözcü Gazetes i:	Anayasayı Değiştirmek, Başkanlık İçin Referandumlu, Referandumsuz Kaç Milletvekili Gerekliyor? 2 Kasım 2015, (Çevirimiçi) https://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/anayasayi-degistirmek-baskanlik-icin-kac-milletvekili-gerekliyor-974719/ , 11 Haziran 2021.
Sözcü Gazetes i:	Erdoğan-Davutoğlu Geriliminde Son Perde: Pelikan Dosyası , 02 Mayıs 2016, (Çevirimiçi) https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-davutoglu-geriliminde-son-perde-pelikan-dosyasi-1212165/ 11 Haziran 2021.
Sözcü Gazetes i:	Bahçeli’nin İsteğiyle Başkanlık Sistemi Meclis’e Geliyor , 12 Ekim 2016, (Çevirimiçi), https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/bahcelinin-istegiyle-baskanlik-sistemi-meclise-geliyor-1443024/ , 10 Haziran 2021.
Sözcü Gazetes i:	Sağlık Bakanı Açık Oy Kullandı Uyarılara Sert Tepki Gösterdi , 10 Ocak 2017 (Çevirimiçi), https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/saglik-bakani-recep-akdag-acik-oy-kullandi-1613271/ , 11 Haziran 2021.
Sözcü Gazetes i:	2018 Yılı Türkiye Siyaseti Açısından Adeta Bir Fırtına Gibi Geçti , 27 Aralık 2018 (Çevirimiçi) https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/2018-yili-turkiye-siyaset-acisindan-adeta-bir-firtina-gibi-gecti-2860500/ ,17 Kasım 2021.

Sözcü Gazetes i:	15 Temmuz'da Ne Oldu ve Neler Yaşandı? Dakika Dakika 15 Temmuz Darbe Girişiminde Yaşananlar... 15 Temmuz 2020, (Çevirimiçi), https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/15-temmuzda-ne-oldu-ve-neler-yasandi-dakika-dakika-15-temmuz-darbe-girisiminde-yasananlar-5933335/ , 11 Haziran 2021.
Sputnik Türkiye :	Topbaş, 'Çılgın Proje' Kanal İstanbul'a karşı çıktığı için mi istifa etti? , 25.09.2017, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20170925/topbas-cilgin-proje-kanalistanbul-istifa-1030294052.html , 16 Kasım 2021.
Sputnik Türkiye :	Balıkesir Belediye Başkanı Uğur, Gözyaşları İçinde İstifa Etti , 30.10.2017, (Çevirimiçi), https://tr.sputniknews.com/20171030/ahmet-edip-ugur-istifa-1030806858.html , 17 Kasım 2021.
Sputnik Türkiye :	Erdoğan, Göreve Başlama Töreninde Konuştu: Bu Kez Başa Yürütmenin Tüm Yetkileriyle Geldim , 09.07.2018, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20180709/yeni-sistem-erdogan-baskanlik-toreni-kulliyi-1034207569.html , 17 Kasım 2021.
Sputnik Türkiye :	Memurlar 'Başkanlık Sistemi Memnuniyet Anketini' Doldurmaktan Kaçındı , 22.10.2019, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20191022/memurlar-baskanlik-sistemi-memnuniyet-anketini-doldurmaktan-kacindi-1040443924.html , 9 Temmuz 2022.
Sputnik Türkiye :	HDP Eş Genel Başkanı Temelli: Bir Yıldır Uydurma Bir Sistemle Yönetiliyoruz , 27.06.2019, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20190627/hdp-es-genel-baskani-temelli-bir-yildir-uydurma-bir-sistemle-yonetiliyoruz-1039488104.html , 17 Kasım 2021.
Sputnik Türkiye :	AK Parti Grup Başkanvekili Turan 'Başkanlık Sistemi' Açıklaması: Revize Her Zaman Mümkün , 27.06.2019, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20190630/ak-parti-grup-baskanvekili-turan-baskanlik-sistemi-aciklamasi-revize-her-zaman-mumkun-1039520166.html , 9 Temmuz 2022.
Sputnik Türkiye :	Karamollaoğlu: AK Parti'de Kopuşlar Başladı , 26.06.2019, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20190626/karamollaoglu-ak-partide-kopuslar-basladi-1039480565.html , 17 Kasım 2021.
Sputnik Türkiye :	Dilipak: E- Devlet, E-Belediyeyi Unutun, E-Demokrasi Geliyor , 04.09.2019, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20190904/dilipak-e-devlet-e-belediyeyi-unutun-e-demokrasi-geliyor-1040083273.html , 9 Temmuz 2022.
Sputnik Türkiye :	AK Parti'den İstifa Eden Yeneroğlu: Başkanlık Sisteminin Sürdürülebilir Olmadığını Düşünüyorum , 18.11.2019, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20191118/ak-partiden-istifa-eden-yeneroglu-baskanlik-sisteminin-surdurulebilir-olmadigini-dusunuyorum-1040646100.html , 9 Temmuz 2022.

Sputnik Türkiye : :	Ali Babacan: Başkanlık Sistemi Sonrası Ekonomik Kriz Çıktı , 26.11.2019, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20191126/ali-babacan-ak-partiden-istifasinin-ardindan-ilk-kez-canli-yayinda-sorulari-yanitliyor-1040703161.html , 9 Temmuz 2022.
Sputnik Türkiye : :	Kurtulmuş: Bana Sorarsanız Ayasofya İbadete Bugün Açılsın , 08.07.2020, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20200708/kurtulmustan-ayasofya-aciklamasi-1042411195.html , 9 Temmuz 2022.
Sputnik Türkiye : :	CHP Kurultayında Konuşan Kılıçdaroğlu'ndan 13 Maddelik Beyanname: Hedef Yeni Anayasa İle Parlamenter Sisteme Geçiş , 10.08.2020, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20200725/chp-37-olagan-kurultayi-basladi-kilicdaroglu-konusuyor-beyanname-1042524551.html , 9 Temmuz 2022.
Sputnik Türkiye : :	Eski TBMM Başkanı Cindoruk: Can Havliyle Uğraşılması Gereken Parlamenter Rejimi Cumhuriyetimize Kazandırmaktır , 27.10.2020, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20201027/eski-tbmm-baskani-cindoruk-can-havliyle-ugrasilmasi-gereken-parlamenter-rejimi-cumhuriyetimize-1043100359.html , 9 Temmuz 2022.
Sputnik Türkiye : :	MHP'li Aydın: '50+1'i al bu ülkeyi yönet' dedik, bunun kadar demokratik bir sistem olabilir mi? 12.09.2021, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20210912/mhp-li-aydin-50-i-al-bu-ulkeyi-yonet-dedik-bunun-kadar-demokratik-bir-sistem-olabilir-mi-1048847798.html , 9 Temmuz 2022.
Sputnik Türkiye : :	AK Partili Yıldırım: Yeni sistem arayışı zaman israfıdır , 01.10.2021, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20211001/ak-partili-yildirim-yeni-sistem-arayisi-zaman-israfidir-1049446868.html , 9 Temmuz 2022.
Sputnik Türkiye : :	Erdoğan'dan Karamollaoğlu'na: Sistem İyi, Bir Tek 50+1 Mahsurlu , 11.11.2021, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20211111/erdogandan-karamollaogluna-sistem-iyi-bir-tek-50-1-mahsurlu-1050709908.html , 9 Temmuz 2022.
Sputnik Türkiye : :	Abdulkadir Selvi: AK Parti '50 Artı 1'i Değiştirecek Mi? 19.11.2021, (Çevirimiçi) https://tr.sputniknews.com/20211119/abdulkadir-selvi-ak-parti-50-arti-1-i-degistirecek-mi-1050952288.html , 9 Temmuz 2022.
Staff, Asbarez : :	Five Parties Unite to Form "Justice and Unity" , 5 March 1998, (Çevirimiçi) https://asbarez.com/five-parties-unite-to-form-justice-and-unity/ 9 Temmuz 2022.
Star Gazetes i: :	AK Parti Muradiye İlçe Başkanı'na Silahlı Saldırı , 15 Nisan 2017, (Çevirimiçi) http://www.star.com.tr/guncel/ak-partili-baskana-silahlı-saldiri-haber-1208225/ , 16 Kasım 2021.

Steiner, Nils D.:	“Comparing Freedom House Democracy Scores to Alternative Indices and Testing for Political Bias: Are US Allies Rated as More Democratic by Freedom House?”, Journal of Comparative Policy Analysis , Vol. 18, No. 4, 2014, ss. 1-21.
Şahin, Bican:	“Liberal Demokrasinin Temelleri”, Ed., Bican Şahin, Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar , Ankara, Orion Yayınları, 2008.
Şahin, Enis, Bilal Tunç:	“Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi , C. 1, S. 2, Oca. 2016, ss. 31-69.
Şavkılı, Cengiz:	“Demokrat Parti İktidarının Son Yılında Başbakan Adnan Menderes’in Adana, Mersin, Maraş ve Hatay Ziyaretleri”, Türk Dünyası Araştırmaları , C. 119, S. 235, 2018, ss. 205-232.
Tansi, Deniz:	“Türk modernleşme tarihi sürecinde Adalet Partisi bağlamında muhafazakâr siyaset arayışı”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , C. 14, S. 3, 2021, ss. 924-937.
Tatu Vanhan en:	“Measures of Democracy 1810-2012” Democratization Index , (Çevrimiçi) https://www.fsd.tuni.fi/fi/aineistot/taustatietoa/FSD1289/Introduction2012.pdf , 20 Mayıs 2021.
Tatu Vanhan en:	Prospects of Democracy: A Study of 172 Countries , New York, Routledge, 1997
TBMM Tutanak ları:	Parsadan Olayı , (Çevrimiçi) https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c014/b024/tbmm200140240478.pdf , 29 Mart 2022.
TBMM website si:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Dağılımı , (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/SandalyeDagilimi , 20 Kasım 2021.
TBMM website si:	Türkiye Cumhuriyeti Anayasası , (Çevrimiçi), https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tc_anayasasi.maddeler?p3=15 , 11 Haziran 2021.
Tekin, Yusuf, İrşat Sarıalio ğlu:	“1946 Seçimleri ve Uluslararası Politikadaki Yansımaları: Soğuk Savaşın Eşiğinde Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş”, Bilig , S. 96 (TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı), 2021, ss. 1-32,

Teorell, Jan:	Determinants of Democratization: Explaining Regime Change in the World 1972-2006 , London, Cambridge University Press, 2010.
Teorell, Jan, Michael Coppedge, et al.:	“Measuring Polyarchy Across the Globe, 1900–2017” St Comp Int Dev , No.54, 2019, ss. 71–95.
The Economist:	Global Democracy Has A Very Bad Year 2020 , Economic Intelligence Unit, 02.02.2021, (Çevirimiçi) https://www.economist.com/graphic-detail/2021/02/02/global-democracy-has-a-very-bad-year , 9 Temmuz 2021.
The Peace Research Institute Oslo (PRIO):	“Vanhanen measures of democracy1800-2012”, Polyarchy Index of Democracy Dataset , (Çevrimiçi) https://www.prio.org/data/2015 Haziran 2021.
The Times of Israel:	Bill Clinton Admits He Tried To Help Peres Beat Netanyahu In 1996 Elections , 4 April 2018, (Çevirimiçi), https://www.timesofisrael.com/bill-clinton-admits-he-tried-to-help-peres-beat-netanyahu-in-1996-elections/ , 18 Mayıs 2022.
The World Bank:	Revised Combined Polity Score , Data Set: Polity IV Project (Çevirimiçi) https://govdata360.worldbank.org/indicators/h6906d31b?country=BRA&indicator=27470&viz=line_chart&years=1800,2018#table-link , 9 Temmuz 2022.
Tilly, Charles:	Demokrasi , Çev. Ebru Arıcan, Ankara, Phoenix Yayınları, 2014. Tannenbaum, Donald, David Schultz, Siyasi Düşünce Tarihi , Çev., Fatih Demirci, Ankara, Adres Yayınları, 2007.
Toktaş, Şule, Senim Görür:	“Türk Siyasal Hayatından Görünümeler: 1965 Genel Seçimleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (10/10/1965-11/10/1969)”, Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri , C.II, Ed. Yusuf Tekin, Ankara, TBMM Basımevi, 2020.
Topçu, İlyas:	“İstanbul-Ankara Olayları ve Demokrat Parti Hükümeti’nin Uygulamaları”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , S.22, 2018, ss. 715-732.
Topuz, Senem Kurt:	“Ülkelerin Küreselleşme Demokrasi ve Ekonomik Büyüklük Göstergeleri ile Cinsiyet Temelli Gelişme Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , C.18, No.3, 2016, ss. 779- 799.

TRT Haber:	Cumhurbaşkanı Bakanlar Kurulu'nu toplayacak , 29 Aralık 2014, (Çevirimiçi), https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-bakanlar-kurulunu-toplayacak-159018.html , 30 Mart 2022.
TRT Haber:	Tarihi Bakanlar Kurulu Sonrası Flaş Açıklamalar , 19 Ocak 2015, (Çevirimiçi), https://www.trthaber.com/haber/gundem/tarihi-bakanlar-kurulu-sonrasi-flas-aciklamalar-163179.html , 30 Mart 2022.
TRT Haber:	Bakanlar Kurulu Beştepe'de Toplandı , 20 Nisan 2015, (Çevirimiçi) https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakanlar-kurulu-bestepede-toplandi-179852.html 30 Mart 2022.
TRT Haber:	65. Hükmet Güvenoyu Aldı , 29 Mayıs 2016, (Çevirimiçi), https://www.trthaber.com/haber/gundem/65-hukmet-guvenoyu-aldi-253180.html 11 Haziran 2021.
TRT Haber:	Millet İttifakı protokolü YSK'ya sunuldu , 5 Mayıs 2018, (Çevirimiçi) https://www.trthaber.com/haber/gundem/millet-ittifaki-protokolu-yskya-sunuldu-364059.html , 31.07.2022.
TRT Haber:	Demokrat Parti ekonomide 'altın yıllara' imza attı , 27 Mayıs 2020, (Çevirimiçi), https://www.trthaber.com/foto-galeri/demokrat-parti-ekonomide-altin-yillara-imza-atti/26217/sayfa-23.html , 17 Mart 2022.
Tuğluoğlu, Fatih:	“1961 Anayasa Referandumu ve DP Tabanı”, Gazi Akademik Bakış , C. 12, S. 24, 2019, ss. 135-162.
Tuna, Işıl:	“Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlülük Takrir”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C. 15, S. 30, 2015, ss. 203-219.
Tuna, Işıl:	“27 Mayıs’ın Gölgesinde Demokrasiye Dönüş: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C. 20, S. 40, 2020, ss. 227-251.
Tuncel, Kerem:	Cumhurbaşkanlık Seçimleri ile Anayasal Referandum Sonrası Kırgızistan , 10 Ocak 2021, Avrasya İnceleme Merkezi, Turgut 02.02.2021, (Çevirimiçi), https://avim.org.tr/tr/Yorum/10-OCAK-2021-CUMHURBASKANLIK-SECIMLERI-ILE-ANAYASAL-REFERANDUM-SONRASI-KIRGIZISTAN , 9 Mayıs 2022.
Tunç, Bilal:	“DP ile CHP Anlaşmazlıkları Bağlamında İsmet İnönü’nün 1952 Yılı Ege ve Marmara Bölgesindeki Gezileri ve Basına Yansımaları”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi , C.5, s.15, 2018, ss. 70-93.

Tunçay, Mete:	Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurumsallaşması , 4. Bs, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
Turan, İlter:	Türkiye Büyük Millet Meclisinde Parti Değişirme Olayı , Tarık Zafer Tunaya Armağan, İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 1992.
Türkiye Barolar Birliği:	2016 Anayasa Değişikliği Teklifi , (Çevirimiçi) http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx , 1 Ağustos 2022. Bkz.: Madde 101.
T24 Haber:	Erdoğan: 400 Milletvekilini Verin ve Bu İş Huzur İçinde Çözülsün , 07 Mart 2015, (Çevirimiçi) https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-gaziantep-te-konusuyor,289627 , 11 Haziran 2021.
T24 Haber:	Erdoğan: 'Beştepe'yi Tanımıyorum' Diyeni Niye Çağırayım Ki, 1 Kasım'da Seçime Gidiyoruz! 21 Ağustos 2015, (Çevirimiçi) https://t24.com.tr/haber/erdogan-bestepeyi-tanimiyorum-diyeni-niye-bestepeye-cagiriyim-ki-1-kasimda-secime-gidiyoruz,307025 , 30 Mart 2022.
T24 Haber:	İşte 7 Haziran'dan 1 Kasım'a Seçime Etki Eden Olaylar , 3 Kasım 2015, (Çevirimiçi) https://t24.com.tr/haber/iste-7-hazirandan-1-kasima-secime-etki-eden-olaylar,315129 , 11 Haziran 2021.
T24 Haber:	Erdoğan: At İzi, İt İzine Karıştı; FETÖ'cü Diye Suçladıkları Bazı İnsanların Bu İşle Hiç Alakası Yok! , 07 Eylül 2016 (Çevirimiçi) https://t24.com.tr/haber/erdogan-at-izi-it-izine-karisti-fetocu-diye-sucladiklari-bazi-insanlarin-bu-isle-hic-alakasi-yok,358724 , 13 Kasım 2021.
T24 Haber:	Demokrasi İçin Birlik: Kamu Kaynakları 'Evet' İçin Kullanılıyor, Son İki Ayda 606 Kişi Tutuklandı! 31 Mart 2017, (Çevirimiçi) https://t24.com.tr/haber/demokrasi-icin-birlik-kamu-kaynaklari-evet-icin-kullaniliyor-son-iki-ayda-606-kisi-tutuklandi,396745 , 16 Kasım 2021.
T24 Haber:	Melih Gökçek: Benim Davamda Emir Demiri Keser , 29 Nisan 2018, (Çevirimiçi) https://t24.com.tr/haber/melih-gokcek-benim-davamda-emir-demiri-keser,476292 , 17 Kasım 2021.
Uçar, Fuat:	“Hükümet Programlarında Demokratikleşme Politikalarının Değerlendirilmesi (1923-1980)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi , C. 21, S. 2, 2018, ss. 284-302.

Uluç, Vahap:	“Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi” Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , C.17, S.1, 2020, s. 465- 486.
Ulusoy, Ali D.:	Aralık 2016 Anayasa Teklifi Neler Getiriyor, Neler Götürüyor? https://www.anayasa.gen.tr/ulusoy-anayasa-degisikligi.pdf , s. 1, 12 Kasım 2021.
Uluşahin, Nur:	“Türkiye’de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi , C. 3, S. 2, 2011, ss. 29-38.
Ulutaş, Ufuk, vd.:	İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu , Ankara, Seta Yayınları, 2012.
Uyar, Hakkı:	“Türkiye’de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C.20, S. 15, 2020, s. 75-98.
Uzun, Turgay:	“Türk Siyasal Yaşamında MHP Türk Yurdu”, Milliyetçilik , Ed. Tevfik Erdem, Otorite yayınları, 2011.
Ünal, Süzan:	“Türkiye’de 1923- 1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi , C. 5, S. 10, 2016, ss. 100-156.
Ünlüka plan, İlter:	“1950 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Bireysel Tercihlerin Kolektif Tercihlere Yansıması Açısından İncelenmesi”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , c. 11, sayı. 11, 2003, ss. 45- 60.
Valgarðsson, Viktor Orri, Daniel Devine:	“What Satisfaction with Democracy? A Global Analysis of ‘Satisfaction with Democracy’ Measures”, Political Research Quarterly , 2021, ss. 1-15.
Vanhanen, Tatu:	Prospects of Democracy: A Study of 172 Countries , New York, Routledge, 1997.

V-Dem:	“[Country– Year/Country–Date] Dataset v11.1” Varieties of Democracy (V-Dem) Project , (Çevrimiçi) https://www.v-dem.net/project.html , 22 Mayıs 2021.
V-Dem:	“V-Dem Democracy Indices”, Varieties of Democracy Codebook , (Çevrimiçi) https://www.v-dem.net/static/website/img/refs/codebookv12.pdf , 22 Mayıs 2022.
Vera-Zavala, America:	Katılımcı Demokrasi , Çev., Naile Aras, Ankara, Dipnot Yayınları, 2006.
Vulic, Mislav Ilija:	“The Role of Presidents in Croatia and Serbia, 1990-2015”, Central European University Department of Political Science , Budapest/Hungary, 2015.
Wahl, Nicholas:	“The French Constitution of 1958: II. The Initial Draft and Its Origins”, The American Political Science Review , Vol. 53, No. 2, 1959, ss. 358- 382.
Yalçın, Abdullah Kutalmış:	“Türk Siyasal Hayatında Yeni Türkiye Partisi (1961-1973)”, Gaziantep University Journal of Social Sciences , C. 20, S.4, 2018, ss. 2013-2041.
Yalçın, Durmuş, vd.:	Türkiye Cumhuriyeti Tarihi , Cilt I, 7. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
Yaman, Fatih Turan:	“Katılımcı Demokrasi: Kapsam ve Unsurlar”, Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi C.6, s.2, ss. 136-160.
Yavuz, Ali:	“Başlangıcından Bugüne Türkiye’nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi , C. 2009, S. 2009, 2009, ss. 203-226.
Yavuz, Bülent, M. Savaş Bayındır:	“Cumhurbaşkanının Bakanlar Kuruluna Başkanlık Etmesi Tartışmaları ve Sistem Arayışı”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C. 18, S. 3, 2014, ss. 435-458.

Yayla, Atilla:	Sosyal ve Siyasal Teori , Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999.
Yayla, Yıldızhan, Erdoğan Tuncer:	Seçim Kılavuzu ve Seçim Mevzuatı , İstanbul, Kervan Yayınları, 1973.
Yeni Çağ Gazetesi:	“Türk Milliyetçileri ‘Hayır’ Diyor” , 31.01.2017, (Çevirimiçi) https://web.archive.org/web/20170204000200/http://www.yenicaggazetesi.com.tr/turk-milliyetcleri-hayir-diyor-155986h.htm , 15 Kasım 2021.
Yenişafak Gazetesi:	Darbenin Ucundan Dönüldü: 1969 Genel Seçimler , (Çevirimiçi) https://www.yenisafak.com/secim-1969 , 25 Mart 2022.
Yeşilbuursa, Emine Güntepe, Resul Babaoğlu:	“Atatürk-İnönü Ayrılığı ve Dersim Olayları” , Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi , S.58, 2016, ss. 39-75.
Yılmaz, Erdal:	“Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı” , Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları , C. 16, S. 32, 2017, ss. 21- 64.
Youtube:	Kenan Evren 12 Eylül Darbesi TV Açıklaması , (Çevirimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=7Y4ifyHCeWQ , 27 Temmuz 2022.
Yüksek Seçim Kurulu Website:	14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları , (Çevirimiçi), https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1950MilletvekiliSecimi/1950_Secim_Sonuclari.pdf , 27 Mart 2022.
Yüksek Seçim Kurulu:	17 Kasım 1963 Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları , (Çevirimiçi), https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Mahalli/1963/KesinSecimSonuclari/1963_Belediye_Baskanligi_Secimleri_Sonucu.pdf , 27 Mart 2022.
Yüksek Seçim Kurulu:	7 Kasım 1982 Anayasa Değişikliği Halk Oylaması Sonucu , (Çevirimiçi), https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1982Referandum/7-Kasim-1982-Halk-Oylaması.pdf , 28 Mart 2022.

Yüksek Seçim Kurulu:	6 Kasım 1983 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları , (Çevirimiçi), https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1983MilletvekiliSecimi/1983_Secim_Sonuclari.pdf , 27 Mart 2022.
Yüksek Seçim Kurulu:	1983-2007 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri , (Çevirimiçi) https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008 , 27 Temmuz 2022.
Yüksek Seçim Kurulu:	Yüksek Seçim Kurulundan Duyuru , (Çevirimiçi) https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_a_Yurtici.pdf , 29 Temmuz 2022.
Ziarulde iasi:	Presedintele Lucinschi a decis organizarea unui referendum pentru sporirea prerogativelor prezidentiale , 24.03.1999, (Çevirimiçi) https://www.ziaruldeiasi.ro/chisinau/presedintele-lucinschi-a-decis-organizarea-unui-referendum-pentru-sporirea-prerogativelor-prezidentiale~nipcc , 4.09.2022.
Zürcher , Erik Jan:	Modernleşen Türkiye’nin Tarihi , Çev.Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
140 journals:	2010 Anayasa Referandumu’nu Yeniden Düşünmek: “Yetmez Ama Evet” 25 Temmuz 2016, (Çevirimiçi), https://140journals.com/2010-anayasa-referandumunu-yeniden-dusunmek-yetmez-ama-evet-b9f978e9444a , 30 Mart 2022.
140 Journals:	Partilerin Referandum Kampanyaları Oluşuyor , 6 Şubat 2017, (Çevirimiçi), https://140journals.com/partilerin-referandum-kampanyalari-olusuyor-72274139ea4a , 15 Kasım 2021.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı: Fatma Zehra ARSLAN

Bölüm: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora

Programı **Öğrenci No:** 2520160166

Ünvanı: Dr.

Eğitim Bilgileri:

Yüksek Lisans: İstanbul F. Üniversitesi

Bölüm: Political Science and Public Administration

Mezuniyet Yılı: 2014

Yüksek Lisans Tez Konusu: Feasibility of Presidential System in Turkey

Doktora: İstanbul Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mezuniyet Yılı: 2022

Doktora Tez Konusu: Demokratikleşme Endeksleri Açısından Hükümet Sistemleri Analizi